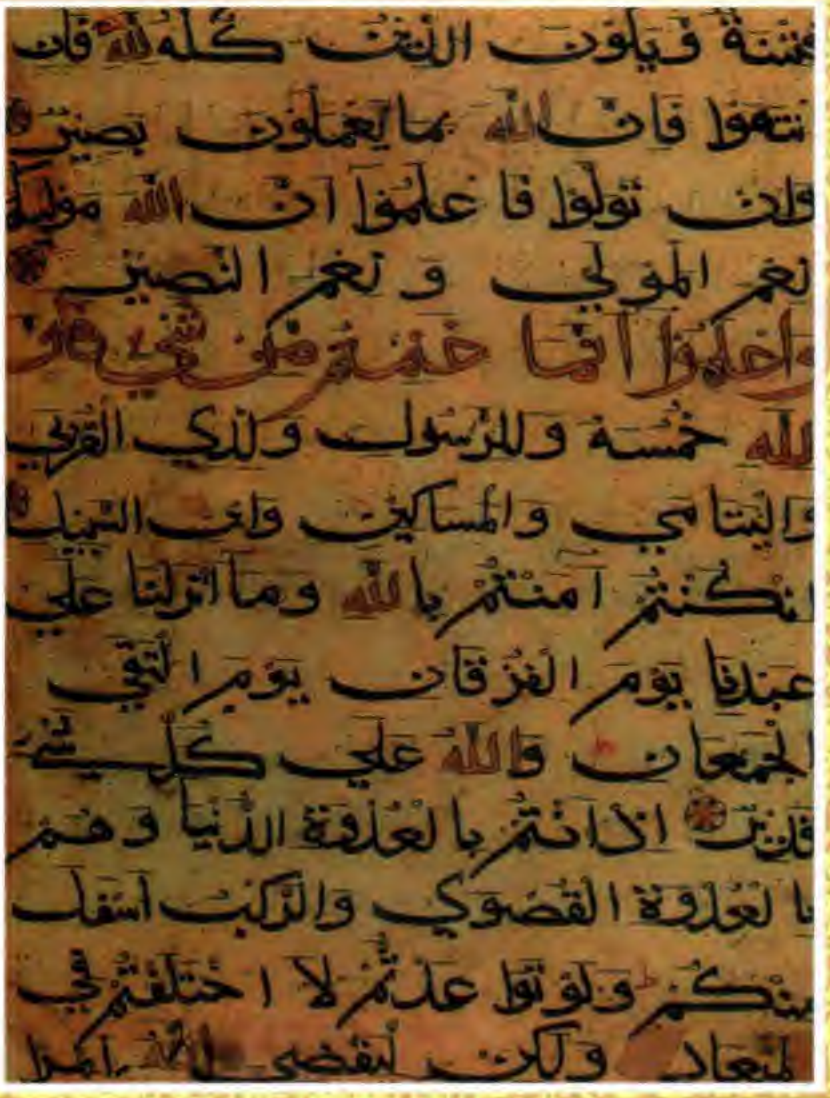
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar

M. Beşir ERYARSOY

5. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98
Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 5

الجـامع لأحكام القرآن ، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	**Enes Basın Yayın**
Beşinci Cild	:	Nisan 1998
Birinci Baskı	:	Nisan 1998
İkinci Baskı	:	Mart 2004

Nisâ Sûresi

11 - 176. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahmanve Rahim Allah'ın Adı İle

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِيٓ اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ ۚ فَاِنْ كُنَّ
نِسَآءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ ۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ ۭ
وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهٗ وَلَدٌ ۚ فَاِنْ
لَّمْ يَكُنْ لَّهٗ وَلَدٌ وَّوَرِثَهٗٓ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ ۚ فَاِنْ كَانَ لَهٗٓ اِخْوَةٌ
فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوْصِيْ بِهَآ اَوْ دَيْنٍ ۭ اٰبَاۗؤُكُمْ وَاَبْنَاۗؤُكُمْ ۚ
لَا تَدْرُوْنَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا ۚ فَرِيْضَةً مِّنَ اللّٰهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا
حَكِيْمًا ﴿۱۱﴾ وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهُنَّ
وَلَدٌ ۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ
يُّوْصِيْنَ بِهَآ اَوْ دَيْنٍ ۭ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّكُمْ
وَلَدٌ ۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِّنْۢ بَعْدِ
وَصِيَّةٍ تُوْصُوْنَ بِهَآ اَوْ دَيْنٍ ۭ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُّوْرَثُ كَلٰلَةً
اَوِ امْرَاَةٌ وَّلَهٗٓ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ ۚ
فَاِنْ كَانُوْٓا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاۗءُ فِي الثُّلُثِ مِنْۢ بَعْدِ

وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَآ اَوْ دَيْنٍ ۙ غَيْرَ مُضَآرٍّ ۚ وَصِيَّةً مِّنَ اللّٰهِ ۗ
وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَلِيْمٌ ﴿١٢﴾ تِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ ۗ وَمَنْ يُّطِعِ اللّٰهَ
وَرَسُوْلَهٗ يُدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ
فِيْهَا ۗ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿١٣﴾ وَمَنْ يَّعْصِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَيَتَعَدَّ
حُدُوْدَهٗ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيْهَا ۖ وَلَهٗ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ﴿١٤﴾

11. **Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor: Erkeğe iki dişinin payı kadar** (veriniz). **Eğer kadınlar ikiden fazla iseler, mirasın üçte ikisi onlarındır. Şâyet** (kız) **bir tek ise mirasın yarısı onundur.** (Ölenin) **çocuğu varsa anne ve babanın herbirine mirasın altıda biri** (verilir). **Çocuğu olmayıp da anne ve babası kendisine mirasçı olana gelince; üçte biri annesinindir. Şâyet** (ölenin) **kardeşleri varsa o vakit altıda biri annesinindir. Bu, yapacağı vasiyetten yahut borcun** (un ödenmesin) **dan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan size faydaca hangisinin daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah'tan bir farz olarak** (böyle tayin edilmiştir). **Şüphesiz ki Allah Alîmdir, Hakîmdir.**
12. **Çocukları yoksa, hanımlarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Şâyet çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Bunlar vasiyetlerinden yahut borç** (ların) **dan sonradır. Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Şâyet çocuğunuz varsa yapacağınız vasiyet ve borçtan sonra sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadına çocuğu ve babası olmadığı halde** (kelâle) **mirasçı olunuyor ve bunların erkek veya kız kardeşi varsa, herbirine altıda bir düşer. Şâyet daha çok iseler o halde hepsi yapacağı vasiyet ve borçtan sonra üçte bire ortak olurlar. Ancak zarar verici olmamalıdır.** (Bunlar) **Allah'tan bir vasiyet olarak** (gelen buyruklardır). **Allah her şeyi bilendir, Halîmdir.**

13. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Rasûlüne itaat ederse onu orada ebediyyen kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte en büyük kurtuluş budur.
14. Kim de Allah'a ve Rasûlüne isyan eder, sınırlarını aşarsa onu da orada ebedî kalmak üzere ateşe koyar. Üstelik onun için küçültücü bir azap da vardır.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı otuzbeş başlık halinde sunacağız:

1. Ferâiz (Miras Hukukunun) in Önemi :

Yüce Allah daha önce: *"... Erkekler için bir pay... kadınlar için de bir pay vardır"* (en-Nisâ, 4/7) âyetinde mücmel olarak sözünü ettiği hususları burada **"Allah çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor..."** âyet-i kerimesinde beyan etmektedir.

İşte bu, beyanın soru sorma zamanından sonraya bırakılmasının caiz olduğuna delil teşkil etmektedir.

Bu âyet-i-kerime dinin hükümlerinden bir hüküm, ahkâmın esas dayanaklarından bir dayanak, ana âyetlerden bir âyettir. Çünkü feraiz (İslâm miras hukukunun) in kıymeti çok büyüktür. O kadar ki o, ilmin üçte biri kabul edilmiştir. Yarısı olduğuna dair rivâyet de vardır. İnsanlar arasından çekip kaldırılacak ve unutulacak ilk ilimdir. Bunu Dârakutnî, Ebû Hureyre (r.a)'dan rivâyet etmiştir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Feraizi öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz. Çünkü o ilmin yarısıdır. Unutulacak ilk şey o olduğu gibi, ümmetimin arasından çekip kaldırılacak ilk şey de odur."(1)

Yine bu hadis Abdullah b. Mes'ud yoluyla da rivâyet edilmiştir. Abdullah b. Mes'ud dedi ki: Rasûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: "Kur'ân'ı öğreniniz onu insanlara öğretiniz. Feraizi de öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz. İlmi öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz. Çünkü ben (zamanı gelince) ruhu kabz olunacak birisiyim. Şüphesiz ki, ilim de kabz olunacak ve fitneler ortaya çıkacaktır. O kadar ki, iki kişi bir miras taksimi hususunda anlaşmazlığa düşecekler fakat, aralarında hüküm verecek bir kimseyi bulamayacaklardır." (2)

Bu husus böylece sabit olduğuna göre; şunu bil ki, feraiz ashab-ı kiram'ın bilgilerinin en önemli bölümüdür. Onların tartıştıkları hususların en büyükleridir. Fakat insanlar, bu ilmi zayi ettiler. Mutarrif'in Malik'ten rivâyetine göre; Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: Bir kimse feraizi, boşamayı ve haccı

(1) *Dârakutnî*, IV, 67
(2) *Dârakutnî*, IV, 81, 82

(buna dair hükümleri) öğrenememiş ise çölde yaşayan (eğitim görmemiş) insanlara üstünlüğü nedir?

İbn Vehb de Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Rabia'yı zaman zaman şöyle derken dinlerdim: Her kim feraizi Kur'ân'dan öğrenmeksizin öğrenecek olursa, onu çok çabuk unutur. Malik der ki: Gerçekten doğru söylemiş.

2. Kitap ve Sünnete Dayalı İlmin Önemi:

Ebû Dâvûd ve Dârakutnî, Abdullah b. Amr b. el-As'dan şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İlim üç türlüdür. Bunun dışında kalan ise bir fazlalıktır: Ya muhkem bir âyet, yahut uygulanan (kaim) sünnet veya adil bir fariza." (1) Ebû Süleyman el-Hattabî der ki: Muhkem âyet, yüce Allah'ın Kitabıdır. Bunda muhkem olma şartını koşmasının sebebi şudur: Kimi âyet-i kerime kendisi ile amel edilmeyen mensuh bir âyettir; onu nesheden ile amel olunur. Kaim sünnet ise, Hz. Peygamberden gelen sabit sünnetlerden olan her bir sünnettir.

"Âdil bir farîza" buyruğuna gelince, bunun iki türlü tevil edilme ihtimali vardır. Birincisine göre bununla paylaştırmada adaletin kastedilmiş olması muhtemeldir. O taktirde bu, Kitap ve sünnette sözü geçen paylara uygun bir şekilde adil olarak paylaştırılan bir fariza (miras hissesi)dır. İkinci şekle göre, bu Kitap ve sünnetten ve bunların anlamlarından çıkartılmış bir fariza olabilir. O taktirde bu fariza (mirastaki hak) tıpkı Kitap ve sünnetten alınmış olana denk (ona muadil) olur. Zira nass yoluyla Kitap ve sünnetten alınmış gibidir.

İkrime rivâyetle der ki: İbn Abbas, Zeyd b. Sabit'e bir kişi göndererek; geriye kocasını ve anne-babasını bırakıp ölen bir kadın hakkında sordurdu. Zeyd dedi ki: Malın yarısı kocanındır. Geri kalanın üçte biri annenindir. Bu sefer ona şöyle sordu: Sen bunu Allah'ın Kitabında mı görüyorsun, yoksa görüşüne dayanarak mı söylüyorsun? Zeyd: Ben onu görüşüme dayanarak söylüyorum. Hiç bir zaman bir anneye babadan daha fazla bir pay veremem. Ebû Süleyman (el-Hattabî) dedi ki: İşte bu, nass bulunmadığı takdirde bir farîzanın tadil edilmesi kabilindendir. O da bunu nass ile tesbit edilmiş olan buyrukları nazarı itibara alarak söylemiştir. Sözü geçen nass ise yüce Allah'ın: **"Anne-babası da kendisine mirasçı olana gelince üçte biri annesinindir"** buyruğudur. Burada annenin payı üçte bir olarak tesbit edildiğine göre, geri kalan ve üçte ikiye eşit olan mal da babaya ait olur. Burada Zeyd, kocanın payını almasından sonra, malın arta kalan yarısını, eğer anne-baba ile birlikte evlat yahut pay sahibi başka bir kimse yoksa, malın tümüne kıyas et-

(1) ***Ebû Dâvûd***, Ferâiz 1; ***İbn Mâce***, Mukaddime 8; ***Dârakutnî***, IV, 68.

miştir. Bu malı da ikisi arasında (anne-baba arasında) üçte birlere ayırarak paylaştırmış, anneye bir pay, babaya da geri kalan miktar olan üçte iki pay vermiştir. Böyle bir paylaştırma ise, anneye malın geri kalan bölümünden malın tümüne nisbetle üçte birinin verilip, babaya ise kalan ve altıda bire eşit olan miktarın verilmesinden daha bir adildir. Çünkü geri kalanın üçte biri anneye verilecek olursa, asıl itibariyle baba mirasın aslında anneden daha fazla bir pay sahibi olmakla birlikte, anneye babadan daha fazla verilmiş olur. Halbuki baba asıl itibariyle anneden önce ve daha fazla pay alır. Böyle bir paylaştırma ise, İbn Abbas'ın kanaati olan genel malın üçte biri kadarının anneye verilerek daha fazla pay ayrılırken, babanın payını da altıda bire düşürüp azaltmaktan daha bir adildir. İşte bundan dolayı İbni Abbas'ın görüşü terk edilerek, fukahânın geneli Zeyd'in görüşünü kabul edip benimsemiştir.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Abdullah b. Abbas (r.a) geriye kalan koca ve ebeveyn hakkında şöyle demiştir: Kocaya malın yarısı verilir. Anneye ise malın genelinin üçte biri verilir. Babaya ise geri kalan verilir. Bir kadın ve bir anne-baba hakkında da, dörtte biri kadının, anneye genel malın üçte biri, geri kalan ise babaya verilir, der. Kadı Şüreyh, Muhammed b. Sirin, Davud b. Ali ile aralarında İbn el-Lebbân diye tanınan Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah el-Faradî el-Mısrî'nin yer aldığı bir grup da her iki meselede de böyle söylemiştir. Ayrıca bunun Hz. Ali'nin müşterekeye[1] dair görüşüne kıyasen verilmiş bir hüküm olduğunu da ileri sürmüştür.

(Ebu Ömer) bir başka yerde de şöyle demektedir: Bu Hz. Ali'den de rivâyet edilmiştir. Ebu Ömer der ki: Ali, Zeyd, Abdullah, diğer ashab-ı kiram ile genel olarak ilim adamlarından meşhur olup bilinen görüş, Malik'in tesbit ettiği hususdur. **Bunların lehine ve İbn Abbas'a karşı delillerden birisi de şudur: Anne-baba, beraberlerinde başka hiçbir kimse bulunmaksızın birlikte mirasçı olacak olurlarsa, anne üçte bir, baba da üçte iki alır. Aynı şekilde** kocadan artan yarıda **da ortak oldukları takdirde yine üçte bir ve üçte iki alırlar.** Bu hem aklî bakımdan konu üzerinde düşündüğümüz zaman doğrudur, hem de kıyasa göre doğrudur.

3. Mirasa Dair Âyetin Nüzûl Sebebi:

Mirasa dair âyetin nüzûl sebebi ile ilgili farklı rivâyetler gelmiştir. Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârakutnî'nin Cabir b. Abdullah'tan rivâyetine göre Sa'd b. er-Rabî'in hanımı dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Sa'd öldü, geriye de iki kız çocuğu ve kendi kardeşi kaldı. Kardeşi kalkıp Sa'd'ın bıraktıklarını aldı. Kadınlar ise sahip oldukları mallar üzre nikâhlanırlar. Hz. Peygam-

(1) Bu mesele **"müştereke,"** "haceriyye" ve "himariyye" diye bilinir. Geniş bilgi için bk. Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî,* VIII, 311, 321, 343.

ber o mecliste kendisine cevap vermedi. Daha sonra tekrar ona gelip dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, Sa'd'ın kız çocukları (ne olacak)? Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bana (Sa'd'ın) kardeşini çağır." Kardeşi gelince ona şöyle dedi: "İki kız çocuğuna üçte iki, hanımına sekizde bir ver, geri kalanı da senindir." Ebû Dâvûd'un rivâyetinin lafızları böyledir. (1) Tirmizî ve diğerlerinin rivâyetinde ise şöyle denilmektedir: Bunun üzerine miras âyeti nâzil oldu. (Tirmizî) dedi ki: Bu, sahih bir hadistir. (2)

Yine Hz. Cabir rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (sav) Ebu Bekir ile birlikte ben Benu Selime arasında olduğum sırada beni (hastalığımda) yürüyerek ziyarete geldiler. Aklımın başımdan gitmiş olduğunu (baygın olduğumu) gördüler. Peygamber bir su getirilmesini istedi. Abdest aldı. Sonra o sudan üzerime serpti, ben de ayıldım. Ey Allah'ın Rasûlü! Malıma ne yapayım diye sordum. Bunun üzerine: **"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor: Erkeğe iki dişinin payı kadar** (veriniz)" âyeti nâzil oldu. Bu hadisi, Buhârî, ve Müslim rivâyet etmiştir. (3) Bunu Tirmizî de rivâyet etmiş olup orada ayrıca şu ifadeler yer almaktadır: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Malımı çocuklarım arasında nasıl paylaştırayım? Bana bir şey söylemedi. Bunun üzerine: **"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle rivâyet ediyor: Erkeğe iki dişinin payı kadar** (veriniz)" buyruğu nâzil oldu. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. (4)

Buhârî'de İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre, bu buyruğun nüzulü (önceleri) miras kalan malın çocuklara, vasiyetin ise anne-baba'ya yapılması şeklindeki uygulama dolayısıyla olmuştur. İşte o uygulama bu âyet-i kerimelerle nesh olundu. (5)

Mukatil ve el-Kelbî der ki: Bu âyet-i kerime Um Kücce hakkında nazil olmuştur. Bunu da daha önce zikretmiş bulunuyoruz.

es-Süddî der ki: Bu âyet-i kerime Hassan b. Sabit'in kardeşi olan Abdurrahman b. Sabit'in kız çocukları sebebiyle nazil olmuştur.

Şöyle de denilmiştir: Cahiliyye dönemi insanları savaşa katılıp düşmanla çarpışanların dışında kimseye miras vermezlerdi. İşte âyet-i kerime küçük, büyük herkesin payını beyan etmek üzere nâzil oldu.

Bu buyruğun herkese bir cevap olmak üzere nâzil olmuş olması da uzak bir ihtimal değildir. Nüzulünün gecikme sebebi de bundandır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Kiyâ et-Taberî der ki: Bazı rivâyetlerde vârid olduğuna göre cahiliyye

(1) *Ebû Dâvûd,* Ferâiz 4; *Tirmizî,* Ferâiz 3; *İbn Mâce,* Ferâiz 2; *Dârakutnî,* IV, 78.
(2) *Tirmizî,* aynı yer.
(3) *Buhârî,* Tefsir 4. sûre 4; *Müslim,* Ferâiz 6, 7 az farkla: *Ebû Dâvûd,* Ferâiz 2.
(4) *Tirmizî,* Ferâiz 6.
(5) *Buhârî,* Tefsir 4. sûre 5.

döneminde uygulanan küçüğe mirastan pay vermemek İslâm'ın ilk dönemlerinde de yapılıyordu. Bu âyetle bu uygulama nesh edilinceye kadar böyle sürdü. Halbuki, bizim şeriatimizde böyle bir şey sabit olmamıştır. Aksine bunun hilafına hüküm sabit olmuştur.

Bu âyet-i kerime Sa'd b. er-Rabî'in mirasçıları hakkında nazil olmuştur. Bunun Sabit b. Kays b. Şemmas'ın mirasçıları hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Ancak birinci görüş, nakil ehline göre daha sahihtir. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) amcaya verilmiş olan mirası geri aldı. Şâyet onun şeriatimize göre önceden miras alacağı sabit olmuş olsaydı, o verileni ondan geri almazdı. Hiçbir zaman bizim şeriatimizde at üzerinde savaşmayıp korunması gereken şeyleri koruyuncaya kadar küçüğe miras verilmez; diye bir hüküm sabit olmuş değildir.

Derim ki: Kadı Ebu Bekr İbnü'l-Arabî de bu görüştedir. O şöyle diyor: Bu âyet-i kerimenin nüzulü oldukça güzel bir nükteye de delâlet etmektedir. O da şudur: Cahiliyye dönemi insanlarının uygulaması olan malı almak (ve mirasçılara vermemek) İslâm'ın ilk dönemlerinde ses çıkarılmamış ve ikrar edilmiş bir şer'î uygulama olmamıştır. Çünkü eğer ikrar ile kabul edilmiş bir şeriat (hukuki uygulama) olsaydı, Peygamber (sav) iki kız çocuğunun amcası hakkında aldığı mallarını geri vermeleri şeklinde hüküm vermezdi. Herhangi bir hüküm uygulamaya konulduktan sonra neshedici hüküm gelecek olursa, bu ancak gelecekteki uygulamaları etkiler. Daha önce geçmiş hükümleri nakzetmez. Ancak bu, yapılmış haksız bir uygulama idi ve kaldırıldı. Bu açıklamayı İbnü'l-Arabî yapmıştır.

4. "Çocuklar" İfadesinin Kapsamı:

Yüce Allah'ın: **"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor"** buyruğu ile ilgili olarak Şafiî'ler derler ki: Yüce Allah'ın **"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor"** buyruğu, kişinin sulbünden gelen çocukları hakkında hakikat anlamındadır. Oğlun çocukları ise bunun kapsamına mecaz yoluyla girmektedir. Buna göre bir kimse, oğlunun oğlu bulunduğu halde oğlu olmadığına dair yemin edecek olursa, yemininde hânis (yalan söylemiş) olmaz. Filanın çocuklarına vasiyette bulunacak olursa, filanın oğlunun çocukları bu vasiyetin kapsamına girmez. Ebu Hanife ise der ki: Eğer sulbünden oğlu yoksa, oğlunun çocukları bunun kapsamına girer. Bilindiği gibi lafızlar söyledikleri ile değişiklik arzetmez.

5. Miras Alamayanlar:

İbnü'l-Münzir der ki: Yüce Allah: **"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor"** diye buyurduğundan dolayı, âyetin zâhirine göre mirasın mü'miniyle, kâfiriyle bütün çocukların bir hakkı olması icabeder. Şu kadar

var ki, Rasûlullah (sav)'ın: "Müslüman kâfire mirasçı olmaz..." [1] diye buyurduğu sabit olduğundan, yüce Allah'ın bu buyruğunda çocukların bir kısmını kastetmiş olduğunu, bir kısmını da kastetmemiş olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Buna göre hadis-i şerifin zahiri gereğince müslüman kâfire, kâfir de müslümana mirasçı olmaz.

Derim ki: Yüce Allah: **"Çocuklarınız hakkında..."** diye buyurduğuna göre; kâfirlerin elinde esir bulunan çocuklar da onların kapsamına girer.

Müslüman olarak hayatta olduğu bilindiği sürece o da mirasçıdır. Nehaî müstesnâ, bütün ilim ehli böyle demiştir. Nehaî ise, esir çocuk miras alamaz demektedir. Eğer bu çocuğun hayatta olduğu bilinmiyor ise, o takdirde hükmü mefkûd [2] hükmündedir. Peygamber (sav)'ın mirası, şu buyruğu dolayısıyla âyetin kapsamına girmez: "Bize mirasçı olunmaz. Bizim bıraktığımız sadakadır." [3] İleride buna dair açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle Meryem Sûresi'nde (18/7. âyet 2. başlıkta) gelecektir. Aynı şekilde babasını yahut dedesini, yahut kardeşini ya da amcasını kasten öldüren kişi, hem sünnetteki delil dolayısıyla, hem de icma-ı ümmet dolayısıyla çocuklar arasına girmez. Yine daha önce Bakara Sûresi'nde (2/72. âyette) geçtiği üzere öldürdüğü kimsenin malından da diyetinden de herhangi bir şeyi miras olarak alamaz.

Eğer hata yoluyla öldürmüş ise, yine öldürdüğünün diyetinden miras alamaz, fakat onun malından miras alır. Malik'in görüşüne göre bu böyledir. Şafiî, Ahmed, Süfyan ve Rey ashabının görüşüne göre ise -yine daha önce Bakara Sûresi'nde (2/72. âyette)- açıklandığı gibi ne malından ne de diyetinden herhangi bir miras alamaz. Malik'in görüşü ise daha sahihtir. İshak ve Ebu Sevr de bu görüştedir. Aynı zamanda Said b. el-Müseyyeb, Atâ b. Ebi Rebâh, Mücahid, ez-Zührî, el-Evzaî ve İbnü'l-Münzir'in görüşü de budur. Çünkü yüce Allah'ın, Kitab-ı Keriminde mirasçı kıldığı kimsenin mirası sabit bir mirastır. Ondan ancak sünnet ve icma ile herhangi bir kimse istisna edilebilir. Bu hususta, hakkında farklı kanaatlerin bulunduğu herbir husus, mirasın sözkonusu olduğu âyetlerin zâhirine havale edilir.

6. İslâm'ın İlk Dönemindeki Mirasa Hak Kazanma Sebepleri:

Şunu bil ki, İslâm'ın ilk dönemlerinde birkaç sebepten dolayı mirasa hak kazanılıyor idi. Hilf (Kardeşlik antlaşması), hicret ve bu hususta yapılacak

---

(1) ***Buhârî,*** Hacc 44, Meğâzî 48, Ferâiz 26; ***Müslim,*** Ferâiz 1; ***Ebû Dâvûd,*** Ferâiz 10; ***Tirmizî,*** Ferâiz 15; ***İbn Mâce,*** Ferâiz 6; ***Dârimî,*** Ferâiz 29; ***Muvatta,*** Hacc 13.

(2) **Mefkûd:** İzi bilinmeyecek şekilde beldesinden ayrılıp gitmiş ve aradan uzunca bir zaman geçmiş olmasına rağmen, ölü mü sağ mı olduğuna dair haber alınamayan kişidir. (Dr. ez-Zuhaylî, ***el-Fıkhu'l-İslâmî,*** V, 784).

(3) Meselâ; ***Buhârî,*** Hums 1, Nafakât 3, Ferâiz 3; ***Müslim,*** Cihad 49-52; ***Ebû Dâvûd,*** İmâre 19; ***Tirmizî,*** Siyer 44; ***Nesâî,*** Fey 9; ***Muvatta,*** Kelâm 27; ***Müsned,*** I, 4, 6, 9, II, 463, VI, 145, 262.

akidleşme bunlar arasındaydı. Daha sonra yine bu sûrede yüce Allah'ın iz niyle: ***"Herbiri için mirasçılar kıldık"*** (en-Nisâ, 4/33) buyruğunu açıklarken belirteceğimiz üzere, bu nesholdu. İlim adamları icmâ' ile eğer çocuklarla beraber miktarı tesbit edilmiş farz hisse sahibi kimse(ler) bulunuyor ise, onlara o farz hisselerinin verileceği ve geri kalan malın ise erkeğe, iki dişinin payı verilmek üzere paylaştırılacağı üzerinde icma etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber: "Farz hisseleri sahiplerine ulaştırınız" [1] diye buyurmuştur. Bu hadisi hadis imamları rivâyet etmiştir. Kastettiği, yüce Allah'ın Kitabında yer alan farz hisselerdir. Bunlar ise: Yarım, dörttebir, sekizdebir, üçtelki, üçtebir ve altıdabir olmak üzere altı ayrı hissedir.

Yarım hisse; beş kişiye verilir: Sulpten kızçocuğu, oğlun kızı, anne-bababir kızkardeş, bababir kızkardeş ve koca. Bütün bunlar bu hisseyi kendilerini o hisseyi almaktan hacb [2] edecek bir kimse bulunmadığı takdirde sözkonusudur.

Dörttebir; hacbedici kimsenin bulunması halinde, kocanın ve hacbedici kimse bulunmadığı takdirde ise hanımın ya da hanımların hissesidir.

Sekizdebir; hacbedici kimse olduğu takdirde hanımın ya da hanımların hissesidir.

Üçtelki; dört kişinin hissesidir. Sulben iki ve daha fazla kızçocukları, oğlun kızlarının, anne-bababir yahut bababir kızçocuklarının. Bütün bunlar da kendilerini bu payı almaktan hacbedecek kimselerin olmadığı halde bu payı alırlar.

Üçtebir; iki kesimin payıdır. Çocuğun ve oğlun çocuğunun olmaması ile erkek ve kız kardeşlerden iki ve daha yukarısının bulunmaması halinde annenin payıdır. Bir de annebir çocuklardan iki ve daha yukarısının payıdır. Buradaki üçtebir bütün malın üçtebiridir. Geri kalanın üçtebiri ise, bu da koca yahut hanım ile birlikte anne-babanın bulunması halinde annenin payıdır. O takdirde anne kalanın üçtebirini alır. Buna dair açıklamalar az önce geçmişti. Yine dedenin, beraberlerinde pay sahibi kimse bulunması şartıyla, kardeşlerle birlikte bulunup, kalanın üçtebiri de dede için daha uygun bir pay olduğu meselelerde de böyledir.

Altıdabir; yedi kişinin hissesidir: Anne, baba, oğul ve oğlun oğlu ile birlikte dede, nine ve birden çok olmaları halinde nineler, sulb yoluyla kız ile birlikte oğlun kızları, anne-bababir kızkardeşle birlikte bababir kızkardeşler ile erkek yahut dişi olsun anne bir tek çocuk.

---

(1) *Buhârî,* Ferâiz 5, 7, 9, 15; *Müslim,* Ferâiz 3; *Tirmizî,* Ferâiz 8; *Müsned,* I, 325.

(2) **Hacb:** Sözlükte engellemek demektir. Şer'î bir terim olarak da; muayyen bir mirasçının, kendisinden daha yakın olmayan bir başka mirasçı tarafından, kısmen ya da tamamen miras almasının engellenmesi demektir. Baba varken dedenin miras alamaması, oğlun varlığı dolayısıyla kocanın payının yarım hisseden dörttebire inmesi gibi. (Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî,* VIII, 345.)

Bütün bu farz hisseler, yüce Allah'ın Kitabından alınmıştır. Ancak, tek nine ile birden çok ninelerin hisseleri müstesnadır. Bu, sünnetten çıkartılmıştır.

Miras yoluyla bu hisselerin alınmasını gerektiren sebebler ise üç tanedir: Sabit neseb, akdolmuş nikâh ve azad yoluyla velâ.

Kimi zaman bu üç sebep bir arada bulunabilir. Erkek, hem ölen kadının kocası, hem onu azad etmiş olan mevlâsı, hem de amca çocuğu olabilir.

Kimi zaman da yalnızca bu iki sebep bir arada bulunabilir. Kocanın aynı zamanda hanımının mevlâsı olması; yahut kocası ve amcasının oğlu olması gibi. Bu durumda iki bakımdan miras alır ve tek başına olması halinde malın tamamı onun olur: Yarısını kocası olması hasebiyle, diğer yarısını velâ yahut neseb yoluyla alır. Bir diğer örnek: Kadın kişinin hem kızı hem de onun velâ yoluyla azad ettiği olabilir. Tek başına olması halinde malın tamamını kendisi alır. Yarısını neseb yoluyla, diğer yarısını da velâ yoluyla alır.

7. Terikeden Borcun Ödenmesi, Vasiyetin Yerine Getirilmesi...

Borç ödenip vasiyet yerine getirilmedikçe, miras(ın paylaştırılması) sözkonusu olmaz. Mütevaffanın ölümünden sonra terikesindeki muayyen haklar çıkartılır. Daha sonra kefenlenmesi ve kabre gömülmesi için gereken masraflar, sonra da mertebelerine göre borçlar, bundan sonra da üçtebirinden vasiyetler ile vasiyet manasını taşıyan diğer hususlar, yine mertebelerine uygun olarak çıkartılır. Bunların dışında kalan ise mirasçılar arasında (pay edilecek) mirastır.

Mirasçıların hepsi onyedi kişidir. Bunların onu erkeklerdendir: Oğul ve aşağıya doğru istediği kadar gitse de oğlun oğlu, baba ve istediği kadar yukarıya gitse de babanın babası (ced, dede), erkek kardeş ile erkek kardeşin oğlu, amca ve amcanın oğlu, koca ve ni'met mevlâsı. Yani âzâd etmiş bulunan efendi.

Kadınlardan da yedi mirasçı vardır, bunlar: Kız, aşağı doğru ne kadar giderse gitsin oğlun kızı, anne ve ne kadar yukarı doğru giderse gitsin nine, kızkardeş, hanım ve ni'met'in mevlâsı yani âzâd eden hanımefendi.

Fazilet sahibi birisi bu mirasçıları şiir halinde şöylece sıralamaktadır:

والـوارثـون إن أردت جمعَهمْ ... مـع الإنـاث الـوارثـات معَهمْ

عـشـرةٌ من جـمـلة الـذُّكـرانِ ... وسبـعُ أشخاصٍ من النِّسـوانِ

وهُمْ، وقـد حصرتُهم في النظمِ ... الابـنُ وابـنُ الابْنِ وابـنُ الـعـمِّ

والأبُ منهم وهْـوَ في التـرتيـبِ ... والجـدُّ من قَبْـل الأخِ القـريـبِ

وابـنُ الأخ الأدْنَى أجَـلّ والـعـمِّ ... والـزوجُ والـسـيِّـد ثـم الأمُّ

وابـنـةُ الابن بـعـدَهـا والبـنتُ ... وزوجـةٌ وجـدّة وأخـتُ

والمـرأةُ المـولاةُ أعْني المعتِقـةْ ... خُـذْهـا إليـك عِـدّةً محـقّقـةْ

"Erkek mirasçıları toplamak istersen
Kadın mirasçıları da onlarla beraber zikrederek:
Erkeklerden mirasçılar toplam on kişidir.
Kadın mirasçılar ise yedi kişidir.
Erkek mirasçıları şiir halinde şöylece sıraladım:
Oğul, oğlun oğlu ve amcanın oğlu,
Baba da onlardandır ve o bu tertipdedir,
Dede de yakın erkek kardeşten önce gelir,
Yakın kardeşin oğlu ve bir de amca,
Koca, âzâd eden efendi; sonra anne,
Oğlun kızı ondan sonra gelir, bir de kız,
Hanım da, nine de ve kızkardeş
Mevlâ olan kadın yani âzâd eden hanımefendi
İşte sen bunu kendin için takdir edilmiş bir araç olarak yanına al."

8. "Çocuklar" Tabirinin Kapsamı:

Yüce Allah'ın: **"Çocuklarınız hakkında"** buyruğu, ister fiilen var olsun, isterse de annesinin karnında cenin olarak bulunsun, ister yakın, ister uzak olsun, erkek yahut dişi olsun -az önce geçtiği gibi kâfir dışında kalan- bütün çocukları kapsamına alır. Kimisi der ki: Bu yakın çocuklar hakkında hakikat, uzaklar hakkında mecazdır. Kimisi de şöyle der: Hepsi hakkında da hakikattir. Çünkü "evlâd; çocuklar" kelimesi "tevellüd"den gelmektedir. Şu kadar var ki, çocuklar ölene yakınlıklarına göre miras alırlar. Yüce Allah da: ***"Ey Âdemoğulları!"*** (el-Arâf, 7/26) diye buyurmaktadır. Hz. Peygamber de: "Ben Âdemoğullarının efendisiyim" [1] diye buyurduğu gibi: **"Ey İsmailoğulları! Ok atışı yapınız. Çünkü sizin atanız atıcı idi" [2] diye buyurmuştur.**

Şu kadar var ki, bu kelime mutlak olarak kullanıldığında örfen çoğunlukla hakikat üzere yakın ve a'yân çocuklar [3] hakkında kullanılır. Şâyet sülbünden gelen çocuklar arasında erkek çocuk varsa, artık çocuğun çocuğunun alacak birşeyi olmaz. İşte bu da ilim ehlinin icma ile kabul ettiği hususlardan birisidir. Şayet sulbünden gelen çocuklar arasında erkek çocuğu bulunmayıp torunları arasında erkek varsa, önce sülb'den gelen kızlardan başlanarak onlara üçte ikiye kadar verilir. Bundan sonra geriye kalan üçtebir yakınlıkta eşit olmaları halinde, yahut erkek kendisinden daha yukarıda bulunan kızlardan aşağıda bulunuyor ise, torunlar arasında erkeğe iki, dişinin payı kadar miras paylaştırılır.

(1) *Müslim,* Fedâil 3; *Ebû Dâvûd,* Sünne 13; *İbn Mâce,* Zühd 37; *Müsned,* I, 5.
(2) *Buhârî,* Cihâd 78, Enbiyâ 12, Menâkıb 4; *İbn Mâce,* Cihâd 19; *Müsned,* I, 364, IV, 50.
(3) A'yân çocuklar (Benu'l-a'yân): Ana-babadır erkek ve kız kardeşler. (Ö. N. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye,* İstanbul 1969, V, 209).

Bu Mâlik'in, Şafiî'nin ve Rey ashabının görüşüdür. Ashabdan, tabiînden ve onlardan sonra gelenler arasındaki ilim adamları da genel olarak bu görüştedir.

Ancak, İbn Mes'ud'un söylediği rivâyet edilen şu görüşü müstesnadır: Eğer erkek torun kız çocuğun karşısında bulunuyor ise, (kalan üçtebir) ona geri verilir. Şâyet ondan daha aşağıda bulunuyor ise, kalan kız çocuğa geri verilmez. O bu görüşünü belirtirken yüce Allah'ın: **"Eğer kadınlar ikiden fazla ise, mirasın üçte ikisi onlarındır"** buyruğuna riâyet eder ve kız çocuklara sayıları ne kadar çok olursa olsun üçte ikiden fazlasını vermez.

Derim ki: İbnü'l-Arabî İbn Mes'ud'dan bu tafsilâtı böylece zikretmiştir. Ancak İbnü'l-Münzir ile el Bâcî'nin İbn Mes'ud'tan naklettikleri şöyledir: Sülb'den olan kızlardan artan, oğlun oğullarına verilir. Fakat oğlun kız çocuklarına verilmez. İkisi de (İbnü'l-Münzir ve el-Bâcî de) bunun dışında her hangi bir tafsilat zikretmezler. Ayrıca İbnü'l-Münzir bunu Ebu Sevr'den de nakletmektedir.

Buna yakın bir görüşü Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) de nakletmiştir. Ebû Ömer der ki: Bu hususta İbn Mes'ud muhalefet ederek der ki: Kız çocuklar üçte ikiyi tamamladıkları takdirde, geriye kalan yalnızca oğlun oğullarına verilir. Onların kızkardeşlerine birşey verilmeyeceği gibi, onlardan daha yukarıda bulunan oğlun kızlarına da, onlardan aşağıdakilere de birşey verilmez. Ebû Sevr ile Davud b. Ali (ez-Zâhirî) de bu kanaattedir. Buna benzer bir görüş Alkame'den de rivâyet edilmiştir.

Bu kanaate sahip olanların delili, İbn Abbas'ın Peygamber (sav)'dan naklettiği şu buyruğudur: "Siz miras kalan malı, ferâiz sahipleri arasında Allah'ın Kitabına uygun olarak paylaştırınız. Ferâiz'den arta kalanı ise en yakın erkek kişiye veriniz". Bunu Buhârî, Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir. (1)

Cumhurun delillerinden birisi yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor. Erkeğe iki dişinin payı kadar** (veriniz)." Çünkü çocuğun çocuğu da çocuktur. Aklî düşünme ve kıyas bakımından da; malın genelinde kendi derecesinde bulunanı asabeleştiren herkesin, aynı şekilde malın arta kalan bölümünde de onu asabelik derecesine ulaştırması gerekir. Tıpkı sulben çocuklarda olduğu gibi. O halde bu yolla oğlun oğlunun, kız kardeşini mirasa ortak etmesi gerekir. Tıpkı sulb yoluyla gelen oğlun kız kardeşini ortak etmesi gibi.

Herhangi bir kimse Ebû Sevr ile Davud'un lehine: Oğlun kızı, tek başına üçte ikiden artandan herhangi bir miras alamamakta ve kardeşi de onu asabe kılamamaktadır diyecek olursa, cevabımız şu olur:

(1) *Buhârî*, Ferâiz 5, 7, 9, 15; *Müslim*, Ferâiz 2, 3, 4; *İbn Mâce*, Ferâiz 10; *Dârimî*, Ferâiz 28; *Müsned*, I, 325.

Böyle bir kız çocuğu eğer beraberinde kardeşi bulunacak olursa onunla güç kazanır ve onunla beraber asabe olur. Yüce Allah'ın: **"Allah, çocuklarınız hakkında size şöyle vasiyet ediyor..."** buyruğunun zahirinden anlaşıldığı gibi, o da burada anılan çocuklardandır.

9. Kız Çocukların Mirastaki Payları:

"Eğer kadınlar ikiden fazla iseler, mirasın üçte ikisi onlarındır" buyruğunda yüce Allah, tek bir kıza mirasın yarısını, ikiden fazla olanlara da üçte ikisini vermiş bulunmaktadır.

Ancak iki kız çocuğuna Kitab-ı Kerim'inde nass ile belirttiği bir pay zikredilmemiştir.

İlim adamları, iki kız çocuğuna üçte ikiyi vermenin delilinin ne olduğu hususunda bir takım açıklamalarda bulunmuşlardır. Bir görüşe göre bu hususta delil icmâ'dır.

Ancak bu iddia merduttur. Çünkü İbni Abbas'tan sahih olarak nakledildiğine göre o iki kız çocuğuna mirasın yarısını vermiştir. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Eğer kadınlar ikiden fazla iseler mirasın üçte ikisi onlarındır."** Bu da şart ve ceza cümlesidir. Der ki: Ben o bakımdan iki kız çocuğuna üçte iki kadarını vermem.

Bir diğer görüşe göre iki kız çocuğuna mirasın üçte ikisi, iki kızkardeşe kıyasen verilmiştir. Çünkü yüce Allah sûrenin sonlarında şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer çocuğu bulunmayıp da kızkardeşi bulunan bir erkek ölürse bıraktığının yarısı kız kardeşe kalır... Eğer kızkardeşler iki*** (veya daha fazla) ***ise erkek kardeşin bıraktığının üçte ikisini alırlar."*** (en-Nisâ, 4/176) **İşte burada üçte ikide ortak olmak noktasında iki kız çocuğu da iki kızkardeş gibi değerlendirilmiştir. Kızkardeşler de ikiden fazla oldukları takdirde üçte ikide ortak olmak bakımından kız çocuklar gibi değerlendirilmiştir.**

Ancak buna da şöyle bir itiraz vardır: Kızkardeşler hususunda nass bunu belirlemiştir. İcma da bu şekilde olmuştur. O bakımdan buna dayanarak o kız çocukların payı böylece kabul edilir.

Bir diğer görüşe göre; âyet-i kerimede iki kız çocuğunun üçte ikiyi alacağına dair delil olacak bir yön vardır. Şöyle ki, erkek kardeşi ile birlikte bir kız çocuğu üçte bir aldığına göre; iki kız çocuğunun da üçte ikiyi alacaklarını öğrenmiş oluyoruz. Bu sözü söyleyen ve bunu delil diye gösterenler, İsmail el-Kadî ile Ebû'l Abbas el-Müberred'dir. en-Nehhâs ise der ki: Böyle bir delil getirme nazar ehlince (akli mantıki esaslara göre) yanlıştır. Çünkü görüş ayrılığı iki kız çocuğu ile ilgilidir. Tek kız çocuğu hakkında değildir. Ona muhalif olanlar ise şu cevabı verir: Ölen geriye iki kız çocuğu ile bir erkek çocuğu bırakacak olursa, kız çocukları yarısını alır (üçte ikisini almaz). O halde bu, onların farz hisselerinin bu kadar olduğunun delilidir.

Bir diğer görüşe göre **"fazla"** anlamına gelen (فَوْقَ) kelimesinin zaid olduğu söylenmiştir. Buna göre; eğer kadınlar iki kişi iseler, demek olur. Allah'ın: "(فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ): ***Boyunların üstüne vurunuz."*** (el-Enfâl, 8/12). Yani (üstüne anlamına gelen kelime olan fevka kelimesi zaid olup) boyunlara vurunuz, demektir.

Şu kadar var ki en-Nehhas ile İbn Atiyye bu görüşü reddederek şöyle derler: Bu açıklama yanlıştır. Çünkü zarfların da bütün isimlerin de Arap dilinde bir mana ifade etmeksizin zaid olarak gelmeleri caiz değildir. İbn Atiyye der ki: Diğer taraftan yüce Allah'ın: ***"Boyunların üstüne vurunuz"*** buyruğundaki ifade fasih olan ifadedir. Ve burada ***"üstüne"*** anlamındaki kelime zaid gelmemiştir. Aksine manayı daha bir sağlamlaştırmakta, pekiştirmektedir. Çünkü boyuna indirilen bir darbenin beyinden aşağıda, eklem yerlerinde, kemiklerin üzerinde olması icabeder. Nitekim Dureyd b. es-Simme de şöyle demiştir: Sen darbeni beyinden aşağıda ve kemiklerin üzerine indir. Ben kahramanların boyunlarını böylece vuruyordum.

İki kız çocuğuna üçte ikinin verileceği hususundaki en güçlü delil, nüzûl sebebinde rivâyet edilen sahih hadistir.

Hicazlılarla Esedoğulları üçtebir, dörttebir... ondabire kadar: (الثلث والربع الى العشر) şeklinde söylerler. Temimoğulları ve Rabialılar ise, üçte bir (الثُلْث) derken lâm'ı sakin okurlar ve: (العشْر): Onda bir'e kadar böylece söylerler. Üçe tamamlamayı ifade etmek üzere: (ثلثتُ القوم أثلثهم وثلثتُ الدراهم أثلثها) Onları üçe tamamladım, dirhemleri üçe tamamladım, derler. Ancak yüze ve bine tamamlamayı ifade etmek için de (أمأيتها والفتها وألمأت وآلفت) derler.

10. Ölenin Tek Bir Kız Bırakması Hali:

Yüce Allah'ın: **"Şâyet kız, bir tek ise mirasın yarısı onundur"** buyruğunda geçen: (وَاحِدَةً) kelimesini Nâfi' ve Medineliler: (وَاحِدَةٌ) şeklinde ve (وكان) yi "oldu, idi" anlamında olmak üzere tam kabul ederek, merfu okumuşlardır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

إذا كان الشتاء فأدفئوني ... فإن الشيخ يُهرِمه الشتاءُ

"Kış oldu mu artık beni ısıtınız,
Çünkü yaşlı bir kimseyi kış daha da yaşlandırır."

Diğerleri ise bu kelimeyi nasb ile okumuşlardır. en-Nehhâs der ki: Bu okuyuş güzel bir okuyuştur. Eğer geriye bırakılan yahut kalan çocuk **"bir tek ise"** anlamına gelir. Nitekim: "(فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً): **Eğer kadınlar ... iseler"** buyruğunda da böyle okunmuştur.

Buna göre; sulbden gelen kız çocuklar ile birlikte oğlun kız çocukları var-

sa, sulbden gelen kızlar da iki ve daha fazla ise oğlun kız çocuklarını miras tan hacb ederek, farz hisse almalarını önlerler. Çünkü oğlun kız çocuklarının üçte ikilik miras hakları dışında farz hisse olarak miras almaları sözkonusu değildir.

Şâyet sulbden gelen kız çocuk bir tek ise, o takdirde oğlun kızı, yahut kızları sulbden gelen kız çocuklarla beraber üçteikiyi tamamlayacak şekilde miras alırlar. Çünkü bu, iki ve daha fazla sayıdaki kız çocuğun miras olarak aldıkları farz hisseleridir. Oğlun kızları da, -yoklukları halinde- öz kızların yerini tutarlar. Aynı şekilde oğlun oğulları da hacb ve miras hususlarında bizzat öz oğulların yerini tutarlar. Bu şekilde kız çocukları arasında altıda bir hakeden kimse olmadığı takdirde bu pay, oğlun kızına ait olur. Oğlun kızı, müteveffânın anne-bababir kız kardeşinden altıdabiri almaya daha layıktır.

Ashab ve tabiinden fukahânın cumhûru bu görüştedir. Ancak Ebû Mûsâ ile Süleyman b. Ebi Rebîa'dan rivâyet edildiğine göre kız çocuğu mirasın yarısını alırken, geri kalan yarısını da kız kardeş alır. Oğlun kızının ise bunda bir hakkı yoktur. Ebû Mûsâ'dan ise onun bu görüşünden dönmüş olduğunu gerektiren sahih rivâyet gelmiştir. Bunu da Buhârî rivâyet etmektedir: Bize Âdem anlattı, bize Şu'be anlattı, bize Ebû Kays anlatarak dedi ki: Ben Huzeyl b. Şerahbîl'i şöyle derken dinledim: Ebû Mûsâ'ya bir kız çocuk, oğlun kızı ve kız kardeşin (miras payları) hakkında soru soruldu. O da şöyle dedi: Kız çocuğuna yarısı, diğer kız çocuğuna da yarısı verilir. Bununla birlikte İbn Mes'ud'a git, o da bana tabi olacaktır. İbn Mes'ud'a sorulup ona Ebû Mûsâ'nın söylediği haber verilince; şöyle dedi: Andolsun o vakit ben sapıtmış olurum, hidâyet bulmuş olanlardan olmam. Ben böyle bir mesele hakkında **Peygamber (sav)'ın hüküm verdiği şekilde hükmümü vereyim: Kız çocuğa yarısı, oğlun kızına üçte ikiyi tamamlamak üzere altıda biri verilir. Geri kalan ise kız kardeşe aittir. Bunun üzerine biz de Ebû Mûsâ'ya gittik. Ona İbn Mes'ud'un** söylediğini haber verince **şöyle dedi: Şu büyük bilgin aranızda bulunduğu** sürece bana birşey sormayınız. (1)

Şâyet oğlun kızı veya kızları ile birlikte o kızın derecesinde yahut ondan daha aşağıda ve onu asabe yapan bir oğul bulunuyor ise, geriye kalan -az önce geçtiği üzere İbn Mes'ud'un görüşüne hilafen- yarım, ikisi arasında erkeğe iki dişinin hakkı olmak üzere pay edilir. Miktarı ne olursa olsun. Şu kadar var ki, sulbden gelen kız çocuklarının yahut sulbden gelen kız ve oğlun kız çocuklarının üçteikiyi tamamlamaları halinde bu böyledir. Anne-bababir kız kardeş ile bababir kız kardeş ve erkek kardeşler hakkında da şöyle denilir: Anne-bababir kızkardeşe yarısı, geri kalan ise bababir erkek ve kızkar-

(1) ***Buhârî***, Ferâiz 8; ***Ebû Dâvûd***, Ferâiz 4; ***Tirmizî***, Ferâiz 4; ***İbn Mâce***, Ferâiz 2; ***Dârimî***, Ferâiz 7; ***Müsned***, I, 464; ***Dârakutnî***, IV, 79, 80.

deşlere verilir. Kızkardeşlere altıdabirden fazla pay isabet etmediği sürece bu böyledir. Şâyet altıdabirden fazlası onlara isabet edecek olursa, üçte ikiyi tamamlamak üzere onlara altıda bir verilir ve bundan fazlası onlara verilmez. İbnû Sevr de bu görüştedir.

11. Ölümü Esnasında Hanımı Hâmile Bulunan Kimsenin Mirası:

Erkek ölüp de geriye hamile bir hanım terk edecek olursa, doğanın erkek mi, kız mı olduğu ortaya çıkıncaya kadar malı bekletilir.

İlim ehli icmâ' ile şunu kabul etmişlerdir: Erkek ölüp de hanımını hamile bırakacak olur ise, karnındaki çocuk miras alır. Canlı olarak doğup, doğum esnasında ağlayacak olursa, bu sefer ondan da miras alınır.

Yine ilim adamları hep birlikte derler ki: Eğer ölü doğacak olursa miras almaz. Şâyet canlı doğmakla birlikte, ağlamayacak olursa, bir kesim mirasta hakkı olmadığını söylerler. İsterse kıpırdasın yahut aksırmış olsun. Ağlamadıkça mirasta hakkı yoktur. Bu, Malik, Kasım b. Muhammed, İbn Sirîn, eş-Şâ'bî, ez-Zührî ve Katade'nin görüşüdür.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Hareket etmek, feryad etmek, süt emmek, nefes almak suretiyle doğanın hayatta olduğu anlaşılacak olursa, o da hayatta olanların hükümlerine tabi olur. Bu da Şâfiî, Süfyân es-Sevrî ve el-Evzaî'nin görüşüdür.

İbnü'l-Münzir der ki: Şâfiî'nin görüşünün kıyasen kabul edilebilme ihtimali vardır. Şu kadar var ki varid olmuş haber buna engeldir. Bu da Rasûlullah (sav)'ın şu buyruğudur: "Doğan herbir çocuğu mutlaka şeytan dürter. O da şeytanın bu dürtmesi dolayısıyla ağlayarak dünyaya gelir. Bundan tek istisna Meryem'in oğlu ve onun annesidir." (1) İşte bu, konu ile ilgili varid olmuş bir haberdir. Böyle bir haber hakkında ise nesh sözkonusu olamaz.

12. Hunsânın Miras Alması:

Yüce Allah'ın: **"Çocuklarınız hakkında"** buyruğu, hunsâyı da kapsamına alır. Hunsâ ise iki ferci bulunandır.

İlim adamları icma ile onun mirasının küçük abdestini bozduğu yere göre verileceğini kabul ederler. Eğer küçük abdestini erkeklerin yaptığı yerden yapıyor ise, erkek mirası alır. Şâyet kadının yaptığı yerden yapıyor ise kadın mirası alır.

İbnü'l-Münzir der ki: Ben bu hususta Malik'ten gelmiş herhangi bir rivâyet bellemiş değilim. Hatta İbnü'l-Kasım, Malik'e ona dair soru sormaktan çekindiğini de zikretmektedir.

Şâyet her iki yerden de küçük abdestini yapıyor ise, o takdirde sidiğin ön-

(1) *Müslim*, Fedâil 146; *Müsned*, II, 233.

celikle çıktığı yer muteberdir. Bu da Said b. el-Müseyyeb, Ahmed ve İshak'ın görüşüdür. Bu aynı zamanda rey ashabından da nakledilmiştir. Katade Said b. el-Müseyyeb'den hunsâ hakkında şöyle dediğini rivâyet eder: Küçük abdestini bozduğu yere göre ona miras verilir. Eğer her ikisinden de abdestini bozuyorsa öncelikle hangisinden bozduğuna bakılır. Heriki yerden de aynı anda abdest bozuyorsa yarım erkek ve yarım kadın (hissesi verilir). Yakub, (Ebû Yusuf) ile Muhammed der ki: Hangilerinden daha fazla çıkıyor ise ona göre mirasını alır. Bu görüş el-Evzâî'den de nakledilmiştir. en-Numan b. Sabit (Ebû Hanife) de der ki: Şâyet bir arada her ikisinden de çıkıyorsa o müşkildir. Ben hangi taraftan daha çok çıktığına da bakmam. Ondan gelen başka rivâyete göre; bu şekilde olduğu takdirde onun hakkında bir görüş belirtmekten kaçınmıştır. Yine ondan şöyle dediği de nakledilmiştir: Eğer müşkil olursa, ona iki paydan daha aşağısı hangisi ise o verilir. Yahya b. Adem ise der ki: Erkeğin bozduğu yerden abdestini bozuyor, bununla birlikte kadın gibi ay hali oluyor ise, abdestini bozduğu yere göre miras alır. Çünkü konu ile ilgili gelen haberde; küçük abdestini bozduğu yere göre ona miras verilir, denilmektedir.

Şâfiî'nin görüşüne göre ise: Her iki yerden de abdestini bozuyor, onlardan biri ötekinden önce olmuyorsa, o takdirde bu hunsâ, müşkildir. Ona kız çocuk mirası verilir. Geri kalan miktar ise durumu açıkça ortaya çıkıncaya, yahut mirasçılar kendi aralarında sulh yaparak anlaşıncaya kadar kendisi ile sair mirasçılar arasında pay edilmek üzere bekletilir. Ebû Sevr de bu görüştedir.

eş-Şa'bî der ki: Ona erkek mirasının yarısı ile, kız çocuk mirasının yarısı verilir. el-Evzaî de bu görüştedir. Malik'in görüşü de budur. İbn Şâş da *"el-Cevahirü'n-Semine Alâ Mezhebi Malikin Âlimi'l-Medine"* adlı eserinde şunları söylemektedir: Eğer hunsânın biri erkek diğeri dişi olmak üzere iki ferci var ise, hangisinden küçük abdesti bozduğuna bakılır ve abdestini bozduğu yere göre hükmünü alır. Her ikisinden de abdestini bozuyor ise hangisinden daha çok yaparsa o muteberdir. Şâyet durum eşit olursa, öncelik nazarı itibara alınır. Her ikisinden de beraber yapıyorsa, bu takdirde sakalda tüy bitimi ile memelerin büyüklüğü, bu memelerinin kadınların memelerine benzemesine itibar edilir. Her iki durum bir arada görülecek olursa, o takdirde bülûğ halindeki durumu muteberdir. Şâyet ay hali olursa ona göre hüküm verilir. Şâyet yalnızca ihtilâm olursa yine ona göre hüküm verilir. Eğer her ikisi bir arada bulunursa, o takdirde bu hunsâ, müşkildir. Şâyet ne erkeklere has, ne de kadınlara has olan ferc'den birisi yoksa, bunun yerine sadece küçük abdestini yaptığı bir yer varsa bülûğu beklenir. Eğer ayırdedici bir alâmet ortaya çıkarsa, o nazarı itibara alınır, aksi takdirde bu hunsâ müşkildir. Artık müşkil olduğu hükmünü verdiğimiz takdirde ise, alacağı miras, er-

kek ve kız miraslarından yarımşar yarımşardır.

Derim ki: Sözünü ettikleri bu alâmetler müşkil hunsâ hakkındadır. Biz el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet, 4. başlıkta) bu konuda bir alâmete, bu sûrenin başlığında da bir takım alâmetlere işaret ettik. Bu alâmetler onu bu iki türden birisine katar. Bu da kaburga kemiklerinin nazarı itibara alınmasıdır. Bu konudaki açıklama, Ali (r.a)'dan rivâyet edilmiştir ve o buna göre hüküm vermiştir. Faziletli alimlerden birisi, hunsânın hükmünü pek çok beyitlerde şiir halinde açıklamış bulunmaktadır. Bunların ilki şöyledir:

"O hallerine göre nazar-ı itibara alınır;
Meme, sakal ve küçük abdestini bozma yeri"

Yine bu şiirinde şair (devamla) der ki:

"Eğer bütün halleri birbirine eşit olur da,
Açıkça anlaşılmaz ve belirtileri, içerisinden çıkılamayacak hal alırsa,
Onun yakın akrabasının mirasından alacağı pay,
Payın sekizde altısıdır
Müşkil olması sebebiyle hakkettiği işte budur;
Onun bu payında bir eksilme vardır.
Gerçekten böyle birisinin nikâhlanmaması,
Dünyada yaşadıkça ve ona başkasını nikâhlamamak gerekir.
Çünkü o katıksız bir aile halkı (dişi) değildir
Ve artık o erkekler arasında (dişi) sayılmamaktadır
Benim bu şiirde sözünü ettiğim her hususu
İlim ehlinin ileri gelenleri söylemiştir.
Bazıları onun hakkında söz söylemek istememiştir,
Bunlara da bundan dolayı kınama meyli olmaz.
Çünkü o söz konusu edilirken, açıkça
Aşırı bir çirkinlik sözkonusudur ve besbellidir bu.
İşte onun bu gizli durumu hakkında geçmiş olan
İmam-ı Murtaza Ali'nin hükmü şudur:
Eğer ki, kaburga kemikleri eksik ise
Artık onun erkeklere katılması gerekir
Mirasta, nikâhta ve ihramda
Hacda, namazda ve (sair) hükümlerde
Eğer erkeklerden fazla bir kaburga kemiği varsa
O takdirde o, kadınlar arasında sayılır
Çünkü kadınların fazladan bir kaburga kemikleri vardır
Erkeklere göre bu faydalı bilgiyi ganimet belle

Çünkü daha önceden beri Âdem'den bu kemik eksilmişti
Havvâ'nın yaratılması için ve bu söz, bir haktır
Çünkü Peygamber'in söylediğinden de buna dair
Bir delil vardır; selâm olsun Rabbimizden ona.

Ebû'l-Velid b. Rüşd de der ki: Hunsâ-yı müşkil, koca da olmaz, hanım da olmaz, baba da olmaz, anne de olmaz.

Şöyle de denilmiştir: Sırtından ve karnından çocuk doğuranlar da görülmüştür. İbn Rüşd der ki: Eğer bu sahih ise, o takdirde sulbünden olan oğlundan tam bir baba mirası alır. Karnından olan oğlundan ise tam bir anne mirası alır. Ancak bu oldukça uzak bir ihtimaldir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Dârakutnî'nin Sünen'inde Ebû Hâni'nin, Ömer b. Beşir'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Âmir eş-Şa'bî'ye erkek de olmayan dişi de olmayan, erkeğin de, dişinin de organına sahip bulunmayan, göbeğinin altından küçük ve büyük abdeste benzer birşeyler çıkartan yeni doğmuş bir çocuk hakkında sorulmuş. Âmir'e böylesinin mirası hakkında soru sorulunca Âmir şu cevabı vermiş: (Ona) erkeğin payının yarısı ile dişinin payının yarısı verilir. (1)

13. Anne ve Babaların Mirası:

Yüce Allah'ın: **"Anne ve babanın her birine mirasın altıda biri** (verilir)" buyruğunda yer alan anne-babadan kasıt, ölenin anne-babasıdır. Bu ise ayrıca zikredilmeksizin kinaye (zamirin zikredilmesi) yoluyla bilinir. İfadenin buna delâleti dolayısıyla bu kinâye (yani hazf) caiz görülmüştür. Yüce Allah'ın: "(حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ): *Nihâyet o,* (güneş) *perdenin arkasına gizlendi."* (Sâd, 38/32); *"Muhakkak Biz onu Kadir gecesinde indirdik."* (el-Kadr, 97/1)

"(السُّدُسُ): **Altıdabir"** kelimesi de mübtedâ olmak üzere merfû'dur. Ondan önceki ise onun haberidir.

Aynı şekilde "(الثُّلُثُ والسُّدُسُ): **Üçtebir, altıdabir"** ile: "(نِصْفُ مَا تَرَكَ): **Bıraktığının yarısı"** da böyledir. "(فَلَكُمُ الرُّبُعُ): **Dörttebir sizindir"** buyruğu da böyledir. "(وَلَهُنَّ الرُّبُعُ): **Dörttebiri onlarındır"** buyruğu da; "(فَلَهُنَّ الثُّمُنُ): **Sekizde biri onlarındır"** buyruğu da böyle olduğu gibi; "(فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ): **Anne ve babanın herbirine mirasın altıda biri** (verilir)" buyruğu da böyledir.

"el-Ebevân (ebeveyn, anne ile baba)" kelimesi baba anlamına gelen: (الأب) ile anne anlamına gelen: (والأُمّ)'in tesniyesi (ikili) dir. Ancak arapçada "el-um: anne" lafzı kullanıldığından baba anlamına gelen "eb" kelimesinin müennesi anne hakkında kullanılmamıştır. Bununla birlikte araplar arasında birbirinden farklı iki şeyi birbirine uyan iki şeymiş gibi kullanarak, on-

(1) *Dârakutnî,* IV, 81; *Dârimî,* Ferâiz 25.

lardan birisini ötekine ya söylenişi daha hafîf, yahut da şöhreti dolayısıyla tağlîb edenler vardır. Bu da buna elverişli birtakım isimlerde semaî olarak gelmiştir. Anne ve babaya: "Ebevân," güneş ile ay'a; "el-Kamerân," gece ile gündüze; "el-melevân" demeleri bu kabildendir. Aynı şekilde Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer'e; "el-Umeran" demeleri de böyledir.

Müzekkerliğin hafifliği dolayısıyla (ay anlamına gelen) el-Kamer'i, güneş anlamına gelen (eş-Şems)'e tağlib ederek (el-Kamerân) demişlerdir. Aynı şekilde Hz. Ömer'in halifelik dönemi daha uzun ve daha ünlü olduğundan dolayı Hz. Ömer'in adını Hz. Ebû Bekir adına tağlîb ederek (el-Umerân) demişlerdir. Arapların el-Umerân tabiri ile Ömer b. el-Hattab ile Ömer b. Abdulaziz'i kastettiklerini ileri sürenin sözüne itibar edilmez. Çünkü Araplar bu kelimeyi Ömer b. Abdulaziz'i görmeden önce kullanmaya başladılar. Bu açıklamayı İbnü'ş-Şecerî yapmıştır.

"Çocuklarınız" buyruğunun kapsamına aşağı doğru ne kadar inilirse bütün çocuklar girdiği şekilde; **"babalarınız"** buyruğunun kapsamına yukarı doğru ne kadar çıkılırsa çıkılsın bütün babalar girmez. Çünkü yüce Allah'ın: **"Anne-babanın herbirine"** buyruğu tesniye bir lafızdır. Genel olma ihtimali de yoktur, çoğul olma ihtimali de yoktur. Halbuki **"çocuklarınız"** buyruğu böyle değildir. Bu görüşün sıhhatine delil ise, yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Çocuğu olmayıp da anne ve babası kendisine mirasçı olana gelince, üçte biri annesinindir."** Yukarı anne ninedir. Ona ise farz hisse olarak üçtebirin verilmeyeceği icmâ' ile sabittir. O halde ninenin bu lafzın dışında kaldığı kesindir. Bunun dedeyi kapsadığı ise ihtilâflı bir husustur.

Dedenin, baba olduğunu söyleyip onun sebebiyle çocukları hacb edenlerden birisi de Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a)'dır. Hayatta olduğu sürece bu hususta ashab-ı kiramdan ona kimse muhalefet etmemiştir. Ancak onun vefatından sonra bu hususta anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Dedenin baba olduğunu söyleyenler arasında, İbn Abbas, Abdullah b. ez-Zübeyr, Âişe, Muâz b. Cebel, Ubeyy b. Kâ'b, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Hureyre de vardır. Bunların hepsi de baba bulunmadığı takdirde dedeyi tıpkı baba gibi kabul ederler ve onun vasıtasıyla bütün kardeşleri hacb ederek, dedenin varlığı ile birlikte kardeşler hiç miras almazlar. Bu görüşü aynı zamanda Atâ, Tâvûs, el-Hasen ve Katâde de kabul etmiştir. Ebû Hanife, Ebû Sevr ve İshak da bu kanaattedir. Bu konuda onların lehine olan delil ise, yüce Allah'ın: ***"Babanız İbrahim'in dinine"*** (el-Hacc, 22/28) buyruğu ile: ***"Ey Ademoğulları"*** (el-A'râf, 7/26) buyrukları ve Hz. Peygamberin: "Ey İsmail oğulları ok atınız, çünkü sizin babanız atıcı idi" buyruğudur.

Ali b. Ebi Talib, Zeyd ve İbn Mes'ud ise, kardeşlerle birlikte dedeye de miras verileceği kanaatindedirler. Anne-baba bir kardeşler, yahut baba bir kardeşlerle birlikte olduğu takdirde de payı -farz sahibi ile birlikte olması hali

müstesnâ- üçtebirden aşağı olmaz. Farz sahibleri ile birlikte olduğu takdir de Zeyd'in görüşüne göre de payı altıda birden aşağı olmaz. Aynı zamanda bu, Malik, Evzaî, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin de görüşüdür.

Hz. Ali ise, kardeşler ile birlikte olması halinde dedeyi altıda bire kadar kardeşlerle birlikte (mirasa) ortak yapar ve ister farz sahipleriyle birlikte olsun, ister başkaları ile beraber bulunsun ona altıda birden aşağı pay vermezdi. Bu, İbn Ebi Leylâ ile bir kesimin de görüşüdür.

İlim adamları icmâ ile şunu kabul ederler: Dede, baba ile birlikte miras alamaz. Oğul babasını hacb eder. Onların dedeyi hacb ve miras hususunda baba seviyesinde değerlendirmeleri, ölen kişi geriye bütün konumlarda ondan daha yakın bir baba terketmediği halde sözkonusudur.

Cumhûrun kanaatine göre dede, kardeş çocuklarını mirastan düşürür. Ancak Şa'bî'den, onun Ali'den yaptığı rivâyet bundan müstesnâdır. O, paylaştırma hususunda kardeş çocuklarını tıpkı kardeş gibi değerlendirmiştir.

Cumhûrun görüşünün delili şudur: Buradaki kardeş erkek olarak kız kardeşini asabe yoluyla mirasçı kılmaz. O bakımdan tıpkı amca ve amcanın oğlu gibi dede ile mirası paylaşmaz.

eş-Şa'bî ise der ki: İslâm'da kendisine miras verilen ilk dede, Ömer el-Hattab (r.a)'dır. Ömer'in oğlu Âsım'ın bir oğlu öldü. Geriye iki kardeş bıraktı. Ömer onun malının tamamını almak istedi. Hz. Ali ile Hz. Zeyd'e bu hususta danışınca, onlar kendisine bir misal vermeleri üzerine şöyle dedi: Eğer ikiniz de aynı görüşte birleşmemiş olsaydınız, ben kendi görüşüme göre onu oğlum gibi değerlendirmez, kendimi de onun babası gibi değerlendirmezdim.

Dârakutnî'nin Zeyd b. Sâbit'ten rivâyetine göre Ömer b. el-Hattab bir gün yanına girmek üzere izin istedi. O da Hz. Ömer'e izin verdi. Bu sırada cariyenin biri onu taramakta idi. Zeyd başını çekince Hz. Ömer ona: Bırak seni tarasın, dedi. Zeyd: Ey mü'minlerin emiri, bana haber göndermiş olsaydın ben senin yanına gelirdim, deyince Hz. Ömer şöyle dedi: Hayır, ihtiyaç benimdir, ben sana dede hususunu tetkik etmen için gelmiş bulunuyorum. Zeyd: Allah'a yemin ederim ki, senin bu hususta söylediğin doğru değildir. Bunun üzerine Ömer dedi ki: Benim bu söylediğim vahiy değildir ki, (farklı bir şey söylemekle) ona bir şeyler eklemiş yahut eksiltmiş olalım. Bu konuda da senin söyleyeceğin sana ait bir görüş olacaktır. Eğer senin görüşünün bana uygun düştüğünü görürsem ona uyarım. Aksi takdirde bu hususta senin aleyhine bir şey olmaz. Zeyd yine kanaat belirtmeyi kabul etmedi. Ömer kızgın bir şekilde çıkıp dedi ki: Ben senin yanına benim ihtiyacımı karşılarsın zanniyla gelmiştim.

Daha sonra yine daha önceki geliş saatinde geldi. Kanaatini açıklaması için ısrar etti. Nihâyet Zeyd dedi ki: Bu hususta kanaatimi yazacağım. Zeyd, bu

kanaatini bir bağırsak parçası üzerine yazdı ve ona bir misal verdi. Ona verdiği misal, tek bir gövde üzerinde biten bir ağacın misali idi.

Bu ağaçtan önce bir dal çıkar, sonra bu daldan bir başka dal daha çıkar. Dala suyu ulaştıran gövdedir. Eğer sen ilk dalı kesecek olursan su öbür dala kadar ulaşır. İkinci dalı da kesersen bu sefer su ilkine ulaşır. Hz. Ömer bu örneğin yazılı olduğu parçayı alarak insanlara bir hutbe irad etti. Daha sonra bu bağırsak parçası üzerindeki örneği onlara okuyup dedi ki: Gerçekten Zeyd b. Sabit dede hakkında bir söz söyledi ben onu uygulamaya koydum. (Zeyd) dedi ki: Ömer bu şekilde ilk dede idi. O, oğlunun oğluna ait mirasın tamamını diğer kardeşlerine (ölenin kardeşlerine) bir şey vermeksizin almak istemişti. Bundan sonra Ömer b. el-Hattab (r.a) o malı paylaştırdı. (1)

14. Ninenin Durumu:

Ölenin annesi yoksa ninenin altıda bir alacağı hususunda ilim ehlinin icmâ'ı vardır. Annenin kendi annesini de baba annesini de hacbedeceği üzerinde de icma etmişlerdir. Ancak babanın anneanneyi hacb edemeyeceği üzerinde de icmâ' vardır.

Şu kadar var ki oğlu hayatta iken ninenin miras alması hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bir grup, oğlu hayatta olduğu takdirde nine miras almaz, demektedir. Bu, Zeyd b. Sabit, Hz. Osman ile Hz. Ali'den rivâyet edilmiştir. Malik, es-Sevrî, el-Evzaî, Ebû Sevr ve rey ashabı da bu görüştedir.

Bir diğer kesim ise, ninenin oğlu ile birlikte miras alacağını söyler. Bu görüş de Hz. Ömer, İbn Mes'ud, Osman, Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet edilmiştir. Şüreyh, Câbir b. Zeyd, Ubeydullah b. el-Hasan, Şureyk, Ahmed, İshak ve İbnü'l-Münzir de bu görüştedir. Ayrıca İbnü'l-Münzir de der ki: Nasılki dedeyi babadan başka kimse hacb edemiyor ise, nineyi de anneden başka bir kimse hacb edemez. Tirmizî'nin rivâyetine göre Abdullah, oğlu hayatta bulunan nine hakkında şöyle demiştir: "O, oğlu hayatta iken oğlu ile birlikte olduğu halde Rasûlullah'ın kendisine altıda bir yedirdiği ilk ninedir."(2) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

15. Miras Alan Nineler ve Konu ile İlgili Görüş Ayrılıkları:

İlim adamları ninelerin miras almaları hususunda farklı görüşlere sahiptir. Mâlik der ki: Miras alan ancak iki nine vardır. Bunlar annenin annesi, baba anne ile her iki tarafın anneleridir. Ebû Sevr de Şâfiî'den böylece rivâyette bulunduğu gibi, tabiînden bir grup da bu görüştedir. Şâyet bu iki nineden

(1) *Dârakutnî*, IV, 93-94

(2) *Tirmizî*, Ferâiz 11. *Tirmizî*, hadisin sonunda şu kaydı düşmektedir. "Bu, ancak bu yolla merfû' olarak bildiğimiz bir hadistir. Nineyi oğlu ile birlikte Peygamber nahnlbından bazıları misarçı kabul ederken; bazıları mirasçı kabul etmemiştir."

birisi tek başına bulunuyor ise, altıda bir alır. İki nine bir arada bulunur da yakınlıkları eşit olursa, altıda biri aralarında paylaşırlar. Aynı şekilde ikiden çok olur ve yakınlıkta biri birlerine eşit olmaları halinde de durum böyledir. Bütün bunlar üzerinde icmâ' vardır.

Eğer anne tarafından olan nine yakın olursa, yalnız başına o altıda biri alır. Şâyet baba tarafından olan nine yakın olursa, uzak olsa dahi, anne tarafından olan nine ile altıda bir aralarında pay edilir. Anne tarafından da yalnızca tek bir nine miras alır. Annenin babasının annesi olan nine, hiçbir halde miras alamaz. Zeyd b. Sabit'in kabul ettiği görüş budur. Bu hususta gelen en sağlam rivâyet de budur. Malik'in ve Medinelilerin görüşü de böyledir.

Bir diğer görüşe göre nineler, anne durumundadır. Birarada bulundukları takdirde altıdabir onlar arasından en yakın olanlarına verilir. Nitekim bubalar da bir arada bulundukları takdirde, onların en yakınları mirasa hak kazanır. Erkek çocuklar da erkek kardeşler de erkek kardeşlerin oğulları, amca çocukları da birarada bulundukları takdirde onların en yakın olanları mirasa hak kazandığı gibi, annelerde de durum böyledir.

İbnü'l-Münzir der ki: Bu daha sahihtir ve ben de bu görüşü kabul ediyorum. Evzaî üç nineye miras veriyordu. Bunların birisi, anne tarafından nine, diğer ikisi de baba tarafından ninedir. Bu aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in de görüşüdür. Bunu Dârakutnî Peygamber (sav)'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.(1)

Zeyd b. Sabit'den ise bunun aksi rivâyet edilmiştir. O üç nineye miras veriyordu. Bunların ikisi anne tarafından, birisi ise baba tarafından nine idi.(2) Ali (r.a)'ın görüşü de Zeyd'in bu görüşü gibidir. Altıda biri nineleri ister anne tarafından, ister baba tarafından olsun daha yakın olanlarına verirlerdi. Onların yakınlık derecesinde olmayanlarını da altıda birde kendilerine ortak etmezlerdi. es-Sevrî, Ebû Hanife, arkadaşları ve Ebû Sevr de bu görüştedirler.

Abdullah b. Mes'ud ile İbn Abbas ise, dört nineye de miras veriyorlardı. Aynı zamanda bu Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sirîn ve Cabir b. Zeyd'in de görüşüdür. İbnü'l-Münzir der ki: Nesebi müteveffaya ulaşan her bir nine, eğer neseb esnasında iki anne arasına bir baba giriyor ise, o nine miras alamaz. Bu kendisinden ilim bellenen her ilim adamının görüşüne göre böyledir.

16. Anne Babanın Mirası:

"(Ölenin) **çocuğu varsa anne ve babanın her birine mirasın altıda biri** (verilir)" buyruğunda yüce Allah, çocuğunun bulunması halinde ebeveynin her birisine altıda biri farz hisse olarak tayin etmiş ve çocuğu müphem

(1) *Dârakutnî*, IV, 91
(2) *Dârakutnî*, IV, 92

bırakmıştır. O bakımdan bu hususta erkek ile dişi arasında bir fark yoktur. Buna göre bir kimse ölüp de geriye bir oğul ve anne-babasını bırakacak olursa, anne-babanın her birisi altıda birini alır, geri kalan ise oğlundur. Geriye bir kız çocuğu ile anne-baba bırakacak olursa, kız çocuk yarısını alır, anne-babanın her birisi altıda bir alır. Geriye kalan en yakın asabe olan babaya verilir. Çünkü Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Farz hisselerden geri kalan en yakın erkek mirasçıya aittir." (1) Böylelikle baba iki yönüyle bir arada hak almaktadır. Birincisi asabe olarak, diğeri de farz hisse olarak.

"Çocuğu olmayıp da anne ve babası kendisine mirasçı olana gelince; üçte biri annesinindir" buyruğunda şanı yüce Rabbimiz şunu bildirmektedir: Eğer anne ve baba çocuklarına mirasçı oluyorlarsa, anne mirasın üçte birini alır.

"Anne ve babası kendisine mirasçı oluyorsa" buyruğu ile üçte birin anneye ait olduğunu bildirmesi, geriye kalan üçte ikinin babaya ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da iki kişiye: Bu mal aranızda paylaştırılacaktır dedikten sonra, onlardan birisine: Ey filan, bunun üçte biri senindir, demeye benzer. Böylelikle diğerine o maldan ait olan miktarın üçte iki olduğunu açık ifade ile (nass ile) ifade etmiş oluruz. Çünkü yüce Allah'ın: **"Anne ve babası kendisine mirasçı olana"** buyruğundaki ifadenin kuvveti, her ikisinin de çocuk olsun, başkası olsun bütün pay sahiplerinden ayrı olduğunu göstermektedir. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur.

Derim ki: Buna göre üçte iki, babaya ait miktarı tesbit edilmiş farz bir hisse olur. Asabe yoluyla alınmış miktar onun kapsamında yoktur. İbnü'l-Arabî'nin naklettiğine göre ise, babaya çocuğun olmaması halinde fazladan bir üçtebir pay verilmesinin manası (hikmeti), erkek olması, yardımcı olması, geçimi kendisinin sağlamakla yükümlü olmasıdır. Anne ise sadece akrabalığı dolayısıyla asıl payı üzere kalır.

Derim ki: Ancak bu, reddedilen bir görüştür. Çünkü bu, çocuğun hayatta bulunması halinde de sözkonusudur. Neden altıda birden mahrum edilmektedir? Ancak zahir olan şu ki, çocuk hayatta olduğu takdirde altıda birden mahrum edilmesi, küçük çocuğa şefkat ve onun malını korumak maksadına matufdur. Zira bu şekilde çocuğun malından bir miktarın çıkartılması (ve ölenin babasına verilmesi), çocuğa karşı bir çeşit haksızlık olabilir. Yahut da bu emir, taabbudî bir emirdir (sebebini kavramamız mümkün değildir. Bize itaat düşer). Bu konuda söylenen en uygun görüş budur. Başarıya ileten Allah'tır.

(1) Hadis 8. başlığın sonlarında geçmişti. Kaynakları için oraya bakınız.

17. Anne-Babanın Mirastan Pay Oranları İkili, Birlidir:

Eğer yüce Allah'ın: "(وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ): **Anne ve babası kendisine mirasçı oluyorsa"** buyruğunda fazladan "vav" harfinin gelmesinin faydası nedir? Halbuki ifadenin zahirine göre bu harf eklenmeksizin: Eğer onun çocuğu olmayıp anne-babası ona mirasçı ise, denilmeliydi.

Böyle soran birisine cevabımız şudur: Bu harfin getirilmesi ile bu hususun karar kılmış ve sabit bir durum olduğu haber verilmek istenmiştir. Böylelikle bu hususun sabit olup karar kıldığını bildirmektedir.

Bu da; tek başlarına kalmaları halinde anne-babanın durumunun çocukların durumu gibi olduğunu ortaya koymaktadır. Yani onların paylarının nisbeti de erkeğe, iki dişinin payı nisbetindedir.

Böylelikle baba, birisi farz hissesi, diğeri ise asabe hissesi olmak üzere iki türlü payı bir arada alır. Çünkü o da tıpkı çocuk gibi kardeşleri hacb eder. Bu da hükümde bir adalettir, hikmeti zahir olan bir hususiur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

18. Bir Kırâat:

Yüce Allah'ın: "(فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ): **Üçte biri annesinindir"** buyruğunu Kûfeliler: (فَلِإِمِّهِ الثُّلُثُ) şeklinde hemze'yi esreli olarak okumuşlardır. Bu da Sibeveyh'in naklettiği bir söyleyişiir. el-Kisâî der ki: Bu, Hevâzin ile Huzeyllilerden çoğunun söyleyişidir. Çünkü "lâm" harfi esreli olup, bir başka harfe bitişik olduğundan, esreden sonra o bitişik harfi (burada hemze'yi) ötreli okumak istemediklerinden, o harfin ötresini esreye değiştirir. Zira Arap dilinde (فِعْل) vezninde bir isim yoktur. Buradaki hemzeyi ötreli okuyanlar ise asla uygun olarak okumuşlardır. Diğer taraftan "lâm" harfi ayrılabilmektedir. Zira bu harf, ismin başına gelmektedir. Bütün bu açıklamaları en-Nehhâs yapmıştır.

19. Kardeşlerle Birlikte Annenin Mirası:

"Şâyet (ölenin) **kardeşleri varsa o vakit altıda biri annesinindir."** buyruğunda görüldüğü gibi, kardeşler annenin payını üçtebirden altıdabire hacb etmektedirler. Bu da "hacb-ı noksan" (eksiltme hacb'ı) diye bilinir. Kardeşlerin anne-baba bir, baba bir yahut anne bir olmaları arasında bir fark yoktur. Bununla birlikte kardeşlerin bir payları da yoktur.

İbn Abbas'tan onun zaman zaman şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Kardeşlerin anneden hacb ettikleri altıdabir kardeşlere aittir. Yine ondan diğerlerinin görüşü gibi bu payın babaya ait olacağı da rivâyet edilmiştir.

Katade der ki: Bu payı kardeşler değil de babanın alış sebebi, babanın kardeşlerin ihtiyaçlarını karşılayıp onların nikâhlarının velisi olması ve onlara nafakalarını harcaması dolayısıyladır.

İlim ehli icma ile şunu belirtirler: İki ve daha yukarı kardeşler ister erkek, ister kız olsunlar, ister anne-baba bir, ister baba bir, isterse de annebir olsunlar, annenin üçtebir olan payını hacb ederek altıdabire indirirler. Bundan tek istisnâ İbn Abbas'tan gelen şu rivâyettir: Buna göre iki kardeş, tek bir kardeş hükmündedir. Annenin üçtebir payını üç kardeşten daha aşağısı hacb edip indirmez.

Bazı kimseler ise, kız kardeşlerin annenin payını üçtebirden altıdabire hacb etmiyeceği kanaatindedirler. Çünkü yüce Allah'ın hitabı kardeşler hakkındadır. Dişilerin mirastaki kuvvetleri ise, erkeklerin mirastaki kuvvetleri gibi değildir ki, itibara alınmalarını, onların biribirlerine katılmalarını gerektirsin.

el-Kiyâ et-Taberî der ki: Bu şekilde kanaat belirtenlerin görüşleri, kız kardeşlerin erkek kardeşlerle birlikte olmamalarını gerektirir. Çünkü "İhva (erkek kardeşler)" lafzı mutlak olarak kullanıldığı takdirde "ahavât (kız kardeşler)"i kapsamaz. Nitekim "benûn (erkek çocuklar)" lafzı da, "benat (kız çocuklar)"ı kapsamaz. Bu ise, bir erkek ve bir kız kardeşin varlığı ile annenin payının üçtebirden altıdabire hacb edilmemesini gerektirir. Ancak bu müslümanların icmâ'ının hilâfınadır. Eğer âyet-i kerimede erkek kardeşlerle birlikte kast ediliyor iseler, tek başlarına da kastediliyorlar, demektir.

Hepsi de çoğulun asgarî miktarının iki olduğunu da delil göstermişlerdir. Çünkü tesniye bir şeyin kendi misline cem edilmesi (katılması) dır. O halde anlam bunun çoğul olmasını gerektirir. Nitekim Hz. Peygamber de: "İki ve daha yukarısı cemaat (çoğul)'tır."(1) Sibevyh'ten de şöyle dediği nakledilmektedir: Ben el-Halil'e: "Bu şekillerin en uygun olanı hangisidir?" diye sordum. O da: İki kişi cemaattir, dedi. Şairin şöyle dediği de sahih olarak nakledilmiştir:

وَمَهْمَهَيْنِ قَذَفَيْنِ مَرْتَيْنِ ظَهْرَاهُمَا مِثْلُ ظُهُورِ التُّرْسَيْنِ

"Suyu da, bitkisi de bulunmayan, oldukça uzak, son derece korkunç ve kurak olan o iki arazi parçası;
Onların yüksekçe olan yerleri, iki kalkanın dış tarafını andırmaktadır."

el-Ahfeş de şöyle bir beyit nakletmektedir:

لَمَّا أَتَتْنَا الْمَرْأَتَانِ بِالْخَبَرْ فَقُلْنَ إِنَّ الْأَمْرَ فِينَا قَدْ شُهِرْ

"Kadınlar bizlere haberi getirip gelince
Dediler ki: Durum aramızda oldukça yaygınlık kazandı."

(1) ***Buhârî,*** Ezân 35 (zikrettiği bir hadisin anlamından hareketle, bâb başlığı olarak); ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 44; ***Müsned,*** V, 254, 269 ("Bu ikisi cemaattir" anlamında); Beyhâkî, ***es-Sünenu'l-Kübrâ,*** III, 97, 98.

Bir başka şair de şöyle demektedir:

يُحَيّى بالسلام غنيُّ قومٍ ويُبْخَل بالسلام على الفقيرِ
ألَيس الموت بينهما سواء إذا ماتوا وصاروا في القبورِ

"Bir kavmin zenginine saygıyla selâm verilirken
Fakir olana cimrilik edilip selâm verilmiyor
İkisi arasında ölüm eşit değil midir
Ölüp de kabirlere gömüldüklerinde." (1)

Bu hususta (yani annenin mirasının kardeşler dolayısıyla üçtebirden altıdabire hacb edilmesi hususunda) Hz. Osman ile İbn Abbas arasında görüş alış verişi yapılırken, Hz. Osman dedi ki: Senin kavmin -Kureyşlileri kastediyor- fesahat ve belağat ehli oldukları halde anneyi hacb ettiler.

Bu hususda çoğulun asgari miktarı üçtür, demese dahi, (başka hususlarda) "çoğulun asgarisi üçtür" diyenler arasında İbn Mes'ud, Şâfiî, Ebû Hanife ve başkaları da vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

20. Bir Kırâat Farkı:

Yüce Allah'ın: **"Bu; yapacağı vasiyetten yahut borcundan sonradır"** buyruğunda yer alan: "(يُوصِى): **Yapacağı vasiyyet**" kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım "sâd" harfini fethalı olarak; "(يُوصَى): **Yapılacak vasiyyet'den...**" diye okumuştur. Diğerleri ise bu kelimenin bu harfini esreli olarak okumuştur. Bu vasiyet fiilinin geçtiği diğer yerlerde de böyledir.

Şu kadar var ki, iki yerde de Âsım'dan gelen rivâyet farklı gelmiştir. "Sâd" harfinin esreli okunuşu, Ebû Ubeyd ve Ebû Hakim'in tercihidir. Çünkü bundan önce ölenden söz edilmektedir.

el-Ahfeş ise der ki: Bunun doğrulayıcı delili de yüce Allah'ın: "(يُوصِينَ): **Yaptıkları vasiyet**" ile; "(تُوصُونَ): **Yapacağınız vasiyet**" buyruklarıdır.

21. Vasiyetin Yerine Getirilmesiyle Borcun Ödenmesi:

Borcun vasiyetten önce geldiği hususunda icmâ' bulunduğu halde; âyet-i kerimede vasiyetin borçtan önce sözkonusu edilmesinin hikmeti nedir?

Tirmizî'nin el-Hâris'ten rivâyet ettiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: Peygamber (sav), vasiyetten önce borcun ödenmesini hükme bağladığı halde, sizler borcun ödenmesinden önce vasiyeti yerine getirmeye kalkışıyorsunuz. (Tirmizî ayrıca) der ki: Bütün ilim ehlince de uygulama buna göredir.

(1) Bu beyitlerin hepsinde önce ikilden söz edilmekte, daha sonra da bunlara üç ve yukarısı için kullanılan çoğul zamiri gönderilmektedir.

Vasiyetten önce borcun ödenmesine başlanır. (1)

Dârakutnî de Asım b. Damra yoluyla Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Borç, vasiyetten öncedir. Mirasçıya da vasiyet yoktur." (2) Bu hadisi onlardan (Hâris ile Âsım'dan) Ebû İshak el-Hemdânî rivâyet etmiştir.

Böyle bir soruya beş türlü cevap verilebilir:

Birincisi: Bu iki hususun (yani vasiyet ile borcun) mirastan öne alınacağı kastedilmiştir. Yoksa bunların kendileri arasında ayrıca bir öncelik sıralaması kastı yoktur. Bu bakımdan vasiyet lafzan önce geçmiştir.

İkinci cevap: Vasiyet bağlayıcılık (lüzum) itibariyle borçtan daha aşağıda olduğundan dolayı ona önem verilmek için öne alınmıştır. Nitekim yüce Allah: ***"Küçük büyük hiç birşey bırakmayıp sayıp dökmüş"*** (el-Kehf, 18/49) diye buyurmaktadır.

Üçüncü cevap: Çokça vuku bulduğu ve meydana geldiğinden dolayı öne alınmıştır. Bundan dolayı şeriatın da nassıyla birlikte, adeta her ölenle beraber ondan ayrılmaz birşey gibidir. İstisnaî olduğundan dolayı da borcu sonraya bırakmıştır. Çünkü borç kimi zaman olabilir, kimi zaman olmayabilir. O bakımdan öncelikle kaçınılmaz gibi olanı sözkonusu etti, daha sonra da zaman zaman meydana gelen bir şey olan borcu ona atfetti. Bu açıklamayı ayrıca "ev; veya" ile atfedilmesi de pekiştirmektedir. Şâyet borç, eğer rütbe itibari ile sonradan gelen bir şey olsaydı, atfın "vav" edatıyla olması gerekirdi.

Dördüncü cevap: Vasiyetin öne alınmasının sebebi, yoksul ve zayıfların payı oluşundan dolayıdır. Borcun sonraya bırakılması ise, güç, kuvvet, otorite ve bu hususta söz söyleme hakkı bulunan bir alacaklının istediği pay oluşundandır.

Beşinci cevap: Vasiyeti kişi kendiliğinden inşa ettiğinden dolayı öne alınmıştır. Borç ise onu ister sözkonusu etsin, ister etmesin nasıl olsa ödenmesi gereken bir haktır.

22. Zekât ve Hac Gibi Allah'a Ait Hakların Terikeden Ödenmesi:

Bu husus bu şekilde sabit olduğundan dolayı Şâfiî, zekât ve Hacc borcunun mirastan önce alınması gerektiğine delil göstererek der ki: Kişi zekâtını ödemekte kusurlu hareket etmiş ise, bunun sermayesinden alınması icabeder. Bu ilkin açık ve kuvvetli bir görüş gibi görülür. Çünkü bu da haklardan bir haktır. Âdemoğlunun hakları gibi ölümden sonra ölenin yerine edâ edilmesi icabeder. Özellikle de zekâtın harcama yeri insanlardır.

(1) ***Tirmizî***, Vesâyâ 6.
(2) ***Dârakutnî***, IV, 97.

Ebû Hanîfe ve Mâlik ise şöyle demektedir: Eğer ödenmesini vasiyet edecek olursa, malının üçte birinden edâ edilir. Birşey söylemezse, onun adına malından birşey çıkartılmaz. Devamla derler ki: Çünkü böyle bir uygulama mirasçıları fakir bırakmayı gerektirir. Hatta bunu bazan kastî olarak yapar ve tamamıyla ödemez. Tâ ki, kendisi öldükten sonra bütün bu tür borçları malının tamamını kuşatır ve mirasçılara hiç bir hak bırakmamış olur.

23. Babalarınız ve Oğullarınız...

Yüce Allah'ın: **"Babalarınız ve oğullarınız..."** buyruğu mübtedâ olarak merfu'dur. Haber ise gizlidir. Takdiri şöyledir: İşte bunlar; kendilerine pay tesbit edilenler ve miras verilenlerdir.

24. Akrabaların Faydası:

Yüce Allah'ın: **"Size faydaca hangisinin daha yakın olduğunu bilemezsiniz"** buyruğu ile ilgili olarak, bunun dünyada dua ve sadaka ile bir yakınlık olduğu söylenmiştir. Nitekim seleften rivâyet edildiğine göre: "Şüphesiz kişi kendisinden sonra evlâdının duasıyla yüceltilir." Sahih hadiste de şöyle buyrulmuştur: "Kişi öldüğü takdirde ameli kesilir. Üç şeyden müstesnâ..." Bunlar arasında da: "Yahut kendisine dua edecek salih bir evlat."(1)

Bu yakınlığın âhirette olduğu da söylenmiştir. Evlat daha faziletli olduğundan babası hakkında şefaatçi olabilir. Bu açıklama İbn Abbas ve el-Hasen'den nakledilmiştir. Kimi müfessirler şöyle demektedir: Evlât, âhirette derece itibariyle babasından daha yüksekte ise, Allah'tan dilekte bulunarak babasının da kendi derecesine yükseltilmesini ister. Aynı şekilde baba da mevki itibariyle evladından daha yukarıda ise istekte bulunur. Buna dair açıklama ileride Tûr Sûresi'nde (52/21. âyette) gelecektir. Hem dünya hem âhirette sözkonusu olduğu da söylenmiştir. Bunu da İbn Zeyd demiştir. İfadenin lafzı da bunu gerektirmektedir.

25. Bu Şekilde Paylaştırma Allah'ın Emri ve Hikmetinin Tecellisidir:

"Bunlar Allah'tan bir farz olarak (böyle tayin edilmiştir)" buyruğunda yer alan: (فريضة) kelimesi tekid edici mastar olarak nasb edilmiştir. Çünkü "vasiyet ediyor" buyruğunun anlamı zaten size farz kılıyor, demektir.

Mekkî ve başkaları da; bu tekid edici bir haldir, demektedir. Bunun amili ise, **"vasiyet ediyor"** buyruğudur. Ancak bu açıklama zayıf bir açıklamadır.

Bu âyet-i kerime bundan önce geçen buyruklarla ilgilidir.

Şöyle ki, yüce Allah akrabalık hususunda ortak yanları bulunmakla bir-

(1) *Müslim*, Vasiyye 14; *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ 14; *Tirmizî*, Ahkâm 36; *Nesâî*, Vesâyâ 8; *Müsned*, II, 372.

likte akrabalara vasiyet için alabildiğine gayret göstermekle külfetinden kurtarılmış olduklarını kullarına öğretmektedir. Burada akrabalık noktasında müştereklikten kasıt şudur: Babalar ve evlatlar dünyada yardımlaşmak, koruyup gözetmek, âhirette de şefaat ile birbirlerine faydalı olurlar. Bu husus baba ve çocuklar hakkında sözkonusu olduğu gibi, bütün akrabalar hakkında da aynı şekilde sözkonusudur. Eğer paylaştırma insanların kişisel kanaatlerine bırakılmış olsaydı, akrabaların her birisinin zenginlik durumlarına bakmak, onu gözönünde bulundurmak gerekirdi. Bu halde ise, işin belli bir disiplin ve kıstası olmak imkânı olmazdı. Çünkü durum alabildiğine farklılık arzederdi.

Bundan dolayı şanı yüce Allah şunu beyan etmektedir: Kula en yakışan şey, mirasın miktarlarını tesbit hususunda onu kişisel kanaatine terk etmemektir. Aksine yüce Allah, miras miktarlarını şer'î olarak alabildiğine açıklamış; daha sonra da: şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz ki Allah"** mirasın ne şekilde paylaştırıldığını çok iyi bilen **"Alîmdir, Hakîmdir."** O bakımdan mirasın paylaştırılmasına dair hükümlerini koydu ve bu miktarların sahiplerini geniş geniş açıkladı.

ez-Zeccâc der ki: **"Alîmdir."** Yani her şeyi yaratmadan önce en iyi bilendir. **"Hakîmdir."** Takdir ettiği şeylerde ve tayin ettiği takdirleri yerine getirmekte hikmeti sonsuz olandır.

Bazıları da şöyle demiştir: Şanı yüce Allah, ezelden beri de öyledir ve ebediyete kadar böyledir. Onun geçmişe dair verdiği haber, geleceğe dair haber vermesi gibidir. Sibevyh'in görüşüne göre ise, onlar (Araplar) bu hususta bir hikmet ve bir ilim olduğunu gördüler. Onlara: Muhakkak aziz ve celil olan Allah ezelden beri böyleydi ve ebede kadar gördüğünüz şekilde Alîm ve Hakîmdir.

26. Eşlerin Mirası:

Yüce Allah'ın: **"Çocukları yoksa, hanımlarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir..."** diye başlayan iki âyet-i kerimede hitap erkekleredir. Burada geçen çocuklar, sulben çocuklardır ve ne kadar aşağıya giderlerse gitsinler, onların çocuklarıdır. Erkek ya da kız olmaları bir yada daha fazla olmaları arasında fark yoktur. Bu icma ile kabul edilmiştir.

İlim adamları icmâ' ile şunu da kabul etmişlerdir: Çocuğun yahut çocuğun çocuğunun olmaması halinde koca mirasın yarısını alır. Çocuğun bulunması halinde ise, dörtte biri kocanındır. Kadın ise, çocuk olmadığı takdirde kocasının terikesinin dörttebirini miras alır. Çocuğu varsa sekizde bir alır.

Yine icmâ' ile şu hükmü kabul etmişlerdir: Hanımın bir, iki, üç ya da dört olması halinde, eğer kocanın çocuğu yoksa dörtte birde, tek bir çocuğu varsa sekizde birde ortaktırlar. Çünkü yüce Allah, tek bir kız çocuğu ile tek bir

kız kardeşin hükmü ve bunlardan daha fazla olmaları halinde hükümleri arasında fark gözetmediği gibi; burada hanımların bir tane olmaları ile birden fazla olmalarının hükmü arasında da fark gözetmemiştir.

27. "Kelâle"nin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Eğer bir erkek veya kadına çocuğu ve babası olmadığı** (kelale) **halde mirasçı olunuyor..."** buyruğunda geçen **"kelâle"** nesebin kişiyi kuşatması anlamını ifade eden: (تكلّله النسب) tabirinden mastardır. (Taç anlamına gelen): "el-İklîl" ismi de buradan gelmektedir. Kelâle, aynı zamanda ay'ın menzillerinden birisinin adıdır. Çünkü ay, bu menzile ulaştığında, onun etrafını kuşatır. Taç ve başın dörtbir yanını kuşatan bağ anlamına gelen "el-İklîl" de buradan gelmektedir.

Kişi, oğlu ve babası bulunmaksızın ölürse, işte onun mirasçıları **kelâle**'dir. Ebû Bekr es-Sıddîk, Ömer, Ali ve ilim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur. Yahya b. Âdem ise, Şerîk, Züheyr ve Ebû'l-Ahvas'tan, bunların da Ebû İshak'tan, onun Süleyman b. Abd'den rivâyetine göre Süleyman şöyle demiştir: Ben onların kelâle'nin oğlu ve babası olmaksızın ölen kimsenin adı olduğu hususu üzerinde icma edip anlaşmış olduklarını gördüm. ***"Kitabü'l-Ayn"***ın müellifi (Sîbeveyh) ile dilci Ebû Mansur, İbn Arefe, el-Kutebî, Ebû Ubeyd ve İbnü'l-el-Enbârî de böyle demiştir.

Baba ve oğul kişinin iki yanını temsil eder. Bunlar gittikleri takdirde, neseb onu zayıf düşürmüş (tekellül) olur. O bakımdan etrafı beyaz çiçeklerle kuşatılmış bulunan bahçeye; (روضة مكلّلة) denilmesi de bundan dolayıdır. Şöyle bir beyit nakledilmiştir:

مسكنُهُ روضةٌ مُكَلَّلَةٌ عمّ بها الأيْهُقان والـنُّرَق

"Onun mesken tuttuğu yer,
Her tarafını roka ve taze acur'un kuşattığı bir bahçedir."

Şair burada iki çeşit bitkiden söz etmekte (bunların bahçesinin her tarafını kuşattığını anlatmak istemekte)dir. Şair İmruu'l-Kays da der ki:

أصاحِ ترى بَرْقاً أُرِيك وميضَه كلمعِ اليَدينِ في حَبيٍّ مُكَلَّلِ

"Arkadaş! Bir şimşek görüyorsan -ben de sana onun parıltısını göstereyim-
Etrafı şimşeklerle kuşatılmış bulut içerisinde hareket eden iki elin parıltısı gibi."

İşte bundan dolayı yakın akrabalara "kelâle" denilmiştir. Çünkü bunlar,

ölenl dörtbir yanından çevrelemiş olmakla birlikte onlar da kendisinden değil, o da kendilerinden değildir. Onun etrafını çevrelemeleri ise nesebleriniı onunla beraber olmasıdır. Nitekim bedevi bir arap şöyle demiş: Malım pek çok, bununla birlikte mirasçılarım bana nesebleri oldukça gevşek olan (kelâle) kimselerdir. el-Ferazdak da der ki:

ورِثتم قنـاة المجد لا عن كـلالـةٍ عن آبني منافٍ عبدِ شمسٍ وهاشم

"Şan ve şeref mızrağını (yahut asasını) miras aldınız; (ama) kelâleden değil;
Fakat Menafoğullarından ikisi olan: Abdi Şems ile Haşim'den"

Bir diğer şair ise şöyle demektedir:

وإنّ أبـا الـمَـرْءِ أحْـمَـى لـه ومَـوْلَـى الكـلالـة لا يـغضَـب

"Şüphesiz kişinin babası kendisini daha candan himaye eder.
Kelâle olan akraba (akrabalığı uzak, neseb bağı gevşek) olan ise hiç (senin için) gazaplanmaz."

Kelâle'nin bitkin düşmek anlamına gelen *"el-Kelâl"*den alınmış olduğu da söylenmiştir. Adeta miras, uzak akrabalıktan ve zorluk ve bitkinlikten sonra sahibine ulaşıyor gibi olduğundan (bu tip mirasçılara bu isim verilmiştir).

el-A'şâ der ki:

فـآليـت لا أرثـي لـهـا مـن كـلالـةٍ ولا مـن وَجًى حـتى تـلاقِـي محـمّـدا

"Yemin ettim kelâleliği dolayısıyla da,
Ayakları çıplak olduğu için de ona mersiye okumayacağım diye;
Muhammed ile karşılaşacağın zamana kadar."

Ebû Hatim ve el-Eslem de Ebû Ubeyde'den şöyle dediğini nakletmektedir: Kelâle, baba, oğul veya kardeşin mirasçı olmadığı herkesin adıdır. Böyle bir kimseye araplar kelâle adını verirler.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Ebû Ubeyde'nin burada baba ve oğul ile birlikte kardeşi de kelâlelik için bir şart olarak zikretmesi, açıklanacak tarafı bulunmayan bir yanlışlıktır. Kelâle hakkında ondan başka bunu şart olarak zikreden kimse de yoktur.

Ömer b. el-Hattab'dan rivâyet edildiğine göre kelâle, özellikle çocuğu olmayan kimsedir. Bu Ebû Bekir'den de rivâyet edilmiş olmakla birlikte daha sonra her ikisi de bu görüşlerinden dönmüşlerdir.

İbn Zeyd der ki: Kelâle, hem hayatta olan hem ölen kimse hakkında kullanılır. Ata'dan nakledildiğine göre kelâle; (böylelerinin miras olarak bırakttığı) mal demektir. İbnü'l-Arabî ise der ki: Bu ilginç bir görüştür, fakat açıklanabilir bir tarafı da yoktur.

Derim ki: Bunun az önce i'râbını yaparken açıklanan şekilde açıklanabilir bir tarafı vardır. İbnü'l-Arabî'den, kelâlenin uzak amca çocukları olduğu rivâyet edilmiştir. es-Süddî'den ise kelâlenin, ölenin adı olduğu nakledildiği gibi, yine ondan cumhurun görüşüne benzer bir görüş nakledilmiştir.

Bütün bu açıklamaların, uygun izahları i'râb ile ortaya çıkmaktadır.

Şöyle ki; kimi Kûfeliler "re" harfini esreli ve şeddeli olarak "(يُورَّثُ كلالة): Kelâleye miras bırakırsa" diye okumuşlardır. el-Hasen ve Eyyûb ise, -onlardan farklı rivâyetler de gelmiş olmakla birlikte- "re" harfini esreli ve şeddesiz olarak: (يُورِثُ) diye okumuşlardır. Bu iki kıraate göre kelâle, ancak ya mirasçılar, yahut malın kendisi olabilir. Meânî bilginleri de böyle naklettmişlerdir. Çünkü birinci okuyuş (ورّث)'den ikincisi ise; (اورث)'den gelmektedir.

(كلالة): Kelâle kelimesi ise onun mef'ulü; (كان): ise vaki oldu anlamında (tam bir fiil)dır.

Bu kelimeyi "re" harfini üstün olarak (يُورَثُ) diye okuyanların okuyuşuna gelince, bu okuyuşa göre kelâle'nin mal olma ihtimali vardır. İfade: Eğer bir takım mirasçılar kelâle olan mala mirasçı olurlarsa, ...takdirinde olur. Böylelikte bu kelime hazfedilmiş bir mastarın sıfatı olur. Yine kelâle'nin mirasçıların adı olması ve (كان)'in haberi olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri: Mirasçıları olan bir kelâle... şeklinde olur.

Yine bu edatın vaki olduğu anlamında tam bir fiil olması da mümkündür. O takdirde; (يُورَثُ) da "erkek" kelimesinin sıfatı olur ve (رَجُلٌ); erkek kelimesi de (كان) ile ref olmuş olur. (كلالةً) ise temyîz veya hal olmak üzere mansûb olur. Buna göre, "kelâle" ölünün kendisi demektir, ifade: Eğer bir erkeğe ölene nesebi mütekellil (zayıf) birisi tarafından mirasçı olunuyor ise... takdirinde olur.

28. Kelâle'nin Geçtiği İki Yer ve Anlamları:

Aziz ve celil olan Allah, kelâle'yi Kitab-ı Kerim'inin iki yerinde zikretmektedir. Sûrenin son tarafında ve burada. Her iki yerde de kardeşlerin dışında bir mirasçı zikretmemektedir.

Bu âyet-i kerimede ilim adamlarının icmaı ile sözü geçen kardeşlerden kasıt annebir kardeşlerdir. Çünkü yüce Allah: **"Şâyet bundan daha çok iseler... üçte bire ortak olurlar"** diye buyurmaktadır. Sâd b. Ebî Vakkâs da burayı: "(وله أخ أو أخت من أمه) Annebir erkek yahut kız kardeşi varsa..." açıklamasıyla birlikte okurdu.

Anne-baba bir kardeşlerin, yahut bababir kardeşlerin miraslarının bunun

gibi olmadığı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. O halde onların bu temâları sûrenin son tarafında zikredilen kardeşlerin, ölenin anne babalılır yahut baba bir kardeşi olduğunun delilidir. Çünkü yüce Allah'ın: ***"Şâyet*** (mirasçılar) ***erkek ve kız kardeşler iseler, o zaman erkek için kadının iki payı vardır"*** (en-Nisâ, 4/176) buyruğundan dolayı bu böyledir.

Yine ilim adamları annebir kardeşlerin mirasının bu şekilde olmadığı hususunda ihtilâf etmemişlerdir. O halde her iki âyet-i kerimede, bütün kardeşlerin hep birlikte kelâle olduklarının da delilidir. eş-Şa'bî der ki: Kelâle, çocuk ve baba dışında kalan kardeş yahut onların dışında asabeden olan mirasçılardır. Ali, İbn Mes'ud, Zeyd ve İbn Abbas da böyle demiştir. İşte bu, bizim ilk olarak zikrettiğimiz birinci görüşün aynısıdır. Taberî der ki: Doğrusu şu ki, kelâle, ölüye mirasçı olan baba ve oğlunun dışındaki mirasçılardır. Çünkü Hz. Cabir'den şu sahih haber nakledilmiştir: Ey Allahın Rasûlü! dedim. Bana sadece bir kelâle mirasçı oluyor, malımın tümünü vasiyet edeyim mi? Hz. Peygamber: "Hayır" buyurdu. (1)

29. Kelâle Kelimesinin Dilde Kullanılışına Dair Bazı Açıklamalar:

Dil bilginleri der ki: Arapça'da: "(رجل كلالة وامرأة كلالة): Kelâle erkek ve kelâle kadın," denilebilmektedir. Bunun tesniyesi de çoğulu da yoktur. Çünkü bu kelime de vekâlet, delâlet, semahat, ve şecâat gibi bir mastardır.

Yüce Allah'ın: "(وله أخ):**Ve onun kardeşi varsa"** buyruğunda zamir tekil olarak gelmiş ve ikile delâlet eden: (لهما): İkisinin, dememiştir. Arapların iki isim zikredip daha sonra ikisinden haber verilen hükümleri aynıysa kimi zaman onlardan birisine, kimi zaman her ikisine bu hükmü izafe ederek kullanmaları adetine uygun bir şekilde bu ifade kullanılmıştır.

Meselâ Araplar şöyle derler: "(من كان عنده غلام وجارية فليحسن إليه وإليها وإليهم): Her kimin yanında bir köle yahut bir cariye varsa (erkeğe ait zamir kullanarak) ona (yine kadına ait tekil zamir kullanarak) o cariyeye (tesniye zamiri kullanarak) ikisine (ve çoğul zamiri kullanarak) onlara iyilikte bulunsun" derler.

Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "(وَٱسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ): ***Sabır ve namaz ile yardım dileyin. Şüphesiz ki o çok büyüktür."*** (el-Bakara, 2/45). Yine bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Zengin yahut fakir olsa dahi, Allah ikisine de daha yakındır."*** (en-Nisâ, 4/135)

Burada (çoğul zamir kullanılarak) "Allah onlara daha yakındır" denilmesi de el-Ferrâ ve başkalarından nakledildiğine göre caizdir. (Kadın anlamına gelen): (آمرأة): kelimesinde hemzesiz olarak (مرأة) denilebilir, aslolan da budur. (Kardeş anlamına gelen): (أخ) kelimesinin aslı da: (أخوٌ) şeklindedir.

(1) Bk.: *Buhârî*, Vudû' 44, Merdâ 21; *Müslim*, Ferâiz 8; *Dârimî*, Vesâyâ 8; *Müsned*, III, 298

Bunun böyle olduğunun delili ise (tesniyesi yapıldığı zaman): (اخوان) denilmesidir. Burada "vav" hazf edilmiş ve kıyasa uygun olmayarak değişikliğe uğratılmıştır.

el-Ferrâ der ki: (Kız kardeş anlamına gelen): (اخت) kelimesinin ilk harfinin ötreli olması, ondan hazfedilen harfin "vav" oluşundan dolayıdır. Tıpkı (kız çocuğu anlamına gelen): (بنت) kelimesinin ilk harfinin esreli olması gibi. Çünkü ondan da hazf edilen harf "ye" harfidir. Yine böyle bir hazf ve böyle bir talil (gerekçelendirilmesi) kıyasa uygun değildir.

30. Kardeşlerin Mirasları:

"Şâyet bundan daha çok iseler o halde hepsi... üçte birde ortak olurlar" buyruğundaki bu ortaklık, sayıca çok olsalar dahi erkek ile kız kardeşlerin eşit olmalarını gerektirmektedir. Şâyet anne dolayısıyla mirasçı oluyorlarsa, erkek, kızdan daha fazla miras almaz. Bu hususta ilim adamlarının icmâ'ı vardır. Erkek ve kızların mirastaki farz hisselerinde eşit aldıkları annebir kardeşlerin mirasları dışında söz konusu değildir.

Bir kadın ölür, geriye kocasını, annesini ve annebir erkek kardeşini bırakacak olursa, kocası mirasın yarısını, annesi üçte birini, anne bir erkek kardeşi ise altıda birini alır. Şâyet geriye bir kardeş yerine iki erkek ve iki de kız kardeş bırakacak olursa, -ve mesele aynı durumda ise- yine koca mirasın yarısını, annesi altıda birini, iki erkek ve iki kız kardeş ise üçte birini alırlar. Böylelikle de farîza tamamlanmış olur. Ashabın geneli bu görüştedir. Çünkü onlar, erkek ve kız kardeşler dolayısıyla annenin payını üçte birden altıda bire hacb ettiler. İbn Abbas ise, Avl'ı [1] kabul etmiyordu. Eğer anneye üçte biri verecek olursa, meselede avl olurdu, o da bu görüşü kabul etmiyordu. Avl ise başka yerde sözkonusu edilmiştir. Onun sözkonusu edileceği yer burası değildir.

Eğer ölen kadın geriye kocasını, annebir kardeşler ile baba-annebir bir kardeş bırakacak olursa, koca mirasın yarısını, annebir kardeşleri üçte birini alırlar. Geriye kalan ise anne-baba bir kardeşine ait olur. İşte bu şekilde kendisi için tesbit edilmiş farz hissesi bulunanlara o hisseleri verilir, geriye bir şey artacak olursa asabeye kalır.

Eğer kadın, farklı (anne-bababir ve annebir) kardeşler olmak üzere altı kardeşi terkedecek olursa, işte bu meseleye "Himariye Meselesi" adı verilir. Aynı zamanda "Müştereke" diye de bilinir. Bu durumda bazılarına göre taksi-

(1) **Avl:** Farz hisse sahiplerinin alacakları payların toplamının ortak paydadan fazla olduğu miras meselelerine verilen isimdir. (Ö. N. Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, V, 210; Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmiyye*, VIII, 353). Diğer bir ifade ile; meselenin ortak paydasının payların toplamından küçük olmasıdır. (H. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1974, s. 414)

mat şöyle yapılır: Annelbir kardeşlere üçte bir, kocaya yarısı, anneye de altıda bir verilir. Anne babalbir erkek ve kız kardeşler ile, baba bir erkek ve kız kardeşler ise sakıt olur. Bu görüş Ali, İbn Mes'ud, Ebû Mûsâ, eş-Şa'bî, Şüreyk ve Yahya b. Âdem'den nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. İbnü'l-Münzir'in tercih ettiği görüş de budur.

Çünkü koca, anne ve annebir kardeşler miktarları belli farz hisse sahibidirler. Asabeye ise herhangi birşey kalmamaktadır.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir. Babalarının eşek olduğunu farzetsek dahi, anneleri birdir. Böyle diyerek bütün kardeşleri üçte birde ortak kabul ederler. İşte bundan dolayı bu meseleye "müştereke" ve "himariye meselesi" adı verilmiştir. Bu görüş de Ömer, Osman yine İbn Mes'ud'dan, Zeyd b. Sabit, Mesrûk ve Şüreyh'den nakledilmiştir. Mâlik, Şâfiî ve İshak da bu görüştedir. Şu kadar var ki bu mesele ölenin erkek olması halinde istikamet bulmaz.

İşte bunlar, Ferâiz ilminin genel bir özetidir. Âyet,i kerime bütün bunları ihtiva etmiş bulunmaktadır. Hidâyete ileten Allah'tır.

Câhiliye Dönemi ile İslâm'ın İlk Yıllarında Mirasçılık Sebepleri:

Cahiliye döneminde mirasçılığa sebep, erkek olmak ve güç kuvvet sahibi olmaktı. Onlar kadınlara miras vermez, yalnız erkeklere miras verirlerdi. Yüce Allah da önceden de geçtiği gibi: ***"...Erkeklerin de bir payı vardır... Kadınların da bir payı vardır"*** (en-Nisâ, 4/7) buyruğu ile bunu iptal etti.

Yine cahiliye dönemi ile İslâm'ın ilk dönemlerinde antlaşma da miras sebeplerindendi. Yüce Allah, ileride de açıklanacağı üzere: ***"Ve sağ ellerinizle anlaşma yaptıklarınız..."*** (en-Nisâ, 4/33) buyruğu ile buna işaret etmektedir. Daha sonra antlaşma sebebiyle mirasçılık yerini hicret sebebiyle mirasçılığa bıraktı. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"İman edip de hicret etmeyenler ise, hicret edene kadar sizin onlarla hiçbir velâyet bağınız yoktur."*** (el-Enfal, 8/72) Bu da ileride gelecektir. Yine orada yüce Allah'ın izniyle "Zevi'l erhâm" hakkında ve onların mirasına dair açıklamalar gelecektir. Ayrıca en-Nûr Sûresi'nde (24/6-10'ncu âyetler, 29'ncu başlıkta) Lîân dolayısıyla nesebi sabit olan çocuğun mirası, veled-i zinânın ve mükâtebin mirası -yüce Allah'ın izniyle- gelecektir.

İlim adamlarının cumhurunun görüşüne göre, hayatta olduğu bilinen esirin mirası sabittir (mirası hak eder, onun adına saklanır). Çünkü o da üzerlerinde İslâm hükümlerinin cereyan ettiği müslümanlar cümlesindendir. Said b. el-Müseyyeb'den rivâyet edildiğine göre o, düşman elinde bulunan esir hakkında, miras almaz, denmiştir. Mürted'in mirasına dair açıklamalar ise daha önce el-Bakara Sûresi'nde (el-Bakara, 2/ 217-218. âyetler, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

31. Vasiyette Mirasçılara Zarar Vermemek:

Yüce Allah'ın: **"Ancak zarar verici olmamalıdır"** anlamındaki buyruk hal olarak nasb edilmiştir. Âmil ise **"yapacağı vasiyet"** anlamına gelen: (يوصي) dır. Yani o zarar vermeksizin vasiyetini yapar. Bu da mirasçılara zarar vermeyecek şekilde vasiyetini yapmalıdır, demektir. Daha da açacak olursak, mirasçılara zarar vermek maksadıyla, olmayan borcunu, borçmuş gibi vasiyet etmemeli ve bu türden herhangi bir borç ikrarında bulunmamalıdır.

Buna göre zarar vermek, vasiyet ve borca râcidir. Bunun vasiyete râci olması ya üçte birden fazla vasiyette bulunması yahut miras alan birisine vasiyette bulunması şeklinde olur. Eğer yaptığı vasiyet üçte biri aşarsa o red olunur. Mirasçıların onu geçerli kabul etmeleri hali müstesnadır. Çünkü burada mirasçıların hakları engellenmektedir. Allah'ın bir hakkı değildir.

Eğer mirasçı olan birisine vasiyette bulunacak olursa, yaptığı o vasiyet miktarı da miras gibi işlem görür. İlim adamları icmâ' ile mirasçıya vasiyetin caiz olmayacağını kabul etmişlerdir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/180. âyet, 7-8. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

Zarar vermemenin borca raci olmasına gelince, bu da kişinin ikrarda bulunması caiz olmayan bir durumda borç ikrarını yapması suretiyle olur. Meselâ ölümü ile neticelenen hastalığında mirasçı olan birisine yahut iyilikte bulunsun diye arkadaşı olan birisine borç ikrarında bulunması böyledir. Bize göre böyle bir ikrar caiz değildir.

el-Hasen'den onun: **"Ancak zarar verici olmamalıdır. Allah'tan bir vasiyet olarak..."** anlamındaki buyruğu izafeten: (غير مضارٍّ وصيةٍ من الله): Allah'tan gelen bu vasiyete (riâyet edip) zarar vermemek üzere" diye okumuştur. en-Nehhâs der ki: Kimi dilciler bunun bir lahn (yanlış okuma) olduğu iddiasında bulunmuştur. Çünkü ism-i fail mastara izafe edilmez. Şu kadar var ki bir hazf sözkonsu olmak suretiyle bu kıraat güzel bir kıraattir. Anlamı da şöyle olur: Vasiyet sahibi zarar vermeksizin. Yani o, yapacağı bu vasiyet ile mirasçılarına alacakları miraslarında zarar vermeksizin...

İlim adamları hastalığı halinde mirasçı olmayan birisi lehine borç ikrarında bulunmasının -eğer sağlıklı iken üzerinde borç bulunmuyor ise- caiz olduğunu icmâ' ile kabul etmişlerdir.

32. Hastalık Halinde Yabancı Lehine Borç İkrarının Hükmü:

Şâyet sağlığı halinde beyyine ile ispatlanan borcu bulunmakla birlikte, yabancı birisine borç ikrarında bulunacak olursa, kimileri önce sağlıklı iken üzerindeki borçlar ödenmeye başlanılır, demektedir. Bu en-Nehaî ile Kûfelilerin görüşüdür. Derler ki: Bu şekilde alacaklı olan alacağını aldıktan sonra, hastalık halinde lehlerine ikrarda bulunulan kimseler de hisselerine göre alacaklarını alırlar.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Eğer bu ikrar mirasçıdan başkası lehine yapılmış ise, bütün alacaklılar arasında fark yoktur. Bu da Şâfiî, Ebû Sevr ve Ebû Ubeyd'in görüşüdür. Ebû Ubeyd'in naklettiğine göre bu, Medinelilerin de görüşüdür. Bunu el-Hasen'den de rivâyet etmiştir.

33. Vasiyette Zararın Tehlikesi ve Bunun Şekilleri:

el-Bakara Sûresi'nde (2/182. âyet, 6. başlıkta) vasiyette mirasçılara zarar vermek ve bunun şekillerine dair tehditler açıklanmış bulunmaktadır.

Ebû Dâvûd, (tenkide uğramış bir ravi olan) Şehr b. Havşeb yoluyla gelen hadiste, Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (sav)'ın kendisine şöyle dediğini nakletmektedir: "Şüphesiz er kişi yahut kadın, altmış yıl süreyle Allah'a itaat üzere amel eder. Daha sonra ölüm gelip onları bulur da vasiyette zarar verirler. Bu sefer onlara cehennem vacib olur."

Şehr dedi ki: Ebû Hureyre de bana: **"Hepsi yapacağı vasiyet ve borcun ödenmesinden sonra... ancak zarar verici olmamalıdır"** buyruğundan itibaren; **"işte en büyük kurtuluş budur"** buyruğuna kadar olan bölümü okudu. (1) İbn Abbas der ki: Vasiyette (mirasçıya) zarar vermek, büyük günahlardandır. Ayrıca bunu Peygamber (sav)'den rivâyet etmiştir. (2)

Şu kadar var ki, Malik'in mezhebinde ve İbnü'l-Kasım'dan meşhur olan görüş şudur: Vasiyette bulunan kişi kendisine ait olan üçtebirinde vasiyette bulunduğu takdirde onun yaptığı bu iş zarar vermek değildir. Zira bu, onun hakkıdır. O, bu miktarda dilediği şekilde tasarrufta bulunabilir. Yine Malikî mezhebinde şöyle bir görüş de vardır: Böyle bir vasiyet zarar vericidir ve red olunur. Başarı Allah'tandır.

34. "(وَصِيَّةً): Vasiyet Kelimesinin Kıraati:

"Vasiyet" kelimesi, hal mevkiinde mastar olmak üzere nasb edilmiştir. Âmili: "(يُوصِيكُمُ): **Vasiyet ediyor**" (11. âyet) buyruğudur. Bunda âmil'in: "(مُضَارٌّ): **Zarar verici**" lafzı olması da uygun düşer. İfadenin anlamı şu olur: Yani vasiyetle zararın vaki olma(ma)sı veya vasiyet sebebiyle zararın vukua gelme(me)sidir. Bu kelimenin bu şekilde ameli uygun görülmüştür. Bu açıklamayı İbn Atiyye yapmaktadır.

Yine el-Hasen b. Ebi'l-Hasen izafet yapmak suretiyle; (غَيْرَ مُضَارِّ وَصِيَّةٍ): Vasiyet ile zarar verici olmaksızın, şeklinde okumuştur.

Nitekim: (شجاع حرب): Savaş kahramanı demek böyledir, Tarafa b. el-Abd'in: "(وَنَضْةُ الْمُتَجَرِّدِ): Çıplağın üzerindeki ucuz beyaz elbise" tabiri de böyledir.

Bunun ifade ettiği anlam ise, mananın sahih olması dolayısıyla önceden

(1) *Ebû Dâvûd* Vesâyâ 3; *Tirmizî*, Vesâyâ 2; *İbn Mâce*, Vesâyâ 3.
(2) *Dârakutnî*, IV, 151.

de belirttiğimiz gibi ifadedeki geniş bir kullanım tasarrufudur.

Daha sonra yüce Allah: **"Şüphesiz ki Allah Âlimdir, Halîm'dir"** diye buyurmaktadır. Yani O, mirasa layık miras ehlinin kimler olduğunu çok iyi bilendir, aranızdan bilmeyenlere karşı çok Halimdir. Öncekilerden bazıları da: **"Allah Âlimdir, Hakîm'dir"** diye okumuşlardır. Yani O, miras ve vasiyetin taksimi hususunda hikmeti sonsuz olandır.

35. Allah'ın Sınırlarına Riâyet İle Allah'a ve Peygamberine İtaat:

Yüce Allah'ın: **"İşte bunlar Allahın sınırlarıdır"** buyruğundaki: (تلك) buyruğu, (هذه) anlamındadır. Yani sözü geçen bu hükümler, Allah'ın hükümleri olup, bunları bilesiniz ve **gereklerince amel edesiniz** diye, O, size bunları açıklamıştır.

"Kim Allah'a ve Rasûlüne" mirasların taksimi hususunda **"itaat ederse"** ve bunları **ikrarla kabul edip yüce Allah'ın kendisine emrettiği şekilde gereklerince amel ederse, "onu orada ebediyyen kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere sokar."** Bu, cennetlere sıfat olmak üzere nasb mahallinde bir cümledir.

"Kim de Allah'a ve Rasûlüne isyan eder" buyruğundan kasıt ise, mirasların taksimi hususunda O'na karşı gelerek bu şekilde paylaştırmaz ve bu hükümler gereğince amel etmezse **"sınırlarını aşarsa"** yani emrine aykırı davranırsa, **"onu da orada ebedi kalmak üzere ateşe koyar."**

Isyandan eğer küfür kastediliyor ise, burada da "ebedi kalış (hulûd)" ifade ettiği bu anlamıyla kullanılmış demektir.

Eğer isyandan kasıt, büyük günahlar ve yüce Allah'ın emirlerini aşıp çiğnemek ise, o takdirde ebedi kalış, uzunca bir süreyi ifade etmek üzere istiâre yoluyla kullanılmış bir kelimedir.

Nitekim: Allah mülkünü daim kılsın demek de bu kabildendir. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

ولا خـالـداً إلا الجبـال الـرواسيـا

"Ve ben sapasağlam kazıklar gibi olan dağlar dışında ebedi birşey (göremiyorum)."

Bu anlamdaki açıklamalar daha önce birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

Nâfi' ile İbn Âmir: **"Onu... sokar"** buyruğunun: "(نُدْخِلْهُ): **Koyarız"** şeklinde her iki yerde de "nûn" harfi ile, şanı yüce Allah'ın koymayı kendisine izafe etmek anlamında okumuştur.

Diğerleri ise, bu kelimeyi her iki yerde de "ye" harfi ile okumuştur. Çünkü daha önce yüce Allah'ın adı geçmiş bulunmaktadır. Yani Allah onu oraya koyar, demektir.

وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً
مِنْكُمْ ۚ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ
الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾

15. Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Şâyet şehâdet ederlerse, ölüm onları alıp götürünceye yahut Allah onlara bir çıkar yol gösterinceye kadar onları evlerde alıkoyun.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Âyetler Arası İlişki:

Yüce Allah bu sûrede kadınlara iyilik yapmayı onlara iyi davranmayı, onların mehirlerini kendilerine teslim etmeyi sözkonusu edip, sonunda mesele onların miraslarının erkeklerin miraslarıyla birlikte alınması noktasına kadar geldikten sonra, yine burada yaptıkları hayâsızlıklarda onlara verilecek ağır cezayı sözkonusu etmektedir ki, kadın, herhangi bir şekilde iffetli olanı terketmesinin uygun düşeceği vehmine kapılmasın.

2. "(واللاتي): O Kadınlar ki" Kelimesinin Kullanılışına Dair:

Yüce Allah'ın: "(واللاتي): **O kadınlar ki"** buyruğu (o kadın ki anlamına gelen): (التي) kelimesinin çoğuludur. Bu, müennesler için müphem bir isimdir. Aynı zamanda marifedir. Onu nekire (belirsiz) yapmak için başındaki elif ile lâm'ın alınması da caiz değildir. Çünkü bu edat elif ile lâm bir arada olmadıkça tamam olmaz.

Daha önceden de geçtiği gibi, bunun üç türlü söylenişi vardır. Aynı şekilde bu kelime "yâ" harfini hazf etmek, esreyi bırakmak suretiyle (اللاتِ) şeklinde; hemzeli ve "yâ" harfini de zikredek (اللائي) şeklinde; hemzeli "ye" harfinin hazfi ile (اللاء) şeklinde ve hemzenin de hazfi ile (اللا) de çoğulu yapılabilir.

Eğer çoğul olan bu ismi bir daha çoğul yapmak istersek, (اللاتي)'i (اللواتي) şeklinde; (اللاء)'i da (اللوائي) şeklinde çoğul yaparız. Araplardan bunun "ye" harfini hazfedip, esreyi bırakmak suretiyle (اللواتِ) şeklinde bir söyleyiş de rivâyet edilmiştir. Bunu İbnü'ş-Şecerî bildirmektedir. el-Cevherî der ki: Ebu Ubeyd şu beyiti nakletmektedir:

مـن الـلـوائـي والـتـي والـلاتِ زَعـمْـنَ أنْ قـد كَـبُـرتْ لِـداتي

"O kadınlar, onlar ve o pek çok kadınlar ki;
Benimle birlikte doğan yaşıtlarımın yaşlandığını iddia ettiler."

Yine "te" harfi düşürülerek (اللَّوَا) diye de söylenir. (الَّتِي)'ın küçültme ismi, "te" harfi üstün ve "ye" harfi şeddeli olarak (اللَّتَيَّا) şeklinde gelir.

Recez vezninde şair der ki:

بعد اللُّتَيَّا واللَّتَيَّا والَّتِي

"O kadıncağızdan, o kadıncağızdan ve o kadından sonra."

Kimi şairler de bu edatın başına nidâ harfini getirirler. Şu kadar var ki nida harfleri elif ve lâm'ın bulunduğu isimlerin başına, bizim: "Ya Allah" şeklindeki sözümüzden başkasına girmez. Bu şekilde kullanan şairler, adeta bu edatı da elif ile lâm'ın kendisinden ayrılmaması bakımından lafza-i celâle benzetmiş gibidir. İşte şair şöyle diyor:

من أجلك يـالـتـي تَـيَّـمْـتِ قلبي وأنـتِ بَـخِـيـلةٌ بِـالـوُدِّ عـنِّـي

"Senin yüzünden ey kalbime kasteden kadın!
Ve sen bana sevgide cimrilik ediyorsun"

(وقع في اللَّتَيَّا والَّتِي): Musibete düçar oldu, da denilir. Bu iki isim musibete verilen iki isimdir.

3- Fuhuş:

Yüce Allah'ın: **"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlar"** buyruğunda yer alan **"el-fâhişe"** burada zina anlamındadır. Fâhişe oldukça çirkin iş demektir. Akıbe(t) ile Âfiye(t) kelimeleri gibi mastardır. İbn Mes'ud bu kelimeyi harfi cer edatı olan "be" ile birlikte (بالفاحشة) diye okumuştur.

4. "Kadınlarınızdan" Lafzındaki İzafenin Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Kadınlarınızdan"** buyruğundaki izafet, İslâm anlamında ve mü'min kadınların durumunu açıklamak sadedindedir. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Erkeklerinizden iki şahit bulundurun"*** (el-Bakara, 2/282). Çünkü kâfir kadın, neseb dolayısıyla müslümanların kadınlarından olabilir. O vakit o, bu hükmün kapsamına girmez.

5. Fuhuş Yapanlara Karşı Şahid Bulundurmak:

Yüce Allah'ın: **"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahid getirin"** buyruğu, müslümanlardan dört şahid getirin demektir. Yüce Allah zinaya özel olarak, şahidliği dört olarak tesbit etmiştir. Böylelikle bunu iddia edecek olanın durumunu ağırlaştırmayı ve kulların halini de setr etmeyi murat etmiştir. Zinada şahidlerin dört olmak suretiyle tesbit edilmesi, Tevrat'da da, İncil'de de, Kur'ân'da da sabit bir hükümdür. Yüce Allah bir başka yerde: *"Muhsan kadınlara zina isnad edip sonradan dört şahid getiremeyen o kimselere seksen*(er) *deynek vurun"* (en-Nûr, 24/4) diye buyurmaktadır. Burada da: **"Onlara karşı içinizden dört şahid getirin"** diye buyurmaktadır.

Ebû Dâvûd, Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Yahudiler kendilerinden zina etmiş bir erkek ve bir kadın getirdiler. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Bana aranızdan en bilgin iki kişiyi getiriniz" Ona Suriya denilen birisinin iki oğlunu getirdiler. Hz. Peygamber onlara yemin verdirerek: "Bu iki kişinin durumunu Tevrat'ta ne şekilde görüyorsunuz?" diye sordu. Suriya'nın iki oğlu: "Tevrat'ta gördüğümüz şudur: Eğer dört kişi, erkeklik organını kadının fercinde milin sürmedanlıkta bulunduğu şekilde gördüklerine dair şahidlik ederlerse, ikisi de recm olunurlar" dediler. Hz. Peygamber sordu: "Peki, onları recm etmekten sizi alıkoyan nedir?" Dediler ki: Bizim hakimiyetimiz elimizden gitti, o bakımdan öldürmekten hoşlanmadık. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şahidlerin getirilmesini istedi. Şahidler gelip, erkeğin erkeklik organını kadının fercinde sürmedanlıktaki mil gibi gördüklerine dair şahidlik ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) recm olunmalarını emretti. (1)

Bir topluluk da şöyle demiştir: Zinada şahidlerin dört tane olmalarının sebebi, zina eden her bir kişi için -diğer haklarda olduğu gibi- iki şahidinin bulunmasıdır. Çünkü bu her birisinin sorumlu tutulduğu bir haktır. Ancak bu açıklama zayıftır. Çünkü kasâmede levs halinde (2) yemin sözkonusu olmaktadır. Burada onların herbirisinin herhangi bir dahli sözkonusu değildir. .

6. Şahidlerin Erkek Olmaları Gereği:

Yüce Allah'ın: **"İçinizden"** buyruğu dolayısıyla (ki buradaki zamir erkeklere ait bir zamirdir) şahitlerin erkek olmaları kaçınılmazdır. Bu konuda ümmet arasında bir görüş ayrılığı da yoktur. Yine şahidlerin âdil olmaları gerekir. Çünkü yüce Allah, alış verişlerde ve boşadıktan sonra ric'at yapmak ha-

(1) *Ebû Dâvûd* Hudûd 25.

(2) **Levs:** Yapılan ithamın ya da iddianın doğruluk ihtimalini ileri götüren halden anlaşılan ya da ifadelerden çıkartılan bir dereceye kadar güçlü karineler demektir. (Bk. Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 398)

linde şahidlerde adalet şartını aramıştır. Bu husus ise hem daha büyük, hem de adalet şartının aranması bakımından daha önceliklidir. İşte bu da fıkıh usulü kitaplarında açıklandığı üzere, delile dayanarak mutlak olanın mukayyed olana hamledilmesi kabilindendir. Bu hususa dair şahidlik yapacak olanlar zimmet ehlinden olamaz. İsterse zımmi bir kadın hakkında hüküm verilecek olsun. Nitekim bu husus ileride Mâide Sûresi'nde (5/106. âyet, 6. başlıkta) gelecektir.

Ebû Hanife, yüce Allah'ın: **"İçinizden dört şahid"** buyruğunu ileri sürerek, zina isnadında kocanın şahidlerden birisi olması halinde, onun lanetleşemeyeceğini ileri sürmüştür. Buna dair açıklama da yine yüce Allah'ın izniyle Nûr Sûresi'nde (24/6. âyet ve devamının tefsirinde) gelecektir.

7. Zina Edenlere Önceleri Öngörülen Ceza:

Zina edenlere öngörülen ilk ceza yüce Allah'ın: **"şâyet şehadet ederlerse...onları evlerde alı koyun"** buyruğunda dile getirilmektedir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bu böyle idi. Bunu Ubade b. es-Sâbit, el-Hasen ve Mücahid söylemiştir. Daha sonra bir sonraki âyette sözü gelecek olan **"eziyet etmek"** ile bu hüküm nesh edildi. Bilâhare bu da Nûr Sûresi'ndeki âyet-i kerime ile ve evlilerin recm cezası ile nesh olundu.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Hayır, önce sözkonusu olan ceza eziyet vermekti. Daha sonra onları evlerde alıkoymakla nesh olundu. Şu kadar var ki, âyetlerin tilâvetinde takdim ve tehir yapıldı. Bunu İbn Fûrek zikretmektedir. Bu şekilde alıkoymak, evlerde haps etmek, bu suçları işleyenlerin çoğalmasından önce İslâm'ın ilk dönemlerinde idi. Bu suçu işleyenler çoğalıp da güçlenmelerinden korkulmaları üzerine, onlar için özel bir hapis yapıldı. Bunu İbnu'l-Arabî söylemektedir.

8. Âyetteki Bu Hapis Bir Ceza mıydı, Bir Tehdit miydi?

İlim adamları, sözü geçen bu hapsedip alıkoymanın, bir had mi, yoksa bir had tehdidi mi, olduğu hususunda farklı iki görüşe sahiptirler. Bunlardan birisine göre bu, had uygulanacağı tehdidi idi.

İkinci görüşe göre ise, haddin kendisi idi. Bu da İbn Abbas ve el-Hasen'in görüşüdür.

İbn Zeyd şunu da eklemektedir: Bunlar nikâhı uygun yolundan başka bir yolda aradıkları için bir ceza olmak üzere ölünceye kadar evlilikten men olundular. İşte bu da böyle bir cezanın onlar için bir had, hatta daha da ağır bir ceza olduğunu göstermektedir. Şu kadar var ki, bu hüküm belli bir süreye kadar devam eden bir hükümdü. Bu da bir sonraki âyette sözü geçen eziyet hükmüdür.

Tabii bu konuda ilgili âyetlerden hangisinin daha erken nâzil olduğuna

dair yorum farkını nazarı itibara almak gerekir. Her iki ceza da belli bir süreye kadar devam etmiştir.

Bu da Hz. Peygamber'in Ubâde b. es-Sâmit yoluyla gelen hadisinde söylediği şu sözlerdir: "Benden alınız (öğreniniz), benden alınız! Allah onlara yol göstermiş bulunuyor. Eğer evlenmemiş olan evlenmemiş olanla zina edecek olursa, yüz sopa ile bir yıl sürgün, evli evli ile zina edecek olursa, yüz sopa ve recm ile cezalandırılacaklardır." (1)

İşte bu, yüce Allah'ın: ***"Sonra orucu geceye kadar tamamlayın"*** (el-Bakara, 2/187) buyruğunu andırmaktadır. Gece geldi mi, artık onun nihai vakti sona erdiğinden dolayı, orucun hükmü de kalkmaktadır. Yoksa nesh olunduğundan dolayı değil. İşte bu usûl alimleri arasından muhakkık mütealihirînin görüşüdür. Çünkü nesih ancak telif edilmeleri bir türlü mümkün olmayan ve her bakımdan biribirleriyle çelişen iki buyruk hakkında sözkonusudur. Burada ise, hapsetmek, ayıplamak, sopa vurmak ve recmin bir arada anlaşılıp yorumlanmasına imkân vardır.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Eziyet ve ayıplama, sopa cezası ile birlikte bakidir. Çünkü bu iki cezanın birbiriyle çatışan (teâruz eden) tarafı yoktur. Aksine bunlar tek bir kişiye uygulanabilir. Hapsedilmek ise, icmâ ile nesh olmuştur. Önceki alimlerin (mütekaddimûn) neshi bu gibi şeyler hakkında da kullanmış olmaları, tabirin genişletilmesi (tecevvuz)den ibarettir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا ۚ فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴿١٦﴾

16. Sizlerden fuhuş yapanların her ikisine de eziyet edin. Eğer tevbe edip hallerini düzeltirlerse, artık onları bırakın. Şüphesiz Allah tevbeleri çok kabul edendir. Rahîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Dil Bilgisi Açıklamaları:

Allah'ın: "(اللَّذَانِ): **Her ikisi"** kelimesi "(الذي): O kimse ki"nin ikilidir. Kıyasa göre bunun (اللذيان) şeklinde olması gerekirdi. (رحيان ومصطفيان وشجيان) ke-

(1) ***Müslim***, Hudûd 12; ***Ebû Dâvûd*** Hudûd 23; ***Tirmizî***, Hudûd 8; ***İbn Mâce***, Hudûd 7.

limelerinde olduğu gibi. Sibeveyh der ki: Burada "ye" harfinin hazf edilişi sebebi, tam isim ile müphem isimlerin birbirlerinden ayırt edilmesi içindir. Ebû Ali ise der ki, "yâ" harfi kelimeyi daha da hafifletmek için hazf edilmiştir. Çünkü (اللذان) de herhangi bir karışıklıktan yana emin olunmuştur.

Zira burada "nûn" harfi hazf olunmaz. Tam isimlerde tesniye "nûn"u ise, (رحياك ومصطفيا القوم) kelimelerinde olduğu gibi, izafe halinde hazf edilebilmektedir. Eğer "ya" harfi hazfedilecek olsa, bu sefer tekil kelime de ikile benzemiş olur.

İbn Kesir bu kelimeyi, (اللذانّ) şeklinde "nun" harfini şeddeli olarak okumuştur. Bu, Kureyşlilerin bir söyleyişidir. Bunun sebebi; (ن)'in "elif"inden bedel olmak üzere şeddeyi kullanmış olmasıdır. Nitekim ileride Kasas Sûresi'nde yüce Allah'ın (فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ): ***İşte bu ikisi... iki belgedir"*** (el-Kasas, 28/32) buyruğunu açıklarken belirtileceği gibi. Bu ismin kullanılışında "nûn" harfinin hazf edilmesi suretiyle; (اللذَا) şeklinde bir söyleyişi daha vardır. Bu, Kûfelilerin açıklamasıdır. Basralılar ise şöyle derler: "Nûn" harfinin hazf ediliş sebebi sıla (yani tarif lâm'ının bitişmiş olması) ile ismin uzamış olmasıdır. Aynı şekilde (هَذَانْ) şeklinde ve: "(فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ): Bu ikisi... iki belgedir" şeklinde her ikisinde de "nûn" harfleri şeddeli olarak da okumuştur. Diğerleri ise şeddesiz olarak okumuşlardır. Ebû Amr bunu yalnızca (فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ)'ı şeddeli okumaktadır.

"(اللَّذَانِ): **O ikisi"** mübtedâ olmak üzere merfu'dur. Sibeveyh der ki: Bu buyruğun anlamı şudur: Size okunan buyruklar arasında şu da vardır ki, onu yapanlar, yani aranızdan o fuhşu irtikab edenler...

"(فَآذُوهُمَا): **İkisine de eziyet edin"** buyruğunda "fe" harfinin geliş sebebi, ifadede emir manası bulunduğundan dolayıdır. Çünkü (الذي) ismi, fiile bitişik olarak gelince bu isimde şart manası ortaya çıkmış oldu. Zira bu isim hakkında muayyen bir şeyin varlığı sözkonusu değildir. Burada bu isimde şart manası ve müphemlik bir arada bulununca, şart durumuna geldi ve o bakımdan onun cevabının başına da "fe" harfi gelmiş oldu. Ondan önce zikredilen zamirlerin nasb edilmeleri için, kendilerinden önce bir fiilin hazf edilmesi uygun düşmediğinden dolayı ikisi de müptedâ olmak üzere ref olundular. Bu, Sibeveyh'in tercihidir. Bununla birlikte mahzuf bir fiil takdiri ile nasb olunmaları da caizdir. Böyle bir tercih ise ifadenin emir ve yasak anlamına gelmesi halinde sözkonusudur. Kişinin: (اللذين عندك فأكرمهما): Yanında bulunan iki kişiye, onlara ikramda bulun, demesine benzer.

2. Eziyetin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Her ikisine de eziyet edin"** buyruğu ile ilgili olarak, Katade ve es-Süddî şunları söylerler: Burada eziyetin anlamı, azarlamak ve ayıplamaktır. Bir kesim ise bunun, ayıplamak sözkonusu olmaksızın, ağır ve

katı sözler söylemektir derler. İbn Abbas der ki: Onlara ağır sözler söyleyip, ayakkabılarla vurmak demektir. en-Nehhas der ki: Bazıları da bunun nesh olunduğunu ileri sürmüşlerdir. Derim ki: Bunu İbn Ebi Necîh, Mücahid'den rivâyet etmiştir. Buna göre Mücahid der ki: **"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara..."** buyruğu ile **"Sizlerden fuhuş yapanların..."** buyruğu ilk dönemlerde idi. Bunları en-Nur Sûresi'ndeki âyet-i kerime nesh etmiştir. Bunu en-Nehhas söylemiştir. Daha evla olmak üzere şöyle de denilmiştir: Bu nesh olmuş değildir. Çünkü her ikisinin de azarlanarak te'dib edilmeleri ve ikisine de: Siz suç işlediniz, fıska saptınız, yüce Allah'ın emrine muhalefet ettiniz, denilmesi gerekmektedir.

3. Bu Âyetlerin Kapsamı:

İlim adamları yüce Allah'ın: **"Kadınlarınızdan..."** buyruğu ile: **"Sizlerden..."** buyruğunun tevili hususunda farklı görüşlere sahiptir. Mücahid ve başkaları der ki: Birinci âyet-i kerime, muhsan olanlar ve olmayanlarıyla kadınlar hakkında umumidir. İkinci âyet-i kerime ise, özel olarak erkekler hakkındadır. Bu ikinci âyet-i kerimede tesniye lafzı, erkeklerden muhsan olan ve olmayan iki sınıfı beyan etmektedir. Kadınların cezası haps olunmaktır. Erkeklerin cezası ise eziyet edilmektir. İşte bu, âyetlerdeki lafzın gerektirdiği bir açıklamadır. İfadelerde kullanılan nass ise bütün zina kesimlerini kapsamaktadır. Ayrıca lafız cihetinden birinci âyet-i kerimede **"kadınlarınızdan"** lafzı, ikincisinde ise (müzekker olarak): **"Sizlerden"** lafzı bu görüşü teyid etmektedir. Bunu en-Nehhâs tercih etmiş ve İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir.

es-Süddî, Katade ve başkaları ise şöyle demektedir: İlk âyet-i kerime muhsan kadınlar hakkındadır. Demek istiyor ki: Erkeklerden de muhsan olanlar anlam dolayısıyla onların hükmüne girmektedir. İkinci âyet-i kerime ise, muhsan olmayan bekâr erkek ile bâkire kız hakkındadır. İbn Atiyye der ki: Bu sözün anlamı tam ve eksiksizdir. Şu kadar var ki, âyetin lafzı buna pek uygun düşmemektedir. Taberî bunu tercih etmiş olmakla birlikte, en-Nehhas bunu kabul etmeyip şöyle demektedir: Müennes ifadelerin müzekkere tağlibi uzak bir ihtimaldir. Çünkü haki anlamı sahih olunca, hiç bir ifadeyi mecaz olarak yorumlama yoluna gitmemek gerekir.

Bir diğer görüş de şöyledir: Önceleri bu şekilde evlerde alıkoymak, zina eden kadınlar hakkında sözkonusuydu. Erkekler hakkında değildi. İşte bundan dolayı özellikle kadının evde alıkonulması sözkonusu edildi. Daha sonra eziyet olunmaları hususunda erkek de, kadın da bir arada aynı hükümde ortak edildi.

Katade der ki: Kadın hem hapsedilir, hem eziyete maruz bırakılırdı. Erkek ise sadece eziyete maruz kalırdı. Bunun böyle olmasının sebebi ise, erkeğin gidip gelmeye ve kazanmaya muhtaç olmasıdır.

4. Zina Edenlerin Hükmü:

İlim adamları, açıkladığımız üzere zina edenlerin hükmünü beyan eden Ubade b. es-Sâmit yoluyla gelen hadisin muktezâsına göre hüküm belirtmek hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ali b. Ebi Talib, sözünü ettiğimiz hadisin muktezâsına göre görüş belirtmiştir. Hz. Ali'den nakledildiğine göre, O, Hemdan'lı Şurâha'ya önce yüz sopa vurmuş, bundan sonra da onu recm etmiş ve şöyle demişti: Allah'ın Kitabı gereğince ona sopa vurdum. Rasûlullah (sav)'ın sünneti gereğince de onu recm ettim.[1] Hasan-ı Basri, Hasen b. Salih b. Hay ve İshak da bu görüştedir.

Bir gurup ilim adamı da şöyle demektedir: Hayır, evli olana sopa söz konusu olmaksızın sadece recm cezası vardır. Bu görüş Hz. Ömer'den rivâyet edilmektedir. Aynı zamanda bu, ez-Zührî, en-Nehaî, Malik, es-Sevrî, el-Evzaî, Şafiî, Rey ashabı, Ahmed ve Ebu Sevr'in de görüşüdür. Bunlar bu görüşlerini açıklarken, Peygamber (sav)'in Mâiz ile Gâmidî'li kadını recmetmiş olduğunu, Hz. Peygamber'in Uneys'e: "Şu adamın hanımının yanına git, eğer itiraf ederse onu recm et"[2] demiş olduğunu ve sopa vurmaktan herhangi bir şekilde sözetmediğini belirtirler. Eğer sopa bu durumda meşru olsaydı elbetteki bunu açıklar ve susmazdı.

Onlara şöyle cevap verilir: Hz. Peygamberin onu açıkça ifade etmeyişinin sebebi, yüce Allah'ın Kitabıyla sabit olmasıdır. Bu cezanın meşhur olması, Kurân-ı kerimde de bunun açık nass ile ifade edilmiş olması dolayısıyla bundan sözetmemiş olabilir. Çünkü yüce Allah'ın: ***"Zina eden kadın ile zina eden erkeğin herbirine yüzer değnek vurun"*** (en-Nur, 24/2). buyruğu bütün zina edenleri kapsamına almaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Aynı şekilde Hz. Ali'nin bu uygulamayı halifelerden alıp benimsemiş olduğu ve ona karşı bu uygulamada tepki gösterilmeyip, sen nesh olunmuş hüküm ile amel ettin, neshedeni terk ettin, denilmemiş olduğu da bunu açıklamaktadır. Bu da gayet açık bir hususdur.

5. Zina Edenlere Sürgün Cezası:

Evlenmemiş olanların sopayla birlikte sürgüne gönderilip gönderilmeyeceği hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Cumhurun kabul ettiği görüş, böyle bir kimsenin sopa cezasından sonra sürgüne gönderileceği şeklindedir. Bu Raşit Halifeler Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin görüşüdür. Aynı zamanda İbn Ömer'in de görüşü budur. (Allah hepsinden razı ol-

(1) ***Buhârî***, Hudûd 21; ***Dârâkutnî***, III, 123, 124; ez-Zeylaî, ***Nasbu'r-Râye***, III, 319; eş-Şevkânî, ***Neylü'l-Evtâr***, VII, 96.

(2) ***Buhârî***, Sulh 5, Şurût 9, Vekâlet 13, Ahkâm 39, Ahbâru'l-Ahâd 1, Eymân 3; ***Müslim***, Hudûd 25; ***Tirmizî***, Hudûd 8; ***Nesaî***, Kudât 22; ***İbn Mâce***, Hudûd 7; ***Dârimî;*** Hudûd 12; ***Müsned***, IV, 115-116.

sun). Ata, Tavus, Süfyan, Malik, İbn Ebi Leylâ, Şafiî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr de bu görüştedir.

Sürgüne gönderilmeyeceği kanaatini ise Hammad b. Ebi Süleyman, Ebu Hanife ve Muhammed b. el-Hasen belirtmişlerdir.

Cumhurun bu hususlaki delili daha önce geçen Ubade b. es-Samit yoluyla gelen hadis ile Ebu Hureyre'nin, Zeyd b. Halid'in rivâyet ettiği işçinin zinası ile ilgili (ve az önce işaret edilen) hadis-i şeriftir. O hadiste şunlar da geçmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, aranızda Allahın Kitabı gereğince hüküm vereceğim. Senin koyunların ve cariyen sana geri verilecektir." Oğluna yüz sopa vurduktan sonra bir sene de sürgüne gönderdi. Bunu hadis imamları rivâyet etmiştir. (1)

Böyle birisinin sürgüne gönderilmeyeceği görüşünde olanlar ise Ebu Hureyre'nin cariye ile ilgili hadisini delil gösterirler. (2) Orada ise yalnız sopadan sözedilmekte, sürgünden söz edilmemektedir. Abdurrezzak, Ma'mer'den, o, ez-Zührî'den, o, Said b. el-Müseyyeb'den şöyle dediğini nakletmektedir: Hz. Ömer, Rabia b. Ebi Ümeyye b. Halef'i şarap içtiği için Hayber'e sürgüne göndermişti. O da, Heraklius'a katılıp hıristiyanlığa girdi. Bunun üzerine Hz. Ömer: Bir daha hiç bir müslümanı artık sürgüne göndermeyeceğim, dedi.

Bu görüşü savunanlar derler ki: Şâyet sürgün yüce Allah'ın koyduğu hadlerden bir ceza olsaydı, bundan sonra Ömer bu cezayı terk etmezdi. Diğer taraftan Kitab-ı Kerimde yer alan nass sopadır. Nassa bir şey ilave etmek ise neshdir. Bu durumda, kat'i delille sabit olmuş bir hüküm, vahid haberle neshedilmiş olur.

Böyle diyenlere cevap şudur:

Ebu Hureyre'nin rivâyet ettiği hadis, cariyeler hakkındadır. Hürler hakkında değildir. Abdullah b. Ömer'den ise, zina ettiği için cariyesini dövüp sürgüne gönderdiği sabit olmuştur.

Hz. Ömer'in: Artık bundan sonra hiçbir müslümanı sürgüne göndermeyeceğim, sözünden kastı; -doğrusunu en iyi bilen Allahtır ya- şarap içme hakkındadır. Çünkü Nafi'in İbn Ömer'den rivâyetine göre Peygamber (sav), hem sopa vurmuş, hem de sürgüne göndermiştir.

---

(1) Bir önceki başlıkta geçen ve Hz. Peygamberin durumu tahkik için Üneys'i gönderdiğinin kaydedildiği hadisin bir bölümüdür. Kaynaklarını orada kayd ettik.

(2) Burada Hz. Peygamber'in: "Cariye zina ettiğinde zinası açıkça ortaya çıkarsa, ona celde (sopa) vursun,. ama ayıplamasın, kınamasın. Sonra bir daha zina ederse ona yine celde vursun, ama ayıplamasın kınamasın. Üçüncü defa zina ederse, kıldan yapılmış bir ip karşılığında dahi olsa artık onu satıversin" hadisine ve bu anlamdaki hadislere işaret edilmektedir. Bu ve bu anlamdaki hadisler: ***Buhârî***, Buyû' 66, 110, Hudûd 36; ***Müslim***, Hudûd 30-33; ***Ebu Dâvûd***, Hudûd 32; ***Müsned***, IV, 249, 494.

Hz. Ebû Bekir de hem sopa vurmuş, hem sürgüne göndermiştir. Hz. Ömer de hem sopa vurmuş, hem sürgüne göndermiştir. Bunu da Tirmizî Câmi'inde, Nesâî *Sünen*'inde, Ebu Kureyb Muhammed b. el-Alâ, el-Hemdânî'den, o, Abdullah b. İdris'ten, o, Ubeydullah b. Ömer'den, o, Nafi'den [1] rivâyet etmiştir. [2] Dârakutnî der ki: Bu hadisi sadece Abdullah b. İdris rivâyet etmiş ve ondan Ebu Kureyb dışında sika ravilerden herhangi bir kimse muttasıl senetle nakletmiş değildir. Peygamber (sav)'dan ise, sürgüne gönderdiğine dair rivâyet sahih olarak bize ulaşmış olduğundan dolayı, artık kimsenin söyleyecek bir sözü kalmaz. Sünnetin kendisine muhalefet ettiği kimsenin karşısındaki davacı ise, sünnettir. Başarı Allah'tandır.

Nassa bir şeyler ilave etmek bir nesihtir şeklindeki iddialarına gelince, böyle birşey doğru kabul edilemez. Aksine bu, asıl ceza ile birlikte bir başka hükmün ziyadesidir. Diğer taraftan bizzat kendisi sahih olmayan bir habere dayanarak, su ile abdest almanın yanında nebiz ile abdest alınabileceği görüşünü fazladan ileri sürmüş, Peygambere yakın akrabalarının (ganimetten pay alabilmeleri için) fakir olmaları şartını koşmuştur. (Bk. el-Enfâl, 8/41. âyet, 12. başlık) Bu ve buna benzer Kur'ân-ı Kerimde nass ile tesbit edilmemiş daha başka bir takım görüşleri de hep böyledir. Bu anlamda bir takım açıklamalar bundan önce Bakara Sûresi'nde (2/106. âyette) geçmiştir. İleride de gelecektir.

6. Sürgün Cezasını Kabul Edenler ve Erkek ile Kadının Hükmü:

Sürgüne gönderilme cezasını kabul edenler, hür erkeğin gönderileceği hususunda görüş birliği halindedirler. Ancak köle ve cariyenin sürgüne gönderilmesi hususunda farklı görüşleri vardır. Her ikisinin de sürgüne gönderileceğini kabul edenlerden birisi de İbn Ömer'dir. O, zina eden bir cariyesine sopa cezası vurduktan sonra Fedek'e sürgün göndermiştir.

Şafiî, Ebû Sevr, es-Sevrî, Taberî ve Davud da bu görüştedir. Kölenin sürgüne gönderilmesi hususunda Şafiî'nin farklı görüşleri vardır. Bir seferinde: Ben kölenin sürgüne gönderilmesi hususunda istihâre yaparım derken, bir seferinde de altı ay süreyle sürgüne gönderileceğini söylemiştir. Bir başka sefer ise, kendi beldesinin dışında bir yere bir sene sürgüne gönderilir, demiştir. Taberî de bu görüştedir. Yine Şafiî'den cariyenin sürgüne gönderilmesi hususuna dair iki farklı görüş nakledilmiştir.

Malik ise der ki: Erkek sürgüne gönderilir, fakat kadın da, köle de sürgüne gönderilmez. Sürgüne gönderilen kimse ise, sürgüne gönderildiği yerde haps edilir. Meselâ Mısır'dan Hicaz'a, Şağb'e, Asuvan'a ve benzeri yerlere, Me-

(1) *Tirmizî*, Hudûd 11'deki sened şu şekildedir: "...Abdullah b. İdrîs, Ubeydullah'tan, o, Nâfi'den, o, İbn Ömer'den..."

(2) *Tirmizî*, Hudûd 11

dine'den de, Hayber ve Fedek'e sürgüne gönderilir. Ömer b. Abdulaziz de böyle yapmıştır. Hz. Ali de, Küfe'den Basra'ya sürgüne göndermiştir. Şafiî der ki: Sürgün meselesinin asgarisi bir gün bir gecelik yoldur. İbnü'l-Arabi der ki: Sürgünün asıl uygulaması şuna dayanır: İsmailoğulları Harem bölgesinde herhangi bir cinâyet ve suç işleyenin, o bölgeden sürgüne gönderileceği üzerinde ittifak etmişlerdi. Böylelikle bu onlar arasında din gibi uygulaya geldikleri adet haline geldi. İşte bundan dolayı insanlar, herhangi bir kimse bir suç işleyecek olursa, onu, beldesinden sürgüne gönderme geleneğini alıp kabul ettiler. Bu uygulama, cahiliyye döneminde de İslâm gelene kadar devam edip durdu. İslâm da bunu özel olarak zinada kabul etti. Kölenin sürgüne gönderilmeyeceğini ileri sürenler, Ebû Hureyre'nin cariye ile ilgili hadisini delil göstermişlerdir. Çünkü kölenin sürgüne gönderilmesi, sürgüne gönderildiği süre zarfında o kölenin menfaatlerinden yararlanamamak şeklinde o kölenin sahibine bir cezadır. Bu ise şeriatın tasarrufuna uygun düşmemektedir. O halde bizzat cinâyet işleyenden başkası cezalandırılamaz. Aynı şekilde köleden cuma, hac ve cihad da sakıttır. Ve bunlar yüce Allah'ın onun üzerindeki haklarıdır. Bunların sakıt olması efendisinden dolayıdır. İşte sürgüne göndermek de böyle olmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kadın sürgüne gönderilecek olursa, bunun kendisi sebebiyle çıkarılıp sürgüne gönderildiği şey olan fuhuşa bir daha düşmesine sebep olma ihtimali de vardır. Diğer taraftan sürgüne göndermek, avretinin açılmasına, onun asloları halinin zayi olmasına sebep teşkil eder. Çünkü aslolan kadının evinin dışına çıkmasını engellemek ve evinde namazının daha faziletli olduğudur. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Kadınlara (gereğinden çok) dış elbise almayınız ki, evlerden dışarı çıkmasınlar." [1] Böylelikle, sürgüne göndermeyi ifade eden hadisin umumunun muteber kabul olunacağına dair lehine şahadet edilen maslahat ile tahsis olunacağı ortaya çıkmaktadır. Bu ise usul alimleri ve kıyas bilginleri arasında hakkında ihtilaf olunmuş bir meseledir. Bir başka kesim, oldukça istisnai (şâz) bir görüş ortaya atarak şöyle demektedir: Yaşlı kimse hem sopa, hem de recm ile cezalandırılır. Genç ise sadece sopa cezasına çarptırılır. Bu görüşü ileri sürenler, Zeyd b. Sabit yoluyla gelen hadiste geçen "eş-şeyh : yaşlı, ihtiyar" lafzına tutunurlar. Zeyd b. Sabit'in rivâyetine göre o, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiş: "Yaşlı erkek ve yaşlı kadın zina ettiklerinde, her ikisini de kesin olarak recm ediniz". Hadisi Nesâî rivâyet etmiştir. [2] Ancak bu görüş fâsid bir görüştür.

(1) Bu hadis daha önceden Âli İmran, 3/14. âyet, 2. başlığında da geçmişti. Hadisi et-Taberânî, ***el-Evsat,*** IV, 75'de zikretmekte ise de, işaret edilen yerde de kayd edildiği gibi, asılsız olduğu belirtilmiştir. (Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cezvî, ***el-Mevzûât,*** Beyrut, 1403/1983, II, 282, 283).

(2) Burada kayd edildiği gibi Zeyd b. Sâbit'in rivâyetiyle: ***Dârimî***, Hudud 16, ***Müsned***, V, 183. İbn Abbas'tan Ömer (r.a) yoluyla biraz uzun ve farklıca rivâyeti: ***İbn Mace,*** Hudûd 9, ***Dârimî***, Hudud 16; ***Muvattâ***, Hudûd 10.Ubeyy b. Ka'b'dan: ***Müsned***, V, 132.

Çünkü başka bir hadiste bunun yerine "evli : es-seyyib" lafzı kullanılmıştır.

7. Tevbe Ederlerse:

Yüce Allah'ın: **"Eğer tevbe edip"** yani fuhuştan tevbe ederek vazgeçip **"hallerini"** bundan sonraki fiillerini **"düzeltirlerse, artık onları bırakın"**.

Yani onlara eziyet etmeyi ve ayıplamayı terk edin.

Bu uygulama hadlerin nüzulünden önce idi. Hadler nazil olunca, bu âyet-i kerimeyi nesh etti.

Burada sözü geçen "vazgeçmek"ten kasıt, onlardan ayrılmak, onlara darılmak anlamında bir vazgeçmek değildir. Bu onları yüzçeviren bir kimsenin terk edişi, bırakışı ile terkedip bırakmaktır. Bu ise daha önce işledikleri masiyet ve bir sonraki âyette de sözü edilecek cahillikleri sebebiyle onları hakir görmektir.

Allah'ın tevbeleri çokça kabul etmesi, masiyetten döndükleri takdirde kullarının dönüşünü kabul edendir, demektir.

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ
مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا
﴿١٧﴾ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ
أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ
كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾

17. Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler, kötülüğü ancak bilmeden yapanların, sonra da çarçabuk tevbe eden kimselerinkidir. İşte Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır. Allah Alîmdir, Hakîmdir.

18. Yoksa kötülükleri işleyip duran, nihâyet onlardan birine ölüm gelip çattığında: "Ben şimdi gerçekten tevbe ettim" diyenlerin ve kâfir olarak öleceklerinki değildir. İşte Biz, onlar için çok acıklı bir azap hazırlamışızdır.

Bu iki âyete dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Tevbeleri Kabul Olunacak Kimseler ve Allah'ın Tevbeleri Kabul Etmesinin Hükmü:

"Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler..." diye başlayan âyet-i kerimeyle ilgili olarak, bu âyetin günah işleyen herkes hakkında umumi olduğu söylendiği gibi, yalnızca bilmeyen kimseler hakkında olduğu da söylenmiştir. Günah işleyen herkesin tevbesi ise, başka bir yerde sözkonusu edilmiştir.

Ümmet, mü'minlerin tevbe etmelerinin farz olduğunu ittifakla kabul etmiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ey mü'minler Allah'a topluca tevbe edin."*** (en-Nûr, 24/31)

Aynı türden olmayan bir başka günaha devam etmekle, belli bir günahtan dolayı yapılan tevbe, sahih olur. Bu, şöyle diyen Mutezile'ye muhalif bir kanaattir: Herhangi bir günahı işlemekte olan bir kimse tevbe etmiş olamaz. Hiç bir masiyet arasında fark gözetmek mümkün değildir. Ancak bizim açıkladığımız Ehl-i Sünnet'in bu konuya dair görüşüdür.

Kul tevbe ettiği takdirde, Şanı yüce Allah muhayyerdir. Dilerse o tevbeyi kabul eder, dilerse etmez. Tevbenin kabul olunması, Ehl-i Sünnete muhalif kanaat belirtenlerin söyledikleri gibi, aklî bakımdan Allah için vacibtir, denilemez. Çünkü, bir şeyin vacib olabilmesi için bunu o kimseye vacib kılanın rütbe itibariyle daha yukarıda olması şartı vardır. Gerçek ise şu ki, Allah, bütün yaratıkların yaratıcısı, onların maliki ve onlara mükellefiyetler koyandır. Dolayısıyla herhangi bir şeyin O'nun hakkında vacib olmakla nitelendirilmesi doğru değildir. O, bundan yüce ve münezzehtir. Şu kadar var ki, Şanı yüce Allah, -ki, O, va'dinde sâdık olandır- kullarından isyan edenlerin tevbelerini kabul edeceğini şu buyruğu ile bizlere haber vermektedir: ***"Kullarından tevbeyi kabul eden, kötülükleri de affeden O'dur."*** (eş-Şura, 42/25)

Yüce Allah'ın: ***"Onlar, Allah'ın kullarının tevbesini kabul eden... olduğunu bilmediler mi?"*** (et-Tevbe, 9/104) buyruğu ile: ***"Muhakkak ki Ben, tevbe eden... olanlara çok çok mağfiret edenim."*** (Tâ-Hâ, 20/82). Buyrukları ise, yüce Allah'ın kendisi için vacib kıldığı bir takım şeyleri haber vermesine gelince, bu buyruklarla haber verdiği o şeylerin kendisi için vacib olmasını gerektirir. Akide (inanç) ise, aklen O'nun hakkında herhangi bir şeyin vacib olmadığı şeklindedir. Bu konudaki sem'î buyrukların zahiri ise, O'nun tevbe edenin tevbesini kabul edeceğini ifade etmektedir.

Ebû'l-Meâlî ve başkaları der ki: Bu zahir ifadeler, yüce Allah'ın tevbeyi kabul edeceğine dair zannı galip bilgi vermektedir. Yoksa yüce Allah hakkında tevbeyi kat'î olarak kabul edeceğini ifade etmezler.

İbn Atiyye der ki: Ancak bu hususta Ebû'l-Meâlî ile (aynı kanaati paylaşan) başkalarına muhalefet edilmiştir. Bir kişinin şartları tam ve nasuh bir tevbe ile tevbe ettiğini farzetsek, Ebû'l-Meâlî der ki: Böyle birisinin tevbesinin

kabul olunacağına dair galip zan sözkonusudur. Başkası ise der ki: Yüce Allah'ın kendi zatı hakkında haber verdiği şekilde, O'nun böyle bir kimsenin tevbesini kat'î olarak kabul edeceği söylenir. İbn Atiyye der ki: Babam (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) bu görüşe meyleder ve tercih ederdi. Ben de bu görüşteyim. Yüce Allah'ın: ***"O, kullarının tevbesini kabul edendir"*** (eş-Şûrâ, 42/25) buyruğu ile: ***"Şüphesiz ki Ben, çok çok mağfiret edenim"*** (Tâhâ, 20/82) buyruğunun ifade ettiği mananın bu şekilde tevbe ettiği farzolunan kimse hakkında sözkonusu olmaması, yüce Allah'ın kulları hakkındaki merhameti ile bağdaşmaz. Bu husus bu şekilde anlaşıldığı takdirde, şunu bil ki, yüce Allah'ın: "(على الله): **Allah'ın tevbelerini kabul edeceği..."** buyruğun da bir hazf vardır. Zahiri üzere değildir.[1] Ancak bunun anlamı O'nun tevbeleri kabul etmesinin, Allah'ın kullarına lütuf ve rahmeti ile olduğunu ifade etmektedir. Bu da Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'e söylediği şu sözler kabilindendir: "Allah'ın kulları üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?" (), Allah ve Rasûlü daha iyi bilir deyince, Hz. Peygamber: "Onları cennete koymasıdır" [2] diye buyurdu.

İşte bütün bunların ifade ettiği mana şudur:

Bu Allah'ın hak va'di ve doğru sözü dolayısı ile, Allah'ın lütuf ve rahmetinden ötürü böyledir. Buna delil ise yüce Allah'ın: ***"O, rahmeti kendi üzerine yazmıştır."*** (el-En'âm, 6/12) yani O, bunu va'd etmiştir, demektir.

Burada (على) üzerine buyruğunun (عند): Yanında anlamına olduğu da söylenmişse de, ikisinin ifade ettiği mana birdir. İfadenin takdiri; Allah nezdinde... şeklindedir. Yani O, sahih kılan şartları bulunduğu takdirde, tevbeyi kabul edeceğine dair vaadde bulunmuştur ve va'dinden cayması sözkonusu değildir.

Tevbenin sahih olmasının şartları dört tanedir: Kalbten pişmanlık duymak, masiyeti derhal terk etmek, bir daha benzerini işlememek üzere karar vermek ve bu tevbeyi başkasından değil de, yüce Allah'tan haya ederek yapmış olmak. Bu şartlardan birisi yerine gelmeyecek olursa tevbe sahih olmaz. Günahın itiraf edilip, çokça mağfiret dilenmesinin de tevbenin şartlarından olduğu söylenmiştir. Bundan önce Âli İmran Sûresi'nde, tevbenin anlamı ve hükümlerine dair geniş açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. (Bk. 3/90. âyet) Bildiğim kadarıyla tevbenin herhangi bir haddi düşürmediği hususunda görüş ayrılığı yoktur. [3]

Bundan dolayı ilim adamlarımız der ki: Hırsız erkek, hırsız kadın ve

(1) Çünkü âyetin zahirinden Allah'ın tevbeleri kabul etmekle yükümlü olduğu anlamında, "üzerinde" manası vardır.

(2) ***Buhârî***, Libâs 101, Cihâd 46, İsti'zân 30, Rikaak 37, Tevhid 1; ***Müslim***, İman 49-51; ***Tirmizî***, İman 18; ***İbn Mâce***, Zühd 35; ***Müsned***, III, 260-261.

(3) Farklı görüşler için bk. el-Maide, 5/38. âyet, 26. başlık.

başkasına zina iftirasında bulunan kimse, tevbe eder ve aleyhlerine şahidlik edilecek olursa onlara had uygulanır.

Buradaki "(على): **Üzerine**" edatının "(من): **...den, dan**" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani Allah tarafından tevbeleri kabul olunacak kimseler... anlamındadır. Bunu Ebûbekr b. Abdus söylemiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. İleride et-Tahrim Sûresi'nde (66/8. âyette) nasûh tevbe ile kendisinden tevbe olunacak hususlara dair açıklamalar gelecektir.

2. Tevbe Bütün Günahkârlar Hakkında Umumidir:

Yüce Allah'ın: **"Kötülüğü ancak bilmeden yapanların..."** buyruğundaki: "**Kötülük** (es-sû')"; ile el-En'âm Sûresi'nde: "(أَنَّهُۥ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوٓءًۢا بِجَهَٰلَةٍ) *Aranızdan kim bilmeksizin bir kötülük işlerse"* (el-En'âm, 6/54) buyruğundaki *"kötülük"* tabiri küfür ve masiyetlerin tümünü kuşatan umumi bir tabirdir. Rabbine asi olan herkes, o masiyetinden vazgeçinceye kadar cahildir.

Katâde der ki: Peygamber (sav)'ın ashabı, herbir masiyetin ister kasten olsun, ister bilmeyerek olsun bir cehalet olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. İbn Abbas, Katâde, ed-Dahhâk, Mücahid ve es-Süddî de böyle demiştir.

ed-Dahhâk ve Mücahid'den şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Burada cehaletten, bilmemekten kasıt, kasten işlemektir. İkrime der ki: Dünyanın bütün işleri cehalettir. O, bununla özellikle insanı Allah'ın itaati dışına çıkartanları kastetmektedir. Böyle bir ifade de yüce Allah'ın: *"Muhakkak dünya hayatı bir oyun ve bir eğlencedir"* (Muhammed, 47/36) buyruğu ile paralellik arzetmektedir.

ez-Zeccac der ki: Burada yüce Allah'ın: **"Bilmeden"** buyruğunun anlamı, fani zevklerini ebedi zevklerine tercih etmeleri demektir. Yine bu **"bilmeden"** kelimesinin, cezanın mahiyetini bilmeyerek işlemek anlamında olduğu söylenmiştir. Bunu İbn Fûrek nakletmiştir. İbn Atiyye der ki: Ancak İbn Fürek'in görüşü zayıf görülmüş ve bu kanaati reddolunmuştur.

3. Erken Tevbe Etmek Gereği:

Yüce Allah'ın: **"...sonra da çarçabuk tevbe eden kimselerinkidir"** buyruğu hakkında İbn Abbâs ve es-Süddî der ki: Bu buyruk, "ölüm hastalığından önce tevbe edenlerinkidir..." demektir. ed-Dahhâk'tan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ölümden önce olan herşey yakın demektir.

Ebû Miclez ve yine ed-Dahhâk, İkrime, İbn Zeyd ve başkaları ise derler ki: Melekleri ve ruhunun kabz edilmekte olduğunun görülmesinden ve kişinin kendisini kaybetmesinden önceki tevbe, yakın zamanda yapılmış tevbe demektir.

Mahmud el-Verrak şu beyitleri ne güzel söylemiş:

قَدِّم لنفسك توبةً مَرجوّة قبل الممات وقبل حَبْس الألْسُن
بادِرْ بها غلقَ النفوسِ فإنها ذُخْرٌ وغُنم للمنيبِ المحسن

"Ölümden ve dillerin tutulmasından önce;
Kabul edilmesi umulan bir tevbeyi önden gönder, kendin için.
Nefislerin çaresiz kalmasından önce bunu acele yap.
Çünkü öylesi bir tevbe bir azıktır, bir ganimettir; güzel hareket eden ve Rabbine dönen kimse için."

İlim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) derler ki: İşte böyle bir vakitte tevbenin sahih oluş sebebi, henüz umudun devam etmesi, kişinin pişmanlık duymasının sahih olması, fiili terk azminin sahih olmasıdır.

Tirmizî, İbn Ömer'den Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Kişinin canı boğazına gelip dayanmadığı sürece, şüphesiz Allah kulunun tevbesini kabul eder." Tirmizî der ki, bu hasen garip bir hadistir. (1)

"(ما لم يغرغر): Can boğaza gelip dayanmadıkça" ifadesi ise, canının boğazına gelip kendisiyle gargara yapılan şey durumuna ulaşmaması halidir. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Bunun anlamı; günah üzerinde ısrar etmeksizin, yakın bir zamanda (günahın işlenmesi üzerinden kısa zaman geçtikten sonra) tevbe etmeleri demektir. Sağlıklı iken acele edip tevbe edeninki daha faziletlidir. Ayrıca umduğu salih ameli daha çok yetişip yerine getirebilir. Ölüm ise, herşeyden uzak kalınan bir zamandır. Nitekim şair şöyle demiştir:

وأين مكان البعد إلا مكانيا

"Benim bu yerim (mezarım) dışında uzak kalınan bir yer var mı ki, varsa neresidir?"

Salih el-Murrî, el-Hasen'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Her kim işlemiş olduğu bir günahtan dolayı Allah'a tevbe etmiş bulunan kardeşini o günahı dolayısıyla ayıplayacak olursa, Allah da o ayıplayanı mutlaka o günahla müptela kılar.

Yine el-Hasen der ki: İblis yere indirilince şöyle dedi: İzzetin hakkı için, ruh onun cesedinde bulunduğu sürece ben de Âdemoğlundan ayrılmayacağım. Yüce Allah da şöyle buyurdu: "Ben de izzetim hakkı için Âdemoğlundan canı boğazına gelip dayanmadığı sürece tevbeyi esirgemeyeceğim."

(1) *Tirmizî*, Deavât 98; *İbn Mâce*, Zühd 30; *Müsned*, II, 132, 153, III, 425.

4. Tevbeleri Kabul Olunmayacaklar:

Yüce Allah: **"Yoksa tevbe... kâfir olarak öleceklerinki değildir"** buyrugunda ölümün gelip çatmış ve artık hayata dönmekten ümidini kesmiş olan kimselerin, tevbeleri kabul olunanlar kapsamına girmeyeceğini ifade etmektedir. Nitekim Firavun, suya gömülüp boğulmak noktasına gelince, izhar etmiş oldugu imanın faydasını görmedi. Çünkü böyle bir zamanda tevbenin faydası olmaz. Zira bu vakit teklif zamanı bitmiş olmaktadır. İbn Abbas, İbn Zeyd ve müfessirlerin cumhuru böyle demiştir. Kâfirler küfürleri üzere ölürler, âhirette de onların tevbeleri kabul olunmaz. Yüce Allah'ın: **"İşte Biz onlar için çok acıklı bir azap hazırlamışızdır"** buyruğunda onlara işaret edilmektedir. Bu da ebedi bir azaptır. Şâyet bu buyruğu ile hepsine işaret edilmekte ise, o takdirde, isyankârlar hakkında ebediliğin sözkonusu olmadığı bir azap vardır. Bu da buradaki "**kötülüklerin** (seyyiât'ın)" küfürden daha aşağı olan günahlar anlamına kullanılması demektir. Yani tevbe, küfürden daha aşağı günahlar işleyip, sonra ölüm gelip çatınca tevbe edenlerinki değildir. Kâfir olarak ölüp de Kıyamet gününde tevbe edenlerinki de değildir.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada sözü geçen "**kötülükler** (seyyiât)" küfür demektir. O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: Makbul tevbe ölüm esnasında tevbe eden kâfirlerinki değildir. Kâfir olarak ölenlerinki de değildir.

Ebû'l-Âliye der ki: Âyetin baştarafı olan: **"Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler..."** buyruğu mü'minler hakkında inmiştir. Sonraki ikinci âyeti kerime ise münafıklar hakkında inmiştir ki o da şudur: **"Yoksa kötülükleri işleyip duran...değildir."** buyruğu fiilleri üzere ısrar eden kimselerin tevbeleri kabul olunmaz demektir.

"Nihâyet onların birine ölüm gelip çattığında" buyruğundaki ölümün gelip çatmasından kasıt, kişinin nefes alırken ağzındaki tükürüklerin boğazına kaçması, canının çekilip alınması ve ölüm meleğinin görülmesi halidir. **"Ben şimdi gerçekten tevbe ettim diyenlerin... değildir."** İşte böylesi için tevbe yoktur.

Daha sonra yüce Allah, kâfirlerin tevbelerini sözkonusu ederek şöyle buyurmaktadır: **"Ve kâfir olarak öleceklerinki de değildir. İşte Biz onlar için çok acıklı bir azap hazırlamışızdır."**

Yani oldukça ıstırap verici ve devamlı bir azap hazırlamışızdır. Buna dair açıklamalar daha önceden (bk. el-Bakara, 2/10. âyetin tefsiri) geçmiş bulunmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

19- Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmadığı gibi, -onlar apaçık bir hayasızlık işlemedikçe- kendilerine verdiğinizden bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Şâyet onlardan hoşlanmadıysanız (sabredin). **Çünkü hoşunuza gitmeyen bir şeyde Allah pek çok hayır takdir etmiş olabilir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Kadınların Miras Alması Hususunda Cahiliye Âdeti, İslâm'ın Bunu Reddi ve Nüzûl Sebebi:

"Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmadığı gibi..." anlamındaki bu buyruk, daha önce sözü geçen hanımlar ile ilgili açıklamalarla ilgilidir. Bundan maksat, onlara yapılan zulmü ve zararı ortadan kaldırmaktır. Hitap, onların velilerinedir.

-Mastar anlamını veren-: (أن) buyruğu ise, "(لا يحل): **Helâl olmaz**" buyruğu ile ref' mahallindedir. Yani kadınlara zorla mirasçı oluşunuz size helâl değildir.

"Zorla" anlamına gelen: (كرهًا) hal mahallinde mastardır.

Bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili yapılan rivâyetler ve müfessirlerin görüşleri farklı farklıdır. Buhârî, **"Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmadığı gibi... kendilerine verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın"** buyruğu hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmektedir: Adam öldüğü vakit onun velileri, hanımı üzerinde daha bir hak sahibi idiler. Onlardan birisi istediği takdirde, onunla evlenebilirdi. İsterlerse onu başkasıyla evlendirirler, istemezlerse evlendirmezlerdi. Onlar, akrabalarından daha çok (kadın üzerinde) hak sahibi idiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bu hadisi ayrıca Ebû

Davud bu manada rivâyet etmiştir. (1)

ez-Zührî ve Ebû Micliz der ki: Birisi öldü mü, onun başka anneden olma oğlu, yahut asabeleri arasında en yakın olan, elbisesini kadının üzerine atardı. Böylelikle kişi o kadın üzerinde bizzat kendisinden ve velisinden daha bir hak sahibi olurdu. İstediği takdirde ölenin verdiği mehir dışında ona mehir vermeksizin onunla evlenirdi. İsterse de başkası ile evlendirir, mehrini kendisi alır ona o mehirden birşey vermezdi. Dilediği takdirde ise ölenden aldığı mirası kendisine fidye olarak versin diye ona engel olur yahut ölüp de kendisi onun mirasını alsın diye bekletirdi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmadığı gibi..."** buyruğunu indirdi. Buna göre âyet-i kerimenin anlamı şöyle olur: Sizin o kadınları kocalarından miras alarak, sizin onlara koca olmanız helâl değildir.

Şöyle de açıklanmıştır: Mirasçı elini çabuk tutup (kocası ölen kadının) üzerine bir elbise bırakacak olursa, o kadın üzerinde kendisi daha bir hak sahibi olurdu. Şâyet kadın çabuk davranıp ailesinin yanına gidebilirse, bu sefer kadın kendisi hakkında daha bir hak sahibi olurdu. Bunu es-Süddî söylemiştir.

Bir başka görüş de şöyledir: Adam yaşlı bir kadınla evli iken canı genç bir kadınla evlenmek isterdi. Fakat sahib olduğu mal dolayısıyla yaşlı kadından ayrılmaktan hoşlanmaz, onu yanında alıkoyardı. Ona yaklaşmazdı da. Kadın malını ona fidye olarak verip kendisini kurtarıncaya veya kadın ölüp de kocası onun malına mirasçı oluncaya kadar bu böyle devam ederdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Koca eğer onunla birlikte olmaktan hoşlanmıyor ise boşamakla, onu zorla, istemeyerek yanında alıkoymamakla emrolundu. İşte yüce Allah'ın: **"Kadınlara zorla** (hoşlanmaksızın) **mirasçı olmanız helâl olmadığı gibi..."** buyruğunda kastedilen budur.

Âyet-i kerimeden kasıt, cahiliye dönemindeki uygulamaları ortadan kaldırmak, kadınların malın miras alınması gibi erkeklerden alınacak mirasın bir mal gibi değerlendirilmemesini sağlamaktır.

"(وكرهًا) kelimesinin "kef" harfinin ötreli okunuşu Hamza ve Kisaî'ye göredir. Geri kalanlar ise bunu üstün okurlar. Her birisi ayrı bir söyleyiştir. el-Kutebî der ki, "kef" harfinin üstün okunuşu ikrah (zorlamak) anlamındadır. Ötreli okunuşu; zorluk ve sıkıntı manasına gelir.

O bakımdan: (لتفعل ذلك طوعًا أو كرهًا) sözü, isteyerek yahut istemeyerek, hoşuna gitsin veya gitmesin bu işi yapacaksın, anlamındadır.

Âyet-i kerimede hitab velileleredir. Burada hitabın onun mirasına tamah ederek, kötü bir şekilde onlarla geçinerek, onları alıkoyan yahut mehirlerinin bir bölümünü fidye olarak verip vazgeçinceye kadar onları alıkoyan ka-

(1) *Buhârî*, Tefsir 4. sûre 6; *Ebû Dâvûd* Nikâh 21, 22.

dınların kocalarına olduğu da söylenmiştir. Bu görüş daha sahihtir. Bunu İbn Atiyye tercih ederek şöyle demiştir: Bunun delili ise yüce Allah'ın: **"Onlar apaçık bir hayasızlık işlemedikçe..."** buyruğudur. Eğer bir hayasızlık yapacak olurlarsa, artık velinin o kadının malını almak kastıyla alıkoyması, ümmetin icmaı ile (velinin) hakkı değildir. Böyle bir hak, bundan sonraki meselede açıklanacağı üzere kocaya aittir.

2. Hayasızlık Yapan Kadına Karşı Takınılacak Tavır:

Yüce Allah'ın: **"Onları sıkıştırmayın"** buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önceden geçmiş ve bunun "engellemek" anlamına geldiğine dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde (2/232. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlar apaçık bir hayasızlık işlemedikçe" buyruğunda yer alan **"hayasızlık** (el-fâhişe)"nin anlamı hakkında insanların farklı görüşleri vardır. el-Hasen bunun zina demek olduğunu söylemektedir. Ona göre bakire zina ettiği takdirde ona yüz sopa vurulur ve bir sene sürgüne gönderilir. Kocasından almış olduğu (mehri) de kocasına iade eder.

Ebû Kilâbe der ki: Kişinin karısı zina ettiği takdirde, kendisine fidye verinceye (hul' yapıncaya) kadar karısını sıkıştırmasında, ona zarar verecek uygulamalarda bulunup zorluk çıkartmasında bir mahzur yoktur.

es-Süddî de der ki: Kadınlar böyle yapacak olurlarsa, o takdirde mehirlerini geri alamazlar. İbn Sirîn ve Ebû Kilâbe der ki: Onun karnı üzerinde bir adam bulmadığı sürece ondan fidye alması helâl değildir. Çünkü yüce Allah: **"Onlar apaçık bir hayasızlık işlemedikçe"** diye buyurmaktadır.

İbn Mes'ud, İbn Abbâs, ed-Dahhâk ve Katâde der ki: Âyet-i kerimede yer alan **"apaçık hayasızlık"**, nefret etmeleri ve serkeşlik etmeleridir. Devamla derler ki: Kadın serkeşlik ettiği takdirde kocasının, karısının malını alması helâl olur. Mâlik'in de görüşü budur.

İbn Atiyye der ki: Şu kadar varki, ben ondan nakledilmiş ve âyet-i kerimede geçen "**hayasızlık** (el-fahişe)"nin anlamına dair açık bir ifade bellemiş değilim.

Bir başka topluluk da şöyle demektedir: Buradaki hayasızlıktan kasıt, dilinin müstehcen olması, söz ve davranışı ile kötü geçimdir. Bu aynı zamanda "**en-nüşûz** (serkeşlik)"in anlamlarından birisidir.

Kimi ilim ehli; serkeşlik eden kadından hul' olmak üzere mal almanın caiz olduğunu kabul ederler.

Şu kadar varki, bu gibi kimseler ise, yüce Allah'ın: **"Kendilerine verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için"** buyruğunu nazar-ı itibara alarak, ondan alacağı hul' bedelinin ona vermiş olduğu (mehir) den fazla olmaması gerektiği görüşündedirler.

Malik ve ilim ehlinden bir grup ise şöyle demektedir: Koca serkeşlik eden kadından sahip olduğu malın tümünü dahi alabilir. İbn Atiyye der ki: Kadının zina etmesi ise, kocaya serkeşlikten de, eziyet vermesinden de daha ağırdır. Bütün bunlar ise, mal almayı helâl kılmayan hayasızlıklar (fahişe) dır.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: İbn Sirîn ve Ebû Kilâbe'nin görüşleri bana göre hiç bir kıymet ifade etmez. Çünkü hayasızlık (el-fahişe), kimi zaman müstehcenlik ve eziyet anlamına da gelebilir. Bundan dolayı müstehcen kimseye (el-berzî) fahiş ve mütefahhiş adı verilmiştir. Koca, karısının fuhuş yaptığına muttali olduğu takdirde onunla lanetleşebilir, dilerse de onu boşayabilir. Bu durumdaki karısını, kendisine malını fidye vermek üzere sıkıştırmasına gelince kocanın böyle bir hakkı yoktur. Ve ben herhangi bir kimsenin: Ebû Kilâbe dışında, karısını zina ederken bulduğu takdirde ona hul' verinceye kadar karısını sıkıştırabileceğini, ona kötü davranabileceğini söyleyen başka bir kimse bilmiyorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın sınırlarını korumayacaklarından korkarsanız"** yani birlikte güzel geçinmek, kadının kocasının haklarını, kocanın da karısının haklarını yerine getirmesi hususunda bir endişeniz olursa, ***"o halde kadının birşeyleri fidye vermesinde her ikisi için de bir vebal yoktur"*** (bk. el-Bakara, 2/229. ayet, 4. başlık) diye buyrulmaktadır. Bir başka yerde de:***"Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin"*** (en-Nisa, 4/4) diye buyrulmaktadır. İşte bu âyet-i kerimeler bu hususta asıl delilleri teşkil etmektedir.

Ata el-Horasanî der ki: Bir kocanın hanımı eğer bir hayasızlık işleyecek olursa, daha önce ona vermiş olduğu mehri geri alır ve onu dışarı çıkartırdı. Bu ise indirilen hadlerle nesh edildi.

Bu konuda dördüncü bir görüş de vardır: **"Onlar apaçık bir hayasızlık işlemedikçe"** buyruğu, zina edip evlerde haps olunmadıkça anlamındadır. O takdirde bu neshten önceki bir buyruktur. Ata'nın sözünün anlamı da budur, ancak bu zayıf bir görüştür.

3. "Sıkıştırmama" Emrinin Muhatapları Veliler Kabul Edilirse...

Bizler, **"sıkıştırmama"** hitabında kast edilenlerin "veliler" olduğu görüşünü kabul edersek; bunun fıkhî sonuçları şöylece ortaya çıkar: Velinin, velâyeti altındaki kadını sıkıştırdığı sahih olarak tesbit edilecek olursa, hakim, kadının ve kocasının durumuna bakar. Ancak kız çocuklarına yaptığı uygulamalarda baba bundan müstesnadır. Eğer babanın kız çocuklarını sıkıştırmasında bir salâh varsa, ona itiraz olunmaz ve bu konuda tek bir görüş vardır. Bu (sıkıştırma) da evlenmeye talip olan kimseler hakkında söz konusu olur. Eğer onun bu sıkıştırması, sahih olarak tesbit edilirse, İmam Malik'in mezhebinde bu konuda iki görüş vardır: Birisine göre, baba da diğer veliler gi-

bidir. Hakim kızı ile evlenmek isteyenler arasından dilediği kimse ile evlenmekte serbestdir ve babasını da mahkemeye davet eder. Diğer bir görüş ise, bu hususta durum babasına arz olunmaz.

4. "Kadınları Sıkıştırma Yasağı"nın Atfedildiği Cümle ve Bir Kıraat:

"(تَعْضُلُوهُنَّ): **Onları sıkıştırmayın**" buyruğunun nehiy olması dolayısıyla cezm olması mümkündür. O takdirde bunun başında yer alan "vav" harfinin, birinci cümle ile ilişkisi bulunmayan bir atıf harfi olması sözkonusudur. Bununla beraber bunun mansub olmak üzere, "(أَنْ تَرِثُوا): **Zorla mirasçı olmanız**" buyruğuna atfedilmiş olması da caizdir. O takdirde "vav" harfi bir fiili bir diğer fiile atfeden bir edat olur. İbn Mes'ud ise, buradaki ibareyi: "(ولا أن تعضلوهن): Ve onları sıkıştırmanız da" şeklinde okumuştur. Bu okuyuş ise, mansub olma ihtimalini kuvvetlendirdiği gibi, sıkıştırmanın nass ile caiz olmayan bir davranış olması ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

5. "Apaçık" Buyruğunun Kıraat Farkları:

Yüce Allah'ın: "(مُبَيِّنَةٍ) **Apaçık**" buyruğu Nâfi' ve Ebû Amr'ın kıraatine göre "ye" harfi şeddeli ve esreli olarak okunmuştur. Diğerleri ise "ye" harfini şeddeli olarak okurlar. İbn Abbâs ise, bir şeyin apaçık olması anlamını ifade eden: (أبان الشي) tabirinden "be" harfini esreli, "ye" harfini de sâkin (med harfi) olarak; (مُبِينَةٍ) diye okumuştur. Bütün bu kıraat şekillerinin hepsi fasih söyleyişlerdir.

6. Kadınlarla İyi Geçinmek:

Yüce Allah'ın: **"Onlarla iyi geçinin"** buyruğuna gelince, Allah'ın size emretmiş olduğu şekilde, güzel surette onlarla geçinin, demektir. Burada hitap herkesedir. Çünkü ister koca olsun, ister veli olsun, herkesin kadınlarla belli bir geçimi vardır. Buradaki emirde çoğunlukla kast olunanlar kocalardır. Bu da yüce Allah'ın: ***"Ya iyilikle tutmak..."*** (bk. el-Bakara, 2/229. âyet, 4. başlık) buyruğunu andırmaktadır. Güzel geçim ise, kadının mehir ve nafaka gibi haklarını eksiksiz ödemek, suçsuz yere yüzüne karşı surat asmamak, onunla güzel konuşmak, kaba ve sert konuşmayıp başkasına meylettiğini izhar etmemek suretiyle olur. **Geçim** (işret): ise, içli dışlı olmak, samimi bir şekilde konuşup şakalaşmak gibi anlamlara gelmektedir. Tarafe'nin şu beyiti de bu kabildendir:

فَلَئِن شَطَّتْ نَوَاهَا مَرَّةً لَعَلَى عَهْدِ حَبِيبٍ مُعْتَشِرْ

"Bir sefer alabildiğine uzak bir yere uzaklaşıp gitse de
Beraber oturup kalktığımız sevgili(ler)le geçen zamanımız buna üstün gelir."

Bir kimse ile geçinmeyi ifade etmek üzere (وعاشره معاشرة) topluluk halindeki geçimi ifade etmek üzere de, (وتعاشر القوم واعتشروا) denir.

Yüce Allah, kocalara, kadınları nikâhladıkları takdirde onlarla güzel bir şekilde geçinmelerini emretmektedir ki, beraberlikleri, arkadaşlıkları ve birbirleriyle içli dışlı olmaları mükemmel şekilde olsun. Çünkü böyle bir geçim şekli nefsi daha bir huzura kavuşturur ve geçimi daha bir tatlılaştırır. Bu ise koca hakkında vacib olan bir iştir. Mahkeme kararı ile yerine getirmek zorunda olduğu bir husus değildir.

Kimisi de şöyle demektedir: Güzel geçim, kadının kendisi için süslendiği gibi, onun da karısına güzel görünmesidir. Yahya b. Abdurrahman el-Hanzalî der ki: Muhammed b. el-Hanefiye'nin yanına gittim. O da benim yanıma kırmızı bir örtüye bürünmüş olarak çıktı. Sakalından ise misk, amber, ud ve yağ karışımı koku damlıyordu. Ona: Bu da ne? diye sordum. Dedi ki: Bu örtüyü hanımım üzerime sardı, bu kokuları da bana sürdü. Biz, canımızın çektiği şeyleri onlarda görmek istediğimiz gibi, onların da aynı şekilde bizde görmeyi arzuladıkları şeyler vardır.

İbn Abbâs (r.a) der ki: Ben hanımımın bana süslenmesini sevdiğim gibi, aynı şekilde hanımıma süslenmeyi severim. Bu ise bizim sözünü ettiğimiz ifadenin kapsamına girmektedir. İbn Atiyye der ki: Peygamber (sav)'in şu buyruğu da âyet-i kerimenin anlamını ifade etmektedir: "Onda eğrilik olduğu halde, sen ondan yararlanmaya bak." (1) Yani eğriliğine rağmen sen onunla kötü geçinmeye kalkışma. O takdirde ayrılıklar buradan başgösterir ve anlaşmazlıklar bununla ortaya çıkar. Bu ise hul' yapmaya bir sebeptir.

7. Hanıma Hizmetçi Tutma:

Yüce Allah'ın: **"Onlarla iyi geçinin"** buyruğunu, ilim adamlarımız şuna delil göstermişlerdir: Şâyet kadına tek bir hizmetçi yeterli gelmiyor ise, bu sefer kocası ona yeteri kadar hizmetçi tutar. Halife ve hükümdar kızları ile tek bir hizmetçinin yeterli gelmediği benzeri hanımlar böyledir. İşte iyi bir şekilde geçinmek budur.

Şafiî ile Ebû Hanife ise şöyle demektedir: Kocanın tek bir hizmetçiden başka hizmetçi tutma yükümlülüğü yoktur. Bu ise bizzat kadının kendi hizmeti için yeterlidir. Tek bir hizmetçinin yeterli gelmediği bir kadın dünyada yoktur. Bu da birden çok atı bulunan bir savaşçının durumuna benzer. Böyle birisine sadece tek bir at payı verilir. Çünkü böyle birisi ancak tek bir at üzerinde savaşabilir.

Bizim (mezhebimiz olan Mâlikî mezhebine mensup) ilim adamlarımız der

(1) ***Buhârî***, Nikâh 79, Enbiya 1; ***Müslim***, Radâ' 59, 60, 65; ***Tirmizî***, Talâk 12; ***Dârimî***, Nikâh 35; ***Müsned***, II, 428, 449, 497, 530, VI, 279.

ki: Bu yanlıştır. Çünkü görülecek işleri pek çok olan hükümdar kızları gibi kimselere tek bir hizmetçi yetmez. Zira böyle bir kadının elbiselerinin yıkanması, yatağının düzeltilmesi ve buna benzer tek bir kişinin yapamayacağı pek çok işleri vardır. Bu da açıkça görülen bir husustur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

8. Kadınlardan Hoşlanmamaya Rağmen Katlanma Emri:

Yüce Allah'ın: **"Şâyet onlardan hoşlanmadıysanız..."** buyruğu şu demektir: Eğer -herhangi bir hayasızlık işlemeksizin ve serkeşlikte bulunmaksızın- çirkinlikleri, yahut kötü huyları dolayısıyla onlardan hoşlanmadınız ise, böyle bir durumda katlanma menduptur. Çünkü neticede Allah'ın o kadından, salih evlatlar ihsan etmesi umulur.

(إِنْ) şart edatı ise, (عَسَى) ile merfu'dur. (أَنْ) ile birlikte fiil (hoşlanmama fiili) mastardır.

Derim ki: Müslim'in *Sahih*'inde Ebû Hureyre yoluyla varid olan şu hadis-i şerif de bu manayı ifade etmektedir: Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Mü'min bir erkek, mü'min bir kadından tiksinip nefret etmesin. Çünkü onun bir huyundan hoşlanmayacak olsa dahi bir diğer huyundan razı olur." [1] Yani: Karısına ondan ayrılacak noktaya itecek kadar tam anlamıyla buğz etmesin. Bu da böyle bir noktaya gelmemeye çalışılmalıdır, demektir. Aksine onun kötü halini iyi hallerine versin ve sevdiği hallerini gözönünde bulundurarak hoşlanmadığı hallerine gözyumsun. Mekhûl dedi ki: İbn Ömer'i şöyle derken dinledim: Erkek, yüce Allah'tan hayırlısını dilerse, ona hayırlı olan verilir. Bu sefer o aziz ve celil olan Rabbine karşı (kendisi için hayırlı görüleni beğenmeyerek) kızgınlık gösterir. Aradan fazla zaman geçmeksizin kendisine yine en hayırlısının verilmiş olduğunu görür.

İbnu'l-Arabî naklederek dedi ki: el-Mehdiyye kentinde, Ebû'l-Kasım b. Habîb bana, Ebû'l-Kasım es-Seyyuri'den haber verdi. Ebû'l-Kasım, Ebû Bekr b. Abdurrahman'dan şöyle dediğini nakletmektedir:

Şeyh Ebû Muhammed b. Ebi Zeyd, ilim ve din bakımından yüksekçe bir mevkide ve ileri derecede bilgi sahibi idi. Geçimi kötü bir hanımı vardı. Ona karşı haklarını yerine getirmiyor, diliyle kocasına eziyet veriyordu. Karısı hakkında ona birtakım sözler söyleniyor ve onun bu hallerine katlandığı için kınanıyordu. O ise şöyle derdi: Ben bedenimin sağlığı, bilgim ve sahip olduklarımla Allah'ın bana eksiksiz nimet verdiği bir kimseyim. Belki de bu kadın günahıma bir ceza olmak üzere bana gönderilmiştir. O bakımdan ondan ayrılacak olursam, başıma ondan daha ağır bir cezanın geleceğinden korkarım. İlim adamlarımız derler ki: İşte bu da mübah olmakla birlikte, boşamanın

(1) *Müslim*, Radâ 61; *Müsned*, II, 329.

mekruh olduğuna bir delildir. Peygamber (sav)'den da şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Şüphesiz Allah, boşama ve (aşırı) yemek yeme dışında mübahı kıldığı hiçbir şeyi mekruh görmez. Ve şüphesiz Allah, dolup taşan bir bağırsağı buğz eder." (1)

وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا
فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا ۚ أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾
وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ وَأَخَذْنَ
مِنكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

20. Bir eşi bırakıp da yerine bir başka eş almak isterseniz, öncekine yüklerle (mehir) **vermiş olsanız bile ondan hiçbir şey almayın. Onu bir iftira veya apaçık bir günah diye alır mısınız?**
21. Hem birbirinize karışmış ve onlar sizden kuvvetli bir söz almışken onu nasıl alabilirsiniz?

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Âyetler Arası İlişki:

Bundan önceki âyet-i kerimede, kadının sebep teşkil ettiği ayrılmanın hükmü ile, kocanın ondan (bu durumda) mal alabilme hakkına sahip olduğu belirtildikten sonra, bunun akabinde kocanın sebep teşkil ettiği ayrılıktan söz edilmekte ve eğer herhangi bir serkeşlik ve kötü geçim sözkonusu olmaksızın boşanmak istiyor ise, erkeğin kadından herhangi bir mal isteme hakkına sahip olmadığı beyan edilmektedir.

2. Kötü Geçim ve Serkeşlik Her İki Taraftan İse, Eşler Ayrılmak İsterlerse:

Eğer karı-koca da serkeşlik ediyor, biribirleriyle kötü geçiniyor ise, bununla, ikisi de ayrılmayı arzu ediyorlarsa, hükmün ne olduğu hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Mâlik (r.a) der ki: Kadının ayrılığa sebep teşkil etmesi halinde, kocanın

(1) Hadisi bu lafzıyla tesbit edemedik. Karnı tıkabasa doldurmanın mekruh olduğunu ifade eden rivayetler için bk. *Tirmizî*, Zühd. 47; *Müsned*, IV, 132. Yersiz talâk'ın mekruh oluşuna dair rivayetler için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 527-528.

kadından mal alma hakkı vardır. Bu durumda da erkeğin bu ayrılığa sebep teşkil etmesi nazarı itibara alınmaz. Bir gurup ilim adamı da şöyle demektedir: Serkeşliğin yalnızca kadın tarafından olması ve bu konuda kadının kocadan istekte bulunması hali müstesnâ, kocanın kadından mal alması caiz değildir.

3. Kadına Mehir Miktarı:

Yüce Allah'ın: **"Öncekine yüklerle** (mehir) **vermiş olsanız bile..."** âyeti mehirleri yüksek tutmanın caiz olduğuna delildir. Çünkü yüce Allah, mübah olmadık bir şeyi misal göstermez. Ömer (r.a.) irad ettiği bir hutbesinde şöyle demişti: Şuna dikkat edin, kadınların mehirlerini yüksek tutmayın. Şâyet bu, dünyada bir şeref, Allah nezdinde de bir takvâ olsaydı, bunu sizden ziyade elbette Rasûlullah (sav)'ın yapması gerekirdi. Halbuki o, hanımlarından olsun, kızlarından olsun, hiçbir kimsenin mehrini oniki ukiyeden fazla tesbit etmiş değildir.

Bu sefer bir kadın karşısına dikilerek; ey Ömer dedi, Allah bize **vermiş**ken sen bizi mahrum mu edeceksin? Şanı yüce Allah: **"Öncekine yüklerle** (mehir) **vermiş olsanız bile ondan hiçbir şey almayın"** demiyor mu? Hz. Ömer: Evet bir kadın isabet etti, Ömer hata etti, diye cevap verdi.

Bir rivâyete göre de, Hz. Ömer başını önüne eğdi ve bir süre sessiz durduktan sonra dedi ki: Bütün insanlar senden daha fakihtir ey Ömer!

Bir diğer rivâyete göre de şöyle demiştir: Bir kadın isabet etti ve bir erkek de hata etti. Sonra böyle bir şeye (çok mehir vermeye) karşı tepki göstermekten vazgeçti. Bunu Ebû Hatim el-Büstî, *"Sahih Müsned"*inde, Ebû'l-Acfa es-Sülemî'den rivâyet ederek şöyle demiştir: Ömer insanlara hutbe irad etti... Daha sonra bu rivâyeti oniki ukiyye ibaresine kadar nakletti. Ancak bu arada bir kadının kalkıp ona karşı söylediklerinden sonraki bölümü nakletmedi.

İbn Mace de bunu *Sünen*'inde Ebû'l-Acfa'dan rivâyet eder ve: "...ukiyyeden sonra şu fazlalığı nakleder: Erkek hanımına verdiği mehri öyle bir ağırlaştırır ki, sonunda bundan dolayı içinde kadına karşı bir düşmanlık besler ve der ki: Ben senin yüzünden kırbanın ipine dahi muhtaç oldum -veya kırba gibi terleyinceye kadar çalışıp didinmek zorunda kaldım- (Ebu'l-Acfâ dedi ki): Ben, arap doğmuş bir kimse olduğum halde kırbanın ipinin yahut kırbanın terlemesinin ne olduğunu bilmiyordum." (1)

el-Cevherî der ki: Aslında; (عَلَق القِربة): Kırbanın ipi tabiri (عَرَق القربة) ibaresinin başka bir söyleyişidir. Ondan başkaları ise şöyle demektedir: Kırbanın

(1) *İbn Mâce,* Nikâh 17; ayrıca bk.: *Dârimî*, Nikâh 18; *Ebû Dâvûd* Nikâh 27, 28; *Tirmizî*, Nikâh 23

ipinden kasıt, kırbanın asıldığı bağı demektir. Burada hadiste şunu söylemektedir: Ben kırba ipine varıncaya kadar senin için mükellefiyet altına girdim. Kırbanın teri ise, kırbanın suyu demektir. Bununla da şu söylenmek istenmektedir: Senin için o kadar sıkıntılara katlandım ki, yolculuklar yaptım ve kırbanın terine dahi muhtaç oldum. Bu da kırbanın içindeki suyu demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Kırbanın teri tabiriyle, kırbanın terlemesi; terleyinceye kadar senin için yoruldum ve mükellefiyetler altına girdim, kast edilir.

Bir diğer görüşe göre: Araplar yolculuklarında beraberlerinde su alırlar. Bu suyu da develere asarlardı. Bunu da sırayla yapıyorlardı. Çünkü bu su sırta ağır bir yük teşkil ediyordu.

Bu açıklama ile hem *"arak : ter"* hem de, *"alak : askı ipi"* kelimeleri açıklanmış olmaktadır. el-Esmaî der ki: Kırbanın arakı (teri) sıkıntı anlamındadır. Bunun aslının ne olduğunu da bilemiyorum demiştir. Yine el-Esmaî der ki: Ben Ebû Tarafe'nin oğlunu -ki gördüklerimin en fasih konuşanı idi- şöyle derken dinledim: Bizim yaşlılarımızın şöyle dediklerini dinlemişimdir: Ben filandan kırbanın arakını (terini) gördüm diyorlar, bundan da çektikleri sıkıntıyı anlatmak istiyorlardı. Sonra bana İbnü'l Ahmer'e ait şu beyiti okudu:

لَيْسَتْ بِمَشْتَمَةٍ تُعَدُّ وعَفْوُهَا عَرَقُ السِّقَاءِ على القَعُودِ اللاَّغِبِ

"Onun bu söyledikleri bir sövgü sayılmaz.
O sözün affedilmesi ise, yorgun deve üstündeki kırbanın teri gibidir."

Ebû Ubeyd der ki: Şairin anlatmak istediği şudur: Kendisini öfkelendiren, fakat sövgü de olmayan ve kendisine "kırbanın teri" gibi ulaştırılan bir söz işitir ve bundan dolayı o sözü söyleyeni sorumlu tutmaz. Şairin burada kırba kelimesini kullanması mümkün olmadığından yine aynı anlama gelen *"essika"* kelimesini kullanmış, bundan sonra da yorgun deve sırtındaki tabirini kullanmıştır. Bunun da anlamı şudur: Araplar yolculuklarında kırbaları develere yükletirlerdi. Bu ifade ise el-Ferrâ'nın naklettiklerini andırmaktadır. el-Ferrâ'nın iddiasına göre araplar yolculuklarında dağlardan geçtiklerinde, beraberlerinde su taşırlar ve bunu da nöbetleşe develerin sırtına asarlardı. Çünkü bu suyun sırt üzerinde taşınması bir yorgunluk ve bir meşakkat veriyordu. el-Ferrâ bu açıklamayı, *"arak"* kelimesi hakkında değil de, *"alak"* kelimesi hakkında yapıyordu.

Bir kesim de şöyle demektedir: Âyet-i kerimeden yüksek miktarlarda mehir vermenin cevazı anlaşılmamaktadır. Çünkü burada kantarın misal verilmesi mübalağa yoluyladır. Şöyle buyurulmuş gibidir: Ve siz bu kadınlara kimsenin vermediği kadar büyük miktarda mehir vermiş olsanız dahi... demektir. Bu da Hz. Peygamberin: "Her kim Allah için bir mescid yapacak ol-

sa, -velev ki bu bir kekliğin oturup yumurtladığı yer kadar dahi olsa- Allah da o kimseye cennette bir ev yapar" [1] buyruğuna benzemektedir. Bilindiği gibi bir kekliğin oturabileceği kadar bir yer mescid olamaz.

Yine Peygamber (sav), ödeyeceği mehrinde kendisinden yardım istemek üzere gelmiş bulunan İbn Ebi Hadred'e bu mehrinin ne kadar olduğunu sormuş, o da ikiyüz deyince, Rasûlullah (sav) öfkelenmiş ve şöyle buyurmuştu: "Sanki siz, altını ve gümüşü Medine'nin kara taşlığının bir tarafından veya bir dağdan kesiyormuş gibisiniz." [2]

Bazıları bunlardan mehirlerin fazla miktarda verilmesinin yasaklandığı sonucunu çıkartmışlar. Ancak böyle bir sonuç çıkartmayı gerektiren bir durum yoktur. Peygamber (sav)'ın evlenen böyle bir adama bu şekilde tepki göstermesi, mehrin fazlalığı ve çok verilmesi dolayısıyla değildir. Onun bu şekilde tepki göstermesi, fakir olduğu bu halinde kendisini yardım istemek ve dilenmek ihtiyacına sokması dolayısıyladır. Çünkü bu, ittifakla mekruhtur. Hz. Ömer ise, Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'dan olma kızı, Um Gülsum'e (Allah hepsinden razı olsun) kırkbin dirhem mehir vermişti.

Ebû Davud, Ukbe b. Âmir'den, Peygamber (sav)'in bir adama: "Seni filan kadın ile evlendirmeme razı mısın?" diye sormuş; evet deyince, bu sefer kadına: "Seni de filan erkekle evlendirmeme razı mısın?" diye sormuş, kadın da evet demişti. Hz. Peygamber de bunları birbirleriyle evlendirmişti. Erkek, kadın için herhangi bir mehir tayin edilmeksizin gerdeğe girdi ve ona birşey vermedi. Bu koca, Hudeybiye'de hazır bulunmuş kimselerdendi. Hayber'de de ona ait bir pay vardı. Ölümü yaklaştığında dedi ki: Rasûlullah (sav) beni filan ile evlendirdi ve ben ona bir mehir tayin etmediğim gibi, ona mehir olarak bir şey de vermemiştim. Sizi şahid tutuyorum ki, ben ona mehir olarak Hayber'deki payımı veriyorum. Bunun üzerine kadın, oradaki payını aldı ve bunu yüzbine sattı. [3]

İlim adamları mehrin azamisi hususunda herhangi bir sınırlandırma olmadığını icma ile kabul etmişlerdir. Çünkü yüce Allah: **"Öncekine yüklerle** (mehir) **vermiş olsanız bile..."** diye buyurmuştur. Ancak asgari miktarının ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Yüce Allah'ın: *"Mallarınızla... istemeniz"* (en-Nisâ, 4/24) buyruğunu açıklarken bu hususlar ele alınacaktır. Kıntarın sınırı ile ilgili açıklamalar, daha önce Âli İmran Sûresi'nde (3/14. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Muhaysın: "(وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ): **Öncekine... vermiş olsanız**" buyruğu (إحداهن): **Birine**" kelimesinin başındaki hemzeyi vasıl ile okumuştur ki, bu da bir söyleyiştir. Şairin şu sözü bu kabildendir:

(1) *İbn Mâce*, Mesâcid 1; *Müsned*, I, 241.
(2) *Müslim*, Nikâh 75 (yakın lafızlarla).
(3) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 31

وتسمع من تحت العجاج لها أزملا

"Ve toz dumanın altından onun sesini işitirsin."

Bir diğeri de şöyle demektedir:

إن لم أقاتل فألبسوني بُرْقُعا

"Şâyet savaşmayacak olursam bana bir peçe giydiriniz."

4. Mehirden Birşey Geri Alınamaması:

Yüce Allah'ın: **"Ondan hiçbir şey almayın"** buyruğu ile ilgili olarak, Bekir b. Abdullah el-Müzenî şöyle demektedir: Koca hul' ile ayrılmak isteyen kadından birşey alamaz. Çünkü yüce Allah: **"Hiçbir şey almayın"** diye buyurmaktadır. O böylelikle bunu el-Bakara Sûresi'ndeki âyeti neshedici olarak kabul etmektedir. (1) İbn Zeyd ve başkaları da der ki: Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın Bakara Sûresi'nde yer alan: ***"Onlara verdiklerinizden birşeyi geri almanız sizin için helâl olmaz."*** (el-Bakara, 2/229) Âyeti ile nesh edilmiştir.

Doğrusu, bu âyetlerin hepsinin muhkem olduğu, bunlar arasında nasih ve mensûhun bulunmadığı, her birisinin ötekisi ile birlikte ele alınacağıdır. Taberî der ki: Bu âyet-i kerime muhkem bir âyettir. Bekr (el-Müzenî): "Eğer kadının kendisi birşey vermek isterse" şeklindeki ifadesinin bir anlamı yoktur. Çünkü Peygamber (sav), Sabit b. Kays'a hanımının vermiş olduğu mehri geri almasını caiz kılmıştır. (2)

"Onu bir iftira olarak..." anlamındaki kelime burada hal mevkiinde mastardır. **"Veya apaçık bir günah"** buyruğu da ona atfedilmiştir. **"Apaçık"** kelimesi **"günah"**ın sıfatıdır.

5. Mehrin Geri Alınamayışının Gerekçesi:

Yüce Allah'ın: **"Hem birbirinize karışmış... iken onu nasıl alabilirsiniz?"** buyruğu halvet olması halinde mehrin geri alınmasının yasak oluşunun bir gerekçesidir. Bazıları der ki: "(الافضاء): **Birbirine karışmak**" kelimesi, kocanın hanımı ile cima etsin etmesin tek bir örtü altında bulunması demektir. Bunu el-Herevî nakletmektedir ki, bu el-Kelbî'nin açıklamasıdır.

---

(1) el-Bakara, 2/222. âyette sözü edilen "kadının fidye verebileceğini belirten" hükmü kast etmektedir.

(2) ***Buhârî,*** Talâk 12; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 17-18; ***Tirmizî,*** Talâk 10; ***Nesaî,*** Talâk 34, 53; ***İbn Mâce,*** Talâk 22; ***Dârimî,*** Talâk 7; ***Muvatta',*** Talâk 31; ***Müsned,*** VI, 433-434.

el-Ferrâ der ki: Bu kelime erkeğin kadın ile başbaşa kalıp onunla cima etmesi demektir. İbn Abbas, Mücahid, es-Süddî ve başkaları der ki: Bu âyet-i kerimedeki bu kelime cima anlamındadır. İbn Abbas der ki: Ama yüce Allah kerimdir. O bakımdan kinayeli buyurmuştur. Sözlükte bu kelime asıl itibariyle karışmak anlamındadır. Birbirine karışmış şeylere (فضا) denilir.

Şair der ki:

فقلتُ لها يا عمّتي لـكِ ناقتي وتمـرٌ فضـاً في غيبتـي وزبيـبُ

"Ona: Ey halam dedim, devem senindir ve ayrıca
Heybemde birbirine karışmış kuru hurma ve kuru üzüm."

Birbirine karışmış ve başkaları bulunmayan topluluğa da: (قوم فضا) denilir.

"(أفضى): **Karışmış**" kelimesi cima etmese dahi **halvette bulunmak** anlamına alındığı takdirde, acaba **sadece halvetin varlığı ile mehrin ödenmesi** gerekir mi, gerekmez mi hususunda **ilim adamlarımız birbirinden farklı dört** görüş ortaya atmışlardır. Birisine göre, mücerred halvet ile mehrin ödenmesi gerekir. Diğer görüş ilişki olmadıkça mehir tahakkuk etmez. Üçüncü görüş, kadının zifaf odasında kocası ile başbaşa (halvette) kalması ile mehrin ödenmesi gerekir. Dördüncü görüş ise, erkeğin evinde olması ile kadının evinde olması arasında fark gözetilip hükümlerin farklı olacağını belirten görüştür.

Sahih olan, kayıtsız şartsız halvet ile mehrin ödenmesi gerektiği görüşüdür. Ebu Hanife ve arkadaşları da bu görüştedir. Onlar derler ki: Koca hanımı ile sahih olarak halvette bulunacak olursa mehrin tamamı (ve ayrılık halinde) iddet gerekir. Duhul olmuş olsun, yahut olmasın farketmez. Dârakutnî, Sevbân'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Kim kadının örtüsünü açar ve ona bakarsa mehir ödemek icabeder." (1)

Hz. Ömer de şöyle buyurmuştur: "Kapıyı kapatır, perdeyi indirir ve (nikâhsız olarak görülmesi haram yeri) avreti görürse mehir ödemek icab eder." (2)

Ali (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilmektedir: "(Erkek) kapıyı kapatır, perdeyi indirir, (kadının) avret(ini) görürse, mehir ödemesi vacip olur." (3)

Malik de der ki: Bir sene ve buna benzer uzun bir süre koca karısı ile birlikte kalacak olursa ve her ikisi de birbirlerine dokunmadıkları hususunda ittifak ederlerse ve kadın da mehrin tamamını isteyecek olursa, ona hak kazanır.

Şafii der ki: Böyle bir durumda kadının iddet bekleme yükümlülüğü yoktur. Mehrin yarısını hak eder. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sû-

(1) *Dârakutnî*, III, 307.
(2) *Dârakutnî*, III, 307.
(3) *Dârakutnî*, III, 307.

resi'nde (2/237. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

6. Kadınların Aldıkları "Kuvvetli Söz":

Yüce Allah'ın: **"Hem... onlar sizden kuvvetli bir söz almışken..."** buyruğunun açıklaması ile ilgili üç görüş vardır.

Bir görüşe göre buradaki kuvvetli sözün, Hz. Peygamberin: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. Çünkü siz onları Allah'ın emaneti diye aldınız ve onların fercleri Allah'ın adı ile size helâl oldu" buyruğunda dile getirilmiştir. (1) Bunu İkrime ve er-Rabî' söylemiştir.

İkinci görüşe göre, yüce Allah'ın: *"Boşama iki defadır. Ya iyilikle tutmak, ya güzellikle salmaktır"* (el-Bakara, 2/229) buyruğunda dile getirilmiştir. Bunu el-Hasen, İbn Sîrîn, Katade, ed-Dahhak ve Süddî söylemiştir.

Üçüncü görüş ise, nikâh bağıdır. Kocanın ben nikâhladım ve nikâh bağına malik oldum sözüdür. Bu da Mücahid ile İbn Zeyd'in görüşüdür. Bir gurup ise, kuvvetli sözden kasıt çocuktur demişlerdir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ
سَلَفَ ۚ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا ۖ وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾

22. Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın. Ancak geçmiş olan müstesnâ. Şüphe yok ki o, bir hayasızlıktı. İlahi gazaba sebep iğrenç bir işti ve kötü bir yoldu.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın"** buyruğu ile ilgili olarak denildiğine göre, insanlar yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmadığı gibi..."* (en-Nisâ, 4/19) âyetinin nüzulünden sonra, babalarının hanımlarının rızasıyla evlenmeye devam ettiler. Ve bu durum: **"Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın"** âyeti nazil oluncaya kadar böylece devam etti. Böylelikle böyle bir evlilik her durumda haram oldu. Çünkü nikâh kelimesi hem cima, hem evlenmek hakkında kullanılır.

(1) *Müslim*, Hacc 147; *Ebû Dâvûd*, Menasik 56; *İbn Mâce*, Menasik 84; *Dârimî*, Menasik 54; *Müsned*, V, 73 (Vedâ Haccı hutbesinin bir bölümü olarak).

Şâyet baba bir kadın ile evlenmiş yahut, nikâhsız olarak onunla ilişki kurmuş ise, ileride de yüce Allah'ın izniyle açıklanacağı gibi onun oğluna haram olur.

2. Üvey Anneyi Nikâhlamanın Yasaklanışı ....

Yüce Allah'ın: "(ما نكح): **Nikâhladığı**" buyruğundan kastedilenlerin kadınlar olduğu söylendiği gibi, akid olduğu yani babalarınızın Allah'ın dinine muhalif olan fasid nikâhını yapmayın, anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah, nikâhın ne şekilde olacağını sağlam esaslara bağlamış, şartlarını da geniş geniş açıklamıştır. Bu görüş, Taberî'nin de tercih ettiği görüştür. Buna göre; "(من):...den: (meâlde:...ları)" edatı, (تنكحوا) kelimesine taallük etmektedir." (ما نكح):**Nikâhladığı**" ise mastardır.

Taberî der ki: Şâyet bunun anlamı, babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın şeklinde olsaydı, o takdirde; (ما)'ın yerine (من)'in gelmesi gerekirdi. Buna göre buradaki yasak, onların da, babalarının yaptıkları fasid nikâhı gibi nikâh yapmamalarıdır. Ancak (maksadın kadınlar olduğunu söyleyen birinci) görüş daha sahihtir. O takdirde (ما) edatı, (الذي) ve (من) edatlarının anlamında olur. (1)

Bunun böyle olduğunun delilide, ashab-ı kiramın âyet-i kerimeyi bu manada alıp kabul etmiş olmalarıdır. Buradan, çocukların babalarının evlenmiş oldukları kadınları nikâhlamalarının yasak olduğuna delil getirmişlerdir.

Araplar arasında oğlun, babasının hanımını ondan sonra nikâhlamayı alışkanlık haline getirmiş bir takım kabileler vardı. Bu uygulama Ensar arasında bağlayıcı bir uygulamaydı. Kureyşliler arasında ise, karşılıklı rıza ile mübahtı. Nitekim Amr b. Umeyye'nin babasının ölümünden sonra, babasının hanımı ile evlendiğini biliyoruz. Bu kadından Müsafir ve Ebu Muayt adındaki çocukları olmuştur. Bu sebepten Umeyye'den ise Ebu'l-'İs ve diğer çocukları vardı. Umeyye oğulları, Müsafir ile Ebu Muayt'ın hem kardeşleri hem amcaları idiler. Bu şekilde evlenenlerden birisi de Saffân b. Umeyye b. Halef idi. O, babasından sonra, babasının hanımı olan el-Esved b. el-Muttalib b. Esed kızı Fahîte ile evlenmişti. Umeyye ise, henüz karısı hayatta iken öldürülmüştü. Yine bu tür evlilik yapanlardan birisi de Manzur b. Zebban'dı. O da babasının, Harice'nin kızı Müleyke adındaki hanımı ile evlenmişti. Bu kadın ise önceden Manzur'un babası Zebban b. Seyyar'ın nikâhı altında idi.

Bu kabilden evlenenlerden bir diğer kişi ise, Hısn b. Ebi Kays'dır. O, babasının hanımı olan Ma'n kızı Kubeyşe ile evlenmişti. el-Esved b. Halef de babasının hanımı ile evlenmişti.

el-Eş'as b. Sevvâr der ki: Ebu Kays, ensardan salih kimselerdendi. Vefat et-

(1) Nitekim meâlde de böyledir.

tikten sonra oğlu Kays, babasının hanımı ile evlenmeye talib olmuş, o da şöyle demişti: Ben seni oğlum biliyorum. Fakat Rasulullah (sav)'a gidip onunla danışayım. Bunun üzerine Rasulullah'a gidip durumu bildirdi. Yüce Allah da bu âyet-i kerimeyi indirdi.[1]

Araplar arasında kızıyla da evlenenler vardı. Bu kişi ise, Hacib b. Zürare idi. Bu Mecusilik dinine girmiş ve bu kötü işi yapmıştı. Bunu da en-Nadr b. Şumeyl *"Kitabü'l-Mesâlib"* adlı eserinde zikretmiştir. Yüce Allah da mü'minlere, babalarının yaptıkları bu uygulamayı böylelikle yasaklamış oldu.

3. Geçmiş Olanın İstisnası:

Yüce Allah'ın: **"Ancak geçmiş olanı müstesna"** buyruğu geçmiş ve daha önce olup bitmiş olan müstesna demektir.

Selef: geçmiş, senden önce geçmiş bulunan ataların ve akrabaların hakkında kullanılan bir tabirdir.

Buradaki istisna munkatı'dır. Yani, ama geçmiş olandan uzak durunuz ve onu terkediniz. Buradaki; "(إلا): Ancak" kelimesinin "sonra" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani geçmişte yapılan bu uygulamadan sonra... demektir. Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلْمَوْتَ إِلَّا ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ): ***Onlar orada ilk ölümden başka ölümü tatmazlar."*** (ed-Duhân, 44/56) Bunun anlamı ise: İlk ölümden sonra ölümü tatmazlar, şeklindedir.

Burada yer alan: **"Ancak geçmiş olan müstesnâ"** buyruğunun, geçmiş olan da dahil olmak üzere nikâhlamayın, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَـًٔا): ***Bir mü'min diğer bir mü'mini -yanlışlıkla olması müstesnâ- öldüremez"*** (en-Nisa, 4/92) buyruğunda olduğu gibi. Yani hata yoluyla dahi öldüremez, demektir. âyet-i kerimede şu anlamda olmak üzere takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir: Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayınız. Çünkü bu büyük bir hayasızlık idi. İlahi gazaba sebep iğrenç bir işti. Ve o kötü bir yoldu. Geçmiş olan müstesnâ. Bir görüşe göre de âyet-i kerimede: **"Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın"** buyruğu dolayısıyla hazfedilmiş ifadeler vardır. Bu ifadeler de şöyledir: Sizler bunu yapacak olursanız, cezalandırılır ve sorgulanırsınız. Ancak geçmiş olan müstesnâ.

4. Bu Nikâhın Yasak Kılınış Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Şüphe yokki o, bir hayasızlıktı.** (İlâhî gazaba sebep iğrenç bir işti ve kötü bir yoldu)." Bunun ardından yüce Allah böyle bir nikâhı alabildiğine ve arka arkaya kötüleyici ifadelerle yerdi. Bu ise böyle bir işin ilerisi olmayacak şekilde son derece çirkin olduğunun delilidir. Ebu'l-Abbas

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzuli'l-Kur'ân*, s.151-152; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 468.

dedi ki: Ben İbnü'l-Arabi'ye bu şekildeki makt nikâhına dair soru sordum o şöyle dedi: Bu makt nikâhı, kişinin babasının hanımı ile babasının onu bo şamasından yahut ölmesinden sonra evlenmesidir. Böyle evlilik yapan adama ise, dayzan adı verilir. İbn Arafe dedi ki: Bir kimse babasının hanımı ile evlenip ondan çocuğu olacak olursa, onun bu çocuğuna araplar ***el-maktî*** (yani ***makt*** nikâhının çocuğu) adını verirlerdi. ***Makt***, asıl itibarı ile buğzetmek anlamındadır. Bu kelime (مَقَتَه يَمْقُتُه مَقْتًا)'den gelir.

Buğza ve gazaba uğrayan kimseye de; (مَمْقُوتٌ ومَقِيتٌ) denilir. Araplar, bu şekilde babasının hanımı ile evlenen kimseye ***Makît*** derlerdi. Yüce Allah da o bakımdan böyle bir nikâh ve evliliğe ***"Makt"*** adını vermiştir. Çünkü bu, bu işi yapanı gelip bulan gazabı gerektiren bir iştir.

Âyet-i kerimeden maksadın, kişinin babaların herhangi bir şekilde ilişki kurmuş olduğu kadın ile ilişki kurmayı yasaklamak olduğu da söylenmiştir. Ancak babaların cahiliyye döneminde, nikâhlamak yoluyla değil de, zina yoluyla ilişki kurmuş olduğu kadınlar, bundan istisna edilmiştir. İşte bu tür kadınlarla sizin evlenmeniz caizdir. Daha önce babalarınızın zina yoluyla ilişki kurmuş olduğu kadınlarla nikâh akdi yaparak, ilişki kurmanız sizin için caizdir. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Bu açıklamaya göre istisnâ muttasıl olur. O takdirde bu, -ileride de açıklaması geleceği üzere- zinanın mahremliği gerektiren bir sebep olmayacağı hususunda aslî bir delil olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ
وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي
أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ
وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ
بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ
الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٣﴾

23. Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, hemşire kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt hemşireleriniz, eşlerinizin anaları ve kendileriyle zifafa girdiğiniz eşlerinizden himayenizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer o kadınlarla zifafa girmemişseniz, sizin için bir vebal yoktur. Sulbünüzden oğullarınızın hanımları ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (size haram kılındı). **Ancak geçmiş olan müstesnâ. Şüphesiz Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmibir başlık halinde sunacağız:

1. Kendileriyle Evlenilmesi Haram Olanlar (Muharremat):

Yüce Allah'ın: **"Anneleriniz, kızlarınız... size haram kılındı"** âyeti şu demektir: Annelerinizi nikâhlamanız, kızlarınızı nikâhlamanız... size haramdır. Yüce Allah, bu âyet-i kerimede nikâhlanmaları helâl ve haram olan kadınları zikretmektedir.

Bundan önce babanın hanımı ile evlenmenin haram kılındığı zikredildiği gibi, yüce Allah, yedisi neseb yoluyla, altısı da süt emme ve sıhrî akrabalık yoluyla olmak üzere bazı kadınlarla evlenmeyi haram kılmıştır.

Mütevatir sünnet ise bunlara bir yedincisini daha katmıştır ki, bu da kadını halası ile birlikte nikâh altında tutmaktır. Ayrıca icma da bunu açıkça ifade etmiştir. İbn Abbas'tan da şöyle dediği sabittir: Neseb yoluyla yedi, sıhri akrabalık yoluyla yedi kadın ile evlenmek haram kılınmıştır.

Daha sonra İbn Abbas, bu âyet-i kerimeyi okumuştur. Ensarın mevlası olan Amr b. Salim de böyle demiş ve şunu eklemiştir: Yedincisi ise yüce Allah'ın: *"Evli kadınlar..."* (en-Nisâ, 4/24) âyetinde yer almaktadır.

Kendileriyle evlenilmesi haram olanlardan neseb yoluyla haram kılınan yedi kadın şunlardır:

Anneler, kızlar, kızkardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ile kızkardeşin kızları. Sıhrî akrabalık ve süt emme yoluyla haram kılınan yedi kadın ise: Süt anneler, süt kızkardeşler, hanımların anneleri, anneleriyle evlenilmiş himayedeki kız çocuklar, oğulların kızları ve iki kızkardeşi aynı nikah altında tutmak, yedincisi ise (bir önceki âyet-i kerimede geçen: *"Babalarınızın nikahladığı kadınları nikahlamayın"* buyruğunda zikredilmiştir.

Tahavî der ki: Bütün bunlar, üzerinde ittifak bulunan muhkem hükümlerdendir. Bunlardan bir tanesini nikâhlamak, icma ile caiz değildir.

Şu kadar varki, kocalarının kendileriyle gerdeğe girmemiş olduğu kadınların anneleri bundan müstesnâdır.

Selefin cumhuru, kızın nikâhlanması dolayısıyla, annesinin haram olacağı, bununla birlikte kızın ise, annesiyle gerdeğe girilmedikçe haram olmaya-

cağı görüşündedir. Değişik bölgelerdeki fetva imamlarının tümü bu görüşle fetva vermişlerdir.

Selefden bir başka kesim ise, anne ile kızının (rabîbe) aynı olduğu kanaatinde olup bunlardan herhangi birisi öteki ile gerdeğe girilmedikçe haram olmayacağını söylerler.

(Bunlar) derler ki: Yüce Allah'ın: **"Eşlerinizin anaları"** buyruğu, yani kendileriyle gerdeğe girmiş olduğunuz eşleriniz demektir. **"Ve kendileriyle zifafa girdiğiniz eşlerinizden himayenizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı"** diye buyurulmuştur. Bunlar gerdeğe girme şartının hem anneler hakkında, hem de himayede bulunan üvey kızlar hakkında olduğunu iddia etmişlerdir. Bunu Hilas (b. Amr el-Hecerî), Ali b. Ebi Talib'den rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Abbas, Cabir ve Zeyd b. Sabit'den de rivâyet edilmiş olup, aynı zamanda bu, İbn ez-Zübeyr ile Mücahid'in görüşüdür.

Mücahid der ki: Gerdeğe girmek her iki halde de kast edilmiştir. Ancak cumhurun görüşü buna muhaliftir. Ve cumhurun görüşüne göre fetvâ verilmektedir.

Iraklılar ise bu hususta, işi şöyle diyecek kadar ileri götürmüş ve sıkı tutmuşlardır: Zina yoluyla onunla ilişki kuracak olsa yahut öpse veya şehvetle ona dokunmuş olsa, o kadının kızı ona haram olur.

Ancak bize ve Şafiî'ye göre kızı sahih nikâh olmadıkça haram olmaz. Haram olan bir şey ise, hiçbir zaman helâl olanı -ileride de geleceği üzere- haram kılamaz. Hilas'ın, Hz. Ali'den naklettiğine gelince, delil olmaya elverişli değildir. Hadis ilmi ehlince onun rivâyeti sahih değildir. Ondan sahih olan rivâyet ise, çoğunluğun görüşü gibidir.

İbn Cüreyc der ki: Ata'ya sordum: Bir kişi bir kadını nikâhlar, sonra o kadını görmeden onunla da cima etmeden onu boşayacak olsa, o kadının annesi ile evlenmesi helâl olur mu? Ata, hayır dedi. Çünkü onun nikâhladığı o kadın serbest bırakılmıştır. O kadınla ister gerdeğe girmiş olsun, ister girmemiş olsun (farketmez). Bu sefer ona: Peki İbn Abbas: "**Eşlerinizin anaları**" buyruğunu "kendileriyle gerdeğe girmiş olduğunuz eşleriniz..." diye mi okuyordu? diye sordum. O; hayır hayır diye cevap verdi.

Said, Katade'den, o, İkrime'den, o da İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Eşlerinizin anaları"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet eder: Bu kadının durumu müphemdir. Kız çocuğa akid (nikâh) yapmakla (artık) o kadın helâl olmaz. Aynı şekilde Malik de Muvatta'ında, Zeyd b. Sabit'ten bunu böylece rivâyet etmiştir. Muvatta'da şöyle denilmektedir: "Zeyd: Hayır dedi. Anne müphem bırakılmıştır. Yani onun hakkında bir şart koşulmamıştır. Şart sadece üvey kızlar hakkındadır." (1)

(1) *Muvatta'*, Nikâh 9.

İbnü'l-Münzir der ki: İşte sahih olan budur. Çünkü bütün kadınların anneleri yüce Allah'ın: **"Eşlerinizin anaları"** buyruğunun kapsamına girmektedir. Ayrıca bunu i'rab bakımından şu açıklama da desteklemektedir: İki haber eğer âmil bakımından farklılık arzederlerse bunların nâ'ti (sıfatı) bir olmaz. Nahivcilere göre, (مررت بنسائك وهربت من نساء زيد الظريفات): Senin hanımlarına yolum uğradı ve Zeyd'in zarif hanımlarından da kaçtım; şeklindeki ifadede ***"zarif hanımlar"*** kelimesinin, hem senin hanımlarının hem de Zeyd'in hanımlarının sıfatı olması caiz değildir.

Aynı şekilde âyet-i kerimede yer alan, "(اللاتي): O kadınlar ki", ismi mevsulunun her iki kadın türü hakkında da nâ't olarak kullanılmış olması caiz değildir. Çünkü ikisine dair haber farklı farklıdır.

Şu kadar varki, "yani" anlamı kastedilerek caiz olur. el-Halil ve Sibeveyh (buna dair) şu beyiti zikrederler:

إنّ بِـهـا أكْـتَـلَ أو رِزَامَـا خُـوَيْـرَيْنِ يَنْفُـانِ الْهَـامَـا

"Şüphesiz orada Ektel ve Rizam vardır.
Orada iki hırsızdırlar, bunlar ise kafaları kırarlar."

Burada (ikinci mısra'ın başında) yani anlamı vardır. Bu ise Amr b. Şuayb'ın babasından, onun da dedesinden nakledilen hadiste açıkça ifade edilmiştir.

Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Adam bir kadını nikâhladığı takdirde, artık onun annesiyle evlenmesi ona helâl olmaz. Kızı ile gerdeğe girmiş olsun yahut olmasın. Anne ile evlendiği takdirde ise, şâyet onunla gerdeğe girmeksizin, onu boşayacak olursa, dilediği takdirde kızı ile evlenebilir." Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir. (1)

2. Şer'î Hükümler Neye Taalluk Eder:

Bu husus böylece açıklandıktan ve sabit olduktan sonra şunu bilki, haram kılmak aynların sıfatı değildir. Aynların haram ve helâl kılınması diye birşey sözkonusu değildir, bunun kaynağı da olmazlar. Teklif ancak emir ve nehiy ile ve mükelleflerin hareket edip etmeme gibi fiillerine taalluk eder. Ancak fiiller aynlar hakkında sözkonusu olduğu şeyler olduklarından dolayı emir, nehiy ve hüküm onlara izafe edilmiş, mecazen onlara taalluk etmiştir.

Bu da kinaye (mecaz) yoluyla fiilin meydana geldiği yeri anlatmak için ma-

(1) Hadisi bu lafız ve mana ile ***Buhârî*** ile ***Müslim***'de tesbit edemedik. ***Tirmizî,*** Nikâh 36'da lafız itibariyle buna yakın ve aynı manada bir hadis nakletmekte; M. Fuâd Abdulbakî de hadisin tahrici ile ilgili olarak düştüğü notta: "Kütüb-i Sitte sahiplerinden Tirmizî dışında bu hadisi tahric eden yoktur" demektedir.

halli zikretmek anlamında bir mecazdır. (1)

3. Anneler:

Yüce Allah'ın: **"Anneleriniz"** buyruğunda herhangi bir şekle has olmaksızın her halde ve genel bir şekilde annelerin haram kılındığını ifade etmektedir. Bundan dolayı ilim ehli buna müphem adını verirler. Yani bu hususta haramlığın kapanmasına bir yol olmadığı gibi, haram olmayan bir bölüm de yoktur. Haramlığın kuvveti dolayısıyla bu ismi almıştır. Kızların, kızkardeşlerin ve diğer zikredilen muharremâtın durumu da böyledir.

Anneler anlamına gelen: (الأمهات) kelimesi, (أمّهة) kelimesinin çoğuludur. (أم) ile (أمّهة) kelimeleri aynı anlamda olmak üzere **"anne"** demektir. Kur'ân-ı Kerimde her ikisi de kullanılmıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden Fâtiha Sûresi'nde (2) geçmiş bulunmaktadır. Şöyle de denilmiştir: (أم): Anne kelimesinin aslı (أمّهة) şeklinde (فُعْلة) veznindedir. Tıpkı iki ayrı kuş ismi olan (قُبّرة حُمّرة) isimleri gibi. Bu kelimeden sondaki iki harf düşmüş, ancak çoğul yapılınca tekrar bu harfler yerlerini almıştır. Şair der ki:

اُمّـهَـتِـي خِـنْـدِفُ والـدُّوْسُ أبـي

"Benim annem Hindif'tir, Devs ise babam."

Yine denildiğine göre; (لأمّ) kelimesinin aslı (أُمَّةٌ) kelimesidir. Bunu söyleyenler şu beyiti delil gösterirler:

تـقـبّـلتـهـا عـن أُمّـةٍ لـك طـالـمـا تَثُـوبُ إليهـا في النـوائب أجمعـا

"Sen onu bütün musibetlerde dönüp sığındığın
Bir anneden diye kabul ettin."

O takdirde bunun çoğulu da: (أُمّات) şeklinde gelir. Çoban şöyle der:

كـانت نَجـائِبُ مُنْـذِرٍ ومُحَـرِّقٍ أُمّـاتِـهِـنّ وطَـرْقُـهُـنّ فَـحِـيـلا

"Münzir ve Muharrik'in değerli yavruları anneleri idi onların.
Onlara vuran (üstüne aşırılan) koçlar ise hakiki koçtu."

---

(1) Yani; âyet-i kerime'de: **"Analarınız... size haram kılındı"** buyruğunda, haram kılınan "ayn"lar olarak "analar... v.s." söz konusu edilmektedir. Oysa kasıt, bizzat anaların haram oldukları değildir. Kasıt, belli bir fiil olan ve mükellef tarafından yapılan onları nikâhlamak fiilinin haram olduğunu anlatmaktır. Nikâhlama fiili, onlar hakkında sözkonusu olduğundan, "haram kılma" bizzat onlara izafe edilmiştir.

(2) Sûrenin isimlerinin açıklandığı bölümlerde Um el-Kur'ân adı açıklanırken.

Anne (el-umm) seni doğurmuş her dişinin adıdır. Bunun kapsamına yakın anne girdiği gibi, onun anneleri, nineleri, babanın annesi, nineleri ve ne kadar geriye giderlerse gitsinler hepsi girer.

Kız (el-bint) ise, senden doğma her dişinin adıdır. Şöyle de denilebilir: Bir derece yahut bir kaç derece ile doğum suretiyle nesebi sana ulaşan her dişinin adıdır. Bunun kapsamına sulben kız girdiği gibi, o kızın kızları ve oğlun kızlarının -istedikleri kadar aşağıya doğru gitsin- hepsi girer.

Kız kardeş (el-uht), iki aslında veya o iki asıldan birisinde sana komşu olan her dişinin adıdır. Kız (bint)'in çoğulu benât gelir. Bunun aslı; (بَنَيَةٌ)'dır. Kullanılan kelimeleri ise (أَبْنَة وبِنْت) kelimeleridir. el-Ferrâ der ki: Esrenin "ya" harfine delalet etmesi için (بنت) kelimesinin "be" harfi esreli gelmiştir.

Buna karşılık "vav" harfinin hazfedildiğine delalet etmesi için; (أخت): Kızkardeş" kelimesinin "elif"i ötreli gelmiştir. Çünkü (أخت)'ın aslı (أخوات) şeklindedir. Çoğulu ise (أخوة) diye gelir.

Hala (el-Amme), baban yahut deden ile iki aslında veya ikisinden birisinde komşu olan her dişinin adıdır. Şöyle de denilebilir. Nesebi sana varan her bir erkeğin kızkardeşi senin halandır. Hala, anne cihetinden de olabilir. Bu da annenin babasının kızkardeşidir.

Teyze (el-Hâle) ise, iki aslında yahut ikisinden birisinde, annenle ortak olan herbir dişinin adıdır. Şöyle de denilebilir: Doğum yoluyla nesebi sana gelen her dişinin kızkardeşi senin teyzendir. Teyze baba cihetinden de olabilir. Bu da babanın annesinin kızkardeşidir.

Erkek kardeşin kızı, senin erkek kardeşinin onun üstünde vasıtalı veya vasıtasız babalık nisbeti olan her bir dişidir. Kızkardeşin kızı da bu şekildedir. İşte bunlar neseb yoluyla haram kılınan yedi kadındır. Nâfi' -Ebubekr b. Ebi Uveys'in rivâyetine göre- "(الأخ): Kardeş" kelimesini başında elif-lâm gelmiş ise, "hı" harfini, harekeyi naklederek şeddeli okumuştur.

4. Süt Anneler:

Yüce Allah'ın: **"Sizi emziren süt anneleriniz"** buyruğunda sözü geçen süt annelerin haramlılığı, açıkladığımız kimselerin haramlığı gibidir. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Neseb yoluyla haram olan, aynı şekilde süt emmeden dolayı da haram olur." [1] Abdullah (b. Mes'ud): "(وأمهاتكم اللاتي): Annelerinizi..." şeklinde "te"siz, hemzeli olarak okumuştur.

Yüce Allah'ın: "(وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ): ***Ay halinden kesilmiş olan kadınlar"*** (et-Talâk, 65/4) buyruğunda olduğu gibi.

---

(1) *Buhâri*, Şehâdât 7, Fardu'l-Humus 4; ***Müslim***, 1, 2, 9, 12, 13; ***Ebû Dâvûd***, Nikâh 6; *Tirmizî*, Radâ 1; ***Nesaî***, Nikâh 50; ***İbn Mâce***, Nikâh 34; ***Dârimî***, Nikâh 48; ***Muvatta***, Radâ' 15; ***Müsned***, I, 275 v..., VI, 51 v....

Şair der ki:

من الـلاءِ لم يحْجُجْنَ يبْغين حِسْبَةً ولـكن لـيقـتلْنَ الـبـريء المغفّـلا

"Ecrini umarak haccetmeyen,
Fakat suçsuz ve bir şeyden haberi olmayan kimseyi öldürmek isteyen
o kadınlardan..."

"Sizi emziren kadınlar"a gelince, bir kadın küçük bir çocuğa süt emzirecek olursa, onun annesi olacağından dolayı, ona haram olur. Kızı da onun kızkardeşi olacağından, emzirene annenin kızkardeşi de çocuğun teyzesi olacağından, annesi de çocuğun ninesi olacağından, sütün sahibi olan o kadının kocasının (üvey) kızı da onun kızkardeşi olacağından, kocanın kızkardeşi de halası olacağından, kocanın annesi de ninesi olacağından, o kadının oğul ve kızlarının kızları da onun erkek ve kız kardeşlerinin kızları olacağından hepsi ona haram olurlar.

5. Süt Kardeşliğe Dair Şahitlik:

Ebû Nuaym Ubeydullah b. Hişam el Halebî der ki: Malik'e: Bir kadın süt kardeşi ile birlikte hacceder mi? diye soruldu. O da: Evet dedi. Ebu Nuaym dedi ki, yine Malik'e şöyle soruldu: Bu kadın evlenip kocasıyla gerdeğe girse, sonra bir başka kadın gelip her ikisini de emzirdiğini iddia etse, (durum ne olur)? Malik dedi ki: Bunlar birbirlerinden ayrılırlar. Eğer kadın mehir diye herhangi bir şey almışsa, aldıkları ona aittir. Adamın ödemesi gereken birşey kalmışsa, artık birşey ödemesi gerekmez.

Sonra Malik dedi ki: Peygamber (sav)'e bunun benzeri bir durum hakkında soru sorulmuş, o da böyle emretmiş idi. Ey Allah'ın Rasulü dediler, o (şahit kadın) güçsüz bir kadındır. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "(Böyle bir durumda) filan kişi (süt) kızkardeşi ile evlendi denilmez mi?"

6. Evliliği Haram Kılan Süt Akrabalığı:

Süt emmek dolayısıyla evliliğin haram oluşu, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/233. âyet, 4 ve 5. başlıklarda) geçtiği üzere iki yıl içerisinde süt emme gerçekleştiği takdirde sözkonusu olur.

Bize göre, bağırsaklara ulaştığı takdirde, bir defa emmiş olsa dahi, emilen sütün az yada çok olması arasında bir fark yoktur. Şafii ise, süt emzirmede iki şartı nazarı itibara alır. Bunlardan birisi, beş defa emmiş olmaktır. Çünkü Hz. Âişe şöyle demiştir: Allah'ın indirdiği buyruklar arasında: Bilinen on defa süt emmenin haram kıldığı ifade edilmişti. Sonra bu on defa süt emme, bilinen beş süt emme ile nesh olundu. Rasulullah (sav) vefat ettiğinde ise,

bunlar Kur'ân-ı Kerimden okunan buyruklar arasında yer alıyordu.[1]

Bu rivâyette delil olacak taraf şudur: On defa süt emmek, beş defa süt emmekle nesholundu. Şâyet haram kılma eğer beş defa emmekten daha aşağısına taallük etseydi, o takdirde bu beş defa süt emmeyi nesh etmiş olurdu. Bunlara karşı ise, haber-i vahid veya kıyas delil olarak kabul olunamaz. Çünkü bunlarla nesh olmaz. Diğer taraftan "Sehle hadisi" diye bilinen hadiste şöyle denilmektedir: "Sen ona beş defa süt emzir, onlarla haram olur." [2]

İkinci şart ise, süt emmenin iki yaşın içinde olması, eğer iki yaştan sonra olursa haram kılmaz. Çünkü yüce Allah: *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir"* (el-Bakara, 2/233) diye buyurmaktadır. Bir şeyin tam olup kemalini bulmasından sonra ise, herhangi birşey sözkonusu olamaz.

Ebu Hanife, iki yıldan sonra altı ayı da nazarı itibara alır. Malik ise, bir ay ve o civardaki süreyi muteber kabul eder. Züfer ise der ki: Sadece süt ile yetiniyor ve sütten kesilmemiş ise, süt emmektir. İsterse üç yaşını geçmiş olsun. el-Evzaî der ki: Eğer bir yaşında iken sütten kesilir ve bu sütten kesilmesi devam edecek olursa, artık bu kesmeden sonra süt emme sözkonusu olmaz. el-Leys b. Sa'd ise, ilim adamları arasında tek başına büyük kişinin süt emmesinin haram kılmayı gerektireceği kanaatini kabul eder. Bu aynı zamanda Aişe (r.anha)'nın da görüşüdür. Bu görüş, Ebu Musa el-Eş'ari'den de rivâyet edildiği gibi, onun bu görüşten döndüğüne dair de rivâyet vardır. Şöyle ki: Ebu'l-Huseyn'in, Ebu Atiyye'den yaptığı şu rivâyettir. Ebu Atiyye dedi ki: Adamın birisi hanımı ile Medine'den geldi. Bu kadın doğum yaptı ve memeleri şişti. Kocası bu sütü emip tükürmeye koyuldu. Karnına ondan bir damla girdi. Ebu Musa'ya durumu sorunca, o senden bain talakla boşanmış oldu dedi. Haydi İbn Mes'ud'a git ve durumu haber ver. Adam da İbn Mes'ud'a gidip durumu haber verince, İbn Mes'ud, Bedevi arap ile Ebu Musa el-Eşari'nin yanına geldi ve şöyle dedi: Senin görüşüne göre şu kır saçlı adam süt emecek çocuk mudur. Şunu bil ki süt emmekten dolayı ancak eti ve kemiği besleyip geliştiren emme halinde haram olmak sözkonusudur. Ebu Musa el-Eş'arî dedi ki: Bu büyük ilim adamı aranızda bulunduğu sürece bana herhangi bir şey sormayınız. [3] İşte Ebu Musa'nın "bana herhangi bir şey sormayınız" şeklindeki bu sözleri, onun bu görüşünden döndüğünün delilidir.

---

(1) ***Müslim,*** Radâ' 24; ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 10; ***Tirmizî,*** Radâ' 3; ***Nesaî,*** Nikâh 51; ***Muvatta,*** Radâ' 17; ***Dârimî,*** Nikâh 49. "Bunların Kur'ândan olan buyruklar arasında okunmaya devam etmesi" de; oldukça geç nesh olan buyruklar arasında yer almaları dolayısıyla, nesholunduklarının bir takım kimseler tarafından bilinmemiş olması ile açıklanmıştır. (***Müslim*** ve ***Nesaî***'de belirtilen hadis ile ilgili açıklamalar).

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 9; ***Muvatta,*** Radâ 12; ***Müsned,*** VI, 201, 271.

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 8.

Hz. Aişe de, Ebu Huzeyfe'nin mevlası, Salim'in kıssasını delil olarak gösterir. Salim o sırada yetişkin birisi idi. Peygamber (sav), Sehle bint Süheyl'e, ( ); ona süt emzir diye emir vermişti. Hadisi Muvatta ve başkaları rivâyet etmiştir. (1)

Bir kesim de şaz olarak on defa süt emmeyi muteber kabul etmiştir. Bunu da indirilmiş buyruklar arasında "on defa süt emme" ibaresinin bulunduğunu delil diye kabul ederek ileri sürerler. Bu kesime görüldüğü kadarı ile nesh edici ifade ulaşmamış gibidir.

Davud (ez-Zâhirî) der ki: Üç defa süt emmedikçe haram olmaz. Buna da Rasulullah (sav)'ın şu buyruğunu delil göstermiştir: "Bir defa süt emzirmek ile iki defa emzirmek haram kılmaz." Bunu da Müslim rivâyet etmiştir. (2)

Bu hadis-i şerif Hz. Aişe ve İbn ez-Zübeyr yoluyla rivâyet edilmiştir. Ahmed, İshak, Ebu Sevr ve Ebu Ubeyd de buna göre görüş belirtmişlerdir. Bu da Hitab'ın delilini kabul etmektir. Hitab'ın Delili (3) hususunda ise görüş ayrılığı vardır.

Bunların dışında kalan ve fetva veren imamlar ise, tek bir defa süt emmenin dahi tahakkuk ettiği takdirde -önceden de belirttiğimiz gibi- haram kıldığını kabul ederler. Bunlar da, hakkında süt emme adının kullanılabileceği asgari miktarı delil diye alırlar. Bu ise, Medine'de görülegelen uygulama ile sıhrî akrabalığa kıyasen desteklenmiştir. Bu kıyasın illeti ise şudur: Süt emmek, haramlığın ebedi olmasını gerektiren sonradan meydana gelen bir hususdur. Dolayısıyla bunda da tıpkı sıhrî akrabada olduğu gibi sayı şartı aranmaz. el-Leys b. Sa'd da der ki: Müslümanlar süt emmenin, azının da çoğunun da oruçlunun orucunu bozacak kadar olduğu takdirde, beşikte emilirse haram kılacağını icma ile kabul ederler. Ebu Ömer ise der ki: Leys bu hususdaki görüş ayrılığına vakıf olamamıştır.

Derim ki: Bu hususta en açık nass, Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Bir ve iki defa süt emmek haram kılmaz". Bunu Müslim Sahih'inde rivâyet etmiştir. (4) Bu da yüce Allah'ın: **"Sizi emziren süt anneleriniz"** buyruğunu tefsir

---

(1) Az önce bu hadise işaret edilmişti. Kaynakları için oraya bakınız...

(2) ***Müslim,*** Radâ 18, 22; ***Nesâi,*** Nikâh 51; ***Dârimî,*** Nikâh 49; ***Müsned*** ,VI, 339, 340. Aynı manadaki başka hadisler için bk: ***Müslim,*** Radâ, 17, 20, 23; ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh,10; ***Tirmizî,*** Radâ 3; ***Nesâi,*** Nikâh 51; ***İbn Mace,*** Nikâh 35; ***Dârimî,*** Nikâh 49; ***Müsned,*** IV 4, 5; VI, 31, 96, 216, 247, 340.

(3) **Hitabın Delili:** Mefhum-i Muhalefe diye de bilinen ve "hakkında hüküm belirtilmemiş bir hususun hükmünün, hakkında hüküm belirtilmiş olandan farklı olması" (Dr. Abdülkerim Zeydan, ***el-Veciz fi Usuli'l-Fıkh,*** İstanbul, 1978 sh. 311) diye tanımlanan bir delâlet şeklidir. Buradaki hadiste bu delâlet şekli kısaca şöyle açıklanır. Hadiste bir ve iki defa süt emmenin hükmü zikredilmiş ve haram kılmadığı belirtilmiştir. Üç defa emmekten söz edilmemiştir. Demek ki haram kılmayan azamî miktar iki defa emmektir. O halde haram kılan asgari miktar da (burada zikredilmemiş olan) üç defa emmektir.

(4) Hadis ve kaynakları az önce geçti.

etmektedir. Yani sizi üç defa ve daha fazla süt emzirmiş anneleriniz demektir.

Şu kadar var ki, bunun emilen sütün, süt emenin karnına varmış olduğundan kesin olarak emin olunmaması haline hamledilmesi de mümkündür. Çünkü: "Bilinen on defa süt emmek ve bilinen beş defa süt emmek" ifadeleri bunu ortaya koymaktadır. Burada süt emmeler, "bilinen" diye nitelendirilmiştir. Bu ise, emilen sütün küçüğün karnına vardığı vehmedilen, yahut bu hususta şüpheye düşülen emme hallerini dışarda bırakmaktır.

Bu Hitabın Delili şunu ifade etmektedir: Eğer süt emmeler "bilinen" türden değilseler haram kılmazlar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Tahavî'nin de naklettiğine göre, bir ve iki defa süt emmeye dair hadis sabit bir hadis değildir. Çünkü bu hadisi bir seferinde İbn Zübeyr, Peygamber (sav)'den, diğerinde Hz. Aişe'den, bir diğerinde ise babasından rivâyet etmektedir. Böyle bir rivâyet ise onu delil olmak mevkiinden düşürür.

Hz. Aişe'den ise, ancak yedi defa emmenin haram kılacağı rivâyet edilmiştir. Yine Hz. Aişe'den kızkardeşi Um Gülsüm'e, Salim b. Abdullah'a on defa emzirmesini emrettiği rivâyet edilmektedir. Hz. Hafsa'dan da benzeri bir rivâyet gelmiştir. Yine Hz. Hafsa'dan üç defa da rivâyet edilmiştir. Şafii (r.a)'ın da dediği gibi beş defa da rivâyet edilmiştir. Aynı zamanda bu İshak'dan da nakledilmiştir. (1)

7. Süt Annenin Kocasının Durumu:

Yüce Allah'ın: **"Sizi emziren süt anneleriniz"** buyruğu lebenü'l-fahl (2) diye bilinen sütün, süt emziren kadının kocasına ait olduğunu kabul eden görüşü reddedenler, delil diye göstermişlerdir. Bu görüşü reddedenler, Said b. el-Museyyeb, İbrahim en-Nehaî ve Ebû Seleme b. Abdurrahman'dır. Bunlar derler ki: Süt emme, koca tarafından herhangi bir kimseyi haram kılmaz.

Ancak cumhur şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Sizi emziren süt anneleriniz"** buyruğu fahl'in (yani süt annenin kocasının) baba olduğunu göstermektedir. Çünkü süt ona nisbet edilir. Zira o süt, o babanın çocuğu sebebiyle gelmiştir.

Bu görüş zayıftır. Çünkü çocuk hem babanın hem annenin suyundan ya-

(1) Tahâvî'nin bu hususta ki rivayetleri inceden inceye tetkik etmesi ve konu ile ilgili etraflı açıklamaları için bk. Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, Beyrut 1415/1994, XI, 480-500.

(2) **Lebenu'l-Fahl:** Sütü kendinden olup süt emziren kadın ile evli olan kocaya "el-Fahl" denilir. Böyle bir kocadan gelen kadının sütüne de "lebenu'l-fahl" denilir. Cumhura göre, süt kocaya aittir ve süt dolayısıyla haram kılma ona taalluk eder. (Dr. V. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 141) Buna göre süt emziren kadının kocası, süt emen çocuğun süt babası olur. O bakımdan hem ikisi arasında hem de onlar cihetinden olma babalar ve neseben evlatlar arasında haramlık sabit olur. (Dr. *ez-Zuhaylî*, a.g.e., VII, 175)

rattılmıştır. Fakat süt, sadece kadından gelir, erkekten süt çıkmaz. Erkeğin yaptığı ise ilişki kurmaktır. Bu da erkekten meninin inişine sebeptir. Çocuk doğduğu takdirde, Allah, herhangi bir şekilde babaya izafe edilmeksizin sütü halkeder. Bundan dolayı babanın sütte herhangi bir hakkı yoktur. Süt tamamiyle annenindir. Böyle bir hükmün (sütün) suya (meniye) kıyas edilerek çıkartılmasına imkan yoktur.

Ancak Rasulullah (sav)'ın: "Nesebten ne haram oluyorsa, süt emmekten de haram olur" buyruğu [1] süt emmekten dolayı haram kılınayı gerektirmektedir. Bununla beraber suyun ona nisbet edilmesi açıkça görüldüğü gibi, süt emzirmenin aynı şekilde erkeğe nisbet yönü ortada görülmemektedir. Çünkü süt emzirme anneden olmaktadır.

Evet, bu hususta asl olan ez-Zührî ile Hişam b. Urve'nin, Urve'den onun da Hz. Aişe'den rivâyet ettikleri şu hadis-i şerîftir: Hicabın nüzulünden sonra el-Kuays'ın kardeşi Hz. Aişe'nin süt amcası olan Eflah, gelip yanına girmek için izin istedi. Hz. Aişe dedi ki: Ona izin vermeyi kabul etmedim. Peygamber (sav) gelince durumu ona bildirdim. O da şöyle buyurdu: "Yanına girsin. Çünkü o, -ellerin toprakla dolasıca!- senin amcandır." [2]

Ebû'l-Kuays ise, Hz. Aişe'ye süt emzirmiş kadının kocasıydı. Aynı şekilde bu da bir haber-i vahid'dir. Sözü geçen Eflah'ın, Hz. Ebû Bekir ile birlikte süt emmiş, onun süt kardeşi olma ihtimali de vardır. Bundan dolayı Hz. Peygamber: "Yanına girsin. O, senin amcandır" diye buyurmuştur.

Özetle söyleyeceğimiz şudur: Bu hususta bir şey söylemek doğrusu müşkildir. En iyi bilen Allah'tır. Fakat, uygulama bu şekildedir. Haram kılma hususunda ise ihtiyat daha iyidir. Bununla birlikte yüce Allah'ın: ***"Geriye kalanları ise... size helâl kılındı"*** (en-Nisa, 4/24) buyruğu ise, muhalif kanaatte olanların görüşünü kuvvetlendirmektedir.

8. Süt Kızkardeşler ve Sıhrî Akrabalar:

Yüce Allah'ın: **"Süt hemşireleriniz"** buyruğunda kastedilen anne-baba bir süt kızkardeştir. Bu kızkardeş, kişinin annesinin babasından gelen süt ile emzirdiği kızdır. Annenin buna kişinin kendisiyle birlikte süt vermiş olması, yahut kardeşin ondan önce veya sonra doğmuş olması arasında fark yoktur. Baba bir kızkardeş ise, üvey ananın süt emzirdiği kızkardeştir. Annebir kızkardeş, annenin bir başka babadan olma sütüyle emzirdiği kızdır.

Daha sonra yüce Allah, sıhrî akrabalık yoluyla haram olanları zikrederek : **"Eşlerinizin anaları"** diye buyurmaktadır. Sıhrî akrabalar dört kişidir: Ha-

(1) Dördüncü başlığın baş taraflarında geçti.

(2) ***Buhârî,*** Nikâh 117; ***Müslim,*** Radâ' 7 v.d.; ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 7; ***Tirmizî,*** Radâ' 2; ***Nesaî,*** Nikâh 52; ***İbn Mâce,*** Nikâh 38; ***Muvatta',*** Radâ' 2, 3; ***Dârimî,*** Nikâh 48; ***Müsned,*** VI, 194.

nının annesi, hanımın (başka kocadan olma) kızı, babanın hanımı (üvey anne) ile oğlun kızı. Hanımın annesi, önceden de geçtiği üzere mücerred olarak kızının sahih akid ile nikâhlanmasıyla haram olur.

9. Üvey Kızlar:

Yüce Allah'ın: **"Ve kendileriyle zifafa girdiğiniz eşlerinizden himayenizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı"** buyruğu başlıbaşına bağımsız bir ifadedir. Yüce Allah'ın: **"Kendileriyle zifafa girdiğiniz eşlerinizden"** buyruğu birinci kesime raci değildir. Aksine bu, sadece üvey kızlara racidir. Çünkü önceden de geçtiği gibi en yakın zikrolunan kimseler onlardır.

(Himaye edilen üvey kız anlamına gelen) ***Rabîbe***: Kişinin hanımının başka kocadan olma kızıdır. Ona bu ismin veriliş sebebi, o kızı kendi himayesinde terbiye etmesidir. O bakımdan o kız, terbiye edilen (marbûbe) olur. Ve bu kelime (bu âyet-i kerimede) mef'ûle vezninin verdiği anlamı vermek üzere, faile vezninde kullanılmıştır.

Fukahanın ittifakla kabul ettiğine göre rabîbe, üvey babasının annesi ile zifafa girmesi halinde haram olur. İsterse bu üvey kız, üvey babasının himayesinde bulunmasın. Kimi mütekaddimin ile Zahirîler, istisnaî olarak şöyle demişlerdir: Kızın annesi ile evlenen kocanın himayesinde olmadıkça üvey kız, ona haram olmaz. Üvey kız bir başka beldede bulunacak yahut da baba zifafa girdikten sonra annesinden ayrılacak olursa, o üvey kızla evlenebilir.

Bu görüşün sahipleri âyeti delil gösterir ve şöyle derler: Yüce Allah, üvey kızı iki şarta bağlı olarak haram kılmıştır. Bunlardan birisi, o kızın annesiyle evlenen kocanın himayesinde bulunması, ikincisi ise, annesiyle zifafa girmesi. Bu iki şarttan birisi olmadı mı, haram olmak da söz konusu değildir. Yine Hz. Peygamberin şu hadisini delil gösterirler: "Eğer o, benim himayemde bulunan üvey kızım (rabîbem) olmasaydı yine de bana helâl olmazdı. Çünkü o, benim süt kardeşimin kızıdır." (1)

Görüldüğü gibi burada himayede olmak şartını koşmuştur. Ayrıca Ali b. Ebi Talib'den bunun caiz olduğunu da rivâyet etmişlerdir. İbnü'l-Münzir ve et-Tahâvî de der ki: Evvela Ali'den rivâyet edilen hadis sabit değildir. Çünkü onu rivâyet eden İbrahim b. Ubeydullah, Malik b. Evs'den, O, Hz. Ali'den rivâyet etmiştir. Ancak bu İbrahim, bilinen bir ravi değildir. İlim ehlinin çoğunluğu da bu hadise karşı başka hadisleri delil getirmiş ve bu hadisin diğer hadislere muhalif olduğunu söylemişlerdir. Ebû Ubeyd der ki: Bunu da Hz. Peygamber'in: "Sakın bana kızlarınızı da, kızkardeşlerinizi de (evlenme teklifi ile)

(1) ***Buhârî***, Nikâh 20, 25, Nafakaat 16; ***Müslim***, Radâ' 15,16; ***Ebu Dâvûd***, Nikâh 6; ***Nesâî***, Nikâh 46; ***İbn Mâce***, Nikâh 34; ***Müsned***, VI, 309.

arz etmeyiniz" [1] diyerek genel bir ifade kullanmış ve hiç bir zaman: "Ilima yemde bulunanları" kaydını getirmemiştir. Aksine haram oluşları hususunda hepsini aynı şekilde değerlendirmiştir. et-Tahavî der ki: (âyet-i kerimede üvey kızların) "himayede olmak"la nitelendirilmeleri, üvey kızların çoğunlukla üvey babalarının himayelerinde oluşlarından dolayıdır. Yoksa böyle olmadıkları takdirde haram olmazlar, anlamında değildir.

10. Üvey Kızların Haram Olma Şartı:

Yüce Allah'ın: **"Eğer o kadınlarla zifafa girmemişseniz"** buyruğundan kasıt üvey annelerdir.

"Sizin için bir vebal yoktur" yani o kadınları boşamış iseniz yahut ölmüş iseler kızlarını nikâhlamanızda sizin için günah sözkonusu değildir. İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Erkek, kadın ile evlenir, sonra da onunla zifafa girmeden önce o kadını boşar, yahut ölürse, o kadının kızını nikâhlaması ona helâldir. Şu kadar var ki, üvey kızların haram kılınmasının gerçekleşmesi için şart olan annelerle zifafa girmenin anlamı hakkında farklı kanaatelere sahiptirler. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Zifafa girmekten kasıt cimadır. Bu aynı zamanda Tavus, Amr b. Dinar ve diğerlerinin de görüşüdür. Malik, es-Sevrî, Ebû Hanife, el-Evzaî ve el-Leys de, kocanın hanıma şehvet ile dokunması halinde o kadının annesinin de kızının da kocaya haram olacağını, aynı şekilde babaya da onun oğluna da haram olacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Bu aynı zamanda Şafiî'nin iki görüşünden birisidir.

Ancak, bakmak hususunda farklı kanaatleri vardır. Malik der ki: Saçına, göğsüne yahut da güzelliklerinden herhangi bir tarafına lezzet almak kastıyla bakacak olursa, o kadının annesi ve kızı ona haram olur. Kûfeliler der ki: Şehvet kastıyla fercine bakacak olursa, bu da tıpkı şehvet kastıyla ona dokunmak gibidir. es-Sevrî: Kasti olarak fercine bakar yahut ona dokunacak olursa, haramlık sözkonusu olur, der ve şehvet kaydını zikretmez. İbn Ebi Leylâ der ki: Dokunmadığı sürece bakmak dolayısıyla haram olmaz. Şafiî'nin görüşü de budur.

Bakmakla haram olmanın tahakkuk edeceğine delil şudur: Bakmak bir çeşit faydalanmak (istimta) dır. O bakımdan bu da tıpkı nikâh (cima) hükmünde görülmüştür. Zira hükümler lafızlara değil, manalara taalluk eder.

Şöyle denilebilir: Bu (yani bakmak) faydalanmak suretiyle bir araya gelmenin bir çeşididir. Çünkü bakmak da bir araya gelmek ve kavuşmaktır. Bakmakta birbirini seven kimseler arasında bir faydalanma sözkonusudur. Şairler bu hususta işi oldukça ileriye götürmüş ve şöyle demişlerdir:

(1) Aynı hadisin devamında.

"Onca Ummu Amr' ile bizleri bir araya getirmiyor mu?
İşte böylesi bizim birbirimize yaklaşmamızdır.
Evet, o da hilali görüyor tıpkı benim gördüğüm gibi,
Gündüz de onu görüyor, tıpkı beni bürüdüğü gibi."

Bir araya gelişi bu şekilde dile getirdiğine göre, ya bakmak, beraber oturmak, karşılıklı konuşmak ve lezzet almak ne demektir!

11. Oğulların Hanımları:

Yüce Allah'ın: **"Oğullarınızın hanımları..."** buyruğunda geçen *"el-Halâil"* kelimesi zevce anlamına gelen "halîle"nin çoğuludur. Ona "halîle" deniliş sebebi, kocanın hulûl ettiği (konaklayıp kaldığı) yerde koca ile beraber kadının da hulûl etmesidir. O bakımdan bu kelime "faîle" vezni anlamını taşıyan ve "fâile" vezninde bir kelimedir. ez-Zeccâc ve bir topluluk, bu kelimenin "helâl" lafzından geldiği kanaatindedir. O bakımdan hanıma helâl kılınmış anlamında "halîle" denilmektedir. Her birinin ötekinin izarını çözmesi (halletmesi) n den dolayı ona halîle denildiği de söylenmiştir.

12. Oğulların Hanımları ile Babaların Hanımları da Haramdır:

İlim adamları, babaların nikâh akdi yaptığı kadınların oğullara, oğulların da nikâh akdi yaptığı kadınların babalara haram olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. nikâh akdi ile birlikte zifafa girmenin gerçekleşip gerçekleşmemesi durumu değiştirmez. Çünkü yüce Allah'ın: *"Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın"* (en-Nisa, 4/22) buyruğu ile: **"Sulbünüzden oğullarınızın hanımları..."** buyruğu bunu gerektirmektedir. Herhangi birileri fâsid bir nikâh yapacak olursa, tıpkı sahih nikâhla haram olduğu gibi diğerinin onunla nikâh akdetmesi haram olur.

Çünkü fasid nikâh, ya ittifakla fasid olduğu kabul olunan bir nikâhtır, veya fasid olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Eğer fasid olduğu ittifakla kabul edilen bir nikâh ise, ek herhangi bir hükmü gerektirmez ve varlığı yokluğu gibidir. Eğer fâsid olduğu hususunda görüş ayrılığı var ise, o takdirde sahih nikâh akdine taalluk eden haramlık; aynen ona da taalluk eder. Çünkü böyle bir nikâhın da mutlak lafzın kapsamına girme ihtimali vardır. Evlilik hususunda haram oluş ile helâl oluş, tearuz edecek olursa, haram oluş galip (üstün) tutulur. Doğrusunu da en iyi bilen Allah'tır.

İbnü'l-Münzir der ki: Kendisinden ilmin bellendiği İslâm âleminin değişik bölgelerindeki alimlerinin her birisi icma ile şunu kabul etmişlerdir: Erkek fasid bir nikâha dayanarak bir kadın ile ilişkide bulunacak olursa, o kadın, onun babasına da, oğluna da, dedelerine de, torunlarına da haram olur. Satın alınması halinde cariyenin hükmüne gelince bunu da bir sonraki başlıkta ele alacağız.

13. Satın Alınan Cariyenin Hükmü:

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir. Cariyenin satın alınması akdi dolayısıyla, o cariyenin satın alanın, babasına ve oğluna haram olmasını gerektirmez.

Bir kişi bir cariye satın alır, ona dokunur yahut öperse, babasına da oğluna da haram olur. Bu hususta ihtilâf ettiklerini bilmiyorum. O bakımdan onların (haramdan) esenliğe kavuşmaları için haram kılınması icabeder. Dokunmakla değil de bakmak konusunda haram oluşu hakkında, ihtilaf halinde olduklarından dolayı yine de bu ihtilafları dolayısıyla caiz olmaz. Yani böyle bir cariyenin baba ve oğula haram olması gerekir.

İbnü'l-Münzir der ki: Rasulullah (sav)'ın ashabından herhangi bir kimseden bizim söylediğimize muhalif bir kanaat sahih olarak rivâyet edilmiş değildir. Yakub (Ebû Yusuf) ve Muhammed ise der ki: **Bir kimse bir kadının fercine şehvetle bakacak olursa, o kadın onun babasına da oğluna da haram olur. O adama fercine şehvetle baktığı kadının annesi de kızı da haram olur.**

Malik der ki: Cariye ile ilişki kursa, yahut ilişki kurmaksızın bu maksatla otursa, yahut onu öpse veya tenini tenine değdirse, ya da zevk alacak şekilde eliyle yoklasa, oğluna helâl olmaz.

Şafiî ise der ki: Böyle bir cariye ancak dokunmakla haram olur. Dokunmaksızın sadece bakmakla haram olmaz. Bu, Evzaî'nin de görüşüdür.

14. Zina İlişkisi Haram Kılar mı?

Fukaha, zina yoluyla ilişki kurmanın, kadını (ilişki kuranın usûl ve furû'una) haram kılıp kılmadığı hususunda farklı kanaatlere sahiptirler.

İlim ehlinin çoğunluğu der ki: Bir adam, bir kadına zina yoluyla yaklaşacak olsa, bundan dolayı o kadını nikâhlaması o kocaya haram olmaz. Aynı şekilde karısının annesi yahut kızı ile zina edecek olursa, yukarısı ona haram olmaz. Ona had uygulanması yeterlidir. Bundan sonra artık kendi karısı ile duhulu mümkündür.

Kim bir kadın ile zina eder, sonra o kadının annesini yahut kızını nikâhlamak isterse, bundan dolayı her ikisi de ona haram olmaz.

Bir başka kesim ise ona haram olacağını söylemişlerdir. Bu görüş İmran b. Husayn'dan rivâyet edilmiştir. eş-Şa'bî, Ata, el-Hasen, Süfyan-ı Sevrî, Ahmed, İshak ve Rey ashabı bu görüştedir. Bu görüş Malik'ten de rivâyet edilmiştir. Ondan gelen rivâyete göre zina, anneyi ve kızı haram kılar ve (bu bakımdan) tıpkı helâl ilişki gibidir. Bu aynı zamanda (Mâlikî mezhebine mensup) Iraklıların da görüşüdür.

Malik ile Hicazlılardan nakledilen sahih görüş de şudur: Zinanın bu bakımdan bir hükmü yoktur. Çünkü yüce Allah: **"Eşlerinizin anaları"** diye buyurmaktadır. Halbuki kendisiyle zina ettiği kadın, kendi hanımının annele-

ri arasında olmadığı gibi, onun kızı da himayesi altına aldığı üvey kızlarından(rebâîbinden) değildir. Bu Şafiî ve Ebû Sevr'in de görüşüdür. Çünkü zina halinde mehir, iddet, vücubu, miras, çocuğun nesebinin ilhakı kalkıp, bunun yerine had vacib olduğundan zina hakkında, caiz olan nikâhın hükmü gibi hüküm vermek de ortadan kalkar.

Darakutni, Zührî'den, o, Urve'den, o da Aişe'den gelen bir hadiste Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (sav)'a bir kadın ile zina edip o kadınla yahut onun kızıyla evlenmek isteyen bir adam hakkında soru soruldu da, o da şöyle buyurdu: "Haram bir iş helâli haram kılmaz. Ancak nikâh ile olan haram kılar." (1)

Öbür görüşün lehine delillerden birisi de, Peygamber (sav)'ın Cüreyc'e dair verdiği haberde yer alan şu ifadelerdir: "Ey çocuk, baban kimdir?" diye sorulunca o da: Falan çobandır demiş. (2) İşte bu, zinanın helâl ilişkinin haram kıldığı gibi haram kıldığına delildir. Dolayısıyla kendisiyle zina edilen kadının annesi de, kızları da, zina eden kişinin babalarına da çocuklarına da helâl değildir. Bu aynı zamanda İbnü'l-Kasım'ın *el-Müdevvene*'deki kayıdır. Yine bu hadis, zina eden kişinin suyundan yaratılan kızın, annesiyle zina edene helâl olmayacağının da delilidir. Meşhur olan görüş de budur.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bir kadının fercine ve onun kızınınkine bakan adama Allah, (rahmet nazarı ile) bakmaz." (3) Burada ise Hz. Peygamber, haram ile helâl arasında herhangi bir fark gözetmemiştir.

Yine bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "Allah, bir kadının örtüsünü açan, aynı şekilde onunda kızının örtüsünü açan kimseye (rahmet nazarıyla) bakmaz." (4) İbn Huveyzimendâd der ki: İşte bundan dolayı biz şunu söyledik: Öpmek ve sair faydalanma şekilleri haramlığı yaygınlaştırır. Abdulmelik el-Mâcişûn der ki: O kadın (yani kendisiyle zina edilen kadının annesi yahut kızı) helâldir. Sahih olan da budur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ve o sudan bir insan yaratandır. Ondan neseb akrabalığı ve sıhri akrabalar yarattı."*** (el-Furkan, 25/54) Bundan maksat ise, ileride Furkan Sûresi'nde (54. âyet 2. başlıkta) açıklanacağı üzere sahih nikâhtır. Bu iki mesele ile ilgili olarak nakledilen hadis-i şerifte delil yönü ise, Peygamber (sav)'ın Cüreyc'den, onun zinadan olma oğlu, zina edene nisbet etmiş olduğunu nakletmesi, Allah'ın da Cüreyc için izhar ettiği harikulade bir olay olan çocuğun konuşup bunun böyle olduğuna tanıklık etmesi ile, bu nisbeti de tasdik etmesi, diğer taraftan Peygamber (sav)'ın da bunu, Cüreyc'den, onu

(1) *Darakutnî*, III, 268; Beyhakî, *es-Sünen*, VII,275

(2) *Buhârî*, el-Amel fi's-Salâ 7, Mezâlim 35, Enbiyâ 48; *Müslim*, Birr ve Sıla 7, 8; *Müsned*, II, 307, 308, 385, 433-434

(3) Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 275'teAbdullah b. Mes'ûd'un sözü olarak.

(4) Kaynağını tespit edemedik.

övmek ve kerametini ortaya koymak sadedinde haber vermiş olmasıdır. Buna göre böyle bir nisbet, hem yüce Allah'ın tasdiki ile, hem Peygamber (sav)'in bunu haber vermesiyle sahih olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle hem evlatlık hem de buna dair hükümler sabit olmaktadır.

Denilse ki: Buna göre evlatlığın ve babalığın diğer hükümleri olan karşılıklı miras alma, velâyet ve diğer hükümlerin de cereyan etmesi gerekir. Müslümanlar, bu tür iki kişi arasında karşılıklı miras almanın sözkonusu olamayacağını ittifakla kabul etmişlerdir. O halde böyle bir nisbet sahih değildir.

Buna cevap şudur: Evet, bu husus bizim sözünü ettiğimiz noktaları da gerektirir. Bununla birlikte haklarında icmaın gerçekleştiği hükümleri de istisna etmemiz gerekir. İstisnanın dışında kalan diğer hususlar ise o delilin ifâde ettiği asıl üzere kalmaya devam eder.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

15. Lut Kavminin Ameli, Nikâh Hurmiyetine Sebep Teşkil Eder mi?

Yine ilim adamları bu kabilden olmak üzere Lut kavminin ameli meselesinde de farklı görüşlere sahiptirler. Mâlik, Şafiî, Ebû Hanîfe ve arkadaşları, bu amel dolayısıyla nikâh haram olmaz, derler.

es-Sevrî ise der ki: Küçük çocukla oynaşırsa, ona annesi haram olur. Bu Ahmed b. Hambel'in de görüşüdür. der ki: Hanımının oğlu yahut babası, veya kardeşi ile Lut kavminin işini yapacak olursa, kendi hanımı ona haram olur. el-Evzî der ki: Bir çocukla Lut kavmi ameli türünden bir ilişkiye girse, kendisiyle ilişki kurulan çocuğun kızı olsa, bu işi yapana o kız ile evlenmek caiz olmaz. Çünkü o kız kendisiyle dulhul ettiği birisinin kızıdır. Ahmed b. Hambel'in de görüşü budur.

16. *Evlatlıkların Durumu:*

Yüce Allah'ın: **"Sulbünüzden oğullarınızın"** buyruğu bir tahsis ifade eder. Bu ifade ile arapların evlatlık edindiği sulbden gelmeyen herkesin dışarıda bırakılması istenmiştir. Peygamber (sav) ile (Peygamberlikten önce evlatlık edinmiş olduğu) Zeyd b. Hârise'nin hanımı (Hz. Zeynep) ile evlendiğinde müşrikler, oğlunun kızı ile evlendi dediler. Peygamber (sav) onu evlatlık edinmişti.

Nitekim buna dair açıklamalar ileride Ahzab Sûresi'nde (33/37. âyette) gelecektir.

Süt oğlun -sulbden olmasa dahi- hanımı da Hz. Peygamber'in: "Neseb yoluyla haram olan süt emmek yoluyla da haram olur." (1) Hadisine dayalı olan icma ile haram kabul edilmiştir.

---

(1) Bu âyetin tefsiri, 4. başlıkta geçti. Kaynakları için oraya bakınız.

17- Kızkardeşlerin Aynı nikâh Altında Tutulması:

Yüce Allah'ın: **"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız da"** buyruğu **"anneleriniz... size haram kılındı"** buyruğuna atfedilmiştir. **"İki kızkardeş"** ise, hem nikâh yoluyla, hem de mülkiyet yoluyla onlarla birlikte olmayı kapsayan umumi bir lafızdır. Ümmet, icma ile bu âyet-i kerime dolayısıyla kız kardeşlerin tek bir nikâh akdi altında bulundurulmasının yasak olduğunu kabul etmiştir. Hz. Peygamberin şu hadisi de bu icmaın dayanaklarındandır: "Bana kızlarınızı da kızkardeşlerinizi de arzetmeyiniz. (Onlarla evlenmemi teklif etmeyiniz)." (1)

Ancak mülkiyet yoluyla iki kız kardeş ile birlikte olmanın hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bütün ilim adamları, mülkiyet yoluyla iki kız kardeşle ilişki kurulmasının caiz olmadığını kabul etmişlerdir. İcma ile ikisinin aynı anda mülk edinilebilmesinin caiz olduğunu kabul etmelerine rağmen bu böyledir. Kadın ve kızının da birlikte satın alınmasında da durum bu şekildedir.

Fakat ilim adamları, ilişki kurmuş olduğu cariyenin kız kardeşini nikâh akdiyle almak hakkında farklı kanaatlere sahiptirler. el-Evzaî der ki: Mülkiyeti altında bulunan bir cariye ile ilişki kuracak olursa, onun kız kardeşi ile evlenmesi caiz değildir. Şafiî der ki: Kız kardeşlerden birini mülkiyeti altında bulundurmak, diğerini nikâhlamaya engel değildir.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: nikâh akdini satın almak gibi kabul eden, bunu caiz kabul eder. Fakat onu ilişki kurmak gibi kabul eden , caiz görmez.(Fukaha) icma ile şunu kabul etmişlerdir: Zevcenin kızkardeşini nikâh akdi ile almak caiz değildir. Çünkü yüce Allah, **" iki kızkardeşi birlikte almanız da"** buyruğunda nikâh akdi ile iki kızkardeş ile evlenmeniz de haramdır demektedir.

Sen bu hususta ilim adamlarının neyi icma ile kabul ettiklerini, hangilerinde de ihtilafa düştüklerini vukufiyetle bil ki, yüce Allah'ın izniyle bu hususta da neyin doğru olduğunu açıkça anlayasın.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

18. Mülkiyet Yoluyla İki Kızkardeşle Olmanın Hükmü...

Zâhirîler bu hususta istisna teşkil ederek şöyle derler: Mülk edinmek yoluyla bir arada iki kız kardeşle birlikte ilişki kurmak, mülkiyet akdiyle onları bir arada bulundurmak caiz olduğu gibi caizdir. Bu hususta onlar, Hz. Osman'dan mülkiyet yoluyla bir arada bulunan iki kızkardeş hakkında: "Onları bir âyet haram kılmış, bir diğer âyet ise helâl kılmıştır" şeklinde söylediği rivâyet edilen sözünü (2) delil göstermişlerdir. Bunu Abdurrezzak zikret-

(1) Bu âyetin tefsiri, 9. başlıkta geçti. Kaynakları için oraya bakınız.
(2) İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr,* Beyrut 1408/1988, IX, 133.

mektedir: Bize Ma'mer, ez-Zührî'den anlattı, o, Kabisa b. Züeyb'den naklettiğine göre, Osman b. Affan'a, mülkiyet yoluyla elde bulundurulan iki kızkardeş hakkında soru soruldu da şöyle dedi: Bunu sana ne emrederim, ne de yasaklarım. İkisinin bir arada bulundurulmasını bir âyet-i kerime helâl kılmış, diğer âyet de haram kılmıştır. Bu soruyu soran, Hz. Osman'ın yanından çıkınca, Rasulullah (sav)'ın ashabından bir adam ile karşılaştı. -Ma'mer: Zannederim Ali ile karşılaştı, dedi.- Adam dedi ki: Osman'a neye dair soru sordun? Adam sorduğu soruyu ve verdiği fetvayı ona bildirdi. Karşılaştığı zat ona dedi ki: Fakat ben sana bunu yasaklıyorum. Eğer senin aleyhine benim bir yolum bulunsaydı (otorite ve yetkim olsaydı) yine de bu işi yapsaydın, şüphesiz sana ibret alınacak bir ceza verirdim. Tahavî ve Darakutnî de Hz. Ali ve İbn Abbas'tan, Hz. Osman'ın sözüne benzer kanaat zikretmişlerdir.(1)

Bu şekildeki, iki kızkardeşi helâl kılan âyet-i kerime yüce Allah'ın: ***"Geriye kalanları ise... size helâl kılındı" (en-Nisa, 4/24)*** buyruğudur. Ancak fetva imamlarından hiçbir kimse bu görüşe iltifat etmemiştir. Çünkü onlar, yüce Allah'ın Kitabının tevilinden buna muhalif kanaat çıkarmışlardır. Onların bu anladıkları tevili tahrif etmeleri ise caiz değildir. Ashabı kiramdan bu görüşü (yani bir arada bulundurulmalarını caiz kabul etmeyen görüşü) ifade edenler arasında, Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Osman, İbn Abbas, Ammar, İbn Ömer, Aişe ve İbn ez-Zübeyr de vardır. Bunlar Allah'ın Kitabını bilen ilim ehli kimselerdir. Onlara muhalefet eden bir kimse tevil hususunda işi alabildiğine zorlayan bir kimse demektir.

İbnü'l-Münzir'in naklettiğine göre de, İshak b. Rahaveyh, ilişki kurmak suretiyle bu şekilde iki kızkardeşi bir arada bulundurmayı haram kabul etmiştir. İlim ehlinin cumhuru ise bunu, mekruh görmüşlerdir. İbnü'l-Münzir, İmam Malik'i de bunu mekruh görenler arasında zikretmektedir. Bununla birlikte, onları aynı anda mülkiyet altında bulundurmanın caiz olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Anne ve kızının durumu da böyledir.

İbn Atiyye der ki: İshak'ın konu ile ilgili söylediği sözlerden birisine göre, bu şekilde iki kız kardeşi bir arada bulunduran ve onlarla cima eden kimse recm edilir. İmam Malik'in şu sözünden de bunu mekruh gördüğü neticesi çıkartılır: Önce birisi ile ilişki kursa, sonra diğeri ile ilişki kursa, onlardan birisini kendisine haram olarak tayin ve tesbit edinceye kadar her ikisinden de uzak tutulur. Fakat ona had gerekmez.

Ebû Ömer der ki: "Hz. Ali'nin, sana ibret alınacak şekilde bir ceza verirdim" diye söyleyip, ona zina haddini mutlaka uygulardım dememiş olması, bir âyeti, yahut bir sünneti tevil edip, kendi kanaatine göre haram ilişkide bulunmadığı görüşünü taşıyan kimsenin, bu görüşünde hatalı olsa dahi, icma

(1) *Dârakutnî*, III, 281; Beyhakî, *Sünen*, VII, 265; İbn Abdil'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVI, 249.

ile zina eden bir kimse olarak değerlendirilmez. Şu kadar var ki, bilmemesi mazeret olmayan bir iddiada bulunması hali bundan müstesnâdır. Selef'ten bazılarının mülkiyet yoluyla iki kızkardeşi bir arada bulundurmak meselesi ile ilgili olarak: "Bu iki kızkardeşi bir âyet-i kerime helâl, diğeri de haram kılmaktadır" şeklindeki ifadeleri ise, bilinen ve mahfuz bir rivâyettir. Dolayısı ile bu kadar güçlü bir şüphesi bulunan bir işi yapan kimseye zina haddi nasıl uygulanabilir. [1] Başarı Allah'tandır.

19. Kardeş Cariyelerden Birisi İle İlişki Kurmuşsa, Diğeri İle İlişki Kurmak İstediği Takdirde Ne Yapması Gerekir:

Cariyelerden birisi ile ilişki kurmayı sürdürürken, diğeri ile ilişki kurmak isteyecek olursa, yapması gerekenin ne olduğu hususunda ilim adamlarının görüşleri vardır.

Ali, İbn Ömer, Hasan-ı Basrî, Evzaî, Şafiî, Ahmed ve İshak derler ki: Birincisi ile ilişki kurmayı, satmak yahut azad etmek veya bir başkasıyla onu evlendirmek suretiyle mülkiyetinden çıkartmadığı sürece diğeri ile ilişki kurması caiz değildir.

İbnü'l-Münzir der ki: Bu hususta Katade'nin ikinci bir görüşü vardır. O da şöyledir: Cariyelerden birisi ile ilişki kurmayı sürdürürken, diğeri ile ilişki kurmak isterse, birincisini kendisine haram kılmayı ve ona yaklaşmamayı niyet eder. Daha sonra kendisine haram kıldığı bu birinci cariyenin istibrasını bekler ve bu arada her ikisinden de uzak durur. Birincisi istibrasını tamamladıktan sonra, ikincisi ile ilişki kurar.

Bu hususta üçüncü bir görüş de şöyledir: Yanında iki kız kardeş cariye varsa, onlardan ikisine de yaklaşmaz. el-Hakem ve Hammad böyle demiştir. Bu anlamdaki bir görüş en-Nehaî'den de rivâyet edilmiştir.

Malik'in görüşü ise şöyledir: Bir adamın yanında mülkiyet yoluyla iki kızkardeş bulunmakta ise, onlardan dilediği herhangi birisi ile ilişki kurabilir ve diğerinden de uzak durur. Bu hususta da iş onun güvenirliğine bırakılır. Eğer ikincisi ile ilişki kurmak isterse, şu fiillerden herhangi birisi ile birincisinin fercini kendisine haram kılar. Birincisini ya mülkiyetinden çıkarır, ya başkasıyla evlendirir, ya satar yahut belli bir süreye kadar azad eder veya onunla mükâtebe akdini yapar, yahut uzun bir süre bir başkasının hizmetine verir. Şâyet onlardan birisi ile ilişki kurarken, birincisini haram kılmaksızın ikincisiyle ilişki kuracak olursa, her ikisinden de uzak durmalıdır. Onlardan diğerini haram kılmadığı sürece birisine yaklaşması caiz değildir. Ve bu husus onun güvenirliğine bırakılmaz. Çünkü artık o, ilişki kurduğu kimse hakkında itham altındadır. Bundan önce ise itham altında değildir. Çün-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVI, 248 v.d.

kü, o vakte kadar ancak birisi ile ilişki kurmakta idi.

Bu hususta Kûfelilerin, yani es-Sevrî, Ebû Hanife ve arkadaşlarının görüşü ise şöyledir: İki cariyesinden birisi ile ilişki kuracak olursa, diğeri ile ilişki kuramaz. Eğer birincisini satar, yahut evlendirecek olursa, sonra tekrar ona döndüğü takdirde, öbüründen uzak durur.

Bununla birlikte, yanındaki cariyenin kızkardeşi boşanmak yahut vefat dolayısıyla iddet bekleme süresi içerisinde olduğu sürece, mülkiyeti altındaki ile ilişki kurabilir. İddetinin bitmesinden sonra ise, ilişki kurmakta olduğu cariye ile, ilişki kurma hakkını başkasına vermediği sürece ilişki kuramaz. Bu anlamda bir görüş Ali (r.a)'dan da rivâyet edilmiştir. (Görüşlerinin gerekçesi olmak üzere) derler ki: Çünkü baştan beri o cariye ile ilişki kurmayı engelleyen mülkiyet halen mevcuttur. O halde, o ikinci cariyenin ona tekrar dönmesi ile mülkiyetinde kalması arasında bir fark yoktur.

Malik'in bu konudaki görüşü güzeldir. Çünkü bu halihazırda sahibi olan bir haram kılmadır. Ayrıca bu noktada işin sonunu nazarı itibara almayı gerektiren bir durum yoktur. O bakımdan satmak yahut evlendirmek suretiyle onunla ilişki kurmayı kendisine haram kılması yeterlidir. Böylelikle derhal o cariye ona haram olur. Azad hususunda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü hiçbir şekilde azad ettiğinde tasarrufta bulunamaz. Kitabet yaptığı cariyeye gelince, kitabet bedelini ödemekten acze düşebilir ve sonunda tekrar onun mülkiyetine geri dönebilir.

Eğer bir adamın yanında ilişki kurduğu bir cariye bulunuyorsa, sonra onun kızkardeşi ile evlenecek olursa, bu hususta Maliki mezhebinde nikâha dair üç görüş vardır. Bu görüşlerin üçüncüsü, ***Müdevvene***'deki şu görüştür: nikâh akdi gerçekleştiği takdirde her ikisinden de uzak tutulur. Onlardan birisini kendisine haram kılıncaya kadar bu böyle devam eder. Bununla birlikte böyle bir nikâh da mekruhtur. Zira bu, ilişkinin caiz olmadığı bir husus üzerinde yapılan bir akiddir. İşte bu da -Şafiî'den daha önce nakledildiği gibi- mülkiyetin nikâha mani olmadığını gösteren bir delildir. Yine bizzat bu hususta bir başka görüş daha vardır: Böyle bir nikâh akdi gerçekleşmez. Evzaî'nin konu ile ilgili görüşünün anlamı budur. Eşheb ise, ***Kitabü'l-İstibrâ***'da şöyle demektedir: Birisi hakkında yapılan nikâh akdi, mülkiyeti altında bulunan cariye ile ilişki kurmayı haram kılar.

20. Rıc'î Talâk İle Boşadığı Kadının Kız Kardeşini ve Yakınlarını nikâhlamanın Hükmü:

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Koca, hanımını ricât imkânına sahip olduğu bir şekilde boşayacak olursa, boşadığı kadının iddeti sona erinceye kadar, o hanımının kız kardeşini, yahut onun dışında dört kadını nikâhlayamaz.

Ancak, rıdâ yapma imkânı bulunmayan bir şekilde kadını boşamış olduğu takdirde, farklı görüşleri vardır. Bir kesim der ki: Boşadığı kadının iddeti sona ermedikçe o hanımın kızkardeşini de, dördüncü bir hanımı da nikâhlayamaz. Bu görüş Hz. Ali ve Zeyd b. Sabit'den rivâyet edilmiştir. Mücahid, Ata b. Ebi Rabah, Nehaî, Süfyan-ı Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve Rey ashabının görüşü de budur.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Bu şekildeki hanımının kızkardeşini de nikâhlayabilir, onun dışında dördüncü bir hanım da nikâhlayabilir. Bu görüş, Ata'dan da rivâyet edilmiştir. Bu ondan gelen iki rivâyetten daha sağlam olanıdır. Bu görüş aynı şekilde Zeyd b. Sabit'den de rivâyet edilmiştir. Said b. el-Müseyyeb, el-Hasen, Kasım, Urve b. ez-Zübeyr, İbn Ebi Leyla, Şafiî, Ebû Sevr ve Ebû Ubeyd de bu görüştedir. İbnü'l-Münzir der ki: Zannederim Malik'in de görüşü budur. Biz de bu görüşteyiz.

21. Geçmiş Olanın İstisnâ Edilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Ancak geçmiş olan müstesnâ"** buyruğunun ifade ettiği anlamın, daha önce geçen: ***"Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın. Ancak geçmiş olan müstesnâ"*** buyruğundaki anlam gibi olması muhtemel olduğu gibi, bunun fazladan bir manaya gelme ihtimali de vardır. O da geçmiş olanın caiz olduğu ve cahiliye döneminde görülegelen kardeşlerle birarada evli bulunmanın, o dönemde sahih bir nikâh olmakla birlikte İslâmda da bu durumun cereyan etmesi halinde, iki kardeşten birisini seçmek arasında muhayyer bırakılacağı hususudur. Mâlik ve Şafiî de böyle demiştir.

Bu hususta kâfirlerin yapmış oldukları akidlerin, İslamın öngördüğü ve şeriatın gerektirdiği şekilde olmasına bakılmaz. Bu iki kızkardeşi tek bir akidde bir arada almış olması ile, bunları ayrı ayrı akidlerde almış olması arasında da fark yoktur. Ebû Hanife ise, iki kızkardeşi tek bir akidde nikâhlamış ise, her ikisinin de nikâhının batıl olduğu görüşündedir.

Hişam b. Abdullah, Muhammed b. el-Hasen'den şöyle dediğini rivâyet eder: Cahiliye dönemi insanları, iki tanesi müstesnâ, bu âyet-i kerimede zikredilen bütün muharrematı biliyorlardı. Bu iki muharremattan birisi babanın hanımı, diğeri ise iki kızkardeşi bir arada bulundurmaktı.

Nitekim yüce Allah: ***"Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın. Ancak geçmiş olan müstesnâ"*** diye buyurmuştur.

Yine : ***"İki kızkardeşi birlikte almanız da*** (size haram kılındı). ***Ancak geçmiş olan müstesnâ"*** diye buyurmuştur.

Fakat, diğer haram kılınanlar hakkında ise; ***"ancak geçmiş olan müstesnâ"*** ibaresini tekrarlamamıştır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ كِتَابَ اللَّهِ
عَلَيْكُمْ ۚ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ
غَيْرَ مُسَافِحِينَ ۚ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ
فَرِيضَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ ۚ
إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

24. Evli kadınlar da (size haram kılındı). **Sahib olduğunuz cariyeler müstesnâ.** (Bunlar) **Allah'ın size yazdıklarıdır. Geriye kalanları ise -iffetinizi koruyup zinaya sapmaksızın- mallarınızla** (nikâh yolunu) **aramanız size helâl kılındı. O halde onlardan hangisi ile faydalandı iseniz, ondan dolayı onlara tayin edildiği şekilde mehirlerini veriniz. Miktarını tayin ettikten sonra da, gönül hoşluğu ile uzlaştığınız şey hakkında size bir vebal yoktur. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, Hakîmdir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı ondört başlık halinde sunacağız:

1. Evli (Muhsan) *Kadınlar:*

Yüce Allah'ın: **"Evli kadınlar da"** buyruğu, daha önce geçen ve evlenilmeleri haram kılınmış olan kadınlara atfedilmiştir. *Muhsan olmak*, korunmak, kendisini himaye etmek demektir. İçinde korunulduğundan dolayı kaleye "hısn" adının verilmesi de buradan gelmektedir.

Yüce Allah'ın: "(وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ): *Ve Biz ona sizin faydanıza savaşlarınızda sizi korusun diye giyecek yapmak sanatını öğrettik"* (el-Enbiya, 21/80) buyruğundaki "korumak" anlamını ifade eden kelime de bu kökten gelmektedir. Ata "hisan" denilmesi de burdan gelmektedir. Çünkü at, sahibini helâk olmaktan korumaktadır. el-Hasan ise, kendisini helâktan koruduğundan dolayı iffetini koruyan kadına denir demiştir. Nitekim şair Hassân b. Sâbit de, Hz. Âişe (r.anha) hakkında şöyle demiştir:

حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ

"İffetini koruyandır. Oldukça vakarlıdır.

En ufak bir şüphe dolayısıyla itham olunmaz asla.
Ve o, her zaman için birşeyden haberleri olmayanların etinin tadına bakmaz.
(Kimsenin gıybetini yapmaz)."

Masdarı ise "el hasâne" diye gelir. Hısn (kale) kelimesi de "ilm" kelimesi gibi (aynı vezinde) dir.

Muhsanât'tan burada kasıt, kocası bulunan kadınlardır. ***Muhsan kadın*** denilince, evli kadın anlaşılır. ***Muhsin kadın*** ise, hür kadın anlamındadır. Yüce Allah'ın: ***"Mü'minlerden muhsan*** (hür ve iffetli) ***kadınlarla sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden muhsan kadınların..."*** (el-Maide, 5/5) buyruğundaki "muhsan" kelimeleri bu kabildendir. ***Muhsin kadın***, iffetli kadın demektir. Nitekim yüce Allah: ***"Gizli dost edinmeyen muhsan kadınlar" (en-Nisa, 4/25)*** diye buyurduğu gibi, burada da: **"İffetini koruyup** (muhsan erkekler) **zinaya sapmaksızın..."** diye buyurmaktadır. Buna göre muhsana, muhsine ve hasân kelimeleri, iffetli kadın, yani fısktan uzak duran, kendisini koruyan kadın demektir. Hür olmak da kadını, kölelerin yaptığı, işlediği işlerden alıkoyar, engeller. Yüce Allah'ın: ***"Muhsan kadınlara iftirada bulunan kimseler..."*** (en-Nûr, 24/4) buyruğunda "muhsan kadınlar"dan kasıt hür kadınlardır.

Cahiliye döneminde cariyelerin zina etmeleri bir örftü. Nitekim Utbe kızı Hind, Peygamber (sav)'a beyât ettiği sırada: "Hiç hür kadın zina eder mi?" diye sormuştu. [1] Koca aynı zamanda hanımının bir başkasıyla evlenmesini engellemektedir. (Evli kadına "muhsan" denilmesi bundandır.) Buna göre "Hâ, Sâd ve Nûn" harflerinin oluşturduğu kelimenin anlamı, açıkladığımız gibi, alıkoymak, engellemektir. İhsân kelimesi İslâm hakkında da kullanılır. Çünkü İslâm da koruyucu ve engelleyicidir. Ancak bu anlamda Kitapta vârid olmamıştır. Fakat sünnette vârid olmuştur. Peygamber (sav)'ın şu hadis-i şerif bu kabildendir: "(الإيمان قيد الفتك) İman, habersizce, suikast yoluyla öldürmenin bağıdır (engelidir)." [2] Şair el-Hüzelî'nin şu beyiti de bu kabildendir:

فليس كعهد الدّار يا أمّ مالكٍ ولكن أحاطت بالرّقاب السلاسِلُ

"Ey Mâlik'in anası, artık şimdi durum evdeki gibi değildir.
Fakat boyunları zincirler (yükümlülükler) çevrelemiş bulunmaktadır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

قالت هَلُمّ إلى الحديث فقلت لا يأبى عليكِ اللّهُ والإسلامُ

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 140.
(2) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 157; *Müsned*, I, 166, 167, IV, 92.

"Haydi gel konuşalım, dedi. Olmaz, dedim.
Allah da, İslâm da senin bu halini kabul etmez."

Suhaym'in şu mısraındaki ifade de bu türdendir:

كفى الشيب والإسلام للمرء ناهيا

"Kişiyi engelleyici olarak, ağarmış saçları ve İslâm yeterlidir."

2. Âyet-i Kerimenin Açıklanması İle İlgili Görüşler:

Bu husus böylece anlaşıldıktan sonra, şunu belirtelim ki, âyet i kerimenin tevili hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

İbn Abbas, Ebû Kılâbe, İbn Zeyd, Mekhûl, ez-Zührî ve Ebû Said el-Hudrî der ki: Burada muhsan (evli) kadınlardan kasıt, özel olarak ve yalnızca kocaları bulunan ve esir alınan kadınlardır. Yani bu kadınlar harp ellyarından esir alınmak suretiyle kişinin mâlik oldukları dışında, haramdır. Esir olarak mülkiyete geçirilen kadınlar ise, payına düştükleri kimseye -kocaları bulunsa dahi- helâldir. Bu aynı zamanda Şafiî'nin: Esirlik, nikâhın hükmünü kaldırır şeklindeki görüşünü de ifade eder. İbn Vehb ve İbn Abdilhakem de böyle demiş, bunu Mâlik'ten de rivâyet etmişlerdir. Eşheb de bu görüştedir. Buna da Müslim'in ***Sahih***'inde rivâyet ettiği, Ebû Said el-Hudrî yoluyla gelen şu hadis-i şerif delalet etmektedir: Rasulullah (sav), Huneyn günü Evtas'a bir ordu gönderdi. Bu ordu düşman ile karşılaştı, onunla savaştılar. Düşmana galip gelip kadınlarını, çocuklarını esir aldılar. Peygamber (sav)'ın ashabından bazıları, müşrik kocaları dolayısıyla onlarla ilişki kurmaktan çekindiler. Bunun üzerine yüce Allah bu hususta: **"Evli kadınlar da** (size haram kılındı). **Sahip olduğunuz cariyeler müstesnâ"** buyruğunu indirdi. Yani bu kadınlar iddetleri sona erdikleri takdirde, size helâldirler." (1)

İşte bu âyet-i kerime Peygamber (sav)'ın ashabının, kocaları bulunan esir alınmış kadınlarla ilişki kurmaktan çekinmeleri sebebiyle nâzil olduğu hususunda sahih ve sarih bir nastır. Yüce Allah, onların bu çekinmelerine cevap olmak üzere: **"Sahip olduğunuz cariyeler müstesnâ"** buyruğunu indirmiştir. Mâlik, Ebû Hanife ve arkadaşları, Şafiî, Ahmed ve İshak ile Ebû Sevr de bu görüştedir. Yüce Allah'ın izniyle sahih olan da budur.

Ancak fukahâ böyle bir cariyenin ne ile istibra edileceği hususunda farklı görüşlere sahiptir. el-Hasen der ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabı, esir aldıkları cariyeyi bir defa ay hali olmakla istibra ediyorlardı.

---

(1) *Müslim*, Radâ' 33-35; *Ebû Dâvûd*, Nikâh 44; *Tirmizi*, Nikâh 36; Tefsir 4. süre 3,4; *Nesâi*, Nikâh 59; *Müsned*, III, 72,84.

Yine Ebû Said el-Hudri yoluyla, Evtaslılardan alınan kadın esirler hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Hamile esir kadın ile doğum yapıncaya, hamile olmıyan esir bir kadın ile de ay hali oluncaya kadar ilişki kurulmaz." (1)

Görüldüğü gibi burada, önceki kocanın firaşı (yani onunla birlikte oluşu nikâhı)'nın herhangi bir etkisi kabul edilmemiştir.. "Esir alınan kadın mülkiyet altındadır." Fakat o bir zevce idi ve nikâhı ortadan kalktı. O bakımdan cariyeler gibi iddet yapmalıdır denilemez.

Nitekim el-Hasen b. Salih'ten şöyle dediği nakledilmiştir: Böyle bir cariye kadının, eğer dar-ı harpte kocası var ise iddeti iki aydır. Şu kadar varki, ilim adamlarının tamamı bu şekilde kocası bulunan esir kadının da, kocası bulunmayan esir kadının da, istibralarının aynı şekilde ve bir defa ay hali olmakla gerçekleşeceği görüşündedirler. Mâlik'in mezhebinde meşhur olan görüşe göre de karı-kocanın bir arada esir alınmaları ile, ayrı ayrı esir alınmaları arasında bir fark yoktur. İbn Bukeyr'in ondan rivâyetine göre, eğer karı-koca birlikte esir alınır ve kocası hayatta bırakılırsa, nikâhları üzere devam ederler. Burada Mâlik'in bu rivâyetteki görüşüne göre, kocasının bırakılması, mâlik olduğu şeylerin de bırakılması demektir. Çünkü artık onun bir ahdi olmuştur. Hanımı da mâlik olduğu şeyler arasındadır. Dolayısıyla birbirlerinden ayrılmazlar. Bu Ebû Hanife'nin ve es-Sevrî'nin de görüşüdür. İbnü'l-Kasım da bu görüşte olup, ayrıca bunu Mâlik'ten rivâyet etmiştir.

Sahih olan ise, zikrettiğimiz gerekçe dolayısıyla birinci görüştür. Diğer taraftan yüce Allah da: **"Sahip olduğunuz cariyeler müstesnâ"** diye buyurmaktadır. Böylelikle yüce Allah, sağ elin sahip oluşuna (mâlik olmaya) durumu bağlamakta ve bunu etkin sebep olarak ortaya koymaktadır. Böylelikle hem umum açısından, hem de gerekçelendirmek (ta'lîl) açısından hüküm ona taalluk etmektedir. Bundan tek istisnâ delil ile tahsis edilendir.

Âyet-i kerime ile ilgili olarak Abdullah b. Mes'ud, Said b. el-Müseyyeb, el-Hasen b. Ebi'l-Hasen, Ubey b. Ka'ab, Câbir b. Abdullah ve İkrime'nin rivâyetine göre, İbn Abbas'ın ifade ettiği ikinci bir görüş daha vardır. Bu görüşe göre âyet-i kerimede kastedilenler, kocaları bulunan kadınlardır. Yani bu kadınlarla evlenmek haramdır. Şu kadar var ki, kocanın, kocası bulunan bir cariye satın alması bundan müstesnâdır. Çünkü böyle bir cariyeyi satmak, onu boşamak demektir. Yine onu sadaka olarak vermek, onu boşamaktır. Miras alınması da onu boşamaktır. Kocanın onu boşaması da onun boşanmasıdır.

İbn Mes'ud der ki: Kocası bulunduğu halde cariye satılacak olursa, müşteri, o cariye ile ilişki kurmakta daha bir hak sahibidir. Aynı şekilde esir alınan kadının durumu da böyledir.

(1) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 44.

Bütün bu hususlar, cariye ile kocasının birbirlerinden ayrılmalarını gerektiren sebeplerdir. Bu kanaatin sahipleri derler ki: Durum böyle olduğuna göre, cariyenin satışının da onu boşamak gibi olması kaçınılmaz bir şeydir. Çünkü, bütün müslümanların icmaı ile kabul ettikleri şu ki, aynı anda bir kadının ferci iki kişiye birlikte helâl olamaz.

Derim ki: Ancak bu görüşü Berîre ile ilgili hadis-i şerif reddetmektedir. (1) Çünkü Aişe (r.anha) Berîre'yi satın almış ve onu azad etmiştir. Daha sonra Peygamber (sav), onu, kocası olduğu halde muhayyer bırakmıştır.

Berîre'nin Hz. Aişe'nin onu satın alıp arkasından azad etmesinden sonra da kocası Muğîs'in nikâhı altında iken muhayyer bırakılmış olduğu üzerinde icma etmiş olmaları, cariyenin satışının onun boşanması demek olmadığının delilidir. Rey ehli olsun, Hadis ehli olsun, değişik bölgelerin fukahasının topluluğu bu görüştedir. Bunlar, aynı şekilde, bu durumdaki cariyeye talâk verilmesi dışında herhangi bir yolla boşanmasının sözkonusu olmayacağını kabul etmişlerdir.

Bazıları yüce Allah'ın: **"Sahip olduğunuz cariyeler müstesnâ"** buyruğunun genel olduğunu ve bunun savaş esiri kadınlara kıyasen böyle olduğunu delil göstermişlerdir. Şu kadar varki bizim sözünü ettiğimiz Berîre ile ilgili hadis-i şerif, bunu tahsis etmekte ve bu kanaati reddetmekte; böyle bir hükmün Ebû Said el-Hudrî hadisine göre savaşta alınan esirlere has olduğunu ortaya koymaktadır. Yüce Allah'ın izniyle doğru ve gerçek olan da budur.

Âyet-i kerime ile ilgili olarak üçüncü bir görüş daha vardır. es-Sevrî, Mücahid'den, o, İbrahim'den, o da İbn Mes'ud'dan yüce Allah'ın: **"Evli kadınlar da** (size haram kılındı). **Sahip olduğunuz cariyeler müstesnâ"** buyruğu hakkında dedi ki: Maksat, müslümanlardan olsun, müşriklerden olsun, kocaları bulunan kadınlardır... Ali b. Ebi Talib de dedi ki: Maksat müşriklerden kocaları bulunan kadınlardır...

el-Muvatta'da Said b. el-Müseyyeb'den: **"Evli kadınlar da"** buyruğunda kastedilenler, kocaları bulunan kadınlardır. Bu da yüce Allah'ın zinayı haram kıldığı anlamına gelir. (2)

Bir kesim de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerimede muhsan kadınlardan kasıt, iffetli kadınlardır. Yani bütün kadınlar haramdır. Allah, ister kocası bulunsun, ister kocası bulunmasın bütün kadınlara "muhsan" adını vermiştir. Çünkü şer'î hükümler özleri itibariyle bunun böyle olmasını gerektirmektedir.

"Sahip olduğunuz cariyeler müstesnâ" buyruğu, ister nikâh yoluyla, is-

(1) *Buhârî*, Ferâiz 20, 22, Itk 10, Nikâh 18, Talâk 14, Et'ime 31; *Müslim*, Itk 9, 10, 14; *Ebû Dâvûd*, Talâk 19, 20, 21; *Tirmizî*, Radâ' 7; *Nesaî*, Zekât 99, Talâk 29, 30, 31, Buyû' 78; *İbn Mâce*, Talâk 29; *Dârimî*, Talâk 15; *Muvatta'*, Talâk 25; *Müsned*, I, 215, 361, VI, 42, 46, 170, 180

(2) *Muvatta'*, Nikâh 39

tersse de satın almak yoluyla sahip olduğunuz kadınlar demektir. Bu, Ebû'l-Âliye, Abîde es-Selmanî, Tavus, Said b. Cübeyr ve Ata'nın görüşüdür. Ayrıca Abîde bunu, Hz. Ömer'den de rivâyet etmiştir. Böylelikle bunlar nikâhı da sahip olunan şeyler kapsamına sokmuşlardır. Bunlara göre yüce Allah'ın: **"Sahip olduğunuz cariyeler müstesnâ"** buyruğunun anlamı şöyle olur: Yani nikâhlarına sahip olduğunuz ve satın almak suretiyle de kendilerine mâlik olduğunuz cariyeler müstesnâdır. Böylelikle, sanki nikâh altındaki kadınlar da, mâlik oldukları cariyeler de kişinin sağ elinin mâlik oldukları kimseler gibidirler. Bunların dışında kalanlar ise zina olur. Bu da güzel bir açıklamadır.

İbn Abbâs der ki: **"Evli kadınlar** (muhsanât)"dan kasıt, müslümanlardan olsun, Kitab ehlinden olsun, iffetli kadınlar demektir. İbn Atiyye der ki: Bu açıklamaya göre, âyet-i kerimenin anlamı, zinanın haram kılınışına raci olur.

Taberî, isnadını kaydederek, bir kişinin Said b. Cübeyr'e şöyle dediğini nakletmektedir: İbn Abbas'a bu âyet-i kerime hakkında soru sorulduğunda, bu âyet-i kerimeye dair herhangi bir şey söylemediğini görmedin mi. Said dedi ki: İbn Abbas bunu bilmiyordu. Yine Mücahid'den şöyle dediğini senediyle nakletmektedir: Bana bu âyeti kimin tefsir edebileceğini bir bilsem, hiç şüphesiz develerin sırtında uzun yolculuklar yapar yine ona giderdim. Bu da yüce Allah'ın: **"Evli kadınlar... Hakîmdir"** âyetidir. İbn Atiyye der ki: Bununla birlikte ben bu sözün İbn Abbas'a nasıl nisbet edildiğini de bilmiyorum, Mücahid'in böyle bir sözü nasıl söylemiş olduğunu da bilmiyorum.

3. Allah'ın Yazdıkları:

Yüce Allah'ın: "(كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ): (Bunlar) **Allah'ın size yazdıklarıdır"** buyruğu tekid edici mastar olarak nasbedilmiştir. Yani bu kadınlar sizin için Allah'tan size bir farz yazılarak haram kılınmıştır.

Buna göre: **"Size haram kılındı"** buyruğu, Allah size onların haram olduklarını yazdı demektir. ez-Zeccac ile Kûfeliler derler ki: Bu buyruk, iğrâ olduğu için nasbedilmiştir. Yani Allah'ın üzerinize yazdığına bağlı kalınız. Yahut Allah'ın yazdıklarına dikkat ve riâyet ediniz. Ancak, Abu'l-Ali'nin naklettiğine göre böyle bir görüş su götürür. Çünkü iğra'da mansub olan ismin, iğrâ harfinden önce zikredilmesi caiz değildir. O bakımdan: "Zeyd'e dikkat et, Zeyd'i gözünden kaçırma" anlamında: (زيدًا عليك أو زيدًا دونك) denilemez.

Bunun yerine (عليك زيدًا ودونك عمرًا): Zeyd'e dikkat et, Amr'ın gözünden kaçırma! denilir. Ebû'l-Ali'nin burada söylediği, ismin; (عليكم) ile mansub olduğunun kabul edilmesi halinde doğrudur. Ancak fiilin hazfedilmiş olduğu takdirine göre, böyle söylemek caizdir.

Ayrıca "Bu Allah'ın yazdığı ve farz kıldığıdır" anlamında olmak üzere merfu olması da caizdir.

Ebû Hayve ve Muhammed b. es-Semeyka': "(كتب الله عليكم): Allah üzerinize yazdı" anlamında, yüce Allah'a isnad edilen mazi fiil olarak okumuşlardır. Anlamı da: Allah size zikretmiş olduğu haram kılma hükümlerini yazmış bulunuyor.

Abîde es-Selmanî ve başkaları der ki: Yüce Allah'ın: **"Allah'ın size yazdıklarıdır"** buyruğu Kur'ân-ı Kerimde sabit olan: ***"İkişer, üçer ve dörder nikâhlayınız"*** buyruğuna işarettir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Daha zahir olan ise: "Allah'ın size yazdıklarıdır" buyruğunun, insanlar ile Arapların yaptıkları arasında engel teşkil eden haram kılmaya işaret olduğudur.

4. Âyet ile Haram Kılananlar ve Ayrıca Hadis-i Şerifte de Haram Kılındıkları Bildirilenler:

Yüce Allah'ın: "(وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَٰلِكُمْ): **Geriye kalanları ise... size helâl kılındı"** buyruğunu Hamza, el-Kisaî ve Half'ın rivâyetinde Asım, (وأحل لكم): **Size helâl kılındı** şeklinde daha önce geçen! "(حُرِّمَتْ عليكم) **Size haram kılındı"** buyruğuna paralel olarak okumuşlardır. Diğerleri ise, Yüce Allah'ın: **"Allah'ın size yazdıkları"** buyruğuna uygun olarak üstün diye okumuşlardır.

Bu âyet-i kerime, kadınlardan sözü geçenlerin dışında kalanların haram kılınmamasını gerektirmektedir. Oysa durum böyle değildir.

Çünkü yüce Allah, Peygamberi (sav) aracılığı ile âyet-i kerimede zikretmediği kadınları da haram kılmıştır ve onun vasıtasıyla haram kıldıkları da bunlara ilave edilir. Zaten yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Peygamber size neyi verdiyse onu alın ve neyi yasak ettiyse*** (ondan) ***sakının."*** (el-Haşr, 59/7)

Müslim ve başkaları da, Ebû Hureyre (r.a)'dan Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Kadın halası ile de bir arada nikâh altında bulundurulmaz, yine bir kadın teyzesi ile de bir arada nikâh altında bulundurulmaz." (1)

İbn Şihab der ki: " Kadının babasının teyzesini de, babasının halasını da aynı durumda görüyoruz." Şöyle de denilmiştir: Kadının halası ve teyzesi ile birlikte nikâhlanmasının haram oluşu, bizzat âyet-i kerimeden anlaşılmaktadır. Çünkü yüce Allah, iki kızkardeşi bir nikâh altında tutmayı haram kılmıştır. Kadının halası ile birlikte nikâh altında bulundurulması ise, iki kızkardeşin nikâh altında bulundurulması demektir. Veya teyze bizzat anne makamında, hala da baba makamında olduğundan dolayı (âyet-i kerime ile yasaklanmıştır).

Ancak sahih olan birinci görüştür. Çünkü, esasen Kitab ve sünnet de aynı şeydir. O bakımdan yüce Allah sanki şöyle buyurmuştur: Kitabda sözünü

(1) *Buhârî,* Nikâh 27; *Müslim,* Nikâh 33, (ayrıca bk. 34 .37 ve 40); *Ebû Dâvûd,* Nikâh 12; *İbn Mâce,* Nikâh 31; *Dârimî.* Nikâh 8; *Muvatta,* Nikâh 20

ettiğimiz kadınlar ile, Muhammed (sav)'ın dili üzere açıklayarak beyanı tamamladıklarının dışında kalanları size helâl kıldım.

İbn Şihab'ın: "Babasının teyzesini de, babasının halasını da bu seviyede görüyoruz" şeklindeki sözüne gelince, o, bu görüşe şundan dolayı varmıştır: hadis-i şeriftek teyze ve hala terimlerini umuma hamletmiştir ve böylelikle , bunları da bu kapsama sokmuştur. Çünkü hala (amme), kişinin babası ile iki aslında yahut onlardan birisinde ortak olan her dişinin adıdır. Teyze de, (anne cihetinden) böyledir. Nitekim bunu açıklamıştık.

Ebû Davud'un *Musannef* (Sünne)'i ile diğer hadis kitablarında Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kadın halası üzerine nikâhlanmaz. Hala da kardeşinin kızı üzerine nikâhlanmaz. Yine kadın teyzesi üzerine, teyze de, kardeşinin kızı üzerine nikâhlanmaz. (Aralarından) büyük kadın küçük kadın üzerine, küçük kadın da büyüğü üzerine nikâhlanmaz." (1)

Yine Ebû Davud, İbn Abbas'tan, o da Peygamber (sav)'den rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber, hala ile teyzenin bir arada nikâh altında tutulmasını da mekruh görmüştür. İki hala ile iki teyzenin de bir arada nikâh altında tutulmasını mekruh görmüştür. (2)

Buradaki "aynı nikâh altında tutmaz" anlamında (لا يجمع) ifadesi, "ayn" harfinin merfu okunuşu ile rivâyet edilmiştir ki, bu da meşruiyete dair bir haber vermektir. O halde bu, böyle bir şeyin nehyedildiği anlamını ifade eder. Bu hadis-i şerif gereğince sözü geçenlerin, aynı anda nikâh altında tutulmasının haram kılınışı hususunda gereğince amel olunacağı icma ile kabul edilmiştir.

Ancak Hariciler, iki kızkardeş ile, bir kadının halası ve teyzesi ile birlikte aynı nikâh altında tutulmasını caiz kabul ederler. Şu kadar var ki, onların muhalefetine itibar edilmez. Çünkü Hariciler, dinden sıyrılıp çıkmış ve ondan uzak düşmüşlerdir. Zira Hariciler, sabit sünnete muhalefet etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in: "İki hala ve iki teyze bir arada nikâh altında tutulmaz" buyruğuna gelince; bunun anlaşılması, kimi ilim ehlince, içinden çıkılmaz bir hal almış ve bunun anlamı hakkında hayrete düşmüşlerdir. Böylelikle bu ilim adamları bunu, oldukça uzak bir ihtimale veya caiz olmayan bir manaya yorumlamış ve şöyle demişlerdir: İki haladan kasıt mecazi bir manadır. Yani hala ile onun kardeşinin kızı demektir. O bakımdan her ikisine de iki hala denilmiştir. Nitekim, Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'in uygulamalarına "Sünnetü'l-Umerayn" denilmesi de böyledir. Bu açıklamayı yapan, iki teyze ile ilgili olarak da aynı şeyi söylemektedir.

(1) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 12
(2) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 12

Ancak en-Nehhas şöyle demektedir: Bu, nerdeyse benzeri işitilmedik, oldukça zorlama bir açıklamadır. Yine bu açıklamada, zorlamayla beraber, faydasız yere sözün tekrar edilmesi de vardır. Zira bunun manası, hala ile kardeşinin oğlunun bir arada nikâhlanmayacağı olduğuna, iki hala ile de hala ve onun kardeşinin kızı kastedildiğine göre, o takdirde bu ifadelerde gereksiz ve anlamsız bir tekrar var, demektir. Eğer durum bu ilim adamının dediği gibi olsaydı, o takdirde "(عم) Arasında", kelimesi ilavesiyle "ve teyze arasında" demesi gerekirdi. Oysa hadis böyle değildir. Çünkü hadis: "Hala ile teyzenin birarada nikâh altında tutulmasını yasakladı" şeklindedir. Hadisin lafzına göre; birisi diğerinin halası, diğeri ise ötekinin teyzesi olan iki kadının aynı nikâh altında tutulmaması şeklindedir.

en-Nehhas der ki: İşte bu, doğru ve anlaşılır bir mana ifade eder. Şöyle ki, bir adam ve onun oğlu, bir kadın ve kızı ile evlenirler. Yani adam kızı ile evlenir, oğul ise anne ile evlenir. Bunların herbirisinin bu hanımlarından birer kızları olur. Bu durumda babanın kızı, oğlunun kızının halasıdır. Oğlun kızı ise babanın kızının teyzesidir. İki teyzeyi bir arada nikâh altında tutmaya gelince, bu da her birisinin hanımının ötekisinin teyzesi olmasını gerektirir. Bu da bir kimsenin, bir adamın kızı ile evlenmesi, diğerinin de ötekinin kızı ile evlenmesi şeklinde olur. Bunların her birisinin bir kız çocuğu doğar ve bunların herbirisinin kızı ötekinin teyzesi olur. İki halanın bir arada nikâh altında tutulmasına gelince, bu da her birisi diğerinin halası olan iki kadını aynı nikâh altında tutmamayı gerektirmektedir. Bu da şöyle olur: Bir kimse bir diğerinin annesiyle evlenir, o da onun annesi ile evlenir. Bunlardan herbirisinin bir kızı olursa, bunların herbirinin kızı ötekinin halası olur. İşte bunlar, yüce Allah'ın, Rasûlü Muhammed (sav)'ın aracılığı ile Kur'ân-ı Kerimde sözü edilmeyen kimselerle evlenmeyi haram kıldığı kimselerdir.

5. Bir Arada Nikâh Altında Tutulmaları Haram Olan Kadınlar:

Bu hususu bu şekilde açıkladıktan sonra şunu belirtelim ki, ilim adamları bir arada nikâh altında tutulmaları haram olan kadınlar ile ilgili olarak güzel bir kaide tesbit etmişlerdir. Mu'temir b. Süleyman, Fudayl b. Meysere'den, o, Ebû Cerir'den, o da Şa'bi'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İki kadından birisi, erkek kabul edilecek olursa, eğer o erkeğin o kadınla evlenmesi caiz olmuyorsa, bu ikisinin aynı nikâh altında tutulmaları batıldır. Ben ona (Ebû Cerir, Şa'bi'ye) : Bunu kimden öğrendin? diye sorunca şöyle dedi: Bunu Rasûlullah (sav)'ın ashabından öğrendim.

Süfyan es-Sevrî der ki: Bize göre bunun açıklaması, bu tür akrabalıkların neseb yoluyla akrabalar olmaları ile ilgilidir. Yoksa bu, bir kadının başka bir kocadan olma üvey kızı ile birlikte dilediği takdirde, onları bir nikâh altında bulundurması seviyesinde değildir.

Ebû Ömer der ki: Bu ise, Mâlik, Şafiî, Ebû Hanife ve Evzaî'nin mezhebine göre böyledir. Hadis ehlinden olsun, diğerlerinden olsun, çeşitli bölgelerin diğer fukahası da bildiğim kadarıyla bu asıl kaide hakkında farklı kanaate sahip değillerdir. Seleften kimisi, kocanın başka kadından olma kızı ile bir kadını (yani o kızın üvey annesini) aynı nikâh altında tutmasını mekruh görmüştür. Buna sebep ise onlardan birisinin erkek olması halinde, diğerine helâl olmayışıdır. Fakat ilim adamlarının kabul ettiği görüş, bunda bir mahzur olmadığı ve bu konuda gözönünde bulundurulması gerekenin neseb akrabalığı olup, onun dışında kalan sıhrî akrabalığın bu hususta gözönünde bulundurulmayacağıdır.

Diğer taraftan bir takım haberlerde, sözü geçenlerin aynı nikâh altında bir arada bulundurulmalarının yasak kılınış gerekçesine de dikkat çekici ifadeler varid olmuştur. Bu gerekçe (illet) ise, aynı nikâh altında bulundurmanın sebep teşkil edeceği yakın akrabalık bağlarının kesilmesidir. Bu ise, kumalar arasında görülen kıskançlık sebebiyle ortaya çıkan kin ve kötülüklerdir.

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav), bir erkeğin bir kadını halasının üzerine yahut teyzesinin üzerine almasını yasaklayarak şöyle buyurdu: "Sizler böyle birşey yapacak olursanız, o takdirde akrabalık bağlarınızı kesmiş olursunuz". Bunu Ebû Muhammed el-Asilî *"Fevaid"* adlı eserinde, İbn Abdi'l-Ber ve başkaları da zikretmiştir. (1)

Ebû Dâvud'un *"el-Merasîl"* adlı eserinde yer alan rivâyetlerden birisi de şöyledir: Huseyn b. Talha dedi ki: Rasûlullah (sav) kadının akrabalık bağlarının koparılması korkusuyla kızkardeşleri üzerine nikâhlanmasını yasakladı. (2)

Seleften kimisi, bu illeti daha da ileriye götürüp genişleterek, kadının yakın herhangi bir akrabası ile birlikte aynı nikâh altında bulundurulmasını kabul etmemiştir. Bu akrabası ister amca kızı, ister hala kızı, ister dayı kızı, ister teyze olsun. Bu da İshak b. Talha ile İkrime, Katade ve İbn Ebi Necih yoluyla gelen rivâyette, Ata'dan nakledilmiştir. Ancak, İbn Cüreyc'in Ata'dan yaptığı rivâyete göre, bunda bir beis yoktur. Sahih olan da budur.

Hasan b. Hüseyn b. Ali, aynı gecede Muhammed b. Ali'nin kızı ile, Ömer b. Ali'nin kızını nikâhlayarak, iki amca kızını bir nikâh altında toplamıştır. Bunu Abdurrezzak zikretmektedir. İbn Uyeyne şunu da ilave eder: Böylece onların (akraba) hanımları (ziyaret ya da tebrik için) bu ikisinden hangisinin yanına gideceklerini bilemez oldular. Mâlik ise, bunu mekruh görmekle birlikte, ona göre böyle bir nikâh haram değildir.

(1) *İbn Hibbân*, 1275, hasen bir senedle. Nakleden: Şuayb el-Arnavut, Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, S. 182-183'te 2 no'lu dipnot.
(2) Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, 5. 182.

İbnü'l-Kasım'ın semâ' yoluyla (işiterek) naklettiğine göre ise, Mâlik'e, iki amca kızı aynı nikâh altında toplanabilir mi diye sorulmuş, o da: Ben bunun haram olduğunu bilmiyorum, demiştir. Kendisine: Peki bunu mekruh görüyor musun diye sorulunca, o da: Şüphesiz bazı kimseler bundan sakınmaktadırlar diye, cevap vermiştir.

İbnü'l-Kasım da der ki: Bu helâldir, bunda bir beis yoktur. İbnü'l-Münzir de der ki: Herhangi bir kimsenin böyle bir nikâhı batıl gördüğünü bilmiyorum. Bu şekilde akrabalar nikâh ile mübah kılınanlar arasında yer alırlar. Bunlar Kitap, sünnet ve icma ile olsun, bu kapsamın dışında kalan kimseler değillerdir. Aynı şekilde, iki hala kızı ile, iki teyze kızı arasında da durum böyledir. es-Süddî ise, yüce Allah'ın: **"Geriye kalanları ise... size helâl kılındı"** buyruğunu, yani fercin dışında kalan hususlarda nikâh demektir, diye açıklamıştır. Bunun anlamının şu olduğu da söylenmiştir: Yüce Allah size, mahrem olanların dışında kalan diğer akrabalarınızı helâl kılmıştır. Katade'ye göre de: Bundan kasıt ise, özel olarak mülkiyet altında bulunan cariyelerdir. (Yani cariyeleriniz bunun dışında olmak üzere size helâldir.)

6. Nikâhda da İffeti Korumak Esastır:

Yüce Allah'ın: **"Mallarınızla aramanız..."** buyruğu hem evlenmeyi, hem satın almayı birlikte ifade eden bir sözdür. Burada (أَنْ) -ki başına geldiği fiile mastar anlamını kazandırır- (بـ)'den bedel nasb mahallindedir. Hamza'nın kıraatine göre ise reff' mahallinde olur. Bunun anlamının (أَيْ) yahut, (بِأَنْ) şeklinde olması da muhtemeldir. (Aramanız için veya aramanız suretiyle manalarını verir). Bu durumda "lâm" yahut "be" hazf edilecek olursa, o takdirde kelime nasb mahallinde olur.

"İffetinizi koruyup" anlamındaki kelime hal olmak üzere mansub'dur. Zinadan kendi iffetinizi koruyarak uzak kalmanız... anlamındadır.

"Zinaya sapmaksızın" zina etmeksizin demektir. Zinaya "sifâh" denilmesinin sebebi, suyun dökülmesi ve akması anlamına gelen: (سَفْحِ الماءِ)'den alınmış olmasından dolayıdır.

Peygamber (sav), bir düğün sırasında def seslerini işitince şöyle buyurmuştur: "(هذا النكاح لا السفاح ولا نكاح السِّرّ): İşte bu nikâhtır. Sifah (zina) da değildir. Gizlice yapılan nikâh (fuhuş) da değildir." (1)

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah'ın: **"İffetinizi koruyup zinaya sapmaksızın"** buyruğunun iki anlama gelme ihtimali vardır. Bunlardan birisi, açıkladığımız mana. Bu da nikâh akdi ile iffetini korumaktır. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Sizler zina yoluyla değil, nikâh yoluyla mallarınızla evliliğin menfaatlerini arayınız. O takdirde, bu âyet-i kerime umum ifade eder.

(1) Bu lafız ve mana ile kaynağını tespit edemedik.

Bununla birlikte **"İffetinizi koruyup"** buyruğunda, iffeti korumak kadınlara ait bir sıfattır, denilmesi ihtimali vardır. Bunun anlamı da şöyle olur: Yani siz, o kadınlarla onların iffetli (muhsana) olmaları şartına bağlı olarak evleniniz. Fakat birinci şekil daha uygundur. Çünkü, âyet-i kerimenin umumi anlamı ile anlaşılması mümkün olup, muktezasını delil kabul etmek imkânı varsa, evlâ olan onu böylece anlamaktır. Diğer taraftan, ikinci anlamın muktezasına göre, zina yapan kadınlarla evlenmek helâl olmaz. Bu ise icma'a muhaliftir. (1)

7. Mehir:

"Mallarınızla" buyruğunda yüce Allah, kadınları mallar karşılığında nikâhlamayı mübah kılmıştır. Bu ise, mal karşılığı olmaksızın nikâh yapıldığı takdirde, böyle bir nikâhla mübahlığın sözkonusu olmamasını gerektirmektedir. Çünkü bu çeşit bir nikâh, bu hususta kendisine bağlı olarak iznin verildiği şart yerine getirilmeksizin yapılmıştır. Tıpkı şarap, domuz yahut da mülk edinilmesi sahih olmayan bir şeyi mehir olarak tayin edip nikâh akdi yapmaya kalkışmak gibi.

Ayrıca Ahmed'in, azadlık da mehir olabilir, şeklindeki görüşü bununla red olunmaktadır. Çünkü böyle bir davranışta, herhangi bir malın teslim edilmesi sözkonusu değildir. Bunda yalnızca kendisine bir mal teslim edilmesi hakkını kazanmaksızın cariye üzerindeki mülkiyetin ıskat edilmesi sözkonusudur. Mevlânın, daha önce kendi nezdinde malik olduğu bir şey, ona intikal etmemiş, sadece sakıt olmuştur. Koca azad ettiği cariyesine bir şey teslim etmeyip, o eski cariyesinin de onun üzerinde herhangi bir şeyi hak etmesi sözkonusu olmamışsa koca bununla sadece mülkünü telef etmiş olur ve bu azad etmesi de mehir olmaz.

Bu emir, vücub gerektiren bir emirdir. Azadlığın (mehir olarak) verilmesi sahih birşey olamaz. Bu ise yüce Allah'ın: ***"Kadınlara mehirlerini veriniz" (en-Nisâ, 4/4)*** buyruğu ile birlikte gayet açıktır. Diğer taraftan yüce Allah'ın: ***"Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarlarsa, onu da afiyetle yeyin"*** (en-Nisa, 4/4) buyruğunun ifade ettiği hususun azad etmekte gerçekleşmesi imkânsızdır. O halde geriye mehrin mal olarak verilmesinden başka bir şey kalmıyor. Çünkü yüce Allah: **"Mallarınızla"** diye buyurmaktadır.

Bu görüşü kabul edenler, mehrin miktarı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Şafiî, yüce Allah'ın: **"Mallarınızla"** buyruğunun umum ifade ettiğini ileri sürerek, mehrin az olsun çok olsun caiz olacağını söylemiştir. Sahih olan görüş de budur.

(1) Konu ile ilgili geniş açıklamalar için bk. en-Nûr, 24/3. ayet, 1. başlık.

Ayrıca bunu Hz. Peygamberin, kendisini bağışlayan (Peygamber Efendimize evlendirme yetkisini veren) kadın ile ilgili hadis-i şerifte: "Velev ki demirden bir yüzük olsun" (1) buyruğu ile şu hadis-i şerif bunu desteklemektedir: Hz. Peygamber: "Bekarları evlendiriniz" buyurdu ve bunu üç defa tekrarladı. Ey Allahın Rasulü, aralarında mehir ne olacak? diye sorulunca, şöyle buyurdu: "Bir erak (misvak) çubuğu dahi olsa, akrabalarının üzerinde karşılıklı razı oldukları şeydir." (2)

Ebu Said el-Hudrî dedi ki: Rasulullah (sav)'a, kadınlara verilecek mehirler hakkında sorduk da şöyle buyurdu: "Mehir, akrabalarının üzerinde anlaştıkları şeydir." (3)

Hz. Cabir de, Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Eğer bir adam, bir kadına avuçlarını dolduracak kadar yiyecek (buğday) verecek olursa, ona karşılık o kadın kendisine helal olur." Bu iki hadisi de Dârakutnî Sünen'inde rivayet etmiştir. (4)

Şâfiî der ki: Herhangi bir şeye bir bedel olması yahut ücret olarak verilmesi caiz olan her bir şey mehir olabilir. Aynı zamanda bu, ilim ehlinin çoğunluğunun da görüşüdür. Medinelilerden olsun, diğer şehir halkından olsun, hadis ehli topluluğunun da görüşü budur. Bunların hepsi az olsun, çok olsun, mehri caiz görmüşlerdir. Aynı zamanda bu, Malik'in arkadaşı Abdullah b. Vehb'in görüşü olup, İbnü'l-Münzir ve başkalarının tercih ettiği görüş de budur.

Said b. el-Müseyyeb der ki: Kocası hanımına bir kamçı dahi mehir olarak verecek olursa, o kadın, o kamçı karşılığında ona helal olur. Said'in kendisi de kızını Abdullah b. Vedaa'ya iki dirhem mehir ile nikâhlamıştır. Rabia der ki: Bir dirhem karşılığında dahi nikâh caizdir. Ebu'z-Zinad da der ki: Karı-kocanın akrabalarının karşılıklı razı oldukları miktardır. Malik der ki: Mehir, ya bir çeyrek dinardan, yahut da üç dirhemden -ölçek ile- daha aşağı olamaz. Mezhebimize mensup kimi ilim adamı, Malik'in bu görüşüne gerekçe olarak şunu göstermiştir: Nikah yoluyla kadının helal olmasına en çok benzeyen şey, (hırsızlıktan dolayı elin kesilmesidir). Çünkü kadının ferci de bir uzuvdur. El de bir uzuvdur. O bakımdan kadının ferci de belli miktarda bir mal karşılığı ile mübah olur. Bu da ya dörttebir dinardır, yahut ölçek ile üç dirhemdir. İşte Malik burada ferci ele kıyasen bu hükme varmıştır.

Ebu Ömer der ki: Ancak Ebu Hanife bu kanaate ondan önce sahib olmuştur.

---

(1) *Buhârî*, Nikâh 14, 32, 35, 37, 40, 44, 49-51, Fedâili'l-Kur'ân 21, 22, Libâs 49; ***Müslim***, Nikâh 76; *Ebû Dâvûd*, Nikâh 30; *Tirmizî*, Nikâh 23; *Nesâî*, Nikâh 1, 62, 69; *İbn Mâce*, Nikâh 17; *Dârimî*, Nikâh 19; *Muvatta'*, Nikâh 8; *Müsned*, V, 330, 336.

(2) *Dârakutnî*, III, 244

(3) *Dârakutnî*, III, 242

(4) *Dârakutnî*, III, 243

O da mehri, elin (hırsızlık dolayısıyla) kesilmesine kıyas etmiştir. Ona göre ise el, ancak ya altından bir dinar, yahut da keylî olarak on dirhem karşılığında kesilir. Ona göre bundan daha aşağı mehir olmaz. Arkadaşları ve mezhebine mensub kimseler de bu kanaattedir. Mehrin asgarisi hususunda değil de, elin kesilmesi hususunda onun hemşehrilerinin çoğunluğu bu görüştedir. el Deraverdî de Malik'e, çeyrek dinardan daha aşağı mehir olmaz deyince, şöyle demiştir: Sen bu hususta Iraklıların yolunu izlemiş oluyorsun ey Abdullah'ın babası! Ebu Hanife ise, Cabir'in rivayet ettiği hadisi delil göstermiştir. Buna göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "On dirhemden aşağı mehir olmaz." Bu hadisi de Dârakutnî rivayet etmiştir. (1) Şu kadar var ki, senedinde Mübeşşir b. Ubeyd vardır ki, metrûk bir ravidir.

Davud el-Evdî'den rivayet edildiğine göre, Davud, eş-Şa'bi'den, Şa'bi de Hz. Ali'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Mehir on dirhemden aşağı olamaz. Ahmed b. Hanbel der ki: Ğıyas b. İbrahim, Davud el-Evdî'ye eş-Şa'bi'den o, Hz. Ali'den, on dirhemden aşağı mehir yoktur, ifadesini telkin etti. Böylelikle bu hadis oluverdi. (2)

en-Nahaî dedi ki: Mehrin asgarisi kırk dirhemdir. Said b. Cübeyr elli dirhemdir, İbn Şubrume, beş dirhemdir demektedir. Ayrıca bunu Dârakutnî, İbn Abbas'tan o da, Hz. Ali'den: Beş dirhemden daha aşağı mehir olmaz (3) diye de rivayet etmiştir.

8. Mehir Neyin Karşılığıdır:

Yüce Allah'ın: **"O halde onlardan hangisi ile faydalandı iseniz, ondan dolayı onlara tayin edilen şekilde mehirlerini veriniz"** buyruğunda: **"Fayadalanmak"**dan kasıt, burada lezzet almaktır.

"Ecirler"den kasıt da (mealinde de gösterildiği gibi) mehirlerdir. Mehrin "ücret" diye adlandırılış sebebi ise, bunun onlardan faydalanmanın karşılığı olmasıdır. Bu da mehre ücret denileceği hususunda açık bir nassdır.

Aynı zamanda bu, kadına sağlanan cinsel menfaati karşılığında mehrin verildiğine delildir. Çünkü menfaatin karşılığı olan şeye ücret adı verilir. Bununla birlikte ilim adamları , nikâh yapıldığında akid konusunun ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Akid konusu kadının bedeni midir, yoksa cinsel menfeat midir, yoksa helâl oluşu mudur?

Bu hususta üç görüş vardır. Ancak kuvvetli olan görüş, üçünün de birlikte kast edildiğidir. Çünkü yapılan akid, bütün bunları gerektirmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

(1) *Dârakutnî*, III, 245.
(2) *Dârakutnî*, III, 246.
(3) *Dârakutnî*, III, 246.

9. Âyetten Kasıt Mehir midir, Mut'a Nikahı mıdır:

İlim adamları âyetin anlamı hususunda farklı görüşlere sahiplerdir. el-Hasen, Mücahid ve başkaları der ki: Âyetin manası şudur: Kadınlardan sahih nikâh yoluyla cimâ' suretiyle faydalanıp, lezzet aldığınız şeylere mukabil, siz de **"onlara tayin edildiği şekilde mehirlerini veriniz"** demektir.

Buna göre koca, hanımı ile bir defa dahi cima edecek olursa, eğer mehrin miktarı tesbit edilmiş (müsammâ) ise, mehir tümüyle vacib olur. Eğer tesbit edilmemiş yani müsemma değil ise, mehr-i mislini ödemek icabeder.

Şâyet nikâh fasid ise, fasid nikâh ile ilgili mehir hususunda Malik'den farklı rivâyetler gelmiştir. Acaba bu durumda kadın, mehr-i misle mi hak kazanır, yoksa sahih olarak tesbit edilmiş bir mehir ise, mehr-i müsemmâ'ya mı hak kazanır? Bir seferinde: Mehr-i müsemmâ'ya hak kazanır demiştir. Mezhebinden zahir olan (kuvvetli) görüş de budur. Çünkü, karşılıklı rıza ile tesbit ettikleri şey, yakîn olarak bilinen bir hususdur. Mehr-i misil ise ictihad ile tesbit edilir. O bakımdan her ikisinin yakin olarak bildiği şeye başvurmak gerekir. Zira şüpheye dayanarak mal hak edilmez. "Mehr-i misil" şeklindeki sözlerinin izahı da şudur: Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir kadın, eğer velisinin izni olmaksızın nikâhlanacak olsa, onun bu nikâhı batıldır. Şâyet onunla zifafa girilirse o takdirde onun ferci helâl bilinmiş olmasının karşılığında ona mehr-i misil vardır..." (1)

İbn Huveyzimendâd der ki: Âyet-i kerimenin mut'a nikâhının caiz oluşu şeklinde yorumlanması yerinde değildir, doğru olamaz. Çünkü Rasulullah (sav), mut'a nikâhını yasaklamış ve haram kılmıştır. Diğer taraftan yüce Allah da: *"Onları velilerinin izniyle nikâhlayın"* (en-Nisa, 4/25) diye buyurmaktadır. Bilindiği gibi, velilerin izniyle yapılan nikâh şer'î bir nikâh olan ve bir veli ile iki şahidin huzurunda yapılan nikâhtır. Mut'a nikâhı ise böyle değildir. Cumhur der ki: Bundan kasıt İslâmın ilk dönemlerinde uygulanan mut'a nikâhıdır. İbn Abbas, Ubey ve İbn Cübeyr ise, âyet-i kerimenin bu bölümünü şöylece okumuşlardır: "(فما استمتعتم به منهن إلى أجل مُسَمّى فآتوهنّ أجورهنّ): O halde onlardan hangisi ile belli bir süreye kadar faydalandı iseniz, ondan dolayı onlara mehirlerini veriniz". Ancak daha sonra Peygamber (sav), bu nikâhı yasaklamıştır. Said b. el-Müseyyeb der ki: Bunu miras ile ilgili âyet-i kerime nesh etmiştir. Çünkü mut'a da miras sözkonusu değildi. Aişe ile el-Ka-

(1) *Ebû Dâvûd,* Nikâh 19; *Tirmizî,* Nikâh 14; *İbn Mâce,* Nikâh 15; *Müsned,* VI, 47, 66, 166; *Dârakutnî,* III, 221; Hakim, *el-Müstedrek,* II, 168; Beyhakî *Sünen,* VII, 169, 202 ve 223-224'de hadis: "Velisinin izni olmaksızın nikâhlanan herhangi bir kadının nikâhı (üç defa) batıldır. Eğer onunla gerdeğe girerse fercini helâl kabul ettiği için ona mehir vermesi gerekir. Şayet anlaşmazlığa düşerlerse, velisi olmayanın velisi sultan (İslâm devleti) dir." anlamındadır. Merhum müfessirin kaydettiği -mehr-i misil'den söz eden manada da: *Dârimî,* Nikâh 11'de yer almaktadır.

sim b. Muhammed ise der ki: Mut'anın haram kılınışı da, nesh olunuşu da Kur'ân-ı Kerimdedir. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunda yer almaktadır: ***"Ve onlar ırzlarını korurlar, meğerki eşlerinden yahut sahib oldukları cariyelerinden müstesna. O vakit onlar kınanmazlar".*** (el-Mu'minun, 23/5-6) Mut'a ise ne nikâhtır, ne de cariye olarak mülkiyet edinmektir.

Dârakutnî, Ali b. Ebi Talib'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) mut'a nikâhını yasakladı. (Hz. Ali) dedi ki: Mut'a nikâhı evlenme imkânı bulamayan kimse içindi. Ama karı-koca arasında nikâh, talâk, iddet ve mirasa dair hükümler nâzil olunca nesh olundu. (1) Ali (r.a)'dan şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Ramazan orucu, her türlü orucu (farziyetini) nesh etti. Zekât, her türlü sadakayı (farziyetini) nesh etti. Boşama, iddet ve miras da mut'a'yı nesh etti. Udhiye (kurban bayramı, kurban kesmek) da her türlü kurbanı nesh etti. (2) İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Mut'a nesh olunmuştur. Onu, talâk, iddet ve miras neshetmiştir. (3) Ata da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Mut'a nikâhı, ancak yüce Allah'tan kendisiyle kullarına merhamet buyurduğu bir rahmet idi. Şâyet, Ömer'in onu yasaklaması olmasaydı, bedbaht olan kimseler dışında zina eden olmazdı. (4)

10. Mut'a Nikâhının Kaç Defa Mübah Kılınıp Nesh Olunduğu:

İlim adamları mut'anın kaç defa mübah kılınıp nesh olunduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Müslim'in ***Sahih***'inde Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) ile birlikte kadınlarımız olmaksızın gazaya çıkardık. Biz: Kendimizi hadımlaştırmayalım mı? diye sorduk. Ancak o bize bunu yasakladı. Sonra da belli bir süreye kadar elbise karşılığında kadınları nikâhlamaya ruhsat verdi. (5)

Ebû Hatim el-Büstî ***Sahih***'inde der ki: Onların Peygamber (sav)'e: "Kendimizi hadımlaştırmayalım mı" diye sormaları, mut'anın, kendilerine bu şekilde faydalanma mübah kılınmadan önce yasak olduğuna delildir. Çünkü yasak olmasaydı, onların böyle bir soru sormalarının anlamı olmazdı. Daha sonra onlara gazada iken belli bir süreye kadar elbise karşılığında kadınları nikâhlamalarına ruhsat verildi. Sonra yine Hayber yolunda mut'ayı yasakladı. Sonra yine mut'aya Fetih yılı izin verdi. Daha sonra üçüncü defa akabinde onu haram kıldı. Ve artık o, Kıyamet gününe kadar haram kılınmıştır.

---

(1) *Dârakutnî*, III, 259-260
(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 486.
(3) Suyûtî, *a.g.e.*, aynı yer.
(4) Suyûtî, *a.g.e.*, aynı yer; ancak Ali (r.a)'nin sözü olarak.
(5) *Buhârî*, Nikâh 8; *Müslim*, Nikâh 11; *Müsned*, I, 420, 432; ayrıca bk: *Buhârî*, Tefsir 5. Sûre, 9; *Tirmizî*, Nikâh 2; *Nesaî*, Nikâh 4; *İbn Mâce*, Nikâh 2; *Dârimî*, Nikâh 1, 2; *Müsned*, I, 175, 176, 183, 385, 390, 450.

İbnü'l-Arabî der ki: Kadınlarla mut'a yapmaya gelince, bu şeriatin garip hadiselerindendir. Zira önce İslâm'ın ilk dönemlerinde mübah kılınmıştı.

Daha sonra Hayber yılı haram kılındı. Sonra Evtas gazasında mübah kılındı. Bundan sonra yine haram kılındı ve haram kılma işi nihai bir şekil olarak devam etti. Şeriatte buna benzer Kıble meselesi dışında bir mesele daha yoktur. Çünkü Kıblede de nesh iki defa takahhuk etmiş, bundan sonra nihai şeklini almıştır. Bu hususta konu ile ilgili hadislerin çeşitli yollarını bir araya getirenler şöyle demektedir: Bu rivâyetler mut'anın yedi defa helâl ve haram kılınmış olmasını gerektirmektedir. İbn Ebi Amra, İslâm'ın ilk dönemlerinde mübah olduğunu rivâyet ettiği gibi, Seleme b. el-Ekva ise, bunun Evtas gazvesinde mübah kılınmış olduğunu rivâyet etmektedir. Hz. Ali'nin rivâyetinden ise, bunun Hayber günü haram kılınmış olduğu anlaşılmaktadır. er-Rabi' b. Sebre rivâyetinden, fetih günü mübah kılındığı anlaşılmaktadır.

Derim ki: Bütün bu rivâyet yollarının hepsi, Müslim'in ***Sahih***'inde vardır. (1) Başka hadis kitaplarında ise, Hz. Ali'den, Hz. Peygamberin bunu Tebûk gazvesinde yasakladığı yer almaktadır. Bunu İshak b. Raşid, ez-Zührî'den, o, Abdullah b. Muhammed b. Ali'den, o, babasından o da Hz. Ali'den rivâyet etmiştir. Şu kadar varki, İshak b. Raşid'in, İbn Şihab (ez-Zührî) den yaptığı bu rivâyete uyan bulunmamıştır. Bunu Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr)- Allahın rahmeti üzerine olsun- söylemiştir. (2) Ebû Davud'un ***Musennef***'inde, er-Rabi' b. Sebre'den gelen rivâyete göre, mut'a Veda haccında yasaklanmıştır. Ebû Davud, bu hususta gelen en sahih rivâyetin bu olduğu görüşündedir. (3)

Amr, el-Hasen'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Mut'a, kaza umresinde üç gün helâl kılınmış olması müstesna, hiç bir zaman helâl kılınmış değildir. Bundan önce de helâl kılınmamıştı, daha sonra da helâl kılınmadı. Bu, aynı zamanda Sebre'den de rivâyet edilmiştir. İşte bunlar, mut'anın helâl ve haram kılındığı yedi ayrı yerdir.

Ebû Cafer et-Tahavî der ki: Peygamber (sav)'dan mut'anın serbest bırakılmış olduğunu rivâyet eden bütün bu raviler, hepsi de yolculukta olduğunu, yasaklamanın ise, bundan sonra yasaklanmış olduğunu haber vermektedirler. Onlardan herhangi bir kimse, bunun ikamet halinde olduğunu haber vermemektedir. İbn Mes'ud'tan da böylece rivâyet edilmiştir. Peygamber (sav)'ın bunu, Veda haccında mübah kıldığına dair ifadelerin yer aldığı, Sebre yoluyla gelen hadis ise, bütün bunların hepsinin ihtiva ettiği mana dışında bir ifade taşımaktadır. Biz, bu noktayı tetkik ettik. Ve bunu ancak Abdulaziz b. Ömer b. Abdulaziz'in rivâyetinde bulduk, başkasında rastlayamadık. Bunu İsmail

(1) Bk. ***Müslim***, Nikâh 13-32
(2) İbn Abdi'l-Berr, ***el-İstizkâr***, XVI, 289
(3) ***Ebû Dâvûd***, Nikâh 13

b. Ayyaş, Abdulaziz b. Ömer b. Abdulaziz'den rivâyet etmiştir. O da, bu olayın Mekke fethinde olduğunu, ashabı kiramın Hz. Peygambere bekarlıktan şikâyet ettiklerini, bunun üzerine de bu hususta onlara ruhsat verdiğini nakletmektedir. Veda haccında ise, onların bekarlıktan Hz. Peygambere şikâyette bulunmalarına imkân yoktur. Çünkü kadınlarla beraber haccetmişlerdi. Diğer taraftan Mekke'de kadınlarla evlenmeleri de mümkündü. O vakit de, daha önceki gazvelerdeki halde değillerdi.

O halde, şu muhtemeldir: Peygamber (sav)'ın buna benzer bir hususu gazalarında ve toplu olarak bulunulan yerlerde tekrarlaması adeti olduğundan dolayı, mut'anın haram kılınışını Veda haccında bir daha zikretmiştir. Çünkü insanlar, orada birarada idi. Tâ ki, o ana kadar bunu işitmemiş olan kimseler de haram kılındığını işitsin. Bunu bu şekilde tekid etti ki, helâl olduğunu iddia edecek hiçbir kimsenin bir şüphesi kalmasın.

Diğer taraftan Mekkeliler bunu çokça kullanıyorlardı.

11. Mut'a Nikâhına Dair Hükümler:

Leys b. Sa'd, Bukeyr b. el-Eşec'den, o, eş-Şerrid'in mevlâsı Ammar'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İbn Abbas'a mut'a hakkında sordum. O zina mıdır, nikâh mıdır? diye. Bana: Zina da değildir, nikâh da değildir dedi. Peki nedir? diye sordum, şu cevabı verdi: Mut'a yüce Allah'ın dediği gibidir. Ben de: Peki kadının iddet bekleme yükümlülüğü var mıdır? diye sordum. O, evet bir defa ay hali olmak. Bu sefer, peki birbirlerine mirasçı olurlar mı? diye sordum, hayır dedi. Ebû Ömer dedi ki: Seleften olsun, haleften olsun, ilim adamları, mut'anın mirasın sözkonusu olmadığı, belli bir süreye kadar nikâhlanmak olduğu hususunda kimsenin ihtilafı yoktur. Süre bitimi ile birlikte boşama sözkonusu olmaksızın birbirlerinden ayrılırlar.

İbn Atiyye der ki: "Mut'a, iki şahid, velinin izni ve belli bir süreye kadar erkeğin kadın ile evlenmesi şeklindeydi. Bununla birlikte aralarında mirasçılık sözkonusu olmazdı. Karşılıklı olarak ittifak ettikleri ücreti de kadına verirdi. Süre bitti mi, artık erkeğin kadın aleyhine bir yolu olmazdı. Bununla birlikte rahminin temizliğini gözetirdi. [1] Çünkü çocuk, hiç şüphesiz ona ilhak edilir. Eğer kadın hamile kalmamışsa, başkası ile nikâhlanması helâl olur. en-Nehhas'ın *Kitab*'ında ise: "Bunda hata vardır. Çocuk mut'a nikâhında babaya ilhak edilmez." [2]

(1) İbn Atiyye'de ifade : "Kadın rahminin temizliğini gözetir" (*el-Muharrar el-Veciz*, IV, 80) şeklindedir.

(2) İbn Atiyye'de bu ifade şu şekildedir: "Bunda lafız itibarıyla fahiş bir hata vardır. Mut'a nikâhında çocuğun (babanın nesebine) ilhak edilmeyeceği vehmini vermektedir." (*el-Muharrar el-Veciz*, IV, 81)

Derim ki: en-Nehhas'ın ibaresinden anlaşılan budur. Çünkü o, şöyle demektedir: Mut'a, erkeğin kadına ben seninle bir günlüğüne -veya buna benzer bir süre zikreder- evleniyorum. Şu şartla ki, senin iddet bekleme sorumluluğun yoktur. Aramızda miras da olmayacaktır, talâk da olmayacaktır. Buna şahidlik edecek bir şahid de olmayacaktır. Bu ise, zinanın tâ kendisidir. İslam'da (böylesi) hiçbir zaman mübah kılınmamıştır. Bundan dolayı Hz. Ömer şöyle demiştir: Bana mut'a evliliği yapmış bir adam getirilecek olursa, mutlaka onu taşlar altında gömerim.

12. Mut'a Nikâhı Halinde Had Sözkonusu mudur?

Mut'a nikâhı ile erkek, kadın ile zifafa girecek olursa, erkeğe had vurulup çocuk ona ilhak edilmez mi? Yoksa şüphe dolayısıyla had vurulmaz ve çocuk ona ilhak edilir, ama ta'zir edilip cezalandırılır mı? Bu hususta ilim adamlarımızın iki farklı görüşü vardır.

Bugün için mut'a nikâhının haram olduğu kabul edilmekle birlikte, kimi ilim adamlarının görüşüne göre, çocuk, mut'a nikâhında babaya ilhak edilir denildiğine göre, mübah görüldüğü o dönemde çocuk nasıl olur da babaya ilhak edilmesin? İşte bu, mut'a nikâhının o zamanlar sahih nikâh hükmünde olduğunu göstermektedir. Ancak, süresi belli olması ve miras hususunda ondan farklı idi.

el-Mehdevî, İbn Abbas'tan şunu nakletmektedir: Mut'a nikâhı, velisiz ve şahidsiz yapılırdı. Ancak, onun bu naklettiğinde belirttiğimiz bu husus dolayısıyla bir zayıflık vardır.

İbnü'l-Arabî der ki: İbn Abbas mut'a nikâhının caiz olduğunu kabul ediyordu. Sonradan bu görüşten döndüğü de sabit olmuştur. Böylelikle mut'anın haram olduğu hususunda icma gerçekleşmiş olmaktadır.

Mezhebimizde meşhur olan görüşe göre, bir kimse mut'a yapacak olursa recm edilir. Malik'ten gelmiş bir diğer rivâyete göre ise, recm edilmez. Çünkü mut'a nikâhı haram değildir.

Fakat bizim mezhebimizin ilim adamları, diğer ilim adamları arasında yalnız kaldıkları garip bir usül kaidesine dayanarak böyle söylemişlerdir. O garip kaide ise şudur:

Sünnet ile haram kılınan bir şey, acaba Kurân'ı-Kerim ile haram kılınanlar gibi midir, değil midir? Malik'ten, bazı Medineli alimlerimizin rivâyetine göre, bunlar birbirlerine eşit değildir. Ancak bu görüş zayıftır.

Ebû Bekr et-Tartusî der ki: Mut'a nikâhına İmran b. Husayn, İbn Abbas, kimi ashab ve Ehl-i Beytten bir kesim dışında ruhsat veren yoktur.

İbn Abbas'ın bu hususta ruhsatı hakkında şair de der ki:

أقـول لـلرَّكْـب إذْ طـال الـثَّـوَاء بنـا يـا صاح هـل لـك في فُتْيَا ابنِ عبـاس
في بَضَّـةٍ رَخْصـة الأطـراف نـاعمـةٍ تكـون مَثْـواك حتى مَـرجـع النـاس

"Kafileye diyorum, çünkü burada kalmaklığımız uzun sürdü:
Arkadaş, ne dersin, İbn Abbas'ın fetvasına göre amel etmeye var mısın?
Yumuşak tenli ve bedenli birisi hakkında...
İnsanlar dönünceye kadar senin sığınağın olsun."

Sair ilim adamları, ashabın, tâbiînin ve selef-i salihin fukahası, bu âyet-i kerimenin nesh olduğu ve mut'anın haram olduğu görüşündedirler. Ebû Ömer der ki: Mekke halkından olsun, Yemenlilerden olsun, İbn Abbas'ın ahsabı (onun görüşünü benimseyenler), hepsi de mut'anın İbn Abbas'ın görüşüne göre helâl olduğunu, diğer insanların ise onu haram kıldığını kabul ederler. Ma'mer dedi ki: ez-Zührî der ki: İnsanlar, bu mut'adan o derece nefret ettiler ki, şairin birisi şöyle diyecek kadar işi ileri götürdü:

قـال المحـدّث لمـا طـال مجلسـه يا صاحِ هل لك في فُتْيَا ابنِ عباس

"Konuşanın oturması uzun sürünce; dedi ki:
Ey arkadaş, ne dersin, İbn Abbas'ın fetvasına göre amel etmeye?..."

13. Mehir Olarak Verilecek Değerin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Ecirlerini: mehirlerini"** buyruğu, hem mal olanı, hem malın dışında olanı kapsar. O bakımdan mehrin, aynî malların menfaatleri olması da caizdir. Şu kadar var ki bu hususta ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik, Müzenî, Leys, Ahmed, Ebû Hanife ve arkadaşları bunu kabul etmezler. Ancak Ebû Hanife şöyle demektedir: Böyle bir mehri zikrederek evlenecek olursa, nikâh caizdir ve böyle bir mehir kadına zikrolunmamış, miktarı tesbit edilmemiş mehir hükmündedir. Eğer kadın ile gerdeğe girecek olursa, ona mehr-i misil verilir. Şâyet onunla gerdeğe girmeyecek olursa, kadın için mut'a hakkı (uygun bir hediye) vardır. İbnü'l-Kasım: ***Kitabu Muhammed***'de bunu mekruh görürken, Esbağ bunu caiz kabul etmektedir. İbn Şâs ise der ki: Öyle bir şey vukua gelirse, ashabımızın (mezhebimize mensup arkadaşlarımızın) çoğunluğunun görüşüne göre geçerlidir. Ayrıca bu Esbağ'ın İbnü'l-Kasım'dan rivâyetidir.

Şâfiî der ki: Bu durumda nikâh sabittir. Koca, karısına neyi tesbit etmişse onu öğretmesi gerekir. Eğer onu zifafa girmeden önce boşayacak olursa, Şafiî'nin bu hususta iki görüşü vardır: Bir görüşüne göre: Böyle bir sûreyi öğ-

retmenin ecrinin yarısını kadına verir, diğer görüşüne göre ise, mehr-i misilinin yarısını almayı hakeder.

İshak der ki: Nikah caizdir. Ebû'l-Hasan el-Lahmî der ki: Bütün bunların caiz olacağını söylemek görüşlerin en güzelidir. İcare ve Hac'da mülk edinilen, satılan ve alınan diğer mallar gibidirler. Şu kadar var ki Malik bunları kerih görmüştür. Çünkü o, mehrin muaccel verilmesini müstehab kabul eder. İcare ve Hac ise müeccel anlamındadır.

Birinci görüşün sahipleri yüce Allah'ın: **"Mallarınızla"** buyurmuş olduğunu delil gösterirler. Mal ise hakikatte insanların tama ettikleri, kendisinden yararlanılmak üzere hazırlanan şeydir. İcarede rakabeden yararlanmak ile ilim öğretmenin faydası gibi şeyler ise mal değildir.

Tahavî der ki: Görüş birliği ile kabul edilen esas şudur: Bir adam, bir diğer adamı kendisine ismini belirttiği Kur'ân'ı- Kerim'in bir sûresini öğretmek üzere bir dirhem karşılığında ücretle tutsa, bu caiz değildir. Çünkü icare akdleri ancak iki hususun birisi için caiz olur. Ya bir kumaşı dikmek ve buna benzer muayyen bir iş için yapılır, yahut da muayyen bir süre için yapılır. Eğer bir sûreyi öğretmek üzere birisini ücretle tutacak olursa, böyle bir ücret ne belli bir süre içindir, ne de belli bir iş içindir. Aksine o, o kişiyi bir şeyler öğretmek üzere ücretle tutmuştur. Ancak, öğrenecek kişi, az bir zamanda çok şey de öğrenebilir, uzun bir zamanda az bir şey de öğrenebilir. Aynı şekilde evini Kurân'ı- Kerim'den herhangi bir sûreyi kendisine öğretmek üzere satacak olursa, yine icareler ile ilgili sözünü ettiğimiz hususlar dolayısıyla caiz olmaz. Öğretmek ile ne menfaatler, ne de aynî mallar mülk olarak edinilemiyeceğine göre, kıyasen öğretme karşılığında kadının nikâhına malik olunamıyacağı ortaya çıkmaktadır. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

Ancak bunu caiz kabul edenler; Sehl b. Sa'd'ın rivâyet ettiği, kendisini Hz. Peygambere (evlendirmek üzere) hibe eden kadın ile ilgili hadisi delil gösterirler. [1] Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Haydi git, ben bu kadını Kurân'ı- Kerim'den bildiğin bölümler karşılığında evlendirdim". Bir diğer rivâyette ise şöyle buyurmuştur: "Haydi git, ben bu kadını seninle evlendirdim, ona Kurân'dan (bildiklerini) öğret". Bu görüşü savunanlar derler ki: İşte bu hadis-i şerifte, nikâh akdinin tahakkuk edip, öğretmek olarak belirlenen mehrin ise, sonraya kaldığına delil vardır. Bu da Hz. Peygamberin: (بما معك من القرآن): Kurân'dan bildiklerin karşılığında..." buyruğundan açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü başa gelen "be" harfi karşılık (ivaz) ifade etmek içindir. Bunu buna karşılık al, yani bunu bunun yerine buna ivaz olarak al, demek gibidir. Diğer rivâyetteki: "Ona öğret" buyruğu da öğretme em-

(1) Hadisin kaynakları 7. başlıkta gösterilmiştir.

ri hususunda açık bir nass'dır. Diğer taraftan hadisin akışı da bütün bunların nikâh için olduğunun tanıklığını yapmaktadır. Böyle bir tutum, adamın Kur'ân-ı Kerîm'den ezberledikleri dolayısıyla, ona bir ikram olsun diye kabul edilmiştir, şeklindeki söze de iltifat edilmez. Çünkü o takdirde bu "be" harfi "lam" anlamına gelir. (1) İkinci rivâyetteki: "Kurân'dan bildiklerini ona öğret" sözü bunun böyle olmadığını açıkça ifade etmektedir. Yine Ebû Talha'dan rivâyet edilen, Um Süleym'e talib oluşu ile ilgili rivâyette görüşlerine delil olacak bir taraf yoktur. Bu rivâyete göre, Ebû Talha, Üm Süleym'e talib olmuş, o da kendisine müslüman olduğu takdirde onunla evleneceğini söylemiştir. Ebû Talha müslüman olunca Um Süleymle evlendi. O bakımdan o kadının mehrinden daha şerefli bir mehir bilinmemektedir. Çünkü onun mehri İslâm idi. (2) Bunun delil olamayış sebebi ise, bunun Ebû Talha'ya has oluşudur. Aynı şekilde öğretmek ve buna benzer diğer menfaatlerde görülenin aksine islâm oluşda kocadan kadına herhangi bir şey (fayda) ulaşmamaktadır. Hz. Şuayb da Hz. Musa'yı mehri olmak üzere koyunlarına çobanlık etmesi karşılığında kızıyla evlendirmişti. Nitekim buna dair açıklamalar Kasas Sûresi'nde (bk. 28/27. âyet, 11. başlıkta) gelecektir.

İbn Abbas'ın rivâyetine göre, Rasûlullah (sav) ashabından birisine: " Ey filan evlendin mi? diye sormuş. Hayır kendisiyle evlenebileceğim bir şeyim yok deyince, Hz. Peygamber şöyle sordu: "Sen kul hu vallahu ahed'i biliyor musun?" Adam: Evet biliyorum deyince, Hz. Peygamber "işte bu Kurân'ın üçtebirine denktir. Peki Âyete'l- Kürsî'yi biliyor musun?" Adam yine: Biliyorum dedi, Hz. Peygamber: "İşte bu da Kurân'ın dörtte birine denktir. Peki Nasr Sûresi'ni (110. sûre) bilmiyor musun?" diye sorunca, adam yine; biliyorum deyince, Hz. Peygamber: "Bu da Kurân'ın dörtte birine denktir. Peki ya İza Zülzilet (99. sûre) 'i bilmiyor musun" deyince, yine adam biliyorum dedi. Bu sefer Hz. Peygamber: "Bu da Kurân'ın dörtte biri demektir. Evlen, evlen diye buyurdu." (3)

Derim ki: Dârakutnî, Sehl ile ilgili hadisi İbn Mes'ud yoluyla da rivâyet etmiştir. Bu rivâyette, Malik'in ve diğerlerinin gösterdiği delili açıklığa kavuşturan bir fazlalık vardır. Bu rivâyette Rasûlullah (sav) şöyle sormuştur: "Bu kadını kim nikâhlamak ister." Bunun üzerine o adam kalktı ve: Ben ey Allah'ın Rasulü dedi. Hz. Peygamber: "Senin malın var mı?" diye sorunca, hayır ey Allahın Rasulü, dedi. Hz. Peygamber: "Peki Kur'ân'dan (ezber) okuduğun bir bölüm var mı?" diye sorunca adam: Evet dedi. Bakara Sûresi'ni ve

(1) Yani bildiğine mükâfaat olsun diye seni bu kadınla evlendiriyorum, demek olur.

(2) İbn Abdi'l- Berr, ***et-Temhîd,*** XXI, 119 ;***el-İstizkâr,*** XVI, 82

(3) ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Kur'ân 10; ***Müsned,*** III, 221. Ancak hadis, İbn Abbâs'tan değil; Enes b. Mâlik'tendir.

mufassal sûrelerden bazılarını biliyorum. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bu kadını ona Kur'ân okutup öğretmen şartıyla sana nikâhlıyorum. Allah sana rızık olarak verecek olursa da ona karşılık verirsin".

Bunun üzerine o adam bu şartla o kadınla evlendi. İşte bu, -sahih olduğu takdirde- öğretmenin mehir olamayacağına dair açık bir nassdır. Dârakutnî ise der ki: Bunu Utbe b. es-Seken tek başına rivâyet etmiştir. O ise hadisi metruk bir kimsedir. (1)

"(فَرِيضَةً): **Tayin edildiği şekilde"** kelimesi ise, hal mevkiinde mastar olarak nasb edilmiştir. Yani tayin edilmiş olarak, tayin edildiği gibi demektir.

14. Mehrin Artırılıp Eksiltilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Miktarını tayin ettikten sonra da gönül hoşluğu ile uzlaştığınız şey hakkında size bir vebal yoktur"** buyruğu mehri artırmak veya eksiltmek hususunda vebal sözkonusu değildir, demektir. Mehirin tesbit edilmesinden sonra karşılıklı rıza ile olursa bu mümkündür. Maksat ise, zifafa girmeden önce koca karısını boşayacak olursa, kadının kocayı mehirden ibrâ etmesi, yahutta kocanın mehri tamamen eksiksiz ödemesidir.

Âyet-i kerimenin mut'a hakkında olduğunu kabul edenler ise bunu şöyle açıklarlar: İşte bu İslâm'ın ilk dönemlerinde, mut'a süresini artırmak hususunda karşılıklı rıza ile belirledikleri ücrete bir işarettir.

Çünkü mut'a yasaklanmadan önce, erkek kadın ile, mesela bir dinar karşılığında bir ay süre ile evlenir. Ay sona erdi mi kimi zaman, sen süreyi artır ben de sana mehri artırayım, derdi. İşte bu âyet-i kerime, (mut'anın caiz olduğu dönemlerde) karşılıklı rıza ile bunun caiz olduğunu açıklamaktadır.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ
فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ۗ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ
بِاِيمَانِكُمْ ۗ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ ۚ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ
وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ
وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ ۚ فَاِذَا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ

(1) *Dârakutnî*, III, 250. Aradaki: "işte bu... bir nassdır" cümlesi, Kurtubî'ye aittir.

نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ
الْعَنَتَ مِنكُمْ ۚ وَأَن تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَّكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٥﴾

25- İçinizden hür (muhsan) **olan mü'min kadınları nikâhlayacak bir bolluğa güç yetiremeyenler, sahip olduğunuz mü'min cariyelerinizden** (alsın). **Allah imanınızı çok iyi bilendir. Kiminiz kiminizdensiniz. Onları velilerinin izniyle nikâhlayın. Mehirlerini de güzellikle kendilerine verin; zinadan kaçınan, gizli dost edinmeyen, namuslu kadınlar olmaları halinde... Şâyet evlendikten sonra fuhuş işlerlerse, onlara hür kadınlara verilen cezanın yarısı verilir. Bu** (izin) **içinizden günaha girmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok mağfiret edendir, Rahîmdir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmibir başlık halinde sunacağız:

1. Hür Kadınlarla Veya Cariyelerle Evlenmek:

"İçinizden hür (muhsan) **olan mü'min kadınları nikâhlayacak bir bolluğa güç yetiremeyenler..."** âyet-i kerimesiyle yüce Allah, nikâhlamak hususunda hükümleri hafiflettiğine dikkat çekmektedir. Bu da güç yetiremeyen kimsenin cariyeyi nikâhlayabileceği hükmüdür.

İlim adamları, âyet-i kerimede geçen **"et-Tavl**: güç yetirme"nin anlamı hususunda üç farklı görüş belirtmişlerdir. Birinci görüşe göre bu, bolluk ve zenginliktir. Bunu İbn Abbas, Mücahid, Said b. Cübeyr, es-Süddi, İbn Zeyd ve *el-Müdevvene*'de Malik söylemiştir. O bakımdan lütuf ve güç yetirmek hususunda başkasına göre daha ileri durumda olanın halini ifade etmek için bu kelimeler kullanılır. Mali bakımdan kudret sahibi olan kimseye: "Zû tavl" denilir. Tûl ise kısalığın zıddı (uzunluk) demektir. Burada maksat ise ilim ehlinin çoğunluğuna göre, mehir verebilme kudretidir.

Şâfiî, Ahmed, İshak ve Ebû Sevr de bu görüştedir. Ahmed b. el-Muazzel der ki: Abdulmelik dedi ki: *Tavl*, kendisi ile nikâha güç yetirilen nakit, ticaret malı yahut ödeme gücü olan bir kimsedeki alacaktır. Yine der ki: Satılması, icareye verilmesi mümkün olan herşey de tavl'dır. Yoksa bir, iki veya üç kadının nikâhı altında bulunması tavl değildir. Yine der ki: Ben bunu Malik (r.a)'den işittim. Abdulmelik dedi ki: Çünkü kadın ile başka bir kadın nikâhlanılmaz. Onun aracılığı ile bir başka kadına ulaşılmaz. Zira kadın bir mal değildir.

Malik'e, güç ve imkânı bulunduğu halde bir cariye ile evlenen kişinin durumu sorulunca, o şöyle demiş: Birbirlerinden ayrılmaları gerektiği görüşünü deyim. Bu kişi zinaya düşmekten korkuyor, denilince, bu sefer: Ona kamçı ile vurulur, diye cevap verdi. Sonra bu konudaki kanaatini hafifletti.

İkinci görüşe göre, burada *tavl*'dan kasıt hür kadındır. Malik'in hür kadın'ın tavl olup olmadığı hususundaki sözleri farklıdır.

el-Müdevvene'de der ki: Hür kadın, (adam için) eğer bir başka kadını nikâhlayacak kadar bolluğu yok ve zinaya düşmekten de korkuyor ise, cariyeyi nikâhlamasını engelleyecek türden bir tavl değildir. *Kitabu Muhammed*'de ise, hür kadının tavl mesabesinde olduğunu gerektirecek ifadeler kullanılmıştır. el-Lahmî der ki: Kur'ân'ın zahirinden anlaşılan da budur. Buna yakın bir görüş İbn Habib'den rivâyet edildiği gibi, Ebû Hanife de böyle demiştir. Bu ise şunu gerektirmektedir: Yanında hür kadın bulunan bir kimsenin bolluğu olmasa ve zinaya düşmekten korksa dahi, cariyeyi nikâhlaması caiz değildir. Çünkü böyle bir kişi hanımı olduğu halde, şehvetinin ardına düşmüş bir kimsedir. Taberî de bu görüşü benimsemiş ve bunun lehine delil göstermiştir. Ebû Yusuf da der ki: Tavl'den kasıt, nikâhı altında hür kadının bulunmasıdır. Nikahı altında hür kadın varsa, o kimse tavl sahibi demektir. Böylesinin cariyeyi nikâhlaması caiz değildir.

Üçüncü görüşe göre tavl ise, bir cariyeyi sevip aşık olan bir kimsenin, onu nikâhlamayıp sabredip direnç göstermesi demektir. Böyle bir kimse, eğer bu şekilde cariyeyi sever ve ondan başkası ile evlenemeyecek hale gelirse, eğer ona olan aşkına tahakküm edemiyor, onunla zina etmekten korkuyor ise, hür bir kadını nikâhlamak için mali bakımdan genişlik içerisinde olsa dahi, böyle birisinin cariye ile evlenmesi caizdir. Bu, Katade, Nehaî, Ata ve Süfyan-ı Sevrî'nin görüşüdür. Bu açıklamaya göre ise: **"Bu, içinizden günaha girmekten korkanlar içindir"** buyruğu sabredememe ve direnememe haline sıfat olur.

Birinci te'vile göre ise, cariye ile evlenmenin iki şartı vardır. Birincisi, malî genişliğe sahip olamama, diğeri ise günaha girme korkusu. Bu iki şart bir arada bulunmadıkça cariye ile evlenmek sahih olmaz. Malikî mezhebinin İbn Nafi', İbnü'l-Kasım, İbn Vehb ve İbn Ziyad rivâyeti ile *el-Müdevvene*'deki açık ifadesi ve görüşü budur. Mutarrif ile İbnü'l-Macişûn ise der ki: Yüce Allah'ın buyurduğu gibi iki şart bir arada bulunmadığı sürece, erkeğin cariyeyi nikâhlaması helâl değildir ve nikâhları üzere de bırakılmazlar. Esbağ da böyle demiştir. Aynı zamanda bu görüş, Cabir b. Abdullah, İbn Abbas, Ata, Tavus, ez-Zührî ve Mekhul'den de rivâyet edilmiştir.

Şâfiî, Ebû Sevr Ahmed ve İshak bu görüşte olduğu gibi, İbnü'l-Münzir ve başkaları da bunu tercih etmiştir.

Mehir bulmakla birlikte nafakayı sağlama imkânı bulamama hali ile ilgili olarak Malik, *"Kitabu Muhammed"*de şöyle demektedir: Böyle bir kimsenin cariye ile evlenmesi caiz olamaz. Esbağ ise, bu caizdir demektedir. Çünkü cariyenin nafakası, eğer onu yanına almazsa, cariyenin sahiplerine aittir.

Âyet-i kerime ile ilgili olarak dördüncü bir görüş daha vardır. Mücahid der ki: yüce Allah'ın bu ümmete sağladığı genişliklerden birisi de, cariyeyi ve hıristiyan kadını nikâhlamaktır. Velevki varlıklı olsa dahi. Ebû Hanife de böyle demiştir. Ayrıca o, nikâhı altında hür bir kadın yoksa, günaha düşme şartını da koşmamıştır. Bu görüşün sahipleri derler ki: Çünkü, kendisiyle (mehir olarak vermesi halinde) cariyeyle evlenmesi mümkün olan her bir malı, aynı şekilde hür kadına da vererek evlenebilir.

Buna göre âyet-i kerime, kayıtsız ve şartsız olarak, cariyenin nikâhlanmasının caiz olduğu hususunda asli bir delildir. Mücahid der ki: Süfyan da bu görüşü alır. Şöyle ki: Ben ona cariyenin nikâhı hakkında soru sordum, o bana İbn Ebi Leyla'dan, o, el-Milhan'dan, o, Abbad b. Abdullah'dan, o, Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Hür kadın, cariye üzerine nikâhlanacak olursa, o takdirde hür kadına iki gün, cariyeye bir gün ayırır. Devamla dedi ki: Ali bunda bir beis görmüyordu. Bu, yüce Allah'ın: *"Geriye kalanları ise... size helâl kılındı"* (en-Nisa, 4/24) buyruğu ile: **"içinizden hür** (muhsan) **olan mü'min kadınları nikâhlayacak... güç yetiremeyenler... bu içinizden günaha girmekten korkanlar içindir"** buyruğu dolayısıyla böyledir. Zira yüce Allah'ın: *"Size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Şâyet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir tane almalısınız..."* (en-Nisa, 4/3) buyruğu da bunu gerektirmektedir.

Bununla birlikte herkes ittifakla şunu kabul etmiştir: Hür bir kimse, adalet yapamayacağından korksa dahi, dört kadın ile evlenebilir.

Derler ki: Aynı şekilde cariye ile de evlenebilir. Velev ki hür kadını nikâhlayacak gücü bulunsun ve günaha düşmekten de korkmasın. Malik'ten hür bir kadın ile evlenecek gücü bulunanın cariye ile evlenebileceği rivâyet edilmekle birlikte, bu onun sözü olarak zayıf bir rivâyettir. Bir başka seferinde ise şöyle demiştir: Böyle bir şey, açık seçik bir haram değildir. Onu caiz görüyorum. Sahih ise, hür, müslüman bir kimsenin, müslüman olmayan bir cariyeyi hiç bir şekilde nikâhlamasının caiz olmadığıdır. Aynı şekilde müslüman bir cariye ile de açıklamış olduğumuz gibi, âyet-i kerimenin nassı ile tesbit edilen iki şarta bağlı olarak evlenebilir.

Âyet-i kerimede geçen "el-anet (günaha düşme korkusu)" zina demektir. Eğer hür kadınla evlenme imkânı bulamıyor, bununla birlikte zinaya düşmekten de korkmuyorsa, cariyeyi nikâhlaması caiz değildir. Hür kadın ile evlenme gücü bulunmakla birlikte, zinaya düşmekten korkması halinde de durum böyledir.

Hür, Kitab ehlinden bir kadını nikâhlayabilecek gücü bulunması ile ilgili açıklamalar ise, bir sonraki başlığın konusudur.

2. Kitab Ehli Hür Kadını Nikâhlayabilecek Durumda Olan Bir Kimse Cariye İle Evlenir mi?

Hür ve Kitab ehli bir kadınla evlenebilme imkânı olan bir kimsenin cariye ile evlenebilmesi hususunda ilim adamlarımızın farklı görüşleri vardır. Denildiğine göre, cariye ile evlenir. Çünkü müslüman cariye, hiçbir zaman kâfir kadın gibi değildir. Çünkü mü'min bir cariye, hür müşrik bir kadından hayırlıdır. İbnü'l-Arabî de bu görüşü tercih etmiştir. Yine denildiğine göre, Kitab ehli olan kadın ile evlenir. Çünkü, cariye her ne kadar imanı dolayısıyla Kitab ehli kadından daha faziletli ve üstün ise de, kâfir kadın da hür olmakla ondan üstündür ve hür kadın bu durumda zevce olur. Aynı şekilde onun oğlu da hür olur ve köleleştirilmez. Cariyenin çocuğu ise köleleştirilir. İşte mezhebin benimsediği asıl kaidelerine uygun olan görüş budur.

3. Cariye Üzerine Hür Kadınla Evlenmenin Hükmü:

İlim adamları, cariye üzerine, durumdan haberdar olmayan hür bir kadınla evlenenin hükmü hakkında farklı kanaatlere sahiptir. Bir kesim nikâh sabittir, demektedir. Said b. el-Müseyyeb, Ata b. Ebi Rebah, Şâfiî, Ebû Sevr ve Rey ashabı böyle demiştir. Hz. Ali'den de bu görüş rivâyet edilmiştir. Hür kadının, durumu bildiği takdirde muhayyer olacağı da söylenmiştir.

Diğer taraftan kadın, hangi hususlarda muhayyerdir? Bu konuda ez-Zührî, Said b. el-Müseyyeb, Malik, Ahmed ve İshak der ki: Onunla beraber kalmak, yahut ondan ayrılmak hususunda muhayyerdir. Abdulmelik ise der ki: Cariyenin nikâhını kabul etmek yahut onu fesh etmek hususunda muhayyerdir. Nehaî ise der ki: Eğer cariye üzerine hür kadın ile evlenecek olursa, ondan çocuğu olması hali müstesna cariyeden ayrılır. Eğer çocuğu varsa, birbirlerinden ayrılmazlar. Mesruk ise der ki: Cariyenin nikâhı fesholunur. Çünkü bu, meyte gibi zaruret dolayısıyla mübah kılınmış bir husustur. Zaruret kalktı mı, mübahlık da ortadan kalkar.

4. Nikahı Altında İki Cariye Varken, Hür Kadınla Evlenme Hali:

Nikâhı altında iki cariye bulunup, hür kadın bunlardan birisini bilir, diğerinden haberdar değilse, muhayyerdir. Nitekim eğer hür bir kadın üzerine cariye ile evlenecek olur ve hür kadın buna razı olursa, sonra bir cariye ile daha evlenir yine razı olursa, sonra üçüncü bir cariye ile daha evlenip de bu sefer bunu reddederse, hür kadının muhayyerlik hakkı vardır. O halde, iki cariye ile evli olduğunu bilmeyip yalnızca birisi ile evli olduğunu bilirse, yine durum böyle olur. İbnü'l-Kasım der ki: Malik dedi ki: Bizim bu mesele-

lerde hür kadının muhayyerliğini kabul edişimizin sebebi, bizden önce ilim adamlarının böyle söylemiş olmasıdır. O, bununla Said b. el-Müseyyeb, İbn Şihab ve diğerlerini kastetmektedir. Malik ise der ki: Şâyet onların bu dedikleri olmasaydı ben bunu helâl görecektim.

Çünkü bu Allah'ın Kitabında helâldır. Eğer hür kadın ona yeterli gelmiyor, bir diğerine ihtiyaç duyuyor, fakat diğer kadına da mehir verme gücü yoksa, cariye ile evlenmesi caizdir. Bu, Kur'ân-ı kerimin zahirine göre dört kadın ile evleninceye kadar böyledir. Bu görüşü Malik'ten İbn Vehb rivâyet etmiştir. İbnü'l-Kasım'ın Malik'ten rivâyetine göre ise, yaptığı bu nikâhı geri çevrilir. İbnü'l-Arabî der ki: Delil bakımından birincisi daha sahihtir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerimde olan da budur. Çünkü, muhakkak, sebebe razı olan bir kimse, ona bağlı olarak ortaya çıkacak sonuçlara da razı olur ve onun muhayyerliğinin bulunmaması gerekir.

Çünkü, o kadın, onu dört kadın ile nikâhlanma hakkına sahip olduğunu bilmektedir. Ayrıca hür bir kadın ile evlenme gücü olmadığı için cariye ile evlendiğini bilmektedir. Allah'ın o kadın hakkında koştuğu şart, bizzat kadının kendisi için koştuğu şart gibidir. Yüce Allah'ın şartlarında ise, o kadının, o şartları bilmesine itibar edilmez. İşte bu, bu konuda tahkikin en ileri derecesidir, insaf da bu görüşü kabul etmeyi gerektirmektedir.

5. Aynı Anda Nikâhı Altında Tutabileceği Cariye Sayısı:

Yüce Allah'ın: **"el-Muhsanât"** buyruğunda kastedilenler, hür kadınlardır. Buna delil ise, yüce Allah'ın: **"Mü'min cariyelerinizden"** buyruğu ile, cariyeleri zikretmiş olması buna delildir. Bir kesim ise, burada muhsanat'tan kasıt, iffetli kadınlardır, demiştir. Ancak bu zayıf bir görüştür. Çünkü, cariyeler de bu açıklamanın kapsamına girer. O bakımdan Kitab ehli cariyelerini nikâhlamayı da caiz görürler, mü'min kadınlardan fuhuş yapanlarla nikâhlamayı ve Kitab ehli kadınlarla nikâhlamayı haram kabul ederler. Bu ise, İbn Meysere ve es-Süddî'nin görüşüdür.

İlim adamları, hür kadınlarla evlenme gücü bulamayıp, zinaya düşmekten korkan hür bir kimsenin, kaç cariye nikâhlayabileceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik, Ebû Hanife, İbn Şihab ez-Zühri ve el-Haris el-Uklî: Dört cariye ile evlenebilir, derler. Hammâd b. Ebi Süleyman ise der ki: İkiden fazla cariye nikâhlamaya hakkı yoktur. Şâfiî, Ebû Sevr, Ahmed ve İshak ise der ki: Ancak tek bir cariyeyi nikâhlamak hakkına sahiptir. Bu, aynı zamanda İbn Abbas, Mesrûk ve bir gurubun görüşüdür.

Onlar yüce Allah'ın: **"Bu içinizden günaha girmekten korkanlar içindir"** buyruğunu delil gösterirler. Bu ise, tek bir cariye nikâhlamak ile ortadan kalkacak bir husustur.

6. Kişi Kendi Öz Cariyesi İle Nikâhlanamaz:

Yüce Allah'ın: **"Sahib olduğunuz mü'min cariyelerinizden"** buyruğu, başkasının cariyesi ile evlensin, anlamındadır. Kişinin kendisine ait cariye ile evlenmesinin caiz olmadığı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü haklar (cariye ve zevce hakları) arasında teâruz ve farklılık sözkonusu olur.

7. "Fetâ "Kelimesine Dair Açıklama:

Allah'ın: "(مِنْ فَتَيَاتِكُمْ) **Cariyelerinizden**" kasıt, mülkiyet altında bulunan cariyeler demektir. Bu kelime genç kız, kelimesinin çoğuludur. Araplar, köleye "fetâ, cariyeye de fetât" derler. Sahih hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "(لا يقولنّ أحدُكم عَبْـدِي وأَمَتِي ولكن ليقل فَتَايَ وفتاتِي) Sakın sizden herhangi bir kimse, kölem ve cariyem demesin. Bunun yerine oğlum ve kızım desin." (1) Bu hadis-i şerif ileride de gelecektir. Feta ve fetât kelimeleri aynı zamanda gençlik çağının başlangıcında hür çocuklar hakkında da kullanılır. Genç ve yaşlı köleler için de kullanılır.

8. Kitab Ehli Cariyelerle Evlenmenin Hükmü:

Yüce Allah'ın: **"Mü'min cariyelerinizden"** buyruğu, Kitab ehli olan cariye ile evlenmenin caiz olmadığını açıklamaktadır. Mü'min olma sıfatı, Malik ve arkadaşları, Şâfiî ve arkadaşları, Sevrî, Evzaî, Hasan-ı Basrî, Zührî, Mekhûl ve Mücahid'e göre bir şarttır. Aralarında Rey ashabının bulunduğu ilim ehlinden bir kesim ise şöyle demiştir: Kitab ehli cariyenin nikâhlanması caizdir.

Ebû Ömer, (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bu hususta onların bu görüşlerini daha önceden söylemiş bir kimse bilmiyorum. Şu kadar varki, Ebû Meysere, Amr b. Şurahbil şöyle demiştir: Kitab ehlinin cariyeleri, onların hür kadınları gibidir. Bu görüşün sahipleri derler ki: Yüce Allah'ın: **"Mü'min cariyelerinizden"** buyruğu daha üstün vasfı belirtmek içindir. Yoksa bunların böyle olmıyanları caiz olmıyacağı anlamında bir şart değildir. Bu da yüce Allah'ın: ***"Şâyet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir tane almalısınız"*** (en-Nisa, 4/3) buyruğunda olduğu gibidir. Eğer bir kimse, adalet yapamayacağından korkar ve birden fazla kadınla evlenecek olursa, bu caizdir. Fakat, efdal olan evlenmemesidir. Burada da aynı şekilde, efdal olan mü'min olmayan bir cariye ile evlenmemesidir. Ancak, mü'min olmayan cariye ile evlenecek olursa, bu da caizdir. Delil olarak da, cariyeleri hür kadınlara kıyas etmeleridir.

---

(1) ***Buharî,*** Itk 17; ***Müslim,*** Elfâz 13, 15; ***Ebu Dâvud,*** Edeb 75; ***Müsned,*** II, 316, 423, 444, 463, 484, 491, 508.

Diğer taraftan yüce Allah'ın: **"Mü'min kadınlar"** kaydı, hür kadınlar hakkında, Kitab ehli olanlarını nikâhlamayı engellemediği gibi, aynı şekilde cariyeler hakkında da **"mü'min"** kaydı Kitab ehli cariyelerin nikâhına mani değildir. Eşheb ise, *el-Müdevvene*'de şöyle demektedir: Müslüman kölenin Kitab ehli bir cariye ile evlenmesi caizdir. O halde ona göre yasak olan, kocanın hem hürriyet hem de din bakımından kadından üstün olması halidir.

Diğer taraftan ilim adamları arasında müslüman bir kimsenin, mecusî bir kadını, yahut putperest bir kadını nikâhlamasının caiz olmayacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bu gibi kadınları nikâhlamak icma ile haram olduğuna göre, kıyasen ve aklî olarak, onların mülk edinilmeleri (cariye olmaları) suretiyle de onlarla ilişki kurmak haram olur. Tavus'tan, Mücahid, Ata ve Amr b. Dinar'dan şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Mülkiyet altında bulunan mecusî cariyenin nikâhlanmasında bir mahzur yoktur. Ancak bu, istisnai (şâz) ve terkedilmiş bir görüştür. Bölge fakihlerinden hiçbir kimse buna iltifat etmiş değildir. Ancak bu görüşün sahipleri yine devamla derler ki: Fakat müslüman olmadıkça onunla ilişki kurması helâl değildir. Bu mesele ile ilgili hususlar, el-Bakara Sûresi'nde [1] yeteri kadar izah edilmiş bulunmaktadır.

Allah'a hamdolsun.

9. Üstünlüğün Ölçüsü Takvadır:

Yüce Allah'ın: **"Allah imanınızı çok iyi bilendir"** buyruğunun anlamı şudur: Allah, bütün işlerin gizliliklerini en iyi bilendir. Zahiri durumları ise size aittir. Hepiniz Adem'in çocuklarısınız, Allah nezdinde sizin en değerli olanınız, en takvalı olanınızdır. O halde, zaruret olduğu takdirde cariyelerle evlenmekten çekinmeyiniz. Velev ki esaretten yeni kurtulmuş olsun, yahut dilsiz ve benzeri bir durumda olsun. Bu ifadelerde bir cariyenin imanının, kimi zaman bazı hür kadınların imanından daha üstün olabileceğine dikkat de çekilmektedir.

10. Cariye İle Evlenme Hakkındaki İslâm Öncesi Telakkilerin Reddi:

Yüce Allah'ın: **"Kiminiz, kiminizdensiniz"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. Zeyd, evdedir demek gibi. Yani siz Adem'in çocuklarısınız. Siz, mü'min kimselersiniz anlamında olduğu da söylenmiştir. İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe göre anlam şöyledir: Sizden hür ve mü'min kadınları nikâhlama gücüne sahip olamayanlar, biriniz ötekinin cariyesini nikâhlasın: Bu, bunun cariyesini, öbürü de öbürünün cariyesini. Buna göre **"kiminiz"** ifadesi, (uygun) fiili ile ref edilmiştir ki, bu fiil de **"nikâhlasın"** an-

(1) 2/221. âyetin, ***"müşrik kadınları... müşrik bir kadından elbette daha hayırlıdır"*** diye başlayan ilk bölümünün 5, 6 ve 7. başlıklarında.

lamındaki fiildir. Bu ifadeden maksat, cariyenin çocuğunu iyi görmeyen ve onu ayıplayarak, ona "*el-Hecîn* (arap'ın, arap olmayandan doğma çocuğu, melez)" adını veren arapların ruhlarını bu işi kabul edecek hale getirmek için hazırlamaktır. Şeriat, cariyeyi nikâhlamanın caiz olduğu hükmünü getirince, onlar bu işin hoş görülmemesinin anlamsız olduğunu öğrendiler. Fakat, cariyenin seviye olarak aşağıda görülüp, hür bir erkeğin zaruret olmadıkça onunla evlenmesi caiz görülmemiştir. Buna sebep ise, doğacak çocuğun köleleştirilmesi ve cariyenin mevlâsının (efendilerinin) hizmeti ile meşgul olması dolayısıyla devamlı olarak kendisini kocasına veremeyeceği gerçeğidir.

11. Cariyeler Sahiplerinin İzni İle Nikâhlanır:

Yüce Allah'ın: **"Onları velilerinin izniyle nikâhlayın"** buyruğu; onlara sahip olanların velâyet ve izniyle nikâhlayın demektir. Köle de aynı şekilde efendisinin izni olmadıkça evlenemez. Çünkü köle, mülkiyet altındadır. Onun böyle bir yetkisi yoktur. Bedeni tümüyle bu mülkiyet kapsamındadır. Ama aralarındaki fark şudur: Köle efendisinin izni olmaksızın evlenecek olur ve efendisi bunu geçerli kabul ederse, o nikâhı caizdir. Malik ve Rey ashabının görüşü budur. Aynı zamanda bu, Hasan-ı Basrî'nin, Ata b. Ebi Rebah'ın, Said b. el-Müseyyeb'in, Şüreyh ve eş-Şa'bî'nin de görüşüdür. Cariye ise, sahiplerinin izni olmaksızın evlenecek olursa, bu nikâh fesh edilir, efendinin onu geçerli kabul etmesiyle geçerli olmaz. Çünkü, cariyede dişilik özelliğinden dolayı, sözkonusu olan velâyet eksikliği kesinlikle nikâh akdinin gerçekleşmesine engeldir.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Köle efendisinin izni olmaksızın nikâhlanırsa, nikâhı fesh olunur. Bu, Şâfiî, Evzaî ve Dâvûd b. Ali'nin görüşüdür. Derler ki: Eğer nikâh esnasında bizzat hazır ise, efendinin bunu geçerli kabul etmesi caiz değildir. Çünkü, fasid akdin sonradan geçerli kabul edilmesi sahih bir davranış değildir. Eğer, köle nikâhlanmak istiyor ise, bunu, izlenmesi gereken yolla gerçekleştirmelidir. Müslüman ilim adamları icma ile şunu kabul ederler: Efendisinin izni olmaksızın kölenin nikâhı caiz değildir. İbn Ömer bu şekilde nikâhla evlenen köleyi zani sayar ve ona had uygulardı. Bu Ebû Sevr'in de görüşüdür.

Abdurrezzak da, Abdullah b. Ömer (b. Hafs b. Âsım b. Ömer)'den, o, Nafi'den, o da İbn Ömer'den; ayrıca, Ma'mer'den, o, Eyyub'dan, o, Nafi'den, o da İbn Ömer'den naklettiğine göre, İbn Ömer, kendisinin izni olmaksızın nikâhı yapmış bir kölesini aldı ve ona had uyguladı, nikâhladığı kadın ile onu birbirinden ayırdı ve o nikâhladığı kadına (cariyeye) verdiği mehri iptal etti. Yine Abdurrezzak der ki: Ayrıca bize, İbn Cüreyc, Musa b. Ukbe'den haber verdiğine göre, Musa ona Nafi'den, o, İbn Ömer'den bildirdiğine göre, İbn Ömer, velisinin izni olmaksızın kölenin nikâhının zina olduğu görüşün-

de idi ve onun görüşüne göre böyle bir köleye had vurulmalıdır. Her ikisinin nikâhlanmasını sağlayanların da cezalandırılacağı kanaatine sahipti. (Yine Abdurrezzak) dedi ki: Bize İbn Cüreyc de Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den şöyle dediğini haber verdi: Ben Cabir b. Abdullah'ı şöyle derken dinledim: Rasûlullah (sav) buyurduki: "Herhangi bir köle efendisinin izni olmaksızın nikâhlayacak olursa, o kişi zinakârdır." [1] Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan da şöyle dediği nakledilmektedir: Böyle bir kimse, haram bir nikâh yapmıştır. Eğer efendisinin izniyle nikâh yapacak olursa, o takdirde boşama, ferc kimin için helâl ise, onun elindedir. [2]

Ebû Ömer der ki: Hicaz ve Irak bölgelerinin fukahalarının tümünün görüşü budur. Boşama yetkisinin efendinin elinde olduğu hususunda İbn Abbas'tan farklı rivâyet gelmemiştir. Cabir b. Zeyd ve bir gurup da bu hususta ona tabi olmuşlardır. Bu ise ilim adamlarına göre nazarı itibara alınmaması gereken şâz görüşlerdendir. Zannederim, İbn Abbas bu hususta, yüce Allah'ın: ***"Allah şöyle bir misal gösterdi: Hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkiyetinde olan bir köle..."*** (en-Nahl, 16/75, ayrıca bk. aynı âyetin tefsirinde 2 ve 3. başlıklar) buyruğunu tevil ederek bu hükme varmış olmalıdır. İlim ehli ise, kölenin nikâhının, efendisinin izniyle olması halinde caiz olduğunu icma ile kabul etmişlerdir.

Şâyet fâsid bir nikâh yapacak olursa, Şâfiî der ki: Eğer nikâhladığı ile gerdeğe girmemişse, kadına hiçbir şey verilmez. Şâyet gerdeğe girmişse, azad edildiği takdirde ona mehir vermesi gerekir. Bu, Şâfiî mezhebindeki sahih görüştür. Aynı zamanda, Ebû Yusuf ve Muhammed'in de görüşüdür. Onlara göre de azad edilinceye kadar mehir vermek yükümlülüğü yoktur.

Ebû Hanife der ki: Onunla gerdeğe girecek olursa, kadına mehir vermesi gerekir. Malik ve Şâfiî der ki: Köle, iki kişinin ortak mülkiyetinde ise, sahiplerinden birisi evlenmesi için ona izin verse, o da nikâhlansa, nikâh batıldır. Cariye ise, nikâh hususunda, sahiplerinden izin ister, onlar da izin verirse bu nikâhı caizdir. İsterse, akdi fiilen kendisi gerçekleştirmesin, bunun yerine nikâh akdini yapacak kimseleri görevlendirmiş olsun.

12. Mehir Ödeme Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Mehirlerini de güzellikle kendilerine verin"** buyruğu nikâhta mehrin vacib oluşuna ve mehrin cariyeye ait olduğuna delil vardır.

"**Güzellikle**: Maruf ile" buyruğunun anlamı ise, şeriate ve sünnete uygun surette veriniz, demektir. Bu da, cariyelerin aldıkları mehre, efendilerinden daha bir hak sahibi olmalarını gerektirir. Malik'in görüşü de budur. Kitabu'r-

(1) *Ebu Dâvud,* Nikâh 14; *Tirmizî,* Nikâh 21; *Dârimî,* Nikâh 40; *Müsned,* III, 377; Beyhaki, *Sünen,* VII, 205.

(2) Beyhakî, *Sünen,* VII, 206.

Ruhûn (Rehinler Bahsi)'inde der ki: Efendinin, cariyesinin mehrini alıp, onu çeyizsiz bırakma hakkı yoktur. Şâfiî ise der ki: Mehir efendiye aittir. Çünkü o, bir ivazdır. Cariyeye ait olamaz. Bunun asıl dayanağı ise malın aslında (rakabesinde, yani cariyenin kendisinde) faydalanma hakkına sahip olmaktır. Cariyenin burada sözkonusu edilmesi ise, mehrin ona sebep vacib oluşundan dolayıdır. Kadı İsmail ise, *Ahkâm* adlı eserinde şunu zikretmektedir: Bazı Irak alimleri, bir kişi cariyesini kölesiyle evlendirecek olursa, ona mehir verilmeyeceğini iddia etmişlerdir. Ancak bu görüş, Kitap ve sünnete muhaliftir der ve bu konuda uzun uzun açıklamalarda bulunur.

13. Evlenileceklerin İffetli Olma Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Zinadan kaçınan, gizli dost edinmeyen, namuslu kadınlar olmaları halinde"** buyruğunda geçen muhsanât: **namuslu kadınlar**" İffetli kadınlar demektir. El-Kisaî: "(محصِنـاتٍ):**İffetli, namuslu kadınlar**" kelimesinin Kur'ân-ı kerimde geçtiği her yerde, "sâd" harfini esreli okumuştur. Bundan tek istisna ise, yüce Allah'ın: "(وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ): **İçinizden hür olan kadınlar**" buyruğudur. (Burada bu kelimenin "sâd" harfini üstün okumuştur.) Diğerleri ise, bu kelimeyi, Kur'ân-ı kerimde geçtiği her yerde (sâd harfini) üstün olarak okumuşlardır.

Daha sonra yüce Allah: **"Zinadan kaçınan"** yani zina etmeyen, yani açıktan açığa zinada bulunmayanlar olarak diye buyurmaktadır. Çünkü cahiliye dönemi insanları arasında açıktan açığa zina eden kadınlar vardı. Bu kadınların tıpkı baytarların bayrakları gibi, dikili bayrakları olurdu.

"Gizli dost edinmeyen"; hayasızlık ve fuhuş yapmak için arkadaşları, dostları bulunmayan kimseler demektir. **"Dostlar"** anlamına gelen (أخدان) kelimesinin tekili (خِدْن وخـدين) şeklinde gelir. Kişinin arkadaşına bu isim verilir. (رجل خُدَنَة) tabiri ise, çokça arkadaşları bulunan kimse hakkında kullanılır. Bu açıklamalar, Ebû Zeyd'den nakledilmiştir.

Denildiğine göre, ***"Müsâfiha"***, açıktan açığa zina eden kadın demektir. Yani bu iş için kendisini kiralayan kadın demektir. Dostu olan kadın ise, bu işi gizlice yapan kadın demektir. Bir diğer görüşe göre "Müsâfiha (zina eden) kadın" herkesle zina yapan, dostu bulunan kadın ise, tek bir kişi ile zina eden kadın demektir. Araplar, alenî zinayı ayıplarlar, fakat dost edinmeyi ayıplamazlardı. Daha sonra ise İslâm bütün bunları kaldırdı. İşte İbn Abbas ve diğerlerinden nakledildiğine göre, yüce Allah'ın: *"Gizlisiyle, açığıyla fuhşiyata yaklaşmayınız"* (el-En'âm, 6/151) buyruğu bu hususta nazil olmuştur.

14. Köle ve Cariyelerin Zina Cezası:

Yüce Allah'ın: "(فَإِذَا أُحْصِنَّ): **Şâyet evlendikten sonra...**" buyruğundaki kelimenin hemzesini, Âsım, Hamza ve Kisâî üstün olarak, diğerleri ise, ötre ola-

rak okumuşlardır. İstün ile okuyuşun anlamı, "o cariyeler müslüman olurlarsa" ötre ile okumanın anlamı; "o cariyeler evlendirilirlerse" şeklindedir.

Müslüman bir cariye zina edecek olursa, hür kadına verilen zina cezası olan celdin yarısı verilir. Cumhûrun, yani İbn Mes'ûd, Şa'bî, ez-Zührî ve diğerlerinin görüşüne göre, cariyenin muhsan olması, müslüman olması demektir. Buna göre, kâfir bir kadın zina edecek olursa, had vurulmaz. Bu da İbnü'l-Münzir'in zikrettiğine göre, Şafii'nin görüşüdür. Başkaları ise, cariyenin muhsan olması demek, hür bir erkekle evlenmesi demektir. Buna göre, evli bulunmayan müslüman cariye zina edecek olursa, ona had yoktur. Bunu da Said b. Cübeyr, el-Hasen ve Katade söylemiştir. İbn Abbas ve Ebû'd-Derdâ'dan da bu görüş rivâyet edildiği gibi, Ebû Ubeyd de böyle demiştir.

Ebû Ubeyd der ki: Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre, ona cariyeye vurulacak had hakkında soru sorulmuş, o da şöyle demiştir: "Cariye başının üzerindeki kürkü evin arkasında bırakmıştır." el-Asmaî der ki: Burada kürk (el-Ferva), başın üzerindeki deridir. Ebû Ubeyd der ki: Burada Hz. Ömer, bizzat bu deriyi kastetmemiştir. Kadın, evin arka tarafında başının derisini nasıl bırakabilir ki? Şu kadar var ki, bu bir örneklendirmedir. O, bununla başörtüsünü kastetmiştir. Cariyenin üzerinde başörtüsü ve hicabın sözkonusu olmadığını, cariyenin sahiplerinin gönderdikleri her yere çıkıp gittiğini, bundan imtina edemediğini, böylelikle de zinadan kaçınma gücü bulunmayan yere dahi gidebileceğini ifade etmek istemektedir. Koyun gütmek, vergi ödemek ve benzeri işler gibi. Sanki Hz. Ömer, zina etmesi halinde, işte bu husus dolayısıyla üzerinde had olmadığı görüşüne sahip gibidir.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Cariyenin muhsan olması, evlenmesidir. Şu kadar var ki, sünnet-i seniyye ile had, evli bulunmayan müslüman cariye hakkında vacibtir. Nitekim, Buharî ve Müslim'in Sahih'lerinde yer aldığına göre: Ey Allah'ın Rasulü, cariye muhsan değilken zina ederse, ne olur? diye sorulması üzerine, o da: Cariyeye had vurulmasının vacib olduğunu belirtmiştir. (1) ez-Zührî der ki: Evli cariyeye, Kur'ân-ı kerimin nassı gereği had uygulanır. Evli bulunmayan müslüman cariyeye ise, hadis gereği had uygulanır.

Kadı İsmail de, yüce Allah'ın: **"Şâyet evlendikden sonra"** buyruğu hakkında müslüman olmalarından sonra diye açıklayanların bu açıklaması, uzak bir ihtimaldir der. Çünkü, daha önce yüce Allah'ın: **"Sahib olduğunuz mü'min cariyelerinizden"** buyruğunda imanları sözkonusu edilmiştir. Şu kadar var ki, bunun evli olmaları demek olduğunu söyleyip, evlenmedikçe de cariyeye had uygulanmayacağı görüşünde olanlar, Kur'ân-ı Kerimin zahirin-

(1) *Buhârî*, Itk 17, Buyû' 66, Hudûd 35; *Müslim*, Nikâh 32; *Ebu Dâvud*, Hudûd 32; *İbn Mâce*, Hudud 14; *Dârimî*, Hudûd 18; *Muvatta*, Hudûd 14; *Müsned*, II, 249, 386, 422, IV, 116, 117, 343, VI, 65.

den anlaşılan kanaati benimsemişlerdir. Zannederim, bunlar da bu hadisi bil miyorlardı. Bize göre durum şöyledir: Cariye, eğer evli olduğu takdirde zina edecek olursa, Allahın Kitabı gereğince ona celde vurulur. Şâyet evlenmeksizin zina edecek olursa, bu sefer Peygamber (sav)'ın hadisi gereğince yine ona celde vurulur, fakat onun için recm sözkonusu değildir. Çünkü recm ikiye bölünemez. Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Yüce Allah'ın buyruğunun zahiri, müslüman dahi olsa, evlenmedikçe cariye hakkında haddin sözkonusu olmamasını gerektirmektedir.

Ancak sünneti seniyye, muhsan olmasa (evlenmese) dahi cariyeye celde vurulacağını ifade etmiştir. O halde bu fazladan bir beyandır.

Derim ki: Mü'minin sırtı, yasak bölgedir. Yakîn olmadıkça mübah olmaz. İhtilaf bulunması halinde ise yakîn yoktur. Ancak, sahih sünnette bu hususta celde cezası gelmeseydi bu böyle olacaktı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Ebû Sevr de İbnü'l-Münzir'in naklettiğine göre şöyle demiştir: İkisinin (köle ile cariyenin) recmedilecekleri hususunda (fukahâ) ihtilaf halinde iseler de, ikisinin de muhsan olmaları halinde recm olunurlar. Şu kadar var ki, eğer recmolunmayacaklarına dair bir icma varsa, icmaı kabul etmek daha uygundur.

15. Köle ve Cariyelere Zina Haddini Kim Uygular:

İlim adamları, zina eden köle ve cariyelere haddi kimin uygulayacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir.

İbn Şihâb der ki: Zina eden köle ve cariyeyi, sahiplerinin cezalandırması şeklinde sünnet uygulanagelmiştir. Ancak onların durumları, sultana (yönetici ve hakime) götürülecek olursa, herhangi bir kimse onun önüne geçmek hakkına sahip değildir. Bu, Peygamber (sav)'ın: "Sizden herhangi birinizin cariyesi zina edecek olursa, ona haddi uygulasın" [1] buyruğunun muktezasıdır. Hz. Ali de irad ettiği hutbesinde şöyle demiştir: Ey insanlar, kölelerinize haddi siz uygulayınız. Onlardan muhsan olana da, olmayana da. Çünkü Rasûlullah (sav)'a ait olan bir cariye zina etmişti. O da bana ona celde vurmamı emretti. Bir de baktım ki, henüz yeni doğum yapmış. Ona celde vuracak olursam öldürmekten korktum. Bunu Peygamber (sav)'e nakledince, iyi ettin diye buyurdu. Hadisi Müslim, Hz. Ali'ye mevkufen rivâyet etmiştir. [2] Nesaî bu hadisi müsned olarak zikreder ve şöyle der: Rasûlullah (sav) buyurdukı: "Sağ ellerinizin malik olduklarına hadleri uygulayınız. Onlardan muhsan olanına da, olmayanına da." [3]

---

(1) *Buhârî*, Itk 17, Hudûd 35; *Müslim*, Hudûd 30-32, *Ebu Dâvud*, Hudûd 32; *Tirmizî*, Hudûd 13; *İbn Mâce*, Hudûd 14; *Dârimî*, Hudûd 18; *Muvatta*, Hudûd 14; *Müsned*, IV, 116, 117, 343, VI, 65 (aynı manada yakın lafızlarla).

(2) *Müslim*, Hudûd 34; *Tirmizî*, Hudûd 13; *Müsned*, I, 156.

(3) *Ebu Dâvûd*, Hudûd 32; *Müsned*, I, 145; *Nesaî*'de tespit edemedik.

İşte bu, efendilerin malik oldukları kimselere muhsan olanlarına da, olmayanlarına da hadd uygulayacaklarına dair açık bir nasstır.

Malik (r.a) dedi ki: Efendi, zina eden kölesine, şarap içen ve zina iftirasında bulunan kölesine şahitlerin şahidlik etmesi halinde had uygular. Fakat, hırsızlık halinde elini kesemez. Onun elini imam keser. Bu, el-Leys'in de görüşüdür.

Ayrıca, ashab-ı kiramdan bir topluluktan kölelerine had uyguladıklarına dair rivâyetler gelmiştir. İbn Ömer ve Enes bunlar arasındadır. Ashab-ı kiram arasından bu hususta onlara muhalefet eden yoktur. İbn Ebi Leylâ'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ensar'ın geri kalanlarına yetiştim. Onlar, zina etmesi halinde cariyelerine meclislerinde (had) vuruyorlardı.

Ebû Hanife ise der ki: Kölelere de, cariyelere de hadleri, zinada olsun, sair haddi gerektiren suçlarda olsun veli değil, sultan (devlet yetkilisi) uygular. Bu el-Hasen b. Hayy'in de görüşüdür.

Şâfiî ise der ki: Haddi gerektiren her hususta, köleye haddi mevla uygular ve (hırsızlık yaparsa) onun elini keser. Şâfiî zikrettiğimiz hadisleri delil göstermiştir.

es-Sevrî ve Evzaî de zina etmesi halinde ona had uygular demektedir. Hadislerin muktezası da budur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Kölelerin sürgüne gönderilmesi ile ilgili açıklamalar da bu sûrede (4/16. âyet, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

16. Zina Edip Had Uygulanmadan Azad Edilen Cariyenin Durumu:

Bir cariye, zina ettikten sonra, efendisi ona had uygulamadan önce azad edilirse, artık efendinin ona had uygulama yetkisi kalmaz. Bu husus nezdinde sabit olduğu takdirde ise, ona sultan had uygular. Şâyet zina eder, sonra evlenirse, artık efendisinin ona yine had uygulama yetkisi -kocasının hakkı dolayısıyla- yoktur. Çünkü bu haddin kocaya da zarar verme ihtimali vardır. Bu, Malik'in görüşüdür. Şu kadar varki, kocanın da aynı efendinin mülkiyetinde olmaması gerekir. Eğer, koca da aynı efendinin mülkiyetinde ise, o takdirde efendinin ona had uygulaması caiz olur. Çünkü her ikisinin (zina eden cariyenin de, kocasının da) hakkı efendilerinin hakkıdır.

17. Köle Zina Ettiğini İkrar Ederse:

Köle zina ettiğini ikrar edip, efendisi bunu kabul etmezse, ikrarı dolayısıyla köleye had uygulamak icabeder. Efendinin bunu inkâr etmesine de bakılmaz. Bu hususta ilim adamları arasında icma vardır.

Müdebber (azad edilmesi efendisinin ölümü şartına bağlanmış) köle, ummulveled (efendisinden çocuğu olan cariye), mükâtep (belli bir bedel ödemek şartıyla azad edilmesi yazışma ile tesbit edilmiş) köle ve bir bölümü azad

edilmiş kölenin durumu da böyledir.

Yine icma ile şunu kabul etmişlerdir: Cariye zina edip de sonra azad edilecek olursa, ona cariyelere uygulanan had uygulanır. Eğer, azad edildiğini bilmediği halde zina eder, sonra da bu durumu öğrenir ve ona (cariye) haddi uygulanmış ise, bu takdirde hür bir kadına uygulanan haddin geri kalan kısmı da tamamlanır. Bunu İbnü'l-Münzir zikretmiştir.

18. Efendinin Zina Eden Köle ve Cariyesini Affetmesinin Hükmü:

İlim adamları zina eden köle ve cariyesini af etmesinin hükmü hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Hasan-ı Basri affetmek hakkına sahiptir derken, ondan başkaları, haddi uygulamaktan başka bir şey yapamaz. Tıpkı sultanın öğrenmesi halinde haddi uygulamamak imkânına sahip olmadığı gibi. Efendi de ona, haddi uygulaması icabettiği takdirde cariyesini af edemez, derler. Bu da Ebû Sevr'in görüşüne göre böyledir. İbnü'l-Münzir der ki: Biz de bu görüşteyiz.

19. Köle ve Cariyelere Hadlerin Yarısının Uygulanması ve Hikmeti:

Yüce Allah'ın: **"Onlara, hür kadınlara verilen cezanın yarısı verilir"** buyruğundaki **"ceza"**dan kasıt, celdedir. **"Hür kadınlar"**dan kasıt ise, burada hür ve bakire olanlardır. Çünkü, evli ve hür kadının recmedilmesi gerekir. Recm ise bölünme kabul etmez. Bakireye, evli olmasa dahi muhsana denilmesinin sebebi, daha sonra muhsan olacağından dolayıdır. Nitekim kurbanlığa, kurban edilmeden önce, "udhiye" denilir. İneğe de, henüz daha toprağı altüst etmeden önce (toprağı altüst eden anlamında) "musîra" denilir.

Buradaki "el-Muhsanât"ın evli kadınlar anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü hadis-i şerifte, muhsan kadınlar hakkında sopa vurmak ve recm cezasının olduğu belirtilmiştir. Recm ise, bölünme kabul etmediğinden dolayı, geriye onlar (zina eden cariyeler) hakkında dövmenin yarısı ceza olarak kalmaktadır.

Cariyelerin hadlerinin eksilmesindeki faydaya gelince: Cariyelerin hür kadınlardan daha zayıf oluşudur. Şöyle de denilmektedir: Cariyeler hür kadınların vardıkları gibi muradlarına varamazlar. Yine şöyle denilmiştir: Ceza da nimete göredir. Nitekim yüce Allah'ın, Peygamber (sav)'ın hanımlarına hitaben şöyle dediği görülmüyor mu: ***"Ey Peygamber hanımları, sizden kim apaçık bir hayasızlık işlerse, onun için azabı iki kat arttırılır..."*** (el-Ahzâb, 33/30) Çünkü, Peygamber hanımlarının nimeti daha fazla olduğundan, onların cezaları da daha ağır olarak tesbit edilmiştir. Cariyelerin de sahip oldukları nimetler daha az olduğundan, cezaları da daha azdır.

Âyet-i kerimede özel olarak cariyelerin haddi zikredilmiş, fakat kölelerin haddi zikredilmemiştir. Çünkü, kölelerin de, cariyelerin de haddi eşittir: Zi-

na da elli celdedir. Zina iftirası ve içki içmek te, kırk celdedir. Çünkü cariyenin hadli, köleliğin eksikliği dolayısıyla eksilmiştir. O bakımdan mülkiyet altında olmak gerekçesiyle, erkek köleler de bunun kapsamına girmiştir. Nitekim Hz. Peygamberin: "Her kim bir köledeki ortaklık hissesini azad edecek olursa..." [1] buyruğunun kapsamına cariyeler de girmiştir. İşte bu, ilim adamlarının asıl anlamında kıyas adını verdikleri şeydir. Yüce Allah'ın: *"Muhsan kadınlara iftira atanlar..."* (en-Nûr, 24/4) buyruğu da bu kabildendir. Bunun kapsamına ileride yüce Allah'ın izniyle, Nur Sûresi'nde (bk. en-Nûr, 24/4. âyet, 3. başlıkta) açıklanacağı üzere, muhsan olan erkekler de kati olarak girmektedir.

20. Zina Eden Cariyeyi Satmanın Hükmü:

İlim adamları, icma ile şunu kabul etmişlerdir: Zina eden cariyeyi satmak, o cariyenin sahibi için bağlayıcı ve vacib değildir. Bununla birlirke onu satmasını tercih etmişlerdir. Zira Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi birinizin cariyesi, zina edip de, zinası açıkça ortaya çıktığı takdirde ona had vursun. Bununla birlikte onu, bundan dolayı bir daha azarlayıp yüzüne vurmasın. Sonra bir daha zina edecek olursa, yine ona had vursun ama, onu azarlayıp zina ettiğini yüzüne vurmasın. Sonra üçüncü bir defa daha zina edecek ve zinası açıkça ortaya çıkacak olursa, kıldan bir ip karşılığında dahi olsa artık onu satıversin." Bu hadisi, Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. [2]

Zahiriler ise, dördüncüsünde zina ettiği takdirde satmanın vacib olduğunu söylemişlerdir. Dâvûd ve diğerleri bunlar arasındadır. Çünkü Hz. Peygamber: "Onu satsın" ve "sonra onu örülmüş bir ip karşılığında dahi olsa satınız" diye buyurmuştur. İbn Şihab der ki: Üçüncü defadan sonra mı, dördüncü defadan sonra mı (satın) dediğini bilemiyorum. Böyle bir cariyeyi satacak olursa, zina ettiğini bildirir. Çünkü bu gizlenmesi helâl olmayan kusurdur.

Eğer; hadisten maksat, zina eden cariyenin uzaklaştırılmasıdır. Onu satanın zina ettiğini bildirmesi vacib kabul edilirse, herhangi bir kimse onu satın almaz. Halbuki biz onu uzaklaştırmakla emrolunmuşuz, denilecek olursa, buna cevap şudur:

Böyle bir cariye, bir maldır ve zayi edilmez. Çünkü malın zayi edilmesi yasaklanmıştır. Başıboş da bırakılmaz. O takdirde bu, onunla zinaya bir teşvik ve buna bir imkân hazırlamak olur. Her zaman için de haps olunamaz.

---

(1) *Buhârî*, Şerike 5, 14, Itk 5; ***Müslim***, Itk 1, Eymân 47, 48, 51; ***Ebû Dâvûd***, Itk 6; *Tirmizî*, Ahkâm 14; ***Nesaî***, Buyû' 105, 106; ***İbn Mâce***, Itk 7; ***Müsned***, I, 56, II, 15, 112.

(2) ***Buhârî***, Hudûd 36, Buyû' 66, 110; ***Müslim***, Hudûd 30-32; ***Ebu Dâvud***, Hudûd 32; *Tirmizî*, Hudûd 13; ***Müsned***, II, 249, 494.

Çünkü o takdirde onun efendisine sağlayacağı menfaat ortadan kalkmış olur. Geriye onu satmaktan başka çare kalmamaktadır. Olur ki, ikinci efendi onunla ilişki kurmak suretiyle iffetini korur, yahut alabildiğine ona göz kulak olur da böyle bir iş yapmasına engel olur. Özetle söylenecek olursa, sahiplerin değişmesi ile durumunda da değişmeler olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

21. Bekârlığa Katlanmak, Cariyelerle Evlenmekten Hayırlıdır:

Yüce Allah'ın: **"Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır"** buyruğunun anlamı şudur: Bekârlığa sabredip katlanmak, cariyeyi nikâhlamaktan hayırlıdır. Çünkü cariye ile evlenmek, doğan çocuğun köleleşmesi sonucunu verir. Oysa, kişinin kendisini koruması ve üstün ahlâkî değerlere sahiplenmeye devam etmesi, bayağılıklara düşmekten daha iyidir. Ömer (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Hür herhangi bir kimse, bir cariye ile evlenecek olursa, kendisini yarı yarıya köleleştirmiş demektir. Yani kendi çocuğunu köle yapar. O bakımdan böyle bir şeye karşı direnmek ve sabretmek, çocuğun köleleşmemesi için daha faziletlidir. Said b. Cübeyr de der ki: Cariyeyi nikâhlamak ancak, zinaya bir yakınlıktır. Yüce Allah da: **"Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır"** yani cariyeleri nikâhlamadan durmanız daha hayırlıdır, diye buyurmuştur.

İbn Mace'nin *Sünen*'inde ed-Dahhâk b. Müzahim'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ben Enes b. Malik'i şöyle derken dinledim: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim temiz ve arındırılmış olarak Allah'ın huzuruna çıkmak istiyorsa, hür kadınlarla evlensin." [1] Bunu Ebû İshak es-Sa'lebi de, Yunus b. Mirdas yoluyla rivâyet etmiştir ki, Yunus, Enes'in hizmetçisi idi. (Ebû İshak) şunu da ekler: Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Hür kadınlar evin salâhı, cariyeler ise evin helaki -veya- evin fesâdıdırlar." [2]

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾

26- Allah size açıkça bildirmek, sizi sizden öncekilerin sünnetlerine iletmek, tevbelerinizi kabul etmek ister. Allah hakkıyla bilendir, Hakîmdir.

(1) *İbn Mâce*, Nikâh 8.
(2) el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Münir, Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, II, 220.

Yani Allah size, dininize dair hususları, işlerinizde faydanıza olan şeyleri, sizin için helâl ve haram olanları açıklamak diler.

Bu, yüce Allah'ın hükmünün bulunmadığı bir olayın varlığının imkânsız olduğuna delildir. yüce Allah'ın şu buyruğu da -ileride geleceği üzere- bu kabildendir: ***"Biz o Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık"*** (el-En'am, 6/38) Bundan sonra da yüce Allah: "(يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ): ***Allah sizden hafifletmek ister"*** (en-Nisa, 4/28) diye buyurmaktadır. Böylelikle bu âyet-i kerimeden sonra (أن) gelmiştir. Tefsirini yaptığımız âyette bunun yerine "lâm" harfi gelmiştir. el-Ferra der ki: Araplar, "(كي): Diye, için" anlamına gelen "lâm" ile (أن)'i birbirinin yerine kullanırlar. O bakımdan Araplar, (كي) anlamına gelen "lâm" harfini, dilemek ve emr etmek anlamındaki fiillerin başında (أن) edatını getirir ve şöyle derler: (أردت ان تفعل وأردت لتفعل): Yapmanı istedim. Çünkü bunların ikisi de gelecekteki isteği ifade eder.

Şu kadar var ki; (ظننت لتفعل): Yapacağını zannettim, demek caiz değildir. Çünkü böyle bir durumda; (ظننت أن قد قمت) Senin kalkmış olduğunu sandım, denilir. Kur'ân-ı kerimde de şöyle buyurulmaktadır: (وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ) ***Aranızda adalet yapmakla emrolundum."*** (eş-Şura, 42/5)

"(وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ): ***Âlemlerin Rabbine teslim olmakla emr olunduk"*** (el-En'âm, 6/71); yine "(يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ): ***Ağızlarıyla Allahın nurunu söndürmek isterler."*** (es-Saff, 61/8)

"(يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ): ***Allah'ın nurunu söndürmek isterler."*** (et-Tevbe, 9/32) Şair de şöyle demektedir:

أريد لِأَنْسَى ذكرها فكأنما تَمَثَّلُ لي لَيْلَى بكل سبيلِ

"Ben onun hatırasını unutayım istiyorum, fakat sanki
Leylâ her yolda benim gözüme görünüyor."

Görüldüğü gibi burada" unutmak" fiilinin başına gelen "lâm" harfi -kelimeyi mastara çeviren- (أن) anlamındadır.

en-Nehhâs der ki: Fakat ez-Zeccâc, bu görüşün hatalı olduğunu belirtir ve der ki: Eğer lâm (أن) anlamında olsaydı, onun başına bir başka "lâm"ın daha gelmesi gerekirdi. Nitekim: (جئت كي تكرمني) Bana ikram etmen için geldim, denilip: (جئت لكي تكرمني) şeklinde "lâm" harfi de getirilerek söylenebilir. Sonra bize, (ez-Zeccâc) şu beyiti okudu:

أردتُ لكيما يعلم الناس أنها سراويل قَيْسٍ والوُفُودُ شُهودِ

"Ben istedim ki insanlar bilsin bunların
Kays'ın şalvarları olduğunu ve heyetler buna tanık iken."

Burada ifade; ben bununla sizin için açıkça ortaya çıkmasını istedim, takdirindedir. en-Nehhas der ki: Bu konudaki kanaatler o derece arttı ki, kimi kurra işi bu "lâm"a (لام أن) en lâm'ı diyecek noktaya götürdüler.

Buyruğun anlamının: Yüce Allah size açıklamak istediğinden dolayı bunu dilemektedir, şeklinde olduğu da söylemiştir.

"Sizi sizden öncekilerin sünnetlerine iletmek" sizden önceki hak ehlinin sünnetlerine iletmek ister. Burada **"sizi iletmek"** ifadesinin anlamının sizi, sizden önceki hak ve batıl ehlinin izlediği yolları açıklamak ister, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bazı nazar ehli (aklî yöntemlerle yaklaşan kimseler) der ki: Bu buyrukta şuna da delil vardır: yüce Allah, bu âyet-i kerimeden önce bize neyi haram kıldı ise, bizden öncekilere de haram kılınmıştır. en-Nehhas ise der ki: Bu yanlıştır. Çünkü o takdirde, buyruğun anlamı şöyle olur: O, sizlere, sizden öncekilerden kendilerine yasak kılınan şeylerden uzak duranların durumunu beyan etmektedir. Oysa mana şöyle de olabilir: O, sizden önceki peygamberlere beyan ettiği gibi size de beyan etmektedir. O vakit, bu buyruk ile bizzat değindikleri bu hususa işaret etmiş olmaz.

Şöyle de denilmektedir: Yüce Allah'ın: **"Allah size açıkça bildirmek ister..."** buyruğu yeni bir hususun başlangıcını teşkil etmektedir. Yani yüce Allah size, kendisine nasıl itaat edileceğini beyan etmeyi diler ve "**sizi, sizden öncekilerin sünnetine iletmek**" öncekilerin sünnetlerini size bildirmek "**ister.**" Onlar emrimi terk edince, akibetlerinin nasıl olduğunu size göstermek isterim. Sizler ise, bunları yapacak olursanız, hemen sizi cezalandırmam. Fakat, tevbenizi kabul ederim. **"Allah"** tevbe eden kimseleri **"hakkıyla bilendir"**, tevbeyi kabul etmesi dolayısıyla da hikmeti sonsuz **"Hakîmdir."**

وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ ۚ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

27. Allah, tevbelerinizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar ise, sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi isterler.

28. Allah, sizden (yükünüzü) **hafifletmek ister. Zaten insan zayıf yaratılmıştır.**

Yüce Allah'ın: **"Allah tevbelerinizi kabul etmek ister"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. (أن) ise, "(يُرِيدُ) ister" buyruğu ile nasb mahallindedir.

Aynı şekilde: "(يُرِيدُ اللهُ أنْ يخفف عنكم) **Allah sizden hafifletmek ister.**" Âyetinde "(أن يخفف): Hafifletmek" buyruğu, "(يريد): İster" fiili ile nasb mahallindedir. Buyruğun anlamı şudur: Allah sizin tevbe etmenizi ister. Yani tevbenizi kabul edip, günahlarınızı affetmek ve üzerinizdeki yükleri hafifletmek ister. Denildiğine göre bu, şeriatin bütün hükümleri hakkında böyledir. Sahih olan da budur.

Yine denildiğine göre, hafifletmekten kasıt, cariyenin nikâhlanabilmesidir. Yani Biz, sizin kadınlara karşı sabretmek noktasındaki zayıflığınızı bildiğimizden dolayı, cariyelerle evlenmeyi mübah kılmak suretiyle yükünüzü hafiflettik. Bu açıklamayı, Mücahid, İbn Zeyd ve Tavus yapmıştır. Tavus der ki: İnsanın kadınlara karşı zaaafı olduğu kadar hiçbirşeye karşı zaafı yoktur.

"Şehvetlerine uyanlar" dan muayyen olarak kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler belirtilmiştir. Mücahid, bunlar zinakârlardır derken, es-Süddî, bunlar yahudi ve hıristiyanlardır, demektedir. Bir kesim de, özel olarak yahudilerdir. Çünkü yahudiler, müslümanların baba bir kızkardeşleri nikâhlamak hususunda kendilerine tabii olmalarını istemişlerdir.

İbn Zeyd der ki: Bununla umum kastedilmiştir. Daha sahih olan da budur.

Meyl etmek (sapıklığa düşmek); doğru yoldan sapmak demektir. Doğru yol üzerinde bulunmayan bir kimse,başkalarının da kendisi gibi o yol üzerinde olmasını isterki, (onların sapıklığı dolayısıyla) kendisine herhangi bir musibet gelip yetişmesin.

Yüce Allah'ın: **"Zaten insan zayıf yaratılmıştır"** buyruğundaki "(ضَعِيفًا) **zayıf"** kelimesi hal olarak mansubtur. Buyruğun anlamı da şudur: İnsanın hevası kendisini meylettirmeye, saptırmaya sebeptir. Şehvet ve kızgınlığı ise, onu aceleciliğe, hafifliğe iterler. Bu da zayıflığın en ileri derecesidir. O bakımdan onun yükümlülüklerinin hafifletilmesine ihtiyacı vardır. Tavus der ki: Bu, özel olarak kadınlar hususunda böyledir. İbn Abbas'tan bu lafzı: "(وخُلِقَ الإنسانُ ضعيفًا) Ve (Allah) insanı zayıf yaratmıştır" diye okuduğu rivâyet edilmiştir. Yani Allah, insanı zayıf yaratmıştır. Bu da kadınlara karşı sabır ve takatı yok, demektir. İbnü'l-Müseyyeb der ki: Seksen yaşıma geldim. Gözümün biri kör oldu, diğeri ile çok az görüyorum. Benim bu adamım -erkeklik organını kastediyor- ise, kör ve sağırdır. Bununla beraber yine de kadınların fitnesinden korkuyorum.

Buna yakın bir ifade Ubede b. es-Sabit (r.a)'dan rivâyet edilmiştir. Ubade der ki: Benim şu halimi görmüyor musunuz? Ancak başkasının bana destek vermesi halinde kalkabiliyorum. Ve ancak, bana yumuşatılan şeyleri -Yahya dedi ki: Yumuşatılıp ısıtılan şeyleri demek istiyor- yiyebiliyorum. Arkadaşım da -Yine Yahya: Erkeklik organını kastediyor, dedi- uzun bir zamandan beri ölmüş bulunuyor, buna rağmen benim için helâl olmayan bir kadın ile hal-

vette kalmak hoşuma gitmez. İsterse buna karşılık güneşin üzerinde doğdu ğu herşeyi bana versinler. Buna sebep ise, şeytanın bana gelip, arkadaşımı aleyhime harekete geçirmesinden korkmamdır. Çünkü onun, ne görecek gö zü, ne işitecek kulağı vardır.

يَـٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوٓا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّآ
أَن تَكُونَ تِجَارَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ ۚ وَلَا تَقْتُلُوٓا أَنفُسَكُمْ ۚ إِنَّ
اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾

29. Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin. Aranızda karşılıklı bir rıza ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesnâ. Kendinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki Allah, size çok merhâmet edendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1. Batıl Alış-Veriş Türlerinden: Urbûn (kaparolu) Alış-Veriş:

Yüce Allah'ın: **"Bâtıl yollarla"** buyruğundan kasıt, hak olmayan yollarla demektir. Bunun şekilleri ise, önceden de açıkladığımız gibi, pek çoktur. Bu buyruğun ne anlama geldiğini daha önce Bakara Sûresi'nde (2/188. âyet, 3. başlıkta) açıklamış bulunuyoruz.

Batıl yollarla malı yeme türlerinden birisi de, urban satışı diye bilinen satış çeşididir. [1] Bu şöyle olur: Bir kişi senden mal alır, yahut senden bineğini kiralar. Buna karşılık, bir dirhem veya daha fazla bir para teslim eder. Eğer o malı satın alır yahut bineğe binerse, teslim ettiği bu para malın bedelinden, yahut bineğin kirasından düşülür. Şâyet malı satın almaktan vazgeçer, yahut bineği kiralamazsa, daha önce vermiş olduğu para da senin olur. Bu, Hicazlı ve Iraklı bölge fukahâları topluluğuna göre, uygun değildir ve caiz de değildir. Çünkü bir çeşit kumar, ğarar ve muhataralı alış-veriştir. Karşılıklı bir ivaz veya hibe sözkonusu olmaksızın, malın batıl bir yolla yenilmesidir. Böyle bir yolla mal yemek ise icma ile batıldır. Urban satışı, eğer bu şekilde mey-

(1) Urbân ile urbûn aynı anlamda ve Türkçe'de "pey akçesi" ya da "kaparo" anlamındadır. Hanbelîler, örfte uygulaması görüldüğünden ve bunun caiz olduğuna dair bir takım rivayetlerin varlığından ötürü, -cumhura hilâfen- caiz kabul etmişlerdir. (Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 211, 449, 508).

dana gelirse, kabzdan önce de, sonra da fesh edilen bir satıştır. Şâyet mal, mevcut ise, geri verilir. Eğer tüketilmiş ise, o malın kabzedildiği günkü kıymetini geri bede eder.

Aralarında İbn Sirin, Mücahid, Nafi' b. Abdülharis ve Zeyd b. Eslem'in de bulunduğu bir topluluktan, belirttiğimiz şekildeki bir urban satışını caiz gördükleri rivâyet edilmiştir. Zeyd b. Eslem de şöyle dermiş: Rasûlullah (sav) bu alış-verişi caiz kabul ediyordu. Ebû Ömer (İbn Abdil'l-Berr) ise der ki: Böyle bir şeyi, Peygamber (sav)'ın caiz gördüğü sahih bir yolla bilinmemektedir. Şu kadar varki, Abdurrezzak bunu, el-Eslemî'den, o da Zeyd b. Eslem'den mürsel olarak zikretmiştir. Bu ve benzeri bir rivâyet ise delil olamaz. Caiz olan urban satışının, Malik'in ve onunla birlikte diğer fakihlerin açıkladıkları şekilde olma ihtimali vardır. O da şöyle olur: Önce ona peşin bir urbûn (kaparo) verir, sonra ödemiş olduğu bu miktar, satışın tamamını tercih edecek olursa, ödiyeceği bedelden hesap edilir. Malik'ten ve diğerlerinden gelen rivayete göre bu tür alış-verişin caiz olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Malik'in Muvatta'ında, kendisince sika kabul edilen raviden şöyle bir rivâyet kaydedilmektedir: Amr b. Şuayb, babasından, onun, dedesinden rivâyetine göre Rasûlullah (sav) urban satışını yasaklamıştır. (1)

(İbn Abdil'l-Berr) Ebû Ömer der ki: İnsanlar burada kendisince sika kabul edilen ravi hakkında tenkitte bulunmuşlardır. Bu konuda söylenen doğruya en yakın olma ihtimali bulunan görüşe göre, o, bu hadisi İbn Lehia, yahut da İbn Vehb'den, o İbn Lehia yoluyla almıştır. Çünkü İbn Lehia bunu Amr b. Şuayb'dan işitmiş ve ondan rivâyet etmiştir. İbn Lehia'dan da bu hadisi, İbn Vehb ve başkaları nakletmişlerdir. İbn Lehia ise, ilim adamlarından birisi olmakla birlikte denildiğine göre onun kitapları yanmıştır. O bakımdan bu tarihten itibaren ezberinden hadis naklettiği takdirde, hata yapardı. İbnü'l-Mübarek ve İbn Vehb'in ondan rivâyetine gelince, bazılarına göre bu sahihtir. Kimisi de, İbn Lehia'nın rivâyet ettiği bütün hadisleri zayıf kabul eder. Oldukça geniş bilgisi vardı, bildiği hadisler de pek çoktu. Şu kadar var ki, hadis alimlerine göre, onun durumu bizim belirttiğimiz gibidir.

2. Karşılıklı Rızaya Dayalı Ticaret:

Yüce Allah'ın: "(إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ): **Aranızda karşılıklı bir rıza ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesna"** buyruğu munkatı' bir istisnâdır. Yani, ama karşılıklı rıza ile yapılan ticaret yoluyla yiyebilirsiniz. Ticaret ise, alış-veriştir. Bu buyruk, yüce Allah'ın -önceden de geçtiği gibi-: *"Allah, alış-verişi helâl, faizi haram kılmıştır"* (el-Bakara, 2/285) buyruğunu andırmaktadır.

(1) ***Ebû Dâvûd***, Buyû' 67; ***İbn Mâce***, Ticarât 22; ***Muvatta***, Buyû' 1; ***Müsned***, II, 183.

"(تجارةً): **Ticaret**" kelimesi merfu' olarak da okunmuştur. Yani ortada bir ticaret olması hali müstesnâ, demek olur. Sibeveyh de buna uygun olarak, şu beyiti zikretmektedir:

فِدًى لِبَنِي ذُهْلِ بنِ شَيبانَ ناقتي إذا كان يومٌ ذو كواكِبَ أشهبُ

"Zühl b. Şeybanoğullarına feda olsun şu devem
Yıldızı bol ve aydınlık bir gün (gece) olursa."

Buradaki -ve benzeri cümlelerdeki- (كان)'ye "kâne et-tâamme" denir. Çünkü bu, faili ile birlikte tam bir anlam ifade etmekte, ayrıca mefule ihtiyacı kalmamaktadır.

"(تجارةً): **Ticaret**" kelimesi, nasb olarak da okunmuştur, o takdirde "**kâne**" nâkısa olur. Çünkü habersiz, sadece ismi ile tamam olmamaktadır. Bu okuyuşa göre de ismi kendi bünyesinde müstetirdir. Dilersen bunu takdir de edebilirsin. Yani, malların ticaret malları olması hali müstesna. Bu durumda, muzaf hazf edilmiş, muzafun ileyh de onun yerine ikâme edilmiştir. Buna dair açıklamalar önceden geçmiştir. Yüce Allah'ın: "(وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ): ***Eğer ödeme zorluğu çeken birisi ise...***" (el-Bakara, 2/280) buyruğu da bu kabildendir.

3. Kur'ân-ı Kerime Göre Ticaretin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın buyruğundaki **"ticaret"** kelimesi, sözlükte karşılıklı ivazlaşmadan ibarettir. Şanı yüce Allah'ın kuluna yaptığı işlerin bir bölümü olan salih amellere karşılık olarak verdiği ivaza, ecir denilmesi bundan ötürüdür. yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ey iman edenler, size, sizi can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?"*** (es-Saf, 61/10); ***"Onlar asla durgunluk bulmayacak bir ticaret umarlar"*** (Fâtır, 35/29); ***"Muhakkak Allah, kendilerine cenneti vermek karşılığında, mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır."*** (et-Tevbe, 9/111)

Böylelikle yüce Allah, bütün bunlara mecazi olarak alım ve satım adını vermiştir. Bu da kendisi vasıtasıyla maksatlara ulaşılan alım ve satım akidlerine benzetilerek yapılmıştır. Bu da iki yolla gerçekleşir:

Birincisi, herhangi bir taşıma ve yolculuk olmaksızın, yalnızca mukim halde iken meydana gelen değişikliklerdir. Bu da fiyatların yükselmesini beklemek ve ihtikârdır. Değerli kimseler, bundan yüz çevirmiş, buna rağbet göstermemiştir. Kendini bilenler de buna iltifat etmemişlerdir.

İkincisi ise, mal ile birlikte yolculuklar yapmak ve onu bir beldeden bir beldeye taşımakla olur. Bu, insanlık sahibi kimselere daha bir yakışır, daha faydalı ve faydası da daha kapsamlıdır. Şu kadar var ki, böyle bir ticaretin tehlikesi daha büyük, aldanma ihtimali daha fazladır. Peygamber (sav)'ın şöy-

le dediği rivâyet edilmiştir: "Muhakkak malıyla beraber yolculuk yapan kişi, Allah'ın korudukları müstesna, tehlike ile, helâk olmakla karşı karşıyadır." (1)

Rivâyete göre, Tevrat'ta şöyle denilmiştir: Ey Ademoğlu, sen yeniden bir yolculuk yap, Ben de sana yeniden bir rızık vereyim. Taberî der ki: Bu âyet-i kerime ... (2) diyenlerin sözlerinin yanlış olduğunun en açık bir delilidir.

4. İvazlı ve İvazsız Akidler:

Şunu bilki, ivazlı her türlü akid, ivaz hangi şekilde olursa olsun bir ticarettir. Şu kadar var ki, yüce Allah'ın: **"Batıl yollarla"** buyruğu, Şer'an caiz olmıyan, faiz yahut ivazın bilinememesi veya şarap, domuz ve buna benzer fâsid bir ivaz tesbit etmek gibi caiz olmayan her türlü ivazı kapsamın dışında tutmuştur.

Yine bu ifade ile, karşılığında ivaz bulunmayan her türlü akid de kapsamın dışına çıkarılmıştır. Karz, sadaka ve -sevap hibesi (karşılığında bir bedel verme şartı koşularak yapılan hibe) olmaması şartıyla- hibe ve teberru akidleri ise, ilgili yerlerinde sözkonusu edilmiş başka delillerle caizdir. Bunlar, ittifakla kabul edilmiş akidlerin iki ayrı bölümünü teşkil etmektedir. Yine bir kardeşinin, seni yemeğe davet etmesi de bu kapsamın dışındadır.

Ebû Dâvûd, İbn Abbas'tan, yüce Allah'ın: **"Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Aranızda karşılıklı bir rıza ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesnâ"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Bu âyet-i kerimenin nüzulünden sonra, herhangi bir kimse, başka bir kimsenin yanında yemek yemekten çekinirdi.

Bu, Nur Sûresi'nde yer alan diğer âyet-i kerimede nesh edildi.

Yüce Allah: *"Âmâ'ya vebal yoktur, topala vebal yoktur, hastaya vebal yoktur ve size de evlerinizden yemeniz dolayısıyla vebal yoktur... sizin için topluca veya ayrı ayrı yemenizde bir vebal yoktur"* (en-Nur, 4/61) diye buyurunca, bu sefer zengin kişi, yakınlarından bir başkasını yemeğine davet eder ve şöyle derdi:

Ben bu yemeği yemekten çekiniyorum, der ve şöyle devam ederdi: Yoksul bir kimse buna benden daha bir hak sahibidir. İşte bu gibi tutumları dolayısıyla, yüce Allah onlara, üzerinde Allah'ın adının anılmış olduğu şeylerden yemek ile, Kitab ehlinin yiyeceklerini helâl kıldı. (3)

---

(1) İbnu'l-Esir, *en-Nihaye*, IV, 98'de zikretmektedir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 72'de bu sözü "bir A'râbî (Bedevî)ye" nisbet etmektedir.

(2) *Taberî*, VI, 32'de şöyle denilmektedir: "Bu âyet-i kerimede, ticaret ve sanat yoluyla rızık talebini kabul etmeyen mutasavvıfların sözleri yalanlanmaktadır. Çünkü yüce Allah: "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin. Aranızda karşılıklı bir rıza ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesnâ" diye buyurmaktadır."

(3) *Ebu Dâvud*, Et'ime 6.

5. Satın Alınmak İstenen Malın Tadına Bakmak:

Çarşıdan bir şey satın almak isterken, o malın sahibi satın almadan önce sana: Ye helâl olsun, diyecek olsa dahi sen ondan yeme. Çünkü sana ondan yemek için izin vermesi, satın alasın diyedir. Belki bu alış veriş aranızda gerçekleşmez. O takdirde senin yediğin o şeyde (helâl oluşu açısından) bir şüphe olur. Fakat sana, o şeyin niteliğini anlatsa, sen de ona binaen satın alıp da, o niteliklere sahip olmadığını görürsen, alıp almamakta muhayyersin.

6. Ticarette Ğabn:

Cumhûr, ticarette ğabn'ın caiz olduğunu kabul etmektedir. Meselâ, bir kişi, yüz dirhem değerindeki bir yakutu, bir dirheme satacak olsa, bu caizdir. Bu yolla o yakutu satın alan kişinin mülkiyeti sahihtir. Kişinin çokça malını değersiz ve az miktardaki bir şeye satması caizdir. Bu, ğabnın miktarı bilindiği takdirde, ilim adamları arasında görüş ayrılığı bulunmayan bir hususttur. Nitekim, bağışta bulunacak olursa, hibe caizdir. Ancak bu miktarın bilinmemesi halinde ulemânın farklı görüşleri vardır. Kimisi şöyle demiştir: Ğabn miktarını ister bilsin, ister bilmesin, akidde bulunan şahıs reşid, hür ve baliğ olduğu takdirde caizdir.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Ğabn üçte biri aştığı takdirde merduttur. Ğabn'ın mübah olan bölümü, ticaretlerde örfen bilinen ve asıl kıymete yakın olan fiyatlarda olması halindedir. Aşırı ve fahiş ğabn ise mübah değildir. Bunu Malik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)'in arkadaşlarından İbn Vehb demiştir. Ancak birincisi daha sahihtir. Çünkü Peygamber (sav), zina eden cariye ile ilgili hadiste şöyle buyurmuştur: "Velev ki kıldan örülmüş bir ip karşılığında dahi olsa, onu satsın." (1)

Yine Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'e söylediği şu sözler bunu gerektirmektedir: "Onu sana tek bir dirheme dahi satacak olsa yine onu -atı- alma." (2) Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "İnsanları bırakınız, Allah onların kimini kiminden rızıklandırsın." (3) "İkâmet eden bir kimse, dışardan gelen bedevi bir kimseye satmasın." (4)

Görüldüğü gibi bütün bu hadis-i şeriflerde, ğabn (satılan/satınalınan malın gerçek değerinden az ya da çok miktarda satılması/alınması) miktarının üçte bir veya başka bir oranda olması gibi, azı ya da çoğu arasında herhangi bir ayrım gözetilmemektedir.

---

(1) en-Nisâ, 4/25. âyet 20. başlığın baştaraflarında geçti. Kaynağı için oraya bakınız.
(2) ***Buhârî***, Zekât 59; ***Müslim***, Hibât 1; ***Nesâi***, Zekât 100; ***Muvatta***, Zekât 49.
(3) ***Müslim***, Buyû' 20; ***Beyhakî, es-Sünen***, V, 568.
(4) ***Buhârî***, Buyû' 70; ***Müslim***, 18-22.

7. Alış Verişte Rızanın Mahiyeti ve Buna Dair Hükümler:

Yüce Allah'ın: "**Aranızda karşılıklı bir rıza ile...**" buyruğu görüldüğü gibi, (bir işin karşılıklı yapıldığını ifade eden) müfaale kipi ile gelmiştir. Çünkü ticaret, iki kişi tarafından yapılır.

İlim adamları karşılıklı rızanın ne olduğu hususunda farklı kanaatlere sahiptirler. Bir kesim der ki: Karşılıklı rızanın tamam olması ve kesinleşmesi, alış veriş akdi yapıldıktan sonra bedenen ayrılmadır. Veya birisinin diğerine: tercihini bildir deyip, diğerinin de tercih ettim, demesiyle olur. Bu da yine, akidden sonra olur ve bedenen ayrılmasalar dahi alış veriş kesinlik kazanır. Bunu ashab ve tabiinden bir topluluk ifade etmiştir. Şafiî, es-Sevrî, el-Evzaî, el-Leys, İbn Uyeyne, İshak ve başkaları da böyle demiştir.

el-Evzaî der ki: Birbirlerinden ayrılmadıkları sürece her iki taraf da muhayyerdir. Bundan üç alış veriş müstesnadır: İslam devlet yöneticisinin (veya yetkilisinin) ganimetleri satışı, mirastaki ortaklık ve ticaretteki ortaklık. Bu üç hususta alış veriş olduğu takdirde, artık alış veriş vacib (bağlayıcı) olur ve taraflar için muhayyerlik sözkonusu olmaz. Yine el-Evzaî der ki: Ayrılmanın sınırı ise, taraflardan herbirisinin diğerinin gözünden kaybolmasıdır. Bu, Şamlı fakihlerin görüşüdür. el-Leys ise der ki: Ayrılmak, onlardan birisinin yerinden kalkmasıdır. Ahmed b. Hanbel de şöyle dermiş: Bedenleriyle biribirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler. İster ikisi de: Bunu tercih ettik desinler, ister böyle bir sözü söylemesinler. Bulundukları yerden bedenleri ile ayrılmadıkları sürece (muhayyerlikleri) devam eder. Bu görüşü yine Şafiî de ifade etmiştir.

Bu hususta varid olan hadisler dolayısıyla bu konuda sahih olan da budur. Aynı zamanda bu kanaat, İbn Ömer, Ebû Berze ve bir gurup ilim adamından da rivâyet edilmiştir.

Mâlik ve Ebû Hanife derler ki: Alış verişin tamam olması, alış veriş akdinin dil ile yapılmasıdır. Bununla akid kesinleşir ve muhayyerlik ortadan kalkar. Muhammed b. el-Hasan ise der ki: Hadis-i şerifteki: "Alış veriş tarafları birbirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler" [1] hadisinin anlamı şudur: Satıcı, ben bunu sana sattım dediği takdirde, müşteri: Kabul ettim demediği sürece bu sözünden dönebilir. Bu, Ebû Hanife'nin de görüşüdür, Mâlikî mezhebindeki açık ifade de böyledir. Bunu da İbn Huveyzimendâd nakletmektedir. Bu durumda satıcının dönme hakkı olmadığı da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar, daha önce Bakara Sûresi'nde (2/275. âyet, 16 ve 17.başlıklar da) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) *Buhâri,* Buyû' 19, 22, 42, 44, 45, 46, 47; *Müslim,* Buyû, 43, 46; *Ebû Dâvûd,* Buyû' 51; *Tirmizi,* Buyû 26; *Nesai,* Buyû 4, 8, 9, 10; *İbn Mâce,* Ticârât 17; *Dârimi,* Buyû' 15; *Muvatta;* Buyû' 79; *Müsned,* I, 56, II, 4, 9 v.s...

Birinci görüşün sahipleri, Semura b. Cundub, Ebû Berze, İbn Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ebû Hureyre ve Hakim b. Hizâm ile başkalarının rivâyetlerinden sabit olan, Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Satıcı taraflar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece, yahut onlardan birisi diğerine: Tercih et, demedikleri sürece muhayyerdirler." (1)

Bu hadisi, Eyyub Nafi'den, o da İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Hz. Peygamberin: "Yahut birini diğerine: Tercih et" demesi, diğer rivâyette yer alan: "Muhayyerlik satışı müstesna" demesi ile: "Onların satışlarının muhayyerlik üzere olması müstesna" (2) ifadelerinin ve benzerlerinin anlamını izah etmektedir. Yani, onlardan birisi diğerine, alış verişin tamamlanmasından sonra: Haydi alış verişin geçerliliğini yahut feshini tercih et, der. Eğer alış verişin geçerli olduğunu tercih ederse, birbirlerinden ayrılmasalar dahi aralarında alış veriş tamam olur. İbn Ömer, -ki bu hadisi rivâyet eden odur- herhangi birisiyle alış veriş yapar ve alış verişin geçerli olmasını isteyecek olursa, az bir şey yürür, sonra geri dönerdi. Usul (fıkıh) kaidelerine göre, bir hadisi rivâyet eden bir kimse, onun tevilini (yorumunu) daha iyi bilir. Özellikle bu ashab için böyledir. Çünkü onlar, söylenen sözü daha iyi bilirler ve söylenen durumu daha iyi bellemişlerdir.

Ebû Dâvûd ve Dârakutnî, Ebu'l-Vadî'den şöyle dediğini rivâyetetmektedir: Bir ordu ile birlikte bir seferde bulunuyorduk. Beraberinde at bulunan bir adam geldi. Bizden birisi ona: Şu atı şu köle karşılığında satar mısın? diye sordu. O da: Evet dedi. Atı sattı, sonra da bizimle birlikte geceyi geçirdi. Sabah olunca kalkıp atının yanına gitti. Bizden olan adam ona: Senin atla ne ilgin kaldı ki, bu atı bana satmamış mıydın? diye sordu. O da şöyle dedi: Benim böyle bir alış verişe ihtiyacım yok. Satın alan adam: Buna hakkın yok. Sen onu bana satmıştın deyince, hazır bulunanlar ikisine de şöyle dedi: İşte Rasulullah'ın arkadaşı Ebû Berze buradadır. Haydi onun yanına gidiniz. O da onlara şunu sordu: Rasulullah (sav)'ın hükmüne ikinizde razı mısınız? Her ikisi: Evet dediler. Bunun üzerine Ebû Berze şöyle dedi: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Alıcı ve satıcı birbirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler". Ben de sizin birbirinizden ayrıldığınızı görmüyorum. (3)

İşte iki tane sahabi. Bunlar hadisin ne maksatla söylendiğini bilen kimse-

---

(1, 2) Bu rivâyetler de genellikle az önce kaynağı gösterilen hadisin geçtiği yerlerde geçmektedir.

(3) Kurtubi'de ifade, tercüme ettiğimiz anlamı verecek şekilde "Lâ erâkuma'fteraktumâ" şeklindedir. ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 51'de: "Mâ erâkuma'fteraktumâ" şeklinde olup aynı anlamı vermektedir. Ancak, ***Dârakutnî,*** III, 6'da "Le erâkuma'fteraktumâ" şeklinde olup, "görüşüme göre siz, birbirinizden ayrılmışsınız" anlamındadır. Mana lafız itibariyle birbirine zıt ise de, her iki halde de; Ebû Berze'nin ayrılma olmadıkça alış-veriş'ten dönme hakkının sabit olduğu görüşünde olduğunu ortaya koymaktadır. Rivâyetler arasındaki farklılık, o özel halin ayrılma olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği ile alakalıdır.

lerdi. Ve bu hadis muktezasınca amel ettiler. Hatta tüm ashabın uygulaması böyleydi. Salim dedi ki: İbn Ömer dedi ki: Bizler alış veriş yaptığımız takdirde, alan ve satan birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (ما لم يتفرق) her birimiz muhayyer olurdu. (İbn Ömer) dedi ki: Ben ve Osman bir alış veriş yaptık. Ona vadideki malımı arazimi Hayberdeki arazisi karşılığında sattım. (İbn Ömer) der ki: Ona satınca, Osman "ben kendisinden ayrılmadan (قبل ان افارقه)" alış verişi geri çevirir korkusuyla geri geri gitmeye başladım. Bunu Dârakutnî rivâyet ettikten sonra, şunları söyler: Dilciler (فَرَقْت) kelimesinin şeddesiz olarak okunuşu ile (وفَرَّقت) şeklinde şeddeli okunuşu arasında fark gözetmişlerdir. Birincisini sözde ayrılmak (Türkçedeki fiyat kesişmek) hakkında, ikincisini ise bedenen ayrılmak hakkında kullanmışlardır. (1)

Ahmed b. Yahya Sa'leb der ki: Bana İbnü'l-A'râbî haber vererek, el-Mufaddal'dan şunu nakletti: Şeddesiz olarak bu kelime kullanıldığında sözlerin ayrılması demektir. Şeddeli olarak kullanılırsa, iki kişinin ayrılması anlamındadır. O bakımdan sözle ayrılmak hakkında "iftirak" mastarının, bedenen ayrılmak hakkında da "teferruk" mastarının kullanılacağını bildirmiş oldu.

Mâlikîler görüşlerine delil olarak, daha önce Deyn âyetinde (el-Bakara, 2/280. âyette) açıklanan hususları ve yüce Allah'ın: ***"Akidlerinizi tamı tamına yerine getiriniz."*** (el-Mâide, 5/1) buyruğunu delil göstermişlerdir. İşte burada iki taraf birbirleriyle akidleşmiş bulunuyorlar. Bu hadiste ise, akidlere eksiksiz bağlı kalmak iptal edilmektedir. Devamla derler ki: Ayrılmak bazan nikâh akdi ve yüce Allah'ın firâk (ayrılık) adını verdiği talak'ın vukuu akidlerde olduğu gibi, sözle de olabilir. Nitekim yüce Allah (talak hakkında) şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer birbirlerinden ayrılırlarsa, Allah her birini geniş lütfundan zengin kılar."*** (en-Nisâ, 4/130) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Ayrılığa düşenler gibi olmayın."*** (Âli İmran, 3/105) Hz. Peygamber de: "Ümmetim... fırkaya ayrılacaktır" (2) diye buyurmuş ve burada bedenleriyle ayrılacaklarından söz edilmemiştir. Dârakutnî ve başkaları Amr b. Şuayb'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Amr dedi ki: Şuayb'ı şöyle derken dinledim: Ben, Abdullah b. Amr'ı şöyle derken dinledim: Ben Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Herhangi bir kimse, bir başkasından bir şey satın alacak olursa, yerlerinden ayrılıncaya kadar onların her birisi muhayyerdir. Ancak onların bu alış verişlerinin muhayyerlik alış verişi olması hali müstesnadır. O takdirde onlardan herhangi birisinin, karşı taraf alış verişini geri çevirir korkusuyla arkadaşından ayrılması helal olmaz." (3)

---

(1) ***Dârakutnî,*** III, 6. Ancak dilcilerin bu açıklaması elimizdeki matbû nüshada bulunmamaktadır.

(2) Ümmetin fırkalara ayrılacağını bildiren bu tür hadisler için bk.: ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 1; ***Tirmizi,*** İman 18; ***İbn Mâce,*** Fiten 17; ***Müsned,*** V, 250, 253, 262, 269 v.s..

(3) ***Dârakutnî,*** III, 50.

İşte Mâlikî mezhebi alimleri derler ki: Bu da ayrılmadan önce alış verişin aralarında tamam olduğunun delilidir. Çünkü, ikâle (alış verişten vazgeçmek) ancak, tamamlanmış olan alış verişlerde sahih olur. Yine derler ki: Hz. Peygamber'in: "Alış veriş yapanlar muhayyerdirler" buyruğunun anlamı, akid yapmadıkları sürece alış veriş hakkında konuşan ve pazarlık yapanlar muhayyerdirler, demektir. Akid tamamlandıktan sonra artık o alış verişte muhayyerlik batıl olur.

Bu iddialara cevap: Bunların sözlü ayrılışı gerekçe diye ileri sürmelerinden kasıt, Âli İmran Sûresi'nde (105. âyette) açıkladığımız gibi dinlerdir. Bazı yerlerde bu açıklama sahih olsa bile, bu konuda bu açıklama doğru değildir. Bunu şöylece açıklayalım: Kendisiyle bir araya gelişin meydana geldiği ve alış verişin tamam olduğu sözün ne olduğunu bize söyleyiniz. Bu, kendisiyle ayrılışın kastedildiği bir söz müdür, yoksa başkası mıdır? Şayet: Başkasıdır, diyecek olurlarsa, bunlar imkânsız bir iddiada bulunmuş ve aklen kabul olunmayacak bir şey söylemiş olurlar. Çünkü ortada bundan başka bir söz bulunmamaktadır. Eğer: Bundan kasıt bizzat o sözün kendisidir diyecek olurlarsa, onlara şöyle denilir: Tarafların kendisiyle biraraya geldikleri ve kendisi vasıtasıyla alış verişlerinin tamam olduğu söz, nasıl ayrıldıkları sözün kendisi olabilir. Bu imkânsızın tâ kendisidir ve tutarsız bir sözdür. Hz. Peygamber'in: "Arkadaşı vazgeçer korkusu ile onlardan herhangi birisinin diğerinden ayrılması helal değildir" buyruğunun anlamına gelince -eğer bu sahih isemendupluk ifade eder. Buna da Hz. Peygamber'in: "Kim bir müslümanın ikalesini (alış verişi geri çevirmek istemesini) kabul ederse, Allah da onun bir tökezlemesini bağışlar." [1] buyruğu delildir. Yine müslümanların, hadisin zahirinden anlaşılanın hilafına böyle bir şeyin (ayrılmanın) helâl oluşu üzerinde icma etmiş olmaları da buna delildir.

Bir başka delil de onların, alış verişin geçerli olması ve -bizzat kendisinin istemesi hali dışında- alış verişinden vazgeçmemesi için ayrılmasının caiz oluşu üzerinde icma etmiş olmalarıdır. Müslümanların bu husus üzerinde böylece icma etmiş olmaları: "...helâl değildir" rivâyetini, eğer bundan kasıt mendupluk ifade etmesi değil ise, reddetmeleridir. Bu rivâyetten kasıt bu değilse, icmâ ile bâtıldır.

Alış veriş yapan iki kişinin, pazarlık yapan kişiler diye tevil edilmesine gelince, bu da lafzın zahirini bırakıp başka manaların peşine yönelmektir. Çünkü bu, alış veriş yapanlar akidlerinin tamamlanmasından sonra, meclislerinde bulundukları sürece muhayyerdirler, anlamındadır. Taraflardan birisinin diğerine: Haydi tercihini yap deyip, onun da tercihini bildirmiş olması hali bundan müstesnadır. Birbirlerinden ayrılmayacak olsalar dahi artık alış

(1) *Ebû Dâvûd,* Buyû' 52; *İbn Mâce,* Ticârât 26.

veriş (yapılmış veya yapılmamış olsun) kesinlik kazanmış olur. Buna göre ortada bir muhayyerlik kabul edilecek olursa, kabul edilen bu muhayyerliğin, muhayyerlik şartı ile alış veriş yapılması demektir. Böyle bir muhayyerlik, bedenî ayrılıktan sonra da devam eder. Bu bölüme dair tamamlayıcı bilgiler, hilâf (mezhepler arası görüş ayrılıklarını ele alan) kitaplardadır.

Amr b. Şuayb'ın: "Babamı şöyle derken dinledim" demesi de onun rivâyet ettiği hadisin sıhhatine bir delildir. Çünkü Dârakutnî şöyle demektedir: Bize Ebu Bekir en-Neysaburî anlattı, bize Muhammed b. Ali el-Verrâk anlattı dedi ki: Ben Ahmed b. Hanbel'e şöyle dedim: Şuayb babasından herhangi birşey dinledi mi? O şöyle dedi: (Şuayb), Babam bana nakletti der. Ben şöyle dedim: Peki, babası Abdullah b. Amr'dan (hadis) dinledi mi? O: Evet, görüşüme göre ondan hadis dinlemiştir. Dârakutnî dedi ki: Ben Ebu Bekr en-Neysaburî'yi şöyle derken dinledim: O, Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-As'dır. Amr b. Şuayb'ın babasının Şuayb'dan hadis dinlemesi, Şuayb'ın da dedesi Abdullah b. Amr'dan hadis dinlemesi sahih olarak sabit olmuştur. (1)

8. Doğru Sözlü Tacir:

Dârakutnî, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Doğru sözlü, güvenilir ve müslüman tacir, Kıyamet gününde peygamberlerle, sıddîklarla ve şehidlerle birlikte olacaktır." (2)

Tacirin malının propagandasını yapmak ve onu güzel göstermek için yemin etmesi, yahut da malını sunarken Peygamber (sav)'a Sallallahu alâ Muhammed, bu ne kadar güzeldir! diyerek salavât getirmesi mekruhtur. Ticaretle uğraşanın, ticaretinin kendisini farzları eda etmekten alıkoymaması müstehaptır.

Namaz vakti geldiği takdirde, şu âyet-i kerimenin sözünü ettiği kimselerden olabilmesi için ticaretini bırakması gerekir: ***"Onlar öyle erlerdir ki, ne ticaret, ne de kârlı bir alış veriş kendilerini Allah'ı anmaktan... alıkoymaz."*** (en-Nûr, 24/37) İleride gelecektir.

9. Cahil Sûfilerin Yanlış Kanaati:

Bu âyet-i kerime ile naklettiğimiz hadis-i şeriflerde, ticaret ve sanayi ile geçimini talep etmeyi kabul etmeyen cahil sufilerin görüşleri reddedilmektedir. Çünkü yüce Allah, malların batıl yollarla yenilmesini haram kılmış, ticaret ile helâl kılmıştır. Bu da gayet açık bir gerçektir.

(1) *Dârakutnî*, III, 50.

(2) *Dârakutnî*, III, 7.

10. Can Öldürmek [1]*:*

Yüce Allah'ın: **"Kendinizi öldürmeyin"** buyruğunda yer alan" (تقتلوا) öldürmeyin" kelimesini el-Hasen, çokluk ifade eden: (تقتّلوا) diye okumuştur.

Tefsir alimleri, bu âyet-i kerimeden maksadın, insanların birbirlerini öldürmelerini nehyetmek olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Diğer taraftan âyet-i kerimenin lafzı, bir kimsenin dünyaya olan hırsı ve mal isteği uğrunda maksatlı olarak kendisini öldürmesi yasağını da kapsamaktadır. Bu ise, kişinin kendisini telef olmaya götürecek aldatıcı işlere itmesi sûretiyle olur. Yüce Allah'ın: **"Kendinizi öldürmeyin"** buyruğunun kızgınlık veya öfke halinde öldürmeyin, anlamına geldiği de söylenebilir. Ama yasak, bütün bunları kapsamaktadır. Amr b. el-As, Zâtüsselâsil gazvesinde; telef olurum korkusuyla cünüp olduğu vakit soğuk suyla gusletmeyi kabul etmediğinde, bu âyet-i kerimeyi delil göstermişti. Peygamber (sav) da onun bu şekilde delil göstermesine karşı çıkmayıp, birşey söylemeksizin bundan dolayı gülmüştü. Bu hadisi Ebû Dâvûd ve başkaları rivâyet etmiştir. [2] İleride gelecektir.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا ۗ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

30- Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, yakında Biz onu ateşe sokacağız. Bu da Allah'a pek kolaydır.

Buyrukta yer alan **"bunu"** ile öldürmeye işaret edilmektedir. Çünkü bu işarete en yakın olarak zikrolunan şey odur. Bunu Atâ söylemiştir. Bu işaretin, batıl yollarla mal yemeye ve canı öldürmeye ait olduğu da söylenmiştir. Çünkü her ikisine dair yasak, birbiri ardında ve birbiriyle uyumlu bir şekilde gelmiş bulunmaktadır. Akabinde de nehye uygun olarak tehdit yer almaktadır.

Yine denildiğine göre bu, yüce Allah'ın sûrenin baş tarafından itibaren: **"Kim... bunu yaparsa"** buyruğuna kadar yasak kılınan bütün hususlarda umumi bir tehdite işarettir.

Taberî de der ki: **"Bunu"** işareti, son yapılan tehditten itibaren yasak kı-

(1) Merhum müfesir burada: "Kendinizi öldürmeyin" buyruğunu kaydettikten sonra; "buna dair açıklamalarımızı biz başlık halinde sunacağız" demektedir. Biz, bunu görüldüğü şekliyle 10. başlık olarak sunmayı tercih ettik.

(2) ***Ebû Dâvûd***, Tahâre 124.

İman şeylere aittir. Bu son tehdit de yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmadığı gibi..."* (en-Nisâ, 4/19) buyruğudur. Çünkü sürenin baş tarafından itibaren zikrolunan her yasak ile bir tehdit gelmiştir. Ancak: *"Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal olmadığı gibi..."* buyruğu bundan müstesnadır. Bu buyruktan itibaren: *"Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa..."* buyruğundan başka herhangi bir tehdit gelmemiştir.

Udvan, haddi aşmak demektir. **Haksızlık** (zulüm) ise, bir şeyi konulması gereken yerden başka yere koymak demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (Bk. el-Bakara, 2/35. âyet, 13. başlık).

Burada tehdidin, haddi aşmak ve zulüm kayıtlarıyla birlikte sözkonusu edilmesi, yanılarak ve yanlışlıkla yapılan işin kapsam dışında tutulması içindir. Manaları birbirlerine yakın olmakla birlikte, haddi aşmanın ve zulmün bir arada zikrolunması, lafızlarının farklı oluşundan dolayıdır. Böyle bir kullanım, şu mısrada da olduğu gibi, söz esnasında güzeldir:

وألفى قولها كذبا ومَيْنا

" Ve onun söylediği sözü yalan ve dolan buldu."

Lafızların farklı oluşu dolayısıyla atıf güzel düşmüştür. Nitekim, uzak ve alabildiğine uzak olsun anlamında; (بُعْدًا وسُحْقًا) denilmektedir. Hz.Yakub'un söylediği bildirilen şu ifadelerde de böyledir: "(إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ) *Ben keder ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ederim."* (Yusuf, 12/86) Burada da lafızların farklı oluşu dolayısıyla bu uygun düşmüştür.

"(نُصْلِيهِ) **Onu... sokacağız**" buyruğu ateşin sıcağını ona dokunduracağız; demektir. Bu âyet-i kerimelerle Ebû Said el-Hudrî'nin, haklarında tehdidin sözkonusu edildiği isyankâr ve büyük günah işleyenlere dair rivâyet ettiği hadisin bir arada ne anlam ifade ettiğine dair açıklamaları daha önceden yapmış olduğumuzdan, burada onları tekrarın bir anlamı yoktur. el-A'meş ve en-Nehaî "Onu... sokacağız" anlamındaki bu kelimeyi, (نَصْلِيه) şeklinde "nûn" harfi üstün olarak; (صَلِيَ نارًا) den nakledilmiş gibi okumuştur.

Bunun da ifade ettiği anlam aynıdır. Ötreli okuyuş da (طعمت واطعمت) gibi hemzelisinden nakledilmiş demektir.

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

31. Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, (diğer) günahlarınızı mağfiret ederiz ve sizi şerefli bir mekâna koyarız.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı ikibaşlık halinde sunacağız:

1. Büyük Günahların Mahiyeti ve Buna Dair Görüşler:

Yüce Allah bu sûrede, büyük günahları yasakladığından dolayı bunlardan sakınmaya karşılık, küçük günahların yükünü hafifleteceği vaadinde bulunmaktadır. Bu ise günahların, büyük ve küçük günahlar olmak üzere iki kısma ayrıldığının delilidir. Tevil ehli (müfessirler) ile fukahâ bu görüştedir.

Yine onların görüşlerine göre, büyük günahlardan sakınmak şartıyla dokunmak ve bakmak, bu onun için vacib olduğundan dolayı değil- yüce Allah'ın doğru vaadi ve gerçek sözü gereğince - kat'i olarak örtülür, affedilir. Bu hususta yapılacak açıklamaların bir benzeri, daha önce Yüce Allah'ın: ***"Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler..."*** (en-Nisâ, 4/17) buyruğunu açıklarken yaptığımız açıklamalara benzemektedir. Şanı yüce Allah, büyük günahlardan kaçınmak sûretiyle küçük günahları bağışlar.

Şu kadar var ki, büyük günahlardan kaçınmaya bir hususun daha eklenmesi gerekir. O da farzların yerine getirilmesidir. Müslim, Ebû Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Beş vakit namaz, cumadan cumaya (kılınan cuma namazı) ile ramazandan ramazana (tutulan oruç) kulun büyük günahlardan kaçınması şartıyla, aradaki küçük günahların bağışlanmasına sebep teşkil eder." (1)

Ebû Hatim el-Bustî de Sahih Müsned'inde Ebû Hureyre ile Ebû Said el-Hudrî'den Rasulullah (sav)ın minberinin üzerine oturduktan sonra şöyle buyurduğunu nakletmektedir: -Üç defa-: "Nefsim elinde olana and ederim ki" dedi, sonra sustu. Herbirimiz başını önüne eğip, Rasulullah (sav) bu yemini dolayısıyla üzüntüyle ağlamaya koyuldu. Sonra şöyle buyurdu: "Beş vakit namazı eda eden, Ramazanı oruç tutan, yedi büyük günahtan uzak duran her bir kula, mutlaka Kıyamet gününde cennetin sekiz kapısı açılır. Hatta o sevincinden yerinde dahi duramaz". Sonra Hz. Peygamber: **"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, (diğer) günahlarınızı mağfiret ederiz"** âyetini okudu. (2)

Kitab-ı Kerimin buyrukları ile, sahih sünnetteki rivâyetlerde yer alan, harama bakmak ve buna benzer küçük günahların, (bu sûretle) kesin olarak bağışlanacaklarını ifade eden buyrukları birbirini desteklemektedir. Sünnet-i se-

(1) *Müslim,* Tahâre 16; *Müsned,* II, 359, 400, 414; ayrıca bk.: *Müslim,* Tahâre 14; *Tirmizî,* Salât 46; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 79; *Müsned,* II, 484.

(2) Az farkla: *Nesaî,* Zekat 1.

niyye de "kaçınmak"dan maksadın, bütün günahlardan bütünüyle kaçınmak olmadığını da açıklamıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Usulu'd Din Tevhid, Akaid, Kelâm- âlimleri ise şöyle demişlerdir: Büyük günahlardan kaçınmaktan dolayı küçük günahların bağışlanması kat'i olarak vacib değildir. Bunun, zann-ı galible, kuvvetli bir umut ile böyle olacağı şeklinde yorumlanır. İlahî meşîetin bu konuda dilediğini yapacağı da sabittir. Buna da delil şudur: Eğer bizler, büyük günahlardan kaçınıp, farzları yerine getiren kimseye kesin olarak küçük günahlarının bağışlanacağını, affedileceğini söyleyecek olursak, şüphesiz ki bu, hiç bir sorumluluğun kesinlikle sözkonusu olmadığı mübah hükmünde olur. Bu ise, şeriatın kulplarını sökmek demektir. Bize göre küçük günah diye birşey yoktur. el-Kuşeyrî Abdurrahim der ki: Sahih olan şu ki (bütün günahlar) büyüktür. Fakat, onlardan kimisi, kiminden daha büyük ve daha ağırdır. Bunlar arasında herhangi bir ayrıma gitmemekteki hikmet ise, kulun bütün masiyetlerden kaçınmasını sağlamaktır.

Derim ki: Yine bazılarının dediği dediği: Sen günahın küçüklüğüne bakma, kime karşı gelip isyan ettiğine bak; sözünde olduğu gibi, bizzat emre muhalif hareket etmeye bakanlara göre bu bakımdan bütün günahlar büyük olur. İşte kadı Ebu Bekr b. et-Tayyib'ın sözü de Ebû İshak el-İsferayini, Ebu'l-Meâli (el-Cuveynî), Ebu'n-Nasr Abdurrahim el-Kuşeyrî ve benzerlerinin söyledikleri şu sözleri de bu şekilde açıklanıp anlaşılmalıdır: Kimi günaha küçük günah denilmesinin sebebi, ondan daha büyük olan günaha nisbetledir. Meselâ, küfre nisbetle zinaya küçük günah demek gibi. Zinaya nisbetle de, öpülmesi haram olan birisini öpmeye küçük günah demek gibi. Bize göre, başka bir günahtan kaçınıldığı için bağışlanılması sözkonusu olan bir günah yoktur. Aksine, bütün bunlar büyük günahtır ve bu günahları işleyenin -küfür müstesnâ- işi Allah'ın meşîyetine kalmıştır. Çünkü yüce Allah: ***"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını da dilediğine bağışlar"*** (en-Nisâ, 4/48) diye buyurmaktadır.

Bunlar, yüce Allah'ın bu buyruğunu, büyük günahlarını tekil olarak şu: "(إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبِيرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ): **Size yasaklanan büyük günahtan kaçınırsanız"** diye okuyanların kıraatini de delil göstermişlerdir. Büyük günah ise, şirktir. Devamla derler ki: "Günahlar şeklindeki çoğul kıraate göre ise maksat, küfrün çeşitli türleridir. İşte bu konudaki hükme kayıt getiren bu âyet-i kerimeye bu alanda mutlak olarak vârid olmuş bütün buyruklar red olunur. (Onun ışığında anlaşılır). İşte yüce Allah'ın: ***"Ondan başkasını dilediğine bağışlar"*** buyruğu bu kaydı getirmektedir. Bunlar Müslim'in ve diğerlerinin Ebû Umâme'den rivâyet edilen Rasulullah'ın şu buyruğunu delil gösterirler: "Her kim, sağ eliyle müslüman bir şahsın hakkını kesip alırsa, Allah, cehennemi ona vacib kılar ve cenneti ona haram kılar". Bir adam ona şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü,

ya basit bir şey olsa dahi mi? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İsterse erâk (misvâk) ağacından bir çubuk olsun." (1)

Görüldüğü gibi, çokça günah hakkında ağır tehditler sözkonusu olduğu gibi, basit ve önemsiz görülen şeyler hakkında da tehditler varid olmuştur. İbn Abbas der ki: Büyük günah, yüce Allah'ın (Kur-an'ı Kerim'in) sonunda cehennem azabı, yahut gazap, lanet veya azap ile sona erdirdiği her günahtır. İbn Mes'ud da der ki: Büyük günahlar, yüce Allah'ın, bu sûrede 33. âyet-i kerimenin sonuna kadar yasakladığı günahlardır. Bunu doğrulayan, yüce Allah'ın: **"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız..."** buyruğudur.

Tavus der ki: İbn Abbas'a büyük günahlar yedi tane midir? diye sorulmuş, o: Hayır yetmiş olma ihtimali daha yakındır. Said b. Cübeyr de der ki: Bir adam İbn Abbas'a: Büyük günahlar yedi tane midir? diye sormuş, o da: Hayır, yediyüz olması yedi olmasından daha yakın bir ihtimaldir. Şu kadar var ki, istiğfâr ile beraber büyük günah (ın günahı) kalmaz, ısrar ile küçük günah (küçük günah olarak) kalmaz.

İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Büyük günahlar dört tanedir: Allah'ın lütuf ve inayetinden ümit kesmek, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, Allah'ın mekrinden emin olmak ve Allah'a şirk koşmak. Bunların büyüklüğüne de Kur-an'ı Kerimin buyrukları delildir.

İbn Ömer'den de bunların şu dokuz günah oldukları rivâyet edilmiştir: Haksız yere canı öldürmek, faiz yemek, yetim malını yemek, suçsuz iffetli kadına zina iftirasında bulunmak, yalan şahitlik yapmak, anne-baba haklarına riâyet etmemek, savaştan kaçmak, büyücülük yapmak ve Beyt-i Haram'da ilhad (zulüm) yapmak.

İlim adamlarına göre şunlar da büyük günahlar arasında sayılır: Kumar, hırsızlık, içki içmek, selef-i saliha sövmek, hakimlerin haktan uzaklaşıp hevâya tabi olmaları, yalan yere yemin etmek, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, kişinin kendi anne-babasına -birisine sövmesi üzerine onun da anne-babasına sövmesi sûretiyle- sövmesi, yeryüzünde fesad çıkarmak uğrunda koşuşmak ve buna benzer Kur-an'ı Kerimde ve hadis imamlarının rivâyet ettikleri hadis-i şeriflerde beyan edildiğine göre, sayıp dökülmesi pek çok olan günahlar. Müslim'de "Kitabü'l-İman" adını verdiği bölümde, bu büyük günahlardan pek çoğunu zikreder.

Bu hususdaki rivâyetlerin farklılığı dolayısıyla, ilim adamları bunların sayıp dökümü hususunda farklı görüşlere sahiptir. Konu ile ilgili benim görüşüm de şudur: Bu hususta münhasıran bu kadardır, demek maksadı güdülmemiş, pek çok sahih ve hasen hadis gelmiştir. Fakat, zararının çokluğuna

(1) *Müslim,* İman 218; *Nesâi,* Âdâbu'l- Kudât 30; *İbn Mâce,* Ahkâm 8; *Dârimî,* Buyû' 62; *Muvattâ,* Akdiye 11; *Müsned,* V, 260.

nisbetle elbetteki, bunların kimisi kimisinden daha büyüktür. Şirk bütün bu günahların en büyüğüdür. Yüce Allah'ın bu hususdaki açık nassı dolayısıyla şirk bağışlanmaz.

Bundan sonra ise Allah'ın rahmetinden ümit kesmek gelir. Çünkü Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, Kur-an'ı Kerimi yalanlamaktır. Zira sözü hakkın tâ kendisi olan yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Rahmetim, herşeyi kuşatmıştır."*** (el-Arâf, 7/156) Allah'ın rahmetinden ümit kesen ise, kendisine mağfiret olunmayacağını söylemekle, geniş olan bir şeyi daraltmış olur. Tabii bu, onun böyle olacağına inanması halinde sözkonusu olur.

İşte bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."*** (Yusuf, 12/87) Bundan sonra, Allah'ın rahmet edeceğinden yana ümit kesmek: (el-Kunût) gelir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Rabbimin rahmetinden sapıklardan başka kim ümit kesebilir ki"*** (el-Hicr, 15/56).

Bundan sonra Allahın mekrinden yana kendisini emin görüp, masiyetlerde dizginden boşalıp aşırıya gitmesi ve amelsiz olarak Allah'ın rahmetine bel bağlaması gelir. Yüce Allah, bu konuda da şöyle buyurmaktadır: ***"Allah'ın mekrinden, hüsranda olan topluluktan başkası emin olamaz"*** (el-Âraf, 7/99). Bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: ***"İşte sizin Rabbiniz hakkındaki bu zannınızdır sizi helâke götüren. Bunun sonunda siz, hüsrana uğrayanlardan oldunuz."*** (Fussilet, 41/23)

Daha sonra haksızca adam öldürmek günahı gelir. Çünkü, bununla canlar yok edilir, varlık imha edilir.

Lût kavminin ilişkisinde ise, neslin kesilmesi sözkonusudur.

Zina ile suların karışması dolayısıyla nesebler karışır.

İçki içmekle, teklifin temel sebebi olan aklın giderilmesi sözkonusudur.

Namaz ve ezanın terkedilmesiyle, İslâm şeâirinin açığa çıkarılması terkedilmiş olur.

Yalan şahidlikte ise, başkalarının haram olan kanları, namusları, malları helal kılınmış olur.

Ve buna benzer zararları açıkça ortada olan diğer günahlar... İşte şeriatın ağır ceza tehdidinde bulunduğu yahut da sözünü ettiğimiz şekilde varlık âleminde zararının büyük olduğunu ifade ettiği her bir günah, büyük bir günahtır. Bunun dışında kalanlar ise küçük günahlardır. İşte bu açıklama bu hususta sağlam bir ölçü ve bir kıstas ortaya koymaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2. Günahtan Kaçınmanın Mükâfatı:

Yüce Allah'ın: **"Ve sizi şerefli bir mekâna koyarız"** buyruğunda **"mekân"** anlamına gelen (مُدْخَلًا) kelimesini Ebû Amr ve Kûfelilerin çoğunluğu "mim"

harfini ötreli olarak; (مُدْخَلًا) diye okumuşlardır. Bunun mastar olma ihtimali vardır. Sizleri şerefli bir girdirişle girdiririz demek olur. Mef'ul de mahzuf olur. Sizleri cennete şerefli bir girdirişle girdiririz, anlamına gelir. Bu kelimenin mekân ismi olması da muhtemeldir. O takdirde bu kelime mef'ül olur. (Meâlde de böyle yapılmıştır).

Medineliler ise, bu kelimeyi "mim" harfini üstün olarak okumuşlardır. Bu durumda bunun, mastar olup, takdirî bir fiil ile nasb edilmiş olması da caizdir. Takdirî de şöyledir: Biz sizi girdiririz, siz de şerefli bir girişle girersiniz. Bu takdire ifade delâlet etmektedir. Bu kelimenin ismi mekân olması da mümkündür. O takdirde mefulün bih olduğu için mansubtur. Yani, biz sizleri şerefli bir yere girdiririz, o da cennettir.

Ebû Said b. el-Ârabî der ki: Ben, Ebû Dâvûd es-Sicistanî'yi şöyle derken dinledim : Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel'i şöyle derken dinledim: Bütün müslümanlar cennette olacaktır. Ona: Nasıl diye sordu, dedi ki: Aziz ve celil olan Allah: **"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız,** (diğer) **günahlarınızı mağfiret ederiz ve sizi şerefli bir mekâna koyarız"** diye buyurmaktadır. Bu "şerefli mekân"dan kasıt, cennettir.

Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: "Ben şefaatimi, ümmetimden büyük günah sahibi olan kimselere sakladım." Aziz ve celil olan Allah, büyük günahların dışında olanları mağfiret ettiğine göre, Peygamber (sav) de büyük günahkârlara şefaatçi olacağına göre, geriye müslümanların üzerinde hangi günah kalır ki?

İlim adamlarımız derler ki: Ehli sünnete göre büyük günahlar, önceden de geçtiği üzere -ölümden önce- o günahları işlemekten vazgeçenlere mağfiret olunur. Müslüman olup da o günahları işlemeye devam edenlere de, bu günahlar mağfiret olunabilir.

Nitekim, yüce Allah: ***"Bunun dışında kalanı da dilediğine bağışlar"*** diye buyurmaktadır. Bundan maksat ise, o günahları işlemeye devam ederken ölen kimselerdir. Şayet maksat ölümden önce tevbe edenler olsaydı, şirk ile diğer günahlar arasında ayırım gözetmenin bir anlamı olmazdı. Çünkü şirkten dahi (ölümden önce) tevbe eden kimse mağfiret olunur.

İbn Mesud'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Nisâ Sûresi'nde beş âyet-i kerime vardır ki onlar, benim için bütün dünyadan daha sevimli (ve değerli) dir. Bunlar da yüce Allah'ın: **"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız"** buyruğu; *"Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez"* (en-Nisâ, 4/48) buyruğu; *"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de..."* (en-Nisâ, 4/110) buyruğu; *"Şayet* (yapılan) *bir iyilik olursa onu kat kat artırır"* (en-Nisâ, 4/40) buyruğu ile: *"Allah'a ve peygamberlerine iman edip..."* (en-Nisâ, 4/152) buyruğudur.

İbn Abbas da der ki: Nisâ Sûresi'nde sekiz âyet-i kerime var. Bunlar, bu ümmet için güneşin üzerine doğup battığı herşeyden daha hayırlıdır: *"Allah size açıkça bildirmek...ister"* (en-Nisâ, 4/26); *"Allah tevbelerinizi kabul etmek ister"* (en-Nisâ, 4/27); *"Allah sizden hafifletmek ister"* (en-Nisâ, 4/28); **"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız** (diğer) **günahlarınızı mağfiret ederiz"**; *"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez..."* (en-Nisâ, 4/48); *"Allah şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez"* (en-Nisâ, 4/40); *"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse..."* (en-Nisâ, 4/110); *"Eğer şükredip iman ederseniz, Allah size azabı neylesin?"* (en-Nisâ, 4/147)

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ ۭ لِلرِّجَالِ
نَصِيْبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوْا ۭ وَلِلنِّسَاۗءِ نَصِيْبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ ۭ
وَسْـَٔـلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهٖ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمًا ﴿٣٢﴾

32. Allah'ın kendisiyle kiminizi kiminize üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin. Erkeklere kazandıklarından bir pay olduğu gibi, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, O'nun lütfundan isteyin. Şüphesiz Allah, herşeyi çok iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Âyet-i Kerimenin Nüzul Sebebi:

Tirmizî, Um Seleme'den şöyle dediğini rivâyet eder: Erkekler gazaya gidiyor, kadınlar gazaya gidemiyor ve biz mirasın (erkek hissesinin) yarısını alıyoruz. Bunun üzerine yüce Allah: **"Allah'ın kendisiyle kiminizi kiminize üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin"** buyruğunu indirdi. Mücahid der ki: Yine bu hususta yüce Allah: *"Şüphesiz müslüman erkekler ve müslüman kadınlar..."* (el-Ahzab, 33/35) âyetini de indirdi. Um Seleme de, Medine'ye hicret ederek gelen ilk kadın olmuştu. Ebû İsa (et-Tirmizî) der ki: Bu mürsel bir hadistir. Kimisi bunu, İbn Ebi Necîh'ten, o, Mücahid'den diye mürsel olarak, Um Seleme böyle böyle dedi, diye rivâyet etmiştir. (1)

Katade de der ki: Cahiliye dönemi insanları, kadınlara da, çocuklara da mi-

(1) *Tirmizi*, Tefsir 4. süre 8.

ras vermiyorlardı. İslam'da bunlara miras verilip de erkeğe iki dişi payı miras'tan verilince bu sefer kadınlar, keşke payları erkeklerin payları gibi olsaydı diye temenni ettiler. Erkekler de şöyle dedi: Bizler miras hususunda kadınlara üstün kılındığımız gibi, âhirette de hasenatımızla kadınlara üstün olacağımızı umarız. Bunun üzerine: **"Allah'ın kendisiyle kiminizi kiminize üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin"** âyeti nazil oldu.

2. Temenni, Gıpta ve Kıskançlık:

Yüce Allah'ın: **"Temenni etmeyin..."** buyruğunda geçen *temennî*, gelecek ile alâkalı bir çeşit istekte bulunmaktır. *Telehhüf* (esef) ise, geçmiş ile alakalı bir isteğin türünü ifade eder. Yüce Allah mü'minlere burada temenniyi yasaklamaktadır. Çünkü, temenni ile gönül taalluk eder ve ecel unutulur. İlim adamları, bunun kapsamına gıpta yasağının girip girmediği hususunda farklı kanaatlere sahiptirler.

Gıpta, kişinin arkadaşının durumuna gelmeyi -onun durumunun yok olmasını arzulamasa dahi- temenni etmesidir. Cumhur -yani Mâlik ve diğerleri- bunun caiz olduğu görüşündedir. Bazılarına göre, Hz. Peygamber'in şu buyruğunda kast ettiği de odur: "İki şey dışında kıskançlık (hased) yoktur: Allah birisine Kur-an'ı Kerimi verir o da, gece gündüz onun gereğince amel eder, diğeri ise, Allah, kendisine bir mal verir o da gece gündüz onu infak eder." (1) Hadis-i şerifte geçen "kıskançlık yoktur" buyruğu ile bu iki hususlaki gıptadan daha üstün ve daha büyük bir gıpta olamayacağı anlatılmaktadır. Buhârî bu hadisin başında: "İlim ve hikmet hususunda gıpta etmek" diye bir başlık açmakla bu anlama dikkat çekmiştir. (2) el-Mühelleb der ki: Yüce Allah, bu âyet-i kerimede temenni edilmesi caiz olmayan şeyleri açıklamaktadır. Bu da dünya malı ve benzeri şeyler hakkındadır.

İbn Atiyye der ki: Salih ameller hususunda temenni ise, güzel bir şeydir. Şu kadar var ki kişi, Allah'tan -daha önce sözünü ettiğimiz herhangi bir işi ile birlikte olmamak üzere bir takım temennilerde bulunacak olursa bu caizdir. Bu aynı zamanda Peygamber (sav)'ın şu buyruğundaki hadisinde de görülmektedir: "Diriltileyim sonra öldürüleyim... diye temenni ettim." (3)

Derim ki: Bu hadis-i şerif, Buharî'nin Sahih'inde Kitabu't-Temennî (Temenni bölümü)'nün başına aldığı hadis-i şeriftir. (4) Bu ise, hayrı iyi davranışlarda bulunmayı temenni etmenin ve bunları arzulamanın, güzelliğine delâlet etmektedir. Aynı zamanda bu hadis-i şerifte, şehidliğin diğer hayırlı ameller-

(1) *Buhâri,* İlm 15, Zekât 5, Ahkâm 3, İ'tisâm 13, Tevhid 45 ; *Müslim,* Salâtü'l-Müsâfirîn 268 ; *İbn Mâce,* Zühd 22; *Müsned,* I, 385, 432, II, 9, 36.

(2) *Buhâri,* İlm 15.

(3) *Buhâri,* İman 26, Temenni 1; *Müslim,* İmâre 103, 106; *Nesai,* Cihâd 18, 30; *İbn Mâce,* Cihâd 1; *Müvatta',* Cihâd 27, 40; *Müsned,* II, 231, 424, 473, 496, 502

(4) *Buhâri,* Temenni 1.

den üstünlüğü de vurgulanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, başka bir ameli değil de şehidliği temenni etmiştir. Bu ise, şehidliğin yüksek bir makam olması ve bu makama yükselenlerin şerefi dolayısıyladır. Nitekim yüce Allah ona bu şehidliği de ihsan etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hayberde yediğim (zehirlenmiş koyundan) o lokma, kalbime giden damarı kestiği o an, zaman zaman gidip gelmektedir..." (1)

Yine *es-Sahih*'te (Buhari'de) şöyle denilmektedir: "Şehide temennide bulun, denilir. O da: Senin yolunda bir daha öldürülünceye kadar dünyaya geri döndürülmeyi temenni ederim, diyecektir..." (2)

Rasûlullah (sav) de, Ebû Talib'in, Ebû Leheb'in ve Kureyş'in ileri gelenlerinin böyle bir şeyin gerçekleşmiyeceğini bildiği halde- iman etmelerini temenni eder ve zaman zaman şöyle derdi: "Benden sonra gelip beni görmeyecekleri halde bana iman edecek kardeşlerimi pek çok özledim." (3)

İşte bütün bunlar, eğer temenni, kine, nefretleşmeye götüren bir sebep olmuyorsa, temenninin yasak olmadığının delilleridir. Âyet-i kerimede yasak kılınan temenni ise, bu kabilden (kin ve kıskançlığa kadar götüren türden) olan temennidir. Dolayısıyla, bunun kapsamına bir kimsenin bir diğerinin sahip bulunduğu dini veya dünyevi halini zeval bulmasını temenni etmek de girmektedir. Bununla beraber, zeval bulması istenen o hale sahip olmayı temenni etmek ile etmemek arasında fark yoktur. İşte kıskançlık bizatihi budur. Yüce Allah'ın: ***"Yoksa onlar, Allah lütfundan verdi diye insanları mı kıskanıyorlar?"*** (en-Nisâ, 4/54) buyruğunda kınadığı, yerdiği kıskançlık da işte budur.

Yine bir kimsenin müslüman kardeşi tarafından istenmiş bir hanıma talip olması, onun satın almak isetediği bir şeyi, vazgeçmeden satın almaya kalkışması da bunun kapsamına girer. Bütün bunlar kıskançlığa ve nefretleşmeye davetiye çıkartır. Kimi ilim adamı, gıptayı da mekruh görmüş ve gıptanın da âyet-i kerimedeki yasağın kapsamına girdiği görüşünü ifade etmiştir. Sahih olan ise, açıkladığımız üzere gıptanın caiz olduğudur. Başarımız Allah'tandır.

ed-Dahhâk der ki: Bir kimsenin bir diğerinin durumunu temenni etmesi helâl olamaz. Nitekim: ***"Keşke Kârûn'a verilenler gibi bize de verilseydi..."*** (el-Kasas, 28/79) buyruğu ile başlayan kıssada: Kendisinin, evinin ve mallarının yerin dibine geçirilmesi üzerine: ***"Dün onun yerinde olmayı temenni edenler, sabah şöyle diyorlardı...Eğer Allah bize lutfetmeseydi, bizi de elbet-***

(1) ***Buhâri***, Meğâzi 83 (yakın ifadelerle); el-Azizî, ***es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr***, III, 249.
(2) ***Buhâri***, Cihâd 6, 21; ***Müslim***, İmâre 108, 109; ***Nesâî***, Cihad 34 (yakın ifadelerle).
(3) ***Müslim***, Tahâre 39; ***Nesai***, Tahâre 110; ***İbn Mâce***, Zühd 36; ***Muvatta'***, Tahâre 28; ***Müsned***, III, 300, 408.

te yerin dibine geçirirdi" (el-Kasas, 28/82) demeye başladılar. İşte Yüce Allah'ın bu buyruklarını gözönünde bulundurmak gerekir.

el-Kelbî der ki: Hiç bir kimse, kardeşinin malını, hanımını, hizmetçisini, bineğini temenni etmesin. Fakat, Allah'ım bana da onun gibi rızık ver deyiversin. Bu Tevratta da böyledir.

Kur'ân-ı Kerimde de: **"Allahtan, onun lütfundan isteyin"** diye buyurulmaktadır. İbn Abbas der ki: Yüce Allah, bir kimsenin her hangi birisinin malını, ailesini temenni etmesini yasaklamakta ve mü'min kullarına lütfundan dilekte bulunmasını emretmektedir.

Cumhurun lehine delil olanlardan birisi de, Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Dünya ancak dört kişiyedir: Allah'ın mal ve ilim vermiş olduğu ve o da, bunlar vasıtasıyla Rabbinden korkan, akrabalık bağını gözeten, Allah'ın onda bir hakkının bulunduğunu bilen bir kimse. Bu mevkilerin en üstün olanlarıdır. Allah'ın, ilim vermekle mal vermediği bir kimse. Bu kişi samimi niyeti ile der ki: Eğer benim de bir malım olsaydı, mutlaka o malımda filanın amel ettiği şekilde amel ederdim. İşte bu niyetine göre ecir alır ve her ikisinin de ecri birbirine eşittir." Hadisinde bunlar zikredilmiştir. [1] Hadis daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Bunu Tirmizi rivâyet etmiş ve sahih olduğunu belirtmiştir.

el-Hasen der ki: Sizden herhangi bir kimse mal temenni etmesin. O malın helâkine sebep teşkil etmeyeceğini nereden bilebilir? Böyle bir ifade ancak kişinin o malı dünya için temenni etmesi halinde doğru olur. Hayır maksadıyla o malı temenni edecek olursa, şeriat bunu caiz kılmıştır. Kul, Rabbine kavuşmak için o malı temenni eder, Allah'ın dediği olur.

3. Erkek, Kadın Herkese Kazandığından Bir Pay Vardır:

Yüce Allah'ın: **"Erkeklere kazandıklarından bir pay olduğu gibi"** buyruğu ile, sevap ve cezadan erkeklerin kazandıklarından bir payları olduğu gibi **"kadınlara da"** aynı şekilde bir payları vardır. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Buna göre tıpkı erkeklere verildiği gibi kadınlara da, bir iyiliğe on katı ile karşılık verilir ve mükâfatlandırılırlar.

İbn Abbas der ki: Bundan kasıt mirastır. Bu görüşe göre **"kazanmak"** isabet etmek anlamındadır. Yani erkeğe iki dişinin payı kadar mirastan pay vardır. Yüce Allah, kıskançlığı gerektiren hususları dolayısıyla bu şekilde temennilerde bulunmayı yasaklamış bulunmaktadır. Çünkü yüce Allah, onların (erkek ve kadınların) maslahatlarını onlardan daha iyi bilir. Onların maslahatlarına dair olan bilgisine dayalı olarak, aralarında mirası farklı şekillerde paylaştırmıştır.

(1) *Tirmizi*, Zühd 17; *Müsned*, IV. 231

4. Allah'ın Lütfundan Dilemek:

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan, O'nun lütfundan isteyin"** buyruğu ile ilgili olarak Tirmizi, Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah'ın, lütfundan dileyin. Çünkü O, kendisinden dilekte bulunulmasını sever. İbadetin en faziletlisi de kurtuluşu beklemektir." (1) İbn Mâce, Ebû Hureyre (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim Allah'tan dilekte bulunmazsa, Allah da ona gazap eder." (2)

Bu da yüce Allah'tan dilekte bulunma emrinin vücup ifade ettiğini göstermektedir. Bir ilim adamı da bu temadan hareketle bunu, nazım halinde şöyle ifade etmiştir:

"Gazaplanır Allah, O'ndan dileği terk edersen
Gazaplanır insan kendisinden dilekte bulunulursa"

Mâlikî fakihi Ahmed b. el-Muazil Ebu'l-Fadl da gayet güzel bir şekilde şöyle demiştir:

"Sen rızıklarını öyle bir kimsenin yanında ara ki
O'ndan istekte bulunulunca arada bir perdedarı yoktur
Kendisinden dilekte bulunmayı terkedenlere buğzedip
Dileklere bulunanlardan razı olan kimseden lütuf istemelisin
Ve O kimse ki, buyurduğunda hemen sözü yerine gelir
Bir kâtibe yazdırıp mühürlemeye gerek olmaksızın."

Bu hususa dair açıklamaları *"Kam'u'l-Hırsi bi'z-Zühdi ve'l-Kanaah"* adlı eserimizde yeterince yapmış bulunuyoruz.

Said b. Cübeyr de der ki: **"Allah'tan, O'nun lütfundan isteyin"** buyruğundan kasıt, dünyalık ile ilgili değildir. Bir görüşe göre de anlamı şudur: Siz yüce Allah'tan O'nu razı edecek şeyler işlemeye muvaffakiyeti isteyiniz. Âişe (r.anha)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rabbinizden karnınızın doyması dahil her şeyi isteyiniz. Çünkü yüce Allah, bunu kolaylaştırmayacak olursa, bu kolay bir şey değildir. Süfyan b. Uyeyne der ki: Eğer vermeyecek olsaydı, dilekte bulunmayı emretmezdi.

el-Kisâi ve İbn Kesir: "(وَسْلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ): **Allah'tan, O'nun lütfundan isteyiniz"** şeklinde "sîn" ile "lâm" harfleri arasında hemzesiz olarak okumuşlardır. Bu kelimenin Kurân-ı Kerimde geçtiği her yerde onların okuyuşu böyledir. Diğerleri ise, bunu hemzeli olarak; (وَاسْأَلُوا اللهَ) şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin aslı hemzelidir. Şu kadar var ki, tahfif için hemze hazf edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

---

(1) *Tirmizi,* Deavât 115

(2) *Tirmizi,* Deavât 2; *İbn Mâce,* Dua 1; *Müsned,* II, 477.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ
وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ
كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

33. Anne-babanın ve yakın akrabanın terk ettiklerinden her biri için mirasçılar (mevâlî) **kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de nasiblerini verin. Muhakkak Allah herşeye şâhid olandır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Şanı yüce Allah, her bir insanın mirasçılarının ve mevâlîsinin (yakınlarının) olduğunu açıklamaktadır. O halde her birisi Allah'ın kendisi için paylaştırmış olduğu mirastan paylar alsın ve bir diğerinin malını temenni etmesin. Buhârî, Kitabu'l-Feraiz'de Said b. Cübeyr'den gelen rivayetle yüce Allah'ın: **"Anne-babanın ve yakın akrabaların terk ettiklerinden her biri için mirasçılar** (mevalî) **kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de..."** buyruğu hakkında İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmektedir: Muhacirler, Medine'ye geldiklerinde, Ensar, Muhacir'e akrabası dururken mirasçı olurdu. Buna sebep ise, Rasûlullah (sav)'ın aralarında kurduğu kardeşlik akdi idi. **"Yakın akrabaların terkettiklerinden her biri için mirasçılar kıldık"** âyeti nazil olunca, ondaki bu hükmü **"Yeminlerinizin bağladığı kimselere de nasiblerini verin"** buyruğu nesh etti. (1)

Ebu'l-Hasen b. Battâl der ki: Bütün Buhârî nüshalarında: **"Her biri için mirasçılar** (mevali) **kıldık"** buyruğunu: **"Yeminlerinizin bağladığı kimselere de..."** buyruğu nesh etmiştir şeklinde naklolmuştur. Doğrusu ise, nesh eden ayetin: **"Her biri için mirasçılar** (mevâlî) **kıldık"** buyruğu, nesh olunanın ise: **"Yeminlerinizin bağladığı kimselere de..."** buyruğunun mensûh olduğudur. Taberî de böylece rivayet etmiştir. (2)

Selefin cumhurunun da, bu: **"Yeminlerinizin bağladığı kimselere de..."**

(1) *Buhâri*, Ferâiz 16; Tefsir 4. süre 7

(2) *Taberi*, V, 53; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XII, 30 v.d.da İbn Battâl'ın bu açıklamasına cevap verilmektedir. Ayrıca Tefsir bölümündeki rivâyete dair açıklamalar için de; VIII, 962 v.d.na bakılabilir

anlamındaki buyruğunu nesh eden âyetin, el-Enfâl Sûresi'nde yer alan: ***"Yakın akrabalar, Allah'ın Kitabı gereğince birbirlerine daha yakındırlar"*** (el-Enfal, 8/75) buyruğu olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. Bu, İbn Abbas, Katade ve Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiği gibi, Ebu Ubeyd'in ***"en-Nâsih ve'l-Mensûh"*** adlı eserinde kaydettiği görüş de budur.

Ayet-i kerime ile ilgili bir diğer görüş daha vardır: Bunu ez-Zührî, Said b. el-Müseyyeb'den rivayet etmiştir. Said der ki: Yüce Allah, cahiliyye döneminde kendi öz çocuklarından başka evlat edinip, İslam geldikten sonra miras bırakacak olanlara evlâtlıklarına vasiyette bir pay vererek, miraslarının yakın akrabalarına ve asabelerine verilmesini emretmektedir. Bir başka kesim de: Yüce Allah'ın: **"Yeminlerinizin bağladığı kimselere de..."** buyruğu muhkemdir. Mensûh değildir demektedir. Yüce Allah, mü'minlere yeminleri ile bağlandıkları kimselere yardım ve nasihat ve buna benzer hakkettikleri paylarını vermelerini emretmektedir. Bunu, Taberî yine İbn Abbas'tan nakletmektedir. **"Yeminlerinizin bağladığı kimselere de"** yardım, nasihat, onlara bağışlarda bulunmak, gözetmek, onlara vasiyette bulunmak suretiyle **"nasiplerini verin"** Miras, artık sözkonusu değildir. Bu, aynı zamanda Mücahid ve es-Süddî'nin de görüşüdür.

Derim ki: en-Nehhâs bunu tercih etmiş ve Said b. Cübeyr'den de rivayet etmiştir. Neshe dair rivayet sahih değildir. Çünkü, Taberî'nin naklettiğine göre, İbn Abbas'ın da açıkladığı gibi, buyrukların arasını telif etmek mümkündür. Buhârî bunu, Kitabu't-Tefsirinde rivayet etmiştir. [1] İleride Allah'ın izniyle el-Enfâl Sûresi'nde (8/75. ayet, 6. başlıkta) Zevil-Erham'ın mirasına dair açıklamalar gelecektir.

2. Yeminlerle Bağlantılar:

Arapça'da; (كُلّ): Her biri, bütünü, Arap dilinde kuşatıcılık ve genellik anlamını ifade eder. Bu kelime tek başına geldi mi, tüm nahivcilere göre, ifadede mutlaka hazfedilmiş bir söz takdir edilir. Kimileri "(مررت بكلّ) herbirine uğradım" tabirini kullanmıştır; (قبلُ وبعدُ) Önce ve sonra kelimeleri gibi.

Buyrukta hazfedilen kelimenin takdiri de "(ولكلّ أحدٍ جعلنا موالي): Her bir kimse için mevâlî" yani mirasçılar kıldık" şeklindedir.

"Yeminlerinizin bağladığı kimselere" de kastedilen, Katade'den nakledildiğine göre, hilf (yemin antlaşması) ile yapılan bağlantılar kastedilmektedir. Şöyle ki, bir kişi bir diğer kişi ile akidleşerek şöyle derdi: Kanım senin kanın, benim yıkmam senin yıkmandır. (Yani biz birbirimize yardımcı ve destek oluruz). İntikamım senin intikamın, savaşım senin savaşın, barışım senin barışındır. Sen de bana mirasçı olursun, ben de sana. Benden dolayı sen ta-

(1) *Buhâri*, Tefsir 4. sûre 7.

kibata uğrarsın ve senden dolayı da ben takibata uğrarım. Benim yerime sen diyet ödersin, ben de senin yerine diyet öderim. O takdirde böyle bir anlaşmalıya (el-Halif) diğer anlaşmalının mirasının altıdabiri verilirdi. Daha sonra bu nesh edildi.

3. Müşterek (birkaç mana için kullanılan); Mevlâ ve Veli Lafızları:

Yüce Allah'ın: **"Mevâlî"** lafzı ile ilgili olarak şunu belirtelim ki, mevlâ lafzı birkaç mana hakkında kullanılan müşterek bir lafızdır. Azad edene de, edilene de mevlâ adı verilmiştir. el-Mevlâ el-Esfel ve el-Mevlâ el-Âlâ da denilir. Yardımcı olan kimseye de mevla denilir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Ve çünkü kâfirlerin ise mevlası yoktur."* (Muhammed, 47/11) buyruğunda olduğu gibi. Amca oğluna da mevla denilir, komşuya da mevla denilir. Yüce Allah'ın: **"Herbiri için mevâlî** (mevlalar) **kıldık"** buyruğuna gelince, burada maksat asabe bağlarıdır. Çünkü Peygamber (sav): "(Alacakları belli olan mirasçıların aldıkları) paylardan arta kalan en evla erkek asabeye verilir" buyurmuştur. (1)

Bilindiği gibi ilim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre esfel mevla değil de âlâ mevla asabelerdendir. Çünkü, azad eden kişi hakkında sözkonusu olan mana, onun azad ettiği kimse üzerinde bir nimete sebep olduğudur. Adeta onun için bu nimeti icadeden kimse gibidir. İşte bu husus dolayısıyla onun mirasına, (yani âla mevlâ diye bilinen) azad eden, esfel mevla diye bilinen azad edilenin mirasına hak kazanmıştır.

Tahâvî, el-Hasen b. Ziyad'dan şunu nakletmektedir: Esfel mevlâ da âlâ mevlâdan miras alır. Bu hususta da şu rivayeti delil gösterir: Adamın birisi kölesini azad ettikten sonra vefat etti ve azad ettiği kimseden başkasını da geriye bırakmadı. (2) Bunun üzerine Rasûlullah (sav), onun mirasını azad edilene verdi. Tahavî der ki: Bu hadis ile teâruz eden bir şey yoktur. O halde bu hadis gereğince hüküm vermek gerekir. Diğer taraftan bizler, köleyi azad edeni, azad ettiği köleyi var eden (varlığına sebep olan) bir kimse gibi kabul edersek, o takdirde onun bu durumu babanın durumuna benzer. Mevlây-ı esfelin (yani azad edilen kölenin) durumu da oğlun durumuna benzer. Bu da mirasta aralarında eşitliği gerektirir. Ve aslolan da aradaki bir ilişkinin genel kapsamlı olarak görülmesidir. Haberde de: "Bir kavmin mevlâsı (azadlısı) onlardandır" (3) denilmektedir.

Buna muhalefet eden cumhur ise şöyle der: Miras akrabalık bağını gerek-

(1) *Buhâri,* Ferâiz 15, *Müslim,* Ferâiz 2-4; *Ebû Dâvûd,* Ferâiz 7; *Tirmizi,* Fey 8; *İbn Mâce,* Ferâiz 10; *Dârimi,* Ferâiz 28; *Müsned,* I, 292, 313, 325 (bu manada).

(2) Tahâvi, *Şerhu Meâni'l-Âsar,* IV, 403.

(3) *Buhârî,* Ferâiz, 24; *Ebû Dâvûd,* Zekât 29; *Nesâi,* Zekât 97; *Tirmizi,* Zekât 27; *Müsned,* VI, 8, 10

tirir. Ortada akrabalık diye bir şey yoktur. Şu kadar var ki, bizler azad edene miras verileceğini, onun azad ettiği kimseye bir ihsanda bulunmasından dolayı kabul etmiş bulunuyoruz. Böyle bir durum ise, mevlây-ı esfel olan (azad edilen) hakkında sözkonusu edilemez. Oğula gelince, babasının haleli ve onun yerini tutan kişi olması, bütün insanlar arasında öncelikle onun hakkında sözkonusudur. Azad edilen kimse ise, kendisini azad eden kişinin yerine geçme selahiyetinde değildir. Çünkü, azad eden kişi, ona ihsanda bulunmuştur. Şeriat da onu, azad edilen kölesinin mirasında daha bir hak sahibi kılmak suretiyle ona mukabelede bulunmuştur. Bu husus ise, mevlây-ı esfelde sözkonusu olamaz. Böylelikle ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

4. Kıraat Farkları:

Yüce Allah'ın: "(وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) **Yeminlerinizin bağladığı kimselere...**" buyruğunu Ali b. Kebşe, Hamza'dan çoğul ifade etmek üzere "kâf" harfini şeddeli olarak; "(عقّدت) çokça bağladığı" diye okumuştur. Şu kadar varki, Hamze'den meşhur olan kıraat "kâf" harfi şeddesiz olarak "(عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) **Yeminlerinizin bağladığı**" diye okuduğudur. Aynı zamanda bu Asım'ın ve el-Kisaî'nin de kıraatidir. Bu ise uzak bir kıraattir. Çünkü muakade (akidleşme) ancak iki ve daha çok kişi tarafından yapılır. Bunun da babı (fâla) (mufâla) dır. Ebu Cafer en-Nehhas der ki: Hamza'nın kıraati, Arapça açısından bir parça kapalı olsa da, biraz kaideleri zorlamaktadır.

Bu okuyuşa göre ifadenin takdiri: "(والذين عقدتهم أيمانكم الحِلْف): Yeminlerinizin kendileriyle antlaşma akdettiği kimseler" demek olup, iki mef'ule geçiş yapmış (teaddi etmiş)dir. Bu da: "(عقدتْ لهم أيمانكم الحِلْف): Yeminlerinizin kendileri lehine antlaşma akdettiği kimseler" takdirindedir.

Bu ise, Allah'ın: "(وإذا كالوهم): *Onlara ölçü ile...verdiklerinde"* (el-Mutaffifin, 83/3) buyruğunda olduğu gibidir. Anlamı: "(كالوا لهم): Onlara ölçü ile verdiklerinde" takdirinde olup, ikinci mef'ul hazf edilmiştir. "(كِلْتك): Sana ölçtüm" denilince "(كِلْتُ لك بُرًّا): Sana bundan ölçtüm" demektir.

(Âyet-i kerimede) birinci (yani kendilerine akid yaptığınız kimseler anlamını ifade eden) mef'ûlün hazfedilmiş olması, sıla cümlesine bitişik oluşundan dolayıdır.

5. Akidlerinize Bağlı Kalınız:

Yüce Allah'ın: **"Allah, herşeye şâhid olandır"** buyruğu Allah, sizin onlarla yaptığınız akidlere şahiddir ve O, akidlere tamı tamına bağlı kalmayı sever demektir.

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ
وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ ۭ فَالصّٰلِحٰتُ قٰنِتٰتٌ حٰفِظٰتٌ
لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ ۭ وَالّٰتِيْ تَخَافُوْنَ نُشُوْزَهُنَّ فَعِظُوْهُنَّ
وَاهْجُرُوْهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوْهُنَّ ۚ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ
فَلَا تَبْغُوْا عَلَيْهِنَّ سَبِيْلًا ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيْرًا ﴿٣٤﴾

34. Erkekler kadınlar üzerine yöneticidirler (kavvâmdırlar). **Bu , Allah'ın bazılarını bazılarına üstün kılmış olmasından ve erkeklerin mallarından infak etmelerinden dolayı böyledir. İyi kadınlar itaatli olan ve Allah'ın korumasıyla kendileri de gizli olanı koruyanlardır. Serkeşliklerinden endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin; kendilerini yataklarında yalnız bırakın;** (nihayet) **dövün. Eğer size itaat ederlerse, artık aleyhlerine yol aramayın. Şüphe yok ki Allah, çok yücedir, çok büyüktür.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Erkekler kadınlar üzerine yöneticidirler"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. Yani erkekler, kadınların nafakalarını sağlar, onları gereği gibi korur ve himaye ederler. Aynı şekilde yöneticiler, umerâ ve gazaya çıkanlar da erkekler arasından çıkar. Kadınlar hakkında bu durum sözkonusu değildir. (قوّام وقيّم): Kavvam ve Kayyım (yönetici ve işleri çekip çeviren) ifadeleri aynı anlamda kullanılır.

Ayeti kerime, Sâ'd b. er-Rabî' hakkında nazil olmuştur. Hanımı, Zeyd b. Harice b. Ebi Züheyr kızı olan Habibe, ona karşı serkeşlik etmiş, o da ona bir tokat atmıştı. Babası ise şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, kızımı ben onun nikâhı altına verdim, o da kalktı, onu tokatladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Kocasına kısas yapsın" diye buyurdu. Kocasına kısas yapmak üzere babasıyla geri dönüp gidince, Hz. Peygamber: "Geri dönün. İşte Cebrail bana gelmiş bulunuyor" dedi. Yüce Allah da bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Biz bir iş murad ettik, Allah da ondan baş-

kasını murad etti." Bir diğer rivayette ise: "Ben bir iş diledim. Allah'ın dilediği ise, hayırlı olandır" diye buyurdu. Ve verdiği birinci hükmü bozdu. (1)

Şöyle de denilmiştir: işte bu red olunan hüküm hakkında yüce Allah'ın: *"Sana o Kurân'ın vahyi tamamen ulaştırılmazdan önce de, onu* (okumakta) *acele etme"* (Tâ-Hâ, 20/114) buyruğunun nazil olduğu da söylenmiştir. İsmail b. İshak şunu zikreder:

Bize Haccac b. el-Minhâl ile Âlim b. el-Fadl -ki lafız el-Haccac'ındır- anlattı dedi ki: Bize Cerir b. Hazim anlattı, dedi ki: Ben el-Hasen'i şöyle derken dinledim: Bir kadın Peygamber (sav)'e gelip şöyle dedi: Kocam yüzüme bir tokat vurdu. Hz. Peygamber: "O takdirde ona kısas uygulamam gerekir" diye buyurunca, yüce Allah: *"Sana o Kurân'ın vahyi tamamen ulaştırılmazdan önce onu (okumakta) acele etme."* (Tâ-Hâ, 20/114) ayetini indirdi. Peygamber (sav) da: **"Erkekler, kadınlar üzerine yöneticidirler"** ayeti nazil oluncaya kadar hüküm vermemişti. (2)

Ebû Ravk der ki: Bu âyet-i kerime, Ubey kızı Cemile ile kocası olan Sabit b. Kays b. Şemmas hakkında nazil olmuştur. El-Kelbî de der ki: Bu âyet-i kerime, Muhammed b. Mesleme'nin kızı Âmira ile onun kocası Sa'd b. er-Rabî' hakkında nazil olmuştur. Bu âyetin nüzul sebebinin daha önce naklettiğimiz Um Seleme'nin sözü olduğu da söylenmiştir. (3)

Bu durumda, ayetlerin ifade düzeni ve aralarındaki ilişki şöyle açıklanabilir: Kadınlar, miras hususunda erkeklerin üstün kılınışından sözetmeleri üzerine: *"Allahın kendisiyle kiminizi kiminize üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin"* (en-Nisa, 4/32) âyeti nazil oldu. Daha sonra yüce Allah, erkekleri miras hususunda kadınlara üstün kılmasının, erkeklerin mehir vermek ve kadınların nafakasını sağlamak yükümlülükleri dolayısıyla olduğunu beyan etmektedir. Diğer taraftan erkeklerin bu şekilde üstün kılınmalarının faydası, neticede kadınlara racidir.

Şöyle de denilmektedir: Erkeklerin aklî olgunluk ve idarecelik bakımından bir üstünlükleri vardır. İşte bundan dolayı kadınlar üzerinde yöneticilik hakkı erkeklere verilmiştir. Yine denildiğine göre erkeklerin, kadınlarda bulunmayan bir şekilde ruhi bakımdan ve karakter itibariyle bir üstünlükleri vardır.

Çünkü erkeklerin karakterinde (tabiatında) hararet ve kuruluk baskın olduğundan dolayı, erkekte bir kuvvet ve bir çetinlik bulunur. Kadınların karakterinde ise baskın olan, nemlilik ve soğukluktur. O bakımdan, yumuşak-

(1) el-Vâhidi, *Eshâbu Nuzûli'l-Kur'ân,* s.155

(2) Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr,* III, 513

(3) Az önce geçen 32. âyet 1. başlığa bakınız.

lık ve zayıflık anlamındaki hususlar karakterlerinde yer eder. (1) Bu bakımdan, erkeklere, kadınlar üzerinde kıyâm (yöneticilik, işlerini görüp gözetme) hakkı verilmiştir. Yüce Allah'ın: **"Mallarından infak etmelerinden dolayı da böyledir"** buyruğu dolayısıyla da bu hak onlara verilmiştir.

2. Erkeklerin Hanımlarını Te'dip Hakkı ve Sınırı:

Bu âyet-i kerime, erkeklerin hanımlarını te'dip edebileceklerine delildir. Kadın kocasının haklarını koruduğu takdirde, erkeğin, hanımı ile kötü geçinmemesi gerekir.

"Kavvâm" ifadesi, fa'âl vezninde mübâlağa ifade eden bir kelime olup, bir şey üzerinde durmak, onu gözetmek, bütün gayreti ile onu korumak, ona nezaret etmek anlamındadır. Erkeklerin kadınlar üzerinde kâim olmaları, işte bu çerçeve içerisindedir. Erkeğin, kadının işlerini çekip çevirmesi, onu te'dip etmesi, evinde tutması, onu (gereksiz yere) dışarı çıkmaktan alıkoyması ile olur. Kadının da kocasına itaat etmesi ve masiyet olmadığı sürece emrini kabul etmesi görevidir. Buna gerekçe olacak fazilet, nafakayı karşılama yükümlülüğü, akıl, cihad, miras, emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker hususlarında daha güçlü oluşu olarak gösterilmiştir. Bazıları sakallı oluşu da üstünlükte gözönünde bulundurmuş ise de, bunun hiç bir kıymeti yoktur. Çünkü, bir kimsede sakal bulunmakla, sözünü ettiğimiz hususların hiçbirisi bulunmayabilir. el-Bakara Sûresi'nde bu kanaati reddeden açıklamalar (2/ 228. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

3. Erkek Karısının Nafakasını Sağlayamazsa, Kadının Nikâhı Feshetme Hakkı Doğar mı?

İlim adamları, yüce Allah'ın: **"Mallarından infak etmelerinden dolayı böyledir"** buyruğundan şunu anlamışlardır: Koca, hanımının nafakasını vermekten acze düşerse, artık onun üzerinde yönetici (kavvâm) olamaz. Onun üzerinde kavvâm olamayacak olursa, o takdirde kadın, bu nikâh akdini feshetmek hakkına sahip olur. Çünkü kendisinden dolayı nikahın meşru kılındığı maksat ortadan kalkmıştır. İşte bu bakımdan da, nafakayı ve kadının giyimini sağlamak hususunda zorlanması halinde, nikahın feshedilmesinin sabit olduğuna açık bir delalet vardır. Bu, Mâlikî ve Şafiî'nin de görüşüdür.

Ebu Hanife ise, nikah fesh olmaz demiştir. Buna sebep ise, yüce Allah'ın:

(1) Bununla eşya ve cisimlerin esaslarını teşkil eden ve onlara karakteristik özelliklerini veren unsurlara atıfta bulunulmaktadır. Eski Yunan Filozoflarından bazılarına göre eşya ve varlıkların dört temel unsuru (ögesi); toprak, su, ateş ve havadır.
Toprak ve ateş, kuruluk ve harareti; su ve hava da nemlilik ve yumuşaklığı doğurur... Bu yaklaşım ve yorum tarzı, Grek Felsefesi ile birlikte İslâm âlemini de etkilemiştir. Bu tür açıklamalar böyle bir etkilenmenin sonucudur.

"Eğer o darlık içindeyse, geniş bir zamana kadar mühlet veriniz" (el-Bakara, 2/280) buyruğudur. Buna dair açıklamalar yine bu sûrede de önceden geçmiş bulunmaktadır.

4. İyi Kadınların Bazı Özellikleri:

Yüce Allah'ın: **"İyi kadınlar, itaatli olan ve Allah'ın korumasıyla kendileri de gizli olanı koruyanlardır"** buyruğunda iyi kadınların durumu haber verilmektedir. Bundan maksat ise, kocaya itaati ve malında kocasının hazır olmaması halinde, kadının kendi nefsinde kocanın hakkını yerine getirmeyi emr etmektir. Ebu Davud et-Tayalisî'nin *Müsned*'inde, Ebu Hureyre (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullalı (sav) buyurdu ki: "Kadınların hayırlısı, kendisine baktığın zaman seni sevindiren, emir verdiğin zaman sana itaat eden, yanında hazır olmadığın takdirde de kendi nefsinde ve senin malında seni (haklarını) koruyan kadındır." Daha sonra şu: **"Erkekler, kadınlar üzerine yöneticidirler..."** ayetini sonuna kadar okudu. (1)

Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e şöyle demiştir: "Kişinin en hayırlı hazinesinin ne olduğunu sana bildireyim mi? O, saliha kadındır. Kocası ona baktığında onu sevindirir. Ona emrettiğinde ona itaat eder, yanında hazır bulunmadığında da onu korur." Bu hadisi de Ebu Dâvud rivayet etmiştir. (2)

İbn Mes'ud'un mushafında "(فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ): **İyi kadınlar itaatli olan... koruyanlardır"** buyruğu "(فالصّوالح قوانت حوافظ) şeklindedir. Bu şekildeki bir çoğul kalıbı ise, dişilere has bir kalıptır. İbn Cinnî der ki: Cem'i teksir (yani İbn Mes'ud'un Mushafındakine uygun çoğul) mana itibari ile daha uygun bir lafız görünmektedir. Çünkü bu çoğul şekli, çokluk anlamını vermektedirki, burada maksat olarak gözetilen de odur.

"(بما حفظ اللّٰه): **Allah'ın koruması ile"** buyruğundaki "mâ" edatı mastar manasını veren "ma"dır. Yüce Allah'ın kendilerini koruması sebebiyle... demektir. Bunun; (الذي): Ki o; anlamında olması da doğru bir mana olur. O takdirde, "(حفظ): **Allah'ın koruduğu"** kelimesindeki ait zamir nasb zamiri olur. (Yani Allah'ın kendisini koruması ile... anlamına gelir).

Ebu Cafer'in kıraatinde lafzatullah mansup olmak üzere (بما حفظ اللّٰه): Allah'ı (onun hükümlerini) korumasıyla" şeklindedir. en-Nehhas der ki: Ancak lafzatullahın merfu olarak okunması daha açıktır. Yani o kadınlar, Allah'ın koruması, yardımı ve doğrultması sayesinde kocalarının hazır olmamaları halinde, kocalarının haklarını koruyanlardır, anlamındadır.

Bunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Allah'ın onları mehirleri ve ge-

(1) Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *Minhatu'l-Ma'bûd fi Tertibi Müsnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvûd*, Beyrut, 1400, 1, 304; ayrıca; *Ebû Dâvûd*, Zekât 32; *İbn Mâce*, Nikâh 5.

(2) *Ebû Dâvûd*, Zekât 32;

çimleri konusunda koruması dolayısıyla... Yine bunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Allah'ın onlardan korumalarını istediği kocalarına ait emanetleri yerine getirmeleri sebebiyle...

Lafzatullahın üstün olarak okunmasının anlamına gelince: Onların, Allah'ı yani O'nun emrini yahut dinini korumaları suretiyle demektir. Bu okuyuşun takdiri ile ilgili olarak da: "(بما حفظن الله) **Onların, Allah'ı** (emrini yahut dinini) **korumaları sebebiyle**" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu şekilde çoğulken daha sonra tekil olarak gelmiştir. Nitekim şöyle denilmiştir:

فإن الحوادث أوْدَى بها

"Başa gelen musibetler onu helak etti(ler)"

Bu okuyuşun anlamı: Allah'ı (dinini) korumak suretiyle... şeklinde olduğu da söylenmiştir.

5. Serkeşliğin ve Ondan Endişe Etmenin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Serkeşliklerinden endişe ettiğniz kadınlara..."** buyruğunda geçen (اللاتي): O kadınlar, (التي): O kadın, kelimesinin çoğuludur. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir. İbn Abbas der ki: "Endişe ettiğiniz, korktuğunuz" buyruğu burada bildiğiniz ve kat'i olarak inandığınız anlamındadır. Bu kelimenin asıl anlamı üzere kullanıldığı da söylenmiştir. en-Nüşûz (meâlde: serkeşlik etmek) kelimesi, isyan etmek demektir. Yeryüzünün tümsekçe yeri demek olan (النَّشز) den alınmıştır.

Bir kimse, oturur iken kalkıp ayakta durursa; (نشز الرجل ينشز وينشز) denilir.

Yüce Allah'ın: "(وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا): ***Kalkın denildiğinde de kalkıverin ki...***" (el-Mücâdele, 58/11) buyruğundaki "kalkmak" da buradan gelmektedir. Yani savaşa, yahut yüce Allah'ın emirlerinden herhangi bir emir için kalkın, demektir. Âyet-i kerimenin anlamı ise: Allah'ın kendilerine farz kıldığı kocaya itaat hususunda isyan etmelerinden, serkeşlik edip kabarmalarından korktuğunuz kadınlar, demektir.

Ebu Mansur el-Lüğavî der ki: Nüşûz, eşlerden her birisinin ötekinden hoşlanmaması demektir. Burada "ze" harfi yerine "sad" harfi geldiği takdirde, o zaman geçimi kötü olan kadın hakkında kullanılan bir fiil olur. İbn Faris der ki: Kadının nüşûz etmesi, kocasına karşı sert ve zorlu bir hal alması demektir. Erkeğin nüşûz etmesi ise, karısını dövmesi ve ona ağır davranması, ondan uzak durması demektir.

İbn Cüreyc der ki, bu fiilin kadın hakkında kullanılıp, son harfinin "ze" olması da "sad" olması da aynı anlamı ifade der.

6. Öğüt Vermek:

"Öğüt verin" buyruğundan kasıt, Allah'ın Kitabı ile onlara öğüt verin, demektir. Yani onlara, Allah'ın kendileri için vacib kılmış olduğu güzel arkadaşlık, koca ile güzel geçimi hatırlatın. kocasının, kendisi üzerindeki üstünlüğünü itiraf etmesi gerektiğini hatırlatın. Öğüt verirken ayrıca der ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Herhangi bir kimseye secde etmesini emredecek olsaydım, kadına, kocasına secde etmesini emr ederdim."; [1] "Kadın, deve sırtında olsa dahi, kendisini kocasından uzak tutamaz"; [2] "Herhangi bir kadın, kocasının yatağından ayrı olarak geceyi geçirecek olsa, sabahı edinceye kadar melekler ona lanet eder." [3] Bir rivayette de şöyle denilmektedir: "Geri dönünceye ve elini kocasının eline koyuncaya kadar..." diye buyurmaktadır. Bu ve buna benzer buyrukları hatırlatarak (ona öğüt verir).

7. Te'dip Kastıyla Kadınları Yataklarında Yalnız Bırakmak:

Yüce Allah'ın: **"Kendilerini yataklarında yalnız bırakın"** buyruğuna gelince, **"yataklarda"** anlamına gelen (في المضاجع) kelimesini İbn Mes'ud, en-Nehaî ve başkaları tekil olarak "(في المضجع): Yatakta" diye okumuşlardır. Adeta bunu çoğul anlamını da ifade eden cins ismi gibi kabul etmişlerdir.

Yatakta terk etmek (hecr) ise, onunla birlikte yatıp, cima etmeksizin ona sırtını dönmesi demektir. Bu açıklama İbn Abbas ve başkalarından nakledilmiştir. Mücahid der ki: Onlarla yattığınız yerler arasında bir mesafe bulunsun. Bu açıklamaya göre, ifadede hazfedilmiş bir sözün varlığı kabul edilir. Bunu da, uzaklık anlamına gelen hecr etmekten (اهجروهن) **onlardan uzak durun** ifadesi desteklemektedir. Onu hecr etti, ondan uzaklaştı, ondan ırak düştü anlamındadır. Kadından uzak durmak ise, ancak onunla birlikte yatmayı terketmekle mümkün olur. Bu anlamdaki bir açıklamayı, İbrahim en-Nehaî, eş-Şa'bî, Katâde ve Hasan-ı Basrî de yapmış olup, İbn Vehb ve İbnü'l-Kasım da bunu Mâlik'ten rivayet etmiştir. İbnü'l-Arabî de bunu tercih edip şöyle demiştir: Bunlar buradaki emri maksadı daha çok gerçekleştirecek olan manaya hamletmişlerdir. Bu da: Allah yolunda ondan uzak dur, demene benzer. İmam Mâlik'in kabul ettiği asıl da budur.

Derim ki: Bu güzel bir görüştür. Koca, kadının yatağından yüz çevirecek olursa, kadın kocasını seven birisi ise, bu ona ağır gelir ve doğru yola döner. Şayet ona buğzeden birisi ise, böylece kadının serkeşliği açıkça ortaya

(1) *Ebû Dâvûd,* Nikâh 40; *Tirmizi,* Radâ' 10; *İbn Mâce,* Nikâh 4; *Müsned,* IV, 381, V, 228, VI, 76

(2) *İbn Mâce,* Nikâh 4; *Müsned,* IV, 381.

(3) Hadisi, Suyûti'nin belirttiğine göre Hatib, Enes'ten; "Herhangi bir kadın, kocasının izni olmaksızın evinden dışarı çıkacak olursa, evine geri dönünceye yahut kocası ondan razı oluncaya kadar yüce Allah'ın gazabı içerisindedir" anlamında rivâyet etmiştir. (el-Azizi, *el- Sirâcu'l-Munir Şerhu'l-Câmi'i's-Sağir,* II, 103.)

çıkar. Böylelikle serkeşliğin ondan olduğu da netlik kazanmış olur.

Buradaki (اهجروهن)'in çirkin söz demek olan "el-hucr" den geldiği de söylenmiştir. Yani onlara sert ve kaba söyleyiniz, bununla birlikte cima ve başka maksatla onlarla beraber yatınız. Bu anlamda açıklamayı Süfyan yapmıştır, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Yani siz, onları evlerinde sağlamca bağlayınız. Bu da hicâr diye bilinen devenin kendisiyle bağlandığı ip olan ip ile "deveyi hecr etmek" tabirinden alınmış bir açıklamadır. Bu, Taberî'nin tercihidir. Taberî, bu tercihi yapmakla birlikte, diğer görüşleri de tenkid etmektedir. Ancak onun bu açıklaması tartışılır bir açıklamadır. Nitekim, Kadı Ebu Bekir b. el-Arabî de, *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde bu görüşünü reddederek şunları söylemektedir: Kur'ân ve sünneti çok iyi bilen bir alimin nasıl bir tökezlemesidir ki bu? Onu, böyle bir açıklamaya iten ise, İbn Vehb'in, Mâlik'ten rivayet ettiği garip bir hadis-i şeriftir. Buna göre, Ebu Bekr es-Sıddîk'in kızı ve ez-Zübeyr b. el-Avvâm'ın hanımı Esmâ, evinden dışarı çıkar gezerdi.

Nihayet bu hususta ona serzenişlerde bulunuldu. O da, hem kendisine hem de diğer kumasına serzenişte bulundu. Birinin saçını diğerine bağladıktan sonra onları ağır bir şekilde dövdü. Öbür kuması kendisini daha iyi koruyorken, Esma, kendisini korumadığından darbeler daha çok ona isabet ediyordu. Esma bu durumundan babası Ebu Bekr (r.a)'a şikayette bulundu. Babası ona şöyle dedi: Kızcağızım sabret. Çünkü Zübeyr salih bir insandır. Belki cennette senin eşin olur. Bana ulaştığına göre, bir koca evlendiği ilk hanım ile cennette de evlenir. Taberî burdan hareketle, bir taraftan lafzın bu manaya muhtemel olması, diğer taraftan da ez-Zübeyr'in bu davranışı dolayısıyla bağlayıp düğümleme anlamına geldiği görüşünü ortaya attı ve böyle bir açıklamada bulundu.

İlim adamlarına göre, kadından bu şekilde uzak durmanın azami süresi bir aydır. Nitekim Peygamber (sav) da Hz. Hafsaya bir sır söyleyip, Hz. Âişe de bunu açığa çıkarıp her ikisi de Hz. Peygamberin aleyhine birbirine yardıma koyulunca böyle yapmıştı. [1] Bununla birlikte Allah'ın, îlâ yapan (hanımından uzak kalacağına yemin eden) bir kimse için mazeret olarak belirlediği dört aylık süreye kadar bu işi uzatmaz.

8. Ve Nihayet Dövmek:

Yüce Allah'ın: "(Nihayet) **onları dövün**" buyruğuna gelince, Allah, kadınlara önce öğüt vermekle işe başlanılmasını, sonra onlardan uzak durmayı emretti. Şayet bunlar fayda vermeyecek olurlarsa, o takdirde dövmeye başvurulur. Çünkü kadını, yola getirecek ve kocasının hakkını ödemeye itecek olan

(1) Bk. *et-Tahrim*, 66/3-4 âyetlerin tefsiri,

olur. Bu âyet-i kerîmede dövmek, etki ve iz bırakmayan, te'dip yollu dövmektir. Bu da, bir kemiğini kırmayan, herhangi bir uzvunu çirkinleştirmeyen dövmedir. Dürtmek ve benzeri şekillerdir. Çünkü bundan maksat salâhtır. Başka birşey değildir. Helâk olma sonucunu verecek bir dövme hiç şüphesiz tazminatı gerektirir. Kur'ân-ı Kerim öğretmek ve te'dip etmek kastıyla, oğlunu te'dip edenin dövmesi hakkında da bunlar söylenebilir. Müslim'in Sahih'indeki rivâyete göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. Çünkü sizler onları Allah'ın emaneti ile aldınız. Allah'ın adı ile onların fercleri size helal oldu. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, hoşlanmadığınız herhangi bir kimseye yataklarınızı çiğnetmemeleridir. Eğer böyle birşey yapacak olurlarsa, iz bırakmayacak şekilde onları dövünüz." (1)

Bu hadisi Müslim, Hz. Cabir'in hacc ile ilgili uzunca hadisi arasında nakletmiştir. Anlamı şudur: Onlar, gerek akrabalarınızdan, gerek yabancı kadınlardan hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi evlerinize almamalıdırlar. İşte Tirmizî'nin rivayet edip sahih olduğunu belirttiği Amr b. el-Ahvas yoluyla gelen hadis de buna göre yorumlanır. Amr b. el-Ahvas, Vedâ Haccında, Rasûlullah ile birlikte bulunmuştu. Hz. Peygamber, Allah'a hamdu senâ etti ve öğütler verip nasihatlarda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: "Şu hususa da dikkatinizi çekerim. Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye ediniz. Çünkü onlar, sizin yanınızda esir gibidirler. Siz onlar üzerinde bundan başka bir şeye sahip değilsiniz. Apaçık bir hayasızlık yapmış olmaları hali müstesna. Böyle bir şey yapacak olurlarsa, yataklarda onlardan uzak durunuz ve onları iz bırakmayacak şekilde dövünüz. Size itaat edecek olurlarsa, onların aleyhlerine bir yol aramayınız. Şunu bilin ki, sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız vardır. Kadınlarınızın da sizin üzerinizde bir hakkı vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız: Hoşlanmadığınız kimselere yataklarınızı çiğnetmemeleri ve evlerinizde hoşlanmadığınız kimselere izin vermemeleridir. Onların sizin üzerinizdeki haklarına gelince: Giyimlerinde ve yiyeceklerinde onlara iyilikte bulunmanızdır." Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. (2)

Hz. Peygamber'în: **"Apaçık bir hayasızlık"** buyruğuyla anlatmak istediği: Kocalarının hoşlanmayıp buğz ettikleri kimseleri evlerine almamaları demektir. Yoksa bundan kasıt zina etmeleri değildir. Çünkü zina haramdır ve bundan dolayı had gerekir.

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Maruf olan bir hususta size itaatsizlik ederlerse kadınları, iz bırakmayacak bir şekilde dövünüz." (3)

---

(1) *Müslim,* Hacc 147; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 56; *İbn Mâce,* Menâsik 84; *Dârimi,* Menâsik 34.

(2) *Tirmizi,* Radâ 11, Tefsir 9. sûre 2; *İbn Mâce,* Nikâh 3; *Müsned,* V, 73.

(3) Az önce aynı manayı ihtivâ eden hadisler geçti.

Ata (b. Ebi Rebâh) da der ki: İbn Abbas'a şöyle dedim: İz bırakmayan dövmek ne demektir. O da, misvâk ve benzeri şeyle dövmektir dedi. Yine rivayet edildiğine göre, Ömer (r.a) hanımını dövmüş, bundan dolayı kınanması üzerine şöyle demişti: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Erkeğe hanımını neden dövdüğü sorulmaz." (1)

9. İtaat Edenler Aleyhine Yol Yoktur:

Yüce Allah'ın: **"Eğer size itaat ederlerse"** yani serkeşlik etmekten vazgeçer, terkederlerse **"artık aleyhlerinde yol aramayın"** yani, söz veya fiille onlara karşı cinayet işlemeyin. İşte bu, onlar üzerinde üstün oluşun vurgulanmasından, te'dip edilmeleri için imkân verilmesinden sonra kadınlara zulmü yasaklayan bir buyruktur. Bunun; onların sizleri sevmeleri için onları mükellef tutmayın. Çünkü bu onların elinde olan birşey değildir anlamına geldiği de söylenmiştir.

10. Çok Yüce ve Çok Büyük Olan Allah:

Yüce Allah: **"Şüphe yokki Allah çok yücedir, çok büyüktür"** buyruğu ile, işaret yoluyla kocalara alçak gönüllü olmalarını, yumuşak davranmalarını emretmektedir. Yani sizler, o kadınlara güç yetiriyor olsanız dahi, Allah'ın kudretini hatırlayınız. Çünkü O'nun kudret eli, her kişinin gücü üzerindedir. O bakımdan herhangi bir kimse, hanımına karşı üstünlük taslamaya kalkışmasın. Allah onu görüp gözetmektedir. İşte bundan dolayı, burada yüce Allah'ın, yücelik ve büyüklükle vasfedilmesi gayet güzel düşmüştür.

11. Kadının Serkeşliği Dolayısıyla Kullanılabilecek Haklar:

Bu husus böylece sabit olduğuna göre, şunu bil ki: Aziz ve celil Allah, Kitab-ı Keriminde açıktan açığa dövmeyi, yalnız burada ve bir de büyük hadleri gerektiren suçlarda emretmiştir. Böylelikle onların, kocalarına olan masiyetleri ile büyük günahlar işlemekle ortaya çıkan masiyeti eşit tutmuş gibidir. Bu konuda da imamlara (İslam devletinin yetkililerine) değil de görevi ve yetkiyi kocalara vermiştir. Yüce Allah'ın kadınları kocalara emanet olarak vermesi, bu konuda kocalara güvenmesi sebebiyle de şahid ve beyyineye gerek kalmaksızın; hakimlere değil de kocalara bu yetkiyi vermiştir.

el-Mühelleb der ki: Kadınların cima hususunda kocalarından imtina etmeleri dolayısıyla kadınları dövmeyi caiz kılmıştır. Ancak hizmette bulunmaması halinde kadının dövülmesinin vücubu hususunda ihtilâf edilmiştir. Kıyasa göre, cima hususunda imtina etmesi halinde dövmek caiz ise, kocanın kadın üzerindeki hakkı olan maruf ile hizmet dolayısıyla da dövmesini vacib kılmaktadır.

(1) *İbn Mâce*, Nikâh 51; *Müsned*, I, 20.

İbn Huveyzimendâd der ki: Serkeşlik etmek, nafaka hakkını da evlilik dolayısıyla sahip olduğu bütün hakları da ortadan kaldırır. Serkeşlik göstermesi halinde kocanın iz bırakmayacak şekilde te'dip edici bir surette serkeşliğinden vazgeçinceye kadar dövmesi, öğüt vermesi, yatağından ayrı durması caizdir. Serkeşlikten dönecek olursa, bütün hakları da geriye döner. Aynı şekilde, te'dibin gerektirdiği herbir davranış da böyledir. Kocanın karısını te'dibi caizdir. Bununla birlikte üstün bir kadının te'dibi ile aşağılık birisinin te'dibinde durum farklıdır. Üstün kadının te'dibi kınamaktır. Aşağılık kadının te'dibi ise kırbaçtır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Kamçısını asıp da aile halkını te'dip edene Allah rahmet buyursun." (1) Yine şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Ebû Cehm omuzundan asasını bırakmıyan bir kişidir." (2)

Beşşar da şöyle demektedir:

الحرُّ يُلْجَى والعصا للعبْدِ

"Hür olan kimse kınanır, sopa ise kölenin hakkıdır."

İbn Dureyd de şöyle demiştir:

وآلـلُّوْمُ لـلحـرِّ مـقـيـمٌ رادِعٌ والـعـبـد لا يَـرْدَعُـه إلا الـعَـصَـا

"Hür kimseye kınamak, devamlı bir engelleyicidir.
Köleyi ise sopadan başka birşey engellemez."

İbnü'l-Münzir der ki: İlim ehli bâliğa olmaları halinde bütün hanımların nafakalarının kocalarına ait olduğu ve bunun vücubunu ittifakla kabul etmişlerdir. Bundan tek istisna ise, kocasına karşı serkeşlik eden ve ondan imtina eden kadındır.

Ebu Ömer (İbn. Abdi'l-Berr) der ki: Gerdeğe girişinden sonra karısı kendisine karşı serkeşlik eden üzerinden, hamile olması hali müstesnâ, karısının nafakası sakıt olur. Şu kadar var ki, serkeşlik eden kadının nafakası hususunda İbnü'l-Kasım, fukaha topluluğuna muhalefet ederek onun da nafakasının vacib olduğunu kabul etmiştir. Serkeşlik eden kadın, kocasına itaatle dönecek olursa, bundan sonra o kadının nafakası kocasına vacib olur. Serkeşlik dışında hiçbir sebep dolayısıyla, kadının, kocası üzerindeki nafaka hakkı sakıt olmaz. Hastalık olsun, ay hali olsun, lohusalık olsun, oruç, hac, kocasının yanında bulunmaması, sözünü ettiğimiz hususların dışında, haklı ya-

(1) el-Azizî, *es-Sirâcû'l-Munîr,* II, 291.
(2) *Müslim,* Talâk 36; *Ebû Dâvûd,* Talâk 39; *Tirmizî,* Nikâh 38; *Nesaî,* Nikâh 23; *Dârimî,* Nikâh 7; *Muvatta',* Talâk 67.

da haksız kocasının ondan uzak durması gibi bütün hallerde kadının kocası üzerindeki nafakası sakıt olmaz.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا
مِنْ أَهْلِهَا ۚ إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ
عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

35. Eğer aralarının açılmasından korkarsanız, o vakit, erkeğin akrabasından bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. Her ikisi de aralarının düzelmesini isterlerse, Allah da aralarını bulur. Şüphesiz ki Allah, herşeyi bilendir, herşeyden haberdardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Aralarının Açılmasından Korkulursa:

Yüce Allah'ın: **"Eğer aralarının açılmasından korkarsanız"** buyruğunda yer alan "açılmak ve ayrılmak" anlamına gelen **"şikak"**ın manası ile ilgili açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/74. ayet ile 137. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır. Sanki eşlerden herbirisi, ötekinin yer almadığı bir tarafta bulunuyor ve o yöne çekiyor gibi bir anlam ifade etmektedir. İkisinin arasında bir ayrılığın varlığından korkarsanız, demektir.

Burada mastar zarfa izafe edilmiştir: "(يعجبني سَيْرُ الليلة المُقْمِرة وصومُ يومِ عرفة): Ayın aydınlattığı bir gecede yürümek ve arafe günü oruç tutmak hoşuma gider" gibi. Âyet-i kerimede de: "(بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ): *Geceleyin ve gündüzün hilekârlığınız...*" (Sebe, 34/33) diye buyurulmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: **"Arasında"** kelimesi isim gibi kullanılmış ve ondaki zarf anlamı izale edilmiştir. Çünkü burada maksat onların durumları ve birbirleriyle geçimleridir. Yani eğer sizler onların geçimlerinin ve arkadaşlıklarının arasında bir uzaklık girdiğinden korkarsanız, **"bir hakem gönderin"** anlamındadır.

Buradaki **"korkarsanız"** buyruğu ile ilgili görüş ayrılıklarına dair açıklamalar da daha önceden (en-Nisâ, 4/2. ayet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Said b. Cübeyr der ki: Konu ile ilgili hüküm, önce ona öğüt vermesidir. Eğer kabul ederse mesele yok, değilse yatağından ayrılır. Bu sefer kabul

ederse eder, aksi takdirde onu döver. Bundan sonra kabul ederse mesele yok, aksi takdirde hakim, kocanın ailesinden bir hakem, hanımın ailesinden bir hakem gönderir. Ve onlar da zararın hangi taraftan geldiğini tetkik ederler. İşte bu durumda hul' denilen ayrılma şekli ortaya çıkar.

Şöyle de denilmiştir: Koca öğüt vermeden önce de dövmek hakkına sahiptir. Ancak bu hususun, âyet-i kerimede tertip ile zikredilişi dolayısıyla birinci görüş daha sahihtir.

2. Muhatapların Kimlikleri:

İlim adamlarının çoğunluğuna göre, yüce Allah'ın: **"Eğer... korkarsanız"** buyruğuna muhatap olanların yöneticiler, umerâ ve hakimler olduğu görüşündedir. Diğer taraftan: **"Her ikisi de aralarının düzelmesini isterlerse, Allah da aralarını bulur"** buyruğunda kast edilenlerin de, İbn Abbas, Mücahid ve diğerlerinin görüşüne göre, iki hakem olduğu söylenmiştir. Yani eğer her iki hakem aralarının düzelmesini isterlerse, Allah da o eşlerin arasını düzeltir. Bundan kastın eşler olduğu da söylenmiştir. Yani eğer eşler aralarının düzelmesini ister ve her iki hakeme verdikleri haberlerde doğru söyleyecek olurlarsa, **"Allah da aralarını bulur."**

Hitabın velilere olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Eğer korkarsanız"** yani, eşler arasında bir ayrılığın olduğunu bilirseniz, **"o vakit, erkeğin akrabasından bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin."** Her iki hakem, ancak kocanın ve kadının akrabalarından olmalıdır. Çünkü bunlar, karı-kocanın hallerini daha iyi bilirler. Adalet ehli kimselerden, bakışları sağlam ve tutarlı, fıkhî basireti ve bilgisi olan kimselerden olmalıdırlar. Şayet akrabaları arasında bu işe elverişli kimse bulunmayacak olurlarsa, o vakit, onların dışında adaletli ve bilgili iki kişi gönderilir. Bu da her iki tarafın işi, anlaşılmaz olup kötülüğün hangisinden olduğu bilinmemesi halinde sözkonusudur. Şayet kimin zalim olduğu bilinecek olursa, o vakit, o zalimden karşı tarafın hakkı alınır ve zararı izale etmeye mecbur tutulur.

Şöyle de denilmektedir: Kocanın akrabalarından olan hakem, koca ile başbaşa kalır ve ona şöyle der: Bana kalbinde olanı bildir. Sen bu kadını seviyor musun, sevmiyor musun? Bunu bana söyle ki, ben de senin maksadını bilmiş olayım. Eğer koca: Bu kadına benim ihtiyacım yoktur, sen bana ondan alabildiğini al ve beni ondan ayır, diyecek olursa, o takdirde serkeşliğin koca tarafından olduğu bilinir. Şayet: Ben onu seviyorum. Malımdan ona istediğini al ve beni ondan ayırma diyecek olursa, onun serkeşlik etmediği anlaşılır. Kadın tarafından gönderilen hakem de, kadınla başbaşa kalır ve ona şöyle der: Kocanı seviyor musun, sevmiyor musun? Eğer kadın, beni ondan ayır, malımdan ne istiyorsa ona ver diyecek olursa, serkeşliğin kadın tarafından olduğu bilinir. Şayet: Bizi birbirimizden ayırma. Fakat onu nafakamı ar-

tırmaya, bana iyi davranmaya teşvik et, diyecek olursa, bu sefer serkeşliğin kadın tarafından olmadığı anlaşılır. Her iki hakem de, hangi tarafın serkeşlik ettiğini açıkça anlayacak olursa, o kişiye yönelerek öğüt verirler, azarlarlar, yaptığından uzak durmasını söylerler. İşte yüce Allah'ın: **"O vakit, erkeğin akrabasından bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin"** buyruğunda anlatılanlar bunlardır.

3. Kadınların İtaat ve Serkeşlikleri Halinde Hakemlerin Yetkileri:

İlim adamları derler ki: Bu âyet-i kerime kadınları aklî bir şekilde taksime tabi tutmuştur. Çünkü kadınlar, ya itaat ederler, ya serkeşlik ederler. Serkeşliğin sonunda da ya itaate dönüş sözkonusudur, yahut değildir. Eğer birinci husus (itaate dönüş) sözkonusu olursa terkedilirler. Çünkü Nesaî şunu rivayet etmiştir: Akîl b. Ebî Tâlîb, Utbe b. Rabia'nın kızı Fatıma ile evlendi. O, Fatıma'nın yanına girdi mi, Fatma; ey Haşimoğulları Allah'a yemin ederim ki, ebediyen kalbim sizi sevmez. Nerde boyunları gümüş ibrikleri andıranlar, burunları dudaklarına doğru sarkanlar, nerde Utbe b. Rabia, nerde Şeybe b. Rubia ? derdi. Karısı böyle söylerken, kendisi sesini çıkarmazdı. Nihayet birgün kızgın ve bezgin bir halde yanına girince, yine karısı ona: Nerde Utbe b. Rabia ? deyince, o da: Oraya girdiğinde cehennemde sol tarafında onu göreceksin. Bunun üzerine elbiselerini üzerine alıp gitti. Hz. Osman'ın yanına vardı, ona durumu anlattı. O da İbn Abbas ve Muaviye'yi gönderdi. İbn Abbas dedi ki: Ben bunları mutlaka birbirinden ayıracağım. Muaviye: Ben Abdimenafoğullarından iki yaşlıyı birbirinden ayırmam dedi, Yanlarına vardıklarında, üzerlerine kapılarını kapatıp, işlerini düzeltmiş olduklarını gördüler. (1)

Eğer, anlaşmazlık içerisinde olduklarını, başarmadıklarını, işlerinin daha da kötüye gittiğini görecek olurlarsa, iki hakem, bütün güçleriyle onları birbirleriyle kaynaştırmaya çalışırlar. Onlara Allah'ı, beraber geçirdikleri zamanları hatırlatırlar. Eğer vazgeçer ve dönerlerse, onları bırakırlar. Şayet başka bir durum sözkonusu olur ve birbirlerinden ayrılmalarını uygun görürlerse, bu sefer onları birbirlerinden ayırırlar. Hakemlerin onları bu şekilde ayırması, karı-koca aleyhine olmak üzere caizdir. Belde hakiminin hükmü buna uygun düşsün yahut düşmesin farketmez. Bu hususta karı-koca onlara ister vekalet vermiş olsun, ister vermemiş olsun yine farketmez. Böyle bir durumdaki ayrılık ise bain bir talaktır.

Bir kesim de şöyle demiştir: Koca, bu hususta hakemlere vekâlet vermediği sürece hakemler, onları birbirlerinden boşayamazlar. Durumu imama (ha-

(1) *Nesaî*'nin Sünen'inde tesbit edemedik. Eserlerinin herhangi birisinde yer alan bir rivâyet olma ihtimali vardır. İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVIII, 110'da zikretmektedir. Eserin muhakkiki Abdulmu'tî Kal'acî'nin ilgili notta belirttiğine göre rivâyet Abdurrezzak'ın *el-Musannef*'inde (VI, 53) yer almaktadır.

lileye ya da yetkili kıldığı kimseye) bildirmelidirler. Bu onların şahid ve iki elçi olmaları esasına göredir. Sonra imam, isterse onları ayırır ve hakeme de ayırmaları emrini verir. Bu Şafiî'nin iki görüşünden birisidir. Kûfeliler de bu görüştedir. Aynı zamanda bu, Ata'nın, İbn Zeyd'in ve el-Hasen'in de görüşüdür. Ebu Sevr de böyle demiştir.

Sahih olan birinci görüştür ve hakemlerin vekâlet olmasa bile boşama yetkisine sahip olduklarıdır. Bu da Mâlik'in, Evzai'nin ve İshak'ın görüşüdür. Hz. Osman, Ali ve İbn Abbas'tan, eş-Şa'bî ve en-Nehaî'den de bu görüş rivayet edilmiştir. Şafiî'nin görüşü de budur. Çünkü yüce Allah: **"Erkeğin akrabasından bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin"** diye buyurmaktadır. Bu da şanı yüce Allah'ın bu iki hakemin vekil ve şahid değil, iki kadı olduklarına dair açık bir nassıdır. Vekilin ise şeriatte özel bir ismi ve özel bir anlamı vardır. Hakemin de şeriatte özel bir ismi ve özel bir anlamı vardır. Şanı yüce Allah, bunların her birisinin ne anlama geldiğini açıklamış olduğuna göre, alim kişi bir tarafa, şâz görüş ortaya atan bir kişinin bile bunların birisinin manasını öteki ile karıştırmaması gerekir.

Dârakutnî, Muhammed b. Sîrîn'den o, Abîde'den, **"Eğer aralarının açılmasından korkarsanız, o vakit erkeğin akrabasından bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin"** ayeti hakkında dedi ki: Bir erkek ve bir kadın, Hz. Ali'ye, herbirisi ile bir gurup insan bulunduğu halde geldi. Hz. Ali onlara emir verdi. Bu topluluk da erkeğin akrabalarından bir hakem, kadının akrabalarından bir hakem gönderdiler. Hz. Ali iki hakeme şöyle dedi: Vazifenizin ne olduğunu biliyor musunuz? Eğer onları, ayırmayı uygun görürseniz, onları ayıracaksınız. Bu sefer kadın şöyle dedi: Ben lehimde ve aleyhimde olanıyla Allah'ın Kitabında olana razıyım. Koca da dedi ki: Ayrılığa razı olmam. Bu sefer Hz. Ali şöyle dedi: Yalan söyledin. Allah'a yemin ederim kadının ikrar edip kabul ettiğinin bir benzerini sen de ikrar edip kabul etmediğin sürece sana hiçbir fırsat tanımam. (1)

Bu, isnadı sahih ve sabit bir hadis olup, Hz. Ali'den, İbn Sirin'den o, Abîde yoluyla ve değişik yollarla sabit olarak rivayet edilmiştir. (2) Bunu Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) söylemiştir. Şayet iki hakem vekil yahut şahid olsalardı, Hz. Ali onlara görevinizin ne olduğunu biliyor musunuz demezdi. Bunun yerine: Size hangi hususlarda vekalet verildiğini biliyor musunuz derdi. Bu da gayet açık bir husustur.

Ebu Hanife de, Hz. Ali'nin kocaya söylediği "Kadının razı olduğu şeye sen de razı olmadıkça buradan ayrılamazsın" sözünü delil göstermiştir. İşte bu, Ebu Hanife'nin mezhebine göre, onların, kocanın rızası ile olmadıkça ayrıl-

(1) *Dârakutni*, III, 295; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVIII, 109-110
(2) İbn Abdi'l-Berr, *a.g.e.*, XVIII, 109.

mayacaklarına delil görülmektedir. Diğer taraftan, icma ile kabul olunan asıl kaide şu ki, talak, kocanın elinde yahut da kocanın bu yetkiyi verdiği kimsenin elindedir. Mâlik ve ona tabi olanlar ise, devlet yetkilisini, köle ve innî'nin (iktidarsızın) aleyhine boşamada bulunması kabilinden kabul etmişlerdir.

4. Hakemler Arasında Ayrılık Olursa:

Eğer iki hakem arasında ayrılık görülürse, söyledikleri geçerli olmaz ve görüş birliği halinde kabul ettikleri şey dışında hiçbir sözleri bağlayıcı olmaz. Bir mesele hakkında hüküm veren iki hakem hakkında durum böyledir. Onlardan birisi ayrılığa hüküm verse, diğeri de buna hüküm vermeyecek olsa, yahut onlardan birisi belli bir mal ödenmesi hükmünü verse, diğeri bunu kabul etmese, ikisi de ittifak etmedikleri sürece, her iki hüküm de birşey ifade etmez.

Mâlik, üç talak ile karı-koca'yı boşayan iki hakemin durumu hakkında şöyle demektedir: Bu üç talaktan birisi bağlayıcıdır. Onların tek bâin bir talaktan daha fazlasıyla ayırma yetkileri yoktur. Bu İbnü'l-Kasım'ın da görüşüdür.

Yine İbnü'l-Kasım der ki: Eğer bu hususta iki hakem görüş birliğine varırlarsa, üç talâk da bağlayıcı olur. el-Muğire, Eşheb, İbn Mâcişûn ve Esbağ da bu görüştedir. İbnu'l Mevvâz der ki: Hakemlerden birisi bir talak, diğeri üç talak hükmünü verecek olursa , bir talak sözkonusudur. İbn Habib de Esbağ'dan bunun bir değer ifade etmeyeceğini nakletmektedir.

5. Tek Bir Hakem Yeterli midir?

Tek bir hakem göndermek yeterlidir. Çünkü yüce Allah, zina hususunda dört şahid ile hüküm verdiği halde, Peygamber (sav) zina eden kadına yalnızca Uneys'i göndermiş ve ona: "Kadın zina ettiğini itiraf ederse, onu recmet! demişti." (1) Abdulmelik de *el-Müdevvene*'de böyle demiştir.

Derim ki: Tek kişinin hakem olarak gönderilmesi caiz olduğuna göre, eşler bir kişiyi hakem kabul edecek olurlarsa bu da yeterlidir. Hatta, her ikisinin buna razı olmaları halinde bunun caiz olması öncelikle sözkonusudur.

Yüce Allah, hakemleri gönderme hususunda eşleri değil de onların dışında kalanları muhatap almıştır. O halde, eşlerin kendileri iki hakem gönderip her ikisi hüküm verecek olurlarsa hakemlerin hükmü geçerli olur. Çünkü bize göre tahkim (hakem kabul etmek) caizdir. Hakemlik uygulaması her meselede geçerlidir. Ancak bu, hakemlerin herbirisinin başlı başına adil ol-

(1) *Buharî*, Vekâlet 13, Sulh 5, Şurût 9, Ahkâm 29, Âhâd 1, Eymân 3; *Müslim*, Hudûd 25; *Tirmizî*, Hudûd 5, 8; *Nesaî*, Kudâd 22; *İbn Mâce*, Hudûd 7; *Dârimî*, Hudûd 12; *Müsned*, IV, 115, 116.

maları halinde böyledir. Eğer hakem adil değilse, Abdulmelik: Hakemin hükmünün nakzolacağını (bozulacağını) söylemektedir. Çünkü bunlar kendilerini aşan bir işe kalkışmışlardır.

İbnü'l-Arabî der ki: Sahih olan adil hakemin vereceği hükmün geçerli olacağıdır. Eğer bu şekilde bir hakem tayin etme bir vekalet verme ise, bilindiği gibi vekilin fiili geçerlidir. Eğer bir tahkim ise, onlar o hakemi kendiliklerinden öne geçirmiş oluyorlar. Vekâlet verme hususunda etkili olmadığı gibi, ğararın bunda da herhangi bir etkisi olmaz. Diğer taraftan yargı meseleleri tümüyle ğarara (aldanma, hata yapma, kandırılma risk ve ihtimali) dayalıdır. Mahkûmun aleyhine hükmün kendi için ne gibi sonuçlar getireceğini bilmesi bu konuda gerekli değildir.

(Devamla) İbnü'l-Arabî der ki: İki hakem tayini meselesini yüce Allah açık hükme (nassa) bağlamıştır. Ve eşler arasında herhangi bir ayrılığın yahut anlaşmazlığın ortaya çıkması halinde hükmün bu şekilde olacağını bildirmiştir. Bu ise, ümmetin hakem göndermek hususunda bunun asıl dayanağı teşkil ettiği üzerinde icma ile kabul ettiği büyük bir meseledir. Hakem göndermenin doğuracağı sonuçların tafsilatı hususunda ümmet alimleri ihtilaf etmiş olsa dahi bu böyledir.

Diğer taraftan, bu hususta Kitab ve Sünnetin gerektirdiğinden gafil olup: İki hakem emin bir kimsenin eline teslim edilir diyen bizim beldemizin halkına gerçekten hayret edilir. Açıkça göreceğiniz gibi, nassa karşı bir inatlaşma vardır. Bu hususta onlar, ne Allah'ın Kitabına danıştılar, ne kıyas yapmakla yetindiler. Ben bu konuda gerekli uyarı ve teşviklerimi yaptığım halde, karı-koca arasındaki anlaşmazlık halinde iki hakem gönderme teklifini, yalnızca bir hakim kabul etti, şahid ile birlikte yemine dayanarak hüküm vermeyi de bir başka hakimden başkası kabul etmedi. Allah bu hususta bana imkân verince de, (kadı olunca da) gereken şekliyle Sünneti uygulamaya koyuldum. Her taraflarını örten cehaletleri dolayısıyla sen bizim beldemizin halkına hayret etme! Fakat, iki hakemden hiçbir haberi bulunmıyan Ebu Hanife'ye hayret et; hatta Şafiî'ye iki defa hayret et! Çünkü Şafiî şöyle demiştir: "Bu ayetin zahiren ifade eder gibi göründüğü husus, bunun her iki eşi de birlikte kapsayan hususlara dair olduğudur. Tâ ki, her ikisinin hali bu durumda birbirine benzesin. Bunun böyle olması şundandır: Ben yüce Allah'ın, kocanın serkeşlik etmesi halinde, karı-kocanın birbirleriyle sulh etmelerine izin verdiğini gördüğüm gibi, Allah'ın hududunu ayakta tutamamaktan korkmaları halinde ise, hul' yapmalarına izin verdiğini gördüm. Bu ise, (hul'un) ancak hanımın rızası ile olabileceği ihtimaline kuvvet kazandırmaktadır.

Yine yüce Allah, kocanın bir eşi bırakıp yerine bir başka eş almak istediği takdirde, önceki hanıma verdiğinden herhangi bir şey almasını yasaklamıştır. Bizim aralarında anlaşmazlık doğmasından korktuğumuz hususlarda,

iki hakem göndermeyi emretmesi de, bu iki hakemin hükmünün eşlerin hükmünden ayrı olacağının delilidir. Durum böyle olduğu takdirde, kocanın ailesinden bir hakem, hanımın ailesinden de bir hakem gönderilir. Her iki hakem, ancak eşlerin rızası ve vekil tayin edilmeleri ile güvenilir iki şahıs olarak gönderilirler. Bu konuda uygun gördükleri takdirde iki hakem onları bir araya da getirebilir, birbirinden ayırabilir de. İşte bu, iki hakemin her iki eşin vekili olduklarının delilidir."

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِى
الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى وَالْجَارِ
الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيْلِ ۙ وَمَا مَلَكَتْ
اَيْمَانُكُمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُوْرًا ﴿٣٦﴾

36. Allah'a ibadet edin. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşularınıza ve uzak komşularınıza, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa, ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin. Allah, büyüklenip böbürlenenleri elbette sevmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onsekiz başlık altında sunacağız:

1. Allah'a Şirk Koşmaksızın İbadet:

İlim adamları icma ile bu âyet-i kerimenin, üzerinde ittifak olunan muhkem buyruklardan olduğunu, bundan hiç bir şeyin nesh olmadığını kabul etmişlerdir. Aynı şekilde bütün (ilâhî) kitaplarda da bu âyet-i kerime böylece yer almıştır. Bu böyle olmasaydı dahi, buna dair Kitabta bir hüküm indirilmemiş olsa bile, aklî bakımdan bu böylece bilinecekti. Daha önce ubûdiyetin hüküm koymak ve tercihte bulunmak (ihtiyar) yetkisine sahip olana (Allah'a) karşı zillet arzetmek ve ihtiyacını sunmak anlamında olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah, kullarına kendisinin huzurunda zilletlerini arzetmelerini ve bunu yaparken de ihlâslı olmalarını emretmektedir. Âyet-i kerime, amellerin Allah'a ihlâs ile yapılmaları, riya ve benzeri şeylerin şaibelerinden arındırılmaları gerektiği hususunda aslî bir dayanaktır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Artık kim Rabbine kavuşmayı ümid ederse salih bir amel işlesin ve Rabbinin ibadetine hiçbir kimseyi ortak tutmasın."*** (el-Kehf, 18/110) Bu o, kadar önemlidir ki, kimi ilim adamlarımız şöyle demiştir: Bir kişi serinlemek kastıyla abdest alsa, yahut midesini rahatlatmak için oruç tutsa, bununla beraber de yüce Allah'a yaklaşmayı niyet etse, bu yeterli olmaz. Çünkü o, Allah'a yakınlaşmak niyetine bir de dünyevî bir niyeti karıştırmıştır. Halbuki, halis olmayan amel, Allah için olamaz. Nitekim yüce Allah: ***"Şunu bil ki, halis din yalnız Allah'ındır"*** (ez-Zümer, 39/3) diye buyurmaktadır. Yine bir başka yerde de: ***"Onlar Allah'a ancak dini yalnız O'na halis kılanlar olarak ibadet etmekle emrolundular"*** (el-Beyyine, 93/5) diye buyurmaktadır. Aynı şekilde imam olarak namaz kıldırmakta olan bir kimse, bir başkasının rükûa eğilmekte olduğunu hissedecek olursa, onu (rükûdan kalkma vakti sona ermişse) beklemez. Çünkü, onun da rükûa eğilmesini beklemek suretiyle rükûnun yüce Allah'a ihlâsla yapılmış olmasını ortadan kaldırır.

Müslim'in Sahihinde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Şanı yüce ve mübarek olan Allah buyurdu ki: "Ben ortaklar arasında şirke en muhtaç olmayanım. Her kim bir amel işleyip de o amelde Benimle beraber Benden başkasını ortak edecek olursa, onu o şirk koşmasıyla başbaşa terkederim." (1)

Dârakutnî Enes b. Malik'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulûllah (sav) buyurduki: "Kıyamet gününde mühürlü sahifeler getirilir. Bunlar yüce Allah'ın huzurunda dikilir. Yüce Allah meleklere bunu bırakın, bunu kabul edin, diye buyurur. Melekler derler ki: İzzetin hakkı için biz hayırdan başka birşey görmemiştik (de ona binaen yazmıştık). Aziz ve celil olan Allah, -ki O, en iyi bilendir- şöyle buyurur: Bu benden başkası içindi. Ben bugün ancak kendisiyle Benim rızam aranmış bulunan ameli kabul ediyorum." (2)

Yine Dârakutnî, ed-Dahhâk b. Kays el-Fihrî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Muhakkak yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Ben hayırlı bir ortağım. Her kim Benimle birisini ortak koşacak olursa, o şey Benim ortağıma aittir. Ey insanlar, amellerinizi ihlasla, yalnız yüce Allah için yapınız. Çünkü muhakkak Allah, ancak kendisi için ihlâsla yapılanı kabul eder. Hiçbir zaman bu Allah içindir ve akrabalık hakkı içindir, demeyiniz. Çünkü o takdirde o, akrabalık hakkı için olur. Ondan Allah için hiçbirşey olmaz. Hiçbir zaman: Bu Allâh içindir ve bu sizin içindir, demeyiniz. O takdirde o, (hepsi) sizin için dediğiniz kimseler için olur ve onlardan yüce Allaha ait hiçbir şey olmaz." (3)

---

(1) *Müslim,* Zühd 46; *İbn Mâce,* Zühd 21,
(2) *Dârukutni,* I, 51.
(3) *Dârukutni,* I, 51.

Şirkin Mertebeleri: (1)

Bu husus sabit olduğuna göre, şunu bil ki, ilim adamlarımız (Allah onlardan razı olsun) şöyle demişlerdir: Şirkin üç mertebesi vardır ve hepsi de haramdır. Şirkin esası, ulûhiyetinde Allah'ın ortağının bulunduğuna inanmaktır. İşte en büyük şirk ve cahiliye şirki budur. Yüce Allah'ın: ***"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını dilediğine bağışlar"*** (en-Nisa, 4/48) Buyruğunda kastedilen şirk de budur.

Bundan hemen bir sonraki mertebe ise, fiilinde yüce Allah'ın ortağı olduğuna inanmaktır. Bu da: Allah'tan başka herhangi bir varlık, bir fiili bağımsız olarak meydana getirip icad eder, diyenlerin görüşüdür. Böyle bir varlığın ayrıca ilâh olduğuna inanmasa dahi bu bir şirktir. Bu ümmetin mecusileri olarak bilinen Kaderiye gibi. Cibril Hadisinde de görüldüğü gibi, İbn Ömer, bunlardan uzak olduğunu ifade etmiştir. (2) Bundan sonraki mertebe ise, ibadette Allah'a ortak koşmaktır ki, bu da riyakârlıktır. Riyakârlık ise, yüce Allah'ın yalnızca kendisi için yapılmasını emretmiş olduğu ibadetlerden herhangi birisini başkası için yapmak demektir. İşte haram oluşunu beyan etmek üzere birçok âyet-i kerimelerin ve hadis-i şerifin varid olduğu şirk türü de budur. Bu amelleri iptal eden bir iştir. Ve oldukça gizlidir. Cahil ve anlayışsız olan kimseler bunu bilemezler.

Allah, Haris el-Muhasibî'den razı olsun ki, o bunu, ***er-Riâye*** adlı eserinde açıklamıştır. Ve riyanın amelleri bozduğunu da beyan etmiştir. İbn Mâce'nin Sünenînde, Ebu Said b. Ebi Fedale el-Ensarî'den -ki ashab-ı kiramdandır- şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah buyurdu ki: "Allah kendisinde hiç bir şüphenin bulunmadığı bir gün olan Kıyamet gününde, öncekileri de sonrakileri de toplayıp biraraya getirdiğinde, bir münadi şöyle seslenecektir: Her kim, aziz ve celil olan Allah için yapması gereken amelinde bir başkasını ortak koşmuş ise, haydi gitsin o amelinin ecrini Allah'tan başkasının nezdinde arasın. Çünkü şüphesiz Allah, ortaklar arasında, ortaklığa en ihtiyacı olmayandır." (3) İbn Mâce'de, Ebû Said el-Hudrî'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bizler el-Mesih el-Deccal hakkında konuşurken, Rasulullah (s.a.) yanımıza çıkageldi ve şöyle dedi: "Bence sizin için el-Mesih el-Deccal'den daha da korkulması gereken bir şeyi size haber vereyim mi?". Ebû Said el-Hudrî dedi ki: Evet bildir, Ey Allah'ın Rasulü dedik. Şöyle buyurdu: "O, gizli şirktir; kişi namaza kalkar durur da, bir kişinin kendisine baktığını

(1) Burada merhum Kurtubi, yalnızca "mesele" deyip bu başlık altındaki açıklamaları yapmaktadır. Bundan dolayı ayrıca ona numara vermedik.

(2) Cibril hadisi aslında pek çok yerde geçmekle birlikte; İbn Ömer'in söylediği bu sözlerin de yer aldığı rivâyetlerin geçtiği yerler şunlardır: ***Müslim,*** İman 1; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 16; ***Tirmizî,*** İman 4; ***Müsned,*** II, 107.

(3) ***İbn Mace,*** Züht 21; ***Müsned,*** III, 466, IV, 215.

gördüğünden dolayı namazını süslemesidir." (1)

İbn Mâce'de Şeddad b. Evs'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz ümmetim için en çok korktuğum şey, Allah'a şirk koşmalarıdır. Ben onların güneşe, aya ve puta tapacaklarını söylemiyorum. Şu kadar var ki, Allah'tan başkası için yapacakları ameller ve itaat edecekleri gizli bir şehvetten (korkuyorum). (2)

Bunu ayrıca Tirmizî el-Hakîm (Nevâdirü'l-Usûl'de) (3) rivâyet etmiştir. İleride el-Kehf Sûresi'nin sonlarında (18/110. âyetin tefsirinde) bu hadis-i şerif gelecektir, orada ayrıca gizli şehvetin mahiyeti de açıklanacaktır. (4) İbn Lehia de, Yezid b. Ebi Habib'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'a gizli şehvet hakkında soru soruldu da o da şöyle buyurdu: "Gizli şehvet, kişinin gelip etrafında oturulmasını sevdiği için öğrenmesidir."

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (r.a) der ki: Riya üç türlüdür. Birincisi, kişinin fiilini aslı itibarı ile Allah'tan başkası için yapması ve bununla berabar o fiilinin Allah için yaptığını bilinmesini istemesidir. Bu bir çeşit münafıklık ve imanda şüpheye düşmektir. İkinci çeşit: Bir işe Allah için başlar, Allah'tan başkası da ona muttali oldu mu, bundan sevinir ve gayrete gelir. Böyle bir kimse tevbe edecek olursa, bütün yaptığını yeniden iade etmelidir.

Üçüncüsü ise, ihlas ile bir amele başlayıp, Allah için o amelini bitirir, bu hali ile o kişi bilinir ve bundan dolayı övülür, o da bu övülmeden huzur duyarsa, işte yüce Allah'ın yasakladığı riya budur. Sehl der ki: Lukman, oğluna şöyle demiş: Riyakârlık, amelinin ecrini dünya yurdunda istemendir. Halbuki, iyi insanların ameli âhiret için olmalıdır. Ona riyanın ilacı nedir diye sorulunca, o da ameli gizlemektir dedi. Peki, amel nasıl gizlenilir diye sorulunca, şöyle dedi: Açıktan yapmakla mükellef tutulduğun amele ancak ihlâs ile gir (başla). Açığa vurmakla mükellef tutulmadığın şeye de, Allah'tan başka hiçbir kimsenin muttali olmasını isteme. Yine devamla der ki: İnsanların muttali olduğu hiçbir ameli sen amelden sayma. Eyyûb es-Sahtiyanî der ki: Ameli dolayısıyla mevkiinin bilinmesini istiyen bir kimse akıllı bir kimse değildir. Derim ki: Sehl'in: "Bir amele ihlas ile başlayıp..." ifadesi ile ilgili olarak şunları söyliyelim: Eğer o kişinin, başkalarının söyledikleri dolayısıyla huzur ve sükûn bulup sevinmesi, kalplerinde yer edip bundan dolayı kendisini övmeleri, ona saygı ve ta'zim göstermeleri, iyilikte bulunmaları, on-

(1) *İbn Mâce,* Zühd 21.
(2) İbn *Mâce, Zühd* 21; *Müsned, IV,* 124.
(3) et-Tirmizî, el- Hakim, *Nevâdiri'l- Usûl,* II, 585.
(4) Hadisin *Müsned,* IV, 124 ile *Nevâdiru'l Usûl,* II, 585,'te yer alan rivâyetlerinde "gizli şehvet" böylece açıklanmaktadır. "Kişi oruçlu olarak sabahı eder, onun arzu ettiği şeylerden birisi ona arz edilir, o da orucunu bırakır (ona gider). " (Ayrıca; el- Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid,* III, 201)

lardan elde etmeyi istediği mal ve bundan başka birtakım şeylere nail olmak için olursa, bu yerilen bir şeydir. Çünkü, böyle birisinin kalbi, onların o amelline muttali olmaları dolayısıyla sevinçle dolup taşmış demektir. Velevki onlar, o amelini yapıp bitirdikten sonra muttali olmuş olsunlar.

Kendisi ameline muttali olmalarını sevmemekle, Allah'ın insanları muttali kılmasını sevmekle ve Allah'ın lütfu dolayısıyla sevinmesine gelince; onun bu sevinci Allahın lütfuyla bir itaat olur. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"De ki, Allah'ın lütfu ve rahmetiyle ve yalnız bunlarla sevinsinler. Bu onların toplaya geldiklerinden daha hayırlıdır."* (Yunus, 10/58). Buna dair geniş açıklamalar ve bu açıklamaların tamamlanması, el-Muhasibî'nin *er-Riaye* adlı eserindedir. Bu bilgilere vakıf olmak isteyenler, oraya baksınlar.

Yine Sehl'e, Peygamber (sav)'ın: "Ben bir ameli gizlice yapıyorum da, ona muttali olunur ve bundan dolayı bu benim hoşuma gider." [1] Hadisi sorulunca şu cevabı vermiş: Bunun hoşuna gitmesi Allah'ın açığa vurduğu ameli dolayısıyla şükretmesi bakımından veya buna benzer bir cihetten dolayıdır. İşte bu açıklamalar, riyakârlık ve amellerin Allah için ihlas ile yapılması gereğine dair yeterli özettir. Bakara Sûresi'nde (2/139. âyette) ihlasın gerçek mahiyeti ile ilgili açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

2. Anne-Baba Hukuku:

Yüce Allah'ın: **"Ana-babaya... iyilik edin"** buyruğuna gelince, (köle olmaları halinde) anne-babayı azad etmenin, onlara yapılacak iyilikler cümlesinden olduğu bu sûrenin baş tarafında açıklanmış bulunmaktadır. İleride Subhân (el-İsra) Sûresi'nde onlara iyilik yapmanın hükmü (17/23-24. âyetlerin tefsirinde 2-14. başlıklarda) yeterince açıklanacaktır. İbn Ebî Able, "(إحسانا): **iyilik yapın**" kelimesini ötreli olarak (إحسان) şeklinde okumuştur. Yani onlara iyilik yapmak vaciptir. Diğerleri ise onlara iyilik yapın, anlamında olmak üzere bu kelimeyi nasb ile okumuşlardır. İlim adamları der ki: Lütuf ve ihsanda bulunan yaratıcıdan sonra, şükre, iyi davranmaya, onlara iyilik ve itaatle bağlı kalmaya, boyun eymeğe en layık olan kimseler, Allah'ın kendisine ibadet, itaat ve şükrü ile iyilikte bulunmayı zikrettiği kimselerdir. Bunlarsa anne ve babadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Bana ve anne-babana şükret diye..."* (Lukman, 31/14) İkisi de Vâsıt'lı olan Şûbe ve Huşeym'ün Ya'la b. Ata'dan o, babasından o, Abdullah b. Amr b. el-As'dan naklettiğine göre: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Rabbin rızası, anne-babanın rızasına bağlıdır. Onun gazabı da anne-babanın gazabından ötürüdür." [2]

---

(1) *İbn Mâce,* Zühd 25; *Tirmizi*, Zühd 49.

(2) *Tirmizi,* Birr 3; el-Hâkim , *el-Müstedrek,* IV, 152. Ancak "anne-baba" anlamına gelen "el-vâlideyn" yerine, "baba" anlamına gelen: "el-vâlid" şeklindedir. Ayrıca bk. el-Heysemî, *Mecmau'z Zevâid,* VIII, 136.

3. Akrabaya, Yetimlere ve Yoksullara İyilik:

Yüce Allahın: **"Akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edin"** buyruğuna gelince, buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/83. âyet, 4 ve 5. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

4. Komşular:

Yüce Allah'ın: **"Yakın komşularınıza ve uzak komşularınıza... iyilik edin"** buyruğuna gelince: Yüce Allah, komşunun korunması, hakkının yerine getirilmesini emretmiş ve onun haklarına gereken riâyetin gösterilmesini de hem Kitabında, hem Peygamberinin diliyile tavsiye etmiştir. Nitekim yüce Allah, anne-baba ve akrabalardan sonra komşu hakkını sözkonusu ederek: **"Yakın komşularınıza"** diye buyurduğu gibi: **"Uzak komşularınıza"** yani yabancı komşularınıza da iyilik edin diye buyurmuştur. "el-Câr el-cunub"u yabancı komşu diye açıklayan İbn Abbas'tır. Sözlükte de "el-cunub" uzak ve yabancı demektir. Filan kişi ecnebidir sözü de buradan gelmektedir. Uzaklık anlamına gelen "cenabet" de böyledir. Dilciler şu beyiti zikrederler:

فلا تحرمني نائلاً عن جنابة فإني امرؤ وسط القباب غريبُ

"Artık sen beni Nâil'den [1] uzak tutmak suretiyle mahrum bırakma beni;
Çünkü ben çadırlar ortasında yabancı kalmış bir kişiyim."

el-A'şâ da der ki:

أتيتُ حُرَيْثاً زائراً عن جَنابةٍ فكان حُرَيثٌ عن عطائيَ جامِدَا

"Uzak bir yerden Hureys'e ziyaretçi olarak geldim
Fakat Hureys bana birşeyler bağışlamaktan yana donuk idi."

el-A'meş ile el-Mufaddal, "(وَالْجَارِ الْجُنُبِ): Uzak komşularınıza" buyruğunu (والجار الجَنْبِ) şeklinde ikinci kelimedeki "cim" harfini üstün ve "nun" harfini sakin olarak okumuştur ki, bu da bu kelimenin bir başka söyleyişidir. Arada herhangi bir akrabalık bulunmadığı takdirde (جُنُب وجُنُب واجْنَب واجْنَبيّ) denilir. Çoğulu da; (أجانِبُ) şeklinde gelir.

Burada bir muzaf'ın takdir edildiği de söylenmiştir. Buna göre; yanı bulunan komşu takdirindedir. Yan tarafta (bitişik komşu) anlamına geldiği de söylenmiştir.

(1) Bu beyitin şairi Alkame b. Abde, övdüğü el-Haris b. Cebel'in evinde esir bulunan kardeşi Şa'sı serbest bırakmasını kastediyor. (İbn Manzûr, *Lisanü'l- Arab*, I, 277)

Nevî eş-Şamî der ki: **"Yakın komşu"**dan kasıt, müslüman komşudur, **"uzak komşu"**dan kasıt ise, yahudi ve hıristiyan komşudur.

Derim ki: Buna göre, komşu hakkına riâyetin tavsiye edilmesi, müslüman olsun, kâfir olsun emrolunmuş ve teşvik olunmuş bir iştir. Sahih olan görüş de budur. İyilik yapmak, bazan gözetmek anlamındadır. Bazan güzel geçinmek, eziyet vermekten uzak durmak ve onu korumak anlamına da gelir.

Buharî, Aişe (r.anha)'dan Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Cebrail bana komşuyu o kadar tavsiye etti ki, nerdeyse onu mirasçı kılacak zannettim." (1) Ebu Şureyh Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir:

"Allah'a yemin ederimki iman etmiş olmaz. Allah'a yemin ederim ki iman etmiş olmaz. Allah'a yemin ederim ki iman etmiş olmaz". Ey Allahın Rasûlü kim (den sözediyorsunuz)? diye sorulunca, şöyle buyurdu: "Vereceği sıkıntılardan yana komşusu kendisini emniyette hissetmeyen kişi." (2)

İşte bu, bütün komşular hakkında umumi bir buyruktur. Hz. Peygamber üç defa yemin etmek suretiyle ve komşusuna eziyet eden bir kimsenin kamil bir iman ile iman etmiş olmayacağını belirterek, komşuya eziyeti terk etmeyi tekid etmiştir. O halde, mü'minin komşusuna eziyet vermekten çekinmesi, Allah'ın ve Rasûlünün yasakladığı şeyden uzak durması, her ikisinin de razı olacağı ve kullarını işlemeye teşvik ettikleri şeylere de rağbet duyması gerekmektedir. Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Komşular üç türlüdür. Bir komşu vardır ki, üç hakkı vardır. Bir komşu vardır ki, iki hakkı vardır. Bir komşu vardır ki, bir hakkı vardır. Üç hakkı olan komşu, müslüman ve yakın akraba olan komşudur. Bunun komşuluk hakkı, akrabalık hakkı ve müslüman olmak hakkı vardır. İki hakkı bulunan komşu, müslüman komşudur. Bunun müslümanlık dolayısıyla bir hakkı ve komşuluk dolayısıyla bir hakkı vardır. Bir tek hakkı olan komşu ise, kâfir komşudur. Bunun yalnızca komşuluk hakkı vardır. (3)

5. Yakın Komşu ve Bazı Haklarına Örnekler:

Buhârî, Âişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Benim iki tane komşum vardır. Bunların hangisine hediye vereyim. Şöyle buyurdu: " Kapısı sana daha yakın olana" (4)

Bir gurup ilim adamı, bu hadis-i şerifin, yüce Allah'ın, **"Yakın komşularınıza"** buyruğundan ne kastedildiğini açıkladığı görüşündedir. Bu ise, mes-

(1) *Buhari*, Edeb 28; *Müslim*, Birr 140; *Ebû Dâvûd*, Edeb 123; *Tirmizi*, Birr 28; *İbn Mâce*, Edeb 4; *Müsned*, II, 85, 160, 259...
(2) *Buhâri*, Edeb 29; *Müslim*, İman 73; *Müsned*, IV, 31, VI, 385.
(3) el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 328, zayıf olduğu kaydıyla.
(4) *Buhari*, Edeb 32, Şuf'a 3, Hibe 16; *Müsned*, VI, 175, 187, 193, 239.

ken itibari ile sana yakın olan komşu demektir. **"Uzak komşu"** ise, meskeni senden uzak olandır. Ayrıca bunu, komşu lehine şuf'anın gerekliliğine de delil göstermişler ve Hz. Peygamberin: "Bitişik komşu buna daha bir hak sahibidir" (1) hadisi ile desteklemişlerdir.

Fakat bunda buna dair delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü Hz. Aişe, Peygamber (sav)'a komşulardan kime hediye vermekle başlayacağına dair soru sormuş, Hz. Peygamber de, kapısı kendisine daha yakın olandan başlıyacağını, böyle bir komşunun ötekilerinden daha önce geldiğini bildirmiştir.

İbnü'l-Münzir der ki: Bu hadis-i şerif, duvarı bitişik olmıyan kimse hakkında da komşu tabirinin kullanılacağına delildir. Ebû Hanife, bu hadisin zahirinden uzaklaşarak şöyle demiştir: Bitişik komşu eğer şuf'ayı istemez, (şuf'a talebinde bulunmaz) buna karşılık ona bitişik olan ancak (satılan) eve bitişik, yolu da, duvarı da yoksa, o komşunun bu evde şuf'a hakkı yoktur. Halbuki genel olarak ilim adamları şöyle demektedir: Kişi komşuları lehine bir vasiyette bulunacak olursa, ona bitişik olan komşuya da verilir, diğerlerine de verilir. Ancak Ebû Hanife, genel olarak ilim adamlarından (onların kanaatlerinden), ayrılarak: Yalnızca bitişik olan komşuya verilir, demektedir.

6. Komşuluk Sınırı:

Komşuluğun sınırı hususunda insanlar farklı görüşlere sahiptir. el-Evzaî şöyle dermiş: Her taraftan kırk ev. İbn Şihab da böyle demiştir. Rivâyet edildiğine göre, bir adam Peygamber (sav) gelip şöyle demiş: Ben bir kavmin kaldığı mahallede konakladım. Onların arasında bana en yakın komşu olanları bana en fazla eziyet edenleridir. Peygamber (sav), Ebû Bekir, Ömer ve Ali'yi mescidlerin kapılarında yüksek sesle şöyle bağırmak üzere gönderdi: "Şunu bilinki, kırk ev komşudur. Komşusu vereceği zararlardan emniyet altında olmıyan bir kimse, cennete giremez." (2)

Hz. Ali b. Ebi Talib der ki: Ezan sesini işiten kişi komşudur. Bir kesim de şöyle demiştir: Namaz için kamet getirildiğini duyan kişi o mescidin komşusudur. Bir diğer kesim de şöyle demektedir: Bir kimse ile aynı mahallede, yahut aynı şehirde oturan kimse komşudur. Yüce Allah da; ***"Eğer münafıklar... vazgeçmezlerse... sonra da onlar orada ancak az bir zaman seninle komşuluk ederler."*** (el-Ahzab, 33/60) diye buyurmakta ve böylelikle onların Medine'de bir arada bulunmalarını komşuluk olarak değerlendirmektedir. Komşuluğun bir takım mertebeleri vardır ve biri diğerine daha çok yakındır. Bunların en yakın olanları ise zevcedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

---

(1) *Buhari,* Şuf'a *2. Hiyel* 14,15; *Ebû Dâvud,* Buyû', 73; *Nesai,* Buyû'109; *İbn Mâce,* Şuf'a 2; *Müsned,* VI, 10, 390

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VIII, 169. Ravilerinden Yusuf b. es-Sefer'nin metrûk bir ravi olduğu kaydıyla.

أَيا جَارَتَا بِيني فَإِنَّكِ طَالِقَةْ

"Ey komşum, (hanımım) bâin talakla benden boş ol!
Sen haydi sen boş oldun."

7. Komşuya İyilik Yapma Örnekleri:

Müslim'in Ebû zer'den rivâyet ettiği şu hadiste komşuya iyilik türlerinden birisine örnek Ebû Zer dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Ebû Zer, sen bir çorba pişirecek olursan suyunu çok kat ve komşularını gözet." (1)

Böylelikle Hz. Peygamber üstün ahlâkî değerlere teşvikte bulunmuştur. Çünkü bu şekildeki davranışlar, karşılıklı sevgiyi, güzel geçimi doğurduğu gibi, ihtiyacı ve fesadı da def ederler. Komşu komşusunun penceresinin çıkardığı kokulardan rahatsız olabilir. Belki, onun çoluk çocuğu vardır da, bunların zayıflarının o kokular dolayısıyla o yemeğe canı çeker. Onların ihtiyaçlarını karşılamak durumunda olan kimse ise, çoluk çocuğunun acıları ve bundan dolayı karşı karşıya kalacağı mükellefiyet ona ağır gelebilir. Bilhassa onların sorumluları zayıf veya dul bir kadın ise, bu zorluk daha bir artar, bu acı ve hasret daha da ileri derecelere varır.

Denildiğine göre, Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'un ayrılma cezasına sebep bu olmuştu. İşte bütün bunlar onlara götürülüp verilecek bir parça yemeğe onları ortak etmek suretiyle bertaraf edilir. İşte bu anlam dolayısıyla Hz. Peygamber yakın komşuya hediye vermeyi teşvik etmiştir. Çünkü yakın komşu, komşusunun evine girip çıkana bakar. Bunları gördüğü vakit, bu hususlarda ona ortak olmayı arzular.

Yine gaflet ve gafil avlanabilme zamanlarında karşıkarşıya kalabildiği bir ihtiyaç halinde, komşunun yardımına en çabuk koşan yine komşudur. Bundan dolayı evi daha yakın olmakla birlikte kapısı daha yakın olana (hediye vermekle) başlamayı irşad buyurmuştur.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

8. Hediyeleşme Adabı:

İlim adamları der ki: Hz. Peygamber: "Suyunu çok kat!" buyurmakla cimri olana işi kolaylaştırmaya oldukça incelikli bir şekilde dikkat çekmiş, işaret buyurmuştur. Artırılacak olan şeyi parasız olan su diye belirlemiştir. Bundan dolayı o: "Bir çorba pişirdiğin zaman onun etini artır" dememiştir. Çünkü bunu yapmak herkes için kolay değildir.

Şair ne güzel söylemiş:

---

(1) ***Müslim***, Birr 142-143; ***İbn Mâce***, Et'ime 58; ***Dârimî***, Et'ime 37; ***Müsned***, V, 161, 171.

قِدْرِي وقِدْرُ الجـار واحـدةٌ وإليـه قَبْـلِي تُـرفـع القِـدر

"Birdir benim tencerem ile komşumun tenceresi
O tencere bana gelmeden önce ona gider."

Hz. Peygamberin: "Sonra komşularından bir aile halkını gör ve onlara bu çorbadan maruf olan birşeyler gönder" [1] buyruğu sebebiyle hakir görülen ve oldukça basit ve önemsiz şeyler hediye olarak verilmez. "Onlara maruf olan birşeyler gönder" sözü, hediye olarak verilmesi örf haline gelmiş olan birşey gönder, demektir. Az bir miktar her ne kadar hediye olarak verilen şeylerden ise de, bu azıcık miktar bu seviyeye çıkamıyabilir. Eğer azıcık miktardan fazlasını hediye edemiyecek durumda ise, onu hediye ediversin ve onu da basit ve önemsiz görmesin. Kendisine hediye verilen kabul etmelidir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ey mü'min kadınlar, sizden herhangi biriniz, yanık bir koyun bacağı olsa dahi komşusuna (vereceği hediyeyi) asla önemsiz görmesin." Bunu Mâlik, Muvattâ adlı eserinde zikretmiştir. [2]

Biz bu hadisteki "Ey mü'min kadınlar" anlamına gelen: (يَانِسَاءَ الْمُؤْمِنَاتُ) kelimesindeki "mü'mineler" anlamına gelen "el-Mü'minat" kelimesini muzaf olarak değil, merfu olarak kaydetmiş bulunuyoruz. İfadenin takdiri ise: "(يا أيها النساء المؤمنات)" şeklindedir. Nitekim (يا رجالُ الكرامُ) Ey kerim adamlar! denilmesi de böyledir. Görüldüğü gibi burada da münâdâ olan; (يا أيها) ibaresi hazf edilmiştir. Kadınlar anlamına gelen; (النّساء) kelimesi ise, buna sıfat takdirindedir. Mü'mineler ise "kadınlar" kelimesinin sıfatıdır. Bunun izafet şeklinde (يا نساءَ المؤمناتِ) diye söyleneceği söylenmiş ise de birincisi daha çok görülen bir husustur.

9. *Komşu Haklarının Kapsamı:*

Komşuya gereken şefkati göstererek, onun bir kerestesini (kendi duvarına) yerleştirmesine engel olmamak da komşuya ikram kabilindendir. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse, komşusunun kendi duvarına bir kalası gömüp yerleştirmesine engel olmasın." Daha sonra Ebû Hureyre şöyle der: Bana ne oluyor ki sizin bundan yüz çevirdiğinizi görüyorum? Allah'a yemin ederim ki, ben bunu sizin huzurunuzda gözünüzün önünde açıkça söylüyeceğim. (Bundan geri durmayacağım). [3]

---

(1) ***Müslim,*** Birr 143

(2) ***Muvatta,*** Sıfat'ün-Nebiyy 25, Sadaka 4; ***Buhâri***, Edeb 30, Hibe 1; ***Müslim***, Zekât 90; ***Tirmizî***, Velâ 6; ***Müsned***, II, 264, 307, 432, 493 506

(3) ***Buhâri,*** Mezâlim 20; ***Müslim***, Musâkaat 136; ***Ebû Dâvût,*** Akdiye 31; ***İbn Mâce,*** Ahkâm 15; ***Muvatta,*** Akdiye, 32; ***Müsned,*** II,, 240, 463.

Buradaki **"kalas"** kelimesi çoğul olarak ve (خُشُب): Kalaslarına şeklinde çoğul olarak da, tekil olarak da rivâyet edilmiştir. Ayrıca "aranızda, önünüzde" anlamına gelen: (أكنافهم) kelimesi de kollarınız arasında (veya önünüzde)" anlamına gelecek şekilde : (أكتافهم) diye de rivâyet edilmiştir. Mutlaka ben bunu atacağım ifadesi ise; ben bu sözü ve bu olayı mutlaka size naklederceğim! demektir.

Buna dayanarak bunun vücup ifade ettiği mi söylenecektir, yoksa mendupluk ifade ettiği mi? Bu hususta ilim adamları arasında görüş ayrılığı vardır.

Mâlik, Ebû Hanife ve arkadaşları bunun komşuya iyilik yapmak, onu müsamaha ile karşılamak, ona ihsanda bulunmaya teşvik anlamında olduğu görüşündedirler. Yoksa bu bir vücup ifade etmez. Buna delil ise Hz. Peygamber'in: "Gönül hoşluğu ile olmadıkça müslüman bir kimsenin malı helal olmaz" [1] hadisidir. Derler ki: Hz. Peygamberin "Komşusuna engel olmasın" buyruğunun anlamı da tıpkı Hz. Peygamberin şu buyruğundaki mana gibidir: "Sizden herhangi birisinden hanımı mescide gitmek üzere izin istiyecek olursa ona engel olmasın." [2] Bunun ise herkese göre ifade ettiği mana, kocanın bu hususta göreceği salah ve hayra göre mendupluk ifade ettiğidir.

Şâfiî, arkadaşları, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr, Davud b. Ali ve ehli hadisten bir gurup da bunun vücup ifade ettiği kanaatindedirler. Derler ki: Şâyet Ebû Hureyre, Peygamber (sav)'den işittiklerinden vücup anlamını çıkartmamış olsaydı, vacip olmayan birşeyi onlara vacip kılmazdı. Aynı zamanda bu, Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın da görüşüdür. Çünkü o, Muhammed b. Mesleme'nin arazisinden geçecek su arkı ile ilgili meselede, ed-Dahhâk b. Halife'nin lehine, Muhammed b. Mesleme'nin aleyhine hüküm vermiş, Muhammed b. Mesleme: Vallahi olmaz deyince, Hz. Ömer de şöyle demişti: "Vallahi onu senin karnının üzerinden olsa dahi ordan geçireceğim" dedikten sonra Hz. Ömer, ed-Dahhak'a su arkını oradan geçirmesini emretmiş, ed-Dahhak da böyle yapmıştı.

Bunu da Mâlik Muvatta'da rivâyet etmiştir. [3]

Şafiî de *"er-Red"* adlı eserinde Mâlik'in bu bölümde Hz.Ömer'e muhalif sahabeden her hangi bir kimse bulunmadığını iddia etmekte ve Mâlik'in bunu rivâyet edip kitabına almasına rağmen bunu delil olarak kabul etmeyip kendi görüşüne istinaden reddetmesini tepki ile karşılamaktadır. Ama Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) şöyle demektedir: Durum Şafiî'nin iddia ettiği gibi değildir. Çünkü Muhammed b. Mesleme'nin bu hususta ki görüşü Hz. Ömer'in görüşüne muhalifti.

---

(1) *Müsned*, V, 72.

(2) *Buhâri*, Ezân 166, Nikâh 116; *Müslim*, Salât 134; *Dârimi*, Salât 57; *Müsned* II, 9.

(3) *Muvatta*, Akdiye 33.

Ensar'ın [1] görüşü de aynı şekilde Hz. Ömer'in görüşüne muhalif idi. Abdurrahman b. Avf'ın kendisine ait olan bir suyu, bir başkasının bahçesinden geçirmesi kıssasında ve bunu değiştirmesinde de (Hz. Ömer'e muhalif kanaate sahip olan ashabın) bulunduğunu görmekteyiz. Ashab-ı kiram arasında görüş ayrılığı bulunduğu takdirde ise, kıyasa başvurmak gerekir. Kıyas, müslümanların kanlarının, mallarının, ırzlarının özel olarak gönül hoşluğu ile olanları müstesnâ, birbirlerine haram olduklarına delâlet etmektedir. İşte Peygamber (sav)'dan sabit olan da budur. Ebû Hureyre'nin: Bana ne oluyor ki sizin bundan yüz çevirdiğinizi görüyorum. Allah'a yemin ederimki bunu önünüze atacağım, şeklindeki sözü, veya buna benzer ifadesi, bu hususdaki kanaatin hilâfına delil olarak gösterilebilir. Ancak birinci görüşün sahipleri şu şekilde cevap vermektedirler: Burada irtifak hakkı gereğince hüküm vermek, sünnetten sabit olan delil ile Hz. Peygamber'in: "Gönül hoşluğu ile olmadıkça müslüman bir kimsenin malı helal olmaz" buyruğunun kapsamı dışına çıkmaktadır. Çünkü bunun anlamı temlik ve tüketmektir. Bu hadiste irtifak hakkıyla alakalı birşey yoktur. Çünkü Peygamber (sav) bu ikisi arasında hüküm bakımından fark gözetmiştir. O bakımdan Rasûlullah (sav)'ın fark gözettiği şeylerin aynı hükümde bir arada görülmemesi gerekir. Yine Mâlik şunu nakletmektedir: Medine'de Ebû'l-Muttalip adında bu şekilde hüküm veren bir hakim varmış. Bu görüşün sahipleri ayrıca el-A'meş'in Enes'den rivâyet ettiği şu haberi de delil gösterirler: Enes dedi ki: Uhud gününde bizden bir genç şehid düştü. Annesi yüzündeki toprağı silip: Müjdeler olsun sana, ne mutlu sanaki cennetliksin demeye koyuldu. Peygamber (sav) ise ona şöyle dedi: "Nerden biliyorsun? Belki o, kendisini ilgilendirmeyen hususlar hakkında söz söyler ve kendisine zarar vermeyen şeylere mani oluyordu." el-A'meş'in Enes'den hadis dinlediği sahih bir rivâyet yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. [2] Bu açıklamaları Ebû Ömer yapmıştır.

10. Komşunun İrtifak Hakları:

Vârid olan bir hadis-i şerifte Peygamber (sav), komşunun irtifak haklarını bir arada zikretmiş bulunmaktadır. Bu hadisi Muaz b. Cebel şöylece rivâyet etmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü Komşunun hakkı nedir? dedik. Şöyle buyurdu: "Senden borç isterse ona borç verirsin. Senden yardım isterse ona yardım edersin. Muhtaç olursa ona verirsin. Hastalanırsa onu ziyaret edersin. Ölürse cenazesinin arkasından gidersin. Ona bir hayır isabet ederse bu seni sevindirir ve bundan dolayı onu tebrik edersin. Ona bir musibet isabet ederse bu da seni rahatsız etmeli ve bundan dolayı ona taziyetlerini bildirirsin.

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XXII, 230:"ensarî'nin" şeklinde, tekil olarak geçmektedir.
(2) İbn Abdi'l-Berr, *a.g.e.*, XXII, 229-231

Tencerenin koku ve dumanı ile onu -ona o tencereden bir kepçe gönderinceye kadar- rahatsız etmezsin. Yukardan onun evini gözetlemek üzere ve ona gelecek rüzgarı kapatsın diye onun izniyle olmadıkça binanı ondan daha yükseğe çıkarmazsın. Herhangi bir meyve satın alacak olursan ondan ona da hediye gönder. Aksi takdirde gizlice onu evine sok. Çocukların ondan herhangi bir parçayı alıp dışarı çıkarak onun çocuklarını bu sebepten dolayı rahatsız etmesin. Benim söylemek istediğimi iyice anlıyor musunuz? Allah'ın rahmeti ile esirgediği az sayıdaki kimseler müstesna, komşunun hakkı ödenemez." Veya buna yakın ifadelerle bunu açıkladı. Bu hadis kapsamlı bir hadistir. Ve hasen bir hadistir. İsnadında, Ebû'l-Fadl, Osman b. Matar eş-Şeybanî vardır ki, pek hoş karşılanan bir ravi değildir. (1)

11. Komşuluk Haklarının Sabit Olması İçin İman Şart mıdır?

İlim adamları der ki: Komşuya ikrama dair hadis-i şerifler, kayıtlı olarak değil, mutlak olarak gelmiştir. Açıkladığımız gibi kâfir dahi bunun kapsamındadır. Bu hususta vârid olan haberde ashabın şöyle dediği nakledilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü, biz onlara (kâfir komşularımıza), kurban etlerinden yedirelim mi? Hz. Peygamber: "Müşriklere müslümanların kestiği kurbanlıklardan birşey yedirmeyiniz" diye buyurmuştur. (2)

Hz. Peygamberin, müşriklere müslümanların kestikleri kurbanlardan yedirmeyi yasaklaması, muhtemeldirki, kurban kesenin kendisinin de yemesi, zenginlere de yedirmesi caiz olmayan kişinin ve zimmetinde vacip olan kurbandır. Zenginlere yedirmesinin de mümkün görüldüğü vacip olmıyan kurbanlara gelince, bundan zimmet ehline yedirmek caizdir. Peygamber (sav) da kurban etinin dağıtılması esnasında Hz. Aişe'ye: "Yahudi komşumuzdan başla" diye buyurmuştur. (3)

Yine rivâyet edildiğine göre, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın ailesi arasında bir koyun kesilmiş idi. Abdullah eve gelince üç defa: Yahudi komşumuza hediye ettiniz mi? diye sordu. Çünkü ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Cebrail bana komşuyu o derece tavsiye etti ki, neredeyse onu mirasçı kılacak sandım." (4)

---

(1) Buna yakın ve biraz daha kısaca bir rivâyeti el-Heysemî, *Mecmau'z Zevaid,* VII, 165'te Muâviye b. Hayde'den-ve senedinde zayıf bir râvi bulunduğu kaydıyla zikretmektedir.

(2) Hadisin kaynağını tespit edemedik. Kurtubi'nin de belirli bir kaynağa dayandırmaksızın, "vârid olan haberde" ifadesini kullanması, bizzat kendisinin de bu rivâyetin sağlamlığından emin olmadığını ortaya koymaktadır.

(3) Bu hadisin de kaynağını tespit edemedik. *Kurtubi* bunu da belli bir kaynağa dayandırmaksızın kaydetmektedir.

(4) *Ebû Dâvûd,* Edeb 123; *Tirmizî,* Birr 28; ayrıca Hz. Âişe yoluyla rivâyet edilen hadis ve kaynakları için de "dördüncü başlık" a bakınız.

12. Yakın Arkadaş:

Yüce Allah'ın: **"Yanınızdaki arkadaşa"** buyruğundan kasıt, yol arkadaşıdır. Taberî muttasıl senetle naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) ile birlikte ashabından bir kişi vardı. Her ikisi de birer deve üzerinde idi. Rasûllah (sav) su kenarındaki bir koruluğa girdi. Oradan birisi eğri olan iki sopa kopardı. Ağaçlar arasından çıkıp düzgün olanını arkadaşına verdi. Arkadaşı: Ey Allah'ın Rasûlü, bu daha çok senin hakkındır deyince, Hz. Peygamber, "Asla, Ey filân. Çünkü bir başkasıyla arkadaşlık eden her bir kişi, onunla yaptığı arkadaşlıktan -günün kısacık bir anı kadar dahi olsa- sorumlu tutulacaktır " diye buyurdu. (1)

Rabîa b. Ebi Abdurrahman da der ki: Yolculuğun kendine göre üstün adabı, ikâmet halinin de üstün adabı vardır. Yolculuk halindeki üstün adap, azığı bol bol başkasına verebilmek, arkadaşlarla az anlaşmazlık çıkarmak ve Allah'ın gazap ettiği şeyler dışında çokça şakalaşmak. İkamet halinde üstün adaba gelince, mescidlere mutad bir şekilde gitmek, Kur'an okumak ve Allah yolunda çokça kardeşleri bulunmak. Esedoğullarından birisi -ki, bunun Hâtemi Taî olduğu da söylenmiştir- şöyle demiştir:

"Eğer arkadaşımın ayrıca bir bineği olmayıp, benim bineğimin arkasında değilse,
Hiçbir zaman benim ayağım bineğin üzerine çıkmaz.
Eğer benim azığımın yarısı onun azığı olmazsa,
Ben azıksız da kalayım, benim fazladan hiçbirşeyim de olmasın.
Sahib olduğumuz şeylerde içinde bulunduğumuz bu durumda ikimiz de ortağız.
Bazen şöyle görüyorum:
Benim lütfumdan nail olduğu için adeta o bana lütuf etmiş gibidir."

Hz. Ali, İbn Mes'ud ve İbn Ebi Leylâ: **"Yanınızdaki arkadaş"** dan kastın, zevce olduğunu söylemişlerdir. İbn Cüreyc ise der ki: Yakın arkadaş, senden fayda sağlar umuduyla seninle arkadaşlık yapıp yanından ayrılmayandır. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Bu İbn Abbas, İbn Cübeyr, İkrime, Mücahid ve ed-Dahhak'ın da görüşüdür. Âyet-i kerime umum ifadesi dolayısıyla bütün bu hususları da kapsıyor olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

13. Yolda Kalmış:

Yüce Allah'ın: **"Yolda kalmışa..."** buyruğu ile ilgili olarak Mücahid der ki: Bundan maksat, senin yanından yolu sana uğrayıp geçip giden kimsedir.

Yol (es-Sebîl) geçip gidilen yol demektir. (İbnü's-Sebil yol oğlu şeklinde) yolcunun yola nisbet edilmesi ise, onun yoldan geçmesi ve yoldan ayrılma-

(1) Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 531-532.

ması dolayısıyladır. Ona birşeyler vermek, ona yumuşak davranmak, onu yolmak istediği yeri göstermek ve doğruya yöneltmek de yolcuya yapılacak iyilikler cümlesindendir.

14. Ellerinizin Altında Bulunanlara da İyilik Edin:

Yüce Allah: **"Ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin"** buyruğu ile, sahip olunan kölelere de iyilikte bulunmayı emretmektedir. Peygamber (sav) de bu emri beyan etmiştir. Müslim ve başkaları el-Ma'rur b. Süveyd'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rebeze'de iken yolumuz Ebû Zer'e uğradı. Ebû Zer'in üzerinde de bir bürde (sarınılan bir örtü), kölesinin üzerinde de onun gibi bir bürde vardı. Biz Ey Ebû Zer, dedik. İkisini bir araya getirsen tam bir hulle olurdu. Şöyle dedi: Benim ile kardeşlerimden bir diğeri arasında sözlü bir atışma olmuştu. Onun annesi arap değildi. Annesi dolayısıyla onu ayıpladım. Beni Peygamber (sav)'e şikâyet etti. Peygamber (sav) ile karşılaşınca şöyle buyurdu: "Ey Ebû Zer, sen kendisinde cahiliyye (nin) izleri bulunan birisisin." Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. İnsanlara sövenin annesine de babasına da söverler. Şöyle dedi: "Ey Ebû Zer sen, kendisinde cahiliyye (nin) izleri bulunan birisisin. Bunlar sizin kardeşlerinizdir. Allah onları elinizin altına hizmet etmek üzere vermiştir. O bakımdan yediklerinizden onlara yediriniz, giydiklerinizden onlara giydiriniz. Onlara ağır gelecek, altından kalkamıyacakları işleri yüklemeyiniz. Eğer yükleyecek olursanız, onlara yardımcı olunuz." (1)

Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre: Bir gün bindiği bir katırın terkisine kölesini de bindirdi. Birisi ona şöyle dedi: Onu indirsen de bineğinin arkasından yürüse. Ebû Hureyre şöyle dedi: Ateşe dönüşmüş iki demet odunun, yakabildikleri kadar beni yakacak şekilde benimle yürümeleri benim için kölemin arkamda yürümesinden daha sevimlidir. Ebû Davud da, Ebû Zer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûllulah (sav) şöyle buyurdu: "Kölelerinizden size uygun bulduğunuz kimseye yediğinizden yediriniz, giydiğinizden giydiriniz. Size uygun düşmeyeni de satınız ve Allah'ın yarattıklarına azap etmeyiniz." (2) Yine Müslim, Ebû Hureyre (r.a)'dan Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Yedirmek ve giydirmek kölenin hakkıdır. Köleye kaldırabileceğinden fazla iş yükletilmez." (3) Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse, kölem ve cariyem demesin. Bunun yerine, fetam (oğlum) ve fetatî (kızım) desin." (4)

---

(1) *Müslim*, Eyman 38-40; *Buhâri*, İmân 22, Itk 15
(2) *Ebû Dâvud*, Edeb 124; *Müsned*, V, 168, 173
(3) *Müslim*, Eyman 41
(4) *Buhâri*, Itk 17; *Müslim*, Elfâz 13-15; *Ebû Dâvûd*, Edeb 75; *Müsned*, II, 316, 422, 444, 463, 484, 491, 496, 508.

İleride Yusuf (a.s) Sûresi'nde buna (fetâ) kelimesine dair açıklamalar gelecektir. (12/30-36 ve 62. âyetler) Böylelikle Peygamber (sav), efendilere, üstün ahlâki değerlere bağlılığı teşvik etmiş, iyilikte bulunma yollarını göstermiş, alçakgönüllülük yolunu izlemelerini istemiştir. Tâ ki, kendilerinin köleleri üzerinde üstün bir meziyetleri olduğu görüşüne sahip olmasınlar. Çünkü herkes Allah'ın kuludur ve mal Allah'ındır. Fakat Allah, insanların kimini kimine müsahhar kılmıştır. Kimini kiminin mülkiyetine vermiştir. Bunu da nimetini tamamlamak ve hikmetini gerçekleştirmek için yapmıştır. Eğer onlara, kendilerinin yediklerinden daha az yedirecek olur, giydiklerinden nitelik itibariyle daha aşağı ve daha az miktarda giydirecek olurlarsa, bu hususta üzerlerindeki görevleri yerine getirmeleri şartıyla caiz olur, bu konuda görüş ayrılığı da yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Müslim'in rivâyetine göre, Abdullah b. Amr, bir seferinde huzuruna gelip giren haznedarına şöyle demiş: Kölelere yiyeceklerini verdik mi? O Hayır deyince, Abdullah: Git onlara yiyeceklerini ver. Çünkü Rasûlullah (sav): "Sahib olduğu kölelerine vereceği yemeği engellemesi kişiye günah olarak yeter diye buyurmuştur" dedi. (1)

15. Köleye ve Hizmetçiye Yapılan Haksızlıkların Kefareti:

Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğu sabittir: "Her kim kölesine yapmadığı bir işin cezasını (haddini) vurur yahutta yüzüne bir tokat atarsa, bunun keffâreti o köleyi azad etmesidir." (2) Bundan maksat, haddi gerektiren bir suçu olmadığı halde had miktarına ulaşacak kadar kölesini dövmesidir.

Ashab-ı kiramdan bir topluluğun dövmek hususunda köleleri lehine çocuklarına kısas uyguladıkları, çocukları kısası kabul etmemeleri halinde de köleyi azad ettikleri rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Kölesine zina iftirasında bulunan bir kimseye Kıyamet gününde seksen celde olarak had ona uygulanır." (3) Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kölelerine kötü davranan bir kimse cennete girmez." (4) Hz. Peygamberin bir başka buyruğu da şöyledir:

"Kötü huyluluk bir uğursuzluktur. Mülkiyeti altında bulunanlara güzel bir şekilde davranmak bir berekettir. (5) Akrabalık bağını gözetmek, ömrü artırır, sadaka da kötü bir ölümle ölümü bertaraf eder." (6)

---

(1) *Müslim*, Zekât 40

(2) *Müslim*, Eymân 30; *Ebû Dâvud*, Eded 124; *Müsned*, II, 45,61

(3) *Buhâri*, Hadûd 45; *Müslim*, Eymân 37; *Ebû Dâvûd*, Edeb 124; *Tirmizi*, Birr 30; *Müsned*, II, 431, 500

(4) *İbn Mâce*, Edeb 10; *Müsned*, I, 4,7, 12.

(5) Buraya kadar: *Ebû Dâvûd*, Edeb 124.

(6) Bunu yakın ifadelerle: el-Azizî, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*, II, 357.

16. Köle mi Efdaldir, Hür Olan mı?

İlim adamları bu kabilden, hür mü daha faziletlidir, yoksa kölenin hükmü sunda ihtilâf etmişlerdir. Müslim, Ebû Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Islah edici mülkiyet altındaki kölenin iki ecri vardır." Ebû Hureyre'nin nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah yolunda cihad, hac ve anneme iyi davranmak gereği bulunmasaydı, köle olduğum halde ölmeyi arzu edecektim. (1)

İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre de, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki köle, efendisine karşı samimi ve doğru davranır, Allah'a ibadetini de güzel bir şekilde yaparsa, ecri ona iki kat verilir." (2)

İşte bunlar ve buna benzer buyrukları kölelerin daha faziletli olduğunu söyleyenler delil diye göstermiştir. Çünkü köle, iki cihetten muhataptır: Bir taraftan Allah'a ibadet etmesi istenmiştir, diğer taraftan da efendisine hizmet etmesi istenir. İşte Ebû Ömer Yusuf b. Abdi'l-Berr, en-Nemrî ile Hafız Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Amirî el-Bağdadî bu görüştedir.

Hürrün daha faziletli olduğunu söyleyenler de şu sözleriyle görüşlerini delillendirmektedirler: Din ve dünya işlerinde tam bir bağımsızlık ancak hürler için gerçekleşir. Köle ise bağımsızlığı olmadığından dolayı yitik şahıs ve zorla istenen yere çekip çevirilen alet ile, mecburen emir altına verilmiş bir canlıya benzer. Bundan dolayı köle, şahidlik etmek makamından ve birçok velâyetlerden birtakım hak ve görevleri ifa edebilmek, makamları işgal edebilmek, selahiyetinden mahrum edilmiş, ona uygulanan hadler, hürlerin hadlerinden daha aşağı tutulmuştur. Bunlar kölenin kadrinin daha aşağı olduğunu hissettirmektedir.

Hür kimseden her ne kadar bir tek cihetten talepte bulunulsa dahi o yönde onun vazifeleri daha çoktur. Onun görevlerini ifa ederken karşı karşıya kalacağı sıkıntı ve yükümlülükler daha büyüktür. O bakımdan sevabı da daha fazladır.

İşte Ebû Hureyre: "Şâyet cihad ve hac olmasaydı..." sözleriyle buna işaret etmektedir. Yani şâyet bu işleri yerine getirememe dolayısıyla kölenin karşı karşıya kaldığı eksik konum olmasıydı... (köle olmayı temenni edecektim) demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

17. Hz. Cebrail'in Diğer Tavsiyeleri:

Enes b. Mâlik, Peygamber (sav)'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Cebrail bana komşuyu o kadar çok tavsiye etti ki, neredeyse onu miras-

(1) *Buhâri,* Itk 16; *Müslim,* Eymân 44; *Müsned,* II, 330, 402.
(2) *Buhâri,* Itk 16,17; *Müslim,* Eymân 43; *Ebû Dâvûd,* Edeb 125; *Muvetta;* İsti'zân 43; *Müsned,* II, 20, 102 142.

çı kılacak zannettim." [1] "Kadınları bana o kadar çok tavsiye etti ki, az kalsın onları boşamayı haram kılacağını zannettim. Köleleri bana o kadar çok tavsiye etti ki, adeta onlar için belli bir süre tayin edip o süreye eriştiler mi, azad olacaklarını hükme bağlıyacağını zannettim." [2] "Bana misvâk kullanmayı o kadar çok tavsiye etti ki, ağzımın derisinin soyulacağından korktum." [3] -...Neredeyse... soyulacaktı diye de rivâyet edilmiştir-. Gece namazı kılmayı bana o kadar çok tavsiye etmeye devam etti ki, neredeyse ümmetimin hayırlılarının geceleyin hiç uyuyamayacaklarını zannettim." Bunu Ebû'l-Leys es-Semarkandî, Tefsir'inde zikretmiştir. [4]

18. Allah Büyüklenip Böbürlenenleri Sevmez:

"Allah büyüklenip böbürlenenleri elbette sevmez" buyruğu, onlardan razı olmaz demektir. Şanı yüce Allah, bu niteliğe sahip olanları sevmiyeceği, onlardan razı olmayacağını belirtmektedir. Yani böyleleri üzerinde Allah'ın nimetinin etkileri görülmez. Bu da bir çeşit tehdittir.

Büyüklenen kimse, (el-Muhtâl) kibir duyan kimse demektir. Böbürlenen (el-fahûr) ise, büyüklük taslamak kastıyla kendi menkıbelerini (güzel hallerini) anlatıp durandır. Fahr etmek, yükselip kabarmak, başkalarına karşı haddini aşmak demektir. Özellikle burada bu iki niteliğin anılış sebebi, bu iki olumsuz niteliği taşıyan kimselerin bunların etkisi altında kalarak, fakir akraba, fakir komşu ve âyet-i kerimede sözü edilen diğerlerine karşı büyüklenmeye götürüp, Allah'ın bunlara iyilik yapma emrinin zayi olmasına sebep teşkil ettiklerinden ötürüdür.

el-Mufaddal'ın naklettiğine göre Asım, "(الجَارِ الجُنُبِ): Yakın komşularınıza" anlamındaki buyruğu, "cim" harfini üstün ve "nun" harfini de sakin olarak; (الجَارِ الجُنْبِ) şeklinde okumuştur. el-Mehdevî der ki: Bu okuyuş, bir muzafın hazf edilmiş olması takdirine binaendir. Yani yakın tarafında bulunan komşu demektir. el-Ahfeş de şunu nakleder:

النـاسُ جَنْبٌ والأمير جَنْب

"Bütün insanlar bir yanda, emîr de bir yanda."

Yan (el-Cenb), cihet ve taraf demektir. Akraba cihetinden... demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) Hadisin buraya kadarki bölümü daha önce dördüncü başlıkta geçmiştir. Kaynaklar için oraya bakılabilir.

(2) el-Beyhaki, es-Sunenu'l Kûbrâ, VIII. 19

(3) el-Beyhaki, a.g.e. VII, 79 el-Azîzî, ***es-Sinacül-Munir Şerhül-Câmiu's Sağir,*** III, 249.

(4) Hadisin kaynakları için ayrıca bk. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, ***Bahru'l-Ulûm***, Beyrut, 1413/1993, I, 354, dn.: 1.

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَآ اٰتٰيهُمُ
اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ ۗ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٣٧﴾

37. Onlar ki, cimrilik edenler, insanlara cimriliği emredenler ve Allah'ın lütfuyla kendilerine verdiğini gizliyenlerdir. Biz o inkârcılar için küçültücü bir azap hazırlamışızdır.

Yüce Allah'ın: **"Onlar ki cimrilik edenler, insanlara cimriliği emredenler...dir"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Nahiv Bakımından Cümlenin Durumu:

Yüce Allah'ın: **"Onlar ki cimrilik edenler"** anlamındaki: (اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ) buyruğundaki; "(اَلَّذِينَ): Onlar ki" buyruğu, (önceki âyette geçcen):

"(مَنْ كَانَ) **Onlar ki...**" buyruğunda yer alan (من): O kimseleri buyruğundan bedel olmak üzere nasb mahallindedir. Bu sıfat olmaz. Çünkü (من): O kimse, o kimseler ile, (ما): O şey, o şeyler edatları ne vasfedilirler, ne de sıfat olurlar. Bu buyruğun (فخور): Böbürlenen kelimesindeki zamirden bedel olmak üzere ref' mahallinde olması da mümkündür. Aynı şekilde bunun ref mahallinde olup, ona (bir sonraki âyetin) atfedilmesi de caizdir. Bunun müptedâ olup, haberinin mahfûz olması da caizdir. Yani: Onlar ki, cimrilik edenler... onlar için şu şu vardır. Yahutta haberin: *"Allah şüphesiz zerre ağırlığı kadar... zulmetmez"* (en-Nisâ, 4/40) buyruğunun olması da mümkündür. Yine bu buyruğun, lafzının hazfi ile mansub olması da mümkündür. O takdirde âyet-i kerime mü'minler hakkında olur.

Bu açıklamaya göre âyet-i kerime şunu ifade eder: Cimrilik edenler Allah tarafından sevilmezler. O halde ey mü'minler, adı anılan kimselere iyilikte bulununuz. Çünkü şüphesiz Allah, iyilik yapmaktan alıkoyan niteliklere sahip olan kimseleri sevmez.

2. Cimrilik Yapanlar, Cimriliği Emredenler:

Yüce Allah'ın: **"Cimrilik edenler, insanlara cimriliği emredenler"** buyruğunda zikredilen ve şeriat tarafından yerilen cimrilik, yüce Allah'ın farz kıldığı şeyleri edâ etmekten uzak durmaktır. Bu da yüce Allah'ın: şu *"Allah'ın lütfu kereminden kendilerine verdiği şeylerde cimrilik gösterenler zannetmesinler ki..."* (Ali İmran, 3/180) buyruğunu andırmaktadır. Esasen Ali İmran Sûresi'nde cimrilik ve cimriliğin gerçek mahiyetine dair açıklamalar ile,

cimrilik ile eli sıkılık (eş-Şuh) arasındaki farka dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. (3/180. âyet 2 ve 3. başlıklar).

İbn Abbas ve diğerlerinin görüşüne göre, bu âyet-i kerime ile kastedilenler yahudilerdir. Çünkü yahudiler, hem malları dolayısıyla böbürlenen ve cimrilik edip büyüklenen kimselerdir, hem de Allah'ın Tevrat'ta indirmiş olduğu Muhammed (sav)'in niteliklerine dair buyrukları da gizlemiş olanlardır.

Bu buyruklar ile takiyye yaparak (iman etmediklerinin ortaya çıkması halinde karşı karşıya kalacakları durumlardan sakınarak) infak ve iman eden münafıklar kastedilmiştir. Yani şüphesiz Allah, büyüklenip, böbürlenen hiçbir kimseyi sevmediği gibi -i'râba dair belirttiğimiz şekilde- cimrilik eden kimseleri de sevmez.

"Biz o inkarcılar için küçültücü bir azap hazırlamışızdır" buyruğunda yüce Allah, cimrilik eden mü'minlere yaptığı azap tehdidi ile, kâfirleri tehdidi arasında bir fark bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bunu da birinci şekilde davrananları sevmeyeceğini, ikinciler için de küçültücü bir azabın bulunduğunu belirterek ifade etmektedir.

وَالَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ
الْآخِرِ ۗ وَمَن يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾

38. Hem onlar Allah'a ve âhiret gününe iman etmedikleri halde, mallarını insanlara gösteriş için harcayanlardır. Şeytan kime arkadaş olursa (bilsin ki) **o, kötü bir arkadaştır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Riyakârlık Yapanlar:

Yüce Allah, bir önceki âyet-i kerimede geçen *"Onlarki, cimrilik edenler...dir"* buyruğuna buradaki **"Mallarını insanlara gösteriş için harcayanlardır"** buyruğunu atfetmiş bulunmaktadır. Bunun (bir önceki âyet-i kerimenin sonunda geçen) "inkârcı kâfirler"e atfolduğu da söylenmiştir. O takdirde bu buyruk cer mahallinde olur. "Vav" harfinin fazladan geldiği görüşünde olanlar ise, ikinci buyruğun birincisinin haberi olmasını caiz kabul eder. Cumhûrun kanaatine göre bu buyruk münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü yüce Allah: **"Gösteriş için"** diye buyurmaktadır. Gösteriş ve riyakârlık ise münafıklıktan gelir.

Mücahid yahudiler hakkında inmiştir derken, Taberi bu görüşü zayıf bul-

maktadır. Çünkü yüce Allah, bu kesimde Allah'a ve âhiret gününe imanın söz konusu olmadığını belirtmektedir. Yahudiler ise, böyle değillerdir.

İbn Atiyye der ki: Mücahid'in açıklaması, mübalağa ve onlar için bağlayıcı bir buyruk olması şeklinde açıklanabilir. Zira onların âhirete imanları kendilerine fayda vermeyeceğinden ötürü hiç imanları yok gibidir.

Bu âyet-i kerimenin Bedir gününde insanlara yemek yediren kimseler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Bu kimseler Mekke'nin ileri gelen elebaşlarıdır. Bunlar insanlara, Bedir savaşına katılsınlar diye infâkta bulunmuşlardı. İbnü'l-Arabî der ki: Riyakârlık olsun diye yapılan harcamalar, aslında Kurân'ın fayda vermeyeceğini belirlediği hükümler arasında yer alır.

Derim ki: Buna yüce Allah'ın Kitab-ı Keriminden şu buyruğu da delil teşkil eder: ***"De ki: Gerek isteyerek, gerek istemiyerek infak edin. Sizden asla kabul olunmayacaktır."*** (et-Tevbe, 9/53). İleride buna dair açıklamalar da gelecektir.

2. Şeytanın Arkadaşlık Ettiği Kimseler:

Yüce Allah'ın: **"Şeytan kime arkadaş olursa, o kötü bir arkadaştır"** buyruğunda hazfedilmiş bir ifade vardır ki, bunun takdiri de şöyledir: "Allah'a ve âhiret gününe iman etmedikleri halde... harcayanların" arkadaşları şeytandır. **"Şeytan kime arkadaş olursa, o kötü bir arkadaştır."**

Arkadaş anlamına gelen **"el-Karîn"** kelimesi, kişi ile birlikte bulunan kimse demektir. Arkadaş ve candan dost anlamındadır. Adiyy b. Zeyd der ki:

عن المرء لا تسألْ وسلْ عن قَرِينه فكلُّ قَرينٍ بالمقارِن يَقْتَدِي

"Sen kişiyi sorma. Onun arkadaşının kim olduğunu sor.
Çünkü herbir arkadaş kendi arkadaşına uyup gider."

Buyruğun anlamı şudur: Her kim dünya hayatında şeytanın dediklerini kabul ederse, şeytanı arkadaş edinmiş, onunla birlikte olmuş olur.

Şu anlama gelmesi de mümkündür: Cehennemde şeytanın kendisiyle birlikte tutulacağı kimsenin bu arkadaşı ne kadar kötüdür! Yani, arkadaş olarak şeytan çok kötüdür. Ayet-i kerimenin sonundaki; "(قريناً): Arkadaş," temyîz olmak üzere mansubtur.

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ ؕ
وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيْمًا ﴿٣٩﴾

39. Onlar, Allah'a ve âhiret gününe iman edip te Allah'ın kendilerine verdiğinden infak etselerdi ne kaybederlerdi ki. Allah onları çok iyi bilendir.

(ما): Edatı mübtedâ olarak ref' mahallinde (ذا) da onun haberidir. Ve bu kelime " (الذي): O ki" anlamındadır. (ما): İle, (ذا) 'nin tek bir isim olması da mümkündür. Birincisine göre ifade (وما الذي عليهم): Bundan dolayı ne zararları olur? takdirindedir.

İkincisine göre ise, (وأيّ شيء عليهم): Ne kaybederler ki? takdirindedir.

"Allah'a ve âhiret gününe iman edip" yani vacibü'l-vücud olan Allah'ın varlığını tasdik ile, Rasûlünün getirdiği âhirete dair tafsilatı doğrulamış olsalardı, **"Allah'ın kendilerine verdiğinden de infak etselerdi ne kaybederlerdi ki?" "Allah onları çok iyi bilendir"** buyruğunun anlamına dair açıklamalar daha önce birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ۖ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ
مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40. Allah şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez. O, (yapılan iş) **bir iyilik olursa onu kat kat artırır ve lütfundan büyük bir mükâfat verir.**

Yüce Allah'ın: **"Allah şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez"** buyruğunun anlamı şudur: İşledikleri amellerin sevaplarını bir zerre ağırlığı kadar dahi azaltıp eksiltmez. Aksine bunun dahi karşılığını onlara verir ve bundan dolayı onları mükâfatlandırır.

İfadeden maksat, yüce Allah'ın, az olsun çok olsun asla zulmetmiyeceğidir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Muhakkak Allah, insanlara en ufak bir şey dahi zulmetmez"* (Yunus, 10/44) buyruğu da böyledir.

Zerre; İbn Abbas ve diğerlerinden nakledildiğine göre kırmızı karıncadır. Kırmızı karınca ise karıncaların en küçüğüdür. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre zerre, karıncanın kafasıdır. Yezid b. Harun da der ki: Zerrenin ağırlığının olmadığını iddia ettiler. Nakledildiğine göre, adamın birisi bir ekmek koydu ve zerre denilen bu karıncalar bütünüyle üzerini kapattı. Tekrar o ekmeği tarttı ve bu karıncaların ekmeğin ağırlığını artırmadıklarını gördü.

Derim ki: Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye ise zerrenin bir ağırlığı olduğuna delalet etmektedir. Tıpkı bir dinarın ve onun yarısının bir ağırlığı ol-

duğu gibi. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Zerrenin hardal tohumu olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Hiçbir nefse hiçbir şeyle zulmolunmaz. Bir hardal tanesi ağırlığınca olsa bile Biz onu getiririz..."*** (el-Enbiyâ, 21/47) Bundan başka açıklamalar da yapılmıştır. Özetle söyleyecek olursak, bütün şeyler arasında en az ve en küçük olandır. Müslim'in Sahih'inde Enes'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah hiç bir mü'mine bir hasene kadar dahi haksızlık etmez. O, hem bunun sebebiyle dünyada bağışta bulunur, hem de ona karşılık âhirette mükâfat verir. Kâfire gelince, Allah için yaptığı iyilikler karşılığında dünyada ona yedirilir. Nihâyet âhirete vardığında onun karşılığını göreceği herhangi bir iyiliği kalmamış olur." (1)

Yüce Allah'ın: **"O, bir iyilik olursa onu kat kat artırır"** buyruğu sevabını çoğaltır demektir. Hicazlılar "(حسنة): İyilik" kelimesini ötreli (حَسَنَةٌ) diye okumuşlardır. Fakat genel olarak kurra bunu mansub okurlar. Birinci okuyuşa göre (تَكُ): Olursa kelimesi, meydana gelirse anlamında olup, tam bir fiil olur. İkinci okuyuşa göre ise, eksik (yardımcı) bir fiil olur. Yani onun yaptığı iş iyilik olursa demektir. el-Hasen: "Onu kat kat artırır" anlamındaki kelimeyi azamet nun'u ile, (نضاعفها): Onu kat kat artırırız, şeklinde okumuştur. Diğerleri ise, "ye" ile okumuş olup, daha sahih olan budur. Çünkü "Verir" buyruğunda da böyledir.

"Onu kat kat artırır" anlamındaki kelimeyi, Ebû Recâ (يُضَعِّفُهَا) şeklinde okurken, diğerleri ise (يضاعِفها) diye okumuşlardır. Bu iki okuyuş da çokluk anlamını ifade eden iki ayrı söyleyiştir. Ebû Ubeyde der ki: "(يضاعفها): **Onu kat kat artırır"** buyruğunun anlamı, onu pek çok kat fazlası ile çoğaltır demektir. (ويُضَعِّفْها) şeklinde şeddeli okuyuş, iki kat yapar anlamındadır. "(مِنْ لَدُنْهُ) **Kendi katından"** da kendi nezdinden demektir.

Bu kelimenin (لَدُنْ ولَدُنْ ولَدُ وَلَدَى) şeklinde dört türlü söylenişi vardır. Bu kelime nefse izafe edildiği takdirde, "nûn" harfi şeddeli gelir. Başına; "(مِنْ): ... den" kelimesi gelmiştir ki, bu kelime bu şekilde geldiği takdirde gayenin başlangıcını ifade eder. (لَدُنْ): İndinden, nezdinden kelimesi de böyledir. Her ikisi de böyle bir benzerlik arzettiklerinden dolayı, bunun başına (من)'in gelmesi güzeldir. Bundan dolayı Sibevyh, bu kelime hakkında; bu, gayenin başını teşkil eden yer demektir, diye açıklamada bulunmuştur.

"Büyük bir mükâfat" dan kasıt cennettir. Müslim'in Sahih'inde Ebû Said el-Hudrî yoluyla gelen uzunca hadis olan -ki Şefaat hadisi diye bilinir- şöyle denilmektedir: "Nihâyet mü'minler cehennemden kurtulurlar. Nefsim elinde olana yemin ederim ki, sizden herhangi birinizin dünyadaki hakkı uğrun-

(1) *Müslim*, Sıfatu'l-Munâfikin 56; *Müsned*, III, 123, 283.

da mücadele etmesi, mü'minlerin cehenneme atılmış bulunan kardeşleri hakkında Rableri ile mücadelesinden daha ileri derecede bir mücadele değildir. Diyecekler ki: Rabbimiz onlar da bizimle beraber oruç tutuyorlardı. Namaz kılıyor, haccediyorlardı. Bu sefer onlara, şöyle denilir: Haydi tanıdığınız kimseleri oradan çıkartınız. Bunların suretleri cehenneme haram kılınır ve oradan cehennemin, kiminin bacaklarının ortasına kadar, kiminin dizkapaklarına kadar alıp yaktığı pek çok kimseyi çıkartırlar. Ve sonra şöyle derler: Rabbimiz kendisini çıkartmamızı emrettiğin kimselerden orada kimse kalmadı. Aziz ve celil olan Allah şöyle buyurur: Geri dönünüz. Kalbinde hayır namına bir dinar ağırlığı kadar bir şey bulduğunuz kimseleri çıkartınız. Yine pek çok sayıda çıkartırlar, sonra şöyle derler: Rabbimiz, oradan çıkartmamızı emrettiklerinden kimseyi orada bırakmadık. Sonra yine şöyle buyurur: Geri dönünüz. Kalbinde hayır namına yarım dinar ağırlığı kadar birşey bulduğunuz herkesi oradan çıkartınız. Yine çok sayıda kimseyi çıkartırlar. Sonra şöyle derler: Rabbimiz, bize emrettiklerinden hiçbir kimseyi orada bırakmadık. Tekrar şöyle buyurur: Haydi dönünüz. Kalbinde zerre ağırlığı kadar hayır namına birşeyler bulduğunuz kimseleri çıkartınız. Yine çok kimseyi çıkartırlar, sonra: Rabbimiz, orada hayır namına birşey bırakmadık derler". Ebû Said el-Hudri şöyle derdi: Eğer bu hadisin doğruluğu konusunda beni tasdik etmiyor iseniz, arzu ettiğiniz takdirde: **"Allah şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez. O, bir iyilik olursa onu kat kat artırır ve lütfundan bir mükâfat verir"** âyetini okuyunuz. (1)

İbn Mes'ud'dan da rivâyete göre o, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Kıyamet gününde kul getirilir, (hesab için) durdurulur. Herkesin önünde bir münadi şöyle seslenir: İşte bu, filan oğlu filandır. Her kimin bunun üzerinde bir hakkı varsa gelsin hakkını alsın. Sonra şöyle buyurur: Haydi bunlara haklarını ver. Der ki: Rabbim, dünya elimden kaçıp gitmiş bulunuyor, ben bunların haklarını nereden verebilirim? Yüce Allah, meleklere şöyle buyurur: Bunun salih amellerine bir bakınız. Hak sahiplerine o amellerinden veriniz. Eğer geriye zerre ağırlığı kadar bir iyilik kalmış ise, melekler derler ki: Rabbimiz -ki O, bunu onlardan daha iyi bilir- bu artık her hak sahibine hakkını vermiş ve geriye zerre ağırlığı kadar bir iyiliği kalmış bulunuyor. Yüce Allah, meleklere şöyle der: Onu kulumun lehine kat kat artırınız. Rahmetimin fazileti sayesinde onu cennete koyunuz. İşte bu buyruğu tasdik eden de: **"Allah şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez. O, bir iyilik olursa onu kat kat artırır"** buyruğundadır. Eğer bu kul bedbaht bir kimse ise, melekler şöyle derler: İlahımız, bunun iyilikleri tükendi, geri-

(1) *Buhâri*, Tevhid 24; *Müslim*, İman 302; *İbn Mâce*, Mukaddime 9; *Müsned*, III, 94

ye kötülükleri kaldı. Ondan hak isteyen pek çok kişi de kaldı. Yüce Allah şöyle buyurur: Onların (hak sahiplerinin) günahlarından alınız, onun günahlarına ekleyiniz, sonra ona cehenneme gitmek üzere bir belge yazınız." (1)

Bu âyet-i kerime, bu açıklamaya göre hasımlar hakkındadır. Şanı yüce Allah da bir hasmın bir diğer hasım üzerindeki hakkından zerre ağırlığı kadar bir miktar, dahi düşürüp zulmetmez ve ondaki o hakkını, hak sahibi lehine tahsil eder. Onun geriye kalan zerre ağırlığı kadar bir iyiliği dolayısıyla dahi onu haksızlığa uğratmaz. Aksine bu iyiliğinden dolayı ona sevap verir ve bunu onun için kat kat artırır, çoğaltır. İşte yüce Allah'an: **"O, bir iyilik olursa, onu kat kat artırır"** buyruğu bunu anlatmaktadır.

Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz şanı yüce Allah, mü'min kuluna, bir tek iyiliğine karşılık ikimilyon iyilik verir." Daha sonra Ebû Hureyre şu âyet-i kerimeyi okudu: **"Allah, şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez. O, bir iyilik olursa onu kat kat artırır ve lütfundan büyük bir mükâfat verir."** Ahîde dedi ki: Ebû Hureyre şöyle dedi: Yüce Allah da: "Büyük bir mükâfat" diye buyurduğuna göre bunun miktarını kim takdir edebilir? (2)

İbn Abbas ve İbn Mes'ud'dan da bu âyet-i kerimenin, güneşin üzerinde doğduğu şeylerden daha hayırlı olan âyetlerden birisi olduğuna dair sözleri önceden geçmiş bulunmaktadır.

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾

41. Her ümmetten birer şahid getirip, bunlara karşı da seni şahid getireceğimiz zaman halleri nice olur?

Yüce Allah'ın: "(فَكَيْفَ) **Nice olur?"** kelimesinde ikinci "fe" harfinin üstün olması "fe" harfinin sakin okunması halinde iki sakinin bir arada olacağından dolayıdır. (إِذَا) edatı ise, zaman zarfıdır. Bundaki amil ise, "(جِئْنَا): **Getirip**" fiilidir.

Ebû'l-Leys es-Semerkandî şunu nakletmektedir: Bize el-Halil b. Ahmed anlattı dedi ki: Bize İbn Meni' anlattı dedi ki: Bize Ebû Kâmil anlattı dedi ki: Bize Fudayl, Yunus b. Muhammed b. Fedale'den anlattı. Yunus babasından

(1) *İbn Kesir*, II, 267; Suyûti, *ed-Durru'l Mensûr*, II, 540
(2) Suyûti, *ed-Durru'l Mensûr*, II, 541

naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) Zaferoğulları arasında bulundukları sırada yanlarına gelip, Zaferoğulları (nın) kaldığı yerde bulunan kaya parçası üzerine oturdu. Beraberinde ise İbn Mes'ud, Muâz ve ashabından birkaç kişi daha vardı. Birisine Kur'an okumasını emretti. Kur'an okuyan şu: **"Her ümmetten birer şahid getirip bunlara karşı da seni şahid getireceğimiz zaman halleri nice olur"** buyruğuna varınca, Rasûlullah (sav) yanakları ıslanıncaya kadar ağladı ve şöyle buyurdu: "Rabbim, bu benim aralarında bulunduğum kimseler hakkında böyledir. Peki, benim görmediğim kimseler hakkında (tanıklığım) nasıl olacak!" (1)

Buharî de Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Rasûlullah (sav) bana: "Bana kur'an oku" dedi. Ben, kur'an sana indirilmiş olduğu halde sana Kur'an mı okuyayım diye sorunca, şöyle buyurdu: "Şüphesiz ben Kur'an-ı Kerimi benden başkasından da dinlemeyi severim". Ona, Nisa Sûresi'ni okudum. Nihâyet: **"Her ümmetten birer şahid getirip, bunlara karşı da seni şahid getireceğimiz zaman halleri nice olur"** âyetine gelince: "Bu kadar yeter" dedi. Gözlerinin yaş akıttığını gördüm. (2)

Müslim de bu hadisi rivâyet etmiş ve: "Bu kadarı yeter" buyruğu yerine şunları nakleder: Başımı kaldırdım -veyahut da yanımdaki bir adam beni dürterek işaret etti bunun üzerine başımı kaldırdığımda-gözyaşlarının aktığını gördüm. (3)

İlim adamlarımız der ki: Peygamber (sav)'ın ağlaması, bu âyet-i kerimenin ihtiva ettiği dehşetli başlangıç ve işin ağırlığı dolayısıyladır. Zira Peygamberler, ümmetlerine karşı doğrulayıp, yalanladıklarına dair şahidler olarak getirileceklerdir. Hz. Peygamber de Kıyamet gününde bir şahid olarak getirilecektir. Yüce Allah'ın: **"Bunlara"** buyruğu ile de hem Kureyş kâfirlerine, hem diğer kâfirlere işaret vardır. Özellikle Kureyş kâfirlerinin anılmasının sebebi, azabın bu Kureyş kâfirleri üzerinde diğerlerine göre daha ağır olacağından dolayıdır. Çünkü onlar, mucizeleri ve Allah'ın onun elleri vasıtasıyla ortaya çıkardığı harukulâde halleri görmekle birlikte inad ettiler.

Âyet-i kerimenin anlamı da şudur: **"Her ümmetten birer şahid getirip, bunlara karşı da seni şahid getireceğimiz zaman"** Bu kâfirlerin kıyamet gününde halleri nasıl olacaktır. Azaba mı uğratılalcaklar, yoksa nimete mi mazhar olacaklardır? Bu, azar anlamında bir istifham (sorudur).

Buradaki işaretin bütün ümmete olduğu da söylenmiştir. İbn Mübarek şöyle nakleder: Ensar'dan bir adam, el-Minhâl b. Amr'dan kendisine şunu anlat-

(1) el- Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 4; Suyûti, *ed-Durru'l-Mansur*, II, 541-542
(2) *Buhâri*, Tefsir 4. sûre 9, Fedâilü'l-Kur'ân 33, 35; *Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirîn 248; *Ebû Dâvûd*, İlm 13; *Tirmizi*, Tefsir 4. sûre 10,11; *İbn Mâce*, Zühd 19; *Müsned*, I, 374, 380,433
(3) *Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirîn, 247,

tığını haber vermektedir: El-Minhâl naklettiğine göre o, Said b. el-Müseyyeb'i şöyle derken dinlemiş: Sabah akşam Hz. Peygambere ümmetinin arzolunmadığı hiçbir gün yoktur. O, onları simaları ile ve amelleri ile tanır. İşte bundan dolayı haklarında şahidlik edecektir. Nitekim Şanı Yüce ve Mübârek olan Allah: **"Her ümmetten birer şahid"** yani peygamberlerini **"getirip bunlara karşı da seni şahid getireceğimiz zaman halleri nice olur"** diye buyurmaktadır.

"(كَيْفَ): **Nice**" kelimesi mahzûf bir fiil ile nasb mahallindedir. İfadenin takdiri önceden de belirttiğimiz gibi; halleri nice olur şeklindedir. Gizli olan bu fiil de bazan, "(إذَا): **Zaman**" kelimesinin i'rabdaki yerini tutar. (إذَا) deki amil olan fiil de; "(جِئْنَا): **Getirip**" fiilidir; "(شَهِيدًا): **Şahid**" kelimesi de haldir.

Bu âyetin okunuşu ile ilgili hadis-i şerifteki fıkhi inceliklerden birisi de şudur: Öğrencinin hocasına okuması ve okuyuşunu ona arzetmesi caizdir. Bunun aksi de caizdir. Yüce Allah'ın izniyle Lem Yekûn Sûresi'nde (98. sûre olan el-Beyyine Sûresi'nde) nakledeceğimiz Ubey hadisinde buna dair açıklamalar gelecektir.

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ
الْأَرْضُ ۚ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

42. O gün inkâr edenler ve O peygambere isyan edenler, yerle bir edilselerdi temennisinde bulunacaklardır. Allah'tan hiçbir sözü de gizleyemeyeceklerdir.

"(عَصَوُا) **İsyan edenler**" kelimesindeki "vav" harfinin ötre olması, iki sakinin ardarda gelmesinden dolayıdır. Bu harfin esreli okunuşu da caizdir. Nafi' ve İbn Amir, "(تُسَوَّى) ... **bir edilseler**" kelimesini "te" harfi ötreli, "sîn" harfi de şeddeli olarak ; (تَسَّوَّى) şeklinde okumuşlardır. Hamza ve el-Kisaî de böyle okumakla birlikte onlar, "sin" harfini şeddesiz okurlar. Diğerleri ise, failin zikredilmediği bina-i meçhul (meçhul fiil) olmak üzere "te" harfini ötreli, "sin" harfini de şeddesiz okumuşlardır.

Buyruğun anlamı da şudur: Keşke Allah onları yerle dümdüz etse. Yani onları yerle bir etse. Bir diğer anlamı da şöyledir: Keşke Allah, onları diriltmese idi ve yer, üzerlerinde dümdüz olarak kalsalardı. Çünkü onlar, topraktan nakledilip diriltilmişlerdir. Birinci ve ikinci kıraate göre ise, **"yer"** faildir. Anlamı da şöyle olur: Yer yarılsa da içine girseler diye temenni edeceklerdir. Şöyle de açıklanmıştır. Buradaki "te"; harfi (على): Üzerinde, anlamındadır. Yani

keşke yer onların üzerlerinde dümdüz edilse. Bu da keşke yer yarılıp ta, onlar da içine girip üzerlerinden dümdüz edilse diye temenni edeceklerdir demek olur. Bu açıklama da el-Hasen'den nakledilmiştir.

"Sin" harfinin şeddeli okunması bir "te"nin "sin"e idğam edilmesi esasına göredir. Şeddesiz okunması ise bu "te"nin hasfedilmesi esasına göredir.

Şöyle de denilmiştir: Bunlar, hayvanların toprak olduklarını görüp, kendilerinin ise cehennemde ebediyyen kalacaklarını öğrenecekleri vakit bu temennide bulunacaklardır. Bu da yüce Allah'ın: ***"Ve kâfir, keşke toprak olsaydım diyecek"*** (en-Nebe, 78/40) buyruğunun anlamıdır.

Yine denildiğine göre onlar, daha önce Bakara Sûresi'nde ***"Böylece Biz, sizi vasat bir ümmet kıldık"*** (el-Bakara, 2/143) âyetini açıklarken geçtiği üzere- bu ümmetin peygamberlerin lehine şahidlik edeceğini görecekleri vakit bu temenniyi yapacaklardır. O zaman geçmiş ümmetler şöyle diyecekler: Bunlar arasında zinakârlar ve hırsızlar vardır. O bakımdan şahidlikleri kabul olunmaz. Bu sefer Peygamber (sav) onları tezkiye edecektir. Bunun üzerine müşrikler: ***"Rabbimiz Allah hakkı için biz müşrikler değildik"*** (el-En'am, 6/23) diyeycekler. Bunun üzerine de ağızlarına mühür vurulacak, ayakları ve elleri dünyada iken kazandıklarına dair şahidlik edecektir. İşte yüce Allah'ın: **"O günde inkâr edenler ve Peygambere isyan edenler, yerle bir edilselerdi temennisinde bulunacaklardır"** yani keşke yerin dibine geçirilselerdi, diye temenni edeceklerdir, buyruğunda anlatılan durum budur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır...

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan hiçbir sözü de gizleyemeyeceklerdir."** Buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccâc şunları söylemektedir: Kimisi: **"Allah'tan hiç bir sözü de gizleyemeyeceklerdir"** buyruğu yeni bir cümle (isti'naf) dır. Çünkü onların dünyada iken yaptıkları, zaten Allah nezdinde apaçık ve besbellidir. Onu gizlemeye de güçleri yetmez demektedir. Kimisi de: Bu ifade, önceki cümledeki temenniye atfedilmiştir demiştir. Buyruğun da anlamı şöyle olur: Keşke yerle bir edilselerdi ve Allah'tan bir sözü gizlememiş olsalardı diye temenni edeceklerdir. Çünkü onların yalan söyledikleri ortaya çıkmış olacaktır. İbn Abbas'a bu âyet-i kerime ile: ***"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşrikler değildik"*** âyeti hakkında soru sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: Onlar cennete ancak müslümanların girdiğini görecekleri vakit: ***"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşrikler değildik"*** diyecekler. Allah da bunun üzerine onların ağızlarına mühür vuracak, el ve ayakları da konuşmaya başlayacak, böylelikle Allah'tan hiçbir sözü gizleyemeyeceklerdir.

el-Hasen ve Katade der ki: Âhiretin değişik yerleri ve durumları vardır. Bir âyette sözedilen bir durum birisinde, ötekinde sözedilen bir diğer durum bir başka konumda olacaktır. Bu buyruğun anlamı da şudur: Herşey onlar için apaçık ortaya çıkıp hesaba çekileceklerinde hiçbir şey gizlemeyecekler.

Buna dair daha geniş açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle el-En'âm Sûresi'nde (6/23. âyetin tefsirinde) gelecektir.

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقْرَبُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمْ سُكَـٰرَىٰ حَتَّىٰ
تَعْلَمُوا۟ مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا۟ ۚ
وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَآءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ
ٱلْغَآئِطِ أَوْ لَـٰمَسْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوا۟ مَآءً فَتَيَمَّمُوا۟ صَعِيدًا طَيِّبًا
فَٱمْسَحُوا۟ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43. Ey iman edenler! Sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar ve bir de cünup iken -yolcu olmanız müstesnâ- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur yahut yolculukta iseniz, yada herhangi biriniz ayak yolundan gelirse, veya kadınlara dokunur da su bulamazsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin. Yüzlerinizi ve ellerinizi meshediniz. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı kırk dört başlık [1] halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi, Sarhoşluk Veren İçkilerin Haram Kılınma Aşamaları ve Mü'minlere Hitabın Sebebi:

Yüce Allah: **"Ey iman edenler! sarhoşken... namaza yaklaşmayın"** buyruğunda, bu hitabıyla özel olarak mü'minlere seslenmektedir. Çünkü mü'minler, bir taraftan namaz kılarken, içki de içmeye devam ediyorlardı. İçki ise, onların zihinlerini aleyhlerine olmak üzere telef edip gitmişti.

O bakımdan bu buyrukla özel olarak onlara hitab edildi. Zira kâfirler ne sarhoşken, ne de ayıkken namaz kılmazlardı.

Ebû Davûd, Ömer b. el-Hattab (r.a) dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İçkinin haram kılınışına dair buyruk nazil olmadan önce Ömer şöyle dedi: Allah'ım, içki hakkında bize rahatlatıcı bir beyanda bulun.

Bunun üzerine Bakara Sûresi'ndeki: *"Sana içki ve kumardan soruyorlar"*

(1) Ancak, görüleceği gibi başlıklar, kırkdört değil, kırkbeştir.

(el-Bakara, 2/219) buyruğu nazil oldu.

Bunun üzerine Ömer çağrıldı ve ona bu âyet-i kerime okundu. Yine: Allah'ım içki hususunda bize rahatlatıcı bir beyanda bulun dedi. Bu sefer Nisa Sûresi'nde yer alan: **"Ey iman edenler! Sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar... namaza yaklaşmayın"** âyeti nazil oldu. O bakımdan Rasûlullah (sav)'ın münadisi namaz için kamet getirildiğinde şöyle seslenirdi. Dikkatli olun, namaza sarhoş bir kimse yaklaşmasın. Yine Ömer çağırıldı, ona bu âyet-i kerime okundu, bu sefer tekrar: Allah'ım içki hususunda bize rahatlatıcı bir beyanda bulun. Bunun üzerine şu: ***"Artık vazgeçtiniz değilmi?"*** (el-Maide, 5/91) âyeti nazil oldu. Bu sefer Ömer: Vazgeçtik dedi." (1)

Said b. Cübeyr der ki: İnsanlar, kendilerine bir emir, yahut bir yasak bildirilinceye kadar cahiliyye dönemindeki durumlarını devam ettirip gidiyorlardı. O bakımdan İslâm'ın ilk dönemlerinde ***"Sana içki ve kumar hakkında soru soruyorlar. De ki: Onlarda büyük bir günah ve insanlar için bazı menfeaatler vardır"*** (el-Bakara, 2/219) ayeti nazil oluncaya kadar, içmeye devam ediyorlardı. Bu âyet nazil olunca: Biz günah için değil de menfeati için içeriz, dediler. Adamın birisi içki içti ve cemaatin önüne geçip namaz kıldırırken: De ki: Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza taparım, diye okudu. Bunun üzerine: **"Ey iman edenler, sarhoşken... namaza yaklaşmayın"** âyeti nazil oldu. Bu sefer, biz namazın dışında (içeriz), dediler. Bunun üzerine Ömer (r.a) şöyle dedi: Allahım içki hususunda üzerimize şifa verici (rahatlatıcı) açıklama indir. Bunun üzerine: ***"Muhakkak şeytan... ister"*** (el-Maide, 5/91) âyeti nazil oldu.

Bunun üzerine Ömer de: Vazgeçtik, vazgeçtik, dedi. Daha sonra Rasûlullah (sav)'ın münadisi (Medine sokaklarında) dolaşarak: Şunu biliniz ki, içki haram kılındı, diye nida etmeye başladı. İleride yüce Allah'ın izniyle Maide Sûresi'nde de açıklaması gelince görüleceği gibi.

Tirmizî de Ali b. Ebû Talib'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Abdurrahman b. Avf, bize bir yemek hazırladı. Bizi çağırdı. Bize içki içirdi. İçki bizi sarhoş etti. Bu arada namaz vakti girdi. Beni namaz kıldırmak üzere öne geçirdiler. Ben de: ***"Deki ey kâfirler, sizin taptıklarınıza ben tapmam"*** (el-Kâfirûn, 109/1-2) ve, biz sizin taptıklarınıza taparız diye okudum. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey iman edenler, sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar... namaza yaklaşmayın"** buyruğunu indirdi. Ebû İsa (et-Tirmizî) der ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. (2)

Bu âyet-i kerimenin daha önceki buyruklar ile ilişki yönü ve âyetler arasındaki yerine gelince: Şanı yüce Allah Daha önce ***"Allah'a ibadet edin, ona***

(1) *Ebû Dâvûd*, Eşribe 1; *Nesai*, Eşribe 1; *Tirmizi*, Tefsir 5. sûre 8; *Müsned*, I, 53

(2) *Tirmizi*, Tefsir 4. sûre 12 Ayrıca; *Ebû Dâvûd*, Eşribe, 1.

hiçbir şeyi ortak koşmayın" (en-Nisa, 4/36) diye buyurdu. İmandan sonra da ibadetlerin başı olan namazı söz konusu etti.

Bundan dolayı namazı ısrarla terk eden kişi öldürülür ve farziyeti sakıt olmaz. Bu şekilde anlatım, kendileri bulunmaksızın sahih olması sözkonusu olmayan namazın şartlarını açıklamaya kadar geldi.

2. Âyet-i Kerimedeki Sarhoşluğun Mahiyeti:

İlim adamlarının cumhuru fukahâ topluluğunun kanaatine göre, âyet-i kerimede geçen **sekr** (sarhoşluk) dan kasıt, içki dolayısıyla sarhoşluktur. Ancak, ed-Dahhâk, buradaki sarhoşluktan kasıt, uykudur demektedir. Çünkü, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse, namazdayken uyuklayacak olursa, uykunun etkisi üzerinden gidinceye kadar yatıp uyusun. Çünkü, belki de o, mağfiret dilemek isterken, kendi kendisine beddua edebilir." (1)

Abîde es-Selmanî der ki: **"Sarhoşken"** den kasıt, idrarın seni sıkıştırmışken demektir. Çünkü Hz. Peygamber: "Sizden herhangi bir kimse, sakın idrarı kendisini sıkıştırmışken -bir rivâyette de: Bacakları arasındakini sakıştırmış olduğu halde- asla namaz kılmasın." (2)

Derim ki: ed-Dahhâk ve Abîde'nin söyledikleri, mana itibari ile doğrudur. Çünkü namaz kılandan istenen şey, bütün kalbiyle yüce Allah'a yönelmesi, başka şeylere iltifatı terketmesi, uyku, idrar sıkışıklığı ve açlık gibi şaşırmasına sebep olabilecek, gönlünü, hatırını meşgul edecek, halini değiştirecek herşeyden uzak durması gibi şeyler istenir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Akşam yemeği hazırken, namaz için kamet getirilirse, akşam yemeğini yiyerek işe başlayın." (3)

Böylelikle Hz. Peygamber, insanın hatırına taalluk edebilecek şaşırtıcı herbir unsurun ortadan kalkmasını gözönünde bulundurmuştur. Tâ ki kul, başka şeylerle meşgul olmayan bir kalp ve bütün özü ile Rabbine ibadete yönelsin ve namazında gerektiği gibi huşu duysun. Bu âyet-i kerimenin kapsamına ileride geleceği üzere: *"Mü'minler felah bulmuşlardır. Onlar ki, namazlarında huşu gösterenlerdir"* (el-Mu'minun, 23/1-2) buyrukları da girmektedir. İbn Abbas da der ki: Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, sorhoşken... namaza yaklaşmayın"** buyruğu, Maide Sûresi'nde yer alan: *"Ey iman edenler*

(1) *Buhâri,* Vudû 53; *Müslim,* Salâtu'l-Müsâfirîn 222; *Ebû Dâvûd,* Tatavvu' 18; *Tirmizi,* Salât 146; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 184; *Muvatta;* Salâtu'l-Leyl 3; *Müsned,* VI, 56, 202, 259.

(2) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 43; *Tirmizi,* Salât 148; *İbn Mâce,,* Tahâre 114; *Müsned,* V, 250, 260, 261, 280 (yakın ifadelerle).

(3) *Buhâri,* Ezân 42, Et'ıme 58; *Müslim,* Mesâcid 64-66; *Ebû Dâvûd,* Et'ıme 10; *Tirmizi,* Salât 145; *Nesâi,* İmâme 51; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 34; *Müsned,* III, 100, 110, 161..., IV, 49, 54, VI, 51, 194, 291...

namaza kalkacağınız zaman... yıkayınız" (el-Maide, 5/6) âyeti ile nesh olmuştur. Bu görüşe göre de mü'minlere sarhoş oldukları halde namaz kılmamak emri verilmiş olmaktadır.

Daha sonra ise her halükârda namaz kılmaları emrolunmuştur. Bu ise nihai haram hükmü gelmezden önce böyleydi. Mücahid ise der ki: Bu âyet-i kerime, içkiyi haram kılan âyetle nesh olmuştur. İkrime ve Katade de böyle demiştir. Daha önce zikrettiğimiz Hz. Ali yoluyla gelen hâdis-i şerif dolayısıyla bu konuda sahih olan da budur.

Rivâyet olunduğuna göre Ömer b. el-Hattab (r.a) şöyle demiştir: Namaz için kamet getirildi. Rasûllullah (sav)'ın münadisi de şöyle seslendi: Sakın sarhoş olan bir kimse namaza yaklaşmasın. [1] Bunu da en-Nehhâs nakletmiştir. ed-Dahhak ve Abîde'nin görüşlerine göre ise, âyet-i kerime muhkem olup, âyette nesh sözkonusu değildir.

3. Sarhoşken Namaza Yaklaşmama Hitabının Muhatapları:

Yüce Allah'ın: "(لَا تَقْرَبُوا): **Yaklaşmayın"** buyruğundaki fiilin "râ" harfi üstün okunacak olursa, öyle bir fiili işlemeye kalkışmayın anlamına gelir. Şâyet ötreli okunursa, böyle birşeye kalkışmayın, yaklaşmayın anlamına gelir.

Âyet-i kerimede hitap, aklıbaşında, sarhoş olmayan bütün ümmetedir. Sarhoş bir kimse ise, sarhoşluğu dolayısıyla temyiz gücünü kaybedecek olursa, aklı başından gitmiş olduğundan dolayı o vakitte muhatab değildir. Ancak o, kendisi için vacib olan emirleri yerine getirmekle muhataptır. Diğer taraftan sarhoş olduğu sıralarda, sarhoş olmadan önce mükellef olduğu kesinlik kazanmış hükümlerden vakti geçtiği için yerine getirmediklerinin de ayrıca keffâretini (yani kazasını v.b.) yerine getirmelidir.

4. "Namaza Kalkmak"ın Anlaşılması:

İlim adamları burada namaz (es-Salât) ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir kesim, bundan maksat bizatihi bilinen ibadettir, demektedir. Bu, Ebû Hanife'nin de görüşüdür. O bakımdan daha sonra: **"Ne söylediğinizi bilinceye kadar"** diye buyurulmuştur.

Bir başka kesim ise bundan kasıt, namazın kılındığı yerlerdir, demektedir. Bu da Şâfiî'nin görüşüdür. Ona göre, burda muzaf hazfedilmiştir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: *"Elbette birçok manastırlar, kiliseler, havralar (salavat) yıkılır giderdi"* (el-Hac, 22/40) diye buyurmaktadır. Görüldüğü gibi, burada da namaz kılanan yerlere "sâlat" adı verilmektedir. Bu açıklamaya yüce Allah'ın: **"Ve bir de cünüp iken -yolcu olmanız müstesna-"** buyruğu da delalet etmektedir. Bu ise, cünüp olan bir kimsenin mescidden -orada namaz

(1) *Ebû Dâvûd,* Eşribe 1.

kılmak için değil de- geçip gitmesinin caiz olmasını gerektirmektedir.

Ebû Hanife: **"Birde cünüp iken -yolcu olmanız müstesna-"** buyruğundan maksat, su bulamaması halindeki yolcudur. Böyle bir kimse teyemmüm eder ve öylece namazını kılar der. Buna dair açıklama da ileride gelecektir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Bu buyrukta **"namaz"**dan kasıt, hem namaz kılınan yerdir, hem da namazın kendisidir. O dönemlerde ashab-ı kiram, ancak namaz için mescide gelirler ve hep birlikte namaz kılarlardı. O bakımdan namaz ile namaz kılınan yer birbirinden ayrı görülmezdi.

5. "Sekr Sarhoşluk" Kelimesinin Anlamı.

Tekil, ve Çoğul Olarak Kullanılışı:

Yüce Allah'ın "(وَأَنْتُمْ سُكَارَى): **Sarhoşken, sarhoş olduğunuz halde"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. "(لَا تَقْرَبُوا) **Yaklaşmayın"** emrinden hal mahallinde bir cümledir. "(سُكَارَى) **Sarhoşlar"** kelimesi, (سكران): Sarhoş kelimesinin çoğuludur. en-Nehaî, bu kelimeyi "sin" harfini üstün olarak; (سَكْرَى) diye okumuştur ki, bu da (سكران) kelimesinin mükesser çoğuludur. Bunun bu şekilde teksir ediliş sebebi, sekr'in aklı ilgilendiren bir âfet oluşudur. O bakımdan, bu kelime de, sara'ya düşmüş kimseler anlamını veren; (صَرْعَى) kelimesi ve bu türden diğer kelimeler vezninde çoğul yapılmıştır. el-A'meş ise bu kelimeyi "sin" harfini ötreli olarak "hublâ" gibi okumuştur. O takdirde bu kelime tekil bir sıfat olur. Çoğul ile ilgili olarak, tekil bir sıfat ile haber vermenin caiz oluşu da çoğula dair tekil bir kelime ile haber vermek şeklindeki kullanışlarına (Arapların kullanışlarına) göre caiz görülmüştür.

Sekr (sarhoşluk), sahv'ın (ayıklığın) zıddıdır. Bu kelime (سَكِرَ يَسْكَرُ سَكَراً) şekillerinde kullanılır. Kişinin gözünün şaşkınlığını ifade etmek için; de (سَكِرَتْ عينه تَسْكَرُ) denilir. Yüce Allah'ın: "(إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا) ***Şüphesiz ki gözlerimiz döndürülmüş, şaşırtılmış...*** " (el-Hicr, 15/15) buyruğundaki "sekr" bu anlamdadır. Bu kelime, "kef" harfi şeddeli olarak, açık birşeyi kapatmak, yarığı kapatmak anlamında da kullanılır. Buna göre sekrân (sarhoş), sahip olduğu akıllı halden kopan, ondan uzaklaşan kimse demektir.

6. İslâm'ın İlk Dönemlerinde İçkinin Yasak Olmayışı:

Bu âyet-i kerimede, İslamın ilk dönemlerinde içki içmenin, kişiyi sarhoşluk derecesine ulaştırıncaya kadar mübâh olduğuna dair bir delil, hatta açık bir nass vardır. Şöyle de denilmiştir: Sarhoş olmak aklî bakımdan haram görülmektedir. Ve hiçbir dinde de mübâh kılınmış değildir. Onlar, bu âyet-i kerimedeki sekr'i de uyku diye yorumlamışlardır. el-Kaffâl der ki: Muhtemeldir ki onlara, insan tabiatını cömertliğe, kahramanlığa ve hamiyette hareketeçirecek miktarda içki içmeleri mübah kılınmıştır. Derim ki, böyle bir mana onların şiirlerinde de vardır. Nitekim Hassan (b. Sabit) şöyle demiştir:

"Biz onu (şarabı) içeriz, o da bizi kıralmışız gibi yapar."

Bu anlamda daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/219. âyet, 6. başlıkta) doyurucu açıklamalarda bulunmuştuk. el-Kaffâl der ki: Kişiyi, delilik ve baygınlık noktasına getirecek kadar aklı izale eden sarhoşluğa gelince, böyle bir maksatla içki içmek mübah kılınmış değildir. Ancak böyle bir kastı olmaksızın bu derece sarhoş olsa, bunun sorumluluğu bu şekilde sarhoş olandan kaldırılmış bulunuyordu.

Derim ki: Bu doğru bir açıklamadır. Bu açıklamalar, Maide Sûresi'nde, Hz. Hamza kıssasında (el-Maide, 5/ 90-92. âyetler, 3. başlıkta) gelecektir. Müslümanlar, bu âyet-i kerime nâzil olunca, namaz vakitlerinde içki içmekten uzak duruyorlardı. Yatsı namazını kıldıktan sonra içki içerlerdi. Yüce Allah'ın: *"Artık vazgeçtiniz değil mi"* (el-Maide, 5/91) buyruğunda haram kılındığı hükmü nazil oluncaya kadar bu halde devam ettiler.

7. Sarhoş İken Yapılan Tasarruflar ve Bu Tasarrufların Hükmü:

Yüce Allah'ın: **"Ne söylediğinizi bilinceye kadar"** buyruğunun anlamı: Söylediğinizden-yanlış olmadığından emin olarak, kesin olarak doğru olduğunu bilinceye kadar... demektir. Sarhoş ise ne söylediğini bilmez.

Bundan dolayı Osman b. Affan (r.a) şöyle demiştir: Sarhoşun boşaması geçerli değildir. Aynı zamanda bu, İbn Abbas, Tavus, Ata, el-Kasım, ve Rabia'dan da rivâyet edilmiştir. Bu aynı zamanda, Leys b. Sa'd'ın, İshak, Ebû Sevr ve el-Müzenî'nin de görüşdür.

Tahavî de bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: İlim adamları bunakın boşamasının caiz olmadığını icma ile kabul etmişlerdir.

Sarhoş olan bir kimse ise vesvese dolayısıyla bunaklaşmış bir kimse gibidir. Yine ilim adamları, (uyuşturucu bir ot olan) ban otunu alıp, aklı giden kimsenin boşamasının caiz olmadığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir. O bakımdan içkiden dolayı sarhoş olanın da durumu böyledir.

Bir kesim de sarhoşun boşamasını geçerli kabul etmişlerdir. Ömer b. el-Hattab, Muaviye ve bir gurup tabiinden bu görüş rivayet edilmiştir. Aynı zamanda bu, Ebû Hanife, es-Sevri ve el-Evzai'nin de görüşüdür. Şafiî'nin bu konudaki görüşleri farklı farklı gelmiştir.

Mâlik ise, sarhoşun talakını geçerli kabul ettiği gibi, yaralamalarda ve öldürmede kısası da öngörür. Ancak, sarhoşun nikah ve satışını onun için bağlayıcı kabul etmez.

Ebû Hanife derki: Sarhoşun bütün fiilleri ve akidleri, tıpkı aklı başında olan kimseninki gibi sabit ve geçerlidir. Bundan irtidat müstesnadır.

Böyle bir kimse irtidat edecek olursa, -istihsanen kabul edilmesi müstesna- hanımı ondan bain olmaz.

Ebu Yusuf der ki: Sarhoşluk halinde mürted olur. Aynı zamanda bu, Şâfiî'nin de görüşüdür. Şu kadar var ki, sarhoş halde iken onu öldürmez ve tevbe etmesini de istemez.

İmam Ebu Abdullah el-Mâzerî ise der ki : Bizde şaz bir rivâyet vardır. Buna göre sarhoşun talakı bağlayıcı değildir. Muhammed b. Abdilhakem ise der ki: Sarhoşun talakı da, boşaması da geçerli değildir. İbn Şâs da şöyle demektedir: eş-Şeyh Ebu'l-Velid, konu ile ilgili görüş ayrılığını bir parça aklı başında bulunan, ancak kendiliğinden karışıklığın önüne geçemeyip hem hata, hem isabet eden ve böylelikle karıştıran kimse ile ilgili olarak kabul etmekte ve şöyle demektedir: Göğü yerden, erkeği kadından tanıyamayacak, ayırt edemeyecek kadar sarhoş olana gelince, böylesinin hem kendisiyle insanlar arasında, hem de kendisiyle Allah arasındaki bütün fiil ve hallerinde deli gibi değerlendirileceği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bundan tek istisnâ, vakitleri geçen namazlardır. Bu konuda şöyle denilmiştir: Deliden farklı olarak böyle bir sarhoştan namaz sakıt olmaz. Çünkü o, bizzat kendi kendisini sarhoşluğa itmekle, vakti çıkıncaya kadar, kasten o namazı terketmiş gibi olur.

Süfyan es-Sevrî der ki: Sarhoşluğun sınırı, aklî dengenin bozulmasıdır. Eğer Kur'ân okuması istendiğinde, bu kıraati karıştırır ve bilmediği şeyler söyliyecek olursa, ona sopa cezası uygulanır.

Ahmed de der ki: Sağlıklı haline göre aklında değişme görülecek olursa, o kişi sarhoş demektir. Malik'ten de buna yakın bir tanım nakledilmiştir.

İbnü'l-Münzir der ki: Kur'an okuyuşu sırasında karıştırırsa sarhoş demektir. Buna delil de, yüce Allah'ın: **"Ne söylediğinizi bilinceye kadar"** buyruğudur. Eğer ne söylediğini bilmeyecek halde ise, orayı kirletme korkusuyla mescidden uzak durur. Kılacağı namaz da sahih olmaz. Kılacak olsa, (ayıkınca) kazasını yapar. Şayet söylediğini bilecek durumda olup, namaz kılacak olursa, hükmü ayık kimsenin hükmü gibidir.

8. "Cünup" Kelimesinin Anlamı:

yüce Allah'ın: **"Bir de cünup iken... yaklaşmayın"** buyruğu, yüce Allah'ın: **"Ne söylediğinizi bilinceye kadar"** buyruğundaki mansûb cümlenin mahalline atfedilmiştir. Yani, cünup iken de namaz kılmayınız demektir. (تجنبتم واجنبتم وجُنِبتم) kullanılışları aynı anlamda, cünup oldunuz demektir. Cünup lafzının müennesi de yoktur, tesniye ve çoğulu da yoktur. Çünkü bu kelime, "buud ve kurb; uzaklık ve yakınlık" kelimesi gibi mastar veznindedir. Bazan bu kelimeyi hafifleterek, (جُنُب) diye söylerler. Bu kelimeyi bu şekilde okuyanlar da olmuştur. el-Ferrâ der ki: "(جَنُب الرجل واجنب): Kişi cünub oldu," ifadesi cenabetten gelmektedir. Bir şivede cünup kelimesinin, tıpkı "unk" ve "a'nâk," "tunub ve etnab" (boyun, boyunlar, çadır kazığı ve kazıklar) gibi çoğul yapıldığı da söylenmiştir. Tekili kastederek "cânib" diye bu kelimeyi kul-

lanmak halinde, çoğul için "cünnab" tabiri kullanılır. Binici ve biniciler için "râkib ve rukkâb" demek gibi. Kelime asıl itibariyle uzaklık demektir. Âdeta cünup, şehvetle çıkardığı su dolayısıyla namaz halinden uzaklaşmış gibi olduğundan bu ismi alır. Şair der ki:

فلا تحرمني نائلاً عن جنابة فإني امرؤ وسط القباب غريب

"Beni (yanında esir bulunan) kardeşimden uzak tutarak mahrum etme! Çünkü ben, çadırlar ortasında garip kalmış bir kimseyim."

Cunub adam, yabancı adam anlamına da kullanılır. Aynı şekilde cenâbet (mücanebet) erkeğin kadın ile içli dışlı olması demektir.

9. Cünupluğun Mahiyeti:

Ümmetin cumhûru, cünup kimsenin, ya inzâl (menisinin şehvetle ve kuvvetle akması) veya sünnet yerlerinin birbirine kavuşması dolayısıyla temiz olmayan kimse olduğunu kabul etmektedir. Ashabtan bazılarından, inzâl olmadıkça gusül olmayacağına dair görüş rivâyet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber: "Su (ile yıkanmak), ancak sudan (meninin gelmesinden) dolayıdır" diye buyurmuştur. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (1)

Buharî'de ise Ubeyy b. Kâ'b'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasulü, erkek kadın ile cima edip de inzâl olmazsa (hüküm nedir) diye sorması üzerine, Hz. Peygamber de: "Kendisinden kadına temas eden tarafını yıkar, sonra da abdest alır, namaz kılar." Ebu Abdullah (Bûhâri) der ki: Ancak gusletmek daha ihtiyatlıdır. Öbür görüşü ise, bu konudaki (ilim adamlarının) ihtilâfları dolayısıyla açıkladım. (2)

Müslim de Sahih'inde bunu, yukarıda belirttiğimiz şekilde bu manada rivâyet etmiş ve hadisin sonunda şöyle demiştir: Ebu'l-Alâ b. eş-Şıhhîr dedi ki: Nasıl ki Kur'ân'ın bazısı diğer bazısını nesh ediyor idiyse, Rasulullah (s.a)'ın hadisinin de bazısı bazısını nesh ederdi. Ebu İshak der ki: İşte bu nesh olmuştur. (3) Tirmizî de der ki: Bu hüküm, İslâmın ilk dönemlerinde böyleydi, sonra nesh oldu. (4)

Derim ki: Ashabdan, tabiinden ve İslam aleminin değişik bölgelerindeki fakihlerinden büyük bir topluluk bu görüştedir. Aynı zamanda, iki sünnet yerinin birbirine kavuşması ile guslün icabettiğini kabul etmektedirler. Bu hu-

(1) ***Müslim***, Hayz 80, 81; ***Ebû Dâvûd***, Tahâre 83 ayrıca bk. ***Buhâri***, Vudû, 34; ***Müslim***, Hayz 84; ***İbn Mâce***, Tahâre 110; ***Müsned***, III, 21 26.
(2) ***Buhâri***, Gusl 29.
(3) ***Müslim***, Hayz 82
(4) ***Tirmizi***, Tahâre 81

susta önceleri ashab-ı kiram arasında görüş ayrılığı var idiyse de, daha sonra bu hususta Hz. Âişe'nin Peygamber (sav)'den yaptığı rivâyetten anlaşılan hükmü kabul etmişlerdir. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Erkek, hanımının dört dalı arasına oturup, sünnet yeri, sünnet yerine değerse gusül icabeder." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (1) Buhari ile Müslim'de de, Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Erkek kadının dört dalı arasında oturur, sonra da üzerine kendisini iterse, erkeğe (de kadına da) gusül icabeder." (2) Müslim ayrıca: "İnzâlde bulunmasa dahi" fazlalığını eklemektedir. (3) İbnü'l-Kassâr der ki: Kendilerinden öncekilerin hilafından sonra, tabiin ve onlardan sonra gelenler: "İki sünnet yeri birbirine kavuştuğu takdirde" hadisi gereğince amel etmeyi icma ile kabul etmişlerdir. Görüş ayrılığından sonra icma sahih olarak nakledilecek olursa, o vakit icma, görüş ayrılıklarını ortadan kaldırır (hükümsüz kılar).

Kadı İyad der ki: Ashab'ın konu ile ilgili görüş ayrılığından sonra bu kanaati izhar eden bir kimse olduğunu bilmiyoruz. Bundan tek istisna, el-A'meş'den ve Davud el-Asbâhâni'den bu doğrultuda nakledilen görüşlerdir. Rivâyet olunduğuna göre Ömer (r.a) insanları, "su, sudan dolayı gerekir" hadisi gereğince amel etmeyi terk etmeye mecbur etmiştir. Buna sebep ise, onların bu konudaki ihtilâfları olmuştur. İbn Abbas ise bu hadisi, ihtilama tevil etmiş ve böyle açıklamıştır. Yani su ile gusletmek, ihtilam halinde suyun inzali dolayısıyla (meninin gelmesi dolayısıyla) icabeder. İnzal olmadığı takdirde, rüyasında cima ettiğini görse dahi, gusletmesi gerekmez. Bu ise, bütün ilim adamları arasında görüş ayrılığı bulunmayan bir meseledir.

10. Yoldan Geçmek (Obur) İle İlgili Açıklama:

Yüce Allah'ın: **"Yolcu olmanız müstesna"** buyruğunda yer alan, (عابري): **"Yoldan geçenler"** kelimesi ile aynı kökten (عبرت الطريق): Yolu aştım, geçtim tabiri, yolu bir tarafından öbür tarafına katettim demektir. Nehir hakkında da kullanılır, masdarı "u'bur" gelir. "İbr'u'n-Nehr" ise, nehrin kıyısı demektir. Buna " 'ubr" da denilebilir. Mı'ber ise, üzerinden yolun aşıldığı gemi veya köprü demektir. Âbirü's-Sebîl yoldan gelip geçen demektir. (ناقة عُبْرُ اسفار) İse, üzerinde devamlı yolculuk yapılan ve hızlıca yürüdüğü için sırtında, öğlenin şiddetli sıcağında dahi geniş arazilerin, mesafelerin kat edildiği deve hakkında kullanılır. Şair de der ki:

شُـرُحُ الـيَـدَيْـنِ شِـمِـلَّةٌ عُبْرُ الهَـوَاجِـرِ كـالهِـزَفّ الخـاضِب

(1) *Müslim*, Hayz 88; Müsned, VI, 47 ve 112'de ise rivâyet muhtasardır.
(2) *Buhâri*, Gusl 28; *Müslim*, Hayz 87; *Ebû Dâvûd*, Tahâre 83; *Nesaî*, Tahâre 129; *İbn Mâce*, Tahâre 111; *Dârimî*, Vudû'75; *Müsned*, II, 234, 347, 393, 471, 520.
(3) *Müslim*, Hayz 87.

"(O öyle bir devedir ki) gayretle, hızlıca ve bütün gücüyle yol alır.
Uzun tüylü deve kuşu gibi, gün ortası sıcağında çölleri kateder."

Bir başka şair de der ki:

قضاء الله يغلب كلّ شيء ويلعب بالجزُوع وبالصَّبُورِ
فإن نَغْبُرْ فإنّ لنا لُمَاتٍ وإن نَغْبُر فنحن على نُذُورِ

"Allah'ın kazası herşeye galip gelir.
Sabırsız olanla da, çok sabırlı olanla da oynar o.
Eğer ölürsek, şüphesiz bizim de denklerimiz vardır.
Şayet hayatta kalırsak, ölümümüz, zaten adanmışız gibi, kaçınılmazdır."

11. Cünupken Yolculuk ve Cünupken Mescidden Geçmeye Dair Hükümler ve Görüş Ayrılıkları:

İlim adamları, yüce Allah'ın: **"Yolcu olmanız müstesna"** buyruğunun anlamı hakkında farklı kanaatlere sahiptir. Ali (r.a) ile İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahid ve el-Hakem, Abirü's-Sebil, yolculuk yapan kimse demektir derler. Herhangi bir kimsenin gusletmedikçe, cünub olduğu halde namaza yaklaşması sahih değildir. Bundan istisnâ yolcu olandır, o da teyemmüm eder. Bu, Ebû Hanife'nin görüşüdür. Çünkü ikâmet olunan yerlerde çoğunlukla su bulunur. O bakımdan, ikâmet halinde bulunan kişi, su bulunduğundan dolayı gusleder. Yolculuk yapan kimse ise, su bulamazsa, teyemmüm eder.

İbnü'l-Münzir der ki: Rey ashabı, yolculukta bulunan cünup kimsenin eğer içinde su bulunan bir mescidden yolu uğrayacaksa, önce teyemmüm eder, sonra mescide girip oradan su çeker, daha sonra da suyu mescidin dışına çıkartır (ve gusleder).

Bir kesim ise, cünubun mescide girmesine ruhsat vermiştir. Bazıları da Peygamber (sav)'ın: "Mü'min necis değildir" [1] hadisini delil gösterirler. İbnü'l-Münzir der ki: Biz de böyle diyoruz, bu görüşteyiz.

Yine İbn Abbas, İbn Mes'ud, İkrime ve en-Nehaî der ki: Âbirü's-Sebil, yoldan geçip giden kimse demektir. Aynı zamanda bu, Amr b. Dinar ile Malik ve Şâfiî'nin de görüşüdür.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Cünup olan bir kimse, çaresiz kalmadıkça mescidden geçmez. Çaresiz kalırsa teyemmüm eder ve öylece mescidden geçer. es-Sevrî ve İshak b. Rahaveyh böyle demiştir.

---

(1) Bu lafızla değil de; "Mü'min bazılarında: Müslim, necis olmaz" anlamında: *Buhâri,* Gusl, 23, 24, Cenâiz 8; ***Müslim,*** Hayz 115, 116; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 91; *Tirmizi,* Tahâre 89; ***Nesâi,*** Tahâre 172; ***İbn Mâce,*** Tahâre 80; ***Müsned,*** II, 235, 382, 471, V, 384, 402.

Ahmed ve İshak, cünub kimse hakkında, abdest aldığı takdirde mescidde oturmasında mahzur yoktur, demektedirler. Bu görüşlerini İbnü'l-Münzir nakletmektedir. Bazıları da, âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında şunu rivâyet ederler: Ensardan bir topluluğun, evlerinin kapıları mescide açılırdı. Onlardan herhangi birisi cünub oldu mu, mescidden geçmek zorunda kalırdı.

Derim ki: Bu doğrudur. Ayrıca bunu, Ebu Dâvud'un, Decace'nin kızı Cesre'den yaptığı şu rivâyet desteklemektedir: Cesre dedi ki: Âişe (r.anha)'yı şöyle derken dinledim: Rasûlullah (sav), ashabının evlerinin yüzlerini (kapıların) mescide doğru açılmakta olduğunu gördü ve: "Bu evlerin yolunu mescidden başka tarafa çeviriniz" diye buyurdu. Daha sonra Peygamber (sav) içeri girdi. Fakat ev sahipleri, konu ile ilgili kendileri hakkında bir ruhsat inen umudu ile, hiçbir değişiklik yapmadılar. Yine Hz. Peygamber yanlarına çıkıp şöyle buyurdu: "Bu evlerin yönlerini mescidden başka tarafa çevirliniz. Çünkü ben mescidi, ay hali olan bir kadına da, cünub bir kimseye de helal kılmıyorum." (1)

Müslim'in Sahih'inde de şöyle denilmektedir: "Mescidde Ebu Bekir'in kapısından başka, oraya açık hiç bir kapı bırakılmasın." (2) Böylelikle Rasûlullah (sav), bütün kapıların kapatılmasını emretti. Çünkü bu durum, mescidin yol edinilmesini ve mescidden geçip gitmeyi beraberinde getiriyordu. Hz. Ebu Bekir'e ikram olsun ve özelliği dolayısıyla onun kapısını istisna etmişti. Çünkü, çoğunlukla birbirlerinden ayrılmazlardı.

Peygamber (sav)'ın, Ali b. Ebi Talib (r.a) dışında herhangi bir kimseye, mescidden yol gibi geçip gitmesini ve orada lüzumsuz oturmasına izin vermediği rivâyet edilmiştir. Ayrıca bunu Atiyye el-Avfî de Ebu Said el-Hudrî'den rivâyet etmektedir. Ebu Said dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Mescidde cünup olmak, hiçbir müslüman için -ben ve Ali müstesnâ- uygun düşmez ve olacak şey de değildir." (3)

İlim adamlarımız derler ki: Bunun böyle olması caiz (mümkün) dir. Çünkü, Hz. Ali'nin evi de mescidin bünyesi içerisinde idi. Tıpkı Peygamber (sav)'in evinin de mescidin bünyesi içerisinde olduğu gibi. Her ne kadar her ikisinin evi de mescidin içerisinde değil ise de bizzat mescide bitişiktiler ve

(1) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 92.

(2) *Buhârî*, Menâkıbu'l-Ensâr 45; ***Müslim***, Fedâilu's-Sahâbe 2; *Tirmizi*, Menâkıb 15; Aynı manada ve yakın lafızlarla; ***Buhâri***, Salât 80; ***Müsned***, I, 270, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hitabı olarak.

(3) *Tirmizî*, Menâkıb 20. Dirâr b. Surad'ın: "Yol üzerinde bu halde mescidden geçmenin yalnız ikisine helâl olduğu" şeklindeki açıklamasını naklettikten sonra *Tirmizi* hadisle ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bu, hasen garip bir hadistir. Bu hadisi başka bir yoldan (vech) bilmiyoruz. Muhammed b. İsmail *(Buhâri)* benden bu hadisi dinledi, garip karşıladı.

evlerinin kapıları mescide açılıyor idi. Rasûlullah (sav), böylelikle onları mesciddenmiş gibi değerlendirdi ve "hiçbir müslüman için... caiz değildir" hadisini irad buyurdu. Hz. Ali'nin evinin mescidde olduğuna delalet eden rivâyetlerden birisi de, İbn Şihab'ın Salim b. Abdullah'tan şöyle dediğine dair rivâyetidir: Adamın birisi babama, Ali ve Osman'dan (Allah ikisinden de razı olsun) hangisinin daha hayırlı olduğuna dair soru sordu. Abdullah b. Ömer ona şöyle dedi: İşte bu Rasûlullah (sav)'ın evi. Yanıbaşında da Hz. Ali'nin evine işaret etti. Mescidde bu iki evden başkası yoktu dedi ve hadisin geri kalan bölümünü zikretti.

Buna göre Hz. Peygamber ve Hz. Ali, mescidde cünup olmuyorlardı. Evlerinde cünub oluyorlardı. Fakat evleri, mescidin bünyesindendi. Çünkü kapıları mescide açılıyordu. O bakımdan, cünub halde evlerinden çıkacak olurlarsa, mescidi yol gibi geçiyorlardı.

Diğer taraftan bunun onlara has bir özellik olması da mümkündür. Peygamber (sav)'ın, zaten özel bir takım durumları vardı. İşte bu da onun özelliklerinden birisi kabul edilir. Daha sonra Peygamber (sav) da bu konuda Hz. Ali'ye bir özellik tanıyarak, başkasına ruhsat olmayan bir hususu ona da ruhsat olarak verdi. Her ne kadar evlerinin kapıları mescidin içerisinde bulunuyor idiyse de, mescidde onların evlerinin kapılarından başka birtakım kapılar da vardı. Öyleki Peygamber (sav), Hz. Ali'nin kapısı dışında diğer kapıların kapatılmasını emretmişti. Amr b. Meymûn, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûllullah (sav) buyurdu ki: "Bütün kapıları -Ali'nin kapısı müstesnâ- kapatınız." (1) Böylece Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye kapısının mescide açılmasına ilişmemek suretiyle bir özellik tanımış oldu. Hz. Ali de evi mescidde olduğu halde evinde cünup olurdu.

Hz. Peygamber'in: "Mescide açılan kapılardan Ebu Bekir'in kapısından başka bir kapı bırakmayınız" hadisine gelince, bu -Allahu âlem- şöyle idi: Mescide bakan çıkış olarak kullanılan birtakım kapılar vardı. Evlerin asıl kapıları ise mescidin dışında bulunuyordu. Hz. Peygamber, işte bu ikinci çıkışların kapatılmasını emrederken, ona ikram olmak üzere, Hz. Ebu Bekir'in çıkışını bırakmıştı. Buna karşılık Hz. Ali'nin ana kapısı, giriş ve çıkışta kullandığı kapısı (mescide açılıyordu). İşte İbn Ömer bunu: "Ve mescidde ikisinden başkası yoktu" diyerek açıklamaktadır.

Denilse ki: Atâ b. Yesâr'dan şöyle dediği sabittir: Peygamber (sav)'ın ashabından bazı kimseler, cünup oluyor, buna karşılık abdest alıp mescide geliyor ve mescidde konuşuyorlardı. İşte bu, cünup bir kimsenin abdest aldığı takdirde mescidde kalmasının caiz olduğuna delildir. Bu, Ahmed'in ve İshak'ın da -belirttiğimiz gibi- görüşüdür.

---

(1) *Tirmizi*, Menâkıb 20; "Bu garip bir hadistir" kaydıyla; ***Müsned***, I, 175, II, 26. IV, 369

... ...

kalkıp gitti ve onunla cima etti. Hanımı uyandığında onu yatağında göremeyince, ayağa kalktı, odadan dışarıya çıkınca, onu cariyesi üzerinde gördü. İçeri dönüp, bıçağı aldıktan sonra tekrar dışarı çıktı. Bu sırada Abdullah işini bitirmiş, ayağa kalkmıştı. Hanımının elinde bıçak taşıdığını görünce, ne oluyorsun? diye sordu. Karısı ona. Ne mi oluyorum? Eğer az önce seni gördüğüm şekilde görse idim, bu bıçağı senin omuzlarının arasına saplayacaktım. Abdullah hanımına. Beni nerede gördün ki? diye sorunca, hanımı. Seni cariyenin üzerinde gördüm, dedi. Bu sefer Abdullah: Hayır, beni öyle görmüş olamazsın. Ayrıca şunu bil ki, Rasûlullah (sav) bizden herhangi bir kimsenin cünupken Kur'an okumasını yasaklamış bulunmaktadır. Karısı: O halde sen de Kur'an oku bakayım dedi. -Karısı Kur'ân okumasını bilmiyordu- Bu sefer Abdullah şöyle dedi:

أتانا رسولُ الله يَتْلُو كتابَه ... كما لاحَ مشهورٌ من الفجر ساطِعُ
أتى بالهدى بعد العَمَى فقلوبُنا ... به موقِناتٌ أنّ ما قال وَاقِعُ
يَبِيتُ يُجافي جنبُه عن فراشه ... إذا اسْتَثْقَلَتْ بالمشركين المضاجِعُ

"Rasulullah bize geldi -Allah'ın Kitabını okuyarak-
Tan yeri ağardığında parıldayan bir kılıcın aydınlık saçışı gibi.
Körlükten sonra hidâyeti getirdi o, kalplerimiz ona
İnanmaktadır. Onun dediği olacaktır, diye.
Geceyi geçirir, yanı yatağından uzaklarda.
Müşrikler yataklarında uyuyup ağırlaştıkları vakit."

Hanımı bunun üzerine:

Allah'a iman ettim ve gözümün gördüğünü yalanladım.

Sabah olunca, Rasûlullah'ın (sav)'ın yanına gitti. Ona olanları haber verince, Rasûlullah (sav) azı dişleri görününceye kadar güldü. (1)

13. Gusletme Keyfiyeti

yüce Allah: **"Gusledinceye kadar..."** buyruğu ile, cünup olanın gusletmedikçe namaz kılmasını yasaklamaktadır.

Gusletmek, aklen kavranılabilen bir iştir. Araplarca bu kelimenin ne anlama geldiği bilinmektedir. Bu kelime ile, suyun el ile birlikte yıkanan şey üzerinden geçirilmesi kast edilir. O bakımdan Araplar, "elbiseyi gaslettim (yıkadım) tabiri ile, üzerine suyu döktüm ve elbiseyi suya daldırdım tabirleri için farklı ifadeler kullanmışlardır.

(1) *Dârakutnî*, I, 120.

Bu husus böylece anlaşıldığına göre, şunu bil ki, ilim adamları cünup olan bir kimsenin, vücuduna suyu dökmesi yahut suya dalmakla ovalamaması halinde hükmün ne olacağı hakkında farklı görüşlere sahiptir. Malik'in mezhebinde meşhur olan görüşe göre, vücudunu ovalamadıkça, sadece suya dalması yeterli değildir. Çünkü yüce Allah, cünup olana gusletmesini emretmektedir. Tıpkı namaz kılan kimseye, yüzünü ve ellerini gasletmesi (yıkamasını) emrettiği gibi. Abdest alan bir kimsenin, su ile, ellerini yüzüne ve ellerinin üzerine geçirmesi kaçınılmaz birşeydir. İşte, cünubun bütün bedeni de böyledir. Onun başı da abdest alan kimsenin yüzü ve elleri hükmündedir.

Bu aynı zamanda el-Müzenî'nin de görüşü ve tercihidir. Ebu'l-Ferac Amr b. Muhammed el-Malikî der ki: Gusletmek lafzından anlaşılması makul olan mana budur. Çünkü iğtisâl, sözlükte iftial kipindedir. Ellerini (yıkadığı şeyin) üzerinden geçirmiyen bir kimse, aslında su dökmekten başka bir iş yapmış olmuyor. Dilciler, bu şekilde davranan bir kimseye, gusleden kimse adını vermezler. Böyle birisine ya su döken, ya da suya dalan kimse adını verirler.

(Ebu'l-Ferac devamla) der ki: İşte Peygamber (sav)'den rivâyetler bu doğrultuda gelmiştir. Meselâ, onun şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Her bir kılın altında cenabet vardır. O halde saçları (kılları) yıkayın ve teni iyice temizleyin." (1) Temizlemek (ink ise, -doğrusunu en iyi bilen Allahtır ya- ancak, belirttiğimiz şekilde, elin tenin üzerinden ovalamak suretiyle geçirilmesiyle olabilir.

Derim ki: Delil diye gösterilen bu hadiste, şu iki sebepten dolayı (görüşüne) delil olacak bir taraf yoktur: Evvelâ, bu hadisin tevilinde farklı kanaatler izhar edilmiştir. Süfyan b. Uyeyne der ki: Hz. Peygamber'in: "Teni iyice temizleyiniz" buyruğundan kasıt, fercin yıkanması ve temizlenmesidir. Hz. Peygamber burada, ten ile, kinaye yoluyla ferci kastetmiştir. İbn Vehb de der ki: Ben, hadislerin açıklanması konusunda İbn Uyeyne'den daha bilgili bir kimseyi görmedim. İkinci olarak, bu hadisi, Ebu Davud, Sünen'inde rivâyet etmiş ve bunun hakkında: "Bu hadis zayıftır" demektedir. İbn Dase yoluyla gelen (Ebu Davud) rivâyetinde böyle denilmektedir. el-Lu'luî'nin (2) Ebu Dâvud'dan rivâyetinde ise, şu ifade vardır: Haris b. Vecih, zayıf bir ravidir. Onun hadisi münkerdir. (3)

---

(1) ***Ebu Dâvûd,*** Tahâre 97; ***Tirmizi;*** Tahâre 78; ***İbn Mâce,*** Tahâre 106.

(2) Ebû Dâvûd'un "Sünen" i talebesinden yedi kişi tarafından rivâyet edilmiştir. Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Lu'lui (333/994) ile, Ebû Bekr Muhammed b. Bekr b. Abdirrezzak b. Dâse el-Temmâr (346/957) bunlardan ikisidir. (Y. Doç. Dr. İ. L. Çakan, Sünen-i Ebû Dâvûd Tercüme ve Şerhi'ne "Mukaddime", İstanbul 1987, XL.)

(3) ***Ebû Dâvûd***, Tahâre 97. el-Hâris b. Vecih, hem ***Tirmizi***'nin hem de ***İbn Mâce***'nin rivâyetinde de geçmektedir. Tirmizi'de belirtilen yerde (Tahâre 79) merhum A. M. Şakir'in de bu doğrultudaki bir takım açıklamaları yer almaktadır.

Böylelikle bu hadisin delil gösterilme imkânı ortadan kalkmakta, geriye, daha önceden de açıkladığımız gibi, dildeki bu kelimenin anlamını dayanak almak kalmaktadır. Ayrıca bunu, sahih hadiste sabit olan şu rivâyet de desteklemektedir: Peygamber (sav)'e küçük bir çocuk getirildi. Hz. Peygamberin üzerine işedi. Hz. Peygamber, bir su getirilmesini istedi. Bu suyu çocuğun sidiği üzerine serpiştirdi, fakat elbisesini de yıkamadı. Bunu Hz. Âişe rivâyet etmiştir. (1) Buna yakın bir rivâyet, Um Kays bint. Mihsan'dan da rivâyet edilmiştir. (2) Her iki hadisi de Müslim rivâyet etmiştir.

İlim adamlarının cumhuru ile, fukaha topluluğu da şöyle demiştir: Cünup için su dökmek ve suya dalmak, döküdüğü su ve içine daldığı su her bir tarafını kuşatacak olursa, vücudunu ovalamayacak olsa dahi yeterli gelir. Bu da Peygamber (sav)'ın guslüne dair, Hz. Meymûne ile Hz. Âişe'nin rivâyet ettikleri hadislerin muktezâsınca böyledir. Bu iki rivâyeti de hadis imamları kaydetmişlerdir. (3) Bunlara göre Peygamber (sav) suyu vücudu üzerine bol bol dökerdi. Muhammed b. Abdulhakem de bu görüşte olduğu gibi, Ebu'l-Ferac (Amr b. Muhammed el-Malikî) daha sonra bu görüşü kabul etmiş ve Malik'ten de bunu rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Gusül halinde, elleri beden üzerinde gezdirmeyi emretmesinin sebebi: Şüphesiz, ellerini bedeni üzerinde gezdirmeyen bir kimsenin bedenine su ulaşması gereken bölgelerinden bazısından uzak kalabilme ihtimalidir.

İbnü'l-Arabhi ise der ki: Ben, mezhep sahibinden bu olmaksızın guslün olabileceğini nakleden ve bunu rivâyet eden Ebu'l-Ferac'a gerçekten hayret ediyorum. Çünkü, İmam Mâlik bunu, ne açık açık ifade etmiştir, ne de onun ifadelerinden böyle bir şey anlaşılmaktadır. Böyle bir kanaat, Ebu'l-Ferac'ın vehimlerindendir.

Derim ki: Hayır, bu husus Mâlik'ten açık bir nass ile rivâyet edilmiş bulunmaktadır. Mervan b. Muhammed ez-Zahirî -ki o, Şamlı sika ravilerden birisidir- der ki: Ben, Mâlik b. Enes'e, cünup olup abdest almaksızın bir suya dalıp çıkan kimse hakkında soru sordum. O da: Onun kılacağı namaz geçerlidir, dedi. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bu rivâyette, ayrıca "vücudunu ovalamaksızın ve abdest almaksızın" ibaresi de vardır ve Mâlik'e göre, bu şekilde suya dalıp çıkan için gusül gerçekleşmiş demektir. Ancak, onun mezhebinde meşhur olan rivâyet, vücudunu ovalamadıkça bunun gusül yerine geçmiyeceğidir. Bu da yüzün ve ellerin gusledilmesine kıyasen böyle söylenmiştir. Çoğunluğun delili şudur: Üzerine su dökünen herkes gusletmiş olur.

(1) ***Buhârî***, Vudû' 59, Akika 1; ***Müslim***, Tahâre 101; ***Nesaî***, Tahâre 189; ***İbn Mâce***, Tahâre 77; ***Muvatta***, Tahâre 109; ***Müsned***, VI, 52, 210.

(2) ***Buhârî***, Vudû' 59; ***Müslim***, Tahâre 103, 104; ***Nesaî***, Tahâre 189; ***İbn Mâce***, Tahâre 77; Muvatta, Tahâre 110; ***Müsned***, VI, 355.

(3) ***Buhârî***, Gusl 5,6; ***Müslim***, Hayz 35-39; ***Ebû Dâvûd***, Tahâre 97 v.s.

Araplar, sema beni gasletti, der. (Yani, yağmur beni yıkanırcasına ıslattı). Hz. Âişe ve Hz. Meymûne de, Rasûlullah (sav)'ın ne şekilde gusletti̇ğini naklederken, vücudunu ovaladığından söz etmemektedirler. Eğer bu vacip bir şey olsaydı Hz. Peygamber bunu terk etmezdi. Çünkü, Allah'ın muradını bize beyan eden odur. Ve o böyle bir işi yapmış olsaydı, tıpkı suyu saçının dibine ulaştırmak için hilallemesi, avuçlayarak başına su dökmesi ve buna benzer gerek guslederken, gerek abdest alırken yaptığı davranışları bize nakledildiği gibi, bu da ondan nakledilirdi.

Ebu Ömer der ki: Arapçada, kimi zaman ovalayarak, kimi zaman bol bol su dökerek yıkamaya "gasletme" adının verilmesi tepki ile karşılanacak, reddedilecek bir durum değildir. Bu böyle olduğuna göre, yüce Allah'ın, abdest alırken kullarından su ile ellerinin yüzlerin üzerinden geçirmelerini ve bu davranışlarına gasletmek adının verilmesi, diğer taraftan cünupluk ve hayızdan yıkanmak halinde de üzerlerine su dökünmekle yetinmelerini ve bunun da sünnete uygun, dildeki anlamının da dışına çıkmayacak bir gasletmek (yıkanmak) olmasını engelliyecek bir durum yoktur. Bu şekillerin her birisi de kendi zatı hakkında asıl olur. Onlardan birisini, öteki gibi kabul etmek de gerekmez. Çünkü, asıl olan hükümlerin biri kıyas yoluyla ötekine irca edilmez. Bu ise ümmetin ilim adamları arasında görüş ayrılığı olmaksızın kabul edilmiş bir konudur. Aksine, kıyas yoluyla feri meseleler, asli meselelere irca edilirler. Başarı Allah'tandır.

14. Gusül Esnasında Azalar Kaçar Defa Yıkanır:

Hz. Meymûne ile Hz. Âişe yoluyla gelen hadis-i şerifler, İbn Abbas'ın azadlısı olan Şu'be'nin, İbn Abbas'tan: O, cünupluktan yıkandığı zaman, ellerini de yedi defa, fercini de yedi defa yıkardı [1] şeklindeki rivâyetini reddetmektedir. İbn Ömer'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Namaz elli vakitti. Cünupluktan yıkanmak yedi defa, sidikten dolayı elbiseyi yıkamak da yedi defa idi. Rasûlullah (sav), namaz beş vakit, cünupluktan gusletmek de, sidikten dolayı yıkamak da bir defaya indirilinceye kadar Rabbinden niyazda bulunmaya devam etti. [2]

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu hadisin, İbn Ömer'e kadar isnadı zayıf ve gevşek (leyyin) bir isnaddır. Her ne kadar bu ve bundan önceki hadis Ebû Dâvûd İbn Abbas'ın azadlısı Şu'be'den rivâyet etmiş ise de, Şu'be pek o kadar kuvvetli bir ravi değildir. Hz. Aişe ve Hz. Meymune'nin rivâyet ettikleri hadisler, bu ikisini de reddetmektedir.

(1) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 97, hadis 246. Ancak; "yedi defa" kaydı olmaksızın, "fercini yıkadı" şeklinde.

(2) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 97, hadis 247.

15. Vücudunu Ovalayamayan Kimse Ne Yapar:

Elini vücudu üzerinden geçirme imkânı bulamayan kişi hakkında Suhnûn şöyle demiştir: Bu işi yapmakla birisini görevlendirir yahut kendisi bir bez parçasıyla oraları ovalar. *el-Vâdiha*'da şöyle denilmektedir: Ellerini yetişebildiği kadarıyla vücudunun üzerinden geçirir, daha sonra ellerinin ulaşmadığı yerleri de kapatıncaya kadar üzerine su döker.

16. Cünup Kimsenin Guslederken Sakalını Hilâllemesi:

Cünup kimsenin, kıl diplerine suyu ulaştırmak maksadıyla sakalının arasını ayırması (hilâllemesi) hususunda, Mâlik'in farklı görüşleri nakledilmiştir. İbnü'l-Kasım'ın ondan rivâyetine göre Mâlik: Bunu yapmakla yükümlü değildir, demektedir. Eşheb ise, yine Mâlik'ten bunu yapmakla yükümlü olduğunu rivâyet etmiştir. İbn Abdilhakem der ki: Böylesi bizim için daha sevimlidir. Çünkü Rasûlullah (sav), cünupluktan dolayı guslettiğinde saçlarını hilallerdi. (1) Bu ifadeden her ne kadar daha zahir olan başının saçları ise de, bunun umumi olarak anlaşılması uygundur. İlim adamları, bu iki görüşten birisini kabul etmişlerdir. Mana bakımından, gusülde bütün vücudun kaplanması (tamamen yıkanması) vaciptir. Sakalın altındaki ten de vücudun bir parçasıdır. O halde suyun oraya ulaştırılması ve bu işin el ile gerçekleştirilmesi icabeder. Küçük taharette (abdest alırken) farziyetin (tenden) sadece saça intikal etmesi, bu taharetin hafifletilmek ve zaruret olmadığı halde, bedellerin aslın yerine kâim olması esasına mebni olmasından dolayıdır. O bakımdan küçük taharette (abdestte ayakları yıkama yerine) meshler üzerine mesh etmek caiz iken, gusülde bu caiz değildir.

Derim ki: Bunu Hz. Peygamberin: "Her kılın altında cünupluk vardır hadisi de bunu desteklemektedir.

17. Mazmaza ve İstinşakın Hükmü:

Bazıları işi aşırıya götürerek, yüce Allah'ın: **"Gusledinceye kadar"** buyruğu dolayısıyla mazmaza ve istinşak'ı da vacib (farz) görmüşlerdir. Bunlardan birisi de Ebu Hanife'dir. Çünkü bunlara göre, mazmaza ve istinşak yerleri (olan burun ve ağız) yüzün kapsamı içerisindedirler. Bunların da hükmü, tıpkı yanaklar ve alın gibi, yüzün dış bölümlerinin hükmü gibidir. O halde her kim bunları (mazmaza ve istinşakı) terk edip namaz kılacak olursa, tıpkı abdest alıp yahut yıkanırken, yıkanması gereken bir tarafı yıkamaksızın terkeden kimsenin durumunda olduğu gibi, namazını iâde eder. Bununla birlikte abdest esnasında bunları, (yani mazmaza ve istinşakı) terk edenin namazını iâde etmesine gerek yoktur.

(1) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 97; Hadis no; 242 *Tirmizî*, Tahâre 76

Mâlik ise şöyle demektedir: Mazmaza ve istinşak, gusledcrken de, abdest alırken de farz değildir. Çünkü bunlar, vücudun iç tarafındandırlar. Bedenin içi gibi yıkanmaları gerekmez. Muhammed b. Cerir et-Taberî, el-Leys b. Sa'd, el-Evzaî ve tabiin topluluğu da böyle demiştir. İbn Ebi Leylâ ve Hammâd b. Ebi Süleyman ise, mazmaza ve istinşakın hem abdestte, hem gusülde farz olduğunu söylemişlerdir. Bu aynı zamanda İshakın, Ahmed b. Hanbel'in ve Dâvud'un (ez-Zâhirî'nin) kimi arkadaşlarının da görüşüdür. ez-Zührî ve Ata'dan da buna benzer görüş rivâyet edilmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'den, mazmazanın sünnet, istinşak'ın farz olduğu görüşü de nakledilmiştir. Davud ez-Zahirî'nin mezhebinden kimi ilim adamı da bu görüştedir. Bunları farz kabul etmeyenlerin delili şudur: Şanı yüce Allah, bunları Kitab-ı Kerim'inde zikretmiş değildir. Rasûlü de bunları farz kılmamıştır. Herkes te bu hususta ittifak etmiş değildir (icma yoktur). Farz olan bir şey ise ancak bu yollarla sabit olur.

Mazmaza ve istinşakı farz kabul edenler ise, bu âyet-i kerimeyle ve yüce Allah'ın: ***"Yüzlerinizi yıkayın"*** (el-Maide, 5/6) buyruğunu delil gösterirler. Dolayısıyla, bunlardan birisinde yıkamak eğer vacib ise, ötekinde de vaciptir. Peygamber (sav)'dan da, abdestinde olsun, cünupluktan dolayı gusledişinde olsun, mazmaza ve istinşakı terkettiğine dair bir rivâyet kaydedilmiş değildir. Hz. Peygamber ise, hem sözü ile, hem davranışı ile yüce Allah'ın muradını beyan edendir. Mazmaza ile istinşak arasında fark gözetenler ise, Peygamber (sav)'ın mazmaza yaptığını ve onu emretmediğini, delil ile olmadıkça da fiillerinin vacip olmayıp, mendup olacağını, diğer taraftan istinşak yaptığını ve yapılmasını emrettiğini, onun emrettiği bir şey ise, ebediyyen vücub ifade edeceğini delil göstermişlerdir.

18. Niyetin Hükmü:

İlim adamlarımız der ki: Cünupluktan dolayı gusletmek için niyet, mutlaka gereklidir. Çünkü yüce Allah: **"Gusledinceye kadar"** diye buyurmaktadır. Bu ise niyet etmeyi gerektirir. Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshak ve Ebû Sevr bu görüştedir. Abdest ve teyemmümde de hüküm böyledir. Bu görüşlerini de yüce Allah'ın: ***"Onlar, Allah'a ancak dinlerini O'na halis kılanlar olarak ibadet etmekle emrolundular"*** (el-Beyyine, 98/5) buyruğu ile desteklemişlerdir. İhlas denilen şey ise, yüce Allah'a yaklaşmakta niyetin samimi olmasıdır. Mü'min kullarına farz kıldığı şeyleri edâ ederken, ona yönelmektir. Hz. Peygamber de ayrıca: "Ameller ancak niyetler iledir" [1] diye buyurmuştur.

(1) ***Buhârî,*** Bedü'l-Vahy 1, İman 41 ve daha bir çok yerde; ***Müslim,*** İmâre 155; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 11; ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Cihâd 16; ***Nesaî,*** Tahâre 60, Talâk 24, Eymân 19; ***İbn Mâce,*** Zühd 26; ***Müsned,*** I, 25, 43.

Bu da bir ameldir. el-Evzaî ve el-Hasen derler ki: Abdest ve teyemmüm niyetsiz olarak yeterli olur. Ebu Hanife ve arkadaşları derler ki: Su ile yapılan bütün taharetler niyetsiz olarak geçerli ve yeterlidir. Fakat teyemmüm niyet olmadan olmaz. Bu ise beden ve elbiselerden necaseti izale etmek için niyet gerekmediğinin icmâ ile kabul edilmiş olmasına kıyasen böyledir. Ayrıca bunu, el-Velid b. Müslim, Mâlik'ten de rivâyet etmiştir.

19. Guslederken Kullanılacak Su Miktarı:

Gusülde kullanılacak su miktarı ile ilgili olarak, Mâlik, İbn Şihab'dan o, Urve b. ez-Zubeyr'den o, mü'minlerin annesi Aişe (r.anhâ)'dan rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sav) cünupluktan dolayı guslederken, el-Ferak diye bilinen bir kabtan yıkanırdı. (1) "el-Farak" ise, el-Fark diye de söylenir. İbn Vehb der ki: Fark, altışaptan bir ölçektir. İbn Şihab da şöyle derdi: Fark, Umeyyeoğulları kıstlarından beş kıst alır. Muhammed b. İsa el-A'şa da, Fark, üç sa'dır diye açıklamış ve üç sa' da beş kıst'tır diye belirtmiştir. Yine der ki: beş kıst ise, Peygamber (sav)'ın muddü ile oniki mud eder. Müslim'in Sahih'inde, Süfyan'dan: Fark, üç sa'dır dediği nakledilmektedir. (2)

Enes'ten de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav) bir mud ile abdest alır ve bir sa' ile beş mud arası miktarla guslederdi. (3) Bir başka rivâyette de şöyle denilmektedir: Hz. Peygamber, beş mekkük (4) ile gusleder tek bir mekkük ile abdest alırdı. (5)

Bu hadisler ise, herhangi bir ölçeğe veya tartıya vurmaksızın az su kullanmanın müstehab olduğuna delalet etmektedir. İnsan, yetecek kadar su alır ve fazla su kullanmaz. Çünkü fazla su kullanmak bir israftır. İsraf da yerilmiş bir şeydir. İbadiye mezhebinin görüşüne göre; çok su kullanılır. Bu ise şeytandandır.

20. Teyemmüm İle İlgili Buyruklar ve Bu Buyrukların Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Eğer hasta olur, yahut yolculukta iseniz, yada herhangi biriniz ayak yolundan gelirse, ve kadınlara dokunur da su bulamazsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi ve ellerinizi mesh ediniz"** buyruğuna gelince; İşte bu, teyemmüm âyetidir.

---

(1) *Buhâri,* Gusl 2; *Müslim,* Hayz 40,41; *Ebû Dâvûd,* Tahâre 96; *Nesaî*, Tahâre, 144, Gusl 8; *Dârimî*, Vudû 68; *Muvatta*, Tahâre 68; *Müsned*, VI, 37,199.

(2) *Müslim,* Hayz 41, Hacc 83; *Tirmizi,* Hacc 107.

(3) *Buhari*, Vudû, 47; *Müslim*, Hayz 51.

(4) Fark, Sâ', Mekkûk, Mud gibi ölçeklerin miktarları ile ilgili açıklamalar için bk. M. Necmuddin el-Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri,* Terceme: İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1996 s, 153 v.d. Dr. Vehbe ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî,* I, 75.

(5) Müslim, Hayz 50; *Ebû Dâvûd,* Tahâre 44; *Nesaî*, Tahâre 58, 143, Miyâh 13; *Tirmizi,* Sıfatu'l-Cenne 76; *Dârimî,* Vudû 33; *Müsned,* III, 112, 116, 259, 282, 290.

Bu âyet-i kerime, yaralı iken cünüp olan Abdurrahman b. Avf hakkında nâzil olmuştur. Bununla kendisine, teyemmüm yapma ruhsatı verildi. Daha sonra bu âyet-i kerime tüm insanlar hakkında umumî bir buyruk olarak geçerli oldu. (1) Âyet-i kerimenin nüzulü hakkında şöyle de denilmiştir: Âyet, Hz. Âişe'ye ait gerdanlığın kopması esnasında, Mureysi gazvesinde ashab-ı kiramın su bulamaması üzerine nâzil olmuştur. Bu hadisi Mâlik, Abdurrahman b. el-Kasım'dan, o, babasından, o da Hz. Aişe yoluyla rivâyet etmiştir. (2)

Buharî ise, bu âyet-i kerimeyi, Kitabu't-Tefsir'de bab başlığı yaparak şöyle demektedir: Bize Muhammed anlatarak dedi ki: Bize Abde, Hişam b. Urve'den haber verdi: Hişam babasından, o, Aişe (r.anhâ)'dan dedi ki: Esmâ'ya ait olan (âriyeten almış olduğum) gerdanlık kayboldu. Peygamber (sav) de onu aramak üzere bazı kimseleri gönderdi. Namaz vakti geldi, fakat (ashabın) abdesti yoktu, su da bulamadılar. Abdestsiz olarak namaz kıldılar. Bunun üzerine yüce Allah da teyemmüm âyetini indirdi. (3)

Derim ki: Bu rivâyette, Mâlik'in rivâyetinden farklı olarak, yerden sözkonusu edilmemekte ve gerdanlığın Esmâ'ya ait olduğu belirtilmektedir. Nesaî de Ali b. Müshir'den o, Hişam b. Urve'den o, babasından, o da Hz. Âişe yoluyla naklettiği rivâyette Hz. Âişe'nin, Hz. Esmâ'dan gerdanlığını ariyet olarak aldığını zikretmektedir. (4) Bu ise, Rasûlullah (sav) ile birlikte bulunduğu bir seferde olmuştur. Bu gerdanlığını kaybetmişti. Gerdanlığını kaybettiği yere Sulsul denilmekteydi. Daha sonra Nesaî hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.

Bu rivâyette, Hişam'dan nakledildiğine göre, gerdanlık Hz. Esma'ya ait olup, Hz. Aişe bunu Esma'dan ariyet olarak almıştı. Bu da Mâlik'in: "Aişe'ye ait olan gerdanlık koptu" ifadesiyle, Buharî'nin: "Esma'ya ait olan gerdanlık kayboldu" ifadelerini beyan etmektedir. Yine, Nesaî'nin bu rivâyetinde, gerdanlığın koptuğu yerin Sulsul diye anıldığı belirtilmektedir. Tirmizî de bu hadis şöylece rivâyet edilmektedir: Bize el-Humeydî anlattı, bize Süfyan anlattı, bize Hişam b. Urve, babasından naklederek anlattı, babası Urve, Aişe'den naklettiğine göre: Ebvâ'da bulundukları gece gerdanlığı düşmüştü. Rasûlullah (sav) onu aramak üzere iki kişiyi göndermişti. Tirmizî daha sonra hadisin geri kalan bölümünü zikreder.

---

(1) Bu rivâyeti senediyle kayd edeni tespit edemedik. Nüzul sebebini bu şekliyle Ebu'l-Leys es-Semarkandi, *Bahru'l-Ulûm* (I, 357)'da kayd etmektedir.

(2) Muvattâ, Tahâre 89; ***Buhâri,*** Teyemmüm 1; ***Müslim,*** Hayz 108.

(3) ***Buhâri,*** Teyemmüm 1, Tefsir 4. sûre 10; 5. sûre 3, Libâs 58.

(4) ***Nesâî,*** Tahâre 194 ve 204'te Hz. Âişe'den bu rivâyeti kaydetmekle birlikte; merhum Kurtubi'nin zikrettiği teferruattan söz etmemektedir. Ancak ***Buhâri,*** Teyemmüm 2, Libân 58, Nikâh 65, Fedâilu Ashâbi'n Nebiyy 30; ***Müslim,*** Hayz 109 v.s.de Hz. Âişe'nin bu gerdanlığı, Hz. Esmâ'dan âriyeten almış olduğunu açıkça zikretmektedir.

Bu rivâyette yine Hişam'dan, gerdanlığın Hz. Âişe'ye izafe edildiği görülmektedir. Fakat, bu izafe, âriyet olarak alan kişiye yapılan bir izafedir. Buna delil ise, Nesaî'nin hadisindeki açık ifadelerdir. Tirmizî bu rivâyette, Mâlik'in dediği gibi, Ebvâ ismini zikretmektedir. Şu kadar var ki, Tirmizî'deki bu rivâyette herhangi bir şüphe sözkonusu değildir. Mâlik'in rivâyetinde ise şöyle denilmektedir: Nihâyet üzerinde bulunduğum deveyi yerinden kaldırdık, gerdanlığın onun altında olduğunu gördük. Buharî'deki rivâyette ise şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) gerdanlığı buldu.

Bütün bunlar mana itibariyle doğrudur. Gerek gerdanlık, gerekse konaklanılan yer ile ilgili rivâyeti nakledenlerin farklı ifade kullanmaları, hadisi eleştirmeyi gerektiren bir sebep olmadığı gibi, hadisi zayıflatan bir özellikte de değildirler. Çünkü, hadiste anlatılmak istenen ve gözetilen maksat, teyemmüm ile ilgili ruhsatın nüzulüdür. Bütün rivâyetler de gerdanlık meselesini tesbit etmektedir.

Tirmizî'nin hadisinde yer alan: İki adam gönderdi. Bunlardan birisinin Useyd b. Hudayr olduğu söylenmiştir ifadesine gelince, muhtemeldir ki, Buharî'nin hadisinde "adamlar gönderdi" ifadesiyle kastedilenle aynı şeylerdir. Buharî'deki rivâyette, iki kişiden çoğul sigasıyla söz edilmiştir. Çünkü çoğulun asgari miktarı ikidir. Yahut da iki kişinin akabinde Hz. Peygamber daha sonra başka biri(leri)ni de göndermiş olabilir. O takdirde çoğul lafzının mutlak olarak kullanılması doğru düşer. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Nihâyet gerdanlığı aramak üzere bu kişiler gönderildi. Bunlar, gittikleri yerlerde herhangi bir şey bulamadılar. Geri döndüklerinde deveyi yerinden kaldırdılar, gerdanlığı devenin altında buldular.

Rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (sav)'ın ashabı, bazı yaralar almış, bu yaralar şifa bulduktan sonra, cünup olmuşlardı. Bundan dolayı Rasûlullah (sav)'a şikâyetlerini arzetmeleri üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur. (1) Bu da aynı şekilde sözünü ettiğimiz rivâyetlere muhalif değildir. Çünkü, geri dönmekte oldukları sözü geçen bu gazada yara almış olmaları muhtemeldir. Çünkü bu savaşta çarpışma olmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e şikâyet arzettiler. Bu arada Hz. Âişe'nin beraberindeki gerdanlık da kaybolmuştu ve bu âyet-i kerime bu sırada nazil olmuştu. (Bu ihtimal de varittir). Şöyle de denilmiştir: Hz. Aişe'nin gerdanlığı, Mustalıkoğulları gazasında kayb olmuştur. Yine bu, Mureysi' gazasında olmuştur, diyenlerin görüşlerine muhalif değildir. Çünkü her ikisi aynı gazadır. Peygamber (sav), Halife b. Hayyât ile, Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr'in söylediklerine göre, hicretin altıncı yılı Şaban ayında Mustalıkoğulları gazasını yapmış ve bu sırada Medine'de yerine Ebu Zer el-Ğıfarî'yi vekil bırakmıştı.

(1) Suyûtî *ed-Durr'l-Mensûr*, II, 549.

Hz. Peygamber'in, Ebu Zer'i değil de, Numeyle b. Abdullah el-Leysi'yi yerine vekil bıraktığı da söylemiştir. Rasûlullah (sav) Mustalikoğullarına, hiç birşeyden haberleri yokken baskın düzenlemişti. Onlar o sırada, sahil cihetinden Kudeyd tarafından el-Mureysi' diye bilinen bir su kenarında idiler. Hz. Peygamber, onlar arasından kimilerini öldürdü. Kadın ve çocukları da esir aldı. O gün için parolaları "emit, emit (öldür, öldür)" idi. Şöyle de denilmiştir: Mustalikoğulları, Rasûlullah (sav)'a karşı ordu hazırlıyor ve onun üzerine hücum etmek istiyorlardı. Hz. Peygamber durumu haber alınca, üzerlerine gitmek üzere yola koyuldu ve bir su kenarında onlarla karşılaştı.

İşte teyemmümün başlaması ve ona dair buyruğun nüzul sebebi ile ilgili olarak gelen rivâyetler bunlardır. Maide Sûresi'ndeki -orada açıklanacağı üzere- âyetin (el-Mâide, 5/6. âyet) ***"teyemmüm âyeti"*** olduğu da söylenmiştir. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bunun üzerine yüce Allah teyemmüm âyetini indirdi. Bu âyet-i kerime ise, Maide Sûresi'nde sözü geçen abdest âyeti, yahut da Nisa Sûresi'ndeki âyet-i kerimedir. Teyemmüm, bu iki âyetten başka bir yerde sözkonusu edilmiş değildir. Bu iki âyet de Medine'de inmiştir.

21. Hastalığın Mahiyeti ve Ruhsatları:

yüce Allah'ın: **"Eğer hasta olur"** buyruğunda geçen hastalık, bedenin itidal ve itiyat sınırları dışına çıkarak, eğrilik ve istisnaî hallere düşmesidir. Bu da, ağır ve hafif (çok ve az) olmak üzere iki türlüdür. Şayet, suyun soğukluğu yahut hastalığı dolayısıyla ölümden ya da bazı organlarının telef olmasından korkacak kadar ağır hasta ise, böyle bir hasta icma ile teyemmüm eder. Bundan, el-Hasen ve Ata'dan gelen, ölecek olsa dahi taharet alır (su ile temizlenir) rivâyetleri müstesnâdır. Ancak onların bu görüşleri: ***"Dinde size bir güçlük vermedi"*** (el-Hac, 22/78) buyruğu ile: ***"Kendinizi öldürmeyin"*** (en-Nisa, 4/29) buyrukları ile red olunur. Dârakutnî, Said b. Cübeyr'den, o, İbn Abbas'tan, yüce Allah'ın: **"Eğer hasta olur veya yolculukta iseniz..."** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Şayet kişinin Allah yolunda yarası, yahut irin toplamış yaraları veya çiçek hastalığı varsa, cünup olup da gusledecek olursa, öleceğinden korkarsa, teyemmüm yapar. (1)

Yine Said b. Cübeyr'den, o da İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Hasta olana toprakla teyemmüm etmesi ruhsatı verilmiştir. Amr İbnü'l-Âs da aşırı soğuktan telef olmaktan korkunca, teyemmüm ettiği halde Peygamber (sav) ona, ne gusletmesini emretti, ne de teyemmümle kıldığı namazlarını iade etmesini. (2)

Şayet hastalık hafif olsa ve bu hastalıkla beraber bir başka hastalığın or-

(1) *Dârakutnî*, I, 177.

(2) Hadis az sonra etraflı bir şekilde zikredileceğinden kaynakları orada belirtilecek.

taya çıkacağından veya artacağından, yahut iyileşmesinin gecikeceğinden korkarsa, bütün bu durumda olanlar, mezhebimizin icmaı ile teyemmüm ederler. İbn Atiyye: "Bu konuda bildiğime göre böyledir" demektedir.

Derim ki: Ancak, el-Bâcî bu hususta görüş ayrılığından sözetmektedir. Kadı Ebu'l-Hasen der ki: Meselâ, sağlıklı olan bir kimsenin, nezle veya ateşinin yükselmesinden korkması, aynı şekilde eğer hasta olan bir kimse, hastalığının artmasından korkuyorsa, (teyemmüm eder.)

Ebu Hanife de buna yakın ifadelerle görüşünü belirtmiştir. Şâfiî ise der ki: Su bulunmakla birlikte, telef olmaktan korkmadığı sürece teyemmüm etmesi caiz olmaz.

Bu görüşü kadı Ebu'l-Hasen de Mâlik'ten rivâyet etmiştir. İbnü'l-Arabî der ki: Şafiî, telef olacağından korkmadığı sürece, hastanın teyemmüm etmesi mübah değildir, demektedir. Çünkü, hastalığın artacağı muhakkak değildir. Zira, olabilir de olmayabilir de. Oysa farz olduğu muhakkak olan bir şeyin terki, şüpheli bir korku dolayısıyla caiz değildir. Biz deriz ki: Bu ifadenle çelişki içerisindesin. Çünkü sen, soğuktan telef olmaktan korkarsa teyemmüm eder diyorsun. Telef korkusu, teyemmümü mübah kıldığına göre, hastalanmak korkusu da aynı şekilde onu mübah kılar. Çünkü, telefe maruz kalmak yasak olduğu gibi, hastalığa maruz kalmak da istenmemiştir.

Şöyle diyen Şafiî'ye gerçekten hayret edilir: "Şayet, satın alınacak suyun değeri, bir habbe kadar daha fazla olursa, (abdest yada gusül) alacak olanın onu satın alması, malı korumak için gerekmez. Böyle birisinin teyemmüm etmesi gerekir."

Ya aynı kişi bedeninin hastalığa maruz kalmasından korkuyorsa, niye (teyemmüme) müsaade edilmiyor? Bu hususta bunu reddetmek için, onların (Şafiî'lerin) dinlenilmeye değer söyledikleri bir sözleri yoktur.

Derim ki: el-Kuşeyrî Ebu Nasr Abdurrahim'in *Tefsir*'inde belirttiğine göre, Şafiî'nin bu konudaki sahih olan görüşü şudur: Teyemmümü mübah kılan hastalık, suyu kullanması halinde ölüm korkusunun yahut bazı organların telef olacağı korkusunun bulunmasıdır. Şayet, hastalığın uzayacağından korkulursa, Şafiî'nin sahih görüşü, teyemmümün caiz olduğu şeklindedir. Ebu Davud ve Darâkutnî, Yahya b. Eyyub'den o, Yezid b. Ebî Habib'den, o, İmran b. Ebi Enes'den, o, Abdurrahman b. Cübeyr'den, o, Amr b. As'dan şöyle rivâyet etmektedirler: Zâtu's-Selâsil gazvesinde, soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Gusledecek olursam, helâk olacağımdan korktum. O bakımdan önce teyemmüm yaptım, sonra da beraberimde bulunan arkadaşlarıma namaz kıldırdım. Bunu Rasûlullah (sav)'a anlattılar.

Hz. Peygamber: "Ey Amr, sen arkadaşlarına cünup olduğun halde mi namaz kıldırdın?" diye sordu. Ben ona, beni gusletmekten alıkoyanın ne olduğunu haber verip şöyle dedim: Aziz ve celil olan Allah'ın: *"Kendinizi öldür-*

meyiniz. Şüphe yok ki Allah, size çok rahmet edendir" (en-Nisâ, 4/29) diye buyurduğunu dinledim dedim. Bunun üzerine Allah'ın Peygamberi -salât ve selâm ona- güldü ve hiçbirşey demedi. (1)

İşte bu hadis-i şerif, yakîn olmamakla sadece korkunun bulunması halinde teyemmümün mübah olduğunun delilidir. Yine, teyemmüm yapmış bir kimseye cünup denilebileceği ve teyemmüm yapmış bir kimsenin abdest almış olanlara namaz kıldırabileceği bu hadisten anlaşılmaktadır. Mezhebimizde konu ile ilgili iki görüşün birisi budur. Sahih olan da budur. Mâlik'in *Muvatta*'ında okuttuğu ve ölünceye kadar da kendisine okunan görüş de budur.

İkinci görüş ise, böyle bir kimse, abdestli olanlara namaz kıldıramaz. Çünkü abdestli olandan daha aşağı fazilete sahiptir. İmamın hükmü ise, rütbe itibariyle daha yüksekte olmasını gerektirir. Dârakutnî de Cabir b. Abdullah yoluyla gelen hadiste onun şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav): "Teyemmüm yapmış bir kimse, abdestlilere imam olamaz" diye buyurmuştur. Ancak, hadisin senedi zayıftır. (2)

Ebû Dâvûd ve Dârakutnî de Hz. Cabir'den şöyle rivâyet ederler: Bir yolculukta bulunuyorduk. Bizden birisine bir taş isabet etti ve başından yara aldı. Daha sonra o kişi ihtilam oldu. Arkadaşlarına: Teyemmüm hususunda benim ruhsatım olduğuna kanaatiniz var mı diye sordu. Onlar: Sen kullanabilecekken teyemmüm ruhsatından yararlanabileceğin kanaatinde değiliz, dediler. Bunun üzerine o da gusletti ve öldü. Peygamber (sav)'ın huzuruna vardığımızda, ona durum bildirildi, o da şöyle buyurdu: "Onu öldürdüler. Allah kahretsin onları. Madem bilmiyorlardı niye sormadılar. Şüphe yok ki cehaletin şifası soru sormaktır. Böyle bir kimseye teyemmüm yapıp, yarasının üzerine bir bez sıkması veya bağlaması -şüphe hadisin ravilerinden olan Musa'dan geliyor- ona yeterdi. Sonra o bezin üzerine mesheder, vücudunun geri kalan bölümünü de yıkardı." (3)

Dârakutnî der ki: "Ebu Bekr dedi ki: Bu Mekke halkının tek başlarına rivâyet ettikleri bir sünnettir. Bu rivâyeti Cezireliler de tahammül etmiş (rivâyette bulunmuş), fakat bunu Ata'dan, o, Cabir yoluyla ez-Zübeyr b. Hureyk'den başkası rivâyet etmemiştir. ez-Zübeyr ise pek güçlü bir ravi değildir. el-Evzaî ona muhalefet ederek, bunu Ata'dan, o, İbn Abbas'tan diye rivâyet etmiştir ki, doğru olan da budur. Ancak, burada el-Evzaî'ye hilâfen, ondan (ez-Zübeyr'den) o, Ata'dan denilmiştir. Yine ondan: Ata'dan bana ulaştığına göre... da denilmiştir. el-Evzaî ise, hadisin sonrasını mürsel yaparak, Ata'dan, O, Peygamber (sav)'den diye rivâyet etmiştir ki, doğru olan da bu-

(1) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 124; *Dârakutnî*, I, 178.
(2) *Dârakutnî*, I, 185.
(3) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 125; *Dârakutnî*, I, 190-191.

dur. İbn Ebi Hatim de şöyle demiştir: Ben babama ve Ebu Zur'a'ya bu hususta sordum, ikisi de bana şöyle dedi: Bu hadisi, İbn Ebi'l-Işrin, el-Evzaî'den, o, İsmail b. Müslim'den, o, Ata'dan, o da İbn Abbas'tan rivâyet ederek, hadisi müsned olarak nakletti (ler). (1)

Dâvud der ki: Kendisine hasta denilebilen herkesin teyemmüm etmesi caizdir. Çünkü, yüce Allah: **"Eğer hasta olur..."** diye buyurmaktadır. İbn Atiyye der ki: Bu ise, kabul gören görüşe muhalif bir kanaattir. Çünkü, ümmetin ilim adamlarına göre teyemmüm, suyu kullanmaktan korkan yahut ondan dolayı rahatsız olmaktan çekinen içindir. Çiçek ve kızamık hastalığına yakalanmış kimseler gibi. Yine sudan dolayı artacaklarından korkulan hastalıklar için de böyledir. İbn Abbas'tan daha önce geçtiği gibi.

22. Yolculuk:

yüce Allah'ın: **"Veya yolculukta iseniz"** buyruğuna göre, su bulunmadığı takdirde, yolculuk ister uzun, ister kısa olsun, yolculuk sebebiyle teyemmüm caizdir. Yapılan yolculuğun, namazın kısaltılmasını gerektirecek kadar uzun olması şartı da yoktur. Mâlik'in ve ilim adamlarının cumhûrunun görüşü budur. Bir kesim ise şöyle demektedir: Ancak namazın kısaltılacağı bir yolculukta teyemmüm edebilir. Başkaları da yapılan bu yolculuğun, itaat yolculuğu olması şartını koşmuşlardır. Bütün bu görüşler zayıftır.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

23. Teyemmüm Yapmanın Cevazı:

Belirttiğimiz gibi, yolculukta teyemmümün caiz olduğu üzerinde ilim adamları icma etmişlerdir. Ancak, hazarda (ikâmet halinde) teyemmüm hususunda farklı görüşler vardır. Mâlik ve arkadaşları, teyemmümün hazarda da, seferde de caiz olduğu görüşündedirler. Aynı zamanda bu Ebu Hanife ve Muhammed'in de görüşüdür.

Şafiî ise şöyle demektedir: Sağlıklı ve mukim bir kimsenin, telef olmaktan korkması hali dışında teyemmüm etmesi caiz değildir. Bu, Taberî'nin de görüşüdür. Yine Şafiî, el-Leys ve Taberî şöyle demişlerdir: Mukimken su bulamayıp, vaktin çıkmasından da korkulacak olursa, sağlıklı olan da hasta olan da, teyemmüm eder, namaz kılar, daha sonra (su bulunca) iâde eder.

Ebû Yusuf ve Züfer ise şöyle demektedir: Mukimken teyemmüm etmek, hastalık dolayısıyla da vaktin çıkacağı korkusuyla da caiz değildir. el-Hasen ve Ata ise şöyle demişlerdir: Hasta olan bir kimse de, sağlıklı olan da su bulduğu takdirde teyemmüm yapamazlar.

(1) *Dârakutnî*, 1, 190.

Bu konudaki görüş ayrılığının sebebi, âyetin farklı anlaşılmasındandır.

Mâlik ve ona tabi olanlar şöyle demektedir: Yüce Allah'ın teyemmüm şartında hasta ve yolcuları zikretmesinin sebebi, suyu bulamayan kimselerin çoğunlukla bu kabilden olmalarından dolayıdır. Mukim olanlar, çoğunlukla su bulabilirler. Dolayısıyla özel olarak nassda onlardan sözedilmemiştir. O halde, su bulamayan, yahut da herhangi bir engel dolayısıyla suyu kullanamayan ya da namaz vaktinin geçmesinden korkan herkes, yolcu ise nass gereği, mukîm ise buyruğun manası gereği teyemmüm eder. Hasta olan kimse nass ile, sağlıklı olan da bu nassın manası dolayısı ile teyemmüm edebilir.

Mukimken teyemmüm yapılmasını kabul etmeyenler ise şöyle demektedir: yüce Allah, teyemmümü hasta ve yolcuya bir ruhsat olarak teşri buyurmuştur. Tıpkı bu durumda olanların oruç açmalarına, namazlarını kısaltmalarına izin verdiği gibi. Yüce Allah, teyemmümü, ancak iki şarta bağlı olarak mübah kılmıştır. Bu şartlar hastalık ve yolculuktur. Dolayısıyla mukim ve sağlıklı olan bir kimsenin bu hususla herhangi bir ilgisi yoktur. Çünkü o, yüce Allah'ın öngördüğü şartın dışında kalmaktadır.

Su bulunduğu takdirde her durumda teyemmümü kabul etmeyen el-Hasen ve Ata'nın görüşlerine gelince, bunlar şöyle demektedirler: Yüce Allah, teyemmümü suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Çünkü yüce Allah: **"Su bulamazsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin"** diye buyurmakta ve su bulunmaması hali dışında kimseye teyemmümü mübah kılmamaktadır.

Ebû Ömer der ki: Şayet, cumhûrun görüşü ve bu hususta gelen rivâyetler bulunmasaydı, şüphesiz el-Hasen'in ve Ata'nın söyledikleri doğru olurdu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Rasûlullah (sav) da, yolculuk halinde bulunan Amr İbn Âs'ın teyemmüm etmesini caiz bulmuştur. Çünkü Amr, su ile gusledecek olursa öleceğinden korkmuştu. Dolayısıyla hasta olanın teyemmüm yapabilmesi öncelikle sözkonusu olmalıdır.

Derim ki: Suya gittiği takdirde, namaz vaktinin çıkacağından korkması halinde mukim olan kimsenin teyemmüm etmesinin caiz olduğunun, Kitap ve sünnette delilleri vardır.

Kitap'tan delili, yüce Allah'ın: **"Yahut, herhangi biriniz ayak yolundan gelirse"** buyruğudur. Bu ise, mukim olan bir kimse su bulamayacak olursa teyemmüm eder demektir. Bunu, el-Kuşeyrî Abdurrahim, açıkça şöyle de ifade etmektedir: Bundan sonra, nazar (kıyas) böyle bir namazın kaza edilmesinin vücubunu kesinlikle ortaya koymaktadır. Çünkü, ikâmet halinde suyun bulunmaması, nadiren karşıkarşıya kalınan bir mazerttir. Kaza konusunda da iki görüş vardır.

Derim ki: İşte bu şekilde, bizim mezhebimizin ilim adamları, mukimken teyemmüm edecek bir kimse hakkında, suyu bulacak olursa namazını iade eder mi, etmez mi hususunda açık ifade kullanmışlardır. Mâlik'in mezhebinde meşhur olan görüş, namazını iade etmesine gerek olmadığıdır. Sahih olan da budur. İbn Habib ve Muhammed b. Abdilhakem ise, herhalükârda namazını iade eder, derler. Ayrıca bunu İbnü'l-Münzir de Mâlik'ten rivâyet etmiştir. el-Velid ondan şöyle dediğini nakletmektedir: Güneş doğacak olsa dahi gusleder. (Yani teyemmüm etmez).

Sünnetten deliline gelince, Buharî'nin Ebu Cuheym b. el-Haris b. es-Sımme el-Ensarî'den şöyle dediğine dair yaptığı rivâyettir: Peygamber (sav) Bi'ri Cemel taraflarından gelince, bir adam onunla karşılaştı, ona selam verdi. Peygamber (sav), duvara yönelip (ellerini) yüzüne ve ellerine sürünceye kadar selamını almadı. Bundan sonra selamını aldı. (1) Bu hadisi, Müslim de rivâyet etmiştir. Orada ayrıca, "Bi'ri Cemel" tabiri zikredilmemiştir. (2) Ayrıca bunu, Dârakutnî de İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. O hadiste şu ifadeler de vardır: Daha sonra Hz. Peygamber, o adamın selamını aldı ve şöyle dedi: "Selamını almamı engelleyen tek şey, taharetli olmayışımdı." (3)

24. "Ayak Yolundan Gelenler":

Yüce Allah'ın: **"Yahut, herhangi biriniz ayak yolundan gelirse"** buyruğunda yer alan (ve **"ayak yolu"** diye meâli verilen): (الْغَائِطِ) kelimesi asıl anlamı itibariyle, yeryüzünün alçak tarafları demektir. Bunun çoğulu ise, (الغِيطان) şeklinde veya (الأغواط) diye gelir. "Dimaşk Ğûtası" adı da burdan gelmektedir. Araplar böyle yerlere, insanların gözünden saklanmak maksadıyla def-i hacette bulunmak üzere giderlerdi. Daha sonra, insandan çıkana da bu ortak anlam dolayısıyla "ğâit" adı verilmiştir. Bu kelimenin fiili, bir toprakta kaybolup görünmeyecek hale gelmeyi ifade etmek için kullanılır.

ez-Zühri, bu kelimeyi : (من الغَيْطِ) diye okumuştur. Bunun aslının: (الغَيَط) olup, şeddesiz söylenmiş olması ihtimali de vardır. (هَيْن وميْت): Kolay ve ölü kelimeleri ve benzerlerinde olduğu gibi.

Yine bu kelimenin aslının (الغَوط) dan gelme ihtimali de vardır. Buna delâlet eden ifade ise, def-i hacet için giden bir kimse hakkında: (تغوّط): Def-i hacette bulundu, tabirini kullanmalarıdır. Böylelikle, buradaki "vav" harfi "ya" harfine dönüşmüş olmaktadır.

Nitekim, arapların (لا حَوْل) yerine : (لا حَيْل) demeleri buna benzer. Âyet-i kerimedeki "ev: yahut, veya" buyruğu burada "vav; ve" anlamındadır.

---

(1) *Buhâri,* Teyemmüm 3; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 122; ***Nesâî,*** Tahâre 195; ***Müsned,*** IV, 169.
(2) ***Müslim,*** Hayz 114. Ancak "Bi'ri Cemel" tabiri var.
(3) ***Dârakutnî,*** I, 177.

Yani sizler hasta olursanız veya yolculukta iseniz, ve bu arada herhangi biriniz ayak yolundan gelirse, teyemmüm ediniz demektir. Buna göre teyemmümü gerektiren sebep, hadestir. Yoksa hastalık yada yolculuk değildir. İşte bu önceden de açıkladığımız gibi, mukimken teyemmümün caiz olduğuna delildir.

Şu kadar var ki, buradaki "ev" ile ilgili olarak nazar ehlince (tetkik erbabına göre) "ev" edatının asıl anlamı üzere kullanılmıştır. Çünkü "ev veya"nın kendine has bir anlamı, "vav ve"nin de kendine has bir anlamı vardır. Onlara göre, bunun anlamının böyle olması, ifadede hazf bulunduğunu ortaya koymaktadır. Buyruğun anlamı da şöyle olur: Eğer suya el değdirmeye güç yetiremeyecek şekilde hasta olur, yahut yolculukta bulunup ta su bulamayıp, ancak su kullanmaya da ihtiyacınız olursa... anlamındadır.

Doğrusun en iyi bilen Allah'tır.

25. Abdesti Bozan Şeyler:

Âyet-i kerimedeki "el-Ğâit" lafzı, mana yoluyla küçük tahareti bozan bütün hadesleri bir arada ifade etmektedir. Ancak, ilim adamları bunları tesbitte ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta yapılan açıklamaların en üstünü, bunların üç türlü olduğudur. Mezhebimizde bunlar hakkında görüş ayrılığı yoktur: Bunlar, aklın zail olması, mutad olan şeylerin çıkması ve dokunmaktır.

Ebu Hanife'nin mezhebine göre ise, vücuttan çıkan necasetlerdir. O, bu necasetlerin çıkış yerini de nazarı itibara almaz, dokunmayı da abdesti bozan sebepler arasında saymaz.

Şafiî ve Muhammed b. Abdilhakem'in mezhebine göre ise, her iki yoldan çıkanlardır. Bunlar, mutad olan şeyleri gözönünde bulundurmazlar, fakat dokunmayı (abdesti bozan) sebepler arasında sayarlar.

Bu husus bu şekilde anlaşıldığına göre şunu bil ki, müslümanlar, baygınlık, delilik yahut sarhoşluk sebebiyle aklı zail olan kimsenin abdest almakla yükümlü olduğunu icma ile kabul etmiş, fakat uykunun diğer hadesler gibi bir hades mi yoksa hades değil de hadesli olma halinin zannedildiği bir hal mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda ikisi uç ve birisi de orta olmak üzere üç görüş vardır:

Uç görüşlerden birisi şöyledir: el-Muze Ebu İbrahim İsmail, bunun hades olduğu görüşündedir. Diğer hadesler gibi, uykunun azı da çoğu da abdest almayı gerektirir. Mâlik'in *Muvatta*'daki görüşünün muktezası da budur. Çünkü o, orada şöyle demektedir: Ya önden yahut arkadan çıkan bir hades veya uyku sebebiyle de olmadıkça abdest almaz. (1)

(1) *Muvatta'*, Tahâre 11.

Yine Safvân b. Assal'dan gelen ve Nesâî, Dârakutnî ve -sahih olduğunu da belirterek- Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadisin muktezası da budur. Hepsi de bu hadisi Asım b. Ebi'n-Nücûd'dan, o, Zir b. Hubeyş'den rivâyet etmektedirler. Zir dedi ki: Safvân b. Assâl el-Muradi'ye gidip şöyle dedim: Ben sana mestler üzerine mesh etmeye dair soru sormak üzere geldim. Dedi ki: Peki, ben Rasûlullah (sav)'ın gönderdiği askerler arasında bulunuyordum. O, bizlere "Taharet üzre onları giydiğiniz takdirde mestler üzerine yolculuğa çıkmamız halinde üç gün süreyle mesh etmemizi, ikâmet edecek olursak da, bir gün bir gece mesh etmemizi ve küçük abdest bozmaktan, büyük abdest bozmaktan, uykudan dolayı çıkarmamamızı, ancak cünupluktan dolayı çıkarmamızı" emretti. (1)

Bu hadis-i şerifte ve Mâlik'in naklettiğimiz görüşünde, büyük abdest bozmak, küçük abdest bozmak ile uyku eşit değerlendirilmektedir. Bunlar derler ki: Kıyasa göre fazla uyku ve aklı örten bölümü hades kabul edildiğine göre, uykunun azının da böyle olması icabeder.

Ali b. Ebi Talib'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Dübürün bağı, iki gözdür (uyanık olmaktır). O bakımdan kim uyursa abdest alsın." (2) Bu ise umumi bir buyruktur. Ve bu hadisi Ebu Davud rivâyet etmiştir. Dârakutnî bunu, Muaviye b. Ebi Süfyan yoluyla Peygamber (sav)'dan rivâyet etmiştir. (3)

İkinci üç görüş; Ebû Mûsâ el-Eşârî'den, uykunun hangi durumda olursa olsun, hades olmayacağı görüşünde olduğuna delâlet eden bir rivâyet gelmiş bulunmaktadır. Ona göre, uyuyan bir kimse uyku dışında bir başka hadesi olmadıkça abdestlidir. Çünkü, uyuduğu vakit kendisini koruyan kimseler görevlendirirdi. Eğer kendisinden hades çıkmayacak olursa, uykusundan kalkar ve namaz kılardı. Bu Abîde, Said b. el-Müseyyeb ve Mahmud b. Halid'in rivâyetinde, el-Evzaî'den de rivâyet edilmiştir.

Cumhur ise bu iki uç kanaate muhalif görüştedir. Mâlik'in görüşü özetle şöyledir: Her kim uyur, uykusu ağırlaşır ve uzayıp giderse, hangi durumda olursa olsun onun abdest alması icabeder. Bu aynı zamanda, ez-Zûhrî, Rabia ve el-Velid b. Müslim'in rivâyetine göre -el-Evzaî'nin de görüşüdür.

Ahmed b. Hanbel ise der ki: Şâyet uyku hafif olup, kalbi örtmeyecek ve onu haldırmayacak türdense zarar vermez.

Ebu Hanife ve arkadaşları der ki: Yatarak ya da teverrük ederek (sağ kalçasını sağ ayağına dayayıp, sol ayağını da sağ ayağının altından çıkarması şeklindeki oturuş) uyuyan dışında herhangi bir kimsenin abdest alması gerekmez.

---

(1) *Tirmizi*, Tahâre 71; *Nesâî*, Tahâre 98, 113,114; *İbn Mâce*, Tahâre 62; *Müsned*, IV, 239, 240; *Dârakutnî* I, 197.

(2) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 79; *İbn Mâce*, Tahâre 62; *Dârakutnî* I, 161.

(3) *Dârimi*, Vudû' 48; *Müsned*, IV. 97 ve *Dârakutnî* I, 160.

Şâfiî der ki: Oturarak uyuyanın abdest alması gerekmez. Ayrıca bunu İbn Vehb de Mâlik'ten rivâyet etmiştir.

Bu görüşlerden sahih olanı, Mâliki mezhebindeki meşhur görüştür. Çünkü İbn Ömer'in rivâyet ettiği bir hadise göre, Rasûlullah (sav) bir gün bir meşguliyeti sebebiyle yatsı namazını ertelemek durumunda kaldı. Nihâyet biz, mescidde uyuduk. Sonra uyandık, sonra yine uyuduk. Sonra bir daha uyandık. Sonra Peygamber (sav) yanımıza çıkageldi. Sonra da şöyle buyurdu: "Şu anda yeryüzündeki insanlar arasında sizden başka namazı bekleyen kimse yoktur." Bu hadisi hadis imamları rivâyet etmiştir. Lafız ise, Buhârî'nindir. (1)

Bu hadis, hem isnad, hem amel bakımından bu konuda gelen rivâyetlerin en sahih olanıdır.

Mâlik'in *Muvatta'*ında söyledikleri ile Safvân b. Assal yoluyla gelen hadiste söylenenlere gelince, bunun da anlamı şudur: Kişiyi etkisi altına alan ağır uyku abdesti bozar. Bu hadis-i şerif ile bu manadaki diğer hadisler bu açıklamaya delildir. Aynı şekilde Saffan'ın bu hadisini, Veki', Mis'ar'den o, Asım b Ebi'n-Necüd'dan rivâyet etmiştir. Bu rivâyete göre Âsım, "yahut uyku" yerine "yahut yel" demiştir. Dârakutnî der ki: Bu hadiste "yahut yel" ifadesini, Veki'in Mis'ar'den rivâyetinden başka diyen olmamıştır. (2)

Derim ki: Vekî', sika ve güvenilir bir imamdır. Buharî, Müslim ve benzeri hadis imamları ondan hadis rivâyet etmişlerdir. O bakımdan uykunun bir hades olduğu hususunda Saffan'ın hadisine yapışanların bu hadisi delil göstermelerine imkân kalmamaktadır. Ebu Hanife'nin görüşü ise zayıftır. Dârakutnî'nin İbn Abbas'tan rivâyetine göre Rasûlullah (sav) secde halinde iken uykusu derinleşinceye, yahut hafifçe horlayıncaya kadar uyudu, sonra kalktı ve namazanı kıldı. Ey Allah'ın Rasûlu uyudun, dedim. Şöyle buyurdu: "Abdest ancak, yatarak uyuyan kimse için vaciptir. Çünkü bir kimse yattı mı, artık onun mafsalları gevşer". (3) Bu hadisi tek başına Ebû Halid, Katade'den rivâyet etmiştir. Sahih bir rivâyet değildir. Bunu da Dârakutnî söylemiştir. (4)

Ebû Dâvûd da bu hadisi rivâyet etmiş olup şöyle demiştir : Hz. Peygamberin: "Yatarak uyuyana abdest almak düşer" ifadesi, münker bir hadis olup, bunu Ebu Halid Yezid ed-Dâlânî, dışında kimse Katâde'den rivâyet etmemiştir. Baştarafını ise bir topluluk, İbn Abbas'tan nakletmekle birlikte bu kabilden birşeyden söz etmemişlerdir. (5)

---

(1) *Buhâri,* Mevâkit 24; *Müslim,*Mesâcid 220, 221; *Nesâî*, Mevâkit 21; *Müsned,* II, 88, 126; Ayrıca bk. *Buhâri,* Mevâkit 22,24; *Müslim,* Mesacid 225; *Nesâî*, Mevâkit 21; *Dârimi,* Sâlat 19.

(2) *Dârakutni,* I, 123

(3) *Tirmizi,* Tahâre 57; *Ebû Dâvûd,* Tahâre 79; *Müsned,* I, 256.

(4) *Dârakutni*, I, 160

(5) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 79, Hadis No: 202.

Ebu Ömer b. Abdi'l Berr de şöyle demektedir: Bu, münker bir hadistir. Katade'nin sika ravilerinden herhangi bir kimse bunu rivâyet etmiş değildir. Bunu tek başına Ebû Halid ed-Dâlânî rivâyet etmiş ve onun bu fazlalığını inkâr etmişlerdir. Bu kabilden naklettiklerinde ise, delil teşkil edemez.

Şafiî'nin, yalnızca oturan müstesnâ, uyuyan herkese abdest almak düşer ile mutedil halden meyleden ve böylelikle uyuyan herkesin de abdest alması gerekir, sözüne gelince, bu aynı zamanda Taberî ve Dâvûd'un da görüşüdür. Ali, İbn Mes'ud ve İbn Ömer'den de rivâyet edilmiştir. Zira bu şekilde uyuyan kimsenin uykusunun ağırlaşması pek rastlanan bir hadise değildir. O bakımdan böyle bir uyku hafif uyku mesabesindedir.

Dârakutnî de Amr b. Şuayb'dan, o, babasından, o da dedesi yoluyla, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Her kim otururak uyursa, onun için abdest almaya gerek yoktur. Her kim yanını yatağa koyarsa onun abdest alması gerekir." (1)

İnsan vücudundan çıkanların abdesti bozmasına gelince, bizim lehimize, Buharî'nin yaptığı şu rivâyet delildir: Buharî dedi ki: Bize Kuteybe anlattı, dedi ki, bize Yezid b. Zurey anlattı. Yezid, Halid'den, o, İkrime'den, o, Aişe'den şöyle dediğini nakletti: Rasûlullah (sav) ile birlikte hanımlarından birisi itikâf'a girdik. O kadın, kırmızı ve sarı renkte akıntı görüyordu. Namaz kılarken altına leğen koyduğumuz dahi olurdu. (2) Görüldüğü gibi bu mutad olmayan bir şekilde çıkmaktadır. Bu kesilen bir damardan ötürü gelmektedir. O halde bu bir hastalıktır. İki yoldan gelip de bu şekilde olan bir akıntı dolayısıyla bize göre -belirttiğimiz gibi Şâfiî'ye hilâfen- abdest almak vacib değildir. Başarımız Allah'tandır. Ayrıca bu Hanefîlerin, çıkanın necâset olmasına itibar etmesi şeklindeki kanaatini de reddetmektedir. Böylelikle Mâlik b. Enes'in mezhebinin sahih olduğu ve açıkça anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Nefes alıp verildiği sürece Allah, ondan ve diğerlerinin tümünden razı olsun.

26. "Kadınlara Dokunmak" Buyruğunun Anlaşılması İle İlgili Görüş Ayrılıkları:

Yüce Allah'ın: "(أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ): **Ya da kadınlara dokunur da...**" buyruğunu, Nâfi', İbn Kesir, Ebû Âmr, Âsım ve İbn Amir "(لَامَسْتُمُ): Dokunursanız" diye okumuşlardır. Hamza ve el-Kisaî ise, (لمستم) şeklinde okumuşlardır.

Bu kelimenin anlamı ile ilgili olarak üç görüş vardır: Biricisi, bunun cimada bulunursanız anlamına gelmesi, ikincisi tenleriniz değerse anlamına gelmesidir. Üçüncüsü ise her ikisini de bir arada mütalaa eden görüş.

---

(1) *Dârakutnî*, I, 161. Ebü't-Tayyip Muhammed Âbâdî, hadis ile ilgili ravilerinden Ömer b. Harun'un zayıf bir râvi olarak değerlendirilmiş olduğunu kaydetmektedr.

(2) *Buhâri* Hayz 10, İ'tikâf 10, *Ebû Dâvûd*, Savm 81; *İbn Mâce*, Siyâm 66; *Dârimi*, Vudû' 94; *Müsned* VI, 131.

Bunun (لامستم) şeklindeki okunuşu da çoğu kimseye göre aynı anlamda dır. Şu kadar var ki, Muhammed b. Yezid'den şöyle dediği nakledilmektedir: Sözlükte evlâ olan (لامستم)'ın, öpseniz veya buna benzer bir anlam ifade et mesidir. Çünkü bu durumda, her bir tarafın bir fiili vardır. Diğer okuyuş olan; (لمستم) ise, onların üstüne varırsanız ve onlara temas ederseniz, demektir. Bunda ise kadının herhangi bir fiili yoktur.

İlim adamları, âyet-i kerimenin (bu bölümünün) hükmü hakkında, beş farklı görüş ortaya atmışlardır. Bir kesim der ki: Burada mülamese, ele has bir tabirdir. Cünup olan kimse ise, ancak su ile birlikte sözkonusu edilmiştir. Do layısıyla yüce Allah'ın: **"Eğer hasta olur..."** buyruğu ile kast edilen anlamın kapsamına girmemektedir. O bakımdan cünubun teyemmüm etmesi sözkonusu olmaz. Cünup, ya gusleder yahut da suyu buluncaya kadar namazı bırakır. Bu görüş, Hz. Ömer ve İbn Mes'ud'dan rivâyet edilmiştir.

Ancak, Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: bu meselede, İslam âleminin değişik bölgelerindeki fukahâlarından, Hz. Ömer ve Abdullah b. Mes'ud'un görüşü doğrultusunda rey sahipleri olsun, hadis ehlinden olsun, görüş belirten kimse olmamıştır. Bunun sebebi, -doğrusunu en iyi bilen Allahtır ya- Ammâr ve İmran b. Husayn ile Ebu Zer'in Hz. Peygamber'den cünup olan kimsenin teyemmümüne dair yaptıkları rivâyetler olmalıdır. (1)

Ebu Hanife, bu görüşün aksini ileri sürer ve der ki: Burada mülâmese'den kasıt, cimâ demek olan lemse hastır. Cünup olan bir kimse teyemmüm eder, eliyle dokunan kimselerden ise burada sözedilmemiştir. Çünkü bu, hades de değildir. Abdesti bozan bir iş de değildir. Kişi lezzet almak kastıyla hanımını öpecek olsa, abdesti bozulmaz. Onlar bu görüşlerini, Dârakutnî'nin Hz. Âişe'den gelen şu rivâyeti ile de desteklerler: Rasûlullah (sav) hanımlarından birisini öptü, sonra da abdest almaksızın namaza çıktı. Urve dedi ki: Ben ona: Sözünü ettiğin bu kadın senden başkası olabilir mi diye sordum. O da güldü. (2)

Mâlik der ki: Cima yoluyla mülâmesede bulunan kişi, (su bulamayacak olursa) teyemmüm eder, el ile mülamesede bulunan (dokunan) kimse ise, lezzet aldığı takdirde teyammüm eder. Şehvetsiz olarak dokunacak olursa, abdest almasını gerektiren bir durum yoktur. Ahmed ve İshak da bu görüştedir. Âyetin muktezâsı da budur.

Ali b. Ziyad der ki: Eğer hanımının üzerinde kalın bir elbise varsa, herhan-

(1) Ammâr b. Yâsir'in rivâyeti için bk. ***Buhârî*** Teyemmüm 4, 5, 8; ***Müslim,*** Hayz 110, 112; ***Ebü Dâvûd,*** Tahâre 121; ***Nesâî,*** Tahâre 195, 196, 198, 199, 200, 201. İmrân b. Husayn'ın rivâyeti için bk. ***Nesai,*** Tahâre 202. Ebû Zerr'in rivâyeti için bk. ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 123; ***Tirmizi,*** Tahâre 92; ***Nesaî,*** Tahâre 203.

(2) ***Dârakutnî,*** I, 138. Ayrıca: ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 68; ***Tirmizi,*** Tahâre 63; ***Nesai,*** Tahâre 121; ***İbn Macê,*** Tahâre 69; ***Müsned,*** VI, 62, 210.

gi bir şey yapması gerekmez. Şayet elbisesi ince ise abdest alması gerekir. Abdulmelik b. el-Macişûn der ki: Oynaşmak kastıyla eliyle hanımına kasten dokunan bir kimse lezzet alsın almasın, abdest alsın. Kadı Ebu'l-Velid el-Bâci ise, *el-Münteka*'da şöyle demektedir: Mâlik ve arkadaşlarının mezhebinde tahkik sonucu varılan hüküm şudur: Abdest almak, onun lezzet kastıyla elini değdirmesi dolayısıyla icabeder. Bizzat lezzetin varlığı dolayısıyla değil. Hanımına dokunmakla lezzet almak maksadını güden bir kimse için abdest almak icabeder. Bu dokunmakla lezzet alsın veya almasın fark etmez. İşte İsa'nın, İbnü'l-Kasım'dan gelen rivâyetinde, el-Utbiyye'deki ifadelerin manası budur. Sadece erkeklik organının sertleşmesine gelince, İbn Nafi'nin Mâlik'ten rivâyetine göre, beraberinde dokunma yahut mezi olmadığı sürece, ne abdesti gerektirir, ne de gusletmeyi.

eş-Şeyh Ebu İshak der ki: Erkeklik organı sertleşenin abdesti bozulur. Bu, Mâlik'in de *el-Müdevvene*' de yer alan görüşüdür.

Şafiî ise der ki: Erkeğin bedeninin herhangi bir tarafı kadın bedeninin herhangi bir tarafına dokunacak olursa, bu ister el ile olsun, ister vücudun azalarından bir başkasıyla olsun, bundan dolayı abdesti bozulur. Aynı zamanda bu, İbn Mes'ud, İbn Ömer, ez-Zührî ve Rabia'nın da görüşüdür.

el-Evzaî der ki: Dokunma el ile olursa, abdest bozulur. El ile olmazsa abdest bozulmaz. Çünkü yüce Allah: *"Kendileri de elleriyle ona dokunsalardı"* (el-En'âm, 6/7) diye buyurmaktadır.

İşte bu hususta, beş ayrı görüş bunlardır. Bunların en isabetli olanları, Mâlik'in görüşüdür. Bu, Ömer ve onun oğlu Abdullah'tan rivâyet edildiği gibi, Abdullah b. Mes'ud'un da görüşüdür. Çünkü Abdullah b. Mes'ud der ki: Mülâmese cimadan ayrıdır. Ve bundan dolayı da abdest almak icabeder. Fukahânın çoğunluğu da bu görüştedir.

İbnü'l-Arabî der ki: Âyetin anlamından zahiren anlaşılan da budur. Çünkü, yüce Allah'ın bu âyetin baş tarafında yer alan: **"Cünup iken"** buyruğu cimayı ifade eder. **"Yahut herhangi biriniz ayak yolundan gelirse"** buyruğu, hadesi ifade eder. **"Yahut kadınlara dokunur da"** buyruğu da, dokunmayı ve öpmeyi ifade eder. Böylelikle bunlar, üç ayrı hüküm için üç ayrı cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da ilmin ve i'lâmın (bilip bildirmenin, nihai bir derecesidir). Şayet, dokunmaktan (lems ve mülâmese'den) maksat cima olsaydı ifadede bir tekrar olurdu.

Derim ki: Ebu Hanife'nin delil diye gösterdiği, Hz. Aişe yoluyla gelen hadise gelince, bu mürsel bir hadistir. Bunu Veki', el-A'meş'ten, o, Habib b. Ebi Sabit'ten, o, Urve'den, o, Aişe'den rivâyet etmiştir. Yahya b. Said, el-A'meş'in Habib'den, onun da Urve'den rivâyet ettiği hadisi zikredip şöyle der:

Süfyan es-Sevri'ye gelince, o, insanlar arasında bunu en iyi bilen kimse idi. İşte o, Habib'in Urve'den hiçbir şey işitmemiş olduğunu iddia etmiştir.

Bunu da Dârakutnî söylemiştir. (1)

Denilse ki: Sizler mürseli kabul ediyorsunuz. O halde bunu da kabul etmeniz ve gereğince amel etmeniz gerekir. Deriz ki: Biz bunu âyetin zahiri ve ashab-ı kiramın ameli dolayısıyla terk ettik. Denilse ki: Mülâmese cimanın kendisi demektir. Ayrıca bu İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir. Deriz ki: Ömer el-Faruk ve onun oğlu bu hususta ona muhalefet ettiği gibi, Abdullah b. Mes'ud da -ki, o Kûfelidir, (yani Kûfede yerleşmiş bir sahabidir)- bu konuda onlara uymuştur. Siz ne diye ona muhalefet etmektesiniz.

Yine denilse ki: Mülâmese, müfâale (yani iki taraflı işin yapıldığını ifade eden kip) babındandır. Bu ise ancak iki taraftan olur. Elle lems (dokunmak), ancak tek taraflı olur. Böylelikle mülâmesenin cima olduğu sabit olmaktadır. Deriz ki: Mülâmesenin muktezası, iki tenin birbirine değmesidir. Bu, ister bir taraftan, ister iki taraftan yapılmış olsun farketmez. Çünkü, bunların her birisi aynı zamanda hem lems eden, hem lems olunan diye nitelendirilir.

Bir diğer cevap da şöyledir: Mülâmese, bazan tek taraflı da olabilir. Bundan dolayı Peygamber (sav) mülâmese satışını (2) yasaklamıştır. Elbise ise, melmûs (kendisine dokunulan) olur. Hiçbir zaman kendisi dokunan olamaz. İbn Ömer de, bizzat kendisi hakkında şöylece haber vermektedir: "Ve o günlerde ben, ihtilâm olacak yaşlarda idim. (Burada müfeale kipinden nâheztü'yü kullanmıştır.) Araplar da: (عاقبت اللص وطارقت النعل): Hırsızı cezalandırdım. Ayakkabıyı çekiçle dövdüm, derler (ve tek taraflı yapıldığı halde müşareke ifade eden kipi kullanırlar.) Bu kabilden kullanımlar da pek çoktur.

Denilse ki: Şanı yüce Allah, hadesin sebebi olan ayak yolundan gelişi zikrettiği yerde, cünupluğun sebebini zikretmiştir ki, o da mülâmesedir. Böylelikle su bulmama halinde, hadesin ve cünupluğun hükmünü beyan etmektedir. Tıpkı suyun bulunması halinde bunların hükümlerini açıkladığı gibi. Deriz ki: Bizler, bu kelimenin aynı zamanda hem cima, hem lems (dokunmak) anlamına alınmasına mani görmüyoruz. Açıkladığımız gibi bu aynı zamanda her iki hükmü de ifade etmektedir. Ve belirttiğimiz gibi bu (müşareke olmayan kiple): (لَمَسْتُم) diye de okunmuştur.

Şafiî'nin sözünü ettiği, erkeğin kadına, arada bir engel olmaksızın herhangi bir uzvuyla şehvetli ya da şehvetsiz dokunmasının abdesti gerektirdiği şek-

---

(1) *Dârakutnî*, I, 139. Konu ile ilgili rivâyetlerin değerlendirilmesi için hadisin bundan önceki notta gösterilen yerlerde gerek kitap sahiplerinin, gerekse şarihlerinin notlarından başka, ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I, 70-76'ya da bakılabilir.

(2) **Mulâmese Satışı:** Bu, elbiseye eldeğdirdiğin taktirde, onu sana şu kadara sattım, denilerek yapılan, (Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslâm ve Edilletuhû*, IV , 397) ya da; düşük yahut karanlıktaki bir elbiseye (kumaşa) elinin değmesi halinde, dokunmakla yetinerek muhayyerlik hakkı olmaksızın yapılan ve sahih olmayan (*a.g.e.*, IV, 516) bir satış çeşididir.

lindeki görüşüne gelince; bu da Kuran-ı Kerimin zâhirinden anlaşılan ifadedir. Aynı şekilde, kadın da ona değmiş olacağından onun da abdest alması icabeder. Saç, bundan müstesnadır. Bir kimse, şehvetli veya şehvetsiz, hanımının saçına dokunacak olursa, abdest alması gerekmez. Diş ve tırnak da böyledir. Çünkü bunlar, tenden farklı şeylerdir. Hanımının saçına dokunduğu takdirde ihtiyat yolunu seçip abdest alacak olursa, bu güzel bir şey olur. Koca, hanımına yahut kadın, kocasına eliyle ve elbisenin üst tarafından dokunup bundan dolayı da lezzet alacak veya almayacak olsa, bizzat tene dokunmadığı sürece her ikisinin de abdest alması gerekmez. Bunu kasten veya unutarak yapmaları farketmez. Kadının hayatta olması, yahut -yabancı olması halinde- ölü olması da durumu değiştirmez. Eliyle küçük bir kıza yahut yaşlıca acuze bir kadına, veya nikahlaması kendisine helâl olmayan mahremlerinden birisine dokunması haline dair farklı görüşleri gelmiştir. Bir seferinde abdest bozulur demiştir. Çünkü yüce Allah: **"Ya da kadınlara dokunur..."** buyruğunda fark gözetmemiştir. İkinci seferinde ise, abdest bozulmaz, demiştir. Çünkü böylelerine karşı şehvet duyulmaz.

el-Mervezî der ki: Şafiî'nin görüşü kitabın zahirine daha uygun düşmektedir. Çünkü yüce Allah: **"Ya da kadınlara dokunursanız"** diye buyurmakta, şehvetli ya da şehvetsiz demektedir.

Aynı şekilde Peygamber (sav)'ın ashabından bu durumda abdest almayı vacip görenler de şehvet şartını koşmamışlardır. Tabiinin geneli de aynı şekilde bu şartı koşmamışlardır. el-Mervezî der ki: Mâlik'in kabul ettiği şekilde şehveti ve elbisenin üstünden lezzet almayı gözönünde bulundurup bunun abdest almayı gerektirdiği kanaatine gelince, bu hususta el-Leys b. Sa'd da ona muvafakat etmiştir. Bu ikisinden başka bu, kanaatte olan kimseyi bilmiyoruz. Ancak bu kıyasen de sahih değildir. Zira bu şekilde hareket eden bir kimse, hanımına dokunan (lems eden) olmaz. Ve hakikatte de onunla temas etmiş (teni tenine değmiş) değildir. Bu olsa olsa, onun elbisesine temas eden bir kimsedir. Fukaha, icma ile şunu kabul etmişlerdir: Lezzet alacak olsa ve canı ona dokunmayı çekse, bundan dolayı abdest alması icabetmez. Aynı şekilde elbisenin üst tarafından dokunanın durumu da böyledir. Çünkü bu durumda olan bir kimse, kadına temas etmiyor demektir.

Derim ki: el-Mervezî'nin sözünü ettiği bu hususta Mâlik ile el-Leys b. Sa'd'dan başka aynı görüşü paylaşan yoktur, iddiasını ele alalım. Hafız Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr'in naklettiğine göre bu, aynı zamanda İshak'ın ve Ahmed'in de görüşüdür.

Ayrıca bu görüş, eş-Şa'bî ve en-Nehaî'den de rivâyet edilmiştir. Bunların hepsi der ki: Dokunup da lezzet alacak olursa abdest alması icabeder. Lezzet almazsa abdest gerekmez. el-Mervezî'nin: "Bu kıyasen de sahih olamaz" sözüne gelince; Onun bu görüşü de sahih değildir. Çünkü Hz. Aişe'den

sahih haberde şöyle dediği zikredilmektedir: Ben Rasûlullah (sav) önünde ayaklarım onun kıblesi tarafında olduğu halde uyurdum. Secde ettiği vakit, eliyle beni dürter (ğamezenî) ben de ayaklarımı kendime doğru çekerdim. O ayağa kalktı mı, tekrar onları uzatırdım. Hz. Aişe der ki: O günlerde evlerde kandil bulunmuyordu. (1)

İşte bu, Peygamber (sav)'ın dokunan kimse olduğu ve onun Hz. Aişe'nin ayaklarına el değdirdiği hususunda açık bir nastır. Nitekim el-Kasım'ın Hz. Aişe'den rivâyetinde de şöyle denilmektedir: "Secde etmek istediğinde elleriyle ayaklarıma dokunurdu, ben de ayaklarımı çekerdim." Bunu Buhârî rivâyet etmiştir. (2)

İşte bu yüce Allah'ın: **"Ya da kadınlara dokunursanız"** buyruğundaki umum ifadeyi tahsis etmektedir. O halde âyetin zahiri ne şekilde dokunursa dokunsun, dokunan herkesin abdestinin bozulmasını gerektirir. Ancak, yüce Allah'ın Kitabının beyanı demek olan sünnet-i seniyye de abdestin bazı dokunanlar için gerektiğine, bazıları için de gerekmediğine delâlet etmektedir. Gerekmeyen kimse ise, lezzet almayan ve lezzet kastı ile dokunmayan kimsedir. Burada: Belki de Hz. Aişe'nin ayakları üzerinde bir örtü bulunuyordu. Yahut da Hz. Peygamber, ayaklarını elbisenin yeni ile dürtüyordu, denilemez. Çünkü buna karşılık biz şöyle cevap veririz: Dürtmenin (el-Ğamz) gerçek mahiyeti el ile yapılmasıdır. Semiz olup olmadığını anlamak amacıyla koçu el ile yoklamak için de bu mastardan türemiş fiiller kullanılır.

Ancak, elbisenin yeni ile vurmak anlamını ifade etmek üzere "ğamz" kelimesi kullanılmaz. Uyuyan kişinin ayağı ise, çoğunlukla çıplak olur ve dışarıda kalır. Özellikle uzunlamasına yatıp uyumuş ve darlık çeken birisi ise bu böyledir. O dönemde durum bu idi. Nitekim Hz. Âişe'nin: Ayağa kalktı mı, ayaklarımı uzatırdım sözleriyle: "O günlerde evlerde kandil bulunmuyordu" ifadeleri dikkatimizi çekmektedir.

Yine Hz. Âişe'den gayet açık bir şekilde şöyle dediği nakledilmiştir: "Peygamber (sav) namaz kılarken ayaklarımı onun kıblesine doğru uzatırdım. Secdeye vardı mı, o beni eliyle dürter, ben de ayaklarımı kıblesinden çekerdim. Kendisi ayağa kalktı mı, yine onları uzatırdım." Bu hadisi de Buhârî rivâyet etmiştir. (3) Böylelikle dürtmenin (el-Ğamz) tenlerin dokunmasıyla gerçek anlamı ile kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Bir diğer delil de, yine Hz. Âişe'den rivâyet edilen şu sözleridir: "Gecenin birinde Rasûlullah (sav)'ı yanımda yatakta bulamadım. Onun nerede oldu-

(1) *Buhârî,* Salât 22,104, el-Amel fi's-Salât 10; *Müslim,* Salât 272; *Nesâî,* Tahâre120; *Muvatta'* Salâtu'l-Leyl 2; *Müsned,* VI, 148, 225, 255.
(2) *Buhârî,* Salât 108; *Ebû Dâvûd,* Salât 111; *Nesâî,* Tahâre 120; *Müsned,* VI, 44, 54-55.
(3) *Buhârî,* el-Amel fi's-Salât 10.

şunu araştırmaya koyuldum. Ellerim kendisi mescidde iken ve ayakları (secde halinde) dikilmiş olduğu halde, ayaklarının iç tarafına değdi" diyerek hadisin geri kalan kısmını nakletmektedir. (1) Hz. Aişe ellerini, secdede iken Peygamber efendimizin ayaklarına koyduğu vakit, o da secdesini devam ettirdi. İşte bu, abdestin her tenleri değenler hakkında değil de, bir kısmı hakkında bozulacağının delili olmaktadır.

Denilse ki: el-Müzenî'nin de dediği gibi, Hz. Peygamberin ayakları üzerinde bir hail (tenlerin değmesini engelleyen bir örtü) bulunmakta idi. Şöyle cevap verilir : Ortada bir hâil olduğu sabit oluncaya kadar, ayak denildiği zaman, onun hâilsiz (yani çıplak) olduğu anlaşılır. Aslolan da zahiri ifadelerin sınırını aşmamak, orada durmaktır. Hatta bütün bu anlattıklarımızdan ayağın çıplak olduğu adeta nass ile açıkça ifade edilmiş gibi anlaşılmaktadır.

Denilse ki: Ümmet icma ile şunu kabul etmiştir: Bir erkek, bir kadını zorlasa ve onun sünnet yeri kadının sünnet yerine dokunsa, bundan dolayı da o kadın hiçbir lezzet almasa, yahut kadın uykuda bulunup bundan dolayı zevk almasa ve hiçbir şekilde arzu da duymasa yine de o kadının gusletmesi vaciptir. Aynı şekilde şehvetli ya da şehvetsiz öpen veya elini değdirenin hükmü de böyle olmalıdır. Onun da abdesti bozulmuş olur ve abdest alması icabeder. Çünkü, dokunmak, el ile yoklamak ve öpmekten anlaşılması gereken bunların, ifade ettiği manadır, lezzet değildir.

Buna şöyle cevap veririz: el-A'meş ve başkalarının sizin bu hususta iddia ettiğiniz icmaa muhalefet ettiğinden daha önceden sözetmiş bulunuyoruz.

Bununla birlikte biz icmaı kabul etsek dahi, bu anlaşmazlık mahallinde icmaı bize karşı delil göstermek bağlayıcı bir delil olamaz. Çünkü bizler, mezhebimizin doğruluğuna sahih bir takım hadisleri delil göstermiş bulunuyoruz. Sizin iddianıza göre: "Hadis sahih olduğu takdirde o hadisi alınız, benim sözümü bırakınız" sözünü ilk defa Şafiî söylemiştir. Oysa, bizce meşhur olduğu gibi, ondan önce hocası Mâlik bunu söylemiş bulunmaktadır.

Şimdi bu konuda hadis sabit olduğuna göre, niçin hadisin gereğini söylemiyorsunuz? Sizin mezhebinize göre, bir kimse hanımına tedip etmek ve ona karşı sert davranmak kastıyla eliyle bir tokat vuracak olsa, abdesti bozulur. Çünkü maksat fiilin varlığıdır. Bildiğim kadarıyla, kimse böyle bir görüş ileri sürmemiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hadis imamları Mâlik ve diğerlerinin rivâyetine göre, Peygamber (sav), kızı Zeynep ile Ebu'l Âs'dan olma kız torunu Umâme, omuzları üstünde olduğu halde namaz kılardı.

(1) ***Müslim,*** Salât 222; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 148 (ancak, elleriyle ayaklarına dokunduğu kaydı yok); ***Nesâî,*** Tahâre 120, Tatbik 47; ***Müsned,*** VI, 58,201.

Rükû'a vardığında onu yere bırakır, sücuddan kalktığı vakit de tekrar eski yerine koyardı. (1)

Bu ise, Şafiî'nin nakledilen iki görüşünden birisi olan şu sözünü reddetmektedir: Küçük bir kıza dokunacak olsa yine abdesti bozulur. Şafiî bunu ileri sürerken "nisâ" (kadınlar) lafzına tutunur. Ancak bu zayıf bir görüştür. Çünkü küçük kıza dokunmak duvara dokunmak gibidir. Diğer taraftan lezzeti nazarı itibara almadığından dolayı, mahrem kadınlara dokunması hususunda farklı görüşleri gelmiştir.

Bizler ise, lezzeti nazarı itibara aldığımızdan, lezzet bulunduğu takdirde hükmün varlığından sözedilir ki, o da abdestin gereğidir. Evzaî'nin özel olarak el ile dokunmayı nazarı itibara alması şeklindeki görüşüne gelince, Bunun sebebi, dokunmanın (lemsin) çoğunlukla el ile olmasından dolayıdır. O da dokunmayı, diğer azalar bir tarafa yalnızca ele munhasır kabul etmiştir. Öyleki, koca, ayaklarını hanımının elbiseleri arasına sokup fercine yahut da karnına dokunacak olsa, bundan dolayı abdesti bozulmaz. Hanımını öpen koca hakkında da şunları söylemektedir: Böyle birisi gelip bana soru soracak olsa, abdest alır derim. Fakat abdest almayacak olsa da ayıplamam. Ebu Sevr de şöyle demektedir: Hanımını öpen, yahut teni tenine değen veya ona dokunan kimsenin abdest alması gerekmez. Bu görüşler ise, Ebu Hanife'nin mezhebine göre izah edilebilir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

27. Teyemmümü Mübah Kılan Sebepler ve Su Bulamamanın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Su bulamazsanız"** buyruğunda işaret edilen yolcunun su bulamama sebepleri şöylece sıralanabilir: Yolcu, ya bütünüyle ya da kısmen su bulamıyabilir. Yahut su aramaya koyulacağından, yol arkadaşlarından geri kalmaktan ya da eşyalarına zarar gelmesinden korkabilir. Yahut hırsız ya da yırtıcı hayvanlardan, ya da vaktin çıkmasından korkabilir. Veya (suyunu kullanacak olursa) kendisinin ya da başkasının susuz kalacağından korkabilir. Bedeninin maslahatı için pişireceği yemeğe gerek duyacağı suyun hükmü de böyledir.

İşte bütün bunlardan herhangi birisi sözkonusu olduğu takdirde, teyemmüm alır ve namazını kılar. Hastanın kendisine su verecek kimseyi bulamaması, yahut suyu kullanmaktan zarar göreceğinden korkması da suyu bulamamak demektir. Aynı şekilde bütün herşeyi kuşatan bir pahalılık, yahut hapse atılmak veya bağlanmak da mukim ve sağlıklı olan kimse için su yok hük-

(1) ***Buhârî,*** Salât 106, Edeb 18; ***Müslim,*** Mesâcid 41-43; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 165; ***Nesâî,*** Mesâcid 19, İmâme 37, Sehv 13; ***Dârimi***, Salât 93; ***Muvatta***, Kasrı's-Salât 71; ***Müsned***, V, 296, 303, 304, 311.

mündedir. el-Hasen der ki: Kişi gerekirse bütün malını vererek su alır, varsın parasız kalsın. Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü Allah'ın dini bir kolaylıktır.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Gerçek değerinin üçtebir ve daha fazla miktarını aşmadığı sürece onu satın alır. Birbaşka kesim de şöyle der: Bir dirhemlik suyu, iki ve üç dirheme ve bu civarda bir fiyata satın alır (ve abdestini alır). Bütün bunlar, Mâlik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)'in görüşüdür. Eşheb'e: Bir kırba su on dirheme satın alınır mı? diye sorulmuş, o da, insanların bu şekilde bir alış veriş yapmakla yükümlü oldukları görüşünde değilim, demiştir. Şafiî ise, fazla olmaması gerektiği görüşünü belirtmiştir.

28. Su Aramanın Hükmü:

Teyemmümün sahih olabilmesi için, su arama şart mıdır, değil midir hususunda ilim adamlarının farklı kanaatleri vardır. Mâlik'in mezhebinin zahirinden anlaşıldığına göre bu şarttır. Şafiî'nin görüşü de budur. Kadı Ebu Muhammed b. Nasr'ın kanaatine göre ise, teyemmümün sahih olabilmesi için su aramak şartı yoktur.

Bu aynı zamanda Ebu Hanife'nin de görüşüdür. İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre o, yolculukta iken, su, yolundan iki ok atımlığı bir mesafede bulunduğu halde yolunu bırakıp suya gitmezdi. İshak, ancak bulunduğu yerde suyu aramakla yükümlüdür, der ve İbn Ömer'den gelen bu rivâyeti zikrederdi. Şu kadar var ki, birinci görüş daha sahihtir.

Muvatta'da Mâlik'in mezhebinden meşhur olan da odur. Çünkü şanı yüce Allah: **"Su bulamazsanız"** diye buyurmaktadır. Bu ise, ancak suyun aranılmasından sonra teyemmüme başvurmayı gerektirmektedir. Aynı şekilde kıyas cihetinden de, teyemmüm mübdel olan (taharet, abdest almak)'den aciz olmak halinde yerine getirilmesi emrolunan bir bedeldir. O bakımdam onun mübdelinin bulunmayacağından kesin olarak emin olmadıkça teyemmüm yapmak yeterli olmaz. Tıpkı keffârette köle azad etmek ile oruç tutmanın birinin diğerinin yerine geçmesi gibi.

29. Vakit Çıkmadan Önce Su Bulma Umudu Varsa Ne yapar:

Bu husus böylece tesbit edildikten sonra ve su da bulunamayacak olursa, mükellef, zannı galibi ile, ya namazın vakti içerisinde su bulmaktan ümidini keser yahut da zannı galibi ile su bulacağı kanaatine sahip olur, suyu bulacağına dair ümidi de pekişir, yahud da bu iki husus eşit ihtimal kazanır. Görüldüğü gibi üç ayrı durum sözkonusudur: Birinci halde, vaktin başında teyemmüm alıp namaz kılması müstehabtır. Çünkü, su ile taharet almak faziletini elden kaçırmış olsa bile, namazını ilk vaktinde kılma faziletini ele geçirmesi onun için müstehabtır. İkinci durum sözkonusu ise, vaktin ortalarında teyemmüm alır. Bunu Mâlik'in arkadaşları Mâlik'ten nakletmektedir. Su ile

abdest alma faziletini elde eder umuduyla ilk vakitte kılma faziletini elden kaçırmayacağı sürece namazını tehir eder. Çünkü, namazın ilk vaktinde kılınma fazileti, ilk vaktin yakınlığı dolayısıyla orta vakitlerde kılınması ile de elde edilebilir.

Üçüncü durumda, vaktin sonunda suyu bulacağı zamana kadar namazını tehir eder. Çünkü su ile taharet fazileti, vaktin başında namazı kılmak faziletinden daha büyük fazilettir. Zira, vaktin başında namazın kılınmasının faziletli oluduğu hakkında görüş ayrılığı vardır. Su ile taharet almanın faziletli, ittifakla kabul edilmiştir.

Diğer taraftan, namazı ilk vaktinde kılma faziletinin terki, zaruret olmaksızın dahi caizdir. Fakat, su ile taharet alma faziletinin zaruretsiz terkedilmesi caiz değildir. Bunun için de öngörülen vakit, o namaz için uygun görülen vaktin son zamanıdır. Bunu İbn Habib demiştir.

Eğer vaktin sonunda suyun bulunacağını bilirse, vaktin başında teyemmüm alır ve namaz kılacak olursa, İbnü'l-Kasım der ki: Kıldığı bu namaz yeterlidir. Şayet su bulacak olursa, yalnızca vakit çıkmamışsa namazını iade eder. Abdulmelik b. el-Macişûn der ki; Bundan sonra su bulduğu takdirde mutlaka namazını iade eder.

30. Su Bulamamanın Ölçüsü:

Suyun bulunması konusunda gözönünde bulundurulması gereken ölçü, tahareti için yeteri kadar su bulmaktır.

Eğer yeterinden az su bulacak olursa, teyemmüm eder ve bulduğu kadar suyu kullanmaz. Bu, Mâlik'in ve arkadaşlarının görüşüdür. Ebu Hanife ile iki görüşünden birisinde Şafiî de bu görüştedir. İlim adamlarının çoğunluğunun da görüşü budur. Çünkü yüce Allah, taharetin farzı olarak, iki şeyden birisinin yerine getirilmesini emretmiştir. Bu da ya su ya topraktır. Şayet su teyemmüme ihtiyaç bırakmayacak miktarda değilse, şer'an yok hükmündedir. Çünkü onun var olabilmesi için istenen miktar yeteri kadar olmasıdır.

Şafiî'nin diğer görüşü ise şöyledir: Beraberinde bulunan suyu kullanır ve teyemmüm eder. Çünkü o bir miktar da olsa bir su bulmaktadır. O halde teyemmümün şartı tahakkuk etmemektedir. O miktarı kullanıp suyu tükenecek olursa bulamadığı andan itibaren teyemmüm eder.

Suyu yükünün arasında unutup teyemmüm eden kimsenin durumu hakkında da Şafiî'den farklı görüşler nakledilmiştir. Sahih olana göre abdest alır ve namazını iade eder. Çünkü yanında su bulunduğuna göre, O, suyu bulan bir kimsedir. Fakat bu konuda kusurlu davranmıştır.

Diğer bir görüşü ise namazını iade etmez. Mâlik'in de görüşü budur. Çünkü suyun bulunduğunu bilmeyecek olursa, onu bulmamış demektir.

31. Nitelikleri Değişmiş Suyun Hükmü:

Ebu Hanife, değişmiş su ile abdest almayı caiz görmektedir. Çünkü yüce Allah: **"Su bulamazsanız"** diye buyurmuştur. Burada da nekire (belirtisiz)'nin nefyedilmesi şeklindedir. Dilde bu kullanım umum ifade eder. O halde ister değişmiş olsun, ister değişmemiş olsun, bütün sularla abdest almanın caiz olduğunu ifade etmektedir. Zira değişmiş olan su hakkında da su kelimesi kullanılabilir.

Deriz ki: Evet dediğiniz gibi nekirenin nefyedilmesi umum ifade eder. Fakat cinsinde bir umumdur bu. O bakımdan ister sema, ister nehir, ister tatlı bir pınar suyu, ister tuzlu olsun bütün suları kapsayan umumi bir ifadedir. Cins ismin dışında kalan, değişikliğe uğramış olan su ise, bunun kapsamına girmez. Nitekim bakla ve gül suları da bunun kapsamına girmediği gibi. İleride yüce Allah'ın izniyle, el-Furkan Sûresi'nde (bk. 25/48. âyetin tefsirinde) suların hükmüne dair açıklamalar gelecektir.

32. Sudan Başka İçeceklerle Abdest Almak:

Abdest ve guslün, su bulunmaması halinde nebizin dışında herhangi bir içecek ile caiz olmayacağını ilim adamları icma ile kabul etmişlerdir. Ancak yüce Allah'ın: **"Su bulamazsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin"** buyruğu bu görüşü reddetmektedir. Nebiz ile abdestin alınacağından sözeden hadis-i şerifi İbn Mes'ud rivâyet etmiştir. [1] Ancak bu hadis sabit değildir. Çünkü, bu hadisi İbn Mesud'dan rivâyet eden Ebû Zeyd adında birisidir. Bu da Abdullah b. Mes'ud'la arkadaşlık yaptığı bilinmeyen meçhul bir ravidir. Bunu İbnü'l-Münzir ve başkaları söylemiştir. İleride Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar el-Furkan Sûresi'nde (az önce belirtilen yerde) gelecektir.

33. Yokluğu Teyemmümü Mübah Kılan Suyun Nitelikleri:

Yokluğu teyemmüm etmeyi mübah kılan su, tâhir, mutahhir ve yaratılış nitelikleri üzerine kalmış sudur. Kur'an alıkâmına dair telifde bulunanların kimisi şöyle demiştir: Yüce Allah: **"Su bulamazsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin"** buyurmakla suyun hiç bir parçasının, kısmının bulunmaması halinde teyemmümü mübalı kılmaktadır. Çünkü bu, suyun her cüzünü kapsayan nekire bir lafızdır. Su ister başka şeyle karışmış olsun, ister hiç birşeyle

(1) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 42; *Tirmizi,* Tahâre 65; *İbn Mâce,* Tahâre 37; *Müsned,* I, 398, 402, 449, 450. Bu rivayet (*Müsned,* I, 398'deki müstesna) belirtilen bütün yerlerde Kurtubi merhum'un belirttiği gibi Ebû Zeyd yoluyla gelmektedir ve belirttiği gibi meçhul bir ravidir. Tahâvî, nebiz ile abdest konusunu uzun uzadıya tetkik ettikten sonra; nebiz ile abdest almanın kabul edilemeyeceği hükmüne varmakta; Ebû Yusuf'un da bu görüşte olduğunu belirterek, açıklamalarına son vermektedir. (Tahâvî, *Şerhu Meani'l-Asar,* Beyrut, 1414/1994, I, 94-96). Ayrıca *Tirmizi*'nin ilk iki ildini tahkik eden merhum Ahmet Muhammed Şakir'in hadise dair açıklamalarına da bakılabilir.

karışık olmayıp başlıbaşına varolmuş olsun farketmez. Bununla birlikte her hangi bir kimse, hurmadan yapılan nebîzde su vardır diyebilir. Durum böyle olduğuna göre hurma nebizi bulunmakla beraber teyemmüm caiz olmaz, denilir. Bu, Kûfelilerden Ebû Hanife ve ashabının görüşüdür. Buna ileride el-Furkan Sûresi'nde belirtilecek, zayıf bir takım haberleri delil göstermişlerdir. Yine orada, yüce Allah'ın izniyle su ile ilgili açıklamalar, da gelecektir.

34. Teyemmümün Anlamı ve Hikmeti:

Yüce Allah'ın: **"Teyemmüm edin"** buyruğundaki teyemmüm, bu ümmete genişlik olmak hikmetine binâen, bu ümmete has özelliklerdendir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bizler sair insanlarla şu üç özelliğimizle üstün kılındık: Bütün yeryüzü bize mescid kılındı, yeryüzünün toprağı da bize temizlenme aracı oldu..." deyip hadisin geri kalan bölümü aktardı. (1)

Bundan önce, teyemmüm ruhsatının inişi ve bunun açıkladığımız üzere gerdanlığın kayboluşu sebebiyle olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Teyemmümü mübah kılan sebepler de daha önceden açıklandı. Burada ise, teyemmümün sözlük anlamı ve şer'î bir kelime olarak anlamı üzerinde durulacaktır. Teyemmümün nitelikleri , keyfiyeti, kendisi ile ve kendisi dolayısıyla teyemmüm yapılan sebepler, teyemmümün kimin için caiz olacağı, teyemmümün şartları ve bunun dışında teyemmüme dair diğer hükümleri ele alacağız.

Sözlük anlamı itibariyle **teyemmüm**, kastetmektir. "Filan şeye teyemmüm ettim" demek, onu kastettim, demektir. "Toprağa teyemmüm ettim" demek, kasıtlı olarak toprağa yöneldim, demektir. "Okumla ve mızrağımla ona teyemmüm ettim" derken, diğerleri arasından onu kastederek, nişan aldım, vurdum, demek olur. el-Halil şu beyiti zikretmektedir:

يَمَمْتُهُ الرُّمْحَ شَزْراً ثم قلت لَهُ هٰذِي الْبَسَالَةُ لا لِعْبَ الزُّحَالِيقِ

"Mızrağı yanlamasına onu kastederek fırlattım. Sonra ona dedim ki: Kahramanlık işte budur. Bu kaydırak oyunu (çocuk oyuncağı) değildir.

el-Halil der ki: Bu beyitte ilk kelimeyi: (يَمَمْتُهُ) diye nakleden hatalı nakletmiştir. Çünkü o, "(شَزْراً): Yanlamasına" ifadesini de kullanmıştır.

Bu ise, ancak yan taraftan atılırsa kullanılan bir kelimedir. Yoksa bununla önünü kastetmiş değildir. İmruu'l Kays da der ki:

(1) *Müslim,* Mesâcid 4.

تيممتها من أذرعاتٍ وأهلُها بيثْرِب أدْنى دارِها نظرٌ عالِ

"Ta Ezriat'tan onu kastederek geldim. Ailesi ise,
Yesrib'te bulunuyor. Evine en yakın olan kişinin (uzaklığı dolayısıyla)
oldukça yükseği ve uzağı görmeye ihtiyacı vardır."

Yine (İmruu'l Kays der ki):

تيمّمتِ العينَ التي عند ضارِجٍ يَفِيءُ عليها الظلُّ عَرْمَضُها طامِي

"Üzerinde yosunun yükseldiği ve gölgenin kapladığı
Dâric yakınlarındaki pınarı kastetti (oraya yöneldi)."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إنّي كذاك إذا ما ساءني بلدٌ يمّمتُ بعيري غيره بلدا

"İşte bu şekilde bir belde hoşuma gitmezse
Devemi bir başka beldeye böylece yöneltirim (yüzünü oraya doğru çeviririm)."

Bahile'li A'şa da der ki:

تيمّمتُ قَيْساً وكم دونه من الأرض من مَهْمَهٍ ذي شَزَنْ

"Ve böylelikle ben Kays'a doğru yöneldim. (Ona gitmeyi kastettim)
Halbuki ona varıncaya kadar nice uzun yollar, geçitler ve gerçekten
yol almanın zor olduğu sert araziler vardır."

Humeyd b. Sevr de şöyle demektedir:

سلِ الرَّبْعَ أنّى يَمّمَتْ أمُّ طارقٍ وهل عادةٌ للرّبعِ أن يتكلّما

"Rab'a sor, Um Tarık nereyi kastetti (nereye gitmek için yola koyuldu)
Acaba Rab'ın konuşmak diye bir adeti var mı ki?"

Şafii (r.a)'ın da şöyle bir beyiti vardır:

عِلمي معِي حيثمـا يمّمتُ أحمِله بـطني وِعـاءٌ لـه لا بـطن صُنْـدوق

"İlmim benimle beraberdir. Nereyi kastetsem onu beraberimde taşırım
Kalbim onun için bir kalptır, yoksa o bir sandığın içinde (gömülü) değildir."

İbnü's-Sikkit der ki: Yüce Allah'ın: **"Temiz bir toprağa teyemmüm edin"** buyruğu, temiz bir toprağa kastedin, anlamındadır. Daha sonra Araplar bu kelimeyi çokca kullanmaya başladılar. Nihayet teyemmüm, yüz ve elleri toprak ile meshetmek anlamını ifade eder oldu. İbnü'l-Enbari der ki: Arapların: "Adam teyemmüm etti" şeklindeki ifadeleri, artık toprağı yüz ve ellerine meshetti, demektir.

Derim ki: İşte Allah'a yakınlaşmak kastıyla yapılması halinde şer'î teyemmüm de budur. Hastaya teyemmüm yaptırdım ve namaz için teyemmüm ettim, gibi ifadeler kullanılır. Müyemmem kişi ise, dilediği herşeyi elde eden kişi demektir. Bu açıklamalar eş-Şeybanî'den nakledilmiştir.

eş-Şeybanî ayrıca şu beyiti zikreder:

إنـا وجـدنـا أعْصُـرَ بن سعـدٍ مُيَمِّـم البيتِ رفيـعَ المجـدِ

Bizler, A'sur b. Sa'd'ın
Ailece istediği herşeyi elde eden ve şanı yüksek bir kimse olduğunu gördük."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أزْهَـر لم يـولَـد بنَجْمِ الشُّـحِّ مُيَمِّـم البيت كـريـم السِّنْـحِ

"Ezher hiçbir zaman cimrilik yıldızı ile birlikte doğmadı
O, ailece istediğini elde eden ve soyu itibari ile kerim olan bir kimsedir."

35. Teyemmüm Kelimesinin Kur'ân-ı Kerim de Kullanılması ve Hz. Âişe'nin "Teyemmüm Âyeti" Derken Kastettiği Âyet-i Kerime:

"Teyemmüm" lafzını, yüce Allah Kitab-ı Keriminde el-Bakara Sûresi'nde (2/267. âyette), bu sûrede ve bir de el-Maide Sûresi'nde (5/6. ayette) zikretmiştir. Bu sûredeki âyet, teyemmüm âyetidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Kadı Ebu Bekr İbnü'l-Arabî der ki: Bu benim için kimsenin yanında ilacını bulamadığım içinden çıkılamaz bir haldir. Karşımızda iki âyet var, ikisin-

de de teyümmüm sözkonusu edilmektedir. Bunlardan birisi Nisa Sûresi'nde, diğeri el-Maide Sûresi'ndedir. Hz. Aişe'nin: "Allah teyemmüm âyetini indirdi" sözüyle hangi âyeti kastettiğini bilmiyoruz. Sonra şöyle demektedir: Onun naklettiği hadis bundan önce teyemmümün bilinmediğini ve onlar tarafından teyemmüm uygulamasının sözkonusu olmadığını göstermektedir.

Derim ki, İbnü'l-Arabî'nin: "Aişe'nin hangi âyeti kastettiğini bilmiyoruz" sözünü ele alacak olursak, onun kastettiği âyet, daha önceden de belirttiğimiz gibi bu âyet-i kerimedir. (1) Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Yine İbnü'l-Arabî'nin: "Hz. Aişe'nin bu hadisi, teyemmümün bundan önce bilinmediğini ve onlar tarafından uygulanmadığını göstermektedir" sözlerine gelince bu, doğrudur. Bu hususta siyer alimleri arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü bilinmektedir ki, cünupluktan gusül, abdestten önce farz kılınmamıştır. Yine bütün siyer alimleri şunu bilmektedir ki: Peygamber (sav)'a Mekke'de namaz farz kılındığından beri, günümüzde aldığımız abdest gibi bir abdest almaksızın namaz kılmış değildir. İşte bu da abdest ile ilgili âyet-i kerimenin daha önceden farz kılınmış olan bu fiili ile ilgili buyrukların Kur-ân'ı Kerimde tilavet edilmesi için nazil olduğunu göstermektedir. "Bunun üzerine teyemmüm âyeti nazil oldu" ifadesinin kullanılıp, (2) abdest âyeti denilmemesi, onların o zamanda yeniden öğrendikleri hususu, abdest ile ilgili hüküm değil, teyemmüm hükmü olduğunu göstermektedir. Bu da gâyet açıktır. Ve bunda içinden çıkılamayacak bir taraf ta yoktur.

36. Teyemmüm Mükellefiyetinin Muhatapları:

Namaz kılmakla yükümlü olan her mükellef, su bulamayıp namazın vakti girecek olursa, teyemmüm yapmakla yükümlüdür. Ebû Hanife ile iki arkadaşı ve Şafiî'nin arkadaşı el-Müzenî der ki: Vaktin girişinden önce de teyemmüm caizdir. Çünkü, onlara göre suyun aranması nafileye kıyasen şart değildir. Nafile için teyemmüm, su aranmaksızın caiz olduğuna göre, farz namaz için de aynı şekilde caiz olur. Sünnetten de Hz. Peygamberin Ebû Zer'e söylediği şu buyrukları delil göstermişlerdir: "Temiz toprak, müslüman için

(1) Burada merhum müfessirimizin kanaatini destekleyen İbn Hacer'in kanatine işaret etmeyi uygun görmekteyiz. İbn Hacer diyor ki, "Âyetlerin *(en-Nisâ, 4/43 ile el-Mâide, 5/6)* **"Eğer hasta olur veya... herhangi biriniz ayak yolundan gelirse..."** bölümü her iki âyette de ortak lafızlardır. Musannıf'ın (Buhârî'nin) bu bölümün en-Nisâ Sûresi'nde Tefsiri bahsinde ele almış olması en-Nisâ Sûresi'ndeki âyetin, Aişe (r.anha)'nın başından geçen olayla ilgili olarak nâzil olduğu intibaını vermektedir." (İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri,* VIII, 100) Ancak İbn Hacer başka yerde (I, 517) Buhârî'nin Amr b. el-Hâris yoluyla gelen rivayete dayanarak Teyemmüm âyetinin el-Mâide'deki âyet olduğunu açıkça benimsemiş olduğunu belirtmektedir.

(2) Bu âyetin tefsirinde 20. başlığın baş taraflarında kayd edilen hadis-i şerife atıfta bulunmaktadır.

abdest alınacak yerdir. İsterse on yıl süreyle suyu bulmasın." [1] Böylelikle Hz. Peygamber, temiz toprağı tıpkı suya denildiği gibi, "abdest alınacak araç" adını vermiştir. O halde, temiz toprağın hükmü ile suyun hükmü aynıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bizim delilimiz ise, yüce Allah'ın: **"Su bulamazsanız"** buyruğudur. Suyu arayıp da bulamayan kimse dışındakilere su bulamamış denilemez. Bu anlamdaki açıklamalar önceden geçmiştir. Diğer taraftan bu şartlar altında alınacak bir taharet (abdest veya gusül yerine geçen teyemmüm), istihazalı kadının tahareti gibi bir zaruret hali taharetidir. Ayrıca Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Namaz vaktine nerede erişirsen, orada teyemmüm eder ve namaz kılarsın." Bu, aynı zamanda Şafiî'nin ve Ahmed'in de görüşüdür. Ali, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir.

37. Teyemmüm Almış Kimse Suyu Bulursa:

İlim adamları icma ile, teyemmümün cünupluğu da, hadesi de kaldırmayacağını ve cünupluk veya hades dolayısıyla teyemmüm almış bir kimsenin suyu bulması halinde önceki gibi cünup veya hadesli olacağını kabul etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber Ebu Zer'e: "Suyu bulduğun takdirde, sen onu tenine dokundur" diye buyurmuştur. [2] Ancak, Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan gelen bir rivâyet bu icma'ın dışında kalmaktadır. Bunu da İbn Cüreyc ve Abdulhamid b. Cübeyr b. Şeybe, Ebû Seleme'den rivâyet etmiştir. Yine İbn Ebi Zi'b, bu görüşü Abdurrahman b. Harmele'den rivâyet etmiştir. Bu rivâyete göre o, teyemmüm almış cünup bir kimse, su bulacak olursa, normal taharet üzeredir ve yeni bir hades olmadığı sürece gusletmeye ve abdest almaya da ihtiyacı yoktur, demiştir. Yine ondan, teyemmüm alıp namaz kılmış, sonra da vakit çıkmadan su bulmuş kimsenin, abdest alıp teyemmümle kıldığı o namazı iade edeceğini söylediği de rivâyet edilmiştir. İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu bir çelişkidir ve dikkat azlığıdır. Onlara göre Ebû Seleme, hiçbir zaman Medine'de bulunan diğer tabiin arkadaşları kadar fakih değildi.

38. Teyemmüm Almış Kimsenin Namaza Başlamadan ve Namazı Kıldıktan Sonra Suyu Bulmasının Hükmü:

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Teyemmüm aldıktan sonra namaza başlamadan önce su bulan kimsenin o teyemmümü batıl olur ve onun suyu kullanması icabeder.

Cumhûrun görüşüne göre, teyemmüm alıp namaz kılan ve namazını bitir-

(1) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 123; *Tirmizî,* Tahâre 92; *Nesâî,* Tahâre 203; *Müsned,* V, 146, 147, 155.
(2) Bir önceki notta belirtilen yerler.

miş olan bir kimse, eğer su aramakta üzerine düşen gayreti göstermiş ve yükleri arasında da su bulunmayan bir kimse ise, bu namazı eksiksizdir, yerini bulmuştur. Çünkü o, emrolunduğu üzere farzını edâ etmiştir. O bakımdan herhangi bir delil olmaksızın onun namazı iade etmesini vacip görmek caiz olamaz. Kimi ilim adamı ise, abdest alıp guslettiği takdirde vakit çıkmamışsa, namazını iade etmesini müstehab görmüştür. Tavus, Ata, el-Kasım b. Muhammed, Mekhûl, İbn Sîrîn, ez-Zührî ve Rabia'dan hepsinin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu durumda olan kişi namazını iade eder. Ancak el-Evzaî bunu müstehab görür ve şöyle der: Namazını iade etmesi vacib değildir.

Çünkü, Ebû Said el-Hudrî şöyle bir rivâyette bulunmuştur: İki kişi yolculuğa çıktı. Namaz vakti girdi. Beraberlerinde de su yoktu. Her ikisi de temiz bir toprağa teyemmüm edip namaz kıldılar. Daha sonra vakit içinde suyu buldular. Onlardan birisi abdest alarak namazını iade etti. Diğeri ise iade etmedi. Daha sonra Rasûlullah (sav)'ın yanına gelip bu hususu ona naklettiler. Hz. Peygamber, namazını iade etmeyen kimseye: "Sen sünneti isabet ettirdin ve kıldığın namaz senin için yeterli geldi" dedi. Abdest alıp namazını iâde edene de: "Senin için iki defa ecir vardır" diye cevap verdi. Bu hadisi Ebû Dâvûd rivâyet eder ve şöyle der: Şu kadar var ki, İbn Nafi' bu hadisi el-Leys'den, o, Uhneyre b. Ebi Naciye'den, o, Bekr b. Sevade'den, o, Ata'dan, o da Peygamber (sav)'dan rivâyet etmiştir. Ebû Said el-Hudrî'nin bu senette anılması bellenmiş bir rivâyet yolu değildir. (1) Bu hadisi Dârakutnî de rivâyet etmektedir. O rivâyette şunları da söylemektedir: "...Sonra vakit çıkmadan suyu buldular..." (2)

39. Namaza Başladıktan Sonra Suyu Bulanın Hükmü:

Namaza başladıktan sonra suyu bulanın hükmü hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Malik der ki: Namazını kesmek ve suyu kullanmakla yükümlü değildir. Namazını tamamlasın, daha sonra kılacağı namazlar için abdest alsın. Şafiî de böyle demiş ve İbnü'l-Münzir de bu görüşü tercih etmiştir.

Ebû Hanife ile aralarında Ahmed b. Hanbel ve el-Müzenî'nin de bulunduğu bir topluluk ise şöyle demektedir: Su bulduğundan dolayı namazını keser, abdest alır ve namazını yeniden kılar. Delilleri ise şudur: Teyemmüm namaz bitmeden önce su bulunduğu için batıl olduğuna göre, namazın geri kalan kısmı da aynı şekilde batıl olur. Namazın bir bölümü batıl oldu mu, bütünüyle batıl olur. Zira ilim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Ay hesabı ile iddet bekleyen kadının iddetinin kısa bir süresi kaldıktan sonra ay

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 126

(2) ***Dârakutnî,*** I, 188, 189. Ayrıca bk. ***Nesâî,*** Gusl 27; ***Dârimi,*** Vudû' 65.

hali olacak olursa, artık o, iddetini ay hali hesabı ile yapar.

Derler ki: İşte namazda iken suyu bulan bir kimse de kıyasen ve akleri bu durumda olmalıdır.

Bizim delilimiz ise, yüce Allah'ın: ***"Amellerinizi de iptal etmeyin"*** (Muhammed, 47/33) buyruğudur. Herkes, su bulunmadığı takdirde teyemmüm ile namaza başlamanın caiz olduğunu ittifakla kabul eder ve su göründüğü takdirde namazı kesmek hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Namazın kesileceğine dair ne sünnette bir rivâyet, ne de icma ile sabit olmuş bir şey vardır. Mezhebimizin bu konudaki delillerinden birisi de şudur: Zihâr veya (hataen) öldürme dolayısıyla oruç tutması gereken bir kimse, bu orucun daha fazla olan bölümünü tutup, sonradan azad edecek bir köle bulacak olursa, tuttuğu o orucu lağvedip köle azad etmeye yönelmez. Aynı şekilde teyemmüm ile namaza başlayan kişi de namazını kesip su ile abdest almaya avdet etmez.

40. Teyemmüm İle Birden Çok Namaz Kılınabilir mi?

Aldığı teyemmüm ile birçok namaz kılabilir mi, yoksa farz ve nafile her bir namaz için ayrıca teyemmüm mü alması gerekir? hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Kadı Şüreyk b. Abdullah der ki: Nafile olsun, farz olsun her bir namaz için yeni bir teyemmüm alır.

Malik ise, her bir farz için teyemmüm alır, demektedir. Çünkü o, her bir farz namaz için su aramakla yükümlüdür. Su arayıp da bulamayan bir kimse teyemmüm eder.

Ebû Hanife, es-Sevrî, el-Leys, el-Hasen b. Hayy ve Dâvûd ise derler ki: Abdestini bozmadığı sürece tek bir teyemmüm ile dilediği kadar namaz kılar. Çünkü o, su bulamadığı sürece taharet üzeredir. Su bulmaktan yana ümidini kestiği taktirde ise , su aramakla yükümlü değildir.

Bizim söylediğimiz görüş daha sahihtir. Çünkü yüce Allah, namaza kalkacak kimsenin su istemesini vacip kılmış ve suyun bulunmaması halinde de namaz vakti çıkmadan önce namaz kılabilmek için teyemmümü vacip kılmıştır. O bakımdan müslümanların abdest bozacak bir durumu olmasa dahi suyu bulurlarsa teyemmümün batıl olacağı üzerinde icma etmelerini delil göstererek teyemmüm eksik ve bir zaruret hali taharetidir, derler.

Buna göre vaktin girişinden önce teyemmümün cevazı hususunda da bu görüş ayrılığına bu husus esas teşkil edebilir.

Bilindiği gibi, Şafiî ve birinci görüşün sahipleri, bunu (vaktin girişinden önce teyemmümü) kabul etmezler. Çünkü yüce Allah: **"Su bulamazsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin"** diye buyurmaktadır. İşte buradan teyemmümün her bir fiilinin ihtiyaca taalluk ettiği ortaya çıkmaktadır.

Vakitten önce ise, teyemmüme ihtiyaç yoktur. Buna göre tek bir teyemmüm ile iki farz namaz kılamaz. Bu gâyet açıktır.

İlim adamlarımız, tek bir teyemmüm ile farz iki namaz kılan kimsenin hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Yahya b. Yahya, İbnü'l-Kasım'dan, vakit çıkmadığı sürece ikinci farzı iade eder, dediğini rivâyet etmektedir. Ebû Zeyd b. Ebi'l-Ğumr da yine İbnü'l-Kasım'dan, her halükârda ebediyyen iade eder, dediğini rivâyet etmektedir. Aynı şekilde Mutarrif ve İbnü'l-Macişûn'dan da ikinci farzı ebediyyen iade edeceği rivâyet edilmiştir.

İşte bizim mezheb sahiplerimizin üzerinde tartıştıkları konu budur. Çünkü su aramak (her farz vakit girdikçe) bir şarttır. İbn Abdus'un naklettiğine göre, İbn Nafi' iki namazı cem ile kılan bir kimse hakkında, her bir namaz için ayrıca teyemmüm alacağını söylediğini rivâyet etmektedir. Ebu'l-Ferec ise, bir kaç namazı kılmamış olduğunu hatırlayan kimse hakkında şöyle demektedir: Tek bir teyemmüm ile unuttuğu bu namazlarını kaza edecek olursa, ayrıca birşey gerekmez, bu onun için caizdir.

Bu görüş ise, (her bir namaz için) ayrıca su aramanın şart olmadığı kanaatine binaen ileri sürülmüştür. Fakat birincisi daha sahihtir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

41. Temiz Bir Toprak: صَعِيداً طَيِّباً

Yüce Allah'ın: **"Temiz bir toprak"** buyruğunda geçen (الصعيد): Üzerinde toprak olsun, olmasın yeryüzüdür. Bu açıklamayı, el-Halil, İbnü'l-Ârâbî ve ez-Zeccac yapmıştır. ez-Zeccac der ki: Bunun bu anlama geldiği hususunda dil bilginleri arasında görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "(وإنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيداً جُرُزاً) ***Bununla beraber Biz onun üstünde olan şeyleri elbette kupkuru bir toprak yapanlarız."*** (el-Kehf, 18/8) Yani biz, üzerinde hiçbir bitki bulunmayan sert bir arazi haline getiririz.

Yine yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(فَتُصْبِحَ صَعِيداً زَلَقاً) ***Böylelikle kaypak bir toprak haline geliverir."*** (el-Kehf, 18/40)

Zu'r-Rimme'nin şu beyiti de bu kabildendir:

كأنّه بالضّحَى تَرْمِي الصعِيدَ به دَبّابةٌ في عظام الرأسِ خُرْطُومُ

"Sanki o, (ceylan yavrusu) içtiği saf şarab -başının kemiklerine kadar sirayet edip sarhoş ettiğinden-
Kuşluk vaktinde toprağa kendisini düşürmüş gibidir."

Bu şekilde toprağa "saîd" deniliş sebebi, yerden kendisine doğru çıkılan mekânın son nokta oluşundan dolayıdır. Çoğulu, "suudât" diye gelir.

Hadis-i Şerifteki: "(إياكم والجلوس في الصعُدات): Sakın ha yollarda oturmayınız" [1] hadisi de bu kabildendir.

İlim adamları burada toprağın "temiz" (et-tayyib)" ile kayıtlandırılışı dolayısıyla bu hususta farklı görüşlere sahiptirler. Bir kesim şöyle demektedir: Toprak olsun, kum olsun, taş olsun, maden olsun yahut kıraç olsun, bütün yeryüzü ile teyemmüm edebilirsin, demektedir. Malik, Ebû Hanife, es-Sevrî ve Taberî'nin görüşü budur. "Tayyib"in anlamı ise tahir ve temiz demektir. Bir kesim de şöyle demektedir: "Tayyib"nin anlamı helal demektir. Ancak bu bir tutarsızlıktır. Şâfiî ve Ebû Yusuf ise der ki: Saîd, bitki yetişen topraktır. Tayyib ile aynı şeydir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(والبلد الطيب يخرج نباته بإذن ربه): ***Ziraate elverişli ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle (kolay ve bol) çıkar.***" (el-A'raf, 7/58) O bakımdan onlara göre başka bir toprakla teyemmüm caiz değildir.

Şafiî ise der ki: Saîd, ancak tozu çıkan toprak hakkında kullanılır. Abdurrezzak'ın rivâyetine göre İbn Abbas'a: Hangi saîd daha tayyib'dir diye sorulmuş, o da sürülen sâid (toprak) diye cevap vermiştir.

Ebû Ömer der ki: İbn Abbas'ın bu sözü, saîd'in sürülüp ekilen araziden başka bir şey olduğuna delâlettir. Ali (r.a) da şöyle demiştir: Saîd, özel olarak toprak demektir. el-Halil'in ***Kitab***'ında da şöyle denilmektedir: Saîd ile teyemmüm et demek, tozundan al, demektir. Bunu İbn Fâris nakletmektedir. Bu ise, teyemmümün toprakla olmasını gerektirmektedir. Çünkü sert taşın tozu yoktur. el-Kiya, et-Taberî der ki: Şafiî toprağın ele yapışmasını şart koşmuştur. Bu, toprakla teyemmüm edip toprağın azalarına tıpkı, suyun abdest azalarına nakledildiği gibi nakledilsin diyedir. Yine el-Kiya der ki: Şüphe yok ki saîd lafzı, Şafiî'nin söylediğine göre bir nass (açık bir ifade) değildir. Şu kadar var ki Rasûlullah (sav)'ın: "Yeryüzü bana mescid, onun toprağı da benim için taharetlenme aracı (yani abdest ve gusül yerine teyemmüm aracı) kılınmıştır" [2] buyruğu bunu beyan etmektedir.

Derim ki: Bu görüşün sahipleri, Hz. Peygamberin:"Ve yerin toprağı bizim için taharet aracı kılınmıştır" ifadesini delil göstermiş ve şöyle demişlerdir: Bu buyruklar, mutlak ve mukayyed kabilindendirler. Oysa durum böyle değildir. Bu ancak ve ancak umum ifade eden buyruğun ihtiva ettiği bütün birimlerin bazılarının nass ile tayin edilmesi kabilindendir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"O ikisinde meyve, hurma ve nar ağaçları vardır."*** (er-Rahman, 55/68) Bu tür açıklamaları daha önce Bakara Sûresi'nde: ***"Melekle-***

(1) ***Müsned,*** III, 61; ayrıca bk. ***Buhâri,*** Mezâlim 22, İsti'zân 2; ***Müslim***, Libâs 114; ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 12; ***Tirmizî***, İsti'zân 30; ***Dârimî,*** İsti'zân 22; ***Müsned***, III, 36, IV, 30.

(2) Bu anlamdaki bir hadis otuzdördüncü başlığın baş taraflarında geçmiştir. Kaynakları için oraya bakılabilir.

rine, Peygamberlerine, Cebraile ve Mikaile..." (el-Bakara, 2/98) buyruğunu açıklarken zikretmiş bulunuyoruz.

Dil bilginleri "Saîd"in, önceden de belirttiğimiz gibi yeryüzünün adı olduğunu nakletmişlerdi. Açıkladığımız gibi Kur'ân'ın nassı da budur. Yüce Allah'ın beyanından sonra ise herhangi bir beyana gerek yoktur. (Ya da onun ötesinde beyan olmaz). Peygamber (sav) da cünup olan bir kimseye: "Sana, saîdi salık veriyorum. O sana yeter" diye buyurmuşturki, bu hadis ileride gelecektir. (1) Buna göre "saîd" kelimesi, âyet-i kerimede mekân zarfıdır. Saîd'in toprak olduğunu kabul eden kimselere göre ise, bu kelime "be" harfinin takdiri ile mef'ulun bih olması gerekir. Yani (بصعيد) Toprağa teyemmüm ediniz, demek olur. "(طَيِّبًا) **Temiz**" de onun sıfatı olur. Ancak bu kelimeyi "helal" anlamına kabul eden, bunu hal veya mastar olmak üzere nasb okur.

42. Teyemmüm Nelerle Yapılabilir:

Bu husus bu şekilde açıklık kazandığına göre şunu bil ki: Yaptığımız açıklamalardan, şu hususlar üzerinde icma olduğu anlaşılmaktadır: Kişi, münbit, temiz, toprak değilken, toprağa dönüşmüş olmayan (gayr-ı menkul) ve gasbedilmemiş toprakla teyemmüm edebilir.

Kendileriyle teyemmüm yapılamayacağı icma ile kabul edilen şeyler de şunlardır: Halis altın, gümüş, yâkut, zümrüt gibi madenler, ekmek, et ve benzeri yiyecekler ile veya necis şeylerle teyemmüm edilemez. Fakat bunların dışında kalan madenler hakkında- görüş ayrılığı vardır. Bunu caiz görenler vardır. Bu da Malik'in ve diğerlerinin görüşüdür. Bunu kabul etmeyenler de vardır. Bu da Şafiî'nin ve diğerlerinin görüşüdür.

İbn Huveyzimendâd der ki: Malik'e göre yere yakın olduğu takdirde ot ile teyemmüm caizdir. Şu kadar var ki, kar ile teyemmüm hususunda ondan farklı rivâyet gelmiştir. ***el-Müdevvene*** ve ***el-Mebsut***'ta caiz olduğu belirtilmektedir. Diğer kaynaklarda ise, bunu kabul etmediği nakledilmektedir. Tahta parçası ile teyemmüm hususunda mezhepte farklı görüşler vardır. Cumhur bunu kabul etmemektedir.

el-Vakar (Mısırlı Malikî fakihi, Zekeriya b. Yahya b. İbrahim'in lakabıdır) *Muhtasar*'da bunun caiz olduğunu belirtmektedir. Değneğin ayrı veya yere bitişik olması arasında fark olduğu da söylenmiştir. Bitişik olanla teyemmüm caiz kabul edilmiş, bitişik olmayanla teyümmüm kabul edilmemiştir.

es-Sa'lebî ise, Mâlik'in şöyle dediğini zikretmektedir: Elini ağaca vursa, sonra da onunla teyemmüm azalarını mesh etse, bu onun için yeterli gelir. Sa'lebî devamla der ki: el-Evzaî ve es-Sevrî de şöyle demektedir: Yer ile teyemmüm caiz olduğu gibi, onun üzerinde bulunan her türlü ağaç, taş, ot ve ben-

(1) *Buhâri*, Teyemmüm 6, 9; *Nesâî*, Tahâre 202; *Müsned*, IV, 434.

zeri şeylerle de caizdir. Hatta şöyle demişlerdir: Elini buz ve kara bile vursa bu dahi yeterlidir.

İbn Atiyye ise der ki: Çamur veya başka şeylerden toprağa dönüşmüş (menkûl)'a gelince, mezhep alimlerinin çoğunluğu onunla teyemmümün caiz olduğunu kabul ederler. Yine mezhepte bunun caiz olmadığı görüşü de vardır. Bizim mezhebimizin dışındaki alimlerden bunu kabul etmeyenler daha çoktur. Alçı ve kireç gibi pişirilen şeylere gelince, bu hususta mezhebimizde iki görüş vardır. Caiz ve değil, şeklinde. Duvar üzerinde teyemmüm hususunda ise görüş ayrılığı vardır.

Derim ki: Sahih olan bunun caiz olduğudur. Çünkü, Ebû Cüheym b. el-Hâris b. es-Simme el-Ensarî şöyle demiştir: Rasulullah (sav), Bi'ri Cemel denilen cihetten geldi. Onunla bir adam karşılaştı. Ona selam verdi. Peygamber (sav), Onun selamını bir duvara yönelip, yüz ve ellerini mesh etmedikçe almadı. Böyle yaptıktan sonra onun selamını aldı. Bu hadisi Buhari rivâyet etmiştir. [1] İşte bu, Malik ve ona muvafakat edenlerin dedikleri gibi, topraktan başkası ile teyemmümün sahih olduğuna delildir.

Şafiî ve ona tabi olanların da, ellerin kendisine sürüleceği yerin, ele yapışacak cinsten tozlu ve temiz toprak olması şeklindeki görüşlerini de reddetmektedir.

en-Nakkâş, İbn Uleye ve İbn Keysan'dan misk ve zaferan ile teyemmüm almayı caiz gördüklerini nakletmektedir. İbn Atiyye der ki: Bu ise, birçok bakımdan katıksız bir hatadır. Ebû Ömer ise şöyle demektedir: İlim adamlarının çoğunluğu, tuzlu kıraç arazi ile teyemmüm almanın caiz olduğunu kabul ederler. Ancak İshak b. Rahaveyh bundan müstesnadır. Çamur içerisinde bulunup, teyemmüm etmesi gereken kimse hakkında İbn Abbas'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Çamurdan alır ve onunla cesedinin bir bölümünü sıvar. Sıvadığı bu çamur kuruduktan sonra onunla teyemmüm eder. es-Sevrî ve Ahmed derler ki: Keçe tozlarıyla teyemmüm caizdir. es-Sa'lebî der ki: Ebû Hanife, sürme, zırnık, kıl döken tozlar, kireç, öğütülmüş cevherlerle teyemmüm yapılmasını caiz kabul etmektedir. Fakat, altın tozu, gümüş, sarı bakır, kırmızı bakır ve kurşun gibi şeylerle teyemmüm caiz değildir. Çünkü bunlar yerin cinsinden değildirler.

43. Yüz ve Ellere Meshetmek:

Yüce Allah'ın: **"Yüzlerinizi ve ellerinizi meshediniz"** buyruğundaki **"mesh"** lafzı müşterek bir kelimedir. Bu kelimenin anlamlarından birisi cimadır. Erkek kadın ile cima ettiğinde, "onu meshetti" denildiği gibi, kılıçla birşey kesildiğinde de: O şeyi kılıçla meshetti, denilir. Yine deve, gün boyun-

(1) Hadis, 23. başlığın son taraflarında geçmişti. Kaynakları için oraya bakılabilir.

ca yol aldığı takdirde, "deve günboyunca meshetti" denilir. Kalçaları zayıf olan kadına da "el-mar'etül meshâ" denilir. Yine "(وبفلان مَسْحة من جمال): Filanda bir parça güzellik vardır," denilir. Burada mesh'den kasıt ise, özel olarak eli meshedilen şey üzerinden geçirmektir, çekmektir.

Şâyet bu bir âlet ile yapılacak olursa, o âleti önce ele nakletmek, ondan sonra da meshedilen şey üzerinde çekmekten ibarettir. Bu da yüce Allah'ın el-Mâide Sûresi'nde yer alan: ***"Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshediniz"*** (el-Mâide, 5/6) buyruğunun muktezasıdır. Çünkü yüce Allah'ın: **"Onunla"** buyruğu, toprağın teyemmüm mahalline taşınmasının kaçınılmaz olduğuna delâlet etmektedir. Şafiî'nin görüşü de budur. Ancak biz bunu şart görmüyoruz. Çünkü Peygamber (sav), ellerini yere koyup kaldırdığında her ikisine de üflemiştir. Bir rivâyette ise onları silkelemiştir. İşte bu, aletin şart olmadığına dalâlet etmektedir, bunu da Hz. Peygamber'in duvar üzerinde teyemmümü açıklamaktadır. Şafiî der ki: Başın meslı edilmesinde, başa bir parça ıslaklık taşımak kaçınılmaz bir şey olduğu gibi, toprakla meshetmekte de aynı şekilde toprak taşımak kaçınılmaz bir şeydir.

Teyemmümde ve abdestte yüzün hükmünün, tamamıyla kaplanması ve yüzün her tarafının meshedilmesinin kaçınılmaz olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bazıları ise, mestlerdeki kıvrımlar ile başa meshedilirken parmak aralarında olduğu gibi, her tarafının mesh ile kaplanmamasını caiz görmüşlerdir. Bu bizim (Maliki) mezhebimizde Muhammed b. Mesleme'nin görüşüdür, bunu İbn Atiyye nakletmiştir. Yüce Allah da: **"Yüzlerinizi ve ellerinizi"** buyurarak, yüzü ellerden önce zikretmiştir. Cumhur da bu görüştedir. Buharî'de ise, Ammâr b. Yâsir yoluyla gelen ve "Teyemmüm bir vuruştur babı" başlığı altında zikredilen hadiste ellerden, yüzden önce söz edilmiştir. [1] Kimi ilim ehli, abdest azalarının yerlerinin değiştirilmesi hususuna kıyasen bu görüştedir.

44. Teyemmümün Sınırı:

İlim adamları, teyemmüm esnasında ellerin nereye kadar ulaştırılacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Şihab, omuzlara kadar ulaştırılır demektedir. Bu, Ebu Bekr es-Sıddîk'tan da rivâyet edilmiştir. Ebû Dâvûd'un *Musannef*'inde, el-A'meş'ten rivâyete göre Rasulullah (sav), kollarını yarılarına kadar meshetmiştir. [2]

İbn Atiyye der ki: Bellediğim kadarıyla hiçbir kimse bu hadis gereği olan görüşü belirtmemiştir. Abdeste kıyasen dirseklere kadar meshedilir de denil-

(1) *Buhâri*, Teyemmüm 8. Ayrıca: *Müslim*, Hayz 110; *Ebû Dâvûd*, Tahâre 121; *Nesâî*, Tahâre 198, 201; *Müsned*, IV, 264, 265, 319, 396.

(2) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 121.

miştir. Bu Ebû Hanife, Şafiî ve arkadaşları ile es-Sevrî, İbn Ebi Seleme ve el Leys'in görüşüdür. Hepsi de teyemmümün dirseklere kadar ulaştırılmasının vacib olduğu görüşündedirler. Muhammed b. Abdullah b. Abdûlhakem ile İbn Nafi' de bu görüştedir. Kadı İsmail de bu kanaattedir.

İbn Nâfî' der ki: Her kim yalnızca bileklerine kadar teyemmüm edecek olursa, (bu şekilde teyemmümle kılmış olduğu) bütün namazları ebediyyen iade etmelidir. Malik, *el-Müdevvene*'de şöyle demektedir: Yalnız vakit içerisinde ise iade eder. Dirseklere kadar teyemmümün yapılacağına dair Peygamber (sav)'dan rivâyeti, Cabir b. Abdullah ile İbn Ömer yapmışlardır. İbn Ömer bu görüşte idi.

Dârakutnî der ki: Katade'ye yolculukta teyemmüme dair soru soruldu, o şöyle dedi: İbn Ömer, dirseklere kadar teyemmüm yapılır, derdi. Aynı şekilde el-Hasen ve İbrahim en-Nehaî de "dirseklere kadar" derlerdi. Dedi ki: Bir hadis bilgini de bana eş-Şa'bî'den anlattı. O, Abdurrahman b. Ebza'dan, o, Ammar b. Yasir'den rivâyete göre Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Dirseklere kadar (mesheder)."

Ebû İshak dedi ki: Ben bunu Ahmed b. Hanbel'e naklettim, o, bundan çok hoşlandı ve: Bu ne kadar güzel bir hadistir! dedi. (1)

Bir kesim de bileklerine kadar meshi ulaştırır, demektedir. Bu, Ali b. Ebi Talib, el-Evzaî, Ata ve bir rivâyette de eş-Şa'bî'den nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahaveyh, Davud b. Ali ve et-Taberî de böyle demiştir. Yine bu görüş, Malik'ten de rivâyet edilmiştir. Şafiî'nin kadim görüşü de budur. Mekhul der ki: Ben ve Zührî bir araya geldik, teyemmümü sözkonusu ettik. ez-Zührî şöyle dedi: Teyemmümde mesh koltuk altlarına kadardır. Ben: Bunu kimden naklediyorsun? diye sordum. O da: Ben bunu aziz ve celil olan Allah'ın Kitabından çıkarıyorum, dedi.

Çünkü yüce Allah: **"Yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin"** diye buyurmaktadır. Hepsine el denilir. Ben ona şöyle dedim: Yine yüce Allah: ***"Hırsız erkek ve kadının ellerini kesiniz"*** (el-Maide, 5/38) diye buyurmaktadır. El nereden kesilir. Böylece onu susturmuş oldum.

ed-Deraverdî'den bileklere kadar meshin farz olduğunu, koltuk altlarına kadar meshin ise fazilet olduğunu söylediği nakledilmektedir. İbn Atiyye ise der ki: Bu ne kıyasın, ne de herhangi bir delilin desteklediği bir görüştür.

Şu kadar var ki, bazıları "el" lafzını umumi kabul ederek, meshin omuzdan başlamasını farz görmüşlerdir. Bir kısmı da bunu abdeste kıyas ederek dirseklere kadar meshi vacip görmüşlerdir. Ümmetin cumhuru da bu görüştedir. Bazıları da hadiste bileklere kadar denildiğini göstererek, bu kadarıyla yetinmişlerdir.

(1) *Dârakutnî*, I, 182.

Yine bu, el kesmeye de kıyas edilmiştir. Zira bu, şer'î bir hükümdür ve bir temizlemedir. Tıpkı bunun da bir temizleme olduğu gibi.

Bazıları da, Ammâr b. Yâsir'in rivâyet ettiği hadiste zikredilen el avuçları ile yetinmiştir. Bu da eş-Şa'bînin görüşüdür.

45. Teyemmümde Tek Vuruş Yeterli midir:

Yine ilim adamları, teyemmümde tek vuruşun yeterli olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik, ***el-Müdevvene***'de teyemmümün, iki vuruş ile gerçekleşeceği görüşündedir. Bir vuruşu yüz için, bir vuruş da eller için. Bu aynı zamanda, Evzaî'nin, Şafiî, Ebû Hanife ve arkadaşlarının, es-Sevrî'nin, el-Leys'in ve İbn Ebi Seleme'nin de görüşüdür.

Ayrıca bunu Cabir b. Abdullah ve İbn Ömer Peygamber (sav)'dan rivâyet etmişlerdir. İbn Ebi'l-Celhm der ki: Teyemmüm tek bir vuruş ile yapılır. Yine bu el-Evzaî'den daha meşhur olarak rivâyet edilmiştir. Ata ve bir rivâyete göre eş-Şa'bînin de görüşü böyledir.

Ahmed b. Hanbel, İshak, Davud (ez-Zahirî) ve Taberî de bu görüştedir. Bu görüş, bu hususta rivâyet edilen Ammâr b. Yâsir hadisinden daha sağlamdır.

Malik de ***"Kitabu Muhammed"*** de şöyle demektedir: Eğer tek bir vuruş ile teyemmüm edecek olursa, bu da onun için yeterli gelir. İbn Nafi' ise, bu şekilde teyemmüm ederse, ebediyyen (kıldığı namazlarını) iade eder, der.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: İbn Ebi Leyla ve el-Hasen b. Hayy şöyle derler: Teyemmüm iki vuruş ile yapılır. Bu vuruşlardan her birisi ile hem yüzünü, hem de kollarını ve dirseklerini mesheder. Ancak, ilim ehli arasında onlardan başka bunu diyen kimse olmamıştır.

Ebû Ömer der ki: Teyemmümün keyfiyetine dair rivâyetler farklı olup birbirleriyle teâruz (çatışma) halinde olduğu takdirde, bu hususta vacib olan Kitabın zahirine başvurmaktır.

Kitabın zahiri de, birisi yüz için, diğeri ise dirseklere, kadar eller için olmak üzere iki vuruş olacağına delâlet etmektedir. Bu da hem abdeste kıyasen böyledir. Hem de İbn Ömer'in uygulamasına ittibaen böyledir.

Çünkü İbn Ömer, Allah'ın Kitabını bilmek hususunda karşı konulamıyacak bir kimsedir. Şâyet Peygamber (sav)'dan bu hususta herhangi bir rivâyet sabit olur ise, o rivâyetin belirttiği sınırda durmak icabeder.

Başarı Allah'tandır.

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır"** buyruğu şu demektir:

Yüce Allah ezelden beri affedicidir. O, kolaylık gösterir, günahları mağfiret eder. Yani O, günahın cezasını örter, setreder, cezalandırmaz.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ
اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا
وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ
مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا
بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِى الدِّينِ وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ
وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَقْوَمَ وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا
يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا
مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰى اَدْبَارِهَا
اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا اَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَادُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ
بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰى اِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْ
بَلِ اللّٰهُ يُزَكِّى مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ
عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهٖ اِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا
نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا هٰؤُلَاءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ اُولٰئِكَ الَّذِينَ
لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾ اَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ
مِنَ الْمُلْكِ فَاِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

44. Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara bakmaz mısın? Onlar hem sapıklığı satın alıyorlar, hem sizin de doğru yoldan sapmanızı istiyorlar.

45. Allah, düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (veli) **olarak da Allah yeter, yardımcı olarak da Allah yeter.**

46. Yahudilerden kelimeleri yerlerinden tahrif edenler vardır. Dillerini eğerek, bükerek, dine de saldırarak: "İşittik, isyan ettik. İşit, işitmez olası ve râînâ" derler. Eğer onlar: "Dinledik ve itaat ettik, işit ve bizi de gözet" deselerdi elbette kendileri için daha iyi ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lânetlemiştir. Onlar, ancak pek az iman ederler.

47. Ey kendilerine kitap verilenler, Biz, birtakım yüzleri silip tanınmaz hale getirip de arkalarına çevirmezden, yahut Cumartesi sahiplerini lânetlediğimiz gibi, onları da lânetlemezden önce, (gelin) **beraberinizdekini doğrulayıcı olarak indirdiğimize iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelir.**

48. Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını da dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah iftira etmiş olur.

49. O kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın? Hayır, dilediğini temize çıkaran Allah'tır. Onlara kıl kadar zulmedilmez.

50. Bir bak, Allah'a karşı nasıl olmadık yalanlar uyduruyorlar? Apaçık bir günah olarak bu (onlara) **yeter.**

51. Şu kitaptan kendilerine biraz pay verilenlere bakmaz mısın? Cibt'e ve Tağut'a inanıyorlar. Ve diğer inkâr edenlere de: "Bunlar mü'minlerden daha doğru bir yoldadır" derler.

52. İşte onlar, Allah'ın lânet ettiği kimselerdir. Allah'ın lânet ettiğine sen, asla hiçbir yardımcı bulamazsın.

53. Yoksa onların, mülkten bir payı mı vardır? Böyle olsaydı, insanlara hurma çekirdeğinin çukurcuğu kadar dahi bir şey vermezlerdi.

Buyrukların Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara bakmaz mısın"** buyruğundan itibaren: *"Onlardan bir kısmı ona iman etti, bir kısmı da ondan yüz çevirdi."* (en-Nisâ, 4/55'nci âyet) buyruğuna kadar olan âyetler Medine ve Medine çevresindeki yahudiler hakkında nâzil olmuştur.

İbn İshak der ki: Rifaa b. Yezid b. et-Tâbut, yahudilerin büyüklerindendi. Rasulullah (sav) ile konuştuğunda dilini eğer büker ve: Ya Muhammed, ne söylediğini anlıyalım diye bizim de dinlememizi sağlayacak şekilde bizi gö-

zet diyordu. Sonra da İslama dil uzattı ve İslamı ayıplamaya koyuldu. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah: **"Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara bakmaz mısın?"** buyruğundan itibaren: ***"Onlar ancak pek az iman ederler"*** (46. âyet) buyruğuna kadar nâzil oldu. (1)

44. âyetteki: **"Satın alıyorlar"** buyruğu anlamı değiştiriyorlar, anlamındadır ve bu kelime, hal olmak üzere nasb mahallindedir. İfadede şu takdirde bir hazf vardır: Onlar hidâyeti vermek karşılığında sapıklığı satın alıyorlar. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: ***"İşte onlar, hidayet karşılığında dalaleti satın almışlardır"*** (el-Bakara, 2/16) diye buyurmaktadır. Bunun bu anlamda olduğunu el-Kutebî ve başkaları söylemiştir.

"Hem sizin de doğru yoldan sapmanızı istiyorlar" buyruğu da ona atfedilmiştir. Yani onlar, sizin hak yoldan sapmanızı istiyorlar. el-Hasen ise, "dâd" harfini üstün olmak üzere (تُضَلُّوا): Yoldan saptırılmanızı istiyorlar ,anlamında okumuştur.

Yüce Allah'ın: **"Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir"** buyruğu ile, O, sizden daha iyi bilir, demek istiyor. O halde onlarla sohbet ve arkadaşlığınız olmasın. Çünkü onlar, hakikatte sizin düşmanlarınızdır. Buradaki **"daha iyi bilir:** (عليم)" buyruğunun (أعلم): En iyi, çok iyi bilir, anlamında olması da mümkündür. Yüce Allah'ın: ***"Ve o, kendisine daha kolaydır"*** (er-Rûm, 30/27). Yani pek kolaydır, buyruğunda olduğu gibi.

"(وَكَفَى بِاللهِ وَلِيًّا): **Dost** (veli) **olarak da Allah yeter"** buyruğundaki "be" harfi zaiddir. Bunun fazladan getirilmesinin sebebi, ifade ettiği anlamın, siz de Allah'ı dost edinmekle yetinin. O, düşmanlarınıza karşı size yeter anlamında olduğundan dolayıdır.

"(وَلِيًّا): **Veli olarak"** buyruğu ile "(نَصِيراً): **Yardımcı olarak"** buyrukları, beyan (temyiz) olmak üzere nasb edilmiştir. Dileyen bunu hal olarak mansub kabul edebilir. (Meâlde olduğu gibi).

Yüce Allah'ın: **"Yahudilerden"** anlamındaki buyruğunun, baştarafında gelen: (مِنَ) edatı ile ilgili olarak ez-Zeccac şöyle demektedir: Eğer bu edat, kendisinden önceki buyruklara müteallik (alâkalı) kabul edilecek olursa, yüce Allah'ın: "(نَصِيراً): **Yardımcı olarak"** buyruğu üzerinde vakıf yapılmaz. Şâyet munkatı (önceki buyrukla ilgisi olmayan yeni bir cümlenin başı) olarak kabul edilirse, o takdirde bu kelime üzerinde vakıf caiz olur ve ifade: Yahudilerden sözleri tahrif eden bir kavim vardır takdirinde olur. Daha sonra bu takdiri ifade hazf edildiğinden zikredilmemiştir. Bu, Sibeveyh'in görüşüdür. Nahivciler şu beyiti zikrederler:

لو قلت ما في قومها لم تيثم ... يفضلها في حسب ومئيم

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 553.

"Onun kavmi arasında ne şerefinden,
Ne de gülümsemesi (nin görüldüğü ağzı)ndan daha güzeli yoktur;
diyecek olsan günah işlemiş olmazsın."

Nahivciler derler ki: Bunun anlamı: Eğer, onun kavmi arasında... ondan daha üstün kimse yoktur, şeklindedir. Daha sonra bu, (kimse kelimesi) hazf edilmiştir. el-Ferrâ der ki: Burada hazf edilen "kimse, kimseler" anlamında (من) kelimesi olup, buyruğun anlamı şöyledir: "Yahudiler arasında sözleri değiştiren kimseler vardır". Bu da (ifade tarzı itibariyle) yüce Allah'ın: *"Aranızdan bilinen bir makamı olmayan yoktur"* (es-Saffât, 37/164) buyruğunu andırmaktadır. Yani aramızda bilinen bir makamı olmayan kimse yoktur, demektir. Zu'r-Rimme de şöyle demektedir:

فظَلّوا ومِنهم دَمْعُه سابقٌ لـه وآخر يُذْرِي عَبْرةَ العَيْن بالهَمْلِ

"Aralarından kiminin gözyaşı akıp gidiyordu,
Kimisi de gözüne dolan yaşları tutamıyordu."

Şair, burada aralarından gözyaşını tutamayan kimseler vardı demek istemekte ve kimse anlamına gelen (من) ism-i mevsulu hazf edilmiş bulunmaktadır. Ancak, el-Müberred ve ez-Zeccac bunu kabul etmezler. Çünkü ism-i mevsulün hazf edilmesi, kelimenin bir bölümün hazfedilmesi gibidir.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile İbrahim en-Nehaî, "(الكَلِم): Kelimeleri" yerine, "(الكَلام): Sözü" diye okumuşlardır. en-Nehhâs ise, burada birinci okunuşun daha uygun olduğunu söylemiştir. Çünkü onlar, ancak ya Peygamber (sav)'ın sözlerini, yahut da yanlarında Tevrat'ta bulunan birtakım sözleri değiştiriyorlardı. Sözlerin tamamını değiştiriyor değillerdi.

Yüce Allah'ın: **"Tahrif edenler"** buyruğu, yani olmadık şekilde, uygun olmayan bir şekilde tevil edenler demektir. Yüce Allah, bunu kasten yaptıkları için, bu davranışlarından dolayı onları yermiş bulunmaktadır.

"Yerlerinden" ile maksadın, Peygamber (sav)'ın sıfatları olduğu da söylenmiştir. **"İşittik** (fakat) **isyan ettik... derler"** yani biz, senin söylediğin sözünü işittik, fakat emrine de isyan ettik.

"İşit işitmez olası" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Onlar, Peygamber (sav)'a: İşit, işitmez olası, diyorlardı. Onların maksatları budur. -Allah'ın lâneti üzerlerine olsun.- Fakat onlar, bu sözleriyle hoşuna gitmeyecek ve seni rahatsız edecek şeyler işitmeyesin demek istedikleri izlenimini veriyorlardı.

el-Hasen ve Mücahid de der ki: Bunun anlamı; senden kimse dinlemez şeklindedir. Yani senin söylediklerin kabul olunmaz ve isteğin, yerine getirilmez.

en-Nehhâs der ki: Eğer böyle olsaydı, o takdirde ifadenin (غير مسموع منك) şeklinde olması gerekirdi:

"Râinâ" buyruğuna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/104. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Dillerini eğerek bükerek"** buyruğunun anlamına gelince: Onlar, dillerini hakka karşı eğip bükerek yani, hakkı dile getirmek isterken, dillerini kalplerinde olana göre eğip büküyorlardı.

Eğip bükmek demek olan (el-leyy), asıl anlamı itibariyle ip ve benzeri şeyleri üst üste bükmek demektir. Bu kelime mastar olarak nasb edilmiştir. Mef'ulün leh de olabilir. (Mastar olduğu takdirde, dillerini eğdikçe eğmek suretiyle gibi bir anlama, mefulün leh olduğu takdirde de, dilleriyle eğip bükmek için, anlamında olur). Bu kelimenin aslı da; (لَوْيًا) dır. "Vav" "ye" harfine idğam edilmiştir.

"Dine de saldırarak" buyruğu da ona atfedilmiştir. Yani onlar dine tuun ederler, dil uzatırlar. Bunun da anlamı şudur: Onlar arkadaşlarına, eğer bu bir peygamber olsaydı, bizim ona sövdüğümüzü anlardı. Yüce Allah, Peygamberini buna muttali kıldı, bu da onun peygamberliğinin alametlerinden birisi oldu ve bu gibi sözleri söylemelerini de yasakladı.

"(أَقْوَمَ): **Daha doğru"** buyruğunun anlamı ise, görüş itibariyle daha doğru... demektir.

"Onlar ancak pek az iman ederler." Onlar, ancak çok az iman ederler ve bu çok az iman etmeleri sebebiyle de mü'min adını alma hakkını kazanamazlar. Bunun anlamının: Onlardan, ancak pek az kimse iman eder şeklinde olduğu da söylenmiş ise de bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah, onlar hakkında küfürleri sebebiyle kendilerini lânetlediğini haber vermiştir.

47. Âyetin Nüzul Sebebi ve Anlamı:

"Ey kendilerine kitap verilenler...İndirdiğimize iman edin" buyruğu hakkında İbn İshak şöyle demektedir: Rasûlullah (sav) aralarında bir gözü kör olan Abdullah b. Süriyâ ve Kâ'ab b. Esed'in de bulunduğu yahudi hahamlarının ileri gelenlerinden bazılarıyla konuşarak kendilerine şöyle dedi: "Ey Yahudi topluluğu, Allah'tan korkun ve İslama girin. Allah'a yemin ederim şüphesiz sizler, benim size getirdiğimin hak olduğunu çok iyi biliyorsunuz." Bu sefer onlar: Ey Muhammed, biz böyle bir şey bilmiyoruz, dediler ve bildikleri şeyi bile bile inkâr edip küfür üzere israr ettiler. Yüce Allah, onlar hakkında: **"Ey kendilerine kitap verilenler, bir takım yüzleri silip tanınmaz hale getirmemizden önce, beraberinizdekini doğrulayıcı olarak indirdiğimize iman edin"** buyruğunu âyetin sonuna kadar indirdi. (1)

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr, II, 555.*

Yüce Allah'ın: "(مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ): **Beraberinizdekini doğrulayıcı olarak"** buyruğu hal olmak üzere nasb edilmişdir.

"(مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا): **Bir takım yüzleri silip, tanınmaz hale... getirmemizden önce"** buyruğunda geçen: (الطَّمْس): Silmek kelimesi, bir şeyin izini kökten imha etmektir.

Yüce Allah'ın: "(فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ): *Yıldızlar büsbütün söndürüldüğü zaman"* (el-Murselât, 77/8) buyruğu da bu kabildendir.

"(نَطْمِسَ): **Dümdüz etmemiz"** kelimesi, "mim" harfi hem ötre ile, hem esre ile okunur. (طَمَسَ) ile (طَمَّسَ) kelimeleri aynı anlamda olmak üzere, silindi ve mahvoldu, demektir. Her ikisi de kullanılır.

Yüce Allah'ın: "(رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ): *Rabbimiz, sen onların mallarını yok et"* (Yunus, 10/88) buyruğu, helâk et, mahvet demektir. Bu açıklama İbn Arafe'den nakledilmiştir.

Ben onu tams ettim, o da tams oldu. (Yani, eserini sildim, mahvettim. O da mahvoldu) şeklinde lazım ve müteaddi (geçişsiz ve geçişli) olarak kullanılır. Allah basarını tams etti. Yani, gözün izini tamamen sildi, demektir. Böyle olan birisine de, "matmusu'l basar" denilir.

Yüce Allah'ın: "(وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَى أَعْيُنِهِمْ): *Dileseydik onların gözlerini silme kör yapardık"* (Yasin, 36/66) buyruğu da bu türdendir.

İlim adamları, bu âyet-i kerimede kastedilen anlamın ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Acaba bundan kastetilen hakikat anlamı mıdır? Bu durumda, yüzleri de tıpkı kafalarının arka kısmı gibi dümdüz edilir, burunları, ağızları, kaşları, gözlerinin tamamıyla yok edilmesi mi kastedilmiştir, yoksa bu, kalplerindeki sapıklığı ve onların imana muvaffakiyetten mahrum edilmelerini mi ifade etmektedir? Bu konuda ilim adamlarının iki görüşü vardır. Ubey b. Kâ'b'dan onun: **"Bir takım yüzleri silip tanınmaz hale getirmemizden önce"** buyruğu, yani sizleri arkasından hiçbir şekilde hidâyet bulamayacağınız bir sapıklıkla saptırmamızdan önce demektir, dediği rivâyet olunmuştur. O, bu açıklamasıyla bunun temsilî bir ifade olduğu ve eğer iman etmeyecek olurlarsa, ceza olmak üzere kendilerine böyle bir uygulama yapılacağı kanaatindedir.

Katade ise der ki: Bunun anlamı, yüzleri de kafalar haline döndürmemizden önce, şeklindedir. Yani burun, duduklar, gözler ve kaşları yok etmemizden önce demektir. Dilcilere göre bunun anlamı budur.

İbn Abbas ile Atiyye el-Avfî'den de şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Tams etmek, özel olarak gözlerin izale dilmesi ve bunların kafanın arka tarafına konulması demektir. Böylelikle bu, geriye doğru bir çeviriş olur ve bu kişi geri geri yürür.

Malik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) da şöyle demektedir: Ka'b el-Alıbar'ın

İslama girişi şöyle olmuştu: Geceleyin şu: **"Ey kendilerine kitap verilenler... iman edin"** âyet-i kerimesini okumakta olan bir adamın yanından geçer. Bunu işitince hemen ellerini yüzüne kapatır, gerisin geri evine döner ve orada İslâma girer ve şöyle der: Allah'a yemin ederim, evime varmadan önce yüzümün tamamıyla silinip tanınmaz hale getirileceğinden korktum. Abdullah b. Selâm da bu âyet-i kerime nazil olup, bunu işitince böyle yapmıştı. O, bu âyeti işitir işitmez evine varmadan önce Rasulullah (sav)'ın yanına gitti, müslüman oldu ve şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, yüzüm arkaya döndürülmeden önce sana ulaşıp ulaşamayacağımı bilemiyordum.

Şâyet: "İman etmedikleri takdirde yüzlerinin silinip tanınmaz hale getirilmesiyle onları tehdit etmeleri nasıl uygun düşmüştür." Çünkü onlar, daha sonra iman etmediler ve onlara da böyle bir şey yapılmadı" denilecek olursa, şöyle cevap verilir: İşte bunlar ve bunlara tabi olanlar iman edince, diğerlerine yönelik olan bu tehdit kaldırıldı. el-Müberred der ki: Bu tehdit bakidir ve gerçekleştirilmesi beklenilmektedir. Yine şöyle demektedir: Kıyamet gününden önce, yahudiler arasında bir takım yüzlerin silinip tanınmaz hale getirilmesi ve mesh edilmeleri (başka yaratıklara dönüştürülmesi) mutlaka tahakkuk edecektir.

Yüce Allah'ın: **"Yahut, cumartesi sahiplerini lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemezden önce"** yani, cumartesi sahiplerini maymun ve domuzlara meshedip dönüştürdüğümüz gibi, bu yüzlerin sahiplerini de bu hale getirmezden önce, demektir. Bu açıklama el-Hasen ve Katade'den nakledilmiştir. Bunun: Muhataptan gaibe doğru ifadenin değiştirilmesi (iltifât) olduğu da söylenilmiştir.

"Allahın emri mutlaka yerine gelir" tahakkuk eder, gerçekleşir. Allah'ın emrinden kasıt, emrolunan şey demektir. Buna göre burada "emr" kelimesi, (ism-i) mef'ûl mahallinde bir mastar olarak kullanılmıştır. Yani: Onu ne zaman dilerse, var eder. Anlamının: O'nun var olacağını haber verdiği herbir iş, mutlaka O'nun haber verdiği şekilde gerçekleşir olduğu da söylenmiştir.

Şirk, Affolmaz Bir Günahtır:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez"** buyruğu ile ilgili olarak, rivâyete göre, Peygamber (sav): *"Muhakkak Allah, bütün günahları mağfiret eder"* (ez-Zümer, 39/53) âyet-i kerimesini okudu. Bir adam ona: Ey Allah'ın Rasûlü, peki ya şirk? diye sorunca, bunun üzerine: Yüce Allah: **"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını da dilediğine bağışlar"** buyruğunu indirdi. (1)

(1) es-Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 557.

Hükmün böyle olduğu ümmet arasında görüş ayrılığı sözkonusu olmaksızın ittifakla kabul olunmuş muhkem hususlardandır.

"Ondan başkasını da dilediğine bağışlar" buyruğu ise, ilim adamlarının hakkında çeşitli şekilde söz söylediği müteşabih buyruklar kapsamına girer. Muhammed b. Cerir et-Taberî der ki: Bu âyet-i kerime büyük günah işlemiş herkesin, yüce Allah'ın meşîetine kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. Dilerse Allah, onun günahını affeder, dilerse onun işlediği bu büyük günahtan dolayı -bu günahı Allah'a şirk koşmak olmadığı sürece- onu cezalandırır.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir. Yüce Allah bunu: *"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, (diğer) günahlarınızı mağfiret ederiz"* (en-Nisa, 4/34) buyruğu ile beyan etmektedir. Böylelikle yüce Allah'ın, büyük günahlardan uzak duran kimselerin, küçük günahlarını mağfiret etmeyi dileyeceğini, fakat büyük günahları işlemiş olan kimselere bunları mağfiret etmeyeceğini bildirmektedir.

Kimi tevil (tefsir) alimleri de, bu âyet-i kerimenin el-Furkan Sûresi'nin sonundaki âyeti (25/68 vd.) nesh ettiği görüşündedir. (Ayrıca bk. en-Nisâ, 4/31. âyetin tefsiri) Zeyd b. Sabit der ki: Nisa Sûresi el-Furkan Sûresi'nden altı ay sonra nazil olmuştur. Ancak sahih olan, ortada neshin olmadığıdır. Çünkü nesih, haberlere dair buyruklarda imkânsız bir şeydir. İleride bu âyet-i kerimelerin birlikte nasıl açıklanacağına dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-Furkan Sûresi'nde (az önce işaret olunan âyetlerin tefsirinde) gelecektir.

Tirmizî'de Ali b. Ebi Talib'den şöyle dediği nakledilmektedir: Kur'an-ı Kerimde şu: **"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını da dilediğine bağışlar"** âyeti en sevdiğim âyet-i kerimedir. Tirmizî der ki: Bu hasen, garip bir hadistir. (1)

Yüce Allah'ın: **"O kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın..."** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Kişinin Kendisini Tezkiye Etmesi:

Yüce Allah'ın: **"O kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın?"** buyruğundaki ifadeler, zahiri itibariyle umumidir. Bununla birlikte tevil alimlerinden herhangi bir kimse bununla kastedilenlerin yahudiler olduğu hususunda ihtilaf etmemiştir.

Şu kadar varki, kendilerini ne ile tezkiye ettikleri hususunda farklı kanaatlere sahiptirler. Katade ve el-Hasen der ki: Burada maksat: *"Biz Allah'ın oğullarıyız ve O'nun sevdikleriyiz"* (el-Mâide, 5/18) şeklindeki sözleriyle: *"Cennet'e ancak yahudi yada hıristiyan olandan başkası girmez"* (el-Baka-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 4. sûre 23.

ra, 2/111) şeklindeki sözleridir. ed-Dahhak ve es-Süddî der ki: Maksat onların: Bizim hiçbir günahımız yoktur. Gündüzün yaptığımız, geceleyin bize mağfiret olunur, geceleyin yaptığımız da bize gündüzün mağfiret olunur. Diğer taraftan bizler, günahsızlık bakımından çocuklara benzeriz, şeklindeki sözleridir. Mücahid, Ebû Malik ve İkrime derler ki: Bundan kasıt, onların günahları sözkonusu olmadığından dolayı, namaz kıldırmak üzere çocukları öne geçirmeleridir. Şu kadar varki, âyet-i kerimede bunun kast edildiği uzak bir ihtimaldir.

İbn Abbas der ki: Bundan kasıt onların, bizim ölmüş atalarımız bize şefaat edecekler ve onlar bizi tezkiye edecekler şeklindeki sözleridir. Abdullah b. Mes'ud der ki: Burada sözü edilen, onların birbirlerini övmeleridir. Bu da bu hususta yapılan açıklamaların en güzelidir. Çünkü âyet-i kerimenin zahirinden anlaşılan budur.

Tezkiye (temize çıkarmak) ise, günahlardan arınmış olmak ve uzak olmak iddiasında bulunmaktır.

2. Övme ve Tezkiyede Edep:

Bu âyet-i kerime ile yüce Allah'ın: ***"O halde kendinizi temize çıkarmayın, övmeyin"*** (en-Necm, 53/32) âyeti, kişinin kendi diliyle kendisini temize çıkarmaktan, övmekten uzak durmasını asıl temiz ve temizlenmiş olanın fiileri güzel olup, yüce Allah'ın temize çıkardığı kimse olduğunu bildirmesini gerektirmektedir. O halde insanın kendi kendisini temize çıkarıp tezkiye etmesine itibar olunmaz. Asıl muteber olan, yüce Allah'ın o kimseyi tezkiye etmiş olmasıdır.

Müslim'in Sahihi'nde Muhammed b. Amr b. Ata'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ben kızıma Berre (iyilikte bulunan) adını verdim. Ebû Seleme'nin kızı Zeynep bana dediki: Rasulullah (sav) bu ismi kullanmayı yasaklamıştı. Bana Berre adı verilmişti. Rasulullah (sav) da şöyle buyurmuştu: "Kendinizi temize çıkarmayın, övmeyin. Allah, aranızdan kimin iyilik ehli olduğunu en iyi bilendir." Bu sefer ona: Peki bu kıza ne ad verelim? diye sordular. O da: "Ona Zeynep adını veriniz" diye buyurdu. (1)

Böylelikle Kitap da, Sünnet de, insanın kendi kendisini tezkiye etmesinin yasaklandığına delâlet etmektedir. Şu Mısır diyarında çoğalmış ve yaygınlık kazanmış bulunan ve insanların, tezkiye anlamını veren niteliklerle kendilerini nitelendirmeleri de bu türdendir. Meselâ, Zekiyüddin, Muhyiddin ve buna benzer sıfatlar ve isimler kullanmaları böyledir. Ancak, bu isimleri taşıyanların yaptıkları çirkinlikler çoğalınca, bu niteliklerin asıl anlamları ile ilgileri kalmadı ve hiçbir şey ifade etmez oldular.

(1) ***Müslim***, Âdâb 19. Yakın manada: ***Buhârî***, Edeb 108; ***İbn Mâce***,.Edeb 32.

3. Başkasının Tezkiyesi ve Övmesi:

Başkasının bir diğerini tezkiye edip övmesine gelince, Buharî'de Ebu Bekre'den şöyle bir hadis nakledilmektedir: Peygamber (sav)'ın huzurunda bir adamdan sözedildi. Bir kişi de ondan hayırla sözetti. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Yazık sana, arkadaşının boynunu kestin -bunu defalarca tekrarladı-. Sizden herhangi bir kimse eğer mutlaka (birisini) övecekse, o takdirde onun böyle olduğu görüşünde ise, sanırım o şöyle şöyledir desin. Onu hesaba çekecek olan Allah'tır. Ve Allah'a rağmende kimseyi tezkiyeye kalkışmasın." (1)

Böylelikle Hz. Peygamber, kişide bulunmayan niteliklerle başkasını övmeyi ve bunun sonucunda o kişinin kendisini beğenmesine ve büyüklenmesine sebep teşkil etmeyi yasaklamakta ve gerçekten de kendisinin bu konumda olduğunu zannedip, bu halin o kişiyi ameli kaybedip daha da faziletli işlerde bulunmayı terketmeye itecek noktaya getirmesini yasaklamıştır.

Bundan dolayı Peygamber (sav): "Yazık sana, kardeşinin boynunu kestin" diye buyurmuştur. Bir başka hadiste ise, birisini sahip olmadıkları vasıflarla nitelendirmeleri üzerine: "Adamın belini kopardınız" diye buyurmuştur. (2)

Hz. Peygamberin: "Övenlerin yüzüne toprak saçınız" (3) hadisini ilim adamları buna göre tevil etmişler ve bununla başkalarını yüzlerine karşı hak olmayan surette ve onlarda bulunmayan niteliklerle övenlerin kastedildiğini belirtmişlerdir. Onlar böylece, bu övgülerini övdükleri kimseden birşey yemeye ve kendisiyle fitneye düşürdükleri bir araç haline getirmiş olurlar.

Kişiyi gerçekten sahip bulunduğu güzel fiilleri ve övülmeye değer özellikleri dolayısıyla bu ve benzer işleri yapması için, insanları da benzer hususlarda ona uymaları için bir teşvik olmak üzere övmeye gelince, bu şekilde öven kişi (yasaklanan övücü) meddâh durumunda değildir. O kişi hakkında söylediği güzel sözleriyle, onu övmek durumunda olmamış olsa dahi bu böyledir. Bu da niyetlere bağlı bir şeydir.

Yüce *"Allah ise kimin ifsad edici olduğunu, kimin ıslah edici olduğunu en iyi bilendir"* (el-Bakara, 2/220). Peygamber (sav) şiirde, hutbelerde, karşılıklı konuşmalarda yüzüne karşı övülmüş olduğu halde, bu şekilde övenlerin yüzüne toprak saçmış da değildir, bunu emretmiş de değildir. Ebû Talib'in (Hz. Peygamber hakkında söylediği) bu beyitinde olduğu gibi:

وأبيض يُستسقَى الغمامُ بوجهه ثِمَال اليتامى عِصْمة للأرامل

(1) *Buhârî*, Şehâdât 16, Edeb 54,95; *Müslim*, Zühd 65, 66; *Ebû Dâvûd*, Edeb 9; *İbn Mâce* Edeb 36; *Müsned*, V, 41, 46, 47, 51.
(2) *Buhârî*, Şehâdât 17, Edeb 54; *Müslim*, Zühd 67; *Müsned*, IV, 412.
(3) *Müslim*, Zühd 69; *Ebû Dâvûd*, Edeb 9; *Müsned*, VI, 5; ayrıca bk: Zühd 68; *Tirmizî*, Zühd 55; *İbn Mâce* Edeb 36.

"Yüzüsuyu hürmetine bulutun yağmuru istenen beyaz tenlidir o.
Yetimleri görüp gözeten, dulların sığınağıdır o."

Aynı şekilde, el-Abbas'ın ve Hassan'ın şiirlerinde onu övmeleri de bu kabildendir. Yine Kâ'b b. Züheyr de onu övmüştür. Bizzat kendisi de ashabını övmüş ve şöyle buyurmuştur: "Sizler tama edilecek şeyler oldu mu sayıca azsınız, fakat başkalarını dehşete düşüren şeyler oldu mu da çoğalırsınız".

Hz. Peygamberin sahih hadisteki: "Hıristiyanların Meryemoğlu İsa'yı olmadık şekilde övdükleri gibi siz de beni övüp ta'zim etmeyiniz. Bunun yerine; Allah'ın kulu ve Rasulü deyiniz" [1] hadisine gelince; bunun da anlamı şudur: Hıristiyanların İsa'yı sahip olmadığı niteliklerle nitelendirdikleri gibi, siz de beni övmek arzusuyla bende bulunmayan niteliklerle nitelendirmeyiniz. Onlar, böyle yaparak Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu diye nisbet ettiler ve bundan dolayı kâfir oldular ve saptılar. İşte bu, şunu gerektirmektedir: Bir kimse, herhangi bir işi sınırından yukarıya yükseltip, onda olmadık şekilde haddini, ölçüsünü aşacak olursa, o haddi aşan günahkâr bir kimsedir. Çünkü böyle bir şey, herhangi bir kimse hakkında caiz olsaydı, elbetteki, bütün insanlar arasında herkesten çok buna Rasulullah (sav)'ın kendisi layık olurdu.

Allah Asla Zulmetmez:

"Onlara kıl kadar zulmedilmez" buyruğundaki **"onlara zulmedilmez"** zamiri, daha önce sözü geçen, kendisini temize çıkaran ve yüce Allah'ın da temize çıkarıp övdüğü kimselere aittir. Bu iki kesimin dışında kalanlara, yüce Allah'ın asla zulmetmeyeceği ise, bu âyetten başka âyetlerden anlaşılmaktadır. Âyet-i kerimedeki **el-fetil** (mealde: kıl) hurma çekirdeğinin yarığında bulunan iplikçiktir. Bunu İbn Abbas, Ata ve Mücahid söylemiştir. Çekirdek ile hurmanın et kısmı arasındaki ince zar olduğu da söylenmiştir. Yine İbn Abbas, Ebû Malik ve es-Süddî de şöyle demektedir: Fetîl, birbirine sürttüğün takdirde, parmaklarından veya ellerinin arasından çıkan ince kirdir. Buna göre bu kelime mef'ul anlamında faîl vezninde bir kelimedir. Bütün bu açıklamalar ise, birşeyin oldukça küçük ve önemsiz olduğunu kinaye yoluyla ifade etmek ve Allah'ın kula hiçbir şekilde zulmetmeyeceği noktasında birleşmektedir.

Yüce Allah'ın: "(وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا) ***Hurma çekirdeğinin çukurcuğu kadar zulmedilmezler***" (en-Nisa, 4/124) buyruğu da küçük ve basitliğe misal olmak bakımından buna benzemektedir. Bu çukurcuk ise, hurma çekirdeğinin sırt tarafındaki küçük noktacıktır. Hurma ağacı da oradan bitip yeşerir. İleride buna dair açıklamalar gelecektir.

(1) *Buhâri*, Enbiyâ 48; *Dârimi* Rikaak 68; *Müsned*, I, 23, 24, 47, 55.

Şair, krallardan birisini yererken şöyle söylemektedir:

تَجمـعُ الجيْشَ ذا الألـوف وتغْـزُو ثـم لا تَـرْزأ الـعـدوّ فـتـيـلا

"Binlerce askeri bulunan orduyu toplar ve gazaya çıkarsın
Sonra da düşmana kıl kadar (fetîl) bir musibet de (zarar da)
vermezsin (vermeden geri dönersin)."

Allah'a İftira:

Daha sonra yüce Allah, Peygamber (sav)'ın dikkatini **"Bir bak Allah'a karşı nasıl olmadık yalan uyduruyorlar"** buyruğuyla hayreti gerektiren bu işlerine çekmektedir. Bu ise, onların: Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz şeklindeki sözleridir. Bunun: Kendilerini temize çıkarmaları olduğu da söylenmiştir. Bu İbn Cüreyc'den nakledilmiştir.

Yine onların şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Bizim günahlarımız yoktur. Günahlarımız olsa olsa dünyaya geldikleri gün çocuklarımızınki gibidir.

İftira ise, uydurmak demektir. Filan kişi filana iftirada bulundu, tabiri de buradan gelmektedir. Yani onda bulunmayan bir özelliği, hususu ona isnad etti, iftira etti demektir. İftira, koparmak anlamına da gelir.

"Apaçık bir günah olarak bu yeter" anlamındaki (وَكَفَى بِهِ إِثْماً مُبِيناً) buyruğu beyan (temyiz) olmak üzere nasb edilmiştir. Anlamı ise, onların işledikleri bu günahın büyüklüğünü ifade etmek ve bu günahlarından dolayı yermektir. Araplar benzeri anlatımları, övmek ve yermek kastıyla da kullanırlar.

Cibt'e ve Tâğûtâ İman Edenler:

"Şu kitaptan kendilerine biraz pay verilenlere bakmaz mısın" buyruğunda maksat yahudilerdir. **"Cibte ve Tâğûta inanıyorlar."** Te'vil ehli, cipt ve tâğût'un te'vili hakkında farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Ebu'l-Âliye der ki: **Cibt**, Habeşçede sihirbaz, **tâğût** da kâhinin adıdır. el-Faruk Ömer (r.a) da şöyle demiştir: Cibt, büyü tağut da şeytandır. İbn Mes'ud der ki: Burada cibt ve tağut ile kast edilen kimseler, Kâ'ab b. el-Eşref ile Huyey b. Ahtap'dır. İkrime der ki: Cibt, Huyey b. Ahtap, tağut da Kâ'b b. el-Eşref'tir. Bunun delili de yüce Allah'ın: ***"Tağutun hükmüne başvurmak istiyorlar"*** (en-Nisa, 4/60) buyruğudur.

Katade der ki: Cibt şeytan, tâğût ise kâhindir. İbn Vehb de Malik b. Enes'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Tâğût, Allah'tan gayri kendisine ibadet olunandır. Mâlik dedi ki: Ben, cibt'in şeytan olduğunu söyliyenleri de dinledim. Bunu da en-Nehhâs nakletmiştir.

Burada ikisinin (cibt ve tâğût'un) Allah'tan başka kendilerine ibadet olu-

nan veya Allah'a isyan hususunda kendilerine itaat olunan her şey olduğu da söylenmiştir. Bu da güzel bir açıklamadır.

Cibt kelimesinin aslı cibs dir. Bu da hayrı olmayan şey demektir. "Te" harfi "sin"in yerine kullanılmıştır. Bu açıklamayı da Kutrub yapmıştır.

Cibt'in iblis, tağutun da onun velileri (dostları) olduğu da söylenmiştir. Bu hususta Malik'in görüşü güzeldir. Buna yüce Allah'ın şu buyrukları da delildir: ***"Allah'a ibadet edin ve tağuttan uzak durun diye..."*** (en-Nahl, 16/36); ***"Ve onlar ki, tağuta ibadet etmekten uzak durdular."*** (ez-Zümer, 39/17)

Katan b. el-Muhârik de babasından şöyle dediğini rivâyet eder: Rasulullah (sav) buyurduki: "Tark, tiyare ve iyâfe cibt'tendir." Tark ürkütmek, iyâfe; çizgi çizmek demektir. Bunu Ebû Dâvûd ***Sünen***'inde rivâyet etmiştir. (1)

Cibt'in Allah'ın haram kıldığı herşey, **tağût** ise insanı tuğyâna götüren, azdıran her şey olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

51. Âyetin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Ve diğer inkâr edenlere... derler."** buyruğu, yahudiler, Kureyş kâfirlerine: Sizler, Muhammed'e iman edenlerden daha doğru yoldasınız derler anlamındadır. Bu da şöyle olmuştu: Kâ'b b. el-Eşrêf, yahudilerden yetmiş süvari ile Uhud vak'asından sonra Mekke'ye, Kureyşlilerle, Rasûlullah (sav) ile savaşmak üzere anlaşmak maksadıyla gitti. Kâ'b, Ebû Süfyan'a misafir oldu. Ebû Süfyan ona güzel bir şekilde misafirperverlik gösterdi. Diğer yahudiler de Kureyşlilerden çeşitli kimselerin evlerinde kaldılar. Muhammed ile savaşmak üzere mutlaka bir araya geleceklerine (birlikte savaşacaklarına) dair aralarında akidleştiler, ahidleştiler. Ebû Süfyan şöyle dedi: Sen kitap okuyan ve bilen bir kimsesin. Bizler ise ümmiyiz, bilgimiz yok. Bizim mi yolumuz daha doğrudur ve hakka daha yakındır, Muhammed'in mi?. Kâ'b şöyle dedi: Allah'a and olsun ki, sizin yolunuz Muhammed'in gittiği yoldan daha doğrudur. (2)

---

(1) ***Ebû Dâvûd***, Tıb 23; ***Müsned***, III, 477, V, 60. Hadiste ve açıklamasında geçen terimler şöyle açıklanmıştır;

Hatt (çizgi çekmek): Bu işle tanınmış kimseye bir para verilir; o da yumuşak bir yere bir çok çizgi çeker, sonra onları ikişer ikişer silmeye başlardı. Geriye tek çizgi kalırsa, işin gelen şahsın istediği gibi olmayacağına, iki çizgi kalırsa istediği gibi olacağına delil kabul edilirdi. (İbnu'l-Esir, ***en-Nihâye***, II, 47).

Tark: Kadınların yaptığı şekilde çakıl taşlarını atmak demektir. Reml denilen (bir çeşit falcılık, kâhincilik) olduğu da söylenmiştir. (İbnu'l-Esir, ***en-Nihâye***, III, 121; İbn Manzûr, ***Lisânül-Arab***, X, 215).

Tiyare: Bir şeyin uğursuzluğunu kabul etmek, uğursuzdur diye ondan çekinmek. (İbnu'l-Esir, ***en-Nihâye***, III, 152.

İyâfe: Kuşları ürkütüp isimlerini, seslerini, gidiş yönlerini uğur saymaktır. (İbnu'l-Esir, ***en-Nihâye***, III, 330.

(2) el-Vâhidî, ***Esbâbu Nuzûli'l-Kur-ân***, s. 160; es-Suyûtî, ***ed-Durru'l-Mensûr***, II, 562-563.

Yüce Allah'ın: "(أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ): **Yoksa onların mülkten bir payı mı vardır"** buyruğunda asıl soru edatı sadece hemzedir. Ondan sonra gelen "mim" ise "sıla" için gelmiştir. **"Mülkten bir payı mı vardır?"** ifadesi inkâr kastıyla sorulmuştur. Yani onların mülk namına birşeyleri yoktur. Şâyet mülk namına bir şeye sahip olsalardı, cimrilikleri ve kıskançlıkları dolayısıyla ondan kimseye birşey vermezlerdi.

Bunun anlamının: Yoksa onların bir payları mı vardır? şeklinde olduğu da söylenmiştir. O takdirde (أم) edatı munkatı' olur ve manası da bir önceki ifade ile ilişkisi olmaksızın yeni bir ifade başlangıcı olur. Bunun hazfedilmiş bir ibareye atfedici edat olduğu da söylenmiştir. Çünkü onlar, Muhammed (sav)'a tabi olmayı kabul etmemişlerdi. İfadenin takdiri de şöyle olur: Peygamber olarak gönderdiklerimden, peygamberliğe onlar mı daha layıktırlar? Yoksa onların, mülkten bir payları mı vardır?

"Böyle olsaydı, insanlara hurma çekirdeğinin çukurcuğu kadar dahi birşey vermezlerdi". Yani haklara mani olur, engellerlerdi. Yüce Allah, onların bildiği durumlarına dair haber vermektedir.

Nakîr, hurma çekirdeğinin sırtındaki nükte (çukurcuk) dır. Bu da İbn Abbas, Katade ve diğerlerinden nakledilmiştir. Yine İbn Abbas'tan nakîr'in, kişinin yerde çukur yapması gibi parmağı ile çukur yapmasıdır. Ebu'l-Âliye der ki: Ben İbn Abbas'a nakîr'in mahiyetine dair soru sordum o da, başparmağının ucunu, şahadet parmağının iç tarafı üzerine koydu. Sonra ikisini de kaldırıp: İşte nakîr budur, dedi.

Nakîr, aslında oyulan bir kütük demektir. Bunda nebîz (hurma ve benzeri meyvelerin şırası) yapılırdı. Hadiste bunları kullanmak önceleri yasaklanmış, sonra bu yasak nesh olunmuştu. [1] Filan kişinin nakîri kerimdir; ibaresi aslı, soyu kerimdir, demektir.

(إذاً) edatı burada, başına "fe" atıf edatı geldiğinden dolayı amel etmemiştir. Eğer bu edat nasb etmiş olsaydı yine caiz olurdu. Sibeveyh der ki: Bu edat, fiillerde amel eden edatlar bakımından, isimlerde amel eden edatlar arasında (أظن) mevkiindedir. Yani, eğer ifade ona dayalı değilse lağvolur (amel etmez). Şâyet sözün başına gelip te ondan sonraki ifade (fiil) müstakbel (müzari) ise, nasb eder. Senin birisine (أزورك) Seni ziyaret edeceğim deyip, onun da cevap olmak üzere: (إذاً أكرمَك) O takdirde ben de sana ikram ederim, demesi gibi. Abdullah b. Aneme ed-Dabbî der ki:

أُرَدِّدُ حِمارَكَ لا يَرتَعِ بِرَوْضَتِنا ... إذَنْ يُرَدَّ وَقَيْدُ العَيْرِ مَكْرُوبُ

(1) Nakîr ve benzeri kapları kullanmayı yasaklayan hadislere örnek: *Buhâri*, İman 40; *Müslim*, İman 23-26; bu yasağın neshediliğine örnek: *Buhâri*, Eşribe 8.

"Eşeğini geri çek, bahçemizde otlamasın.

O takdirde (tarafımızdan) sana onun yuları alabildiğine daraltılmış olarak geri döndürülür." (1)

Burada bu edatın nasb etme sebebi, ondan önceki ifadelerin tamamı bir cümle olup, bunun da bir söz başlangıcına denk düşmüş oluşundan dolayıdır. Eğer: (زيد إذاً يزورك) O takdirde Zeyd seni ziyaret eder, ifadesinde olduğu gibi, iki kelime arasında ortada yer alacak olursa amel etmez. Şâyet başına "fe" yahut da "ev" atıf edatlarından birisi gelecek olursa, amel etmesi de etmemesi de caiz olur. Amel etmesi, vav'dan sonra gelen ifadelerin, cümlenin cümeleye atf edilmesi suretinde istinaf (yeni bir cümle başlangıcı) oluşundan dolayıdır. Ve bunu Kur'ân-ı Kerim'in dışında (nasb edilerek: (فإذاً لا يؤتوا)) takdirde... vermezler, şeklinde kullanmak caizdir.

Yine Kur'ân-ı Kerimde: "(وإذاً لا يَلْبَثُونَ) ***O takdirde kendileri... kalamayacaklardır***" (el-İsrâ, 17/76) diye buyurulmaktadır. (Burada bu edat amel etmemiştir). Ubeyy'in Mushafında ise, (bu edat amel etmek suretiyle) bu buyruk: (وإذاً لا يلبثوا) şeklindedir.

Bunun amel etmemesine gelince, bunun da sebebi vav'dan sonra gelen cümlenin ancak kendisine atf yapılacak ifadeden sonra gelmesidir. Sibeveyh'e göre ise, fiili nasb eden bu edat muzari (şimdiki ve geniş zaman) anlamı dolayısıyladır.

el-Halil'e göre ise, (أن) şeklindeki nasb edatı bundan sonra muzmar (gizli) oluşundan dolayıdır. el-Ferrâ ise, bu edatın (إذاً) elif ile ve tenvinli olarak yazılacağı kanaatindedir. En-Nehhas der ki: Ben Ali b. Süleymanı, şöyle derken dinledim: Ben Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid'i şöyle derken dinledim: (إذاً)'ı elif ile yazan kimsenin elini dağlamak istiyorum.

Çünkü bu edat tıpkı (لَنْ وأَنْ) edatları gibidir. Harflere hiçbir şekilde tenvin dahil olmaz.

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَآ ءَاتَيٰهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۖ فَقَدْ ءَاتَيْنَآ ءَالَ إِبْرَٰهِيمَ
الْكِتَٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَءَاتَيْنَٰهُم مُّلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُم مَّنْ ءَامَنَ بِهِۦ
وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ ۚ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

(1) "Bize sövmeye kalkışma! Biz de bunu etkisiz kılarız" yani sana karşılığını veririz, demek istiyor. (İbnu Mansûr, ***Lisânu'l-Arab*** I, 713.)

54. Yoksa onlar, insanları Allah kendilerine lütfundan verdi diyemi kıskanıyorlar? Doğrusu Biz İbrahim soyuna da Kitabı ve hikmeti verdik. (Ayrıca) **Onlara çok büyük bir mülk de bağışladık.**

55. Onlardan bir kısmı ona iman etti. Bir kısmı da ondan yüz çevirdi. Çılgın alevli ateş olarak (onlara) **cehennem yeter.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Kıskançlık:

Yüce Allah'ın: **"Yoksa onlar"** yani yahudiler, **"insanları"** yani özel olarak Peygamber (sav)'ı. Bu açıklama İbn Abbas, Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir. Yahudiler, Peygamber (sav)'ı peygamberliği dolayısıyla, ashabını da ona iman ettikleri için kıskanmışlardı. Katade der ki: **"İnsanlar"**dan kasıt araplardır. Yahudiler, onlardan peygamber geldi diye arapları kıskanmışlardır. ed-Dahhâk der ki: Yahudiler, peygamberlik aralarındadır diye Kureyşlileri kıskanmışlardı.

Kıskançlık (hased), yerilmiş bir şeydir. Kıskanan bir kimse her zaman kederlidir. Kıskançlık, ateşin odunu yiyip bitirmesi gibi hasenatı yer bitirir. Bu manada hadisi Enes, Peygamber (sav)'dan rivâyet etmiştir. (1) el-Hasen der ki: Ben hased edenden daha çok mazluma benzeyen zalim bir kimse görmüş değilim. Her zaman nefesini tüketir, keder yakasını bırakmaz, gözyaşı da bitip tükenmez.

Abdullah b. Mes'ud der ki: Allah'ın nimetlerine düşmanlık etmeyiniz. Ona: Allah'ın nimetlerine kim düşmanlık eder ki? diye sorulunca şöyle dedi: İnsanları Allah kendilerine lütfundan verdi diye kıskanan kimseler. Allah, indirmiş olduğu kitaplardan birisinde şöyle buyurmuştur: Kıskanç kimse, nimetimin düşmanıdır. Benim hükmüme gazap eden bir kimsedir. Ve Benim kısmetime razı değildir. Mansur el-Fakîh şöyle demektedir:

أَلاَ قُلْ لِمَنْ ظَلَّ لِي حَاسِدًا ... أَتَدْرِي عَلَى مَنْ أَسَأْتَ الأَدَبْ

أَسَأْتَ عَلَى اللهِ فِي حُكْمِهِ ... إِذَا أَنْتَ لَمْ تَرْضَ لِي مَا وَهَبْ

"Beni kıskanıp duran kimseye de ki:
Sen kime karşı saygısızlık ettiğini biliyor musun?
Verdiği hükmü dolayısıyla Allah'a karşı saygısızlık ediyorsun
Çünkü sen, O'nun bana bağışladığına razı değilsin."

(1) *İbn Mâce,* Zühd 22 (Zevâid'de, hadisin zayıf olduğu kaydedilmektedir); *Ebû Dâvûd,* Edeb 44, (Ebû Hureyre'den. *Buhari'nin* hadis ile ilgili notta; bu hadisi sahih görmediği kaydedilmektedir.)

Denilir ki, kıskançlık semâda da kendisiyle Allah'a ilk isyan olunan günah tır, yeryüzünde de kendisiyle ilk isyan olunan günahtır. Semâda, İblis'in Hz. Ademi kıskançlığı ile asi olunmuştur. Yeryüzünde de Kabil'in Habil'i kıskan masıyla Allah'a isyan edilmiştir. Ebu'l-Atâhiye insanlar hakkında şöyle der:

فيا ربِّ إن الناس لا يُنصفونَني ... فكيف ولو أنصفتُهم ظلَموني
وإن كان لي شيءٌ تصدَّوْا لأخذه ... وإن شئتُ أبغي شيئَهم منعوني
وإن نالهم بذْلي فلا شُكرَ عندهم ... وإن أنا لم أبذُلْ لهم شتَموني
وإنْ طرقَتْني نكبةٌ فكِهُوا بها ... وإن صَحِبتني نعمةٌ حسدوني
سامنع قلبي أن يَحنّ إليهمو ... وأحجب عنهم ناظري وجُفوني

"Rabbim, gerçek şu ki, insanlar bana karşı insaflı davranmadı
Nasıl davranmış olabilirler ki, onlara insaflı davranırsam bana zulmediyorlar.
Birşey benim oldu mu onu almaya kalkışırlar
Bense onların birşeylerini isteyecek olursam bana vermezler.
Bağışım onlara ulaşırsa onlar bana teşekkür etmezler
Fakat onlara birşey bağışlamazsam bu sefer bana söverler.
Bir keder gelip kapımı çalsa, güler, sevinirler
Bir nimet bana arkadaşlık etse beni kıskanırlar
Kalbime engel olacağım. Onları özlemesin diye
Ve onları görmemek için gözümü, gözkapaklarımla örteceğim."

Şöyle denilmiştir: Sen kıskancın kıskançlığından kurtulmayı arzu ediyorsan, durumundan onu haberdar etme. Kureyşlilerden bir kişi şöyle demiştir:

حسدوا النعمةَ لما ظهرتْ ... فرموها بأباطيل الكلِمْ
وإذا ما الله أسدَى نعمة ... لم يَضِرْها قولُ أعداء النِّعَمْ

"Açığa çıktı mı nimeti kıskanırlar
Ve batıl sözlerle ondan dolayı iftira ederler
Allah bir nimet lutfedecek olursa
O nimet düşmanlarının sözünün ona zararı olmaz."

Şu beyitleri söyleyen de ne güzel söylemiştir:

أصبِرْ على حسدِ الحسو ... دِ فإن صبرك قاتلُه
فالنار تأكل بعضها ... إن لم تجد ما تأكله

"Kıskancın kıskançlığına sabret
Çünkü senin sabrın onu öldürür.
Ateş birbirini yer durur
Eğer yiyecek birşey bulamazsa."

Bazı tefsir bilginleri yüce Allah'ın: ***"Rabbimiz, cinlerden ve insanlardan bizi saptıran o iki kişiyi bize göster ki, onları en aşağılardan olanlardan olsunlar diye ayaklarımızın altına alalım"*** (Fussilet, 41/29) buyruğu hakkında şöyle demişlerdir: Cinlerden olan ile kastettikleri İblistir. İnsanlardan olan ile kastettikleri de Kabildir. Çünkü İblis, küfür çığırını ilk açan kimse, Kabil de öldürme çığırını ilk başlatan kimsedir. Ve bütün bunların aslı da kıskançlık olmuştu. Şair der ki:

إن الغُرابَ وكان يمشي مشيةً فيما مضى من سالف الأحوالِ
حسد القَطاةَ فَرامَ يمشِي مشيَها فأصابه ضربٌ من الثّعقالِ

"Karga geçmiş zamanlarda
Güzel bir şekilde yürürmüş
Ama kekliği kıskandı da onun yürüyüşü gibi yürümek istedi.
Bu sebepten o bir çeşit ayağı bağlıymış gibi yürüme musibetine müptela oldu."

2. Allah'ın Bağışını Kıskanma Hatası:

Yüce Allah'ın: **"Doğrusu Biz İbrahim soyuna da verdik"** buyruğu ile daha sonra yüce Allah, İbrahim soyundan gelenlere Kitabı ve hikmeti verdiğini, onlara büyük bir mülk verdiğini haber vermektedir. Hemmam b. el-Hâris der ki: Onlar melekler ile desteklenmişlerdi. Bununla Süleymanın mülkü kastedildiği de söylenmiştir ki, İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir.

Yine ondan gelen rivâyete göre o şöyle demiştir: Mana şudur: Yoksa onlar Muhammed'i, Allah kendisine kadınları helal kıldı diye mi kıskanıyorlar? Bu açıklamaya göre verilen büyük mülk, yüce Allah'ın Hz. Davud'a doksandokuz hanımı, Hz. Süleyman'a da bundan daha fazlasını helal kılmış olmasıdır. Taberî ise, bundan maksadın, Hz. Süleyman'a verilen mülk ile kadınların ona helal kılınması olduğu görüşünü tercih etmiştir.

Maksat ise, yahudilerin Eğer (Muhammed) bir peygamber olsaydı çok kadın nikahlamak istemez ve peygamberlik görevi ile uğraşması buna fırsat vermezdi, şeklindeki sözlerini reddetmek ve onları yalanlamaktır.

Yüce Allah bununla, Hz. Davud ile Hz. Süleyman'ın sahip olduklarını yahudileri azarlayarak haber vermektedir. Yahudiler de Hz. Süleyman'ın bin tane hanımı olduğunu ikrar edip kabul ettiler. Bu sefer Peygamber (sav) on-

lara: "Bin kadın ha" deyince onlar: Evet, üç yüzünü mehir vererek (nikâh lamış idi). Yediyüzü ise cariyesi idi. Davud'un ise, yüz hanımı vardı. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Peki, birisinin bin tane hanımı, diğerinin yüz tane hanımının olması mı daha çoktur, yoksa dokuz hanım mı?" Bunun üzerine yahudiler sustular. O sırada Hz. Peygamberin dokuz hanımı vardı.

3. Peygamberlerin Çok Evliliğine Dair:

Denildiğine göre, Süleyman (a.s) peygamberler arasında hanımı en çok olan kişiymiş. Onun çokça evliliğinin sebebi ise, kırk peygamber gücüne sahip olu şu idi. Güçlü olan gücü kadar çok nikâhlanır.

Denilir ki: O, çok evlenmekle aşiretinin çoğalmasını istemiştir. Çünkü her bir kadının birisi baba tarafından, diğeri de anne tarafından olmak üzere iki kabilesi vardı. Böylelikle o, bir kadınla evlendi mi, o kadının mensub olduğu iki kabilenin de kalbini kendisine bağlıyor ve bu yolla kabileler düşmanına karşı ona yardımcı oluyordu.

Yine denildiğine göre, bir kimse ne kadar takvalı ise, onun da şehveti o kadar yüksektir. Çünkü takvalı olmayan bir kimse, etrafını gözüyle seyreder ve dokunur. Nitekim, Hz. Peygamberden gelen haberde: "İki göz zina eder ve eller de zina eder" diye buyurulduğu rivâyet ediliyor. (1) Bakmak ve dokunmak, bir çeşit şehvetin gereğini yerine getirmek olduğundan bunlar cima gücünü azaltır. Takva sahibi olan kimse ise, harama ne bakar ne de dokunur. Böylelikle şehvet onun nefsinde bir arada toplu olarak kalır ve bunun sonucunda o, daha çok cima gücüne sahip olur.

Ebû Bekir el-Verrâk der ki: Cima dışında her bir şehvet (arzu) kalbi katılaştırır. Ancak cima, kalbi arıtır. Bundan dolayı peygamberler de bu işi yapıyorlardı.

4. Peygambere İman Edenler ve Ondan Yüz Çevirenler:

Yüce Allah'ın: **"Onlardan bir kısmı ona iman etti"** yani bir kısmı Peygamber (sav)'a iman etmiştir. Çünkü, daha önce ondan sözedilmiş bulunmaktadır. O da kendisinden kıskanılan kimsedir.

"Bir kısmı da ondan yüz çevirdi" ondan yüz çevirip ona iman etmedi.

(ﻪ) **Ona"** zamirinin Hz. İbrahime raci olduğu da söylenmiştir. O vakit anlamı şöyle olur: İbrahim soyundan gelenlerden kimisi ona (İbrahim'e) iman etti, kimisi de ona iman etmekten yüz çevirdi. Bu zamirin Kitaba raci olduğu da söylenmiştir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

---

(1) *Buhârî*, İsti'zân 12, Kader 9; *Müslim*,Kader 20, 21, *Ebû Dâvûd*, Nikâh 43; *Müsned*, II, 276, 317, 329...

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِـَٔايَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ
بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا
﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ
ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

56. Âyetlerimizi inkâr edenleri yakında muhakkak ateşe sokacağız. Derileri piştikçe azabı tatmaları için derilerini başka derilerle değiştireceğiz. Şüphe yok ki Allah, mutlak galiptir, Hakîmdir.

57. İman edip de salih amel işleyenleri ise, içinde ebediyyen kalıcılar olmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlara tertemiz zevceler vardır. Onları koyu bir gölgeliğe koyacağız.

"Sokma"nın (el-Islâ') anlamına dair açıklamalar, sûrenin baş taraflarında (10. âyet 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Humeyd b. Kays, **"(نُصْلِيهِم): Onları sokacağız"** kelimesini, "nûn" harfini üstün olarak (نصليهم) diye okumuştur. Bunun anlamı ise, ateşte pişireceğiz demektir. Ateşte kızartılmış koyuna da, o bakımdan (شاة مَصْلِية) denilir. "(ناراً); **Ateş**" kelimesinin munsub olması, bu kıraate göre başındaki harf-i cer'in hazfedilmesi dolayısıyladır ki, bunun takdiri (بنار) şeklindedir.

"(كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ): Derileri piştikçe" buyruğunun anlamı ise şudur: Derileri piştiği her seferinde, derilerinin yerine başka deriler değişir durur. Kur'an-ı Kerime dil uzatan zındıklardan herhangi bir kimse kalkıp: Kendisine isyan etmemiş bir deriyi azaplandırmak nasıl uygun düşer? diye soracak olursa, ona şöyle denilir: Deri ne azap görür, ne de cezalandırılır. Bunun acı ve ıstırabını duyan nefislerdir.

Çünkü, hisseden, duyan ve bilen nefislerdir. Dolayısıyla derilerin değiştirilmesi, nefislerin azabını daha bir artırıcı özelliktedir. Buna da yüce Allah'ın: **"Azabı tatmaları için"** buyruğu ile: *"Alevi yavaşladıkça Biz de onlara alevini artırırız"* (el-İsrâ, 17/97) buyruğu delildir. O halde maksat, bedenlerin azaplandırılması, ruhlara da acı çektirilmesidir. Şâyet derileri kastetmiş olsaydı, (ليذقنّ العذاب): O deriler azabı tatsınlar, demesi gerekirdi.

Mukatil der ki: Hergün ateş o deriyi yedi defa yer bitirir. el-Hasen der ki: Yetmişbin defa yer bitirir. Onları yiyip bitirdikçe kendilerine: Haydi eski hallinize dönünüz denilir, onlar da oldukları gibi eski hallerine dönerler.

İbn Ömer de der ki: Yandıkları takdirde, kağıt gibi bembeyaz derilerle değiştirilirler.

Burada derilerden kasıt, üzerlerindeki elbiseler olduğu da söylenmiştir. Nitekim, yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"O gün günahkarları bukağılara vurulmuş görürsün. Elbiseleri katrandandır"*** (İbrahim, 14/49-50). Bu şekilde, bu elbiselere deri denilmesinin sebebi, elbiselerin çok yakınlığı dolayısıyla derilerinden ayrılmayışıdır. Nitekim insana has olan bir şey hakkında: O, iki gözü arasındaki deridir, denilir. İbn Ömer (r.a) şu beyiti okumuştur:

يلومونني في سالمٍ والومهم وجِلدةُ بَيْنَ العيْنِ والأنفِ سالمُ

"Onlar Salim hakkında beni kınıyorlar, ben de onları kınıyorum.
Çünkü Salim, gözüm ile burnum arasındaki deri parçasıdır."

İşte elbiseleri yakıldığı her seferinde tekrar eski hallerine iade olunur. Şair der ki:

كسا اللؤمُ تَيماً خضرةً في جلودها فويلٌ لتَيم مِن سرابيلها الخُضْرِ

"Aşağılanmak, Teymoğullarının derilerini yeşil bir elbiseye büründürdü.
O giydikleri yeşil elbiselerinden dolayı vay, Teymoğullarına."

Şair burada, elbise ile, kinaye yoluyla derilerini (onların morardıklarını, yara bere aldıklarını) anlatmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyruğun anlamı, ilk derilerini tekrar yeniledik, yeni haline döndürdük, demektir. Nitekim, kuyumcuya: Sen bu yüzüğü al, bana ondan başka bir yüzük yap dediğinizde, kuyumcu o yüzüğü alır kırar ve size o madenden bir yüzük yapar. Yapılan yeni yüzük, önceki yüzüktür. Şu kadar varki, yeniden onun işlenmesi sonucu değişmiş, halbuki gümüş eski gümüştür. İşte bu da toprağa dönüşüp ve yok olduktan sonra Allah'ın canlandırdığı nefsin durumunu andırmaktadır.

Yine sağlıklı olarak bildiğin bir kardeşini daha sonra hastalıklı ve takatsiz görünce, ona: Nasılsın diye sorduğunda, o da: Daha önce gördüğünden başka birisiyim, diye cevap verir. Halbuki o aynı kişidir. Ancak onun durumu değişmiştir. Buna göre kişinin: Daha önce gördüğün kişi değilim, demesi ile, yüce Allah'ın: "Başka deriler" demesi mecazi bir ifadedir.

Yüce Allah'ın: ***"O gün yer, başka bir yere... değiştirilecektir"*** (İbrahim, 14/48) buyruğu da buna benzemektedir. Halbuki arz, o arzın aynısıdır. Şu kadar varki, tepeleri, dağları, nehirleri, ağaçları değişmiş olacak, daha çok genişletilecek ve bütün bunlar dümdüz edilecektir. Nitekim ileride İbrahim Sûresi'nde (14/48. âyetin tefsirinde) açıklanacaktır.

İşte şairin şu beyiti de bu kabilden bir mana taşımaktadır:

فما النـاسُ بـالنـاس الـذين عهدتهـم ولا الـدار بـالـدار التي كنتُ أعرفُ

"Ne insanlar daha önce tanıyageldiğim insanlardır.
Ne de bu yurt önceden beri tanıdığım yurttur."

eş-Şa'bî der ki: Bir adam İbn Abbas'a gelip şöyle dedi: Aişe'nin yaptığını görmüyor musun? Hz. Aişe, yaşadığı dönemini kınadı ve Lebid'e ait olan şu iki beyiti okudu:

ذهب الـذين يُعـاش في أكنـافهـم وبقيتُ في خَـلْفٍ كجـلْدِ الأجـربِ
يـتَـلذّذون مـجـانَـةً ومَـذلّـة ويُـعـاب قـائلهـم وإن لم يَـشْغَـبِ

"O himayelerinde yaşanılanlar geçip gittiler
Ben ise, uyuzlu kimsenin derisi gibi değersiz kimseler arasında kaldım
Bayağıca ve düşük şekilde konuşur, zevk alırlar
Doğruluktan sapmayacak olsa dahi, söz söyleyenleri ayıplanır."

Daha sonra da: Allah Lebid'e rahmet eylesin. Peki ya şu bizim zamanımıza yetişseydi ne derdi dedi. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: Eğer Aişe, yaşadığı dönemini kınamış ise, şunu bil ki, Âd kavmi de yaşadığı çağını yermiş bulunmaktadır. Çünkü Âd kavminin depolarında helâk edilmelerinden uzun bir zaman sonra, o dönemin mızraklarının en uzun boyunda uzunca bir ok görüldü. Üzerinde şu beyit yazılı idi:

بـلاد بهـا كُـنّـا ونـحـن بـأهـلهـا إذِ الـنّـاسُ نـاسٌ والـبـلادُ بِـلادُ

"Bizler bu ülkede idik ve biz buranın ahalisindendik.
İnsanlar aynı insanlar ve ülke aynı ülkedir."

Yani, ülke eskiden olduğu gibi kalmış amma, gerek o ülkenin durumu, gerekse ahalisinin durumu tanınmaz bir hal almış ve değişmiş bulunuyor.

"Şüphe yok ki Allah, mutlak galiptir." Hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz ve

O'ndan kurtulmaz, O'nu geride bırakamaz. **"Hakîmdir".** Kullarına vaadlerin de ve tehditlerinde hikmeti sonsuzdur. Cennet ehlinin nitelikleri hakkında: **"Onları koyu bir gölgeliğe koyacağız"** buyruğu ise, güneşi bulunmayan, oldukça kesif, koyu bir gölgeliğe yerleştireceğiz demektir. el-Hasen der ki: Orası koyu bir gölge olmakla nitelendirildi. Çünkü, o gölgede dünya gölgelerinde görülen sıcaklık, sıcak yel ve benzeri kusurların dahli yoktur. ed-Dahhâk der ki: Bununla ağaçların ve cennet köşklerinin gölgeleri kastedilmektedir. el-Kelbî der ki: **"Koyu bir gölgelik"** den kasıt, daimi gölgeliktir.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا ۙ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ
تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۚ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

58. Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Gerçekten Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Sahiplerine Verilmesi Emrolunan Emanetlerin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesizki Allah size, emanetleri ehline vermenizi... emreder"** buyruğuyla başlayan bu âyet-i kerime, hükümler bildiren ana âyetlerden birisidir. Bütün dini ve şeriati ihtiva eden bir âyettir.

Bu âyet-i kerimede, kimin muhatap alındığı hususunda farklı görüşler vardır. Ali b. Ebi Talib, Zeyd b. Eslem, Şehr b. Havşeb ile İbn Zeyd şöyle derler: Bu özel olarak müslüman yöneticilere bir hitabtır. Bu hem Peygamber (sav)'a, hem de onun tayin ettiği emirlere yönelik bir hitaptır, onlardan sonra gelenleri de kapsamına almaktadır.

İbn Cüreyc ve başkaları ise der ki: Bu, Kâbenin anahtarı hususunda Peygamber (sav)'a özel olarak yöneltilmiş bir hitaptır. Hz. Peygamber bu anahtarı, Mekke'nin fethedildiği sırada, henüz ikisi de kâfir bulunan Abdüddaroğullarından Osman b. Ebi Talha el-Hacebî el-Abderî ile amcasının oğlu Şeybe b. Osman b. Ebi Talha'dan almış, bunun üzerine Abdulmuttaliboğlu Hz. Abbas, Sikaye görevi ile birlikte Sidâneyi de almak için anahtarı Hz. Peygamber'den istemişti. Rasûlullah (sav) Kâbeye girdi, içerisinde bulunan putları kırdı, Hz. İbrahim'in makamını çıkardı. Hz. Cebrail de üzerine bu âyet-i keri-

meyi indirdi. Ömer b. el Hattab der ki: Rasûlullah (sav) bu âyeti okuyarak Kâbe'den dışarı çıktı. Daha önce ondan bu âyeti işitmiş değildim. Sonra, Osman ve Şeybe'yi çağırıp şöyle dedi: "Haydi bu anahtarları alınız. Bu, ebediyyen sizin ve soyunuzdan gelen çocuklarınızın elinde kalacaktır. Bu anahtarları sizden ancak zalim bir kimse alır."

el Mekkî de şunu nakletmektedir: Şeybe, önce anahtarı vermek istemediyse de sonradan verdi ve Peygamber (sav)'a: Bunu Allah'ın emaneti olarak al, dedi. (1) İbn Abbas da der ki: âyet-i kerime, özel olarak yöneticiler (kamu görevlileri, hakkında) kadınlara serkeşlik etmeleri ve benzeri hallerde öğüt vermeleri ve o hanımları kocalarına geri vermeleri ile ilgilidir.

Âyet-i kerimede daha zahir olan, onun bütün insanlar hakkında umumi olduğudur. Bu âyet-i kerime bir taraftan yönetici ve kamu görevlilerini, ellerinde bulunan malları paylaştırıp, haksızlıkları gidermek, hüküm vermek halinde adaleti gözetmek gibi emanet olan hususları kapsamaktadır.

Taberî'nin tercihi de budur. Âyet-i kerime, emanetleri korumak, şahidliklerde yalancılıktan kaçınmak ve buna benzer hususlarda, mertebe itibariyle daha aşağıda bulunan diğer insanları da kapsamaktadır. Herhangi bir mesele hakkında bir kişinin hüküm vermesi ve benzeri hususlar buna örnektir. Namaz, zekât ve sair ibadetler de yüce Allah'ın birer emanetidir.

Bu anlamda İbn Mes'ud'dan Peygamber (sav)'a merfu' olarak bir hadis de rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah yolunda öldürülmek, bütün günahlara bir kefarettir" veya şöyle buyurmuştur: "Her şeye (keffarettir) emanet müstesnâ. Emanet ise, namazdadır, emanet oruçtadır, emanet söz söylemektedir. Bütün bunlar arasında en ağır olanı ise, emanet olarak bırakılan şeyleri korumaktadır." Bunu Hafız Ebû Nuaym" ***el-Hilye*** "de zikretmiştir. (2)

Âyet-i kerimenin herkes hakkında umumi olduğunu söyleyenler arasında, el-Berâ b. Âzib, İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Ubey b. Kâ'b da vardır. Onlar şöyle derler: Emanet herşey hakkında sözkonusudur. Abdestte, namazda, zekâtta, cünuplukta, oruçta, ölçüde, tartıda vedialarda (emanet bırakılan şeylerde).

İbn Abbas ayrıca der ki: Yüce Allah, varlıklı olsun eli dar olsun, hiçbir kimseye emaneti (istenmediği halde) yanında alıkoymasına müsaade etmemiştir.

Derim ki: İşte bu bir icmadır. Yine icma ile şunu kabul etmişlerdir ki: Emanetler sahiplerine -iyi kimseler olsunlar, facir kimseler olsunlar- mutlaka geri verilir. Bunu İbnü'l-Münzir söylemiştir. **Emanet,** mef'ul anlamında bir mastardır. Bundan dolayı cem olunmuştur.

---

(1) el-Vâhidi, ***Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân,*** s. 162; es-Suyûtî, ***ed-Durru'l-Mensûr,*** II, 570-571

(2) el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevâid,*** V, 292-293, Râvilerinin sika oldukları kaydıyla.

Bu âyetin önce geçen buyruklarla ilişkisine gelince: Şanı yüce Allah, Kitap ehlinin, Muhammed (sav)'ın niteliklerini gizlediklerini ve onların: Müşriklerin yolu daha doğrudur, dediklerini haber vermektedir. Bu ise, onların yaptıkları bir hainlik idi. O bakımdan söz bütün emanetleri zikretmeye kadar geldi. Âyet-i kerime nazmı itibari ile her türlü emaneti kapsamaktadır. Az önce de belirttiğimiz gibi emanetler sayıca pek çoktur. Bu emanetlerin en büyük ve kapsamlı olan konuları ise, vedia, lukata, rehin, âriyet gibi ahkâm ile ilgili konular arasında yer alır.

Ubey b. Kâ'b der ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyuyurken dinledim: "Sen emaneti onu sana emanet olarak verene eksiksiz geri ver. Ve sakın sana hainlik edene de sen hainlik etme!" Bunu Dârâkutni rivâyet etmiştir. (1) Yine bunu, Enes ve Ebû Hureyre de Peygamber (sav)'dan rivâyet etmişlerdir. el-Bakara Sûresi'nde de bu anlamda rivâyetler (ve açıklamalar) geçmiş bulunmaktadır. (el-Bakara, 2/283. âyetin tefsiri)

Ebû Umâme de şunu rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ı Vedâ Haccı sırasında hutbesinde şöyle buyururken dinledim: "Ariyet olarak alınan şey edâ edilir. Minha geri verilir. Borç ödenir, kefil ise gerektiğinde kefil olduğu kimsenin borcunu ödeyendir." Bu hadis sahih bir hadistir. Bunu Tirmizî ve başkaları rivâyet etmiştir. (2) Dârakutnî ise şunu ilave etmektedir: Bunun üzerine bir adam: Peki ya Allah'ın ahdi? diye sordu, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ın ahdi eksiksiz olarak yerine getirilen şeyler arasında buna en layık olandır." (3)

Bu âyet-i kerime ile bu hadis-i şerif'in muktezasına göre, emanet geri verilir ve durum ne olursa olsun onun tazminatı ödenir. İster gizlenip kaybedilecek türden olsun ister olmasın, ister bu konuda emanete bir saldırı bulunsun ister bulunmasın. (Her halukârda vedia (emanet) geri verilir ve gerekirse tazminatı ödenir). İşte bu âyet ve hadisin bu muktezası gereğince, Ata, Şafiî, Ahmed ve Eşheb görüşlerini böylece belirtmişlerdir.

İbn Abbas ve Ebû Hureyre'nin bırakılan emanetin tazminatını ödedikleri rivâyet olunmuştur. İbnu'l-Kasım'ın da, Mâlik'ten rivâyetine göre; herhangi bir hayvanı veya üstü saklanarak örtülen bir şeyi âriyet olarak alıp da bu onun yanında telef olacak olursa, bunun telef olduğunu söylemesi halinde sözü tasdik edilir ve ancak, herhangi bir teaddi (o emanete haksızca saldırı) halinde tazminatını öder. Bu Hasan-ı Basrî ve en-Nehaî'nin de görüşüdür. Aynı şekilde Kûfelilerle Evzaî'nin de görüşü budur. Onlar şöyle demişlerdir:

---

(1) *Dârakutni*, III, 35. Ebû Hureyre ve Enes (r. anhumâ) yoluyla gelen rivâyetler de aynı yerde.

(2) *Tirmizi*, Buyû', 39, Vesâya 5; *Ebû Dâvûd*, Buyû 88; *İbn Mâce*, Sadakat 5,9; *Müsned*, V, 267,293; *Dârakutni*, III, 41.

(3) *Dârakutni*, III, 40.

Hz. Peygamber'in: "Âriyet geri ödenir" hadisinin anlamı, yüce Allah'ın: "**Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehline vermenizi... emreder**" buyruğunun anlamı gibidir. Emanetler telef olacak olursa, mutemen olanın (kendisine bir şey emanet olunanın) onun tazminatını ödemesi gerekmemektedir. Çünkü, yanında emanet bırakılan kişi (mutemen) musaddaktır. Yani sözü doğru kabul edilen kimsedir. Âriyet de herhangi bir haksızca saldırı olmaksızın telef olursa hüküm yine böyledir. Çünkü o âriyeti alan bir kimse, gerektiğinde tazminatını ödemek şartıyla almamıştır. Şâyet onun âriyet aldığı şeye haksızca saldırısı dolayısıyla telef olursa, o takdirde âriyet olan şeye karşı cinayetinden dolayı kıymetini ödemesi gerekir. Ali, Ömer ve İbn Mes'ud'dan da âriyette tazminat olmadığını söyledikleri rivâyet edilmiştir. Dârakutnî de Amr b. Şuay'dan, o, babasından, o da dedesi yoluyla Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Emanet alan üzerinde tazminat yükümlülüğü yoktur." (1)

Şafiî de görüşünü desteklemek üzere ileri sürdüğü deliler arasında Peygamber (sav)'ın kendisinden birtakım zırhları âriyet olarak istemesi üzerine, Safvan'ın: Bunlar tazminat altında bir âriyet midirler, yoksa aynen geri ödenecek âriyet midirler? diye sorunca, Hz. Peygamber de: "Hayır, bunlar aynen geri ödenecek âriyettirler" diye cevap vermişti. (2)

2. İnsanlar Arasında Adaletle Hükmetmek:

Yüce Allah'ın: **"Ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"** buyruğu ile ilgili olarak ed-Dahhâk der ki: Yani, müddaiye davacıya beyyine (delil veya şahid) getirme yükümlülüğü, inkâr edene de yemin teklifi ile hükmetmeyi emreder.

Bu, yöneticilere, emirlere ve hakimlere yönelik bir hitaptır. Mana yoluyla da emanetlerin edâ edilmesi hususunda açıkladığımız gibi bütün insanlar da dahildir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki adaletle hükmedenler, Kıyamet gününde Rahmanın sağ tarafında -ki, O'nun her iki eli de sağdır-nurdan minberler üzerinde olacaklardır. Bunlar verdikleri hükümlerinde, çoluk çocukları hakkında ve yönetimleri altında bulunanlara adaletle davranan kimselerdir." (3)

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz. İmam (İslam devlet başkanı) bir çobandır ve o güttüklerinden sorumludur. Kişi ailesi üzerinde bir çobandır ve on-

(1) *Dârakutni*, III, 41.

(2) *Dârakutni*, III, 38-39 : Peygamber Huneyn'e gideceği vakit bu silâhları Safvân'dan âriyet olarak istemişti.

(3) *Müslim* İmâre 18; *Nesai*, Âdabu'l-Kudât 1; *Müsned*, II, 160, 203.

lardan sorumludur. Kadın, kocasının evinde bir çobandır ve o ondan sorumludur. Köle efendisinin malı üzerinde bir çobandır ve ondan sorumludur. Hâsılı şunu bilin ki, hepiniz bir çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz." (1)

Böylelikle Hz. Peygamber bu sahih hadislerinde, bütün bu kimseleri kendi mertebelerine göre çoban ve yönetici olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde ilim adamı hakim de böyledir. Çünkü böyle bir kimse, fetva verdiği takdirde hükmetmiş olur. Hükmünü verdiği vakit de helâl ile haramı, farz ile mendubu, sahih ile fasid olanı birbirinden ayırd etmiş olur. Bütün bunlar eda olunan birer emanet ve hükme bağlanan birer yargıdır. "(نِعِمَّا) **Ne güzel**" buyruğu ile ilgili açıklamalar, daha önceden el-Bakara Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır. (2/281. âyetin tefsiri)

"Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." Yüce Allah, kendi zatını işiten ve gören diye vasfetmektedir. O, işitir ve görür. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmuştur: ***"Şüphe yok ki Ben, sizinle beraberim, işitirim ve görürüm."*** (Tâ-Hâ, 20/46) Bu delil, sem'i yolla gelendir. Yani, sem'i delillerle Allah'ın işitip gördüğü ifade edilmektedir. Akıl da buna delâlet etmektedir. Çünkü, işitme ve görmenin yokluğu onların zıtları olan körlük ve sağırlığa delildirler. Zira, her iki şeyi de kabil olan bir varlık bunlardan birisine mutlaka sahiptir. Şanı yüce Allah ise, her türlü eksikliklerden münezzehtir. Diğer taraftan eksik sıfatlara sahip olan bir zattan mükemmel fiillerin sadır olmasına imkân yoktur. Görmesi ve işitmesi olmayan bir kimsenin başkasına görme ve işitmeyi yaratmak yoluyla vermesi gibi.

Ümmet yüce Allah'ın her türlü eksiklikten tenzih edilmesi gerektiğini icma ile kabul etmiştir. Bu da sem'î bir delildir. Ve bu, hepsi de İslam adını taşıyan kimselerle tartışma halinde Kur'ân'ın nassı ile yeterli görülür. Şanı yüce ve mübarek Rabbimiz, vehimlilerin vehmettiklerinden yücedir. Yalancı ve iftiracıların uydurduklarından münezzehtir: ***"İzzet sahibi olan Rabbin, onların vasfede geldiklerinden münezzehtir."*** (es-Saffat, 37/180)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ۖ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

(1) *Buhârî*, Cumua 11, İstikraz 20, Vesâyâ 9, Itk 17, 19, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; ***Müslim***, İmâre 20; ***Ebû Dâvûd***, Harâc 1; ***Tirmizi***, Cihâd 27; ***Müsned***, II, 5, 54, 108, 121.

59. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere de itaat edin. Sizden olan emir sahiplerine de. Eğer birşeyde çekişirseniz, Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasulüne döndürün. Bu hem daha hayırlı, hem de sonuç itibariyle daha güzeldir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. İtaatin Kapsamı ve Zalim Yöneticilere İtaatin Gerekmediği:

Bundan önceki âyet-i kerimede, yöneticilere hitap edilip onlara emaneti yerine getirmeleri, insanlar arasında da adaletle hükmetmeleri emrolunduktan sonra, bu âyet-i kerimede yönetilenlere (raiyyeye), önce aziz ve celil olan Allah'a itaat etmeleri emrolunmaktadır ki, bu da O'nun emirlerini yerine getirmek, yasaklarından kaçınmaktır. Sonra da vermiş olduğu emir ve yasaklarında Rasûlüne itaati emretmektedir. Üçüncü olarak da yöneticilere itaatin emrolunduğunu görüyoruz. Bu, cûmhûrun, Ebû Hureyre, İbn Abbas ve diğerlerinin görüşüne göre böyledir.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî der ki: Yedi hususta sultana itaat ediniz: Sikke vurduğu dirhem ve dinarlar hususunda, ölçü ve tartılar hususunda, ahkâm, hac, cuma, iki bayram ve cihad hususunda.

Yine Sehl der ki: Sultan bir alime fetva vermesini yasaklayacak olursa, onun da fetva verme hakkı yoktur. Eğer fetva verecek olursa, bu yasağı koyan zalim bir emir olsa dahi, kişi asi olur.

İbn Huveyzimendâd ise şöyle demektedir: Sultana itaat, işlenmesi halinde Allah'a itaat olan hususlarda icabeder. Fakat, işlenmesi halinde Allah'a masiyet olan hususlarda itaat vacib değildir. Bundan dolayı biz şöyle diyoruz: Çağımızın yöneticilerine itaat, onlara yardımcı olmak, onları ta'zim etmek caiz değildir. Bununla birlikte ne zaman gazaya çıksalar, onlarla birlikte gazaya çıkmak icabeder. Yönetmek onlar tarafından olup, imamet ve hisbe de onların görevlendirmesi ile olur. Şu kadar var ki, bunların şeriatın öngördüğü şekle uygun olarak yerine getirilmeleri gerekir. Bize namaz kıldıracak olsalar, eğer günah ve masiyet bakımından fasık iseler, onlarla birlikte kılınan namaz caizdir. Şayet bidatçi kimseler iseler, onlarla birlikte namaz caiz değildir. Şu kadar varki, onlardan korkulacak olursa, onlarla birlikte takiyye olmak üzere namaz kılınır, sonra namaz iade olunur.

Derim ki: Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: İmamın görevi adaletle hükmedip, emaneti eksiksiz olarak yerine getirmesidir. O bunu yapacak olursa, müslümanlara da ona itaat etmek düşer. Çünkü yüce Allah önce bizlere, emaneti yerine getirip adaletle hükmetmeyi emretti, sonra da yöneticiye itaati emretti.

Ululemrin Kimliği:

Câbir b. Abdullah ile Mücahid der ki: "Emir sahipleri (ululemr)" denilen kimseler, Kur'ân ve ilim ehli olan kimselerdir. Mâlik (Allahın rahmeti üzerine olsun)'in tercihi de budur. ed-Dahhak'ın şu sözü de buna yakındır: Yüce Allah bununla, fukahayı ve din alimlerini kastetmektedir. Mücahid'den, burda sözü geçenlerin, özel olarak Peygamber (sav)'ın ashabı olduğunu söylediği nakledilmiştir. İkrime'den ise, bununla özel olarak Ebû Bekir ve Ömer (Allah ikisinden de razı olsun) 'e işaret olduğunu söylediği nakledilmiştir. Süfyan b. Uyeyne, el-Hakem b. Eban'dan şunu rivâyet eder: el-Hakem, İkrime'ye Um veledler, (efendilerinden çocuk sahibi olan cariyeler)'in durumu hakkında soru sormuş, o da: Bu kadınlar hür olurlar demiştir. Bunu neye dayanarak söylüyorsun deyince, o da, Kur'ân-ı Kerime dayanarak, dedi. Ben: Kur'andaki hangi buyruğa dayanarak? diye sordum. O da şöyle dedi: Yüce Allah: **"Allaha itaat edin, Peygambere de itaat edin, sizden olan emir sahiplerine de"** diye buyurmaktadır. Ömer de emir sahibi kimselerdendi. O demiştir ki: (Umveled) bir düşük yapacak dahi olsa azad olur. Bu anlamdaki açıklamalar, etraflı bir şekilde, Haşr Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Peygamber size ne verdiyse onu alın ve neyi yasak ettiyse sakının"*** (el-Haşr, 59/7) âyetini açıklarken gelecektir. İbn Keysan der ki: Emir sahipleri, insanların işlerini düzgün bir şekilde çekip çeviren, akıl ve görüş sahibi kimseler demektir.

Derim ki: Bu görüşlerin en sahih olanları birincisi ve ikincisidir. Birincisinin sahih olması şundan dolayıdır: Emir, asıl itibariyle onlardan (yöneticilerden) dir ve hükmetmek yetkisi onlara aittir. Buharî ve Müslim de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: **"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin, sizden olan emir sahiplerine de"** buyruğu, Sehmili Abdullah b. Huzafe b. Kays b. Adiyy hakkında nâzil olmuştur. Hz. Peygamber onu bir seriyeye komutan olarak göndermişti.(1)

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Abdullah b. Huzafe şakacılığı ile tanınan birisi idi. Onun şakalarından birisi de şudur: Rasûlullah (sav) onu bir seriyyeye kumandan tayin etmişti. O da komutası altında bulananlara odun toplayıp ateş yakmalarını emretti. Bu ateşi yakınca, ateşin içerisine kendilerini atmalarını emretti ve onlara: Rasûlullah (sav) size, bana itaat etmenizi emretmedi mi? dedi ve: "Kim benim emirime itaat ederse bana itaat etmiş olur" demedi mi? Onlar da şu cevabı verdiler: Bizim Allah'a iman etmemizin, Rasûlüne tabi olmamızın tek sebebi ateşten kurtulalım diyedir. Rasûlullah (sav) onların yaptıklarını tasvip buyurup şöyle dedi: "Yaratıcıya isyanı gerektiren hususlarda hiçbir yaratılmışa itaat yoktur."

(1) *Buhâri*, Tefsir 4. sûre 11; *Müslim*, İmâre 31, *Tirzimi* Cihâd 3; Nesai, Rey'at 28; *Müsned*, I, 337.

Çünkü yüce Allah: *"Kendinizi öldürmeyin"* (en-Nisa, 4/29) diye buyurdu. Bu, isnadı sahih ve meşhur bir hadistir. (1) Muhammed b. Amr b. Alkame'nin, Ömer b. el-Hakem b. Sevban'dan rivâyet ettiğine göre Ebû Said el-Hudrî şöyle demiştir: Sehml'i Abdullah b. Huzafe b. Kays, Bedir ashabındandı ve şakacı bir kimseydi. ez-Zübeyr de der ki: Bana Abdülcebbar b. Said, Abdullah b. Vehb'den anlattı. Abdullah, el-Leys b. Sa'd'den şöyle dediğini nakletti: Bana ulaştığına göre o, seferlerinden birisinde, Rasûlullah (sav)'ın devesinin eğer bağını, çözmüştü; nerdeyse Rasûlullah bundan ötürü düşecek idi. İbn Vehb: Leys'e onu güldürmek için mi böyle yapmıştı, diye sordum. O da: Evet o şakacı bir kimseydi, dedi. Meymun b. Mehran, Mukatil ve el-Kelbî de der ki: **"Emir sahipleri"**nden kasıt, seriyye kumandanlarıdır.

İkinci görüşün doğruluğuna gelince, buna da yüce Allah'ın: **"Eğer bir şeyde çekişirseniz... onu Allah'a ve Rasûlü'ne döndürün"** buyruğu delildir. Yüce Allah, hakkında anlaşmazlığa düşülen bir şeyi, Allah'ın Kitabına ve Peygamberinin sünnetine döndürmeyi emretmektedir. Allahın Kitabına ve sünnete dönme keyfiyetini bilmek ise, ilim adamlarından başka kimselerin bilebileceği bir iş değildir. Bu da ilim adamlarına sormanın vacib ve onların fetvalarına bağlı kalmanın gerekli olduğunun delilidir. Sehl b. Abdullah (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) der ki: İnsanlar, (adaletli) sultanlarını ve (hak üzere olan) ilim adamlarını ta'zim ettikleri sürece hayırlara mazhar olmaya devam ederler. Eğer bu iki kesimi ta'zim edecek olurlarsa, Allah onların dünyalığını da âhiretlerini de ıslah eder. Bu iki kesimi hafife alıp küçümseyecek olurlarsa, Allah onların dünyalarını da ahiretlerini de ifsad eder.

Üçüncü görüş, (sınırlı, özel) has bir görüştür. Ondan da daha has (tahsis edici) görüş ise dördüncü görüştür. Beşinci görüş ise, mana itibari ile doğru olsa dahi, âyetin lafzı bunu kabil değildir. Çünkü akıl, her faziletin esası, her edebin kaynağıdır. Allah onu din için bir esas, dünya için bir direk kılmıştır. Allah, aklın kemali dolayısıyla mükellefiyetlerini vacip kılmış, dünyayı onun ahkâmı ile idare edilen bir yer kılmıştır. Akıl sahibi bir kimse, aklını kullanmaksızın gayret ve çaba gösteren herkesten daha çok Rabbine daha yakındır. Bu anlamdaki ifadeler İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir.

Bazıları, "ululemr" ile Hz. Ali ve masum imamların kastetildiğini iddia etmişlerdir. Eğer durum böyle olsaydı, ondan sonra gelen: **"Onu Allah'a ve Rasûlü'ne döndürün"** diye buyurmasının bir anlamı olmazdı. Aksine şöyle demesi gerekirdi: Onu imama ve ululemre döndürün. Yüce Allah'ın bu şekilde buyurmuş olması ise, Kitap ve sünnetin muhkem olduğunu (onların hük-

(1) *Buhâri*, Meğazî 59; Ahkâm 4, Ahbarı'l-Âhâd 1; *Müslim*, İmâre 39,40; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 88; *Nesai*, Bey'at 24; *Müsned*, I, 82, 94,124 (hepsi Ali -r.a- den); *İbn Mâce*, Cihad, 40 (Ebû Said el-Hudrî'den).

müne başvurmak gerektiğini) ortaya koymaktadır. Böyle bir görüş (yani bunun Hz. Ali ve masum imamlar olduğu görüşü) kabul edilmemiş ve cumhurun benimsediği kanaate muhalif bir görüştür.

İtaatin gerçek mahiyeti, emri yerine getirmektir. Nitekim, masiyet de onun zıddıdır. O da emre muhalefet etmek demektir. İtaat kelimesi, inkiyad etmekten alınmıştır. Masiyet ise, sertlik göstermek demek olan isyandan alınmıştır. "(أولو): **Sahipleri**" kelimesinin tekili (ذو): Sahib kelimesidir. Bu da kıyasa göre olmayan bir çoğuldur. Nisâ (kadınlar), ibil (develer) ve al (hayl) kelimeleri gibi olup bunların herbirisi kendi lafzından tekili olmayan çoğul ifade eden bir isimdir. el-Hayl'in tekilinin hail olduğu da söylenmiştir, buna dair açıklamalar ise önceden geçmiş bulunmaktadır. (3/14. âyet, 6. başlık)

2. Anlaşmazlık Konularının Allah'a ve Peygambere Havale Edilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Eğer bir şeyde çekişirseniz"** buyruğundaki "**çekişme** (münaza'a)", mücadele eder ve anlaşmazlığa düşerseniz, demektir. Münaza'a (karşılıklı çekişme) tabirinin kullanılmasına ise, sanki herkes öteknin delilini çekip onu çürütüyor gibi olduğundandır.

Nez', çekip almak demektir. Münaza'a da karşılıklı olarak delilleri çekiştirmek anlamındadır. "(وأنا أقول مالي ينازعني القرآن): Ben de, bana ne oluyor ki, Kur'an ile benimle çekişiyor diyorum" [1] hadisindeki "münaza'a" da buradan gelmektedir. el-A'şa der ki:

نازعتهم قضب الريحان متكئاً وقهوة مزة راووقها خضل

"Onlarla- yaslanmış olduğum halde- reyhan otunun saplarını çekiştirdim.
Bir de işe yaramaz ekşimiş ve arıtılmış hali bile ufak bitkiler (tortusu) bulunan bir şarap (elden ele dolaştı)."

"Eğer bir şeyde" yani, dininizi ilgilendiren herhangi bir hususta **"çekişirseniz, onu Allah'a ve Rasûlü'ne döndürün"** yani, o çekiştiğiniz mesele hakkında hüküm vermeyi Allah'ın Kitabına ve hayatta olduğu sürece ona sormak suretiyle Rasûlüne veya vefatından sonra sünnetini incelemek suretiyle sünnetine döndürünüz. Bu Mücahid, el-A'meş ve Katade'nin görüşü olup sahih olan görüş de budur. Bu görüşde olmayanların imanları sarsılır. Çünkü yüce Allah: **"Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız"** diye buyurmuştur.

(1) Bu lafızla: *Ebû Dâvûd*, Salât 131'de rivayet edilmiştir. *"Yunâzinnî: Benimle çekişiyor"* yerine: *"Unâzeu: Benimle çekişiliyor"* lafzıyla: *Ebû Dâvûd*, Salât 132; *Tirmizi*, Salât 116; *Nesâî*, İftitah 28; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 13; *Muvatta*, Salât 44; *Müsned*, II, 240, 284, 285, 302, 487, V, 345.

Şöyle de denilmiştir: Bunun anlamı, Allah ve Rasûlü en iyi bilir, deyiniz şeklindedir. İşte işi Allah ve Rasûlüne havale etmek budur. Bu ise, Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın şu sözüne benzemektedir: Hakka dönmek, batılda oyalanmaktan hayırlıdır.

Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Ali (r.a) şöyle demiştir: "Bizim yanımızda Allah'ın Kitabında ve bu sahifede yazılı bulunan şeylerden, yahut da müslüman bir kimseye verilen bir kavrayıştan başka bir şey yoktur." (1) Eğer bu sözü söyleyenin dediği gibi olsaydı, bu ümmete has olan içtihad ile ona bağışlanan istinbatın batıl olması gerekirdi. Şu kadar var ki, misaller getirilir ve doğru ortaya çıkıncaya kadar o misalin benzeri araştırılır.

Ebû'l-Âliye der ki: İşte bu (sözü edilen şey) yüce Allah'ın şu buyruğunda dile getirilen hususlar: ***"Halbuki bunu Rasulüne veya içlerinden emir sahiplerine döndürmüş olsalardı, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu elbette bilirlerdi."*** (en-Nisa, 4/83) Yüce Allah'ın ilmini kendisine sakladığı ve yarattıklarından hiçbir kimseyi muttali kılmadığı birşey varsa, işte, Allah bunu en iyi bilendir, denilecek hususlar bunlardır.

Hz. Ali, altı ay olan asgari hamilelik müddetini, yüce Allah'ın: ***"Ona gebe kalınması ve sütten kesilmesi otuz aydır"*** (el-Ahkâf, 46/15) buyruğu ile: ***"Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler"*** (el-Bakara, 2/233) âyetinden istinbat etmiştir. Çünkü biz, iki bütün yılı (24 ayı) otuz aydan çıkaracak olursak geriye altı ay kalır. Buna benzer örnekler ise pek çoktur.

Yüce Allah'ın: **"Rasûlüne döndürün"** buyruğu, Hz. Peygamberin sünneti ile amel edilip, onda yer alan emirlerin yerine getirileceğine delildir. Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Size neyi yasakladımsa ondan uzak durunuz, size neyi emrettiysem gücünüz yettiği kadarıyla ondan yapınız. Çünkü, sizden öncekilerin helâk edilmelerine sebep, çokça soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri olmuştur." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (2)

Ebû Dâvûd da Ebû Rafi'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Sizden herhangi birinizi koltuğuna oturmuş ve yaslanmış olduğu halde, benim verdiğim emirlerden herhangi bir emri yahut yasakladığım herhangi bir husus kendisine gelip de onun: Biz bilmiyoruz, Allah'ın Kitabında bulduğumuza tabi oluruz dediğini görmiyeyim." (3)

---

(1) Ali (r.a.), kendisine: "Siz Ehl-i Beyte, size özel bir şey var mıdır?" diye soran bir kimseye burada kayd edilen sözlerle cevap vermişti. Sözü edilen sahife ise; kılıcının kınında asılı bulunan ve Hz. Peygamber tarafından yazdırılmış, diyet v.b. hükümlerin yazılı bulunduğu sahifedir. Bk. ***Buhâri,*** Diyât 24, 31; ***Tirmizi,*** Diyât 16; ***Nesaî,*** Kasâme 13; ***Dârimi,*** Diyat 5; ***Müsned,*** I, 79.

(2) ***Müslim,*** Fedâil 130; ***Buhâri,*** İ'tisâm 2; ***Nesaî,*** Hacc 1; ***Müsned,*** II, 258, 313, 467.

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 5; ***Tirmizi,*** İlm 10; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 2; ***Müsned,*** VI, 8.

el-İrbad b. Sariye'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav)'ın insanlara hutbe irad ettiği bir sırada hazır bulunmuş ve Hz. Peygamberin şöyle buyurduğuna tanık olmuştur: "Sizden herhangi bir kimse, koltuğuna yaslanmış olarak zanneder mi ki Allah, bu Kur'ânda bulunandan başka hiçbir şeyi haram kılmamıştır? Şüphesiz ki ben, -Allah'a and ederim- öyle bir takım şeylere dair emirler, öğütler vermiş ve yasaklarda bulunmuşum ki, hiç şüphesiz ki bunlar (sayıca) Kur'andakiler gibidir veya daha da fazladır." (1)

Bunu Tirmizî de el-Mikdam b. Ma'dikerib'den bu manada rivâyet etmiş ve: Bu hasen, garip bir hadistir demiştir. (2)

Bu hususta meseleyi nihai olarak kesinleştiren ise, yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Onun emrine muhalefet edenler, kendilerine bir fitnenin gelip çatmasından sakınsınlar."* (en-Nur, 24/63) Bu âyete dair açıklamalar ileride gelecektir.

3. En Hayırlı Davranış:

Yüce Allah'ın: **"Bu hem daha hayırlı"** buyruğu, sizin anlaşmazlığa düştüğünüz hususları, Kitaba ve sünnete havale etmeniz, anlaşmazlıktan daha hayırlıdır. **"Hem de sonuç** (yani dönüş) **itibariyle daha güzeldir."**

Te'vil, anlaşılması güç lafızların anlamlarını herhangi bir anlaşmazlığı bulunmayan açık ifadelerle dile getirmektir. Yine te'vil, cem etmek ve düzene koymak anlamına da gelir. O bakımdan: "(أوّل الله عليك أمرك): Allah işini bir araya getirip düzene koysun" denilir.

Bunyruğun anlamının: Böyle yapmanız sizin te'vilinizden, sizin açıklamanızdan, işleri vardıracağınız sonucunuzdan daha güzeldir, şeklinde olması da mümkündür.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ
قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا
بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ
تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ
عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

(1) *Ebû Dâvûd,* İmâre 33.
(2) *Tirmizi,* İlm 10; *İbn Mâce,* Mukaddime 2; *Dârimî,* Mukaddime 49; *Müsned,* IV, 131,132.

60. Sana indirilene ve senden önce indirilmiş olanlara iman ettiklerini iddia edenleri görmez misin? Kendisini inkâr etmekle emrolundukları halde, tâğut'un hükmüne başvurmak istiyorlar. Şeytan da onları uzak bir sapıklıkla büsbütün saptırmak ister.

61. Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin" denilince, münafıkların senden alabildiğine yüz çevirdiklerini görürsün.

Yezid b. Zurey', Davud b. Ebi Hind'den, o, eş-Şa'bî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Münafıklardan bir kişi ile yahudi bir kişi arasında bir anlaşmazlık vardı. Yahudi, münafık olanı Peygamber (sav)'a gitmeye çağırdı. Çünkü o, Hz. Peygamberin rüşvet almayacağını biliyordu. Münafık ise, yahudiyi kendi hakimlerinden birisine gitmeye davet etti. Çünkü o da, yahudi hakimlerin hükümlerinde rüşvet kabul ettiklerini biliyordu. Bu hususta anlaşmazlığa düşmeleri sonucunda, nihâyet Cüheyye kabilesine mensup bir kâhin'in hükmüne başvurmak üzere anlaştılar. İşte bu hususta, yüce Allah: **"Sana indirilene"** münafık olanı kastediyor **"ve senden önce indirilmiş olanlara"** yahudiyi kastediyor **"iman ettiklerini iddia edenleri görmez misin? Kendisini inkâr etmekle emrolundukları halde tâğutun hükmüne başvurmak istiyorlar"** buyruğundan itibaren *"... tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"* (en-Nisâ 4/65) buyruklarını indirdi. (1)

ed-Dahhak da der ki: Yahudi olan, münafık olanı Peygamber (sav)'ın hakemliğine başvurmaya davet ettiği halde, münafık olan da, Kâ'b b. el-Eşref'in hakemliğine başvurmaya davet etti. İşte burada sözü geçen "tâğût" odur. Ayrıca bunu, Ebû Salih, İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Bişr diye anılan münafıklardan bir kimse ile yahudi birisi arasında bir anlaşmazlık vardı. Yahudi: Haydi gel seninle Muhammed'e gidelim dediği halde, münafık olan da: Hayır, Kâ'b b. el-Eşref'e gidelim, dedi. -İşte yüce Allah'ın **"tâğût"** yani, tuğyan eden kimse adını verdiği kişi budur- Ancak yahudi, Rasûlullah (sav)'dan başkasının hükmüne başvurmayı kabul etmedi. Münafık durumu görünce, onunla beraber Rasûlullah (sav)'ın yanına vardı. Hz. Peygamber de yahudinin lehine hüküm verdi. Hz. Peygamberin yanından çıktıkları vakit münafık: Ben bu hükme razı değilim, dedi. Haydi seninle Ebû Bekr'e gidelim. Hz. Ebû Bekir de yahudi lehine hüküm verdi. Yine münafık buna razı gelmedi. Bunu da ez-Zeccâc zikretmiştir. Bu sefer dedi ki: Haydi seninle Ömer'e gidelim. Bunun üzerine Ömer'e gittiler. Yahudi dedi ki: Biz önce Rasûlullah (sav)'a gittik, sonra Ebû Bekir'e gittik. Fakat bu bir türlü razı olmadı. Hz. Ömer, münafık olana: Bu durum dediği gibi midir diye sordu. Münafık: Evet deyince, Hz. Ömer: Ben yanınıza çıkıp

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 580.

gelinceye kadar burada durunuz, dedi. İçeri girdi, kılıcını alıp çıktıktan sonra ölünceye kadar kılıcıyla münafığı vurmaya devam etti ve dedi ki: İşte ben Allah'ın ve Rasûlünün hükmüne razı olmayan kimsenin aleyhine bu şekilde hüküm veririm. Yahudi ise kaçıp gitti ve bu âyet-i kerime nâzil oldu. Rasûlullah (sav) da: "Sen, el-Fârûk'sun" dedi. Hz. Cebrail de Hz. Peygambere nâzil olup şöyle dedi: Şüphe yok ki Ömer hakk ile batılın arasını farketti (birbirinden ayırdı). İşte bundan dolayı ona el-Fârûk adı verildi. İşte: *"...tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"* buyruğuna kadar olan bütün âyetler bunun hakkında nâzil olmuştur.

"ضَلَالاً **Sapıklık**" kelimesi, manayı tekid için nasb edilmiştir. İyiden iyiye, alabildiğine büyük bir sapıklıkla saptırmak... demektir.

Yüce Allah'ın: "(وَاللَّهُ أَنبَتَكُم مِّنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا): ***Ve Allah sizi yerden bitki gibi bitirmiştir.***" (Nuh, 71/17) Buyruğu da bunun gibidir. Bu anlama dair geniş ve yeterli açıklamalar daha önceden (Ali-İmran, 3/37. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır.

"صُدُوداً **Alabildiğine yüz çevirmek**" buyruğu, el-Halil'e göre mastar'dan isimdir. Mastar ise, (الصدّ)'dır. Kûfeliler ise bu iki kelimenin (dalal ve sudûd kelimelerinin, yada sadd ve sudûd kelimelerinin) her ikisi de birer mastardır, derler.

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ
يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ
يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُل لَّهُمْ فِي
أَنفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

62. Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir musibet gelip çattığı zaman halleri nasıl olacak? Sonra sana gelirler de: "Biz iyilik etmekten ve ara bulmaktan başka bir şey istemedik" diye Allah'a yemin ederler.

63. İşte onlar, Allah'ın, kalplerinde olanı bildiği kimselerdir. Artık onlardan yüzçevir, onlara öğüt ver ve kendilerine haklarında etkileyici sözler söyle.

"Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir musibet gelip çattığı zaman halleri nasıl olacak?" Yani, (savaşta) yardımlarını almayı terketmekten ve

yüce Allah'ın: *"De ki: Ebediyyen benimle birlikte asla (bir savaşa) çıkamazsınız ve benimle beraber hiçbir düşmanla savaşmayacaksınız"* (et-Tevbe, 9/83) buyruğunda işaret olunan, kendilerini gelip bulacak zillet dolayısı ile halleri nice olacak. Yani nasıl davranacaklar, ne yapacaklar? Burada onların (Hz. Ömer tarafından) öldürülen arkadaşlarının kastedildiği de söylenmiştir.

"(بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ): **Elleriyle yaptıkları yüzünden..."** ifadesi ile söz (cümle) tamam olmaktadır. Daha sonra onların yaptıklarından haber vermeye koyulmaktadır. Şöyleki; Hz. Ömer, arkadaşlarını öldürünce, kavmi gelip diyetini istemeye ve: Bizler onun diyetini istemekle iyilikten ve hakka uygun davranmaktan başka birşey istemiyoruz, diye yemin etmeye koyuldular.

Şöyle de denilmiştir: Buyruğun anlamı şudur: Senin hükmüne başvurmakta, senden yüz çevirmekle biz sadece hasımlar arasını uyuşturup bulmayı ve verilecek hükümde iki tarafı birbirlerine yaklaştırmakla iyilikte bulunmayı istemiştik.

İbn Keysan der ki: Biz yalnızca adalet ve hakkı istemiştik, derler. Bunun bir benzeri de: *"Ve iyilikten başka birşey kastetmedik diye yemin edeceklerdir"* (et-Tevbe, 9/107) buyruğudur. Yüce Allah, onların bu iddialarını yalanlayarak: **"İşte bunlar, Allah'ın, kalplerinde olanı bildiği kimselerdir"** diye buyurmaktadır. ez-Zeccâc der ki: Yani, Allah onların münafık olduklarını bilmiştir, demektir. Bunun bizim için ifade ettiği anlam da şudur: Bilin ki onlar münafıklardır.

"Artık onlardan yüzçevir." Onları cezalandırmaktan ya da onların özür beyan etmelerini kabul etmekten yüzçevir demek olduğu söylenmiştir. **"Onlara öğüt ver"** onları korkut. Bunun ileri gelenlerden bir kalabalık önünde yapılacağı da söylenmiştir.

"Ve kendilerine haklarında etkileyici sözler söyle!" Yani, gizlice ve tenhada olduklarında, en beliğ bir şekilde, en etkileyici bir surette yaptıklarından vazgeçmelerini söyle. el-Hasen der ki: Onlara de ki: Şayet kalplerinizde olanı açığa vurursanız sizi öldürürüm, anlamındadır. **"Etkileyici"** diye meali verilen **"beliğ"** ifadesi diliyle kalbinde olanın özüne ulaşan (onu yeterince ifade edebilen) kimse demektir. Araplar,"(أَحْمَقُ بَلْغٌ وَبِلْغٌ): İleri derecede ahmak bir kimse, aşırı ahmak kimse" tabirini kullanırlar. Bunun, ahmak dahi olsa, istediğini elde eden, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Şöyle de denilmektedir. Yüce Allah'ın: **"Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir musibet gelip çattığı zaman halleri nasıl olacak?"** buyruğu, Mescid-i Dırar'ı inşa eden kimseler hakkında nâzil olmuştur. Allah, onların münafıklıklarını ortaya çıkartıp mescidi yıkmaları emrini verince, Rasûlullah (sav)'a kendilerini savunmak kastı ile: Bizler mescidi bina etmekle, Allah'a itaat ve Kitabına muvafakattan başka birşey istemedik, demişlerdi.

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ ۭ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا
اَنْفُسَهُمْ جَاۗءُوْكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُوْلُ
لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَّحِيْمًا ﴿٦٤﴾

64. Biz, ne kadar peygamber gönderdiysek, Allah'ın izniyle itaat edilsin diye gönderdik. Şayet kendilerine zulmettiklerinde sana gelip de Allah'tan mağfiret dileselerdi, Peygamber de onlara mağfiret isteyiverseydi, Allah'ı elbette tevbeleri çokça kabul eden, çok rahmet eden bulacaklardı.

Yüce Allah'ın: "(وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ): **Biz ne kadar peygamber gönderdiysek"** buyruğundaki (مِنْ) edatı tekid için zaid (fazladan) olarak gelmiştir. **"Allahın izniyle"** Allah'ın ilmiyle, demektir. Allah'ın tevfikiyle anlamındadır, da denilmiştir.

"İtaat edilsin diye" verdiği emirlerde ve yasaklarda buyruğu kabul edilip yerine getirilsin diye **"gönderdik." " Şayet kendilerine zulmettiklerinde, sana gelip..."** buyruğu hakkında Ebû Sadık, Hz. Ali'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ı defnedişimizden üç gün sonra bir bedevi arap yanımıza çıkıp geldi. Kendisini Rasûlullah'ın (sav)'ın kabri üzerine attı. Toprağından başının üzerine saçmaya koyuldu. Şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, sen söyledin biz de senin söylediğini dinledik. Sen Allah'tan belledin biz de senden belledik. Allah'ın sana indirdiği buyruklar arasında da: **"Şayet kendilerine zulmettiklerinde..."** âyeti de vardır. Ben kendime zulmettim. İşte sana, bana mağfiret dilemen için gelmiş bulunuyorum. Kabirden ona: Sana mağfiret olundu, diye seslenildi.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ı elbette tevbeleri çokça kabul eden, çok rahmet eden bulacaklardı."** Yani tevbelerini çokça kabul eden kimse... bulacaklardı. Buradaki **"tevbeleri çokça kabul eden, çokça rahmet eden"** buyrukları iki mef'uldür.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ حَتّٰى يُحَكِّمُوْكَ فِيْمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ
لَا يَجِدُوْا فِيْٓ اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوْا تَسْلِيْمًا ﴿٦٥﴾

65. Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden dolayı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Âyet-i Kerimenin Nüzûl Sebebi:

Mücahid ve başkaları der ki: Bu âyet-i kerime ile kastedilenler, daha önce sözleri geçen tâğûtun hükmüne başvurmak isteyen kimselerdir. Âyet bunlar hakkında nâzil olmuştur.

et-Taberî der ki: Yüce Allah'ın: **"Hayır"** buyruğu, daha önce sözü geçenleri red içindir. İfadenin takdiri de şöyledir: Durum, onların sana indirilenlere iman ettiklerini iddia ettikleri gibi değildir. (Onlar sana iman etmemişlerdir.) Daha sonra: **"Rabbine andolsun ki... iman etmiş olmazlar"** buyruğu ile buna yeni bir kasemde bulunmaktadır.

Başkaları da şöyle demiştir: Hayır (لا)'ın yeminden önce gelmesi, imanlarını nefyetmeye ve onun oldukça güçlü bir nefiy olduğunu izhar etmeye verilen önemden dolayıdır.

Kasemden sonra bunu bir daha bu nefye gösterilen ihtimamı tekid etmek için tekrarlamıştır. O bakımdan ikinci (لا) (olumsuzluk edatı)'nın düşürülmesi sahih olur. Ve böylelikle birincisinin başa alınmasıyla bu ihtimam yine büyük ölçüde belirtilmiş olurdu. Birincisinin de ıskatı yerinde olurdu ve bu durumda nefiy anlamı olduğu gibi kalır, fakat bu nefye gösterilen ihtimamın anlamı ortada kalmazdı.

(شَجَرَ): Anlaşmazlığın ortaya çıkması buyruğunun anlamı, anlaşmazlık ve karışıklıktır. Dallarının birbirinden farklı farklı olması dolayısıyla ağaçlara "eş-Şecer" denilmesi de buradan gelmektedir. Hevdeçlerde kullanılan sopalara da birbirinin içine girdiklerinden dolayı "şicâr" denilmektedir. Şair der ki:

نفسي فداؤك والرّماح شَوَاجِر والقوم ضُنك لِلقاءِ قيام

"Canım sana feda olsun ve mızraklar birbirine karışmış bulunurken
Bunlar ise ayağa kalkmış (fakat düşmanla) karşılaşmaktan yana
sıkıntı içerisindedirler."

Şair Tarefe de şöyle demektedir:

وهُمُ الحكام أربابُ الهدى وسعاة الناس في الأمر الشّجر

" Onlar, karmakarışık işlerde hüküm verenler,
Doğruluğun sahipleri ve insanların işlerinde koşanlardır."

Bir kesim de (âyetin nüzulü ile ilgili olarak) şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, ez-Zübeyr b. el-Avvâm'ın ensardan olan birisi ile tartışması hakkında nâzil olmuştur. Aralarındaki anlaşmazlık bahçelerinin sulanması ile ilgiliydi. Hz. Peygamber ez-Zübeyr'e: "Önce sen arazini sula, sonra da suyu komşunun arazisine sal" demişti. Hasım ise: Görüyorum ki, halanın oğluna iltimas geçiyorsun, dedi. Rasûlullah (sav)'ın yüzünün rengi değişti ve ez-Zübeyr'e: "Bahçeni sula, sonra da su tarlanın duvarlarına ulaşıncaya kadar hapset" dedi. Ve bunun üzerine: **"Hayır, Rabbine andolsunki ... iman etmiş olmazlar"** âyeti nâzil oldu.

Bu Hadis-i Şerif sabit ve sahih bir hadistir. Bunu Buhârî, Ali b. Abdullah'tan, o, Muhammed b. Cafer'den o da Ma'mer senediyle rivâyet ettiği gibi, (1) Müslim de bunu Kuteybe'den, her ikisi de (Ma'mer ile Kuteybe, ez-Zührî senediyle rivâyet etmiştir. (2)

Bu görüşü (Ma'mer ile Kuteybe) kabul edenler, ensardan olan kimsenin durumu hakkında farklı görüşlere sahiptir. Bazıları bu Bedire katılmış ensardan bir kimsedir demektedir.

Mekki ile en-Nehhas ise şöyle demektedirler: Bu kişi, Hatıb b. Ebi Beltea'dır. es-Sa'lebî, el-Vâhidî ve el-Mehdevî de: O, Hatıb'dır demişlerdir. Bunun Sa'lebe b. Hatıb olduğu da söylendiği gibi, başka kimse olduğu da söylenmiştir. Ancak sahih olan birinci görüştür. Çünkü, orada kim olduğu tayin edilmediği gibi, ismi de verilmemektedir. Buharî ve Müslim'de de onun ensardan bir kimse olduğu zikredilmekle yetinilmiştir.

Taberî ise, âyet-i kerimenin münafık kişi ile yahudi hakkında inmiş olacağı görüşünü tercih etmektedir. Nitekim Mücahid de böyle demiştir. Ayrıca bu âyet-i kerime umum ifadesi ile, ez-Zübeyr'in kıssasını da kapsamına alır.

İbnü'l-Arabî der ki: Sahih olan da budur. Hüküm konusunda Rasûlullah (sav)'ı itham eden her kimse kâfirdir. Fakat ensardan olan o şahıs yanılmıştı. Peygamber (sav)'da ondan yüz çevirmiş ve yakininin doğruluğunu bildiği için bu yanlışlığını affetmişti. Ensari'nin gösterdiği bu davranış elinde olmadan olmuştu. Böyle bir özellik ise Peygamber (sav)'dan başka herhangi bir kimse için sözkonusu değildir. Hakimin verdiği hükme razı olmayıp onu red ve tenkid eden bir kimsenin bu durumu bir (irtidattır) ve onun tev-

(1) (Ma'mer yoluyla:) *Buhâri*, Şirb 7, Tefsir 4. sûre 10 (Ma'mer"in yerine başka ravi yoluyla) Şirb 6, 8, Sulh 12.
(2) *Müslim*, Fedâil 129. Hadisi ayrıca: *Ebû Dâvûd*, Akdiye 31; *Tirmizi*, Ahkâm 26, Tefsir 4, sûre 13; *İbn Mâce*, Mukaddime 2, Ruhûn 20; *Müsned*, I, 165-166, VI, 5.

be etmesi istenir. Fakat verdiği hükümde değil de bizzat hakimin kendisini tenkid edecek olursa, hakim onu ta'zir de edebilir, af da edebilir. Buna dair açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle A'raf Sûresinin sonlarında (el-A'raf, 7/199. âyetin tefsirinde) gelecektir.

2. Rasulullah'ın ez-Zübeyr Olayındaki Bu Tutumu ile Bu Âyet-i Kerimenin Fıkhî İncelikleri:

Bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi, zikretmiş olduğumuz hadis-i şerif ise, bunun ihtiva ettiği fıkhî incelikler de şöyledir: Hz. Peygamber, ez-Zübeyr ile onun hasmına karşı önce sulh yolunu izlemek istemiş ve: "Ey Zübeyr, önce sen arazini sula" demişti. Bunu söylemesine sebep ise, Zübeyr'in arazisinin suya olan yakınlığı idi. "Sonra suyu komşuna gönder." Yani, hakkını kullanmakta esnek davran, onu tamamiyle kullanma. Suyu komşuna göndermekte de elini çabuk tut. Bu sözleriyle Zübeyr'i müsamahaya ve kolaylık göstermeye teşvik etmişti.

Ancak ensari bu sözleri işitince buna razı olmayıp kızdı. Çünkü o, suyun hiçbir şekilde kendisinden alıkonulmamasını, tutulmamasını istiyordu. İşte bu esnada, haksızca insanı helak eden ve belini kıran şu sözü söyledi:

"Bu senin halan oğludur diye mi böyle söylüyorsun?" Bu sorusunu, Hz. Peygamber'in bu durumuna tepki göstermek üzere söylemişti. Yani sen, onunla olan akrabalığın dolayısıyla mı onun lehine ve benim aleyhime hüküm veriyorsun?

İşte bu esnada Peygamber (sav)'ın, ona kızgınlığı dolayısıyla yüzünün rengi değişti. Ve komşusuna herhangi bir müsamaha göstermeksizin hakkını sonuna kadar alması için Zübeyr'in lehine hüküm verdi. O bakımdan kalkıp da: Hz. Peygamber: "Hakim kızgın olduğu halde hüküm vermez" [1] dediği halde kızgınken hüküm vermiştir, denilemez.

Biz buna karşılık şöyle diyoruz: Çünkü Hz. Peygamber tebliğde olsun, hükümlerinde olsun hatadan masumdur. Buna delil ise, yüce Allah'tan tebliğ ettiği şeyler hususunda onun doğru söylediğine delâlet eden akıldır. O bakımdan o, diğer hakimler gibi değildir.

Yine hadis-i şerifte hakimin, hak açıkça ortaya çıksa dahi hasımlar arasını ıslah yolu ile bulması yolu gösterilmektedir. Ancak Mâlik bunu kabul etmemektedir. Bu hususta Şafiî'nin ise farklı görüşleri gelmiştir. Bu hadis ise bunun caiz olduğuna açık bir delildir. Eğer kendi aralarında sulh yaparlarsa mesele yok. Aksi takdirde hakim, hak sahibi lehine hakkı tamamen alır ve böylelikle hüküm sabit olur.

---

(1) *Buhâri*, Ahkâm 13; *Müslim*, Akdiye 16; *Ebû Dâvûd*, Akdiye 9; *Tirmizi*, Ahkâm 7; *Nesâî*, Âdâbu'l-Kudât 32; *İbn Mâce*, Ahkâm 4; *Müsned*, V, 36-38; 46, 52.

3. Üstteki Arazi Sahibinin Arazisini Sulaması ve Bir Alttakine Suyu Bırakması Keyfiyeti:

Mâlik'in arkadaşları, üst tarafta bulunun, suyu alt tarafta bulunana gönderme şekli hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Habib der ki: Üst tarafta bulunan kişi, bütün suyu bahçesine alır ve onunla sular. Nihâyet su bahçesinin bütün zeminini doldurup orada duranın topuklarına kadar ulaşınca, bu sefer suyun girdiği yeri kapatır ve topuklara erişen miktardan fazla olan suyu kendisine bitişik olana gönderir. O da, bu şekilde uygulama yapar ve en uzak bahçeye su ulaşıncaya kadar böyle yapar. Mutarrif ile İbnü'l-Macşûn, bunu bana böylece açıkladılar. İbn Vehb de böyle demiştir.

İbnü'l-Kasım da der ki: Su, bahçede topuk miktarına ulaşınca, suyun tamamını bir altta bulunana gönderir ve kendi bahçesi içerisinde ondan herhangi bir şey alıkoymaz. İbn Habib de der ki: Mutarrif ile İbnü'l-Macşûn'un söylediklerini ben daha çok tercih ederim. Ve onlar bu işi daha iyi bilirler. Çünkü Medine, bu ikisinin yurdudur. Bu mesele de orada olmuştur. Uygulama orada cereyan etmiştir.

4. Sulama Şekline Dair Rivâyetler ve Görüşler:

Mâlik'in, Abdullah b. Ebi Bekir'den rivâyetine göre, ona Rasûlullah (sav)'ın, (Medine'de yalnızca yağan yağmur suları ile akan iki sel suyu olan) Mehzûr ve Müzeynib sel suları hakkında şöyle buyurmuştur: "Topuklara ulaşıncaya kadar suyu alıkonur, sonra da üstteki, bir alttakine suyu bırakır." (1)

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: "Ben bu hadis-i şerifin herhangi bir vecihle Peygamber (sav)'a muttasıl bir senetle rivâyet edildiğini bilmiyorum. Bu hadisin merfu'a en çok yaklaşan senedi Muhammed b. İshak'ın, Ebû Mâlik b. Sa'lebe'den, onun babasından, onun da Peygamber (sav)'dan yaptığı rivâyettir. Buna göre: Mehzûr seli çevresinde bulunanlar, Hz. Peygambere geldiler. Hz. Peygamber de, su topuklara ulaştığı takdirde, bir üstte olanın suyu alıkoyamıyacağı şeklinde hüküm verdi. Abdurrezzak da Ebû Hâzim el-Kurtubî'den, o, babasından, o da dedesinden, o da Rasûlullah (sav)'dan, Hz. Peygamberin Mehzûr seli suları hakkında şu hükmü verdiğini nakletmektedir: Her bahçe sahibi, su topuklara ulaşıncaya kadar suyu alıkoyar, sonra onu serbest bırakır. Bunun dışındaki diğer sel suları da böyledir. Ebû Bekir el-Bezzar'a bu hadis hakkında sorulmuş, o da şöyle demiştir: Ben bu hususta Peygamber (sav)'dan sabit olacak bir hadis bellemiş değilim. Ebû Ömer der ki: Lafzan bu şekilde olmasa bile, mana itibariyle Sabit yoluyla gelen hadisin sahih olduğu üzerinde icma vardır. Hadisi İbn Vehb, el-Leys b. Sâ'ad ile Yunus

(1) *Muvatta*, Akdiye 28 (senedi muttasıl değildir.); *Ebû Dâvûd*, Akdiye 31; *İbn Mâce*, Ruhûn 20. (Senedi muttasıldır.)

b. Yezid'den, her ikisi İbn Şihab'dan şöylece rivâyet etmişlerdir: Urve b. ez-Zübeyr, İbn Şihab'a şunu anlattı: Abdullah b. ez-Zübeyr, kendisine ez-Zübeyr'den naklederek anlattı ki: ez-Zübeyr, Rasûlullah (sav) ile beraber Bedir'de bulunmuş ensardan bir adam ile bir su arkı hususunda davalaştı. Her ikisi de bu su arkından hurmalarını suluyorlardı. Ensardan olan kişi: Suyu bırak, deyince ez-Zübeyr kabul etmedi. Bu sefer Peygamber (sav)'ın huzurunda davalaştılar, dedi ve hadisi zikretti.

Ebû Ömer der ki: (Daha önce başka yoldan kaydedilen) hadis-i şerifte geçen; "sonra su bırakılır" ifadesiyle: "Su topuklara varacak olursa, üstteki suyu alıkoymaz" ifadeleri, İbnü'l-Kasım'ın görüşünün lehine tanıklık etmektedir. Aklî bakımdan da durum şöyledir: Üstteki bulunan kişi şayet yalnızca topukları bulan miktardan arta kalanı gönderecek olursa, bu en kısa bir sürede suyun kesilmesi sonucunu vermez ve bütün suyu serbest bırakması halinde ulaşması mümkün olan yere kadar ulaşmaz. Fakat üstte bulunan kimse, topuklara ulaşan kadarından sonra bütün suyu tamamen bırakacak olursa, bunun faydası daha genel kapsamlı ve insanların ortak kılındıkları şeylerde faydası daha çok olur. O bakımdan İbnü'l-Kasım'ın görüşü herhalde daha uygundur. Tabii ki bu, suyun aslı alt arazinin sahibinin özel mülkü olmadığı takdirde böyledir. Çünkü herhangi bir amel, yahut sahih mülkiyet yada kadim bir istihkak ve mülkiyetin sübutu ile bir şeye hak kazanılmış ise, o takdirde herkes, elinde bulunan şeyden sahip olduğu hakka göre istifade eder ve o meselede asıl neyse ona göre hüküm verilir. Başarı Allah'tandır. (1)

5. İslâm'ın Hükmüne İtaat ve Teslim Olmanın Zorunluluğu:

Yüce Allah: **"Sonra da verdiğin hükümden dolayı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan"** yani, içlerine bir darlık ve şüphe gelmeden... Sıkıntı anlamına gelen "el-harec" kelimesinin bu anlamı dolayısıyla birbirine sarmaş dolaş olan ağaçlar için (حَرَج وحَرَجَة) denilir. Çoğulu ise; (حِرَاج) şeklinde gelir.

ed-Dehhak der ki: Bu buyruk; senin verdiğin hükmü inkar etmeleri suretiyle kalplerinde günahı gerektirecek bir şey duymaksızın anlamındadır. **'Tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça"** hükme dair verdiğin emrine tamamıyla itaat etmedikçe **"iman etmiş olmazlar."** ez-Zeccac der ki: "(تسليماً): Teslimiyet, tekid edici bir mastardır. O bakımdan (bu kabilden olmak üzere: "(ضربت ضرباً): Kesinlikle vurdum, dediğin zaman, ben bunda hiç şüphe etmiyorum, demiş gibi olursun. İşte; "(وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيماً): **Tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça"** buyruğu da bu kabildendir. Yani senin verdiğin hükme, içlerinde herhangi bir şüphe ve tereddüt sokmaksızın tam teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olamazlar.

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid,* XVII, 407-411

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ
مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ ۖ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا
لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَإِذًا لَآتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾
وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

66. Şayet onlara: "Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık, içlerinden pek azı müstesna bunu yapmazlardı. Kendilerine verilen öğütleri yerine getirselerdi elbette haklarında çok hayırlı ve daha bir sebat verici olurdu.
67. O takdirde onlara katımızdan büyük bir mükâfat da verirdik.
68. Ve onları elbette dosdoğru yola iletirdik.

Buyrukların Nüzûl Sebebi:

Buyrukların nüzûl sebebi ile ilgili olarak şu rivâyet gelmiştir: Sabit b. Kays b. Şemmâs ile bir yahudi karşılıklı olarak övünmeye koyuldular. Yahudi şöyle dedi: Allah'a yemin olsun, bize kendimizi öldürmemiz farz yazıldı ve biz de öldürdük. O kadar ki, öldürülenlerin sayısı yetmişbin kişiyi buldu. Bunun üzerine Sabit şöyle dedi: Allah'a yemin olsun, Allah bize de kendinizi öldürün diye yazacak olsa, şüphesiz biz de bunu yapardık.

Ebû İshak es-Sebiî' de der ki: **"Şayet onlara kendinizi öldürün... diye yazsaydık"** âyet-i kerimesi nâzil olunca, birisi: Biz bununla emrolunacak olsak mutlaka bunu yaparız.

Fakat bizi bundan esenliğe kavuşturan Allah'a da hamd olsun, dedi. Bu husus Rasûlullah (sav)'a ulaşınca şöyle buyurdu: "Şüphe yok ki, ümmetim arasında öyle erler vardır ki, iman kalplerinde yerlerinde sapasağlam duran dağlardan daha bir sağlamdır." (1)

İbn Vehb der ki: Mâlik dedi ki: Bu sözü söyleyen Ebû Bekir es-Sıddik (r.a)'dır. Mekkî de bu şekilde bu sözü söyleyelenin Hz. Ebû Bekir olduğunu zikretmektedir. en-Nakkaş ise bu sözü söyliyenin Ömer b. el-Hattab (r.a) olduğunu zikretmiştir. Ebû Bekir es-Sıddik (r.a)'dan da şöyle dediği zikredilmektedir: Eğer üzerimize böyle bir şey yazılacak olsaydı, şüphesiz ben,

(1) Her iki rivâyet için: es-Suyûtî; *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 587.

önce işe kendimden ve aile halkımdan başlardım.

Ebû'l-Leys es-Semarkandî de şunu zikretmektedir: Aralarından bu sözü söyleyenler Ammar b. Yasir, İbn Mes'ud ve Sabit b. Kays'dır. Bunlar şöyle demişlerdi:

Allah bize kendimizi öldürmemizi yahut yurtlarımızdan çıkmamızı emredecek olsaydı, şüphesiz ki bunu yapardık. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İman yiğitlerin kalplerinde, yerlerinde sapasağlam duran dağlardan daha da sağlamdır" diye buyurdu.

"(لو): **Şayet,**" başkasının imkânsızlığı veya olmaması dolayısıyla o şeyin imkansızlığına delâlet eden bir harftir. Şanı yüce Allah, burada onun bize olan merhameti ve yumuşak davranışı dolayısıyla masiyetimizin ortaya çıkmaması için üzerimize böyle birşeyi yazmamış olduğunu haber vermektedir.

Çünkü hafif olmakla birlikte kusurlu davrandığımız nice emirler vardır. Ağırlığına rağmen ya böyle bir emre karşı nasıl davranabilirdik ki? Fakat, Allah'a yemin ederim ki, muhacirler, razı olunacak bir hayatı istemek arzusuyla, meskenlerini bomboş bırakıp çıktılar.

"İçlerinden pek azı müstesna bunu" yani, öldürmeyi ve yurtlarından çıkmayı "yapmazlardı" İfadenin takdiri şöyledir: Bu işi (onlara farz olarak) yazsaydık, pek az kimse dışında bunu hiçbir kimse yapmazdı.

Abdullah b. Âmir ile, İsa b. Ömer, "(إِلَّا قَلِيلٌ): **Pek azı müstesna**" ifadesini istisna olmak üzere (إِلَّا قَلِيلًا) şeklinde okumuştur. Şam halkı mushaflarında da bu ifade böyledir. Diğerleri ise bunu ref' ile okumuşlardır. Ref' ile okumak ise, bütün nahivcilere göre daha güzeldir.

Bunun mahzuf bir fiil takdiri ile mansub olduğu da söylenmiştir ki, onun takdiri de şöyledir: (إلا أن يكون قليلاً منهم): Onlardan pek az kimselerin... bunu yapması müstesnâ.

Ref'in daha iyi olmasının sebebi ise, lafzın manadan evla oluşundan dolayıdır. Çünkü lafız aynı zamanda manayı da kapsar.

Bu azınlıklardan birisi de, zikrettiğimiz gibi, Ebû Bekir, Ömer ve Sabit b. Kays gibileriydi. el-Hasen ve Mukatil ise, Ammar ve İbn Mesud'u da ayrıca zikretmişlerdir ki, biz de bunları zikretmiş bulunuyoruz.

"Kendilerine verilen öğütleri yerine getirselerdi elbette haklarında" dünyada da âhirette de **"çok hayırlı ve"** hak üzere **"daha bir sebat verici olurdu. O takdirde onlara katımızdan büyük bir mükafat"** yani, ahirette büyük bir sevap **"da verirdik."**

"(وَإِذاً لَآتَيْنَاهُم مِّن لَّدُنَّا أَجْراً عَظِيماً): **O takdirde onlara katımızdan büyük bir mükafat da verirdik"** buyruğundaki "lâm" harfi cevap lam'ı (إذاً) de şartın cezasına (cevabına) delalet etmektedir. Manası da şöyle olur: Eğer onlar, kendilerine verilen öğütleri yapacak olsalardı, Biz de onlara... elbette verirdik, demektir.

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَآءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُولٰٓئِكَ
رَفِيقًا ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

69. Kim Allah'a ve Rasûle itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberler, sıddîklar, şehidler ve salihlerle birliktedirler. Onlar ne güzel arkadaştırlar!
70. Bu büyük lütuf Allah'tandır. Herşeyi bilen olarak Allah yeter.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah'a ve Peygambere İtaat Edenlerin Mükâfaatı ve Bu Buyrukların Daha Önceki Âyetlerle İlişkisi:

Yüce Allah: **"Kim Allah'a ve Rasûle itaat ederse..."** buyruğunda, münafıklara kendisini yerine getirmeleri öğütlenen emri yapmış olsalar ve kendilerine dönecek olsalardı, onlara nimet ve ihsanda bulunacağını zikrettikten sonra, burada da bu işi yapanların alacağı sevap ve mükâfatı zikretmektedir.

Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın: *"Bizi dosdoğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna..."* (el-Fatiha, 1/7) âyetini tefsir etmektedir.

Hz. Peygamberin de vefatı esnasında söylediği; "(اللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الأعلى): Allah'ım, en yüce arkadaşı istiyorum" buyruğunda kastedileni de açıklamaktadır.

Buharî'de Âişe (r.anha)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim:

"Hastalanan her bir peygamber, mutlaka dünyada kalmak ile âhirete göç etmekten birisini seçmek hususunda serbest bırakılmıştır." Peygamber de hastalanıp rahatsızlandığı sırada, sesi alabildiğine kısılmıştı. Onun şöyle dediğini duydum: "Allah'ım kendilerine nimet vermiş olduğun peygamberler, sıddîklar, şehidler ve salihlerle beraber (liği istiyorum)." Böylece onun da istediğini seçmekte serbest bırakıldığını anladım. (1)

Bir kesim de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime, kendisine ezanın rüyada gösterildiği ensardan Abdullah b. Zeyd b. Abdi Rabbih'in şöyle demesi üzerine nâzil olmuştur:

Ey Allahın Rasûlü, sen ve bizler ölecek olursak, sen yüksek makamlarda

(1) *Buhârî,* Tefsir, 4. sûre 13; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 86, 87; *İbn Mâce,* Cenâiz 64; *Müsned,* III, 176, 205, 269, 274.

olacaksın, biz seni göremeyecek, seninle bir arada olamayacağız. Bundan dolayı da üzüntüsünü dile getirince bu âyet-i kerime nâzil oldu. (1)

Mekkî, bu Abdullah b. Zeyd'in, Peygamber (sav)'ın vefatı üzerine: Allah'ım gözümü kör et ki, ondan sonra kimseyi gözüm görmesin diye dua ettiğini nakletmektedir. Derhal gözleri kör oldu. Bunu el-Kuşeyrî de nakledip ve şöyle demektedir: Allah'ım gözümü kör et. Sevdiğimden başka, sevdiğime kavuşuncaya kadar hiçbir şeyi görmeyeyim. O da olduğu yerde kör oluvermiştir.

es-Sa'lebî de şunu nakletmektedir: Bu âyet-i kerime, Rasûlullah (sav)'ın azadlı kölesi Sevban hakkında nâzil olmuştur. Sevban, Hz. Peygamberi pek çok sever, onsuz dayanamıyordu. Birgün Hz. Peygamberin yanına yüzü değişmiş, vücudu alabildiğine zayıflamış bir şekilde geldi. keder yüzünden okunuyordu. Hz. Peygamber: "Ey Sevbân, rengini değiştiren sebep nedir?" diye sorunca, şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, herhangi bir zararım, ağrım, sıkıntım yok. Şu kadar varki, ben seni görmeyecek olursam, seni özlüyorum. Ve seninle karşılaşıncaya kadar oldukça yalnızlık hissine kapılıyorum. Bundan sonra da ahiret hatırıma geldi. Orada seni göremeyeceğimden korkuyorum. Ben biliyorum ki sen peygamberlerle beraber yükseklerde olacaksın. Ben ise, cennete girecek olsam dahi mutlaka senin mevkiinden daha aşağılarda bir mevkide bulunacağım. Eğer cennete büsbütün giremeyecek olursam, işte bu ebediyyen seni görmeyeceğim bir zamanın gelip çatması demektir. Bunun üzerine, yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi. Bunu el-Vâhidî, el-Kelbî'den nakletmektedir. (2)

Mesruk'dan senedi de kaydedilerek şöyle dediği nakledilmiştir: Rasûlullah (sav)'ın ashabı şöyle dedi: Biz dünyada senden ayrılamıyoruz, ayrılmamalıyız. Bizden ayrılacak olursan sen bizim üstümüze çıkartılacaksın. Bunun üzerine yüce Allah: **"Kim Allah'a ve Rasûle itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberler... ile birliktedirler"** buyruğunu indirdi.

Allah'a itaatin kapsamında Rasûlüne itaat de vardır. Fakat onun kadrinin şerefine dikkat çekmek ve yüce ismine işaret etmek üzere onu bizzat zikretmiştir. Allah ona ve âline salât-ü selâm getirsin. **"İşte onlar Allahın kendilerine nimetler verdiği... salihlerle birliktedirler."** Yani onlarla birlikte aynı diyarda olacaklar, aynı nimetler içerisinde bulunacaklardır. Onları görmekle, onlarla birlikte bulunmakla zevk alacaklardır. Yoksa derece itibariyle onlara eşit olacaklar anlamında değildir. Çünkü dereceleri birbirlerinden farklıdır. Bununla birlikte dünya hayatında onlara tabi olduklarından, onlara uyduklarından dolayı, birbirleriyle ziyaretleşeceklerdir.

(1) el-Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid*, VII, 6-7.
(2) el-Vâhidî, *Eshâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 169.

Cennette bulunan herkese kendi haline rıza göstermek de ihsan edilecek tir. Ve o kimsede kendisinden daha üstün ve faziletli kimse olduğu inancı da giderilecektir. Şanı yüce Allah: ***"Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp atacağız"*** (el-Âraf, 7/43) diye buyurmaktadır.

Sıddîk, faîl vezninde bir kelime olup, doğrulukta veya doğrulamakta mübâlağa gösteren, ileriye geçen demektir. Sıddîk, diliyle söylediğini fiiliyle tahakkuk ettirendir. Sıddîklerin, Ebû Bekir es-Sıddîk gibi, peygamberlere tabi olanlar arasında, tasdik etmekte ellerini çabuk tutan, erken davranan faziletli kimseler oldukları da söylenmiştir. el-Bakara Sûresi'nde (2/24. âyetin tefsiri ile 154. âyetin tefsirinde) "Sıddik" kelimesinin iştikakı (türediği kökü) ve şehidin anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Burada şehitlerden kasıt; Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, salihlerden kasıt ise, sair ashab-ı kiramdır. Allah hepsinden razı olsun.

"Şehidler" den kastın, Allah yolunda öldürülmüş kimseler oldukları "salihler"den kastın ise, Allah'ın Rasûlü Muhammed ümmetinin salihleri olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Âyet-i kerimenin lafzı, bütün salih ve şehidleri kapsamına almaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Rıfk (arkadaş anlamına gelen rafik'ın kökü) ise, yumuşak davranmak, yumuşak huylu olmak demektir. Arkadaşa refîk denilmesi ise, senin arkadaşlığı ile birlikte oluşundan dolayıdır. Arkadaşa, birlikteliği (irtifâkı) dolayısıyla refîk denilmektedir.

Âyet-i kerimede tekil olan, "rafîkan" kelimesinin "(وحسن أولئك رفقاء): **Onlar ne güzel arkadaştırlar**" şeklinde çoğul olarak okunulması da caizdir. el-Ahfeş der ki: **"Rafikan"** kelimesi, hal olarak nasb edilmiştir. "Rufaka -Rafik'in çoğulu-arkadaşlar" anlamındadır.

Yine el-Ahfeş şöyle der: Temyiz olmak üzere nasb edilmiştir. Bundan dolayı kelime tekil olarak gelmiştir. Sanki buyruğun anlamı şöyledir: Bunların her birisi arkadaş olarak ne güzeldir; Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Sonra sizi bir bebek olarak çıkartıyoruz."*** (el-Hac, 22/5) Yani sizin herbirinizi bir bebek olarak çıkartıyoruz demektir. Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Gizlice göz ucuyla baktıklarını... "*** (eş-Şûrâ, 42/45)

Bu âyet-i kerimenin anlamı, Hz. Peygamberin şu hadisi ile de ilgilidir: "Arkadaşların hayırlıları dörttür." [1] Burada da yüce Allah, yalnız dört çeşit arkadaşı anmaktadır, bunun üzerinde dikkatle düşünmek gerekir.

2. Hz. Ebu Bekir'in Halifeliği:

Bu âyet-i kerimede Ebû Bekir (r.a)'ın halifeliğine delil vardır. Şöyleki; Yü-

(1) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 81; *Tirmizi,* Siyer 7; *İbn Mâce,* Cihâd 25; *Dârimi,* Siyer 4.

ce Allah gerçek dostlarının mertebelerini Kitab-ı Kerîminde sözkonusu ettiğinde, bunların mertebe itibariyle en yüksek olanlarını önce zikretti ki, bunlar da peygamberlerdir. Daha sonra ikinci olarak sıddıkları sözkonusu etti, her ikisi arasında da herhangi bir mertebeyi zikretmedi. Müslümanlar da tıpkı Muhammed (sav)'a Rasûl demek üzerinde icma ettikleri gibi, Ebû Bekir es-Sıddik'a da "Sıddîk" adını vermek üzerinde icma etmişlerdir. Bu husus böylelikle sabit olup, onun Sıddîk olduğu ve Rasûlullah'tan sonra gelen ikinci şahıs olduğu doğru olarak anlaşıldığına göre, artık ondan sonra herhangi bir kimsenin onun önüne geçmesi caiz olamaz.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Bu Derecelere Ulaşmak Ancak Allah'ın Lütfu İle Olur:

Yüce Allah: **"Bu büyük lütuf Allah'tandır"** buyruğu ile, onların bu üstün dereceye kendi itaatleri ile ulaşmadıklarını, aksine buna, Allah'ın lütuf ve keremiyle ulaşmış olduklarını haber vermektedir. Bu da: Kul bunu kendi fiili ile elde eder, diyen Mutezilenin söylediğinin hilâfınadır. Çünkü şanı yüce Allah, gerçek dostlarına ihsan etmiş olduğu lütfunu dile getirip minnet etmesi ve herhangi bir kimsenin yapmadığı birşey dolayısıyla kendisini övmesi caiz olmaması böyle diyen Mutezilenin söylediklerinin batıl oluşuna bir delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾

71- Ey iman edenler! Korunma tedbirlerinizi alın da, ya küçük birlikler halinde savaşa çıkın, yahut toptan seferber olun.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Ayetler Arası İlişki, Tevekkülün Gerçek Mahiyeti ve Tedbirin Önemi:

Yüce Allah: **"Ey iman edenler! Koruma tedbirlerinizi alın..."** buyruğu, Muhammed (sav) ümmetinden ihlas sahibi mü'minlere bir hitap ve onlara kâfirlere karşı cihad ile Allah yolunda ve şeriati himaye etmek uğrunda savaşa çıkmak için bir emirdir.

Bu âyet-i kerimenin bundan önceki buyruklarla ilişki yönüyle anlatım düzenine gelince: Şanı yüce Allah, Allah'a itaat ile Rasûlüne itaati sözkonusu ettikten sonra, itaat ehli olan kimselere dini ihya etmek ve davasını yüceltmek işini yerine getirmelerini emretti ve düşmanlarına nelere sahip olduklarını tecessüs edip tesbit etmedikçe ve üzerlerine nasıl gideceklerini bilme-

dikçe, cahilce düşmanlarının üzerlerine atılmamalarını emretmektedir. Çünkü emrolunan şekilde hareket etmeleri onlar için daha bir sebat verici dir. Bu bakımdan: **"Korunma tedbirlerinizi alın"** buyurarak, savaşlara nasıl başlayacaklarını öğretmektedir. Bu ise, tevekküle aykırı değildir. Aksine bu, daha önce, Âli İmran Sûresi'nde (122. âyetin tefsirinde) geçtiği ve ileride de geleceği gibi bizzat tevekkülün tâ kendisidir.

"Korunma ve tedbir alma" anlamına gelen: (الحِذْر والحَذَر) kelimesi ise, (المِثْل والمَثَل) kelimeleri gibi iki şekilde söylenebilir. el-Ferra der ki: Çoğunlukla bu kelime (الحَذَر) şeklinde söylenmekle birlikte (الحِذْر) şeklinde söylendiği de işitilmiştir. Korunma tedbirini al, anlamında: (خذ حِذْرك) denilir.

(خذوا السلاح حِذْرا): Korunmak maksadı ile silahı alınız, tabirinin kullanıldığı da söylenmiştir. Çünkü korunma tedbiri onunla alınmış olur.

Bununla beraber hazer (korunma ve tedbir alma) kaderi bertaraf edemez. Bu konu ise bir sonraki başlığın konusudur.

2. Tedbir ve Takdir:

"**Hazer** (tedbir)", düşmanların tuzaklarını, hilelerini defeder ve önler, diyen Kaderiye'nin görüşüne muhalif olarak, bize göre tedbir takdiri değiştirmez. Çünkü Kaderiye der ki: Eğer durum böyle olmasaydı, onlara korunma tedbirini almalarını emretmenin bir anlamı olmazdı. Ancak onlara şöyle denilir: Âyet-i kerimede tedbirin kadere karşı bir fayda sağlayacağına dair herhangi bir delil yoktur. Fakat, bizim kendi ellerimizle kendimizi tehlikeye atmamakla taabbüd etmemiz istenmiştir. Nitekim: "Sen onu bağla ve öylece tevekkül et" (1) hadisi de bu kabildendir.

Kader, Allah'ın takdirine uygun olarak cereyan ettiğine ve Allah da dilediğini yaptığına göre, bu emrin yerine getirilmesinden maksat, nefsin huzura kavuşmasıdır. Yoksa bunun (tedbirin), kadere karşı bir fayda sağlıyacağı anlamında değildir. Tedbir almak da işte bu şekildedir. Buna delil de şanı yüce Allah'ın, Peygamber (sav)'ın ashabını şu buyruğu ile övmüş olmasıdır: ***"De ki: Allah'ın bizim için yazmış olduğundan başkası asla bize isabet etmez."*** (et-Tevbe, 9/51) Eğer haklarında takdir edilenden başkası onlara isabet edecek olsaydı, hiç şüphesiz bu sözün bir anlamı olmazdı.

3. Küçük Birlikler Halinde Savaşa Çıkmak:

Yüce Allah'ın: "(فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ): **Ya küçük birlikler halinde savaşa çıkın"** buyruğunun anlamı, düşmanla savaşa kalkınız, demektir. İmam, insanların nefire çıkmalarını istedi anlamında: (استنفر الإمامُ الناسَ) denilir. Yani, onları düşmanla savaşmaya çıkmak üzere davet etti, demektir. **Nefîr** ise, savaşa çıkan

(1) *Tirmizi*, Sıfatu'l-Kıyâme 60.

topluluğun adıdır. Bunun aslı ise, ürkmek, korkmak, dehşete kapılmak anlamında (النفار والنفور)'den gelmektedir. Yüce Allah'ın: "(وَلَّوْا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نفوراً): ***Nefret ve korku ile arkalarına döner kaçarlar***" (el-İsra, 17/46) buyruğundaki tabir de buradan gelmektedir. Yani onlar, nefret ederek, kaçarak, ürkerek çekip giderler. Kelime olarak mastarı, şişmek anlamına da gelir.

Ebû Ubeyd der ki: Bu kelime, (نفار)'den gelmektedir. Bu ise, birşeyin birşeye uzak düşmesi, ondan uzaklaşması anlamını ifade eder.

İbn Fâris de der ki: Nefer, üçten dokuza kadar olan adam topluluğunu ifade eder. Nîfîr ve Nifer de aynı anlamdadır. Nefr ve Nefra da böyledir.

Bunu el-Ferrâ bu şekilde "he" (yuvarlak te) ile nakletmiştir. Nefr günü ise, insanların Mina'dan ayrıldıkları gün demektir. "(ثُبَاتٍ): **Küçük birlikler halinde**" kelimesi, ayrı ayrı küçük birlikler halinde anlamındadır. Bu şekilde cem'i müennes-i salim şeklinde kullanıldığı gibi, (ثُبِين) şeklinde cem'i müzekker-i salim olarak da kullanılır. Amr b. Külsum der ki:

فـأمـا يـومَ خَشْيَتِنَـا عليهم فتُصبـح خيلُنا عُصَبـاً ثُبِينَـا

"Onlar üzerinde korku saldığımız güne gelince
O vakit bizim atlarımız büyük büyük kalabalıklar halinde sabahı ederler."

Buna göre yüce Allah'ın: "(ثُبَاتٍ): **Küçük birlikler**" buyruğu seriyyelerden kinayedir. Bunun tekili (ثُبَة) şeklinde gelir ve bu da bir insan topluluğu demektir. Bu kelime aslında (الثُّبَة) şeklindedir. (الثُّبَة): Suyun kendisine geri döndüğü havuzun ortası demektir.

en-Nehhas der ki: Arap diline dair bilgisi az olan bir kimse, bu iki kelimenin aynı şey olduğu ve birinin diğerinden geldiği vehmine kapılabilir. Ancak, aralarında fark vardır. Çünkü havuzda suyun dönüp vardığı yer demek olan (ثبة)'ın küçültme ismi (ثُوَيْبَة) şeklinde gelir. Çünkü bu; (ثاب يثوب)'dan gelmektedir. Ancak topluluk anlamına gelen (ثبة)'in küçültme ismi ise, (ثُبَيَّة) şeklinde gelir. Başkası ise şöyle demektedir: Havuzun suyunun dönüp geldiği yer anlamındaki kelimede, aynu'l-fi'l olan vav harfi hazf edilmiştir.

Topluluğu ifade eden kelime ise, lâmü'l-fi'li illetli harf olup (ثَبَا يثبو)'den gelmektedir. Bununla birlikte topluluk anlamına gelen; (الثبة)'ın havuzun suyunun dönüp geldiği yeri ifade eden (ثبة) anlamında kullanılması da mümkündür. Çünkü su geri döndüğü takdirde bir araya toplanmış olur.

Buna göre, topluluk anlamına gelen kelime; (ثُوَيَّة) şeklinde küçültülebilir ve böylelikle iki "ye"den birisi diğerine girmiş (idğam olmuş) olur. Şöyle de denilmiştir: Topluluk anlamına gelen kelime, aslında bir kişiyi hayatta iken övüp onun güzelliklerini anmayı ifade etmek üzere; (ثَبَيت على الرجل): Gü-

zel taraflarını sayıp döktüm ifadesinden türemiştir. Bu anlamı ile de bu kelime, toplanmak ve bir araya gelmek anlamına racidir.

4. Toptan Savaşa Çıkmak:

Yüce Allah'ın: **"Yahut toptan seferber olun"** buyruğunun anlamı, Hz. Peygamber ile birlikte kesif ordu, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. "Seriyyeler ancak imamın izni ile çıkarlar. Ta ki imam, onlar için tecessüsde bulunabilsin, arkalarından onlara destek olabilsin. Belki de bazan onun (düşman tehlikesini) bertaraf etmesine ihtiyaçları da olabilir."

Seriyyelere dair hükümler, onların aldıkları ganimetler, orduların hükümleri, nefirin vücubuna dair açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle ilerde Enfal Sûresi (8/15, 16 ve 61. âyetler) ile et-Tevbe Sûresi'nde (9/38, 11, 122. âyetlerde) gelecektir.

5. Bu Âyet-i Kerime ve Nefir İle İlgili Diğer Âyetler:

İbn Huveyzimendâd şunu zikreder: Bu âyet-i kerimenin yüce Allah'ın: *"Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın"* (et-Tevbe, 9/41) âyeti ile: *"Eğer siz hepbirlikte savaşa çıkmazsanız, Allah sizi... azaplandırır"* (et-Tevbe, 9/39) buyruğu ile nesh olduğu söylenmiştir.

Ancak: *"Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın"* buyruğunun, şanı yüce Allah'ın: **"Ya küçük birlikler halinde savaşa çıkın, yahut toptan seferber olun"** buyruğu ile: *"Mü'minlerin hepsinin cihada çıkmaları uygun değildir"* (et-Tevbe, 9/122) buyruğu ile nesh edilmiş olması daha uygundur.

Çünkü, cihad farziyeti nihai olarak kifaye yoluyla farz hükmünü almıştır. Müslümanların bir bölümü eğer sınırları gereği gibi koruyabilecek durumda ise, diğer müslümanlardan farz sakıt olur.

Doğru olan ise, her iki âyetin de muhkem olduklarıdır. Bunlardan birisi herkesin muayyen olarak cihada çıkmasına ihtiyaç duyulacağı zaman hakkında muhkemdir, diğeri ise, belli bir kesim ile yetinme hali ile ilgilidir.

وَإِنَّ مِنكُمْ لَمَن لَّيُبَطِّئَنَّ ۚ فَإِنْ أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ
اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُن مَّعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ
مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنۢ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُۥ مَوَدَّةٌ يَٰلَيْتَنِى
كُنتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾

72. Hiç şüphesiz içinizden pek ağır davranacak olanlar da var. Size bir musibet gelip çatarsa: "Onlarla beraber bulunmadığım için Allah nimetini bana lutfetti" der.

73. Şayet size Allah'tan bir lütuf erişirse, kendisiyle aranızda bir dostluk ve tanışıklık yokmuş gibi elbette şöyle diyecektir: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir mükâfata erseydim."

Yüce Allah'ın: "(وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ): **Hiç şüphesiz içinizden pek ağır davranacak olanlar da var"** buyruğu ile münafıkları kastetmektedir. Ağır davranmak anlamına gelen (التّبطئة والإبطاء): Gecikmek, geç kalmak demektir.

(ما ابطاك عنا) Yanımıza geç gelmene sebep ne? ifadesinde bu fiil lazım (geçişsiz)'dır. Bununla birlikte "(بطأت فلاناً عن كذا): Filanı şu işe geç bıraktım" şeklinde bir kullanım da mümkündür. O takdirde bu fiil, müteaddi (geçişli) olur. Âyeti kerimede her iki mana da kast edilmiştir. Müşrikler, hem savaşa kendileri çıkmayıp oturuyor, hem başkalarının çıkmamasını, oturmasını sağlıyorlardı.

Âyetin manası şudur: Hiç şüphe yok ki, sizinle içli dışlı olan, sizin türünüzden ve size iman ettiğini izhar edenler arasından ağırdan alan kimseler vardır, demektir. Çünkü münafıklar, zahiri durumlarında, müslümanlara dair ahkâmın kendilerine de uygulanması dolayısıyla müslümanlar arasında sayılırlar.

(لمن) **"Şüphesiz kimseler"** buyruğundaki "lâm", tekid içindir. Fiilin başına gelen ikinci "lâm" ise, kasem "lâm"ıdır. "(من): **Kimse**" nasb mahallindedir. Bunun sılası ise "(ليبطئن): **Pek ağır davranacak**"dır. Çünkü bunda da yemin manası vardır. Haberi ise (منكم): **içinizden... dır"** buyruğudur.

Mücahid, en-Nehaî ve el-Kelbî bu buyruğu, (وَإِن منكم لمن لَّيُبَطِّئَنَّ) diye "tı"harfini şeddesiz okumuşlardır, mana birdir.

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz içinizden pek ağır davaranacak olanlar da vardır"** buyruğunun, içinizden bazı mü'minleri ağırdan almaya itecek kimseler vardır, anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah onlara: **"Hiç şüphesiz içinizden..."** diye hitapta bulunmuş ve yüce Allah: *"Onlar sizden değildir"* (et-Tevbe, 9/56) buyruğu ile, mü'minlerle münafıkların ayrı ayrı ve farklı olduklarını belirtmiştir.

Şu kadar var ki, böyle bir açıklama, ifadenin akışına ve zahirine uygun düşmemektedir. Bundan önce de açıklamış olduğumuz gibi yüce Allah'ın mü'minlerle münafıkları aynı hitapta bir arada zikretmesi, cins ve neseb bakımındandır. Yoksa iman cihetinden değildir. Cumhurun görüşü budur, yüce Allah'ın izniyle sahih olan da budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ayrıca buna yüce Allah'ın şu buyrukları da delildir: **"Şayet size bir musibet"** yani, öldürülme ve bozgun **"gelip çatarsa...Allah bana lutfetti der."** Yani, ben savaşa çıkmayıp oturmakla Allah'ın lutfuna mazhar oldum. Böyle bir

ifadeyi ancak münafık olan bir kimse söyler. Bilhassa o şerefli zamanda bu böyleydi. Mü'min bir kimsenin bunu söylemesi oldukça uzak bir ihtimaldir.

Hadis imamlarının Ebû Hureyre'den rivâyet ettikleri şu hadis-i şerif de bu âyet-i kerimeyi andırmaktadır. Peygamber (sav) münafıkların durumunu haber vererek şöyle buyurmaktadır:

"Onlar için en ağır gelen namaz, yatsı namazı ile sabah namazıdır. Halbuki bu iki namazdaki hayırları bilecek olsalardı, yüzüstü emekleyerek dahi olsa mutlaka o namazlara gelirlerdi." (1)

Bir diğer rivâyette de şöyle denilmektedir: "Onlardan herhangi bir kimse, eğer yağlı bir kemik bulacağını bilseydi mutlaka o namazda bulunurdu." (2) Burada da kastettiği yatsı namazıdır. Şunu anlatmak istiyor: Eğer ellerine geçirecekleri bir dünyalığın ipuçlarını sezseler ve bunun varlığından kesin olarak emin olsalar, mutlaka bu işe gitmekten geri kalmazlardı.

Bu ise yüce Allah'ın: **"Şâyet size Allah'tan bir lütuf"** ganimet ve zafer **"erişirse elbette şöyle diyecektir: Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir mükâfata erseydim."** Bunu da **"kendisiyle aranızda bir dostluk ve tanışıklık yokmuş gibi... diyecektir."** Buna göre ifadede bir takdim ve tehir vardır.

"Kendisiyle aranızda bir dostluk ve tanışıklık yokmuş gibi elbette şöyle diyecektir" buyruğunun, sanki cihad üzere sizinle akidleşmemiş gibi böyle diyecektir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu buyruğun hal olarak nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir.

el-Hasen; (ليقولنّ): **Elbette diyecektir"** buyruğunu, "lâm" harfini ötreli olmak üzere (مَن)'in (çoğul ifade eden) anlamını esas alarak, "lâm" harfini ötreli olarak okumuştur. (O takdirde mana, elbette şöyle diyeceklerdir, şeklinde olur.) Çünkü yüce Allah'ın: "(لمن ليبطئن): **Pek ağır davranacak olanlar"** buyruğu ile muayyen olarak tek bir kimse kast edilmemektedir. Ancak zamiri tekil yapıp, lâm'ı üstün olarak okuyanlar da (مَن): Kimse (ler)'nin lafzına göre zamiri tekil olarak iade etmiş olur. İbn Kesir ve Asım'dan rivâyetle Hafz "(كان لم تكن): **Yokmuş gibi"** ibaresini, "(المودة): **Dostluk"** kelimesinin müennes olması dolayısıyla "te" ile okumuştur. Bunu "ye" ile okuyan ise, (الوُدّ): Sevgi anlamına almış olur.

Münafık kimsenin söyleyeceği nakledilen: **"Keşke ben de onlarla beraber olsaydım"** sözünü münafık kimse, ya kıskançlığı sebebiyle yahut ganimeti elinden kaçırdığından üzüleceğinden söylemiş olur.

---

(1) *Buhâri,* Ezân 34; *Müslim,* Mesâcid 252; *Ebû Dâvûd,* Salât 47 (Ubeyy b. Kâ'b'dan); *Nesâi,* İmâmet 45; (Ubeyy b. Ka'b'dan); *İbn Mâce,* Mesâcid 18; *Dârimi,* Salât 53; *Müsned,* II, 424, 466, 472, 531.

(2) *Buhâri,* Ezân 29, Ahkâm 52; *Nesâî,* İmamet 49; *Dârimi,* Salât 54; *Muvatta,* Salatu'l-Cemaa, 3; *Müsned,* II, 244, 376, 479, 497, 531.

Bununla beraber yüce Allah'ın vereceği cezadan yana şüphe içerisinde olduğu halde bu sözü söyler.

"(فَأَفُوزَ): **Büyük bir mükafata erseydim**" buyruğu ise, temenninin cevabıdır. Bundan dolayı nasb olunmuştur. el-Hasen ise bu kelimeyi merfu' olarak, mükâfata nail olmayı temenni etmek anlamında okumuştur. Bu okuyuşa göre münafık kimse şöyle demiş gibi olur: Keşke ben de büyük bir mükâfata nail olsam. Mansûb olması ise, cevap olduğu içindir. Anlamı ise şöyle olur: Eğer ben onlarla birlikte olsaydım, mükâfata nail olurdum. Bu kelimenin mansub okunması da; (أن) nasb eden edatının mahzuf olması takdirine göredir. Çünkü bu kelime, mastar gibi anlam kazanır. İfadenin takdiri de; (ياليتني كان لي حضورٌ ففوزٌ): Keşke benim de onlarla birlikte bulunmaklığım ve buna bağlı olarak da mükâfata erişmekliğim sözkonusu olsaydı, şeklindedir.

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ۚ وَمَنْ
يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

74. Artık dünya hayatı karşılığında âhireti satın alanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşıp da öldürülür yahut zafer elde ederse ona pek büyük bir mükâfat vereceğiz.

Bu âyet-i kerimeye dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Ahireti Satın Alanlar Savaşsınlar:

Yüce Allah: **"Artık... Allah yolunda savaşsınlar"** buyruğu mü'minlere bir hitaptır. Yani, böyleleri Allah yolunda, kâfirlerle savaşsınlar.

"Dünya hayatı karşılığında ahireti satın alanlar" yani, âhiretin sevap ve mükâfatı karşılığında canlarını ve mallarını Allah yolunda satanlar yani, bunları feda edenler demektir.

2. Allah Yolunda Cihadın Mükafatı:

"Kim Allah yolunda savaşıp" buyruğu bir şarttır. **"da öldürülür yahut zafer elde ederse"** ona atfedilmiştir. Şartın cevabı ise: **"Ona pek büyük bir mükafat vereceğiz"** buyruğudur.

"Öldürülür" buyruğunun anlamı, şehid edilir demektir. **"Yahut zafer elde ederse"** yani, zafere ulaşır ve ganimete sahip olursa demektir.

Bazıları, **"kim... savaşıp da öldürülür"** buyruğunu "(ومن يقاتِلْ فليُقاتِلْ); Kim savaşırsa...savaşsın" şeklinde sakin emir lâm'ı ile okumuştur. Bir diğer kesim

ise bunu, emir lâm'ını esreli olarak okumuştur.

Şanı yüce Allah, savaşan kimsenin durumunun nihai iki halini zikretmekte ve bununla yetinerek bu iki halin arasını zikretmeye gerek duymamıştır. Bunu İbn Atiyye belirtmektedir.

3. Şehid ile Gazinin Mükâfatı:

Âyet-i kerimenin zahiri, şehid olarak öldürülen ile ganimet ile geri dönenin biribirlerine eşit olmalarını gerektirmektedir. Müslim'in Sahih'inde Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah kendi yolunda (cihad için) çıkan ve Allah yolunda cihad, Allah'a iman ve onun Peygamberlerini tasdikten başka bir sebeple çıkmayan kimseye; Ya onu cennete sokacağım, yahut da onu çıktığı meskenine ele geçirdiği ecir veya ganimet ile birlikte geri döndüreceğim diye taahhüdüm var (diye buyurmuştur.)" (1)

Yine Müslim'in Sahih'inde Abdullah b. Amr'dan rivâyete göre, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Allah yolunda gazaya çıkıp da ganimet elde eden bir topluluk, mutlaka âhirette alacakları ecirlerinin üçte ikisini peşin almış olurlar. Geriye üçte birlik ecirleri kalır. Şayet hiç ganimet almayacak olurlarsa ecirleri (âhirette) tamam olur." (2)

Hadis-i şerif'teki: "Elde ettiği ecir veya ganimet ile birlikte" ifadesi, cihada çıkanlar arasından şehid olmayanlar için iki hususdan birisinin verilmesini gerektirmektedir. Şayet ganimet almayacak olursa ecir veya ganimet fakat ecirsiz. Ve bu Abdullah b. Amr'ın rivâyet ettiği hadisin hilafınadır.

Bundan dolayı bazı kimseler, Abdullah b. Amr'ın hadisi birşey ifade etmez derler. Çünkü onun isnadında Humeyd b. Hani diye bir ravi vardır ve bu meşhur bir ravi değildir. Meşhur olması dolayısıyla da birinci hadisi buna tercih etmişlerdir.

Diğer bazıları ise şöyle demektedir: Hadisler arasında herhangi bir tearuz ve ayrılık yoktur. Çünkü Ebû Hureyre hadisinde zikredilen "ev: veya," "vav: ve" anlamındadır. Kûfelilerin dedikleri gibi. Ayrıca buna Ebû Dâvûd'daki rivâyet de delalet etmektedir. Çünkü orada "ecir ve ganimet" diye geçmekte ve (veya anlamına gelen ev yerine ve anlamına gelen) atıf vav'ı geçmektedir. Müslim'in bazı ravileri de bu hadisi aynı şekilde böyle bir vav ile rivâyet etmişlerdir.

---

(1) *Müslüm,* İmâre 103, 107; *Buhâri,* Fardu'l-Humus 8, Tevhid 28, 31; *Nesâî,* İman 24, Cihâd 14, 15; *İbn Mâce,* Cihâd 1; *Dârimî,* Cihâd 2; *Muvatta,* Cihâd 2; *Müsned,* II, 117, 231, 384, 399, 424, 494. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd,* Cihâd 9.

(2) *Müslim,* İmâre 153, 154; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 12; *Nesâî,* Cihâd 15; *İbn Mâce,* Cihâd 13; *Müsned* II, 169.

Humeyd b. Hani adındaki ravi ise, Mısırlı olup, Ebû Abdurrahman el-Hubli ile Amr b. Mâlik'ten hadis dinlemiştir. Ondan da Hayve b. Şureyh ve İbn Vehb hadis rivâyet etmiştir. O halde birinci hadis, cihadta mücerred niyet ve ihlasa ait olarak yorumlanır. İşte yüce Allah'ın ya şehidliği, yahud da ailesine ecir almış ve ganimet elde etmiş olarak geri döndürmeyi teminat altına aldığı kişi budur.

İkinci hadis de şuna hamledilir: Cihadı niyet etmekle beraber bir de ganimet elde etmeyi düşünürse bu şekilde olur, demektir. İşte onun niyeti böylece ikiye bölününce ecri de düşmüş olur. Çünkü sünnet-i seniyye, ganimet elde eden kimseye bir ecir olduğuna delalet ettiği gibi, Kur'ân-ı Kerim de buna delalet etmektedir. O halde arada tearuz (çatışma) diye bir şey sözkonusu değildir.

Diğer taraftan şöyle denilmiştir: Ganimet alan kimsenin ganimet almayana nisbetle ecrinin eksik olması, yüce Allah'ın kendisine ihsan ettiği dünyalık sebebiyledir. O da kendisine ihsan olunan bu dünya ile faydalanmış ve geçimin sıkıntılarını ve zorluklarını bu vasıtayla izale etmiş olur. Cihada çıkıp da herhangi bir şey elde edemeyen kimse ise, eski zorlu geçimi üzre devam eder ve haline sabredip katlanmayı sürdürür. O bakımdan bunun ecri, birincisinden farklı ve eksiksiz olarak kalmış olur. Bunun bir benzeri de diğer hadis-i şerif'teki şu ifadedir: "Bizden kimisi ecrinden hiçbirşey yemeksizin öldü -Mus'ab b. Umeyr onlardan birisidir- kimisinin ise, hurmaları, güzel güzel yemiş vermiştir. O da bu hurmalarını derleyip toplamaktadır." (1)

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ
وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا ۚ
وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ۚ وَاجْعَل لَّنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

75. Size ne oluyor ki Allah yolunda ve: "Rabbimiz, bizi halkı zalim olan şu şehirden çıkar, katından bize bir sahip gönder, nezdinden bize bir yardımcı yolla" diyen mustaz'af erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

(1) *Buhari*, Cenâiz 28, Menâkibu'l-Ensâr 45, Meğâzî 17, 26; *Müslim*, Cenâiz 44; *Tirmizi*, Menâkıb 53; *Nesâî*, Cenâiz 40; *Müsned*, V, 109, 112.

1. Mustaz'aflar Uğrunda Savaşa Teşvik:

Yüce Allah'ın: **"Size ne oluyor ki Allah yolunda... savaşmıyorsunuz?"** buyruğu cihada bir teşviktir. Aynı zamanda bu buyruk, mustaz'af kimseleri, mustaz'aflara en kötü ve ağır azapları yapan, onları fitneye düşürerek dinlerinden çevirmek isteyen müşrik kâfirlerin elinden kurtarmayı da ihtiva etmektedir.

Yüce Allah kelimesinin yükseltilmesi, dinin üstün kılınması ve kulları arasında zayıf mü'minlerin kurtarılması için -bu uğurda canlar telef olacak olsa dahi- cihadı farz kılmıştır. İster savaşarak, ister mallar ödeyerek esirlerin kurtarılması, müslümanlar cemaatine vaciptir. Mallarla bunun gerçekleştirilmesi daha bir vaciptir. Çünkü canlardan daha aşağıdır. Zira mal candan daha bir önemsizdir. Mâlik der ki: Müslümanların bütün mallarını vererek dahi olsa, esirleri fidyeyle kurtarmaları vaciptir.

Bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Peygamber (sav): **"Ve esiri kurtarınız"** [1] diye buyurmuştur. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/85. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde İslam alimleri şöyle demişlerdir: Onlara iyi davranmaları da gerekmektedir. Çünkü iyi davranıp onları gözetlemek, fidyelerini verip kurtarmaktan da daha aşağı bir mertebedir. Şayet esir zengin ise, fidye vererek onu kurtaran kişi rücu edip fidyesini ondan geri alır mı? Bu hususta ilim adamlarının iki görüşü vardır. Sahih olan görüşe göre ondan fidyesini geri alabilir.

2. Mustaz'aflar:

Yüce Allah'ın: **"(وَالْمُسْتَضْعَفِينَ) Mustaz'af erkekler"** buyruğu, aziz ve celil olan Allah'ın ismine atfedilmiştir. Yani ve mustaz'aflar yolunda... demektir. Çünkü mustaz'afların kurtarılması Allah yolunda cihadın bir parçasıdır.

ez-Zeccac'ın tercih ettiği açıklama şekli budur, ez-Zühri de böyle demiştir. Muhammed b. Yezid ise şöyle demektedir: Ben bunun anlamının: "(وفي المستضعفين): Ve mustaz'aflar yolunda, şeklinde olmasını tercih ediyorum. Böylelikle bu, "Allah yolunda" buyruğuna atıf olur. Yani onları kurtarmak için mustaz'aflar uğrunda... demek olur. Çünkü bu iki yol, ayrı yollardır.

Mustaz'aflardan kasıt ise, Mekke'de Kureyş kâfirlerinin zelil kıldığı, kendilerine işkence ve eziyet ettiği mü'minlerdir. Bunlar da Hz. Peygamber'in: "Allahım, el-Velid. b. el-Velid'i, Seleme b. Hişam'ı, Ayyâş b. Ebi Rebia'yı ve mustaz'af mü'minleri kurtar" [2] hadisinde kastettiği kimselerdir.

---

(1) *Buhâri,* Cihâd 171, Ahkâm 23, Nikâh 71, Et'ime 1, Merdâ 4; *Dârimi,* Siyer 27; *Müsned,* IV, 394, 406.

(2) *Buhâri,* Ezân 128, İstiskaa 2, Cihâd 98, Enbiyâ 19, Tefsir 3. sûre 9, 4. sûre 21, Edeb 110, Deavât 58; *Müslim,* Mesacid, 294-295; *Ebû Dâvûd,* Vitr 10; *Nesâî,* Tatbik 27; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 145; *Dârimi,* Salât 216; *Müsned,* II, 239, 255...

İbn Abbas da der ki: Ben ve annem mustaz'aflardan idik. Buharî'de de İbn Abbas'tan: **"Mustaz'af erkekler, kadınlar ve çocuklar"** buyruğu hakkında şöyle dediği nakledilmektedir: Ben ve annem, Allah'ın özür sahibi saydığı kimselerdendik. (1) Ben çocuklardan, annem de kadınlardan özür sahibi kimseler arasındaydı.

3. Halkı Zalim Olan Şehir:

Yüce Allah'ın: Burada; "(مِنْ هَٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا): **Halkı zalim olan şu şehirden"** buyruğunda kastedilen şehir, bütün tefsir alimlerinin icmaı ile Mekke'dir.

Her ne kadar zulmetmek fiili o şehrin ahalisi hakkında sözkonusu ise de, yüce Allah, burada zulmü şehrin sıfatı olarak zikretmiştir. Buna sebep ise aradaki zamir ilişkisidir.

Bu, şöyle demeye benzer: "(مررت بالرجل الواسعة داره ، والكريم أبوه ، والحسنة جاريته): Evi geniş, babası cömert, cariyesi güzel adama uğradım. Adamın bu şekilde nitelendirilme sebebi ise, aralarındaki lafzî ilişki olan zamir dolayısıyladır. Şayet: (مررت بالرجل الكريم عمرو) Cömert adama, Amr'a uğradım, diyecek olsak uygun düşmez. Çünkü cömertlik Amr'ın bir sıfatıdır.

Bunun arada bir zamir ile ilişkisini kurmadan adamın sıfatı olarak zikredilmesi mümkün değildir. Ayrıca bu sıfatın tesniyesi de olmaz, çoğulu da gelmez. Çünkü bu sıfat fiilin yerini tutmaktadır. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Halkı zulmeden şehirden, demektir. Bundan dolayı "zalimler" anlamına gelen (الظالمين) denilmemiştir. Yine günlük konuşmada şöyle denilir: (مررت برجلين كريم أبواهما حسنة جاريتاهما وبرجال كريم اباؤهم حسنة جواريهم): Babaları cömert, cariyeleri güzel iki adama uğradım, babaları cömert, cariyeleri güzel adamlara uğradım. **"Katından bize bir sahip"** bizi kurtaracak kimse **"gönder, nezdinden bize bir yardımcı"** onlara karşı bize yardım edecek kimseler **"yolla!"**

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ
الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ ۖ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾

76. İman edenler Allah yolunda savaşırlar. Kâfir olanlar da tâğut yolunda savaşırlar. O halde şeytanın velileri ile savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi pek zayıftır.

"İman edenler Allah yolunda" itaati uğrunda **"savaşırlar, kâfir olanlar**

(1) *Buhârî*, Tefsir 4. sûre 14, 20.

da tâğût yolunda savaşırlar." Ebû Ubeyde ve el-Kisaî der ki: Tâğût, hem müzekker hem müennes olarak kullanılabilir.

Ebû Ubeyd de der ki: Bunun hem müzekker hem müennes gelmesinin sebebi, cahiliye dönemi araplarının, kâhin erkek ve kâhin kadına da tâğût adını vermiş olmalarıydı. Yine Ebû Ubeyd der ki: Bize Haccac b. Cüreyc anlattı dedi ki: Bize Ebû Zübeyr anlattı. O, Cabir b. Abdullah'a hükmüne başvurdukları tâğût hakkında kenidisine soru sorulurken şöyle dediğini işitmiş: Cüheyne'de bir kadın ve Eslemliler arasında bir kadın vardı. Her bir kabilede bir kadın (kâhin) bulunurdu.

Ebû İshak da der ki: Tağutun şeytan oluşuna delil, yüce Allah'ın: **"O halde şeytanın velileri** (dostları) **ile savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi pek zayıftır"** buyruğudur.

Keyd: Hile, şeytanın ve ona tabi olanların giriştikleri düzen ve tertiplerdir.

Deniliyor ki: Bununla Bedir günü şeytanın müşriklere şu sözleri söylemesi kastedilmektedir: ***"Hani o zaman şeytan... onlara şöyle demişti: Bugün insanlar arasından size galip gelecek yoktur. Ben de şüphesiz sizin yardımcınızım. Ama iki ordu göründüğü vakit, iki topuğu üstüne kaçarak: Ben sizden katiyen uzağım... demişti."*** (el-Enfal, 8/48) Nitekim bu husus ileride (bu âyet-i kerimenin tefsirinde) gelecektir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ ۚ
فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ
أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً ۚ وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ ۚ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ
قَرِيبٍ ۗ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ ۚ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾

77- **Kendilerine: "**(Savaştan) **Ellerinizi çekin, namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin" denilmiş olanlara bakmaz mısın? Şimdi onlara savaş farz kılınınca bakarsın ki, içlerinden bir grup insanlardan, Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla korktular ve: "Rabbimiz, üzerimize niçin savaşmayı farz kıldın? Bizi yakın bir süreye kadar geciktirmeli değil miydin?" dediler. De ki: "Dünya menfaatı pek azdır. Âhiret ise, takvâ sahibi olanlar için elbette daha hayırlıdır. Ve size kıl kadar dahi zulmedilmez."**

Amr b. Dinar, İkrime'den, o, İbn Abbas'tan rivâyetine göre, Abdurrahman b. Avf ve birkaç arkadaşı Mekke'de Peygamber (sav)'ın yanına gelerek: Ey Allah'ın Peygamberi dediler. Bizler müşrik iken aziz idik. (Güçlü kuvvetli idik). İman edince bu sefer zelil olduk. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ben affetmekle emrolundum. O bakımdan bunlarla savaşmayınız."

Şanı yüce Allah, Peygamberinin Mekke'den Medine'ye geçmesini sağlayınca bu sefer ona savaşma emrini verdi. Onlarsa bu işten kaçındılar. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Bu hadisi Nesâî Sünen'inde rivâyet etmiştir. (1) el-Kelbî de böyle demiştir.

Mücahid de der ki: Burada sözü geçenler yahudilerdir. el-Hasen ise şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime mü'minler hakkındadır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"İnsanlardan"** yani Mekke müşriklerinden **"Allah'tan korkar gibi... korktular."** Buradaki korku ise, Allah'ın emrine muhalefet kastı ile değil de, insan tabiatında bulunan korkudan ötürüdür.

es-Süddî der ki: Burada sözü geçenler savaşın farz kılınmasından önce İslâm'a giren bir topluluktur. Fakat savaş farz kılınınca ondan hoşlanmadılar.

Bunun münafıkların vasfına dair olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, yüce Allah'tan gelen emirden korktukları gibi, müşrikler tarafından öldürülmekten korkarlar.

"Hatta daha fazla korktular." Yani, onlara göre ve itikadlarına göre bu daha fazla korkulacak bir şey gibi geldi onlara.

Derim ki: Bunun böyle olması, âyetin anlatım çerçevesine daha uygundur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Ve: Rabbimiz, üzerimize niçin savaşmayı farz kıldın, bizi yakın bir süreye kadar geciktirmeli değilmiydin dediler".** Ecellerin sınırlı, rızıkların pay edilmiş olduğunu bilen şerefli bir sahabiden böyle bir sözün sadır olmasından Allah'a sığınılır.

Onlar, böyle bir söz söylemek yerine aksine, Allah'ın emirlerine uyan, onun buyruklarını dinleyen ve itaatle boyun eğen kimselerdi. Ahiret yurduna kavuşmayı, dünya yurdunda kalmaktan daha hayırlı görürlerdi. Nitekim, onların siretlerinden bilinen budur. Allah hepsinden razı olsun.

Eğer bu sözü bir sahabi söylemişse, bu ancak henüz imanın kalbinde iyice yer etmediği, kalbi İslâm'a tam anlamıyla açılmamış bir kişi tarafından söylenmiş olabilir. Şüphe yok ki, iman ehlinin kimisi kimisinden üstündür. Kimisinin imanı kâmildir, kimisinin eksiktir. İşte karşı karşıya kalacağı zorluk ve cihadda göreceği sıkıntılar dolayısıyla kendisine verilen emirlerden uzak durmak isteyen kimse, bu türden bir kimsedir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"De ki: Dünya menfeati pek azdır" buyruğu mübtedâ ve haberdir.

(1) *Nesâî*, Cihâd 1.

Aynı şekilde: **"Âhiret ise, takvâ sahibi olanlar için elbette daha hayırlıdır"** buyruğu da böyledir. Takva sahibi olmaktan kasıt ise, masiyetlerden sakınmak ve uzak durmaktır. Bu hususta açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/2. âyet, 4 ve 5. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

Dünya metaı, dünya menfeatı demektir. Onun lezzetli şeyleriyle faydalanmaktır. Yüce Allah bunu az olmakla nitelendirdi. Çünkü onun kalıcılığı yoktur. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Benim ve bu dünyanın misali, bir ağaç altında öğle sıcağında kısa bir süre dinlenip sonra da oradan geçip o ağacı terkeden kimsenin misaline benzer." (1)

Yine bu manadaki açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde yeterince geçmiş bulunmaktadır.

أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ ۗ وَإِنْ تُصِبْهُمْ
حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۖ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ ۗ قُلْ
كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۗ فَمَالِ هَٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

78. Nerede olursanız ölüm sizi bulacaktır. Yüksek kuleler içinde olsanız bile. Eğer onlara bir iyilik dokunursa: "Bu Allah'tandır" derler. Şayet onlara bir kötülük dokunursa: "Bu sendendir" derler. De ki: "Hepsi Allah'tandır." Böyleyken bunlara ne oluyor ki hiç bir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Ölüm, Nerede Olursa Olsun İnsanı Gelip Bulur:

Yüce Allah'ın: "(أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ): **Nerede olursanız ölüm sizi bulacaktır"** buyruğu şart ve ceza (cevap) dır. Buradaki (ما) ise zaiddir. Bu hitaptan kasıt, her ne kadar münafıklar yahut zayıf imanlı mü'minler ise de hitap umumidir. Bu münafıklar ile zayıf imanlılar: *"Bizi yakın bir süreye kadar geciktirmeli değil miydin."* (en-Nisâ 4/77) Yani ecellerimizle ölünceye kadar bizi ertelemeli değil miydin, demişlerdi.

Önceden açıkladığımız gibi bunun münafıklar hakkında olması daha uygun görülmektedir. Zira münafıklar, Uhud'da şehid olanlar isabet alınca: *"Ya-*

(1) Elimizdeki kaynaklarda tesbit edeımedik.

nımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi de" (Âl-i İmran , 3/156) demişlerdi. İşte yüce Allah, onların bu sözlerine: **"Nerede olursanız ölüm sizi bulacaktır. Yüksek kaleler içinde olsanız bile"** diye cevap vermektedir. Bu açıklamayı, Ebû Salih'in rivâyetine göre, İbn Abbas yapmıştır.

Burûc (kaleler), burc'un çoğuludur. Burc ise, yüksekçe yapı ve büyük, yüksek saray demektir. Tarefe, bir dişi deveyi vasfederken şöyle demektedir:

كـأنهـا بُـرْج رُومِيٌّ تكفّفهـا بـانٍ بِشِيدٍ وآجُـرٌ وأحجـار

"O sanki bir Rûm (Bizans) burcudur ki, bir bina yapıcısı
Onu taş ve kireçten eliyle sıvayıp düzeltmiş gibidir."

Talha b. Süleyman da; "(يُدْرِكْكُم): **Sizi bulacaktır"** buyruğundaki birinci kâf'ı başta "fe" harfini gizli kabul ederek (sakin okumak yerine) ref ile okumuştur. Ancak böyle bir okuyuş, şiirden başka bir yerde pek görülmeyen nadir bir okuyuştur. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

من يفعلِ الحسناتِ اللّٰهُ يشكُرُها

"Her kim iyilikler işleyecek olursa, Allah onlara mükâfat verir."

Şair bununla; (فالله يشكرها) şeklinde cevabın başına "fe" harfini getirmiş gibidir. İlim adamları ile tefsir alimleri, burada sözü geçen "burçlar (kaleler)" den ne kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Daha sahih olan çoğunluğun görüşü şöyledir: Yüce Allah, burada yer üzerinde bina edilen kaleler üzerindeki burçları kastetmiştir. Çünkü insanların kendilerini koruma ve himaye etmekte ulaştıkları son nokta budur. Yüce Allah da onlara bunları misal vermiştir.

Katade de der ki: Sağlam ve muhkem saraylarda olsanız demektir. Bunu İbn Cüreyc ve cumhur da böyle açıklamıştır. Âmir b. et-Tufeyl'in Peygamber (sav)'a söylediği şu söz de bu kabildendir: Alabildiğine sağlam ve muhkem kılınmış bir kale ile güçlü bir koruma hakkında ne dersin? Mücahid de Burçlardan kasıt saraylardır der. İbn Abbas da: Burçlardan kasıt, kaleler, yüksek saraylar ve surlardır, der.

"(مُشَيَّدة): **Yüksekçe bina edilmiş"** buyruğunun anlamı, yükseğe doğru uzatılmış demektir. Bu açıklamayı ez-Zeccac ve el-Kutebi yapmıştır. İkrime de; Alçı ile süslenmiş demektir, der. Katade ise: Muhkem kılınmış anlamınadır. "(لمُشَيَّد): Yükseltilmiş" ile (المَشِيد) aynıdır. Yüce Allah'ın: "(وَقَصْرٍ مَشِيدٍ): *Yüksek köşkler"* (el-Hac, 22/45) buyruğundaki bu kelime de buradan gelmektedir.

"Ya" harfinin şeddeli okunması ise, çokluk ifade etmesi içindir. Bununla birlikte: (المُشَيَّد)'in yukarı doğru uzun yapılmış (yüksek yapılmış) anlamında da;(المَشِيد) 'ın ise alçı ile sıvanmış anlamında olduğu da söylenmiştir. Aynı kökten olmak üzere: (شاد البنيان وأشاد): Binayı yüksetti, şanını yüceltti de denilir.

es-Süddî de der ki: Burçlardan kasıt, dünya semasında bina edilmiş bulunan burçlardır. Mekkî, bu görüşü Mâlik'ten de nakletmektedir. Onun şöyle dediğini de nakletmektedir: Yüce Allah'ın: ***"Burçları olan gök hakkı için"*** (el-Buruc, 85/1); ***"Gökte burçlar vareden"*** (el-Furkan, 25/61); ***"Andolsun ki Biz, semada burçlar yarattık"*** (el-Hicr, 15/16) diye buyurduğuna bakmaz mısın? Ayrıca bunu İbnü'l-Arabî de İbnü'l-Kasım'dan, O, Mâlik yoluyla rivâyet etmiştir. en-Nakkaş da İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir:

"Yüksek kaleler içinde olsanız bile" buyruğunun anlamı, demirden köşkler ve saraylarda olsanız bile şeklindedir. İbn Atiyye ise der ki: Ancak lafzın zahiri böyle bir anlam vermemektedir.

2. Kaderiye'nin Yanlış Kanaatleri:

Bu âyet-i kerime eceller ile ilgili Kaderiye'nin görüşünü reddetmektedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Nerede olursanız ölüm sizi bulacaktır. Yüksek kaleler içinde olsanız bile."** Bu eceller son buldu mu artık ruhun cesedden ayrılmasının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bu, öldürülmekle, ölümle veya bunun dışında Allah Teala'nın, ruhun cesedden ayrılmasını bir kanun olarak tesbit ettiği herhangi bir yolla da olabilir.

Mutezile ise der ki: Maktul, eğer katil tarafından öldürülmeyecek olsaydı, yaşayacaktı. Ancak, Âl-i İmran Sûresi'nde (145. ayetin tefsirinde) onların bu görüşlerine cevap verilip red edilmiştir, ileride de bu tür açıklamalar gelecektir. Kaderiye, bu görüşleriyle kâfir ve münafıklara uygun kanaat belirtmiş olmaktadırlar.

3. Tevekkül, Sebepleri Terketmek Değildir:

Şehirler edinmek, mal ve canların korunmasını sağlamak içindir. Bu da yüce Allah'ın kullarındaki bir sünnetidir. Bu ise, tevekkül sebepleri terk etmektir, diyenleri reddeden en açık delillerden birisidir. Çünkü, şehirlerin inşa edilmesi, en büyük ve en muazzam sebeplerdendir. Ve biz, bunları yapmakla emrolunduk.

Peygamberler şehir inşa etmiş, çevresinde ise, daha da ileri derecede korunabilmek için hendekler kazımışlar ve adeta böyle bir silahtan istifade etmişlerdir. el-Ahnef'e: Şehirin etrafında sur yapmanın hikmeti nedir? diye sorulmuş, o da şöyle demiş: Bu sur sefih olanı yapmak istediği kötülükten alıkoymak ve hakîm olanın gelip onu korumasını sağlamak içindir.

4. Burçların Mahiyeti ve Hikmeti:

Bizler, Malik ve es-Süddî'nin görüşünü kabul ederek, burada sözü geçen yükseltilmiş burç ve kalelerin semadaki burçlar olduğunu benimseyecek olursak, şunu belirtelim ki, semadaki burçlar -yüksek kılınmaktan gelen anlamı ile (بُرُجاً مشيّدة): Yükseltilmiş- oniki burçtur. Bunlar da büyük gezegenlerdir. Gezegenlere burç adının verilmesi, açıkça görülmelerinden dolayıdır. Bu anlamıyla kelime, açıkça görülüp yükselmek anlamını ifade eden (بَرَجَ يَبْرُجُ)'dan gelmektedir ki, yüce Allah'ın: "(وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ): *Önceki Cahiliyenin (kadınlarının) açılıp saçılarak ortaya çıkması gibi, siz de öylece dışarı çıkmayın"* (el-Ahzab, 33/33) buyruğu da buradan gelmektedir.

Yüce Allah, bu burçları, güneş ve ay için mevkiler olarak yaratmış ve ay'ın bu burçlarda hareketini takdir buyurmuş, zamanı bunlara bağlı olarak düzenlemiş, bunların kimisini kuzeyde kimisini güneyde yaratarak, çeşitli menfeatlere bir delil ve kıbleye de bir alamet, teheccüt ve buna benzer hayatta karşı karşıya kalınan çeşitli durumların zamanlarını bilmek için, gece ve gündüz vakitlerinin bilinip öğrenilmesi için bir yol kılmıştır.

Yüce Allah'ın: **"Eğer onlara bir iyilik dokunursa bu Allah'tandır derler"** buyruğu şu demektir. Münafıklara bolluk isabet edecek olursa bu Allah'tandır, derler. **"Şayet onlara bir kötülük dokunursa"** bir kuraklık başgösterir ve yağmur yağmayacak olursa, **"bu da sendendir"** derler. Yani bu musibet bize senin ve arkadaşlarının uğursuzluğu dolayısıyla isabet etmiştir derler.

Buradaki iyilikten kastın, esenlik ve güvenlik, kötülükten kastın ise hastalıklar ve korku olduğu söylendiği gibi, iyilikten kasıt zenginlik, kötülükten kasıt fakirliktir de denilmiştir. İyilikten kasıt nimet ve zafer, Bedir günü elde edilen ganimet, kötülükten kastın ise belâ, sıkıntı ve Uhud günü öldürülmek olduğu söylendiği gibi, iyilikten kasıt, bolluk, rahatlık, kötülükten kasıt da, darlık, sıkıntı ve hastalık olduğu da söylenmiştir.

İşte bunlar, müfessirlerin ve te'vil alimlerinin -İbn Abbas ve diğerlerinin- ayete dair görüşleridir. Bu âyet-i kerime onlara göre, yahudiler ve münafıklar hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki, Rasûlullah (sav) Medine'ye yanlarına gelince şöyle dediler: Bu adam ve arkadaşları bizim bulunduğumuz bu yere geldikleri günden bu yana meyvelerimizde, ekin ve mahsullerimizde eksilmekten başka birşey göremez olduk.

İbn Abbas der ki: **"Bu sendendir"** buyruğunun anlamı, senin kötü idare ve tasarrufundan dolayıdır şeklindedir. **"Bu sendendir"** buyruğunun, belirttiğimiz gibi, senin uğursuzluğunun getirdiğidir. Yani, senin uğursuzluğun gelip bizi bulmuştur, anlamında olduğu da söylenmiştir. Onlar bu sözlerini uğur ile ilgili kanaatleri dolayısıyla söylemişlerdi.

Yüce Allah: **"De ki: Hepsi Allah'tandır"** diye buyurmaktadır. Yani darlık, bolluk, zafer ve yenilgi hep Allah'tandır. Allah'ın kaza ve kaderi iledir.

"Böyle iken bunlara" yani münafıklara **"ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"** Ne diye bunlar herşeyin Allah'tan geldiği gerçeğini iyi ce anlayamıyorlar.

مَّا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ۖ وَمَا أَصَابَكَ مِن سَيِّئَةٍ فَمِن نَّفْسِكَ ۚ
وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

79. Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindendir. Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahid olarak Allah yeter.

Biricik Yaratıcı Allah'tır:

Yüce Allah'ın: **"Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindendir"** buyruğunun anlamı şudur: Ey Muhammed, sana gelen bolluk, verimlilik, sağlık ve esenlik, Allah'ın sana olan lütfu ve sana olan ihsanı ile gelip seni bulur. Yine sana isabet eden kuraklık ve sıkıntı da, işlemiş olduğun ve bundan dolayı da cezaya çarptırıldığın bir günah sebebiyledir.

Hitab Peygamber (sav)'a olmakla birlikte maksat onun ümmetidir. Yani, ey insanlar, sizi gelip bulan bolluk ve geniş rızık, Allah'ın size olan lütfundandır. Size gelip çatan kuraklık ve dar rızık kendinizdendir. Yani sizin işlemiş olduğunuz günahlardan dolayı bu başınıza gelmiştir.

Bu açıklamaları, el-Hasen, es-Süddî ve başkaları yapmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ey Peygamber, kadınları boşadığımızda..."*** (et-Talâk, 65/1) (Yani burada hitap Hz. Peygambere olmakla birlikte maksat onun ümmetidir).

Şöyle de denilmiştir: Burada hitap insanadır ve insan cinsi kast edilmektedir. Yüce Allah'ın: ***"Asra andolsun şüphesiz insan elbette ziyandadır"*** (el-Asr, 103/1-2) buyruğunda olduğu gibi. Yani, şüphesiz insanlar ziyan içerisindedirler, demektir. Nitekim, bundan sonra onlardan istisna yaparak: ***"İman edenler.. müstesnâ"*** diye buyurmuştur. İstisna ise, ya genelden veya bir topluluktan yapılır. Bu te'vile göre: **"Sana gelen..."** buyruğu bir isti'nâf (yeni bir cümle) dır. İfadede, bir hazif olduğu ve bunun takdirinin: Derler ki... şeklinde olduğu da söylenmiştir.

O takdirde ifade (isti'naf değil) muttasıl olur ve anlamı da şöyle olur: Bu topluluğa ne oluyor ki, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar da sana isabet eden her bir iyilik Allah'tandır demek noktasına bir türlü gelmiyorlar?

Şöyle de denilmiştir: Burada gizli bir istifham hemzesi vardır. Ve bu: "(أفمن نفسك): Sana gelen bir fenalık da kendinden midir" anlamındadır. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunun gibidir: ***"Sen bana bu nimeti minnet ediyorsun (başıma kakıyorsun)."*** (eş-Şuara, 26/22) Anlamı ise şudur: Sen bunu nimet diye mi başıma kakıyorsun? Yine yüce Allah'ın: ***"Sonra ay'ı doğar halde görünce de: Benim rabbim bu..." demişti."*** (el-En'am, 6/77) Yani bu mu benim rabbim? demişti. Ebu Hirâş el-Hüzlî der ki:

رَفَّوْنِي وقالوا يا خُوَيلد لم تُرَع فقلت وأنكرتُ الوجوهَ هُمُ هُمُ

"Beni teskin ettiler ve : Korkma ey Huveylid dediler.
Ben ise, yüzleri tanımayıp dedim ki: Bunlar, bunlar (mı) dır?" (1)

Görüldüğü gibi burada soru hemzesi gizlidir. Bu çokça kullanılan bir anlatım üslûbudur, ileride bu tür açıklamalar da gelecektir.

el-Alıfeş der ki: Âyet-i kerimedeki (ما) o şey ki edatı (الذي) o kimse ki anlamındadır. Bunun şart olduğu da söylenmiştir. en-Nehhas ise der ki: Doğrusu el-Alıfeş'in dediğidir. Çünkü bu buyruk, muayyen bir kuraklık hakkında nazil olmuştur. Bunun herhangi bir masiyet ile ilgisi yoktur. Eğer masiyetler hakkında olsaydı, o takdirde: (وما أصبت من سيئة) İşlemiş olduğun herhangi bir günah, şeklinde olması gerekirdi. Abdulvehhab b. Mücahid babasından, o, İbn Abbas ile Ubey ve İbn Mes'ud'dan dediklerini rivayet etmektedir bu buyruğu: "Sana gelen her bir iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindendir. Ve onu ben senin aleyhine yazarım" diye okudukların nakletmiştir. Ancak bu tefsiri de ihtiva eden bir okuyuştur. Bazı sapık kimseler bunu Kur'ân-ı Kerimdendir diye kaydetmişlerdir. Ancak bu şekilde İbn Mes'ud ve Ubey'den gelen rivayet munkati'dır. Çünkü Mücahid, ne Abdullah'ı ne de Ubey'i görmüştür.

İyilik (el-hasene)'den kastın, Bedir günü zafer ve ganimet olduğu, kötülükten kastın ise Uhud günü onlara isabet eden şeyler olduğunu söyleyenlerin görüşlerine göre ise, ashab-ı kiram, Rasûlullah (sav)'ın arka taraflarını korumalarını ve yerlerinden ayrılmamalarını emretmiş olduğunu, okçuların emre aykırı hareket etmeleri üzerine cezalandırılmışlardır.

Çünkü okçular, Kureyşlilerin bozguna uğradığını, müslümanların da onların mallarını ganimet aldıklarını görünce, saflarını terk ettiler. O sırada kâfirlerle beraber bulunan Halid b. Velid, Rasûlullah (sav)'ın arka tarafının ok-

(1) Beyit, Kurtubî'de "ramevni" şeklinde olmakla birlikte; *Lisanü'l-Arab* (I, 87) de yer aldığı şekil olan "rafevni" lafzı esas alınarak tercüme yapılmıştır.

çuların himayesinden mahrum kaldığını görünce, bir gurup atlı aldı ve müslümanların arkalarına geçecek şekilde dolandı, üzerlerine bir hamle yaptı. Rasûlullah (sav)'ın arkasında ise, sancağı taşıyandan başka bir okçu kalmamıştı. Yalnızca o, Rasûlullah (sav)'ın tavsiyesine uymuş ve şehid düşünceye kadar yerinden ayrılmamıştı. Nitekim daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/152. ayetin tefsirinde) açıklamıştık. Bunun üzerine yüce Allah da bu ayetin bir benzeri olan şu buyruğunu indirmişti: **"Böyle iken"** Bedir gününde ***"başlarına iki katını getirdiğiniz bir musibet" Uhud gününde "size gelip çatınca mı: Bu bize nereden geldi dediniz."*** (Âl-i İmran, 3/165)

Buna göre burada Kaderiye'nin söylediği gibi iyilikten itaatin, kötülükten de masiyetin kastedilmiş olmasına imkân yoktur. Zira durum bu şekilde olsaydı, önceden açıkladığımız gibi, senin yaptığın" anlamında bir tabir kullanılmalı idi. Zira, onlara göre bu şeyler fiil anlamındadır. Bize göre ise kesb (kulun kendisinin kazanması) anlamındadır.

İyiliğin itaat, kötülüğün de masiyet anlamında olması, yüce Allah'ın şu buyruklarında ve benzerlerinde olabilir: ***"İyilik*** (iyi bir amel) ***getiren kimseye onun on misli vardır. Bir kötülük getirip gelen kimseye de onun misilinden başkası ile ceza verilmez."*** (el-En'am, 6/160) (Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet-i kerimede ise, önceden açıkladığımız gibi, verimlilik; bolluk, kuraklık; sıkıntılar kast edilmektedir.

Nitekim, el-A'raf Sûresi'ndeki âyet-i kerimede de bu kabildendir. Sözü geçen âyet-i kerime de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Andolsun biz, Firavun hanedanını belki düşünüp ibret alırlar diye, yıllar boyunca*** (kuraklıkla) ***ve mahsullerin kıtlığı ile yakaladık."*** (el-A'raf, 7/130)

Buradaki yıllar boyunca yakalamaktan kasıt, ardı ardına yıllarca başlarına gelen kuraklıktır. Onlara yağmur yağdırılmadı. O bakımdan mahsulleri azaldı, fiyatları yükseldi. ***"Fakat onlara iyilik*** (bolluk) ***gelince bu bizim hakkımızdır, dediler. Eğer kendilerine bir kötülük gelip çatarsa Musa ve beraberlerindekilerin uğursuzluğu kabul ederlerdi."*** (el-A'raf, 7/131) Yani, onların uğursuzluklarını kabul eder ve: Bu, bizim sana tabi oluşumuz ve sana itaat edişimiz dolayısıyla başımıza geldi, diyorlardı. Yüce Allah ise onların bu kanaatlerini: ***"İyi bilin ki, onların uğursuzluğu ancak Allah tarafındandır"*** diye reddetmektedir.

Yani, gerek bereket uğuru, gerekse de uğursuzluk, hayır ve şer olsun, fayda ve zarar olsun Allah'tan gelen şeylerdir. Hiçbir mahlukun bunlarda herhangi bir etkisi, katkısı yoktur.

İşte Yüce Allah'ın kendileri tarafından söylendiğini haber verdiği ve Peygambere izafe ettiklerini belirttiği buyruğu da bu kabildendir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Şayet onlara bir kötülük dokunursa: Bu sendendir, derler. De ki: Hepsi Allah'tandır."*** (en-Nisâ, 4/78) Tıpkı yüce Allah'ın: ***"İyi***

bilin ki onların uğursuzluğu ancak Allah'tandır" (el-A'raf, 7/131) buyruğu ile: *"İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen musibet de Allah'ın emri ile idi"* (Âl-i İmran, 3/166) buyruğu da böyledir. Yani, Allah'ın kaza, kaderi ve ilmiyle bunlar başınıza gelmişti. Zaten Kitab-ı Kerimin ayetlerinin biri diğerine tanıklık etmektedir.

İlim adamlarımız der ki: Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kimse, sakın herşeyin Allah'ın kaza, kader, irade ve meşîeti ile olduğunda şüphe etmesin. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Biz, şer ve hayırla sizi imtihan olmak üzere deniyoruz."* (el-Enbiya, 21/35) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Allah bir kavmin de kötülüğünü diledi mi, artık onu geri döndürülmesi mümkün değildir. Onlar için de ondan başka bir veli (dost ve yardımcı) da yoktur."* (er-Ra'd, 13/11)

Bu Âyet'i Delil Gösteren Bazı Cahiller...

Ehl-i sünnetin cahil bazı müntesipleri bu âyeti ele alıp görüşlerine delil gösterdiği gibi, Kaderiye de bunu ileri sürüp görüşlerine delil göstermişlerdir. Kaderiye mensuplarının bu âyet-i kerimeyi delil göstermeleri şöyledir. Derlerki: Burada iyilikten kasıt itaat, kötülükten kasıt masiyettir.

Yüce Allah: **"Sana gelen her bir fenalık da kendindendir"** diyerek masiyeti yüce Allah'a değil de insanın kendisine nisbet etmiştir. Kaderiye'nin bu ayeti delil göstermeleri şekli böyledir. Diğerlerinin (ehl-i sünnetin cahil mensuplarının) bu âyeti delil gösterme şekilleri de şöyledir: Yüce Allah: **"Deki hepsi Allah'tandır"** diye buyurmaktadır. Derler ki: Görüldüğü gibi yüce Allah burada iyiliği de kötülüğü de yaratıklarına değil de bizzat kendisine izafe etmiştir.

Şu kadar varki bu âyet-i kerimeyi her iki kesimin de cahilleri delil diye ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlar bu konudaki görüşlerini kötülüğün masiyet olduğu esasına bina ederek ileri sürmüşlerdir. Oysa durum, açıklamış olduğumuz gibi böyle değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Kaderiye eğer: **"Sana gelen her bir iyilik"** yani her bir itaat **"Allah'tandır"** diyecek olurlarsa, şunu belirtelim ki onların itikadları bu değildir. Çünkü onların itikadlarını üzerine kurdukları mezheplerinin esas ilkesi, iyiliğin iyilik yapanın, kötülüğün de kötülük yapanın fiili olduğudur. Aynı şekilde eğer bu âyet-i kerimede onların lehine bir delil bulunsaydı buyruk; Sen iyilik ve kötülük namına ne yaparsan... şeklinde olmalıydı. Çünkü iyiliği de kötülüğü de yapan kişinin kendisi olmalıdır. Dolayısı ile bunların ancak onun tarafından yapılması halinde ona izafe edilmeleri sözkonusudur. Başkasının yapması ile ona izafe edilmeleri sözkonusu olmaz. Bu ifadeleri ve bu görüşü İmam Ebu'l-Hasen, Şebîb b. İbrahim b. Muhammed b. Haydere *"Hazzü'l-Ğalâsim Fi İfhâmi'l-Muhâsim"* adlı eserinde dile getirmiştir. Allah'ın: "(وأرسلناك للناس رسولاً): **Seni insan-**

lara bir peygamber olarak gönderdik" buyruğunda (Rasul) kelimesi tekid edici bir mastardır. Anlamının risalet sahibi olarak gönderdik şeklinde olması da mümkündür. "(وَكَفَى بِاللّٰهِ شَهِيداً): **Şahid olarak Allah yeter"** buyruğundaki son kelime beyan (temyiz) olmak üzere nasb edilmiştir. Allah lafzaî celalinin başındaki "be" harfi ise fazladan gelmiştir. Yani, Peygamberinin risaletinin doğruluğuna ve onun doğru söylediğine şahid olarak Allah yeter.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّٰهَ ۚ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً ﴿٨٠﴾

80. Peygambere itaat eden gerçekte Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, zaten Biz seni onların üzerine bir koruyucu (gözetleyici) **göndermedik.**

"Peygambere itaat eden gerçekte Allah'a itaat etmiş olur" buyruğu ile Rasulüne itaat etmenin bizzat kendisine itaat etmek olduğunu bildirmektedir. Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Bana asi olan da Allah'a isyan etmiş olur. (Benim tayin ettiğim) emire itaat eden bana itaat etmiş demektir. (Benim tayin ettiğim) emire isyan eden de bizzat bana isyan etmiş gibidir." Bir diğer rivayette ise: "Benim emirime itaat eden, ve benim emirime isyan eden" şeklinde ifade edilmiştir. (1) **"Kim de yüz çevirirse, zaten Biz seni onların üzerine bir koruyucu"** onların amellerini koruyup gözeten "(gözetleyici) **göndermedik."** Sana düşen sadece tebliğdir. el-Kutebi der ki: Burada Hafîz (koruyucu, gözetleyici) hesaba çekici anlamındadır. Allah bunu kılıç ayeti ile nesh ederek, Allah'a ve Rasulüne muhalefet edenlerle savaşmasını emretmiştir.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ
الَّذِي تَقُولُ ۖ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ ۚ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ۚ
وَكَفَى بِاللّٰهِ وَكِيلاً ﴿٨١﴾ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ ۚ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ
اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافاً كَثِيراً ﴿٨٢﴾

(1) *Buhâri*, Cihâd 109, Ahkâm 1; *Müslim*, İmâre 32-33; *Nesâî*, Bey'at 27; *İbn Mâce*, Cihâd 39; *Müsned*, II, 244, 252-253, 270, 313...

81. "İtaat ederiz" derler. Fakat yanından ayrılınca içlerinden bir grup söylediklerinin aksine geceleyin plan kurarlar. Allah onların geceleyin kurdukları planlarını yazıyor. Artık yüz çevir onlardan ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.

82. Hâlâ onlar Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, (Kur'ân) **Allah'tan başkasından gelseydi, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı.**

İtaatin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"İtaat ederiz, derler. Fakat yanından ayrılınca içlerinden bir grup** (huzurundayken) **söylediklerinin aksine geceleyin plan kurarlar"** buyruğunda yer alan "(طَاعَةٌ): **İtaat ederiz"** buyruğunun anlamı, işimiz itaat etmektir, şeklindedir. Bunun mansub olarak (طَاعَةً) şeklinde okunması da uygundur. Yani biz bir itaatte bulunuruz, demektir. Bu da Nasr b. Asım ile el-Hasen'in ve el-Cahderî'nin kıraatidir.

Bu buyruk, müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre münafıklar hakkındadır. Yani bu münafıklar senin yanında bulunduklarında: İşimiz itaat etmektir veya biz bir itaatte bulunuruz derler. Ancak onların bu sözlerinin bir faydası yoktur. Zira itaat etme gerektiğine inanmayan bir kimse gerçekte itaat eden bir kimse değildir. Çünkü yüce Allah, onların açığa vurduklarıyla gerçekten itaat ettiklerini kabul etmemektedir. Şayet buna dair inanç olmaksızın itaat mümkün olsaydı, onların gerçekten itaat ettiklerine hüküm verirdi. O halde itaatin fiilen var olmakla birlikte gereğine de inanılarak yapılması halinde itaat olduğu ortaya çıkmaktadır.

"Fakat yanından ayrılınca" yanından çıkıp gittiklerinde **"içlerinden bir grup söylediklerinin aksine geceleyin plân kurarlar."** Burada **"grup"** (taife), kelimesini müzekker olarak kabul etmesi bunun bir takım erkekler anlamına geldiğinden dolayıdır. Kûfeliler (بَيَّتَ طَائِفَةٌ) buyruğundaki "te" ile "tı" harflerini birbirine idğam ile okurlar. Çünkü her ikisinin de mahreci birdir. Ancak Kisaî, fiilde böyle bir idğamın yapılmasını çirkin görmüştür. Basralılara göre ise bu çirkin değildir.

(بَيَّتَ): Geceleyin plan kurarlar buyruğu, geceleyin uydururlar ve olmadık şekilde gösterirler, demektir. Bunun değiştirmek, tebdil etmek ve tahrif etmek anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani, Peygamber (sav)'ın kendilerine söylediği ve verdiği emirleri değiştirirler demektir. Buna göre *tebyît,* tebdil anlamındadır. Şair'in şu beyiti de bu kabildendir:

أَتَوْنِي فلم أَرْضَ مـا بَيَّتُوا وكـانوا أَتَوْنِي بـأمـرٍ نُكُرْ

لِأَنْـكِـحَ أيـمـهـم مُـنْـذراً وهـل يُنكـح العبـدَ حُـرٌّ لحُـرّ

"Geldiler bana, fakat ben onların yaptıkları değişikliği kabul etmedim.
Onlar bana olmadık bir işi yapmak teklifi ile gelmişler
Onların aralarında bekâr bulunanı Münzir'e nikâhlıyayım diye
(Sorarım size) hiç hür oğlu hür olan bir kişi, köleyi nikâhlar mı?"

Bir başka şair de şöyle demektedir:

بيّتَ قولِيَ عبدُ الملي ـك قاتله الله عبداً كفورا

"Abdulmelik sözümü tahrif etti
Allah kahretsin onu, o nankör kulu."

Bu kelime geceleyin düzenlemek, planlamak anlamına da gelir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(إذْ يُبَيِّتُونَ مَا لاَ يَرْضَى مِن الْقَوْل): ***Halbuki onlar, onun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzenledikleri zaman..."*** (en-Nisa, 4/108)

Araplarda bir iş sağlamca planlanıp kurulduğu zaman "(امرٌ بُيِّت بليل): Geceden hazırlanıp planlanmış bir iş" tabirini kullanırlar.

Bunu anlatmak için özel olarak gece tabirinin kullanılması ise, geceleyin başka türlü meşguliyetlerin olmamasından dolayıdır. Şair der ki:

أجمعوا أمرهم بليلٍ فلما أصبحوا أصبحت لهم ضَوْضاء

"Geceleyin işlerini kararlaştırdılar.
Sabahı ettiklerinde savaştaymış gibi bağırıp çağırıyorlardı."

Geceleyin oruç tutmaya niyet etmek için de bu kelimenin kullanılması buradan gelmektedir. (والبُيُوت) ise, üzerinden gece geçen su demektir. Yine bu kelime kişinin önemsediği ve üzerinde düşündüğü, gece boyunca hatırında tuttuğu iş anlamına da gelir. Şair el-Huzlî der ki:

وأجعلُ فِقْرتها عُدّةً إذا خِفْتُ بُيُوتَ أمْرٍ عُضالِ

"Onun sözlerini kendim için bir azık yaparım
Geceleyin beni düşündürecek içinden çıkılamaz işlerden çekindiğim vakit."

Düşmanın geceleyin gelip baskın yapmasına da; (التَّبْيِيتُ والبيات) denilir. Bir işi geceleyin yapmayı ifade etmek üzere de: (بات يفعل كذا) tabiri kullanılır.

Nitekim gündüzün yapılan işi ifade etmek üzere de; (ظل بالنهار) tabiri kul-

lanılır. Bir şeyi takdir etmek anlamında da kullanılır.

Önce onların söyledikleri sözü zikredip sonra da: **"İçlerinden bir gurup dediklerinin aksine geceleyin plan kurarlar"** diye onlardan söz etmesinin hikmeti nedir, diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Burada yüce Allah, küfür ve münafıklığı üzere kalacağını bildiği kimselerin halini ifade etmekte, bir süre sonra döneceğini bildiği kimseleri de affetmiş bulunmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah burada, hazır bulunup da ne yapacağını şaşıran kimselerin halini ifade etmiştir. Emri işitip de sesini çıkarmayan itaat eden kimselerden ise sözetmemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Allah onların geceleyin kurdukları planlarını yazıyor." Yani, şanı yüce Allah bunu, karşılığında onları cezalandırmak üzere amel defterlerine tesbit etmektedir. ez-Zeccac der ki: Bunun anlamı Kitab-ı Keriminde bunu da sana inzal buyuruyor, şeklindedir.

Bu âyet-i kerimede belirtmiş olduğumuz gibi mücerred söz söylemenin birşey ifade etmeyeceğine delil vardır. Çünkü onlar **"itaat ederiz"** deyip bunu sözlü olarak söyledikleri halde, Allah onların gerçekten itaat ettiklerini kabul etmemekte ve itaatlerinin doğru olduğu şeklinde lehlerine hüküm vermemektedir. Çünkü onlar, Hz. Peygambere itaat etme gerektiğine inanmıyorlardı. Böylelikle fiilen itaat etmekle birlikte itaatın gereğine inanılmadıkça itaat eden kimsenin itaat etmiş olmayacağı sabit olmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Artık yüzçevir onlardan ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter. Hâlâ onlar Kur'anı gereği gibi düşünmeyecekler mi"** buyruğundaki: **"Artık yüz çevir onlardan"** buyruğu, onların isimlerini bildirme, haber verme anlamındadır. Bu açıklama ed-Dahhak'tan nakledilmiştir ki, kastettiği kimseler de münafıklardır. Onları cezalandırma anlamında olduğu da söylenmiştir. Daha sonra yüce Allah, düşmanına karşı yardım ve zafer ihsan edeceği hususunda yalnızca kendisine tevekkül edip, yalnızca kendisine güvenmesini emr etmektedir. Denildiğine göre bu, yüce Allah'ın: *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihad et"* (et-Tevbe, 9/83) buyruğu ile nesh edilmiştir.

Daha sonra yüce Allah, Kur'an-ı Kerim üzerinde dikkatle düşünmek, onun hakkında ve manaları üzerinde tefekkür etmekten yüz çevirdiklerinden dolayı münafıkları ayıplamaktadır. Birşey üzerinde tedebbür etmek, onun akibeti üzerinde tefekkür edip düşünmek demektir.

Hadis-i şerifte de (aynı kökten olmak üzere): (لاتَدَابَرُوا) diye buyurulmaktadır. Ki, birbirinize arkanızı dönmeyiniz, demektir. (أدبر القومُ): İşleri sonuna vardı, anlamındadır. Tedbîr ise, insanın adeta akibetinin nereye varacağını görüyormuşçasına işini düzenlemesi demektir.

Bu âyet-i kerime ile yüce Allah'ın: *"Onlar hâlâ Kur'anı tefekkür etmezler mi. Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?"* (Muhammed, 47/24) buyruğu,

anlamının bilinmesi için Kur'an üzerinde tefekkür etmenin vücubuna delil teşkil etmektedir. Böylelikle bu: Kur'an tefsirinden ancak Peygamber (sav)'dan sabit olan rivayetler alınır deyip de Arap diline uygun bir şekilde tevil yapmayı yasak kabul edenlerin görüşlerinin de yanlışlığını ortaya koymakta ve onların görüşlerini reddetmektedir. Bu buyrukta, düşünme ve istidlâlin emredildiğine, taklid'in yanlışlığına dair delil bulunduğu gibi, kıyasın da delil olarak kabul olunduğuna dair delil vardır.

Yüce Allah'ın: **"Eğer O, Allah'tan başkasından gelseydi, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı"** buyruğuna gelince; Elbette onda farklılıklar ve çelişkiler bulurlardı, demektir. Bu açıklama İbn Abbas, Katade ve İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir. Kıraat lafızlarının farklılığı, misallerin lafızları, delâletler, Sûrelerin miktarları ve âyetler arasındaki farklılıklar ise bunun kapsamına girmemektedir. Buradaki farklılıktan kasıt ise, çelişki ve birbirini tutmayan şeylerdir.

Şöyle de denilmiştir: Buyruğun anlamı şudur: Size bu bildirilen buyruklar, Allah'tan başkasından gelmiş olsaydı, bunlar arasında tutarsızlıklar olurdu.

Yine şöyle denilmiştir: Çokça söz söyleyen kim varsa mutlaka onun sözünde pek çok tutarsızlıklar olur ya sözün niteliklerinde ve lafızlarında olur yahut da mananın güzelliğinde olur ya çelişkilerinde görülür yada yalan söz olur. Ancak yüce Allah, Kur'an-ı Kerimi indirerek onun üzerinde dikkatle düşünmelerini emretmektedir. Çünkü onlar, ne sözlerin niteliğinde ne de farklılık görmektedirler, ne de herhangi bir şekilde onu reddedecek imkanları vardır. Ne onda bir çelişki buluyorlar, ne de kendilerine haber verilen ve bildirilen gaybî haberlerde herhangi bir yalana rastlıyorlar.

وَإِذَا جَآءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ ٱلْأَمْنِ أَوِ ٱلْخَوْفِ أَذَاعُوا۟ بِهِۦ ۖ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى ٱلرَّسُولِ
وَإِلَىٰٓ أُو۟لِى ٱلْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ ٱلَّذِينَ يَسْتَنۢبِطُونَهُۥ مِنْهُمْ ۗ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ
عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ لَٱتَّبَعْتُمُ ٱلشَّيْطَٰنَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾

83. Kendilerine güven veya korkuya dair bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Halbuki bunu Rasûlüne veya içlerinden emir sahiplerine döndürmüş olsalardı, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar onun ne olduğunu elbette bilirlerdi. Allah'ın üzerinizdeki lütfu ve rahmeti olmasaydı, -pek az müstesnâ- şeytana uymuş gitmiştiniz.

"(وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الأَمْنِ): **Kendilerine güven... e dair bir haber geldiğinde**" buyruğundaki (إذا) edatında şart manası vardır. Ancak bundan dolayı (ما) edatı eklenecek olsa dahi ceza (cevabı) pek gelmez. Kullanılışı da azdır. Sibeveyh der ki: Güzel olan Ka'b b. Züheyr'in şu beyitinde söylediği gibidir:

وإذا مـا تشـاء تَبعثُ منهـا مغرِبَ الشمسِ ناشِطاً مذعـورا

"Benim bu dişi devem oradan kalkmak istediğinde
Güneşin batım vaktinde alışmadığı bir yere gidip de dehşete kapılmış
bir öküz gibidir (hızlıca gider)."

Yani (Sibeveyh şunu demek istiyor): Güzel olan bu beyitte şair cezm etmediği gibi; (إذا) ile cezm etmemektir. Buna dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/11. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bu buyruğun anlamı da şudur: Onlar, müslümanların zafer kazanmaları, düşmanlarının da öldürülmeleri gibi güvenlik ihtiva eden herhangi bir husus işitecek olurlarsa **"veya korkuya dair bir haber geldiğinde"** yani bunun zıddı bir haber alacak olurlarsa **"onu hemen yayıverirler"** ifşa edip açıklarlar. İşin gerçek mahiyetini kavramadan onu dillerine dolayıverirler.

Bu davranışı zayıf müslümanların gösterdiğini söylediği el-Hasen'den nakledilmiştir. Çünkü bunlar, Peygamber (sav)'ın durumunu açıklıyor ve bundan dolayı haklarında herhangi bir sorumluluğun sözkonusu olmayacağını sanıyorlardı. ed-Dahhak ve İbn Zeyd ise derler ki: Bu buyruk münafıklar hakkındadır. Haberleri bu şekilde yaygınlaştırdıkları için yalan söylediklerinden ötürü bu şekilde davranmaları onlara yasaklandı.

"Halbuki bunu Rasûlüne veya içlerinden emir sahiplerine döndürmüş olsalardı" yani, Peygamber (sav)'ın kendisi, yahut emir sahipleri olan kimseler bunu söyleyip açıklayıncaya kadar kendileri bunu dillerine dolayıp açıklamamış olsalardı...

Emir sahipleri; el-Hasen, Katade ve başkalarından, ilim ve fıkıh sahibi kimselerdir diye nakledilmiştir. es-Süddî ve İbn Zeyd ise yöneticilerdir diye açıklamıştır. Maksadın, askeri birlik kumandanları olduğu da söylenmiştir.

"İçlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar onun ne olduğunu elbette bilirlerdi." Yani bu kimseler neyin açıklanması gerektiğini, neyin de gizlenmesi gerektiğini bilirlerdi.

İşin iç yüzünü araştırıp çıkarmak (istinbat), suyu kaynağından çıkartmak demektir. Nabat ise, ilk kazıldıktan sonra kuyunun dışarıya çıkartılan ilk suyudur. Buna nabat adının verilmesi ise, onların (bu şekilde su çıkartanların) yerde bulunan şeyleri dışarı çıkartmalarından dolayıdır. Sözlükte istinbat çı-

kartmak anlamındadır. Daha önce geçtiği gibi, nass ve icma'ın bulunmaması halinde içtihatta bulunmaya da delalet etmektedir.

Yüce Allah'ın: "(وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ): **Allah'ın üzerinizdeki lütfu ve merhameti olmasaydı"** buyruğu (ndaki فَضْلُ kelimesinin) merfu' olması Sibeveyh'e göre mübtedâ olduğundan dolayıdır. Sibeveyh'e göre (لَوْلَا edatının) haberinin izhar edilmesi caiz değildir. Ancak Kûfeliler derlerki: Bu kelimenin merfu' olması (لولا) dolayısıyladır.

"Pek az müstesnâ, şeytana uymuş gitmiştiniz" buyruğu ile ilgili olarak üç görüş vardır. İbn Abbas ve başkaları derler ki: Buyruğun anlamı şudur: Onlar, bu sözü yaygınlaştırırlardı. Aralarından pek azı müstesnâ bunu yaymaz ve bunu açıklamazlardı. Nahivcilerden el-Kisaî, el-Ahfeş, Ebu Ubeyd gibi bir gurup ile Ebu Hatim ve et-Taberî de böyle demiştir.

Bunun: Bunu içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar -aralarından pek azı müstesnâ- bilirlerdi anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama el-Hasen ve başkları tarafından yapılmıştır.

Bunu ez-Zeccac da tercih etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü çoğunluk bu istinbatı bilebilirdi. Zira bu bir haberi öğrenmekten ibarettir. Birinci görüşü ise el-Ferrâ tercih eder ve şöyle der: Çünkü seriyelere dair bilgi ortaya çıktığı takdirde işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar da, başkaları da bunu bilir. Haberi yaygınlaştırmak ise, kimisinde olur, kimisinde olmaz. el-Kelbî de yine ondan şöyle dediğini nakletmektedir: İşte bundan dolayı ben de bu istisnanın, haberi yaygınlaştırmaktan yapılmış olmasını güzel görmekteyim. en-Nehhas da der ki: Bu iki görüş, mecazı esas almaktadır. Yani, o bununla ifadede bir takdim ve tehir olduğunu söylemek istiyor.

Üçüncü bir görüş ise, mecazın olmadığı şeklindedir. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Şayet Allah aranızda ilahi belgeleri ortaya koyan bir peygamber göndermek suretiyle size lütufta bulunmayıp size rahmet etmemiş olsaydı, hiç şüphesiz kâfir olur ve şirk koşardınız. Aranızdan pek az kişi müstesnâ. Ancak o azınlık Allah'ı tevhid ederlerdi.

Bu hususta dördüncü bir görüş daha vardır. ed-Dahhak der ki: Bunun anlamı şudur: Pek azınız müstesnâ şeytana uymuş gitmiştiniz. Yani Muhammed (sav)'ın ashabı çok az kişi müstesnâ kendi kendilerine şeytanın telkinlerini yaparlardı. Bu pek az kimselerden kasıt ise, Allah'ın kalplerini takva ile sınadığı kimselerdir.

Bu görüşe göre ise **"pek az müstesnâ"** buyruğu yüce Allah'ın: **"Şeytana uymuş gitmiştiniz"** buyruğundan istisna edilmiştir. el-Mehdevî ise der ki: Fakat ilim adamlarının çoğunluğu bu görüşü kabul etmezler. Zira Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı, insanların tümü şeytana uymuş gitmiş olurdu.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ عَسَى اللَّهُ
أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۗ وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

84. Sen artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun. Mü'minleri de (cihâda) **teşvik et. Umulur ki Allah, o kâfirlerin baskısını önler. Allah, kahrı da daha çetin olandır, ibret alınacak cezası da daha şiddetli olandır.**

Yüce Allah'ın: "(فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ): **Sen artık Allah yolunda savaş"** buyruğundaki "fâ" daha önce geçen yüce Allah'ın: *"... Kim Allah yolunda savaşıp da öldürülür yahut zafer elde ederse, ona pek büyük bir mükâfat vereceğiz." Sen artık Allah yolunda savaş"* (en-Nisa, 4/74) buyruğu ile alakalıdır. Yani, bundan dolayı sen artık savaşmalısın, demektir. Bunun yüce Allah'ın: *"Size ne oluyor ki Allah yolunda... savaşmıyorsunuz."* (en-Nisa, 4/75) **"Sen artık Allah yolunda savaş"** buyruğu ile alakalı olduğu da söylenmiştir.

Buyruğun ifade ettiği anlam şöyle gibidir: Yalnız başına olsan dahi, düşmanlarla cihadı ve düşmana karşı mü'min mustaz'afların yardımına koşmayı asla terk etme. Çünkü yüce Allah kendisine zafer vaadinde bulunmuştur. ez-Zeccac der ki: Yüce Allah, Peygamberine tek başına çarpışacak olsa dahi cihad etmesini emretmiştir. Çünkü ona yardım taahhüdünde bulunmuştur.

İbn Atiyye der ki: Lafzın zahirinden anlaşılan budur. Şu kadar varki, savaşmanın ümmet dışarıda bırakılarak yalnız ona kısa bir süre dahi farz kılındığına dair herhangi bir haber gelmiş değildir. O halde buyruğun anlamı -doğrusunu en iyi bilen Allahtır- lafız itibariyle ona hitap olması şeklindedir. Bu da herkese özel olarak kendisine yapılan hitaplara bir örnektir. Yani, ey Muhammed ve senin ümmetinden olan herkese şu söz söylenmiştir: **"Sen artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun."** İşte bundan dolayı her mü'minin yalnız başına olacak olsa dahi cihad etmesi gerekir. Peygamber (sav)'ın: "Allah'a yemin ederim ki, boynum koparılıncaya kadar mutlaka onlarla savaşacağım" [1] buyruğu da bu kabildendir. Yine arapların irtidat ettikleri sırada Hz. Ebu Bekir'in söylediği: "Eğer sağ elim bu hususta bana muhalefet edecek olursa, sol elimle ona karşı cihad ederim" şeklindeki sözü de bu kabildendir.

Bu âyet-i kerimenin küçük Bedir sırasında nazil olduğu söylenmiştir. Ebu Süfyan, Uhud'dan ayrıldığı sırada Rasûlullah (sav) ile küçük Bedir panayı-

(1) *Buhârî*, Şurût 15; *Müsned*, IV, 323, 329.

rında buluşmak üzere sözleşmişti. Sözleşilen vakit gelince Rasûlullah (sav) yetmiş süvari ile birlikte oraya çıkıp gittiği halde Ebu Süfyan oraya gelmediğinden herhangi bir savaş olmamıştır. Bu ise, daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde geçtiği üzere Mücahid'in yaptığı açıklamaya uygun düşmektedir. (Âl-i İmran, 3/172. ayetin tefsiri)

Buna göre ayetler arasındaki ilişki ve buyruğun burada yer almasının izahı şöyle yapılır: Yüce Allah münafıkları daha önceden olayları karıştırmak ve asılsız sözleri yaygınlaştırmak ile nitelendirdi. Daha sonra da Peygamber (sav)'a onlardan yüz çevirip, bu hususta hiçbir kimse ona yardım etmeyecek olsa dahi, Allah yolunda ciddi ve gayretli bir şekilde savaşmasını emretti.

Yüce Allah'ın: "(لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ): **Sen ancak kendinden sorumlusun"** buyruğundaki (تُكَلَّفُ): Mükellef tutulursun, buyruğu geniş zaman fiili olduğundan dolayı merfu'dur. Cezm edilmeyiş sebebi ise, birinci emrin illeti (sebebi) olmadığından dolayıdır. el-Ahfeş ise bunun cezmının mümkün olduğunu iddia etmiştir.

"(إِلَّا نَفْسَكَ): **Ancak kendin"** buyruğu ise, faili zikredilmeyen (meçhul fiilin) haberidir. Yani: Sen başkasının da bunu yapması için mecbur edilmezsin ve bundan dolayı da sorumlu tutulmazsın.

Yüce Allah'ın: **"Mü'minleri de** (cihada) **teşvik et. Umulur ki Allah, o kâfirlerin baskısını önler"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1. Mü'minleri Cihada Teşvik:

"Mü'minleri de teşvik et" onları cihada ve savaşmaya teşvik et. Birisini bir işi yapmaya emredip teşvik ettiğini ifade etmek üzere; (حرّضت فلانًا على كذا) denilir. Arapçada; (اكْبَ وواظب) filleri de aynı anlamda olmak üzere teşvik ve ısrarla devam etti, anlamını vermektedir.

2. Allah'ın Kâfirlerin Baskısını Önleyeceğine Dair Vaadi:

Yüce Allah'ın: **"Umulur ki Allah, o kâfirlerin baskısını önler"** buyruğu bu konuda bir umut vermektedir. Yüce Allah'ın umutlandırması ise, vücub ifade eder. Bununla birlikte arapçada da umutlandırmak vücup ifade etmek anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah'ın: "(وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ): ***Kıyamet gününde günahını mağfiret etmesini umduğum da O'dur"*** (eş-Şuarâ, 26/82) buyruğu da bu kabildendir.

İbn Mukbil der ki:

ظَنِّي بِهِم كَعَسَى وَهُم بِتَنُوفَةٍ يَتَنَازَعُونَ جَوَائِزَ الأَمْثَالِ

"Benim onlar hakkındaki kesin kanaatim ummak gibidir.
Onlar kupkuru bir arazide bulunduklarında;
Örnek, deyim ve atasözü mesabesindeki şiirleri karşılıklı söyleyip duruyorlar."

Yüce Allah'ın: **"Allah kahrı da daha çetin olandır"** yani savleti daha çetin olandır, saltanat ve egemenliği daha büyük olandır. Dilediğini gerçekleştirme gücü daha çok ve daha muktedir olandır. **"İbret alınacak cezası da daha şiddetli olandır."** Cezalandırması da daha güçlü olandır. Bu açıklamalar el-Hasen ve başkalarından yapılmıştır. İbn Düreyd der ki: (رماه الله بنكله): Allah onu ibretli bir ceza ile karşı karşıya bıraktı, demektir. Menkel ise insana ibretli ceza veren şey demektir. Şair der ki:

وأرم على أقفائهم بمنكل

"Ve ben onların arkalarına menkel (ibretli ceza olacak şey) atıyorum."

3. Allah'ın Vaadinin Gerçekleşmesi:

Birisi kalkıp: Biz kâfirleri güç ve kuvvete sahip olarak görmekteyiz. Siz ler ise Allah'ın umutlandırmasının kesinlik ifade ettiğini söylemektesiniz. Peki bu vaad nerede? diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir: Allah tarafından verilen bu vaad gerçekleşmiştir. Onun, gerçekleşmiş olması, sürekli ve devamlı olmasını gerektirmez. Meselâ bir an dahi bu vaad gerçekleşecek ve ortaya çıkacak olursa, verilen bu söz doğru olarak yerini bulmuş demektir. Yüce Allah, küçük Bedir'de müşriklerin satvetini alıkoymuş, önlemiştir. Böylelikle onlar daha önce söz verdikleri savşa gelip çarpışmak ahidlerini yerine getirmemiş oldular. *"Allah savaş hususunda mü'minlere el verdi* (onlara yetti)." (el-Ahzab, 33/25) Yine Hudeybiye antlaşmasını bozmak ve fırsatı değerlendirmek isteklerini gerçekleştirmelerine de imkân tanımadı. Müslümanlar, onların ne yapmak istediklerinin farkına vardılar, çıkıp onları esir olarak yakaladılar. Bu durum ise, elçiler barış için arada gidip gelirken gerçekleşmişti.

İşte ileride de geleceği üzere yüce Allah'ın: *"O, onların ellerini sizden çekendi"* (el-Feth, 48/24) buyruğu ile kastedilen de budur. Yüce Allah Ahzab gazvesinde gelen kâfir güruhlarının kalplerine korkuyu salmış, onlar da herhangi bir savaş ve çarpışma olmaksızın geri dönmüşlerdi. Yüce Allah'ın: *"Allah savaş hususunda mü'minlere el verdi"* (el-Ahzab, 33/25) buyruğunda olduğu gibi. Yahudiler de mü'minler kendileriyle savaşmadan yurtlarını ve mallarını bırakıp gitmişlerdi. İşte bütün bunlar yüce Allah'ın mü'minlerden uzaklaştırmış olduğu baskılar kabilindendir. Bununla beraber, yahudi ve hıristiyanlardan çok sayıda kimseler ve büyük kalabalıklar, küçülmüşler

olarak cizye yükümlülüğünün altına girdiler, zelil ve hakir olarak savaşma yı terk ettiler. Allah, böylelikle onların mü'minlere yapabilecekleri hasmlıklarını önlemiş oldu. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا ۚ وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

85. Kim güzel bir şefaatte bulunursa, ondan kendisine bir pay vardır. Kim de kötü bir şefaatte bulunursa ondan da kendisine bir pay vardır. Allah herşeye kadirdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Şefaat:

Yüce Allah'ın: **"Kim... şefaatte bulunursa"** buyruğunda geçen şefaat, şef'at ve benzeri ifadeler sayıda çift anlamındaki "eş-şefî'" den gelmektedir. Şefî' (şefaatçı) da buradan gelmektedir. Çünkü şefaatçı, ihtiyacı bulunan kimse ile birlikte şef' (çift) olmaktadır. Dişi deve bir defada iki süt kabını doldurduğu takdirde; (ناقة شفوع) denilmesi de buradan gelmektedir. Yine dişi deve hem gebe bulunup, hem de yavrusu ardında gidiyorsa ona, (ناقة شفيع) denilir. Şef' bire bir eklemek demektir. Şuf'a ise, ortağının mülkünü kendi mülküne katman demektir. Buna göre **şefaat,** senden başkasını kendi mevkiine ve aracılığına katman demektir. O halde şefaat, şefaatte bulunan kimsenin, nezdinde şefaat edilenin yanındaki mevkiini açıkça ortaya çıkarmak ve lehine şefaatte bulunan kimseye de bir menfaat ulaştırmak demektir.

2. Şefaatin Türleri ve Bu Âyetin Maksadı:

Tefsir alimleri, bu âyet-i kerime hakkında farklı görüşlere sahiptir. Mücahid, el-Hasen, İbn Zeyd ve başkaları, bunun insanların ihtiyaçları hususunda kendi aralarındaki şefaatleri hakkında olduğunu söylemişlerdir. Kim fayda sağlamak üzere şefaatte bulunursa onun bir payı olduğu gibi, zarar vermek için şefaatte bulunana da bir vebal vardır.

Şöyle de denilmiştir: Güzel şefaat, iyilik ve itaat hususunda olur. Kötü şefaat ise masiyetlerde olur. Her kim iki kişinin arasını düzeltmek için güzel bir şefaatte (aracılıkta) bulunacak olur ise, ecir almayı hakeder. Her kim de laf götürüp getirir ve gıybet yapmak suretiyle (aracılık yaparsa) o da günah kazanır. Bu da birinci açıklamaya yakındır.

Şöyle de denilmiştir: Güzel şefaatten kasıt, müslümanlara dua etmektir. Kötü şefaatten kasıt ise onlara beddua etmektir. Sahih haberde şöyle denilmiştir: "Her kim başkasının gıyabında dua edecek olursa, onun duası kabul olunur ve melek de: Amin, sana da onun kadarı olsun, der." (1) İşte sözü geçen pay sahibi olmak, budur. Kötülükte de böyledir. Yani, onun yaptığı beddunun kötülüğü kendisine raci olur. Yahudiler de müslümanlara beddua ediyorlardı.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Her kim cihadda arkadaşına eş olursa böylelikle ecirde de onun payı olur. Her kim batılda başkasına eş olursa, onun da o günahtan payı olur. Yine el-Hasen'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: İyi şefaat, dinen caiz olan şeydir. Kötü şefaat ise dinde caiz olmayandır. Bu söz, adeta diğer görüşleri de kapsamaktadır. Âyet-i kerimedeki el-Kifl (pay) ise, günah ve vebal demektir ki, bu şekildeki açıklama el-Hasen ve Katade'den nakledilmiştir. es-Süddî ve İbn Zeyd ise pay anlamındadır demişlerdir. Kifl kelimesi deveye binen kimsenin düşmemek için devenin hörgücü üzerinde bıraktığı örtüden türetilmiştir. Devenin hörgücü üzerinde bir örtü dolayıp bu şekilde üzerine binildiği takdirde, (اكتفلت البعير): Deveye kifl yaptım, denilir. Böyle yapan kimsenin bu fiiline de iktifal denilir. Çünkü o, böyle yapmakla devenin sırtının tamamını değil de, sırtından bir payını (bölümünü) kullanmış olur. Hayır ve şer türünden her türlü pay hakkında da bu kelime kullanılır.

Yüce Allah'ın Kitabında: "(يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ): ***Size rahmetinden iki pay versin"*** (el-Hadid, 57/28) diye buyurulmaktadır. Caiz olan hususlarda şefaat eden kimsenin şefaati kabul olunmasa dahi ona ecir verilir. Çünkü yüce Allah: **"Kim... şefaatte bulunursa"** diye buyurmakta, kimin şefaati kabul olunursa diye buyurmamaktadır. Müslim'in Sâhih'inde de şöyle denilmektedir: "Şefaatte bulununuz, ecriniz verilir. Allah da Peygamberi'nin dili üzre dilediği hükmü verir." (2)

3. Allah Herşeye Gücü Yetendir:

Yüce Allah'ın: **"Allah herşeye kadirdir"** buyruğunda yer alan ve kadir anlamına gelen (مقيتاً) kelimesi **"muktedirdir"** anlamındadır. ez-Zübeyr b. Abdulmuttalib'in şu beyiti de bu kabildendir:

وذي ضِغْنٍ كففْتُ النفسَ عنه وكنتُ على مَساءتِه مُقِيتا

(1) ***Müslim,*** Zikr 86-88; ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 29; ***İbn Mâce,*** Menâsik 5; ***Müsned,*** VI, 452. (Yakın anlamlarda)

(2) ***Buhâri,*** Zekât 21, Edeb 36, 37, Tevhid 31; ***Müslim,*** Birr 145; ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 117; ***Tirmizi,*** İlm 14; ***Nesâî,*** Zekât 65; ***Müsned,*** IV, 400.

"Ve bir kin sahibi ki, ben kendimi (ona ceza vermekten) **alıkoydum. Bununla birlikte ona kötülük yapma gücüne sahiptim."**

Yani buna muktedirdim.

Buyruğun anlamı da şudur: Şüphesiz yüce Allah, her insana kendi gücünü, gücünü sağlayacak gıdasını (kuut) verir.

Hz. Peygamberin: "(كفى بالمرء إثماً أن يُضيّع من يقيت): Kişinin gücü altında bulunanları zayi etmesi günah olarak ona yeter" (1) hadisi de -bu şekilde rivayet edenlere göre- bu kabildendir. Yani onun kudreti altında, yönetimi altında bulunan çoluk çocuk ve diğer kimseleri zayi etmesi... anlamındadır ki, bu hadisi (böylece) İbn Atiyye zikretmiştir. İşte :(قُتُّه أقوته قَوْتاً ، وأقَتُّه أقيته إقاتة): Ona güç yetirdim, yetiririm demektir. (İsm-i fail olmak üzere): Kâit ve mukît (güç yetiren) de buradan gelmektedir. Şairin:

. . . إنّي على الحساب مُقِيتُ

"... Ben hesepta mukît olacağım (hesaba çekilmek üzere durdurulacağım)."

İfadesi hakkında ise et-Taberî şöyle demiştir: buradaki mukît kelimesi, az önce geçen anlamdan başka bir anlama gelmektedir. Durdurulacağım manasınadır. Ebu Ubeyde der ki: Mukît, hıfzedici, koruyucu demektir. el-Kisaî ise, muktedir anlamındadır der. en-Nehhas da der ki: Ebu Ubeyde'nin görüşü daha uygundur. Çünkü onun açıklamasına göre bu kelime "el-Kavt"den türetilmiş olur. el-Kavt ise, insanı koruyabilen, muhafaza edebilen miktar anlamındadır. el-Ferra da der ki: Mukît, herkese kût'unu (onu hayatta tutacak gıdasını) veren kimse demektir.

Nitekim, hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: "(كفى بالمرء إثماً أن يضيّع من يقوت): Kişinin geçimlerini sağlamakla yükümlü olduğu kimseleri zayi etmesi ona günah olarak yeterlidir."(2) Bu hadisteki son kelime (يقيت) şeklinde de zikredilmiştir. es-Sa'lebî bunu zikreder ve der ki: İbn Fâris, ***el-Mücmel***'de şunu nakletmektedir: el-Mukît, el-Muktedir demektir. Yine el-Mukît, el-Hâfız ve eş-Şâhid (koruyucu ve gözetleyici) anlamındadır. Gıda ve besleyecek şey anlamında; (قِيت) da denilir, (قوت) da denilir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

---

(1) Hadis'in tanık olarak kullanılan lafzı ***Müslim,*** Zekât 40'ta: "Kişinin elinin altında bulunup sahip olduğu kimselerin kût'unu (temel gıdalarını) alıkoyması..." şeklinde ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 45; ***Müsned,*** II, 165, 195'te: "...temel gıdasını sağlamakla yükümlü olduğu kimseler (men yekûtu) " şeklindedir.

(2) Az önceki rivâyetle ilgili nota bakınız.

وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

86. Bir selâmla selâmlandığınızda siz ondan daha güzeli ile selâmı alın veya aynısıyla karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını hakkıyla yapandır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı oniki [1] başlık halinde sunacağız:

1. Tahiyye'nin, Yani Selâm'ın Anlamı:

Yüce Allah'ın: "(وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ): **Bir selâmla selâmlandığınızda"** buyruğundaki "et-tahiyye" kelimesi, (حييت)'den (تفعلة) kipine sokulmuş bir kelimedir. Bunun aslı ise (تَحْيِيَة)'dır. "Ya" harfinin biri ötekine idğam edilmiştir.

Tahiyya, selâm demektir. Tahiyye, aslında hayatının devamı için dua etmek anlamındadır. **"et-Tahiyyatü lillahi"** ise, afetlerden kurtulmuş olmak, uzak olmak Allah içindir, demektir. Bunun mülk anlamında olduğu da söylenmiştir. Abdullah b. Salih el-Iclî der ki: el-Kisaî'ye "et-tahiyyatü lillahi" sözünün ne anlama gelidiğini sordum. O: et-Tahiyyat, el-Berekât gibidir. Bu sefer ben: Peki, el-Berekât ne demektir diye sordum: Buna dair birşey işitmiş değilim, dedi.

Yine bunlara dair Muhammed b. el-Hasen'e sordum, o da: Bu, Allah'ın kendisiyle kullarının kendisine ibadet etmesini istediği bir sözdür, dedi. Daha sonra Kûfe'ye geldim. Kûfe'de Abdullah b. İdris ile karşılaştım, ona şöyle dedim: Ben, el-Kisaî'ye de, Muhammed'e de "et-tahiyyatü lillahi" sözünün ne anlama geldiğini sordum da, her ikisi de bana şöyle şöyle cevap verdiler. Bu sefer Abdullah b. İdris bana şöyle dedi: İkisinin de şiir bilgileri ve bu gibi şeylere dair bilgileri yoktur.

Tahiyye, mülk demektir, dedikten sonra şu beyiti okudu:

أُؤَمِّ بِهَا أَبَا قَابُوسَ حَتَّى أَنِيخَ عَلَى تَحِيَّتِهِ بِجُنْدِي

"Onunla, Ebu Kabus'un üzerine yürüyorum, tâ ki,
Onun tahiyyesi (mülkü) üzerine askerlerimle varıp
(devemi) çöktürünceye kadar."

(1) Ancak 7. başlık zikredilmemiştir.

İbn Huveyzimendâd da şu beyiti şöylece zikretmektedir:

أُسيِـر بـه إلى النّعمـان حتى أُنيـخ على تحيتـه بجُنـدِي

"Onunla Nu'man'a doğru gidiyorum tâ ki,
Askerlerimle mülkü (tahiyyesi) üzerine (devemi) çöktürünceye kadar."

Burada "tahiyyesi" ile kastettiği onun mülküdür. Bir diğer şair de (Züheyr b. Cenab el-Kelbî) şöyle demektedir:

ولـكُـلُّ مـا نـال الفـتى قـد نِـلْتُـه إلا الـتّـحِـيّـه

"Bir delikanlının nail olduğu herşeye şüphesiz
Ben de nail oldum; tahiyye (mülk) müstesnâ."

el-Kutebî der ki: Tahiyyat duasında: "Et-Tahiyyâtu lillahi" şeklinde tahiyyat'ın çoğul olarak zikredilmesi şundan dolayıdır: Yeryüzünde değişik tahiyyelerle selâmlanan hükümdarlar, krallar vardır. Onlardan kimisine lanetten uzak durasın, anlamında; (أبيْتَ اللّعْنَ) denilirdi, kimisine de: Esenlikte ve nimet içerisinde olasın, anlamında; (انْعَم وانْعَم) denir, kimisine de bin yıl yaşayasın, denilirdi. Bize de: Tahiyyât yalnız Allah'ındır, deyiniz diye emrolundu. Yani mülk ve egemenliğe delalet eden bütün sözler ile bunlar, kinaye yoluyla ifade eden bütün sözler, yüce Allah'ındır.

Bu âyet-i kerimenin daha önceki buyruklarla ilişki yönüne gelince; Yüce Allah diyor ki: Daha önceden emrolunduğu şekilde cihada çıkıp da, bu cihad yolculuğunuz esnasında size, İslam selâmı ile selâm verilecek olursa, sakın size bu şekilde selâm verenlere, sen mü'min değilsin demeyiniz. Aksine, ona selâmını alarak karşılık veriniz. Çünkü böylelerinin üzerine İslam hükümleri caridir.

2. Âyet-i Kerimenin Manası ve Selamlaşmaya Dair Bazı Hükümler:

İlim adamları âyetin manası ve te'vili hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Vehb ile İbnü'l-Kasım, Malik'ten bu âyet-i kerimenin, aksırana "yerhamukellah" demek ile, "yerhamukellah" diyene karşılık vermek hakkındadır. Ancak bu görüş zayıftır. Bu ayetin sözlerinde buna delâlet eden bir şey yoktur. Aksırana *"yerhamukellah"* diyerek cevap vermek ise, kıyas yoluyla selâmı almanın kapsamına girmektedir. Eğer İmam Malik'ten bu sözü söylediği sahih olarak rivayet edilmişse, Malik'in anlatmak istediği bu olmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Huveyzimendâd der ki: Eğer hibe sevap için (hibeye karşılık verilmesi şartıyla yapılan hibe) ise, âyet-i kerimenin buna hamledilmesi caiz olabilir. Birisine karşılık vermesi şartıyla hibede bulunulacak olursa, o da muhayyerdir. Dilerse o hibeyi kabul etmeyip reddeder, dilerse hibeyi kabul eder ve onun karşılığında kıymetini verebilir.

Derim ki: Ebu Hanife'nin arkadaşları da bu kabilden görüşlerini belirtmiş ve şöyle demişlerdir: Buradaki tahiyye'den kasıt, yüce Allah'ın: **"Veya aynısıyla karşılık verin"** buyruğu dolayısıyla hediyedir. Çünkü selâmın aynısıyla geri verilmesine imkân yoktur. İfadenin zahiri de, tahiyye'nin aynı geri verilmesini gerektirmektedir ki, bu da hediyedir. Hediyeyi kabul etmesi halinde, ya onun ivazını vermesi, ve yahutta aynısını iade emrolunmuştur. Selamda ise böyle birşeye imkân yoktur. Sevap (karşılık) şartı ile hibede bulunmanın ve bu şartla hediye vermenin hükmüne dair açıklamalar, ileride er-Rûm Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Artış göstersin diye... verdiğiniz herhangi bir şey"*** (er-Rûm, 30/39) buyruğunu açıklarken inşaallah gelecektir.

Şu kadar varki, doğru olan burada tahiyye'den kastın selâm vermek olduğudur. Çünkü yüce Allah bir başka yerde: ***"Onlar sana geldikleri zaman, Allah'ın seni selâmlamadığı tahiyye ile selâmlarlar"*** (el-Mücadele, 58/8) diye buyurmaktadır. en-Nâbiğa ez-Zübyani de şöyle demiştir:

تُحَيِّيهِم بيضُ الولائِد بينهم وأكسيةُ الإضريج فوق المشاجِبِ

"Selamlıyor (tahiyye) onları aralarındaki beyaz cariyeler
Kırmızı ipek örtüler ise, birbirine çatılmış sopalar üzerinde."

Şair de burada "tahiyye" ile selâm vermeyi kastetmiştir. Müfessirler topluluğu da bu görüştedir. Bu husus bu şekilde anlaşıldığına göre, âyet-i kerimenin fıkhî incelikleri ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

İlim adamları, icma ile şunu kabul etmişlerdir: Önce selâm vermek, teşvik edilmiş bir sünnettir. Selamı almak ise, bir farizadır. Çünkü yüce Allah: **"Siz ondan daha güzeli ile selâmı alın veya aynısıyla karşılık verin"** diye buyurmuştur.

Ancak, bir topluluk arasından bir kişi selâmı alacak olursa, bunun yeterli olup olmayacağı hususunda görüş ayrılıkları vardır. Malik ile Şafiî, bunun yeterli olacağını ve müslüman bir kimsenin selâm verenin sözünün aynısı ile selâmını almış olacağı görüşündedirler. Kûfeliler ise, selâm almanın muayyen farzlardan (farz-ı ayn'lardan) olduğu görüşünde olup şöyle derler: Selam vermek, selâm almaktan farklıdır. Çünkü selâm vermek tatavvu (nafile bir ibadet) dir. Onu almak ise bir farizadır. Topluluk arasındaki bir gayri müslim, verilen selâmı alacak olursa, bu topluluğun üzerindeki selâm alma farzını kal-

dırmaz. İşte bu da selâm almanın bizzat her kişinin ayrı bir görevi olduğunun delilidir. Katade ve el-Hasen der ki: Namaz kılan bir kimseye selâm verilecek olursa, sözlü olarak selâmı alır ve bu şekilde selâm alması, onun namazını yarıda kesmiş olmaz. Çünkü o emrolunduğu bir işi yapmıştır.

Ancak, buna muhalefet etmişlerdir. Birinci görüşün sahipleri, Ebu Davud'un, Ali b. Ebi Talib'den, onun da Peygamber (sav)'den şu buyruğunu delil gösterirler: "Bir topluluk bir yerden geçtikleri takdirde, onlardan birisinin selâm vermesi yeterli olduğu gibi, oturanlardan da birisinin o selâmı alması yeterlidir." (1) Bu buyruk ise, görüş ayrılığı olan noktada açık bir nass (bir delil) dir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu, muarızı (onunla çatışan) bulunmıyan hasen bir hadistir. İsnadında Said b. Halid diye bir ravi vardır ki, bu da Medine'li Huzaalılardan, Said b. Halid'dir. Bazı hadis alimlerine göre onun rivayetlerinde bir sakınca yoktur. Kimisi de bunun zayıf bir ravi olduğunu söylemiştir. Böyle diyenler arasında Ebû Zur'a, Ebu Hatim ve Yakub b. Şeybe de vardır. Ayrıca bunlar, onun bu hadisini münker kabul etmişlerdir. Çünkü, bu senet ile bu hadisi yalnızca o rivayet etmiştir. Diğer taraftan Abdullah b. el-Fadl, Ubeydullah b. Ebi Rafi'den hadis dinlemiş değildir. İkisinin arasında bundan başka birkaç hadiste el-A'reç de vardır. Doğrusunu bilen Allah'tır. (2)

Yine bu görüşü savunanlar, Hz. Peygamberin: "Az topluluk, çok topluluğa selâm verir" (3) buyruğunu delil gösterirler. Ayrıca ilim adamları, bir kişinin topluluğa selâm verebileceğini icma ile kabul edip, kalabalık sayısınca selâmını tekrarlamasına gerek olmadığını benimsediklerine göre, aynı şekilde bir kişi de topluluk adına selâmı alır ve diğerlerinin bu konuda vekili olarak hareket eder. Farz-ı kifayelerde olduğu gibi.

Mâlik de Zeyd b. Eslem'den Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Binek üstünde olan yürüyene selâm verir. Bir topluluk arasından bir kişi selâm verecek olursa, bu hepsi için yeterli olur." (4)

İlim adamlarımız der ki: İşte bu, bir kişinin selâmı almasının yeterli olduğuna delildir. Zira, ancak vacip olan hususlarda "onlar için yeterli olur" tabiri kullanılır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Derim ki: İşte ilim adamlarımız bu hadisi böylece te'vil etmiş (yorumlamış) ve bir kişinin selâmı almasının caiz olacağına dair bunu delil kabul etmişlerdir. Ancak çok rahatlatıcı bir delil olarak görülemez.

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 140.
(2) İbn Abdi'l-Berr, ***et-Temhîd,*** V, 290-291.
(3) ***Buhâri,*** İsti'zân 4-7; ***Müslim,*** Selâm 1, Edeb 46; ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 134; ***Müsned,*** III, 444, VI, 19
(4) ***Muvatta,*** Selâm 1.

3. Selâmın Daha Güzeli İle Alınması:

Yüce Allah'ın: **"Ondan daha güzeli ile selâmı alın veya aynısıyla karşılık verin"** buyruğunda sözü geçen selâmın daha güzeli ile alınması, "selâmun aleyküm" diyen kimseye fazladan: "Aleykesselâm ve rahmetullah" diye karşılık vermek suretiyle olur. Eğer: "Selâmun aleyke ve rahmetullah" diyecek olursa, selâmı alan kimse "ve berâkâtuhu"yu ekler. İşte selâmın nihai şekli budur, bundan fazlası ile selâm alınmaz. Yüce Allah, -ileride yeri gelince açıklanacağı üzere- o şerefli hane halkından: ***"Allah'ın rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun"*** (Hud, 11/73) diye selâmlandıklarını haber vermektedir. Şayet, selâm veren nihai şekliyle selâm verecek olursa, selâmı alan sözünün başına "vav" harfini ilave ederek: ***"Ve aleykesselâmu ve rahmetullahi ve berâkâtuhu"*** diye karşılık verir. Misliyle selâmı almak ise, "esselâmu aleyke" diyene, "aleykesselâm" diye karşılık vermektir. Şu kadar varki, kendisine selâm verilen kişi bir kişi olsa dahi, bütün selâmlamaların çoğul lafzı ile olması gerekmektedir. (Esselâmu aleykum ve aleykumusselâm... şeklinde).

el-A'meş, İbrahim en-Nehaî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Tek kişiye selâm verdiğin takdirde "esselâmu aleykûm" de. Çünkü onunla birlikte melekler de vardır. Selamın alınması halinde de bunun çoğul lafzı ile olması gerekir. İbn Ebi Zeyd der ki: Selam veren esselâmu aleykûm der, selâmı alan da ve aleykumu's-selâm diye karşılık verir. Veya ona söylenildiği gibi o da esselâmu aleykûm der. İşte yüce Allah'ın: **"Veya aynısıyla karşılık verin"** buyruğunun anlamı budur. Selamı alırken (tekil olarak) selâmun aleyke (selâm senin üzerine olsun) diye söylenmez.

4. Selamlaşmada Tercih Edilen İfade Şekli:

Selamlaşmada tercih edilen ve edebe uygun olan, yüce Allah'ın isminin (es-Selâm lafzının) mahlukun isminden önce zikredilmesidir. Nitekim şanı yüce Allah: ***"Selâm olsun İlyas'a"*** (es-Sâffât, 37/130) diye buyurmaktadır. İbrahim (a.s) kıssasında da şöyle buyurmaktadır: ***"Allah'ın rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun ey hane halkı!"*** (Hud, 11/73) Yine Hz. İbrahimden (babasına): ***"Selam sana"*** (Meryem, 19/47) dediğini haber vermektedir.

Buhârî ile Müslim'in Sahîh'inde Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

Aziz ve celil olan Allah Ademi, boyu altmış zira olmak üzere (Adem'in kendi suretinde yaratmıştır.)[1] Onu yaratınca: Git şu topluluğa selâm ver dedi.

---

(1) ***Müslim***'in Sahih'inde bu hadisle ilgili notta (Nevevî'den naklen) şöyle denilmektedir: "Bu rivâyet, zamirin Âdem'e ait olduğu hususunda açıktır." İbn Hacer de şöyle demektedir. "Bu rivâyet, zamirin Âdem (a.s.)'e ait olduğunu söyleyenlerin görüşlerini desteklemektedir." (***Fethu'l-Bâri***, VI, 422; ayrıca bk. XI, 5 v.d.)

-Bunlar meleklerden oturmakta olan bir topluluktu.- Onların sana ne şekilde selâm vereceklerini dinle. Bu senin ve senin soyundan geleceklerin selâmı olacaktır. Bunun üzerine Adem gidip, esselâmu aleykûm dedi. Onlar da esselâmu aleyke verahmetullah dediler. -Böylelikle fazladan ona *"verahmetullah"* diye karşılık verdiler- İşte cennete girecek olan herkes, Ademin sureti üzre boyu altmış zira olarak girecektir. Ondan sonra insanlar şu ana kadar hilkat itibariyle eksilmeye devam etmektedirler." (1)

Derim ki: Bu hadis-i şerif, sahih olmanın yanında yedi hususu da ifade etmektedir:

1. Hz. Adem'in yaratılışının niteliğini haber vermektedir.
2. Allah'ın lütfuyla biz cennete bu surete sahip kılınarak girecegiz.
3. Az sayıda olanların çok olanlara selâm vermesi,
4. Yüce Allah'ın adının öne alınması,
5. Benzeriyle selâm vermek. Çünkü onlar da esselâmu aleykum diye selâmı almışlardı.
6. Selâmı alırken ona ilavede bulunmak.
7. Kûfelilerin belirttikleri şekilde selâm verilenlerin tümünün selâmı almaları. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

5. Selamı Alırken Selam Verenin Önce Anılması:

Selamı alırken, kendisine selâm vereni önce anacak olursa, haram ya da mekruh işlemiş olmaz. Çünkü Peygamber (sav)'ın bu şekilde selâm aldığı sabit olmuştur. Hz. Peygamber, güzel bir şekilde namaz kılamayan adamın, kendisine verdiği selâmını: "Ve aleykesselâm. Hadi geri dön (bir daha) namaz kıl. Çünkü sen namaz kılmış olmadın" diye cevap vermişti. (2)

Hz. Âişe de Peygamber (sav)'ın Hz. Cebrail'in kendisine selâm gönderdiğini haber verince; "Ve aleyhisselâm ve rahmetullah" diye selâmını almıştı. Bunu da Buhârî rivayet etmiştir. (3)

Hz. Aişe'nin hadisindeki fıkhî inceliklerden birisi de şudur: Bir kişi bir başka kişiye selâm gönderecek olursa, doğrudan doğruya ona selâm veriyormuş gibi onun selâmını alması gerekir.

Bir adam Peygamber (sav)'a gelip: Babam sana selâm gönderdi deyince Hz. Peygamber de: "Aleyke ve alâ Ebîkesselâm" yani, sana ve babana selâm olsun, diye selâmını almıştır. (4) Nesâî ve Ebû Dâvûd, Cabir b. Süleym'den

(1) *Buhârî*, Enbiya 1, İsti'zân 1, Cennet 1.
(2) *Buhârî*, Ezân 122, Eymân 15, İsti'zân 18; *Müslim*, Salât 45; *Ebû Dâvûd*, Salât 143; *Tirmizi*, Salât 110; İsti'zân 4; *Nesâî*, İftitâh 7, Tatbik 15, Sehv 67; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 72.
(3) *Buhârî*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 30, İsti'zân 19.
(4) *Müsned*, V, 366.

şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Rasûlullah (sav) ile karşılaştım ve: "Aleykesselâmu ya Rasulallah (Sana selâm olsun ey Allah'ın Rasulü) dedim, O da: Aleykesselâmu deme. Çünkü aleykesselâm, ölüye selâm şeklidir. Fakat bunun yerine esselâmu aleyke de." (1)

Şu kadar var ki, bu hadis sabit değildir. (2) Ancak, Arapların kötü hususlarda beddua ettikleri kişinin adını başa almaları adetleridir. Mesela araplar: Üzerine olsun Allah'ın laneti ve Allah'ın gazabı, derler.

Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: ***"Ve senin üzerinedir lanetim kıyamet gününe kadar."*** (Sâd, 38/78) Yine ölmüşlere selâm verirken şairlerin alışageldikleri ve adet edindikleri usul de bu idi. Şu beyitlerinde olduğu gibi:

عليك سلام الله قيسَ بن عاصم ورحمته ما شاء أن يترحّما

"Sana olsun Allah'ın selâmı, ey Kays b. Âsım!
Ve rahmeti, rahmet dilemeyi murad ettikçe."

Bir diğer şair eş-Şemmâh da şöyle demektedir:

عليك سلام من أمير وبارکتْ يَدُ الله في ذاك الأديم المُمَزَّقِ

"Sana selâm bir emirden ve bereket ihsan etsin
Allah'ın kudret eli, o paramparça olmuş deri çadıra."

Hz. Peygamberin ona bu şekilde selâm vermesini yasaklayış sebebi, ölüler hakkında meşru olan selâm lafzının bu oluşundan dolayı değildir. Hz. Peygamberin hayatta olanlara selâm verdiği şekilde ölülere de selâm verdiği ve şöyle buyurduğu sabit olmuştur: "(السلام عليكم دار قوم مؤمنين وإنا إن شاء الله بكم لاحقون) Ey mü'minler topluluğunun diyarı, selâm sizlere. Allah'ın izniyle biz de sizlere kavuşacağız." (3)

Hz. Aişe (r.anha) de şöyle sormuştu: Ey Allah'ın Rasulü, kabristana girdiğim takdirde ne söyleyeyim? Şöyle buyurdu: "(السلام عليكم أهل الديار من المؤمنين): Selâm sizlere ey mü'minler diyarının sakinleri" de. (4)

İleride yüce Allah'ın izniyle et-Tekâsur Sûresi'nde (102. Sûre); kabir ziyaretine dair açıklamalar gelecektir.

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Libas 25, Edeb 140; ***Tirmizi,*** İsti'zân 28; ***Müsned,*** III, 482.
(2) Ancak ***Tirmizî***, hadisi kaydettikten sonra, "Bu, hasen, sahih bir hadistir" demektedir.
(3) ***Müslim***, Tahâre 39; ***Ebû Dâvûd***, Cenâiz 79; ***İbn Mâce***, Zühd 36; ***Müsned***, II, 300, 375, 408.
(4) ***Müslim***, Cenâiz 103, 104; ***Nesâî***, Cenâiz 103; ***Müsned***, VI, 221. Bu ve bundan öncekine benzer rivayetler için bk.: ***İbn Mâce***, Cenâiz 36; ***Müsned***, V, 353, 360, VI, 71, 76, 111, 180.

Derim ki: Hz. Âişe'nin rivayet ettiği hadis ile diğerlerinin kabristandan geçip oraya yaklaşma sırasında bütün kabir ahalisine selâm vermek hakkında, Cabir b. Süleym'in rivayet ettiği hadisin de yalnızca kabir ziyareti kastıyla oradan geçiş hakkında olması da muhtemeldir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

6. Selamlaşmaya Dair Diğer Hükümler:

Binekli olanın yürüyene, ayakta olanın oturana, azınlığın çoğunluğa selâm vermeleri sünnettendir. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği Müslim'in Sahîh'inde yer alan hadis-i şerifte böyle zikredilmiştir. Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Binekli olan yürüyene selâm verir..." (1)

Bu hadiste mertebe itibariyle yüksek olduğundan dolayı binek üzerinde olandan başlamaktadır. Ayrıca bu binekliyi büyüklenmekten uzaklaştırır. Yürüyen hakkında da binekli hakkında söylendiği gibi söylenmiştir. Yine şöyle denilmiştir: Oturanın, vekar, sebat ve sükun hali üzere olduğundan dolayı yürüyene göre üstün bir meziyeti vardır. Zira yürüyenin hali bunun tam aksidir. Azınlığın çoğunluğa selâm vermesine gelince, bu da müslümanların çokluğunun ve çoğunluğunun şerefine riayetten dolayıdır. Buhârî hadis-i şerifte ayrıca: "Küçük de büyüğe selâm verir" fazlalığını da kaydetmektedir. (2)

Büyüğün küçüğe selâm vermesine gelince, Eş'as, el-Hasen'den küçük çocuklara selâm verilmesi görüşünde olmadığını rivayet etmektedir. O der ki: Çünkü selâmın alınması bir farzdır. Küçük çocuğun ise selâm verme yükümlülüğü yoktur. O halde küçük çocuklara selâm vermemek gerekir. İbn Sîrîn'den ise, onun küçük çocuklara selâm vermekle birlikte onlara sesini işittirmediği rivayet edilmiştir.

İlim adamlarının çoğunluğu der ki: Küçük çocuklara selâm vermek, onu terketmekten daha faziletlidir. Buhârî ile Müslim'de es-Seyyar'dan şöyle dediği nakledilmektedir. Sabit ile beraber yürüyordum. Çocukların yanından geçti, onlara selâm verdi. O da, Enes ile birlikte yürürken, Enes'in çocukların yanından geçip, çocuklara selâm verdiğini zikretti. Enes de Peygamber (sav) ile birlikte yürürken, çocukların yanından geçtiğini, onlara selâm verdiğini zikretti. Bu Müslim'in lafzıdır. (3) Böyle davranmak, Hz. Peygamber'in büyük ahlakı cümlesindendir. Bununla küçük çocukların bu gibi şeylere alıştırılmasına işaret olduğu gibi, sünnetlerin öğretilmesine teşvik ve onların şer'î adap üzere eğitilmeleri de sözkonusudur. O halde bunlara uymak gerekir.

---

(1) *Buhâri*, İsti'zân 5, 6; *Müslim*, Selâm 1; *Ebû Dâvûd*, Edeb 133; *Tirmizî*, İsti'zân 14; *Muvatta*, Selâm 1; *Müsned*, III, 444, VI, 19, 204.

(2) *Buhâri*, İsti'zân 4, 7; *Ebû Dâvûd*, Edeb 134; *Müsned*, II, 314.

(3) *Müslim*, Selâm 15; *Buhâri*, İsti'zân 15; *Tirmizî*,, İsti'zân 8; *Dârimî*, İsti'zân 8.

Hanımlara selâm vermek ise caizdir. Ancak, şeytanın dürtmesi, yahut hainee bir bakış suretiyle onlarla konuşmaktan fitne korkusu dolayısıyla genç hanımlar bundan müstesnâdır. Yaşlanıp kocamış ve acuze olmuş hanımlara ise, sözünü ettiğimiz hususlardan yana güven altında olunduğundan dolayı selâm vermek güzeldir. Ata ve Katade'nin görüşü budur. Mâlik ve ilim adamlarından bir gurup da bu kanaattedir.

Şu kadar var ki, Kûfeli alimler, selâm verenin kadınlara mahrem olmaması halinde selâm vermesini kabul etmez ve şöyle derler: Ezan okumak, kamet getirmek, namazda Kur'ân'ı açıktan okumak kadınlardan sakıt olduğuna göre, selâmı almaları da onlardan sakıttır. O bakımdan hanımlara selâm verilmez. Ancak sahih olan birinci görüştür.

Çünkü Buharî, Sehl b. Sa'd'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bizler cuma günü gelmesinden dolayı sevinirdik. Ona, neden diye sordum, dedi ki: Bizim kocamış bir kadın vardı. Bu kadın Budaa'ya -İbn Mesleme der ki: Medine'de bir hurmalığın adıdır- birisini gönderir, oradan pazı kökleri aldırır, bunu tencereye koyar, üzerine de birkaç tane arpa öğütür atardı. Cuma namazını kıldık mı, namazdan çıkıp onun yanına gider, ona selâm verirdik. O da bu pişirdiği yemeği önümüze getirir, koyardı ve bundan dolayı sevinirdik. O sırada, ancak cuma namazını kıldıktan sonra kaylule yapar (öğle vakti dinlenmeye çekilir) ve yemek yerdik." (1)

8. Selâm Şekli ve Adabı:

Selâmın da, selâmın alınışının da işitilecek sesle olması sünnettir. Parmakla veya elle işaret, Şafiî'ye göre yeterli değildir. Bize göre uzak olunması halinde yeterli gelir. İbn Vehb, İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: es-Selâm, aziz ve celil olan Allah'ın isimlerindendir. Allah, onu yeryüzüne dağıttı. O bakımdan onu kendi aranızda yaygınlaştırınız. Kişi, bir topluluğa selâm verip de onlar da selâmını alacak olurlarsa, onlardan bir derece üstün olur. Çünkü onlara (bunu) hatırlatmış olur. Şayet onlar selâmını almayacak olurlarsa onlardan daha hayırlı ve daha hoş olanlar onun selâmını alırlar.

el-A'meş de, Amr b. Murre'den, o, Abdullah b. el-Haris'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Kişi, bir topluluğa selâm verecek olursa, onlara bir derece üstünlüğü olur. Eğer onlar selâmını almayacak olurlarsa, melekler onun selâmını alırlar ve onlara lanet okurlar.

Selamı alan kişi, cevabını işittirmelidir. Çünkü selâm verene selâmını aldığını işittirmiyecek olursa, ona cevap vermiş, yani selâmını almış olmaz. Nitekim, selâm veren bir kimse de eğer sesini selâm verdiği kimselere işittir-

(1) *Buhâri*, Hars 21, Et'ime 17, İsti'zân 16.

... ...

"Vav"sız rivayet mana itibariyle daha güzeldir. Ancak "vav"lı rivayet daha sahih ve daha meşhurdur, ilim adamlarının çoğunluğu da bu rivayeti benimsemiştir.

10. Zimmet Ehlinin Selâmını Almanın Hükmü:

Zimmet ehlinin selâmını almak hususunda görüş ayrılığı vardır. Müslümanların selâmını almak gibi onların da selâmını almak vacip midir? İbn Abbas, eş-Şa'bî ve Katade, âyet-i kerimenin umum ifade etmesini ve sahih sünnette onların selâmının alınmasını emreden buyrukları delil göstererek bu görüşü kabul etmişlerdir.

Eşheb ve İbn Vehb'in kendisinden yaptığı rivayete göre Malik, bunun vacip olmadığı görüşündedir. Eğer zimmet ehlinin selâmını alacak olursak, yalnızca "aleyke" deriz. İbn Tavus; zimmet ehlinin selâmını alırken "(ملائك السلام): Selâm senin üstüne yükselsin; yani selâm üzerinden kalksın, diye cevap vermeyi tercih etmiştir.

Bazı ilim adamlarımız ise, "essilâm" demeyi tercih etmişlerdir. Bundan kasıt, taş'tır. Malik ve başkalarının bu hususlaki görüşleri hadis-i şerifte belirtilene uygun ve yeterlidir. İleride Meryem Sûresi'nde Hz. İbrahim'in babasına söylediği haber verilen: ***"Selam sana"*** (Meryem, 19/47) buyruğunu açıklarken zimmet ehline öncelikle selâm vermeye dair açıklamalar gelecektir.

Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. İşlediğiniz takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi size göstereyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırınız." (1)

İşte bu, selâmın müşrikler dışarda olmak üzere müslümanlar arasında yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11. Kimlere Selam Verilmez:

Namaz kılana selâm verilmez. Selam verilecek olursa, namaz kılan muhayyerdir. Dilerse parmağıyla işaret ederek selâmını alır, dilerse namazını bitirinceye kadar selâmı almaz. Namazı bitirdikten sonra selâmı alır.

Def'i hacette bulunana da selâm vermemek gerekir. Verilecek olursa, selâmı alma yükümlülüğü yoktur. Böyle bir durumda iken adamın birisi Peygamber (sav)'ın yanına uğrar, Hz. Peygamber ona şu cevabı verir: "Benim bu halde olduğumu görür veya bu halde beni bulursan bana selâm verme. Çünkü (bu haldeyken) bana selâm verecek olursan, senin selâmını almam." (2)

---

(1) ***Müslim***, İman 93; ***Ebû Dâvûd***, Edeb 131; ***Tirmizî***, Sıfatu'l-Kıyâme 56, İsti'zân 1; ***İbn Mâce***, Mukaddime 9, Edeb 11; ***Müsned***, I, 165, 167, II. 391, 442, 477, 495, 512.

(2) ***İbn Mâce***, Tahâre 27.

Kur'ân okuyana da selâm vererek okumasını kesmeye sebep olunmaz. Kur'ân okuyana selâm verilecek olursa, muhayyerdir. Dilerse selâmı alır, dilerse okumasını bitirinceye kadar selâmı almaz. Okumasını bitirdikten sonra selâmı alır. Avretini açmış olduğu halde hamama girene veya hamam ile ilgili bir meşguliyette bulunana da selâm verilmez. Bu durumda olmayana ise selâm verilir.

12. Selam Vermenin ve Almanın Ecri:

Yüce Allah: **"Şüphesiz Allah herşeyin hesabını hakkıyla yapandır"** buyruğundaki *"hasîb"* kelimesi, koruyup gözetleyici demektir. Bunun kâfi gelen anlamında olduğu da söylenmiştir. ***"Hasbukellah: Allah sana yeter"*** ifadesinde olduğu gibi.

Katade der ki: Hasîb demek, hesaba çeken demektir. Beraber yemek yiyene (muvakil) anlamında ekîl denilmesi de böyledir. Bunun hesâbun fâil vezninde bir kelime olduğu da söylenmiştir. Burada bu sıfatın zikredilmesi gayet güzeldir. Çünkü âyet-i kerimenin ifade ettiği mana, insanın yaptığından fazlasını alması yahut daha azını veya tam karşılığını alması ile ilgilidir.

Nesâî'de İmran b. Husayn'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Peygamber (sav)'ın yanında bulunuyordum. Bir adam geldi ve selâm vererek; esselâmû aleykum dedi. Rasûlullah (sav) onun selâmını aldı ve: "On" diye buyurdu. Sonra adam oturdu. Daha sonra bir başka kişi geldi, o da: Esselâmu aleykum ve rahmetullah dedi. Rasûlullah (sav) onun da selâmını aldı ve: "Yirmi" dedikten sonra adam oturdu. Bir diğeri daha geldi ve: Esselâmu aleykum ve rahmetullahi ve berhakâtuhû dedi. Rasûlullah (sav) onun da selâmını aldı ve: "Otuz" dedi. (1)

Görüldüğü gibi bu haber tefsir edici bir haber olarak gelmiştir. O da şudur: Her kim müslüman kardeşine selâmun aleykûm diyecek olursa ona, on hasene yazılır. Eğer esselâmu aleykum ve rahmetullah diyecek olursa, ona yirmi hasene yazılır. Şayet esselâmu aleykum ve rahmetullahi ve berâkâtuhu diyecek olursa, ona otuz hasene yazılır. Selamı alana da aynı şekilde ecir verilir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۜ وَمَنْ اَصْدَقُ
مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

(1) *Ebû Dâvûd*, Edeb 132; *Tirmizî*, İsti'zân 2.

87. Allah (O'dur ki) **O'ndan başka ilâh yoktur. Andolsun ki O, gerçekleşeceğinden hiç şüphe olmayan Kıyamet gününde hepinizi mutlaka bir araya toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?**

Yüce Allah'ın: **"Allah (O'dur ki) O'ndan başka ilâh yoktur"** buyruğu, mübtedâ ve haberdir. "(لَيَجْمَعَنَّكُمْ): **Andolsun ki O, mutlaka hepinizi bir araya toplayacaktır"** buyruğunun başındaki "lâm" yemin içindir.

Bu âyet-i kerime, öldükten sonra diriliş hakkında şüpheye düşen kimseler hakkında nazil olmuştur. Yüce Allah kendi zatına yemin ederek bunun gerçekleşeceğini bildirmektedir. Eğer "lâm"dan sonra (fiilin sonunda) şeddeli bir "nûn" geliyor ise, o "lâm" kasem "lâm"ıdır. Buyruğun anlamı, ölüm ile ve yerin altında Kıyamet gününe kadar toplayacaktır derler, şeklindedir. Bazıları, buradaki (إلى) edatı ifadede bir sıradır (fazladan gelmiştir), anlamı ise, mutlaka Kıyamet gününde hepinizi bir araya toplayacaktır şeklindedir.

Kıyamete bu ismin veriliş sebebi ise, insanların o günde, aziz ve celil olan âlemlerin Rabbi huzuruna kalkacaklarından dolayıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Yoksa onlar, büyük bir gün için muhakkak tekrar diriltileceklerini sanmıyorlar mı ki. O günde insanlar Âlemlerin Rabbi'nin huzuruna kalkacaklardır."*** (el-Mutaffifin, 83/4-6) Şöyle de denilmiştir: Kıyamet günü, insanlar kabirlerinden kıyâmet için kalkacaklarından dolayı bu ad verilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"O gün onlar, kabirlerinden hızlıca çıkacaklardır."*** (el-Meâric, 70/43) Kıyamet kelimesinin aslı "vav"lıdır.

"Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?" buyruğundaki "(حَدِيثًا): **Söz**" kelimesinin nasb edilmesi, beyan olduğundandır. Anlamı, Allah'tan daha doğru sözlü hiçbir kimse yoktur, demektir. Hamza ve el-Kisaî, (اصدق) kelimesini "sâd" yerine "ze" harfi ile; (أزدق) diye okumuşlardır. Diğerleri, "sâd" ile okumuşlardır. Kelimenin aslı "sâd" iledir. Bu iki harfin mahreç bakımından biribirlerine yakınlığı dolayısıyla "sad" yerine "ze" ile okumuşlardır.

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا ۗ أَتُرِيدُونَ
أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ ۗ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

88. Allah, onları kazandıkları yüzünden baş aşağı yıkıvermişken, münafıklar hakkında ne diye iki guruba ayrıldınız? Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdığına asla doğru bir yol bulamazsınız.

Âyetin Nuzul Sebebi:

"Münafıklar hakkında ne diye iki guruba ayrıldınız." Ne diye birbirinden farklı iki guruba, iki fırkaya bölündünüz. Müslim'de, Zeyd b. Sabit'ten gelen rivayet göre, Peygamber (sav) Uhud'a çıktığında beraberinde olanlardan bir kesim geri dönmüştü. Bunun üzerine Peygamber (sav)'ın ashabı, onlar hakkında iki guruba bölündü. Kimisi: Onları öldürelim dedi, kimisi de: Hayır öldürmeyelim, dedi. Bunun üzerine: **"... münafıklar hakkında ne diye iki guruba ayrıldınız"** ayeti nazil oldu. (1)

Bunu Tirmizi rivayet etmiş ve şunu eklemiştir: Peygamber buyurdu ki: "Bu Medine (Tıbe)'dir." Yine şöyle buyurdu: "Ateş nasıl ki demirin pisliğini gideriyor ise, bu şehir de pislikleri öylece dışarı çıkartır." Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. (2)

Buhârî de der ki: "Bu Tîbe'dir. Ateş nasıl ki gümüşün pisliklerini (yabancı maddelerini) uzaklaştırıyor ise, bu şehir de bu şekilde pis ve murdar olanları dışarı çıkartır." (3)

Burada kastedilen münafıklar, Uhud günü Rasûlullah (sav)'a yardımdan vazgeçip, onunla birlikte çıkmışken askerlerini de geri alıp çekilen Abdullah b. Ubeyy ve arkadaşlarıdır.

Nitekim buna dair açıklamalar, Âl-i İmran Sûresi'nde (3/153. ve sonraki ayetlerin tefsiri) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas ise der ki: Bunlar Mekke'de iman edip hicreti terkeden bir topluluktur. ed-Dahhak der ki: Ayrıca bunlar şöyle derlerdi: Eğer Muhammed (sav) galip gelirse, onun peygamber olduğunu bilmiş oluruz. Şayet bizim kavmimiz galip gelirse biz bunu daha çok severiz. Bunun üzerine müslümanlar, bunlar hakkında iki guruba ayrıldılar. Bir kesim onları dost ediniyor, bir kesim de onlardan uzak kalıyordu. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah da: **"Münafıklar hakkında ne diye iki guruba ayrıldınız?"** diye buyurdu.

Ebu Seleme b. Abdurrahman ise, babasından (Abdurrahman b. Avf'tan) naklettiğine göre, bu âyet-i kerime, Medine'ye gelen ve müslüman olduklarını açıklayan bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Bunlar Medine'nin sıtmasına ve ateşli hastalığına yakalandılar. Bunun üzerine baş aşağı döndürülüp, Medine'den çıkıp gittiler.

Peygamber (sav)'ın ashabından bir gurup onlarla karşılaşınca: Ne diye geri dönüyorsunuz? diye sordular, şu cevabı verdiler: Medine'nin sıcağından rahatsızlandık. O bakımdan orada kalmak işimize gelmedi. Bu sefer karşılarına çıkanlar şöyle dediler: Bu hususta Rasûlullah (sav) sizin için uyulacak bir

(1) *Müslim,* Sıfâtu'l-Munâfikûn 6.
(2) *Tirmizi*, Tefsir 4. sûre 14.
(3) *Buhârî,* Tefsir 4. sûre 15, Fedâili'l-Medine 10, Meğâzî 17; *Müsned,* V, 184, 187, 188.

örnek olmuyor mu? Ashabın bir bölümü: Bunlar münafıklık ettiler derken, bir bölümü de: Münafıklık etmediler, müslümandırlar dediler.

Bunun üzerine yüce Allah da: **"Allah onları kazandıkları yüzünden baş aşağı yıkıvermişken, münafıklar hakkında ne diye iki guruba ayrıldınız"** ayetini indirdi. (1)

Nihayet Medine'ye geldiler ve kendilerinin muhacir olduklarını iddia ettiler. Bundan sonra da irtidat ettiler. Rasûlullah (sav)'dan, ticaret yapmak üzere kendilerine ait bir takım malları getirmek üzere Mekke'ye gitmek için izin istediler. Mü'minler de onlar hakkında anlaşmazlığa düştü. Kimisi bunlar münafıktırlar derken, kimisi de: Hayır mü'mindirler, dedi.

Yüce Allah böylelikle onların münafık olduklarını açıkladı ve bu âyet-i kerimeyi indirerek onları öldürmeyi emretti. (2)

Derim ki: Bu konudaki (son) iki görüşü, bu ayetten sonra gelen: **"Allah yolunda hicret edinceye kadar..."** buyruğu desteklemektedir. Birincisi ise nakil itibariyle daha sahihtir.

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin tercih ettiği de odur. **"İki gurup"** anlamına gelen: (فِئَتَيْنِ) kelimesi hal olarak nasb olmuştur. Nitekim (مالك قائماً): Ne diye ayaktasın dediğimizde, "ayaktasın" anlamındaki kelime hal'dir. Bu açıklama el-Ahfeş'den nakledilmiştir. Kûfeliler der ki: Bu, "(ما لكم): **Ne diye ...nız**"ın haberidir.

Nitekim, (كان وظننت) kelimelerinin haberi gibidir. Haberin başına da elif lam'ın gelmesini de caiz kabul ederler.

el-Ferra ise "(أركسهم ، وَرَكَسَهم): **Onları baş aşağı etti**" buyruğu, onları küfre döndürdü ve baş aşağı çevirdi demektir, der. en-Nadr b. Şumeyl ve el-Kisaî de böyle demiştir.

(الرَّكس والنكس): Bir şeyi baş aşağı çevirmek veya onun başını sonuna döndürmek demektir. (المركوس) ise (المنكوس) ile aynı anlamda olmak üzere, baş aşağı döndürülmüş, demektir. Abdullah ile Ubey (Allah ikisinden de razı olsun)'in kıraatinde ise, -hemzesiz olarak-: (وَالله رَكَسهم) şeklindedir.

Abdullah b. Revaha der ki:

أَرْكِسوا في فِتْنَةٍ مُظلمةٍ كَسَوادِ الليل يَتْلُوها فِتَنْ

"Kapkaranlık bir fitneye başaşağı döndürüldüler
Gecenin karanlığını andıran, arkasından fitneler gelen."

(1) *Müsned*, I, 192. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, II, 610'de, senedinin munkatı olduğunu kayd etmektedir.

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, II, 610.

Bir kişinin daha önceden kurtulmuş olduğu bir işe tekrar döndürülmesini ifade etmek için de: (ارتكس فلان في أمر) denilir.

(Bu kökten gelen) er-Rukûsiyye ise, hristiyanlarla Sâbiîler arasında bir inanca sahip olan bir kavimdirler.

Ekin dövüldüğü esnada öküzün harmanın ortasında durup, diğer öküzlerin de etrafında durması halinde, duran öküze: (الراكس) denilir.

"Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz?" Yani onlar hakkında mü'minler gibi hüküm verilmek suretiyle onları sevaba, ecre mi yöneltmek istiyorsunuz?

"Allah'ın saptırdığına asla doğru bir yol bulamazsın." Yani, böyle birisini hidayete, doğruluğa ve doğruyu istemesine sebep olacak bir yola iletemezsin. Bu ise, hidayetlerini kendilerinin yarattıklarını söyleyen Kaderiyye ve aynı kanaati savunan diğer fırkaların kanaatlerini reddetmektedir.

Nitekim, buna dair açıklamalar daha önceden (el-Fatiha Sûresi, 31. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ
حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ
وَجَدْتُمُوهُمْ ۖ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ
إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ
أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ ۚ فَإِنِ
اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ ۙ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ
عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾

89. Onlar kendileri gibi sizin de kâfir olup böylece birbirinize eşit olmanızı arzu ederler. O halde Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden kimseyi veli edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları bulduğunuz yerde yakalayıp öldürünüz. Ve onlardan hiçbir veli ve hiçbir yardımcı edinmeyin.

90. Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme sığınanlar yahut hem sizinle, hem kendi kavimleriyle savaşmaktan göğüsleri daralarak size gelenler müstesnâdır. Allah dileseydi, elbette onları üzerlerinize saldırtır, sizinle savaşırlardı. Şayet onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar, sizinle barış içinde kalmak isterlerse artık Allah size onların aleyhine bir yol bırakmamıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Münafıklardan Teberrî ve Hicret:

Yüce Allah'ın: **"Onlar... sizin de kâfir olmanızı arzu ederler"** onlar da küfür ve münafıklıkta kendileri gibi ve eşit olmanızı temenni ettiler, demektir.

Yüce Allah da böylelerinden teberri edip uzaklaşmayı emrederek şöyle buyurmaktadır: **"O halde Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden kimseyi veli edinmeyin."** Nitekim bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Hicret edene kadar sizin onlarla hiçbir velâyet bağınız yoktur."*** (el-Enfal, 8/72)

Hicret birkaç türlüdür. Bunlardan birisi Peygamber (sav)'a yardımcı olmak üzere Medine'ye hicret etmekti. Bu hicret, Hz. Peygamber (sav): "Mekke'nin fetihinden sonra hicret yoktur" [1] buyruğuna kadar, İslâm'ın ilk dönemlerinde vacip (farz) idi.

Peygamber (sav) ile birlikte çıkılan gazalarda münafıkların hicreti (onlardan uzaklaşmak) de böyledir.

Dâr-ı harpte İslama girenlerin hicret etmesi (Dâr-ı İslâm'a göç etmesi) de aynı şekilde vaciptir.

Müslüman kimsenin Allah'ın kendisine haram kıldığı şeyleri hecr etmesi (onlardan uzak durması) da böyledir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Muhâcir, Allah'ın kendisine haram kıldığını hecr eden (ondan uzak duran) kimsedir." [2] Bu iki hicret yolu ise şu ana kadar sabittir (hükümleri devam etmektedir). Masiyet işleyen kimseleri de tehdit etmek üzere masiyetlerinden vazgeçinceye kadar hecr edip tevbe edecekleri vakte kadar onlarla konuşulmaması, onlarla birlikte oturup kalkılmaması da bir hicrettir. Nitekim Peygamber (sav) Ka'b b. Züheyr ile iki arkadaşına karşı böyle davranmıştı. (et-Tevbe, 9/118. âyetin tefsiri)

---

(1) ***Buhârî***, Cezâu's-Sayd 10, Cihâd 1, 27, 194, Meğâzî 53; ***Müslim***, İmâre, 85-86; ***Tirmizî***, Siyer 33; ***Nesâî***, Bey'at 15; ***Darimî***, Siyer 69; ***Müsned***, I, 226..., II, 215, III, 401..., V, 71, 187, VI, 466.

(2) ***Buhârî***, İmân 4, Rikaak 26; ***Ebû Dâvûd***, Cihâd 2; ***Nesâî***, İman 9; ***Müsned***, II, 163, 193..., VI, 21, 22.

"Eğer yüz çevirirlerse onları bulduğunuz yerde yakalayıp öldürünüz." Yani, şayet onlar tevhidden ve hicret etmekten yüz çevirecek olurlarsa, ister Harem bölgesinde, ister Harem'in dışında nerede olursa olsun onları esir alınız, öldürünüz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ancak, bundan bir takım istisnalarda bulunulmuştur ki, bunu da bir sonraki başlıkta ele alacağız.

2. Yakalanıp Öldürülme Hükmünden İstisnâ Edilenler:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme sığınanlar... müstesnâdır."**

Yani, böyle bir kavim ile ilişkiye girip, aralarındaki himaye ve antlaşmaların kapsamına girenler müstesnâdır.

Buyruğun anlamı şudur: Sizinle antlaşması bulunan bir kavim ile antlaşma yapmış kimseleri öldürmeyiniz. Çünkü, bunlar da (dolaylı olarak) antlaşma yaptığınız kavmin antlaşması çerçevesinde sayılırlar. Daha sonra bu antlaşmaların hükmü kaldırıldığından dolayı bu istisna da kaldırılmış oldu. Bunun böyle olduğu ise, Mücahid, İbn Zeyd ve diğerlerinin görüşüdür. Ayetin anlamı ile ilgili olarak söylenen en sahih görüş de budur.

Ebû Ubeyd der ki: "(يَصِلُونَ): **Sığınanlar**" o antlaşmaya, intisab edenler anlamındadır. el-A'şa'nın şu beyiti de bu kabildendir:

إذا اتَّصَلَتْ قالتْ لبكرِ بن وائلٍ وَبَكْرٌ سَبَتْها والأنوفُ رواغِمُ

"O, intisab ettiğinde (nesebini açıkladığında, nesebim) Bekr b. Vail'e gider, der. Halbuki, burunlar yerde sürtülse de yine onu esir alan Bekr'lilerdir."

Görüldüğü gibi burada bu kelime, nesebini intisab etmek anlamında kullanılmıştır. el-Mehdevî der ki: Ancak böyle bir mana vermeyi ilim adamları kabul etmezler. Çünkü neseb, kafirlerle çarpışıp onları öldürmeye engel değildir. en-Nehhas der ki: Böyle bir açıklama büyük bir yanlıştır. Zira bu, yüce Allah'ın müslümanlarla arasında herhangi bir neseb bağı bulunan bir kimseyle savaşmayı yasakladığı kanaatini verir. Halbuki müşrikler ile ilk İslam'a girenler arasında sağlam neseb bağları vardı. Bundan da daha ağır (bilgisizlik), bu hükmün önceleri sözkonusu olup sonradan nesh olduğunu bilmektedir. Zira te'vil ehli (tefsir bilginleri) bu hükmü, Tevbe Sûresi'nin nesh ettiği üzerinde icma etmişlerdir. et-Tevbe Sûresi ise, Mekke'nin fethinden ve savaşların ardı arkasının kesilmesinden sonra nazil olmuştur. Taberî de bu manada açıklamalarda bulunmuştur.

Derim ki: Kimi ilim adamı, intisab etmenin emân anlamına geldiğini açıklamışlardır. Yani, emanı bulunanlara müntesib olan bir kimse, emana bağlı

olanların hepsi gibi o da emin olur. Yoksa buradaki intisab, akrabalık anlamına gelen neseble alakalı değildir.

Kendileriyle Peygamber (sav) arasında bu şekilde bir antlaşma bulunanların kimlikleri hususunda farklı görüşler vardır. Bunların Müdlicoğulları olduğu söylenmiştir. el-Hasen'den şöyle dediği nakledilmiştir: Müdlicoğulları ile Kureyşliler arasında bir akid vardı. Kureyşlilerle Rasûlullah (sav) arasında da bir ahid vardı.

İkrime de der ki: Âyet-i kerime Hilâl b. Uveymir, Süraka b. Cu'şub, Huzeyme b. Amir b. Abdimenaf hakkında nazil olmuştur. Bunlarla Peygamber (sav) arasında bir ahid vardı. Bunların Huzaalılar olduğu da söylenmiştir.

ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Sizinle aralarında antlaşma bulunan bir kavimden kastettiği, Bekr b. Zeyd b. Menatoğullarıdır. Bunlar da barış ve ateşkes antlaşması çerçevesinde idiler.

3. Barış Antlaşması:

Bu âyet-i kerimede kendileriyle savaşılan harb ehli kimseler ile müslümanlar arasında -eğer müslümanların lehine bir maslahat varsa,- barış antlaşmasının yapılabileceğine bir delil vardır. Nitekim ileride -yüce Allah'ın izniyle- (8/72-75. ayetlerin tefsirinde 4 ve 5. başlıklarda) ve (9/4. ayet ve devamının tefsirlerinde) gelecektir.

4. Savaşmak İstemeyenler:

Yüce Allah'ın: **"Yahut hem sizinle, hem kavimleriyle savaşmaktan göğüsleri daralarak size gelenler müstesnâdır"** buyruğundaki: "(حَصِرَتْ): Daralmış. daralarak," anlamındadır. Lebîd der ki:

أسهلت وانتصبت كجذعِ مُنِيفةٍ جَرْداءَ يَحْصُر دونها جُرّامُها

"Ovaya indim, o (atım) ise alabildiğine yüksek bir hurma ağacını andırıyordu. Hertürlü eksiklikten uzak ve hurma ağacının tepesindeki meyveleri toplamak isteyenlerin isteklerini elde etmekten yana göğüslerinin daraldığı bir hurma ağacı gibiydi."

Görüldüğü gibi burada şair; "uzun olan hurma ağacını toplamaktan yana göğüsleri daralmış kimseleri" kastetmektedir. Sözde **"hasr"** da, konuşan bir kimsenin konuşurken darlık ve sıkıntı çekmesi demektir. "el-Hasır" ise, sırrı alabildiğine gizleyen kimse demektir.

Şair Cerîr de der ki:

ولقد تَسَقَّطني الوُشاة فصادفوا حَصِراً بِسِرِّكِ يا أُمَيْم ضَنِينا حَصِرت

"Andolsun, jurnalciler benim yanılmamı çok istediler.
Fakat onlar, ey Umeym, senin sırrını alabildiğine gizleyen ve
bu hususta çok cimri birisine rast geldiler,(dediler)."

Âyet-i kerimedeki "(حَصِرت): **Daralmış olarak,"** buyruğunda -tahkik anlamını ifade eden-: (قد) edatı gizlidir. Bunu el-Ferra söylemiştir. Bu buyruk da "(جاؤوكم): **Size gelenler**"deki merfu' zamirden haldir. "(جاء فلان ذهب عقله): Filan kişi aklı başından gitmiş olarak geldi" demeye benzer. Bunun bir haberden sonra ikinci bir haber olduğu da söylenmiştir. Bunu da ez-Zeccac demiştir. Yani size gelenler müstesnâdır.

Sonra da bunların durumlarını haber vererek : "(حصرت صدورهم): **Kalpleri de** -sizinle savaşmaktan- daralmıştır" demektedir. Buna göre (حصرت) buyruğu (جاؤوكم)'dan bedel olur. Bu kelimenin kavmin sıfatı olmak üzere cer mahallinde olduğu da söylenmiştir.

Ubey'in kıraatinde ise: "(الذين يَصِلُونَ إلى قوم بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ ميثاقٌ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ): Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme sığınan ve göğüsleri daralanlar müstesnâdır" şeklinde olup, (أو جاؤوكم): Yahut... size gelenler, ibaresi yoktur.

Bu ifadenin takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: Yahut göğüsleri daralmış erkekler veya bir topluluk olarak size gelirlerse, o takdirde bu, hal üzere nasb edilmiş bir mensubun sıfatı olur.

el-Hasen ise, bunu: " (أوجاؤوكم حَصِرة صدورهم): Yahut sizlere göğüsleri daralmış olarak gelirlerse" şeklinde hal üzere mansub olarak okumuştur.

Mübteda ve haber olmak üzere bunun merfu' olması da mümkündür. (O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: Yahut size gelirlerse ve kalpleri de... daralmış bulunuyorsa).

"(أو جاؤوكم حصراتٌ صدورهم): Veya size göğüsleri daralmışlar olduğu halde gelirlerse" şeklinde bir okuyuş da nakledilmiştir. **"Daralmışlar"** anlamına gelen kelimenin merfu' okunması da bu takdirde caizdir.

Muhamed b. Yezid ise der ki: "(حصرت صدورهم) buyruğu onlar hakkında bir bedduadır. (Anlamı: Kalpleri daralasıca onların, şeklinde olur).

(لعن الله الكافر): Allah kâfire lanet etsin, demek gibi. Bunu da el-Müberred demiştir. Şu kadar varki, kimi müfessirler bunu zayıf kabul etmiş ve şöyle demiştir: Bu açıklama, onların kavimleri ile savaşmamayı gerektirir. Oysa bu tutarsızdır. Zira kendileri de kâfirdirler, kavimleri de kâfirdirler. Ancak bunun anlamının doğru olduğu belirtilerek cevap verilmiştir. O takdirde savaşmamak müslümanlar hakkında onlar için bir taciz, kavimleri hakkında da bir tahkir mahiyetinde olur.

Buradaki "ev: veya"nin "vav" (ve) anlamında olduğu da söylenmiştir.

Şöyle buyurulmuş gibidir: Sizinle aralarında bir antlaşma bulunan bir kavme sığınıp, sizlere de gerek size karşı gerekse de sizinle birlikte savaşmaktan yana kalpleri daraldığından dolayı her iki kesimle de savaşmaktan hoşlanmayarak size gelirlerse...

Burada sözü geçenlerin bu esas üzere kendileriyle antlaşma yapılmış kimseler olmaları ihtimali de vardır. O takdirde bu bir çeşit ahid olur. Veya bunlar: Biz müslüman oluruz fakat savaşa katılmayız, diyen kimseler de olabilirler. İslâm'ın ilk dönemlerinde Allah kalplerinde takva için genişlik verinceye, İslâm için kalplerini açıncaya kadar bunun onlardan kabul edilmiş olması ihtimali vardır.

Ancak, birinci görüş daha kuvvetlidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"(أَوْ يُقَاتِلُوا): **Yahut... savaşmaktan"** buyruğu nasb mahallindedir. Yani hem size karşı (hem kendi kavimlerine karşı) savaşmaktan yılmışlar olarak... anlamındadır.

5. Mü'minlere Ceza Olmak Üzere,
Allah Dilediği Takdirde Kâfirleri Musallat Kılabilir:

Yüce Allah'ın: **"Allah dileseydi, elbette onları üzerinize saldırtır, sizinle savaşırlardı."** Buyruğunda geçen, Allahın, müşrikleri mü'minlere musallat kılması (saldırtması), onlara bu gücü vermesi ve bu hususta onları güçlendirmesiyle olur. Bu da ya müslümanlar arasında münkerin yaygınlaşıp masiyetlerin ortaya çıkmasına karşılık bir ceza ve bir intikam ile olur. Ya da bir ibtilâ ve bir deneme için yapılır.

Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki Biz, içinizden cihad edenleri ve saberdenleri açıkça ortaya çıkartalım ve haberlerinizi açıklayalım diye sizleri imtihan edeceğiz."* (Muhammed, 47/31) Ya da bu, günahlarını temizlemek için de yapılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Bir de Allah mü'minleri* (günahlarından) *temizlesin diye."* (Âl-i İmran, 3/141)

Bundan önceki âyetler ile ilişki ve bağlantı cihetine gelince: Sizler haklarında anlaşmazlığa düştüğünüz münafıkları öldürünüz. Hicret etmeleri ve sizinle aralarında antlaşma bulunan bir kavme varıp o kavmin girdiği antlaşmanın kapsamına girenleri müstesnâ. O takdirde o antlaşmalıların hükmünü alırlar.

Yine, size karşı veya kavimlerine karşı savaşmaktan yana göğüsleri daralmış halde size gelip sizin aranıza katılanlar da müstesnâdır, böylelerini de öldürmeyiniz.

سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ ۖ كُلَّمَا رُدُّوا
إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا ۚ فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ
وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ۚ وَأُولَٰئِكُمْ
جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

91. Hem sizden emin olmak, hem kendi kavimlerinden emin olmak isteyen başka insanlar olduğunu da göreceksiniz. Ne zaman fitneye döndürülürlerse onun içine baş aşağı atılırlar. Şayet sizden uzak durmaz, size barış teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün. İşte böylelerine karşı size apaçık bir yetki verdik.

Allah'ın: **"Hem sizden emin olmak, hem kendi kavimlerinden emin olmak iseteyen başka insanlar olduğunu da göreceksiniz"** buyruğunun anlamı, önceki âyetin ifade ettiği anlam gibidir. Katade der ki: Bu âyet-i kerime hem Peygamber (sav)'ın nezdinde emin olmak, hem de kavimleri arasında emin kalmak isteyen Tihameli bir kavim hakkında nazil olmuştur. Mücahid der ki: Bu, Mekkeli bir topluluk hakkında nazil olmuştur. es-Süddî de der ki: Bu âyet-i kerime, Nuaym b. Mes'ud hakkında inmiştir. O, hem müslümanlar yanında emniyetteydi, hem de müşrikler arasında. el-Hasen der ki: Bu münafıklardan bir topluluk hakkındadır.

Yine denildiğine göre bu âyet-i kerime, Esed ve Gatafanlılar hakkında nazil olmuştur. Bunlar Medine'ye gelip İslama girdiler, sonra da kendi yurtlarına geri döndüklerinde kâfir olduklarını açıkladılar.

Yüce Allah'ın: **"Ne zaman fitneye döndürülürlerse, onun içine baş aşağı atılırlar"** buyruğundaki: "(رُدُّوا): Döndürülürler" kelimesini, Yahya b. Vessab ile el-A'meş "ra" harfini esreli olarak: (رِدُّوا) diye okumuşlardır. Çünkü bu kelimenin aslı: (رَدِدُوا) şeklindedir. İki dal harfi idğam edildikten sonra birinci dal'ın esresi "re" harfine taşınmış olmaktadır. Buradaki fitneye döndürülmekten kasıt, küfre döndürülmektir. Buna çağrıldılar mı **"içine baş aşağı atılırlar."** Şöyle de denilmiştir: Yani sizler, sizden yana emin olmak için size karşı zahiren barış içerisinde olduklarını ortaya koyacaklar bulacaksınız. Fakat, herhangi bir fitne ortaya çıkacak olursa size karşı o fitneyi çıkartanlarla beraber olurlar.

"Onun içine baş aşağı atılırlar" buyruğu ise, sizinle yapmış oldukları antlaşmadan gerisin geri dönerler demektir. Anlamının şirke çağırıldıkları takdirde, tekrar şirke avdet eder ve dönerler, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَاً ۚ وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً
فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهٖٓ اِلَّآ اَنْ يَصَّدَّقُوا ۭ فَاِنْ
كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ۭ وَاِنْ
كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ
وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۚ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ ۙ
تَوْبَةً مِّنَ اللّٰهِ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿٩٢﴾

92. Bir mü'min diğer bir mü'mini -yanlışlıkla olması müstesnâ- öldüremez. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle azad etmesi ve (ölenin) **akrabasına teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Onların (diyeti katile) sadaka olarak bağışlamaları müstesnâ. Şayet** (öldürülen) **mü'min olmakla beraber size düşman olan bir kavimden ise, o zaman katilin mü'min bir köle azad etmesi gerekir. Şayet kendileriyle aranızda bir antlaşma bulunan bir kavimdense, o vakit akrabalarına bir diyet vermek ve mü'min bir köle azad etmek gerekir. Kim bulamazsa, -Allah'tan bir tevbe olmak üzere- iki ay aralıksız oruç tutmalıdır. Allah çok iyi bilendir. Gerçek hüküm ve hikmet sahibidir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmi başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Hata Yoluyla Öldürmenin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Bir mü'min diğer bir mü'mini -yanlışlıkla olması müs tesnâ- öldüremez"** diye başlayan bu âyet-i kerimesi, ahkâma dair ana âyetlerden birisidir. Buyruk hata yoluyla olması dışında mü'min, mü'min bir kimseyi öldürmemelidir, demektir. (وما كان) ifadesi, nefy' için değildir. Bu, haram kılmak ve yasaklamak içindir. Yüce Allah'ın: "(وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ): *Rasu-*

lullah'a eziyet vermeniz sizin için olacak birşey değildir" (el-Ahzab, ٣٣/٥٣) buyruğunda olduğu gibi. Eğer bu nefy' anlamında olsaydı, hiçbir şekilde mü'min bir kimse bir diğer mü'mini hata yoluyla dahi olsa öldürmez, demek olurdu. Çünkü Allah'ın nefyettiği birşeyin var olması mümkün olamaz.

Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا): *Onların ağaçlarını bitirmek sizin için mümkün değildir."* (en-Neml, 27/60) Kulların o bahçelerin ağaçlarını bitirmeye ebediyyen güçleri olmaz.

Katade der ki: Buyruğun anlamı, Allah'ın ahdi ve hükmü gereğince onun böyle bir şey yapma hak ve yetkisi yoktur, şeklindedir. Şöyle de denilmiştir: Şu anda böyle bir hak ve yetkisi olmadığı gibi, geçmişte de böyle bir yetkisi yoktu. Daha sonra birincisinden olmayan bir şekilde (yani kendisinden istisnâ edilenden olmayan bir şekilde) munkatı' bir istisnâda bulundu. Munkatı' istisnâ ise, (إلا): Ancak, anlamında değil de: (لكنْ): Ama anlamında olan istisnâdır. İfadenin takdiri de şöyle olur: Hiçbir şekilde mü'minin mü'mini öldürmesine imkân yoktur. Ama hataen onu öldürecek olursa şu yükümlülüğü yerine getirmelidir. Sibeveyh ve ez-Zeccâc'ın görüşleri (Allah ikisine de rahmet eylesin) budur. Yüce Allah'ın şu buyruğu da munkatı' istisnâya bir örnektir: "(مَالَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ) *Onların bu hususa dair hiçbir bilgileri yoktur. Zanna tabi olmaktan başka."* (en-Nisa, 4/157)

en-Nâbiğa da der ki:

وَقَفْتُ فِيهَا أُصَيْلَانًا أُسَائِلُهَا ... عَيَّتْ جَوَاباً وَمَا بِالرَّبْعِ مِنْ أَحَدِ

إِلَّا الأَوَارِيَّ لأْياً مَا أُبَيِّنُهَا ... وَالنُّؤْيَ كَالحَوْضِ بِالمَظْلُومَةِ الجَلَدِ

"İkindi vakti, akşam üzeri kısa bir zaman durdum, ona sordum,
Bana cevap veremedi ve kimse yoktu evde.
Olan yalnızca yerinden ayıramadığım sıkı bağlanmış binek bağlarıydı.
Bir de kazılması zor bir yerde gereksiz yere su biriktirmek için havuzu andıran evinin etrafındaki çukurdu."

Görüldüğü gibi burada istisnâ edilen "bağlar" kendisinden istisnâ yapılan "kimse" nin gerçek anlamda cinsinden olmadığından dolayı onun kapsamına girmemektedir. (Yani bu istisnâ munkatı' dır). Bunun bir benzeri de bir başka şairin şu beyitidir:

أَمْسَى سُقَامُ خَلاءً لا أَنِيسَ بِهِ ... إِلا السِّبَاعَ وَمَرِّ الرِّيحِ بِالغُرَفِ

"Sukam vadisi içinde teselli edecek hiçbir dost kalmayıp büsbütün boşalıverdi
Orda sadece yırtıcı hayvanlar ve mazı ağaçlarına çarpan geçip giden rüzgar var."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وبـلدةٍ لـيس بـهـا أنـيسُ إلا الـيـعـافـيـرُ وإلا الـعـيس

"Ve bir şehir ki orada teselli verecek bir dost yok
Yalnızca ceylanlar ve yaban inekleri vardır."

Bir diğeri de şöyle demektedir:

وبعضُ الـرجـال نخلةٌ لا جَنَى لهـا ولا ظـلٌ إلا أن تُـعَـدّ من الـنخـل

"Kimi adamlar ise meyvesiz hurma ağacına benzer
Gölgesi de yoktur, ama hurma ağaçları arasında sayılır."

Bunu Sibeveyh nakletmektedir. Buna benzer şiirler de pek çoktur. Bunun en güzellerinden birisi de Cerir'in şu beyitidir:

مِن البِيضِ لم تَظْعن بعيداً ولم تـطأ على الأرض إلّا ذَيْـل بِرْطٍ مُرَحَّل

"O öyle beyaz tenlilerdendir ki uzak bir yere yolculuk yapmamıştır
Ve o, üzerinde yolculuk resimleri bulunan ince elbiselerin etekleri
müstesnâ yere basmış değildir."

Şair: İnce elbiselerin eteklerine basması dışında yere basmamıştır demiş gibidir. Bu âyet-i kerime Ayyâş b. Ebi Rebia'nın Âmiroğullarından el-Haris b. Yezid b. Ebi Enise'yi aralarındaki bir kin dolayısıyla öldürmesi üzerine nazil olmuştur. el-Haris, müslüman olarak Medine'ye hicret edince, Ayyâş onunla karşılaşmış, müslüman olduğunu bilmeden onu öldürmüştü. Durum kendisine haber verilince Peygamber (sav)'ın yanına gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, benimle Haris'in başından bildiğin olay cereyan etmiş bulunuyor. Ben, onu öldürünceye kadar onun İslama girdiğini bilmiyordum. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. (1)

Buradaki istisnânın muttasıl bir istisnâ olduğu da söylenmiştir. Yani, mü'min bir diğer mü'mini öldüremez ve ona kısas uygulayamaz. Hata ile onu öldürmesi hali bundan müstesnâdır. Yine bu durumda ona kısas uygulamaz, ama bu durumda şunlar şunlar yapılmalıdır. Bir diğer şekil de, karar kılmak ve meydana gelmek anlamında (كان)'ın takdir edilmesidir.

Şöyle buyurulmuş gibidir: Hata ile olması müstesnâ, mü'min bir kimsenin diğer bir mü'mini öldürmesi olacak, meydana gelecek bir şey değildir. Çün-

(1) el-Vâhidî, ***Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân***, S. 173; el-Beyhaki, ***es-Sünenu'l-Kubrâ***, VII, 127.

kü hatalı hallerde mü'min bazen elinde olmayarak bu duruma düşebilir. Bu iki açıklama şekline göre ise istisnâ munkatı' olmaz.

Buna göre âyet-i kerime, kasten öldürmenin büyük bir iş olduğunu ve olmaması gereken bir hadise olduğunu ihtiva etmiş olur. Şöyle denmiş gibi olur: Ey filan, unutmuş olman müstesnâ, senin böyle birşey söylemen olacak birşey değildir. Bu ise, her halûkârda böyle bir sözü söylemeyi yasaklamakla birlikte kasti olarak bu sözün söylenmesinin ne kadar büyük olduğunu ifade etmektedir. Âyetin anlamının: "Ve" hata ile dahi olsa öldüremez, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

en-Nehhas der ki: "(إلا) İstisnâ edatının "vav" anlamına kullanılması mümkün değildir. Arap dilinde böyle bir kullanım bilinmediği gibi, mana bakımından da doğru değildir. Çünkü hata yapılan bir şey yasak kılınmaz.

Diğer taraftan bu buyruğun hitap delilinden kâfirin müslümanı öldürmesinin caiz olduğu anlaşılmamalıdır. Çünkü müslümanın kanı haramdır. Mü'minin burada özellikle anılması, onun şefkat, kardeşlik, merhamet ve akidesini vurgulamak içindir. el-A'meş, "hataen" kelimesini üç yerde [1] de (bir) med'li olarak (خطاء) şeklinde okumuştur.

Hata yoluyla (yanlışlıkla) öldürme şekilleri ise, sayılamayacak kadar pek çoktur. Hepsinin ortak yönü ise öldürme kastının bulunmayışıdır. Meselâ, müşriklerin saflarına atış yaptığı halde müslüman bir kimseye isabet ettirmesi, yahut önünden öldürülmeyi hakeden zina etmiş yahut muharip veya mürted bir kimse koşarken kendisi de onu öldürmek kastıyla arkasından giderken bir başkası ile karşılaşır ve karşılaştığı bu kimseyi o zannederek öldürürse bu da hata yoluyla bir öldürme olur. Veya bir hedefe doğru atış yaparken bir insana isabet ettirmesi ya da bunun gibi haller bu kabildendir. Bunlar, hakkında görüş ayrılığı bulunmayan hususlar arasındadır.

Hatâ, (أخطأ خطأ وإخطاء)'dan bir isimdir. Eğer kasten yapılmamış ise, yanlışlıkla yapılan iş demektir. O bakımdan hata, (الإخطاء) yerini tutan bir isimdir.

Bir şey yapmak isterken, bir başkasını yaparsa; (أخطأ): Hata etti, denildiği gibi yine doğru olmayan bir iş yapan kimseye de (أخطأ): Hata etti, yanlış yaptı denilir.

İbnü'l-Münzir der ki: Şanı yüce ve mübârek olan Rabbimiz: **"Bir mü'min diğer bir mü'mini -yanlışlıkla olması müstesnâ- öldüremez... ve akrabasına teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir"** buyruğu ile, hataen öldüren mü'minin diyet vereceğini hükme bağlamıştır. Rasulullah (sav)'dan sabit olan sünnet de bunu tesbit etmiş, ilim ehli de hükmün bu olduğunu icma ile ifade etmişlerdir.

---

(1) Bir kelime bu şekilde ("hataen"), Kur'an-ı Kerim'de sadece iki kere geçmektedir ve ikisi de bu âyet-i kerimededir.

2. Kısasın Uygulanma Hali:

Davud (ez-Zahirî), öldürmede hür ile köle arasında ve (yaralamalarda) kısasın uygulanabileceği bütün azalarda kısas uygulanacağı görüşündedir. O, bu görüşünü yüce Allah'ın: ***"Biz onda onlara şunu yazdık: Cana karşılık can...yaralar da birbirine kısastır"*** (el-Maide, 5/45) buyruğuna dayandırır. Aynı zamanda Hz. Peygamberin: "Müslümanlar, kanlarıyla birbirlerine denktirler." [1] Buyruğuna da dayanmaktadır. Hz. Peygamber, görüldüğü gibi burada hür ile köle arasında bir ayrım gözetmemiştir. Aynı zamanda bu İbn Ebi Leyla'nın da görüşüdür.

Ebû Hanife ve arkadaşları ise derler ki: Öldürme dışında hürler ve köleler arasında kısas söz konusu değildir. Öldürme halinde, tıpkı hürre karşılık kölenin öldürülmesi gibi, köle karşılığında da hür öldürülür. Ancak, yaralama ve organlarda hiçbir şekilde aralarında kısas yoktur.

İlim adamları, yüce Allah'ın: **"Bir mü'min diğer bir mü'mini -yanlışlıkla olması müstesnâ- öldüremez"** buyruğunun kapsamına kölelerin girmediğini icma ile kabul etmişlerdir. Bununla yalnızca hürlerin kastedilip kölelerin kastedilmemiş olduğunu belirtmişlerdir. Hz. Peygamber'in: "Müslümanlar kanlarıyla birbirlerine denktir" buyruğu da bu şekildedir. Bununla yalnızca hür olanlar kast edilmiştir. Cumhur bu görüştedir. Eğer öldürmeden daha aşağı hallerde hürlerle köleler arasında kısas söz konusu değilse, öldürmede kısasın olmaması bundan daha uygundur. Bu hususlaki açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde (2/178. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

3. Hataen Öldürmenin Cezası ve Hikmeti:

Yüce Allah'ın: **"Mü'min bir köle azad etmesi"** buyruğu, mü'min bir köle azad etmesi gerekir, bu onun görevidir, demektir. İşte bu, yüce Allah'ın hataen öldürmeye ve ileride de geleceği gibi (bk. el-Mücadele, 58/3-4. âyetlerin tefsiri) zihâr için de farz kıldığı keffârettir. İlim adamları hangi köleyi azad etmenin yeterli olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas, el-Hasen, eş-Şa'bî, en-Nehaî, Katade ve başkaları derler ki: Mü'min köle demek, namaz kılan ve aklı imana eren köledir. Bu hususta küçük köle yeterli değildir. Bu konuda sahih olan görüş de budur. Ata b. Ebi Rabah ise şöyle demektedir: Müslümanlar arasında doğmuş küçük köle de yeterlidir.

Aralarında Malik ve Şafiî'nin de bulunduğu bir topluluk şöyle demektedir: Öldüğü takdirde cenaze namazı kılınacağı ve defn edileceği hükmüne tabi tutulan her bir kölenin azad edilmesi yeterlidir. Malik der ki: Bununla birlikte namaz kılıp oruç tutanın azad edilmesi benim için daha bir sevimlidir.

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 147, Diyât 11; ***Nesâî,*** Kasâme 10,13; ***İbn Mâce,*** Diyât 31; ***Müsned,*** I, 119, 122, II, 180, 192, 211, 215.

Bütün ilim adamlarının görüşüne göre kör, kötürüm, elleri veya ayakları kesilmiş yahut çolak olanın azad edilmesi yeterli değildir.

Çoğunluğunun görüşüne göre, topal ve tek gözü kör mü'min kölenin azad edilmesi yeterlidir. Mâlik der ki: Ancak aşırı derecede topal olması bundan müstesnâdır.

Yine Mâlik, Şafiî ve çoğu ilim adamına göre iki elinden yahut ayaklarından birisi kesilmiş köle yeterli değildir. Ancak Ebû Hanife ve arkadaşlarına göre böyle bir kölenin azad edilmesi yeterlidir.

Yine çoğunluğuna göre, kendisine gelmeyen delinin azad edilmesi yeterli olmadığı gibi, Mâlik'e göre, kimi zaman deliren, kimi zaman ayılan kimsenin dahi azad edilmesi yeterli değildir. Ancak Şafiî, bu şekilde bir kölenin azad edilmesini yeterli kabul etmektedir.

İmam Mâlik'e göre, birkaç yıla kadar azad edilecek kölenin azadı yeterli değildir. Şafiî'ye göre ise yeterlidir.

Yine Mâlik, Evzaî ve rey ashabına göre müdebber (azad edilmesi efendisinin ölümüne bağlı olan köle) nin azadı yeterli olmaz. Şafiî ile Ebû Sevr'in görüşüne göre ise yeterlidir. İbnü'l-Münzir de bunu tercih etmiştir.

Mâlik der ki: Kısmen azad edilmiş kölenin keffâret olarak azadı sahih değildir. Zira yüce Allah: **"Bir köle azad etmesi gerekir"** diye buyurmuştur. Kısmen azad edilmiş olanın ise, azadına bir köle azad edilmiş denilemez. Onun ancak bir bölümü azad edilmiştir.

Bir köle azad edilmesinin emredilişindeki hikmetin ne olduğu hususunda da tefsir alimleri arasında farklı görüşler vardır. Köle azad edilmesinin farz kılınması, öldürenin günahını temizlemek ve onu arıtmak içindir, denilmiştir. Onun günahı, kanı himaye altında bulunan bir kimsenin tedbirsizliği ve dikkati terk etmesi dolayısıyla ölmesine sebep olmasıdır.

Yine denildiğine göre öldürülen kimsenin şahsında yüce Allah'ın hakkı askıya alındığından dolayı ona bedel olmak üzere köle azad edilmesi farz kılınmıştır. Çünkü o ölenin bizzat kendi nefsinde bir hakkı vardı ki, bu da hayat nimetinden yararlanmak ve hayatta bulunanlara helal olan tasarruflarda bulunmaktır. Yüce Allah'ın o kişide bir hakkı vardı. Çünkü o kişi de Allah'ın kullarından bir kul idi. Küçük olsun büyük olsun, hür olsun köle olsun, müslüman olsun zımmi olsun kendisini hayvanlardan ve diğer akılsız varlıklardan ayırt eden "kulluk" sıfatı vardı. Bununla birlikte bu kimsenin neslinden Allah'a ibadet edecek ve itaat edecek kimselerin gelmesi de umulmakta idi. Onu öldüren kimsenin, sözünü ettiğimiz bu manaları gerçekleştirme fırsatını ortadan kaldırmamış olduğu, belirttiğimiz bu hususu önlemiş olmadığı söylenemez. İşte bundan dolayı kefferati tazminat olarak ödemiştir. Bu hikmetlerden hangisi olursa olsun, burada şu da açıklanmış olmaktadır: Bu nass her ne kadar hataen öldüren kimse hakkında ise de bu hususta kasten öldüren

de onun durumundadır. Hatta ileride açıklanacağı üzere onun keffârette bulunmakla mükellef olması öncelikle sözkonusudur.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

4. Diyet:

Yüce Allah'ın: **"Ve akrabasına teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir"** buyruğunda sözü geçen diyet, maktulün kanının yerine geçmek üzere velisine ödenen şeydir.

"Teslim edilecek" buyruğu ise, ödenecek ve tediye edilecek anlamındadır. Şanı yüce Allah, Kitab-ı keriminde diyette neyin ödeneceğini tayin etmemiştir. Âyet-i kerimede mutlak olarak diyet vacip kılınmıştır. Ancak âyet-i kerimede bunun âkile üzerine mi katile mi vacib olduğu da belirtilmemiştir. Bütün bunlar, sünnetten öğrenilmektedir. Şüphesizki âkilenin de bu dayanışmaya katılmasının vacip görülmesi, borçların ödenmesinde ve telef edilen şeylerin tazminatında kabul edilen esas kaidelere, kıyasa muhaliftir. Ayrıca âkile, [1] tarafından ödenmesi icab eden bu diyet, cezanın ağırlaştırılması için vacip kılınmış olmadığı gibi, öldürenin günahının da onlar üzerinde olduğu anlamından hareketle öngörülmemiştir. Ancak bu yalnızca bir dayanışma olarak vacip görülmüştür.

Ebû Hanife ise bunun, yardımlaşmanın nazar-ı itibara alınarak öngörüldüğü kanaatinde olduğundan, katilin divanında [2] kayıtlı olanlar tarafından bu diyetin ödenmesini öngörmüştür.

Diyetin yüz deve olduğuna dair Peygamber (sav)'dan haberlerle sabit olmuştur. Yine Peygamber (sav), Hayberde öldürülen ve katili belli olmayan Abdullah b. Sehl için Huvayyısa, Muhayyısa ve Abdurrahman'a ödemiştir. [3] Böylelikle bu, yüce Allah'ın Kitabında mücmel olarak zikrolunan diyetin, Peygamberinin lisanıyla bir beyanı olmuştur.

İlim ehli de, deve sahibi kimseler tarafından yüz deve diyet ödeneceğini icma ile kabul etmekle birlikte deve sahibi olmayanlar üzerinde vacib olan diyet hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Bir kesim der ki: Altın kullanılan yerde yaşayanların ödemesi gereken diyet bin dinardır. Bunlar ise, Şam, Mısır ve Mağrip halkıdır.

Bu, Mâlik, Ahmed, İshak, rey ashabı ve iki görüşünden birisinde yani kadim görüşünde Şafiî'nin görüşüdür.

---

(1) **Âkile:** Hatâen öldürülenin diyetini paylaşan baba tarafından akrabalardır. *(İbnu'l-Esîr, en-Nihâye,* III, 287).

(2) Yedinci başlıkta bu hususta geniş açıklamalar gelecektir.

(3) Abdullah b. Sehl'in Hayber'de öldürülüp katilinin belli olmaması üzerine Hz. Peygamber, varisleri durumunda olan Abdurrahman, Huvayyisa ve Muhayyisa'ya diyet ödediğini belirten bu rivâyet için bk. ***Buhârî,*** Cizye 12, Edeb 89, Ahkâm 38; ***Müslim,*** Kasâme 1-6; ***Ebû Dâvûd,*** Diyât 8; ***Tirmizî,*** Diyât 22...

Aynı zamanda bu görüş, Hz. Ömer, Urve b. ez-Zübeyr ve Katade'den de rivâyet edilmiştir.

Gümüşün yaygın olarak kullanıldığı yerde yaşayanların ödeyeceği diyet, oniki bin dirhemdir. Bunlar Irak, Farisiler ve Horasan halkıdırlar. Mâlik'in görüşü budur. O, bunu Hz. Ömer'den kendisine ulaşan şu habere binaen belirtmiştir: Hz. Ömer, kasabalarda oturan ahali hakkında diyetin kıymetini belirlemiş ve altının kullanıldığı bölge ahalisinin ödeyeceği diyeti bin dinar, gümüşün kullanıldığı bölgelerde yaşayan ahalinin ödeyeceği diyeti oniki bin dirhem olarak tesbit etmiştir. el-Müzenî der ki: Şafiî, diyet deve ile ödenir demiştir. Deve yeteri kadar bulunmayacak olursa, o takdirde Hz. Ömer'in kıymetini belirlediği esasa göre dirhem ve dinar cinsinden ödenir. Bu ise, altın kullanan ahali için bin dinar, gümüş kullanan ahali için oniki bin dirhemdir.

Ebû Hanife, arkadaşları ve es-Sevrî ise şöyle demektedir: Gümüş diyet miktarı onbin dirhemdir. Bunu eş-Şa'bî, Abîde'den o, Hz. Ömer'den rivâyet etmiştir. Buna göre Hz. Ömer, altın kullanan ahaliye diyeti bin dinar olarak tesbit ederken, gümüş kullanan ahaliye de onbin dirhem olarak tesbit etmiştir. Varlıkları inek türünden olanlar ise ikiyüz inek, koyun türünden olanlar bin koyun, deve türünden olanlar yüz deve, elbise ve kumaş sahipleri üzerine ise ikiyüz hulle (takım elbise) dır.

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu hadis-i şerifte dinar ve dirhemlerin bedel ve kıymet olmak üzere değil de, bizzat diyetin kendilerinden ödeneceği mal çeşitlerinden bir sınıf olduğunu göstermektedir. Hz. Osman, Hz. Ali ve İbn Abbas yoluyla gelen hadislerden zahir olan da budur. Fakat, Ebû Hanife, inek, koyun ve elbise hususunda Hz. Ömer'den yaptığı rivâyete muhalefet etmiştir. Ata, Tavus ve tabiinden bir kesim de bu görüşte olduğu gibi, Medineli yedi fakihin görüşü de budur.

İbnü'l-Münzir der ki: Bir kesim şöyle demektedir: Hür ve müslüman kimsenin diyeti, Rasulullah (sav)'ın tayin ettiği şekilde yüz devedir. Bundan başka bir diyet yoktur. Şafiî'nin görüşü de budur, Tavus da böyle demiştir.

Yine İbnü'l-Münzir der ki: Hür ve müslüman bir kimsenin diyeti Rasulullah (sav)'ın tesbit ettiği şekilde her zaman için yüz devedir. Hz. Ömer'den, ödenecek dirhem miktarı hususundaki rivâyetler muhteliftir. Ondan, bu konuda gelen sahih hiç bir rivâyet yoktur, çünkü hepsi mürsel rivâyetlerdir. Bu hususta size Şafiî'nin görüşünü göstermiş bulunuyoruz ve bizim kanaatimiz de budur.

5. Diyet Olarak Verilecek Develerin Yaşları:

Fukahâ, diyet olarak verilecek develerin yaşları hususunda farklı görüşlere sahiptir. Ebû Davud, Amr b. Şuayb'dan, o, babasından, o da dedesinden, Rasulullah (sav)'ın hata yoluyla öldürülen kimsenin diyetinin yüz deve oldu-

ğuna dair hüküm verdiğini rivâyet etmektedir: Bu yüz devenin otuzu Bintu Mahâd (bir yaşını bitirmiş ikiye basmış dişi deve), otuzu Bintu Lebûn (üç yaşına basmış dişi deve), otuzu Hikka (üçünü bitirip dört yaşına basmış dişi deve), on tanesi de İbnu Lebun (üç yaşına basmış erkek deve). (1)

el-Hattabî der ki: Fukahâdan bu hadis gereğince görüş belirtmiş bir kimse olduğunu bilmiyorum. Bunun yerine ilim adamlarının çoğunluğu diyetin beşli (yaş guruplarına göre beşte bir) olmak üzere ayrılacağını belirtmişlerdir. Rey ashabı ve es-Sevrî böyle dediği gibi, Mâlik, İbn Sîrîn ve Ahmed b. Hanbel de böyle demişlerdir. Şu kadar var ki, bu beşli taksimdeki sınıflar hususunda farklı kanaatlere sahiptirler.

Rey ashabı ile Ahmed der ki: Beşte biri ikiye basmış erkek deve (Benu Mah hâd), beşte biri ikiye basmış dişi deve (Benatu Mahâd), beşte biri üçe basmış dişi deve (Benatu Lebûn), beşte biri üçünü bitirmiş erkek deve (Hikka), beşte biri de beşe girmiş dişi deve (Cezea) olmak üzere verilir. Bu görüş İbn Mes'ud'dan rivâyet edilmiştir.

Mâlik ve Şafiî ise der ki: Beşte biri üçünü bitirmiş dişi deve (Hikka), beşte biri beşe basmış dişi deve (Cezea), beşte biri üçe basmış dişi deve (Benâtu Lebûn), beşte biri ikiye basmış dişi deve (Benâtu Mahâd), beşte biri de ikiye basmış erkek deve (Benu Lebun) verilir. Bu görüş de Ömer b. Abdulaziz, Süleyman b. Yesar, ez-Zühri, Rabia, el-Leys b. Sa'd'dan nakledilmiştir.

el-Hattabî der ki: Rey ashabının bu hususta dayandıkları bir rivâyet vardır. Ancak bu rivâyetin ravilerinden birisi olan Abdullah b. Hışf b. Mâlik, meçhuldur. Bu hadisten başka bir rivâyet ile bilinmemektedir. (2) O bakımdan Şafiî, ravisinde sözünü ettiğimiz bu illet dolayısıyla bu doğrultuda görüş belirtmemiştir. Diğer taraftan yine bu hadiste, ikiye basmış erkek develerden (Benu Mahâd)'ın sözü edilmektedir. Halbuki bu yaştaki develerin zekât alınacak develerin yaşları ile bir ilgisi yoktur. Peygamber (sav)'ın de, Kasame ile ilgili rivâyetde, Hayberde öldürülen kişinin (ki, az önce geçtiği gibi bu Abdullah b. Sehl'dir) zekât develerinden yüz deve olarak diyetini ödediği rivâyet edilmiştir. Zekât alınacak develer arasında ise, iki yaşına basmış erkek deve (İbn Mahâd)'dan söz edilmemektedir.

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Zeyd b. Cübeyr, Hışf b. Mâlik'ten, o, Abdullah b. Mes'ud'dan rivâyet ettiğine göre Rasulullah (sav) hata yoluyla öldürme diyetini beşte birlere ayırmıştır. Ancak bu rivâyeti Kûfeli ve Tayoğullarına mensup Hışf b. Mâlik'ten başka merfu' olarak rivâyet eden kimse yoktur. O da meçhul bir ravidir. Zira ondan yine Cuşem b. Maviyeoğullarından

(1) ***Ebû Dâvûd***, Diyât 16; ***İbn Mâce***, Diyât 6.

(2) Bu rivâyeti: ***Ebû Dâvûd***, Diyât 16 (4545 no'lu hadis); ***Tirmizî***, Diyât 1; ***Nesâî***, Kasâme 35; ***İbn Mâce***, Diyât 6'da kaydeder.

olan ve Kûfelilerin güvenilir raviyerinden birisi olan Zeyd b. Cübeyr b. Harmel et-Tai'den başka ondan kimse rivâyet etmiş değildir.

Derim ki: Darakutnî Sünen'inde Hışf b. Mâlik'in bu hadisini Haccac b. Ertaa'dan o, Zeyd b. Cübeyr'den, o, Hışf b. Mâlik'ten, o da Abdullah b. Mesud'dan rivâyet etmiştir. Abdullah b. Mesud dedi ki: Rasulullah (sav) hata yoluyla öldürme diyetinde yüz deve verileceği hükmünü vermiştir. Bunlardan yirmisi üçü bitirmiş dişi deve (Hikka), yirmisi beşe basmış dişi deve (Cezea), yirmisi üçe basmış dişi deve (Benâtu Lebûn), yirmisi ikiye basmış dişi deve (Benâtu Mahâd), yirmisi de ikiye basmış erkek deve (Benu Mahâd) olacaktır.

Dârakutnî der ki: Bu, hadis ilmini bilen ehil kimselerce değişik bakımlardan sabit olmayan zayıf bir hadistir. Evvelâ bu, Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mesud'un babasından sahih senet ile yaptığı rivâyete muhaliftir. Bu rivâyette ise, tenkid edilecek bir taraf ve aleyhine yapılacak bir te'vil de yoktur. Ebû Ubeyde ise, babasının rivâyet ettiği hadisi, babasının görüşünü, babasının fetvasını Hışf b. Mâlik'ten ve benzerlerinden daha iyi bilen bir kimsedir. Abdullah b. Mes'ud ise, bir taraftan Rasûlullah (sav)'ın bir mesele hakkında verdiği bir hükmünü rivâyet ederken, diğer taraftan ona muhalif fetva vermeyecek kadar Rabbinden korkan, dinini koruyan bir kimsedir. Böyle bir şey Abdullah b. Mes'ud hakkında kesinlikle düşünülemez. Çünkü hakkında Rasûlullah (sav)'dan hiçbir şey işitmediği ve o hususta kendisine herhangi bir şey ulaşmadığı bir meselede şu sözü söyleyen kimsedir: Ben bu mesele hakkında kendi görüşüme göre kanaat belirtiyorum. Eğer bu doğrusu ise Allah'tan ve Rasulündendir. Eğer hata ise bendendir. Bundan sonra ise ona verdiği bu fetvanın benzerinde Rasûlullah (sav)'ın hükmüne uygun düştüğüne dair haber ulaşınca, arkadaşları bunun üzerine oldukça sevindiğini ve buna benzer bir şekilde sevindiğini görmediklerini tesbit ettiler. Çünkü onun fetvası Rasûlullah (sav)'ın verdiği hükme uygun düşmüştü. Niteliği ve durumu bu olan bir kimsenin Rasûlullah (sav)'dan bir şey rivâyet ederken ona muhalefet etmesi nasıl doğru olabilir? (1)

Bir diğer yönü: İkiye basmış erkek develerin sözkonusu edildiği merfu' haberi biz ancak Hışf b. Mâlik'in İbn Mesud'dan yaptığı rivâyet yoluyla biliyoruz. Hışf ise meçhul bir adamdır, bunu da ondan Cuşemli Zeyd b. Cübeyr b. Harmel'den başkası rivâyet etmiş değildir. Hadis ilmini bilen ehil kimseler ise, tanınmayan bir ravinin tek başına rivâyet ettiği münferit bir haberi delil kabul etmezler. Onlara göre bir haberin ilim ifade edebilmesi, adaletli ve meşhur bir ravi tarafından, yada meçhul diye nitelendirilemeyecek bir ravi tarafından rivâyet edilmesi şartına bağlıdır. Bir ravinin meçhul ravi olmaktan kur-

(1) *Dârakutnî*, III, 173.

tulması ise kendisinden iki ve daha fazla ravilerin riveyette bulunmuş olmasına bağlıdır. Bu niteliğe sahip olduğu takdirde o ravi meçhul olmaktan kurtulur ve maruf, (bilinen), bir ravi olur.

Kendisinden yalnızca bir ravinin rivâyette bulunduğu ve tek başına başka kimsenin rivâyet etmediği bir haberi rivâyet eden kişiye gelince, bu rivâyette bir başkası da ona muvafakat edinceye kadar onun haberi alınmaksızın olduğu gibi bekletilir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Bir diğer bakımdan Hışf b. Mâlik'in hadisini Zeyd b. Cübeyr'den, o Hişf yoluyla el-Haccac b. Ertae'den başka rivâyet etmiş bir kimse olduğunu bilmiyoruz. el-Haccac ise, tedlis yapmakla ve karşılaşmadığı, kendisinden de hadis dinlemediği kimselerden hadis rivâyet etmekle meşhur birisidir. Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Said el-Kattan ve İsa b. Yunus, onunla oturup kalktıktan, onu denedikten sonra ondan hadis rivâyetini terk etmişlerdir. Kişiyi bilip tanıyan ve onu iyice değerlendiren kimseler olarak bunlar yeterlidir.

Yahya b. Main der ki: Haccac b. Ertae'nin rivâyet ettiği hadis delil diye gösterilemez. Abdullah b. İdris der ki: Ben el-Haccac'ı şöyle derken dinledim: Kişi cemaatle birlikte namaz kılmayı terk etmedikçe yücelemez. Isa b. Yunus der ki: el-Haccac'ı şöyle derken dinledim: Namaza gidiyorum, bakıyorum ki hammallar, bakkallar beni sıkıştırıp duruyor. Cerir der ki: Ben Haccac'ı şöyle derken dinledim: Mal ve şeref sevgisi beni helak etti. (1)

(Dârakutnî) daha başka birtakım sebepler de sözkonusu etmektedir ki, bunlardan birisi de şudur: Güvenilir ravilerden bir topluluk bu hadisi el-Haccac b. Ertae'den rivâyet etmekle birlikte bu rivâyeti ondan farklı olarak nakletmişlerdir. Buna benzer burada hepsini kaydetmemiz uzun sürecek daha başka gerekçeler de ileri sürmektedir. (2)

Sözünü ettiğimiz ve diğer hadis alimlerinin belirttikleri bu hususlar ise, Kûfeli alimlerin diyet hususunda kabul ettikleri görüşün zayıflığına delalet etmektedir. Biz de bu kadarını yeterli görmekteyiz. Her ne kadar İbnü'l-Münzir ilimdeki yüce kadrine rağmen -ileride de geleceği gibi- bu görüşü tercih etmişse de (zayıftır).

Hammad b. Seleme şöyle rivâyet etmektedir: Bize Süleyman et-Teymi, Ebû Miclez'den, o, Ebû Ubeyde'den İbn Mesud'un şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Hata yoluyla adam öldürmenin diyeti, beş tane beşte bire bölünür. Bunların yirmi tanesi üç yaşını bitirmiş dişi deve (Hikka), yirmisi beş yaşına girmiş dişi deve (Cezea), yirmisi iki yaşına basmış dişi deve (Bintu Mahâd), yirmisi üç yaşına basmış dişi deve (Bintu Lebûn), yirmisi de üç yaşına basmış erkek deve (İbn Lebûn)'dır.

(1) *Dârakutnî*, III, 175.
(2) *Dârakutnî*, III, 175-176.

Darakutnî der ki: İşte bu, isnadı hasen ve ravileri sika olan bir hadistir. Ayrıca Alkame'den, o da Abdullah yoluyla buna yakın bir rivâyet de nakledilmiştir. (1)

Derim ki: İşte Mâlik ve Şafiî'nin de görüşü budur. Onlara göre diyet, bu şekilde beşte birlere ayrılır. el-Hattabî der ki: Bir gurup ilim adamından rivâyet edildiğine göre hata yoluyla öldürmenin diyeti dörtlü olarak kısımlara ayrılır. Bunlar ise, eş-Şa'bî, Nehaî ve Hasan-ı Basrî'dir. İshak b. Rahaveyh de bu görüştedir. Şu kadar var ki, bunlar şöyle demektedirler: Diyet olarak verilecek develerin yirmi beş tanesi Cezea (beş yaşına basmış dişi deve), yirmi beş tanesi Hikka (üçünü bitirmiş dişi deve), yirmi beş tanesi Bintu Lebûn (üç yaşına basmış dişi deve), yirmi beş tanesi de Bintu Mahâd (iki yaşına basmış dişi deve) olurlar. Bu, Ali b. Ebi Talib'den de rivâyet edilmiştir.

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Mâlik ve Şafiî'nin görüşü de Süleyman b. Yesar'dan rivâyet edilmiştir. Bu hususta herhangi bir sahabiden birşey nakledilmiş değildir. Fakat Medinelilerin ameli buna göredir. Aynı şekilde İbn Cüreyc de İbn Şihâb'dan böylece rivâyette bulunmuştur.

Derim ki: Bizler, Mâlik ve Şafiî'nin kabul ettikleri görüşe uygun kanaati İbn Mesud'dan nakletmiş bulunuyoruz. Ebû Ömer der ki: Diyetlerde develerin yaşı kıyas yoluyla ve akıl yürütme yoluyla tesbit edilemez. Bu, ancak tabi olmak ve teslim olmak yoluyla alınıp delil olarak kabul edilmiştir. Rivâyet yoluyla alınan hükümlerde ise aklın herhangi bir dahli sözkonusu değildir. Herkes bu hususta selefinden sahih olarak nakledildiğini kabul ettiği yönde görüş belirtmiştir. Allah hepsinden razı olsun.

Derim ki: Hattabî'nin naklettiği; Amr b. Şuayb yoluyla rivâyet edilen hadis gereğince görüş belirten kimse bilinmemektedir, şeklindeki kanaati, İbnü'l Münzir, Tavus ile Mücahid'den nakletmiştir. Şu kadar varki Mücahid, ikiye basmış (otuz adet) dişi deve yerine, beş yaşına basmış otuz dişi deve öngörmüştür. İbnü'l-Münzir, der ki: Ben ise birinci görüşü kabul ediyorum. Bununla da Abdullah ile Darakutnî ve el-Hattabî'nin zayıf kabul ettikleri rey ashabının görüşünü (kabul ettiğini) kast etmektedir.

İbn Abdi'l-Berr (Ebû Ömer) ise der ki: Çünkü bu konuda belirtilen görüşlerin en asgari olanı budur. Ayrıca Peygamber (sav)'dan bu görüşe uygun düşen şekilde rivâyet ettiğimiz merfu' bir hadis de bunu ifade etmektedir.

Derim ki: İbnü'l-Münzir'in bunu tenkid etmekle beraber ve kendisi müçtehid olmasına rağmen, hadis tenkidçilerinin sahih olduğu hususunda kendisine muvafakat etmedikleri bir hadis doğrultusunda nasıl görüş belirttiğine doğrusu hayret edilir. Şu kadar varki yanılmak ve unutmak bazan insanı etkisi altına alabilir. Kemal hiç şüphesiz celal sahibi aziz olan Allah'a aittir.

(1) *Dârakutnî*,, III, 172.

6. Hata Yoluyla Öldürmede Diyeti Kimler Öder:

Nebiyyi Muhtâr Muhammed (sav)'dan sabit olan haberler onun hata yoluyla öldürmede diyeti âkilenin ödeyeceğini hükme bağladığı şeklindedir. İlim ehli de icma ile bunu kabul etmiştir. Hata yoluyla diyetin âkile tarafından ödeneceği üzerinde ilim ehlinin icma etmesi, Peygamber (sav)'ın beraberinde oğlu ile birlikte huzuruna giren Ebû Rimse'ye söylediği: "Bu oğlun sana karşı cinâyet işlemez, sen de ona karşı cinâyet işlemezsin" (1) hadisinde kastettiği cinâyetin kastî olarak işlenen cinâyetin söz konusu olduğuna, hata yoluyla işlenen cinâyet olmadığına delil vardır.

Yine ilim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir. Tam diyetin üçtebirinden fazla olan miktarını âkile öder. Ancak üçtebir hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İlim adamlarının cumhûrunun (çoğunluğunun) kabul ettiği görüş şu ki: Âkile, kastî işlenen cinâyetin ve cinâyet itirafının diyetini ve sulhun sonunda hükme bağlanan diyeti ödemez. Hata yoluyla ödenmesi gereken diyetten de ancak tam diyetin üçtebirinden sonrasını yüklenirler. Üçtebir ve aşağısı ise, cinâyeti işleyenin malından ödenir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Hata yoluyla işlenen cinâyetin diyeti, caninin âkilesi tarafından ödenir.

Derim ki: Bu, ister cinâyet olsun ister daha fazlası olsun. Çünkü daha fazlasını ödeyen elbetteki daha aşağısı olanını da öder. Nitekim, kasti öldürmelerde ödenmesi gereken diyetin az ya da çok olsun caninin malından ödenmesi gerekmektedir. Bu, Şâfii'nin görüşüdür.

7. Diyetin Ödenme Keyfiyeti ve Âkilenin Kapsamına Girenler:

Diyetin hükmü, âkile tarafından taksitle ödenmesidir. Âkile, caninin asabe olan akrabalarıdır. Hanımın oğlu, hanımın asabelerinden değilse, âkileden değildir. Anne bir kardeşler de baba ve anne bir kardeşlerinin asabeleri sayılmazlar. O bakımdan onlar yerine hiçbir şekilde âkile olarak diyete iştirâk etmezler.

Kişinin divan ehli diye bilinenler de Hicazlıların cumhurunun görüşüne göre âkileden değildirler. Kûfeliler ise şöyle demektedir: Eğer diyet ödemek durumunda olan kişi, divan ehlinden ise, onun divanında bulunanlar da âkiledirler. Bu durumda diyet, âkileye Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin hükmettiğine uygun olarak üç yıllık taksitlere bölünür. Çünkü diyet olarak verilmesi gereken develer gebe olabilirler. O takdirde mükellefe zararı olur.

Peygamber (sav)'ın diyeti bir defada vermesinde bir takım maksatları vardı. O, diyeti sulh ve diyet borcunu ödemek üzere haklılara teslim ediyor-

(1) *Ebû Dâvûd*, Diyât 2; *Nesâî*, Kasâme 42; *İbn Mâce*, Diyât 26; *Dârimî*, Diyât 25; *Müsned*, IV, 163, 345, V, 81.

du. Bir diğer hikmet ise o, diyeti acilen ödeyerek karşı tarafın kalbini ısındırmak istiyordu. İslâm iyice yerleştikten sonra ashab-ı kiram diyetin ödenmesini bu şekilde düzenlediler. Bu açıklamayı İbnü'l-Arabî yapmıştır.

Ebû Ömer ise şöyle demektedir: Eski, yeni bütün ilim adamları icma ile âkile tarafından ödenecek diyetin, ancak üç senelik süre içerisinde ödeneceğini, bundan daha kısa bir süre içerisinde ödenmesinin sözkonusu olmayacağını kabul etmişlerdir. Yine, âkileden diyet ödeme mükellefiyetinin bulûğa ermiş erkekler için sözkonusu olduğunu da icmâ ile kabul etmişlerdir. Siyer ve ilim adamları, icmâ ile şunu belirtirler: Cahiliye döneminde âkile diyeti yüklenıyordu. Rasûlullah (sav) da İslamda bunu böylece kabul etti. Cahiliye dönemi aralarındaki yardımlaşma ilkesine göre âkile tarafından diyet ödemesine katılıyorlardı. Daha sonra İslâm geldi ve Hz. Ömer divanı tesbit edinceye kadar durum böylece cereyan edegeldi. Fukahâ, ittifakla bunu rivâyet ettikleri gibi, bu doğrultuda kanaat belirtmişlerdir. İcma ile şunu da kabul ederler: Rasûlullah (sav) döneminde de Ebû Bekir döneminde de divan diye bir şey yoktu. Divanı tesbit eden ve insanları bu şekilde bir arada toparlayan, her taraftaki ahaliyi bir el olarak tesbit eden ve onları kendilerine yakın olan düşmanla savaşmakla mükellef tutan Ömer (r.a.) oldu.

8. Cenine (Annesinin Karnındaki Yavruya) Karşı Cinayet:

Derim ki: Bu bölümün kapsamında ve bu bölümde belli bir yer tutan hususlardan birisi de annesinin karnındaki ceninin öldürülmesidir. Bu da annesinin karnına vurulmak suretiyle annenin cenini önce canlı olarak düşürmesi, sonra da bu ceninin ölmesidir. Bütün ilim adamları der ki: Böyle bir durumda eğer hata yoluyla olmuşsa, tam bir diyet ödenir.

Kasten öldürmede ise, kasameden sonra tam diyet ödenir. Kasame (yemin ettirme) sözkonusu olmaksızın tam diyet ödeneceği de söylenmiştir. Ceninin hayatta olup olmadığının ne ile anlaşılacağı hususunda görüş ayrılığı bulunmakla birlikte şu hususlarda fukahâ ittifak etmişlerdir: Cenin, ağlıyarak düşse, yahut süt emse veya muhakkak nefes aldığı tesbit edilse, hayatta olduğu anlaşılsa öldükten sonra tam olarak diyetinin ödenmesi gerekir. Şâyet hareket ederse, Şafiî ve Ebû Hanife'ye göre, hareket onun hayatta olduğunun delilidir. Mâlik ise şöyle der: Uzun süre hayatta oluşu ile birlikte olmadıkça tek başına hareket hayatta oluşuna delil olmaz. Bütün ilim adamlarına göre ceninin erkek ve dişi olması arasında bir fark yoktur.

Şâyet annesi, cenini ölü olarak düşürecek olursa, o takdirde erkek bir köle veya bir cariye vermek gerekir. Şâyet kadın, karnına vurulduğu halde çocuğu düşürmez fakat, çocuk karnında bulunduğu halde annesi ölürse, o takdirde cenin için herhangi bir şey ödemek gerekmez. Bütün bu hususlarda icma vardır. Görüş ayrılığı yoktur.

Bununla beraber el-Leys b. Sa'd ile Davud (ez-Zahirî)'den şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Karnına vurulduğu için ölen bir kadının ölümünden sonra cenini ölü olarak bırakırsa, cenin karşılığında bir gurre ödenir. Hatta ölümünden önce veya sonra ceninini düşürmüş olması arasında bir fark yoktur. Muteber olan anneye vurulması halinde annenin hayatta olup olmadığıdır.

Diğer fakihler ise şöyle demişlerdir: Anennin ölümünden sonra cenin ölü olarak çıkacak olursa, bir şey ödemek gerekmez. Tahavî ise, fukahânın çoğunluğu lehine delil serdederek şöyle demektedir: Beraberlerinde Leys de olduğu halde fukahâ görüş birliği halinde şunu kabul ederler: Kadın hayatta iken karnına vurulacak olursa, bundan dolayı cenini karnında bulunduğu halde ölür ve cenin düşmezse, cenin dolayısıyla birşey ödemek gerekmez. İşte ölümünden sonra ceninin düşmesi halinde de hüküm aynen böyledir.

9. Gurre'nin Mahiyeti ve Konu İle İlgili Diğer Hükümler:

Gurre (olarak ödenecek olan köle ve cariyenin) ancak beyaz olması gerekir. Ebû Amr b. el-Alâ Rasûlullah (sav)'ın: "Ceninde ya gurre köle veya gurre cariye vardır" [1] buyruğu hakkında şöyle demektedir: Şâyet Rasûlullah (sav), gurre demekle özel bir manayı kastetmemiş olsaydı (bu kelimeyi kullanmaksızın): Ceninde köle veya cariye vardır, demekle yetinirdi. Fakat o bununla bunların beyaz tenli olmasını kastetmiştir. Dolayısıyla diyet olarak verilecek köle ve cariyenin mutlaka beyaz tenli olmaları gerekir, başka türlü kabul olunmaz. Cenin karşılığında ödenecek bu köle ve cariyenin siyah olmaları makbul değildir.

Gurre'nin kıymeti hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Mâlik der ki: Gurre'nin kıymeti, elli dinar, yahut altıyüz dirhemdir. Yani hür ve müslüman bir kimsenin diyetinin onda biridir. Yine hür olan ceninin annesinin diyetinin onda biridir. Aynı zamanda bu, İbn Şihab, Rabia ve sair Medineli alimlerin de görüşüdür.

Rey ashabı ise derler ki: Gurre'nin kıymeti beşyüz dirhemdir.

Şafiî der ki: Gurre'nin yedi yahut sekiz yaşında olması gerekir. Bu gurre'nin kusurlu olmakla birlikte (hak sahibi olan mağdur) kabul edilme mükellefiyeti yoktur. Mâlik'in görüşüne göre ceninin diyetini ödemek durumunda olan kişi, bir gurre vermek ile annesinin diyetinin onda birini ödemek arasında muhayyerdir. Yani, eğer altın kullanan belde ahalisinden ise, yirmi dinar, gümüş kullanan belde ahalisinden ise, altıyüz dirhem, ya da zekâtta kabul edilen develerden beşte birlerini alır.

---

(1) ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV, 381. Ayrıca bk. ***Buhâri***, Î'tisam 13; ***Müslim***, Kasâme 39; ***Ebû Dâvûd***, Diyât 19; ***Tirmizi***, Diyât 15; ***Nesai***, Kasâme 39; ***İbn Mâce***, Diyât 11; ***Dârimi***, Diyât 20; ***Müsned***, II, 438, 535.

Mâlik ve arkadaşları derler ki: Gurre câninin malından ödenir. Bu, el-Hasen b. Hayy'ın da görüşüdür. Ebû Hanife, Şafiî ve arkadaşları ise, gurre'yi âkile öder, demektedirler. Daha sahih olan da budur. Çünkü Muğire b. Şu'be'nin şu hadisi bunu ifade etmektedir:

Muğire b. Şu'be'nin rivâyetine göre iki kadın ensardan iki adamın nikâhı altında idiler. -Rivâyetlerin birisinde birbirlerini kıskandılar denilmektedir.- O kadınlardan birisi diğerine çadırın direği ile vurdu ve onu öldürdü. İki adam Peygamber (sav)'ın huzuruna gidip davalaştılar ve şöyle dediler: Ağlamamış, yemek yememiş, içmemiş, dünyaya gelirken sesi çıkmamış birisinin mi diyetini ödiyeceğiz? Böyle birisinin kanı heder olmalıdır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (itirazı yapan bu sözlerini kafiyeli bir şekilde söylediğinden dolayı) şöyle buyurdu: "Bedevi arapların seci'eleri gibi mi seci'li konuşuyorsun?" Hz. Peygamber cenin hakkında bir gurre olarak diyet ödenmesini ve bunun kadının âkilesi tarafından ödenmesini hükme bağladı. (1)

Bu ise sabit ve sahih bir hadistir. Görüş ayrılığı olduğu yerde gereğince hüküm vermeyi gerektiren açık bir nassdır. Öldürülen kadının diyeti, âkile tarafından ödenmesi gerektiğine göre, kıyas ve mantığa göre ceninin diyetinin de böyle olması gerekir. Bizim ilim adamlarımız ise, aleyhine hüküm verilen kişinin söylediği: Nasıl diyetini öderim? şeklindeki sözünü delil göstererek şöyle demişlerdir: İşte bu, aleyhine hüküm verilenin muayyen bir kimse olduğuna delalet etmektedir ki, bu da cinâyeti işleyen kişinin kendisidir. Eğer ceninin diyetini âkilenin ödemesine hüküm vermiş olsaydı, şöyle demesi gerekirdi: Haklarında hüküm verilen kimseler dediler ki:

...Kıyasa göre ise, cinâyet işleyen herkesin cinâyetinin kendi aleyhine olması (cezasının kendisi ödemesi) gerekmektedir. Bundan kendisine muarız başka bir delilin bulunmadığı ve bu kıyasa muhalif hüküm ifade eden delilin var olma hali müstesnâdır. Mesela, muhalif kanaat belirtilmesi caiz olmayan icma yahut kendisiyle tearuz halinde başka bir rivâyetin bulunmadığı, adil ve ahad raviler tarafından nakledilen bir sünnetin nassı gibi. Bu gibi deliller olduğu takdirde bunların gereğince (kıyasa muhalif dahi olsa) hüküm vermek icabeder. Yüce Allah da: *"Her nefsin kazandığı* (kötülük) ***mutlaka kendi aleyhinedir. Günahkâr hiçbir kimse de başkasının günahını yüklenmez"*** (el-En'âm, 6/164) diye buyurmaktadır.

10. Cenin Canlı Olarak Doğarsa:

Ceninin canlı olarak dünyaya gelmesi halinde diyet ile birlikte keffâretin gerektiği hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur.

---

(1) ***Müslim***, Kasâme 37-39; ***Ebû Dâvûd***, Diyât 19; ***Tirmizî***, Diyât 15; ***Nesâî***, Kasame 39; ***İbn Mâce***, Diyât 11; ***Dârimi***, Diyat 21; ***Dârakutni***, III, 198; ***Müsned***, II, 535, IV 245, 246, 249.

Ölü olarak doğması halinde ise kefâret hususunda görüş ayrılıkları vardır. Mâlik der ki: Bu durumda hem gurre, hem de kefferat gerekir. Ebû Hanife ile Şafiî ise; ğurre gerekir, kefferat yoktur, derler.

Gurre'nin ceninden miras alınıp alınmayacağı hususunda da ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Mâlik, Şafiî ve arkadaşları derler ki: Ceninde ödenmesi gereken gurre, yüce Allah'ın Kitabı gereğince ceninden miras alınır. Çünkü o bir diyettir.

Ebû Hanife ve arkadaşları der ki: Gurre yalnızca anneye aittir. Çünkü bu anneye karşı, onun organlarından bir organın kesilmesi yoluyla işlenmiş bir cinâyettir. Ve gurre diyet değildir. Buna delil olan hususlardan birisi şudur: Diyetlerde gerektiği gibi, ceninde erkek veya dişi olması nazarı itibara alınmaz. İşte bu da ceninin bir organ gibi değerlendirilmiş olduğunun delilidir.

İbn Hurmüz şöyle dermiş: Ceninin diyeti özel olarak ebeveynine aittir. Babası üçte ikisi, annesi üçte birini alır. Onlardan hayatta olan bu hisseyi alır. Birisi ölmüş bulunuyor ise, kalan anne olsun baba olsun kalanlarına verilir, kardeşler herhangi bir şeyini miras alamazlar.

11. Diyetin Bağışlanması Halinde de Keffâret Sâkıt Olmaz:

Yüce Allah'ın: **"Onların sadaka olarak bağışlamaları müstesnâ"** buyruğundaki "(يَصَّدَّقُوا): **Sadaka olarak bağışlamaları"** buyruğunun aslı (أن يتصدّقوا) şeklindedir. "Te" harfi, "sâd" harfine idğam edilmiştir. ***Tasadduk*** ise vermek demektir. Buyruğun ifade ettiği anlam da şudur: Ancak maktul'ün mirasçıları olan velileri, katili, Allah'ın kendilerinin lehine ve katiller tarafından ödenmesi icabeden diyeti ödemekten ibrâ ederlerse, o takdirde diyet ödemesi, gerekmez.

Görüldüğü gibi bu birinci türden olmayan bir istisnâdır (munkatı'dır). Ebû Abdurrahman ve Nubeyh, (تَصَّدَّقوا) şeklinde "sad" harfini şeddesiz ve ("ye" harfi ile değil de) "te" harfi ile okumuşlardır. (Sadaka olarak bağışlamanız müstesna, anlamında olur). Aynı şekilde Ebû Amr da böyle okumuştur. Fakat Ebû Amr, "sad" harfini de şeddeli okumuştur. Bu kıraate göre ise, ikinci "te"nin hazf edilmesi caizdir. Fakat "ye" ile okuyuşa göre "te"nin hazfedilmesi caiz olmaz. Ubey ve İbn Mesud'un Mushaflarında "(يتصدّقوا): Sadaka olarak bağışlamaları" şeklindedir.

Yüce Allah için verilmesi gereken keffâret ise, velilerinin (katili) ibra etmesi ile sakıt olmaz. Çünkü katil (hataen öldürmekle birlikte) yüce Allah'a ibadet etmekte olan bir kişiyi telef etmiştir.

O bakımdan Rabbine ibadet için bir başkasını kurtarması onun görevidir. Ancak velilerin hakkı olan diyet sakıt olur, (bu sakıt olmaz). Keffaret ise, yalnızca caninin malından ödenmesi gerekir. Onun âkilesi keffâretten herhangi bir şey yüklenmez.

12. Kâfirler Diyarında Öldürülen Mü'minin Hükmü:

Yüce Allah'ın: **"Şayet** (öldürülen) **mü'min olmakla beraber, size düşman olan bir kavimden ise..."** buyruğunda ele alınan bu mesele kâfirler diyarında, yahut onlarla savaş esnasında kâfirlerdendir diye öldürülen mü'min hakkındadır.

İbn Abbas, Katade, es-Süddî, İkrime, Mücahid ve en-Nehaî'ye göre mana şudur: Eğer bu öldürülen kişi, iman etmekle birlikte **"size düşman olan bir kavim"** olan kâfir kavmi arasında kalmış mü'min bir kimse ise, onun için diyet ödemek gerekmez. Sadece onu öldürmekten dolayı keffâret olarak bir kölenin hürriyetine kavuşturulması gerekir. Mâlik'ten meşhur olan görüş budur. Ebû Hanife de böyle demiştir.

Bu durumda diyetin düşmesinin iki sebebi vardır. Birincisi, öldürülenin velilerinin kâfir oluşudur. Onlara diyet ödenerek bu diyetle güç kazanmalarına sebep olmak doğru değildir. İkincisi ise, iman ettiği halde hicret etmeyen bu kişinin hürmeti, az bir hürmettir. Bundan dolayı da diyet yoktur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar sizin onlara karşı hiçbir velâyet*** (mükellefiyet)***iniz yoktur."*** (el-Enfâl, 8/72)

Bir kesim de şöyle demektedir: Diyetin düşmesine maktulün velilerinin kâfir oluşlarının sebep olarak görülmesi yeter.

Öldürme ister müslümanlar arasında hataen olmuş olsun, isterse de kavmi arasında iken ve hicret etmemiş olduğu halde öldürülmüş olsun, ister hicret etmiş sonra da kavmine geri dönmüş olsun, bunun keffâreti sadece bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktır, onun için diyet ödemek sözkonusu değildir. Zira diyetinin kâfirlere ödenmesi sahih olamaz. Şâyet diyet ödemek icabetseydi, beytülmal lehine ve beytülmal üzerine icabetmesi gerekirdi. Böyle bir yerde ise diyetin vücubu sözkonusu değildir. İsterse öldürme İslâm diyarında cereyan etmiş olsun. Şafiî'nin görüşü budur. Evzaî, es-Sevrî ve Ebû Sevr de bu görüştedir.

Birinci görüşe göre, eğer mü'min İslâm diyarında öldürülmüş ise, onun kavmi (velileri, yakınları) harp diyarında bulunuyorlarsa, bu durumda beytülmale diyetinin ödenmesi ve keffâret gerekir.

Derim ki: Müslim'im Sahih'inde Usame'den gelen şu rivâyet de bu kabildendir. Usame dedi ki: Rasûlullah (sav) bizleri de bir seriyye ile gönderdi. Cühenelilere ait el-Hurukat denilen yerde sabah baskını düzenledik. Bir adama yetiştim, o, lâilahe illallah dedi. Ancak mızrağımı ona sapladım. Bundan dolayı içimde bir rahatsızlık belirdi. Bunu Peygamber (sav)'a anlattım. Rasûlullah (sav): "O, lâilahe illallah dediği halde onu öldürdün ha" diye buyurdu. Ey Allah'ın Rasulü, dedim. O, silahtan korktuğu için o sözü söyledi. Şöyle buyurdu: "Bunu gerçekten mi yoksa başka bir sebepten dolayı mı söy-

lediğini anlayasın diye ne diye kalbini yarmadın." (1)

Hz. Peygamber bundan dolayı ne kısas uygulanmasına, ne de diyet verilmesine hükmetti. Usame'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sav) daha sonra bana üç defa mağfiret diledi ve bir köle azad et, diye buyurdu. Ancak kısas veya diyet hükmünü vermedi.

İlim adamlarımız der ki: Kısasın neden sakıt olduğu gâyet açıktır. Çünkü öldürme haksızca ve saldırı kastıyla olmamıştır. Diyetin sakıt olmasının, üç sebebi vardır. Evvelâ, Hz. Peygamber ona asıl olarak savaşmaya izin vermişti. Dolayısıyla tıpkı sünnet yapan sünnetçinin ve doktorun uygulamasında görülebildiği gibi kanı dökülmemesi gereken bir canı yanlışlıkla telef etti.

İkinci olarak, öldürülen bu kişi düşmandandı. Müslümanlar arasında onun herhangi bir velisi yoktu ki, bu velisine onun diyeti ödensin. Çünkü Allah: **"Şayet... size düşman olan bir kavimden ise"** diye buyurmaktadır. Nitekim bunu az önce açıkladık.

Üçüncüsü ise, Usame, öldürdüğünü itiraf etmekle birlikte bu hususta başkası tarafından herhangi bir delil ortaya konulmuş değildir. Âkile ise itiraf dolayısıyla diyete iştirak etmez. Üsame'nin, kendisinden diyetin ödenebileceği bir malının bulunmaması da muhtemeldir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

13. Hata Yoluyla Öldürülen Kişi Müslümanlarla Antlaşması Bulunan Bir Kavimden İse:

Yüce Allah'ın: **"Şayet kendileriyle aranızda bir antlaşma bulunan bir kavimdense..."** buyruğu ise, hata yoluyla öldürülen zımmi ve muâhid (antlaşmalı bir kavme mensup) kimse hakkındadır. Bu durumda da hem diyet, hem de keffâret gerekir. Bunu, İbn Abbas, eş-Şa'bî, Nehaî ve Şafiî söylemiştir. Taberî de bunu tercih eder ve şöyle der: Şu kadar varki, yüce Allah burada öldürülenin durumunu müphem bırakarak, mü'minlerden ve harp ehlinden öldürülen kimse hakkında dediği gibi, bunun hakkında da **"mü'min olmakla beraber"** diye buyurmamaktadır. Önce geçeni kayıtlı olarak zikretmekle birlikte burada onu mutlak olarak zikretmiş olması, öncekinden farklı olduğunun delilidir.

el-Hasen, Cabir b. Zeyd ve yine İbrahim (en-Nehaî) der ki: Buyruğun anlamı şudur: Şâyet hataen öldürülen kişi, mü'min bir kimse olup sizlerle antlaşması bulunan bir kavimden ise ve onlarla yaptığınız antlaşma da kendilerinden öldürülen kimsenin diyetini almaya daha bir hak sahibi olmalarını gerektirmekte ise, böyle birisini öldürmenin keffâreti, köle azad etmekle di-

(1) *Buhâri*, Meğâzi, 45, Diyât 2; *Müslim*, İman 158, 159; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 95; *Müsned*, V, 200, 207.

yetini ödemektir. el-Hasen buradaki: "(وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ) **Şayet kendileriyle aranızda bir antlaşma bulunan bir kavimdense"** buyruğunu:

"(وإن كان من قوم بينكم وبينهم ميثاق وهو مؤمن): Şâyet kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir kavimden olup, kendisi de mü'min ise..." diye okumuştur. el-Hasen der ki: Müslüman bir kimse, zımmi bir kimseyi öldürecek olursa, onun için keffâret sözkonusu değildir.

Ebû Ömer der ki: Hicazlılara göre âyet-i kerimenin anlamı, başta geçen yüce Allah'ın: **"Bir mü'min diğer bir mü'mini -yanlışlıkla olması müstesnâ- öldüremez"** buyruğu ile birlikte anlaşılır.

Bundan sonra ise yüce Allah: **"Şayet... bir kavimdense"** diye buyurmaktadır ki, bununla kastettiği "öldürdüğünüz kişi mü'min ise" dir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

İbnü'l-Arabî de der ki: Bence uygun görüş, cümlenin mutlak ifadenin mukayyede hamledilmesi şeklinde anlaşılması gerektiğidir. (1)

Derim ki: İşte el-Hasen'in söylediğinin manası ve Ebû Ömer'in Hicazlılardan naklettiği de budur.

Yüce Allah'ın: "(فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ): **Bir diyet vermek"** lafzının nekire olarak gelmesi muayyen bir diyetin ödenmesini gerektirmemektedir.

Şöyle de denilmiştir. Bu, kendileriyle Peygamber (sav) arasında belli bir süreye kadar müslüman olmaları ya da kendilerine savaş ilan edilmesi şeklinde bir antlaşmaları bulunan arap müşrikleri hakkındadır. Bu antlaşmalılardan bir kimse öldürülecek olursa, onun için diyet ödemek ve keffârette bulunmak gerekirdi. Daha sonra bu yüce Allah'ın : ***"Müşrikler arasından kendileriyle antlaşmada bulunduğunuz kimselere Allah ve Rasulünden bir ültimatomdur bu"*** (et-Tevbe, 9/1) buyruğu ile nesh oldu.

14. Kadının Diyet Miktarı:

İlim adamları kadının diyetinin, erkeğin diyetinin yarısı olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Ebû Ömer der ki: Kadının diyetinin, erkeğin diyetinin yarısının olmasının sebebi -Allahu a'lem- kadının, erkeğin mirasının yarısı kadar almasıdır. Yine iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasıdır. Ancak bu, yalnızca hata yoluyla öldürmelerdeki diyet için böyledir.

Kasti öldürülmelerde ise erkekler için de kadınlar için de kısas sözkonusudur. Çünkü yüce Allah: ***"Can, cana karşılıktır"*** (el-Maide, 5/45) ile daha önce el-Bakara Sûresi'nde geçtiği üzre (2/178. âyet, 5. başlıkta) hür de hüre karşılıktır.

---

(1) Yani, buna göre de buradaki mutlak olan ifade önceki mü'min kaydı ile birlikte anlaşıldığı takdirde, antlaşmalı kavimden öldürülenin de mü'min olması kaydı aranmalıdır.

15. Birisinin Diğeri Üzerine Düşmesi, Çarpışma v.b. Hallerde Başkasının, Ölümüne Sebep Teşkil Etme Haline Dair Hükümler:

Dârakutnî, Musa b. Ali b. Râbah el-Lahmi'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Babamı şöyle derken dinledim: Gözleri görmeyen birisi, Ömer b. Hattab (r.a)'ın halifeliği döneminde bir hac mevsiminde şu mısraları okudu:

يـا أيّهـا النـاسُ لـقـيـتُ مـنـكـرا هـل يَعْقِل الأعمى الصحيحَ المبصِرا

خَرّا معاً كلاهما تكسّرا

"Ey insanlar, ben görülmedik bir şeyle karşı karşıya kaldım
Hiç gözü görmeyen bir kimse, gözü gören ve sağlıklı birisinin diyetini öder mi?
Bu ikisi (gözü görmeyen ve sağlıklı kişi) birlikte düştüler
ve ikisi de kırılıp döküldüler."

Olay şöyle olmuştu: Âma olanı, gözü gören birisi çekiyorken her ikisi de bir kuyuya düştüler. Gözleri görmeyen görenin üzerine düştü ve gözü gören öldü. Hz. Ömer de gözleri görenin görmeyen tarafından diyetinin ödenmesine dair hüküm verdi. (1)

İlim adamları biri diğerinin üstüne düşüp birileri ölenin durumu hakkında farklı kanaate sahiptirler. İbn ez-Zübeyr'den gelen rivâyete göre, üstte olan altta kalanın diyetini öder amma, altta kalan üstte olanın diyetini ödemez. Aynı zamanda bu Şureyh, en-Nehaî, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür.

İmam Mâlik; biri diğerini çeken ve nihâyette düşüp ölen iki kişi hakkında şöyle demiştir: Çekenin âkilesinin diyet ödemesi gerekir. Ebû Ömer der ki: Bu hususta görüş ayrılığının olduğunu sanmıyorum. -Doğrusunu en iyi bilen Allahtır ya- bizim mezhep alimlerimizden müteahhirlerden birisi ile Şafiî mezhebine mensup birisi şöyle demiştir: Bu durumda diyetin yarısını öder. Çünkü hem onun fiili hem de düşenin düşmesinden dolayı ölmüştür.

Bir kimse, bir diğerinin üzerine evin damından düşecek ve ikisinden birisi ölecek olurlarsa, el-Hakem ve İbn Şubrume derler ki: Onlardan hayatta kalan tazminatı öder. Şafiî ise, biri diğerine çarpan ve ikisi de bunun sonucunda ölen kimseler hakkında kendisine çarpılanın diyetinin, çarpanın âkilesi tarafından ödeneceğini, buna karşılık, çarpanın ise diyetinin heder olacağını söylemiştir. Birbiriyle çarpışan ve bunun sonucunda ölen iki süvari hakkında da şöyle demiştir: Bunların her birisi ötekinin yarım diyetini öder. Çünkü bunların herbirisi hem kendi fiili, hem de diğerinin fiili dolayısıyla ölmüştür. Osman el-Betti ve Züfer de böyle demiştir.

---

(1) *Dârukutnî*, III, 98-99.

Mâlik, Evzaî, el-Hasen b. Hayy, Ebû Hanife ve arkadaşları ise, birbirleriyle çarpışıp ölen atlılar hakkında şöyle der: Her birisinin diyeti diğerinin âkilesi tarafından ödenir. İbn Huveyzimendâd der ki: Eğer, gemiyi yönlendiren kaptanın kendisi değilse birbiriyle çarpışan iki gemi ile atı o tarafa götüren suvari değilse birbirine çarpışan iki süvarinin durumu da bize göre böyledir.

Mâlik'ten, birbiriyle çarpışan iki gemi ile iki atlı hakkında her birisinin telef ettiği şeylerin tazminatını diğerine eksiksiz olarak vereceği görüşü de rivâyet edilmiştir.

16. Kitap Ehlinin Diyeti:

Bu kabilden olmak üzere ilim adamları kitap ehlinin diyeti ile ilgili tafsilatta farklı görüşlere sahiptirler.

Mâlik ve arkadaşları derler ki: Kitap ehlinin diyeti, müslümanın diyetinin yarısıdır. Mecusî'nin diyeti ise sekizyüz dirhemdir. Bunlara mensup kadınların diyeti bunun da yarısıdır. Bu görüş Ömer b. Abdulaziz, Urve b. ez-Zübeyr ve Amr b. Şuayb'dan rivâyet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir: Yine bu manada, Süleyman b. Bilal, Abdurrahman b. el-Haris b. el-Ayyaş b. Ebi Rebiâ'dan, o, Amr b. Şuayb'dan, o, babasından, o, dedesi yoluyla, Peygamber (sav)'ın yahudi ve hıristiyanın diyetini müslümanın diyetinin yarısı olarak tesbit ettiği rivâyet edilmiştir. [1] Burada geçen Abdurrahman'dan, es-Sevrî de rivayette bulunmuştur.

İbn Abbas, eş-Şa'bî ve en-Nehaî derler ki: Kendileriyle antlaşma bulunanlara mensup olanlardan hata yoluyla öldürülen kişinin mü'min ya da kâfir olduğuna bakılmaksızın, şâyet kavminin ahdi kapsamında ise, onun diyeti müslümanın diyeti gibidir. Bu, Ebû Hanife'nin, es-Sevrî'nin, Osman el-Bettî'nin ve el-Hasen b. el-Hayy'ın da görüşüdür. Onlar, bütün diyetleri eşit kabul ederler. Müslümanın, yahudinin, hıristiyanın, mecusinin, muahhid ve zımmi'nin diyeti birdir derler. Aynı zamanda bu, Ata, ez-Zührî ve Said b. el-Müseyyeb'in de görüşüdür. Bu konudaki delilleri ise yüce Allah'ın: **"Akrabalarına bir diyet vermek"** buyruğudur. Bu da diyetin müslümanın diyeti gibi eksiksiz bir diyet olmasını gerektirmektedir. Bu görüşlerini Muhammed b. İshak'ın, Davud b. el-Husayn'dan, onun İkrime'den, onun İbn Abbas'tan Kureyzaoğul-

(1) Amr b. Şuayb'dan o babasından o dedesinden o Rasûlullah'tan rivayet etmektedir. "Muahid'in (zimmet ahdi bulunan yahudi, hıristiyan ve benzerlerinin) diyeti, hürrün diyetinin yarısıdır." (*Ebû Dâvûd*, Diyât 21); "Kafirin diyeti müminin diyetinin yarısıdır." (*Tirmizî*, Diyât 16; *Nesâî*, Kâsame 37); "Zimmet ehlinin diyeti, müslümanların diyetinin yarısıdır; bunlar da yahudilerle hıristiyanlardır." (*Nesâî*, Kasâme 37); "Râsulullah, iki kitap ehlinin -ki yahudilerle hıristiyanlardır- diyetinin, müslüman diyetinin yarısı olduğuna hüküm vermiştir." (*İbn Mâce*, Diyât 13). Ayrıca bk.: ez-Zeylai, *Nasbu'r-Râye*, IV, 364-366.

ları ile Nadiroğulları kıssası ile ilgili olarak yaptıkları rivâyetle desteklerler. Buna göre Rasûlullah (sav) hiç bir fark gözetmeksizin onların diyetini tam bir diyet olarak tesbit etmiş ve ödemişti. (1)

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) ise der ki: Bu, nisbeten gevşek bir hadistir, böyle bir hadis delil olacak özelliğe sahip olmaz.

Şafiî de der ki: Yahudi ile hıristiyanın diyeti, müslümanın diyetinin üçte biri kadardır. Mecusi'nin diyeti ise sekizyüz dirhemdir. Bu konudaki delili de şudur: Bu miktar, bu hususlaki görüşlerin asgarisidir. Zimmet ise yakin bir delil veya bir hüccet olması müstesnâ beridir. (Borçsuz ve mükellefiyetsiz kabul edilir.) Aynı zamanda bu görüş, Hz. Ömer ile Hz. Osman'dan rivâyet edilmiştir. İbnü'l-Müseyyeb, Ata, el-Hasen, İkrime, Amr b. Dinar, Ebû Sevr ve İshak da bu görüştedir.

17. Azad Etmek İçin Köle Bulunamayacak Olursa:

Yüce Allah'ın: **"Kim bulamazsa"** yani kim azad etmek üzere köle bulamaz, ve yahutta köle satın alabilecek kadar serveti yoksa, **"Allah'tan bir tevbe olmak üzere iki ay aralıksız oruç tutmalıdır."** O kadarki, arada bir gün oruç tutmayacak olursa, yeniden başlar. Cumhurun görüşü budur. Mekkî de eş-Şa'bî'den şöyle dediğini nakletmektedir: İki ay oruç tutmak, gücü yetemeyecek kimseler için hem diyetin, hem de köleyi hürriyetine kavuşturmanın yerine geçer. İbn Atiyye der ki: Ancak bu görüş bir yanılmadır. Çünkü diyeti ancak âkile öder. Katil'in mükellefiyeti değildir. Taberî ise bu görüşü Mesruk'tan nakletmektedir.

18. Aralıksız İki Ay Oruç Tutması Gereken Hastanın Hükmü ve Kadının Ay Hali Olması:

Ay hali olmak, kesintisiz oruç tutmaya engel değildir. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur. Böyle bir kadın temizlendikten sonra eğer geciktirmeksizin geri kalan orucuna devam edecek olursa, bunun dışında herhangi bir mükellefiyeti yoktur. Eğer fecirden önce temizlenecek olur da, temiz olduğunu bile bile o günün orucunu terk ederse, bir gurup ilim adamına göre yeniden orucuna başlaması gerekmektedir. Bunu Ebû Ömer söylemiştir.

Peşpeşe tutulması gereken iki ay orucun bir bölümünü tutmuş hastanın hükmü hakkında da iki farklı görüş belirtmişlerdir. Mâlik der ki: Yüce Allah'ın Kitabı gereğince kesintisiz iki ay oruç tutması icabeden herhangi bir kimsenin bir mazereti, hastalığı veya ay hali gibi bir sebebi olmaksızın oruç açma hakkı yoktur. Yolculuk yapıp yolculuğunda oruç açma hakkı da yoktur.

(1) ez-Zeylaî, *a.g.e.*, IV, 366-369'da bu anlamda vârid olmuş rivâyetler ve ilgili görüşler kayd edilmiştir.

Hasta olması halinde, iyileştikten sonra orucuna devam eder, diyenler arasında Said b. el-Müseyyeb, Süleyman b. Yesar, el-Hasen, eş-Şa'bî, Ata, Mücahid, Katade ve Tavus da vardır.

Said b. Cübeyr, en-Nehaî, el-Hakem b. Uyeyne ve Ata el-Horasanî ise, hasta olduğu takdirde iyileştikten sonra orucuna yeniden başlar, derler. Bu aynı zamanda Ebû Hanife'nin, arkadaşlarının ve el-Hasen b. Hayy'ın da görüşüdür. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de böyledir.

Şafiî'nin bir başka görüşü daha vardır: Mâlik'in dediği gibi, önceki orucuna kaldığı yerden devam eder. İbn Şubrume der ki: Eğer orucuna devam etmesini engelleyen bir mazereti varsa, tıpkı ramazan orucunda olduğu gibi, yalnızca orucunu açtığı o gününü kaza eder.

Ebû Ömer der ki: Orucuna kaldığı yerden devam eder diyenlerin delili, şudur. Böyle bir kimse hastalığı dolayısıyla peşpeşe orucu devam ettirememekte mazurdur ve bunu kasten kesmiş değildir. Yüce Allah ise, kasıtlı olmayan davranışları affetmiştir. Yeniden orucuna başlar diyenlerin delili ise, peşpeşe oruç tutmanın herhangi bir mazeret dolayısıyla sakıt olmayan bir farz oluşu ve kestiği takdirde günaha düşeceğidir Bu da namaza kıyasen böyledir. Çünkü namaz, ardı arkasına kılınan rekâtlerdir. Herhangi bir özrü dolayısıyla namazını yarıda kesecek olursa, namazını yeniden kılar, kaldığı yerden namazına devam etmez.

19. Bu Ceza Bir Tevbedir:

Yüce Allah'ın: **"(تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ): Allah'tan bir tevbe olmak üzere"** buyruğu mastar (mef'ul-i mutlak) olarak nasb edilmiştir. Anlamı ise, o günahtan bir dönüş olarak...

Hata yoluyla öldürenin böyle bir tevbeye ihtiyaç duyması, gereken şekilde sakınmaması dolayısıyladır. Halbuki onun bu konuda gereken şekilde sakınması ve dikkat etmesi gerekirdi.

Şöyle de denilmiştir: Yani o, bu şekilde peşpeşe oruç tutsun. Çünkü yüce Allah, köleyi hürriyetine kavuşturmak yerine bedel olmak üzere oruç tutmasını kabul etmek üzere onun yükümlülüğünü hafifletmiştir. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: ***"Allah nefislerinize karşı hainlik etmekte olduğunuzu bildiği için tevbenizi kabul etti."*** (el-Bakara, 2/187) Yani yükünüzü hafifletti. Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: ***"O, sizin bunu sayamayacağınızı bildiği için tevbenizi kabul etti."***(el-Müzemmil, 73/20)

20. Allah Her Şeyi Bilendir, Hakîmdir:

"Allah" bilinmek durumunda olan her şeyi **"çok iyi bilendir."** Ezelde de, ebedde de. **"Gerçek hüküm ve hikmet sahibidir."** Hükümleri sapasağlamdır, her şeyi yerli yerinde yapandır.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا
وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

93. Kim de bir mü'mini kasten öldürürse, cezası orada ebediyyen kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, lanet etmiş ve ona pek büyük bir azap hazırlamıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Kasten Öldürmenin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Kim de... öldürürse"** buyruğundaki; **"(من) Kim,"** şart edatıdır. Cevabı ise... **"(فَجَزَاؤُهُ): Cezası"** buyruğudur. İleride gelecektir.

İlim adamları, kasten öldürenin nitelikleri hususunda farklı kanaatlere sahiptirler. Ata, en-Nehaî ve başkaları şöyle demektedir: Kılıç, hançer, mızrak ucu ve buna benzer kesmek, koparmak için hazırlanmış ve sivriltilmiş demir aletlerle öldüren veya taş ve buna benzer öldürücü olduğu bilinen ağır şeylerle öldüren kimse kasten öldüren kimsedir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Demir aletle olsun, taş, sopa veya bundan başka bir araçla olsun, başkasını öldüren herkes kasten öldüren kimsedir. Cumhûrun görüşü de budur.

2. Kasten Öldürme, Hata Yoluyla Öldürme ve Kasta Benzer Hata İle Öldürme:

Yüce Allah Kitab-ı Keriminde, kasten öldürme ile hata yolu ile öldürmeyi sözkonusu ederek, kasta benzer öldürmeyi sözkonusu etmemiştir. Böyle bir öldürmeyi kabul edip etmemek hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İbnü'l-Münzir der ki: Mâlik, böyle bir öldürme çeşidini kabul etmemektedir. Mâlik der ki: Allah'ın Kitabında ancak kasten öldürme ile hataen öldürmeden sözedilmektedir. Bunu, el-Hattabî de Mâlikten nakleder ve şunu da söylediğini ekler: Kasta benzer öldürmeyi ise biz bilmiyoruz.

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Mâlik ile Leys b. Sa'd, kasta benzer öldürme çeşidini kabul etmezler. Onlara göre ısırmak, tokat vurmak, kamçı vurmak, sopa ile vurmak ve buna benzer çoğunlukla öldürücü olmayan şeylerle öldürülen bir kimse kasten öldürülmüş olur ve bu durumda kısas gerekir.

Yine Ebû Ömer der ki: Ashab ve tabiinden bir gurup da ikisinin bu görüşünü ifade etmişlerdir. İslâm aleminin değişik bölgelerindeki fukahânın çoğunluğu ise, bütün bu öldürme şekillerinin kasta benzer öldürme olduğu gö-

rüşündedirler. Ayrıca bu, Mâlik'ten de zikredilmiş olup, İbn Velîd ile aslıabı ve tabiîn'den bir gurup da bu görüştedir.

İbnü'l-Münzir der ki: Kasta benzer öldürme, bizim mezhebimizce gereğin ce amel olunan bir husustur. Kasta benzer öldürmeyi kabul edenler arasın da eş-Şa'bî, el-Hakem, Hammad, en-Nehaî, Katade, Süfyan-ı Sevrî, Iraklılar ve Şafiî de vardır. Ayrıca biz bunu, Ömer b. el-Hattab ve Ali b. Ebi Talib (ran huma)'dan da rivâyet etmiş bulunuyoruz.

Derim ki: Sahih olan da budur. Çünkü hakkında ihtiyatlı davranılmasına en layık olanlar kanlardır. Zira, aslolan bu kanların bedenleri içerisinde muhafaza edilmesidir. Kan, ancak en ufak bir tereddüdün sözkonusu olma dığı, apaçık bir sebep ile mübah olabilir. Böyle bir öldürme şeklinde ise mü bahlığı su götürür, tartışılır. Zira böyle bir öldürme çeşidi, bir bakıma kastî, bir bakıma da hataen öldürme olarak değerlendirilebileceğinden hakkında kasta benzer öldürmedir, diye hüküm verilmiştir.

Çünkü bu durumda vurmak her ne kadar kasıt ise de öldürmek kastı yok tur. Bu öldürme kastı olmaksızın meydana geldiğinden dolayı bir taraftan kısas sakıt olur, diğer taraftan da diyet tağlîz edilir (ağırlaştırılır). Sünnette de buna benzer hükümler ifade edilmiştir.

Ebû Davud, Abdullah b. Amr yoluyla Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Kamçı ve asa ile meydana gelen kasta benzer hata ile öldürmenin diyeti, kırkının karnında yavruları olması şartıyla yüz devedir." (1) Dârakutnî de, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir:

Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim kasten öldürülürse, elinin kazandığının bir cezası olmak üzere o da kısasen öldürülür. Hataen öldürmede ise, diyet vardır, kısas yoktur. Her kim taş, sopa veya kamçı ile öldürülür fakat kimin tarafından öldürüldüğü belli değilse, o takdirde onun diyeti deve yaşları ağırlaştırılmış olarak verilir." (2)

Yine Dârakutnî, Süleyman b. Musa yoluyla Amr b. Şuayb'dan o, babasından, o da dedesinden şöyle dediğini rivâyet etmektedir:

Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kasta benzer öldürmenin diyeti, kasten öldürmedeki gibi, (fakat) ağırlaştırılır. Ancak, böyle bir kimse öldürülmez." (3) Bu açık bir nasstır.

Tâvus; sopa, kamçı veya taş atımı sırasında kendisine atılan bir şey isabet edip de ölen kimse hakkında şöyle demektedir: Bunun karşılığında diyet ödenir. Fakat, onu öldürenin kim olduğu bilinemediğinden dolayı da ona kar-

(1) *Ebû Dâvûd*, Diyât 17; *Nesâî*, Kasâme 32, 33; *İbn Mâce*, Diyât 5; *Dârimî*, Diyât 22.
(2) *Dârakutnî*, III, 94. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd*, Diyât 15, 26; *Nesâî*, Kasâme 31; *İbn Mâce*, Diyât 8.
(3) *Dârakutnî*, III, 95.

şılık kimse öldürülmez. [1]

Ahmed b. Hanbel de der ki: Hadis-i şerifte geçen "ne (veya kim) olduğu belirsiz (el-ammiyya)" taassup ve dayanışma duygusu dolayısıyla muamma olan ve neden olduğu açığa çıkmayan iş demektir. İshak der ki: Bu tabir bir topluluğun karşılıklı olarak galeyana gelip birbirlerini öldürmeleri halidir. Kelimenin aslı, sanki işi karışık hale getirmek demek olan "ta'miye yani muammalaştırmak"tan alınmış gibidir. Bu açıklamaları Dârakutnî zikretmektedir.

Ağırlaştırılmış Diyet (Diyet-i Muğallaza):

Kasta benzer öldürmeyi kabul edenler, ağırlaştırılmış diyetin miktarı hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Ata ile Şafiî der ki: Ağırlaştırılmış diyet, otuzu Hikka (dört yaşına basmış dişi deve), otuzu Cezea (beş yaşına basmış dişi deve) ve kırkı da Muhlif (yani, on yaşına girmiş deve) dir. Bu görüş, aynı şekilde Hz. Ömer, Zeyd b. Sabit, Muğire b. Şu'be ve Ebû Musa el-Eşarî'den de rivâyet edilmiştir. Mâlik'in kasta benzer öldürmedir diye kabul ettiği hallerdeki görüşü de budur.

Mâlikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre, Mâlik ancak, oğlunu kılıç ile vurup öldüren Müdliclinin oğluyla başından geçen olayın benzerleri hakkında kasta benzer öldürmenin olduğunu kabul eder.

Şöyle de denilmiştir: Kasta benzer öldürmelerde ağırlaştırılmış diyet, dörtte birlere bölünür: Bunun dörtte biri üçe basmış dişi deve (Bintu Lebun), dörtte biri dörde basmış dişi deve (Hikka), dörtte biri beşe basmış dişi deve (Cezea), dörtte biri de ikiye basmış dişi deve (Bintu Mahâd) olur.

en-Numan (Ebû Hanife) ile Yakub (Ebû Yusuf)'un görşü de budur. Ayrıca bu görüşü Ebû Davud, Süfyan'dan o, Ebû İshak'tan o, Âsım b. Damra'dan, o da Hz. Ali'den de rivâyet etmiştir. [2]

Bu diyetin beşte birlere ayrılacağı da söylenmiştir. Yirmi tanesi iki yaşına basmış dişi deve, yirmi tanesi üç yaşına basmış dişi deve, yirmi tanesi üç yaşına basmış erkek deve, yirmi tanesi dört yaşına basmış dişi deve, yirmi tanesi de beş yaşına basmış dişi deve. Bu da Ebû Sevr'in görüşüdür.

Şöyle de denilmiştir: Bunun kırk tanesi beş yaşına basmış dişi deve (Cezea) ile dokuzuna yeni basmış (Bâzil) deve arasında, otuzu ise dört yaşına basmış dişi deve, otuzu da üç yaşına basmış dişi deve. Bu görüş Osman b. Affân'dan da rivâyet edilmiş olup, Hasan-ı Basri, Tâvus ve ez-Zührî de bu görüştedirler.

Şöyle de denilmiştiri: Otuzdört tanesi hamileliğinin yarı dönemini tamam-

(1) *Dârakutnî*, III 95. Merhum Kurtubi'nin ifadelerinden bundan sonraki paragrafın da Dârakutnî'de yer aldığı anlaşılmakta ise de, elde bulunan basılı nüshada bundan sonraki ifadeler yer almamaktadır.

(2) *Ebû Dâvûd*, Diyât 17.

lamış ve dokuz yaşına basmış dişi deve, otuzüç tanesi dört yaşına basmış dişi deve, otuzüç tanesi de beş yaşına basmış dişi deve. eş-Şa'bî ve en-Nehaî de böyle demiştir. Ayrıca bunu, Ebû Davud, Ebu'l-Ahvas'dan, o, Ebû İshak'dan, o Âsım b. Damra'dan, o da Hz. Ali yoluyla rivâyet etmiştir. (1)

3. Kasta Benzer Öldürmelerde Diyeti Ödemekle Mükellef Olanlar:

Kasta benzer öldürmede diyetin kimler tarafından ödenmesi gerektiği hususunda da ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. el-Hâris el-Ukli, İbn Ebi Leyla, İbn Şubrume, Katade ve Ebû Sevr derler ki: Bu diyeti, öldüren kişi kendi malından öder. eş-Şa'bî, en-Nehaî, el-Hakem, Şafiî, es-Sevrî, Ahmed, İshak ve Rey ashabı ise, âkile tarafından ödenir, derler.

İbnü'l-Münzir der ki: Şa'bî'nin görüşü daha sahihtir. Çünkü Ebû Hureyre Peygamber (sav)'ın ceninin diyetinin, öbür kadını vurarak öldüren kadının âkilesi tarafından ödenmesini hükme bağlamıştır. (2)

4. Keffareti Gerektiren Öldürmeler:

İlim adamları kasten öldürmenin diyetini yüklenmeyeceğini âkilenin ve böyle bir öldürmenin diyetinin cinâyeti işleyenin malından ödeneceğini icma ile kabul etmişlerdir. Buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/178. ayet, 14. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yine ilim adamları, hata yoluyla öldürenin keffârette bulunacağını icma ile kabul etmekle birlikte, kasten öldürmekte keffâretin gerekip gerekmediği hususunda farklı kanaatlere sahiptirler.

Mâlik ve Şafiî ise, tıpkı hata ile öldürmede olduğu gibi, kasten öldürenin de keffârette bulunacağı görüşündeydiler. Şafiî der ki: Hata yoluyla öldürmede keffâret vacip olduğuna göre, kasten öldürmede keffâretin vacip olması öncelikle sözkonusudur. Yine Şafiî: Yanılma halinde sehiv secdesi meşru kılındığına göre, kasten yapılan bir kusur dolayısıyla sehiv secdesinin meşru kılınması öncelikle sözkonusudur. Kastî öldürme halinde sözü edilen keffâret, hata yoluyla öldürmede vacip olanı iskat edecek değildir, der. (3)

Şöylede denilmiştir: Kasten öldürene keffâret ancak affedilip öldürülmemesi halinde katile vacip olur. Şâyet kısasen öldürülecek olursa, malından alınacak bir keffâret yükümlülüğü yoktur. Böyle bir keffâretin icabettiği de söylenmiştir.

---

(1) ***Ebû Dâvûd***, Diyât 17. Az önce zikredilen görüşlerin de önemli bir bölümünü belirtilen yerde bulmak mümkündür.

(2) ***Buhârî***, Diyât 26; ***Müslim***, Kasâme, 34-36; ***Ebû Dâvûd***, Diyât 19; ***Nesâî***, Kasâme 39.

(3) Yani, kastî öldürmede ceza, ya kısas veya kısasın affedilmesi halinde diyettir. Bununla birlikte hata yoluyla öldürmede vacip olan keffâret bu durumda yani kasten öldürme halinde de vacip olur.

Kendisini öldürenin de malından keffâret ödenme yükümlülüğü vardır.

es-Sevrî, Ebû Sevr ve Rey ashabı der ki: Keffaret ancak yüce Allah'ın vacip kıldığı yerde vaciptir. İbnü'l-Münzir der ki: Biz de bu görüşteyiz. Çünkü, keffâretler ibadettir. Bu konuda bunların temsil yoluyla (kıyas yoluyla) vacip kılınmaları caiz olamaz. Herhangi bir kimsenin Kitap, sünnet veya icma ile olmadıkça, Allah'ın kullarını yerine getirmekle sorumlu tutacağı bir farzı tesbit etmek yetkisi yoktur, caiz değildir. Kasten öldüren kimseye keffâret ödemeyi öngörenlerin açıklamaları delil olabilecek bir özellikte değildir.

5. Bir Topluluğun Birisini Hata Yoluyla Öldürmesi Hali:

Bir topluluğun hata yoluyla birisini öldürmesi halinde hükmün ne olacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bir kesim der ki: Her birisinin ayrı ayrı keffârette bulunması gerekir. el-Hasen, İkrime, Nehaî, Haris el-Uklî, Mâlik, Sevrî, Şafiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr ve Rey ashabı da böyle demişlerdir. Bir başka kesim ise, hepsi tek bir keffâret ödemekle yükümlüdürler, demektedirler. Ebû Sevr böyle demiştir. Aynı zamanda bu görüş el-Evzaî'den de nakledilmiştir. ez-Zühri ise, köle azad etmek ile oruç tutmak keffâreti arasında fark gözeterek, mancınık ile atış yapan ve birisini öldüren bir topluluk hakkında şöyle demiştir: Hepsinin bir köle azad etmeleri gerekir. Eğer azad edecek köle bulamayacak olurlarsa, onların her birisi aralıksız iki ay oruç tutar.

6. Kasten Öldürmenin Vebalinin Büyüklüğü:

Nesaî şöyle bir rivâyet kaydetmektedir: Bize el-Hasen b. İshak el-Mervezî -sika bir ravidir- haber vererek dedi ki: Bana Halid b. Hidâş anlatarak dedi ki: Bize Hatim b. İsmail, Beşir b. el-Muhacir'den anlattı: Beşir, Abdullah b. Bureyde'den, o, babasından naklederek dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Mü'minin öldürülmesi, Allah nezdinde dünyanın zeval bulmasından daha büyük bir şeydir." [1] Yine Abdullah (b. Mes'ûd) dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kulun kendisinden ilk hesaba çekileceği şey namaz, insanlar arasında ilk hükme bağlanacak meseleler ise, kanlar hakkında olacaktır." [2]

İsmail b. İshak da, Nafi b. Cübeyir b. Mut'im'den, o, Abdullah b. Abbas'dan birisinin kendisine şöyle bir soru sorduğunu rivâyet etmektedir: Ey Ebu'l-Abbas, katilin tevbesi sözkonusu mudur? İbn Abbas, bu soruya hayret eden bir kişinin edası ile: İki yada üç defa sen ne diyorsun? diye sorduktan sonra, İbn Abbas şöyle dedi: Yazıklar olsun sana, böyle birisinin tevbesi nasıl mümkün

(1) ***Nesâî***, Tahrimü'd-Dem 2; ***Tirmizî***, Diyât 7; ***İbn Mâce***, Diyât 1.
(2) ***Nesâî***, Tahrimu'd-Dem 2.

olur? Ben Peygamberimizi (sav) şöyle buyururken dinledim: "(Kıyamet gü nünde) maktul boyun damarlarından kan akarak, başını ellerinden birisine asmış, diğer eliyle de katilini yakasından tutup sürükleyerek gelir. Nihâyet (Allah'ın huzurunda) durdurulurlar. Bu sefer maktul, şanı yüce Allah'a şöyle der: Rabbim, bu beni öldürdü. Yüce Allah katile: Sen artık bedbaht oldun, der ve katil alınıp cehenneme götürülür." (1) el-Hasen'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben, mü'minin öldürülmesi hususunda (katilin cezasının indirilmesi için) Rabbime müracaat ettiğim kadar hiç bir hususta Rabbime müracaat etmiş değilim. Ancak benim isteğimi bir türlü kabul etmedi."

7. Kasten Bir Mü'min Öldürenin Tevbesi Mümkün mü:

Kasten bir mü'mini öldüren bir katilin tevbe etmesinin mümkün olup olmadığı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Buharî, Said b. Cübeyr'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bunun (tefsir etmekte olduğumuz âyet) hakkında Kûfeliler ihtilâfa düştüler. Bunun üzerine ben de, bunu öğrenmek için İbn Abbas'ın yanına yolculuk yaptım. Ona bu âyet-i kerime hakkında sordum, şöyle dedi: Şu: **"Kim de bir mü'mini kasten öldürürse, cezası... cehennemdir"** âyeti, (bu hususta) son nazil olan âyettir. Onu herhangi bir şey nesh etmiş değildir. (2)

Yine Nesâî, ondan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İbn Abbas'a mü'min bir kimseyi kasten öldürenin tevbesinin mümkün olup olmadığını sordum, bana hayır dedi. Bu sefer ben ona, el-Furkan Sûresi'nde yer alan: *"Onlar ki, Allah ile birlikte başka bir ilaha iman etmezler..."* (el-Furkan, 25/68) âyetini okudum, şöyle dedi: Senin bu dediğin âyet Mekke'de inmiştir. Onu Medine'de inen: **"Kim de bir mü'mini kasten öldürürse cezası orada ebediyyen kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazab etmiş..."** âyeti bunu nesh etmiştir. (3) Zeyd b. Sabit'ten de buna benzer bir rivâyette bulunarak en-Nisa Sûresi'ndeki bu âyetin el-Furkan Sûresi'ndeki âyetten altı ay sonra nazil olduğunu nakletmektedir. Bir diğer rivâyette ise sekiz ay sonra nazil olduğu belirtilmektedir. Her ikisini de Nesâî, Zeyd b. Sabit'ten nakletmiştir. (4)

İşte Zeyd b. Sabit ile İbn Abbas'tan gelen bu haberlerle birlikte bu âyet-i kerimenin ifade ettiği umumi manayı, Mutezile mezhebi kabul ederek, işte bu, yüce Allah'ın: *"Ondan başkasını da dilediğine bağışlar"* (en-Nisa, 4/48) buyruğundaki umumi ifadeyi tahsis etmektedir derler ve âyet-i kerimede sö-

(1) *Nesaî*, Kasâme 49; *Tirmizî*, Tefsir 4. sûre 15; *Müsned*, I, 240, 294, 364.
(2) *Buhârî*, Tefsir 4. sûre 16, 25. sûre 2; *Nesaî*, Kasâme 48, Tahrimu'd-Dem 2.
(3) *Nesaî*, Tahrimu'd-Dem 2.
(4) *Nesaî*, Tahrimu'd-Dem 2.

zü geçen tehdidin kesinlikle bütün katiller hakkında geçerli olduğu görüşünü ifade ederek, her iki âyet-i kerimenin arasını da şu sözleriyle telif etmeye çalışmışlardır: Bu iki âyete göre takdir şöyledir: Allah, kasten öldürme dışında bundan başka dilediğine mağfiret eder, demektir.

Aralarında Abdullah b. Ömer'in de bulunduğu -ki bu, aynı zamanda Zeyd ile İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir- bir grup ilim adamı, kasten öldürenin tevbe etmesinin mümkün olduğu görüşündedirler. Yezid b. Harun rivâyetle şöyle demektedir: Bize, Ebû Mâlik el-Eşcai, Sa'd b. Ubeyde'den şöyle dediğini haber vermektedir:

Bir adam İbn Abbas'a gelerek şöyle dedi: Bir mü'mini kasten öldüren kimsenin tevbesi mümkün mü? İbn Abbas hayır, onun cehennemden başka cezası yoktur, dedi. (Sa'd b. Ubeyde) dedi ki: Adam gittikten sonra onunla oturanlar ona: Sen bize katilin kabul edilecek bir tevbesinin mümkün olduğu şeklinde fetva veriyordun. O, şöyle dedi: Ben, bunun mü'min bir kimseyi öldürmek isteyen kızgın bir kişi olduğunu zannediyorum. (Sa'd) dedi ki: Arkasından bir adam gönderdiler, gerçekten de halinin bu olduğunu tesbit ettiler.

Ehli Sünnetin görüşü de bu doğrultudadır ve sahih olan da budur. Bu âyet-i kerimenin tahsis edilmiş olduğunu kabul ederler. Böyle bir tahsisin delili ise, konu ile ilgili bir takım âyet-i kerimeler ve rivâyetlerdir. Ehli Sünnet alimleri, bu âyet-i kerimenin Mikyes b. Dubabe (Subabe de rivâyet edilmiştir) hakkında nazil olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Mikyes, kardeşi Hişam b. Dubabe ile birlikte İslama girmişti. Hişam'ın Neccaroğulları tarafından öldürülmüş olduğunu gördü. Bu hususu Peygamber (sav)'a bildirince Hz. Peygamber Mikyes'e, kardeşini öldüren kişiyi teslim etmelerini emreden bir mektup yazdı. Onunla beraber Fihr oğullarından da bir adam gönderdi. Neccaroğulları ise şöyle dediler: Allah'a yemin ederiz onu kimin öldürdüğünü bilmiyoruz. Fakat bizler diyetini öderiz, deyip ona yüz deve ödediler.

Daha sonra Mikyes, beraberindeki adam ile birlikte Medine'ye döndüler. Bu sefer Mikyes, Fihroğullarından olana saldırarak kardeşine mukabil onu öldürdü, develeri alıp gitti ve Mekke'ye mürted ve kâfir olarak geri döndü. Şu beyitleri de okuyup duruyordu:

قتلت به فهراً وحملت عقله سُراة بني النجار أربابَ فارعِ
حَلَلتُ به وتْري وأدركت ثورتي وكنت إلى الأوثان أوّل راجعِ

"Ben ona (kardeşime) karşılık olarak Fihr'liyi öldürdüm ve diyetini yükledim
Fari' kalesinde yaşayan Neccaroğullarının ileri gelenlerine;
Böylelikle ben yayımı çözmüş oldum intikâmımı da aldım
Ve ben putlara geri dönen ilk kişi oldum."

Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "İster Harem bölgesinde, ister onun dışındaki helal bölgede olsun, asla ona eman vermiyorum" dedi ve Mekke'nin fethedildiği günü, Kâbe'nin örtülerine asılmış olduğu halde bulunsa dahi öldürülmesini emretti [1]

İşte bu husus, tefsir ehlinin ve din alimlerinin nakli ile sabit olduğuna göre, bunun müslümanlar hakkında anlaşılmaması gerekmektedir. Diğer taraftan bu âyetin zahirini delil olarak almak, yüce Allah'ın: ***"Çünkü iyilikler, hiç şüphesiz günahları giderir"*** (Hûd, 11/114); ***"O, kullarının tevbelerini kabul edendir"*** (eş-Şura, 42/25) ile ***"Ondan başkasını da dilediğine bağışlar"*** (en-Nisâ, 4/48) buyruklarının zahirinin ifade ettiği manayı almaktan daha uygun değildir. Bu âyet ile zikrettiğimiz diğer âyetlerin zahirlerini bir arada almak ise çelişkidir. O halde tahsis kaçınılmaz bir şeydir. Diğer taraftan, el-Furkan'daki âyet-i kerime ile bu âyet-i kerimenin arasını bulmak mümkündür. Ortada nesh de yoktur, tearuz da sözkonusu olmaz. Bu da en-Nisâ Sûresi'ndeki âyetin mutlak ifadesinin Furkan Sûresi'ndeki âyetin mukayyed ifadesine hamledilmesiyle olur. Böylelikle buyruğun anlamı şöyle olur: İşte bunun cezası şöyle şöyledir, tevbe eden müstesnâ. Özelliklede bu hükümleri gerektiren aynı şey ise bu, böyle olmalıdır. Bu şey ise katildir. Bunun gerektirdiği ise ceza vaadi ve tehdididir.

Kasten mü'mini öldürenin tevbesinin kabul olunacağına dair haberler ise pek çoktur. Ubâde b. es-Sâmit'in şu ifadelerin yer aldığı hadisi buna örnektir: "Bana, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, hak ile olması müstesnâ Allah'ın haram kıldığı canı öldürmemek üzere bey'at ediniz. Aranızdan kim bu bey'atte verdiği sözü eksiksiz yerine getirirse, onun ecrini vermek Allah'a aittir. Her kim bunlardan her hangi bir şey işleyecek olur da buna karşılık cezalandırılırsa, bu da onun için bir keffâret olur. Her kim bunlardan bir şeyler işler ve Allah da onun bu işlediğini setr edecek olursa, o vakit işi Allah'a kalmıştır. Dilerse onu affeder, dilerse onu azaplandırır." [2] Bu hadisi, hadis imamları rivâyet etmiş, Buharî ve Müslim de bunu kitaplarına kaydetmişlerdir.

Ebû Hureyre'nin yüz kişiyi öldürmüş birisine dair rivâyet ettiği hadisi de bu kabildendir. Bu hadisi de Müslim Sahih'inde, İbn Mace süneninde rivâyet ettiği gibi, başkaları da bunu rivâyet etmişlerdir. [3] Bu hususta sabit olmuş benzer başka haberler de vardır.

---

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 623,

(2) *Buhâri,* Menâkıbu'l-Ensar 43; Tefsir 60. Sûre 3, Hudûd 8, 14; *Müslim,* Hudûd 41; *Tirmizi,* Hudûd 12; *Nesaî,* İman 14; *Dârimî,* Siyer 17; *Müsned,* V, 313, 314.

(3) *Buhâri,* Enbiyâ 54; *Müslim,* Tevbe 46,47; *İbn Mâce,* Diyât 2; *Müsned,* III, 20, 72. Ancak hadisi rivâyet eden Ebu Hureyre değil Ebû Said el-Hudri'dir.

Diğer taraftan başkasını öldürdüğüne dair şahadette bulunulup, kendisi de kasten öldürdüğünü ikrar ederek, maktulün velileri tarafından devlet yetkililerine getirilen ve bunun sonucunda kendisine had uygulanıp kısasen öldürülen bir kimsenin âhirette cezalandırılmayacağı ve Ubade b. es-Samit hadisi gereğince, icma ile bu tehdidin hakkında söz konusu olmayacağı noktasında Mutezile de bizimle aynı görüşü paylaşmaktadır. O halde, Mutezilenin; **"Kim de bir mü'mini kasten öldürse cezası... cehennemdir"** âyetinin ifade ettiği umumi anlamı delil diye ileri sürmelerine imkân kalmaz ve zikrettiğimiz diğer naslar ile bu buyruğun umumu tahsis edilmiş olmaktadır.

Durum böyle olduğuna göre, o halde uygun olan, açıkladığımız şekilde âyetin tahsis edilmiş olduğunu kabul etmek veya İbn Abbas'tan söylediği nakledilen şu kanaate göre hamledilmiş olduğunu kabul etmektir.

İbn Abbas der ki: Âyet-i kerimede geçen **"kasten öldürmek"**den maksat, onun öldürülmesini helal kabul etmektir. Bu ise, icma ile küfre varır.

Bir başka topluluk da şöyle demektedir: Katil tevbe etsin yahut etmesin ilâhî meşîete bağlıdır. (Yani Allah dilerse onu azaplandırır, dilerse azaplandırmaz). Bunu da Ebû Hanife ve arkadaşları söylemiştir.

Eğer; yüce Allah'ın: **"Cezası, orada ebediyyen kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazab etmiş..."** buyruğu zaten böylesinin kâfir olduğuna delildir, çünkü yüce Allah, ancak imandan çıkmış bir kâfire gazab eder; denilecek olursa, deriz ki: Bu bir tehdittir. Yapılan tehdidi gerçekleştirmemek ise bir lütuf ve bir keremdir. Nitekim şair şöyle demiştir:

وإنّي مَتَى أوعدتُه أو وعدتُه لَمُخْلِف إيعادي وَمُنْجِزُ مَوْعِدي

"Gerçek şu ki, ben ne zaman onu tehdit eder veya ona vaadde bulunursam Tehdidimi gerçekleştirmem, fakat verdiğim sözü yerine getiririm."

Bu (açıklama) daha önceden geçmiştir.

İkinci bir cevap: Şâyet Allah, ona bunun cezasını verecek olursa... böyle cezalandırır, demektir. Yani günahının büyüklüğü dolayısıyla o buna layıktır, böyle bir cezayı hakeder demektir. Bunu Ebû Miclez, Lâhik b. Humeyd ile Ebû Salih ve başkaları böylece ifade etmişlerdir.

Enes b. Mâlik de Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Allah bir kula sevap vâdedecek olursa onu yerine getirir. Eğer ona ceza tehdidinde bulunacak olursa, bu da Allah'ın dilemesine (meşîetine) bağlıdır. Dilerse onu cezalandırır, dilerse onu affeder."

Ancak bu son iki te'vil şeklinde su götürür taraflar vardır. Birincisini ele alalım. el-Kuşeyrî der ki: Böyle bir açıklama su götürür. Çünkü yüce Rabbi-

mizin buyruğu, değişikliği ve verilen sözü değiştirmeyi kabil değildir. Ancak, bu buyrukla umumi olanın tahsis edilmesinin kastedilmesi müstesnâ. O taktirde bu, konuşmalarda caizdir. İkincisine gelince, şüphesiz merfu' olarak yapılan bu rivâyet (Enes'in hadis rivâyeti) ile ilgili olarak en-Nehhâs şöyle demektedir: Bu açıklama şeklindeki yanlışlık gâyet açıktır.

Çünkü yüce Allah: *"İşte bu, onların cezası kâfir olmalarından ötürü... cehennemdir"* (el-Kehf, 18/106) diye buyurmuş, fakat hiç kimse de, eğer onları cezalandıracak olursa cehennemle cezalandıracaktır, dememiştir. Ayrıca Arap dili açısından da böyle bir açıklama hatalıdır. Çünkü bu buyruktan sonra: *"Allah ona gazab etmiş..."* diye buyurmaktadır. Bu ise onu cezalandıracaktır anlamındadır.

Üçüncü bir cevap: Böyle bir kimse, şâyet tevbe etmez, günahlarında ısrar eder ve Rabbinin huzuruna küfür ile çıkacak olursa, isyanı sebebiyle cezası cehennemdir. Hibetullah *"en-Nâsih ve'l-Mensûh"* adlı eserinde şöyle der: Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın: *"Şüphesizki Allah kendisine ortak koşanı affetmez. Ondan başkasını ise dileyeceğine mağfiret eder"* (en-Nisâ, 4/48 ve 116) buyruğu ile nesh olunmuştur. Bu hususta, insanların icmaı vardır.

Ancak İbn Abbas ile İbn Ömer, bu âyetin muhkem olduğunu söylemişlerdir. Şu kadar var ki, onun bu dediği de su götürür, çünkü konu umum ve umumun tahsisi konusudur, nesh konusu değildir. Bu da İbn Atiyye'nin görüşüdür.

Derim ki: Bu güzel bir açıklamadır. Çünkü nesh, haberler hakkında sözkonusu olmaz. Çünkü buyruğun manası, Allah onu cezalandıracaktır, şeklindedir. en-Nehhâs da *Meânli'l-Kur'an* adlı eserinde şunları söylemektedir: Nazar ehli (ilahi buyrukları iyice tetkik eden kimseler) alimlerine göre bu hususlaki görüş, buyruğun muhkem olduğu ve tevbe etmediği takdirde onu cezalandıracağı şeklindedir. Şâyet tevbe edecek olursa durumunu: *"Şüphesiz ki ben, tevbe eden, iman eden... kimseye çok çok mağfiret ediciyim"* (Tâ-Hâ, 20/82) buyruğu ile açıklamış bulunmaktadır. İşte bu da (kasten katil de) bunun kapsamı dışında değildir. Diğer taraftan ebedi kalmak, ifadesi (her zaman) devamlılığı gerektirmeyebilir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Senden önce hiçbir kimseye ebedilik vermedik.* (Çok uzun ömür vermedik)" (el-Enbiya, 21/34) diye buyurulmaktadır. Yine bir başka yerde şöyle buyurulmaktadır: *"Malının gerçekten kendisine ebedi hayat verdiğini sanır."* (el-Hümeze, 104/3)

Şair Züheyr de şöyle demektedir:

ولا خالداً إلا الجبال الرواسيا

"Ve ebedi hiçbir şeyi (görmüyorum); şu sapasağlam duran dağlardan başka."

İşte bütün bunlar, ebedîlik (el-Huld) kelimesinin bazan ebedi kalmak anlamından başka bir anlamda da kullanıldığını göstermektedir. Çünkü bilindiği gibi dünyanın zeval bulmasıyla bunlar (dağlar) ve âyet-i kerimede sözü edilen ebedilikler zeval bulacaktır.

Aynı şekilde Araplar da şöyle demektedir: "(لأخلدنّ فلاناً في السجن): Yemin olsun ki, filan kişiyi ebediyyen hapiste bırakacağım." Ancak, hapisin sonu gelir ve biter. Hapsolunan kimsenin durumu da böyledir.

Dûa ederken kullanılan şu sözler de bu kabildendir: "(خلّد الله ملكه وأبّد أيامه) Allah mülkünü daim kılsın, günlerini de ebedileştirsin." Bütün bu hususlara dair bu açıklamalar, hem lafzan, hem de mana itibariyle daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (el-Bakara, 2/35. âyetin tefsiri).

Yüce Allah'a hamd olsun.

يَآ اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا ضَرَبْتُمْ فِىْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوْا وَلَا تَقُوْلُوْا
لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ۚ تَبْتَغُوْنَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا ۡ فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيْرَةٌ ۭ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ
عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوْا ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ﴿٩٤﴾

94. Ey iman edenler, Allah yolunda cihada çıktığınız zaman iyice araştırın ve size selâm verene, dünya hayatının menfaatini arayarak: "Sen mü'min değilsin demeyin." İşte Allah'ın katında nice ganimetler vardır. Önceleri siz de böyle idiniz de, Allah size lutfetti. O halde iyice araştırın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, Allah yolunda cihada çıktığınız zaman iyice araştırın"** buyruğu da, savaş ve cihada dair buyruklarla ilişkilidir.

"(الضرب): Cihada çıkmak," burada yeryüzünde yürümek, yol tepmek anlamındadır. Ticaret, gazâ veya bir başka maksatla yol alındığı vakit:

(ضربت في الأرض): Yeryüzünde vurdum (yol teptim), denilir ve (في) harf-i cerri kullanılır. Bu harf-i cer olmaksızın bu ifade kullanılacak olursa, def'i ha-

cet için çıkmak demek olur. Hz. Peygamberin şu buyruğunda olduğu gibi: "(لا يخرج الرجلان يضربان الغائط يتحدثان كاشفَيْن عن فَرْجَيْهما فإن الله يمقت على ذلك): İki kişi (el'â hacet için çıkarak, ferclerini açmış oldukları halde konuşmaya koyulmasın lar. Çünkü şüphesiz Allah buna gazap eder." (1)

Bu âyet-i kerime, bir müslüman topluluğu hakkında nazil olmuştur. Bunlar, yolculuklarında, beraberinde bir deve ve satmak üzere bir kaç koyun bulunan bir adamla rastlaştılar. Bu adam onlara selam verip: "Lâ ilâhe illallah Muhammedu'r-Rasulullah" dediği halde, müslümanlardan birisi hamle yaparak onu öldürdü. Bu hususu Peygamber (sav)'a anlatınca, Hz. Peygamber'e bu ağır geldi, bunun üzerine de bu âyet-i kerime nâzil oldu. Buhârî de bunu, Ata'dan, o, İbn Abbas yoluyla rivayet etmektedir. İbn Abbas dedi ki: Beraberinde birkaç koyun bulunan bir adama, müslümanlar arkadan yetiştiler. O da esselâmu aleykûm dediği halde onu öldürdüler ve beraberindeki koyunlarını aldılar. Bunun üzerine yüce Allah: **"Dünya hayatının menfaatini arıyarak..."** buyruğuna kadar bu âyet-i kerimeyi indirdi. Dünya hayatının menfeati ise, orada sözü geçen birkaç koyundu. Buhârî der ki: İbn Abbas burada; (السلام) şeklinde okumuştur. (2) Buhârî'den başka kaynaklarda da şöyle denilmektedir: Rasulullah (sav) o adamın diyetini akrabalarına götürüp teslim etti ve beraberindeki koyunları da geri iade etti. (3)

Bu olayda katil ile maktulün tayini hususunda farklı kanaatler vardır. Çoğunluğun benimseyip, İbn İshak'ın da *Sîretî* ile Ebû Davûd'un *Musannef*'inde, İbn Abdi'l-Berr'in *el-İstiâb*'ında yer alan rivayete göre, katil Muhallim b. Cessâme, maktul ise Amir b. el-Edbat'dı. (4)

Hz. Peygamber, Muhallim'e beddua etmiş ve bundan sonra ancak yedi gün yaşamıştı. Daha sonra defnedildiği halde yer onu kabul etmeyip dışarı atmıştı. Bir daha defnedildi. Yine yer onu kabul etmedi. Üçüncü defa da defnedilince yine yer onu kabul etmedi. Yerin onu kabul etmediğini görmeleri üzerine onu, oradaki dağ yollarından birisine bıraktılar. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Muhakkak yer ondan daha kötü olanlarını da kabul eder." el-Hasen der ki: Yerin bundan daha kötü olanları da alıp kabul ettiği halde bunu dışarı çıkarması, bir daha aynı işi yapmamaları için onlara bir öğüt idi. (5)

İbn Mâce'nin Sünen'inde İmran b. Husayn'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasulullah (sav), bir müslüman askerî birliğini müşrikler üzerine gönderdi. Müşriklerle oldukça şiddetli bir çarpışma yaptılar. Müşrikler önle-

---

(1) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 7; *Müsned,* III, 36. *İbn Mâce,* Tahâre 24 (yakın ifadelerle).
(2) *Buhâri,* Tefsir 4. sûre 17; *Müslim,* Tefsir 22; ayrıca; *Ebû Dâvûd,* Hurûf 6; *Tirmizî,* Tefsir 4. sûre 16; *Müsned*, III, 229, 272, 324, VI, 11.
(3) es-Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 634.
(4) *Ebû Dâvûd*, Diyât 3; *İbn Mâce*, Diyât 4.
(5) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân,* s.176; es-Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 635.

rinden kaçmamakla birlikte onlara karşı da koyamadılar. Yakınlarımdan olan birisi, müşriklerden birisine mızrağı ile hamle yaptı, tam üzerine atılacağı sırada adam, "Allah'tan başka ilah olmadığına şahidlik ederim. Şüphesiz ki, ben müslümanım" dediği halde, mızrağını ona sapladı ve onu öldürdü. Bu akrabam daha sonra Rasulullah (sav)'a gelerek, Ey Allah'ın Rasulu dedi, helak oldum. Hz. Peygamber bir ya da iki defa ona: "Ne yaptın ki" diye sordu. O da yaptığını Hz. Peygambere bildirdi. Bunun üzerine Rasulullah (sav) ona şöyle dedi: "Peki neden içini yarıp kalbinde neler olduğunu öğrenmedin?" Adam şöyle dedi: Ey Allah'ın Peygamberi, şayet içini yarsaydım kalbinde neler olduğunu bilebilir miydim. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, ama sen ne onun söylediği sözü kabul ettin, ne de onun kalbinde ne olduğunu bilebilirdin." Rasulullah (sav) sustu ve ona birşey demedi. Aradan fazla bir zaman geçmeden o yakınım öldü ve biz de onu defnettik. Ancak, toprağın üstüne çıktı. Bir düşman onun üzerini açmış olabilir, dediler. Yine onu defnettik. Daha sonra çocuklarımıza onu korumalarını emrettik. Yine toprağın üstüne çıktı. Bu sefer: Çocuklar uyuklamış olabilirler, dedik. Yine onu defnettik. Sonra da onu bizzat kendimiz koruduk. Sabah olduğunda yine toprağın üstüne çıkmıştı. Bu sefer biz de onu şu dağ yollarından birisine bıraktık. (1)

Denildiğine göre bunu öldüren kişi, Usame b. Zeyd, öldürülen kişi ise, Gatafanlı ve Fezarelilere mensup olmuş Fedek ahalisinden Murreoğullarından Mirdas b. Nehik imiş. İbnü'l-Kasım da Malik'den naklederek böyle demiştir.

Yine denildiğine göre, sözü geçen bu Mirdas, geceleyin İslama girmiş ve aile halkına durumu haber vermişti. Peygamber (sav), Usame'ye durumun ne kadar ağır olduğunu anlatınca o da, bir daha lailahe illallah diyen hiçbir kimseyle çarpışmayacağına dair yemin etmiş. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Katilin Ebû Katade olduğu da söylenmiştir, Ebû'd-Derda olduğu da söylenmiştir. Bununla birlikte, öldükten sonra yerin kabul etmeyip dışarı attığı kimsenin sözünü ettiğimiz Muhallim adındaki zat olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Belki de bu haller birbirine yakın zamanlarda (birkaç defa) cereyan etmiş de olabilir. Ve âyet-i kerime bütün bunlar hakkında nâzil olmuş olabilir. Peygamber (sav)'ın müslüman olup da öldürülmüş o kişinin ahalisine koyunlarını ve deveyi geri gönderdiği, diyetini de onlara ulaştırdığı ve bunu da kalplerini telif etmek üzere yaptığı da rivayet edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre, sözü geçen seriyyenin kumandanı, Leys'li Galip b. Fedale imiş. Bunun el-Mikdad olduğu da söylenmiştir. Bunu es-Süheylî nakletmektedir.

(1) *İbn Mâce*, Fiten 1; *Müsned*, IV, 438-439

2. Araştırmak (Tebeyyun):

Yüce Allah'ın: "(فَتَبَيَّنُوا): **İyice araştırın"** buyruğu teemmül edin, tetkik edin, inceleyin demektir. (تَبَيَّنُوا) şeklindeki kıraat, cemaatin (büyük çoğunluğun) kıraatidir. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim'in tercihi de budur.

Derler ki: Tebeyyünü (iyice araştırmayı) emreden, iyice sağlamlaştırmayı (tesebbüt) da emretmiş demektir. Bu fiil, hem müteaddi, hem de lâzım (geçişli ve geçişsiz) dir. Hamza ise bu kelimeyi, üç noktalı "se"den sonra, tek noktalı "be" harfi gelecek şekilde "tesebbüt"den (فتثبتوا) diye okumuştur. Ancak, bu hususta (فتبينوا) şeklindeki okuyuş daha pekiştirici bir anlamı ifade etmektedir. Çünkü insan, tesebbütte bulunmakla birlikte tebeyyünde bulunmayabilir. (إذا) zaman edatında şart anlamı vardır. Bundan dolayı şanı yüce Allah'ın: "(فتبينوا): **İyice araştırın"** buyruğunun başına "fe" harfi gelmiş bulunmaktadır. Şairin şu mısraında olduğu gibi bu edat, şart edatı olarak da kullanılabilir:

وإذا تُصِبْكَ خَصاصةٌ فَتَجَمَّلِ

"Sana bir darlık ve sıkıntı isabet edecek olursa, buna güzel bir şekilde katlan!"

Fakat bu edatın şart edatı olarak kullanılmaması şairin şu beyitinde olduğu gibi daha güzeldir:

والـنـفس راغِـبـةٌ إذا رغَّـبـتـهـا وإذا تُـرَدّ إلـى قـلـيـل تـقـنـعُ

"Nefis arzulayıcıdır. Sen ona teşvikte bulunursan
Fakat onu aza döndürecek olursan da kani olur."

Tebeyyün ile tesebbüt, öldürme hususunda, ikâmet halinde olsun, yolculuk halinde olsun vaciptir ve bunda hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Özellikle sefer halinin sözkonusu edilmesi ise, âyet hakkında nazil olduğu olayın seferde vaki olmuş olmasıdır.

3. Selâm, Teslimiyet Arzetmek ve Barış:

Yüce Allah'ın: **"Size selâm verene, dünya hayatının menfaatini arayarak sen mü'min değilsin demeyin"** buyruğunda geçen "es-Selâm", Selem ve Silm ile aynı anlamı ifade eder. Bunu Buhârî söylemektedir. (1) Bu kelime bütün bu şekillerde okunmuştur. Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, *"es-Selâm"* okuyuşunu tercih etmiştir. Akli ilimlerde uzman kimseler (ehlü'n-nazar) ona mu-

(1) *Buhârî*, Tefsir 4, sûre 17.

halefet ederek burada: (السلم) okuyuşu daha uygundur. Çünkü burada bu okuyuş, itaat ve teslimiyet göstermek demektir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(فَأَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوءٍ): ***Biz hiç bir kötülük yapmazdık (diyerek) teslimiyet arzederler.***" (en-Nahl, 16/28) Buna göre "es-Selem" teslimiyet göstermek ve itaat etmek demektir. Yani, eliyle itaat ettiğini bildirip size teslimiyet arzedene ve sizin davet ettiğiniz şeyi izhar edene sen mü'min değilsin, demeyiniz.

Burada zikredilen es-Selâm, size es-Selâmu aleykûm demesidir. Bu da bir önceki görüşe racidir. Çünkü onun İslam selamını vermesi itaat ve teslimiyetini ifade eder. Bununla tarafsız olduğunun ve savaşmayı terkettiğinin kastedilmiş olması ihtimali de vardır. Çünkü, kimse ile beraber olmayan kimseler hakkında ***"filan kişi selâmdır"*** yani tarafsızdır, denilir. Silm ise, sulh (barış) demektir.

4. Selâm Verene Eman Vermemek:

Ebu Cafer'den "Sen mü'min değilsin" buyruğunu: (لست مؤمنا): Sen kendisine eman verilmiş kimse değilsin, eman altında değilsin, (anlamına gelecek) şeklinde ikinci "mim" harfini üstün olarak (mü'men şeklinde) okumuştur. Bu ise, himaye altına alınan kimse (değilsin) demektir.

5. Ahdi Olmayan Kâfirin Öldürülmesi:

Ahdi olmayan bir kâfir ile bir müslüman karşılaşacak olursa, onu öldürmesi caiz olur. Şayet lailahe illallah diyecek olursa, onu öldürmesi caiz olmaz. Çünkü bunu söylemekle kanını, malını ve aile halkını himaye altına alan, İslâmın kulpuna yapışmış olur. Şayet bu sözü söyledikten sonra onu öldürecek olursa, ona karşılık o öldürülür.

Bu şekilde bazılarını öldürmüş kimselerden, öldürülmenin sakıt oluş sebebi ise, onların te'vilde bulunarak, bu sözü söyleyen kimsenin kendisini korumak için, silahtan korktuğundan bunu söylediğini kabul etmeleri ve bu sözün öldürülmekten koruyabilmesi için tam bir itminan ile söylenmesi gerektiğine kani olmaları idi. Peygamber (sav), ne şekilde söylerse söylesin bu sözün koruyucu olacağını haber vermiştir. İşte bundan dolayı Usame'ye şöyle demişti: "O halde ne diye onun kalbini açıp bakmadın. O takdirde bu sözü gerçekten (kalbinden iman ile) söyleyip söylemediğini öğrenebilirdin." [1] Bunu Müslim rivayet etmiştir.

Yani o vakit bu sözü söylerken doğru mu söylemiştir, yalan mı söylemiştir görürdün. Buna ise imkân yoktur. O halde geriye sadece dilin imanı açı-

(1) ***Müslim***, İman 158; ***Ebû Dâvûd***, Cihâd 95; bu hadis bu sûrenin 92. âyetinin 12. başlığında da geçmiş idi. Diğer kaynakları için oradaki dipnota da bakılabilir.

ğa vurması kalmaktadır. İşte bu, oldukça önemli ve büyük bir fıkhî konudur. O da şudur: Hükümler, galip zanla ve zahire bağlı olarak verilir. Yoksa kat'î kanaatlere ve gizliliklere muttali olmaya bağlı değildir.

6. Selâm Verenin Hükmü:

Şayet, "selâmun aleykûm" diyecek olursa, bunun arkasında neyin yer aldığını bilmedikçe yine öldürülmez. Çünkü böyle bir şey tartışılabilir bir konudur.

Malik, "ben eman istemek üzere geldim" diye beyanda bulunan bir kâfir hakkında şöyle demiştir: Bunlar içinden çıkılması zor hususlardır. Görüşüme göre böyle bir kimse, güven bulacağı bir yere kadar götürülür. Müslüman olduğuna dair lehinde hüküm verilmez. Çünkü onun hakkında küfür sabit olmuştur. Dolayısıyla söylediği söze delalet edecek şeyin ondan açığa çıkması kaçınılmaz bir şeydir. Ben müslümanım, ben mü'minim demesi yeterli olmadığı gibi, namaz kılması da yeterli değildir. Tâ ki, Peygamber (sav)'in: "Ben, insanlarla lailahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum" sözünde, kanın koruma altına alınmasının kendisine bağlı kıldığı sözü (kelime-i tevhid'i) söyleyinceye kadar.

7. Müslüman Olmayan Bir Kimsenin,
Namaz Ya da İslama Has Fiillerden Birisini Yapması:

Şayet kâfir bir kimse namaz kılar yahut İslamın özelliklerinden olan bir fiili işleyecek olursa, ilim adamlarımız (Maliki mezhebi alimleri) hakkında farklı kanaatlere sahiptirler. İbnü'l-Arabî der ki: Görüşümüze göre böyle bir kimse bunları yapmakla müslüman olmaz. Şayet ona: Bu namazın arkapılanı nedir? diye sorulacak olursa, o da: Benim bu kıldığım namaz, müslüman olarak kıldığım namazdır, derse ona: Lailahe illallah, de denilir. Şayet bunu söyleyecek olursa, doğru söylediği ortaya çıkar. Eğer bunu söylemeyi kabul etmezse, onun bu davranışının bir oyun olduğunu öğrenmiş oluruz. Bununla birlikte böyle bir davranışta bulunmakla müslüman olacağını kabul edenlerin görüşüne göre, irtidat etmiş olur. Ancak sahih olan bunun irtidat değil de asli bir küfür olduğudur.

Aynı şekilde, "selâmun aleykûm" diyen kimseye de bu sözü (tevhid kelimesini) söylemesi teklif edilir. Söyleyecek olursa, doğruyu bulması tahakkuk eder, söylemeyecek olursa inadı açıkça ortaya çıkar ve öldürülür. İşte yüce Allah'ın: **"İyice araştırın"** yani, tebeyyün ve tesebbüt edin buyruğunun anlamı budur. Yani o müşkil durumu açıkça ortaya çıkartın ve acele etmeyin.

(Görüldüğü gibi) tebeyyün ile tesebbüt de aynı anlamı ifade etmektedir. Herhangi bir kimse onu öldürecek olursa, yasaklanmış bir iş yapmış olur. Eğer Peygamber (sav)'ın Muhallim'in bu yaptığı işin ağırlığını ifade etmesi ve kab-

rinden dışarıya atılışının nasıl olduğu sorulacak olursa, şöyle deriz: Çünkü Hz. Peygamber, Muhallim'in, o kişinin müslüman olduğuna aldırış etmediğini ve cahiliyye döneminde aralarındaki kin dolayısıyla kasti olarak onu öldürüp müslüman oluşuna aldırış etmediğini bilmişti.

8. Dünya Hayatının Geçici Faydası İle Gerçek Zenginlik:

Yüce Allah'ın: **"Dünya hayatının menfeatini arayarak"** yani onun malını almak isteyerek... Dünya hayatının metaına; (عرضاً) denilmesi bunun gelip geçici sebat bulmayan zail olucu oluşundan dolayıdır. Ebu Ubeyde der ki: Bütün dünya hayatının metaına "ra" harfi üstün olarak "arad" denilir.

"(الدنيا عرض حاضر يأكل منها البر والفاجر): Dünya hazır bir araz'dır. Ondan iyi olan da yer facir olan da yer" tabirindeki "araz" da bu kabildendir. "Ra" harfi sakin olarak (العرض) ise dinar ve dirhem dışındaki mallara denilir. Buna göre her arz arazdır fakat her araz, arz değildir. Müslim'in *Sahih*'inde de Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Zenginlik fazla mal sahibi olmak değildir. Asıl zenginlik nefis zenginliğidir." (1) İlim adamlarından birisi de bu anlamdan hareketle şu beyitleri söylemiştir:

تقنّع بما يكفيك واستعمل الرضا فإنك لا تدري أتُصبح أم تُمسي
فليس الغنى عن كثرة المال إنما يكون الغنى والفقر من قِبل النفس

"Sana yetene kanaat getir ve razı olmayı elden bırakma
Çünkü bilemezsin sabaha çıkar mısın, akşamı eder misin?
Zenginlik çokça mal sahibi olmak demek değildir ancak,
Zenginlik te fakirlik te nefsin kendisindendir."

İşte bu, Ebû Ubeyde'nin: Mal, mal edinilen her şeyi kapsar, şeklindeki sözünün doğruluğunu ortaya koymaktadır. (Sibeveyh'in) *Kitabu'l-Ayn*'ında ise şöyle denilmektedir: Araz, dünyada nail olunan şeydir.

Yüce Allah'ın: "(تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا): ***Siz dünya hayatının malını arzu ediyorsunuz"*** (el-Enfal, 8/67) buyruğu da buradan gelmektedir. Çoğulu ise "aruz" gelir. İbn Faris'in *el-Mücmel*'inde de şöyle denilmektedir: Araz, insanın karşı karşıya kaldığı hastalık yahut benzeri şeylerdir.

Dünya arazı ise, dünyada bulunan az veya çok mala denilir. Arz ise, nakit olmayan sair eşyalara denilir. Bir şey zuhur edip imkân sahibi olursa onun, hakkında da; (أعرض) denilir. Arz (en) de uzunluğun zıddıdır.

(1) *Buhârî*, Rikaak 15; *Müslim*, Zekât 120; *Tirmizî*, Zühd 40; *İbn Mâce*, Zühd 9; *Müsned*, II, 243, 261, 390, 438, 443, 540.

9. Allah'ın Lütuflarına Rağbet Etmek:

Yüce Allah'ın: **"İşte Allah'ın katında nice ganimetler vardır"** buyruğu, yüce Allah tarafından herhangi bir yasak işlenmeksizin helalinden ve uygun görülen şekilde yerine getirilecek şeylere karşılık Allah'ın vaadi olduğunu ortaya koymaktadır. Yani durum böyle olduğundan ötürü, siz akılsızca tasarruflarda bulunmayınız. Çünkü **"önceleri siz de böyle idiniz"** yani siz de bir zamanlar kendinize gelecek bir zarar korkusuyla kavminizden imanınızı gizliyordunuz. Nihayet Allah size dini güçlendirmek ve müşrikleri yenik düşürmek suretiyle lütufta bulundu. İşte şu anda onlar (müşrikler) da böyledir. Onlardan her birisi kendi kavmi arasında size nasıl ulaşacağını hesap etmekte, beklemektedir. Dolayısıyla böyle birileri size gelecek olursa onun durumunu açıkça anlamadığınız sürece öldürmeniz uygun düşmez.

İbn Zeyd der ki: Buyruğun anlamı şudur: Siz de bu şekilde kâfirler idiniz de İslama girmeniz suretiyle. **"Allah size lütfetti."** O halde karşınıza çıkan böyle bir kimsenin de önceleri sizin önceki haliniz gibi olduğu halde sizinle karşılaşır karşılaşmaz derhal İslama girmesini olmayacak bir şey olarak değerlendirmeyiniz. O halde böyle birilerinin durumunu iyice araştırmanız gerekmektedir.

10. Amel İle İman İlişkisi:

İman, yalnızca sözdür diyen kimseler bu âyet-i kerimeyi delil gösterirler. Çünkü yüce Allah: **"Ve size selâm verene... sen mü'min değilsin demeyin"** diye buyurmaktadır. Derler ki: Lâ ilâhe illallah diyen kimseye sen mü'min değilsin denilmesi yasaklandığına göre, yalnızca bu sözü söylemeleri dolayısıyla öldürülmeleri de yasaklanmış olmaktadır. Şayet iman bizatihi bu sözü söylemek olmasaydı onların sözlerine hiçbir şekilde aldırış edilmezdi.

Deriz ki: Bu sözleri söylemelerine rağmen onları öldürenler, bu sözleri söyleyenlerin kendilerini ölümden kurtarmak için bu sözü söyleyip söylemedikleri hususunda şüpheye düştüler ve bundan dolayı da öldürdüler. Yüce Allah ise, kullarına yalnızca zahire göre hüküm vermek hakkını tanımıştır. Peygamber (sav) da: "Ben insanlarla lailahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum" diye buyurmuştur. Ancak, burada imanın yalnızca ikrardan ibaret olduğuna dair bir açıklama yoktur. Nitekim, münafıklar da bu sözü söylemekle birlikte, daha önce el-Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere mü'min değildirler. (2/8. âyet'in tefsiri) Hz. Peygamber: "Kalbini açıp baksaydın ya" buyruğuyla da bu hususa gereken açıklığı getirmiştir.

Böylelikle imanın ikrar ve başka şeyler olduğu, hakikatinin ise kalp ile tasdik olduğu sabit olmaktadır. Şu kadar varki kulun durumu öğrenmek için kişiden işittiklerini kabul etmekten başka bir yolu yoktur.

Yine: Zındık olan kimsenin İslamı izhar etmesi halinde tevbesi kabul

olunur diyenler de bu âyeti delil göstermişlerdir. Derler ki: Çünkü yüce Allah, İslamı açığa vurduktan sonra zındık olanla olmayan arasında bir fark gözetmemiştir. Yine buna dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nin baş tarafında geçmiş bulunmaktadır.

Ayrıca bu âyet-i kerimede Kaderiyenin görüşleri de reddolunmaktadır. Çünkü yüce Allah, kendilerine; özel bir şekilde imana muvaffak kılmak suretiyle bütün insanlar arasında mü'minlere lütufta bulunduğunu haber vermektedir. Kaderiyye ise: Allah bütün insanları iman etmek için yaratmıştır, demektedir. Şayet durum onların iddia ettikleri gibi olsaydı, bütün insanlar arasında mü'minlerin özellikle Allah'ın lütfuna mazhar olduklarını ifade etmenin hiçbir anlamı olmazdı.

11. Allah'ın Emirlerine Muhalefet Etmekten Sakınmak:

Yüce Allah: **"O halde iyice araştırın"** buyruğunda, araştırma emrini bu konuyu tekid için bir daha tekrarlamaktadır. **"Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır"** buyruğu da Allah'ın emrine muhalefet etmekten bir sakındırmadır. Yani sizi helâke götürecek olan bu gibi şeylerden kendinizi koruyun ve benzeri yanlışlıklardan nefsinizi uzak tutun.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ
اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ۚ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى
الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى
الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً ۚ وَكَانَ اللَّهُ
غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

95. Mü'minlerden -özür sahibi olanlar müstesnâ- oturanlarla Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler bir olmaz. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlardan derece itibariyle üstün kılmıştır. Bununla beraber Allah hepsine de el-Hüsnâ'yı va'detmiştir. Allah, mücahidleri oturanlardan pek büyük bir mükâfatla üstün kılmıştır.

96- **Kendi nezdinden** (yüksek) **derecelerle mağfiret ve rahmetle** (üstün) **kılmıştır. Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Savaştan Muaf Olanlar:

Yüce Allah'ın: **"Mü'minlerden... oturanlarla... bir olmaz"** buyruğu hakkında İbn Abbas der ki: Bedir savaşına çıkmayanlar ile, o savaşa çıkanlar bir olmaz. (1) Daha sonra yüce Allah: "(غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ): **Özür sahibi olanlar müstesna"** diye buyurmaktadır ki, buradaki "özür" kötürümlük anlamındadır.

Lafız Ebû Dâvûd'un olmak üzere hadis imamları Zeyd b. Sabit'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ın yanında bulunuyordum. Onu bir sükûn (sekîne) kapladı. Rasulullah (sav)'ın baldırı, baldırımın üzerine geldi. Rasulullah (sav)'ın baldırından daha ağır bir şey olduğunu bilmiyorum. Sonra üzerinden vahyin etkisi çekilince: "Yaz" diye buyurdu. Ben de bir kürek kemiği üzerine: **"Mü'minlerden oturanlarla Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler bir olmaz"** âyetini sonuna kadar yazdım. Bu sefer, İbn Um Mektum -ki, gözleri görmeyen birisiydi- mücahidlerin fazilletini işitince ayağa kalkıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, peki mü'minler arasından cihada gücü yetmeyenlerin durumu nedir?

İbn Um Mektum sözünü bitirince yine Rasulullallah (sav)'ı bir sükûnet kapladı. Yine baldırı baldırımın üstüne geldi. İlk defada onun ağırlığını gördüğüm gibi ikinci defada da gördüm. Sonra Rasulullah (sav)'ın üzerinden vahyin etkisi çekilince yine: "(Yazdığını, oku ey Zeyd" dedi. Ben de: **"Mü'minlerden... oturanlarla... bir olmaz"** buyruğunu okudum. Rasulullah (sav) bu sefer: **"Özür sahibi olanlar müstesna"** bölümünü de ekleyerek âyetin tamamını okudu. Zeyd dedi ki: Yüce Allah bu bölümü (**"özür sahibi olanlar müstesnâ"** bölümünü) ayrıca ve müstakil olarak indirdi, ben de onu Rasulullah'ın emri üzerine yerine koydum. Nefsim elinde olana yemin ederim ki, şu anda bile o bölümü kürek kemiğindeki çatlağa yakın bir yerde ilave ettiğim yeri görür gibiyim. (2)

Buhârî'de, Abdullah b. el-Haris'in azadlısı Miksem, İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmektedir: **"Mü'minlerden... oturanlarla... cihad edenler bir olmaz"** yani Bedir'e çıkmayıp oturanlarla Bedir'e çıkanlar bir olmaz. (3)

İlim adamları der ki: Âyet-i Kerimede sözü geçen özür sahibi olanlar, savaşa çıkmasına engel olan mazereti bulunan kimseler demektir. Çünkü bu özürleri kendilerini cihada çıkmaktan alıkoymaktadır. Hz. Peygamberin de

(1) *Buhâri,* Tefsir 4. sûre 18; *Tirmizî,* Tefsir 4. sûre 18.

(2) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 19; *Buhâri,* Cihâd 31, Tefsir 4. sûre 18, Fedâilu'l-Kur'ân 4; *Müslim,* İmâre 141, 142; *Tirmizî,* Cihâd 1, Tefsir 4. sûre 19; *Nesaî,* Cihâd 4; *Müsned,* V, 184, 190-191; el-Berâ b. Âzib'den benzeri bir rivâyet: *Dârimî,* Cihâd 28; *Müsned,* IV, 282, 284, 290, 299, 301.

(3) Az önce geçti.

gazalardan birisinden döndüğü sırada şöyle buyurduğu sahih olarak sabit olmuştur: "Şüphesiz Medine'de bir takım kimseler vardır ki, bir vadiyi aşıp geçtiğiniz yahut bir mesafeyi katettiğinizde mutlaka onlar da sizinle birliktedirler. İşte bunlar mazeretlerinin kendilerini sizinle birlikte engellediği kimselerdir." (1) Bu da özür sahibi olan kimsenin savaşa çıkmış gazi gibi ecir almasını gerektirmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Savaşa çıkamayan özür sahibinin savaşa çıkmışın ecri ile eşit ecir alması ihtimal dahilindedir. Yüce Allah'ın lütfu geniştir. Ayrıca onun mükâfat vermesi ondan bir lütuftur. Fiilen hakedildiği için değildir. O bakımdan yüce Allah, samimi niyyet dolayısıyla fiilen yapılana vermiyeceği kadar ecir verebilir. Şöyle de denilmiştir: Bu şekilde bir özür sahibine ecri katlanmaksızın verilir. Böylelikle gazi de fiilen savaşa katıldığı için kat kat ecir almak suretiyle ondan daha üstün olur.

Derim ki: Bu hususta ki: "Şüphesiz Medinede öyle bir takım kimseler vardır ki" (mealindeki) sahih hadis dolayısıyla inşaallah birinci görüş daha sahihtir. Ayrıca Ebû Kebşe el-Enmâri 'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadis de bunu gerektirmektedir: "Dünya ancak dört kişinindir..." bu hadisi şerif daha önce, Âl-i İmran Sûresi'nde (3/135. ayet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Şu haberde varid olan da bu manayı ihtiva etmektedir: "Kul hastalandı mı, yüce Allah şöyle buyurur: Kuluma iyileşinceye veya onun ruhunu kabz edinceye kadar sağlıklı iken işlediği amelleri (şimdi de işlemiş gibi) yazınız." (2)

2. Devamlı Cihad İçin Bekleyenlerin Fazileti:

Bazı ilim adamları bu âyet-i kerimeyi delil alarak divan ehlinin (yani asker olarak yazılan ve bunun için devlet hazinesinden maaş alanların) tatavvu olarak cihada katılanlardan daha büyük ecir sahibi olduklarını ileri sürmüşlerdir. Çünkü divanda yazılı bulunanlar maaşları karşılığında adeta mülkiyet altında oldukları ve zorlu zamanlarda onlar öne sürülüp gönderildikleri, düşmana karşı asker olarak gönderilip onlara verilen emirler de sürekli olarak onların hayatında adeta huzur bırakmadığı için, nafile olarak cihada katılanlardan daha büyük ecir sahibidirler. Çünkü nafile olarak cihada katılanların rahatı huzuru yerindedir. Yazın girişilen büyük gazvelerde ve benzerlerine katılmaktan yana kalpleri rahattır.

İbn Muhayrîz der ki: Bu şekilde maaş alarak cihad için bekleyenler, sürek-

(1) *Buhârî*, Cihad, 35; Meğâzi 81; *Müslim*, İmâre 159; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 19; *İbn Mâce*, Cihâd 6; *Müsned*, III, 103, 160, 182, 214, 300.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 303'te farklı lafızlarla, aynı manayı ifade eden değişik hadisler kaydedilmektedir.

li olarak huzur ve sükûn nedir bilmediklerinden dolayı tatavvu ve nafile olarak cihada katılanlardan daha faziletlidirler.

Mekhûl der ki: Düşmana karşı gönderilen askerî birliklerin duydukları dehşet, Kıyamet gününün dehşetlerini giderir.

3. Zenginlik İle Fakirlik Arasında Fazilet Farkı:

Yine, "zenginlik, fakirlikten daha faziletlidir" diyenler de bu âyeti delil gösterirler. Çünkü yüce Allah, kendisi vasıtasıyla salih amellere ulaşılan malı söz konusu etmektedir.

Kişiyi başkasına muhtaç düşürecek kadar fakirliğin hoşlanılmayan bir şey, azdıran zenginliğin de yerilen bir şey olduğunu, ilim adamları ittifakla kabul etmekle birlikte bu hususta farklı kanaatlere sahiptirler. Kimisi, zenginliğin faziletli olduğu kanaatini ileri sürmektedir. Çünkü zenginin hayır yapma gücü vardır. Fakirin ise acizliği sözkonusudur. Güç ve iktidar sahibi olmak ise acizlikten daha faziletlidir. el-Maverdi der ki: Şan ve şeref sevgisinin etkisi altında kalanların görüşü budur. Başkaları ise fakirliğin daha faziletli olduğu görüşündedir. Çünkü fakir, (lezzeti) terk edicidir. Zengin ise dünya ile içli dışlıdır. Dünyanın terki ise, onunla içli dışlı olmaktan daha faziletlidir.

Yine el-Maverdi der ki: Bu da esenliği daha çok sevenlerin görüşüdür. Başkaları ise, fakirlik sınırından yukarı çıkarak, zenginlik mertebesinin asgari seviyesine ulaşmak suretiyle iki işin arasında orta yerde olmanın daha faziletli olduğu görüşündedir. Böylelikle kişi, her iki durumun da faziletini elde edebilir, her iki durumun yerilen hallerinden kendisini kurtarabilir. el-Maverdi der ki: İşte bu mutedillik halinin daha üstün olduğu görüşünde olanların ve: "Bütün işlerin en hayırlısı orta yollu olanıdır" kanaatinde olanların görüşüdür. Gerçekten de hikmetli şair bunu şu beyiti ile çok güzel bir şekilde dile getirmiştir:

"Ey zengin olmamaktan ve bir gün gelip arzu edilmeyen bir şeye rağbet duymaktan Allah'a sığınan kişi..."

4. Özür Sahibi Olanların İstisnası ve İlgili Kıraat Farkı:

Yüce Allah'ın: **"Özür sahibi olanlar müstesna"** buyruğundaki: "(غَيْرُ): **Müstesnâ"** kelimesini Kûfelilerle Ebu Amr merfu' olarak okumuşlardır. el-Ahfeş der ki: Bu, bu şekliyle **"oturanlar"**ın sıfatıdır. Çünkü oturanlar ile muayyen bir topluluk kast edilmemektedir. Bundan dolayı da nekire (belirtisiz bir topluluk) olmaktadırlar. Bu nedenle de (غير) ile nitelendirilmesi mümkün olmuştur. Buyruğun anlamı da o takdirde şöyle olur: Özür sahibi olmayıp oturanlarla... bir olmaz.

Yani, herhangi bir özrü bulunmaksızın oturanlar (cihada çıkanlarla) bir olmazlar. Yani, sağlıklı olduğu halde oturanlar (cihada çıkanlarla) bir olmaz anlamındadır. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. Ebu Hayve ise bu kelimeyi (غيرِ) şeklinde esreli olarak mü'minlere sıfat yaparak okumuştur. Yani sağlıklı olan mü'minler arasından özrü bulunmayan mü'minlerden oturanlar...

Haremeyn kurrâsı ise, (غير) kelimesini, oturanlardan veya mü'minlerden istisnâ olmak üzere mansub okumuşlardır. Yani özür sahibi olanlar müstesnadır. İşte bunlar mücahidlerle eşit olurlar.

Arzu edildiği takdirde, (bu okuyuşa göre bu kelime) oturanlardan hal de yapılabilir. Yani, sağlıklı olanlar arasından sağlıklı oldukları halde oturanlar... bir olmaz. Bu şekilde onlardan hal yapmanın caiz olması, oturanların lafız olarak marife oluşu dolayısıyladır. Nitekim: "(جاءنى زيد غير مريض): Zeyd bana hasta olmayarak geldi" demek de böyledir.

Naklettiğimiz nüzul sebebi de bu kelimenin nasb anlamına delâlet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

5. Can ve Mallarıyla Cihad Edenlerin Fazileti:

"Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri, oturanlardan derece itibariyle üstün kılmıştır." Bundan sonra ise yüce Allah: **"Kendi nezdinden** (yüksek) **derecelerle mağfiret ve rahmetle** (üstün kılmıştır)" diye buyurmaktadır. Bazıları derler ki: Önce bir dereceyle üstün kılmaktan sözedilip, daha sonra da derecelerden söz edilmesi (faziletin üstünlüğünü) mübâlağa yoluyla beyan ve te'kid içindir.

Şöyle de denilmiştir: Allah, mücahidleri özrü olduğu halde savaşa çıkmayıp oturanlara bir tek derece ile üstün kılmış, ancak mazereti olmaksızın cihada çıkmayıp oturanlara bir çok derecelerle üstün kılmıştır. Bu açıklamayı, İbn Cüreyc, es-Süddî ve başkaları yapmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Derece, yükseklik demektir. Yani yüce Allah, onların şanını yükseltmiş, sena, övgü ve onlara iltifatta bulunmak suretiyle yüceltmiştir. İşte derecenin anlamı budur. Derecelerle ise, cennetteki makamlar kastedilmektedir.

İbn Muhayriz der ki: Allah, mücahidleri yetmiş derece ile yükseltmiştir. Her iki derece arasında iyi bir cins atın yetmiş yıllık bir zaman içerisinde alabileceği kadar bir mesafe vardır.

"(درجات): **Dereceler"** buyruğu, "ecir: mükâfat" kelimesinden bedel ve onun için bir atf'ı tefsirdir. Bunun bir zarf takdiri ile mansub olması da mümkündür. Yani, Allah onları bir takım derecelerle üstün kılmıştır demektir. Ayrıca bunun yüce Allah'ın: "(أَجْراً عَظِيماً): **Büyük bir mükâfat**" buyruğunu te'kid olması da mümkündür. Çünkü büyük mükâfat, dereceler, mağfiret ve rahmettir. Merfu' okunması da mümkündür.

Yani; (ذلك درجات): İşte bunlar öyle birtakım derecelerdir ki... şeklinde olur. (أجرا): Mükâfat kelimesi, "(فَضَّلَ): **Üstün kılmıştır"** kelimesi ile nasb edilmiştir. Bu kelimeyi mastar olarak da kabul edebiliriz, hatta bu daha uygundur. O takdirde bu kelime; "(فَضَّلَ): **Üstün kılmıştır"** kelimesi dolayısıyla mansub olmaz. Çünkü bu kelime, iki tane mef'ûlünü almış olur ki, bu iki meful da: "(المجاهدين): **Cihad edenleri"** kelimesi ile "(على القاعدين): **Oturanlardan"** kelimeleridir. "(درجة): **Derece itibarıyla"** kelimesi de böyle olur.

Buna göre dereceler, biri diğerinden daha üstün mevkiler demektir. Sahih hadiste Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Şüphe yok ki cennette yüz derece vardır. Allah bunları yolunda cihad edenlere hazırlamıştır. Her iki derece arasındaki mesafe, yer ile gök arası kadardır." (1)

"Bununla beraber, Allah hepsine de el-Hüsna'yı vaad etmiştir." el-Hüsnâ'dan kasıt, cennettir. Yani, Allah onların hepsine de cenneti vadetmiştir. Diğer taraftan **"hepsine"** ile, özel olarak mücahidlerin kastedildiği söylendiği gibi, mücahidler ile özür sahibi olanlar kastedilmiştir de denilmiştir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ ۖ قَالُوا كُنَّا
مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ ۚ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا ۚ
فَأُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ
الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾
فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

97. Nefislerine zulmedenler olarak canlarını alacağı kimselere melekler: "Ne işte idiniz?" derler. Onlar: "Biz yer yüzünde mustaz'af kimselerdik" derler. "Allah'ın arzı geniş değil miydi, siz de orada hicret edeydiniz" derler. İşte onların durakları cehennemdir. O, ne kötü bir dönüş yeridir!

98. Ancak (hicret etmeye) **çare bulamayan, yol bulamayan erkek, kadın ve çocuklardan mustaz'af olanlar müstesnâ.**

99. İşte, Allah'ın onları affedeceği umulur. Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

(1) *Buhârî*, Cihâd 4, Tevhid 22; *Müslim*, İmâre 116; *Nesaî*, Cihâd 18; *Müsned*, II, 335.

Nüzul Sebebi:

Bununla kastedilenler, İslâm'a girmiş, Peygamber (sav)'a iman ettiklerini izhar etmiş Mekkeli bir topluluktur. Peygamber (sav) hicret edince, kavimleriyle birlikte kalmaya devam ettiler. Onlardan bir kısmı ise dinleri dolayısıyla fitneye (azap ve işkenceye) maruz bırakıldılar ve onlar da bu hususta istenilenlere cevap verdiler. Bedir savaşı sırasında onlardan bir topluluk kâfirlerle birlikte savaşa katıldılar. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Şöyle de denilmiştir. Bu kimseler, müslümanların sayılarını az görünce dinleri hususunda şüpheye düştüler ve irtidat ettiler. İrtidat ettikleri için de öldürüldüler. Müslümanlar ise: Bizim şu arkadaşlarımız müslümandılar. Müşriklerle birlikte çıkmak için zorlandılar. O bakımdan onlara mağfiret dileyin dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Ancak birincisi daha sahihtir.

Buhârî de Muhammed b. Abdurrahman'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Medinelilerden savaşa katılmak üzere belli miktarda asker göndermeleri istendi. Ben de gönderilecek bu askerler arasına yazıldım. İbn Abbas'ın azadlısı İkrime ile karşılaştım. Ona durumu bildirince, bu işten elinden geldiğince beni de alıkoymaya çalıştı, sonra şöyle dedi: İbn Abbas bana şunu haber verdi: Müslümanlardan bazı kimseler, müşriklerle birlikte olup Rasûlullah (sav) döneminde müşriklerin kalabalığını artırıyorlardı. Atılan bir ok gelir onlardan birisine isabet eder, onu öldürürdü. Yahut da ona bir darbe indirilerek o kimselerden birisi öldürülebiliyordu. İşte bunun üzerine yüce Allah: **"Nefislerine zulmedenler olarak canlarını alacağı kimselere melekler..."** âyetini indirdi. (1)

Yüce Allah'ın: **"Canlarını alacağı kimselere melekler"** buyruğundaki: "(تَوَفَّاهُمُ): **Canlarını alacağı"** fiili, te'nis alameti almamış mazi bir fiil olması muhtemeldir. Çünkü "melekler" lafzının müennesliği hakiki değildir. Bunun alacağı anlamın da müstakbel (muzari) bir fiil olması ve iki "te"den birisinin hazfedilmiş olması da muhtemeldir. İbn Fûrek, el-Hasen'den anlamının: Cehenneme götürmek üzere toplayacakları... şeklinde olduğunu naklet-mektedir. Anlamının: Ruhlarını alacağı... şeklinde olduğu da söylenmiştir, daha zahir olan budur.

Meleklerden kastın ölüm meleği olduğu söylenmiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"De ki size vekil kılınan ölüm meleği ruhunuzu alacaktır."* (es-Secde, 32/11)

"(ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ): **Nefislerine zulmedenler olarak"** buyruğu hal olarak nasb mahallindedir. Yani, kendilerine zulmetmiş oldukları halde... Burada "nûn" harfi, ibarenin hafif olması için hazfedilmiş ve sonra da izafe yapılmıştır.

(1) *Buhârî*, Tefsir 4. sûre 19.

Nitekim yüce Allah'ın: "(هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ): ***Kâbe'ye götürülecek bir kurbanlık***" (el-Maide, 5/95) buyruğu da böyledir.

Meleklerin: **"Ne işte idiniz"** şeklindeki soruları ise bir azar ve sitem yoluyla sorulacak bir sorudur. Yani sizler, Peygamberin ashabı arasında mıydınız, yoksa müşrik mi idiniz? Onların: **"Biz yeryüzünde mustaz'af kimselerdik"** şeklindeki sözleri ise, biz Mekke'de idik, anlamındadır. Fakat bu, doğru olmayan bir özürdür. Zira bunlar, hicret etmeye bir çare bulabiliyor, yol bulabiliyorlardı. Daha sonra melekler: **"Allah'ın arzı geniş değil miydi..."** sözleriyle dinlerinin gereği olarak yapmaları gereken işi onlara bildirmektedir. Böyle bir soru ve cevap onların hicreti terk etmek suretiyle nefislerine zulmeden müslümanlar olarak öldüklerini ifade etmektedir. Aksi takdirde kâfir olarak ölmüş olsalardı, bu kabilden onlara bir söz söylenmezdi.

Böylelerinin ashab-ı kiram arasında anılmayışlarının sebebi ise, karşı karşıya kaldıkları işin ağırlığı ve muayyen olarak onlardan herhangi bir kimsenin iman ettiğinin ortada olmaması ve irtidat etmiş olma ihtimalinin bulunması dolayısıyladır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Daha sonra yüce Allah: "(مَأْوَاهُمْ): **Onların durakları"** buyruğunda "he" ve "mim" harfleri olan ("onlar" anlamındaki) zamirden gerçek anlamda mustaz'af olan kötürüm erkekler ile, zayıf kadın ve çocukları istisna etmektedir. Ayyâş b. Ebi Rebia, Seleme b. Hişam ve bunların dışında kalan, Allah Rasulünün kendilerine dua ettiği kimseler gibi. (1)

İbn Abbas der ki: Ben ve annem, yüce Allah'ın bu âyet-i kerimede kastettiği kimselerdendik. (2) Çünkü İbn Abbas o dönemlerde zayıf çocuklar arasındaydı. Annesi el-Haris kızı Um el-Fadl'dı. Asıl adı Lubabe'dir. Meymune'nin kızkardeşidir. Diğer kızkardeşi de küçük Lubabe diye bilinir. Bunlar dokuz kızkardeş olup, Peygamber (sav) haklarında şöyle demiştir: "Kızkardeşler, mü'min kadınlardır." (3) Selma, el-Asma ve Hafide de bunlardandır. Hafide'nin künyesinin Um Hafid, adının da Hezîle olduğu da söylenmektedir. Bunlar altısı anne-baba bir, üçü de anne bir (toplam dokuz) kızkardeş idiler. Anne bir kızkardeşlerin adı, Selma, Selâme ve Umeys kızı Has'am'lı Esma'dır. Esma ise, önce Cafer b. Ebi Talib'in hanımı idi.

Daha sonra Ebu Bekr es-Sıddik ile evlendi, sonra da Ali (r.a)'ın hanımı oldu. Allah hepsinden razı olsun.

Yüce Allah'ın: **"Ne işte idiniz?"** diye soracakları belirtilen soru, bir azar sorusudur. Az önce de geçmişti. "(فِيمَ): **Ne işte**"nin aslı: (فِيمَا) şeklindedir. İstifham ile haberi birbirinden ayırt etmek için elif hazfedilmiştir. Vakıf yapıl-

(1) *Buhâri,* Tefsir 4. sûre 21; *Müslim, Mesâcid,* 295; *Ebû Dâvûd,* Vitr 10.
(2) *Buhâri,* Tefsir 4. sûre 14,20
(3) el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid,* IX, 249.

mak istendiğinde aynı zamanda hem elif'in hem de harekenin hazfedilmemesi için (فيمه) şeklinde vakıf yapılır. **"Allah'ın arzı geniş değil miydi"** buyruğu ile kastedilen arz ise Medine'dir. Yani sizler, sizi mustaz'af kılan kimseler arasından hicret edip uzaklaşma güç ve imkânına sahip değil miydiniz?

Bu âyet-i kerimede masiyetlerin işlenip durduğu yerden hicret edip uzaklaşmaya delil vardır. Said b. Cübeyr der ki: Bir yerde masiyetler işlenecek olursa, sen de oradan çık git. Böyle dedikten sonra da: **"Allah'ın arzı geniş değil miydi. Siz de orada hicret edeydiniz"** buyruğunu okudu.

Peygamber (sav)'ın da şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Her kim, dini (ni kurtarmak arzusu) ile bir yerden bir yere kaçacak olursa -bu (kaçacağı mesafe) bir karış olsa dahi- artık onun için cennet vacib olur ve İbrahim ile Muhammed'in -ikisine de selâm olsun- arkadaşı olur." **"İşte onların durakları cehennemdir."** Yani, varacakları yer ateştir. O dönemde hicret, İslama girmiş olan her kişiye vacip idi. **"O ne kötü bir dönüş yeridir!"** buyruğunda: "(مَصِيرًا): **Dönüş yeri"** kelimesi temyiz olarak nasb edilmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Çare bulamayan"** buyruğundaki: "(حِيلَةً): **Çare"** kelimesi, çeşitli kurtuluş yolları hakkında kullanılabilen umumi bir lafızdır. Yol (sebil) ise, Mücahid, es-Süddî ve başkalarının naklettiklerine göre, Medine'ye varan yol demektir. Ancak doğrusu bunun bütün yollar hakkında umumi bir tabir olduğudur. **"İşte Allah'ın onları affedeceği umulur"** buyruğu ile kastedilen kimseler, hicret etmeye çare bulamayan ve günahsız olan kimsedir ki, affedilmesi sözkonusu olsun. Ancak anlam şudur: Hicret uğrunda aşırı derecedeki sıkıntılara katlanmanın icabettiği zannedilebilir. Öyleki, bu zorluğa katlanmayan kimse bundan dolayı cezaya maruz kalabilir. İşte yüce Allah, böyle bir vehmi izale etmektedir. Zira, aşırı meşakkate katlanmak icab etmemektedir. Aksine gerekli azık ve bineğin bulunmaması halinde hicretin terki caizdi.

Buna göre âyetin anlamı şöyle olmaktadır: İşte Allah, böylelerini hesaba çekerken, aleyhlerine olmak üzere nihai ve kılı kırk yararcasına onları hesaba çekmez. Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."** Onun hakkında geçmiş ve gelecek açısından fark olmaz. Bu buyruklara dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ۚ وَمَنْ يَخْرُجْ
مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ۗ
وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

100. Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de bulur. Allah'a ve Rasûlüne hicret maksadıyla evinden çıkan kimseye, daha sonra ölüm erişirse onun mükâfatı Allah'a ait olur. Allah çok mağfiret edendir, rahmet sahibidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Allah Yolunda Hicret Etmenin Mükâfatı:

Yüce Allah'ın: **"Kim Allah yolunda hicret ederse... bulur"** buyruğu, şart ve cevabıdır.

"Yer yüzünde gidecek çok yer de bulur" buyruğundaki: "(مُرَاغَماً): **Gidecek yer"** kelimesinin, te'vili hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır. Mücahid der ki: Bundan kasıt, oradan uzak kalınacak yerdir. İbn Abbas, ed-Dahhak, er-Rabi' ve başkalarına göre ise, oradan gidilecek başka bir yer, gidilecek başka bir mekân kastedilmektedir. İbn Zeyd de der ki: Bundan kasıt, hicret edilecek yerdir. Bunu Ebu Ubeyde de böyle açıklamıştır. (1)

en-Nehhas der ki: Bu kelimelerin anlamları arasında bir uyum sözkonusudur. Buna göre bu kelime, hicret edilmesi halinde gidilecek ve varılacak başka yer demek olur. Bu da varılacak yerin adıdır. Kelime: (الرُّغام)'dan türemiştir. Aynı kelimenin fiilinin kullanıldığı: "(رغم انف فلان): Burnu yere sürtünsün" tabirinde, toprağa yapışsın demektir.

"(راغمت فلاناً): Filandan uzaklaştım, darıldım, ona düşmanlık ettim" tabiri de aynı kökten gelmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Hicret olunan yere bu ismin veriliş sebebi şundandır: Kişi, İslama girdi mi, kavmine düşmanlık eder, onlardan uzak kalırdı. O bakımdan, onun aralarından hicret maksadıyla çıkışına bu isim verilmiştir. Peygamber (sav)'ın yanına varışına da hicret denilmiştir. es-Sûddî der ki: Bu kelimenin anlamı, maişet için aranılan yerdir. İbnü'l-Kasım der ki: Ben Malik'i şöyle derken dinledim. Murağam (gidecek yer) kelimesi, yer yüzünde gidişin adıdır.

İşte bütün bunlar mana yoluyla bir tefsirdir. Hepsi de biribirine yakın açıklamalardır. Lafza has açıklamaya göre ise murağam, belirttiğimiz gibi burnun yere sürtüldüğü yer anlamındadır. Çünkü murağame, anlaşmazlık halinde olup çekişenlerden her birisinin, diğerini mağlup etmek, maksadına erişmesine engel olmak suretiyle burnunu sürtmesi demektir. Kureyş kâfirleri, Mekke'de alıkoydukları kimselerin burunlarını yere sürtmüş gibi oluyorlardı. Onlardan birisi hicrete muvaffak oldu mu, onlara karşı kendisini koruyacağı bir yere

(1) *Buhâri*, Tefsir 4. sûre 14.

sahip olacağından dolayı Kureyşlilerin burnunu yere sürtmüş olurdu. İşte sığındığı ve korunacağı yer onun murâğame mekânıdır. Nâbiğa'nın şu beyiti de işte buradan gelmektedir:

كَطَوْدٍ يُلاَذُ بِأَرْكَانِهِ عَزِيزِ الْمُرَاغَمِ والْمَهْرَبِ

"Kendisine sığınılan koca bir dağ gibidir
O, sığınılan yer (murâğam) olarak da kaçıp varılan yer olarak da çok güçlüdür."

2. Muhacir Genişlikle Karşılaşır:

Yüce Allah'ın: **"Genişlik de bulur"** buyruğundan kasıt, rızkında genişlik bulur, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, er-Rabi' ve ed-Dahhâk yapmıştır. Katade ise der ki: Buyruğun anlamı sapıklıktan hidayete ve fakirlikten zenginliğe doğru genişliktir.

Malik der ki: Genişlikten kasıt, varacağı ülkenin, yerin genişliğidir. Bu da arapların fasahatına daha uygun bir açıklamadır. Çünkü yerin genişliği ve barınakların çokluğu vasıtasıyla rızıkta da genişlik, sıkıntılarından, kederli düşüncelerinden kurtulması ve buna benzer çeşitli kurtuluşları ile kalbin genişliği ortaya çıkar. İşte şairin şu beyiti de böyle bir anlamı dile getirmektedir:

وَكُنْتُ إِذَا خَلِيلٌ رَامَ قَطْعِي وَجَدْتُ وَرَائِيَ مُنْفَسَحاً عَرِيضاً

"Benimle ilişkinin koparılması halinde ben bir dost bulurdum
Arkamda uçsuz, bucaksız bir genişlik de bulurdum."

Bir başkası da şöyle demektedir:

لَكَانَ لِي مُضْطَرَبٌ وَاسِعٌ فِي الأَرْضِ ذَاتِ الطُّولِ والعَرْضِ

"O takdirde gidip geleceğim geniş bir yerim olur
Eni boyu (geniş) yer yüzünde."

3. Hicretle Terkedilmesi Gereken Yerler ve Savaşa Çıkıp Çarpışmadan Ölen Gazinin Durumu:

Malik der ki: Bu âyet-i Kerime, selef-i salihe sövüp sayılan ve hakka uymayan uygulamaların yapılıp amellerin işlendiği bir toprakta herhangi bir kimsenin ikâmet etme hakkına sahip olmadığının delilidir.

Yine Malik der ki: Murâğâm'den kasıt, yer yüzünde gitmektir. Genişlikten kasıt ise, ülkenin genişliğidir. Az önce geçtiği üzere.

Yine kimi ilim adamı, bu âyet-i kerimeyi şuna delil göstermiştir: Gazi, gazaya çıktıktan sonra savaştan önce ölecek olursa, fiilen savaşta hazır bulunmasa dahi, ona ganimetten payı verilir. Bu görüşü İbn Lehîa, Yezid b. Ebi Habib'den, o da Medinelilerden rivayet etmiştir. Aynı zamanda bu İbnü'l-Mubârek'ten de rivayet edilmiştir.

4. Hicret Ederken Yolda Ölen:

Yüce Allah'ın: **"Allah'a ve Rasulüne hicret maksadı ile evden çıkan kimseye, daha sonra ölüm erişirse..."** âyeti ile ilgili olarak, İbn Abbas'ın azadlısı İkrime der ki: Bu buyrukta sözü geçen adamın kim olduğunu tesbit edinceye kadar ondört yıl boyunca araştırıp durdum.

İkrime'nin bu ifadesinde eskiden bu ilmin ne kadar şerefli olduğuna bir delil vardır. Buna gereken ihtimamı göstermenin güzel olduğuna, bunu bilmenin bir fazilet olduğuna da bir delil vardır. Buna yakın bir ifade de İbn Abbas'ın şu sözleridir: Ben, Rasulullah (sav)'a karşı birbirleriyle yardımlaşan iki kadının kim olduklarını Ömer'e sormak istediğim halde, seneler geçti bu soruyu yalnızca onun heybeti sormama engel teşkil ediyordu. (1)

İkrime'nin sözünü ettiği ve adını öğrendiğini belirttiği şahıs, Damra b. el-Iys veya el-Iys b. Damra b. Zimba'dır. Bunu, Taberi Said b. Cübeyr'den nakletmektedir. Yine bunun, Damra değil de Dumayra olduğu da söylenmektedir. Aynı şekilde bu kişinin adının, Leysoğullarına mensub Cunda' b. Damra olduğu da söylenmektedir. Bu kişi Mekke'de mustaz'aflardandı. Hasta idi. Allah'ın hicret hakkında indirdiklerini işitince beni çıkartınız, dedi. Bu sefer, yatağı hazırlandı. Yatağına konuldu ve böylelikle Mekke'den çıkıp gittiği sırada yolda Tem'im denilen yerde vefat etti. Yüce Allah da onun hakkında: **"Allah'a ve Rasulüne hicret etmek maksadıyla evinden çıkan kimseye de..."** buyruğunu indirdi. (2)

Ebu Ömer'in naklettiğine göre, bu kişinin adının, Hz. Hatice'nin kardeşinin oğlu Halid b. Hizam b. Huveylid olduğu ve Habeşistan'a hicret edip yolda bir yılanın soktuğu ve Habeşistana varmadan önce vefat ettiği de söylenmektedir. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime onun hakkında nazil olmuştur. (3) Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Ebu'l-Ferec el-Cevzî de bu kişinin Habib b. Damra olduğunu nakletmektedir. Yine es-Süddî'den bunun Damraoğullarından Damra b. Cündub olduğu da söylenmiştir. İkrime'den de bunun, Cundaoğullarından Cundup b. Damra olduğunu söylediği nakledilmiştir. İbn Cabir'den ise bunun, Leysoğullarından Damra b. Bağîd olduğunu söylediği nakledilmiştir. el-Mehdevî ise, adı-

(1) *Buhârî,* Tefsir 66. sûre 2-4, Libâs 31; *Müslim,* Radâ' 98-100; *Müsned,* I, 48.
(2) es-Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 650-651.
(3) es-Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 653- 654.

nın Damra b. Damra b. Nuaym olduğunu nakletmektedir. Damra b. Huzaa da denilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Ma'mer, Katade'den şöyle dediğini rivayet eder: **"Nefislerine zulmedenler olarak canlarını alacağı kimselere melekler..."** âyet-i kerimesi nazil olunca, müslümanlardan hasta olan bir kişi şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, benim mazeretim yoktur. Çünkü ben, yolu da bilen birisiyim, varlıklı da birisiyim. Haydi beni bineğime bindiriniz. Onu bineğine bindirdiler. Yolda iken ölüm ona gelip yetişti. Peygamber (sav)'ın ashabı ise şöyle dediler: Bize ulaşmış olsaydı eksiksiz olarak ecrini tamamen hakeder ve alırdı. Bu kişi yolda Tem'im denilen yerde vefat etti. Oğulları, Peygamber (sav)'a gelip olayı Hz. Peygambere haber verdiler. Bunun üzerine şu: **"Allah'a ve Rasulüne hicret maksadıyla evinden çıkan kimseye..."** âyeti nazil oldu. (1) Bu kişinin adı Damra b. Cundub idi. Adının -az önce geçtiği gibi- Cundub b. Damra olduğu da söylenmektedir. **"Allah çok mağfiret edendir"** böylesinin daha önceki şirkini bağışlayandır. Onun tevbesini kabul ettiği için **"Rahmet sahibidir."**

5. Bir Yerden Bir Yere Gitmenin Kısımları:

İbnü'l-Arabî der ki: İlim adamları -Allah onlardan razı olsun- yeryüzünde yola çıkıp gitmeyi iki kısma ayırmışlardır: Kaçmak ve talep maksadı. Birincisi (yani kaçmak maksadıyla yeryüzünden ayrılıp gitmek) altı kısımdır:

1. Hicret: Dar-ı harpten dar-ı İslam'a çıkıp gitmektir. Peygamber (sav) döneminde bu farz idi. Kıyamet gününe kadar bu hicret çeşidi farz olarak kalmaya devam edecektir. Fetih (Mekke'nin fethi) dolayısıyla sona eren hicret ise, Peygamber (sav)'ın bulunduğu yere hicret etmektir. Eğer dar-ı harpte kalacak olursa asi olur, böyle bir kimsenin durumu hakkında ihtilâf edilmiştir.

2. Bid'at topraklarından çıkıp gitmek: İbnü'l-Kasım der ki: Malik'i şöyle derken dinledim: Selef-i salihe sövülüp sayılan bir yerde ikâmet etmek kimseye helâl değildir. İbnü'l-Arabî der ki: Bu doğrudur. Çünkü eğer münkeri değiştirecek gücün yoksa, oradan uzaklaş. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Âyetlerimize dalanları* (alay edenleri) *gördüğün zaman başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüz çevir...zalimler topluluğu ile oturma."* (el-En'am, 6/68)

3. Haram fiillerin baskın geldiği yerden çıkıp gitmek: Çünkü helal rızık talep etmek her müslümanın üzerinde bir farzdır.

4. Bedende eziyetten kaçmak: Bu da yüce Allah'ın ruhsat verdiği, lutfettiği bir husustur. Eğer bir kimse bedenine bir zarar geleceğinden korkarsa, yüce Allah, kendisini böyle bir tehlikeden kurtarmak için oradan çıkıp kaçmaya izin vermiştir.

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 652- 653.

Bu işi ilk yapan kişi de İbrahim (a.s)'dır. Çünkü o, kavminden korkunca ***"Şüphesiz ben Rabbime hicret edenim"*** (el-Ankebut, 29/26) demişti. Yine Hz. İbrahim'in şöyle dediği nakledilmektedir: ***"Ben, Rabbime gidiciyim. O, beni doğruya iletecektir."*** (es-Saffat, 37/99) Hz. Musa'dan da: ***"Korku ile gözeterek oradan çıktı..."*** (el-Kasas, 28/21) diye haber vermektedir.

5. Sisli puslu, havası güzel olmayan bir beldede hasta olmak korkusuyla havası temiz ve nezih bir yere çıkıp gitmek: Nitekim Peygamber (sav), Medine'nin havasını ağır bulan çobanlara, açık yerlere çıkıp gitmeleri ve sağlıklarına kavuşuncaya kadar orada kalmaları için izin vermiştir. Ancak tâûn'dan çekinerek çıkış bundan istisna edilmiştir. Yüce Allah, bu maksatla çıkışı, Peygamber (sav)'dan bize ulaşan sahih hadis ile yasaklamış bulunmaktadır. Buna dair açıklamalar ise el-Bakara Sûresi'nde (2/243. ayet, 3. başlık) geçmiş bulunuyor. Şu kadar var ki, ilim adamlarımız böyle bir çıkışın mekruh olduğunu söylemişlerdir.

6. Malda eziyet korkusu ile kaçış: Şüphe yok ki, müslümanın malının haramlığı, kanının haramlığı gibidir. Aile halkı da bunun gibi hatta daha da ileri derecede hurmete sahiptir.

Talep maksadıyla bir yerden çıkış da ikiye ayrılır: Din talebi, dünya talebi. Din talebi, türlerine göre dokuz kısımdır.

1. İbret maksadıyla yolculuk yapmak: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Onlar, yeryüzünde gezmezler mi ki, kendilerinden önce geçenlerin akibetinin nasıl olduğuna bir baksınlar."*** (er-Rûm, 33/9) Bu kabilden buyruklar pek çoktur. Denildiğine göre Zülkarneyn, hayret verici özelliklerini görmek kastıyla yeryüzünü bir baştan bir başa dolaşmıştı. Orada hakkı uygulamak için dolaştığı da söylenmiştir.

2. Hac yolculuğu: Birinci maksatla yolculuk mendup ise de, hac maksadıyla yolculuk farzdır.

3. Cihad yolculuğu: Bunun da kendine has hükümleri vardır.

4. Geçim kastıyla yolculuk: Kişi ikâmet halinde geçimini sağlayamayabilir. O takdirde geçimini elde etmek için yerinden çıkar. Ve bunu yaparken, avlanmak, odun getirmek, ot toplamak yahut "ücretle çalışmak"dan ne fazla bir şey yapar, ne de "eksik." (1) Bu (kadar çalışarak maişetini sağlıyacak kadar kazanmak) onun için bir farzdır.

5. Temel gıdadan fazla kazanmak ve ticaret yolculuğu: Bu da, Şanı yüce Allah'ın lütfu keremiyle caizdir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Rabbinizin lütfundan aramanızda size bir vebal yoktur."*** (el-Bakara, 2/198) Bununla ticareti kastetmektedir. Bu da yüce Allah'ın hac yolculuğu esnasında lütfedip ihsan ettiği bir nimettir. Yal-

(1) Tırnak içindeki ifadeler: İbnu'l-Arabî, ***Ahkâmu'l-Kur'an,*** I, 486'dan.

nızca ticaret maksadıyla dahi buna izin verilmesi de apayrı bir nimettir.

6. İlim talebi için yolculuk: Bu da meşhurdur.

7. Mübârek yerleri ziyaret kastıyla yolculuk: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ancak üç mescide gitmek kastıyla yükler bağlanır..." (1)

8. Orada ribatta bulunmak (sınırları koruyup gözetmek), orayı himaye etmek kastıyla orada bulunanların sayılarını çoğaltmak için sınırlara gitmek.

9. Allah yolunda kardeşleri ziyaret etmek: Rasulullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Bir adam bir kasabada bulunan bir kardeşini ziyaret etti. Allah, onun gittiği yolda onun için bir melek bekletti. Melek, nereye gitmek istiyorsun diye sordu. Adam: Şu kasabada bir kardeşimi görmek istiyorum dedi. Melek: Senin onun üzerinde yoluna koyup ıslâh edeceğin bir nimetin var mıdır? diye sordu. Adam şu cevabı verdi: Hayır, sadece onu Allah yolunda sevdiğim için gidiyorum. Melek şöyle dedi: Ben, Allah'ın, sana Allah için o kardeşini sevdiğin gibi, Allah'ın da seni sevdiğini bildirmek üzere gönderdiği elçisiyim dedi". Bu hadisi Müslim ve başkası da rivayet etmiştir. (2)

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ إِنْ
خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

101. Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, eğer kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur. Şüphesiz, kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1. Namazı Kısaltmanın Hükmü:

Yüce Allah'ın: "(ضَرَبْتُمْ): **Sefere çıktığınız"** buyruğu, yolculuk yaptığınız **"zaman"** demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

İlim adamları, yolculuk halinde namazı kısaltmanın hükmü hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bir topluluktan, bunun farz olduğu görüşü rivayet edilmiştir. Bu, aynı zamanda Ömer b. Abdulaziz'in, Kûfelilerin, Kadı İsmail'in ve Hammad b. Ebi Süleyman'ın görüşüdür. Bunlar görüşlerine, Hz. Âişe'nin ri-

(1) *Buhârî*, Mescidu Mekke 1,6, Savm 67, Sayd 26; ***Müslim***, Hacc 415, 511, 512; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 94; *Tirmizî*, Salât 126; *Nesaî*, Mesâcid 10; ***Müsned***, II, 234, 238..., III, 7, 34, 45..., VI, 7, 398.

(2) ***Müslim***, Birr 38; ***Müsned***, II, 292, 408, 508.

vayet ettiği şu hadisi delil göstermektedirler: "Namaz ikişer rekat olarak farz kılınmıştır..." (1)

Şu kadar var ki, bizzat Hz. Âişe'nin bu hadise muhalefet etmesi dolayısıyla bu hadisin bu görüşe delil olacak tarafı yoktur. Çünkü Hz. Aişe yolculukta namazı tam kılardı. (2) Bu ise, delil olarak bu görüşü zayıflatmaktadır. Diğer taraftan değişik bölgelerin fukahası bu hadisin, yolcu olan kimsenin mukimin arkasında namaz kılması halinde itibara alınacak bir asıl delil olmadığı üzerinde icma etmişlerdir. Hz. Âişe'den başka Ömer, İbn Abbas ve Cübeyr b. Mut'im gibi ashab ise bunu şöyle rivayet etmişlerdir: "Namaz ikâmet halinde dört rekat olarak, yolculuk halinde iki rekat olarak, korku halinde ise tek rekat olarak farz kılındı". Bunu Müslim, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. (3)

Diğer taraftan Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bu hadisi, İbn İclâ'n, Salih b. Keysan'dan, o, Urve'den, o da Hz. Aişe'den şöylece rivayet etmektedir: Rasulullah (sav), namazı ikişer rekat olarak farz kılmıştır. (4) el-Evzaî ise bu hadiste, İbn Şihab'dan, o, Urve'den, o da Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Allah namazı, Rasulullah (sav)'a ikişer rekat olarak farz kıldı. (5)

Bu ise hadiste bir ızdıraptır. Diğer taraftan Hz. Aişe'nin: "Namaz... farz kılındı" tabiri zahiri üzre değildir. Çünkü akşam ve sabah namazları bunun dışındadır. Zira akşam namazına ne bir rekat ilave edilmiş, ne ondan bir şey eksiltilmiştir. Sabah namazı da böyledir.

İşte bütün bunlar hadisin senedini değil de metnini zayıflatmaktadır.

İbnü'l-Celhm'in naklettiğine göre, Eşheb, Malik'ten namazı kısaltmanın farz olduğunu rivayet etmektedir. Ancak, Malik'in mezhebinden ve arkadaşlarının çoğunluğu ile selef ile halefe mensub ilim adamlarının çoğunluğundan nakledilen görüş, namazı kasretmenin sünnet olduğudur. Şafiî'nin görüşü de budur. İleride yüce Allah'ın izniyle açıklanacağı üzre sahih olan da budur. Bağdadlı Maliki mezhebi alimlerinin genellikle kabul ettikleri görüş ise bunun, muhayyer bir farz olduğudur. Aynı zamanda bu, Şafiî'nin arkadaşlarının da görüşüdür.

Diğer taraftan hangisinin daha faziletli olduğu hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Kimisi, kasretmenin daha faziletli olduğunu söylemiştir ki bu, el-Eberî'nin ve diğerlerinin görüşüdür. Tam kılmanın daha faziletli olduğu da söylenmiştir ve bu Şafiî'den de nakledilmiştir. Maliki mezhebinden Ebu Said el-Fervî'nin naklettiğine göre, Malik'in sahih olan görüşü, yolcunun namazı tamamlamak veya kasretmek hususunda muhayyer olduğu şeklindedir.

(1) *Buhârî*, Salat 1, Taksiru's-Salât 5, Menâkibu'l-Ensâr 48; *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirin 1-3; *Ebû Dâvûd*, Salâtu's-Sefer 1; *Nesaî*, Salât 3; *Müsned*, VI, 234, 241, 265, 272.
(2) *Buhârî*, Taksiru's-Salât 5; *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirin 3; *Dârimî*, Salât 179.
(3) *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirin 5-6; *Nesaî*, Salât 3, Salâtu'l-Havf 4.
(4) *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirin 1.
(5) *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirin 2.

Derim ki: İşte Şanı yüce Allah'ın: **"Namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur"** buyruğundan zahir olarak anlaşılan da budur. Şu kadar varki Malik, -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kasretmenin müstehab olduğunu kabul eder. Aynı şekilde namazını tamam kıldığı takdirde vakit çıkmadığı sürece namazını iade edeceği görüşündedir. Ebu Mus'ab *Muhtasar*'ında, Malik ile Medinelilerden şöyle dediklerini nakletmektedir: Namazı yolculukta kasretmek, erkekler için de, kadınlar için de bir sünnettir. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Malik, mezhebinde sana bu yeterlidir. Üstelik onun: Yolculukta namazını tam kılan kimse, vakit içerisinde bulunduğu sürece namazını (kasrederek) iade eder, şeklindeki görüşünde bir ihtilaf (yani farklı bir görüş) da nakledilmemiştir. Bu şekilde iade ise, anlayan kimselere göre müstehabtır, vacib değildir.

Şâfiî ise der ki: Korku hali dışında namazı kasretmek sünnet ile sabittir. Korku ile birlikte yolculuk halinde namazın kasredilmesi ise, hem Kur'ân, hem de sünnetle sabittir. Bununla birlikte dört rekat kılana da birşey gerekmez. Şu kadar varki sünnete uymayı arzulamayarak, yolculukta herhangi bir kimsenin namazını tamam kılmasını sevmiyorum. Ebu Bekr el-Esrem der ki: Ahmed b. Hanbel'e sordum: Kişi yolculukta dört rekat kılabilir mi? Hayır, bu şekilde kılması hoşuma gitmez. Çünkü sünnet olan iki rekat kılmasıdır, dedi.

Malik'in *Muvatta*'ında, İbn Şihab'dan, o, Halid b. Esid ailesinden birisinden rivâyet-ine göre bu kişi Abdullah b. Ömer'e şöyle sormuş: Ey Abdurrahman'ın babası, biz, Kur'an-ı Kerimde korku halinde kılınacak namaz ile ikâmet halinde kılınacak namazı buluyoruz. Fakat yolculuk namazını göremiyoruz. Abdullah b. Ömer şöyle dedi: Kardeşimin oğlu, şanı yüce ve mubârek olan Allah, Muhammed (sav)'ı bize, hiçbir şey bilmediğimiz halde iken peygamber olarak gönderdi. O bakımdan biz onun ne yaptığını gördüysek onu yaparız. (1)

İşte bu haberde, korku olmadığı halde, yolculuk halinde namazı kısaltmanın farz olmayıp, sünnet olduğu belirtilmektedir. Çünkü bu namazdan Kur'an-ı Kerimde söz edilmemektedir. Kur'an-ı Kerimde sözü geçen namazın kısaltılması ise, hem yolculuk, hem de korku halinin birlikte olması halidir. Yüce Allah Kitab-ı Keriminde bu iki şart bulunmadıkça kasrı mübah kılmamıştır. Kur'an-ı Kerimde bunun bir diğer benzeri yüce Allah'ın: ***"İçinizden hür olan mü'min kadınları nikâhlayacak bir bolluğa güç yetiremiyenler..."*** (en-Nisâ, 4/25) buyruğudur ki, daha önce bu geçmiş bulunmaktadır.

Arkasından yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Artık tam bir huzur ve güvene kavuşunca namazı dosdoğru kılın."*** (en-Nisâ, 4/103) Yani, o namazı tam

(1) *Muvatta*, Kasru's-Salât 7; *Nesaî*, Taksiru's-Salât 1; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 73; *Müsned*, II, 94.

kılın diye buyurmaktadır. Rasulullah (sav) ise, yüce Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmaksızın, güvenlik içerisinde bulunduğu halde bütün yolculuklarında akşam namazı müstesna, dört rekatlık namazları kısaltarak iki rekat olarak kılmıştır. O halde bu, Peygamber tarafından uygulanmış bir sünnettir. Bu da Kur'an-ı Kerimde sözü edilmeyip, Hz. Peygamberin sünnet kılıp beyan ettiği diğer sünnetler gibi, yüce Allah'ın hükümleri arasında ayrıca tesbit edilmiş hükümlerdendir.

Rasulullah (sav)'a korku bulunmaksızın yolculuk halinde namazı kısaltmaya dair soru soran Hz. Ömer'e: "İşte bu, Allah'ın size sadaka olarak bağışladığı bir ihsandır. O bakımdan siz de O'nun sadakasını kabul ediniz" [1] diye cevap vermesiyle birlikte, Abdullah b. Ömer'in: "Biz, Onun ne yaptığını gördüysek onu yapıyoruz" sözleri, yüce Allah'ın Kitabında belli bir şartı bağlı olarak bir şeyi mübah kıldığım, sonradan o şeyi bu şart bulunmaksızın peygamberi vasıtasıyla mübah kıldığına delâlet etmektedir. Ayrıca Hanzala, İbn Ömer'e yolculuk halindeki namaza dair soru sorunca İbn Ömer: İki rekat kılınır diye cevap vermiştir. Dedim ki: Biz şu anda emin olduğumuz halde mi? Yüce Allah'ın: **"Kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız"** buyruğu ne olacak? Dedi ki: Rasulullah (sav)'ın sünneti budur. [2]

İşte İbn Ömer, namazı bu şekilde kılmayı sünnet diye nitelendirmiştir. İbn Abbas da böyle. Bunlardan nereye kaçılabilir?

Ebu Ömer de der ki: Malik, bu hadisin senedini itiraz edilmeyecek bir şekilde zikretmemiştir. Çünkü İbn Ömer'e bu soruyu soran adamın adını vermemekte ve böylelikle isnaddan bir kişiyi de düşürmektedir. Adını vermediği kişinin adı Umeyye b. Abdullah b. Halid b. Esid b. Ebi'l-Iys b. Umeyye b. Abdişems b. Abdimenaftır. [3] Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

2. Namazın Kısaltılabileceği Mesafe:

İlim adamları namazın kısaltılabileceği mesafenin sınırı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Davud (ez-Zahirî) der ki: Namaz, uzun olsun kısa olsun her yolculukta kısaltılır. Velevki bu, cuma namazına gelmeyi gerekli kılan bir uzaklık olan üç millik mesafe olsun. Davud, bu görüşünü ileri sürerken, Müslim'in Yahya b. Yezid el-Hünaî'den yaptığı şu rivayete dayanır:

Yahya b. Yezid dedi ki: Enes b. Malik'e namazın kısaltılmasına dair soru sordum, o da şöyle dedi: Rasulullah (sav) üç millik bir mesafeye veya üç fer-

(1) *Müslim,* Salâtu'l-Müsâfirin 4; *Ebû Dâvûd,* Sefer 1; *Tirmizî,* Tefsir 4. süre 20; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 73; *Dârimî,* Salât 179; *Müsned,* I, 25, 36.

(2) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr,* VI, 48. Ancak, soru soran kişi "Hanzala" olarak değil; "Ebû Hanzala" olarak zikredilmektedir.

(3) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd,* XI, 161 v.d. Kast ettiği hadis, az önce geçen ve İbn Ömer'e yolculukta namazı kısaltmaya dair birisinin sorusu ile ona cevabını ihtivâ eden hadistir.

sahlık bir mesafeye -tereddüt eden (hadisin senedinde yer alan ravilerden birisi olan) Şu'be'dir yolculuğa çıktı mı, iki rekat olarak namaz kılardı. (1)

Ancak bu rivayette delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü bu rivayette şüphe sözkonusudur. Bunlardan herhangi birisini doğru kabul edecek olsak dahi bu, namazı kısaltmaya başladığı uzaklığın sınırı olması ve yaptığı yolculuğun bu mesafeden fazla uzunca bir yolculuk olması da muhtemeldir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

İbnü'l-Arabî der ki: Kimileri dini oyuncak haline getirerek şöyle demişlerdir: Bir şehrin dışına çıkan bir kimse bununla birlikte hemen namazını kısaltır ve oruç açar. Böyle bir görüşün sahibi, henüz işi bilmeyen acemi birisidir. O, ya arapların neye "yolculuk" dediklerini bilmemektedir. Ya da dini hafife almaktadır. Şayet ilim adamları böyle bir görüşü nakletmemiş olsalardı, ben böyle bir görüşe göz ucuyla dahi bakmaya razı olmaz, kalbimin en uzak köşesinde dahi bunun üzerinde düşünmeye yer vermezdim. Namazın kısaltılacağı yolculuğun sınırı, ne Kur'an-ı Kerimde, ne de sünneti seniyyede zikredilmiştir. Bunun böyle oluş sebebi ise, yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerimle muhatap aldığı araplar tarafından bu kelimenin bilinen, tanınan ve yer etmiş bir manası olması dolayısıyladır.

Bizler kesin olarak biliyoruz ki, bir iş için evlerin dışına çıkan bir kimse, yalnızca bununla ne sözlükte, ne de şeriate göre yolcu olmamaktadır. Yine şunu biliyoruz ki, şayet üç gün yolcu olarak yürüyecek olursa, böyle bir kimse de kat'i olarak yolcudur. Bizler, bir gün bir gece süreyle yol yürüyene de yolcu diyoruz. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kadının, beraberinde kendisine mahrem olan bir kişi bulunmaksızın bir günlük mesafeye yolculuk yapması helal değildir." (2) İşte sahih olan da budur. Çünkü bu, iki halin ortasıdır ve Malik de görüşüne bunu esas almıştır. Şu kadar varki, bu hadisin rivâyetinde ittifak bulunmamaktadır. Çünkü bir seferinde "bir gün bir gece" diye rivayet edildiği gibi, "üç gün" diye de rivayet edilmiştir. Bu husus Abdullah b. Ömer'e sorulunca, o da Hz. Peygamber'in uygulamasını esas almıştır. O bakımdan (İbn Ömer) Ri'm denilen yere kadar yolculuk yapacak olursa namazını kasr ederdi. Burası ise dört beridlik bir mesafedir. Zira İbn Ömer, Peygamber (sav)'a pek çok uyan bir kişi idi.

Başkaları ise şöyle demiştir: Namazın kısaltılması yükümlülüğü hafifletmek için meşru kılınmıştır. Ve namaz, çoğunlukla meşakkatin söz konusu olduğu uzun bir yolculukta kasredilir. Böylelikle Malik, Şafiî ve arkadaşları ile el-Leys, Evzaî, hadis ashabının fukahâsı olan Ahmed, İshak ve başkaları tam bir

(1) *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirin 12.

(2) *Buhârî*, Taksiru's-Salât 4; *Müslim*, Hacc 419-421; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 2; *İbn Mâce*, Menâsik 7; *Muvatta*, İsti'zân 27.

günü nazar-ı itibara almışlardır. Malik'in "bir gün bir gece ifadesi" de tam bir güne racidir. Çünkü o, "bir gün bir gecelik mesafe" ile bütün gündüzü ve bütün geceyi yol almakla geçirmesini kast etmemiştir. O, bununla aile halkından uzak bir yerde geceyi geçirmeyi, geceyi geçirmek üzere, onlara dönmek imkânını bulamayacağı bir yolculuğu kast etmiştir. Buhârî'de de şöyle denilmektedir: İbn Ömer ve İbn Abbas, dört beridlik bir mesafe yolculukta, hem oruç açarlar hem de namazlarını kısaltırlardı. (1) Dört berid ise onaltı fersahtır. Malik'in kabul ettiği görüş de budur.

Şafiî ve Taberi ise: Bu kırkaltı millik bir mesafedir, demişlerdir. Yine Malik'ten *el-Utbiyye*'de kırkbeş millik bir yere çıkan kişi hakkında namazını kasreder dediği nakledilmiştir ki, bunlar birbirlerine yakın ifadelerdir. Yine Malik'ten değişik kitaplarda şöyle dediği nakledilmektedir: Otuzaltı millik bir yolculukta namazını kasreder. Bu da yaklaşık bir gün bir gecelik yolculuktur. Yahya b. Ömer der ki: Mutlaka uzak bir yere gidecekse kasreder. İbnü'l-Hakem ise, vakit içerisinde... (Kurtubi'nin bütün asıl nüshalarında burda ifade bu kadardır. Arapça baskıyı hazırlayanın notu) demektedir.

Kûfeliler ise şöyle demişlerdir: Üç günlük yolculuktan daha aşağı bir mesafede namazını kasr etmez. Bu, Hz. Osman'ın, Abdullah b. Mesud'un ve Huzeyfe'nin görüşüdür. Buhârî'nin Sahih'inde İbn Ömer'den, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kadın, beraberinde mahremi bulunmadığı sürece, üç günlük bir yola tek başına yolculuk yapamaz." (2)

Ebu Hanife der ki: Deve yürüyüşü ve piyade yürüyüşü ile geceli gündüzlü üç günlük süredir.

el-Hasen ve ez-Zührî der ki: Namaz iki günlük bir mesafe yolculukta kasr edilir. Bu görüş Malik'ten de rivayet edildiği gibi, Ebu Said el-Hudrî bunu, Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kadın, beraberinde kocası veya mahremi bulunmadığı sürece, iki günlük bir mesafeye tek başına yolculuk yapamaz." (3) İbn Ömer ise, otuz millik bir mesafede namazı kısalttığı gibi, Enes de onbeş millik bir mesafede namazı kısaltmıştır. el-Evzaî der ki: İlim adamları namazı kısaltmak hususunda genel olarak tam bir günü ölçü kabul etmişlerdir. Biz de bunu kabul ediyoruz.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Görüldüğü gibi bu konudaki merfu' rivayetler lafızları itibariyle muzdariptir. Bana göre -ki, doğruyu en iyi bilen Allah'tır- bunların ortak noktası ve özeti şudur: Bu mesafeler soranların sorularına cevap olmak üzere verilmiştir. O bakımdan, herkes işittiği sözün an-

(1) *Buhâri*, Taksiru's-Salât 4.
(2) *Buhâri*, Taksiru's-Salât 4; *Müslim*, Hacc 413, 414, 417, 418, 422, 423; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 2; *İbn Mâce*, Menâsik 7.
(3) *Müslim*, Hacc 415, 416.

lamını hadis diye rivayet etmiştir. Adeta herhangi bir zamanda Hz. Peygambere: Kadın mahremi bulunmaksızın bir günlük mesafeye yolculuk yapar mı diye sorulmuş, o da: Hayır diye cevap vermiş, bir başka vakit: Kadın, mahremi bulunmaksızın iki günlük bir mesafeye yolculuk yapar mı diye sorulmuş, O, yine: Hayır demiş, bir başkası da ona: Kadın, beraberinde mahremi bulunmaksızın üç günlük mesafeye yolculuk yapar mı? diye sormuş, yine: Hayır buyurmuştur. İşte rivayet edilen şekliyle gece ve berid tabirlerinin anlamı da bu olmalıdır. Böylelikle herkes işittiği anlama göre rivayette bulunmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Zahirleri itibariyle farklı olsa dahi, bu konudaki rivayetlerin ihtiva ettiği anlamın ortak noktası şöylece bulunabilir: Kadın için fitneten korkulan herhangi bir yolculuğa mahremsiz çıkması kadına yasaktır. Bu yolculuk ister uzun, ister kısa olsun farketmez.(1) Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

3. Namazın Kısaltılabileceği Yolculuğun Türü ve Mahiyeti:

Namazın kısaltılabileceği yolculuğun türü hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Herkes, cihad, hac, umre ve bu kabilden olan sılayı rahim ve birisini ölümden kurtarmak kastıyla yapılacak yolculuklarda namazın kasr edileceğini icma ile kabul etmiştir. Bunun dışındaki sebeplere dayalı yolculuklarda ise ihtilaf edilmiştir.

Cumhur, ticaret ve buna benzer mübah yolculuklarda namazı kısaltmanın caiz olduğunu kabul etmektedir. İbn Mes'ud'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Namaz, ancak hac veya cihatta kasr edilir. Ata ise şöyle demiştir: Namaz, ancak itaat ve hayır yollarından herhangi bir yolda yapılan yolculukta kısaltılabilir. Yine ondan, cumhurun görüşü gibi, mübah bütün yollarda kasr edilir, dediği de rivayet edilmiştir. Malik ise şöyle demektedir: Maişetini sağlamak için değil de, hoşça vakit geçirmek kastıyla avlanmak için yahut da yine hoşça vakit geçirmek ve zevk almak kastıyla bir beldeyi görmek için çıkacak olursa namazını kasr etmez. İlim adamlarının çoğunluğu (cumhur), masiyet için yapılan yolculukta kasır olmayacağını kabul etmektedirler. Bâğy (meşru halifeye karşı isyan eden), yol kesen ve bu kabilden olanlar gibi.

Ebu Hanife ve Evzaî'den ise, bütün bu hallerde namazı kasr etmenin mübah olduğu rivâyeti vardır. Malik'ten de bu rivayet gelmiştir. Bu görüşler daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/183-184. ayet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu hususta Ahmed'den ise farklı görüşler gelmiştir. Bir seferinde cumhurun görüşünü belirttiği gibi, bir seferinde ise, hac veya umre dışında namazını kısaltmaz dediği nakledilmiştir.

Sahih görüş, cumhurun görüşüdür. Çünkü namazın kısaltılması, karşı kar-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XXVII, 271-274.

şıya kalınan sıkıntılar dolayısıyla yolcunun yükünü hafifletmek ve yapmak istediği caiz hususlarda ona yardımcı olmak içindir. Bu hususta bütün yolculuklar birbirine eşittir. Çünkü yüce Allah: **"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman... üzerinize bir vebal yoktur"** yani günah yoktur diye buyurmakta, sonra da; **"namazı kısaltmanızda"** diye buyurarak umumi bir ifade kullanmaktadır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Allah'ın hayırlı kulları, yolculuk yaptıkları takdirde namazlarını kısaltan ve oruçlarını açanlardır." (1) eş-Şa'bi de şöyle demektedir: "Şüphesiz yüce Allah, azimet buyruklarıyla amel edilmesini sevdiği gibi, verdiği ruhsatlar ile de amel edilmesini sever." (2)

Masiyet kastı ile yapılan yolculukta ise namazı kasr etmek caiz değildir. Çünkü böyle bir şey, Allah'a masiyet yolunda onun için bir yardım olur. Yüce Allah ise: *"İyilik yapmak ve takva üzere bulunmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde ise yardımlaşmayın"* (el-Mâide, 5/2) diye buyurmaktadır.

4. Namazı Kısaltmaya Ne Zaman Başlanır:

Namazı kısaltmaya ne zamandan itibaren başlanacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Cumhurun görüşüne göre yolcu, kasabasının evlerinden dışarıya çıkmadıkça namazını kısaltamaz. İşte o vakit yeryüzünde yolculuğa çıkmış olur. Bu, Malik'in *el-Müdevvene*'deki görüşüdür. Malik, yakınlık ile ilgili herhangi bir mesafe tesbit etmiş değildir. Malik'ten rivayet edildiğine göre, eğer kasaba, ahalisini toplu olarak barındıran bir kasaba ise, o kasaba halkı oradan üç millik bir mesafe kadar uzaklaşmadıkça namazlarını kısaltmaya başlamazlar. Dönüşte de bu kadarlık bir mesafe kalıncaya kadar (namazlarını kasr ederler). Eğer kasaba, ahalisinin toplu olarak barındığı bir yer değilse, kasabanın bahçe ve bostanlarını aştıktan itibaren namazlarını kısaltırlar.

el-Haris b. Ebi Rebia'dan, yola çıkmak istediği takdirde beraberindekilere evinde iki rekat namaz kıldırırdı. Bunlar arasında el-Esved b. Yezid ile Abdullah b. Mes'ud'un arkadaşlarından birden çok kişi de bulunurdu. Ata b. Ebi Rebah ile Süleyman b. Musa da böyle demiştir.

Derim ki: Buna göre, âyet-i kerimedeki: **"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman"** buyruğu, yeryüzünde yolculuk yapmaya azmettiğiniz, karar verdiğiniz zaman demek olur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Mücahid'den de: Yolcu, yola koyulduğu ilk gün akşam oluncaya kadar namazını kısaltmaz, dediği rivayet edilmiştir. Ancak bu şaz bir görüştür. Enes b. Malik yoluyla gelen ha-

(1) Elimizin altındaki kaynaklarda yerini tespit edemedik.

(2) *Müsned*, II, 108'de: İbn Ömer'den Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Muhakkak Allah, kendisine isyanı gerektiren işlerin yapılmasını hoş karşılamadığı gibi; ruhsatlarından da yararlanılmasını sever."

diste sabit olduğuna göre, Rasulullah (sav), öğle namazını Medine'de dört rekat, ikindi namazını da Zülhuleyfe'de iki rekat olarak kılmıştır. Bu hadisi hadis imamları rivayet etmiştir. (1) Zülhulefye ile Medine arasında ise, altı veya yedi mil kadarlık bir mesafe vardır.

5. Namazı Kısaltmaya Niyet Etmek:

Yocunun iftitah tekbirini getirdiği andan itibaren namazı kısaltmayı niyet etmesi gerekir. Şayet namazı kısaltmak niyetiyle namaza başlar, sonra da namaz esnasında ikâmete karar verecek olursa, o namazını nafile kılar. Eğer niyet ettiği namazdan bir rekat kıldıktan sonra böyle bir niyete sahip olursa, ona bir rekat daha ilave eder, selam verir, sonra da mukim gibi namaz kılar. el-Ebherî ve İbnü'l-Cellâb der ki: Bu -doğrusunu en iyi bilen Allahtır- müstehabtır. Eğer bundan sonra namazını devam ettirir ve tamamlayacak olursa, bu namazı yeterli olur. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bence bu, ikisinin (el-Ebherî ve İbnü'l-Cellâb'ın) dediği gibidir. Çünkü kıldığı bu namaz öğlen namazıdır. İster seferî namazı olsun, ister mukim namazı olsun, diğer beş vakit namaz da böyledir.

6. Yolcu Ne Kadarlık Süreye İkâmeti Niyet Ederse Namazını Tam Kılar:

İlim adamları bu kabilden olmak üzere yolcunun, ne kadarlık bir süre ikamete niyet edecek olursa, namazını tamam kılacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Malik, Şâfiî, el-Leys b. Sa'd, et-Taberî ve Ebu Sevr derler ki: Dört gün ikâmeti niyet edecek olursa namazını tam kılar. Bu Said b. el-Müseyyeb'den de rivayet edilmiştir. Ebu Hanife, arkadaşları ve es-Sevrî derler ki: Onbeş gün ikâmeti niyet edecek olursa namazını tam kılar. Daha az bir süre kalacağını niyet ederse namazını kısaltır. Aynı zamanda bu İbn Ömer ve İbn Abbas'ın görüşüdür. Tahavî'nin naklettiğine göre, ashab-ı kiram arasından bu hususta onlara muhalefet eden kimse yoktur.

Bu görüş Said (b. el-Müseyyeb)'den de rivayet edilmiştir. Ahmed der ki: Yolcu, yirmibir farz namaz kılacak kadar bir süre kalmaya karar verirse, namazlarını kısaltır. Şayet daha fazla kalmayı kararlaştıracak olursa, namazlarını tam kılar. Davud (ez-Zahirî) da bu görüştedir. Sahih olan Malik'in dediğidir. İbnü'l-Hadrami'nin Peygamber (sav)'dan rivâyetine göre Hz. Peygamber, muhacir olana hac ibadetini tamamlamasından sonra üç gün Mekke'de ikâmet etmesini, ondan sonra da oradan gitmesini kararlaştırmıştır. Bunu Tahavî, İbn Mace ve başkaları rivayet etmiştir. (2)

---

(1) *Buhârî*, Taksiru's-Salât 5; ***Müslim***, Salâtu'l-Musâfirîn 10, 11; ***Ebû Dâvûd***, Salâtu's-Sefer 2; ***Tirmizi***, Cumua 39.

(2) *Buhârî*, Menâkibu'l-Ensâr 47; ***Müslim***, Hacc 441, 443, 444; ***Ebû Dâvûd***, Menâsik 91; ***Tirmizi***, Hacc 103; ***İbn Mâce***, İkametu's-Salât 76; ***Dârimi***, Salât 180; ***Müsned***, V, 52.

Bilindiği gibi hicret, Mekke'nin fethinden önce farz olduğu sırada Mekke'de ikâmet etmek caiz değildi.

Peygamber (sav), böylelikle ihtiyaçlarını karşılamak ve yolculuk için gerekli hazırlıkları yapmak için muhacir olana üç günlük bir süre tanımış ve böyle bir durumda Mekke için ikâmette bulunulacak yer hükmünü vermediği gibi, orada kalmayı da ikâmet hükmünde görmemiştir. Bu durumda orada kalacak kimse hakkında da yolcu hükmünü olduğu gibi bırakmış, dördüncü gün de orda kalmasını yasaklamıştır. (Dördüncü gün kaldığı takdirde) onun hakkında mukim hükmünü vermiştir.

O bakımdan bu itimat olunması gereken asli bir delil olmaktadır. Rasulullah (sav)'ın hadisi gereğince Ömer (r.a)'ın yahudileri, sürgüne gönderdiği sırada uygulaması da bunu andırmaktadır. [1] İhtiyaçlarını karşılamak üzere onlara üç gün ikâmet hakkı tesbit etmişti.

İbnü'l-Arabî der ki: Malikî mezhebine mensub ileri gelen ilim adamlarından birisini de şöyle derken dinledim: Üç günün ikâmet hükmü dışında görülmesinin sebebi, yüce Allah'ın üzerlerine azabı indirip dünyadan ayrılmaları kesinleşmiş bulunan kimselere bu kadarlık bir süreyi tanımış olmasıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Evlerinizde üç gün daha yaşayın. İşte bu, yalanı olmayan bir tehdittir."*** (Hûd, 11/65)

Bu mesele ile ilgili bunlardan ayrı bir görüş daha vardır ki, o da şudur: Yolcu, vatanına dönünceye veya kendisine ait bir vatanda konaklayıncaya kadar yolcu kaldığı sürece namazını kısaltmaya devam eder.

Rivayet olunduğuna göre Enes (r.a), Nişabur'da iki yıl kadar namazını kısaltarak kalmaya devam etmiştir. Ebu Miclez der ki: İbn Ömer'e şöyle dedim: Medine'ye geliyorum ve bir ihtiyacımı karşılamak kastıyla burada yedi ay, sekiz ay kaldığım oluyor. İbn Ömer: İki rekat olarak namaz kıl, dedi.

Ebu İshak es-Sebiî der ki: Beraberimizde İbn Mesud'ûn arkadaşlarından bazıları bulunduğu halde Sicistan'da iki yıl süreyle kaldık ve hep (dört rekatli farz namazları) iki rekat olarak kıldık. İbn Ömer de Azerbeycan'da kaldığı süre boyunca (dört rekatli namazları) ikişer ikişer kılıyordu. Bu sıralarda geri dönmelerine yağan karlar engel olmuştu.

Ebu Ömer der ki: Bize göre bu rivayetler şu şekilde yorumlanır: Bu kadar

---

(1) Merhum Kurtubi, muhtemelen Hz. Ömer'in Hayber yahudilerini sürmesine temas etmektedir. Peygamber (sav), Hayber'i Fethedince onları sürmek istemiş, onlar da yarıcı olarak çalışmaya devam etmeyi teklif etmiş bu tekliflerini "müslümanların istedikleri kadar biri süre" kaydıyla kabul etmişti. Hz. Ömer de buna dayanarak halifeliği döneminde onları Teymâ ve Eriha'ya göndermişti. (*Buhâri*, İcâre 22, Şurût 14, Hars 17; *Müslim*, Müzarat 6, Cihâd 63). Ayrıca yahudi ve hiristiyanların Arapyarımadasından çıkartılmaları emri, Hz. Peygamber (sav)'in son tavsiyelerindendir: Bk. *Müslim*, Cihâd 63; *Dârimî*, Siyer 55.

süre kalanlardan hiçbir kimsenin belli bir niyeti yoktu. Bunun misali, kişinin bugün gidebilirim, yarın gidebilirim demesidir. Böyle bir durum olduğu takdirde ise, ikâmet kararı burada yok demektir.

7. Hz. Âişe İle Hz. Osman'ın Seferde Kasr Etmeyip Namazlarını Tam Kılmalarının Sebepleri:

Müslim, Urve'den, o, Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yüce Allah namazı farz kıldığında iki rekat olarak farz kıldı. Sonra ikâmet halinde (dörde) tamamladı. Yolculuk namazı da ilk farz kılındığı şekilde kaldı. ez-Zühri der ki: Ben, Urve'ye: Peki, Aişe ne diye yolculukta namazını tamamlamaktadır diye sordum, o da: Osman'ın yaptığı te'vilin aynısını kendisi de yaptı, dedi. (1)

Şu kadar varki, bu kapsamlı bir cevap değildir. Çünkü, ilim adamları Hz. Osman ile Hz. Aişe'nin (yolculuk halinde iken) namazlarını tamam kılma sebeplerini farklı şekillerde açıklamışlardır. Ma'mer, ez-Zühri'den şöyle dediğini nakletmektedir: Osman (r.a)'ın Mina'da namazını dört rekat olarak kılmasının sebebi, hacdan sonra ikâmeti niyet etmiş olmasıdır. Muğire'nin İbrahim'den rivâyetine göre Hz. Osman orayı vatan edindiğinden dolayı dört rekat kılmıştır.

Yunus da ez-Zühri'den şöyle dediğini nakletmektedir: Hz. Osman, Taif'de birtakım mallar edinip orada ikâmet etmek isteyince namazını dört rekat olarak kıldı. Dedi ki: Sonra da daha sonra gelen imamlar (yöneticiler) bu şekilde uygulamayı sürdürdüler. Eyyub da ez-Zühri'den naklen şöyle demektedir: Osman'ın Mina'da namazını tam kılması, bedevi araplardan ötürüdür. Çünkü o sene bedevi araplar sayıca çoktular. Cemaate namazın asıl itibariyle dört rekat olduğunu öğretmek için onlara dört rekat olarak namaz kıldırdı. Bütün bu görüşleri Ebu Davud Musannef'inde (Sünenin'de) Kitabü'l-Menasik (hac bahsi)'nin Mina'da namaz bölümünde zikretmiştir. (2)

Ebu Ömer de et-*Tembid* adlı eserinde şunu nakletmektedir: İbn Cüreyc dedi ki: Bana ulaştığına göre Osman'ın Mina'da (farzı) dört rekat olarak kıldırması, bir bedevi arabın Mina'daki Hayf mescidinde kalkıp ona şöyle seslenmesinden ötürü idi: Ey mü'minlerin emiri, geçen sene seni gördüğümden beri ben hâlâ bu namazı ikişer rekat olarak kılmaya devam ediyorum. Bunun üzerine Hz. Osman, cahil insanların namazın ikişer rekat olduğunu zannetmesinden korktu. (Bunun için namazı dört rekat olarak kıldı). İbn Cüreyc der ki: Ve Hz. Osman yalnızca Mina'da tam olarak kılmıştı.

Ebu Ömer der ki: Hz. Aişe'nin namazını tamam kılmasına dair açıklama-

(1) Bu hadisin ve benzer rivâyetlerin yer aldığı kaynaklar için birinci başlığa bakınız.
(2) *Ebû Dâvûd*, Menâsik 75.

lara gelince, bu hususta bizzat ondan rivayet edilen herhangi bir açıklama yoktur. Bütün bu açıklamalar beraberinde delil bulunmayan bir takım zan ve tevillerden ibarettir. Bu hususta söylenen en zayıf görüş şudur: O, mü'minlerin annesidir. İnsanlar da nerede olurlarsa olsunlar onun çocuklarıdır. Çocuklarının evi de kendisinin evidir. Peki onun mü'minlerin annesi olmasının mü'minlerin babası olan Peygamber (sav)'ın zevcesi oluşundan başka bir sebebe dayanıyor mu? Yolculuklarında, gazalarında, hac ve umrelerinde namazı kasr etmeyi sünnetiyle gösteren o değil midir.

Diğer taraftan Ubey b. Ka'b'ın kıraatinde ve Mushaf'ında (bu hususu belirleyen Ahzab Sûresi'nin altıncı âyet-i kerimesi) şöyledir:

"(النبي أولى بالمؤمنين من أنفسهم وأزواجه أمهاتهم وهو أب لهم) ***Peygamber mü'minlere öz canlarından daha yakındır. Onun zevceleri de analarıdır.***" (el-Ahzâb, 33/6) O da kendilerine bir babadır. Mücahid de yüce Allah'ın (Hz. Lut'un söylediğini naklettiği): ***"İşte bunlar benim kızlarımdır. Bunlar sizin için daha bir temizdir"*** (Hûd, 11/78) âyet-iyle ilgili olarak şunları söylemektedir: Gösterdiği kadınlar, kızları değildi. Ümmetinin hanımları idi. Her bir peygamber ise ümmetinin babasıdır.

Derim ki: Şu kadar var ki buna, Peygamber (sav)'ın müşerri (şeriat koyucu) olduğu, kendisinin ise, böyle olmadığı, o bakımdan fark bulunduğu belirtilerek buna itiraz olunmuştur.

Bu görüşten de daha zayıf şöyle diyenlerin görüşüdür: Aişe namazını tamam kıldığı hallerde caiz olan bir yolculukta bulunmuyordu. Bu ise, kat'i olarak batıl bir iddiadır. Çünkü Hz. Aişe, Allah'ın razı olmayacağı bir yolculuğa çıkmayacak kadar Allah'tan korkan ve takva sahibi olan bir annemizdi. Onun aleyhindeki bu yorum, bid'atçi şianın yalanlarından ve onların çirkin iftiralarındandır. Seni tenzih ederiz Rabbimiz. Şüphesizki bu, çok büyük bir iftiradır. Aksine Aişe (r.anha) fitne ateşini söndürmek amacıyla kendi görüşüyle ictihad ederek ve Allah'tan ecrini bekleyerek çıkmıştı. Çünkü o, herkesten çok kendisinden haya edilmeye layık olandı. Ancak, işleri kontrol etmek imkânını bulamadı. Bu hususa dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle ileride gelecektir.

Bu konudaki bir diğer görüş de şöyledir: Hz. Aişe'nin namazını tamam kılmasının sebebi, namazı kısaltmanın yalnızca hac, umre ve savaşta olduğu görüşünde olduğundan dolayıydı. Ancak bu, batıl bir görüştür. Çünkü ondan böyle bir şey nakledilmediği gibi, Hz. Aişe'nin görüşleri arasında da böyle bir şey bilinmemektedir. Diğer taraftan, Hz. Ali'nin üzerine gittiği yolculuğunda (Cemel vakasında) namazını tam kılmıştır.

Namazını kısaltması ve tam kılması ile ilgili olarak söylenen görüşlerin en iyisi şudur: Hz. Aişe, yüce Allah'ın konu ile ilgili ruhsatı ile amel etmiştir. O, böylelikle insanlara namazı tam kılmakta -başka türlüsü daha faziletlisi ol-

sa dahi- bir vebal olmadığını göstermek istemişti.

Ata şöyle demiştir: (Yolculukta) namazı kısaltmak sünnettir ve ruhsattır. Hz. Aişe'den Rasulullah (sav)'ın yolculuk esnasında oruç da tuttuğunu, oruç da açtığını, namazını tam da kıldığını, kasr da ettiğini rivayet eden de odur. Bunu Talha b. Ömer rivayet etmiş ve ondan şöyle dediğini nakletmiştir: İşte Rasulullah (sav) bütün bunları yapıyordu. O, (yolcu iken) oruç ta tutmuştur, orucunu açmıştır da. Namazını da hem kısa kılmış, hem tamam kılmıştır.

Nesâî'nin sahih bir senetle rivâyetine göre, Hz. Âişe, Rasulullah (sav) ile birlikte Medine'den Mekke'ye Umre yapmak üzere yola koyulmuştur. Mekke'ye vardığında şöyle dedi: Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasulü, sen namazı kısalttın ben tamam kıldım, sen orucunu açtın ben oruç tuttum. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Güzel yaptın ey Âişe" dedi ve böyle yaptığımdan dolayı beni ayıplamadı. (1)

İşte her iki kelimede de (kasr ettin, ben tamam kıldım, sen oruç açtın, ben oruç tuttum, anlamlarını ifade eden: (قصرت وأتممت وأفطرت وصمت) kelimelerini kastediyor) birinci "te"ler üstün ve ikinci "te" ler ise, her iki kelimede de ötrelidir.

Dârakutnî de Âişe (r.anha)'dan Peygamber (sav)'ın yolculuk esnasında namazını kimi zaman kasr ettiğini, kimi zaman tamam kıldığını, kimi zaman oruç açıp, kimi zaman oruç tuttuğunu rivayet etmektedir. Darakutnî der ki: Bu hadisin isnadı sahihtir. (2)

8. Kasr'ın Mahiyeti ve Sünnetteki Uygulamaları:

"(أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ): **Namazı kısaltmanızda"** buyruğunda yer alan (أن) edatı nasb mahallindedir. (في أن تقصروا) Kısaltmanızda anlamındadır. Ebu Ubeyd der ki: Kasr etmek kelimesi üç türlü kullanılır: (قَصَرتُ الصلاة وقصّرتها وأقصرتها) Namazı kasr ettim, kısalttım.

İlim adamları kasr'ın mahiyeti ve açıklanması hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir gurup ilim adamı, kasr'ın korku halinde olsun, sair hallerde olsun, dört rekatlik namazın iki rekat olarak kılınmasıdır. Buna gerekçe olarak da ileride geleceği üzere Ya'lâ b. Umeyye yoluyla gelen hadisi gösterirler. Başkaları ise şöyle demektedir: Kasr etmek, iki rekatı tek rekat olarak kılmaktır. Yolculuk halinde iki rekat kılmak (kasr değil) namazı tamam kılmaktır. Nitekim Hz. Ömer de böyle demiştir: (Seferde kılınan iki rekat) kasr değil, tamamdır. Onun kasr edilmesi ise, tek rekat olarak kılınmasıdır.

es-Süddî der ki: Yolculuk halinde iki rekat namaz kılacak olursan bu tamdır. Kasr ise, ancak korku halinde helal olur. Buna göre bu âyet-i keri-

(1) *Nesaî*, Taksîru's-Salât 5.
(2) *Dârakutnî*, II, 189.

me korku halinde her bir kesimin tek bir rekat kılarak daha fazla kılmama sını mübah kılmaktadır. İmam ise, iki rekat kılmış olur. Buna benzer bir rivayet, İbn Ömer, Cabir b. Abdullah ve Ka'b'dan da rivayet edilmiştir.

Ayrıca bunu, Huzeyfe, Taberistan'da uygulamıştır. Kumandan Said b. el-Âs da bu uygulamasının sebebini ona sormuştu. (1) İbn Abbas da Peygamber (sav)'ın Zukkared gazvesinde (ordunun ikiye bölünmüş) her bir kesimine tek bir rekat kıldırdığını ve bunların sonradan (bir rekatı) kaza etmediklerini rivayet etmektedir. (2) Cabir b. Abdullah da Peygamber (sav)'ın Muharip Hasafe ve Benu Sa'lebe günü, ashabına bu şekilde namaz kıldırdığını rivayet etmektedir. (3) Yine Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'ın Dacanan ile Usfan arasında bu şekilde namaz kıldığını rivayet etmektedir. (4)

Derim ki: Müslim'in Sahih'inde İbn Abbas'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Allah, namazı Peygamberiniz (Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun) dili ile ikâmet halinde dört rekat, yolculuk halinde iki rekat, korku halinde de tek rekat olarak farz kılmıştır. (5)

Bu rivâyet, bu görüşü desteklemekte ve güçlendirmektedir. Şu kadar var ki, Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî, el-Kabes adlı kitabında şunu nakletmektedir: İlim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) der ki: Bu hadis icma ile merduttur.

Derim ki: Böyle bir iddia sahih olamaz. Çünkü kendisi de, başkaları da bu konudaki görüş ayrılığını ve anlaşmazlıkları nakletmiş bulunmaktadır. O bakımdan iddia ettikleri icma sahih değildir. Başarı Allah'tandır.

Hanefi mezhebine mensub Ebu Bekr er-Razî (el-Cesâs) *"Ahkamu'l-Kur'an"* adlı eserinde burada kasr'dan maksat, namazın niteliklerinde rüku ve sücudu terk ederek îma ile kılmak, kıyamı terk ederek rükû ile yetinmektir.

Başkaları da şöyle demektedir: Bu âyet-i Kerime, göğüs göğüse kılıçla çarpışma halinde ve savaşın kızıştığı demlerde namazın sınırları ve belli şekillerinde kasr etmeyi mübah kılmaktadır. Bu durumda olan kimselere başı ile îmada bulunarak namaz kılmasını ve yöneldiği yer neresi olursa olsun tek bir rekat ve hatta bir tek tekbir dahi olsa namaz kılmasını mübah kılmaktadır. Nitekim, el-Bakara Sûresi'nde (2/239. ayet, 1-6. başlıklarda) geçmişti. Taberi bu görüşü tercih eder ve şöyle der: Bu da yüce Allah'ın: ***"Artık tam bir huzur ve güvene kavuşunca da namazı dosdoğru kılın"*** (en-Nisâ, 4/103) buyruğuna uygun düşmektedir. Yani, o takdirde namazı eksiksiz olarak, bütün hudud ve şekilleriyle eda edin, demektir.

---

(1) *Nesaî*, Salâtu'l-Havf (Tek bir bab olduğundan ayrıca bab numarası yoktur.)
(2) *Nesaî*, Salâtu'l-Havf.
(3) *Buhârî*, Meğâzi 31.
(4) *Nesaî*, Salâtu'l-Havf.
(5) *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirin 5,6.

Derim ki: Bu üç görüş de mana itibariyle birbirine yakındır ve yolcu hakkında farz olanın namazını kısaltmak olduğu, onun namazın ancak iki rekat olup kasr'ın söz konusu olmadığı esasına dayalıdır. Azimet hakkında ise, "vebal yoktur" tabiri kullanılmadığı gibi, iki rekat olarak teşri olunan şey hakkında da o kasır'dır da denilemez. Nitekim sabah namazı hakkında da bu söylenemez.

Şanı yüce Allah, namazı kasr etmeyi de iki şarta bağlı olarak zikretmiştir. Bu iki şartın hakkında muteber olduğu namaz ise korku namazıdır. İşte Ebu Bekr er-Razî'nin *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserinde zikredip delil olarak ileri sürdüğü budur. Şu kadar var ki, yüce Allah'ın izniyle biraz sonra geleceği üzere Ya'lâ b. Umeyye yoluyla rivayet edilen hadis ile onun bu görüşü red olunmuştur.

9. Korku Halinde Namaz:

Yüce Allah'ın: **"Korkarsanız"** buyruğu, çoğunlukla rastlanılan hale binaen ifade edilmiştir.

Çünkü, yolculuk halinde müslümanlar, çoğunlukla korku ile karşı karşıya bulunuyorlardı. İşte bundan dolayı Ya'lâ b. Umeyye şöyle demiştir: Ömer'e: Güvenliğe kavuşmuş olduğumuz halde niye namazı hâlâ kısaltıyoruz? dedim, Ömer şöyle dedi: Senin hayret ettiğin şeye ben de hayret ettim ve bu hususta Rasulullah (sav)'a soru sordum, şöyle buyurdu: "Bu, Allah'ın size kendisiyle tasaddukta bulunduğu bir sadakadır. Siz de onun sadakasını kabul ediniz." (1)

Derim ki: Şafiî'nin arkadaşları ve başkaları, Hanefilere karşı Ya'la b. Umeyye'nin bu hadisini delil göstererek şöyle demişlerdir: Ya'la'nın: "Güvenliğe kavuşmuş bulunduğumuz halde ne diye namazımızı kısaltıyoruz?" sorusu, âyet-i kerimenin mefhumunun rekatlerdeki bir kısaltma olduğuna kat'i bir delildir. el-Kiyâ et-Taberî der ki: Ebû Hanife'nin arkadaşları buna karşılık söz edilmeye değer bir açıklama zikretmemişlerdir.

Diğer taraftan korku namazında iki şart itibara alınmaz. Çünkü, yerde yolculuk yapılmazsa ve yolculuk söz konusu olmasa dahi, kâfirler bize gelip topraklarımızda bizimle savaşacak olurlarsa yine korku namazı caiz olur. O bakımdan bu açıklamaya göre, her iki şartın varlığına itibar olunmaz.

Diğer taraftan Ubeyy'in kıraatinde ise, **"korkarsanız"** kaydı zikredilmeksizin "kâfirler size bir fenalık yapar diye namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur" diye okumuştur.

Onun bu kıraatine göre buyruğun anlamı şöyle olur: Kâfirlerin size fenalık yapmasından hoşlanmadığınız için...

---

(1) Daha önce birinci başlıkta geçti. Kaynakları için oraya bakınız.

Hz. Osman'ın Mushaf'ında ise: **"Korkarsanız"** kaydı sabittir. Bir topluluk ise, bu âyet-i kerimenin yolculukta düşmandan korkan kimsenin namazı kasr etmesini mübah kıldığı görüşündedir. Emin olanın ise, namazını kasr etmesi sözkonusu değildir.

Âişe (r.anha)'dan rivâyet edildiğine göre o, yolculukta şöyle dermiş: Namazınızı tamam kılınız. Bu sefer: Rasulullah (sav) namazı kasr ederdi, demeleri üzerine, Âişe şu cevabı vermişti: O, savaş halindeydi ve düşman tehlikesinden korkuyordu. Öyle bir şeyden korkuyor musunuz. [1] Ata der ki: Rasulullah (sav)'ın ashabından Âişe ve Sa'd b. Ebi Vakkas, namazını tamam kıldığı gibi, sonraları Osman da namazını tamam kılmıştır. (Allah hepsinden razı olsun). [2] Fakat, bu görüşler daha önce bir kısmını kaydetmiş olduğumuz bir takım gerekçelerle izah edilir.

Bir diğer topluluk da yüce Allah'ın namazı kasr etmeyi Kitabında ancak iki şarta bağlı olarak mübah kıldığı görüşündedir: Bu iki şart ise yolculuk ve korkudur. Korku dışındaki hallerde ise, bu mübahlık sünnet ile meşru kılınmıştır. Böyle diyenlerden birisi de Şafiî'dir. Ve bu görüş daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Başka bir topluluk da, yüce Allah'ın: **"Korkarsanız"** kaydını önceki buyruklarla muttasıl olmadığı ve ifadenin: "(من الصلاة): **Namazı"** buyruğu ile birlikte tamam olduğu görüşündedir.

Daha sonra, yeni bir cümleye başlanarak; "(إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا): **Eğer kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız..."** Ey Muhammed, o takdirde onlara korku namazını kıldır, demektir. [3]

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır"** buyruğu, mutariza bir ifadedir (ara cümlesidir). Bunu el-Cürcânî söylemiş, el-Mehdevî ve başkaları da bunu zikretmiştir. Ancak, el-Kuşeyrî ile Kadı Ebû Bekr b. el-Arabî bu görüşü reddetmektedir. el-Kuşeyrî Ebû Nasr der ki: Bunu, bu şekilde kabul etmek, çokça zorlanmayı gerektirir. Adam -el-Cürcânî'yi kastediyor- ifade takdirini açıklamak ve benzeri örnekler getirmek için çokça nefes tüketip uzun açıklamalarda bulunsa dahi bu böyledir. İbnü'l-Arabî ise der ki: Bütün bu açıklamalara, Ömer'in de onun oğlunun da, onlarla birlikte Ya'la b. Umeyye'nin de bir ihtiyaçları yoktu.

Derim ki: el-Cürcânî'nin görüşü doğrultusunda bir hadis vârid olmuştur. Bunu Kadı Ebû'l-Velid b. Rüşd *"el-Mukaddimât"*ında ve yine İbn Atiyye de Tefsir'inde zikretmişlerdir. Sözkonusu hadisi Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan rivâyet ederler. Buna göre Hz. Ali şöyle demiş: Ticaretle uğraşan bir topluluk Ra-

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 256.
(2) Aynı yer.
(3) Bu açıklamaya göre de âyetin ilk bölümünün anlamı şöyle olur: Yer yüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda üzerinizde bir vebal yoktur.

sulullah (sav)'a sorarak şöyle demişlerdir: Biz, yeryüzünde yolculuk yapıyoruz, nasıl namaz kılalım? Bunun üzerine yüce Allah: **"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur"** buyruğunu indirdi. Sonra da ifade burada sona erdi. Bundan bir sene sonra Rasulullah (sav) gazaya çıktı, öğle namazını kıldı. Müşrikler: Muhammed ve arkadaşları sizlere arkalarını dönerek size (kendilerine) saldırma imkânını vermiş oldular. Niye onlara bir baskın düzenlemediniz? Onlardan birisi şöyle dedi: Bunların bunun akabinde kılacakları bir namazları daha vardır. Bunun üzerine yüce Allah, iki namaz vakti arasında: **"Eğer kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız"** buyruğunu korku, namazı ile ilgili buyrukların sonuna kadar indirdi. (1)

Eğer bu haber sahih ise, bununla beraber kimsenin söyleyecek bir sözü kalmaz ve korku hali dışında da namazı kasr etmeyenin delilinin Kur'ân-ı Kerimde de bulunduğunu ifade eder.

İbn Abbas'tan da buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir. O, der ki: Yüce Allah'ın: **"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur"** buyruğu, yolculukta namaz kılma hakkında nazil olmuştur. Daha sonra ise: **"Eğer kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız"** buyruğu ise, korku hali hakkında ve ondan bir sene sonra nazil olmuştur. Buna göre, âyet-i kerime, iki meseleyi ve iki hükmü birlikte ihtiva etmektedir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur"** buyruğu ile yolculuk hali kastedilmektedir ve burada ifade tamam olmaktadır. Bundan sonra ise, bir diğer farzı sözkonusu etmeye başlamakta ve bunun şartını öne almaktadır. İfadenin takdiri ise şöyle olur: Eğer kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız ve sen de onlar arasında bulunup da onlara namaz kıldırdığında... Bu buyrukta ise "vav" harfi fazladan gelmiştir. Bu şartın cevabı ise, ***"Bir kısmı seninle birlikte namaza dursun"*** buyruğudur.

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır"** buyruğu ise bir ara cümlesidir.

Bir gurup ise, korku halinin sözkonusu edilmesinin sünnet ile nesh olunduğu görüşündedir. Bu ise, Hz. Ömer yoluyla gelen bir hadiste zikredilmektedir. Çünkü o, Peygamber (sav)'ın kendisine şöyle buyurduğunu rivâyet et-

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, II, 256'da bu rivâyeti yalnızca et-Taberî'den kayd etmektedir. Ayrıca et-Taberî bu rivâyetten sonra şunları söylemektedir. "Bu, âyete dair güzel bir tevildir. Ancak yüce Allah'ın (bundan sonraki): ***"Sen de aralarında bulunup ta..."*** buyruğu daha sonra gelen buyruğun, önceki ile bir ilgisinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. O halde âyetin lafzından anlaşılan kasrın korku şartına bağlı olduğundan ibarettir..." (et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 244) Bu da normal yolculukta namazı kasr etmenin sünnet ile sabit olduğu şeklinde Kurtubi'nin yer yer dikkat çektiği görüşü ayrıca desteklemektedir.

miştir: *"Bu, Allah'ın size sadaka olarak bağışladığı bir sadakadır. Siz de onun sadakasını kabul ediniz."*

en-Nehhas der ki: Peygamber (sav)'ın namazı kısaltmasını korku hali dışında kabul edip bu haldeki fiilinin âyeti nesh eden bir uygulama olarak değerlendiren yanlışlık yapar. Çünkü, âyet-i kerimede güvenlik halinde namazı kasr etmeyi men eden bir ifade yoktur. Âyet-i kerimede olan, sadece korku halinde namazı kasr etmenin mübah olduğundan ibarettir.

10. Düşman Kâfirlerin Fitneye Düşürmesi ve Arap Dilinde Fitne Kelimesinin Kullanılışı:

Yüce Allah'ın: "(أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا): **Kâfirlerin size bir fenalık yapmasından...**" buyruğu ile ilgili olarak, el-Ferra şöyle demektedir: Hicazlılar; "(فتنت الرجل): Adamı fitneye düşürdüm (ona fenalık yaptım)", derler.

Rabia, Kays ve Esedlilerle bütün Necid halkı ise (أفتنت الرجل) şeklinde kullanırlar. el-Halil ve Sibeveyh ise, bu iki kullanış arasında fark gözeterek şöyle derler: Birincisi, onda bir fitne bıraktım (yani, bizatihi onun bünyesinde ona kötülük yaptım, anlamındadır.)

İkincisi ise, onu fitneye düşmüş halde bıraktım, demektir. el-Esmaî ise, ikinci kullanılışın bilinmediğini iddia etmektedir.

"Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır" buyruğun **"düşmanınız"**, düşmanlarınızdırlar, anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ
وَلْيَأْخُذُوٓا أَسْلِحَتَهُمْ ۖ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَآئِكُمْ ۖ وَلْتَأْتِ
طَآئِفَةٌ أُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ
وَأَسْلِحَتَهُمْ ۚ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ
فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ
أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى أَنْ تَضَعُوٓا أَسْلِحَتَكُمْ ۚ وَخُذُوا
حِذْرَكُمْ ۗ إِنَّ اللّٰهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾

102. Sen de aralarında bulunup da onlara namaz kıldırdığında, onların bir kısmı seninle birlikte namaza dursun ve silahlarını da alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında diğerleri arkanızda bulunsunlar. Namaz kılmamış olan diğer bir kısım gelsin, seninle beraber namaz kılsınlar. Hem tedbirli bulunsunlar, hem de silahlarını alsınlar. Kâfirler, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan keşke gafil olsanız da size ansızın bir baskın yapsalar, diye arzu ederler. Eğer size yağmurdan dolayı bir zarar gelir yahut hasta bulunursanız, silahlarınızı bırakmanızda sizin için bir sakınca yoktur. Ama son derece tedbirli bulunun. Şüphesiz Allah, kâfirlere küçültücü bir azap hazırlamıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1. Âyet-i Kerimenin Nüzulü:

Yüce Allah'ın: **"Sen de aralarında bulunupda onlara namaz kıldırdığında..."** buyruğu ile ilgili olarak, Dârakutnî, Ebû Ayyâş ez-Zuraki'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (sav) ile Usfan'da bulunuyorduk. Müşrikler başlarında Halid b. el-Velid olduğu halde karşımıza çıktılar. Müşrikler bizimle kible arasında bulunuyorlardı. Peygamber (sav) bizlere öğle namazını kıldırdı. Şöyle dediler: Bunlar öyle bir halde bulunuyorlardı ki, keşke onların bu gafil anlarını değerlendirebilseydik. (Ebû Ayyaş) dedi ki: Sonra şöyle dediler: Şimdi de üzerlerine çocuklarından ve canlarından daha çok sevdikleri bir namaz vakti gelecektir. Bunun üzerine Cebrail (a.s) öğle ile ilkindi arasında şu: **"Sen de aralarında bulunup da onlara namaz kıldırdığında..."** âyetini indirdi. Ve hadisin geri kalan kısmını zikretti. (1)

İleride yüce Allah'ın izniyle tamamı gelecektir.

İşte bu Halid (r.a)'ın da İslâm'a girişinin sebebi olmuştu. Bu âyet-i kerime daha önce sözü edilen cihad ile de böylelikle ilişkili olmaktadır. Şanı yüce ve mübârek olan Rabbimiz de, namazın ne yolculuk mazeretiyle, ne cihad mazeretiyle, ne de düşmanla savaşmak mazeretiyle sakıt olmayacağını beyan etmektedir. Ama el-Bakara Sûresi'nde (2/209. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere ve -bu sûrede ilim adamlarının konu ile ilgili açıklanan farklı görüşlerinde belirtildiği şekilde- bu hususlarda bir takım ruhsatlar vardır.

Bu âyet-i kerime, Peygamber (sav)'a bir hitaptır. Bu hitap, ondan sonra da kıyamet gününe kadar gelecek bütün müslüman emir ve kumandanları kapsamına almaktadır. Yüce Allah'ın: *"Onların mallarından bir sadaka al..."* (et-Tevbe, 9/103) buyruğu da böyledir. Bütün ilim adamlarının görşü budur.

---

(1) ***Dârakutnî***, II, 59-60; ***Ebû Dâvûd***, Salâtu's-Sefer 12; ***Nesaî***, Salatu'l-Havf (22. hadis).

Ancak Ebû Yusuf ile İsmail b. Umeyye, istisna olarak şöyle demişlerdir: Peygamber (sav)'dan sonra biz korku namazı kılamayız. Çünkü hitap, yüce Allah'ın: **"Sen de aralarında bulunup"** buyruğu dolayısı ile ona has bir hitaptı. Bizzat kendisi aralarında bulunmadığı takdirde, onların böyle bir namaz kılma hakları yoktur. Çünkü Peygamber (sav), bu hususta başkası gibi değildir. Bütün müslümanlar, onun kendilerine imam olmasını ve arkasında namaz kılmayı arzu ediyordu. Ondan sonra fazilet babında onun yerini tutabilecek hiçbir kimse olamaz. Ondan sonra insanların halleri ise birbirine yakın veya birbirine eşittir. Bundan dolayı imam, önce bir kesime namaz kıldırır, daha sonra da diğer kesime namaz kıldıracak birisini tayin eder. Her iki kesimin aynı imam arkasında namaz kılmaları ise olmaz.

Cumhur ise şöyle demektedir: Bizler, birden çok âyet ve birden çok hadis-i şerifte ona tabi olmakla, onu örnek edinmekle emrolunmuşuz. O bakımdan yüce Allah: ***"Onun emrine muhalefet edenler kendilerine bir mihnetin gelip çatmasından sakınsınlar..."*** (et-Tevbe, 24/63) diye buyurmaktadır. Peygamber (sav) de: "Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öylece namaz kılınız" [1] diye buyurmuştur. O bakımdan herhangi bir hükmün Hz. Peygambere has olduğuna dair açık bir delil bulunmadıkça, kayıtsız ve şartsız (mutlak, olarak) ona tabi olmak icabeder.

Şâyet sözünü ettikleri gerekçeler Hz. Peygamberin bu konudaki hususiyetine delil olsaydı, o takdirde bütün hitapların yönelik olduğu kimselere hasredilmeleri gerekirdi. O takdirde de şeriatın, ona muhatap alınan kimseye münhasır kalması gerekirdi.

Diğer taraftan ashab-ı kiram (Allah hepsinden razı olsun) bu namaz hususunda Hz. Peygamberin hususiliği vehmini bir kenara atmışlar ve bunun Peygamber (sav) dışında kimseler hakkında da geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır. Onlar, söylenen sözü daha iyi bilir, durumu daha iyi değerlendiren kimselerdi.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ayetlerimize dalanları gördüğün zaman, başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüz çevir."*** (el-En'am, 6/68) Bu görüldüğü gibi Hz. Peygambere yönelik bir hitaptır. Ümmeti de bu hitabın kapsamına girmektedir. Bunun benzeri pek çoktur. Yine yüce Allah: ***"Onların mallarından bir sadaka al"*** (et-Tevbe, 9/103) diye buyurmaktadır. Bu ise yalnızca bu emrin ona münhasır olmasını gerektirmez. Ondan sonra gelenler de hiç şüphesiz bu hususta onun makamındadırlar.

İşte yüce Allah'ın: **"Sen de aralarında bulunup da..."** buyruğu da böyledir. Nitekim Ebû Bekir es-Sıddik, ashabdan bir topluluk ile birlikte (Allah onlardan razı olsun) sizin korku namazına dair yaptığınız bu te'vile benzer te'vi-

(1) *Buhârî*, Ezân 18, Edeb 27, Âhad 1; *Dârimî*, Salât 42; *Müsned*, V, 53; Dârakutnî, I, 272.

li zekât hakkında yapanlara karşı savaşmışlardır.

Ebû Ömer der ki: Peygamber (sav) ile ondan sonra gelen halifelerin zekâtı almaları bakımından birbirlerine eşit olmaları ile, Peygamber (sav)'ın arkasında namaz kılanın namazı ile ondan başkasının arkasında namaz kılanın namazı arasındaki benzerlik gibi bir benzerlik yoktur. Çünkü zekâtın faydası yoksullara ulaştırılmasıdır. Ve zekâtta arkasında namaz kılanın fazileti gibi, kendisine zekât verilenin bir fazileti sözkonusu değildir.

2. Korku (Havf) Namazının Kılınış Keyfiyeti, Bu Konudaki Farklı Rivâyetler ve Görüşler:

Yüce Allah'ın: **"Onların bir kısmı seninle birlikte namaza dursun"** yani, onlardan bir topluluk (cemaat) namazda seninle beraber namaza dursun, **"ve"** Seninle beraber namaz kılacak olanlar silahlarını da alsınlar. Burada **"silahlarını da alsınlar"** buyruğunda kast edilenlerin -ileride açıklanacağı üzere- düşmanın karşısında bulunanlar olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah, bu âyet-i kerimede her bir kesim için yalnızca bir rekat namazdan sözetmektedir. Fakat, hadis-i şeriflerde -ileride geleceği üzere- buna bir rekat daha kattıkları rivâyet edilmiştir.

Yüce Allah'ın "(فَلْتَقُمْ): **Namaza dursun"** buyruğu ile "(فَلْيَكُونُوا): **Bulunsunlar"** buyruğunda esrenin (lâm) harfinden hazf edilmesi, ağırlığı dolayısıyladır. el-Ahfeş, el-Ferra ve el-Kisaî, "emir lâm"ı, "key lâm"ı, "cuhûd lâm"ının fetha'lı okunduğunu nakletmektedir. Sibeveyh ise, gerektirici bir sebep halinde bunun böyle okunmasını kabul etmez. İşte, cer edatı olan "lâm" ile "te'kid lâm"ı arasındaki fark da budur.

Buradaki emirden maksat ikiye bölünmeleridir. Yani (bir kısmı arkasında namaz kılarken) diğerleri düşmanın hamle yapması ihtimaline karşılık tedbir olmak üzere düşmana karşı düşmanla yüzyüze duracaklardır.

Korku namazının şekli ile ilgili rivâyetler farklı farklıdır. Bu rivâyetlerin farklılığı dolayısıyla ilim adamları da farklı şekiller tarif etmişlerdir. İbnü'l-Kassâr'ın naklettiğine göre, Peygamber (sav) korku namazını on yerde kılmıştır. İbnü'l-Arabî ise der ki: Peygamber (sav)'dan korku namazını yirmi dört defa kıldığı rivâyet edilmiştir. Hadis ehlinin imamı, hadis naklindeki illetleri bilmekte önde bir kimse olan İmam Ahmed b. Hanbel ise şöyle der: Korku namazı hakkında sabit olmayan bir hadis rivâyet edildiğini bilmiyorum. Bütün bu hadislerin hepsi sahih ve sabittir. O bakımdan namaz kılan bir kimse hangi hadise binaen korku namazını kılacak olursa, yüce Allah'ın izniyle bu onun için yeterli olur. [1] Ebû Cafer et-Taberî de böyle demiştir.

Malik ve -Eşheb dışındaki- diğer arkadaşları ise, korku namazı hususun-

(1) Ahmed b. Hanbel'in bu görüşü yakın ifadelerle: *Tirmizi*, Cumua 46'da kaydetmektedir.

da Sehl b. Ebi Hasme'nin hadisindeki şekle meyletmişlerdir. Bu da Malik'in *Muvatta*'ında, Yahya b. Said'den, o, el-Kasım b. Muhammed'den, o, Salih b. Havvât el-Ensarî yoluyla rivâyet ettiğine göre, Sehl b. Hasme kendisine (Salih'e) anlattığına göre, korku namazı şöyle kılınır: İmam, beraberinde arkadaşlarından bir kesim alır, diğer bir kesim ise düşmana karşı durur. İmam beraberindekilerle birlikte bir rekatin rükûunu yapar ve secdeye varır, sonra ayağa kalkar. Ayağa kalkıp doğrulduktan sonra olduğu gibi yerinde durur. (Beraberindekiler) kendi kendilerine kalan rekati bitirirler ve çekip giderler. İmam ise ayakta kalmaya devam eder. Onunla beraber kılanlar düşmana karşı yer alırlar. Daha sonra namaz kılmamış diğerleri gelip imamın arkasında teklik alırlar. O da onlarla rükûa ve secdeye varır, sonra selam verir. Ona gelip uyanlar ise, kalkarlar ve kendi başlarına kalan rekatı kılarlar, sonra da selam verirler. (1)

Malik'in arkadaşı İbnü'l-Kasım der ki: Malik'e göre uygulama, el-Kasım b. Muhammed'in Salih b. Havvat'dan rivâyet ettiği hadise göredir. İbnü'l-Kasım der ki: Önceleri Yezid b. Rûmân yoluyla gelen hadisi gereğince amel ediyor idiyse de daha sonra buna dönmüştür.

Ebû Ömer (2) der ki: el-Kasım'ın rivâyet ettiği hadisde, Yezid b. Rûmân'ın rivâyet ettiği hadis de, Salih b. Havvab'dan gelmektedir. Şu kadar varki aralarında selam hususunda bir farklılık vardır. el-Kasım yoluyla gelen hadise göre imam, ikinci kesim ile selam verip sonra bunlar kalkarlar, kendi kendilerine bir rekatın kazasını yaparlar. Yezid b. Rûmân hadisinde imam, ikinci kesimin de rekatini bitirmesini bekler ve onlarla birlikte selam verir denilmektedir. Şafiî de böyle demiştir ve bu görüşü benimsemiştir.

Şafiî der ki: Yezid b. Rümân Salih b. Havvab'dan rivâyet ettiği bu hadis, yüce Allah'ın Kitabında korku namazına dair buyrukların zahirine en yakın olanıdır ve ben buna göre görüşümü belirtiyorum.

Malik'in, el-Kasım yoluyla gelen hadisi tercih etmekteki delillerinden birisi de, diğer namazlara korku namazını kıyas etmesidir. Diğer namazlarda imamın, namazın herhangi bir bölümünde kendisinden öne geçtiği herhangi bir kimseyi bekleme yetkisi yoktur. İttifak ile kabul olunan sünnet ise, imama uyanların, imamın selam vermesinden sonra yetişemediklerini kaza etmeleridir. Ebû Sevr'in bu hususdaki görüşü de Malik'in görüşü gibidir. Ahmed ise, Şafiî'nin tercihe değer kabul ettiği görüş gibi görüşünü ifade ediyordu. Bununla birlikte korku namazına dair rivâyet edilen şekillerden herhangi bi-

(1) *Muvattâ*, Salâtu'l-Havf 2; *Buhâri*, Meğâzi 31; *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirin 309; *Ebû Dâvûd*, Salatu's-Sefer 14; *Tirmizi*, Cumua 46; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 151.

(2) Buradan itibaren merhum müfessirimizin Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr'in ismini zikrederek yaptığı nakiller ve rivâyetler için bk. : *et-Temhid*, XV, 259, v.d.; *el-İstizkâr*, VII, 66 v.d.

risini uygulayanı da ayıplamazdı. Mâlik'in arkadaşlarından Eşheb de İbn Ömer'in hadisini kabule meyletmektedir.

İbn Ömer dedi ki: Rasulullah (sav) korku namazını, iki kesimden birisi ile bir rekat kıldırmak suretiyle kıldı. Diğer kesim ise düşmana karşı idi. Daha sonra bir rekat kılanlar yerlerinden ayrılıp, diğer arkadaşlarının yerinde düşmana karşı durdular. Öbürleri geldikten sonra Peygamber (sav) onlara bir rekat kıldırdıktan sonra selam verdi. Daha sonra bu kesim de öbür kesim de birer rekati kaza etti. İbn Ömer der ki: Şâyet bundan daha ileri derecede bir korku olursa, binek sırtında veya ayakta olduğu halde îmada bulunarak namazlarını kılar. (1) Bu hadisi de Buhârî, Müslim, Malik ve başkaları rivâyet etmişlerdir.

Evzaî, bu şekildeki korku namazını kabule şayan görmüştür. Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr'in beğendiği şekil de budur. Ebû Ömer der ki: Çünkü rivâyetler arasında senedi en sahih olanları budur. Ayrıca bu Medinelilerin nakli ile varid olmuştur, onların nakli ise kendilerine muhalefet edenlere karşı bir delildir. Diğer taraftan konu ile ilgili asli delillere daha çok benzemektedir. Zira, birinci ve ikinci kesim, ikinci rekatlerini ancak Peygamber (sav)'ın namazdan çıkışından sonra kaza etmektedirler. Diğer namazlarda ittifakla kabul edilen ve rivâyet olunan sünnetinden bilinen şekil de budur.

Kûfelilere, yani Ebû Hanife ve -Kadı Ebû Yusuf, Yakup müstesna- arkadaşlarına gelince, bunlar Abdullah b. Mes'ud'un rivâyet ettiği hadisi kabule değer görmüşlerdir.

Bu hadisi ise Ebû Davud ve Dârakutnî rivâyet etmiştir. İbn Mes'ud dedi ki: Rasulullah (sav) korku namazı kıldırdı. Beraberindekiler iki saf halinde ayakta durdular. Saffın birisi Peygamber (sav)in arkasında, diğeri ise düşmana yüzü dönük vaziyette durdu. Peygamber (sav) (arkasındakilerle birlikte) bir rekat kıldı. Daha sonra diğerleri gelip onların yerlerini aldılar. Ötekileri ise düşmana döndü. Rasulullah (sav) bunlara da bir rekat namaz kıldırdıktan sonra selam verdi. Bu sefer kendi kendilerine bir rekat kıldıktan sonra bunlar da selam verdiler. Sonra ilk yerlerine gittiler ve diğerlerinin (ilk rekatı kılan saffın) yerine yüzleri düşmana dönük olarak durdular. İlk saf da önceki durdukları yere geri döndüler, kendi kendilerine bir rekat namaz kıldıktan sonra selam verdiler. (2) Bu şekil ve nitelikleriyle korku namazı İbn Ömer hadisinde sözü geçen namazın kendisidir. Ancak aralarında şöyle bir fark vardır. İbn Ömer'in hadisinde, diğerlerinin kaza ettikleri bir rekât görül-

(1) *Muvatta*, Salatu'l-Havf 3'te : "...kıbleye ister dönük olsunlar ister olmasınlar..." ziyadesi de vardır. Ayrıca: ***Buhârî***, Tefsir 2. sûre 44; ***Müslim***, Salâtu'l-Müsâfirîn 305, 306; ***Nesaî***, Salâtu'l-Havf (14. hadis) ***Dârakutnî***, II, 59; ***Müsned***, II, 132.

(2) ***Ebû Dâvûd***, Salatu's-Sefer 17; Dârakutnî, II, 62.

düğü kadarıyla aynı halde (Yani, eski yerlerine gelmeksizin kaza etmişlerdir). Ve imam da tek başına bekçi gibi durur. Burada ise, tarafların birer rekat kaza etmeleri önceki namazları şeklinde ayrı ayrı olmuştur.

Kimisi de İbn Ömer'in rivâyet ettiği hadisi, İbn Mes'ud'un rivâyetinde belirtilenlere göre açıklamış ve yorumlamıştır. İbn Mes'ud'un hadisinde belirtilen şekli kabul edenler arasında -kendisinden gelmiş üç rivâyetten birisine göre- es-Sevri ile Ebû'l-Hasan el-Lahmî'nin kendisinden yaptığı rivâyete göre Eşheb b. Abdülaziz de vardır. es-Sevrî'nin bu görüşünü, Ebû Ömer, İbn Yunus ve İbn Habib nakletmişlerdir.

Ebû Davud da, Huzeyfe, Ebû Hureyre ve İbn Ömer yoluyla, Hz. Peygamberin her bir kesime birer rekat kıldırdığı ve ikinci rekatı kaza etmediklerini rivâyet etmiştir. (1) Bu, İbn Abbas'ın "korku namazı ise bir rekattir" şeklindeki hadisinin muktezasıdır. İshak'ın da görüşü budur. el-Bakara Sûresi'nde (2/239. âyetin tefsirinde) buna işaret edilmiştir. Hiç şüphesiz namaz, ihtiyat ile yerine getirilmesi gereken amellerin en önemlisidir. İbn Abbas'ın hadisi ise, delil olmaya elverişli değildir. Huzeyfe ve diğerlerinin hadislerinde belirtilen "ve ikinci rekati kaza etmediler" ifadesi, bunu rivâyet edenin bilgisini yansıtmaktadır. Zira, onların bizzat bu namazda bir rekat kaza ettikleri rivâyeti de gelmiştir. Bu gibi durumlarda rivâyetinde bir fazlalık bulunanın şahidliği ise önce gelir.

Diğer taraftan "kaza etmediklerinden" kastın güven buldukları sırada kaza etmemeleri de olabilir. Böyle bir açıklamanın faydası da şudur: Korku halinde bulunan bir kimse, korkunun geçip güvenliğe kavuştuktan sonra o vaziyette, yani korku halinde iken kıldığı namazları kaza etmez. Bütün bu açıklamaları Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) yapmıştır.

Müslim'in Sahih'inde Cabir (b. Abdullah)'dan rivyet edildiğine göre, Hz. Peygamber önce bir kesime iki rekat kıldırdı, sonra bunlar geri çekildiler. Sonra ikinci kesime de iki rekat kıldırdı. (Cabir) devamla dedi ki: Bu durumda Rasulullah (sav) dört rekat, diğerlerinin kıldıkları ise iki rekat oldu. (2) Bunu, Ebû Davud ve Dârakutnî de el-Hasen b. Ebi Bekre'den rivâyet etmişlerdir. Ayrıca burada Hz. Peygamberin her iki rekatte selam verdiğini de zikretmektedirler. (3)

Yine Dârakutnî bu hadisi, el-Hasen'den, o, Cabir'den diye rivâyet etmiş ve Rasulullah (sav)'ın birinci kesime iki rekat kıldırdıktan sonra selam verdiğini, sonra diğer kesime de iki rekat kıldırdıktan sonra selam verdiğini belirtmektedir. (4)

---

(1) ***Ebû Dâvûd***, Salatu's-Sefer 15-16; ***Müsned***, II, 320; ***Nesaî***, Salâtu'l-Havf (13, 15, 16, 17).
(2) ***Müslim***, Salâtu'l-Müsâfirîn 311.
(3) ***Ebû Dâvûd***, Salâtu's-Sefer 19; ***Nesaî***, Salâtu'l-Havf (27 no'lu hadis); ***Dârakutnî***, II, 61.
(4) ***Dârakutnî***, II, 61.

Ebû Dâvud dedi ki: el-Hasen de bu şekilde fetva verirdi. (1)

Bu görüş Şafiî'den de rivâyet edilmiştir. Namazda imamın niyeti ile ona uyanın niyetinin farklı olmasını caiz kabul edenler de bunu delil gösterirler. Şafiî', Evzaî, İbn Uleyye, Ahmed b. Hanbel ve Dâvud ez-Zahirî'nin de görüşü budur. Onlar bunu, Hz. Cabir yoluyla rivâyet edilen hadisle de desteklerler. Buna göre Muaz, Peygamber (sav) ile beraber yatsı namazını kılar, sonra da gider kendi kavmine aynı şekilde yatsı namazını kıldırırdı...(2)

Tahavî der ki: Bu, İslâmın ilk dönemlerinde böyle idi. Çünkü o sırada farz bir namazın iki defa kılınması caizdi. Daha sonra bu nesh olundu. (3) Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

İşte korku namazına dair ilim adamlarının görüşleri bunlardır.

3. Hz. Peygamberin Kıldığı Korku Namazları:

Kur'anı Kerimde sözü geçen bu namaza, müslümanların sırtları kıbleye dönük, düşmanın ise yüzlerinin kıbleye dönük olduğu hallerde ihtiyaç duyulur. Böyle bir durum, Zâtürrikâ gazvesinde olmuştu. Usfan ile bir başka yerde ise, müslümanların yüzü kıbleye dönüktü. Halid b. el-Velid olayında nüzul sebebi olarak belirttiğimiz husus ise, müslümanların iki kesime ayrılmalarına uygun düşmektedir. Çünkü, ilgili hadiste, yüce Allah'ın: **"Onlara namaz kıldırdığında"** buyruğundan sonra (ravi Ayyâş ez-Zuraki) şöyle demektedir: Namaz vakti gelince Peygamber (sav) beraberindekilere silahlarını almalarını emretti ve bizi arkasında iki saf halinde dizdi. Sonra Hz. Peygamber rükua vardı, hep birlikte rükua vardık. Sonra rüku'dan başını kaldırdı, hep birlikte kalktık. Sonra Peygamber (sav) hemen arkasındaki saf ile birlikte secdeye vardı. Diğerleri ise ayakta durup onları bekledi. Secde edip kalkmalarından sonra bu sefer diğerleri oturdu ve oldukları yerde secdeye vardılar. Daha sonra öndekiler arkadakilerin saffına, arkadakiler de öndekilerin saffına geçtiler. Sonra Hz. Peygamber rükûa vardı, hep birlikte rükua vardılar. Sonra Hz. Peygamber başını rüku'dan kaldırdı, hep birlikte de rüku'dan kalktılar. Sonra Peygamber (sav) hemen arkasındaki saf ile birlikte secdeye vardı. Diğerleri ise ayakta durup onları korudular. Ön saftakiler (teşehhüde) oturunca, diğerleri secdeye vardılar, sonra da Hz. Peygamber selam verdi. (Ayyaş ez-Züraki) dedi ki: Rasulullah (sav) bu namazı bu şekliyle iki defa kıldırdı. Bir seferinde Usfan'da, bir defa da Süleymoğulları topraklarında. (4)

(1) *Ebû Dâvûd*, Salâtu's-Sefer 19.

(2) *Buhârî*, Edeb 74; *Müslim*, Salât 178; *Ebû Dâvûd*, Salât 124; *Nesaî*, İmame 41.

(3) İbn Ömer dedi ki: Ben Rasûlullah'ı şöyle buyururken dinledim: "Aynı namazı birgünde iki defa kılmayın." (*Ebû Dâvûd*, Salât 57; *Dârakutnî*, I, 415).

(4) Hadisin bir bölümü birinci başlıkta, âyetin nüzûl sebebi açıklanırken geçmişti. Kaynaklarına da orada işaret edilmişti.

Bu hadisi, ayrıca Ebû Dâvûd Ebû Ayyâş ez-Zürakî yoluyla rivâyet ettikten sonra şöyle demektedir: Aynı zamanda bu, es-Sevrî'nin de görüşüdür, (1) en ihtiyatlıları da budur.

Bunu, Ebû İsa et-Tirmizî de Ebû Hureyre yoluyla rivâyet etmiştir. Buna göre Rasulullah (sav) Dacanân ile Usfân arasında karargâh kurdu... Bu hadiste belirtildiğine göre, Peygamber (sav), ashab-ı kiramı iki guruba ayırmış, onlardan her birisi ile bir rekât kılmıştır. Böylelikle her bir gurup birer rekât kılmış olduğu halde Peygamber (sav) iki rekât kılmış oldu.

Tirmizî der ki: Bu hadis, (bu rivâyet şekliyle) hasen, sahih, garip bir hadistir. Bu hususta Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Sabit, İbn Abbas, Cabir, Ebû Ayyaş ez-Zürakî -ki, asıl adı Zeyd b. es-Samit'tir- İbn Ömer, Huzeyfe, Ebû Bekr (Tirmizî de: Ebû Bekre) ve Sehl b. Ebi Hasme'den de rivâyetler gelmiştir. (2)

Derim ki: Bu rivyetler arasında herhangi bir teâruz sözkonusu değildir. Çünkü, Ebû Ayyaş hadisinde belirtildiği gibi, Hz. Peygamberin onlarla hep birlikte bir namaz kıldığı (kıldırdığı) muhtemel olduğu gibi, Ebû Hureyre'nin hadisinde belirtildiği gibi, bir başka defasında ayrı ayrı onlarla (birer rekat) kılmış olması da muhtemeldir. O takdirde bu hadisde korku namazı bir rekattir diyenlerin lehine delil vardır, demek olur.

el-Hattabî der ki: Korku namazı birkaç çeşittir. Peygamber (sav) bu namazı değişik zamanlarda ve farklı şekillerde kılmıştır. Kıldığı bütün bu namazlarda, namaz için daha ihtiyatlı ve gerekli korunma tedbirlerinde daha ileri derecede olanı araştırır ve ona göre namazını kılardı.

4. Akşam Namazının Korku Halinde Kılınış Keyfiyeti:

İlim adamları akşam namazının korku halinde kılınış keyfiyeti hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Dârakutnî, el-Hasen'den, o, Ebû Bekre'den rivâyet ettiğine göre Peygamber (sav) beraberindekilerle akşam namazını üç rekat kıldıktan sonra onlar ayrılıp gittiler. Daha sonra diğerleri geldi, onlarla birlikte de üç rekat namaz kıldı. Böylelikle Peygamber (sav) altı rekat, diğerleri de üçer rekat kılmış oldular. (3) el-Hasen de böyle demiştir.

Ancak akşam namazı hususunda cumhurun görüşü bundan farklıdır. O da şu şekilde olur: Birinci kesime iki rekat kıldırır. İkinci kesime de tek rekat kıldırır. Ve konu ile ilgili görüş ayrılıkları esasına göre kalan rekatlerini kaza ederler. Bu kaza, imamın selam vermesinden önce midir, sonra mıdır hu-

(1) *Ebû Dâvûd*, Salâtu's-Sefer 12 (22. hadis)
(2) *Tirmizî*, Tefsir 4. sûre 21.
(3) *Dârakutnî*, II, 61; ayrıca bk. *Ebû Dâvûd*, Salâtu's-Sefer 19; *Nesaî*, Salâtu'l-Havf (23 ve 26. hadisler).

susundaki ihtilafa göre bu kaza şekli değişir. Malik ve Ebû Hanife'nin görüşü budur. Çünkü, namazın şeklini bu daha bir koruyucu özelliktedir.

Şafiî ise der ki: Birinci kesime tek rekat kıldırır, çünkü Ali (r.a) el-Herir gecesinde (Sıffin gecelerinden birisinin adıdır), bu şekilde kılmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

5. Göğüs Göğüse Çarpışma Halinde Namazın Vaktinin Çıkacağından da Korkulursa, Korku Namazının Kılınış Keyfiyeti:

Orduların biribirlerine girip, savaşın kızıştığı ve vaktin de çıkacağından korkulduğu takdirde, korku namazının nasıl kılınacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik, es-Sevrî, Evzaî, Şafiî ve genel olarak ilim adamları şöyle demişlerdir: Nasıl mümkün olursa öylece namazını kılar. Çünkü İbn Ömer şöyle demiştir: Şâyet korku bundan daha ileri derecede olursa, binek sırtında, yahut ayakta iken îmada bulunarak namazını kılar.(1)

Muvatta'da da şöyle denilmektedir: İster kıbleye dönmüş olsun, ister dönmemiş olsun. (2) el-Bakara Sûresi'nde (2/239. âyetin tefsirinde), ed-Dahhâk ile İshak'ın görüşleri de geçmiş bulunmaktadır. el-Evzaî de der ki: Eğer zafer yakınlaşır ve namaz kılmaya imkânları olmazsa, herkes kendi başına îma ile namazını kılarlar. Şâyet îma ile de kılacak gücü bulamayacak olurlarsa, çarpışmaların dineceği ve güven altında olacakları bir vakte kadar namazlarını tehir ederler. Ve o vakit de iki rekat olarak namazlarını kılarlar. İki rekat kılacak gücü bulamayacak olurlarsa, bu sefer bir rükû ile iki secde yaparlar. (Yani tek rekat kılarlar). Eğer buna da güç yetiremiyecek olurlarsa yalnızca tekbir getirmeleri yeterli olur ve namazlarını güven duyacakları vakte kadar tehir ederler. Mekhul de böyle demiştir. (3)

Derim ki: el-Kiyâ et-Taberî bunu, ***Ahkâmu'l-Kur'ân*** adlı eserinde Ebû Hanife ve arkadaşlarından da nakletmektedir. el-Kiyâ der ki: Şâyet korku bundan daha ileri derecede olur, ordular birbirlerine girmiş oldukları halde çarpışmalar devam ediyorsa, müslümanlar kıbleye ister yüzlerini ister arkalarını dönmüş olsunlar, mümkün olduğu şekilde namazlarını kılarlar.

Ebû Hanife ve üç arkadaşı da bu durumda namazlarını kılmayacaklarını ve farzı tehir edeceklerini ittifakla belirtirler. Şâyet namaz esnasında çarpışacak olurlarsa namaz bozulur, derler. Şafiî'den de, mızrağını dürtmeyi, kılıcını vurmayı peşpeşe yapacak olursa, namazının fasid olacağını söylediği nakledilmiştir.

Derim ki: İşte bu görüş, Enes'in şu sözünün sıhhatine delâlet etmektedir:

(1, 2) ***Muvatta,*** Salâtu'l-Havf 3. Ayrıca bk. ***Buhârî,*** Tefsir 2. sûre 44; ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsafirin 305, 306; ***Nesaî,*** Salâtu'l-Havf (14. hadis); ***Müsned,*** II, 132; ***Dârakutnî,*** II, 59.

(3) ***Buhârî,*** Salâtu'l-Havf 4.

Tüster kalesine tan yerinin aydınlandığı sırada yapılan hücumda hazır bulunmuştum. Çarpışmalar oldukça alevlendi. Sabah namazını ancak güneşin yükselmesinden sonra kılma imkânını bulduk. Biz de Ebû Musa ile birlikte olduğumuz halde sabah namazını kıldık ve bizim için fetih müyesser oldu. Enes der ki: O namaz karşılığında dünya ve dünyadaki herşeyi elde etmek bile beni memnun etmezdi. Bunu, Buhârî nakletmektedir. (1)

Ebû'l-Hucce namıyla maruf hocamız, üstad Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Kaysî el-Kurtubî de bu görüştedir. Görüldüğü kadarıyla Buhari'nin tercihi de budur. Çünkü o, bunun akabinde hemen Cabir (b. Abdullah) yoluyla gelen hadisi zikretmektedir. Der ki: Ömer, Hendek günü Kureyş kâfirlerine sövmeye ve şöyle demeye koyuldu: Ey Allah'ın Rasulü, ikindi namazını ancak güneş batmaya yüz tuttuğu vakit kılabildim. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Ben de Allah'a andolsun ki, kılamadım". Sonra, Hz. Peygamber Buthânâ indi, abdest aldı ve ikindi namazını güneşin batımından sonra kıldı, sonra da arkasından akşam namazını kıldı. (2)

6. Takib Eden ve Edilenin Namazı:

İlim adamları, takib eden ve edilenin nasıl namaz kılacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Mâlik ile arkadaşlarından bir topluluğa göre; her ikisinin de kılacağı namaz aynıdır. Her birisi, bineği üzerinde namazını kılar.

Evzaî, Şafiî ve hadisçilerin fukahası ile İbn Abdilhakem şöyle derler: Başkasını takib eden kişi, namazını ancak yerde kılabilir. Sahih olan görüş de budur. Çünkü takib bir tatavvudur. Farz namazın ise, mümkün olduğu takdirde yerde kılınması farzdır. Aşırı derecede korkan kimse dışında binek sırtında namazını kılmaz. Başkasını takip etmek durumunda olan ise böyle değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

7. Düşman Göründü Zannederek, Korku Namazı Kıldıktan Sonra Görünenin Düşman Olmadığının Anlaşılması:

İlim adamları aynı şekilde askerler bir karartı görüp onu düşman zannederek korku namazı kılacak olup sonra da o gördükleri karaltının birşey olmadığını anlayacak olurlarsa, bu hususta bizim (Mâliki mezhebinin) ilim adamlarının iki rivâyeti vardır.

Birinci rivâyete göre namazlarını iade ederler, Ebû Hanife de bu görüştedir. İkinci rivâyete göre ise namazlarını iade etmezler. Şafiî'nin konu ile ilgili iki görüşünden daha kuvvetli olanı da budur.

Birinci görüşün izahı şöyle yapılır: Asker sonradan yanıldıklarını anlamıştır.

(1) *Buhârî*, Salâtu'l-Havf 4.
(2) *Buhârî*, Salâtu'l-Havf 4.

O bakımdan hakimin hüküm vermesi halinde olduğu gibi doğru olana rücu etmiş olurlar. İkinci görüşün açıklaması da şöyledir: Bunlar ictihatlarına göre amel etmişlerdir. O bakımdan tıpkı ictihad edip kıbleyi tesbit ettikten sonra yanıldıklarını anlamaları halinde oluduğu gibi caizdir. Bu görüş daha uygundur. Çünkü onlar emrolunduklarını yapmışlardır. Vakit içerisinde namazlarını iade ederler, vakit çıktıktan sonra iade etmelerine gerek yoktur, da denilebilir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

8. Korku Namazı Esnasında Gerekli Tedbirleri Elden Bırakmamak:

Yüce Allah: **"Silahlarını da alsınlar"** diye buyurduğu gibi: **"Hem tedbirli bulunsunlar, hem de silahlarını alsınlar"** diye buyurmaktadır. İşte bu, düşmanın emeline nail olmaması, istediği fırsatı elde edememesi için gerekli tedbirleri ve silahı almaya yönelik bir tavsiye (emir) dir. Silah, kişinin savaş esnasında kendisiyle kendisini savunduğu şeydir. Antere der ki:

كَسَوْتُ الجَعْدَ جعدَ بني أبانٍ سلاحِي بعد عُرْيٍ وافتضاح

"Cad'a, Beni Ebân'ın Ca'dına kuşandırdım
Daha önce çıplakken ve rüsvayken silahımı."

Demek istiyor ki, önceleri silahsız iken, kendisini koruması için ona silahını ariyet olarak verdim.

İbn Abbas der ki: **"Silahlarını da alsınlar"** buyruğu, düşmana dönük olan kesim silahlarını alsınlar, demektir. Çünkü namaz kılan kesim savaşmaz.

Başkaları ise, burada silahlarını almalarını istenenlerin namaz kılan kesim olduğunu söylemişlerdir. Yani, önce namaz kılanlar silahlarını alsınlar, demektir. Bunu ez-Zeccâc nakletmektedir. Der ki: Namazda bulunan kesime, namaz esnasında silah taşıma emrinin verilmiş olması muhtemeldir. Yani, onlardan bir kesim seninle birlikte namaz kılsın ve bunlar silahlarını beraberlerine alsınlar. Çünkü böylesi düşmanı daha bir korkutucudur.

en-Nehhas der ki: Bunun her iki kesim hakkında olması da mümkündür. Çünkü böylesi düşmanları daha da korkutur. Bununla birlikte bu emrin özel olarak yüzleri düşmana dönük olan kesim hakkında olması da muhtemeldir.

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: İlim adamlarının çoğunluğu, namaz kılanın korku namazı kıldığı takdirde silahını almasını müstehab görmüşlerdir. Yüce Allah'ın: **"Silahlarını da alsınlar"** buyruğundaki emrin mendupluk ifade ettiğini kabul ederler. Çünkü bu öyle bir şeydir ki, eğer korku olmasaydı, silahı almak vacib olmazdı. O halde, bu silahı alma emri mendupluk ifade etmektedir. Zahir ehli (Zahiri mezhebi alimleri) ise şöyle demişlerdir: Kor-

ku namazı halinde silahı almak, yüce Allah'ın bu hususdaki emri dolayısıyla vacibdir. Yağmurdan dolayı rahatsız olmak durumunda olanlar bundan müstesnadır. Şâyet böyle bir şey sözkonusu olursa, namaz kılanın silahını bırakması caiz olur.

İbnü'l-Arabî der ki: Namaz kıldıkları takdirde, korku esnasında silahlarını beraber alırlar. Şafiî de böyle demiştir, Kur'ân'ın nassı da bu şekildedir. Ebû Hanife ise şöyle demektedir: Silahlarını beraberlerinde almazlar. Çünkü eğer silahlarını beraberlerinde almaları vacib olsaydı, silahlarını almayı terk etmeleri dolayısıyla namazlarının da batıl olması icabederdi.

Deriz ki: Bu silahları almak namaz dolayısıyla vacib bir şey değildir. Bu, onların güçlerini ve heybetlerini korumaları için vacibtir.

9. Namaza "Secde" Adının Verilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Secdeye vardıklarında"** buyruğundaki zamir, namaz kılan kesime aittir. Bunlar, imamla namazlarını kıldıktan sonra ayrılıp gitsinler, demektir. Bu, konu ile ilgili rivâyet edilen korku namazı şekillerinden birisine göre böyle açıklanır. Bunun; bunlar, kaza ettikleri rekatin secdesini yaptıkları (yani, bu rekatı kılıp bitirdikleri) takdirde... anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da Sehl b. Ebi Hasme'nin hadisinde rivâyet ettiği şekle göre yapılan bir açıklamadır.

Bu âyet-i kerime, sücud tabirinin bazen namazın tümünü ifade etmek için kullanılabileceğinin delilidir. Peygamber (sav)'ın: "Sizden herhangi biriniz, mescide girdi mi, hemen iki secde (iki rekât) ediversin" [1] hadisi de bu kabildendir. Yani, iki rekat kılsın. Bu ifade ise, sünneti seniyyede (hadis-i şerifte) böyle kullanılmıştır.

Yüce Allah'ın: **"Arkanızda bulunsunlar"** buyruğundaki zamirin ise, secde edenlere ait olması muhtemel oluduğu gibi, önce düşmanın karşısında duran kesime ait olması da muhtemeldir.

10. Korku Namazının Hikmeti:

Yüce Allah'ın: **"Kâfirler... diye arzu ederler"** buyruğu kâfirler, kendi maksatlarını gerçekleştirebilmek için sizin silahınızdan gafil olmanızı temenni ve arzu ettiler, demektir. Bununla şanı yüce Allah, silahı alma emrindeki hikmeti açıklamaktadır. İkinci kesimin gerekli tedbirlerini almasının sözkonusu edilip, birincisi hakkında bunun sözkonusu edilmeyiş sebebi ise, onların gerekli tedbir almalarının daha evla oluşundan dolayıdır. Çünkü düşman, artık bundan sonra maksadını gerçekleştirme isteğini ertelemez. Zira,

(1) *Buhârî*, Salât 60, Teheccüd 25; *Müslim*, Mesâcid, 69-70; *Tirmizî*, Salât 117; *Nesâî*, Mesâcid, 37; *Muvatta*, Kasru's-Salât 57. (Ancak:"İki secde ediversin" değil de; "İki rekât kılıversin" anlamında).

artık namazın sonuna gelinmiş olacaktır. Aynı şekilde düşman şöyle düşünecektir: Silah, bunları oldukça yormuş ve artık bunlar bitkin düşmüşlerdir.

Bu âyet-i kerimede sebepleri yerine getirmeye, akıl sahiplerini kurtarıp esenliğe kavuşturan şeref yurduna ulaştıran her şeyi yapmaya dair en açık bir delil bulunmaktadır.

"Size ansızın bir baskın yapsalar" buyruğunun anlamı ise, bir mübâlağadır. İkinci bir baskına gerek bırakmayacak bir şekilde sizi kökten imha edecek bir baskın yapmayı arzu ve temenni ederler, demektir.

11. Silahı Almama Ruhsatı ve Bu Ruhsatın Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Eğer size yağmurdan dolayı bir zarar gelir..."** buyruğu ile ilgili olarak ilim adamlarının korku namazı esnasında silah taşımanın vücubu hakkında, daha önce işaret ettiğimiz açıklamaları sözkonusudur. Eğer silah taşımak vacib değilse, ihtiyat dolayısıyla müstehabtır. Daha sonra yağmur halinde silahı taşımama ruhsatı verilmiştir. Çünkü, yağmur esnasında kılıflar ıslanır, ağırlaşır ve demir de paslanır.

Denildiğine göre, bu âyet-i kerime Peygamber (sav) hakkında müşriklerin bozguna uğrayıp, müslümanların ganimet aldıkları Batnı Nahle gününde nazil olmuştur. Sözkonusu bu gün oldukça yağmurlu bir gündü. Peygamber (sav) da silahını bir kenara bırakarak def'i hacet için çıktı. Kâfirler onun arkadaşlarından ayrı kaldığını görünce Gavres b. el-Hâris, üzerine gitti. Ve dağdan aşağı kılıcını sıyırmış olarak üzerine yürüdü ve: Bu gün seni benden kim koruyacak, dedi. Hz. Peygamber: "Allah" diye buyurdu. Daha sonra da: "Allah'ım sen dilediğin şekilde beni Gavres'in şerrinden koru" diye buyurdu. Kılıcı ile Peygamber (sav)'a vurmak üzere hamle yapınca ayağı kaydı ve yüz üstü kapaklanıp düştü. (1)

el-Vakidî'nin naklettiğine göre, Cebrail (a.s), ileride el-Maide Sûresi'nde (5/67. âyet, 2. başlıkta) de geleceği üzere onun göğsüne bir darbe indirip itmiş ve kılıcı elinden düşmüştü. Peygamber (sav) kılıcı alıp dedi ki: "Peki, ey Gavres, şimdi benden seni kim koruyabilir?" Gavres: Hiç kimse dedi. Hz. Peygamber: "Peki, benim hak ile gönderildiğime şahidlik eder misin? O zaman ben de sana kılıcını geri veririm." Adam: Hayır, dedi. Fakat bundan sonra asla seninle çarpışmayacağıma, sana karşı hiçbir düşmana yardımcı olmayacağıma şahidlik ederim, dedi. Hz. Peygamber de ona kılıcını geri verdi.

Bu âyet-i kerime yağmur esnasında silahı bırakma hususunda ruhsat vermek üzere nazil oldu. Abdurrahman b. Avf, Buhârî'nin Sahih'inde belirtildiği gibi, aldığı yaradan dolayı hastalanmış olduğundan yüce Allah onlara, yağ-

(1) *Bûhârî*, Meğazi, 31; *Müsned*, III, 390. Ayrıca bk. el-Mâide, 5/11. âyet ile 67. âyetin tefsiri, 2. başlık.

mur mazereti dolayısıyla silahı ve düşman için gerekli hazırlıklar yapmayı terk etme ruhsatını vererek: **"Ama, son derece tedbirli bulunun"** diye uyarıda bulundu. (1) Yani, gâyet uyanık olmalısınız. Silahlarınızı ister bırakmış olun, ister bırakmamış olun.

İşte bu, durum ne olursa olsun, bütün hallerde düşmana karşı gerekli hazırlıkları yapıp gereken tedbirleri almayı ve teslimiyeti terk etmeyi te'kid etmektedir. Çünkü bir ordunun başına ne kadar musibet gelmişse, mutlaka gerekli tedbirlerini almaktaki kusurlarından dolayı gelmiştir.

ed-Dahhâk da yüce Allah'ın: **"Ama son derece tedbirli bulunun"** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Yani, kılıçlarınızı kuşanın, çünkü gaza yapıp savaşanların görünümü ve şekli budur.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ ۚ
فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ ۚ إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ
كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ ۖ إِنْ تَكُونُوا
تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ ۚ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ ۗ
وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

103. Namazı bitirdiğiniz zaman artık ayakta iken, otururken ve yanlarınız üzere iken Allah'ı anın. Nihâyet tam bir huzur ve güvene kavuşunca da namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farzdır.

104. O topluluğu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsanız, şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz o acı gibi acı çekiyorlar. Üstelik siz, Allah'tan onların ümid edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Allah, çok iyi bilendir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. "Bitirmek" Anlamına Kullanılan "Kaza Etmek" Tabiri:

Yüce Allah'ın: "(قَضَيْتُمْ): **Bitirdiğiniz"** buyruğunun anlamı, korku namazı-

(1) *Buhârî*, Tefsir, 4. sûre 22.

nı kılıp bitirdiğiniz, demektir. İşte bu, "kaza" kelimesinin vaktinde yapılıp bitirilmiş şey hakkında kullanılabileceğinin delilidir.

Yüce Allah'ın: "(فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ): ***Menasikinizi bitirince...***" (el-Bakara, 2/200) buyruğundaki kaza tabiri de bu anlamdadır, buna dair açıklamalar önceden (2/200. âyet, 1. başlıkta) geçmiştir.

2. Namazdan Sonra Allah'ı Zikretmek:

Yüce Allah'ın: **"... artık ayakta iken, otururken ve yanlarınız üzere iken Allah'ı anın"** buyruğu dolayısıyla cumhur şu görüştedir: Burada emr olunan zikir, korku namazının akabindeki zikirdir. Yani, namazı bitirdiğiniz takdirde artık kalbinizle, dilinizle ve ister ayakta, ister oturarak, isterse de yanlarınız üzere yatıyorken Allah'ı anınız. Tekbir, tehlil, yardım için dua ile -özellikle de savaş halinde iken- devamlı Onu zikrediniz. Bu âyetin bir benzeri de şu âyet-i kerimedir: ***"Bir toplulukla karşılaştığınızda sebat edin. Allah'ı çokça anın ki, umduğunuza kavuşasınız"*** (el-Enfâl, 8/45).

Yüce Allah'ın: **"Namazı bitirdiğiniz zaman"** buyruğunun ise, korku veya hastalık olduğu takdirde, dar-ı harpte namaz kılacak olursanız, binekler üzerinde, yahut ayakta, eğer ayakta duramıyorsanız da oturarak veya yanlarınız üzere yatarak namazlarınızı kılınız, anlamında olduğu da söylenir.

Nitekim Yüce Allah, bir başka âyet-i kerimede de şöyle buyurmaktadır: ***"Şâyet korkarsanız, o halde yürüyerek veya binerek kılın."*** (el-Bakara, 2/239)

Bir topluluk da şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime Âl-i İmran Sûresi'nde yer alan âyetin (3/191. âyetin) bir benzeridir. Rivâyet olunduğuna göre Abdullah b. Mes'ud, insanların mescidde yüksekçe seslerini çıkartıp gürültü ettiklerini görür. Bu gürültü de ne oluyor diye sorar, onlar: Yüce Allah: **"Ayakta iken, otururken ve yanlarınız üzere iken Allah'ı anın"** demiyor mu?

O da şöyle dedi: Yüce Allah bununla farz namazı kastediyor. Eğer ayakta kılamıyorsan oturarak kıl, eğer buna da gücün yetmiyorsa yanın üzere yatarak kıl demektir. (1) O halde bundan kasıt bizzat namazdır. Çünkü namaz yüce Allah'ı zikretmektir. Ve namaz, farz olsun, sünnet olsun bütün zikirleri kapsamaktadır. Ancak birinci görüş daha zahir (kuvvetli) dir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Farz Namazlar Vakitleri Belli Namazlardır:

Yüce Allah'ın: **"Nihâyet tam bir huzur ve güvene kavuşunca"** yani, güven bulunca demektir. Huzur ve güven (itminan), nefsin korkudan yana sükûn bulmasıdır.

"Namazı dosdoğru kılın" yani, yolculukta iken namazı rükûnleriyle ve bü-

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 666-667.

tün şekilleriyle eda edin. Veya ikâmet halinde ise, rekatlerini tamamlayarak kılın. **"Çünkü namaz, mü'minler üzerine vakitleri belli bir farzdır."** Yani, vakitleri belirlenmiş olarak farz kılınmıştır.

Zeyd b. Eslem der ki: **"Vakitleri belli"** anlamına gelen: (موقوتا) kelimesi, ayrı ayrı vakitlere bölümlenmiş olarak, demektir. Yani siz, bu namazı belirlenen vakitlerinde eda ediniz. Dil bilginlerine göre ise bu kelime: Muayyen bir vakitte farz kılınmış demektir. Bir şeyin vaktini belirlemek için; (وقته) tabiri kullanılır. Vakitleri belirlenmiş olana da; (موقوت) denilir. Bir şeyin vaktini tesbit ve tayin etmeye; (وقّته) denilir.

Bu şekilde vakitleri tesbit ve tayin edilmiş olana da (مؤلت) denilir. Bu da Zeyd b. Eslem'in görüşünün tâ kendisidir. Yüce Allah'ın"(كتابا): **Farz yazılmış"** kelimesinde mastar, müzekker olduğundan dolayı: (موقتا) **Vakitleri belli"** kelimesi de bu şekilde kullanılmıştır.

4. Kaçan Düşmanı Takipten Vazgeçmemek:

Yüce Allah'ın: **"... Gevşeklik göstermeyin"** buyruğu zaaf göstermeyin demektir. Bu husus, daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/140. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"O topluluğu izlemekte", onları takip etmekte... demektir.

Denildiğine göre bu âyet-i kerime, Peygamber (sav)'e Uhud savaşından sonra müşrikleri takip etmesini emretmek maksadıyla nazil olmuştur. Müslümanlar o sırada yara almış bulunuyorlardı. Uhud vak'asında bulunanlar dışında kimsenin onunla birlikte çıkmaması da emrolunmuştu. Nitekim Âl-i İmran Sûresi'nde (az önce işaret edilen 140. âyetin tefsirinde) belirtildiği gibi. Bunun her cihad hakkında böyle olduğu da söylenmiştir.

5. Mü'minlerin Üstünlükleri: Allah'tan Mükâfat Ummaları:

Yüce Allah'ın: **"Siz acı çekiyorsanız.."** buyruğunun anlamı şudur: Sizler, aldığınız yaralardan dolayı acı çekmektesiniz. Onlar da kendilerine isabet eden yaralardan dolayı acı çekmektedir. Fakat sizin üstün bir meziyetiniz vardır. O da sizlerin Allah'tan mükâfat beklemenizdir. Onlarsa böyle bir şeyi bekliyemiyorlar. Çünkü, Allah'a iman etmeyen, Allah'tan hiçbir şey ummaz, beklemez.

Bu âyetin bir benzeri de: *"Eğer size bir yara isabet ettiyse, o topluluğa da öylece bir yara isabet etmiştir"* (Âl-i İmran, 3/140) buyruğudur. Buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Abdurrahman b. el-A'rec:" (إن تكونوا): ... **sanız"** buyruğunu hemzeyi üstün olarak (أن تكونوا) şeklinde, siz acı çektiğiniz için... anlamında okumuştur.

Mansur b. el-Mu'temir ise, "te" harfini esreli olarak, (إن تكونوا تِئْلَمُون) şeklinde okumuştur. Basralılara göre ise, "te" harfinin esreli okunuşu ağır olduğun-

dan dolayı caiz değildir.

Diğer taraftan şöyle denilmiştir: Burada reca; (ummak, ümid etmek) korkmak anlamındadır. Çünkü, birşey umman bir kimse, o şeyin gerçekleşeceği hususunda kat'i bir kanaate sahip değildir. O bakımdan umduğu şeyin eline geçmemesinden korkmaktan uzak kalamaz. el-Ferra ile ez-Zeccac da şöyle demişlerdir: Recâ, beraberinde nefy'de olmadıkça korku anlamında kullanılamaz. Yüce Allah'ın şu buyruğunda oluduğu gibi: "(مَالَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا): *Size ne oluyorki, Allah için bir vakar ummuyorsunuz?*" (Nuh, 71/13) Yani, Allah'ın azametinden hiçbir şekilde korkmuyorsunuz?

Yine yüce Allah'ın: "(لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ): *Allah'ın günlerini ummayanlara...*" (el Câsiye, 45/14) korkmayanlara, demektir.

el-Kuşeyrî der ki: İfadede nefy' bulunmaksızın reca kelimesinin korkmak anlamında kullanılması da uzak bir ihtimal değildir. Fakat ikisi (el-Ferra ve ez-Zeccac) nefy olmaksızın bunun sözkonusu olmayacağı iddiasında bulunmuşlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ ۚ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾

105. Muhakkak Biz sana kitabı, Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmetmen için hak olarak indirdik. Hainlerin bir savunucusu olma.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Nüzul Sebebi:

Bu âyet-i kerime, Peygamber (sav)'ın şerefini yüceltmekte, onun keremini yükseltmekte, ta'zim etmekte, işi ona havale etmekte ve aynı şekilde hüküm vermesi halinde de dosdoğru yol üzerinde onu doğrultmaktadır. Diğer taraftan Ubeyrakoğulları ile ilgili olarak kendisine gelen dava dolayısıyla da kusurlu olanları azarlamaktadır.

Bu Ubeyrakoğulları, Bişir, Beşr ve Mübeşşir adında üç kardeş idiler. Ayrıca bunların Useyr b. Urve adında bir amca çocukları da vardı. Bunlar gece vakti Rıfaa b. Zeyd 'e ait bir odanın duvarını delmişler ve ona ait birtakım zırhları ve yiyeceği (unu) çalmışlardı. Sonra bu, tesbit edildi. Çalanın yalnızca Beşir olduğu da söylenmiştir. Künyesi, Ebû Ta'me idi. Bir zırh çalmıştı. Yine denildiğine göre, bu zırh içinde un bulunan bir çuvalda bulunuyordu. Çu-

valdaki bir delik dolayısıyla un yere dökülmüştü. Evine varıncaya kadar hu böyle oldu. Katade b. en-Nu'man adındaki Rifaa'nın kardeşinin oğlu, gelip onları Peygamber (sav)'a şikâyet etti. Bunun üzerine, Useyr b. Urve Peygamber (sav)'ın yanına gelerek, Ey Allah'ın Rasulü dedi. Bunlar, salah sahibi ve dinine bağlı bir aile halkını hırsızlıkla suçladılar. Ellerinde bir delil olmaksızın onlara hırsızlık yaptıkları şeklinde iftirada bulundular. Peygamber (sav) de Katade ile Rifaa'ya kızıncaya kadar onları savunmaya koyuldu. Bunun üzerine yüce Allah: ***"Kendi nefislerine hainlik edenleri savunma..."*** (en-Nisa,4 /107) âyet-i ile: ***"Kim bir hata veya bir günah kazanırsa, sonra da onu bir suçsuzun üstüne atarsa..."*** (en-Nisa, 4/112) buyruklarını indirdi. Hırsızlık yapmakla itham ettikleri suçsuz kişi ise, Lebid b. Sehl idi. Bunun, Zeyd b. es-Semin olduğu söylendiği gibi, Ensardan bir kişidir, diye de söylenilmiştir. Yüce Allah, bu buyruklarını indirince, bu sefer hırsız Ubeyrak, Mekke'ye kaçtı. Ve Sa'd b. Şehid'in kızı Sülafe'nin misafiri oldu. Hassan b. Sabit, Sülafe hakkında ona misafir olan Ubeyrak'a işaret ederek şu beyitleri söyledi:

ولقد انزلتْه بنتُ سعد واصبحتْ ينازعها جلْدَ آستها وتنازعه

ظننتم بأن يُخْفَى الذي قد صنعتمو وفينا نبيٌّ عنده الوَحْيُ واضعه

"Sa'd'ın kızı onu misafir etti ve sabah olduğunda
En ufak şeye varıncaya kadar o onunla öteki de onunla çekişmeye koyuldu.
Yaptığınızın bize gizli kalacağını sandınız
Halbuki aramızda vahyin kendisine bunları bildirdiği bir Peygamber vardır."

Sülafe bunları işitince: Sen bana Hassan'ın şiirini mi hediye getirdin, dedi ve eşyalarını alıp evin dışına bıraktı. Bunun üzerine o da Hayber'e kaçtı ve irtidat etti. Daha sonra geceleyin yine oradan bir şeyler çalmak üzere bir evin duvarını oyarken, duvar üzerine düştü ve mürted olarak öldü. Bu hadisi, uzunca lafızlarıyla Tirmizî rivâyet etmiş ve; hasen, garib bir hadistir, bunu müsned olarak Muhammed b. Seleme el-Harranî'den başka rivâyet eden bir kimse olduğunu bilmiyoruz, demiştir. (1)

Ayrıca bunu, Taberî de değişik lafızlarla nakletmiştir. Ölüm olayını ise, Yahya b. Sellam, Tefsirinde zikretmiştir. el-Kuşeyrî de aynı şekilde bunu zikreder ve irtidat'ından da ayrıca sözeder.

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: Zeyd b. es-Semin ile Lebid b. Sehl yahudi iki kişi idi. Lebid'in müslüman olduğu da söylenmiştir. Bunu da el-Mehdevî zikretmiş olup, Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) onu, ayrıca sahabe ile ilgili Kitabına (*el-İstiâb*...adlı eserine) almıştır. İşte bu, Ebû Ömer'e göre Lebid'in

(1) *Tirmizi*, Tefsir 4. sûre 22.

müslüman olduğunu göstermektedir. Beşir ise, münafık bir kimse idi. O, Peygamber (sav)'ın ashabını hicveder ve bu şiirleri başkasına nisbet ederdi. Müslümanlar ise: Allah'a yemin olsun bu şu pis heriften başkasına ait bir şiir değildir, derlerdi. Bunun üzerine böyle bir işle ilgisinin olmadığını ifade eden bir şiir de söyledi. Şu beyit de onun söylediği bu şiirdendir:

أَوْ كُلَّمَا قَالَ الرِّجَالُ قَصِيدَةً نُحِلَتْ وَقَالُوا ابْنُ الْأُبَيْرَقِ قَالَهَا

"Başkaları bir kaside söyledikleri her seferinde
Bu kaside alınır ve bunu İbnü'l-Ubeyrak söyledi mi, diyecekler?"

ed-Dahhâk der ki: Peygamber (sav), elini kesmek istedi, o da buna itiraz etmiyordu. Ancak yahudiler tepeden tırnağa silahlanmış olarak geldiler onu alıp kaçırdılar. Bunun üzerine: ***"Diyelimki sizler..."*** (en-Nisâ, 4/109) buyruğu indirildi. Burada kastedilenler de yahudilerdir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

2. Allah'ın Şeriatinin Kanunları İle Hükmolunur:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın sana gösterdiği şekilde"** buyruğunun anlamı, şeriatın kanunlarına uygun olarak, demektir. Bu hüküm de ya vahiy, ya nass ile bilinir, yahut da vahyin izlediği yola göre yapılan tetkik (nazar ve kıyas) ile verilir. İşte bu kıyasta bir asıldır. (Kıyasın delil olarak kullanılabileceğine dair asıl bir dayanaktır, delildir).

Aynı zamanda bu, Peygamber (sav)'ın görüşünü belirttiği takdirde isabet etmiş olacağının da delilidir. Çünkü yüce Allah ona bunu göstermiştir. Ayrıca yüce Allah, peygamberlerini korumayı (ismet) taahhüdü altına almıştır. Bizden herhangi bir kimse ise, zannına uygun bir görüş belirtecek olursa, onun o görüşünde kat'ilik yoktur.

Burada görüldüğü gibi, görmekten kasıt, göz ile görülen değildir. Zira verilen hüküm gözle görülmez. İfadede hazfedilmiş kelimeler de vardır. Yani, Allah'ın sana gösterdiği şey ile hükmedesin diye... Bunda yine bir başka hazif daha vardır: Sen hükümleri, Bizim sana öğrettiğimiz şekilde yürürlüğe koy. Onların istidlallerine (delil getirmelerine) aldanma!

3. Hainlere Destek Verilmez:

Yüce Allah'ın: **"Hainlerin savunucusu olma"** buyruğundaki "(خَصِيماً) **Savunucu**" kelimesi ismi faildir. Nitekim: (جالسته فأنا جليسه): Onunla oturup kalktım, ben onunla oturanım, oturucuyum sözünde de böyledir. Burada faîl vezni mef'ul anlamına gelmez. ***"Savunma"*** (en-Nisâ, 4/107) kelimesi de buna de-

lâlet etmektedir. Çünkü, el-Hâsîm (savunucu), mücadil (mücadele eden) ile aynı şeydir. Hasim'in çoğulu; husama diye gelir. Hasim kelimesinin yine bir ism-i fail olan muhasım demek olduğu da söylenmiştir.

Burada Şanı yüce Allah, Peygamberine itham altında bulunanları desteklemesini ve onların hasımlarının ileri sürdükleri deliller karşısında bu gibi kimseleri savunmasını yasaklamaktadır. Bu buyrukta, haksız ve davalaşmada itham altında bulunanın vekâletinin (niyabet) caiz olmayışına bir delil vardır. Hiçbir kimsenin onun haklı olduğunu bilmedikçe bir diğer kimse adına savunma yapması caiz değildir.

Sûrede, yetimlerin ve sair insanların mallarının korumasına dair açıklamalarda bulunulduktan sonra, burada da kâfirin malının da -yüce Allah'ın mübah kıldığı yerler dışında- koruma altında bulunduğunu beyan etmektedir.

4. Münafıkları Savunmak Yasaktır:

İlim adamları der ki: Bir topluluğun münafıklığı müslümanlar tarafından açıkça bilindiği takdirde, müslüman bir kesimin diğer bir kesime karşı onları himaye etmek ve savunmak üzere tartışmaya girmemesi gerekir. Çünkü böyle bir durum Peygamber (sav) döneminde meydana gelmişti. İşte onlar hakkında yüce Allah'ın: **"Hainlerin bir savunucusu olma"** buyruğu ile: *"Kendi nefislerine hainlik edenleri savunma"* (en-Nisâ, 4/107) âyetleri nazil olmuştur. Burada hitap Peygamber (sav)'a yönelik olmakla birlikte, bundan maksat Peygamberin dışında aynı işi yapan müslümanlardır. Maksadın müslümanlar oluşunun da şu iki sebebi vardır: Birincisi, yüce Allah bu hususu daha sonra gelen: *"Diyelim ki siz, bu dünya hayatında onları savunuyorsunuz..."* (en-Nisa, 4/109) âyetinde zikrettiği hususlar ile açıklamıştır. Diğeri ise, Peygamber (sav) aralarındaki anlaşmazlıklarda bir hakemdi. O bakımdan başkasının kusur işlemesi halinde ona özür beyan edilirdi, fakat kendisi başkasına özür beyan etmek durumunda değildi. İşte bunlar, (âyetin son bölümü ile) ondan başkasının kast edildiğini göstermektedir.

وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٠٦﴾

106. Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok mağfiret edendir, rahmet buyurandır.

Buyruğun Anlamı:

Taberi, buyruğun şu anlama geldiği kanaatindedir: Hainleri savunmakla kazandığın günahtan ötürü Allah'tan mağfiret dile. Hz. Peygamber hainleri sa-

vunmayı kararlaştırıp, yahudinin de elini kesmek istediğinden dolayı Allah ona mağfiret dilemesini emretti. Bu, peygamberlerin küçük günah işlemelerini caiz görenlerin görşüdür (Allah'ın salat ve selamı hepsine olsun).

İbn Atiyye der ki: Ancak bu bir günah değildir. Çünkü Peygamber (sav) zahire göre ve onların günahsız olduklarına inanarak onları savunmuştur. Buyruğun anlamı da şudur: Sen, ümmetin arasında günahkâr kimseler için ve haksızca davalaşanlar için mağfiret dile. Senin insanlar arasındaki konumun ise, davalı tarafları dinleyip, dinlediğine uygun olarak hüküm vermek ve günahkâra mağfiret dilemektir.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Peygambere tesbih kabilinden mağfiret dilemesi emredilmiştir. Bir kimsenin bir başkasına bir günahtan tevbe etmesini kast etmeksizin tesbih etmesini isteyerek, Allah'tan mağfiret dile demesi gibi.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada hitap, Peygamber (sav)'a olmakla birlikte asıl maksat, Ubeyrakoğullarıdır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: ***"Ey Peygamber, Allah'tan kork"*** (el-Ahzab, 33/11); ***"Eğer... şüphede isen..."*** (Yunus, 10/94)

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾

107. Kendi nefislerine hainlik edenleri savunma. Çünkü Allah, hainlikte direnen günahkârları sevmez.

Yani kendilerine hainlik eden kimseler adına ve lehine delil getirmeye kalkışma. Bu âyet-i kerime, az önce de geçtiği gibi Useyîr b. Urve hakkında nazil olmuştur.

Mücadele etmek (savunmak), muhasama (karşılıklı davalaşmak, dava sürmek) demektir. Bu kelime bükmek anlamına gelen (الجَدْل)'dan gelmektedir. Sağlam ve güçlü kişi anlamında; (رجل مَجْدُول الخَلْق) tabiri ile doğan kuşuna: (الأجْدَل) denilmesi de buradan gelmektedir.

Bu kelimenin (mücadelenin) yerin yüzü demek olan; (الجَدَالة)'dan geldiği de söylenmiştir. Çünkü, hasımlardan herbirisi karşı tarafı yere yıkmak ister. el-Accâc der ki:

قد أركب الحالة بعد الحالة وأترك العاجز بالجَدالة
مُنْعَفِراً ليست له محاله

"Ben, bir halden bir hale geçebiliyorum
Aciz olanı da yerin üzerinde terkediveriyorum
Çaresiz bir şekilde toprağa bulanmış olarak."

Şiirde de görüldüğü gibi el-Cedale, yer demektir. Bu da Arapların: (تركته مُجَدَّلاً) sözlerinden gelmektedir ki, onu yerin üzerinde bırakılmış halde terkettim, demektir. **"Çünkü Allah, hainlikte direnen"** çokça hainlik eden **"günahkârları sevmez"** böyle kimseden razı olmaz. Onun şanını yükseltmez.

Âyet-i kerimede geçen **"havvân"** çokça hainlik eden, ileri derecede hıyanette bulunan demektir. Çünkü bu kip, mübâlağa kiplerindendir. Bunun böyle oluş sebebi ise, yapılan o hainliğin oldukça büyük oluşundandır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ
يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا
﴿١٠٨﴾ هَا أَنْتُمْ هَٰؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ
يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾

108. İnsanlardan gizlerler de, Allah'tan gizleyemezler. Halbuki onlar O'nun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzenledikleri zaman O, beraberlerinde idi. Allah yapacakları herşeyi kuşatıcıdır.

109. İşte siz, bu dünya hayatında onları savundunuz diyelim. Ya Kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak, yahut onlara kim vekil olacak?

ed-Dahhâk dedi ki: (Ebû Ta'me) zırhı çalınca, evinde bir çukur kazıp zırhı toprağın altına gömdü. Bunun üzerine: **"İnsanlardan gizlerler de Allah'tan gizleyemezler"** buyruğu nazil oldu. Yüce Allah buyuruyor ki: Zırhın bulunduğu yer Allah'a gizli değildir. Çünkü **"O, beraberlerindedir"** yani, onları gözetleyen ne yaptıklarını tesbit edendir. **"İnsanlardan gizlerler"** buyruğunun, insanlardan gizlenirler anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: "(وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ): *Geceleyin gizleneni*" (er-Râd, 13/10) buyruğunda olduğu gibi. Yani, geceleyin gizlenip saklananı demektir. Bunun insanlardan utanır-

lar anlamına olduğu da söylenmiştir. Bu anlama gelmesi ise, gizleyip saklanma sebebinin utanma oluşundan dolayıdır. **"O, beraberlerinde idi"** buyruğunun anlamı ise; ilmiyle, görmesiyle ve işitmesiyle beraberlerindeydi, demektir. Ehl-i sünnetin görüşü budur. Cehmiyye, Kaderiye ve Mu'tezile ise, bu ve benzeri âyetlere sarılarak; o her yerdedir derler. Derler ki: Yüce Allah, burada **"O, beraberlerinde idi"** demesi, O'nun her yerde oluşunu ispatlamaktadır. Çünkü yüce Allah, onların söyledikleri sözler dolayısıyla kendisinin de onlarla birlikte olduğunu tesbit etmektedir.

Ancak bu nitelik cisimlerin sıfatıdır. Yüce Allah ise bundan üstün ve münezzehtir. Nitekim Bişr (el-Mutezilî) yüce Allah'ın: *"Üç kişi kendi arasında fısıldaşmasınki, muhakkak O, onların dördüncüsüdür"* (el-Mücadele, 58/7) buyruğu hakkında tartışırken şöyle demişti: O, zatı ile her yerdedir. Bu sefer onunla tartışan hasmı şöyle demişti: (Buna göre) O, senin takkenin altında, senin cübbende ve eşeğinin karnında olmalıdır. Allah onların söylediklerinden yücedir, münezzehtir. Bunu Veki' (rahimahullah) nakletmiştir.

Yüce Allah'ın: **"... Geceleyin konuşup düzenledikleri zaman"** buyruğunun anlamı, söyledikleri zaman, söyledikleri sözler demektir. Bunu el-Kelbî, Ebû Salih'ten, o, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

"...O'nun razı olmayacağı" yani, kendisine itaat eden kimseler için Allah'ın hoşnut olup beğenmeyeceği **"sözü konuşup düzenledikleri zaman, O beraberlerinde idi"**. Burada "söz"den kasıt görüş ve itikattır. Bir kimsenin Mâlik'in ve Şafiî'nin mezhebi budur, demesine benzer. "Söz"ün söylenen söz anlamına olduğu da söylenmiştir. Çünkü, bizzat söz'ün kendisi bizzat geceden düzenlenmez. (O, fiilen söylenerek geceden söylenmiş, dile getirilmiş olur).

Yüce Allah'ın: **"İşte siz"** bununla hırsızlık yapan Beşir'in kavmi kastedilmektedir. Onların, onu alıp kaçmaları ve onun adına tartışmaları, savunma yapmaları anlatılmak istenmektedir.

ez-Zeccac der ki: (هَٰٓؤُلَآءِ) kelimesi, (الذين) o kimseler ki anlamındadır. **"Bu dünya hayatında onları savundunuz"** onlar adına lehlerine delil getirdiniz, tartıştınız **"diyelim. Ya Kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak?"** Bu sorunun anlamı, böyle bir tutumu inkâr ve red ve bundan dolayı azardır.

"Yahut onlara kim vekil olacak" Vekil, işleri çekip çeviren demektir. Şanı yüce Allah, bütün mahlukatın işlerini çekip çevirendir. Yani: Allah, onları azabı ile yakalayıp, onları cehenneme atacağı sırada onların işlerini üzerine alıp savunacak, üstlenecek hiçbir kimse bulunmayacaktır.

وَمَن يَعْمَلْ سُوٓءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُۥ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ ٱللَّهَ يَجِدِ ٱللَّهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١١٠﴾

110. Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de, sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ın çokça mağfiret edici, çok merhametli olduğunu görür.

İbn Abbas der ki: Şanı yüce Allah, bu âyet-i kerime ile Ubeyrakoğullarına tevbe teklifinde bulunmaktadır. Yani: **"Kim"** hırsızlık yapmak suretiyle **"bir kötülük yapar, yahut"** şirk koşmak suretiyle de **"nefsine zulmeder de, sonra"** tevbe etmek suretiyle **"Allah'tan mağfiret dilerse..."** Çünkü tevbe olmaksızın dille mağfiret dilemenin faydası yoktur. Bunu Âl-i İmran Sûresi'nde (3/16. âyetin tefsirinde) açıklamış bulunuyoruz.

ed-Dahhak der ki: Âyet-i kerime, Hz. Hamza'nın katili Vahşi hakkında nazil olmuştur. O, hem Allah'a şirk koşmuş, hem Hamza'yı öldürmüştü. Daha sonra Rasulullah (sav)'a gelip şöyle demişti: Gerçekten ben pişman olmuş bulunuyorum. Benim tevbem sözkonusu mudur? Bunun üzerine: **"Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de..."** âyeti nazil oldu.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime ile kast edilen, bütün insanları kuşatacak şekilde genel ve kapsamlı bir manadır.

Süfyan, Ebû İshak'tan, o, Ebû'l-Esved ve Alkame'den şöyle dediklerini rivâyet etmektedir: Abdullah b. Mes'ud dedi ki: Her kim Nisâ Sûresi'nde yer alan şu: **"Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de, sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allahın çokça mağfiret edici, çok merhametli olduğunu görür"** âyeti ile:

"Şâyet kendilerine zulmettiklerinde sana gelip de Allah'tan mağfiret dileselerdi, Peygamber de onlara mağfiret isteyiverseydi, Allah'ı elbette tevbeleri çokça kabul eden, çok merhamet eden bulacaklardı" (en-Nisa, 4/64) âyetlerini okuduktan sonra, mağfiret dilerse ona mağfiret olunur.

Ali (r.a)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasulullah (sav)'dan bir hadis işittim mi, Allah onunla beni dilediği kadar faydalandırırdı. Onu, başkasından işittim mi, ona yemin ettirirdim. Ebû Bekir de bana hadis nakletti ve Ebû Bekr doğru söylemiştir. Dedi ki: Her hangi bir kul eğer bir günah işler, sonra abdest alır iki rekat namaz kılar ve Allah'tan mağfiret dilerse, mutlaka Allah ona mağfiret buyurur.

Daha sonra da şu: **"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de, sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ın çokça mağfiret edici, çok merhametli olduğunu görür"** âyetini okudu. (1)

---

(1) *Müsned,* I, 9. Merhum müfessirimizin bu hadisi bu şekilde rivâyeti açıkça "Rasûlullah buyurdu ki..." anlamında bir ifade bulunmadığından, hadisin merfû' değil, mevkuf olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Ancak *Müsned*'de belirtilen yerde: "...Ebû Bekir dedi ki..." ifadesinden sonra: "Rasûlullah buyurdu ki..." ifadesi de açıkça kayd edilmiştir.

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿١١٢﴾

111. Kim bir günah kazanırsa, bunu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah çok iyi bilendir, hüküm ve hikmeti sonsuz olandır.

112. Kim bir hata işler veya bir günah kazanırsa, sonra da onu bir suçsuzun üstüne atarsa, muhakkak büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

"Kim bir günah kazanırsa" günahı gerektirici bir iş yaparsa **"bunu ancak kendi aleyhine kazanmış olur."** Yani, bu işin akibeti kendi aleyhine döner.

Kazanmak (kesb), insanın kendisi vasıtasıyla kendisine bir fayda sağladığı yahut onun vasıtasıyla kendisine gelecek bir zararı bertaraf ettiği şeydir. O bakımdan yüce Allah'ın fiiline kesb (kazanmak) denilmez.

Yüce Allah'ın: **"Kim bir hata işler veya bir günah kazanırsa"** buyruğuna gelince, burada hatâ (hatîe) ile günah'ın (ism'in) aynı anlamda olduğu söylenmiştir. Lafızlar farklı olduklarından dolayı te'kid olsun diye tekrarlanmışlardır.

Taberî ise şöyle demektedir: Hatîe (hata) ile günahın (ism'in) ayrı ayrı zikredilmesinin sebebi şudur: Hatâ kastî de olabilir, kasıt dışı da olabilir. Günah ise, ancak kasten yapılır. Şöyle de denilmiştir: Hata, özel olarak kasıt güdülmediği sürece yapılan iştir. Hata yoluyla öldürmek gibi. Hata (hatîe)'nin küçük günah, günahın (ism) ise büyük günah olduğu da söylenmiştir.

Bu âyet-i kerime lafzı ile umumidir. Bunun kapsamına bu buyrukların inişine sebep teşkil eden olaya karışanlar da, başkaları da girmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Sonrada onu bir suçsuzun üstüne atarsa"** buyruğuna gelince; **suçsuz** (berî) ismine dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde (2/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onu" anlamındaki kelimenin sonundaki "he" zamiri günaha veya hataya racidir. Çünkü bunun anlamı o günahı suçsuza atarsa demektir. Aynı anda her ikisine de raci olabilir. Bunun kesb (kazanma) fiiline raci olduğu da söylenmiştir. İşte, kim böyle yaparsa **"muhakkak büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur"** demektir. Bu, bir benzetmedir. Zira günahlar bir

yük ve bir ağırlıktır. O nedenle yüklenilip taşınılan şeyler gibidir. Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Onlar, elbetteki kendi yüklerini de kendi yükleriyle birlikte diğerlerinin yüklerini de yükleneceklerdir."*** (el Ankebût, 29/13)

"*İftira* (el-Buhtan)" kelimesi ise, el-Beht'den gelmektedir. Bu ise, kendisi ile hiçbir ilgisi bulunmayan bir günahı işlediğini ileri sürerek kardeşine karşı çıkmandır.

Müslim, Ebû Hureyre'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Gıybetin ne olduğunu bilir misiniz." Onlar: Allah ve Rasulü daha iyi bilir, dediler. Şöyle buyurdu: "Kardeşini hoşuna gitmeyecek şekilde söz-konusu etmendir." Bu sefer şöyle soruldu: Şâyet söylediğim kardeşimde bulunuyorsa bunun hakkında ne dersin? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Eğer dediğin onda varsa onun gıybetini yapmış olursun. Eğer dediğin onda yoksa, ona iftirada bulunmuş olursun (beht)." (1)

İşte bu buyruk, açık bir nasstır. Buna göre suçsuz bir kimseye (ber) iftirada bulunmak, ona bühtanda bulunmaktır. Bir kimse hakkında işlemediği bir şeyi işledi diye söyleyecek olursak o takdirde; (بَهَتَ بَهْتاً وبُهْتَاناً) kullanılır. İftirada bulunan kişiye; (بَهَّات); hakkında iftirada, bühtânda bulunulana da; (مَبْهُوت) denilir. Bir kimse dehşete düşüp şaşırdığı, hayret ettiği zaman da; (بهت الرجل) denilir. "He" harfi ötreli de olursa aynıdır. Ancak, her ikisinden de daha fasihi olmak üzere (بُهِتَ) şeklinde kullanılır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "(فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ) *O kâfir kişi şaşırıp kaldı.*" (el-Bakara, 2/258)

İftiraya uğrayana (مبهوت) denilir. Ancak (باهِت) ve (بَهِيت) denilmez. Bu açıklamaları el-Kisaî yapmıştır.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ أَن يُضِلُّوكَ ۖ
وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِن شَىْءٍ ۚ وَأَنزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ
الْكِتَٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُن تَعْلَمُ ۚ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ
عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

(1) ***Müslim***, Birr 70; ***Ebû Dâvûd***, Edeb 35; ***Tirmizî***, Birr 23; ***Dârimî***, Rikaak 6; ***Müsned***, II, 230, 384, 386, 458.

113. Eğer senin üzerinde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir zümre seni saptırmaya çalışırlardı. Halbuki onlar, kendilerinden başkasını saptıramazlar. Ve sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana Kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediklerini öğretmiştir. Allah'ın üzerindeki lütfu pek büyüktür.

Yüce Allah'ın: **"Eğer senin üzerinde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı"** anlamındaki; (وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ) buyruğunda; "(لَوْلَا): **Olmasaydı"** kelimesinden sonra gelen kelime, Sibeveyh'e göre mübtedâ olarak merfu'dur. Haberi ise, hazfedilir ve izhar edilmez.

Anlamı ise şöyledir: **"Eğer"** hakka seni dikkatini çekmesi suretiyle **"senin üzerinde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı..."** demektir. Sana peygamberlik vermesi ve seni koruması (ismeti)'yle... de denilmiştir.

"Onlardan bir zümre seni" haktan **"saptırmaya çalışırlardı"** çünkü bunlar, Rasulullah (sav)'dan İbn Ubeyrak'ı itlıamdan ibra edip bu suçu yahudiye atmasını istemişlerdi. Aziz ve celil olan Allah, Rasulüne (salât ve selâm ona) buna dikkatini çekip uyarmak ve bu hususu bildirmek suretiyle lütufta bulundu.

"Halbuki onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar." Çünkü onlar, sapıkların işlerini yapmaktadırlar. Bunun vebali onlara ve onların üzerinedir. **"Ve sana hiçbir zarar veremezler."** Çünkü sen Allah tarafından korunmaktasın.

"Allah sana Kitabı ve hikmeti indirmiş." Bu, yeni bir cümle başlangıcıdır. Buyruğun baş tarafındaki "vav" harfinin hal için olduğu da söylenmiştir. Senin: "(جئتك والشمس طالعة): Güneş doğarken sana geldim" demene benzer. İmruu'l-Kays'ın şu mısraı da bu kabildendir:

وقد أغتدِي والـطيرُ في وُكُـناتها

"Ve kimi zaman kuşlar henüz yuvalarında iken, ben sabah yola koyuluyorum."

O takdirde ifade, önceki ile bitişik olur. Yani: Allah, Kur'an-ı Kerimi sana indirmişken onlar sana hiçbir zarar veremezler.

"Hikmet" ise, vahye uygun hüküm vermektir. **"(وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ) ...Ve sana bilmediklerini öğretmiştir."** Bilmediğin şeriat ve hükümleri öğretmiştir.

(تَعْلَمُ) kelimesi, nasb mahallindedir. Çünkü bu, (كان)'nin haberidir. Bu kelimedeki "nun" harfinin ötresinin hazfedilmesi ise, (başındaki cezim edatının) bunu cezm etmesi dolayısıyladır.

"Vav"ının hazf edilmesi ise, iki sakinin bir araya gelmesinden ötürüdür.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ
إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ
فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

114. Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Bir sadaka vermeyi veya bir iyilik yapmayı yahut insanlar arasını düzeltmeyi emreden dışında. Kim Allah'ın rızasını gözeterek böyle yaparsa Biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.

Burada Ubeyrakoğullarının kendi aralarında düzdükleri ve Peygamber (sav)'e naklettikleri plan ve konuşmalarını kastetmektedir. **Fısıldaşmak** (en-Necvâ), iki kişinin kendi aralarındaki sırdır. Bir kimse ile fısıldaştığını anlatmak isteyen; (ناجيت فلانًا): Filanla fısıldaştım, der. Bunun mastarı (مناجاة ونجاء) şeklinde gelir. Bir topluluğun fısıldaşmalarını anlatmak için, bu kelimeden muzari fiil (يتناجون ويتناجَوْن) denilir. Yine (نَجَوْتُ فلانًا أَنْجُوه نَجْوًا): Onunla gizlice fısıldaştım, fısıldaşıyorum demektir. Buna göre bu kelime, o şeyi arındırdım, tek başına ayrı bir hale getirdim, anlamına gelen; (نجوت الشيء أنجوه) den türetilmektedir. Yerde yüksekçe olan bir bölgeye de; (النجوة) denilir. Bu ismi alış sebebi ise, çevresindeki bölgelerden tek başına bir yükseklik olmasıdır.

Şair der ki:

فَمَنْ بِنَجْوَتِهِ كمن بِعَقْوَتِهِ والمُسْتَكِنّ كمن يَمْشِي بِقِرْوَاحِ

"Ona ait yüksekçe bir yerde bulunan, tıpkı evinin çevresindeki sahada bulunan gibidir. Duran kimse ise, hiçbir örtünün gizlemediği bir yerde açıktan açığa yürüyen gibidir."

O halde, gizlice konuşmak anlamında "necvâ" mastardır. Bir topluluk hakkında da bu mastar bu haliyle kullanılabilir. Nitekim: (قومٌ عدلٌ ورِضاً): Adaletli ve razı olunan bir topluluk, denildiği gibi. Yüce Allah da bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(وَإِذْ هُمْ نَجْوَى): ***Onlar kendi aralarında gizlice konuşurlarken.***" (el-İsrâ, 17/47) Birincisine göre (yani necvâ'nın iki kişi arasında sır ve gizlilik anlamına gelmesine göre) âyet-i kerimede geçen **"emr etmek"** kelimesi, kendi cinsinden olmayan bir şeyden istisnâ olur. İşte bu munkatı istisna diye bilinen istisna türüdür. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir. Bu durumda istisnâ edatından sonra gelen: (من): Kimse kelimesi de ref' mahallinde olur. Yani: Ama bir sadaka, bir maruf veya insanların ara-

sını düzeltmeyi emreden ve buna davet edenin fısıldaşmasında hayır vardır, demek olur. Diğer taraftan; (من)'ın, cer mahallinde olması da mümkündür. O zaman ifadenin takdiri de şöyle olur: Bir sadaka vermeyi... emr edenin fısıldaşması dışında onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Bu takdire göre, istisna edatından sonra gelmesi gereken; (نجوى): Fısıldaşma kelimesi hazfedilmiş olur. Necvâ kelimesinin ikinci anlamı olan, tek başlarına fısıldaşan bir topluluğun adı" olmasına gelince, o takdirde (من): Kimse kelimesi, bedel olarak cer mahallinde olur. Yani: Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Bir sadaka vermeyi emr eden kimse de müstesna. Ya da: "(ما مررت بأحد إلا زيدًا): Zeyd müstesna yolum kimseye uğramadı" şeklinde istisnayı kabul edenlerin görüşüne göre nasb mahallinde de olabilir. Aralarında ez-Zeccac'ın da bulunduğu kimi müfessirler de şöyle demiştir: Necvâ denilen şey, gizli ya da açık olsun bir kenara çekilen bir topluluğun yahut iki kişinin kendi arasındaki konuşmasıdır. Ancak bu anlamda olması uzak bir ihtimaldir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Ma'ruf: İyilik yapmak," bütün iyi amelleri kapsayan bir kelimedir. Mukatil der ki: Burada ma'ruf farz demektir. Ancak birinci açıklama daha doğrudur. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Her bir ma'ruf bir sadakadır. Kardeşini güler yüzle karşılaman da ma'ruftandır." [1] Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ma'ruf kendi ismi gibidir. Kıyamet gününde cennete ilk girecek olan ma'ruftur ve ma'ruf ehli olan kimselerdir." [2] Ali b. Ebi Talib (r.a) da şöyle demiştir: "Ma'rufa karşı nankörlük edenlerin nankörlükleri, senin ma'ruf işlemeye olan rağbetini sakın azaltmasın. Çünkü, belki onu teşekkür ile karşılayan, ona karşı nankörlük edenin nankörlüğünün kat kat fazlasıyla teşekkür edebilir." Şair el-Hutay'a da der ki:

من يفعل الخير لا يعدم جوازِيَه　　لا يذهبُ العُرْفُ بين الله والناسِ

"Hayr yapan mükâfatından mahrum kalmaz
Allah'a karşı da insanlara da yapılan iyilik boşa gitmez."

er-Riyâşî de şu beyitleri zikretmektedir:

يَدُ المعروفِ غُنْمٌ حيث كانت　　تحمّلها كَفورٌ أو شكورُ
ففي شكر الشكور لها جزاء　　وعند الله ما كفر الكفورُ

(1) *Tirmizî*, Birr 45; ***Müsned***, III, 344, 360, V, 173.
(2) "Dünyada ma'ruf ehli olanlar (ma'ruf işleyenler) âhirette de ma'ruf ehli kimselerdir" anlamında: ***Taberânî, el-Mu'ce-mu'l-Evsat***, I, 135, V, 490, X, 203; "... Cennete ilk girecekler de ma'ruf ehlidir" ziyadesiyle de: Aynı eser, VII, 50-51. Ayrıca bk.: el-Heysemî, ***Mecmâu'z-Zevâid***, III, 115 ve VII, 262- 263.

"Ma'ruf işleyen el bir ganimettir, nerede olursa olsun
Onu yüklenen ister nankör, isterse de şükreden olsun
Şükredenin şükründe o iyilik yapan ele bir mükâfat vardır
Nankörün yaptığı nankörlüğünün ise (cezası) Allah nezdindedir."

el-Maverdî der ki: Ma'ruf yapabilme gücüne sahip olanın, bu imkânı kaybeder korkusuyla onu acilen yapması, o iyiliği işlemekten acze düşer korkusuyla çabucak onu yerine getirmesi gerekir. Bu iyiliği yapabilme imkânını zamanının fırsatlarından, imkânının ganimetlerinden bilmelidir. Buna güç yetirebildiğine güvenerek iyiliği yapmayı ihmal etmemelidir. Çünkü bu güç yetirmesine güvenip de fırsatı kaybeden ve bundan dolayı akabinde pişman olan nice kimseler vardır. Buna imkânım var diyerek işi sonraya bıraktığı için, bu imkânı ortadan kalkan ve bundan dolayı mahcup olan nice kimseler vardır. Nitekim şair şöyle demiştir:

ما زلت أسمع كم من واثق خجل حتى آبتليت فكنت الواثق الخجلا

"İşitip dururdum nice güvenen kişi var ki utanmıştır diye
Sonunda ben de buna müptela oldum, ben de güvendim ve ben de utandım."

Eğer zamanın musibetlerine dikkat etse, işlerinin akibetlerine karşı kendisini korusa, onun ganimetleri üst üste yığılmış zararları telafi edilmiş olurdu. Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Her kimin önüne hayır kapılarından bir kapı açılacak olursa, hemen onu fırsat bilip değerlendirsin. Çünkü kapının yüzüne karşı ne zaman kapanacağını bilemez." (1) Yine Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

"Her şeyin bir meyvesi vardır. Ma'rufun (iyiliğin) meyvesi ise, onu acilen yapmaktır." (2) Enûşirvân'a sorulmuş: Size göre musibetlerin en büyüğü nedir? Demiş ki: İyilik yapmaya güç yetirdiğin halde o iyilik yapma imkânı geçip gidinceye kadar o iyiliği yapmamandır. Abdulhanid dedi ki: Her kim elindeki bir fırsatı vaktinde değerlendirmeyecek olursa, o fırsatın geçip gideceğinden emin olsun. Bir şair şöyle demiş:

إذا هبّتْ رياحُك فاغتنِمها فإنّ لكل خافقة سُكونُ
ولا تغفل عن الإحسان فيها فما تدري السكون متى يكون

"(Cömertlik) rüzgârları estiğinde ganimet bil onları
Çünkü her bir dalgalanmanın (ardında) bir sükûnet vardır.

(1) Elimizdeki hadis kaynaklarında tespit edemedik.
(2) Elimizdeki hadis kaynaklarında tespit edemedik.

Bu esnada iyilik yapmaktan düşme gaflete
Çünkü bilemezsin sükûnetın ne zaman olacağını."

Kollanıp gözetilmesi gereken ve çoluk çocuk sahibi bir zat, bu hususta kendisine karşı kusurlu hareket eden bir valiye şu beyitleri yazar:

أعَلَى الصراط تريد رِعْية حرمتي ... أم في الحساب تمنّ بالإنعام
للنفع في الدنيا أريدك ، فآنتبه ... لحوائجي من رقدة النوّام

"Sırat üzerinde mi benim haklarıma riâyet etmeyi düşünüyorsun?
Yoksa hesap gününde mi lütuflarını ihsanlarını vermek istiyorsun?
Dünyada faydalı olman için istiyorum seni
Uykudan uyan da şu ihtiyaçlarıma dikkat et!"

el-Abbas da dedi ki: Ma'ruf, ancak şu üç özellikle birlikte tamam olur: Onu acilen yapmak, onu küçümsemek ve gizlemek. Onu, acilen yaparsan, karşı tarafın bundan afiyetle yararlanmasını sağlarsın. Onu, küçümsersen büyültmüş olursun. Gizlersen de tamamlamış olursun.

Şairlerden birisi de şöyle demiş:

زاد معروفُك عندي عظماً ... أنه عندك مستور حقير
تتناساه كأنْ لم تأتِه ... وهو عند الناس مشهور خطير

"Yaptığın iyilik nezdimde daha da büyüdü
Oysa o, senin nezdinde gizli ve hakirdir (değersiz görmektesin)
Adeta onu hiç işlememiş gibi bilmezlikten geliyorsun
Oysa o, insanlar nezdinde hem ünlüdür, hem de çok büyüktür."

Ma'rufun şartlarından birisi de onu başa kakmayı, onu işlemekten dolayı kendisini beğenmeyi terk etmektir. Çünkü bu iki duygu da şükrü ortadan kaldırır ve ecri yokeder. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/264. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Yahut insanlar arasını düzeltmeyi emreden dışında" buyruğundaki ara düzeltmek, kan, mal ve ırzlar ile müslümanlar arasında karşılıklı davalaşma ve anlaşmazlığın sözkonusu olduğu her türlü ara bulmak ile yüce Allah'ın rızası bulunan her türlü söz hakkında umumidir.

Haberde şöyle zikredilmektedir: "Ademoğlunun bütün kelamı aleyhinedir, lehine değildir. Bir iyiliği (marufu) emretmeye, bir kötülüğü (münkeri) nehyetmeye, ya da yüce Allah'ı zikretmeye dair olan sözleri müstesnadır." (1)

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 679- 680.

Bu yolla riyakârlık yapan, baş olmak isteyen ise, sevaba nail olamaz. Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eşârî (r.a)'a mektubunda şunları yazar: "Dava sahiplerinin davalarını red et ki, kendi aralarında sulh yapsınlar. Çünkü, mahkemenin vereceği hüküm aralarında kinin ortaya çıkmasına sebep olur." İleride el-Mücadele Sûresi'nde (58/9-10. âyetlerin tefsirinde) haram olan fısıldaşmalar ile caiz olanlarına dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle gelecektir. Enes b. Malik'ten de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: İki kişinin arasını düzeltene Allah, her bir söz karşılığında bir köle azad etme ecrini verir. Peygamber (sav) da Ebû Eyyub'a şöyle buyurmuştur: "Sana Allah'ın ve Rasulünün sevdiği bir sadakayı göstereyim mi? Araları bozulmuş bir takım kimselerin arasını ıslah etmen ve birbirlerinden uzaklaştıkları takdirde de onları birbirlerine yaklaştırmandır." (1) el-Evzaî der ki: Yüce Allah'a en sevimli gelen adım, arayı düzeltmek için atılan bir adımdır. İki kişinin arasını düzeltene, Allah, cehennem ateşinden bir ibraname yazar.

Muhammed b. el-Munkedir der ki: Mescidin bir tarafında iki kişi arasında tartışma çıktı. Ben de yanlarına gittim. Birbirleriyle barışıncaya kadar onları bırakmadım. Bu sefer beni gören Ebû Hureyre şöyle dedi: Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "İki kişinin arasını düzelten bir şehid sevabını hakeder." Sözügeçen bu haberleri, Ebû Mutı', Mekhul b. el-Mufaddal en-Nesefî; *"el-Lu'luiyat"* adlı eserinde zikretmektedir. Ben bunu Musannıfın hattı ile bir yaprakcıkta buldum. Ancak bu hadislerin yerlerine işarette bulunmamaktadır. Allah ondan razı olsun. "(اِبْتِغَاءَ): **Gözeterek"** kelimesi, mef'ulün leh olduğundan nasb edilmiştir.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ
سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ
مَصِيرًا ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ
لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾

115. Kim kendisine doğru yol apaçık belli olduktan sonra Peygambere karşı gelir ve mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse, onu döndüğü o yolda bırakır ve cehenneme atarız. O ne kötü bir dönüş yeridir!

(1) el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII 79-80.

116. Şüphesiz Allah, kendisine eş koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını ise dileyeceğine mağfiret eder. Kim Allah'a ortak koşarsa, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Âyetlerin Nüzul Sebebi ve Anlamı:

İlim adamları derler ki: Bu iki âyet-i kerime, hırsızlık yapan İbn Ubeyrak hakkında nazil olmuştur. Peygamber (sav), hakkında elinin kesilmesi hükmünü verince, o da Mekkeye kaçıp irtidat etti, bu buyruklar bunun üzerine nazil oldu. Said b. Cübeyr dedi ki: Mekke'ye varınca, yine Mekke'de bir evin duvarını oydu. Müşrikler onu yakalayıp öldürdüler. Bunun üzerine Allah: **"Şüphesiz Allah, kendisine eş koşulmasını mağfiret etmez... muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapıtmıştır"** buyruğunu indirdi.

ed-Dahhak da der ki: Kureyşlilerden bir topluluk Medine'ye gelip müslüman oldular. Daha sonra da irtidat ederek Mekkeye geri döndüler. Bunun üzerine şu: **"Kim... Peygambere karşı gelir"** âyeti nazil oldu. Âyet-i kerimedeki "(يُشَاقِقِ): **Karşı gelip"** kelimesinin mastarı olan (المُشَاقَّة): Düşmanlık yapmak anlamındadır. Âyet-i kerime her ne kadar zırhı çalan veya bir başkası hakkında nazil olmuş ise de, müslümanların yoluna muhalefet eden herkes hakkında umumidir. **"Doğru yol (el-Hüdâ)"** ise, doğruluk ve apaçıklık anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önceden (2/2) geçmiş bulunmaktadır.

"Onu döndüğü o yolda bırakır..." buyruğunun irtidat eden kimseler hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Biz onu kendisine ibadet ettiği şeyle başbaşa bırakırız, anlamında olur. Bu açıklama Mücahid'den nakledilmiştir. Yani, Biz onu faydası olmayan zarar da veremeyen putlarla başbaşa bırakırız. Mukatil de böyle demiştir. el-Kelbî ise der ki: Yüce Allah'ın: **"Onu döndüğü o yolda bırakırız"** buyruğu İbn Ubeyrak hakkında nazil olmuştur. Onun durumu ortaya çıkıp, hırsızlık yaptığı anlaşılıp Mekke'ye kaçıp irtidat edince, Mekke'de Haccac b. İlât diye anılan bir adamın da duvarını delince, duvar düştü ve bu haliyle bulununcaya kadar açtığı oyukun içerisinde kaldı. Sonra onu Mekke'den dışarıya çıkardılar. O da Şam'a gitti. Şam'da da yolcu kafilesinin bir takım mallarını çalmaya kalkıştı. Onu taşa tutup öldürdüler. Bunun üzerine: **"Onu döndüğü o yolda bırakır ve cehenneme atarız. O ne kötü bir dönüş yeridir"** âyet-i kerimesi nazil oldu.

Âsım, Hamza ve Ebû Amr! "(نُوَلِّهِ): **Onu bırakırız"** buyruğu ile "(نُصْلِهِ): **Onu atarız"** kelimelerini, "he" harflerini sakin olarak okumuşlardır. Diğerleri ise, bu "he" harfini esreli olarak okumuşlardır.

Bu iki okuyuş da iki ayrı lügat (söyleyiş) dir.

2. Kâfir ve Müşrikten Başka Kimse Cehennem'de Kalmaz:

İlim adamları yüce Allah'ın: **"Kim... Peygambere karşı gelirse"** buyruğunda, icmaı kabul eden görüşün doğruluğuna delil vardır. Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah, kendisine eş koşulmasını magfiret etmez"** buyruğunda ise, Hariciler görüşleri reddedilmektedir. Çünkü: Hariciler, büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğunu iddia ederler. Bu kabilden açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Tirmizî, Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Kur'an-ı Kerim'de şu: **"Şüphesiz Allah, kendisine eş koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını ise dileyeceğine mağfiret eder"** âyetinden daha çok sevdiğim bir âyet yoktur. Tirmizî der ki: Bu garip bir hadistir. (1)

İbn Furek der ki : Bizim mezheb alimlerimiz, kâfirden başkasının cehennemde ebediyyen kalmayacağını icma ile kabul etmişlerdir. Kıble ehlinden fâsık kimse ise tevbe etmeksizin ölecek olursa, şâyet cehennemde azap edilirse mutlaka Rasulün şefaati ile veya daha sonra yüce Allah'ın rahmetiyle oradan çıkacaktır. ed-Dahhak da der ki: Bedevilerden yaşlı bir kimse Rasulullah (sav)'a gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, ben büyük küçük günahlara batmış bir yaşlıyım. Şu kadar var ki, O'nu tanıyıp kendisine iman ettiğimden beri Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadım. Allah nezdindeki durumum ne olacak? Bunun üzerine yüce Allah: **"Şüphesiz Allah kendisine eş koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını ise dileyeceğine mağfiret eder"** âyetini indirdi.

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِۦٓ إِلَّآ إِنَٰثًا ۚ وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَٰنًا مَّرِيدًا ﴿١١٧﴾

117. Onlar, O'ndan başka ancak dişilere taparlar. Onlar, ancak inatçı bir şeytana tapmış olurlar.

"Onlar, O'ndan başka ancak dişilere taparlar" yani, Allah'tan başka ancak dişilere taparlar. Bu âyet-i kerime, Mekke halkı hakkında nazil olmuştur. Çünkü Mekkeliler putlara tapıyorlardı. (إِنْ), nefy' edatıdır. "(إِنَٰثًا): **Dişiler"** putlar anlamındadır. Bununla da Lat, Uzza ve Menat kastedilmektedir. Herbir kabilenin tapındıkları bir putu vardı. Ve bu put hakkında: Filan oğullarının dişisi, derlerdi. Bu açıklamayı el-Hasen ve İbn Abbas yapmıştır. Her bir put ile birlikte, put hizmetkârlarına ve kâhinlere görünen, onlarla konu-

(1) *Tirmizî,* Tefsir 4, sûre 23. Ancak *Tirmizî*'nin ifadesi: "Bu, hasen-garib bir hadistir" şeklindedir.

şan bir de şeytanları vardı. O bakımdan bu ifade bir taaccub anlamındadır. Zira, her bir türün dişisi onun en bayağı türüdür. Bu ise, yüce Allah'a cansızları ortak koşup ona dişi adını veren veya dişi olduğuna inananların bir cahilliğidir.

"Ancak dişilere" buyruğunun ölüler anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü, cansızların, ölülerin ruhu yoktur. Tahta parçası ve taş gibi. Ölüler (mevât) hakkında ise, mevkiinin aşağı oluşu dolayısı ile tıpkı dişiler hakkında haber verildiği gibi haber verilir. Meselâ: (الأحجار تعجبني): Taşlar hoşuma gidiyor derken, dişilere ait ifade kipi kullanıldığı gibi; (المرأة تعجبني): Kadın hoşuma gidiyor, derken de aynı kipi kullanırsınız.

Şöyle de denilmiştir: **"Ancak dişilere taparlar"** yani, meleklere. Çünkü onlar, melekler Allah'ın kızlarıdır ve bu kızları Allah nezdinde bize şefaat edeceklerdir, diyorlardı. Bu açıklama da ed-Dahhak'tan nakledilmiştir.

İbn Abbas'ın "(إِنَاثًا): **Dişiler"** kelimesini (وَثَنًا): Put diye, "vav" ve peltek "se" harflerini üstün diye okuması cins ismini tekil olarak okumak esasına göredir. Yine bunu, bu iki harfi de ötreli olarak ve put anlamına gelen "vesen" kelimesinin çoğulu olmak üzere; (وُثُنًا): Putlar diye de okumuştur.

Bu kelimenin bir çoğulu da; (أوثان) şeklinde gelir. "(Arslan anlamına gelen) Esed" kelimesinin (أسد وآساد) şeklinde çoğullarının gelmesi gibi. en-Nehhâs der ki: Bildiğim kadarıyla bu şekilde okuyan olmamıştır.

Derim ki: Ebu Bekr el-Enbârî şunu nakletmektedir: Bize babam anlattı, bize Nasr b. Davud anlattı, bize Ebû Ubeyd anlattı, bize Haccac, İbn Cüreyc'den anlattı. İbn Cüreyc, Hişam b. Urve'den, o babasından, o, Aişe (r.anha)'dan naklettiğine göre, Hz. Âişe: "(إن يَدْعُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا أَوْثَانًا): Onlar, ondan başka ancak bir takım putlara taparlar" diye okumuştur. (Yani, en-Nehhas'ın böyle okuyan bilmiyorum, dediği şekilde, Hz. Aişe'nin bu kelimeyi bu şekilde okuduğunu nakletmektedir.)

Yine İbn Abbas da bu kelimeyi, (إِلَّا أُثُنًا) diye okumuştur. Sanki İbn Abbas, put anlamına gelen (وَثَنًا) kelimesini (وثان) diye cem etmiş gibidir. Deve anlamına gelen, (جمل) kelimesini (جمال) diye çoğul yapmak gibi. Daha sonra bu kelimeyi (وُثُن) diye çoğul yapar. Nitekim, örnek anlamına gelen, (مِثال) kelimesinin çoğulu; (مُثُل) şeklinde yapılması gibi. Daha sonra da "vav" harfi ötreli olduğundan dolayı "vav"ı hemze ile değiştirmiş (ibdal etmiş) gibi görünür.

Nitekim yüce Allah'ın: "(وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ): *Peygamberlerin belirli vakitleri geldiği zaman..."* (el-Murselat, 77/11) buyruğundaki bu kelime hemzeli olmakla birlikte "vav" harfi ile söylenen "vakit" kelimesinden gelmektedir. Buna göre (İbn Abbas'ın kıraatiyle: (أُثُن) şeklindeki kip, çoğulun çoğulu (cemu'l-cem) dir.

Peygamber (sav) de: (إِنَاثًا) şeklinde; (أنيث)'i çoğul olarak okumuştur. Tuberi de bu kelimenin; (إناث) Dişiler kelimesinin çoğulu olduğunu nakletmektedir. Bu kıraati Peygamber (sav)'dan Ebû Amr ed-Dâni nakletmektedir. Der ki: İbn Abbas, el-Hasen ve Ebu-Hayve de böyle okumuştur.

Yüce Allah'ın: **"Onlar ancak inatçı bir şeytana tapmış olurlar"** buyruğu ile İblis kast edilmektedir. Çünkü onlar, İblis'e kendilerine hoş ve güzel gösterdiği hususlarda itaat ettikleri takdirde ona ibadet etmiş olurlar. Mana itibariyle bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Onlar, hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan başka rabler edindiler."* (et-Tevbe, 9/31) Yani, kendilerine verdikleri emirlerde onlara itaat ettiler. Yoksa, onların gerçek anlamda din alimlerine ve rahiplerine ibadet ettiklerini kast etmemektedir. **"Şeytan"** lafzının nereden türediğine dair açıklamalar daha önceden (Giriş bölümü, istiaze bahsi, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"İnatçı el-Merîd" ise, temerrüd eden, inat eden demek olup, isyan edip inatlaşmak anlamına gelir ve (فعيل) vezninde olup (مَرَدَ)'nden gelmektedir. el-Hüzherî der ki: Merîd, itaatin dışına çıkmış olan demektir. İtaatin dışına çıkıp isyan eden hakkında bu kökten gelen fiiller kullanılır. Bu şekilde isyankâr olan ve itaatin dışına çıkan kimse hakkında da (مارد ومَرِيد ومُتَمَرِّد): İsyan eden, temerrûd eden, denilir. İbn Arefe der ki: Merîd; şerri, kötülüğü açık ve baskın gelen demektir. Bundan dolayı yaprakları düşüp, dalları açığa çıkıp görünen ağaca; (شجرة مرداء) denilir.

Yanaklarında tüylerin bittiği yeri, tüy olmadığından dolayı görünen kimseye de bu bakımdan (aynı kökten gelmek üzere: (أمرد) denilir.

لَعَنَهُ اللَّهُ ۘ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ﴿١١٨﴾

118. Allah ona lanet etti, o da: "Andolsun kullarından belli bir pay alacağım" dedi.

Yüce Allah'ın: **"Allah ona lanet etti"** buyruğundaki lanet etmek, asıl anlamı itibariyle uzaklaştırmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/88. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Örfte ise bu kelime, kızgınlık ve gazab ile birlikte uzaklaştırmak demektir. Buna göre, İblis'e -Allah'ın laneti üzerine olsun- tayin ederek lanet okumak caizdir. Aynı şekilde kâfir olarak öldüğü bilinen Firavun, Haman ve Ebû Cehil gibi sair kâfirlere de lanet okumak caizdir. Hayatta bulunan kâfirlere lanet okumak hakkındaki açıklamalar ise Bakara Sûresi'nde (2/159. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"O da: Andolsun kullarından belli bir pay alacağım ,dedi"** buyruğuna gelince, şeytan böyle dedi demektir. Anlamı da şudur: Andolsun ki, azdırmamla ve saptırmamla ben onları kendime ayıracağım. Bunlar ise kâfir ve isyankarlardır. Haberde: "Her bin kişiden birisi Allah'ın, diğerleri ise şeytanındır" denilmektedir.

Derim ki: Bu, mana itibariyle sahihtir. Bunu yüce Allah'ın Kıyamet gününde söyleyeceği şu buyruk desteklemektedir: "(Ey Adem), cehenneme gidecek kafileyi gönder" diyecektir. Âdem: Cehennem kâfilesi de nedir? diyecek, yüce Allah şöyle buyuracaktır: "Her bin kişiden dokuzyüz doksan dokuz kişi": Bunu Müslim rivayet etmiştir. (1) İşte, cehenneme gidecek kâfile de şeytanın muayyen payıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Denildiğine göre, bir takım hususlarda insanların şeytana itaat etmeleri de onun kendisine ayırdığı pay cümlesindendir. Bunlardan birisi de şudur? Cahiliye dönemi arapları, yeni doğan çocuk için bir çivi çakarlar ve bir haftalıkken de onu çevrede dolaştırırlardı. Bunu yaparken de: Evlerde sakin olan cinler bunu tanısınlar diye böyle yapıyoruz, derlerdi.

وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ
وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ ۚ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ
دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾

119. "Andolsun onları mutlaka saptıracağım. Olmayacak kuruntulara boğacağım. Onlara hayvanların kulaklarını kesmelerini emredeceğim. Ve yine andolsun onlara Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim." Kim Allah'ı bırakır da şeytanı veli edinirse şüphesiz o, apaçık bir zarara uğramış demektir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1. Şeytanın Saptırmaları ve Telkinleri:

Yüce Allah'ın: **"Onları mutlaka saptıracağım"** yani onları, hidayet yolundan çevireceğim. **"Olmayacak kuruntulara boğacağım"** yani, onları çeşitli kuruntu ve temennilerle uğraştırıp duracağım. Böyle bir temenni ile uğraş-

(1) *Buhâri*, Enbiyâ 7, Tefsir 22. sûre 1, Rikaak 45; *Müslim*, İman 379; *Tirmizi*, Tefsir 22. sûre 1, 2; *Müsned*, I, 388, III, 32-33, IV, 432, 435.

tırmak ise, tek bir kişiyi temennilerle oyalamaya münhasır değildir. Çünkü, her kişiyi başlı başına arzuladığı şeyler miktarınca ve durumunun belirtilerine göre temennilere boğar.

Şöyle de açıklanmıştır: Hayat boyu, ben onların günaha ısrar etmelerini sağlamakla birlikte hayatın uzun olduğunu, hayır işeleyebileceklerini tevbe edip hakkı tanımak durumuna geleceklerini onlara süslü göstereceğim.

"Onlara hayvanların kulaklarını kesmelerini emredeceğim" (البَتك): **Kesmek** demektir. Kesici ve keskin kılıç anlamına gelen; (سيف باتك) tabiri buradan gelmektedir. Yani ben, onları, Bahîra, Sâîbe ve benzeri davarların kulaklarını kesmeğe iteceğim. Bu fiil, şeddeli ve şeddesiz olarak; (بَتّكه وبَتكه): Onu kesti, parçaladı şeklinde kullanılır. (بَتكة): İse, kesilmiş parça anlamındadır. Çoğulu ise, (بُتُك) şeklinde gelir. Züheyr der ki:

طـارت وفي كفّـه من ريشهـا بتَـكُ

"Uçtu ve onun elinde tüyünden parçalar kalmış olarak."

2. Allah'ın Hılkatini Değiştirmenin Mahiyeti:

"(وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللهِ): **Andolsun onlara, Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim"** buyruğundaki (ve âyette benzeri diğer) "lâm"ların tümü kasem içindir. İlim adamları bu değiştirmenin hangi hususlara raci olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bir kesim der ki: Bu değiştirme burmak, gözü çıkarmak, kulakları kesmektir. Bu anlamdaki açıklamaları İbn Abbas, Enes, İkrime ve Ebû Salih ifade etmiştir. Bütün bunlar hayvana bir azap bir işkencedir. Haddi aşarak (tuğyân ile) haram ve helal kılmaktır. Herhangi bir delil ve belge olmaksızın söz söylemektir. Kulaklar davarlarda hem bir güzelliktir, hem de bir fayda sağlamaktadır. Diğer organları da böyledir.

İşte bundan dolayı şeytan, bu yollarla Allah'ın hılkatini değiştirmeyi uygun görmüştür. Mücaşi'li Iyad b. Himar'ın rivayet ettiği (kutsi hadiste) şöyle buyurulmaktadır: "Ve şüphesiz Ben, bütün kullarımı hanifler olarak yarattım. Şeytanlar onlara geldi, onları hafife alarak dinlerinden saptırdı. Üzerlerine Benim kendilerine helal kıldığım şeyleri haram kıldı. Benim kendisi hakkında hiçbir delil indirmediğim şeyleri Bana ortak koşmalarını ve benim hılkatimi değiştirmelerini onlara emretti." [1] Bu hadisi Kadı İsmail [2] ile Müslim de rivayet etmiştir.

İsmail rivayetle der ki: Bize Ebu'l-Velid ile Süleyman b. Harb anlattı. De-

(1) *Müslim*, Cennet 63; *Müsned*, IV, 162.

(2) Kadı Ebû İshâk İsmail b. İshâk b. İsmail; Basralı olup Ezd'e mensuptur. Çağının en ileri Mâliki âlimi idi. 282 h. yılında aniden vefat etmiştir. (el-Kettânî, *es-Risâletu'l-Mustatrefe*, s. 37)

diler ki: Bize Şu'be, Ebû İshak'dan anlattı. Ebû İshak, Ebu'l-Alıvas'dan, o, babasından rivayetle dedi ki: Görünümüm beni yoksul bir kimseymiş gibi gösterdiği halde Rasulullah (sav)'ın yanına vardım şöyle buyurdu: "Senin herhangi bir malın var mı?" Evet dedim. "Hangi maldan (malın) var?" diye sordu, ben: Her maldan. Attan, deveden, kölelerden malım var dedim. -Ebu'l-Velid: Ve koyundan (fazlasını da) ekler- (Hz. Peygamber) buyurdu ki:

"Allah sana bir mal verdiği takdirde onun, (nimetinin) eseri üzerinde görünsün" Sonra şöyle buyurdu: "Kavminin develeri kulakları sağlam olarak yavruladığı halde sen eline bir ustura alıp bunların kulaklarını yarıyor ve bunlar bahira'dır deyip, sonra da derilerini yararak bunlar da kulakları kesilmiştir diyor ve bunu kendine ve aile halkına haram etmek maksadıyla yapıyor musun." Ben: Evet dedim. Bu sefer şöyle buyurdu:

"Allah'ın sana verdiğini helalinden ye. (Unutma ki) Allah'ın usturası senin usturandan daha keskindir. Allah'ın kolu da senin kolundan daha güçlüdür."

Ben, Ey Allah'ın Rasulü dedim. Birisinin yanına misafir olduğum halde eğer bana misafire gösterilmesi gereken ikramda bulunmazsa, daha sonra o kişi yanıma misafir gelirse ben ona misafir olarak ikramda bulunayım mı, yoksa o bana nasıl davrandıysa ben de ona öyle mi davranayım? Hz. Peygamber: "Hayır, sen ona ikramda bulun" diye buyurdu. (1)

3. Kusurları Dolayısıyla Kurban Edilmeleri Caiz Olmayan Hayvanlar:

Bu gibi uygulamalar şeytanın işi ve onun etkisinden ortaya çıktığı için "Rasulullah (sav) bizlere, (kurban edeceğimiz hayvanların) gözlerini, kulaklarını iyice tetkik etmemizi ve bir gözü kör, kulağının bir tarafı kesilmiş, kulağının arka kısmı kesik, kulağı delinmiş ve kulağı yarılmış davarları kurban etmememizi emretmiştir.

Bunu, Ebû Dâvûd, Ali'den rivayet etmiştir. Ali dedi ki: Rasûlullah (sav) bize "... emretti" diyerek hadisi zikretti. (2)

Kulaktaki kusura, bütün ilim adamları topluluğu dikkat eder ve gözönünde bulundururlar. Mâlik ve Leys der ki: Kulağının tamamı yahut büyük bir kısmı kesik olan hayvan kurbanlık olmaz.

Ancak, işaretlemek kastıyla kulağı yarılmış olan hayvan kurban edilebilir. Bu ise, Şafii ile bir gurup fukahanın görüşüdür. Eğer hayvan, doğuştan kulaksız yaratılmış ise, Mâlik ile Şafiî, kurban edilmesi caiz değildir, derler. Şayet küçük kulaklı ise kurban edilebilir. Ebû Hanife'den de buna benzer bir görüş rivayet edilmiştir.

(1) *Müsned*, III, 473; az farkla *Tirmizi*, Birr 63; *Müsned*, IV, 137.

(2) *Ebû Dâvûd*, Edâhi 6; *Tirmizi*, Edâhi 6; *Nesaî*, Dahâyâ, 8,9, 11; *Dârimi*, Edâhi 3; *Müsned*, I, 108, 128, 149.

4. Hayvanların Burulması:

Semizlemesi veya buna benzer bir menfaat kastı ile yapılacak olursa, bir gurup ilim adamı davarların burulmasına, müsaade etmiştir. İlim adamlarının cumhuru ve geneli ise, burulmuş hayvanın kurban edilmesinde mahzur olmadığı görüşünü kabul ederler. Hatta eğer burulmuş hayvan diğerlerinden daha semiz ise, kurban edilmesini daha güzel görenler de vardır. Ömer b. Abdülaziz, atların burulmasına müsaade etmiştir. Urve b. ez-Zübeyr de kendi katırını burmuştur. Mâlik, koçların burulmasına izin vermiştir. Bunun caiz oluş sebebi ise, bu işin hayvanı dini bir inanç gereği olarak tapınılan bir puta, yahut da ilahî edinilen bir rabbe böylelikle tahsis etmek maksadı güdülmeyip sadece etinin güzelleşmesini ve dişiden yana umudunu kesmek suretiyle erkeği güçlendirmek kastıyla yapılmış olmasıdır.

Peygamber (sav)'ın şu hadisi dolayısıyla bunun mekruh olduğunu kabul edenler de vardır: "Bunu ancak bilmeyen kimseler yaparlar." (1) İbnü'l-Münzir de bu görüşü tercih eder ve şöyle der: Çünkü böyle bir görüş, İbn Ömer'den sabittir. O, şöyle derdi: O da Allahın bir yaratığıdır. Yine Abdulmelik b. Mervan da bu uygulamayı mehruh görmüştür. el-Evzaî der ki: Soyu üreyen herbir varlığın burulmasını (bizden önceki selef) mekruh görürdü. İbnü'l-Münzir der ki: Bu hususta iki hadis vardır. Birisi şöyledir: İbn Ömer'e göre Peygamber (sav) koyun, inek, deve ve at cinsinin erkeklerinin burulmasını yasaklamıştır. (2) Diğeri ise İbn Abbas'tan gelen bir hadis olup, buna göre Peygamber (sav) canlının ölünceye kadar atışa hedef alınmalarını ve hayvanların burulmalarını yasaklamıştır. (3)

Muvatta'da bu husus ile alakalı rivayete göre Nafi' İbn Ömer'in burmayı hoş görmeyip (mekruh) şöyle dediğini nakletmektedir: Çünkü bununla (burmakla) hılkat tamam olmaktadır. (4) Ebû Ömer der ki: Yani, burmayı terketmek hılkatin tamam olmasına sebeptir. Bu ifade, hilkatin nema bulması (gelişmesi) şeklinde de rivayet edilmiştir.

Derim ki: Bunu Ebû Muhammed Abdulğani, Ömer b. İsmail'den rivâyet etmektedir. Nâfi'de Nafi'den, o, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyururdu: "Allah'ın hılkatini geliştireni (artırıp çoğaltanı) burmayınız." Bunu Dârakutnî hocasından rivayetle; bize, Ebû Abdullah el-Muaddel anlattı, bize, Abbas b. Muhammed anlattı bize, Ebû Mâlik en-

(1) İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah (sav) atların ve davarların burulmasını yasakladı." (*Müsned*, II, 24.)

(2) Bir önceki nota bakınız.

(3) Hayvanların ölünceye kadar hedef alınmalarını yasaklayan rivâyetler için bk. *Buharî*, Zebâih 25; *Müslim*, Sayd 58,60; *Ebû Dâvûd*, Edâhî 11; *İbn Mâce*, Zebâih 10; *Dârimi*, Edâhî 13; *Müsned*, II, 94, III, 117, 171, 180, 191, V, 422.

(4) Muvatta, Şear 4. *Müsned*, II, 24'te ise; "Hilkat onunla gelişir" anlamındadır.

Nehaî, Ömer b. İsmail'den anlattı... deyip hadisi zikretti. Dârâkutnî dedi ki: Ayrıca bunu, Abdussamed b. en-Nu'man, Ebû Mâlik'den rivayet etmiştir. (1)

5. İnsanın Burulması:

Ademoğlunun burulması ise başlı başına bir musibettir. Çünkü, Âdemoğlu buruldu mu, artık kalbi ve gücü iptal olur. Hayvanın tam aksi duruma gelir. Hz. Peygamber'in: "Evleniniz, çoğalınız. Ben, sizinle diğer ümmetlere karşı övüneceğim" (2) buyruğunda emrolunan neslini çoğaltması da kesilmiş olur.

Diğer taraftan, bazan kişiyi ölüme götürecek kadar çok büyük bir ızdırap da verir. Böyle bir durumda ise, hem mal zayi edilir, hem de bir can telef edilir. Bütün bunlar ise yasaktır. (3)

Diğer taraftan böyle bir uygulama müsledir. Peygamber (sav) da müsleyi yasaklamıştır. Bunu yasakladığına dair hadisler ise sahihtir.

Hicazlı ve Kûfeli fukahadan bir topluluk da Sakalibe (Sılavlar) diye bilinen kavimden (4) ve diğerlerinden burulmuş olan köleleri satın almayı mekruh görmüşler ve şöyle demişlerdir: Eğer sizler onlardan bunları satın almayacak olursanız, onlar da burmazlar.

Yine fukaha, Âdemoğlunu burmanın helal ve caiz olmadığında ihtilaf etmemişlerdir. Çünkü bu hem bir müsledir, hem de yüce Allah'ın hılkatini değiştirmedir. Aynı şekilde herhangi bir had veya kısas gereği olmaksızın insanların diğer organlarını kesmek de böyledir. Bunu Ebû Ömer söylemiştir.

6. İşaret Kastıyla Hayvanı Dağlamak:

Bu husus bu şekilde anlaşıldığına göre şunu bil ki, işaretlemek (için dağlamak) ve hayvanlara alâmet koymak, Peygamber (sav)'ın yasakladığı, şeytanın telkinine riayet şartını yasaklamasından istisnâ edilmiştir. Sözkonusu şart ise, az önce açıklamış olduğumuz hayvanın ateş ile azaplandırılmasının yasaklanmasıdır. İşaretlemek (el-vesm) ateşle dağlamak demektir. Aslında bu kelimenin anlamı da alâmet demektir. Bir şeyi kendisiyle tanınacağı bir alâmet ile işaretlemeyi anlatmak üzere bu kökten gelen kelimeler kullanılır. Yüce Allah'ın: "(سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ): *Onların nişanları (alametleri) yüzlerindedir"* (el-Feth, 48/29) buyruğu da buradan gelmektedir. O halde sima alâmet, mîsem ise dağlama aracı demektir. Müslim'in Sahih'inde Enes (r.a)'dan şöy-

(1) Dârâkutnî'nin Sünen'inde tespit edemedik.

(2) "Seven ve doğurgan kadınlarla evlenin, çokluğunuzla öğüneceğim" anlamında: *Nesaî*, Nikâh 11; *Müsned*, III, 245. Ayrıca bk. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 252, 253, 258.

(3) Malın zayi edilmesinden söz etmesi, genellikle kölelerin burulmasından dolayıdır.

(4) Sakâlibe: Ülkeleri Hazar sınırlarına yakın, Bulgarlarla Kostantiniyye (İstanbul) arası bölgede yaşayan bir kavim. (Firuzâbâdi, *el-Kâmusu'l-Muhit*). Bugün onlara Slavlar denilmektedir. (*el-Mu'cemu'l-Vasit*).

le dediği sabittir: Rasûlullah (sav)'ı elinde misem olduğu halde zekât ve ganimet develerini işaretlerken gördüm. (1) Buna benzer başka rivayetler de vardır. Böylelikle her bir mal ayrı ayrı bilinsin ve hakettiği yere verilsin, ondan başkasının o yere harcanmasının önüne geçilsin.

7. İşaretlemeler, Dövmeler ve Benzeri Uygalamaların Hükmü:

Yüz dışında bütün organlarda işaretlemeler yapmak caizdir. Çünkü Cabir (r.a) şöyle demektedir: Rasûlullah (sav) yüze vurmayı ve yüze dağlayarak işaret yapmayı yasaklamıştır. Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. (2) Bu yasağın sebebi ise, yüzün diğer organlardan daha üstün oluşudur. Zira güzelliğin yeri orasıdır. Ayrıca hayvan yüzü ile varlığını devam ettirir.

Peygamber (sav) kölesini döven birisinin yanından geçerken ona şunu emretmiştir. "Yüzüne vurmaktan sakın. Çünkü, şüphe yok ki Allah, Âdemi sureti üzere yaratmıştır." (3) Yani, Âdem'i de bu dövdüğün kişinin sureti üzere yaratmıştır. Bunun da anlamı bu dövülen kişinin yüzünün Âdem'in yüzüne benzemesidir. İşte bu benzerlik dolayısıyla ona gereken saygının gösterilmesi icabeder. Böyle bir açıklama bu hadisin te'vili ile ilgili olarak yapılan açıklamaların en güzelidir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Bir kesim de şöyle demiştir: (Âyet-i kerimede geçen) **"Değiştirmek"** ile, güzelleşmek kastıyla yapılan dövme ve ona benzer işlere işaret edilmektedir. Bu açıklamayı Abdullah b. Mesud ile el-Hasen yapmıştır.

Bu kabilden (yasağı) ihtiva eden buyruklardan birisi de Abdullah b. Mesud'dan rivayet edilen şu sahih hadistir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: لعن الله الواشمات والمُسْتَوشِمات والنامِصات والمتنمِّصات والمُتفلِّجات للحسن ، المغيِّرات خلقَ الله :Allah, dövme yapan kadına da, yaptıran kadına da (yüzünden) tüylerini alana da aldırana da, güzelleşmek için dişlerini törpüleyen ve Allah'ın hilkatini değiştiren kadınlara lanet etmiştir." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (4) Bu hadis, tamamıyla yüce Allah'ın izniyle el-Haşr Sûresi'nde (59/7. âyet, 8. başlıkta) gelecektir.

Eşm (dövme) ellerde olur. Bu da kadının elinin arka tarafına ve bilek bölümüne iğne batırılıp sonra sürme yahutta yakılmış yağ isi ile doldurulmasıdır. Daha sonra bu yeşil bir renk alır. Fiilin kullanılışı (وشمت تشِم وشمًا): (Ka-

(1) *Müslim*, Libâs 112; *Buhârî*, Zekât 69; *Müsned*, III, 284.

(2) Enes'ten değil de Cabir'den: *Müslim*,Libâs 106; *Müsned*, III, 318, 378; *Tirmizî*, Cihâd 31; (yalnızca işaret yasağı);

(3) "Sizden kim başkası ile döğüşürse (döverse) yüze vurmaktan sakınsın. Çünkü Allah Âdem'i onun sûreti üzere yaratmıştır." anlamında ve "kölesini döven"den söz edilmeksizin: *Müslim*, Birr 115.

(4) *Buhârî*, Tefsir 59. sûre 4, Libâs 82, 84, 85, 87; *Müslim*, Libâs 120; *Ebû Dâvûd*, Tereccül 5; *Tirmizi*, Edeb 33 v.s...

dın) dövme yaptırdı, yaptırır, dövme yaptırmak şeklindedir. Dövme yaptıran kadına "vaşime", kendisine dövme yapılan ve yapılmasını isteyen kadına da "müstevşime" denilir. Bu açıklamaları el-Herevi yapmıştır.

İbnü'l-Arabî der ki: Sicilya ve Afrikalı erkekler de dövme yaptırırlar. Bundan kasıt ise her birisinin yetişkinlik çağında erkekliğine delalet etmesidir.

Kadı Iyad der ki: -Müslüman ravilerinden birisi olan el-Herevî'nin rivâyetinde "(الواشمة والمستوشمة): Dövme yapan ve yaptıran kadın" ibaresi yerine, "mim" harfi ile değil de "ye" harfi ile (الواشية والمستوشية) şeklinde varid olmuştur ki, bu da süslenmek demek olan "el-Veşy'den gelmektedir. Bu kelime ise, asıl itibariyle kumaşı iki renkli dokumaktır. Öküzün, eğer yüz ve ayaklarında siyahlık varsa ona, (ثور موشى) denilir. Buna göre anlamı, kadının yüzündeki tüylerin alınmasını, dişlerinin törpülenip aralarının açılmasını işaret etmesini söylemesi demektir.

Yüzlerindeki tüyleri aldıranlar anlamına gelen "(el-mutenammisat)" kelimesi, mutenammisa kelimesinin çoğulu olup, yüzünden tüyleri minmâs (cımbız) denilen alet ile alan kadın demektir. Minmâs ise tüyleri kopartan, söken alet demektir. Bunu yapan kadına da nâmisa denilir.

İbnü'l-Arabî der ki: Mısır halkı, etek tüylerini de yolarlar. Bu da bu kabildendir. (Yasaklanmış olan türdendir). Çünkü, sünnet olan eteği tıraş etmek, koltuk altlarını ise yolmaktır. Fercin tüylerinin yolunması ise, ferci gevşetir ve ona eziyet verir. Ondaki faydaların bir çoğunu da ortadan kaldırır.

Dişlerinin arasını ayıranlar (el-mütefellicât) kelimesi ise, mütefellice'nin çoğuludur. Dişlerini birbirinden ayırma işini yapan kadın demektir. Bu işi, dişleri birbirine halkatinden sık olan kadın, suni olarak yapar ve dişlerini birbirinden ayrıymış gibi gösterir.

Müslim'den başkasında (bu kelime yerine (الوَاشِرَات) kelimesi geçmektedir ki, bu da (وَاشِرة)'nin çoğuludur. Bu da dişlerini törpüleyen demektir. Bu da, gençlerin dişlerinde görülen aralığı yapan kadına verilen ad olup, bunu yaşlı kadınlar genç kadınlara benzemek kastıyla yaparlar.

Bütün bu işlerin hadis-i şerifler lanetlik iş olduğuna işaret etmekte ve bunların büyük günahlardan olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu fiillerin yasaklanış sebebini teşkil eden hikmetin (mananın) ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bu işlerin tedlis (çirkinlikleri örtüp saklama) türünden olduğu için haram kılındığı söylendiği gibi, İbn Mes'ud'un dediği şekilde yüce Allah'ın halkatini değiştirmek türünden olduğu için yasaklandığı da söylenmiştir. Daha sahih olan da budur. Aynı zamanda bu görüş, birinci hususu da kapsamına alır.

Diğer taraftan şöyle denilmiştir: Bu yasaklar, kalıcı olanlar hakkında sözkonusudur. Çünkü bunlar yüce Allah'ın halkatini değiştirmek kabilindendir. Sürme ve kadının kendileriyle süslendiği ve kalıcı olmayan şeylere gelince

bunu, Mâlik olsun başkaları olsun, ilim adamları caiz görür. Böyle bir işi Mâlik, erkekler için mekruh görmektedir. Yine Mâlik, kadının ellerini kına ile süslemesini caiz görmüştür. Hz. Ömer'den ise böyle birşeyi reddettiği ve: Kadın, ya ellerinin tamamını kınalasın yahutta bu işi terketsin, dediği rivâyet edilmiş olmakla birlikte, Mâlik, Hz. Ömer'den böyle bir rivâyetin geldiğini kabul etmez. Ve ona göre kadın, ellerini kınalamayı terk etmemelidir. Çünkü Peygamber (sav) ellerine kına yakmayan bir kadın görünce şöyle buyurmuş: "Sizden herhangi bir kadın, elini erkek eliymiş gibi bırakmasın." Bunun üzerine bu kadın ölünceye kadar doksan yaşını aşmış olduğu halde ellerine kına yakmayı sürdürdü. (1)

Kadı Iyad der ki: Hadis-i şerifte kınanın karartılmasına dair yasak varid olmuştur. Bunu *el-Mesabih* sahibi (el-Beğavi) zikretmiş olmakla birlikte kadın, süslenmekten atıl (uzak) kalmamalıdır. Onun boynunda bir dizi boncuktan bir gerdanlık bulunmalıdır. Çünkü Peygamber (sav)'ın Hz. Aişe (r.anha)'ye şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Boynuna bir şey takmamazlık etmemelisin. Ya bir ip veya ince kesilmiş deriden birşey bulunsun." Enes der ki: Namazda kadının boynuna velevki ince kesilmiş bir deri parçası olsun bir şey asması müstehabtır.

Ebû Cafer et-Taberî der ki: İbn Mes'ud'un rivâyet ettiği hadis-i şerifte, yüce Allah'ın kadını yaratmış olduğu şekilde fazla veya eksiklikle kocasına yada başkasına güzel görünmek arzusuyla herhangi bir değişiklik yapmasının caiz olmadığına delil vardır. Dişlerini ister birbirinden ayırsın veya onları törpülesin yahut fazladan bir dişi olup onu izale etsin, yada uzun dişleri bulunup onun uçlarını kesmiş olsun. (Hepsi caiz değildir). Aynı şekilde sakal, bıyık veya çene tüyleri -eğer bitecek olursa- tıraş etmesi caiz değildir. Çünkü bütün bunlar Allah'ın hılkatini değiştirmektir.

(Kadı) Iyad der ki: Onun bu naklettiklerine göre, eğer bir kimsenin doğuştan fazladan bir parmağı veya fazladan bir organı varsa onu kestirmesi veya aldırması caiz değildir. Çünkü bu da yüce Allah'ın hılkatini değiştirmek kabilindendir. Şu kadar varki, eğer bu fazlalıklarda ona acı ve rahatsızlık veren bir taraf varsa, Ebû Cafer'e (et-Taberî'ye) ve başkalarına göre de bunları aldırmakta bir mahzur yoktur.

8. Saça Saç Ekletmek:

Yine Müslim,'in rivâyet ettiği Peygamber (sav)'ın: "Allah, saç ekleyene de saçına saç ekletene de, dövme yapana da yaptırana da lanet etmiştir." (2) ha-

(1) *Müsned*, V, 381, VI, 437.

(2) *Buhâri, Libâs* 83, 87; *Müslim, Libâs* 119; *Ebû Dâvûd*, Tereccül 5; *Tirmizi*, Libâs 25; Edeb 33; *Nesaî*, Zinet 23; *İbn Mâce, Nikâh* 52.

disi de bu kabildendir. Bununla Peygamber (sav) kadının saçına saç eklemesini yasaklamaktadır. Bu ise, saçını çoğaltacak şekilde saçına başka saç ilave etmektir. Vâsile (saç ekleyen), bu işi yapandır. Mustavsile ise, kendisine bu işi yapması için başkasını çağıran, başkasından bunu isteyendir.

Yine Müslim, Hz. Cabir'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (sav) kadının, saçına herhangi bir şey eklemesini yasaklamıştır. (1)

Hz. Ebu Bekir'in kızı Esma'dan da şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bir kadın Peygamber (sav)'ın yanına gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, henüz yeni gelin bir kızım var. Kızamık çıkardı, bundan dolayı saçları döküldükçe döküldü. Ben, saçına saç ekleyeyim mi? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah, saç ekleyene de ekletene de lanet etmiştir." (2)

İşte bütün bunlar saç eklemenin haramlığı hususunda açık birer nastır. Ve Mâlik ile ilim adamlarından bir topluluk da bu görüştedir. Bunlar saça, yün olsun bez olsun ve bundan başka herhangi bir şey olsun, bir şeyler eklemeyi yasak görmüşlerdir. Çünkü bütün bunlar da saça birşeyler eklemek anlamındadır. İstisna olarak el-Leys b. Sa'd, saça yün, bez ve saç olmayan birşeyler eklemeyi caiz kabul etmektedir. Bu ise, Zahirî mezhebine mensub ilim adamlarının görüşlerine daha yakındır.

Başkaları, başın üzerine saç koymayı mübah kabul etmiş ve şöyle demiştir: Yasak, özel olarak saç ekleme hakkında varid olmuştur. Böyle bir açıklama ise, katıksız bir Zahirîliktir ve anlamdan yüz çevirmektir.

Bazıları da oldukça şaz bir görüş ileri sürerek, mutlak olarak saç eklemeyi caiz görürler. Bu ise, hadislerce reddedilen ve kat'i olarak batıl olan bir görüştür. Aişe (r. anha)'dan bu görüş rivâyet edilmekle birlikte sahih değildir. İbn Sîrîn'den, bir adamın kendisine şöyle sorduğu rivâyet edilmiş: Benim annem, kadınların saçlarını tarıyordu. Ne dersin onun malından yiyebilir miyim? İbn Sîrîn: Eğer kadınların saçlarına saç ekliyor idiyse yiyemezsin, cevabını vermiş. Bununla birlikte süslenmek ve güzel görünmek kastı ile, renkli ipek iplikler ile saçı bağlamak bu yasağın kapsamına girmez. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

9. Varlıkların Yaratılış Hikmetinden Başka Şekillerde Değerlendirilmesi de Allah'ın Yarattıklarını Değiştirmektir:

Bir kesim şöyle demiştir: Allah'ın yarattığını değiştirmekten kasıt şudur: Yüce Allah, güneşi, ayı, taşları, ateşi ve diğer mahlukatı onlarla faydalanılsın ve onlardan ibret alınsın diye yaratmıştır. Ancak kâfirler, bunları tapınılan ilahlar olarak değerlendirmekle Allah'ın yarattığını değiştirmiş oldular.

(1) *Müslim*, Libâs 121; ayrıca bk. *Nesâi*, Zinet 26.
(2) *Buhâri*, Libâs, 83, 85; *Müslim*, Libâs 115, 116; *İbn Mâce*, Nikâh 52.

ez-Zeccac der ki: Şanı yüce Allah, davarları sırtlarına binilsin, etleri yenilsin diye yarattığı halde onlar bu davarları kendilerine haram kıldılar. Güneşi, ayı ve taşları ise insanların emrine yarattığı halde, onlar bunları tapındıkları ilahlara dönüştürdüler. Böylelikle Allah'ın yarattığını değiştirmiş oldular.

Tefsir alimlerinden Mücahid, ed-Dahhak, Said b. Cübeyr ve Katade gibi bir topluluk da bu görüşü ifade etmişlerdir. Aynı zamanda İbn Abbas'tan: **"Onlara Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim"** buyruğunu, Allah'ın dinini değiştirmelerini emredeceğim diye açıkladığı da rivâyet edilmiştir. en-Nehaî de böyle açıklamıştır.

Taberî de bu görüşü tercih ederek şöyle demektedir: Bu buyruğun anlamı böyle olduğuna göre, yüce Allah'ın yasaklamış olduğu burmak, dövme yaptırmak ve buna benzer her tür masiyet iş, bunun kapsamına girer. Çünkü şeytan bütün masiyetleri işlemeye çağırır. Yani, Allah'ın dininde Allah'ın yarattığını mutlaka değiştirmelerini emredeceğim, anlamına gelir.

Yine Mücahid: **"Ve yine onlara, Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim"** buyruğunu, Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtratı değiştirmelerini emredeceğim diye açıklamıştır. Yani, insanlar İslam fıtratı üzere doğmuşlardır. Şeytan ise, bu fıtratı değiştirmelerini emr etmiştir. İşte Hz. Peygamber'in: "Her doğan (İslam) fıtratı üzere doğar. Sonra onun anne ve babası onu yahudi, hıristiyan veya mecusi yaparlar" [1] buyruğunun anlamı budur. Buna göre, burada sözü edilen: "Allah'ın yaratması"nın anlamı, yüce Allah'ın: ***"Ben sizin Rabbiniz değil miyim (diye sorunca) onlar: Evet Rabbimizsin dediler"*** (el-A'raf, 7/172) buyruğunda işaret ettiği ruhlarını zerreler halinde yarattığı günde onlarda var etmiş olduğu kendisine iman etmek fıtratını değiştirmek anlamına gelir.

İbnü'l-Arabî der ki: Tavus'dan rivâyet edildiğine göre o, siyah bir kadının beyaz bir erkekle, beyaz bir kadının siyah bir erkekle nikahlanmasında hazır bulunmaz ve böyle bir iş yapmak, yüce Allah'ın: **"Onlara Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim"** demek kabilindendir dermiş. Kadı (İbnü'l-Arabî) der ki: Lafız her ne kadar bu anlama gelme ihtimalini taşıyorsa da bizzat Peygamber (sav)'ın azadlısı beyaz olan Zeyd'i, Habeşistanlı ve Üsame'nin annesi (siyahi) Bereke [2] ile evlendirmesi şeklindeki uygulamasıyla tahsis edilir. Üsame'nin kendisi de beyaz bir babadan siyah birisi idi. Bu ise, bütün ilmine rağmen Tavus'a gizli kalmış bir noktadır.

Derim ki: Yine Hz. Peygamber, siyah olan Üsame ile Kureyş'li ve beyaz ten-

(1) *Buhârî,* Cenâiz 93; ***Müslim,*** Kader 22 v.d.; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 17; *Tirmizi,* Kader 5; ***Muvatta,*** Cenâiz 52; ***Müsned,*** II, 233, 275, 347, 393, 410, 481.

(2) Künyesi Um Eymen'dir. Adının "Bereke" olduğu söylenir. Usâme b. Zeyd'in annesidir. Peygamber (sav)'ın dadısıdır. Osman (r.a)'ın halifeliği döneminde vefat etmiştir. (İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzib,* II, 219)

li olan Kays kızı Fatıma'yı evlendirmiştir. Abdurrahman b. Avf'ın kızkardeşi Zühriyye de Hz. Bilal'in nikahı altındaydı. Bu da bu genel hükmü tahsis etmektedir. Ve bu husus da ona (yani Tavusa, eğer metindeki gibi tesniye zamirine göre tercüme edilirse) Tavus'a ve İbnü'l-Arabî'ye gizli kalmıştır.

Yüce Allah'ın: **"Kim Allah'ı bırakır da şeytanı veli edinirse"** yani, kim Allah'ın emrini bırakıp şeytana itaat ederse, **"şüphesiz o apaçık bir zarara uğramış demektir."** Yani, şeytana Allah'ın hakkı olan bir şeyi vermek ve şeytan dolayısıyla Allah'a itaati terk etmek suretiyle kendisini zarara sokmuş ve aldatmış olur.

يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ ۖ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾
أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا ۚ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

120. Onlara vaadlerde bulunur, olmayacak kuruntulara düşürür. Oysa şeytan, kendilerine aldatmaktan başka bir vaadde bulunmaz.
121. İşte onların barınakları cehennemdir. Oradan kaçacak bir yer de bulamayacaklardır.
122. İman edip salih amel işleyenlere gelince, biz onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Orada ebedi kalıcıdırlar. Bu, Allah'ın dosdoğru bir va'didir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

Yüce Allah'ın: **"Onlara vaadlerde bulunur"** buyruğunun anlamı şudur: O, kendine ait batılları mal, mevki ve başkanlık gibi aslı astarı olmadık şeyleri, öldükten sonra diriliş, kötülüklerin cezalandırılması gibi şeylerin olmadıklarını va'deder. Hayır yollarda infakta bulunmasınlar diye fakirlik vehmi ile onları korkutur, **"Olmayacak kuruntulara düşürür"** buyruğunun anlamı da bu kabildendir. **"Oysa şeytan kendilerine aldatmaktan başka bir vaadde bulunmaz."** Onlara vaadi sadece bir aldatmacadır.

İbni Arafe der ki: Aldatma (el-ğurur); zahiren sevebilecek, bir tarafını gördüğün, gerçekte ise batını ile hoşlanılmayan veya bilinmiyen şey demektir. Şeytana da **"Ğarur"** denilir. Çünkü o, insanı nefsin sevdiklerini yapmaya iter.

Halbuki bunun arkasında kötülük vardır.

"İşte onların" buyruğu mübtedâ'dır. **"Barınakları"** ise, ikinci bir mübtedâ'dır. **"Cehennemdir"** ise, ikincisinin haberidir. Cümle bütünüyle ise, (Yani, ikinci mübtedâ ile onun haberi) birinci mübtedâ'nın haberidir.

"(مَحِيصًا): **Kaçacak bir yer,"** sığınacak bir yer demektir. Bunun fiili ise (حاص يحيص) şeklinde gelir.

"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir" buyruğu mübtedâ ve haberdir. "(قِيلًا): **Söz"** kelimesinin mansub oluşu, beyan (temyiz) olmak üzere geldiğindendir. (قِيلًا وقَوْلًا وقَالًا): Aynı anlamda (söz) dır. Yani, Allah'tan daha doğru sözlü hiç kimse yoktur.

Bu âyet-i kerimelerin ihtiva ettikleri anlamlara dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

لَّيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ ۗ مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ ۙ
وَلَا يَجِدْ لَهُۥ مِن دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾

123. İş, ne sizin kuruntularınıza, ne de Kitap ehlinin kuruntularına kalmıştır. Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür. Ve kendisine Allah'tan başka ne bir dost (veli) **bulabilir, ne de bir yardımcı.**

Yüce Allah'ın: "(لَّيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ): **İş ne sizin kuruntularınıza, ne de kitap ehlinin kuruntularına kalmıştır"** buyruğunda, Ebû Cafer el-Medeni, kuruntu anlamına gelen (أَمَانِي) kelimesini her iki yerde de "ye" harfini şeddesiz olarak okumuştur.

Bu buyruğun nüzulü ile iligili yapılan rivâyetlerin en güzeli, el-Hakem b. Ebâ'nın İkrime'den, onun da İbn Abbas'tan yaptığı şu rivâyettir: İbn Abbas dedi ki: Yahudilerle hıristiyanlar, cennete bizden olandan başkası girmeyecektir dediler. Kureyşliler ise: Biz, öldükten sonra diriltilmeyeceğiz, dediler. Bunun üzerine yüce Allah: **"İş, ne sizin kuruntularınıza, ne de kitap ehlinin kuruntularına kalmıştır"** buyruğunu indirdi.

Katade ve es-Süddî der ki: Mü'minlerle Kitap ehli birbirlerine karşı övünmeye koyuldular. Kitab ehli: Peygamberimiz sizin peygamberinizden öncedir. Kitabımız kitabınızdan öncedir. Ve biz sizden daha çok Allah'a yakınız, dediler. Mü'minler ise: Peygamberimiz peygamberlerin sonuncusudur. Kitabımız ise, diğer kitaplara karşı hakem mevkiindedir, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

"Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür" buyruğundaki **"kötülük"**den kasıt, şirktir. el-Hasen, bu âyet-i kerime kâfirler hakkındadır dedikten sonra şu âyet-i kerimeyi okudu: ***"Zaten Biz çokça nankörlük eden (kâfir)lerden başkasını cezalandırır mıyız ki."*** (Sebe', 34/17) Yine ondan: **"Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür"** buyruğu hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: Bu, yüce Allah'ın hakir düşmesini istediği kimseler hakkındadır. Üstün ve şerefli olmasını dilediği kimseler hakkında değildir. Yüce Allah, bir topluluğu söz konusu ederek şöyle buyurmuştur: ***"İşte bunlar, yaptıkları güzel amellerini kabul edip, kötülüklerinden vazgeçeceğimiz kimselerdirler. Cennetlikler arasındadırlar. Bu, onların vaadolunageldikleri dosdoğru bir vaaddır."*** (el-Ahkaf, 46/16) ed-Dahhâk der ki: Bu buyrukta kastolunanlar; yahudiler, hıristiyanlar, mecusiler ve arap kâfirleridir.

Cumhur ise şöyle demektedir: âyetin lafzı umumidir. Kâfir de, mü'min de kötü amelinin karşılığını görür. Kâfirin cezası cehennemdir. Çünkü küfrü kendisini helâk etmiştir. Mü'min ise, dünyada çektiği sıkıntılarla cezasını görür. Nitekim, Müslim Sahih'inde Ebû Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: **"Kim bir kötülük yaparsa, onun cezasını görür"** âyeti nazil olunca, müslümanlar üzerinde büyük bir etki yaptı. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "İtidali kaybetmeyin, doğruluktan ayrılmayın. Şunu bilin ki, müslümanın karşı karşıya kaldığı herbir musibette -küçük sıkıntıları ve herhangi bir tarafına batan bir diken de dahil olmak üzere- günahlarına bir keffaret vardır." (1)

et-Tirmizî el-Hakim de *Nevâdiru'l-Usûl* adlı eserinin 95. faslında şunu rivâyet etmektedir: Bize, İbrahim b. el-Müstemir el-Hüzli anlattı dedi ki: Bize Abdurrahman b. Süleym b. Hayyan Ebû Zeyd anlattı dedi ki: Babamı, babasından şunu zikrederken dinledim: Ben, Mekke'den Medine'ye kadar İbn Ömer ile yolculuk yaptım. Nafi'e dedi ki: Beni (yolumu) asılmışın yanından geçirme -İbn ez-Zübeyr'i kast ediyor- (İbn Hayyan) dedi ki: Gece ortasında ansızın onun içinde bulunduğu hevdeci (İbn ez-Zübeyir'in asılı olduğu) kütüğüne gelip çarptı. İbn Ömer, kalkıp oturdu, gözlerini oğuşturduktan sonra şöyle dedi: Ey Hubeyb'in babası, sen şöyle şöyle bir kimse idin. Baban ez-Zübeyr'i andolsun şöyle derken dinlemiştim: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim bir kötülük yaparsa, dünyada veya âhirette ona cezası verilir." Eğer bu onun karşılığı ise eh mesele yok. (2)

Tirmizî Ebû Abdullah der ki: Kur'an-ı Kerimde ise bunun özeti verilmekte ve yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Kim bir kötülük yaparsa onun cesazını görür ve kendisine Allah'tan başka ne bir dost bulabilir ne de bir**

(1) *Müslim*, Birr 52; *Tirmizi*, Tefsir 4. sûre 24 *Müsned*, II, 248; ayrıca bk.; *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 1; *Tirmizi*, Tefsir 2. sûre 39; *Müsned*, I, 11, VI, 167, 218, 248.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 12 (muhtasar olarak).

yardımcı." Böylelikle bunun kapsamına iyi de kötü de, düşman da dost da, mü'min de kâfir de girmektedir. Daha sonra Rasûlullah (sav) bu hadîs-i şerîfte her iki yerdeki ceza arasında fark gözeterek şöyle buyurmuştur: "Ya dünyada veya ahirette onun cezasını görür." Yani o kötülüğünün cezası her iki yerde bir arada ona verilmez.

Nitekim, İbn Ömer de (bu hadiste) şöyle demiştir: Eğer bu, öbürünün karşılığında ise, eh mesele yok. Yani, İbn ez-Zübeyr, Allah'ın Hareminde çarpıştı ve orada çok büyük bir iş yaptı. Öyleki, Beytullah yakıldı, mancınık ile Hacer-î esvede atış yapıldı, Hacer-i Esved parçalandı ve sonunda gümüş ile etrafı çerçevelendi. İşte bu güne kadar bu durumdadır. Hatta Beytullah'ın: Allah, diye iniltileri dahi işitildi. İşte İbn Ömer, onun bu yaptıklarını; daha sonra da onun öldürülüp asılmış olduğunu görünce, Rasûlullah (sav)'ın: "Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür" hadisini hatırladı, sonra da şöyle dedi: Eğer bu öldürülme o yaptıkları karşılığında olursa mesele yok. Yani, sanki o kötülüğüne karşılık olarak bu şekilde öldürülüp asılmakla cezalandırılmış gibidir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Daha sonra Rasûlullah (sav) bir başka hadis-i şerifinde her iki kesim arasında fark olduğunu belirtmektedir. Bize, babam -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- anlattı dedi ki: Bize, Ebû Nuaym anlattı dedi ki: Bize, Muhammed b. Müslim, Yezid b. Abdullah b. Usame b. el-Hâd el-Leysi'den anlattı dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür"** âyet-i nazil olunca, Ebu Bekir es-Sıddik (r.a) şöyle dedi: İşte bu bizden geriye bir eser bırakmayacak. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Ebu Bekir, mü'min, kötülüğünün karşılığında dünyada ceza görür. Kâfir ise onun karşılığında Kıyamet gününde ceza görür." [1] Bize el-Cârûd anlattı dedi ki: Bize, Vekî', Ebû Muaviye ve Abde, İsmail b. Ebi Halid'den naklederek anlattılar ki: İsmail b. Ebî Bekr b. Züheyr es-Sakafi'den şöyle dediğini nakleder: **"Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür"** âyet-i kerimesi nazil olunca, Hz. Ebu Bekir şöyle dedi: Bu böyle ise Ey Allah'ın Rasulü kurtuluş nasıl mümkün olur? İşlemiş olduğumuz herşeyin eğer cezasını görürsek (biz ne yapabiliriz). Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Allah sana mağfiret buyursun Ey Ebu Bekir! Sen hiç yorulmuyor musun, hiç üzülmüyor musun, hiç sıkıntı ve mihnetle karşı karşıya kalmıyor musun?" Ebu Bekir, Bunların hepsi oluyor deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İşte bu da kendisiyle cezalandırıldığınız şeylerdendir." Böylelikle Rasûlullah (sav) Kur'an-ı Kerimde yüce Allah'ın: **"Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür"** buyruğundaki mücmel ifadeyi açıklamış olmaktadır. [2]

Tirmizî de Ebu Bekir es-Sıddik (r.a)'dan rivâyet ettiğine göre, bu âyet-i ke-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 12 (Hz. Âişe'den yakın ifadelerle)
(2) et-Tirmizi, el-Hakim, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 546-547.

rime nazil olunca Peygamber (sav) ona şöyle demiş: "Ey Ebu Bekir, sana ve mü'minlere gelince siz, dünya hayatında bunların cezasını görürsünüz. Öyleki Allah'ın huzuruna günahsız olarak çıkmış olursunuz. Diğerleri ise, Kıyamet gününde onun cezasını görsünler diye bu yaptıkları kötülükler toplanır, bir araya getirilir." (Tirmizî) dedi ki: Bu, garip bir hadistir. İsnadı hakkında tenkidlerde bulunulmuştur. Musa b. Ubeyde ise, hadis hususunda zayıf diye nitelendirilmektedir. Onu, Yahya b. Said el-Kattân ile Ahmed b. Hanbel zayıf kabul etmişlerdir. Mevla b. Siba' ise meçhul bir ravidir. Bununla birlikte bu hadis, Ebu Bekir (r.a)'dan başka yollardan da rivâyet edilmiştir. Yine de sahih bir isinadı yoktur. Bu hususta Hz. Aişe'den de rivâyet vardır. (1)

Derim ki: Bu hadisi, Kadı İsmail b. İshak da rivâyet etmiştir. dedi ki: Bize, Süleyman b. Harb anlattı dedi ki: Bize, Hammad b. Seleme, Ali b. Yezid'den anlattı. Ali'nin annesinden naklettiğine göre, annesi Hz. Aişe'ye şu: ***"İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker"*** (el-Bakara, 2/284) âyeti ile şu: "Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür" âyeti hakkında sordu. Hz. Âişe şöyle dedi: Ben Rasûlullah (sav)'a buna dair soru sorduğumdan bu yana kimse bana (buna dair) soru sormadı. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Aişe bu, Allah'ın "kul ile" ona isabet eden humma, musibet, diken, hatta elbisesinin arasına sakladığı sonra da bulamadığı ve onu arıyayım derken elbiseleri arasında bulduğu eşyasına varıncaya kadar gelen musibetler karşılığında onunla yaptığı bir alış veriştir. Tâ ki mü'min, günahlarından, altın körüklenerek yabancı maddelerden kurtulduğu gibi öylece kurtuluncaya kadar." (2)

Bütün bu görüşlere göre "(ليس): **Değildir**" (âyet-i kerimenin mealinde geçen; "Kalmamıştır" ifadesinde olumsuz anlam) edatının ismi kendi içerisinde gizlidir. İfadenin takdiri de şöyle olur: Bu işlerden sizin temenni ettiğiniz şeyler olmaz. Aksine, kim bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir. Buyruğun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Allah'ın sevap ve mükafat vermesi sizin temenni ve kuruntularınıza göre olmaz. Zira, daha önceden: **"İman edip salih amel işleyenlere gelince, Biz onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız"** buyruğu geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Ve kendisine Allah'tan başka ne bir dost bulabilir ne de bir yardımcı"** buyruğunda kast edilenler ise müşriklerdir. Çünkü yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır:

---

(1) *Tirmizi*, Tefsir 2. sûre 39.

(2) *Müsned*, VI, 218. Ancak Kurtubi'de yer alan: "Ali b. Yezid'den o annesinden..." şeklindeki ibâre: "Ali b. Zeyd'den o, Ümeyye'den..." şeklindedir. Yani Kurtubi'deki "yezid" kelimesi, *Müsned*'de: "Zeyd" ; "an ummihi=annesinden" kelimesi "an Umeyye=Ümeyye'den..." şeklindedir. el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 12'de ise soru soran kadının adı "Emine" olana verilmekte ve el-Heysemi, "Emine'nin kim olduğunu bilmiyorum" kaydını eklemektedir.

"Muhakkak Biz, peygamberlerimize ve mü'minlere dünya hayatında şahidlerin ayağa kalkacakları günde yardım ederiz." (el-Mu'min, 40/51)

Şöyle de denilmiştir: **"Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür"** tevbe etmesi hali bundan müstesnadır.

Cemaatin kıraati "(وَلَا يَجِدُ لَهُ): **Kendisine... ne bulabilir"** şeklinde sakin olarak; **Onun cezasını görür"** buyruğuna atf edilerek cezm ile okunmuştur. İbn Bekkâr ise, İbn Amir'den yeni bir cümle başı olarak "dâl" harfini ötreli olarak okumuştur.

Eğer âyet-i kerime kâfirler hakkında kabul edilecek olursa anlamı: Yarın onun (kâfirin) bir dostu da olmayacaktır, bir yardımcısı da... demek olur. Şâyet mü'min hakkında kabul edilecek olursa, o takdirde onun Allah'tan başka bir dostu da yoktur, bir yardımcısı da anlamına gelir.

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾

124. Erkek veya kadın, her kim mü'min olarak salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve kendilerine hurma çekirdeğinin çukuru kadar zulmedilmez.

Burada iman şartı koşulmuştur. Çünkü müşrikler Kâbe'ye hizmet edişlerini, hacılara yemek yedirişlerini, misafirlere ikram edişlerini, Kitap ehli ise; önceliklerini ve bir de: Biz Allah'ın oğullarıyız ve sevdikleriyiz, demelerini ileri sürmüşlerdi. Yüce Allah ise, güzel amellerin imansız kabul olunmayacağını beyan etmektedir.

"(يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ): **Cennete girerler"** buyruğunu, şeyhan Ebû Amr ile İbn Kesir (يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ) şeklinde meçhul bir fiil olarak (cennete girdirilirler, anlamında) diye "ya" harfini ötreli, "hı" harfini de üstün olarak okumuşlardır. Diğerleri ise, "ya" harfini üstün, "hı" harfini de ötreli olarak okumuşlardır. Yani bunlar da amelleri sayesinde cennete girerler demektir. Nakîr kelimesine dair açıklama daha önceden (en-Nisâ, 4/53. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır ki, bu da hurma çekirdeğinin sırtındaki çukurcuk demektir.

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ
إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

125. İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Hanif dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir? Allah İbrahim'i dost edinmiştir.

Yüce Allah: **"İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Hanif dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir"** buyruğunda İslam dinini sair dinlerden üstün kılmakta, tutmaktadır.

"Kendisini Allah'a teslim eden" buyruğunun anlamı ise, dinini Allah'a halis kılan, O'na itaat ederek boyun eğen, ibadetini O'na yapan demektir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah, bununla Ebu Bekir es-Sıddik (r.a)'ı kastetmektedir. (دِينًا) kelimesi beyan (temyiz) olarak nasb edilmiştir.

"(وَهُوَ مُحْسِنٌ): **İyilik yaparak"** kelimesi ise, hal mevkiinde mübteda ve haberdir. Yani, muvahhid olarak demektir. O halde Kitap ehli bunun kapsamına giremez. Çünkü onlar Muhammed (sav)'a imanı terk etmişlerdir.

(İbrahim'in milleti, terkibindeki) **Millet** kelimesi din demektir. Hanîf ise müslüman demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/135. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Allah, İbrahim'i dost edinmiştir"** buyruğuna gelince, Sa'leb der ki: Dost'a (halîl) bu adın veriliş sebebi, onun sevgisinin kalbin arasına sızıp yerleşmesi ve doldurmadığı en ufak bir gedik bırakmamasından dolayıdır. Daha sonra da Beşşâr'ın şu beyitini nakletmektedir:

قد تخلّلْتَ مسلك الروح منّي وبـه سُمِّيَ الخليـلُ خليـلاً

"Ruhum benim her tarafıma girdiği gibi sen de öylece girip yerleştin.
İşte bundan dolayıdır ki, halîl'e halîl adı verilmiştir."

Halîl kelimesi, fâil anlamını veren faîl veznindeki bir kelimedir. Alîm kelimesinin Âlim anlamında olduğu gibi. Bir görüşe göre de bu, habîb kelimesinin mahbûb (sevilen, sevgili) anlamına geldiği gibidir; bu da mef'ul anlamında (candan sevilen dost) demektir.

Hz. İbrahim, hem yüce Allah'ı sevendi, hem de Allah tarafından sevilendi. Şöyle de denilmiştir: Halîl kelimesinde özel dost edinme anlamı vardır. Aziz ve celil Allah, bizlere Hz. İbrahim'i kendi döneminde risalet görevi için özel olarak seçtiğini bildirmektedir. en-Nehhas bu görüşü tercih eder ve şöyle der: Buna delil de Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Allah sizin bu arkadaşınızı da halîl edinmiştir." [1] Bununla kendisini kast etmektedir.

(1) *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 3; "....Şüphesiz sizin bu arkadaşınız Allah'ın Halilidir." anlamında: *Tirmizi*, Menâkib 15,16, *İbn Mâce*, Mukaddime 11.

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Eğer ben bir halîl edinecek olsaydım, hiç şüphesiz Ebu Bekir'i halîl edinirdim." (1) Yani şâyet ben, herhangi bir kimseye özel olarak bir şeyi tahsis etmiş olsaydım, elbetteki Ebu Bekir'e tahsis ederdim. İşte bu da Peygamber (sav)'ın ashabından bazılarına özel olarak dinden bazı hususları bildirmiş olduğunu iddia edenlerin görüşlerini reddetmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Halil muhtac olan demektir. Buna göre, Allah'ın halîli olan İbrahim, yani yüce Allah'a ihtiyacı bulunan demektir. Bu anlamıyla bu kelime sanki, durumu iyi olmayan (الذي به الاختلال) birisi kast edilmiş gibi olur. Züheyr ise, Herim b. Sinan'ı överken şunları söylemektedir:

وإن أتـاه خليـلٌ يـوم مَسْغَبَـةٍ يقـول لا غـائبٌ مـالي ولا حَـرِمُ

"Bir kıtlık gününde bir fakir (halîl) ona gelecek olursa
Der ki: Malım gaip değildir (işte malım) ve alıkonulmuş da değildir."

ez-Zeccâc der ki: Halil'in anlamı sevgisinde halel bulunmayan kimse demektir. O bakımdan Hz. İbrahim'e Allah'ın kendisini tam ve eksiksiz bir sevgiyle sevip seçmiş olması dolayısıyla "halîlullah" adı verilmiş olabilir. Yine yüce Allah'a ihtiyacı ve fakirliği dolayısıyla da "halîlullah" adı verilmiş olması da mümkündür. Hz. İbrahim, fakirlik ve ihtiyacını bu hususta tam bir ihlâs ile Allah'tan başka kimseye açmamıştır. İhtilal zaten fakirlik demektir.

Rivâyet olunduğuna göre, mancınık ile ateşe atılırken havada bulunduğu sırada Hz. Cebrail yanına gelip: Bir ihtiyacın var mı; diye sormuş, o da: Senden bir ihtiyacım yok, demişti. Buna göre yüce Allah'ın Hz. İbrahimi halîl edinmesi, ona yardımcı olması demektir.

Şöyle de denilmiştir: Hz. İbrahim'e bu ismin veriliş sebebi şudur:

Mısır'da -Musul'da da denilmiştir- bulunan bir arkadaşına (halîline) ondan yiyecek almak üzere gitmişti. Ancak arkadaşını bulamayınca götürdüğü çuvallarını kum doldurup ailesine geri döndü. Torbaları koyup uyudu. Ailesi torbayı açınca içinde un olduğunu gördü. Ondan kendisine yiyecek birşeyler yaptılar. Kendisine takdim ettiklerinde: Bunu nereden buldunuz diye sorunca, aile halkı: Mısır'lı arkadaşının yanından getirdiklerinden yaptık, dediler. Bu sefer Hz. İbrahim: O, benim halîlimin nezdindendir dedi. Bununla yüce Allah'ı kastetti. İşte böylece ona "Halîlullah" adı verilmiş oldu.

Yine denildiğine göre, Hz. İbrahim, kâfirlerin elebaşlılarını konuk etmiş, kendilerine birtakım hediyeler vermiş, onlara ihsanda bulunmuştu.

---

(1) *Buhâri*, Salât 80, Menâkıbu'l-Ensâr 45, Fedâilu Ashâbi'n Nebiyy 3,5; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 2-7; *Tirmizi*, Menâkıb 14,15; *İbn Mâce*, Mukkaddime 11 v.s....

Ona: İhtiyacın nedir diye sormuşlar, o da şöyle demişti: Bir defa secde etmenize ihtiyacım var. Bunun üzerine onlar secde ettiler, o da yüce Allah'a şöylece dua etti:

Allahım gerçekten ben imkânım olan bir işi yaptım. Allah'ım Sen de ehil olduğun Sana layık olan işleri yap. Yüce Allah, bunun üzerine onlara İslam'a girme tevfikini ihsan etti. Bundan dolayı da Allah onu halîl edindi.

Yine denildiğine göre, melekler Ademoğulları kılığında onun yanına girip de o da, semiz bir buzağıyı önlerine getirince ondan yemediler ve şöyle dediler: Biz bedelsiz bir şey yemeyiz. O da bedelini ödeyerek yeyiniz, dedi onlar. Bu sefer: Bunun bedeli nedir, deyince Hz. İbrahim şöyle dedi: Başında bismillah diyeceksiniz, sonunda da elhamdulillah. Bu sefer kendi aralarında şöyle dediler: Gerçekten Allah'ın bunu halîl edinmesi yaraşır. Allah da onu halîl edindi.

Cabir b. Abdullah Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Allah, İbrahim'i yemek yedirdiği, selamı yaygınlaştırdığı, insanlar uykudayken geceleyin namaz kıldığı için halîl edinmiştir." (1)

Abdullah b. Amr b. el-As da Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Ey Cebrail, Allah neden İbrahimi halîl edindi?" Hz. Cebrail dedi ki: Yemek yedirdiği için Ey Muhammed. (2)

Yine denildiğine göre halîl, Allah için dost edinen ve Allah için düşmanlık edendir. İnsanlar arasındaki hullet (halîllik) ise, dostluk, arkadaşlık demektir. Bu kelime sırların dostlar arasında kalması anlamına gelen; (تخلل الأسرار بين المتخالين)'den türetilmiştir.

Yine denildiğine göre bu kelime; (الخلّة)'den gelmektedir. Her bir halîl, arkadaşının hallesini (ihtiyacını) kapattığından dolayı halîl adı verilmiştir.

Ebû Davud'un Musannef'inde Ebû Hureyre'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "(الرجل على دين خليله فلينظر أحدكم من يخالل): Kişi arkadaşının dini üzeredir. O bakımdan her biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine dikkat etsin." (3)

Şu beyiti söyliyen ne güzel söylemiş:

من لم تكن في الله خُلّتُه فخليله منه على خطر

"Dostluğu Allah için olmayanın
Dostu ondan yana her zaman tehlike ile karşı karşıyadır."

Bir diğeri şöyle demektedir:

(1) Bk. es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 706.
(2) Bk. es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 706.
(3) *Ebû Dâvûd*, Edeb 16; *Tirmizi*, Zühd 45; *Müsned*, II, 303, 334.

إذا مـا كنت متّخـذاً خليـلاً فـلا تثقَنْ بكـلِّ أخي إخـاءِ
فـإن خيّـرت بينهم فـالصِق بـأهـل العقـل منهم والحَياءِ
فـإن العقـل ليس لـه إذا مـا تفـاضلَت الفضائـلُ من كِفـاءِ

"Eğer sen candan bir dost edinmediysen
Her bir kardeşin kardeşliğine asla güvenme
Aralarından seçim yapman istenirse sen yapış:
Aralarından akıl sahibi ve haya sahibi olanlarına;
Çünkü hiç şüphesiz faziletler birbirleriyle boy ölçüşecek olursa
Aklın dengi asla bulunmaz."

Hassan b. Sabit (r.a) da şöyle demiştir:

أخِـلاّء الـرجـال همُ كثيـرٌ ولكن في البـلاء هُـمُ قليـلُ
فـلا تغـرنّك خُلّةٌ من تؤاخي فمـالـك عنـد نـائبـةٍ خليـل
وكـل أخٍ يـقـول أنـا وفِـيٌّ ولكن ليس يفعـل مـا يقـول
سـوى خِـلٍّ لـه حسَبٌ وَدِينٌ فـذاك لما يقـول هـو الفَعُول

"Yiğit adamın dostu pek çok olur
Fakat sıkıntılı zamanlarda onlar pek azdır
Kardeşlik yaptığın kimsenin dostluğu aldatmasın seni
Bir musibet esnasında senin hiçbir dostun olmaz
Her bir kardeş: Ben vefakârım, der
Fakat söylediğini yapmaz bir türlü
Şerefli ve dindar candan bir dost dışında;
İşte böylesi dediğini gerçekten yapandır."

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

126. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatıcıdır.

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır." Yani hem mülkiyeti hem yaratması itibariyle. Anlamı da şudur: Allah, güzel itaati dolayısıyla İbrahimi halîl edinmiştir. Yoksa, onu halîl edinmeye ihtiyacı dolayısıyla, yahut da bununla mülkünü artırması ya da desteğini alması kastıyla onu dost edinmiş değildir. Göklerde ve yerde bulunan herşey O'nun iken nasıl böy-

le bir şey sözkonusu olabilir? Olsa olsa yüce Allah emirlerine harfiyen uyması dolayısıyla Hz. İbrahim'e ikramda bulunmuştur.

"Allah her şeyi kuşatıcıdır." Yani, Onun ilmi bütün eşyayı kuşatmıştır.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ ۖ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ
فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ
وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا
لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ ۚ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

127. Kadınlar (ın mirası) **hakkında senden fetva isterler. De ki: "Onlara dair fetvâyı size Allah veriyor: Kendileri için yazılmış olanı** (haklarını) **onlara vermediğiniz, bununla beraber kendilerini nikâhlamayı istediğiniz yetim kadınlar** (öksüz kızlar) **ile küçük çocuklar ve yetimler hakkında adaleti elden bırakmamanız hususunda Kitapta sizlere okunup durân ayetler de** (size bu konuda fetva veriyor). **Hayır türünden ne yaparsanız, şüphesiz ki Allah onu çok iyi bilendir.**

Bu âyet-i kerime, ashabtan bir topluluğun miras ve başka hususlarda hanımların durumu ve onlara dair hükümler ile ilgili soru sormaları sebebiyle nazil olmuştur. Yüce Allah Peygamberine, onlara şöyle demesini emretmektedir: **"Onlar hakkında size Allah fetvayı veriyor"** yani soru sorduğunuz hususta size hükmünü açıklıyor.

Bu âyet-i kerime ile sûrenin baş taraflarında sözü edilen kadınların durumlarına tekrar dönülmektedir. Henüz bilmedikleri bir takım hükümler kalmıştı. O bakımdan onlar bunlara bazı sorular sordular, kendilerine şöyle denildi: Şüphesiz ki Allah, onlar hakkında size fetva vermektedir. Eşheb, Mâlik'ten şöyle dediğini rivâyet eder: Peygamber (sav)'a soru sorulur, o da üzerine vahiy nazil oluncaya kadar cevap vermezdi. İşte bu da yüce Allah'ın Kitabında yer almaktadır: **"Kadınlar hakkında senden fetva isterler. De ki Onlara dair fetvayı size Allah veriyor."** Yine onun Kitabında şunlar da vardır: *"Bir de sana yetimler hakkında soruyorlar..."* (el-Bakara, 2/220); *"Sana içki ve kumardan soruyorlar..."* (el-Bakara, 2/219); *"Sana dağları soruyorlar..."* (Tâ-Hâ, 20/105)

Yüce Allah'ın: "(وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ): (Sizlere) **okunup duran...**" buyruğunda yer alan (ما) edatı ref' mahallinde olup, yüce Allah'ın ismine atf edilmiştir. Yani: Kur'an da kadınlar hakkında size fetva vermektedir. Bu, yüce Allah'ın: ***"Size helal olan kadınlardan... nikâhlayınız"*** (en-Nisa, 4/3) buyruğudur ki, daha önce buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: "(وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ): **Kendilerini nikahlamayı istediğiniz**" buyruğu kendilerini nikahlamayı arzulamadığınız, demektir. Burda (عن) edatı hazf edilmiştir. Burda "kendilerini nikahlamayı istediğiniz" anlamına gelecek şekilde (في) edatının hazf edildiği de söylenmiştir.

Said b. Cübeyr ile Mücahid der ki: Malı çok ise onu nikahlamayı isterdi Hz. Aişe'nin rivâyet ettiği hadis ise; istememek anlamını veren edatın hazfi görüşünü pekiştirmektedir. Çünkü, Hz. Aişenin rivâyet ettiği hadiste şöyle denilmektedir: Yani sizden herhangi bir kimse himayesinde bulunup da malı da az, güzelliği de az bir yetim kızı nikâhlamak istemediği gibi, kendilerini nikâhlamak istemediğiniz kadınlar... Sözü geçen bu hadis ise bu sûrenin baş taraflarında (3. âyetin tefsirinin başında) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا
أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ
وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾

128. Şayet bir kadın kocasının (kendisinden) **yüz çevirmesinden yahut uzaklaşmasından korkarsa, barış yolu ile aralarını düzeltmelerinde kendileri için bir vebal yoktur. Barış daha hayırlıdır. Zaten nefislerde bir cimrilik vardır. Eğer iyi geçinir ve sakınırsanız, şüphe yok ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Kıraat Farkları:

Yüce Allah'ın: "(وَإِنِ امْرَأَةٌ): **Şayet bir kadın...**" buyruğu, daha sonra gelen fiilin tefsir ettiği mahzuf bir fiil takdiri ile merfu'dur. "(خَافَتْ): **Korkarsa**" öyle bir şey beklerse anlamındadır. Buradaki **"korkarsa"** fiilinin böyle birşeyden kesinlikle emin olursa anlamında olduğunu söyleyenlerin sözü hatalıdır. ez-Zeccâc der ki: Buyruğun anlamı şudur: Şâyet bir kadın kocasının uzak-

laşmasının devam etmesinden korkarsa şeklindedir. en-Nehhas der ki: Âyet-i kerimede geçen **nüşûz (korkmak)** ile i'rad (yüz çevirmek) arasındaki fark şudur: Nüşûz, buradan uzaklaşmak, i'rad ise, onunla konuşmaması ve onunula sohbet etmemesi demektir.

Âyet-i kerime, Sevde bint Zem'a sebebiyle nazil olmuştur. Tirmizî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Hz. Sevde Rasûlullah (sav)'ın kendisini boşayacağından korktu ve bu sebeple şöyle dedi: Beni boşama, nikâhın altında tut ve bana ayırdığın gününü Âişe'ye ver. Hz. Peygamber de böyle yapınca bunun üzerine: **"... Barış yoluyla aralarını düzeltmelerinde kendileri için bir vebal yoktur. Barış daha hayırlıdır."** O sebepten aralarında sulh ile kabul ettikleri herhangi bir şey caizdir. (Tirmizî) dedi ki: Bu, hasen garip bir hadistir. (1)

İbn Uyeyne, ez-Zührî'den o, Said b. el-Müseyyeb'den rivâyet ettiğine göre, Muhammed b. Mesleme'nin kızı Havle, Rafi' b. Hadic'in nikâhı altında idi. Yaşlılığından veya başka bir durumdan kaynaklanan bir hususundan hoşlanmadı. Onu boşamak istedi. Hanımı: Beni boşama ve bana istediğin gibi pay ayır dedi. Bu şekilde sünnet cereyan etti ve: **"Şayet bir kadın kocasının uzaklaşmasından yahut yüz çevirmesinden korkarsa"** âyeti nâzil oldu. (2)

Bûhârî'nin de Âişe (r.anhâ)'dan rivâyet ettiğine göre **"Şayet bir kadın kocasının uzaklaşmasından yahut yüz çevirmesinden korkarsa"** âyeti hakkında o şöyle demiş: (Âyet-i kerime) yanında fazla sevmediği, fazla düşüp kalkmadığı bir hanımı bulunup da ondan ayrılmak isteyen, buna karşılık hanımının da kendisine: Benim hakkımda (bana istediğin gibi pay ayırmanı) sana helal ediyorum, demesi üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur. (3)

"(أَنْ يَصَّالَحَا): **Düzeltmelerinde"** buyruğu, genel olarak "barışmalarınında" anlamında; (أَنْ يَصْلِحَا) diye okunmuştur.

Kûfelilerin çoğunluğu, bunu (أَنْ يَصَّالَحَا) şeklinde okumuşlardır. el-Calıderi ile Osman el-Betti (أَنْ يُصْلِحَا) diye okumuştur. Anlamı ise; (يصطلحا): Barışmalarında, şeklinde olup daha sonra"tı" harfi "sad" harfine idğam edilmiştir.

2. Kadının Kendi İsteğiyle Haklarından Ferağat Etmesi:

Bu âyet-i kerimedeki fıkhi inceliklerden birisi de, koca, kadının gençliğinin geçip gitmesinden ve yaşlanmasından sonra onun yerine bir başka kadın ile evlenmemesi gerektiği görüşünde bulunan kaba cahillerin kanaatlerini red etmesidir. İbn Ebi Muleyke der ki: Sevde bint Zem'a'nın yaşı ilerleyince Peygamber (sav) onu boşamak istedi. Ancak o, Hz. Peygamber ile bir-

(1) *Tirmizî*, Tersir 4. sûre 26; *Ebû Dâvûd*, Nikâh 38, ile *İbn Mâce*, Nikâh, 48'de Hz. Âişe'den.
(2) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 711
(3) *Buhârî*, Mezâlim 11, Sulh 5, Tefsir 4. sûre 24, Nikâh 95; *Müslim*, Tefsir 13, 14.

likte kalmayı tercih edip, ona: Beni nikahın altında tut ve bana ayırdığın gününü Âişe'ye tahsis et, dedi. Hz. Peygamber de böyle yaptı. Hz. Sevde de onun hanımlarından birisi olduğu halde vefat etti.

Derim ki: Muhammed b. Mesleme'nin kızı da böyle yapmıştı. Mâlik, İbn Şihab'dan, o, Rafi' b. Hadîc'den rivâyet ettiğine göre Rafi', ensardan olan Muhammed b. Mesleme'nin kızı ile evlendi. Yaşlanıncaya kadar Rafi'in nikahı altında kaldı. Daha sonra onun üzerine genç birisi ile evlendi. Genç hanımını ona tercih etti. Muhammed b. Mesleme'nin kızı kendisini boşamasını istedi, Rafi' de onu bir talak ile boşadı. Sonra ona iddet süresini tanıdı. İddeti biteceği vakte yakın ona ricat etti (döndü). Tekrar genç kadını ona tercih etti. Kadın yine ondan kendisini boşamasını istedi. O da onu bir talak ile bir daha boşadı. Yine iddeti bitmeden ona ricat etti ve tekrar genç hanımı ona tercih edince yine ondan kendisini boşamasını istedi. Rafi' hanımına şöyle dedi: Nasıl istersen; geriye bir talak hakkımız kaldı. Arzu edersen gördüğün şekilde onu sana tercih edişime devam etmeme katlanır ve kalırsın; arzu edersen de senden ayrılırım. Bu sefer hanımı şöyle dedi: Hayır, onu bana tercih edecek olsan dahi kalayım. Bunun üzerine Rafi' de onu nikahı altında tutmaya devam etti. Rafi', hanımı kumasının kendisine tercih edilmesine rağmen yanında kalmayı tercih etmesi üzerine kendisinin vebal altında olduğu görüşüne katılmadı. Bunu, Ma'mer, ez-Zühri'den hem lafız, hem de manasıyla rivâyet etti ve ayrıca şunu da ekledi: İşte: **"Şayet bir kadın kocasının uzaklaşmasından yahut yüz çevirmesinden korkarsa, barış yoluyla aralarını düzeltmelerinde kendileri için bir vebal yoktur. Barış daha hayırlıdır"** âyetinin hakkında nazil olduğu sulh işte budur. (1)

Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: Rivâyette zikredilen: "Genç olanı ona tercih etti" ifadesi ile -Allahu alem- kalbiyle ona meyledişi ve ona karşı arzu ve şevk duyuşunu kast etmektedir. Yoksa yemek, giyecek ve yanında gecelemek hususlarında ona tercih ettiğini kast etmemektedir. Rafi' gibi birisi hakkında böyle bir şeyin düşünülmemesi gerekir. Doğrusunu iyi bilen Allah'tır.

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe der ki: Bize, Ebû'l- Ahvas Simâk b. Harb'dan, o, Halid b. Arârâ'dan, o, Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan naklettiğine göre bir adam Hz. Ali'ye bu âyet-i kerime hakkında soru sormuş, o da şöyle demiş: Bu, bir kişinin yanında bir hanım olup da çirkinliği, fakirliği, yaşlılığı yada kötü huyluluğu dolayısla gözü ondan uzaklaşır, buna karşılık hanımı da ondan ayrılmak istememesi durumu ile ilgili olarak nazil olmuştur. Böyle bir kadın, şâyet mehrinin bir kısmından kocası lehine vazgeçecek olursa, onun bunu alması kocaya helal olur. Yine günlerinden bazısını ona bağışlayacak olursa bunda da bir vebal yoktur. ed-Dahhâk der ki: Eğer koca, önceki hanımından

(1) el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 308.

daha genç ve daha beğendiği birisiyle evlenecek olursa (önceki hanımın rızasıyla) hakkından bazı şeyleri eksiltmesinde bir sakınca yoktur. Mukatil b. Hayyan der ki: Burada kasıt, nikahı altında yaşlı bir kadın bulunup da üzerine genç bir kadın ile evlenen kocadır. Koca bu yaşlı hanımına: Bu genç kadına sana ayırdığım gece ve gündüz payından daha fazlasını vermem karşılığında sana malımdan bazı şeyler vermek istiyorum der, önceki kadın da aralarında anlaştıkları bu şeye razı olur (ise) mesele yok. Şâyet kadın hakkını almaktan başka bir şeye razı olmazsa, bu sefer günlerini aralarında paylaştırmak ve adil olmakla mükelleftir.

3. Karı-Koca Arasındaki Çeşitli Barış Türleri:

İlim adamları der ki: İşte bu buyrukta, böyle bir durumla karşılaşılması halinde bütün sulh çeşitlerinin mübah olduğuna delil vardır. İster koca kadının sabretmesine karşılık ona birşeyler versin, isterse kadın tercihi karşılığında kocasına birşeyler versin, isterse de kadına diğerine tercih etmek, bununla birlikte öncekini nikahı altında tutmak şeklinde olsun, yada bu sulh, herhangi bir şey vermeksizin tercihe katlanmak şeklinde olsun; bütün bu şekiller mübahtır. Hanımlardan birisinin vereceği bir şey karşılığında kendi günü hakkında diğeriyle barış yapması da caizdir. Nitekim Peygamber (sav)'ın hanımları da böyle yapmıştı. Şöyle ki: Rasûlullah (sav) Hz. Safiye'ye kızmıştı. Safiye Hz. Aişe'ye: Benim ile Rasûlullah (sav)'ın arasını düzelt buna karşılık da ben sana günümü bağışlamış olayım.

Bunu, İbn Huveyzimendâd ***Ahkâmu'l-Kur'an*** adlı eserinde Hz. Aişe'den rivâyet etmektedir. Hz. Aişe dedi ki: Rasûlullah (sav) bir hususta Safiye'ye kızdı. Safiye bana şöyle dedi: Rasûlullah (sav)'ın bana olan kızgınlığını giderip bana hoşnut olmasını sağlaman karşılığında sana günümü vermeme ne dersin? (Aişe) dedi ki: Zaferan ile boyanmış bende bulunan bir örtüyü üzerine su serptikten sonra giyindim. Daha sonra gidip Rasûlullah (sav)'ın yanına oturdum. Bana: "Benden uzak dur, bugün senin günün değildir" diyince, ben de şöyle dedim: Bu Allah'ın bir lütfudur. O, lütfunu dilediğine verir, deyip ona durumu anlattım. O da Safiye'den hoşnut oldu.

İşte bu rivâyet de hanımlara karşı eşit muameleyi terk ederek birini diğerine üstün tutmanın, başkasının kendisine tercih edilmesini kabul edecek olanın izin ve rızası ile olmadıkça caiz olmıyacağını göstermektedir.

4. Kıraat Farklarına Dair Açıklamalar ve Anlamları:

Kûfeliler "(يُصْلِحَا): **Düzeltmeleri**" şeklinde, diğerleri ise, "(يَصَّالَحَا): Barış yapmaları," şeklinde, el-Cahderi de: "(يَصْلِحَا): **Barışmaları**" şeklinde okumuştur. Bu kelimeyi; (يَصَّالَحَا) şeklinde okuyanların bu okuyuşu şöyle açıklanır: Arapça'da bilinen şu ki, bir topluluk arasında eğer bir anlaşmazlık varsa ve

bu anlaşmazlık düzeltilirse; "(تصالح القوم): Barıştılar" denilir.

Buna karşılık; "(اصلح القوم): Düzelttiler" denilmez. Eğer, (اصلح) şeklinde kullanılırsa, bunun mastarı da; "(إصلاحًا): Islah etmek," düzeltmek olur. () bakımdan; "(يُصْلِحَا): Düzeltmeleri" şeklinde okuyanlar, bunun bir benzerini karşılıklı anlaşmazlık ve çekememezlik halinde de kullanmış olur.

Nitekim: "(فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ): Aralarını düzeltirse" (el-Bakara, 2/182) diye buyurulmuştur. Yüce Allah'ın: "(صُلْحًا): **Barış yolu ile**" kelimesi bu kıraate göre mef'ul olarak nasb edilmiş olur ve bu da vermek veriş... anlamına gelen (العطاء) isminin; "(أعطيت): Verdimm" fiilinden kullanılması gibi isim olur. Buna göre "(فأصلحت صلحًا): Barış yaparak düzelttim" ibaresi, "(اصلحت امرًا): Bir işi düzelttim" demeye benzer. Aynı şekilde bu kelimeyi; "(يَصَّالَحَا): Barışmaları" şeklinde okuyanların kıraatine göre de bu, mef'uldur. Çünkü bu kip, burada mütteaddi olarak gelmiştir. Bununla birlikte fazlalıkları hazfedilmiş bir mastar olması ihtimali de vardır.

"(يَصْلِحَا) Barışırlarsa" şeklinde okuyanların kıraatine göre ise bunun aslı; (يصتلحا) şeklindedir. Daha sonra bu (te harfi "sad" harfinden sonra ince olduğundan) onun benzeri fakat sert harf olan "tı"ya değiştirilerek (يصطلحا)'e dönüşür. Daha sonra da "tı" harfi "sad" harfine dönüştürülerek "sad" harfi ona idğam edilir. "Sad" harfindeki safîr (ıslık) sesinin devamı dolayısıyla "tı"ya değiştirilmez. (Yani, buna bağlı olarak "tı" harfi de "sad" harfine dönüştürülür).

5. Sulhun Hayırlı Oluşu:

Yüce Allah'ın: **"Barış daha hayırlıdır"** buyruğu, umumi ve mutlak bir lafızdır. Ruhları teskin eden ve anlaşmazlıkları izale eden gerçek sulhun, kayıtsız ve şartsız olarak hayırlı olmasını gerektirir. Mal, yatakta beraberlik veya bunun dışında herhangi bir hususta karı ile koca arasında meydana gelecek bütün sulhler de bu hususun kapsamına dahildir.

"Hayırlıdır" buyruğu, ayrılıktan daha hayırlıdır, demektir. Çünkü ayrılıkların, kinin ve öfkenin devam edip gitmesi, şerri ayakta tutan unsurlardandır. Hz. Peygamber de, kin hakkında: "İşte o tıraş edicidir" (1) diye buyurmuştur. Tıraş edici olması, saçı tıraş eden değil, dini tıraş eden demektir.

6. *Kötü Huyların Kaynağı Cimrilik:*

Yüce Allah'ın: **"Zaten nefislerde bir cimrilik vardır"** buyruğu, cimriliğin herkeste var olduğunu haber vermektedir. İnsanın hılkati ve karakteri itibariyle cimrilik etmesinin kaçınılmaz olduğunu ve hatta arkadaşını dahi kendisinin hoşlanmadığı şeye buğz etmeye kadar götürebileceğini ortaya koy-

(1) ***Muvatta,*** Husnu'l-Huluk 7; ***Müsned,*** VI, 445. Hadisin muttasıl başka rivayetleri için bk. İbn Abdi'l-Berr, ***et-Temhid,*** XXIII, 145 v.d.; ***el-İstizkâr,*** XXVI, 127 v.d.

maktadır. Cimrilik anlamına gelen; (الشح)'ın fiilleri (شح يشح) şeklinde gelir.

İbn Cübeyr der ki: (Burada sözü edilen cimrilik) kadının kocasından aldığı nafakasını ve ona günlerini ayırmasını bencilce kendisine istemesidir.

İbn Zeyd der ki: Burada cimrilik, kadının da, erkeğin de kendi tutkularını gerçekleştirmek istemesidir.

İbn Atiyye der ki: Bu daha güzel bir açıklamadır. Çünkü çoğunlukla kadın kocasından hakettiği pay kendisinin olsun ister. Kocanın da çoğunlukla genç hanımına ayrılan payında bir bencilliği vardır.

Cimrilik, (eş-Şuh bencillik, kıskançlık vs.) inanç, irade, arzu, istek, mal ve benzeri konularda gerekli zapt-u raptı sağlamak demektir.

Böyle bir duygu, kişinin dinine daha bir sarılmasına sebep oluyorsa bu, övülen bir duygudur. Başka hususlarda onu tutkunluğa itiyor ise, onda kısmen yergi sözkonusudur.

İşte hakkında yüce Allah'ın: ***"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar, felah bulanların tâ kendileridir"*** (et-Teğabun, 64/16) diye buyurduğu cimrilik çeşidi budur. Şer'î hakları yahut da insanlığın gerektirdiği şeyleri engellemek noktasına kadar götürürse işte o adi bir huy olan bahîllik (cimrilik, pintilik, eli sıkılık) dır. İşte eli sıkılık bu yerilmiş huy ve adi karakterlere kadar götürecek olursa, artık o kimseden ne bir hayır umulur, ne de bir düzeliş.

Derim ki: Rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav), Ensara şöyle sormuş: "Efendiniz kimdir." Onlar: el-Ced b. Kays, ama biraz cimriliği vardır. Bu sefer Peygamber (sav) şöyle buyurmuş: "Cimrilikten daha kötü hangi hastalık vardır ki?" Bu sefer şöyle sordular: Bu nasıl olur Ey Allah'ın Peygamberi? Şöyle buyurdu:

"Bir kavim deniz kıyısında konakladı. Cimrilik dolayısıyla kendilerine misafir gelmesinden hoşlanmadılar. Bunun üzerine erkeklerimiz ve kadınlarımız birbirinden uzaklaşsın ki, misafir geldiği takdirde erkekler onlara kadınların uzak bulunduklarını belirterek özür beyan etsinler, kadınlar da erkeklerin kendilerinden uzakta bulunduğunu belirterek özür beyan etsinler. Gerçekten de böyle yaptılar. Ve bu durumları uzayıp gitti. Bu sefer erkekler erkeklerle, kadınlar da kadınlarla meşgul oldu." (1)

Bu hadis daha önceden (Âl-i İmran, 3/180. âyet, 3. başlıkta) geçmişti. Bunu, el-Mâverdî (***Edebu'd-Dünya ve'd-Din*** adlı eserinde) zikretmiştir.

---

(1) el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevâid,*** IX, 315, buna yakın ifadelerle ve senedinde metrûk bir navi bulunduğu kaydı ile. Burada sözü edilen el-Cedd b. Kays, Rıdvân Bey'atinden saklanan kişidir. (***Müslim,*** İmare 69; ***Müsned***, III, 396). Câhiliyye döneminde Seleme oğullarının efendisi olmuş, ancak Hz. Peygamber onun yerine Amr b. el-Cemûh'u nakib (kavminin temsilcisi) yapmıştı. Sonraları güzel bir şekilde tevbe ettiği de söylenmiştir. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat etmiştir. (İbnu'l-Esir, ***Usdu'l-Ğâbe,*** I, 327)

7. Allah, İyilik Yapanların İyiliklerinden Haberdardır:

Yüce Allah'ın: **"Eğer iyi geçinir ve sakınırsanız"** buyruğu bir şarttır. **"Şüphe yok ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır"** buyruğu da onun cevabıdır. Bu, cimrilik yapıp iyilik yapmamaları haline dair kocalara bir hitaptır. Yani, eğer iyilik yapar onlarla birlikte olmaktan hoşlanmamanıza rağmen kadınlarla geçiminizde kötülük yapmaktan sakınır, onlara zulmetmekten kendinizi uzak tutarsanız bu sizin için daha bir faziletlidir.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ ٱلنِّسَآءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ ٱلْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَٱلْمُعَلَّقَةِ ۚ وَإِن تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٢٩﴾

129. İsteseniz bile kadınlar arasında adalet yapamazsınız. Bari büsbütün meyledip de ötekini askıdaymış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve sakınırsanız, şüphe yok ki Allah, çok mağfiret edicidir, marhamet sahibidir.

Yüce Allah: **"İsteseniz bile kadınlar arasında adalet yapamazsınız. Bari büsbütün meyledip de..."** buyruğunda, kadınlar arasında mutlak adaleti gerçekleştirmenin güç dahilinde olmadığını haber vermektedir. Güç dahilinde olmayan şey ise, sevgi, cima ve kalpteki yer itibariyle tabii meyil ile ilgili hususlardadır. Yüce Allah, insanların durumunu vasfetmekte ve yaratılışları gereği, kalplerinin kimisine meyledip, kimisine meyl etmesini önlemek imkânına sahip olmamakla nitelendirmektedir. O bakımdan Peygamber (salat ve selam ona) şöyle derdi: "Allahım, işte bu benim gücüm dahilinde olan hususlardaki paylaştırmamdır. O bakımdan Senin Mâlik olduğun, benim sahip olamadığım hususlarda beni kınama!" (1)

Daha sonra yüce Allah bir nehiyde bulunarak: **"Bari büsbütün meyledip de..."** diye buyurmaktadır. Mücahid der ki: Kasten kötülük yapmaya kalkışmayınız. Aksine paylaştırmada ve nafakada eşitliğe riâyet ediniz. Çünkü bu, güç yetirilen hususlar arasındadır. İleride buna dair açıklamalar geniş bir şekilde el-Ahzab Sûresi'nde (33/51. âyet 2. başlıkta) yüce Allah'ın izniyle gelecektir. Katade de en-Nadr b. Enes'den, o, Beşir b. Nehîk'ten, o, Ebû Hu-

(1) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 38; *Tirmizi*, Nikâh 42; Nesaî, İşretu'n-Nisâ 2; *İbn Mâce*, Nikâh 47; *Dârimi*, Nikâh 25.

reyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kimin iki hanımı bulunur da aralarında adalet yapmazsa, Kıyamet gününde bir tarafı meyilli olarak gelir." (1)

Yüce Allah'ın: **"Ötekini askıdaymış gibi bırakmayın"** yani ne boşanmış, ne de evli gibi kalmasın. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Bu da bir şeye asılı bulunan bir başka şeye bir benzetmedir. Böyle bir şey ise, ne yer üzerinde karar bulmuştur, ne de asılı bulunduğu şey tarafından gereği gibi taşınmaktadır.

Bu: (أرْضَ من المركب بالتعليق) darb-ı meseline benzemektedir. (2) Nahivcilerin örfünde ise, fiilin taliki de bunu andırmaktadır.

Umm Zer' hadisi diye bilinen meşhur hadiste kadının şu sözleri de bu kabildendir: "(زوجي العَشَنَّق ، إن أنطِقْ أُطَلَّقْ ، وإن أسكت أُعَلَّقْ): Kocam, çirkin bir sırık gibi ince ve uzundur. Konuşursam beni boşar, susarsam askıda kalırım." (3) Katade dedi ki: (**"Askıdaymış gibi"** demek) hapisdeymiş gibi demektir. Nitekim, Ubeyde bunu: "(فَتَذَرُوهَا كَالْمَسْجُونَةِ): Onu hapisde imiş gibi bırakmayın" diye okumuştur. İbn Mes'ud ise bunu: "(فَتَذَرُوهَا كأنها معلقة): Onu, sanki o askıdaymış gibi bırakmayın" diye okumuştur. "(فتذروها): **Onu... bırakmayın"** kelimesi nasb mahallindedir. Çünkü nehyin cevabıdır. "(كالمعلقة): **Askıdaymış gibi**" kelimesindeki ("gibi" anlamındaki) "kef" harfi de yine nasb mahallindedir.

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾
وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾

130. Eğer (karı-koca) **birbirlerinden ayrılırlarsa, Allah herbirni genişliği ile zengin kılar. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hikmeti büyüktür.**

(1) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 38; *Tirmizi*, Nikâh 42; *Nesaî*, İşretu'n-Nisâ 2; *İbn Mâce*, Nikâh 47; *Dârimi*, Nikâh 24; *Müsned*, II, 295, 347, 471,

(2) Çoğu bulamadığı için aza kanaat etmeye dair bir darb-ı meseldir. (*Mecmau'l-Emsâl*, I, 305'ten naklen; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, IV, 274, dn: 308).

(3) *Buhâri*, Nikâh 82; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 92.

131. Göklerde ne var yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Andolsun ki, sizden önce kendilerine kitap verilenlere de size de, "Allah'tan korkun" diye tavsiye ettik. Eğer küfre saparsanız, şüphesiz göklerde ne var yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah, hiçbir şeye muhtaç olmayan (Ğani)**dir, hamde layık olandır.**

132. Göklerde ne var yerde ne varsa hepsi Allah'ındır, vekil olarak, Allah yeter.

Yüce Allah'ın: **"Eğer birbirlerinden ayrılırlarsa, Allah, her birini genişliği ile zengin kılar"** buyruğunun anlamı şudur: Eğer birbirleriyle barışmaz aksine ayrılacak olurlarsa, Allah hakkında güzel zan beslesinler. Yüce Allah erkeğe gözünün aydınlığı olacak bir hanım nasip edebilir. Hanıma da kendisine bol imkânlar sağlayacak bir koca nasip edebilir. Rivâyete göre Cafer b. Muhammed'e bir adam gelip fakirliğinden şikâyet etti. Ona nikahlanmasını söyledi. Adam gitti evlendi. Daha sonra ona gelip yine fakirlikten şikâyet etti. Bu sefer o hanımı boşamasını emretti. Ona niye böyle yaptığı sorulunca şöyle dedi: *"Eğer fakir iseler, Allah onları lütfuyla zengin kılar"* (en-Nûr, 24/32) âyetinin sözkonusu ettiği kimselerden olabilir ümidiyle ona nikahlanmasını emrettim. Ama bu âyetin sözkonusu ettiği kimselerden olmadığı ortaya çıkınca, bu sefer ona boşanmasını emrettim ve dedim ki: Belki de şu: **"Eğer birbirlerinden ayrılırlarsa Allah herbirini genişliği ile zengin kılar"** âyetinin söz ettiği kimselerden olabilir.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, sizden önce kendilerine kitap verilenlere de, size de Allah'tan korkun diye tavsiye ettik"** buyruğuna göre; takva emri bütün ümmetlere verilmiş genel bir emirdir. Takvaya dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/2. âyet 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"(وَإِيَّاكُمْ): **Size de"** buyruğu "(الَّذِينَ): **Kitap verilenlere de"** buyruğundaki çoğul zamirine atf edilmiştir. "(أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ): **Allahtan korkun diye"** buyruğu da nasb mahallindedir. el-Ahfeş der ki: Yani, Allah'tan korkun emri ve tavsiyesi ile... (tavsiyede bulundu). Ariflerden birisi de şöyle demiş: Bu âyet-i kerime Kur'an âyetlerinin eksenidir. Çünkü, bütün Kur'an-ı Kerim bunun etrafında döner. Yüce Allah'ın: **"Eğer küfre saparsanız, şüphesiz göklerde ne var yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan** (Ğani)**dır, hamde layık olandır. Göklerde ne var yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter"** buyruğuna gelince, birisi bu buyruklardaki tekrarların faydası nedir, diye sorarsa, buna iki şekilde cevap verilir:

Birinci cevap: Bu, te'kid olmak üzere tekrarlanmıştır. Böylelikle kullar buna gereken şekilde dikkat etsinler, yüce Allah'ın mülk ve melekûtuna (mutlak sahiplik ve egemenliğine) baksınlar, O'nun âlemlere hiçbir şekilde muhtaç olmadığına dikkat etsinler.

İkinci cevap: Bu tekrar, birkaç faydayı bir arada gerçekleştirmek içindir. Birincisinde yüce Allah (karı-kocadan) her kişiyi geniş lütfuyla zengin kılacağını haber vermektedir. Çünkü göklerde ve yerde bulunan her şey O'nundur. Hazineleri bitip tükenmez. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Ve biz size de, kitap ehline de takvâyı tavsiye (emr) ettik. **"Eğer küfre saparsanız"** yani, şâyet küfre sapacak olursanız şüphesiz ki O'nun size ihtiyacı yoktur (Ğanidir). Çünkü göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nundur.

Üçüncüsünde de, yüce Allah bütün yaratıklarını koruyup gözetmesini, onların işlerini çekip çevirmesini, yönetmesini de: **"Vekil olarak Allah yeter"** buyruğu ile haber vermektedir. Çünkü göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi yalnız O'nundur. Yüce Allah: "Göklerde kim varsa" buyurmayıp da **"ne varsa"** diye buyurmasına gelince, burada varlıkların varlık olarak cinsi kastedildiğinden dolayıdır. Çünkü göklerde ve yerde aklı erenler de vardır, akıl sahibi olmayan varlıklar da vardır. (Arapça'da akıllı varlıklar için "men: kim", akılsız varlıklar için de "ma" ismi mevsulları kullanılır.)

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾

133. Eğer O dilerse, -ey insanlar- sizi yok eder. Başkalarını getirir. Allah buna hakkıyla kadîrdir.

"Eğer O dilerse -ey insanlar-" müşriklerle münafıkları kast ediyor, **"sizi"** ölüm ile **"yok eder, başkalarını getirir"** sizden başka kimseleri var eder.

Bu âyet-i kerime nazil olunca, Rasûlullah (sav) Selman'ın sırtına vurdu ve şöyle dedi: "İşte burada sözü geçenler bunun kavmidirler."

Bu âyet-i kerimenin umumi olduğu da söylenmiştir. Yani, eğer küfre saparsanız sizi yok eder ve sizden daha çok Allah'a itaat eden insanlar yaratır. Bu da yüce Allah'ın bir başka âyet-i kerimedeki şu buyruğunu andırmaktadır: *"Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavmi getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar."* (Muhammed, 47/38) Âyet-i kerimede aynı zamanda herhangi bir velâyet, emirlik ve başkanlığı bulunup da yönetimi altındakiler hakkında âdil davranmayan yahut alim olup da ilmiyle amel etmeyen ve insanlara öğüt vermeyen herkese onu yok edip yerine başkasını getireceğine dair bir korkutma ve bir dikkat çekme de sözkonusudur.

"Allah buna hakkıyla kadirdir" Kudret yüce Allah'ın ezeli bir sıfatıdır. Onun malumatının nasıl sonu yoksa, makdûrâtının (güç yetirdiği şeylerin) da sonu olmaz. O'nun sıfatları hakkında geçmiş, gelecek ve halihazırdaki durum aynıdır. Âyet-i kerimede bunun özel olarak mazi (di'li geçmiş) ifadesiy-

le zikredilmesi, Onun zat ve sıfatında herhangi bir şeyin sonradan hadis olduğu vehmine kapılmamak içindir. Kudret ise, fiilin kendisiyle meydana geldiği sıfattır. Kudret ile birlikte acizliğin varlığı mümkün değildir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

134. Kim dünya sevabını isterse bilsin ki, dünyanın da âhiretin de sevabı Allah'ın nezdindedir. Allah herşeyi işitendir, görendir.

Yani, kim âhireti elde etmek arzusuyla Allah'ın farz kıldığı şeyleri gereği gibi yerine getirecek olursa, Allah âhirette bunun mükâfatını ona verir. Her kim dünyalık elde etmek arzusuyla amel ederse, Allah ona da dünyada takdir ettiği kadarını verir, âhirette ise onun bir mükâfatı olmaz. Çünkü Allah'tan başkası için amel etmiştir.

Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Ve onun âhirette hiç bir payı da yoktur."*** (eş-Şura, 42/20); ***"İşte onlar, ahirette ateşten başka hiçbir payları olmayanlardır"*** (Hûd, 11/16) Böyle bir açıklama, âyet-i kerime ile münafık ve kâfirlerin kast edilmiş olması halinde uygundur. Taberî'nin tercihi de budur.

Rivâyete göre, müşrikler Kıyamete iman etmezler. Yüce Allah'a da dünya hayatında kendilerine genişlik versin ve dünyada hoşlarına gitmeyen şeyleri üzerlerinden kaldırsın diye yaklaşmaya çalışırlardı.

Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah da: **"Kim dünya sevabını** (mükâfatını) **isterse, bilsin ki dünyanın da ahiretin de sevabı Allah'ın nezdindedir. Allah her şeyi işitendir, görendir"** buyruğunu indirdi. Yani, onların söylediklerini işitendir, içlerinde gizlediklerini de görendir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا ۖ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾

135. Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahidlik edenler olun. Kendinizin yahut ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhine dahi olsa, zengin ya da fakir olsunlar. Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Artık adaletten vazgeçerek hevâya uymayın. Eğer dilinizi eğip büker veya yüz çevirirseniz, şüpheniz olmasın ki, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı oniki başlık halinde sunacağız:

1. Adaleti Ayakta Tutmanın Devamlılık Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Ayakta tutanlar...olun"** buyruğundaki: **"(قَوَّامِينَ): Ayakta tutanlar"** buyruğu mübâlağa kipidir. Yani, adaleti ayakta tutma işi sizden gerektiği her seferinde tekrarlanıp dursun. Bu ise, kendi aleyhinize şahidlikte adaletli olmak ile olur. Kişinin kendi aleyhine şahidliği, aleyhindeki hakları ikrar etmesiyle olur. Bundan sonra ise kendilerine iyi davranmanın vacib olması ve mevkilerinin büyüklüğü dolayısıyla anne-babadan sözetmekte ve ikinci olarak da akrabaları sözkonusu etmektedir. Çünkü akrabalar sevilir ve onlar yakınlık duygusuyla adil olmayan bir şekilde korunmaları ihtimali vardır. (Bunlar hakkında dahi adil davranmak gerektiğinden) yabancı insanlar hakkında adil olmak ve gerektiğinde aleyhlerine şahidlikte bulunmak ise, öncelikle sözkonusudur. Böylelikle bu sûrede, malî hususlarda insanların haklarını korumaya dair açıklamalar yer almış olmaktadır.

2. Yakınlar Aleyhinde Şahidlik:

Bu âyet-i kerimenin ihtivâ ettiği hükümlerin sıhhati hususunda ilim ehli arasında görüş ayrılığı yoktur. Aynı şekilde çocuğun anne-babası aleyhine yapacağı şahidliğin geçerli olacağı, böyle bir şahidliğin onlara karşı iyi davranmaya aykırı olmayacağı hususunda da görüş ayrılığı yoktur. Hatta gerektiğinde aleyhlerine şahidlikte bulunup onları batıldan kurtarmak, onlara yapılabilecek iyilikler arasındadır. Yüce Allah'ın: *"Kendinizi ve aile efradınızı öyle bir ateşten koruyun ki..."* (et-Tahrim, 66/6) buyruğunun ifade ettiği anlam da budur. Kişinin ebeveyni lehine, ebeveyninin de onun lehine şahidlik etmesine gelince, bu da bir sonraki başlığın konusudur:

3. Ebeveynin Çocukları ve Çocukların da Ebeveyni Lehine Şahidlikleri:

Bu hususta eskiden de, sonradan da ihtilâf edilmiştir. İbn Şihâb ez-Zühri der ki: Selef-i salihten geçmiş olanlar, anne-babanın ve kardeşin (lehteki) şahidliğini caiz kabul ediyorlar ve bu hususta yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, adaleti titizlikle ayakta tutan ve Allah için şahidlik edenler olun"** buyruğuna dayanırlardı. Çünkü selef-i salihten (Allah onlardan razı olsun) bu

hususta herhangi bir kimse itham altında bulunmuyordu. Sonra insanlardan öyle bir takım davranışlar ortaya çıkmaya başladı ki, yetki sahiplerini bu hu susta onları itham (zan) altında tutmaya itti. O bakımdan itham altında bu lunanın şahidliği terk edildi. Bu, sonunda çocuğun, babanın, kardeşin, ko canın ve zevcenin (lehteki) şahidliğini caiz görmemek noktasına geldi.

Aynı zamanda bu el-Hasen, en-Nehaî, eş-Şa'bi, Şureyh, Mâlik, es-Sevrî, Şafiî ve İbn. Hanbel'in de görüşüdür.

Kimileri de, eğer adil kimseler iseler, bunların birinin diğeri lehindeki şahidliğini caiz kabul etmiştir. Ömer b. el-Hattab'dan böyle bir şahidliği geçerli kabul ettiği rivâyet edilmiştir. Aynı şekilde Ömer b. Abdulaziz'den de böyle rivâyet edilmiştir. İshak, es Sevrî ve el-Müzenî de bu görüştedir. Mâlik'in görşü ise, adaletli kimse olması halinde -neseb hususu müstesnâ- kardeşin kardeşi lehindeki şahidliğini caiz görmektedir. İbn Vehb ise Mâlik'ten, eğer onun bakımı altındaki kimselerden ise, yahut da kendisine miras kalacak bir mal payı hakkında ise, bu şahidliğin caiz olmayacağını ifade ettiğini rivâyet etmiştir.

Mâlik ve Ebû Hanife der ki: Kocanın hanımı lehindeki şahidliği kabul edilmez. Çünkü bunlar arasındaki mülkiyet menfaatleri birbirine ulaşır. Şahidliğe konu olan şeyler de bunlardır.

Şafiî der ki: Eşlerin birbirleri lehindeki şahidliği caizdir. Çünkü bunların biri diğerine yabancıdır. Onlar arasındaki evlilik akdi ise, sona ermekle karşı karşıyadır. Aslolan ise tahsis bulunduğu takdirde, tahsis edilen alan dışında şahidliğin kabul edilmesi olduğuna göre, (eşlerin birinin diğeri lehindeki şahidliği de) aslı üzere kalmaktadır. Ancak bu zayıf bir görüştür. Çünkü evlilik, karşılıklı olarak şefkati, birbirlerinin haklarını gözetmeyi, ülfeti ve sevgiyi gerektirir. O bakımdan bu gibi durumlarda (birbirlerini kayırma) ithamı güçlü ve açık bir halde bulunmaktadır.

Ebû Dâvûd da Süleyman b. Musa'dan, o, Amr b. Şuayb'dan o, babasından, o da dedesi yoluyla rivâyet ettiği hadise göre Rasûlullah (sav), hain erkeğin, hain kadının ve kin sahibi bir kimsenin kardeşi aleyhindeki şahidliğini red etmiştir. Aynı şekilde bir aile halkı yanında geçinen fakir bir kimsenin onlar lehindeki şahidliğini de reddetmiş, diğerlerinin şahidliklerini kabul etmiştir. [1] el-Hattabî der ki: Kin sahibi (zu el-ğımr) kişi, kendisiyle aleyhinde şahidlikte bulunduğu kimse arasında açık bir düşmanlık bulunan kişidir. Böyle bir itham dolayısıyla bu gibi kimselerin şahidliği red olunur.

Ebû Hanife der ki: Kişinin düşmanı aleyhine şahidliği, eğer adil bir kimse ise makbuldür. Hadis-i şerifte geçen "bir aile yanında kalıp onlardan ge-

(1) ***Ebû Dâvûd***, Akdiye 16; Yakın lafızlarla: ***Tirmizî***, Şehâdât 2; ***İbn Mâce***, Ahkâm 30; ***Müsned***, II, 208, 225; ***Ebû Dâvûd***'un lafzıyla: ***Müsned***, II, 204.

çinen (el-kâni')" ise, dilenen ve kendisine yemek verilmesini isteyen kimse demektir. Bu aslında dilencilik yapmak anlamındadır.

Yine el-kani' hakkında şöyle bir açıklama yapılmıştır: Bu, bir topluluğa kendisini vererek başka hiçbir şeyle uğraşmaksızın yalnızca o topluluğun hizmetini gören, onların ihtiyaçlarını karşılayan kimse demektir. Bu da ecîr (ücretle çalıştırılan özel işçi) yahut vekil ve buna benzer kimsedir.

Böyle bir şahidliğin reddedilmesinin hikmeti ise, bu şahidliği yapmakla kişinin kendi lehine bir menfaat temin etme ithamının varlığıdır. Çünkü, bir aile halkına hizmet eden bir kimse, onların elde edeceği menfaatten yararlanır. Yaptığı şahidlik ile kendisine herhangi bir menfaat sağlayan kişinin şahadeti merdudtur.

Bir kimsenin şuf'a hakkı ile alma imkânına sahip olduğu bir evi bir başkasının satın aldığına dair şahidlik edenin veya bir kimsenin lehine müflis bir kimsenin üzerinde alacağı bulunduğuna dair hüküm verildikten sonra, müflisin lehine de bir başka adamın üzerinde alacağı bulunduğuna şahidlik etmesi ve buna benzer durumlar. el-Hattabî der ki: Ev halkı yanında barınan fakir bir kimsenin onlar lehine yapacağı şahidliğin reddediliş sebebi, bunun menfaatinin kendisine gelmesidir. O halde bu söze kıyasen, kocanın hanımı lehine yapacağı şahidliğin de reddedilmesi gerekir. Çünkü, ikisi arasında menfaat sağlama ithamı daha ileri derecededir.

Ebû Hanîfe de bu görüştedir. Hadis-i şerif, babanın çocuğu lehine olan şahidliği caiz kabul edenlerin aleyhine bir delildir. Çünkü baba, böylelikle oğluna olan fıtri sevgisi ve meyli dolayısıyla bu şahidlikle ona bir menfaat sağlar. Diğer taraftan baba, oğlunun istememesine rağmen onun malına mâliktir. Nitekim Peygamber (sav) da: "Sen de malın da babana aitsiniz" diye buyurmuştur. (1)

Mâlik'e göre şahidliği red edilenler arasında bedevi kimsenin şehirde yaşayan aleyhinde yapacağı şahidlik de vardır. O şöyle der: Ancak, kişinin kendisi çölde veya kasabada yaşıyorsa müstesna. İkamet halinde bedevi bir kimseyi şahid gösterip onunla ikamet eden komşularını terkeden kimse (onları şahid göstermeyen kişi) kanaatimce şüpheye düşüren bir kimsedir.

Ebû Dâvûd ve Darakutnî şunu rivâyet ederler: Ebû Hureyre Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiş: "Bedevî bir kimsenin kasabada yerleşik kimse aleyhine şahidliği caiz değildir." (2)

Muhammed b. Abdilhakem der ki: Mâlik bu hadisi, bununla haklarda ve mallarda yapılan şahidliğin kastedildiği şeklinde te'vil etmiştir. Ancak, kanlarda ve buna benzer herkesin sorumlu tutulduğu diğer haklardaki şahidlik

(1) *İbn Mâce*, Ticarât 64; *Müsned*, II, 179, 204, 214.
(2) *Ebû Dâvûd*, Akdiye 17; *İbn Mâce*, Ahkâm 30; *Dârakutnî*, IV, 219.

red olunmaz. Genel olarak ilim ehli ise şöyle demektedir: Bedevi bir kimse eğer adil olup şahidliği doğru yapabilecek bir kimse ise caizdir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Bu hususta açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/282. âyet 25. başlık ve devamında) geçtiği gibi, bunun geri kalan kısımları da yüce Allah'ın izniyle et-Tevbe sûresi'nde (9/97. âyet 2. başlıkta) gelecektir.

4. Allah İçin Şahidlik Edenler:

Yüce Allah'ın: "(شُهَدَاءَ لِلَّهِ): **Allah için şahidlik edenler"** buyruğu **"titizlikle ayakta tutanlar"** buyruğunun sıfatıdır. (1)

Arzu edildiği takdirde bu, haberden sonra ikinci bir haber olarak da kabul edilebilir. (Mealde olduğu gibi). en-Nehhas der ki: Bu ikisinden de daha iyi ve güzel olmak üzere bunun, buyruğunda iman edenlerin sözkonusu edildiğini belirten zamirden hal olmak üzere mansub olmasıdır. Çünkü bu da aynı manayı ifade etmektedir. Yani, şahidlik ettiğiniz takdirde, adaleti ayakta tutan kimseler olarak şahidlik ediniz.

İbn Atiyye ise der ki: Ancak burada bu kelimenin hal olması mana bakımından zayıftır. Zira adaletle ayakta durmanın yalnızca şahidlik anlamına tahsis edilmesi sözkonusudur.

"(شهداء) **Şahidler"** kelimesinin gayr-ı munsarıf olması ise, sonunda te'nis elifi'nin bulunmasıdır.

5. Allah İçin Şahidlik:

Yüce Allah'ın: **"Allah için"** buyruğunun anlamı, Allah rızası için, O'nun vereceği sevap için, sırf O'nun için demektir. **"Kendinizin... aleyhine dahi olsa"** buyruğu ise **"şahidlik edenler"** ile alakalıdır. Buyruğun yapılan tefsirinin zahirine göre bu böyledir. Burada sözü geçen şahidlik ise sahipleri lehine ikrarda bulunulan haklar ile ilgilidir. İşte kişinin -az önce de geçtiği gibi- kendi aleyhine şahidliği yapması da bu demektir.

Yüce Allah bununla mü'minlere edep öğretmektedir. Nitekim İbn Abbas şöyle demiştir: Kendi aleyhlerine dahi olsa hakkı söylemekle emr olundular.

Yüce Allah'ın: **"Allah için şahidlik edenler"** buyruğunun, Allah'ın vahdaniyetine tanıklık edenler anlamında olması da muhtemeldir. O takdirde: **"Kendinizin... aleyhine dahi olsa"** buyruğu, **"titizlikle ayakta tutanlar"** buyruğuna taalluk eder. Ancak, birinci te'vil daha açıktır.

(1) O takdirde meal şöyle olmalıdır: "Adaleti titizlikle ayakta tutan Allah için şahidlik eden kimseler..."

6. Şahidlikte Allah'ın Rızasını Gözetmek Gerek:

Yüce Allah'ın: "(إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَى بِهِمَا): **Zengin ya da fakir olsunlar. Çünkü Allah ikisine de daha yakındır"** buyruğunda (كان)'in ismi hazf edilmiştir. Yani: Eğer şahidlik etmenizi isteyen, yahut da aleyhine şahidlikte bulunacağınız kişi zengin ise, zenginliği dolayısıyla onu gözetmeyin. Şâyet fakir ise, yine ona şefkat ve merhamet duyguları etkisi altında kalarak gözetilmesin.

"Çünkü Allah ikisine de daha yakındır." Yüce Allah, kendileri için seçmiş olduğu fakirlik ve zenginlik hususunda onlara daha yakındır.

es-Süddî der ki: Peygamber (sav)'ın huzurunda bir zengin ve bir fakir davalaştı. Peygamber (sav) içten içe fakire meyl ediyordu. Ve fakirin zengine haksızlık etmeyeceği görüşünde idi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

7. Allah'ın Yakınlığı:

Yüce Allah'ın: "(فَاللَّهُ أَوْلَى بِهِمَا): **Çünkü Allah ikisine de daha yakındır"** buyruğunda yüce Allah, "(بهما): **İkisine"** diye buyurmakta ve (به) Ona diye buyurmamaktadır. Her ne kadar" (أو): Yahut, veya" birileri hakkında husule delalet ediyorsa da böyle kullanılışının sebebi, anlamın yüce Allah'ın her ikisine de ayrı ayrı yakınlığından dolayıdır.

el-Ahfeş der ki: "veya" bazan vav : ve" anlamında da olur. Yani eğer o kişi zengin olsun, fakir olsun Allah, nasıl olurlarsa olsunlar iki davacıya da daha yakındır. Ancak bu açıklamada biraz zaaf vardır.

Şöyle de denilmiştir. "İkisine" diye buyurması, daha önce her ikisinden de söz edildiğinden dolayıdır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ): *Erkek veya kız kardeşi varsa onlardan her birine altıdabir düşer."* (en-Nisâ, 4/12)

8. Adaleti Bırakıp Hevaya Meyletmeyin:

Yüce Allah'ın: **"Artık... hevâya uymayın"** buyruğu bir yasaktır. Çünkü hevaya tabi olmak aşağılatıcıdır. Yani, helâk edicidir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İnsanlar arasında hakk ile hükmet. Hevaya uymaki seni Allah'ın yolundan saptırır."* (Sa'd, 38/26)

Çünkü hevâya tabi olmak, haksız yere şahidlikte bulunmaya, hükümde haksızlık yapmaya ve buna benzer şeyleri işlemeye iter.

eş-Şa'bî der ki: Yüce Allah, hakim ve yöneticilerden üç türlü ahid almıştır: Hevâya tabi olmamaları, insanlardan korkmayıp yalnız kendisinden korkmaları ve âyetlerini az bir bedele değişmemeleri.

"(أَنْ تَعْدِلُوا): **Adaletten vazgeçerek"** buyruğu nasb mahallindedir.

9. "Eğip Bükmek" İle "Yüz Çevirmek" Kelimelerine Dair Açıklamalar:

Yüce Allah'ın: **"Eğer dilinizi eğip büker veya yüz çevirirseniz"** buyruğundaki **"eğip bükerseniz"** anlamındaki buyruk, (وإن تلووا) şeklinde okunmuştur. Bu okuyuşa göre, kişiye hakkını vermeyip inkar etmesi halinde kullanılan; (لويت فلانًا حقه ليًا)'den gelmektedir. Bunun fiili ise; (لَوَى) şeklinde gelir. Aslı ise (لَوَيَ) şeklindedir. "Ye" harfi, kendisinin ve kendisinden önceki harfin harekesi dolayısıyla elife kalb edilmiştir. Mastarı ise (لَيًّا) şeklinde gelmekle birlikte, bunun da aslı (لَوْيًا) dır. (لِيَانًا) diye de gelir. Bunun da aslı; (لِوْيَانًا) şeklindedir. Ancak "vav" harfi "ye" harfine idğam edilmiştir.

el-Kutebi der ki: (تلووا) kelimesi, şahidlikte birisine doğru yaklaşmaktan, hasımlardan birisine meyletmek anlamındaki: (اللَّيّ) den gelir. İbn Âmir ve Kûfeliler ise (تَلْوُا) diye okumuşlardır. Bununla da bir işi şahidliği ifa edip yüz çevirecek olursanız, anlamı kastedilmiş olur. Bu da: (وليت الأمر) ifadesinden alınmadır. O takdirde bu ifadede işi gereği gibi yerine getirmekten yüz çevrildiği için azarlama manası sözkonusu olur.

(تَلْوُا)'ın anlamının yüz çevirmek olduğu da söylenmiştir. Buna göre "lam" harfini ötreli olarak okumak, iki anlamı ifade etmektedir: Bir işi üstlenmek ve aynı zamanda yüz çevirmek. İki "vav" ile okumak ise tek bir anlamı ifade eder ki bu da şahidlikten yüz çevirmeyi anlatır. Kimi nahivcilerin iddiasına göre (تلوا) diye -tek "vav"- ile okuyanların lahn ile (yanlış) okuduğunu ileri sürmüştür. Çünkü burada üstlenmenin (vilâyetin) bir anlamı yoktur. en-Nehhas ve başkaları ise şöyle demektedir: Böyle bir şey (bunun lahn olması) gerekmez. Ve bu kelime (تَلْوُوا) anlamında (yani iki "vav"lı kullanılışı gibi) olur. Çünkü bu kelimenin aslı; (تلووا) şeklindedir. Kendisinden sonra bir başka vav'ın daha geldiği bir "vav" harfinin üzerindeki ötre ağır geldiğinden dolayı o "vav"ın ötre olan harekesi lâm'a verildikten sonra iki sakin bir arada olduğundan ötürü iki "vav"dan biri hazf edilmiştir. Bu da lâm harfini sakin ve iki "vav" ile okuyuş gibidir. Bunu da Mekkî zikretmiştir.

ez-Zeccâc ise der ki: "(وإن تلووا) şeklinde kıraatte birinci "vav" hemzeli okunursa o takdirde (تلؤوا) şeklinde olur. Bu "vav"ın harekesi "lâm"a verilmek suretiyle hemze hafifletilince bu sefer; (تلوا) haline gelir.

Ve bunun aslı da (تلووا) şeklinde çift "vav"lıdır. Bu takdire göre her iki kıraat arasında bir uyum sözkonusu olmaktadır. Bunu en-Nehhas, Mekkî, İbnü'l-Arabî ve başkaları da zikretmiştir.

İbn Abbas der ki: Bu, hakimin yanında oturan iki hasım hakkındadır. Hakim birisinin lehine, diğerinin aleyhine olmak üzere birisine doğru meyledip ve diğerinden yüz çevirmesiyle ilgilidir. Buna göre bu kelime, hüküm hakimin kendisine meylettiği kişinin lehine verilip uygulamaya konulmak suretiyle adaletli hüküm verme imakânı ortadan kalkıncaya kadar sözün eğilip bükülmesi, sağa ve sola çekilmesi demek olur.

İbn Atiyye der ki: Ben, kimi hakimlerin böyle yaptığına tanık oldum. Yüce Allah, herkesi hesaba çekecek olandır.

Yine İbn Abbas, es-Süddî, İbn Zeyd, ed-Dahhâk ve Mücahid der ki: Bu buyruk, şahidlikte bulunurken hakkı söylemeyen ya da hakkı yerine getirmekten yüz çeviren böylelikle de şahidliği diliyle tahrif edip, eğip büken şahidler hakkındadır.

Âyetin lafzı hem yargıyı, hem şahidliği kapsamına almaktadır. Bütün insanlar adaletle emrolunmuşlardır. Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır: "(لَيُّ الواجِدِ يُحِلّ عِرضه وعقوبته): Üzerindeki hakkı ödeme gücünü bulan bir kimsenin eğip bükmesi (üzerindeki hakkı ödemeyi savsaklaması) ırzını da helal kılar, cezalandırılmayı da hak eder." (1)

İbnü'l-Arabî der ki: Cezalandırılması hapsedilmesi demektir. Irzının helal kılınması ise şikâyet edilmesidir.

10. Kölenin Şahidliği:

Kimi ilim adamı kölenin şahidliğinin kabul edilmemesi (reddi) hususunda bu âyeti delil göstermiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah bu âyet-i kerimede hakimi bir şahid olarak değerlendirmiştir. Bu da kölenin şahidlik yapma ehliyetine sahip olmadığının en açık bir delilidir. Zira, böyle bir işi yerine getirmesi için kendisine ihtiyaç duyulduğu takdirde bu işte gözetilen maksat bağımsızlıktır. Kölenin bağımsız olması ise asla düşünülemez. İşte bundan dolayı kölenin şahidliği red olunur.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَالْكِتَابِ الَّذِى نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهٖ
وَالْكِتَابِ الَّذِٓى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ
وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰلًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

136. Ey iman edenler, Allah'a, O'nun Rasûlüne, Rasûlüne kısım kısım indirdiği kitaba ve daha evvel indirdiği kitaplara iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, artık o hiç şüphesiz (haktan) **uzak bir sapıklığa düşmüş olur.**

"Ey iman edenler Allah... iman edin" âyet-i kerimesi bütün mü'minler hak-

(1) *Buhârî*, İstikrâz 13; *Ebû Dâvûd, Akdiye* 29; *Nesaî*, Buyû, 100; *İbn Mâce*, Sadakât 18; *Müsned*, IV, 222, 388, 389.

kında nazil olmuştur. Anlamı şudur: Ey iman edip tasdik etmiş olanlar! Tasdikiniz üzere devam edin ve sebat gösterin.

"Rasulüne indirdiği kısım kısım kitaba" Kur'an-ı Kerime **"ve daha evvel indirdiği kitaplara"** yani, bütün peygamberlere indirilmiş bütün kitaplara.

İbn Kesir, Ebû Amr ve İbn Amir; (نَزَّلَ) ile; (أَنْزَلَ) kelimelerini -sırasıyla-; "(نَزَّلَ) ile (أَنْزَلَ): İndirilen" şeklinde ötreli olarak okumuşlardır. Diğerleri ise, (bu kelimenin ilk harflerini ötre yerine) üstün ile okumuşlardır.

Âyet-i kerimenin Muhammed (sav)'den önce gönderilmiş peygamberlere iman eden kimseler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Bunun münafiklara bir hitab olduğu da söylenmiştir. Buna göre anlamı da şöyle olur: Ey zahiren iman edenler, Allah'a ihlâs ile iman ediniz.

Yine bununla müşriklerin kast edildiği de söylenmiştir. O takdirde anlamı da şöyle olur: Ey Latâ, Uzza'ya ve Tağutâ iman edenler, Allah'a iman ediniz. Yani Allah'ı ve O'nun kitaplarını doğrulayınız, tasdik ediniz.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ
يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾

137. Muhakkak iman edip sonra küfre sapanları, sonra yine iman edenleri, sonra da küfürlerini artırmış olanları Allah mağfiret edecek değildir. Onları doğru bir yola iletecek de değildir.

Buyruğun anlamının şöyle olduğu söylenmiştir: Musa'ya iman edip Uzeyr'e kâfir olanlar, sonra Uzeyr'e iman eden, sonra da İsa'ya kâfir olanlar, sonra da Muhammed (sav)'ı inkâr ile küfürlerini artırmış olanlar (Allah bunları mağfiret edecek değildir).

Şöyle de açıklanmıştır: Önce Musa'ya iman eden, sonra da Uzeyr'e iman eden, Uzeyr'den sonra Mesih'i inkâr ile kâfir olan... -Hıristiyanlar Musa'nın getirdiklerini inkâr edip İsa'ya iman ettiler- -Sonra Muhammad (sav)'ı ve onun getirdiği Kur'an-ı Kerimi inkâr ile küfürlerini artıranlar...

Denilse ki: Yüce Allah, küfrü hiçbir şekilde mağfiret etmeyeceğine göre nasıl olur da: **"Muhakkak iman edip sonra küfre sapanları, sonra yine iman edenleri, sonra da küfürlerini artırmış olanları Allah mağfiret edecek değildir"** diye buyurmaktadır.

Buna cevap şudur: Kâfir iman ettiği takdirde küfrü bağışlanır. İmandan dönüp yine kâfir olursa, birinci küfrü ona mağfiret olunmaz. Bu ise Müslim'in Sahih'inde Abdullah (b. Mes'ud)'dan gelen şu rivayete benzemektedir: Ab-

dullah dedi ki: Bazı kimseler Rasulullah (sav)'a şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasulü, cahiliye döneminde yaptıklarımızdan sorumlu tutulacak mıyız? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sizden, İslâm'a girdikten sonra güzel hareket edenler bunlardan sorumlu tutulmayacaktır. Kötülük yapanlar ise cahiliye döneminde de İslâm'a girdikten sonra da yaptıklarından sorumlu tutulacaktır." Bir rivayette de şöyle denilmektedir: "İslâmda kötülük yapan öncekinden de sonrakinden de sorumlu tutulur." (1)

Burada "kötülük, kötülük yapmak" kâfir olmak anlamındadır. Zira burada bir kötülüğün işlenmesinin kastedilmesi doğru olamaz. Bundan maksadın küfür dışındaki diğer günahlar olduğunu kabul edecek olursak o takdirde İslâm'ın kendisinden önce yapılanları silebilmesi ancak öleceği vakte kadar bütün günahlardan korunan kimse için mümkün olabilir. Bu ise, icma ile bâtıl bir iddia olur.

Yüce Allah'ın: **"Sonra da küfürlerini artırmış olanları"** buyruğunun anlamı, küfür üzere ısrar edenler demektir. **"Allah, onları mağfiret edecek değildir. Onları doğru yola iletecek"** cenenete götüren yolu gösterecek **"de değildir."** Şöyle de açıklanmıştır: Allah, gerçek dostlarına özel olarak ihsanda bulunduğu şekilde onlara böyle bir muvaffakiyeti ihsan etmeyecektir.

Bu âyet-i kerimede Kaderiyecilerin görüşü de reddolunmaktadır. Çünkü yüce Allah, kâfirleri hayırlı yola iletmeyeceğini beyan etmektedir. Böylelikle kul, hidayete ancak yüce Allah'ın tevfiki ile nail olacağını bilsin. Ve yine Yüce Allah'ın iradesiyle hidayetten mahrum kalacağını bilsin.

Âyet-i Kerime aynı şekilde mürtedlerin hükmünü de kapsamaktadır ki, onlar hakkındaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Artık içinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse..."* (el-Bakara, 2/217) buyruğunu açıklarken (8. başlıkta) yapmış bulunuyoruz.

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾

138. Münafıklara kendileri için can yakıcı bir azab olduğu müjdesini ver.

Müjdelemek, etkileri ten üzerinde ortaya çıkıp görülen şeyleri haber vermek anlamından gelmektedir. Buna dair açıklamalar, el-Bakara Sûresinde (25. ayet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca münafıklığın anlamına dair açıklamalar (el-Bakara, 2/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhâri*, İstitâbetu'l-Mürteddin 1; *İbn Mâce*, Zühd 29; *Dârimi*, Mukaddime 1; *Müsned*, I, 379, 409, 429, 431, 462.

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَيَبْتَغُونَ
عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

139. Onlar, mü'minleri bırakır da kâfirleri dost edinenlerdir. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır.

Yüce Allah'ın: **"Onlar mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinenlerdir"** buyruğu, münafıkların sıfatıdır. Bu buyrukta, muvahhidlerden bir masiyet işleyenin münafık olmadığına dair delil vardır. Çünkü Allah, kâfirleri dost (veli) edinmez. Yine âyet-i kerime kâfirlerle dostluk kurmayı yasaklamayı da ihtiva etmektedir. Din ile ilgili işler hususunda onları yardımcı edinme yasağını da ihtiva etmektedir. Sahih (i Müslim)'de Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, müşriklerden birisi Peygamber (sav)'le birlikte çarpışmak üzere arkadan yetişti. Hz. Peygamber ona: "Geri dön. Çünkü biz hiçbir müşriğin yardımını almayız" diye buyurdu. (1)

"İzzet" galip gelmek demektir. Bir kimse mağlup edildiği takdirde "onu mağlup etti" anlamında (يَعُزُّه) denilir.

"Gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır." Yani galibiyet ve kuvvet yalnızca Allah'ındır. İbn Abbas der ki: **"İzzeti onların yanında mı arıyorlar?"** buyruğu ile Kaynukaoğullarının yanında mı arıyorlar? demek istemektedir. Çünkü İbn Ubey (b. Selûl) onları dost edinen birisiydi.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا
وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ۚ
إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ
جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾ الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ ۖ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا
أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ ۖ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ ۙ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ

(1) *Müslim*, Cihâd 151; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 142; *Tirmizi*, Siyer 10; *İbn Mâce*, Cihâd 27; *Dârimi*, Siyer 54; *Müsned*, VI, 68, 149.

عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۗ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ
وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

140. O, size Kitapta şunu indirdi: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz vakit onlar başka bir söze dalıncaya kadar yanlarında oturmayın. Çünkü o zaman siz de onlar gibi olursunuz. Doğrusu Allah münafıkları da kâfirleri de cehennemde biraraya toplayacaktır.

141. Onlar size (gelecek musibetleri) **gözetleyip duranlardır. Onun için Allah'tan size bir zafer nasib olursa: "Biz de sizinle birlikte değil miydik" derler. Eğer kâfirlere zaferden bir pay düşerse, derler ki: "Biz size üstünlük sağlamadık mı? Mü'minlere karşı da sizi korumadık mı?" Kıyamet günü aranızda hüküm verecek olan Allah'tır. Allah, mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir.**

"O size Kitapta şunu indirdi: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz vakit..." buyruğunda gerçek anlamda olsun, münafıklık yaparak olsun, imanını açığa vuran herkese hitap edilmektedir. Çünkü (münafık) imanını açığa vuracak olursa, artık onun Allah'ın Kitabının emirlerini yerine getirmesi bir zorunluluktur. Bu hususta indirildiğinden söz edilen ise, yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Ayetlerimize dalanları* (alay edenleri) *gördüğün zaman onlar başka bir söze dalıncaya kadar kendilerinden yüz çevir."* (el-En'am, 6/68) Münafık olanlar ise, yahudi alimleriyle birlikte oturur ve Kur'an-ı Kerim ile alay ederlerdi.

Âsım ve Yakub, nun harfini üstün, "ze" harfini şeddeli ve üstün olarak "(وقد نَزَّلَ): Kısım kısım"indirdi" diye okumuştur. Buna sebep, daha önce yüce Allahın: *"Gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır"* (en-Nisa, 4/139) buyruğunda zat-ı zü'l- Celalin isminin zikredilmiş olmasıdır. Humeyd de böyle okumakla birlikte o, "ze" harfini şeddesiz okumuştur. (Anlamı: Size kitapta şu buyruk inmiştir şeklinde olur). Diğerleri, meçhul bir fiil olarak; "(نُزِّلَ): İndirilmiştir," diye okumuşlardır.

"Allahın ayetlerinin... işittiğiniz vakit" buyruğunda yer alan:

"(أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ): **İşittiğiniz vakit"** buyruğu, Asım ve Yakub'un kıraatine göre, başta gelen fiilin onda ameli dolayısıyla nasb mahallindedir. Diğerlerinin kıraatine göre ise ref' mahallindedir. Çünkü o takdirde meçhul fiilin ismi (naib-i faili) olur.

"Ayetlerinin inkâr edildiğini" yani, Allah'ın âyetlerinin inkâr edilip onlarla alay edildiğini işittiğiniz takdirde. Burada işitilmelerinden söz edilen **"âyetler"** olmakla birlikte, maksat, onların inkar edilip onlarla alay edilmesinin işitilmesidir. Meselâ, Abdullah'ı kınanırken işittim derken, maksadın Abdullah hakkında kınayıcı sözleri işittim, demektir.

Yüce Allah'ın: **"Onlar başka bir söze dalıncaya kadar yanlarında oturmayın"** yani, küfür ve inkârdan başka bir söz söyleyinceye kadar onlarla birlikte oturmayın. **"Çünkü o zaman siz de onlar gibi olursunuz."** İşte bu buyrukda, münkeri açığa vurdukları takdirde masiyet işleyenlerden uzak durmanın vücubuna delalet vardır. Çünkü, onlardan uzak durmayan bir kimse, onların fiillerine razı olmuş olur. Küfre rıza ise küfürdür. Nitekim yüce Allah da: **"Çünkü o zaman siz de onlar gibi olursunuz"** diye buyurmaktadır. Buna göre masiyetin işlendiği bir mecliste oturup da onlara karşı tepki göstermeyen herkes, günahta onlarla beraber eşit olur. Masiyet sözünü söyleyip bunun gereğince de amel ettiklerinde onlara tepki göstermesi icabeder. Eğer onlara tepki gösterme gücünü bulamıyorsa, bu âyet-i kerimenin tehdid ettiği kimselerden olmamak için yanlarından kalkıp gitmesi gerekir.

Ömer b. Abdulaziz (r.a)'dan rivayet edildiğine göre o, şarap içen bir topluluk yakalar. Orada hazır bulunanlardan birisi hakkında oruçlu olduğu kendisine söylenince, ona karşı takınması gereken edebi hatırlattı ve: **"Çünkü o zaman siz de onlar gibi olursunuz"** âyetini okudu. Yani, masiyete razı oluş da masiyettir. Bundan dolayı masiyeti işleyen de, ona razı olan da o masiyetin cezasına hep birlikte helak edilinceye kadar maruz kalırlar.

Böyle bir benzerlik (onlar gibi olmak) bütün niteliklerde değildir. Ancak birlikte oluştan dolayı zahiren görünene göre yapılmış bir benzetmedir. Nitekim şair şöyle demiş:

فكل قرين بالمقارِن يقتدي

"Zaten herbir arkadaş beraberindeki arkadaşa uyar."

Bu da (bu mısranın yer aldığı beyit de, bu tür açıklamalar da) daha önceden (en-Nisâ, 4/38. ayet, 2. başlık) geçmiş bulunmaktadır.

Açıkladığımız şekilde masiyet işleyenlerden uzak durmak sabit bir hüküm olduğuna göre, bid'at ve hevâ ehlinden uzaklaşmak, öncelikle sözkonusudur. el-Kelbî der ki, yüce Allah'ın: **"Onlar başka bir söze dalıncaya kadar yanlarında oturmayın"** buyruğu, yüce Allah'ın: *"Takva sahibi mü'minlere onların hesaplarından hiçbir şey yoktur"* (el-En'am, 6/69) buyruğu ile nesh edilmiştir. Ancak, genel olarak müfessirler bu âyet muhkemdir, demişlerdir. Cuveybir, ed-Dahhâk'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Kıyamet gününe kadar dinde olmadık bir şeyi ihdas eden ve her bir bid'atçi bu âyetin kap-

samına girmektedir.

"Doğrusu Allah münafıkları da... cehennemde bir arada toplayacaktır" buyruğundaki; "(جامع): **Toplayacak olandır"** kelimesi aslında tenvinlidir. Tahfif için tenvin hazf edilmiştir. Toplayacaktır, anlamındadır.

"Onlar" yani münafıklar, **"size** (gelecek musibetleri) **gözetleyip duranlardır."** Yani, başınıza gelecek musibetleri bekleyip durmaktadırlar. **"Onun için Allah'tan size bir zafer nasib olursa"** Yahudilere galip gelir ve ganimet elde ederseniz, **"biz de sizinle birlikte değilmiydik derler?"** Yani, bize de ganimetten pay veriniz derler. **"Eğer, kâfirlere bir pay düşerse"** yani zafer elde ederlerse, **"derler ki: Biz size üstünlük sağlamadık mı?"** Yani, müslümanlar sizden korkacak noktaya gelinceye kadar biz sizin düşmanınıza karşı üstünlük sağlamadıkmı ve düşmanlarınızın size karşı gücünü (maneviyatını) kırmadık mı? Aslında; "(استحوذ على كذا): O şeye galip geldi," anlamındadır. "(اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ): *Şeytan onlara galip geldi"* (el-Mücadele, 58/19) buyruğu da burdan gelmektedir. Bunun, kuşatmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Burada bu fiil aslı üzere kullanılmıştır. Eğer bu kelimede İ'lal yapılmış olsaydı, (ألم نستجذ) şeklinde kullanılması gerekirdi. İ'lalli olarak fiil (استحاذ يستحيذ) şeklinde gelir. İ'lalsiz ise, (استحوذ يستحوذ) şeklinde kullanılır.

"Mü'minlere karşı da sizi" onların size karşı savaşma azimlerini kırmak ve size yapmak istediklerine karşı onları dağıtmak, görüşlerini parçalamak suretiyle "korumadık mı?"

Âyet-i Kerime münafıkların, müslümanlarla birlikte gazalara çıktıklarını göstermektedir. Bundan dolayı: Biz de sizinle birlikte değil miydik dediler. Yine âyet-i kerime, münafıklara ganimetten pay verilmeyeceğine de delalet vardır. Bundan dolayı ganimetten pay verilmesini istediler ve: Biz de sizinle birlikte değil miydik demişlerdir. Onların: **"Biz de sizinle birlikte değil miydik"** şeklindeki sözlerinin müslümanlara minnet etmek anlamına gelme ihtimali de vardır. Yani bizler, sizinle birlikte olup onlara dair haberleri size bildiriyorduk ve biz sizin yardımcılarınız idik.

Yüce Allah'ın: **"Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1. Kâfirlerin Mü'minlerin Aleyhine Yol Bulamamaları Ne Demektir:

"Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir" buyruğu ile ilgili olarak ilim adamlarının beş türlü te'vili (açıklaması) vardır:

1) Yusey el-Hadramî'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın yanında bulunuyordum. Bir adam ona: Ey mü'minlerin emiri dedi. Yüce Allah'ın: **"Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir"** buyruğu hakkında ne dersin, bu nasıl olur? Çünkü onlar, bizimle çarpışmaktadır, bazı zamanlar bize galip gelmektedirler. Ali (r.a) dedi ki: Bu-

nun anlamı, Kıyamet gününde hüküm verileceği günde ortaya çıkacaktır. (Yani, o vakit kâfirler mü'minlere karşı onların aleyhine bir delil getiremiyecek lerdir.) İbn Abbas da böyle demiştir: Burada kastedilen Kıyamet günüdür. İbn Atiyye der ki: Bütün te'vil âlimleri böyle demiştir.

İbnü'l-Arabî der ki: Böyle bir açıklama zayıftır. Çünkü bu hususta böyle bir şeyi haber vermenin bir faydası yoktur. Buyrukların baş tarafı böyle bir manayı sezdiriyor gibi olsa dahi bu böyledir. Çünkü yüce Allah: **"Kıyamet günü aranızda hüküm verecek olan Allah'tır"** diye buyurmakta ve bu hükmü kıyamet gününe tehir ettiğini belirtmektedir. Dünya hayatında ise, işi nöbetleşe dönüp duracak şekilde takdir etmiştir. Kimi zaman kâfirler galip gelmekte, kimi zaman mağlup edilmektedirler. Bu da, onun ön gördüğü hikmete ve daha önceki ezelî takdirine göre olmaktadır. Bundan sonra şanı yüce Allah: **"Allah, mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir"** diye buyurduğundan, sonradan gelen bu buyruğun baş tarafı ile alakalı olduğu vehmine kapılmıştır. Bu ise, bu buyruğun bir daha tekrarlanmasını faydasız kılar. Zira, o takdirde bu bir tekrar olur.

2) Yüce Allah, kâfirler lehine mü'minlerin devletini imha edecek, onların izlerini silip kaldıracak ve onların vatanlarını kâfirlere mübah kılacak şekilde bir yol, bir fırsat vermeyecektir. Nitekim Müslim'in Sahih'inde Sevban (r.a) yoluyla gelen hadiste ifade edildiği gibi, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben Rabbimden ümmetimi genel bir kıtlık ile helâk etmemesini ve üzerlerine kendilerinden olmayan bir düşmanı musallat edip de onların himaye olunması gereken cemaatlerini, mülk ve kuvvetlerini kökten imha etmemesini diledim. Rabbim de şöyle buyurdu: Ey Muhammed, Ben bir kazayı hükme bağladığım takdirde artık bir daha o geri döndürülemez. Ben, ümmetim için istediğim şey olan onları genel bir kıtlık ile helak etmemeyi ve üzerlerine kendilerinden olmayan bir düşmanı musallat kılarak onları kökten imha edecek şekilde mülklerini yok etmesine fırsat vermeme talebini verdim. İsterse de onun (yerin) dört bir yanında bulunan herkes, aleyhlerine toplanmış olsun. Nihayet onlar birbirlerini helak edinceye ve biri diğerini esir alıncaya kadar." (1)

3) Şüphesiz yüce Allah, kendi aralarında batılı tavsiye etmeye koyulup münkeri birbirlerine yasaklamaktan vazgeçip, tevbeyi de ihmal etmedikleri sürece kâfirler lehine, mü'minler aleyhine hiçbir yol vermeyecektir. Böyle yaptıkları takdirde ise, onlardan dolayı (bu durumları sebebiyle) düşman üzerlerine musallat edilir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Size isabet eden her bir musi-*

(1) ***Müslim***, Fiten 19; ***Ebû Dâvûd***, Fiten 1; ***Tirmizi***, Fiten 14; ***İbn Mâce***, Fiten 9; ***Müsned***, IV, 123 (Şeddad b. Evs'ten).

bet, ellerinizle kazandığınız (günahlar) sebebiyledir." (eş-Şura, 42/30) İbnü'l-Arabî der ki: Bu açıklama gerçekten değerli ve güzel bir açıklamadır.

Derim ki: Buna Hz. Peygamber'in Sevban yoluyla zikrettiğimiz hadisindeki ifade de delâlet etmektedir: "Onları birbirlerini helak edinceye ve biri diğerini esir alıncaya kadar". Çünkü burada: "(حتى): ... a kadar" kelimesi, gaye (nihai sınırı) ifade etmektedir. Sözün zahiri şunu gerektirmektedir: Allah, üzerlerine haklarını kendilerine mübah kılacak bir düşmanı bizzat kendileri, birbirlerini helâke sürüklemedikçe, birbirlerini esir almadıkça göndermeyecektir. Bu durum, bu zamanlarda müslümanlar arasında ortaya çıkan fitnelerle ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kâfirlerin güç ve kuvveti artmış, müslüman ülkelerini istila etmiş bulunuyorlar. Öyle ki, İslamdan en asgari miktarın dışında birşey kalmamıştır. Yüce Allah'tan affı ile yardımı ve lütfuyla imdadımıza yetişip kusurlarımızı telafi etmemize yardımcı olmasını dileriz.

4) Yüce Allah, şer'i bakımdan kâfirler lehine, mü'minlerin aleyhine bir yol vermeyecektir. Öyle bir şey sözkonusu olsa, şeriata muhalif bir yolla olur.

5) **"Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir."** Yani, onların üstünlüklerini sağlayacak aklî, yada şer'î bir delil kılmayacaktır. Böyle bir delili ileri sürmeleri halinde, mutlaka o çürütülür ve bu şüphe ortadan kaldırılır.

2. Kâfirin Müslümanı Köle Edinmesi:

İbnü'l-Arabî der ki: İlim adamlarımız, bu âyet-i kerimeyi , kâfirin müslüman köleye sahip olamayacağına delil göstermişlerdir. Eşheb ve Şafiî de bu görüştedirler. Çünkü yüce Allah, kâfirin mü'min aleyhine bir yol edinmeyeceğini belirtmiştir. Satın almak yoluyla mülk edinmek ise, onun aleyhine bir yoldur. O bakımdan onun için böyle bir meşruiyet sözkonusu değildir ve böyle bir satın almakla akid gerçekleşmiş olmaz.

İbnü'l-Kasım, Malik'ten -ki bu, aynı zamanda Ebû Hanife'nin de görüşüdür- şöyle dediğini nakletmektedir: Yüce Allah'ın: **"Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir"** buyruğunun anlamı, mülkiyetin devamı hususuyla ilgilidir.

Çünkü bizler, böyle bir mülkiyetin (kâfirin) lehine ve (müslümanın) aleyhine gerçekleştiğini görebilmekteyiz. Bu da miras yoluyla olur. Şekli de şöyle olur: Kâfir birisinin elinde bulunan kâfir bir köle İslama girer. Mahkeme onun aleyhine müslüman köleyi satmasını hükme bağlar. O da aleyhindeki satış hükmünü kabul eder, fakat ölür. Bu sefer ölen kâfirin kâfir mirasçısı müslüman köleyi miras alır. İşte bu, ister istemez veya kasıt olmaksızın sabit olmuş bir yoldur. Ancak satın alma yoluyla mülk edinmek ise, böyle bir niyet kastıyla sabit olur. Böyle bir akidle kâfir, kendi iradesiyle onu (müslüman köleyi) mülk edinmek istemiş olur. Eğer bu satış akdinin geçerliliğine

hüküm verilir, mülkiyetinin sabit olduğu kabul edilirse, o takdirde kâfir bu hususlaki kastını gerçekleştirmiş ve böylelikle kâfirin lehine, müslümanın aleyhine bir yol bırakılmış olur.

Ebû Ömer der ki: Müslümanlar icma ile hıristiyan veya yahudi bir kimsenin müslüman kölesini azad etmesinin sahih ve onun aleyhine olmak üzere geçerli olacağını kabul etmişlerdir. Yine icma ile şunu kabul etmişlerdir: Kafir bir köle müslüman oluduğu takdirde sahibine rağmen satılır ve onun bedeli kâfire ödenir. İşte bu şuna delâlet etmektedir: Müslüman, o kâfirin mülkiyeti olmak üzere satılır ve onun mülkü aleyhine müslüman kölenin azad edilmesi sabit olur. Şu kadar var ki, kâfirin bu mülkiyeti kendisine rağmen (aleyhine) satılmasının vücubu dolayısıyla istikrarlı bir mülkiyet değildir. Bunun böyle oluşu da -doğrusunu en iyi bilen Allahtır ya- şanı yüce Allah'ın: **"Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir"** buyruğu dolayısıyla olmalıdır. Yüce Allah bu âyet-i kerimede mü'minin (kâfir tarafından) köleleştirilmesini, mülk edinilmesini, bu mülkiyetinin de istikrarlı ve devamlı bir mülkiyet olmasını (bunun olamayacağını) kast etmektedir.

İlim adamları, kâfir bir kölenin müslüman bir köleyi satın alması hususunda iki farklı görüşe sahiptirler. Birincisine göre böyle bir satış feshedilir, ikinci görüşe göre ise, satış sahih olmakla birlikte satın alanın aleyhine (ona rağmen) köle satılır.

3. Hıristiyan Bir Efendinin Ölümünden Sonra Azad Edilmesini Vasiyet Ettiği Hıristiyan Kölesi İslâma Girerse:

Yine bu kabilden olmak üzere ilim adamları, hıristiyan bir kimsenin hıristiyan bir kölesinin öldükten sonra azad olmasını vasiyet ederse (tedbîr), bu arada köle İslâm'a girerse hükmün ne olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Malik ile iki görüşünden birisinde Şafiî şöyle demektedir: Efendisiyle kölesi arasına girilir ve hıristiyan efendisine rağmen kölesi muharece yapar.[1] Ve durumu açıkça ortaya çıkıncaya kadar da satılmaz. Eğer hıristiyan borçlu olarak ölürse, bu şekilde müdebber kölenin bedelinden ödenir. Ancak, hıristiyanın malında müdebber köleyi de kaldırabilecek (bedelini kuşatacak) kadar bir varlığı varsa, müdebber köle azad edilir.

Şafiî diğer görüşünde şöyle demektedir: Müslüman olduğu andan itibaren ona rağmen satılır. Bu görüşü el-Müzenî de tercih etmiştir. Çünkü, müdebber köle bir vasiyettir. Müslüman bir kimsenin ise kendisini zelil kılacak ve onu dışarıya gönderip çalıştıracak müşrik bir kimsenin mülkiyetinde bırakılmak caiz değildir. Üstelik İslama girmesi suretiyle de ona düşman olmuştur.

---

(1) **Muhârece:** Kölenin çalışma serbetisi şartı ile, efendisine aylık mali bir ödeme yapmak üzere anlaşması demektir. (İbn Münzir, *Lisânu'l-Arab*, II, 252).

el-Leys b. Sa'd ise der ki: Hıristiyandan müslüman köle satın alınıp azad edilir. Böylelikle de azad edilen kölenin velâsı onu satın alıp azad eden olup hıristiyana da o kölenin bedeli ödenir.

Süfyan ile Kûfeliler ise şöyle demişlerdir: Hıristiyan efendinin müdebber kölesi İslâma girecek olursa, onun kıymeti tesbit edilir ve İslâma giren köle de kıymetini ödemek üzere dışarıda çalışır. Eğer müdebber bu çalışmasıyla bedelini ödemeden önce hıristiyan ölürse, köle azad olur ve artık onun çalışmasına gerek kalmaz.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ ۚ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ
قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾

142. Doğrusu münafıklar Allah'ı aldatmak isterler. Halbuki O, hilelerini başlarına geçirir. Namaza kalktıkları vakit de tembelce kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı ancak pek az anarlar.

Yüce Allah'ın: **"Doğrusu münafıklar Allah'ı aldatmak isterler. Halbuki O, hilelerini başlarına geçirir"** buyruğunda geçen **"aldatmanın"** anlamına dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde (2/9. ayette) geçmiş bulunmaktadır.

Allah'ın hilelerini başlarına geçirmesi ise, onların, Allah'ın dostlarını ve peygamberlerini aldatmak istemelerine karşı onları cezalandırmasıdır. el-Hasen der ki: Kıyamet gününde, mü'min olsun münafık olsun her bir insana bir nur verilir. Münafıklar bundan dolayı sevinir ve artık kurtulduklarını zannederler. Sıratâ vardıklarında her bir münafıkın nuru söndürülür. İşte yüce Allah'ın bize söyleyeceklerini belirttiği: *"Bizi bekleyin de sizin nurunuzdan aydınlanalım"* (el-Hadid, 57/13) buyruğu bunu anlatmaktadır.

"Namaza kalktıkları vakit de tembelce kalkarlar" buyruğuna gelince, yani onlar, tembel tembel, ağırdan alarak, ağırlaşmış olarak, riyakârlık yapmak üzere namaz kılarlar. Herhangi bir sevap ummazlar. Onu terketmekten dolayı da ceza göreceklerine inanmazlar. Sahih hadiste şöyle buyurulmuştur: "Münafıklara en ağır gelen namaz, yatsı namazı ile sabah namazıdır." (1) Çünkü, gündüzün çalışmalarından yorulmuş oldukları halde yatsı namazının vakti gelir, bu namaza kalkmak onlara ağır gelir. Sabah namazının vakti ise, uykuyu sevindirici her şeyden sevdikleri bir sırada gelir. Eğer kılıç korkusu ol-

(1) *Buhârî*, Mevâkit 20, Ezân 34; *Müslim* Mesâcid 252; *Ebû Dâvûd*, Salât 47; *Nesaî*, İmâme 45; *İbn Mâce*, Mesâcid 18; *Dârimi*, Salât 52; *Müsned*, V, 140, 141.

masaydı asla kalkmazlardı.

Riya ise Allah'ın emrine tabi olmak kastıyla değil de insanlar görsün di ye güzel şeyleri açığa çıkarmaktır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/264. ayet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Daha sonra yüce Allah, riyakârlık yaptıkları ve korkudan dolayı namaz kıldıkları sırada çok az Allah'ı anmakla onları nitelendirmektedir. Peygamber (sav)'da namazı erteleyen kimseyi yermek suretiyle şöyle buyurmaktadır: "İşte bu, münafıkların namazıdır." Bunu üç defa tekrarladı: "Onlardan birisi oturup güneşi gözetler durur. Nihayet şeytanın iki boynuzu arasında -yada iki boynuzu üzerine düşünce kalkar ve dört rekat gagalar, o namazda da pek az müstesna Allah'ı zikretmez." Bunu Malik ve başkaları zikretmiştir. (1)

Denildi ki: Yüce Allah onları Allah'ı az anmakla nitelendirmesinin sebebi, kıraat ile olsun, tesbih ile olsun Allah'ı anmayışları yalnızca tekbir getirmekle O'nu anışları idi. Şöyle de açıklanmıştır: Zikirlerini azlıkla nitelendirmesi, yüce Allah'ın onu kabul etmeyişi dolayısıyladır. Bunda ihlâs bulunmadığından dolayı böyle nitelendirildiği de söylenmiştir. Burada iki meseleyi ele almamız gerekmektedir:

1. Namazda Tadil-i Erkânın Gereği:

Yüce Allah, bu âyet-i kerimeyle münafıkların namaz kılışlarını açıkladığı gibi, Rasulullah Muhammed (sav) da hadis-i şerifinde onların namaz kılışlarını açıklamış bulunmaktadır. Her kim onlar gibi namaz kılar ve onların Allah'ı andıkları gibi anarsa, namazının kabul olunmaması bakımından o da onların hükmüne girer; yüce Allah'ın da: ***"Namazlarında huşua riayet eden mü'minler, hiç şüphesiz felah bulmuşlardır"*** (el-Mu'minûn, 23/1-2) buyruğunun muktezasının dışına da çıkmış olur. İleride buna dair açıklamalar da gelecektir.

Ancak, namaz kılanın eğer kabul edilebilir bir mazereti varsa, Peygamber (sav)'ın doğru dürüst namazını kılamaz gördüğünde, bedevi Araba öğrettiği şekilde yalnızca namazın farzlarını ifa eder. Hz. Peygamber bedeviye şöyle demişti: "Namaza kalktığın takdirde, güzelce abdestini al, sonra kıbleye yönel, sonra tekbir getir, sonra Kur'an-ı Kerimden ezbere bildiğin, kolayına gelen bir miktar oku. Sonra rükuunda sükun (itmi'nan) buluncaya kadar rükua var. Sonra ayakta doğruluncaya kadar başını kaldır. Sonra da secde ettiğin sırada eklemlerin yerli yerinde sükûn buluncaya kadar secde et. Sonra secdeden kalk ve yine aynı şekilde eklemlerin yerli yerine oturuncaya kadar otur. Sonra aynı şeyi namazının tamamında yap."

(1) *Müslim*, Mesâcid 195; *Ebû Dâvûd*, Salât 5; *Tirmizi*, Salât 6; *Nesaî*, Mevâkit 9; Muvatta, Kur'ân 46; *Müsned*, III, 149.

Bu hadisi hadis imamları rivayet etmiştir. (1)
Hz. Peygamber: "Kur'ân'ın anasını (fatiha) okumayanın namazı yoktur." (2)
"Kişinin rükû ve sücudda sırtını iyice doğrultmadığı bir namaz yeterli olmaz." Bunu Tirmizî rivayet etmiş olup şöyle demiştir: (Bu) hasen, sahih bir hadistir. Peygamber (sav)'ın ashabından ve onlardan sonra gelenlerden ilim ehline göre amel buna göredir. Onların görüşüne göre namaz kılan kişi, rükû ve sücudda sulbunü (sırtını) iyice doğrultur. Şafiî, Ahmed ve İshak der ki: Rükû ve sücudda sırtını iyice doğrultmayanın namazı fasiddir. Çünkü Peygamber (sav)'ın: "Kişinin rüku ve sücudda sırtını iyice doğrultmadığı namazı yeterli değildir" hadisi bunu gerektirmektedir. (3) İbnü'l-Arabi der ki: İbnü'l-Kasım ve Ebû Hanife, tuma'ninenin (ta'dil-i erkânın) farz olmadığı görüşündedir. Bu ise, Malikilerden herhangi bir kimsenin kendisiyle uğraşmaması gereken Irak kaynaklı bir rivayettir. el-Bakara Sûresi'nde de (el-Bakara, 2/3. ayet, 14. başlık) bu hususta açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

2. Gösteriş İçin Namaz Kılanın Durumu:

İbnü'l-Arabî der ki: İnsanlar görsünler ve onu, o namazı kılarken görüp te mü'min olduğuna tanıklık etsinler diye namaz kılan bir kimse, veya insanlar arasında bir yer edinmek isteyip ve şahidliğinin kabul edilmesiyle imamlığının caiz oluşu derecesine yükselmek isterse, bu maksatla kılınan namaz yasak kılınmış riyakârlık türünden değildir ve bu şekilde namaz kılmaktan dolayı ona vebal yoktur. Masiyet olan riyâ, ancak namazını insanları avlamak ve bu yolla mal edinmeye kalkışmak için açığa vuranın namazıdır. Böyle bir niyetle kılınan namaz geçerli olmaz ve namazını iade etmesi gerekir.

Derim ki: İbnü'l-Arabî'nin: "Mevki talebi ve şahidliğinin kabul edilmesi noktasına yükselmeyi istiyerek" ifadesi su götürür. Buna dair açıklamalar, en-Nisa suresinde (36. ayet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu hususu orada, bir daha tetkik ediniz. (Ayrıca el-Mâûn sûresi, 107. âyetin tefsirinde 4. başlık ve devamına da bakılabilir). Bu âyet-i Kerime riyakarlığın farza ve nafileye dahil olabileceğinin delilidir. Çünkü yüce Allah: **"Namaza kalktıkları vakit de... kalkarlar"** diye buyurmaktadır. Bu ise, umumi bir ifadedir. Bazıları ise şöyle demektedir: Riyakârlık yalnızca nafileye has bir şeydir. Çünkü farz olan bir şey bütün müslümanlara farzdır. Nafile ise, (o bakımdan) riyakârlı-

(1) *Buhâri*, Ezân 95, 122, İsti'zân 18, Eymân 15; *Müslim*, Salât 45; *Ebû Dâvûd*, Salât 144, *Tirmizi*, Salât, 110; *Nesaî*, İftitâh 7, Tatbik 15, Sehv 67; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 72; *Müsned*, II, 437, IV, 340.

(2) Bu ve yakın manadaki hadislerin kaynakları için: Fatiha Sûresi, II. Bölüm, 9. başlık.

(3) *Tirmizi*, Salât 81. Bu anlamdaki hadisler için bk.: *Ebû Dâvûd*, Salât 144; *Nesaî*, Tatbik 54, İftitâh 88; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 16; *Dârimî*, Salât 78; *Müsned*, II, 525, IV, 22, 119, 122

ğa maruzdur. Aksi de söylenmiştir. Çünkü bir kimse nafileleri yapmayacak olursa bunlardan sorumlu tutulmaz.

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَآ إِلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ وَلَآ إِلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ ۚ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

143. Onlar ikisi arasında gidip gelen kararsızlardır. Ne bunlara ne de onlara (taraf) olurlar. Allah'ın şaşırttığı kimseye sen asla yol bulamazsın.

(المذبذب): Gidip gelen, kararsız, iki şey arasında tereddüt edip duran, demektir. Kararsızlık (الذبذبة) ise, çalkantı ve karar kılamamak demektir. Nâbiğa'nın şu beyiti de bu anlamda kullanılmıştır:

ألم تر أنّ الله أعطاك سَوْرَة ترى كلّ مَلْك دونها يتذبذب

"Görmez misin ki, yüce Allah'ın sana (kıralların da mevkiinden daha yüksek) yüksek bir mevkii vermiştir.
Sen oradan her bir hükümdarın onun altında çalkanıp durduğunu görmektesin."

Bir diğeri ise şöyle demiştir:

خيال لأم السَّلْسَبيل ودونها مَسيرة شَهْر للبريد المذبذب

"Selsebil yolunun ortasında ondan önce
Aralıksız hareket edip yol alan postacıların bir aylık yolu var."

Burada bu kelime, ikinci "zel" harfi esreli olarak rivayet edilmiştir. İbn Cinnî der ki: Bu ise, asla kararı olmayan, aralıksız ve gevşemeksizin yerinde durmadan sarsıla sarsıla yol alan demektir. İşte münafıklar da mü'minlerle müşrikler arasında tereddüt etmekte ve gidip gelmektedirler. Ne imanlarında ihlas vardır. Ne de küfrü açıkça ortaya koymaktadırlar.

Müslim'in Sahih'inde İbn Ömer yoluyla gelen hadiste, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Münafıkın misali hangi sürüye katılacağını bilemeyen iki sürü arasındaki şaşkın koyun gibidir. Kimi zaman bu tarafa gider katılır, kimi zaman da diğerine gider katılır." (1)

(1) ***Müslim***, Sıfatu'l-Münâfikîn 17; ***Nesai***, İman 31; ***Müsned***, II, 47, 88 (kısmen), 102.

Bir rivayette de "Gider" anlamındaki: (تكُر) kelimesi "katılır" anlamına gelen; (تعير) kelimesinin yerine kullanılmıştır.

Cumhur; "(مُذبذبين): **Gidip gelen kararsızlar"** şeklinde okumuştur. Bu kıraate göre ise, birinci "zel" harfini şeddeli, ikincisini de esreli okumak suretiyle (مذبذبين) şeklinde idğam caiz olur. el-Hasen'den ise, baştaki "mim" harfi ile iki "zel" harfi üstün olarak (مذبذبين) şeklinde okuduğu nakledilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾

144. Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri veli edinmeyin. Aleyhinize Allah'a açık bir delil vermek ister misiniz?"

"Ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri veli edinmeyin" buyruğunda (kâfirler ve veliler) iki mefuldurlar. Yani, özel ve içli dışlı olacağınız yakın adamlarınız onlardan olmasın. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden (Âl-i İmran, 3/118. ayet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Aleyhinize Allah'a açık bir delil vermek ister misiniz?" Yani, O size bunu yasaklamışken size karşı delilini ortaya koymak suretiyle sizi azaplandırması hususunda Allah'a açık bir delil vermek mi istiyorsunuz?

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ ۖ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾

145. Şüphesiz, münafıklar cehennemin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı bulamazsın.

Yüce Allah'ın: **"(في الدَّرْكِ): Tabakasında"** kelimesini Kûfeliler, "ra" harfini sakin olarak; (الدْرْكِ) şeklinde okumuşlardır. Ancak birinci okuyuş daha fasihtir. Çünkü bunun çoğulu (أدْرَاك) şeklinde yapılır.

(جَمَل وأجْمَال): Deve ve develer, kelimesinde olduğu gibi. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır. Ebû Ali ise der ki: Bu iki söyleyiş tıpkı (الشَّمع والشُّمع): Mumlar, kelimesi ve benzerlerinde olduğu gibi iki ayrı söyleyiştir.

Çoğulu; (أدراك) şeklinde gelir. (الدَّرْك) söyleyişinin çoğulu (أدْرُك) şeklinde (فَلْس وأفْلُس): Bozuk paralar, gibi gelir.

Cehennem ateşi aşağıya doğru yedi basamak (dereke) dir. Yani yedi ayrı

tabaka ve ayrı mevkiidir.

Şu kadar varki, araplar aşağı doğru inen tabakalar hakkında"dereke" kelimesini kullanırlar. Mesela, kuyunun derekeleri vardır, derler. Buna karşılık yukarı doğru çıkanlara da "derec basamak" derler. O bakımdan cennette dereceler, cehennemde de derekeler vardır. Bu açıklamalar daha önceden (en-Nisa, 4/95-96. âyetler, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Buna göre münafık bir kimse, bu aşağı doğru inen basamakların en aşağısındadır. Bunun adı ise *el-Haviye* dir. Burada cezalandırılmasının sebebi ise küfrünün ileri derecede oluşu, gailelerinin çokluğu ve mü'minlere eziyet verme imkânını elde etmesinden dolayıdır. Derekelerin en üstte olanı *Cehennemdir.* Ondan sonrası *Lazâ,* ondan sonrası *el-Hutama,* ondan sonra *es-Sair,* ondan sonra *Sekar,* ondan sonra *el-Cahîm* ve en sonda *el-Hâviye* gelir. Bunların hepsine de ilk tabakanın adı da verilebilir. Allah lütuf ve keremiyle bizi onun azabından muhafaza buyursun.

Abdullah b. Mes'ud'dan yüce Allah'ın: **"Cehennemin en aşağı tabakasındadırlar"** buyruğunun açıklaması ile ilgili olarak şöyle dediği nakledilmiştir: Üzerlerine kilitlenecek cehennemde kilitli demirden tabutlardadırlar.

İbn Ömer ise şöyle der: Kıyamet gününde insanlar arasında azapları en şiddetli olacak üç kesim vardır. Bunlar; münafıklar, Mâide'nin (Hz. İsa'nın üzerine gökten sofranın) inişine tanık olanlardan küfre sapanlar ve Firavun ve hanedanı. Bunu doğrulayan buyruklar ise, yüce Allah'ın Kitabındadır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Şüphesiz, münafıklar cehennemin en aşağı tabakasındadırlar"** Maide ashabı hakkında ise şöyle demiştir: *"Sonra kâfir olursa, Ben onu alemlerden kimseyi azaplandırmayacağım bir azap ile azaplandırırım."* (el-Maide, 5/115) Firavun hanedanı hakkında da şöyle buyurmaktadır: *"Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun."* (el-Mu'min, 40/46)

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ
مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

146. Ancak tevbe edenler, hallerini düzeltenler, Allah'a (dinine) **sımsıkı sarılanlar ve dinlerini Allah için halis kılanlar müstesnâdır. İşte onlar mü'minlerle beraberdir. Allah, mü'minlere büyük bir mükâfaat verecektir.**

Bu, münafıklık yapanlardan bir istisnâdır. Münafıklıktan tevbe edenin

(bu tevbesinin kabulü) şartlarından birisi de söz ve fiilinde ıslahta bulunması, düzeltmesidir. "Allah'a sımsıkı sarılması," yani Allah'a sığınması ve kendisini O'na teslim etmesi, dinini yalnızca Allah'a halis kılması demektir. Tıpkı bu âyet-i kerimenin açıkça ifade ettiği gibi (olmalıdır). Aksi takdirde münafık kimse tevbe etmiş olmaz. Münafıkları müminler arasında bulunduğundan Allah, mü'minlerin ecrini gelecekte vereceğini, mükafâtlandıracağını belirtmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Buharî, el-Esved'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Abdullah (b. Mes'ud)'ın halkasında bulunuyorduk. Huzeyfe, bulunduğumuz yere kadar geldi, ayakta durdu ve selam verdi, sonra şöyle dedi: Andolsun münafıklık sizden daha hayırlı bir topluluk hakkında nazil olmuştu. el-Esved, Subhanallah dedi. Şüphe yokki yüce Allah: **"Şüphesiz münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar"** diye buyurmaktadır. Abdullah gülümsedi. Huzeyfe de mescid'in bir tarafında oturdu. Daha sonra Abdullah kalktı, arkadaşları da dağıldı. Bu sefer (Huzeyfe) bana bir çakıl taşı attı, ben de onun yanına gittim. Huzeyfe dedi ki: Onun ne demek istediğimi anlayarak gülümsemesine hayret ettim. Çünkü ben şöyle demek istemiştim: Münafıklık, sizden daha hayırlı bir topluluğa indirilmişti. (Yani, onlar arasında münafıklık edenler olmuştu). Sonra tevbe ettiler, Allah da tevbelerini kabul buyurdu. (1)

el-Ferra der ki: Allah'ın: **"İşte onlar mü'minlerle beraberdir"** buyruğu, onlar mü'minlerdendir demektir. el-Kutebî der ki: Allah, onlara gazab ettiği için doğrudan onları muhatap almayarak: **"İşte onlar mü'minlerle beraberdir"** diye buyurmuş, onlar mü'minlerin kendileridir diye buyurmamıştır.

"(يُؤْتِ): **Verecektir"** buyruğunda "ye" harfi, lafzan hazf edildiği gibi, hatta da hazf edilmiştir. Çünkü hem kendisi, hem de ondan sonraki, lafzatullah'ın başındaki "lam" da sakindir.

Yüce Allah'ın şu buyrukları da böyledir: "(يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِي): *Nida edenin seleneceği gün"* (Kâf, 50/41/; "(سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ): *Biz de Zebânileri çağırıveririz"* (el-Alâk, 96/18); "(يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ): *O günde o çağırıcı çağırır."* (el-Kamer, 54/6) Bütün bu kelimelerde iki sakinin arka arkaya gelmesi dolayısıyla "vav" harfleri hazf edilmiştir.

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

147. Eğer şükredip iman ederseniz Allah size azabı neylesin? Allah, şükredenlerin mükâfâtını verendir, herşeyi bilendir.

(1) *Buhâri*, Tefsir 4. sûre 25.

Bu buyruk, münafıklara takrir (yani gerçeği söyletmek) amacıyla yöneltilmiş bir sorudur. İfadenin takdiri şöyledir: Yani siz şükredecek ve iman edecek olursanız, sizi azap etmekte O'nun elde edeceği fayda nedir?

Böylelikle yüce Allah, şükreden mü'mini azaplandırmayacağına, O'nun kullarını azaplandırmasının mülkünü artırmayacağına, yaptıklarına cezayı terk etmesinin de hakimiyet ve saltanatını eksiltmeyeceğine dikkat çekmektedir.

Mekhul der ki: Dört şey var ki, onlar kimde olursa lehinedir. Üç şey de vardır ki, bunlar kimde olursa aliyhinedir.

Lehine olan dört şey: Şükür, iman, dua ve istiğfardır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Eğer şükredip iman ederseniz Allah size azabı neylesin."** Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır:

"Sen içlerinde iken Allah onları azaplandırıcı değildir. Onlar mağfiret dileyip dururlarken de Allah yine onları azaplandıracak değildir." (el-Enfal, 8/33) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Deki, eğer duanız olmasaydı, Rabbimin yanında sizin değeriniz ne olurdu ki?" (el-Furkan, 25/77) Aleyhine olan üç hususa gelince: Bunlar mekr (hilekârlık), bağy (haddi aşmak) ve neks (ahdi bozmaktır).

İşte yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine ahdini bozmuş olur"* (el-Feth, 48/10); *"Kötü hile ise, ancak ehlini* (onu yapanları) *kuşatır."* (Fâtır, 35/43) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey insanlar, sizin bağyiniz* (haddi aşmanız) *ancak kendi aleyhinizedir."* (Yunus, 10/23)

"Allah, şükredenlerin mükafaatını verendir." Yani, kendisine itaat ettikleri için kullarını mükafatlandırandır. Allah'ın kullarına **"şükretmesi"**nin anlamı, onları mükâfatlandırmasıdır. Az olan ameli kabul eder, karşılığında ise büyük bir mükâfat verir. İşte bu, kendisine ibadet eden kuluna şükrü (mükâfatı) dır. Sözlükte **şükür,** ortaya çıkmaya denir.

Eğer bir hayvana verilen yemden daha fazla şişmanlığı ortaya çıkıyorsa, o bineğe (دابة شكور) denilir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/52. ayet, 3. başlıkta) yeteri kadar yapılmış bulunmaktadır.

Araplar ise, darb-ı meselde "(أشكرُ من بَرْوَقة): Kıştan sonra baharda ilk yeşeren bitkiden daha çok görünmektedir" tabirini kullanırlar. Çünkü, denildiğine göre arz, yağmur yağmaksızın bulutun gölgesi ile bu bitkiyi yeşertir ve göz alıcı bir renge bürünür.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظُلِمَ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ
سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾ إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ
فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

148. Allah -zulme uğrayan müstesnâ- çirkin sözün söylenmesini sevmez. Allah, herşeyi işitendir, hakkıyla bilendir.
149. Bir hayrı açıklar veya onu gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz, şüphesiz Allah affedicidir, herşeye gücü yetendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Zulme Uğrayanın Kötü Söz Söylemesinin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Allah, çirkin sözün söylenmesini sevmez"** buyruğunda ifade tamam olmaktadır. Daha sonra yüce Allah: **"Zulme uğrayan müstesna"** diye bir istisnâda bulunmaktadır. Ancak bu istisna, birinci türden yani, kendisine istisna yapılanın türünden olmadığından nasb mahallindedir. Anlamı da şöyle olur: Ama zulme uğrayan kimse: Filan kişi bana zulmetti, diyebilir.

Bu istisnânın ref mahallinde olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri de şöyle olur: Allah, zulme uğrayan müstesnâ, herhangi bir kimsenin çirkin sözü açıkça ifade etmesini sevmez. Cumhurun kıraati; (ظُلِم) şeklinde, "zı" harfinin ötreli, "lâm" harfinin de esreli okunuşu şeklindedir.

"Lâm" harfinin sakin olarak okunması da caizdir. [1] Ancak bu kelimeyi, "zı" ve "lâm" harflerini üstün olarak okuyanlara gelince, ileride geleceği gibi bunlar, -Zeyd b. Eslem, İbn Ebi İshak ve diğerleridir- fethanın hafif oluşu dolayısıyla "lâm" harfini sakin okumaları caiz değildir.

Birinci (yani "zı" harfini ötreli, "lâm" harfini esreli) buyruğun anlamı bir kesime göre şudur: Allah zulme uğrayan müstesna herhangi bir kimsenin açıkça kötü ve çirkin söz söylemesini sevmez. Onun için kötü sözü açıktan söylemek mekruh değildir.

Ancak, kötü ve çirkin sözün açığa vurulma keyfiyeti ile bundan neyin mü-

(1) Kurtubi'nin kaynakları arasında yer alan ya da kıraatten söz eden tefsirlerde Lâm'ın sakin olarak okunabileceğinden söz edeni tespit edemediğimiz gibi; lâm'ın sakin okunması halinde ayrıca daha önceki "men;kim" in mim harfinin de esereli olanı "mim... den" diye okunması gerekir. Bu taktirde buyruğun anlamı şöyle olur: "Zulümden dolayı olması müstesnâ..."

bâli olduğu hususunda farklı görüşler vardır. el-Hasen der ki: Burada kastedilen başkasına zulmeden kişidir. Zulme uğrayan, kendisine zulmedene beddua etmeyip; Allah'ım ona karşı bana yardım et, Allah'ım ondaki hakkımı al. Allah'ım, bana yapmak istediği zulmüne sen engel ol der. Bu ise, savunmaya dair Allah'a yapılan bir dua olup, kötülüğün en aşağı basamağıdır.

İbn Abbas ve diğerleri ise der ki: Zulme uğrayan kimseye, kendisine zulmedene beddua etmesi mübahtır. Sabredecek olursa bu onun için daha hayırlıdır. Bu ise, zalime bedduanın türü hususunda kayıt getirmeyen mutlak bir ifadedir.

Yine İbn Abbas ve es-Süddî şöyle demişlerdir: Zulme uğrayan kimsenin kendisine zulmeden kişiden zulmettiği kadar intikam almasında ve ona açıkça kötü söz söylemesinde bir mahzur yoktur.

İbnü'l-Müstenîr der ki: **"Zulme uğrayan müstesnâ"** buyruğunun anlamı şudur: Küfür yahut buna benzer sözleri açıktan söylemek için zorlanan kişi bundan müstesnâdır. Bu durumda olan bir kişinin kötü ve çirkin söz söylemesi mübahtır. Buna göre âyet-i kerime, ikrah (zorlama) haliyle ilgilidir.

Kutrub da böyle demiştir: **"Zulme uğrayan müstesnâ"** ile ikrah altında bırakılan kimse kastedilmektedir. Çünkü böyle bir kişi mazlumdur. Bundan dolayı küfür sözü söyleyecek olsa dahi günahı kaldırılmıştır. Yine Kutrub der ki: **"Zulme uğrayan müstesna"** buyruğunun bedel anlamında olması da mümkündür. Şöyle buyurulmuş gibidir: Allah -zulme uğrayan müstesna- ... sevmez. Yani, yüce Allah zalimi sevmez. Şöyle buyrulmuş gibidir: O, zulme uğrayanı sever. Yani, zulme uğrayana ecrini verir. Bu görüşe göre bedel olarak ifadenin takdiri şöyle olur: Zulme uğrayan müstesna, Allah, kötülüğü açığa vuran kimseyi sevmez.

Mücahid der ki: Âyet-i kerime misafirlik hakkında nâzil olmuştur. Misafir kişinin, bu hususta söz söylemesine ruhsat verilmiştir. İbn Cüreyc de Mücahid'den naklederek der ki: Âyet-i kerime, çöllük bir arazide birisinin yanına misafir olmak isteyen bir kişi hakkında nazil olmuştur. Ancak, o kişi bunu misafir almak istemeyince, bu sefer: **"Zulme uğrayan müstesnâ"** buyruğu nazil olmuştur.

Bunu, İbn Ebi Necîh de Mücahid'den rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Şu: **"Allah zulme uğrayan müstesnâ çirkin sözün söylenmesini sevmez"** âyet-i kerimesi, birisine yolu düşüp de kendisini misafir etmemesi hali hakkında nazil olmuştur. Yolcunun, bu kimse hakkında: Kendisini iyi bir şekilde misafir edip ağırlamadığını söylemesine ruhsat verilmektedir.

Misafir etmeyi vacip kabul edenler bu âyet-i kerimeyi delil gösterir ve şöyle derler: Çünkü zulüm yasaklanmıştır. Bu ise misafir etmenin vücubuna delildir. Bu, aynı zamanda el-Leys b. Sa'd'ın görüşüdür.

Cumhûr ise misafiri ağırlamanın üstün ahlâkî özelliklerden olduğu görü-

şündedirler. Buna dair açıklamalar ise, ileride Hûd Sûresi'nde (11/69. ayet, 1. başlıkta) gelecektir.

Âyet-i kerimenin zahiri şunu gerektirmektedir: Zulme uğrayan bir kimse, kendisine zulmedenden intikam alabilir. Ancak bu zalim kişi, el-Hasen'in dediği gibi mü'min bir kimse ise, mazlumun intikam almakta orta yolu seçmesi gerekir. Şu kadar var ki, iftiraya iftira ile karşılık vermek ve benzeri şekildeki intikamlar caiz değildir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (el-Bakara, 2/195. ayet, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Şayet zalim kişi, kâfir birisi ise, dilinin düğümünü çöz ve istediğin şekilde helak olması için beddua da edebilirsin, her türlü bedduayı da yapabilirsin. Peygamber (sav)'ın şu bedduasında yaptığı gibi: "Allah'ım, Mudarlılar üzerindeki sıkıntını daha bir artır ve onlar aleyhine Yusuf'un kıtlık yılları gibi bu yılları kıtlık olsun." (1) Yine Hz. Peygamber, isimlerini zikrederek: "Allah'ım, filanı ve filanı sana havale ediyorum" diye buyurmuştur. (2) Şayet zulmü yapan kişi, açıktan zulmünü yapıyor ve ilişilmesi haram olan ırzı, bedeni ve malı bulunmuyor ise, (harbî kâfir gibi) ona açıktan açığa beddua edebilir.

Ebu Dâvud, Âişe (r.anha)'dan rivayetle der ki: Âişe'ye ait birşey çalınmıştı. O da hırsıza beddua etmeye koyuldu. Rasulullah (sav) ise, şöyle buyurdu: "Sen ona beddua etmek suretiyle onun cezasını hafifletme." (3)

Yine Amr. b. eş-Şirrid'den, o babasından, o da Rasulullah (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Ödeme gücü olan kimsenin borcunu ödemeyi savsaklaması, ırzını ve cezalandırılmasını helal kılan bir zulümdür." (4) İbnü'l-Mübârek der ki: Burada ırzının helal kılınmasından maksat, ona karşı sert ve ağır söz söylenmesinin helal kılınması, cezalandırılmasının helal kılınmasından kasıt ise, borcu dolayısıyla haps edilmesidir.

Müslim'in Sahih'inde de: "Varlıklı kimsenin borcunu ödemeyi savsaklaması bir zulümdür" denilmektedir. (5) Buna göre borcunu ödeme imkânı olan bir kimseden borcunu ödemesi istendiği halde savsaklarsa, zulmetmiş olur. Bu ise, kendisi hakkında: Filan kişi, insanları savsaklar, onların haklarını yanında alıkor demekle ve imama (devlet yöneticisine ve yetkililere) da bu işten vazgeçinceye kadar tedip ve ta'zir edilmesini (azarlanarak hafif cezala-

(1) ***Buhâri,*** Ezan 128, İstizkâr 2, Cihad 98, Enbiya 19; Tefsir 3. sûre 9, 4.sûre 21, Edeb 110; ***Müslim,*** Mesâcid 294-295 (ve devamına bk.); Ebû Dâvûd, Vitr 10; ***Nesâî,*** Tatbik 27; ***İbn Mâce,*** İkâmetu's-Salât 145; ***Dârimi,*** Salât 216; ***Müsned,*** II, 239, 255, 271, 370, 418, 502, 521.

(2) Meselâ bk. ***Buhâri,*** Tefsir 3. sûre 9.

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 23; Edeb 46; ***Müsned,*** VI, 45, 136.

(4) ***Buhâri,*** İstikrâz 13; ***Ebû Dâvûd,*** Akdiye 25; ***Nesâî,*** Buyû 100; ***İbn Mâce,*** Sadakat 18; ***Müsned,*** VI, 222, 388, 389.

(5) ***Buhâri,*** Havâlât, 1, 2, İstikrâz 12; ***Müslim,*** Musakaat 33; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû,10; ***Tirmizî,*** Buyû 68; ***Nesâî,*** Buyû 100, 101; ***İbn Mâce,*** Sadakat 8; ***Dârimi,*** Buyû 48; ***Muvatta,*** Buyû, 84; ***Müsned,*** II, 71, 245, 254, 260.

ra çarptırılmasını) mübâh kılmakla, onun namusuna (şeref ve haysiyetine) dokunan türden uygulamaları mübah kılar. Bu anlamda açıklamalar, Süfyan'dan nakledilmiş olduğu gibi, aynı zamanda bu, İbnü'l-Mübârek'in açıklamalarının da anlamını ifade etmektedir. Allah ikisinden de razı olsun.

2. Davalaşma Sırasında Hz. Abbas'ın Hz. Ali Hakkında Kullandığı Ağır İfadeler Bu Kabilden midir?

Müslim'in Sahih'inde yer alan ve Hz. Abbas'ın, Hz. Ali (Allah ikisinden de razı olsun) hakkında Ömer, Osman, Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf (r. anhum) huzurunda söylediği: Ey Mü'minlerin emiri, benimle şu yalancı, günahkâr, sözünde durmaz ve hainlik eden kişi hakkında hüküm ver, şeklinde hadiste zikredilen sözleri [1] bu kabilden değildir. Hazır bulunanlardan herhangi birisi, Hz. Abbas'ın bu sözleri söylememesini hatırlatmamıştır. Çünkü, bu aralarındaki bir anlaşmazlıkta bir hakemlik olayı idi. Her birisi durumun kendi lehine olduğuna inanıyordu. Hz. Ömer, onlar arasında bu hususta yerine getirilmesi gerekeni uygulayıncaya kadar onların kanaatleri böyleydi. Bu açıklamayı İbnü'l-Arabî yapmıştır.

Bizim (mezhebimizin) ilim adamları ise şöyle demektedir: Bu şekilde ileri geri konuşmak, tarafların konumlarının eşit yahut birbirine yakın olması halinde mümkündür. Tarafların konumları arasında farklılık var ise, faziletli kimselere dil uzatılması derecesine varacak şekilde ileri geri konuşma imkânı verilmez. Aksine, bu durumda herhangi bir zulüm, yada gazap ifadeleri açıkça kullanılmaksızın, mücerred davada bulunularak hak talep edilir. Sahih olan budur ve ilgili rivayetler de buna delalet etmektedir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Hz. Abbas'ı bu gibi ifadeleri kullanmaya iten kızgınlığı ve amcalığın tahakküm edici yönüdür. Çünkü amca, babanın dengidir. Ve şüphesiz ki baba, çocuğu hakkında bu gibi sözleri kullanacak olursa, onun kullandığı bu ifadeleri, onu tedip hususunda işi ileriye götürmek ve yaptığından vazgeçirmek kastı ile söylediği şeklinde açıklanır. Yoksa gerçekten de bu sıfatlara sahip olduğu anlamına gelmez.

Diğer taraftan buna, onların dini bir makam (ve velâyet) hususunda karşılıklı delil getirme konumunda idiler. Hz. Abbas, bu hususta kendisine muhalefetin caiz olmadığına ve bu hususta kendisine muhalefet etmenin, muhalefet edenin bu niteliklere sahip olması sonucunu doğuracağına inanıyordu. Ayrıca o, kızgınlığın etkisi altında da kalarak bu ifadeleri kullanmıştır. Hazır olanlar, bu durumu bildiklerinden dolayı ona karşı çıkmadılar. Bu açık-

(1) *Buhârî*, Meğazi 14, Nafakat 3, Ferâiz 3, İ'tisâm 5, Hums 1; ***Müslim***, Cihâd 49; ***Ebû Dâvûd***, İmâre 19; ***Nesâî***, Fey' 16; ***Müsned***, I, 49, 60, 208; Merhum müfessirimizin sözünü ettiği lafızları; Müslim, aynen zikretmekte, ***Müsned***, I, 49'da bunları kinayeli olarak zikretmektedir.

lamalara el-Mâzerî ile Kadı İyad ve diğerleri de işaret etmiş bulunmaktadır.

3. Zulümden Tevbe Edenler ve Etmeyenler

"(ظُلِمَ): **Zulmeden"** şeklinde "zı" ve "lâm" harflerini üstün okuyanlara gelince, bu, Medine'de Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den sonra Kur'ânı en iyi bilen ilim adamlarından birisi olan Zeyd b. Eslem ile İbn Ebi İshâk, ed-Dahhâk, İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Ata b. es-Said'in kıraatidir.

Anlamı şudur: Herhangi bir fiil veya bir sözde zulmeden ise müstesnâdır. Ona, açıktan açığa kötü söz söylüyebilirsiniz.

Bu da onun yaptığı fiilini yasaklamak, onu azarlamak ve bu işi dolayısıyla onu reddetmek anlamında bir davranıştır. Buyruk şu demek olur: Allah, -zulmeden, yani münafıklığı üzere devam eden müstesnâ- münafıklıktan tevbe eden kimseye: Sen münafıklık etmedin mi, demeyi sevmez. Bu açıklamaya da yüce Allah'ın: *"Ancak tevbe edenler... müstesnâdır"* (en-Nisa, 4/146) buyruğu delâlet etmektedir.

İbn Zeyd der ki: Şanı yüce Allah'ın münafıkların cehennemin en aşağı tabakasında olduklarını haber vermesi, kötülüğü sözle açıktan açığa ifade etmektir. Bundan sonra ise, onlara: *"Eğer şükredip iman ederseniz, Allah size azabı niçin kesin"* (en-Nisa, 4/147) diye buyurmakta ve onları bir çeşit teselli edip, şükür ve imana davet etmektedir.

Daha sonra da mü'minlere hitaben: **"Allah -zulme uğrayan müstesnâ- çirkin sözün açıktan söylenmesini sevmez"** diye buyurmaktadır. Yani, münafıklığını sürdürmek suretiyle devam eden müstesnâ, demektir. İşte böyle birisine, sen âhirette cehennemin en aşağı tabakaları kendisi için hazırlanmış bulunan kâfir ve münafık bir kimse değil misin sözü ve benzeri sözler söylenebilir.

Bir kesim de şöyle demiştir. Buyruğun anlamı şudur: Yüce Allah, herhangi bir kimsenin kötü bir sözü açıktan söylemesini sevmez. Daha sonra munkatı, bir istisnâda bulunmaktadır. Yani: Ama, zulmeden müstesnâdır. Bu durumda o, haksızca ve saldırganlıkla kötülüğü açıkça ifade etmiş olur ki, bunu yapmakla zalim olur.

Derim ki: İşte zulmedenlerin pek çoğunun huyu ve alışkanlığı budur. Onlar, zulmetmekle birlikte dillerini de uzatır ve zulmettikleri kimselerin -kendileri için haram kılınan- ırzlarına da dillerini uzatırlar.

Ebu İshâk ez-Zeccâc der ki: **"Zulmeden müstesnâ"** buyruğunun anlamının, "zulmedip kötü söz söyleyen müstesnâ" şeklinde olması da mümkündür. İşte, böyle birisinin elini yakalamanız. (yani onu zulmünden alıkoymanız) gerekir. O taktirde bu istisna, munkatı' bir istisnâ olur.

Derim ki: Buna bir takım hadisler de delâlet etmektedir. Hz. Peygamber'in şu buyruğu bunlar arasındadır:

"Beyinsizlerinizin elini yakalayınız. (Onları beyinsizce tasarruflardan engelleyiniz)." (1) "Kardeşine zalim veya mazlum olsun yardımcı ol." Aslında: Hay di mazlumken ona yardımcı olduk, peki zalimken ona nasıl yardım edebiliriz? Hz. Peygamber: "Onu zulümden alıkoymak suretiyle" diye buyurdu. (2)

el-Ferrâ der ki: "(إلا من ظَلَمَ): **Zulmeden müstesnâ"** okuyuşa, zulmeden de dahil anlamındadır.

Yüce Allah'ın: **"Allah herşeyi işitendir, hakkıyla bilendir"** buyruğu ise, zalimi, zulmetmemesi için; mazluma da intikâm almakta haddi aşmaması için bir sakındırmadır.

Daha sonra, yüce Allah: **"Bir hayrı açıklar veya onu gizlerseniz, yahut bir kötülüğü affederseniz"** buyruğu ile affı teşvik etmektedir. İntikâm alma gücü ile birlikte affetmek, yüce Allah'ın sıfatları arasında yer alır. İnsanları affedenlerin faziletine dair açıklamalar ise, Âl-i İmran Sûresi'nde (3/134. ayet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu az sayıdaki kelimelerde, üzerinde düşünenler için pek çok anlamlar vardır.

Şöyle denilmiştir: Sen affedersen, şüphesiz Allah da seni affeder. İbnü'l-Mübârek şöyle bir rivayet nakletmektedir: el-Hasen'den işitenlerden birisi bana, onu şöyle derken dinlemiş olduğunu nakletti: Kıyamet gününde bütün ümmetler âlemlerin Rabbinin huzuruna geleceği vakit şöyle seslenilecek: Mükâfatını vermek Allah'a ait olanlar ayağa kalksınlar. Dünyada iken başkalarını affedenlerin dışında kimse kalkmayacaktır. İşte bunu, yüce Allah'ın: *"Kim affeder ve ıslah ederse, artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir"* (eş-Şûra, 42/40) buyruğu doğrulamaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ
وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ
ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا ۚ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ
عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

150. Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederek kâfir olanlar, bir de Allah ve peygamberlerinin arasını ayırmak isteyenler. Ve: "Kimi-

(1) el-Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* Beyrut 1410/1990, VI, 92.
(2) *Buhârî,* Mezalim 4, İkrâh 7; *Müslim,* Birr 62; *Tirmizi,* Fiten 68; *Dârimî,* Rikaak 40; *Müsned,* II, 99, 201, 324.

ne inanırız, kimini inkâr ederiz" diyenler, böylece bunun arasında bir yol tutmaya yeltenenler;

151. İşte onlar, gerçek kâfirlerin tâ kendileridirler. Biz, o kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah ve Peygamberleri Arasında Ayrım Gözetmek

Yüce Allah, müşriklerle münafıkları sözkonusu ettikten sonra **"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederek kâfir olanlar"** buyruğu ile, kitab ehli olan yahudi ve hıristiyan kâfirleri -Muhammed (sav)'ın peygamberliğini inkâr ettiğinden dolayı- sözkonusu etmekte ve onun peygamberliğini inkâr etmenin, bütün peygamberleri inkâr etmek olduğunu beyan etmektedir. Çünkü, Muhammed (sav)'a ve bütün peygamberlere (hepsine salât ve selam olsun) iman etmeyi ümmetine emretmemiş hiçbir peygamber yoktur.

"Bir de Allah ve Peygamberlerinin arasını ayırmak isteyenler" buyruğu Allah'a ve peygamberlerine iman etmek arasında fark gözetmek isteyenler... demektir.

Yüce Allah bununla, Allah ve peygamberleri arasında böyle bir ayırım gözetmenin küfür olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bunun küfür oluş sebebi ise şudur: Şanı yüce Allah, bütün insanlara, peygamberler aracılığı ile kendileri için göndermiş olduğu şeriat gereğince kendisine ibadet etmelerini farz kılmıştır. İnsanlar, peygamberleri inkâr edecek olurlarsa, onların şeriatlerini de reddetmiş, onların tebliğ ettikleri bu şeriati kabul etmemiş olurlar. Böylelikle yerine getirmekle yükümlü oldukları ubûdiyeti kabul etmemiş, ubûdiyete bağlanmamış olurlar. Bu da tıpkı yaratıcıyı inkâr etmek gibidir. Yaratıcıyı inkâr etmek ise, O'na itaat ve ubûdiyeti terk etme sonucunu verdiğinden dolayı bir küfürdür.

Aynı şekilde iman hususunda peygamberleri arasında bir ayırım gözetmek de, o peygamberleri inkâr etmektir ki, bunu da bir sonraki başlıkta ele alacağız.

2. Peygamberin Kimine İman, Kimini İnkar

Yüce Allah'ın: **"Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz diyenler"** buyruğu ile peygamberler arasında ayırım gözetmenin küfür olduğu ifade edilmektedir. Böyle diyenler ise, Hz. Musa'ya iman etmekle birlikte, Hz. İsa ile Muhammed (sav)'ı inkâr eden yahudilerdir. Bu şekildeki sözleri, daha önce Bakara Sûresi'nde (2/118. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Onlar, aralarındaki avamdan olan kimselere: Biz, kitaplarımızda Muhammed'den sözedildiğini görmüyoruz, diyorlardı.

"Bunun arasında bir yol tutmaya yeltenenler..." iman ile inkâr arasında bir yol tutmak isteyenler, demektir. Bu da yahudilik ile İslam arasında uydurma bir din tutmak istiyenler anlamına gelir. Burada tekil işaret zamirinin kullanılıp ikil zamirin kullanılmayışı, kullanılan bu tekil zamirin aynı zamanda ikil olarak kullanılabilmesi dolayısıyladır. İkil zamir kullanılması (Kur'ân dışında olması şartıyla) mümkündür.

3. Böyle Bir Uydurma Yol Takip Edenler Gerçek Kâfirlerdir.

Yüce Allah'ın: **"İşte onlar, gerçek kâfirlerin tâ kendileridirler"** buyruğu, imanları ile ilgili birtakım tereddütleri ortadan kaldıracak bir te'kiddir. Çünkü onları, onların kimisine iman ederiz, diyenler olarak nitelendirmişti. Böyle söylemek ise, son peygamberini inkâr etmeleri halinde kendilerine hiçbir fayda sağlamaz. Son peygamberi inkâr edip kâfir olmakla, yüce Allah'ı da bu son peygamberi müjdeleyen bütün peygamberleri de inkâr etmiş olurlar. İşte bundan dolayı gerçek anlamda kâfirler olmuşlardır.

"Kâfirlere" kelimesi **"hazırlamışızdır"** anlamındaki kelimenin ikinci mefûl'ün yerini tutmaktadır. Yani Biz, o kâfirlerin bütün çeşitleri için **"alçaltıcı"** yani zelil edici **"bir azap"** hazırlamışızdır.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْهُمْ اُولٰٓئِكَ سَوْفَ
يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٥٢﴾

152. Allah'a ve peygamberlerine iman edip, onlardan birini diğerinden ayırmayanlara gelince, işte onlara ecirlerini verecektir. Allah bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Allah, bu buyrukta Peygamber (sav)'ı ve onun ümmetini kastetmektedir.

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَآءِ ۚ فَقَدْ
سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُوٓا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ
الصّٰعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۚ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ
فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ ۚ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿١٥٣﴾

153. Kitap ehli senin kendilerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Gerçekten onlar, Musa'dan daha büyüğünü istemişlerdi de: "Allah'ı bize apaçık göster, demişlerdi." İşte zulümleri yüzünden onları yıldırım yakalaşmıştı. Sonra onlara, bunca açık belgeler gelmişken, tutup buzağıyı ilah edinmişlerdi. Nihayet Biz bunu affettik. Biz, Musa'ya apaçık bir delil vermiştik.

Yahudiler, Muhammed (sav)'dan gözleri önünde semâya yükselmesini ve kendilerine iddia ettiği hususlarda doğruluğuna dair yazılı bir kitabı, -Hz Musa'nın Tevrat'ı getirdiği gibi- bir defada ve toptan getirmesini istemişlerdi.

Onlar, Hz. Peygambere karşı işi yokuşa sürmek için böyle bir talepte bulundular. Yüce Allah da onların atalarının Musa (a.s)'a karşı bundan daha büyük bir inatla çıktıklarını ve: **"Allah'ı bize apaçık göster"** yani gözlerimizle görelim, demiş olduklarını ifade etmektedir. Bu husus, el-Bakara Sûresi'nde (2/55. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

(جهرة): Apaçık kelimesi, hazfedilmiş masdarın sıfatıdır. Yani, apaçık görülecek şekilde göster, demektir. Bu isteklerinin ve gördükleri bunca mucizeden sonra, zulümlerinin büyüklüğü dolayısıyla yıldırım ile cezalandırıldılar.

Yüce Allah'ın: **" Tutup buzağıyı ilâh edinmişlerdi"** buyruğunda, şu takdirde hazfedilmiş bir takım ifadeler vardır: Biz, onları ölümlerinden sonra dirilttik. Fakat, fazla geçmeden buzağıyı ilâh edindiler. Bu hususa dair açıklamalar, el-Bakara Sûresi'nde (2/51. ayette) geçtiği gibi, yüce Allah'ın izniyle Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/83-89. ayetlerin tefsirinde) de gelecektir.

"Sonra onlara bunca açık belgeler gelmişken" yani, Hz. Musa'nın beyaz eli, asası, denizin yarılması ve buna benzer aziz ve celil olan Allah'tan başka mabudun olmadığına dair apaçık belgeler, deliller ve besbelli mucizeler geldikten sonra, yine de buzağıyı tutup ilah edinmişlerdi.

"Nihayet Biz bunu affettik." Yani, onların bu şekilde işi yokuşa sürmelerini bağışladık. **"Biz Musa'ya apaçık bir delil"** yani, apaçık bir belge **"vermiştik."** Bunlar ise onun getirdiği, gösterdiği mucizelerdir. Bunlara **apaçık delil (sultan)** adının veriliş sebebi ise, böylelerini getirenin kesin delil ile karşı tarafı kahredici bir şekilde susturmasındandır. Bu mucizelerin, kalpleri kahretmek (ister istemez kabul etmek) zorunda bırakmasındandır. Çünkü kalpler, benzerlerini getirmenin insan gücü çerçevesinde bir iş olmadığını çok iyi bilir.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا
وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

154. Söz verdikleri için de Tûr'u üzerlerine kaldırmıştık. Onlara hem: "Kapıdan secdeye eğilerek girin" demiştik, hem de: "Cumartesi gününde aşırı gitmeyin" demiştik. Onlardan sağlam bir söz almıştık.

Yüce Allah'ın: **"Söz verdikleri için de Tûr'u üzerlerine kaldırmıştık"** buyruğunun anlamı şudur: Onlardan alınan sözü bozmaları sebebiyle biz Tûr'u üzerlerine kaldırmıştık. Dağın üzerlerine kaldırılışı ile kapıdan girişlerine dair açıklamalar, Bakara Sûresi'nde (2/58 ve 63. ayetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **"Secdeye eğilerek"** anlamına gelen; (سُجَّداً) kelimesi ise hal olarak nasb edilmiştir.

"Hem de: Cumartesi gününde aşırı gitmeyin demiştik" buyruğundaki "(لَا تَعْدُوا): **Aşırı gitmeyin"** anlamındaki kelimeyi sadece Verş, "ayn" harfini üstün ve "dal" harfini şeddeli; (عَدَا يَعْدُو عَدْواً وعُدْوَاناً وعَدَاءً)'den gelen bir kelime olarak okumuştur. Bunun anlamı ise, daha önce Bakara Sûresi'nde (2/65. ayetin tefsirinde)de geçtiği gibi Cumartesi günü balık avlamak suretiyle haddi aşmayınız. (Haddi aşmayın anlamındaki bu kelimenin) asıl okunması gereken şekli ise, (Verş kıraatine göre); (تعتدوا) şeklindedir. Burada "ayn" harfinden sonra gelen "te" harfi "del" harfine idğam edilerek okunmuştur. en-Nehhas der ki: Bu durumda "ayn" harfinin sakin okunması caiz olmadığı gibi, böyle bir okuyuşta iki tane sakin harf de arka arkaya getirilemez. Bu şekilde okuyan ise, yanlışlık yapmış olur. **"Onlardan sağlam bir söz almıştık"** Tevratta onlardan alınan sözü kastetmektedir. Yemin ile pekiştirilmiş ahid anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu yemin ile pekiştirilmesi sebebiyle **"sağlam"** diye nitelendirilmiştir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ
إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾

155. Fakat, o sözlerini bozmaları, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri, "kalplerimiz perdelidir" demelerinden ötürü (onları lanetledik). **Hayır, Allah, küfürlerine karşılık kalplerine mühür basmıştır. Artık onlar pek az iman eder.**

156. Bir de onları küfürleri ve Meryem aleyhinde pek büyük bir iftirada bulunmaları sebebiyle...

"Fakat o sözlerini bozmaları... dan ötürü" buyruğundaki; "(فبما نقضهم) **"Bozmalarından ötürü"** buyruğu, "be" harf-i cerri dolayısıyla mecrur gelmiştir. Bu harften sonraki (ما) edatı ise, te'kid için ve zâid olarak gelmiştir.

Yüce Allah'ın: "(فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ): ***Allah'tan bir rahmet sebebiyledir ki...***" (Âl-i İmran, 3/159) buyruğunda olduğu gibidir. Nitekim buna dair açıklamalar daha önceden belirtilen buyrukta geçmiş bulunmaktadır. Buradaki "be" harfi ise hazfedilmiş bir ifadeye taalluk etmektedir ki, ifadenin takdiri şöyledir: "Sözlerini bozmalarından ötürü onları lanetledik." Bu açıklama Katade ve başkasından nakledilmiştir. Bunun hazfediliş sebebi ise, işitenin bunu bilmesidir.

Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisaî ise der ki: Bu harf-i cer, kendisinden önceki buyruklar ile alakalıdır. Buyruğun anlamı ise şöyledir: Zulümleri sebebiyle... ve bir de o sözlerini bozmalarından ötürü yıldırım onları yakaladı. el-Kisaî devamla der ki: Böylelikle yüce Allah, kendisi sebebiyle yıldırımın kendilerini yakalamış olduğu zulümlerini açıklamaktadır. Bu da daha sonra gelen onların verdikleri sözlerini bozmalarını, peygamberleri öldürmeleri ve işlemekle kendi öz nefislerine zulmetmiş olduklarını açıkladığı diğer hususlar sebebiyle olmuştur.

Ancak, Taberî ve başkaları bunu kabul etmemektedir. Çünkü, yıldırımın kendilerini yakaladığı kimseler, Hz. Musa döneminde yaşayanlardı. Peygamberleri öldürüp, Hz. Meryem'e büyük iftirada bulunanlar ise, Hz. Musa'dan uzun bir dönem sonra gelmiş olanlardır. Hz. Meryem'e iftira edenleri yıldırım da yakalamış değildir. el-Mehdevî ve başkaları ise derler ki: Ancak, böyle bir şeyin olması (el-Kisaî'nin açıklamasından) zorunlu olarak anlaşılmamalıdır. Çünkü, yüce Allah'ın onlar hakkında haber verip, maksadın onların atalarının olması da mümkündür. Nitekim daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/65. âyetin tefsirinde) geçmişti.

ez-Zeccâc der ki: Buyruğun anlamı şudur: Onlar, sözlerini bozduklarından dolayı Biz de kendilerine helal olan bir takım temiz şeyleri haram kıldık. Çünkü bu anlatılan olaylar, yüce Allah'ın: *"Yahudilerin zulümleri sebebiyle... pek çok şeyi haram kıldık"* (en-Nisa, 4/160) buyruğuna kadar devam etmektedir.

Onların verdikleri sözlerini bozmalarına gelince, Peygamber (sav)'ın niteliklerini açıklamalarına dair kendilerinden söz alınmıştı.(Onlarsa bunu yerine getirmediler). Buyruğun anlamının şöyle olduğu söylenmiştir: Sözlerini bozmaları, şu, şu işleri yapmaları dolayısıyla, Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Anlamının şu şekilde olduğu da söylenmiştir: Onlar, sözlerini bozmaları sebebiyle, pek azı müstesnâ iman etmezler. Âyet-i kerimenin başında yer alan "fe" harfi, fazladan gelmiştir. **"İnkâr etmeleri"** buyruğu, bir öncekine atfolduğu gibi, **"... öldürmeleri"** buyruğu da aynı şekilde atfedilmiştir.

"Allah'ın âyetleri" nden kasıt ise, kendilerinin tahrif ettikleri, onlara in-

dirilen kitaplardır. (غُلْفٌ) kelimesi, (غِلاف) kelimesinin çoğuludur. Yani, bizim kalplerimiz ilim kaplarıdır. Bizim nezdimizde bulunandan başka bir ilme ihtiyacımız yoktur. Bu kelimenin örtülü anlamına gelen (اغلف) kelimesinin çoğulu olduğu da söylenmiştir. Yani, bizim kalplerimiz örtüler içerisindedir, senin söylediklerini anlamazlar.

Bu anlam, yüce Allah'ın: **"(قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ): ... *Kalplerimiz örtüler içindedir*"** (Fussilet, 41/5) buyruğunu andırmaktadır. Buna dair açıklamalar, daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/88. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bundan maksatları ise, peygamberlerin ortaya koydukları delilleri reddetmektir. Kalplerin mühürlenmesi ile ilgili açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/7. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"İnkâr etmeleri... den ötürü" Yani, küfürlerine karşılık onlara bir ceza olmak üzere. Nitekim yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lanetlemiştir. Onlar ancak pek az iman ederler."* (en-Nisa, 4/46) Yani onlar, ancak pek az iman ederler. Bundan kasıt ise peygamberlerin bazısına iman etmeleridir. Bunun ise kendilerine hiçbir faydası yoktur.

Daha sonra yüce Allah: **"Onların küfürleri** (inkârları)" buyruğunu tekrar ederek, onların ardı arkasına küfre düştüklerini haber vermektedir. Bunun anlamının: "Hz. Mesih'i inkâr edip kâfir olmaları" şeklinde olduğu ve ondan sonra gelen buyrukların buna delalet etmesi sebebiyle "Mesih"in hazfedildiği de söylenmiştir. "Sözlerini bozmaları" buyruğundaki âmil ne ise, "inkâr etmeleri" buyruğundaki âmil'in kendisidir. Çünkü bu, ona atfedilmiştir. Âmil'in "(طَبَعَ): **Mühür basmıştı"** kelimesinin olması mümkün değildir.

"Pek büyük iftira"dan kasıt ise, Hz. Meryem'in Yusuf en-Neccâr ile itham edilmesidir. Yûsuf ise aralarında bulunan salihlerden bir kişidir. Büyük iftira (buhtan) kendisinden hayrete düşülen ileri derecedeki yalan demek olup, buna dair açıklamalar daha önceden (en-Nisâ, 4/112. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Şanı yüce ve eksikliklerden münezzeh olan Allah, her şeyi en iyi bilendir.

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ
وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ ۚ
مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَل رَّفَعَهُ
اللَّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

157. Ve: "Biz, Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleri sebebiyle. Halbuki onlar, onu öldürmediler, onu asmadılar da. Ancak kendilerine benzer gösterilmişti. Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana şüphe içindedirler. Onların zanna uymaktan başka ona dair bir bilgileri yoktur. Onlar, onu gerçekten öldürememişlerdir.

158. Bilakis, Allah onu kendi katına kaldırmıştır. Allah Azîzdir, Hakîmdir.

Yüce Allah'ın: **"Ve: Biz, Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük demeleri sebebiyle"** buyruğunda, (ٱلْ)'nin hemzesinin esre gelmesi, "kavl : söz söylemek" anlamındaki kelimeden sonra gelmesi dolayısıyladır. Başka bir söyleyişe göre üstün okunması da mümkündür.

Âl-i İmran Sûresi'nde (3/45. âyetin tefsirinde) "Mesih" kelimesinin türeyişi ile ilgili açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"(رَسُولَ اللهِ): Allah'ın peygamberi" kelimesi, bedel olarak nasb edilmiştir. Bunun, "Mesih"i... yani Allah'ın Rasulü... nü kastediyorum anlamında mansub okunması da mümkündür.

"Halbuki onlar, onu öldürmediler, onu asmadılar da" buyruğu da onların bu konudaki iddialarını reddetmektedir.

"Ancak kendilerine benzer gösterilmişti". Yani, yine Âl-i İmran Sûresi'nde (3/55. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere başkası ona benzer gösterildi.

Şöyle de denilmiştir: Onu öldürmek isteyenler, kişi olarak Hz. İsa'yı tanımayanlardı. Öldürdükleri kimsenin ise, o olup olmadığı hususunda şüphe ettikleri halde öldürmüşlerdi. Nitekim, yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana şüphe içindedirler."**

Bir görüşe göre, burada onların hepsi hakkında haber verildiği söylendiği gibi, bu hususta yalnızca onların avamı anlaşmazlık içerisinde idiler, de denilmiştir.

Anlaşmazlığa düşmelerinin anlamı ise, kimilerinin onun ilah olduğunu, kimilerinin de Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleridir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Anlaşmazlıklarından kastın şu olduğu da söylenmiştir: Onların avamı, biz İsa'yı öldürdük dediler. Onun semaya yükseltilişini görenler ise, hayır onu öldürmedik dediler.

Yine, anlaşmazlıklarından kastın: Hıristiyanlardan Nasturîlerin: İsa, lâhûtu (uluhiyet sıfatı) yönüyle değil de, nâsûtu (insan ve beşeriyeti) yönüyle çarmıha gerilmiştir derken, melkâniler şöyle demişlerdir: Çarmıha germe ve öldürme, Hz. İsa'nın tamamı, nâsûtu da lâhûtu da üzerinde cereyan etmiştir.

Anlaşmazlıklarından kastın, onların şöyle demeleri olduğu da söylenmiş-

tir: Eğer bu öldürülen kişi, bizim arkadaşımız idiyse, peki İsa nerede? Eğer bu öldürdüğümüz İsa ise, bizim arkadaşımız nerede? Bundan kastın şu olduğu da söylenmiştir: Yahudiler, biz onu öldürdük demişlerdi. Çünkü yahudilerin başı olan Yahuda, Hz. İsa'nın öldürülmesi için gayret harcamıştı. Buna karşılık hıristiyanlardan bir kesim ise şöyle demiştir: Hayır, onu öldüren bizleriz. Yine hıristiyanlardan bir başka kesim şöyle demiştir: Bilakis, Allah, gözümüzün önünde onu semâya yükseltmiştir.

"(ما لهم به من علم): **Onların ona dair bir bilgileri yoktur"** buyruğunda yer alan (من) edatı fazladan gelmiştir. İfade burada tamam olmaktadır. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Zanna uymaktan başka"** Bu ise nasb mahallinde ve birincisinden olmayan (munkati) bir istisnadır. Bedel olmak üzere ref'i mahallinde olması da caizdir. Yani, onların ona dair zandan başka bir bilgileri yoktur, anlamında olur. Sibeveyh buna örnek olmak üzere şu beyiti nakletmektedir:

وبلدة ليس بها أنيس إلا اليعافير وإلا العيس

"Ve bir belde ki, onda hiçbir tanıdık kimse yok,
Ceylan yavrularından ve yaban ineklerinden başka."

"Onlar onu gerçekten öldürememişlerdir" buyruğu hakkında İbn Abbas ile es-Süddî şunları söylemektedir: Yani, onların öldürdükleri, kesin olarak odur diye zannettikleri kimsedir. Buna göre; buradaki "zan" kelimesi, kesinlikle, tam anlamıyla bilmek anlamındadır. Buna göre "(وما قتلوه يقينا); **onu öldüremediler"** buyruğundaki zamir ("kesin bilmek" anlamındaki;) "zan"'a aittir. Ebu Ubeyd der ki: Şayet anlam, onlar İsa'yı kesinlikle öldüremediler şeklinde olsaydı, bunun yerine: "(وما قتلوه فقط): **Onu asla öldüremediler"** demesi gerekirdi.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onların öldürdükleri kişi, kesin olarak kendilerine İsa'dır, diye gösterilen kimsedir. Buna göre, (يقينا) kelimesinin üzerinde vakfedilmesi gerekir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar İsa'yı öldüremediler. Bu durumda vakıf, "(وما قتلوه): **Onu öldüremediler"** kelimesi üzerinde yapılmalıdır. (بل): Gerçekten, kesin olarak kelimesi ise hazfedilmiş bir masdarın sıfatı olur. Bu hazfedilmiş masdarın takdiri ise iki türlü olabilir: Birincisine göre, onlar bunu kesin bir söz olarak ileri sürdüler veya Allah bunu kesin bir söz olarak buyurmaktadır. Diğer bir görüşe göre ise mana şöyle olur: Onlar, bunu kesin bir bilgi ile bilemediler.

en-Nehhâs der ki: Eğer anlamın: (بل رفعه الله إليه يقينا): Bilakis Allah onu kendisine kesin olarak yükseltmiştir, şeklinde takdir edilecek olursa, bu bir yanlışlık olur. Çünkü; hayır, bilakis kelimesi, âmil edat olarak zayıflığı sebe-

biyle bu edattan sonra gelen ibareler, kendisinden önce gelen ibarelerde amel etmez. Bununla birlikte İbnü'l-Elbarî; "(وَمَا قَتَلُوهُ): **Onlar onu öldürememişlerdir**" buyruğu üzerinde vakıf yapmayı caiz görmüş ve bunu da kasemin cevabı olan hazfedilmiş bir fiil ile (يقينًا): Gerçekten, kesin olarak kelimesini nasbetme şartına bağlı olarak, kabul etmiştir. Hazfedilen fiilin takdiri de şöyle olur: Andolsunki siz, gerçekten... tasdik etmişsinizdir...

"(بَل رَّفَعَهُ اللهُ إِلَيْهِ): **Bilakis Allah onu kendi katına kaldırmıştır**" buyruğu, yeni bir söz (cümle)dir. Yani onu semaya kaldırmıştır. Yüce Allah ise mekandan münezzehtir.

Hz. İsa'nın yükseltilme keyfiyetine dair açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/55. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Allah azizdir" yani, yahudilerden intikâm almak gücüne sahiptir. O bakımdan onların üzerine Romalı Astisanus oğlu Petrus'u musallat etti ve onlardan pek çok kimseyi öldürdü.

"Hakimdir". onlar hakkında lanet ve gazap hükmünü vermiştir.

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ ۚ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ
عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾

159. Kitap ehlinden olup ölümünden evvel ona iman etmeyecek kimse yoktur. Kıyamet gününde de o aleyhlerinde bir şahid olacaktır.

Yüce Allah'ın: **"Kitap ehlinden olup ölümünden evvel ona iman etmeyecek kimse yoktur"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid ve İkrime şunları söylemektedir: Buyruğun anlamı şudur: Kitap ehlinden olan herkes, mutlaka **"ölümünden evvel"** Hz. Mesih'e iman edecektir. Buna göre, "ona" daki zamir, Hz. İsa'ya aittir. **"Ölümünden"** kelimesindeki zamir ise, kitap ehline mensup kişiye aittir. Çünkü, ölüm meleğini gördüğü takdirde, ister yahudi ister hıristiyan olsun, kitap ehlinden olup Hz. İsa'ya iman etmeyecek hiçbir kimse olmaz. Ancak bu merhaledeki imanın kendisine hiçbir faydası olmaz. Zira bu, artık hayattan ümit kesildiği ve ölüm haline düşüldüğü sıradaki bir imandır. Böyle bir halde yahudi olan kimse de, hıristiyan olan bir kimse de, Hz. İsa Mesih'in sadece Allah'ın bir Rasulü olduğunu ikrar ve itiraf eder.

Rivayet olunduğuna göre Haccâc, Şehr b. Havşeb'e bu âyet-i kerime hakkında soru sorarak şöyle demiştir: Bana yahudi ve hıristiyan esirler getirilir,

ben de onlardan birisinin boynunun vurulmasını emrederim. Fakat böyle bir zamanda onu gözlediğim halde onun iman ettiğini görmüyorum. Bunun üzerine Şehr b. Havşeb, Haccâc'a şu cevabı verir: O, âhirete dair durumları gözüyle gördü mü, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve Rasulü olduğunu itiraf eder, ona iman eder, fakat bu imanının kendisine bir faydası olmaz. Haccâc ona: Sen bu bilgiyi kimden öğrendin diye sorunca, Şehr şöyle der: Ben bunu Muhammed b. el-Hanefiye'den öğrendim. Bu sefer Haccâc ona: Sen gerçekten arıduru, bulandırılmamış bir pınardan öğrenmiş bulunuyorsun.

Mücahid'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kitap ehlinden olup da ölümünden önce Hz. İsa'ya iman etmeyecek hiçbir kimse yoktur. Ona şöyle denildi: Peki, ya suda boğulur, yahut yanar veya yırtıcı bir hayvan onu yiyecek olursa, yine İsa'ya iman eder mi? O, evet diye cevabını verdi.

Âyet-i kerimedeki iki zamirin de Hz. İsa'ya ait olduğu söylenmiştir. O takdirde buyruğun anlamı şöyle olabilir: Kıyamet günü (alâmeti olarak) Hz. İsa ineceği vakit hayatta olan herkes, mutlaka ona iman edecektir. Bu açıklamayı, Katade, İbn Zeyd ve diğerleri de yapmış, Taberî de bunu tercih etmiştir. Yezid b. Zuray' ise, bir adamdan, o da el-Hasen'den, yüce Allah'ın: **"Kitap ehlinden olup ölümünden evvel ona iman etmeyecek kimse yoktur"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yani, İsa'nın ölümünden önce Allah'a yemin ederim ki o, elan Allah nezdinde hayattadır. Fakat, Hz. İsa ineceği vakit hep birlikte ona iman edecekler.

Buna yakın bir açıklama, ed-Dahhâk ve Said b. Cübeyr'den de nakledilmiştir. **"Ona iman etmeyecek kimse yoktur"** buyruğunun, burada sözkonusu edilmemiş olmakla birlikte, Muhammed (sav)'a iman etmeyecek kimse yoktur, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Çünkü bütün bu kıssalar, Muhammed (sav)'a indirilmiştir. Bunlardan maksat, ona iman etmektir. Hz. İsa'ya iman etmek de aynı şekilde Muhammed (sav)'a imanı da ihtiva etmektedir. Zira, peygamberler arasında (iman noktasından) ayrım gözetmek caiz değildir.

"Ona iman etmeyecek kimse yoktur" buyruğunun, ölümünden önce yüce Allah'a iman etmeyecek kimse yoktur, anlamında olduğu da söylenmiştir. Fakat, ölümü görmekle birlikte imanın o kimseye faydası yoktur. Ancak ilk iki te'vil daha güçlüdür.

ez-Zührî, Said b. el-Müseyyeb'den, o, Ebu Hureyre'den, o da Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Andolsun ki, Meryem oğlu (İsa Mesih), adaletli bir hükümdar olarak inecektir. Yine andederim ki, Deccâl'i öldürecektir. Domuzu öldürecektir, haç'ı kıracaktır. Ve o vakit secde yalnızca âlemlerin Rabbi olan Allah'a yapılacaktır." Daha sonra Ebu Hureyre dedi ki: Dilerseniz: **"Kitap ehlinden olup, ölümünden evvel ona iman etmeyecek kimse yoktur."** buyruğunu okuyun. Ebu Hureyre: (yani) İsa'nın ölü-

münden evvel dedi ve bunu üç defa tekrarladı.[1]

Sibeveyh'e göre âyet-i kerimenin takdiri ifadesi şöyledir:

(وإن من أهل الكتاب أحد إلا ليؤمنن به): Şüphesiz, kitap ehlinden ne kadar kişi varsa mutlaka ona iman edecektir. Kûfelilere göre ifadenin takdiri şöyledir:

"(وإن من أهل الكتاب إلا من ليؤمنن به): Kitap ehlinden olup ona iman etmeyecek bir kimse yoktur." Ancak, böyle bir takdir çirkin kaçmaktadır. Çünkü bu takdire göre mevsul hazf edilmektedir. Sıla ise, mevsulun bir kısmı gibidir, adeta ismin bir bölümü hazfedilmiş gibi olmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Kıyamet gününde de o aleyhlerinde bir şahid olacaktır"** yani, kendisini yalanlayanların yalanladıklarına ve kendisini tasdik edenlerin de kendisini doğruladıklarına şahidlik edecektir.

فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ
عَن سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ
أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ۚ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾

160. Yahudilerin zulümleri sebebiyle, kendilerine helal kılınmış olan pek çok şeyi haram kıldık. Ayrıca, Allah yolundan çokça alıkoymalarından;

161. Kendilerine haram kılınmış olduğu halde faiz almalarından ve insanların mallarını batıl yollarla yemelerinden ötürü. Onlardan kâfir olanlara da can yakıcı bir azap hazırlamışızdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Zulmün Cezası:

Yüce Allah'ın: **"Yahudilerin zulümleri sebebiyle"** buyruğu hakkında ez-Zeccâc şöyle demektedir: Bu, daha önce geçen: *"Fakat o sözlerini bozmaları"* buyruğundan bedeldir. Burada daha önce helal kılınmış olmakla birlikte haram kılınan şeyler ise; *"Biz, yahudilere de bütün tırnaklıları haram kıldık..."* (el-En'am, 6/146) buyruğunda sözü geçen şeylerdir.

Âyet-i kerimede zulümden haram kılmaktan önce sözedilişin sebebi ise, haram kılmaya sebep teşkil eden şeyi haber olarak bildirmenin maksat ola-

(1) *Buhâri*, Enbiya 49; *Müslim*, İman 242; *Müsned*, II, 290, 494.

rak gözetilmiş olmasıdır.

"Ayrıca Allah yolundan çokça alıkoymalarından" yani, gerek kendilerini gerekse başkalarını Muhammed (sav)'a tabi olmaktan alıkoymalarından, bunu engellemelerinden; **"kendilerine haram kılınmakla birlikte faiz almalarından, ve insanların mallarını batıl yollarla yemelerinden ötürü."**

Bütün bunlar, onların işledikleri zulmü açıklamaktadır. Aynı şekilde, bundan önce sözü edilen sözlerini bozmaları ve ondan sonra gelen buyruklar da buna dair açıklamalardır. Âl-i İmran Sûresi'nde (3/93-94. âyetlerin tefsirinde) bu haram kılma sebebi hususunda ilim adamlarının üç farklı görüşe sahip olduklarını ve bu üç görüşten birisinin de bu olduğunu belirtmiş bulunuyoruz.

2. Kâfirler Şeriatla Muhatap mıdırlar?

İbnü'l-Arabî der ki: Malik'in mezhebine göre, kâfirlerin muhatap oldukları hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Yüce Allah, bu âyet-i kerimede, onlara faizin ve malları batıl yollarla yemenin yasak kılındığını açıklamaktadır. Eğer bu, Muhammed (sav)'a Kur'ân-ı Kerim'de indirilenlere dair verilen ve onların da bu hitabın kapsamına girdiklerini bildirin bir haber ise mesele yok demektir. Şayet yüce Allah'ın Tevratta Musa'ya indirdiklerine dair bir haber olup onların bunu değiştirdikleri, tahrif ettikleri, isyan ettikleri ve muhalefet ettiklerini bildirmekte ise; onlar, dinlerinin emirlerine rağmen kendi mallarını bu şekilde ifsad etmiş bulunuyorlarken, bizim kendileriyle muamelelerde bulunmamız caiz midir, değil midir?

Bazıları, onlarla muamelelere girişmenin caiz olmadığını zannetmişlerdir. Bu da onların mallarındaki bu fesat ve bu bozukluktan dolayıdır. Sahih olan ise, faiz almalarına Allah'ın kendilerine haram kıldığı şeylere girişmelerine rağmen, onlarla muamelelerde bulunmanın caiz olduğudur.

Çünkü, gerek Kur'an da gerekse Sünnet'te bunun caiz oluşuna dair kat'i deliller vardır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kitap ehlinin yiyeceği size helal olduğu gibi..."* (el-Maide, 5/5) Bu açık bir nassdır. Peygamber (sav)'de yahudilerle çeşitli muamelelerde bulunmuştur. Vefatı sırasında ise, aile halkı için ödünç aldığı bir miktar arpa karşılığında zırhı, yahudi bir kimsenin yanında rehin bulunuyordu. Şüphe ve anlaşmazlık hastalığını kesinlikle ortadan kaldıran delil de harp ehli ticaretin caiz oluşunda ümmetin ittifak etmiş olmasıdır.

Ayrıca Peygamber (sav) harp ehlinin topraklarına ticaret kastı ile yolculuk yapmıştır. İşte onun böyle bir yolculuk yapmış olması, harp ehlinin bulunduğu yerlere yolculuk yapmanın ve onlarla birlikte ticarette bulunmanın caiz oluşuna dair kat'i bir delildir.

Denilse ki: Bu, Peygamberlikten önce olmuştur. Deriz ki: O, Peygamberliğinden önce de haram bir şey işlemekle kendisini kirletmemiştir. Bu da tevatüren sabit olmuş bir şeydir. Peygamber olarak gönderildikten sonra da bundan dolayı mazeret belirtmemiştir. Peygamberliğinden sonra da bunu yasaklamamıştır. O hayatta iken, ashab-ı kiramdan herhangi bir kimse, bu ilişkiyi kesmediği gibi, vefatından sonra da müslümanlardan herhangi bir kimse de böyle bir ilişkiye son vermiş değildir.

Ashab-ı kiram, esirleri esirlikten kurtarmak için -ki bu, vacip (farz) dır- yolculuk yaptıkları gibi, Hz. Osman ve diğerlerinin gönderildiği gibi, sulh için de harp ehlinin yanına yolculuk yaparlardı. Böyle bir yolculuk kimi zaman vacib olabilir, kimi zaman mendup olabilir. Yalnızca ticaret kastıyla harp ehlinin bulundukları yerlere yolculuk yapmak ise, mübahtır.

لٰكِنِ الرّٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ
وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

162. Fakat, aralarından ilimde derinleşenlerle mü'minler, sana indirilene de senden önce indirilene de iman ederler. Namazı dosdoğru kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar... İşte onlara Biz, çok büyük bir mükâfat vereceğiz.

Yüce Allah'ın: **"Fakat aralarında ilimde derinleşenler"** buyruğu ile kitap ehlinin iman edenlerini istisnâ etmektedir. Çünkü yahudiler, inkâr etmişler ve: Sözü geçen bu şeyler tâ baştan beri esas itibari ile haram idiler. Sen ise bunları, bizim zulmümüz sebebiyle daha önce haram kılınmamış oldukları halde haram kılmaktasın, dediler.

Bunun üzerine yüce Allah'ın: **"Fakat aralarından ilimde derinleşenler..."** buyruğu nazil oldu.

İlimde derinleşen (er-Râsıh) ise, kitap ilminde, o kitapta sabit olanlara dair bilgiler hususunda ileri dereceye ulaşmış olandır. Râsih olmak, sabit olmak, sağlamlaşmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/7. ayet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Burada kastedilenler ise Abdullah b. Selam, Ka'b. b. el-Ahbâr ve benzerleridir.

"Mü'minler" yani Muhammed (sav)'ın ashabı olan muhacir ve ensardan iman edenler.

"Namazı dosdoğru kılanlar" buyruğunda geçen; (والمُقيمين) kelimesini, el-Hasen, Malik b. Dinar ve bir topluluk, bundan önceki kelime olan ve merfu olan **"mü'minler"** kelimesine atfetmek suretiyle; (والمقيمون) diye okumuşlardır. Abdullah (b. Mes'ud)'in kıraatinde de böyledir. Ubey (b. Ka'b)'in kıraatinde ve mushafında ise, sair mushaflarda olduğu gibi; (والمقيمين) şeklindedir.

Bunun mansub oluşu hususunda farklı altı görüş vardır. Bunların en sahih olanı ise, Sibeveyh'in görüşü olan medh olmak üzere mansub okunmuş olmasıdır. Yani, özellikle de namazı dosdoğru kılanları kastediyorum, demektir. Sibeveyh der ki: İşte bu, ta'zim olmak üzere kelimenin mansub olmasıdır. İşte "(والْمُقِيمِينَ الصَّلاَةَ): **Namazı dosdoğru kılanlar"** buyruğu bu kabilden dir. Daha sonra da Sibevyeh şu beyitleri örnek göstermektedir:

وكل قومٍ أطاعوا أمر سيدهم إلا نميراً أطاعت أمر غاويها

الظّاعنين ولما يُظْعِنُوا أحداً والقائلون لِمَنْ دارٌ نُخَلِّيها

"Her bir kavim efendilerinin emrine itaat etti
Numeyrliler müstesnâ. Onlar en azgınlarının emrine itaat ettiler."
Özellikle kimseyi yola bırakmayan o yolcuları kastediyorum
Ve: Biz bu yurdu kime bırakıp gideceğiz, diyen kimseler."

Birinci mısradaki: "Efendilerinin emri" ifadesi "doğru yolu gösterdilerinin emri" diye de rivayet edilmiştir.

Sibeveyh şu beyitleri de nakletmektedir:

لا يَبْعَدَنْ قومي الّذين هُمُ سُمُّ العُداةِ وآفَةُ الجُزْر

النّازِلِين بكُلِّ مُعْتَرَكٍ والطّيّبُونَ مَعاقِدَ الأُزُرِ

"Uzak durmasın benim o kavmim ki, onlar
Düşmanlarına zehir, (konuklarına kestikleri) develer için bir afettirler
Her bir çarpışmaya kahramanca katılanları (kastediyorum)
Ve onlar etekleri tertemiz olanlardır (iffetli kimselerdir).

en-Nehhâs der ki: **"Namazı dosdoğru kılanlar"**ın açıklanmasına dair yapılan en sahih açıklama budur. el-Kisaî der ki: Bu kelime (ما)'e atfedilmiştir. Yine en-Nehhâs der ki: el-Ahfeş dedi ki: Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü o takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: Ve onlar dosdoğru namaz kılanlara iman ederler (inanırlar).

Muhammed b. Cerir de kendisine şöyle denildiğini nakletmektedir: Bura-

da sözü geçen namaz kılanlar meleklerdir. Çünkü melekler devamlı olarak namaz kılarlar, tesbih getirirler, istiğfar ederler. İbn Cerir bu görüşü tercih etmiş, ayrıca bu buyruğun medh olmak üzere mansub olduğunun uzak bir ihtimal olduğunu da nakletmektedir. Çünkü medh etmek, haberin tamamlanmasından sonra ancak gelir. İlimde derinleşenlere dair haber ise, yüce Allah'ın: **"İşte onlara Biz çok büyük bir mükâfat vereceğiz"** buyruğunda zikredilmektedir. O halde **"dosdoğru namaz kılanlar"** buyruğunun medh olmak üzere nasb edilmesi sözkonusu değildir.

en-Nehhâs der ki: Yüce Allah'ın: "**Verenler**" anlamına gelen (والمؤتون) buyruğu hakkında Sibeveyh'in görüşü, mübteda olmak üzere merfu' olduğudur. Başkası ise şöyle demektedir: Bu, mahzuf bir mübteda takdirine göre merfu'dur. Yani, onlar zekâtı veren kimselerdir.

Şöyle de denilmiştir: **"Dosdoğru kılanlar"** kelimesi, daha önce geçen: **"Senden önce"** anlamındaki; (قبلك) kelimesindeki "kef" harfine atf edilmiştir. Yani, senden önce indirilene ve namazı dosdoğru kılanlardan önce indirilene... demektir. Bu kelimenin "sana" anlamına gelen; (إليك) kelimesindeki "kef"e atfedilmiş olduğu söylendiği gibi, **"aralarından"** anlamına gelen; (منهم) kelimesindeki "he" ve "mim" zamirine atf olduğu da söylenmiştir. Yani: "Aralarından... ve namazı dosdoğru kılanların arasından..." anlamında olur. Ancak, bu üç açıklama şekli uygun değildir. Çünkü bunlarda zahir bir ismin, mecrur ve hazfedilmiş bir kelimeye atfı sözkonusudur.

Bu konuda altıncı cevap ise, Hz. Aişe'den nakledilen şu rivayettir: Hz. Âişe'ye bu âyet-i kerime ile yüce Allah'ın: "(إنَّ هٰذانِ لَساحِرانِ): *Muhakkak bunlar iki sihirbazdır"* (Tâ-Hâ, 20/63) buyruğu ile Maide Sûresi'nde yer alan:

"(والصّابِئُونَ): *Sabiiler"* (el-Maide, 5/69) buyruğu hakkında kendisine soru sorulunca, sorana şu cevabı vermiştir: Kardeşimin oğlu, yazıcılar hata etmişlerdir. Eban b. Osman da der ki: Bir başkası kâtibe ne yazacağını okur, o da kendisine okunanı yazardı. Şu: **"Fakat, aralarında ilimde derinleşmiş olanlarla mü'minler"** ibaresini yazdıktan sonra yazıcı, okuyana: Ne yazayım diye sorunca, ona: Şunu yaz denildi: "(والمقيمين الصلاة): **Namazı dosdoğru kılanlar."** İşte, burada bu kelimenin böyle ("nun" harfinden önce "vav" harfi ile yazılması gerektiği halde, "ye" harfi ile yazılması) bundan dolayı olmuştur.

el-Kuşeyrî der ki: Bu, yanlış bir açıklama ve batıl bir yoldur. Zira, Allah'ın Kitabını derleyip toplayanlar, dilde uyulacak önderler idiler. Kur'an-ı Kerimde nazil olmadık bir şeyi onların sokacaklarını düşünmek mümkün değildir. Bu konudaki görüşler arasında en sahih olanı Sibeveyh'in görüşüdür. Aynı zamanda bu, el-Halil'in de görüşüdür. el-Kisaî'nin görüşü ise, el-Kaffâl ve Taberî'nin tercih ettiği görüştür.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ
إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ
وَيُونُسَ وَهَٰرُونَ وَسُلَيْمَٰنَ ۚ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾

163. Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, muhakkak Biz sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, Esbât'a, İsa'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Hârun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Dâvud'a da Zebur'u verdik.

Yüce Allah'ın şu: **"Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, muhakkak Biz sana da vahyettik"** buyruğu daha önce geçen Allah'ın *"Kitap ehli senin kendilerine gökten bir kitap indirmeni isterler..."* âyeti ile alakalıdır. Yüce Allah, Muhammed (sav)'ın durumu, kendisinden önce geçen peygamberlerin durumu gibi olduğunu bildirmektedir.

İbn İshak'ın naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime, aralarında Sukeyn ile Adiy b. Zeyd'in de bulunduğu yahudilerden bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Peygamber (sav)'e: Allah, Musa'dan sonra herhangi bir kimseye bir şey vahyetmiş değildir, dediler. Yüce Allah da onları bu buyruğu ile yalanladı.

Vahiy, bir şeyi gizlilik içerisinde bildirmek demektir. Bu kelime hem (وَحَى إليه بالكلام يَحِي وَحْيًا): Ona söz vahyetti, şeklinde kullanılır, hem de (واوحى يُوحِي إيحاء) şeklinde kullanılır.

"Nuh'a" buyruğunda, Hz. Nuh'un öncelikle zikredilmesi, kendisi vasıtasıyla şeriatların tebliğ buyrulduğu ilk peygamber oluşundan dolayıdır. Bundan başka açıklamalar da yapılmıştır.

ez-Zübeyr b. Bekkâr şunu nakletmektedir: Bana, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Muğire, Hişam b. Muhammed b. es-Şâib'den, o da babasından naklederek dedi ki: Şanı yüce ve mübârek olan Allah'ın, yeryüzüne gönderdiği ilk peygamber İdris'tir. Onun adı Ahnûh'dur. Daha sonra yüce Allah, Nûh b. Lemek b. Müteveşlah b. Ahnûh'u peygamber olarak gönderinceye kadar peygamber göndermekte kesinti oldu. Hz. Nûh'un oğlu Sâm da bir peygamberdi.

Daha sonra yüce Allah, Hz. İbrahim'i peygamber olarak gönderinceye kadar peygamber gönderilmedi. Ve Allah, Hz. İbrahim'i halil edindi. Hz. İbrahim'in nesebi ise İbrahim b. Târeh şeklindedir. Târeh'in diğer bir adı da Âzer'dir. Bundan sonra ise Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail peygamber olarak

gönderildi, o Mekke'de vefat etti. Sonra Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak peygamber oldu, o da Şam'da vefat etti. Sonra da Hz. Lût peygamber oldu. Hz. İbrahim de onun amcasıdır.

Daha sonra Hz. Yakûb peygamber oldu ki, o da Hz. İshak'ın oğlu ve İsrail diye bilinen peygamberdir. Bundan sonra Hz. Yakub'un oğlu Yûsuf, sonra da Yevbeb oğlu Şuayb peygamber oldu. Ondan sonra Abdullah'ın oğlu Hûd, daha sonra Esif'in oğlu Salih peygamber oldu. Sonra, İmran'ın oğulları olan Hz. Musa ile Hz. Harun'a peygamberlik verildi. Daha sonra Eyyub, sonra el-Hadır -ki, bu aynı zamanda Hadrün diye bilinir-, peygamber oldu. Sonra İşâ oğlu Dâvud'a peygamberlik verildi. Sonra da Hz. Davud'un oğlu Süleyman'a, ondan sonra Metta oğlu Yûnus'a peygamberlik verildi. Sonra İlyas peygamber oldu. Daha sonra Zülkifl'e peygamberlik verildi. Onun asıl adı ise, Uveydinâ olup, Hz. Yakub'un oğlu Yahuza kolundandır.

(Hişam b. Muhammed'in babası Muhammed b. es-Saib) devamla dedi ki: İmran oğlu Musa ile Hz. İsa'nın annesi İmran kızı Meryem arasında bin yediyüz yıl vardır. Her ikisi aynı koldan değildir. Bundan sonra ise Abdullah b. el-Muttalib'in oğlu Muhammed gönderildi.

ez-Zübeyr der ki: İdrîs, Nûh, Lût, Hûd ve Salih müstesnâ Kur'ân-ı Kerimde adı geçen bütün peygamberler Hz. İbrahim'in soyundan gelmişlerdir. Araplardan sadece beş peygamber vardır. Bunlar, Hûd, Salih, İsmail, Şuayb ve Muhammed'dir. Hepsine salât ve selam olsun. Bunlara arap adının verilmesi ise, onlardan başka arapça konuşan peygamber gönderilmediğinden dolayıdır.

Yüce Allah'ın: **"Ve ondan sonraki peygamberler"** buyruğu bütün peygamberleri kapsamına alır. Daha sonra yüce Allah: **"İbrahim'e... vahyettik"** diye buyurmakta ve onların şereflerine işaret etmek için özel olarak bir takım peygamberleri zikretmektedir. Yüce Allah'ın: *"Meleklerine, Peygamberlerine, Cebraile ve Mikaile..."* (el-Bakara, 2/97) buyruğunda olduğu gibi.

Daha sonra yüce Allah: **"İsa'ya, Eyyûb'a..."** diye buyurmaktadır. Burada Hz. İsa kendisinden önce peygamber olarak gönderilmiş bir takım peygamberlerden önce zikredilmiştir. Çünkü "vav (ve)" atıf edatı tertibi (sıralamayı) gerektirmemektedir. Ayrıca yahudilerin kanaatini reddetmek üzere Hz. İsa'ya bir özellik de atfedilmiş olunmaktadır.

Bu âyet-i kerimede, Peygamberimiz Muhammed (sav)'ın yüce kadir ve şerefine dikkat çekilmektedir. Çünkü, yüce Allah, onu diğer peygamberlerinden önce sözkonusu etmektedir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Hatırlaki, Biz peygamberlerden söz almıştık. Senden, Nuh'tan... da."* (el-Ahzab, 33/7)

Nûh kelimesi (üzüntü, keder gibi anlamlara gelen) "en-Nevh"den türetilmiştir. Buna dair yeterli açıklamalar Âl-i İmran Sûresi'nde (3/33. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır. Arapça olmayan (A'cemi) bir isim olmakla bir-

likte munsariftir. Çünkü üç harfli bir isimdir. O bakımdan munsarif olmuştur. İbrahim, İsmail ve İshak kelimeleri ise arapça değildir (A'cemidir). Aynı zamanda bunlar marife (özel isim) dirler. Bundan dolayı bu isimler munsarif değlidir. Yakub, İsa ve Musa da böyledir.

Şu kadar var ki, İsa ve Musa'nın sonlarında yer alan elif (-i maksurenin) her ikisinde de tenis için olması da mümkündür. O bakımdan ister marife, ister nekire olsunlar hiç bir şekilde munsarif olmazlar. Yûnus ve Yûsuf isimlerine gelince, el-Hasen'den onun "nûn" harfini esreli olarak "Yûnis" şeklinde okuduğu, aynı şekilde "Yûsif" diye okuduğu rivayet edilmiştir. Böylelikle o, Yûnis kelimesini ünsiyet peyda etmekten, Yûsif ismini de esel etmekten gelmiş gibi kabul etmektedir. Buna göre ise bu iki ismin munsarif olması ve hemzeli okunmaları gerekmektedir. Her iki ismin çoğullarının da; (يآنس ويآسِفٌ) Yunuslar, Yusuflar şeklinde gelmesi gerekmektedir. Hemzesiz okuyanlar ise, bunların çoğullarını (يوانس ويواسف) şeklinde getirir.

Ebu Zeyd ise bu isimlerin, Yûnis ve Yûsef şeklinde kullanıldıklarını nakletmektedir. el-Mehdevî der ki: Sanki, Yûnis kelimesi asıl itibarî ile malum bir fiil, Yûnes kelimesi ise meçhul bir fiil gibidir. Ve bu fiiller o yüce zata isim olmuştur.

"Dâvud'a da Zebur'u verdik" buyruğunda geçen **"Zebur"**, Hz. Dâvud'un kitabının adıdır. Bu kitap yüz elli sûreden ibaret olup, bunlarda herhangi bir hüküm, helal ve harama dair bir buyruk yoktu. Bu kitap bir takım hikmetli sözler ve öğütleri kapsamaktaydı.

Zebr, yazmak demektir. Zebûr ise yazılı şey anlamındadır. Tıpkı Resûl, Rekûb ve Halûb (sırasıyla, elçi olarak gönderilen peygamber, binek ve sağmal hayvan) kiplerinde olduğu gibi. Hamza bu kelimeyi "Zubur" şeklinde "ze" harfini ötreli ve Zebr kelimesinin çoğulu olarak okumuştur. Fulus kelimesinin Fels'in çoğulu oluşu gibi. Zebr ise Mezbur (yazılı şey) anlamındadır. Nitekim bu dirhem emir'in darbıdır denilirken, yani emir tarafından darbedilmiştir, kastedilir. Kelime asıl itibari ile tevsik (sağlamlaştırmak, belgelemek) anlamındadır. Mezbur kuyu ise, taşlarla kapatılmış kuyu demektir. Kitaba Zebur deniliş sebebi ise, onun vasıtası ile belgelemenin güçlü ve kuvvetli oluşundan dolayıdır.

Hz. Dâvud güzel sesli birisi idi. O bakımdan, Zebur'u okumaya başladı mı, insanlar, cinler, kuşlar, vahşi hayvanlar, sesinin güzelliği dolayısıyla etrafında toplanırdı. Alçak gönüllü birisi idi. Kendi el emeğinden yerdi.

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe şunu rivayet etmektedir: Bize Ebu Usame, Hişam b. Urve'den anlattı. Hişam, babasından naklederek dedi ki: Dâvud (a.s) elinde hurma yapraklarından zembil yaparken diğer yandan insanlara hutbe irad ederdi. Bunu bitirdi mi, yanında bulunanlardan birisine verir, o da bunu satardı. Ayrıca o, zırh da yapardı.

Buna dair açıklamalar ileride (el-Enbiyâ, 21/80. ayette) gelecektir. Hadis-i şerifte de: "Gözde mavilik berekettir, uğurdur" diye buyurulmuştur. (1) Hz. Dâvud'un gözleri mavi idi.

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾

164. Kıssalarını sana daha önce anlattığımız peygamberlere de, kıssalarını sana (henüz) **anlatmadığımız peygamberlere de** (vahyettik). **Ve Allah, Musa ile de özel olarak konuştu.**

Yüce Allah'ın: **"Kıssalarını sana daha önce anlattığımız peygamberlere de"** buyruğundan kasıt, Mekke'de iken sana anlattığımız peygamberlerdir.

"(وَرُسُلًا): Peygamberlere de" buyruğu, mahzuf bir fiil ile nasb edilmiştir. Yani... kıssalarını sana daha önce anlattığımız peygamberleri de peygamber olarak gönderdik, demektir. Çünkü: *"Nûh'a... vahyettiğimiz gibi"* buyruğu, Nûh'u peygamber olarak gönderdik anlamındadır.

Bunun: **"Kıssalarını sana daha önce anlattığımız"** fiilinin delalet ettiği mahzuf bir fiil ile nasbedildiği de söylenmiştir. Yani: Biz, kıssalarını sana daha önce anlattığımız peygamberlerin kıssalarını sana anlatmış bulunuyoruz. Sibeveyh'in naklettiği şu beyit de bu türdendir:

أصبحتُ لا أحملُ السِّلاحَ ولا ... أمْلكُ رأسَ البعيرِ إنْ نَفَرا

والذِّئبَ أخشاه إن مررتُ بهِ ... وَحْدِي وأخشى الرِّياحَ والمطرا

"Artık silah taşıyamaz oldum ve artık
Ürküp kaçtığı takdirde devenin başını zaptedemez oldum;
Yalnızken kurdun yanından geçecek olursam korkarım ondan
Rüzgârdan da yağmurdan da korkar oldum."

Burada ifadenin takdiri, sonradan gelen korkmak fiilinin delâleti ile "kurt'tan da korkarım" şeklindedir. Ubey b. Ka'b'ın kıraatinde (mansub olarak değil de (وَرُسُلٌ) şeklinde merfu'dur. Bu da: "(ومنهم رسل): Onlardan da... peygamberler vardır" takdirindedir.

(1) İbnu'l-Ğars zayıf olduğunu, İbnu'l-Kayyim de uydurma olduğunu söylemiştir. (el-Aclûnî. *Keşfu'l-Hafâ*, I, 439).

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: Şanı yüce Allah Kitab-ı Kerimînde peygamberlerinden kimisinin isimlerini nakledip diğerlerinin de ismini zikretmediğinden, adı anılanın da anılmayanlara bir üstünlüğü olduğundan dolayı, yahudiler şöyle dediler: Muhammed sair peygamberleri zikrettiği halde Musa'dan söz etmemektedir. Bunun üzerine: **"Ve Allah, Musa ile de özel olarak konuştu"** buyruğunu indirdi.

Burada yer alan; (تكليما): **Konuşmak"** te'kid anlamında bir mastardır. O, bir ağaçta kendi nefsi için özel bir söz halketti ve Musa bunu işitti diyen kimselerin (Mutezile'nin) görüşlerinin batıl olduğuna delalet etmektedir. Aksine burada sözü geçen konuşma, kişinin kendisi ile mütekellim (söz söyliyen, konuşan) olduğu gerçek kelâmdır.

en-Nehhâs der ki: Nahiveciler, **eğer fiili (aynı kökten gelen) bir masdar ile te'kid edecek olursan bunun mecaz olmayacağını icma ile kabul etmişlerdir.** Şairin:

امْتَلأَ الحَوْضُ وقال قَطْنِي

"Havuz doldu ve: Artık bana bu kadarı yeter, dedi."

İfadesinde; (قال قولاً) şeklinde te'kidî masdarı takdirin sözkonusu olamıyacağını da icma ile kabul etmişlerdir. Buna göre burada da; (تَكْلِيمًا) diye buyurduğundan dolayı, artık bunun aklen kavranılan gerçek anlamıyla söz söylemek olması icabetmektedir.

Vehb b. Münebbih der ki: Musa (a.s) dedi ki: "Rabbim, ne diye beni Kelîm edindin?" Musa bununla, Allah'ın kendisi sebebiyle kendisini mutlu kıldığı işi daha da çok yapmak maksadıyla öğrenmek istemişti. Yüce Allah ona şöyle buyurdu: Hatırlıyor musun, bir seferinde koyunlarından bir oğlak kaçmıştı. Gündüzün çoğu vaktini arkasından gitmekle geçirdin, o oğlak seni çokça yordu. Sonra onu yakaladın, öptün ve bağrına basarak ona, beni de yordun kendini de yordun dedin ve ona kızmadın. İşte bundan dolayı ben de seni Kelîm edindim. Doğrusunu bilen Allahtır.

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

165. Müjdeleyici ve korkutucu peygamberler olarak (gönderdik) **ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah Azîzdir, Hakîmdir.**

Yüce Allah'ın: "(رُسُلاً مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ): **Müjdeleyici ve korkutucu, peygamberler olarak"** buyruğu: ***"Kıssalarını sana daha önce anlattığımız peygamberlere de"*** buyruğundan bedel olarak nasb edilmiştir. Mahzuf bir fiil takdiri dolayısıyla nasbetmek de mümkündür. Hal olarak nasbedilmesi de mümkündür. Yani Biz, Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi... peygamberler olarak... vahyettik takdirindedir.

"... Ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın" ve Sen bize bir peygamber göndermedin, üzerimize bir kitap indirmedin, diyemesinler.

Kur'an-ı Kerimde başka yerlerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Biz bir peygamber göndermedikçe de azap ediciler değiliz"* (el-İsra, 17/15); *"Şayet Biz, onları bundan önce bir azab ile helak etmiş olsaydık, elbette: Rabbimiz Bize bir peygamber gönderseydin de zillete ve alçaklığa düşmeden önce ayetlerine uysaydık" diyeceklerdi."* (Tâ-Hâ, 20/134)

İşte bütün bunlarda akli bakımdan herhangi bir şeyin (şer'i hükmün) vacib olmıyacağına dair apaçık bir delil vardır. Kâ'b el-Ahbar'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamberler iki milyon ikiyüzbindir. Mukatil ise der ki: Peygamberler bir milyon dörtyüz yirmidörtbindir. Enes b. Malik ise Rasulullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Ben, dörtbini İsrail oğullarından olan sekizbin peygamberden sonra gönderildim." Bunu, Ebu'l-Leys es-Semarkandî Tefsirinde zikretmektedir. (1)

Daha sonra senedini kaydederek, Şu'be'den, o, Ebu İshak'dan, o, el-Haris el-A'ver'den, o, Ebuzer el-Ğifarî'den şöyle dediğini nakleder: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Kaç Nebi ve kaç Rasûl gelmiştir? Şöyle buyurdu: "Peygamberler (Enbiya) yüzyirmidört bindir. Rasuller ise, üçyüz onüç tanedir." (2)

Derim ki: Bu hususta gelen en sahih rivayet budur. Bunu, el-Âcurri ile, Ebu Hatim el-Bustî, Sahih Müsned'inde nakletmiştir.

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَآ اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهٖ ۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُوْنَ ۭ

وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ﴿١٦٦﴾

(1) Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I. 405. Kaynakları için ilgili nota bakılabilir. Güvenilir bir rivayet olmadığı belirtilmiştir.

(2) el-Hakim, *el-Müstedrek*, II. 597; senedinde sika olmayan (güvenilmeyen) bir râvi olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca: *Müsned*, V. 178-179'da rasûllerin sayısı üçyüz on küsür olarak verilmekte, nebilerin sayısından söz edilmemektedir. V. 265-266'da ise Peygamberlerin (nebilerin) yüzyirmi dört bin, bunlar arasında rasûllerin ise üçyüz onbeş oldukları belirtilmektedir.

166. Fakat Allah sana indirdiği ile şahidlik eder ki O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir. Melekler de şahadet ederler. Şahid olarak Allah yeter.

Yüce Allah'ın: **"Fakat Allah... şahidlik eder ki"** buyruğunda **"Allah"** lafzı, müpteda olarak merfu'dur. Bununla birlikte; (لكِنِ) fakat daki "nûn" harfi şeddeli okunarak, lafzatullah da mansub okunabilir. İfadede buyrukların delalet ettiği bazı sözler hazfedilmiştir. Sanki kâfirler: Ey Muhammed, biz senin söylediklerinin doğruluğuna şahidlik etmiyoruz. Senin lehine kim şahidlik eder denilmiş de, bunun üzerine: **"Fakat Allah... şahidlik eder ki"** buyruğu nazil olmuş gibidir. **"O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir"** buyruğunun anlamı şudur: O, senin bu kitabın üzerine indirilmesine layık ve ehil olduğunu bilir. Ayet-i kerime, Yüce Allah'ın ilmi ile âlim olduğunun da delilidir.

"Melekler de şahadet ederler" buyruğunda Meleklerin şahidliğini, kendilerinin şahidlik etmeyişlerine karşılık olsun diye zikretmektedir. Esasen **"şahid olarak Allah yeter."** Allah şahid olarak yeterlidir.

"(بِاللهِ) **Allah"** lafzının başındaki "be" harfi ise fazladan gelmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾

167. Kâfir olup Allah'ın yolundan alıkoyanlar, şüphesiz uzak bir sapıklıkla sapmışlardır.

Yüce Allah'ın: **"Kâfir olup..."** buyruğu ile kast edilenler yahudilerdir. Yani yahudiler zulme sapmışlar, **"Allah'ın yolundan alıkoyanlar"** olmuşlardır. Allah'ın yolundan alıkoymaktan kasıt ise: Biz, Muhammed'in niteliklerini kitabımızda görmüyoruz. Peygamberlik Harun ve Dâvud'un soyundan gelenlere verilir. Ve Tevrat'ta da Musa'nın şeriati asla nesh olunmaz diye yazılıdır, demek suretiyle Allah'ın son Peygamberi Muhammed (sav)'a uymayı engelleyenlerdir. İşte bunlar, **"şüphesiz uzak bir sapıklıkla sapmışlardır."** Çünkü bunlar, hem küfre sapmışlardır, hem de insanları da islama girmekten alıkoymuşlardır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾

إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

168. Kâfir olup zulmedenleri Allah asla mağfiret edecek değildir. Onları hiçbir yola erdirecek de değildir;
169. Cehennem'in yolundan başkasına. Onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar. Bu ise Allah'a pek kolaydır.

Yüce Allah: **"Kâfir olup zulmedenleri"** buyruğu ile yahudileri kastetmektedir. Yani, Muhammed'e niteliklerini gizlemek suretiyle, kendilerine küfre saptıkları için, insanlara da Muhammed'in niteliklerini gizlediklerinden dolayı zulmetmişlerdir. **"Allah asla mağfiret edecek değildir."** Allah bunları asla bağışlamaz.

Bu, küfrü üzere ve tevbe etmeksizin ölen kimseler hakkındadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ ۚ وَإِنْ
تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

170. Ey insanlar, hiç şüphesiz Peygamber size Rabbinizden hakkı getirmiştir. Artık iman edin, kendi hayrınıza (iyi işler yapın). **Eğer kâfir olursanız, göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah herşeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.**

Yüce Allah: **"Ey insanlar"** diye herkese hitab etmektedir.

"Peygamber" buyruğu ile Muhammed (sav)'ı kastediyor **"size Rabbinizden hakkı"** Kur'an-ı Kerim'i **"getirmiştir."** Hak dini getirmiştir, Allah'tan başka ilah yoktur şahadetini getirmiştir, anlamına geldiği de söylenmiştir. Hak kelimesinin başındaki "be" harfi, fiilin geçişi içindir. Yani, O size, beraberinde hak bulunduğu halde gelmiştir. Buna göre bu, hal mevkiindedir.

"Artık iman edin, kendi hayrınıza (iyi işler yapın)" buyruğunda hazf edilmiş ifadeler vardır. Yani, kendiniz için hayırlı olan şeyleri yapın, demektir. Sibeveyh'in görüşü budur. el-Ferrâ'nın görüşüne göre bu, hazfedilmiş bir masdarın sıfatıdır. Yani, sizin için hayırlı olacak bir iman ile iman edin. Ebu Ubeyde'nin görüşüne göre ise, sizin için hayırlı olacak işler yapın, anlamındadır.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ
إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ ۚ أَلْقَاهَا إِلَى

مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ ۖ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ۖ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ ۚ انتَهُوا خَيْرًا
لَّكُمْ ۚ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ سُبْحَانَهُ أَن يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۘ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾

171. Ey kitab ehli, dininizde aşırı gitmeyin. Allah'a karşı hak olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih yalnız Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin de: "(Allah) üçtür" demeyin. Kendi faydanız için (bundan) **vazgeçin. Allah ancak bir tek ilâhtır. Çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.**

Yüce Allah: **"Ey Kitab ehli, dininizde aşırı gitmeyin"** buyruğu ile haddi aşıp aşırı gitmeyi yasaklamaktadır. (الغلو): **Aşırı gitmek:** Haddi aşmak demektir. Fiyatların yükselmesi anlamını ifade eden (غلا السعر يغلو غلاء) da buradan gelmektedir. Kişinin herhangi bir işte aşırıya gitmesi hakkında da aynı kökten gelen fiiller kullanılır. Kız çocuğu, hızlıca gelişip akranlarını geride bırakacak olursa; (وغلا بالجارية لحمُها وعظمها) denilir.

Müfessirlerin naklettiklerine göre burada bununla kastedilen ise, yahudilerin Hz. İsa hakkında Hz. Meryem'e iftira edecek noktaya kadar işi aşırıya götürmeleridir. Hıristiyanların da onun hakkında onu Rabb edinceye kadar aşırıya gitmeleridir. Buna göre aşırıya gitmek de taksir (eksiltmek) de bir günahtır ve küfürdür. İşte bundan dolayı Meterrif b. Abdullah şöyle demiştir: İyilik, iki kötülüğün arasındadır.

Şair de şöyle demiştir:

وأوفِ ولا تستوفِ حقَّك كلَّه وصافح فلم يستوفِ قطُّ كريمُ
ولا تَغْلُ في شيءٍ من الأمر واقتصِدْ كلا طرفَيْ قصدِ الأمورِ ذميمُ

"Sen, üzerindeki hakkı eksiksiz öde. Fakat hakkının tamamını alma.
Ve affet bağışla. Çünkü kerim olan hiçbir zaman hakkını sonuna kadar almaz.
Hiçbir işte de aşırıya kaçma ve orta yollu ol.
Çünkü işlerin (aşırı) her iki ucu da yerilmiştir."

Bir başkası da şöyle demektedir:

عليك بأوساط الأمور فإنها نجاة ولا تركبْ ذلولاً ولا صَعْبا

"Sen işlerin orta yollularına bak. Çünkü bunlardır
Kurtuluş olanlar ve öyle olur olmaz önüne her gelen işe atılma."

Buharî'de de, Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Hıristiyanların İsa hakkında haddi aştıkları gibi, siz de benim hakkımda haddi aşarak olmadık niteliklerle beni nitelemeyin. Bunun yerine: "Allahın kulu ve Rasûlü" deyin." (1)

"Allah'a karşı hak olandan başkasını söylemeyin" buyruğu, Allah'ın bir ortağı veya oğlu vardır demeyin demektir. Daha sonra yüce Allah, Hz. İsa'nın durumunu ve niteliklerini beyan ederek şöyle buyurmaktadır:

"Meryem oğlu İsa Mesih, yalnız Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir..." Bu buyruğa dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1. Doğan İlah olamaz

Yüce Allah'ın: **"(إنّما المسيح): Mesih, yalnız"** buyruğundaki **"Mesih"** kelimesi mübtedâ olarak merfu'dur. **"İsa"** kelimesi ondan bedeldir. **"Meryem oğlu"** tabiri de aynı şekilde bedeldir. Mübtedâ olmak üzere haber olması da mümkündür. O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: Mesih ancak Meryem'in oğludur.

"Meryem oğlu İsa" buyruğu da şunu göstermektedir: Annesine nisbet edilen bir kimse nasıl ilah olabilir? Çünkü ilahın muhdes (sonradan yaratılmış) değil, kadim olması gerekir.

"Rasulullah; Allah'ın peygamberi" buyruğu da haberden sonra gelmiş bir diğer haber olur.

2. Kur'ân'da Adı Anılan Tek Kadın: Hz. Meryem

Yüce Allah, Kitab-ı Kerim'inde ismini belirterek zikrettiği tek kadın İmran kızı Meryem'dir. Yüce Allah, birtakım ilim adamlarının zikrettiği bir hikmet gereği, onun adını otuza yakın yerde zikretmiştir. Gerçek şu ki, hükümdarlar ve şerefli kimseler herkesin önünde hür kadınlarının adını zikretmezler, onun adlarını ayağa düşürmezler. Bunun yerine, kinaye yoluyla hanımlarından eşim, ailem, zevcem ve buna benzer ifadelerle söz ederler. Cariyelerini zikredecekleri vakit ise, kinaye yoluyla onları zikretmeyip isimlerini açık açık zikretmekten geri kalmazlar. Hıristiyanlar, Hz. Meryem hakkında ve onun

(1) *Buhârî*, Enbiya 48, Hudut 31; *Dârimî*, Rikaak 68; *Müsned*, I, 23, 24, 47, 55.

oğlu hakkında ileri geri söylediklerinden dolayı yüce Allah, Hz. Meryem'in adını açık açık zikretmiştir. Hz. Meryem'i sıfatı olan Allah'ın kadın kulu olarak zikretmeksizin, arapların cariyelerinden söz etmekteki adetlerine uygun olarak onu zikretmiştir.

3. Hz. İsa'nın Babasız Olduğuna İnanmak:

İsa (a.s)'ın babasız olduğuna inanmak vaciptir. Onun adı defalarca annesine nisbet edilerek tekrar tekrar anılması suretiyle kalpler onun babası olduğunu reddetmek şeklindeki inanca sahip olmak gerektiği şuuruna erer. Ayrıca, Allah'ın lanetlediği yahudilerin iddialarından da tertemiz valideyi tenzih etmek gerektiği şuuruna da sahip olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Meryem'e ulaştırdığı kelimesi...dir"** buyruğuna gelince; o, yüce Allah'ın *"ol"* kelimesiyle yaratılmıştır. Bu emir ile babasız olarak bir beşer halinde yaratılmıştır. Araplar bir şeye kendisinden sadır olduğu şeyin ismini verirler.

"Kelimesi" buyruğunun yüce Allah'ın Meryem'e müjdesi, Cebrail (a.s) vasıtasıyla ona gönderdiği mesajıdır, diye de açıklanmıştır. Cebrail aracılığıyla gönderdiği mesaj ise, yüce Allah'ın: *"Hani melekler muhakkak Allah kendinden bir kelime ile seni müjdeliyor... demişlerdi"* (Âl-i İmran, 3/45) buyruğunda dile getirilmektedir. Buradaki "kelime"nin, ayet (alâmet) anlamında olduğu da söylenmiştir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ve o (Meryem), Rabbinin kelimelerini tasdik etmişti"* (et-Tahrim, 66/12); *"Allah'ın kelimeleri tükenmez..."* (Lukman, 31/27) diye buyurulmaktadır. Hz. İsa'nın dört ismi vardı. Bunlar Mesih, İsa, Kelime ve Ruh'dur. Kur'ân-ı Kerimde yer almıyan, bunun dışında başka isimlerinin olduğu da söylenmiştir.

"Meryem'e ulaştırdığı" buyruğu, Meryem'e ulaşmasını emrettiği... anlamındadır. **"Ve kendinden bir ruhtur"** buyruğuna gelince; İşte hıristiyanları sapıklığa düşüren bu olmuştur. Onlar, Hz. İsa'nın Allah'tan bir parça olduğunu söylediler. Böylelikle cahilliğe düştüler, saptılar. Buna dair yedi türlü cevap verilmiştir. (açıklama yapılmıştır):

1- Übey b. Ka'b dedi ki: Allah, Ademoğullarının ruhlarından misaklarını aldığı sırada, onların ruhlarını yaratmış, sonra da bunları Hz. Adem'in sülbüne geri döndürüp, İsa (a.s)'ın ruhunu ise kendi nezdinde alıkoymuştu. Hz. İsa'yı yaratmayı murad edince, bu ruhu Hz. Meryem'e gönderdi. Böylelikle Hz. İsa bu ruhtan yaratılmış oldu. İşte bundan dolayı **"ve kendinden bir ruhtur"** diye buyurulmuştur.

2- Bu izafet, -her ne kadar bütün ruhlar Allah tarafından yaratılmış ise de- Hz. İsa'yı tafdil içindir. Bu da yüce Allah'ın: *"Ve tavaf edenler için evini iyice temizle"* (el-Hacc, 22/26) buyruğuna benzer.

3- Kendisinden hayret verici şeylerin görüldüğü kimseye de bazen "ruh" adı verilebilir ve bu ruh yüce Allah'a izafe edilerek: Bu, Allah'tan bir ruhtur yani, onun yarattıklarındandır denilir. Nimet ile ilgili olarak, o Allah'tandır denildiği gibi. Hz. İsa'da anadan doğma körü abras'ı tedavi edip iyileştirir, ölüleri diriltirdi. O bakımdan bu ismi almaya hak kazanmıştır.

4- Hz. Cebrail'in üflemesi sebebiyle ona ruh denilebilir. Çünkü üflemeye de ruh denilir. Zira üfleme denilen şey, ruhtan çıkan bir rîh (yel, rüzgâr, nefes) dir. Şair, -Zü-er-Rimme- şöyle demektedir:

فقلتُ لـه آرْفَعْهـا إلَيْـكَ وأَحْيِهـا بِـرُوحِـكَ واقْتَنِـه لهـا قِيتَـةً قَـدْرا

"Ona dedim ki: Onu kendine doğru kaldır ve ruhunla (nefesinle) canlandır. Ve ona (o ateşe odun atarak) azar azar gıda ver."

Hz. Cebrail'in, Hz. Meryem'in gömleğinin yakasına üfleyip, Allah'ın izniyle bundan dolayı hamile kaldığına dair haberler varid olmuştur. Buna göre **"kendinden bir ruh"** buyruğu: **"Meryem'e ulaştırdığı kelimesi"** buyruğunda yer alan fiilde ulaştırma işini yapan Allah'ın ismine delalet eden zamire atf edilmiş olur ki, ifadenin takdiri de şöyle olur: Allah ve (onun emriyle) Cebrail, o kelimeyi Meryem'e ulaştırmıştır.

5- **"Kendinden bir ruh"** yani, onun yarattıklarından bir ruhtur. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Ve göklerde ve yerde bulunan şeylerin hepsini kendinden size musahhar kılmıştır."* (el-Casiye, 45/13) Burda **"kendinden"** buyruğu ile kastedilen, O'nun yarattıkları arasından demektir.

6- **"Kendinden bir ruh"**, kendinden bir rahmet anlamındadır. Hz. İsa, kendisine uyanlar için Allah'tan bir rahmet idi. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: *"Ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir."* (el-Mücadele, 58/22) Yani, bir rahmet ile. Nitekim yüce Allah'ın: *"Artık rahatlık ve hoş kokular... vardır"* (el-Vakıa, 56/89) buyruğundaki "ravh" kelimesi, "ruh" diye okunmuştur. (O takdirde anlamı rahatlık değil, buradaki açıklamaya uygun olarak rahmet olur.)

7- **"Kendinden bir ruh"** buyruğunun, kendinden bir belge, bir delil anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü Hz. İsa, kendi kavmine karşı bir delil ve bir burhan idi.

Yüce Allah'ın: **"Artık Allah'a ve Peygamberlerine iman ediniz"** buyruğunun anlamı da: Artık Allah'ın Mesih'i yaratan ve onu peygamber olarak gönderen bir tek ilah olduğuna iman edin. O'nun peygamberlerine de iman edin ki, İsa onlardan birisidir. Sakın onu ilah kabul etmeyin. "(Allah) **üçtür demeyin"** yani bizim tapındığımız ilahlarımız **"üçtür, demeyin."** Bu şekilde

açıklama ez-Zeccâc'dan nakledilmiştir.

İbn Abbas da der ki: Burada üç'ten kasıt, yüce Allah, onun eşi ve oğludur. el-Ferrâ ve Ebu Ubeyd de şöyle demektedir: Yani, onlar üçtür demeyiniz demektir. (1)

Yüce Allah'ın: *"(Onlar) üçtür diyeceklerdir"* (el-Kehf, 18/22) buyruğu gibi. Ebu Ali ise der ki: İfadenin takdiri: Sakın O, üçün üçüncüsüdür demeyin, şeklindedir.

Bu buyrukla yüce Allah mübtedâ ile muzafı hazf etmiş bulunmaktadır. Hıristiyanlar, değişik fırkalarına rağmen teslisi icma ile (ittifakla) kabul etmektedirler ve: Allah tek bir cevherdir ve bununla birlikte onun üç uknûmu vardır demektedirler. Her bir uknûm başlı başına bir ilah olarak kabul ederler. Üç uknûm ile de varlık, hayat ve ilmi kast etmektedirler. Bazan bu üç uknûm baba, oğul ve ruhul kudüs diye de ifade ederler. Baba ile varlığı, ruh ile hayatı, oğul ile Mesih'i kast ederler.

Onların bu konudaki sözleri karma karışıktır. Buna dair açıklamalar, Usulu'd-Din'e dair eserlerde yapılır. Bu konudaki açıklamaların sonunda varılığı nokta şudur: İsa, yüce Allah'ın, onun iddia ve iradesine uygun olarak harikulade olayları yaratması dolayısı ile bir ilahtır. Yine hıristiyanlar şöyle derler: Biz biliyoruz ki, bu gibi işleri yapmak insanların iradesinin dışındadır. O halde bunları yapabilenin uluhiyet sıfatına sahip olması gerekir.

Ancak onlara şöyle denilir: Şayet bunları yapmak onun kudreti dahilinde olsaydı ve eğer o bunları tek başına ve bağımsız olarak yapıyor idiyse, kendisini düşmanlarından kurtarması ve ona yapmak istedikleri kötülükleri bertaraf etmesi de onun güç ve imkânı dahilinde olması gerekirdi. Fakat durum hiç de öyle olmadı. Eğer hıristiyanlar bunu kabul edecek olurlarsa, o takdirde Hz. İsa'nın bu harikulade olayları tek başına bağımsız olarak yaptığı şeklindeki iddia ve görüşleri de çürütülmüş olur. Şayet bunu kabul etmeyecek olsalar dahi, yine de onların lehlerine herhangi bir delilin varlığı sözkonusu değildir. Çünkü, onlara karşı Hz. Musa örnek gösterilerek itiraz edilir. Hz. Musa'nın gerçekleştirdiği büyük işler onlara gösterilir. Asa'yı, büyük bir yılana dönüştürmek, denizi yarmak, beyaz el, men ve selva ve diğer büyük işler. Sair peygamberler eliyle gerçekleşen diğer büyük işler de böyledir. Eğer bunları da reddedecek olurlarsa, biz de onların Hz. İsa vasıtasıyla gerçekleştiğini iddia ettikleri olayları reddederiz. O takdirde bu gibi büyük olayların hiç birisinin Hz. İsa tarafından gerçekleştirildiğini ispatlamalarına imkân bulamazlar. Çünkü bize göre, bu gibi şeyleri isbat etmenin yolu, Kur'anın nasslarıdır. Onlar ise Kur'ân-ı Kerimi inkâr etmektedirler. Kur'ânı ge-

(1) Buna göre ez-Zeccâc "ilahlarımız" kelimesini takdir ederken, el-Ferrâ ve Ebu Ubeyd de "onlar" kelimesini takdir etmektedirler.

tireni yalanlamaktadırlar. Bu gibi şeyleri de mütevatir haberlerle isbatlamaya imkân bulamazlar.

Denildiğine göre hıristiyanlar, Hz. İsa'nın yükseltilmesinden sonra, seksen bir yıl süreyle İslâm dini üzere idiler. Kıbleye doğru namaz kılıyor, Ramazan ayı orucunu tutuyorlardı. Bu, kendileriyle yahudiler arasında bir savaş başgösterinceye kadar böylece devam etti. Yahudiler arasında Pavlos adında kahraman bir kişi varmış. Bu da Hz. İsa taraftarlarından bir topluluğu öldürmüş ve şöyle demişti: Eğer hak, İsa'nın getirdiği ise, biz bunu inkâr ettik kâfir olduk. Sonunda cehenneme gideceğiz. Eğer onlar cennete biz de ateşe girecek olursak, biz aldanmış oluruz. Ben onlara bir hile yapacak, onları saptıracağım ve böylelikle cehenneme girecekler. el-Ukab adında bir atı varmış. O, pişman olduğunu izhar etti ve başına toprak saçmaya başladı, hıristiyanlara da şöyle dedi: Ben sizin düşmanınız Pavlos'um. Semadan bana: Hıristiyan olmam hali dışında, senin hiçbir tevben kabul olunamaz diye seslenildi. Onu alıp kilisede bir odaya soktular. Orada İncil'i öğreninceye kadar gece gündüz çıkmaksızın bir sene boyunca kaldı. Daha sonra odasından çıkıp şöyle dedi: Semadan bana tevben kabul olundu diye seslenildi. Onlar da onu tasdik ettiler, onu sevdiler.

Bundan sonra Beytü'l-Makdis'e gitti. Arkasında vekili olarak Nustura adında birisini bıraktı. Ona, Meryem oğlu İsa'nın ilah olduğunu da bildirdi. Bundan sonra Romalılara gitti, onlara lâhûtu ve nâsûtu öğretip şöyle dedi: İsa insan değildi. Fakat insan kılığına büründü. Cisim de değildir. Fakat cisim gibi göründü. O, aslında Allah'ın oğludur. Yakub adındaki birisine de bunları öğretti.

Daha sonra Melkâ adında birisini çağırdı, ona da şunları söyledi: Ezelden beri İsa ilahdı, halen de ilahtır. Bu şekilde onlar arasında iyice yer ettikten sonra, bu üç kişiyi teker teker çağırıp onlar şöyle dedi: Sen benim çok yakın ve özel adamımsın. Gerçekten ben rüyamda İsa'yı gördüm, o da benden razı oldu. Bunların her birisine şunları söyledi: Yarın ben kendimi boğazlayacak ve kendimi kurban edeceğim. O bakımdan sen de insanları kendi dinine davet et.. Arkasından kurban yerine girdi ve gerçekten kendisini boğazladı. Bunun üzerinden üç gün geçtikten sonra bunların her birisi kendi mezhebine davet etti, onların her birisine bir kesim insan uyup gitti.

Daha sonra bunlar arasında çarpışmalar oldu, anlaşmazlıklar başgösterdi ve bu, günümüze kadar devam edip geldi. İşte bütün hıristiyanlar bu üç fırkadandırlar. Denildiğine göre onların şüpheye düşmelerinin sebebi bu olmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bu kıssayı yüce Allah'ın: *"Biz de Kıyamet gününe kadar aralarına bu kin ve düşmanlığı yerleştirdik"* (el-Maide, 5/14) buyruğunun anlamını açıklarken naklettik. Yüce Allah'ın izniyle ileride gelecektir.

"Kendi faydanız için (bundan) **vazgeçin"** Buyruğunda yer alan (خيرًا): Fayda, hayır kelimesi, Sibeveyh'e göre mukadder bir fiil ile nasb edilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: "Sizin için faydalı şeyleri yapınız". Çünkü, onlara şirki yasaklamakla kendileri için hayırlı olan şeyleri yapmalarını emretmiş olur. Sibeveyh der ki: Açıkça zikredilmemiş fiilin takdiri ile nasb edilen ifadelerden birisi de yüce Allah'ın: "(انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ): **Kendi faydanız için vazgeçin"** buyruğundadır. Çünkü: Sen bu işi yap dediğin takdirde, o kimseye bir işi bırakmasını emredip, bir diğer işe girmesini istemişsin, demektir. Daha sonra Sibeveyh şu beyiti nakleder:

فواعدبه سَرْحَتَيْ مالِكٍ أَوِ الرُّبَا بينهما أَسْهَلَا

"Ona Malik'in iki ağacı arasındaki yeri vadettiler
Yahut o iki ağaç arasındaki yüksekçe düzlüğü."

Ebu Ubeyde'nin görüşüne göre ise ifadenin takdiri: Bundan vazgeçin, sizin için hayırlı olur, şeklindedir.

Muhammed b. Yezid ise der ki: Bu yanlıştır. Çünkü, bu takdirde hem şart hem de onun cevabı hazfedilmiş olur. (1) Bu ise arapçada benzeri görülen bir şey değildir. el-Ferrâ'nın görüşüne göre ise bu, hazfedilmiş bir masdarın sıfatıdır. Ali b. Süleyman ise der ki: Bu büyük bir hatadır. Zira buna göre mana şöyle olur: Sizin için hayırlı olan o vazgeçişle vazgeçin.

"Allah ancak bir tek ilahtır" buyruğu ise, mübteda ve haberdir. **"Bir tek"** ise, ilah'ın sıfatıdır. "İlah" kelimesinin lafzai celalden bedel olması "bir tektir" ifadesinin de onun haberi olması da mümkündür. İfadenin takdiri ise, kendisine ibadet olunan bir ve tektir şeklindedir.

"Çocuğu olmaktan münezzehtir" yani, O'nun çocuğu olmaktan tenzih edilmesi icabet eder ve zaten O, öyledir. Nasıl onun çocuğu olabilir ki? Çünkü kişinin çocuğu kendisine benzer. Allah'ın bir benzeri ise olamaz.

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi onundur." O'nun hiç bir ortağı yoktur. İsa da Meryem de göklerde ve yerde bulunanlar arasındadır. Göklerde ve yerde bulunanlar ise yaratılmıştır. Yaratılmış olduğu halde İsa nasıl ilah olabilir? Eğer O'nun bir çocuğunun olması kabul edilebilirse, birden çok çocuğunun olması da kabul edilmelidir. Öyle ki, mucize gösteren her bir kişiyi o zaman onun çocuğu kabul etmemiz gerekecektir. **"Vekil olarak Allah yeter"** yani, kendi dostlarının koruyucusu olarak O yeter. Bu türden açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

(1) Çünkü o takdirde ifadenin takdiri şöyle demek olur: Sayet iman ederseniz, iman sizin için hayırlı olur şeklindedir.

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ ۚ
وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾
فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ
مِنْ فَضْلِهِ ۚ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۙ
وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

172. Mesih, Allah'a kul olmaktan asla çekinmez. Mukarreb melekler de. Kim O'na kulluktan çekinir ve kibirlenmek isterse, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.

173. İman edip de salih ameller işleyenlere gelince, onlara mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek, hem de lütfundan onlara fazlasını verecektir. Ama o çekinenleri ve büyüklük taslayanları ise pek acıklı bir azapla cezalandıracaktır. Onlar, kendileri için Allah'tan başka bir dost ve bir yardımcı bulamayacaklardır.

"Mesih, Allah'a kul olmaktan asla çekinmez." Bundan dolayı utanmaz ve böyle bir şeyden yüz çevirmez. **"(أَنْ يَكُونَ عَبْداً لِلَّهِ): Allah'a kul olmaktan"** buyruğu nasb mahallindedir. el-Hasen ise; (إن يكون) buyruğunu nefy' olmak üzere hemzeyi esreli olarak okumuştur. Bu da nefyedici edat olarak (ما) anlamındadır. Manası da: Onun çocuğu yoktur, şeklinde olur.

Şu kadar var ki (يكون)'ın merfu' olması gerekir. Ancak ravilerden bunu zikreden bir kimse yoktur.

"Mukarreb melekler de." Yani Allah'ın rahmet ve rızasına yakın olan melekler de. Bu da, meleklerin peygamberlerden daha faziletli olduğuna delalet etmektedir. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Ben size, ben bir meleğim de demiyorum"* (Hûd, 11/31) buyruğu da böyledir. Bu hususa daha önce Bakara Sûresi'nde (2/33. ayet, 3. başlıkta) işaret edilmiştir.

"Kim, ona kulluktan çekinir," yüz çevirir **"ve kibirlenmek isterse"** ve buna bağlı olarak da Allah'a kulluk etmezse, **"O, onların hepsini huzuruna"** yani mahşerde **"toplayacaktır"** ve herkese de, bundan sonraki şu âyet-i kerimede açıkladığı gibi hakettiği neyse karşılığını verecektir: **"İman edip de salih ameller işleyenlere gelince, onlara mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek-**

tir. Hem de lütfundan onlara fazlasını verecektir... ve bir yardımcı bulamayacaklardır."

"(يَسْتَنْكِفْ): **Çekinir,"** çekiniyor kelimesinin aslı; (نَكِفَ) dır. Buna göre, başa taki "ye, sin ve te" harfleri zaiddir. (نكِفت من الشيء واستنكفت منه وانكَفْته); ifadeleri hepsi, layık olmıyan şeyden onu tenzih ettim, anlamındadır. Yüce Allah'a dair soru sorulması üzerine Hz. Peygamberin verdiği şu cevapta da aynı kökten gelen kelime kullanılmıştır: "(إنكافُ اللّهِ من كل سوءٍ): Allah'ı her türlü kötülükten tenzih etmektir." Yani, O'nu eş ve çocuklardan tenzih ve takdis etmektir.

ez-Zeccâc der ki: Bu kelime, parmağınla yanağına akmış olan yaşı silmek hakkında kullanılan (نَكَفْتُ الدّمع) dan alınmıştır. Hadis-i şerifte geçen (ما يُنْكَفُ العرَقُ عن جبينه): Alnından ter asla kesilmez" tabiri de buradan gelmektedir. Yine bir başka hadiste geçen: "(جاء بجيش لا يُنْكَف آخره): Ardı arkası kesilmeyen bir ordu ile geldi" tabiri de buradan gelmektedir. Bu kelimenin ayıp anlamına gelen (النَّكَفِ) dan geldiği de söylenmiştir. (ما عليه في هذا الأمر نَكَفٌ ولا وَكَف): Bu işten dolayı onun için her hangi bir ayıp ve kusur sözkonusu değildir, ifadeleri kullanılır.

Yani, İsa Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinmez. Bu işten uzak durmaz, kulluğunun sonunu getirmez ve asla kulluğuna bir ayıp ve bir kusur gelmesine de fırsat vermez.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ

نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾

174. Ey insanlar, size Rabbinizden bir burhan geldi. Size apaçık bir nur da indirmişizdir.

"Ey insanlar, size Rabbinizden bir burhan geldi" buyruğunda kastedilen, es-Sevrî'den nakledildiğine göre, Muhammed (sav)'dır. Ona burhan denilmesi ise, beraberinde burhanın bulunuşudur. Burhan ise mucizedir.

Mücahid de der ki: Burada burhan, kesin delil (hüccet) demektir. İkisinin de manası birbirine yakındır.

Çünkü, Hz. Peygamberin mucizeleri, onun hüccetleridir. İndirilen nur'dan kasıt ise el-Hasen'e göre Kur'an-ı Kerim'dir. Ona "nur" adını vermesi, onun vasıtasıyla hükümlerin açıklık kazanması ve onun aracılığı ile sapıklıktan hidayete kavuşulmasıdır. O bakımdan o bir nur-i mübindir. Yani, apaçık ve besbelli bir nurdur.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ
وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

175. Allah'a iman edip O'na sarılanlara gelince; onları kendinden bir rahmetin ve bir lütfun içine sokacak ve kendisine varan dosdoğru bir yola iletecektir.

"Allah'a iman edip O'na sarılanlara gelince." Yani, Kur'ân-ı Kerim'e sarılarak O'nun masiyetlerinden korunanlara gelince... O'nun Kitabına sımsıkı sarılmaları halinde, O'na ve Peygamberine sımsıkı sarılmışlar, demektir. **"O'na sarılanlara gelince"** buyruğunun, Allah'a sarılanlara gelince anlamında olduğu da söylenmiştir. Sarılmak ismet korunmak demektir. Buna dair açıklamalar (Âl-i İmran, 3/101. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve onları kendisine varan dosdoğru bir yola iletecektir." Kendisine varandan kasıt, sevabına ulaştıran demektir. Onu bilip tanımaları için hakka ulaştıran anlamına geldiği de söylenmiştir. Dosdoğru yoldan kasıt da dosdoğru dindir.

"Yol" anlamına gelen; (صِرَاطًا) kelimesi, **"(يَهْدِيهِمْ): Onları... iletecektir"** kelimesinin delâlet ettiği mahzuf bir fiil ile nasb edilmiştir. İfadenin takdiri şöyledir: Ve onlara dosdoğru bir yolu gösterip tanıtır.

Bunun, şu takdirdeki bir fiilin ikinci mefulü olduğu da söylenmiştir: Onları kendi sevabına, dosdoğru bir yola iletir. Bunun hal olduğu da söylenmiştir. (إِلَيْهِ) **Kendisine varan** buyruğundaki "he" zamirinin Kur'ân'a ait olduğu söylendiği gibi, lütfa ait olduğu da söylenmiştir. Hem lütfa hem de rahmete ait olduğu da söylenmiştir. Çünkü her ikisi de sevap ve ecir anlamındadır. Bu kelimenin; onları kendi sevabına iletecektir anlamında olduğu ve daha önce belirtildiği üzere, bir muzafın hazfi ile zamirin Allah'a ait olduğu da söylenmiştir.

Ebu Ali der ki: Bu zamir, daha önce geçen yüce Allah'ın adına aittir. Anlamı da şöyledir: Ve onları kendi yoluna iletir. Bizler "dosdoğru bir yol" anlamına gelen; (صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا)'ı hal üzere mensub kabul edecek olursak, o takdirde bu hal, hazf edilmiş, olan bu zamirden yapılmış olur.

Yüce Allah'ın: **"Ve bir lütuf"** buyruğu ise, yüce Allah'ın sevabı ile kullarına lütufta bulunduğuna delil vardır. Çünkü, şayet Onun lütfu eğer bir amelin karşılığı olarak verilmiş olsaydı, buna lütuf (fadl) denilmezdi.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَسْتَفْتُونَكَ ۖ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ ۚ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ
وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ ۚ فَإِنْ
كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ ۚ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً
فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ ۗ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ
شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

176. Senden fetvâ isterler. De ki: Allah size, kelâle hakkındaki hükmü (şöylece) **açıklar: Eğer çocuğu bulunmayıp da kızkardeşi bulunan bir erkek ölürse, bıraktığının yarısı kızkardeşe kalır. Eğer kızkardeşinin çocuğu yoksa o, kızkardeşine mirasçı olur. Eğer kızkardeşler iki kişi iseler erkek kardeşinin bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Şayet erkek ve kızkardeşler** (bir arada) **iseler, o zaman erkek için kadının iki payı kadar vardır. Allah, yanılmayasınız diye size açıklıyor. Allah, her şeyi çok iyi bilendir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Ayetin Nüzul Sebebi

el-Berâ b. Âzib der ki: Bu, Kur'ân-ı Kerim'in son nazil olan âyetidir. Müslim'in kitabında bu böylece belirtilmiştir. (1)

Âyet-i kerimenin, Peygamberin Veda Haccı için hazırlık yapmışken nazil olduğu ve Hz. Cabir sebebiyle indiği de söylenmiştir.

Cabir b. Abdullah dedi ki: Hastalandım. Bunun üzerine Rasulullah (sav) ile Ebu Bekir piyade olarak beni ziyaret için geldiler. Bayıldım. Rasulullah (sav) abdest aldı, sonra da abdest suyundan üzerime döktü, kendime geldim. Ey Allah'ın Rasulü dedim. Malım hakkında nasıl bir hükme varayım? Miras ile ilgili olan: **"Senden fetva isterler. De ki: Allah size kelâle hakkındaki hükmü** (şöylece) **açıklar..."** şeklindeki miras âyeti nazil oluncaya kadar bana hiç

(1) *Buhârî*, Meğazi 66; Tefsir 4. sûre 27, 9. sûre 1; Ferâiz 14; *Müslim*, Ferâiz 10-13; *Ebu Dâvûd*, Ferâiz 3; *Tirmizî*, Tefsir 4. sûre 27.

bir şey söylemedi.

Bunu Müslim rivayet etti. Ve dedi ki: Son nazil olan âyet-i kerime: *"Kendisinde Allah'a döndürüleceğiniz bir günden korkun..."* (el-Bakara, 2/281) âyetidir. (1)

Buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır. (Az önce işaret edilen ayetin tefsirine bakınız).

Sûrenin baş tarafında da (en-Nisa, 4/11-14. ayetler, 27. ve 28. başlıklarda) kelâleye dair açıklamalar yeterince geçtiği gibi, burada geçen kardeşlerden kastın, anne baba bir erkek kardeşler, yahut baba bir erkek kardeşler olduğu da geçmiş bulunmaktadır. Hz. Cabir'in de dokuz tane kız kardeşi vardı.

2. Anne ve Babasız Olarak Vefat Edenin Durumu:

Yüce Allah'ın: **"Eğer çocuğu bulunmayıp da... bir erkek ölürse"** , hem çocuğu hem babası yoksa, demektir. İkisinden birisinin zikredilmesiyle yetinilmiş bulunmaktadır.

el-Curcanî der ki: "el-veled; çocuk" lafzı, hem vâlid (baba), hem mevlûd (evlâd) hakkında kullanılır. Baba, çocuğunun doğumuna sebep olduğundan dolayı "veled" diye anıldığı gibi, doğana da doğduğu için "veled" adı verilmiştir. Tıpkı zürriyet kelimesi gibi. Çünkü zürriyyeti; (ذَرَّ) yaymak'tan gelmektedir. Hem doğana, hem de babaya bu ad verilir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlar için bir âyet* (delil, belge) *de Bizim onların zürriyetlerini* (yani atalarını, Hz. Nuh ve beraberindekileri) *dopdolu gemide taşımış olmamızdır."* (Yâsîn, 36/41)

3. Kızkardeşler Ne Zaman Asebe Olurlar:

Ashab-ı kiram ve tabiin arasından ilim adamlarının çoğunluğu, -İbn Abbas müstesna- beraberlerinde erkek kardeşleri bulunmasa dahi kız kardeşleri kızlara asebe olarak kabul ederler. İbn Abbas ise kız kardeşleri, kız çocukların asebesi olarak kabul etmez. Dâvud (ez-Zahirî) ve bir kesim ilim adamı da bu görüştedir.

Bunların delilleri, yüce Allah'ın şu buyruğunun zahirinden anlaşılandır: **"Eğer çocuğu bulunmayıp da kızkardeşi bulunan bir erkek ölürse, bıraktığının yarısı kızkardeşe kalır."**

(İbn Abbas) kız kardeşi ancak ölenin çocuğu olmaması halinde mirasçı kabul etmektedir. Bu görüşte olanlar derler ki: Bilindiği gibi kız çocuk ta "veled" tabiri arasında yer alır. O halde kız çocuğun bulunması halinde kızkardeşin miras almaması gerekir.

(1) *Buhâri*, Vudû, 44; *Müslim*, Ferâiz 5,7; *Ebû Dâvûd*, Ferâiz 2; *Tirmizi*, Ferâiz 5; *Müsned*, III, 372 (yakın lafızlarla).

İbn ez-Zübeyr de bu meselede İbn Abbas'ın görüşüne uygun kanaatini izhar ederdi. Nihayet el-Esved b. Yezid kendisine: Muaz, bir kız ve bir kızkardeş arasında hüküm verirken, malı ikisi arasında eşit iki parçaya böldüğünü bildirinceye kadar böylece hüküm verirdi.

4. Bu Âyetin Adı:

Bu âyet-i kerime, "Âyetü's-Sayf; yazın inen ayet" diye adlandırılır. Çünkü bu âyet-i kerime yaz döneminde nazil olmuştur.

Ömer b. el-Hattab der ki: Allah'a yemin ederim ben, benim için kelâlenin durumundan daha önemli hiçbir şey bırakmadım. Rasulullah (sav)'a ona dair soru sordum, bu hususta bana gösterdiği sertlik kadar hiçbir hususta sertlik göstermiş değildir. O kadar ki, parmağı ile böğrümü, yahut göğsümü dürttü, sonra şöyle buyurdu: "Ey Ömer sana, Nisa Sûresi'nin sonlarında nazil olan yaz âyeti yetmiyor mu?" (1)

Yine Hz. Ömer şöyle buyurmuştur: Üç şey vardır ki, Rasulullah (sav)'ın onları açıklamış olması benim için dünyadan ve dünyadaki herşeyden daha sevimli olacaktı. Bunlar; kelâle (nin ne olduğu), riba (ya dair bazı hususlar) ile hilâfet (Hz. Peygamberden sonra kimin halife olacağı) meseleleridir. Bunu İbn Mace, Süneninde rivayet etmiştir. (2)

5. Rafizilerin Hz. Ömer'i Tenkidi:

Kimi Râfizîler (az önce geçen), Hz. Ömer'in: "Allah'a yemin ederim ki... daha önemli hiçbir şey bırakmadım" şeklindeki sözleri dolayısıyla ileri geri konuşmuşlardır. (3)

6. Allah'ın Açıklamaları:

Yüce Allah'ın: **"Allah, yanılmayasınız diye size... açıklıyor"** anlamına gelen; (يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا) buyruğu ile ilgili olarak el-Kisaî şöyle demektedir: Buyruğun anlamı şu şekildedir: Sapmıyasınız diye Allah size böylece açıklıyor.

(1) *Müslim,* Ferâiz 9; *Tirmizi* 4. sûre 28 (yakın ifadelerle); *İbn Mâce,* Ferâiz 5.

(2) *İbn Mâce,* Ferâiz 5.

(3) İbnu'l- Arabî'nin şu ifadeleri, Râfiziler'in Hz. Ömer'i bu sözleri dolayısıyla ne şekilde tenkit ettikleri hususunda fikir verici bir özelliktedir. "Eğer; Bu hususu Ömer'in bilmediğine, bu konuda ashab arasında fikir birliği olmadığına ve bu görüş ayrılıkları kıyamet Gününe kadar devam edeceğine göre; bundan büyük bir sapıklık olabilir mi; denilecek olursa; Cevabımız şu olur; Bu bir sapıklık değildir. Gerçekleştirilmesi va'd olunmuş beyandır. Çünkü yüce Allah, ahkâmı, herkesin kolaylıkla anlayabileceği nasslar halinde indirmemiştir. Aksine bunu alimlere has kılmaktadır... Kimisi hakkı isabet ettirir on acir alır, kimisi isabet ettiremez, tek bir ecir alır." (İbnu'l- Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I, 520-521).

Ebu Ubeyd der ki: Ben, el-Kisaî'ye, İbn Ömer'in Peygamber (sav)'den şöyle dediğine dair hadisini naklettim:

"(لا يدعونّ أحدكم على ولده أن يوافق من الله إجابة): Allah'tan duanın kabul olunacağı bir vakte uygun düşer diye (düşmemesi için) sakın sizden herhangi bir kimse kendi çocuğuna beddua etmesin." [1] O da bunu güzel buldu. [2]

en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyde göre hadisin anlamı; Allah'tan duanın kabul edileceği vakte rast gelmesin diye... şeklindedir. Bu açıklama Basralılara (Basralı nahiv alimlerine) göre ise, apaçık bir hatadır. Çünkü onlar, (لا)'ın takdir edilmesini caiz kabul etmezler. Onlara göre buyruğun anlamı şöyledir:

"(يبين الله لكم كراهة أن تضلوا): Allah, sapmanızdan hoşlanmadığından dolayı size açıklıyor." Daha sonra bu, (hoşlanmama tabiri) hazf edildi.

Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"O kasaba halkına sor."* (Yûsuf, 12/82) İşte Peygamber (sav)'ın hadisinin anlamı da böyledir: Yani, Allah tarafından duanın kabul edileceği bir zamana denk gelmesinden hoşlanılmadığından dolayı...demektir.

"Allah herşeyi çok iyi bilendir." Bu buyruğa dair açıklamalar bir kaç yerde daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Başarıyı ihsan eden Allah'a hamd olsun.

NİSÂ SÛRESİ'NİN

ve

BEŞİNCİ CİLDİN SONU

(1) *Müslim,* Zühd 74 (uzunca bir hadisin bölümü olarak; benzer ifadelerle); *Ebû Dâvûd,* Vitr 27 (benzer ifadelerle).

(2) Çünkü, bu hadisin lafzının son bölümlerinde hazf edilmiş bir "lâ" edatı vardır. Âyet-i kerimenin bu bölümünde de, "yanılmayasınız" buyruğundaki olumsuzluk manasını veren hazf edilmiş bir "lâ"nın bulunduğu gibi. Hadisin bu özelliği dolayısıyla, el-Kisaî bu rivayeti bu yönüyle güzel bulmuştur.

İÇİNDEKİLER

(Nisâ Sûresi'nin Devamı)

·14. Âyetler 7
Ferâiz (Miras Hukukunun) in Önemi: 9
Kitap ve Sünnete Dayalı İlmin Önemi: 10
Mirasa Dair Âyetin Nüzûl Sebebi: 11
"Çocuklar" İfadesinin Kapsamı: 13
Miras Alamayanlar: 13
İslâm'ın İlk Dönemindeki Mirasa Hak Kazanma Sebepleri: 14
Terikeden Borcun Ödenmesi, Vasiyetin Yerine Getirilmesi 16
"Çocuklar" Tabirinin Kapsamı: 17
Kız Çocukların Mirastaki Payları: 19
. Ölenin Tek Bir Kız Bırakması Hali: 20
. Ölümü Esnasında Hanımı Hâmile Bulunan Kimsenin Mirası: 22
. Hunsânın Miras Alması: 22
. Anne ve Babaların Mirası: 25
. Ninenin Durumu: 28
. Miras Alan Nineler ve Konu ile İlgili Görüş Ayrılıkları: 28
. Anne Babanın Mirası: 29
. Anne-Babanın Mirastan Pay Oranları İkili, Birlidir: 31
. Bir Kırâat: 31
. Kardeşlerle Birlikte Annenin Mirası: 31
. Bir Kırâat Farkı: 33
. Vasiyetin Yerine Getirilmesiyle Borcun Ödenmesi: 33
. Zekât ve Hac Gibi Allah'a Ait Hakların Terikeden Ödenmesi: 34
. Babalarınız ve Oğullarınız: 35
. Akrabaların Faydası: 35
. Bu Şekilde Paylaştırma Allah'ın Emri ve Hikmetinin Tecellisidir: 35
. Eşlerin Mirası: 36
. "Kelâle"nin Mahiyeti: 37
. Kelâle'nin Geçtiği İki Yer ve Anlamları: 39
. Kelâle Kelimesinin Dilde Kullanılışına Dair Bazı Açıklamalar: ... 40
. Kardeşlerin Mirasları: 41

Câhiliye Dönemi ile İslâm'ın İlk Yıllarında Mirasçılık Sebepleri: 42
31. Vasiyette Mirasçılara Zarar Vermemek: 43
32. Hastalık Halinde Yabancı Lehine Borç İkrarının Hükmü: 43
33. Vasiyette Zararın Tehlikesi ve Bunun Şekilleri: 44
34. Vasiyet Kelimesinin Kıraati: 44
35. Allah'ın Sınırlarına Riâyet İle Allah'a ve Peygamberine İtaat: 45
15. Âyet 46
1. Âyetler Arası İlişki: 46
2. O Kadınlar ki" Kelimesinin Kullanılışına Dair: 46
3- Fuhuş: 47
4. "Kadınlarınızdan" Lafzındaki İzafenin Anlamı: 47
5. Fuhuş Yapanlara Karşı Şahid Bulundurmak: 48
6. Şahidlerin Erkek Olmaları Gereği: 48
7. Zina Edenlere Önceleri Öngörülen Ceza: 49
8. Âyetteki Bu Hapis Bir Ceza mıydı, Bir Tehdit miydi? 49
16. Âyet 50
1. Dil Bilgisi Açıklamaları: 50
2. Eziyetin Mahiyeti: 51
3. Bu Âyetlerin Kapsamı: 52
4. Zina Edenlerin Hükmü: 53
5. Zina Edenlere Sürgün Cezası: 53
6. Sürgün Cezasını Kabul Edenler ve Erkek ile Kadının Hükmü: 55
7. Tevbe Ederlerse: 57
17-18. Âyetler 57
1. Tevbeleri Kabul Olunacak Kimseler ve Allah'ın Tevbeleri Kabul Etmesinin Hükmü: 58
2. Tevbe Bütün Günahkârlar Hakkında Umumidir: 60
3. Erken Tevbe Etmek Gereği: 60
4. Tevbeleri Kabul Olunmayacaklar: 62
19. Âyet 63
1. Kadınların Miras Alması Hususunda Cahiliye Âdeti, İslâm'ın Bunu Reddi ve Nüzûl Sebebi: 63
2. Hayasızlık Yapan Kadına Karşı Takınılacak Tavır: 65
3. "Sıkıştırmama" Emrinin Muhatapları Veliler Kabul Edilirse... 66
4. "Kadınları Sıkıştırma Yasağı"nın Atfedildiği Cümle ve Bir Kıraat: 67
5. "Apaçık" Buyruğunun Kıraat Farkları: 67
6. Kadınlarla İyi Geçinmek: 67
7. Hanıma Hizmetçi Tutma: 68

8. Kadınlardan Hoşlanmamaya Rağmen Katlanma Emri: 69
20-21. Âyetler **70**
1. Âyetler Arası İlişki: 70
2. Kötü Geçim ve Serkeşlik Her İki Taraftan İse,
Eşler Ayrılmak İsterlerse: 70
3. Kadına Mehir Miktarı: 71
4. Mehirden Birşey Geri Alınamaması: 74
5. Mehrin Geri Alınamayışının Gerekçesi: 74
6. Kadınların Aldıkları "Kuvvetli Söz": 76
22. Âyet **76**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 76
2. Üvey Anneyi Nikâhlamanın Yasaklanışı 77
3. Geçmiş Olanın İstisnası: 78
4. Bu Nikâhın Yasak Kılınış Sebebi: 78
23.Âyet **80**
1. Kendileriyle Evlenilmesi Haram Olanlar (Muharremat): 80
2. Şer'î Hükümler Neye Taalluk Eder: 82
3. Anneler: 83
4. Süt Anneler: 84
5. Süt Kardeşliğe Dair Şahitlik: 85
6. Evliliği Haram Kılan Süt Akrabalığı: 85
7. Süt Annenin Kocasının Durumu: 88
8. Süt Kızkardeşler ve Sıhrî Akrabalar: 89
9. Üvey Kızlar: 90
10. Üvey Kızların Haram Olma Şartı: 91
11. Oğulların Hanımları: 92
12. Oğulların Hanımları ile Babaların Hanımları da Haramdır: 92
13. Satın Alınan Cariyenin Hükmü: 93
14. Zina İlişkisi Haram Kılar mı? 93
15. Lut Kavminin Ameli, Nikâh Hurmiyetine Sebep Teşkil Eder mi? 95
16. Evlatlıkların Durumu: 95
17- Kızkardeşlerin Aynı nikâh Altında Tutulması: 96
18. Mülkiyet Yoluyla İki Kızkardeşle Olmanın Hükmü... 96
19. Kardeş Cariyelerden Birisi İle İlişki Kurmuşsa,
Diğeri İle İlişki Kurmak İstediği Takdirde Ne Yapması Gerekir:... 98
20. Rıc'î Talâk İle Boşadığı Kadının Kız Kardeşini ve
Yakınlarını nikâhlamanın Hükmü: 99
21. Geçmiş Olanın İstisnâ Edilmesi: 100

24. Âyet 101
1. Evli (Muhsan) Kadınlar: 101
2. Âyet-i Kerimenin Açıklanması İle İlgili Görüşler:..... 103
3. Allah'ın Yazdıkları: 106
4. Âyet ile Haram Kılananlar ve Ayrıca
Hadis-i Şerifte de Haram Kılındıkları Bildirilenler: 107
5. Bir Arada Nikâh Altında Tutulmaları Haram Olan Kadınlar:..... 109
6. Nikâhda da İffeti Korumak Esastır: 111
7. Mehir: 112
8. Mehir Neyin Karşılığıdır: 114
9. Âyetten Kasıt Mehir midir, Mut'a Nikahı mıdır: 115
10. Mut'a Nikâhının Kaç Defa Mübah Kılınıp Nesh Olunduğu: 116
11. Mut'a Nikâhına Dair Hükümler: 118
12. Mut'a Nikâhı Halinde Had Sözkonusu mudur?..... 119
13. Mehir Olarak Verilecek Değerin Mahiyeti:..... 120
14. Mehrin Artırılıp Eksiltilmesi:..... 123
25. Âyet 124
1. Hür Kadınlarla Veya Cariyelerle Evlenmek:..... 124
2. Kitab Ehli Hür Kadını Nikâhlayabilecek Durumda Olan
Bir Kimse Cariye İle Evlenir mi? 127
3. Cariye Üzerine Hür Kadınla Evlenmenin Hükmü:..... 127
4. Nikahı Altında İki Cariye Varken, Hür Kadınla Evlenme Hali:..... 127
5. Aynı Anda Nikâhı Altında Tutabileceği Cariye Sayısı: 128
6. Kişi Kendi Öz Cariyesi İle Nikâhlanamaz:..... 129
7. "Fetâ "Kelimesine Dair Açıklama: 129
8. Kitab Ehli Cariyelerle Evlenmenin Hükmü: 129
9. Üstünlüğün Ölçüsü Takvadır:..... 130
10. Cariye İle Evlenme Hakkındaki İslâm Öncesi Telakkilerin Reddi: 130
11. Cariyeler Sahiplerinin İzni İle Nikâhlanır:..... 131
12. Mehir Ödeme Gereği: 132
13. Evlenileceklerin İffetli Olma Gereği: 133
14. Köle ve Cariyelerin Zina Cezası: 133
15. Köle ve Cariyelere Zina Haddini Kim Uygular: 135
16. Zina Edip Had Uygulanmadan Azad Edilen Cariyenin Durumu: 136
17. Köle Zina Ettiğini İkrar Ederse: 136
18. Efendinin Zina Eden Köle ve Cariyesini Affetmesinin Hükmü:.... 137
19. Köle ve Cariyelere Hadlerin Yarısının Uygulanması ve Hikmeti: 137
20. Zina Eden Cariyeyi Satmanın Hükmü: 138

21. Bekârlığa Katlanmak, Cariyelerle Evlenmekten Hayırlıdır: 139
26. Âyet 139
27-28. Âyetler 141
29. Âyet 143
1. Batıl Alış-Veriş Türlerinden: Urbûn (kaparolu) Alış-Veriş: 143
2. Karşılıklı Rızaya Dayalı Ticaret: 144
3. Kur'ân-ı Kerime Göre Ticaretin Mahiyeti: 145
4. İvazlı ve İvazsız Akidler: 146
5. Satın Alınmak İstenen Malın Tadına Bakmak: 147
6. Ticarette Ğabn: 147
7. Alış Verişte Rızanın Mahiyeti ve Buna Dair Hükümler: 148
8. Doğru Sözlü Tacir: 152
9. Cahil Sûfîlerin Yanlış Kanaati: 152
10. Can Öldürmek: 153
30. Âyet 153
31. Âyet 155
1. Büyük Günahların Mahiyeti ve Buna Dair Görüşler: 155
2. Günahtan Kaçınmanın Mükâfatı: 158
32. Âyet 160
1. Âyet-i Kerimenin Nüzul Sebebi: 160
2. Temenni, Gıpta ve Kıskançlık: 161
3. Erkek, Kadın Herkese Kazandığından Bir Pay Vardır: 163
4. Allah'ın Lütfundan Dilemek: 164
33. Âyet 165
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 165
2. Yeminlerle Bağlantılar: 166
3. Müşterek (birkaç mana için kullanılan); Mevlâ ve Veli Lafızları: ... 167
4. Kıraat Farkları: 168
5. Akidlerinize Bağlı Kalınız: 168
34. Âyet 169
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 169
2. Erkeklerin Hanımlarını Te'dip Hakkı ve Sınırı: 171
3. Erkek Karısının Nafakasını Sağlayamazsa,
Kadının Nikâhı Feshetme Hakkı Doğar mı? 171
4. İyi Kadınların Bazı Özellikleri: 172
5. Serkeşliğin ve Ondan Endişe Etmenin Mahiyeti: 173
6. Öğüt Vermek: 174
7. Te'dip Kastıyla Kadınları Yataklarında Yalnız Bırakmak: 174

8. Ve Nihayet Dövmek: ... 175
9. İtaat Edenler Aleyhine Yol Yoktur: ... 177
10. Çok Yüce ve Çok Büyük Olan Allah: ... 177
11. Kadının Serkeşliği Dolayısıyla Kullanılabilecek Haklar: ... 177
35. Âyet ... 179
1. Aralarının Açılmasından Korkulursa: ... 179
2. Muhatapların Kimlikleri: ... 180
3. Kadınların İtaat ve Serkeşlikleri Halinde Hakemlerin Yetkileri: ... 181
4. Hakemler Arasında Ayrılık Olursa: ... 183
5. Tek Bir Hakem Yeterli midir? ... 183
36. Âyet ... 185
1. Allah'a Şirk Koşmaksızın İbadet: ... 185
Şirkin Mertebeleri: ... 187
2. Anne-Baba Hukuku: ... 189
3. Akrabaya, Yetimlere ve Yoksullara İyilik: ... 190
4. Komşular: ... 190
5. Yakın Komşu ve Bazı Haklarına Örnekler: ... 191
6. Komşuluk Sınırı: ... 192
7. Komşuya İyilik Yapma Örnekleri: ... 193
8. Hediyeleşme Adabı: ... 193
9. Komşu Haklarının Kapsamı: ... 194
10. Komşunun İrtifak Hakları: ... 196
11. Komşuluk Haklarının Sabit Olması İçin İman Şart mıdır? ... 197
12. Yakın Arkadaş: ... 198
13. Yolda Kalmış: ... 198
14. Ellerinizin Altında Bulunanlara da İyilik Edin: ... 199
15. Köleye ve Hizmetçiye Yapılan Haksızlıkların Kefareti: ... 200
16. Köle mi Efdaldir, Hür Olan mı? ... 201
17. Hz. Cebrail'in Diğer Tavsiyeleri: ... 201
18. Allah Büyüklenip Böbürlenenleri Sevmez: ... 202
37. Âyet ... 203
1. Nahiv Bakımından Cümlenin Durumu: ... 203
2. Cimrilik Yapanlar, Cimriliği Emredenler: ... 203
38. Âyet ... 204
1. Riyakârlık Yapanlar: ... 204
2. Şeytanın Arkadaşlık Ettiği Kimseler: ... 205
39-40. Âyetler ... 206
41. Âyet ... 209

42. Âyet **211**
43. Âyet **213**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi, Sarhoşluk Veren İçkilerin Haram Kılınma Aşamaları ve Mü'minlere Hitabın Sebebi: 213
2. Âyet-i Kerimedeki Sarhoşluğun Mahiyeti: 215
3. Sarhoşken Namaza Yaklaşmama Hitabının Muhatapları: 216
4. "Namaza Kalkmak"ın Anlaşılması: 216
5. "Sekr Sarhoşluk" Kelimesinin Anlamı, Tekil, ve Çoğul Olarak Kullanılışı: 217
6. İslâm'ın İlk Dönemlerinde İçkinin Yasak Olmayışı: 217
7. Sarhoş İken Yapılan Tasarruflar ve Bu Tasarrufların Hükmü: 218
8. "Cünup" Kelimesinin Anlamı: 219
9. Cünupluğun Mahiyeti: 220
10. Yoldan Geçmek (Obur) İle İlgili Açıklama: 221
11. Cünupken Yolculuk ve Cünupken Mescidden Geçmeye Dair Hükümler ve Görüş Ayrılıkları: 222
12. Cünub Olanın Yapamayacağı İşler: 225
13. Gusletme Keyfiyeti: 226
14. Gusül Esnasında Azalar Kaçar Defa Yıkanır: 229
15. Vücudunu Ovalayamayan Kimse Ne Yapar: 230
16. Cünup Kimsenin Guslederken Sakalını Hilâllemesi: 230
17. Mazmaza ve İstinşakın Hükmü: 230
18. Niyetin Hükmü: 231
19. Guslederken Kullanılacak Su Miktarı: 232
20. Teyemmüm İle İlgili Buyruklar ve Bu Buyrukların Nüzul Sebebi: 232
21. Hastalığın Mahiyeti ve Ruhsatları: 235
22. Yolculuk: 238
23. Teyemmüm Yapmanın Cevazı: 238
24. "Ayak Yolundan Gelenler": 240
25. Abdesti Bozan Şeyler: 241
26. "Kadınlara Dokunmak" Buyruğunun Anlaşılması İle İlgili Görüş Ayrılıkları: 244
27. Teyemmümü Mübah Kılan Sebepler ve Su Bulamamanın Mahiyeti: 251
28. Su Aramanın Hükmü: 252
29. Vakit Çıkmadan Önce Su Bulma Umudu Varsa Ne yapar: 252
30. Su Bulamamanın Ölçüsü: 253
31. Nitelikleri Değişmiş Suyun Hükmü: 254

32. Sudan Başka İçeceklerle Abdest Almak: 254
33. Yokluğu Teyemmümü Mübah Kılan Suyun Nitelikleri: 254
34. Teyemmümün Anlamı ve Hikmeti: 255
35. Teyemmüm Kelimesinin Kur'ân'da Kullanılması ve Hz. Âişe'nin "Teyemmüm Âyeti" Derken Kastettiği Âyet-i Kerime: 257
36. Teyemmüm Mükellefiyetinin Muhatapları: 258
37. Teyemmüm Almış Kimse Suyu Bulursa: 259
38. Teyemmüm Almış Kimsenin Namaza Başlamadan ve Namazı Kıldıktan Sonra Suyu Bulmasının Hükmü: 259
39. Namaza Başladıktan Sonra Suyu Bulanın Hükmü: 260
40. Teyemmüm İle Birden Çok Namaz Kılınabilir mi? 261
41. Temiz Bir Toprak: 262
42. Teyemmüm Nelerle Yapılabilir: 264
43. Yüz ve Ellere Meshetmek: 265
44. Teyemmümün Sınırı: 266
45. Teyemmümde Tek Vuruş Yeterli midir: 268
44-53. Âyetler 270
Buyrukların Nüzul Sebebi: 270
47. Âyetin Nüzul Sebebi ve Anlamı: 273
Şirk, Affolmaz Bir Günahtır: 275
1. Kişinin Kendisini Tezkiye Etmesi: 276
2. Övme ve Tezkiyede Edep: 277
3. Başkasının Tezkiyesi ve Övmesi: 278
Allah Asla Zulmetmez: 279
Allah'a İftira: 280
Cibt'e ve Tâğûtâ İman Edenler: 280
51. Âyetin Nüzul Sebebi: 281
54-55. Âyetler 284
1. Kıskançlık: 284
2. Allah'ın Bağışını Kıskanma Hatası: 286
3. Peygamberlerin Çok Evliliğine Dair: 287
4. Peygambere İman Edenler ve Ondan Yüz Çevirenler: 287
56-57. Âyetler 288
58. Âyet 291
1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Sahiplerine Verilmesi Emrolunan Emanetlerin Mahiyeti: 291
2. İnsanlar Arasında Adaletle Hükmetmek: 294
59. Âyet 296

1. İtaatin Kapsamı ve Zalim Yöneticilere İtaatin Gerekmediği: 296
Ululemrin Kimliği: 297
2. Anlaşmazlık Konularının Allah'a ve
Peygambere Havale Edilmesi: 299
3. En Hayırlı Davranış: 301
60-61. Âyetler **302**
62-63. Âyetler **303**
64. Âyet **305**
65. Âyet **306**
1. Âyet-i Kerimenin Nüzûl Sebebi: 306
2. Rasulullah'ın ez-Zübeyr Olayındaki Bu Tutumu ile
Bu Âyet-i Kerimenin Fıkhî İncelikleri: 308
3. Üstteki Arazi Sahibinin Arazisini Sulaması ve
Bir Alttakine Suyu Bırakması Keyfiyeti: 309
4. Sulama Şekline Dair Rivâyetler ve Görüşler: 309
5. İslâm'ın Hükmüne İtaat ve Teslim Olmanın Zorunluluğu: 310
66-68. Âyetler **311**
Buyrukların Nüzûl Sebebi: 311
69-70. Âyetler **313**
1. Allah'a ve Peygambere İtaat Edenlerin Mükâfaatı ve
Bu Buyrukların Daha Önceki Âyetlerle İlişkisi: 313
2. Hz. Ebu Bekir'in Halifeliği: 315
3. Bu Derecelere Ulaşmak Ancak Allah'ın Lütfu İle Olur: 316
71. Âyet **316**
1. Ayetler Arası İlişki, Tevekkülün Gerçek Mahiyeti ve
Tedbirin Önemi: 316
2. Tedbir ve Takdir: 317
3. Küçük Birlikler Halinde Savaşa Çıkmak: 317
4. Toptan Savaşa Çıkmak: 319
5. Bu Âyet-i Kerime ve Nefîr İle İlgili Diğer Âyetler: 319
72-73. Âyetler **320**
74. Âyet **322**
1. Ahireti Satın Alanlar Savaşsınlar: 322
2. Allah Yolunda Cihadın Mükafatı: 322
3. Şehid ile Gazinin Mükâfatı: 323
75. Âyet **324**
1. Mustaz'aflar Uğrunda Savaşa Teşvik: 325
2. Mustaz'aflar: 325

3. Halkı Zalim Olan Şehir: 326
76. Âyet **326**
77. Âyet **327**
78. Âyet **329**
1. Ölüm, Nerede Olursa Olsun İnsanı Gelip Bulur: 329
2. Kaderiye'nin Yanlış Kanaatleri: 331
3. Tevekkül, Sebepleri Terketmek Değildir: 331
4. Burçların Mahiyeti ve Hikmeti: 332
79. Âyet **333**
Biricik Yaratıcı Allah'tır: 333
Bu Âyet'i Delil Gösteren Bazı Cahiller... 336
80. Âyet **337**
81-82. Âyetler **338**
İtaatin Mahiyeti: 338
83. Âyet **341**
84. Âyet **344**
1. Mü'minleri Cihada Teşvik: 345
2. Allah'ın Kâfirlerin Baskısını Önleyeceğine Dair Vaadi: 345
3. Allah'ın Vaadinin Gerçekleşmesi: 346
85. Âyet **347**
1. Şefaat: 347
2. Şefaatin Türleri ve Bu Âyetin Maksadı: 347
3. Allah Herşeye Gücü Yetendir: 348
86. Âyet **350**
1. Tahiyye'nin, Yani Selâm'ın Anlamı: 350
2. Âyet-i Kerimenin Manası ve Selamlaşmaya Dair Bazı Hükümler: .. 351
3. Selâmın Daha Güzeli İle Alınması: 354
4. Selamlaşmada Tercih Edilen İfade Şekli: 354
5. Selamı Alırken Selam Verenin Önce Anılması: 355
6. Selamlaşmaya Dair Diğer Hükümler: 357
7...
8. Selâm Şekli ve Adabı: 358
9. Kâfirin Selamını Almak: 359
10. Zimmet Ehlinin Selâmını Almanın Hükmü: 360
11. Kimlere Selam Verilmez: 360
12. Selam Vermenin ve Almanın Ecri: 361
87. Âyet **362**
88. Âyet **362**

Âyetin Nüzul Sebebi:..... 363
89. Âyet **365**
90. Âyet **366**
1. Münafıklardan Teberrî ve Hicret:..... 366
2. Yakalanıp Öldürülme Hükmünden İstisnâ Edilenler:..... 367
3. Barış Antlaşması:..... 368
4. Savaşmak İstemeyenler:..... 368
5. Mü'minlere Ceza Olmak Üzere,
Allah Dilediği Takdirde Kâfirleri Musallat Kılabilir:..... 370
91. Âyet **371**
92. Âyet **372**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Hata Yoluyla Öldürmenin Mahiyeti:..... 372
2. Kısasın Uygulanma Hali:..... 376
3. Hataen Öldürmenin Cezası ve Hikmeti:..... 376
4. Diyet:..... 378
5. Diyet Olarak Verilecek Develerin Yaşları:..... 379
6. Hata Yoluyla Öldürmede Diyeti Kimler Öder:..... 384
7. Diyetin Ödenme Keyfiyeti ve Âkilenin Kapsamına Girenler:..... 384
8. Cenine (Annesinin Karnındaki Yavruya) Karşı Cinayet:..... 385
9. Gurre'nin Mahiyeti ve Konu İle İlgili Diğer Hükümler:..... 386
10. Cenin Canlı Olarak Doğarsa:..... 387
11. Diyetin Bağışlanması Halinde de Keffâret Sâkıt Olmaz:..... 388
12. Kâfirler Diyarında Öldürülen Mü'minin Hükmü:..... 389
13. Hata Yoluyla Öldürülen Kişi Müslümanlarla
Antlaşması Bulunan Bir Kavimden İse:..... 390
14. Kadının Diyet Miktarı:..... 391
15. Birisinin Diğeri Üzerine Düşmesi, Çarpışma v.b. Hallerde
Başkasının, Ölümüne Sebep Teşkil Etme Haline Dair Hükümler: 392
16. Kitap Ehlinin Diyeti:..... 393
17. Azad Etmek İçin Köle Bulunamayacak Olursa:..... 394
18. Aralıksız İki Ay Oruç Tutması Gereken
Hastanın Hükmü ve Kadının Ay Hali Olması:..... 394
19. Bu Ceza Bir Tevbedir:..... 395
20. Allah Her Şeyi Bilendir, Hakîmdir:..... 395
93. Âyet **396**
1. Kasten Öldürmenin Mahiyeti:..... 396
2. Kasten Öldürme, Hata Yoluyla Öldürme ve
Kasta Benzer Hata İle Öldürme:..... 396

Ağırlaştırılmış Diyet (Diyet-i Muğallaza): 398
3. Kasta Benzer Öldürmelerde Diyeti Ödemekle Mükellef Olanlar:.... 399
4. Keffareti Gerektiren Öldürmeler: 399
5. Bir Topluluğun Birisini Hata Yoluyla Öldürmesi Hali: 400
6. Kasten Öldürmenin Vebalinin Büyüklüğü: 400
7. Kasten Bir Mü'min Öldürenin Tevbesi Mümkün mü: 401
94. Âyet 406
1. Âyetin Nüzul Sebebi: 406
2. Araştırmak (Tebeyyun): 409
3. Selâm, Teslimiyet Arzetmek ve Barış: 409
4. Selâm Verene Eman Vermemek: 410
5. Ahdi Olmayan Kâfirin Öldürülmesi: 410
6. Selâm Verenin Hükmü: 411
7. Müslüman Olmayan Bir Kimsenin,
Namaz Ya da İslama Has Fiillerden Birisini Yapması: 411
8. Dünya Hayatının Geçici Faydası İle Gerçek Zenginlik: 412
9. Allah'ın Lütuflarına Rağbet Etmek: 413
10. Amel İle İman İlişkisi: 413
11. Allah'ın Emirlerine Muhalefet Etmekten Sakınmak: 414
95-96. Âyetler 414
1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Savaştan Muaf Olanlar: 415
2. Devamlı Cihad İçin Bekleyenlerin Fazileti: 416
3. Zenginlik İle Fakirlik Arasında Fazilet Farkı: 417
4. Özür Sahibi Olanların İstisnası ve İlgili Kıraat Farkı: 417
5. Can ve Mallarıyla Cihad Edenlerin Fazileti: 418
97-99. Âyetler 419
Nüzul Sebebi: 420
100. Âyet 423
1. Allah Yolunda Hicret Etmenin Mükâfatı: 423
2. Muhacir Genişlikle Karşılaşır: 424
3. Hicretle Terkedilmesi Gereken Yerler ve
Savaşa Çıkıp Çarpışmadan Ölen Gazinin Durumu: 424
4. Hicret Ederken Yolda Ölen: 425
5. Bir Yerden Bir Yere Gitmenin Kısımları: 426
101. Âyet 428
1. Namazı Kısaltmanın Hükmü: 428
2. Namazın Kısaltılabileceği Mesafe: 431
3. Namazın Kısaltılabileceği Yolculuğun Türü ve Mahiyeti: 434

4. Namazı Kısaltmaya Ne Zaman Başlanır: 435
5. Namazı Kısaltmaya Niyet Etmek: 436
6. Yolcu Ne Kadarlık Süreye İkâmeti Niyet Ederse Namazını Tam Kılar: 436
7. Hz. Âişe İle Hz. Osman'ın Seferde Kasr Etmeyip Namazlarını Tam Kılmalarının Sebepleri: 438
8. Kasr'ın Mahiyeti ve Sünnetteki Uygulamaları: 440
9. Korku Halinde Namaz: 442
10. Düşman Kâfirlerin Fitneye Düşürmesi ve Arap Dilinde Fitne Kelimesinin Kullanılışı: 445
102. Âyet 446
1. Âyet-i Kerimenin Nüzulü: 446
2. Korku (Havf) Namazının Kılınış Keyfiyeti, Bu Konudaki Farklı Rivâyetler ve Görüşler: 448
3. Hz. Peygamberin Kıldığı Korku Namazları: 452
4. Akşam Namazının Korku Halinde Kılınış Keyfiyeti: 453
5. Göğüs Göğüse Çarpışma Halinde Namazın Vaktinin Çıkacağından da Korkulursa, Korku Namazının Kılınış Keyfiyeti: . 454
6. Takib Eden ve Edilenin Namazı: 455
7. Düşman Göründü Zannederek, Korku Namazı Kıldıktan Sonra Görünenin Düşman Olmadığının Anlaşılması: 456
8. Korku Namazı Esnasında Gerekli Tedbirleri Elden Bırakmamak: ... 456
9. Namaza "Secde" Adının Verilmesi: 457
10. Korku Namazının Hikmeti: 457
11. Silahı Almama Ruhsatı ve Bu Ruhsatın Nüzul Sebebi: 458
103-104. Âyetler 459
1." Bitirmek" Anlamına Kullanılan "Kaza Etmek" Tabiri: 459
2. Namazdan Sonra Allah'ı Zikretmek: 460
3. Farz Namazlar Vakitleri Belli Namazlardır: 460
4. Kaçan Düşmanı Takipten Vazgeçmemek: 461
5. Mü'minlerin Üstünlükleri: Allah'tan Mükâfat Ummaları: 461
105. Âyet 462
1. Nüzul Sebebi: 462
2. Allah'ın Şeriatinin Kanunları İle Hükmolunur: 464
3. Hainlere Destek Verilmez: 464
4. Münafıkları Savunmak Yasaktır: 465
106. Âyet 465
Buyruğun Anlamı: 465

107. Âyet **466**
108-109. Âyetler **467**
110. Âyet **469**
111-112. Âyetler **470**
113. Âyet **472**
114. Âyet **473**
115. Âyet **477**
116. Âyet **478**
1. Âyetlerin Nüzul Sebebi ve Anlamı: 478
2. Kâfir ve Müşrikten Başka Kimse Cehennem'de Kalmaz: 479
117. Âyet **479**
118. Âyet **481**
119. Âyet **482**
1. Şeytanın Saptırmaları ve Telkinleri: 482
2. Allah'ın Hılkatini Değiştirmenin Mahiyeti: 483
3. Kusurları Dolayısıyla Kurban Edilmeleri Caiz Olmayan Hayvanlar: 484
4. Hayvanların Burulması: 485
5. İnsanın Burulması: 486
6. İşaret Kastıyla Hayvanı Dağlamak: 486
7. İşaretlemeler, Dövmeler ve Benzeri Uygalamaların Hükmü: 487
8. Saça Saç Ekletmek: 489
9. Varlıkların Yaratılış Hikmetinden Başka Şekillerde Değerlendirilmesi de Allah'ın Yarattıklarını Değiştirmektir: 490
120-122. Âyetler **492**
123. Âyet **493**
124. Âyet **497**
125.Âyet **498**
126. Âyet **501**
127. Âyet **502**
128. Âyet **503**
1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Kıraat Farkları: 503
2. Kadının Kendi İsteğiyle Haklarından Ferağat Etmesi: 504
3. Karı-Koca Arasındaki Çeşitli Barış Türleri: 506
4. Kıraat Farklarına Dair Açıklamalar ve Anlamları: 506
5. Sulhun Hayırlı Oluşu: 507
6. Kötü Huyların Kaynağı Cimrilik: 507
7. Allah, İyilik Yapanların İyiliklerinden Haberdardır: 509

129. Âyet **509**
130. Âyet **510**
131-132. Âyetler **511**
133. Âyet **512**
134. Âyet **513**
135. Âyet **514**
1. Adaleti Ayakta Tutmanın Devamlılık Gereği: 514
2. Yakınlar Aleyhinde Şahidlik: 514
3. Ebeveynin Çocukları ve Çocukların da Ebeveyni Lehine Şahidlikleri: 514
4. Allah İçin Şahidlik Edenler: 517
5. Allah İçin Şahidlik: 517
6. Şahidlikte Allah'ın Rızasını Gözetmek Gerek: 518
7. Allah'ın Yakınlığı: 518
8. Adaleti Bırakıp Hevaya Meyletmeyin: 518
9. "Eğip Bükmek" İle "Yüz Çevirmek" Kelimelerine Dair Açıklamalar: 519
10. Kölenin Şahidliği: 520
136. Âyet **520**
137. Âyet **521**
138. Âyet **522**
139. Âyet **523**
140-141. Âyetler **524**
1. Kâfirlerin Mü'minlerin Aleyhine Yol Bulamamaları Ne Demektir: 526
2. Kâfirin Müslümanı Köle Edinmesi: 528
3. Hıristiyan Bir Efendinin Ölümünden Sonra Azad Edilmesini Vasiyet Ettiği Hıristiyan Kölesi İslâma Girerse: 529
142. Âyet **530**
1. Namazda Tadil-i Erkânın Gereği: 531
2. Gösteriş İçin Namaz Kılanın Durumu: 532
143. Âyet **533**
144-145. Âyetler **534**
146. Âyet **535**
147. Âyet **536**
148-149. Âyetler **538**
1. Zulme Uğrayanın Kötü Söz Söylemesinin Mahiyeti: 538
2. Davalaşma Sırasında Hz. Abbas'ın Hz. Ali Hakkında Kullandığı Ağır İfadeler Bu Kabilden midir? 541

3. Zulümden Tevbe Edenler ve Etmeyenler 542
150. Âyet 550
151. Âyet 551
1. Allah ve Peygamberleri Arasında Ayrım Gözetmek: 544
2. Peygamberin Kimine İman, Kimini İnkar: 544
3. Böyle Bir Uydurma Yol Takip Edenler Gerçek Kâfirlerdir. 545
152. Âyet 545
153. Âyet 546
154. Âyet 547
155-156. Âyetler 547
157-158. Âyetler 550
159. Âyet 552
160-161. Âyetler 554
1. Zulmün Cezası: 554
2. Kâfirler Şeriatla Muhatap mıdırlar? 555
162. Âyet 556
163. Âyet 559
164. Âyet 562
165. Âyet 563
166-167. Âyetler 565
168-170. Âyetler 566
171. Âyet 567
1. Doğan İlah olamaz. 568
2. Kur'ân'da Adı Anılan Tek Kadın: Hz. Meryem: 568
3. Hz. İsa'nın Babasız Olduğuna İnanmak: 569
172-173. Âyetler 574
174. Âyet 575
175. Âyet 576
176. Âyet 577
1. Ayetin Nüzul Sebebi: 577
2. Anne ve Babasız Olarak Vefat Edenin Durumu: 578
3. Kızkardeşler Ne Zaman Asebe Olurlar: 578
4. Bu Âyetin Adı: 579
5. Rafizilerin Hz. Ömer'i Tenkidi: 579
6. Allah'ın Açıklamaları: 579
İçindekiler 583

الجامع لأحكام القرآن

